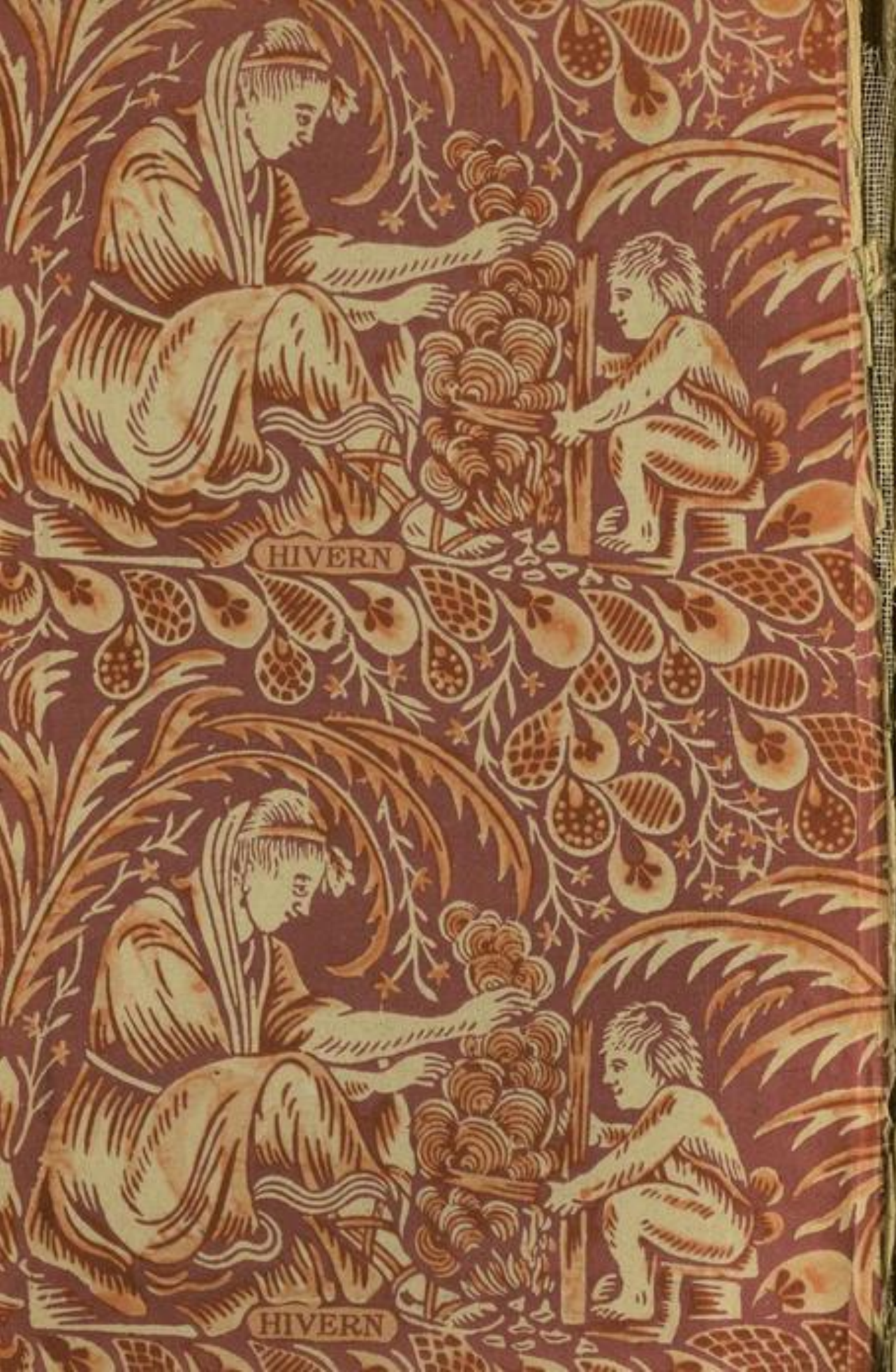
HIVERN

HIVERN

HIVERN

HIVERN

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura
Centre de Documentació i Recerca
de la Cultura Tradicional i Popular

COSTUMARI CATALÀ

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura
Centre de Documentació i Recerca
de la Cultura Tradicional i Popular

COSTUMARI CATALÀ

El curs de l'any

PER

JOAN AMADES

Conservador del «Museu Municipal d'Indústries i Arts populars».
Membre del «Centro de Estudios de Etnología Peninsular»
i Col·laborador honorari del «Instituto Español de Musicología»
del «Consejo Superior de Investigaciones Científicas»

VOLUM I

HIVERN

SALVAT EDITORES, S. A.
BARCELONA
1950

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura
Centre de Documentació i Recerca
de la Cultura Tradicional i Popular

PRIMERA EDICION, 1950

Es propiedad

Printed in Spain

Imprenta Hispano-Americana, S. A. — Barcelona

Per a la il·lustració de la present obra ens hem servit fins on ens ha estat possible de la imatgeria popular gravada al boix: auques, romanços, ventalls, estampes, goigs, cobertes de cartipàs i de llibret de paper de fumar, fulls de rengle, etc. També hem utilitzat gravats il·lustratius de llibres populars, especialment de les Faules d'Isop, de llunaris i de calendaris. Així mateix hem aprofitat alguns dibuixos publicats en periòdics i almanacs.

Els dibuixos originals fets expressament són deguts a Manuel Bas; els gràfics i les figures dels ballets els ha interpretat Alfred Vivancos, el qual també ha dibuixat els grups dels gegants i els nans; les portades de les estacions han estat gravades al boix per Joan Castells.

Els elements decoratius els hem amprat també a la imatgeria popular: els papers de guardes i els temes ornamentals de les capsoles són reproduïts de papers de cobertes i de guardes, estampats per l'imatger Ignasi Estivill, de Barcelona, que imprimia i pintava *papers bonics* al segon terç del segle XIX.

PROLEG

La present obra és el resultat de les nostres recerques directes i personals les més, i bibliogràfiques en part.

Des que ens vam adonar del valor de la cultura tradicional, ens convencérem de la importància excepcional que tenien els costums, tant per la vàlua que per ells mateixos comportaven, com perquè constituïen l'aspecte més amenaçat i més propens a perdre's de tota la vasta gamma del fer i el saber tradicionals. Ens semblà que la tasca més convenient i més immediata dins del tema en què just ens iniciàvem era la de recollir i anotar tot allò que la nostra gent feia impulsada per la tradició secular, per tal de reunir-ho en un llibre que recordés als nostres fills allò que feien els nostres avis, i que no hem aconseguit; el que feien els nostres pares, i que nosaltres en part hem practicat; i allò que fa la nostra generació en trànsit de desaparèixer en un demà immediat, i que ja no arribaran a fer els que vindran darrera nostre. Guiats per aquest afany, durant trenta-cinc anys no hem perdut ocasió d'interrogar tantes persones com ens ha estat possible, de tants oficis, condicions i estaments com hem pogut, i hem consultat, de les obres que hem tingut a mà, totes les que, més o menys adients amb el tema que ens interessava, ens poguessin facilitar dades i documents concrets i poguessin descobrir-nos i revelar-nos aspectes o nuclis de tradició vers els quals poguéssim orientar i encaminar les recerques personals.

En donar forma als documents, espontàniament ens han sorgit dos aspectes. Els costums de caràcter collectiu, per ells mateixos es distribueixen en el curs de l'any, i els individuals, en l'extensió de la vida humana. Així, doncs, hem dividit l'obra en dues parts: una que comprèn els costums públics de caràcter més o menys collectiu, agrupats cronològicament seguint el curs de les estacions, i l'altra, formada pels costums individuals que es produeixen durant la vida humana, prenent per fita els tres moments cab-

dals del naixement, el casament i la mort; distribucions adoptades pel folklore modern, que qualifica de cerimònies periòdiques les de la primera part, i del bressol a la tomba les de la segona. Aquests dos aspectes de la cultura tradicional, malgrat el seu rellevant interès inicial, prenen fesomies especials que fan que no tothom pugui sentir el mateix interès per l'un que per l'altre. Per tal de donar més facilitat als lectors hem delimitat ben bé els dos temes, de manera que cada un resti ben concret i independent de l'altre.

El costum pròpiament dit, allò que de manera instintiva i tradicional hom fa cada dia o en un moment determinat de l'any o de la vida, no és un fet aïllat deslligat completament del que l'envolta, que en certs aspectes n'és un conseqüent o un derivat, i, per tant, forma part del mateix costum sense ésser precisament una pràctica. No considerant, doncs, el costum com un fet perdut i amb vida independent, hem reunit al seu entorn tot allò que naturalment l'envolta tal i com creu l'etnografia que ha de fer-se. Hem consignat, per conseqüent, les creences, les preocupacions, les supersticions, els refranys, les cançons, les danses i tota altra mena de documents que viuen al redós del costum, que el fan viure i que moltes vegades l'emmarquen i enquadren.

Del costum mateix, tant com la cançó, el ball i diverses d'altres manifestacions de la cultura tradicional, en forma part la imatgeria popular, que parla a l'ànima senzilla i ingènua de la gent amb tanta eloqüència com pugui parlar el llibre més eruditi a l'home més cultivat. Perquè entrava dins del marc del costum ens hem servit fins on ha estat possible de l'estampa i de la imatge populars com a element ilustratiu, que hem considerat de la mateixa categoria i valor documental del refrany, la tonada o el joc. Quan no hem trobat documentació gràfica popular, hem tractat d'ilustrar els aspectes més interessants amb dibuixos que ben poques vegades hem trobat fets i que ens ha calgut fer fer seguint les dades personals que posseïem del document i que hem tractat d'interpretar fins on ens ha estat possible. La majoria d'aquests dibuixos es refereixen a escenes vives; especialment els relatius a les cerimònies periòdiques que hem cregut més interessants que els de caràcter material, representatius d'objectes altrament més perdurables que l'acció.

Abans d'iniciar-nos en el folklore haviem fet diverses recerques de caràcter lexicològic i lingüístic, i, malgrat la concurrència d'una circumstància especial que ens va conduir a la novella especulació, podríem dir que la recerca de costums, cançons, rondalles i d'altres espècies de literatura tradicional no fou per a nosaltres sinó una extensió de l'arreplega de mots, disciplina a la qual ja estàvem avesats. La recerca lexicogràfica ens oferia un camp geogràfic força vast, comprès per la frase substantiva del *domini de la llengua*, expressió que inclou la Catalunya territorial, les contrades de parla catalana d'enllà del Pirineu, l'antic Regne de València, les contrades aragoneses frontereres de la Ribagorça, la Llitera, la Ribera del Cinca,

el Parrissal i el Matarranya; les illes Balears i Pitiuses, i la vila de l'Alguer a l'illa de Sardenya. En recollir folklore, de manera subconscient i espontània vam estendre el nostre camp al del domini de la llengua, que ja ens era familiar i que, altrament, és també coincident amb les orientacions marcades per les àrees culturals admeses per l'etnografia.

Com tenim indicat, el nostre propòsit cabdal és salvar de l'oblit els costums de l'avior i aplegar-los i consignar-los per tal que se'n servi el record i puguin ésser tema d'estudi. Malgrat que el nostre camp sigui estrictament folklòric, en algun moment donarem referències sumàries i breus del passat d'algun dels documents esmentats, per tal de situar-los o valorar-los. Ens abstindrem així mateix d'endinsar-nos quant a l'origen i significat dels documents, puix que les investigacions etnogràfiques que tracten d'escatir-los es troben encara en llur fase inicial, llurs passes són vacillants i incertes, i llurs apreciacions estan subjectes a variacions i mudances pròpies de tota especulació en el seu estat inicial, sempre imprecís. Això no obstant, donarem algunes lleugeres indicacions, sempre amb gran reserva i en pla de mera suposició, car no és aquest l'objecte del nostre treball.

Una part dels costums que expliquem són comuns a molts llocs i ofereixen en alguns casos profusió de variants. No hem cregut de bon sentit alludir-los i localitzar-los en cada població on tenen lloc i cada moment de l'any en què es practiquen. En general els referirem només al moment més adient i els localitzarem en la població on assoleixin més relleu o importància, i quan concorri alguna raó o circumstància especial que els distingeixi o caracteritzi. Semblantment farem amb les variants; referirem únicament les cabdals i en el moment més adient.

Com hem dit, parlem amb preferència dels costums vius en la memòria de la generació dels nostres pares i en la nostra i dels que encara hem aconseguit. En molts casos es fa laboriós escatir si una dansa, una feina, una pràctica, fa pocs anys usuals, encara es fan igual al moment de redactar la seva descripció; per no caure en errada, hem cregut pertinent parlar sempre en passat, sense, però, que la forma pretèrita vulgui significar un record llunyà i boirós.

L'extensió del nostre domini geogràfic fa la seva climatologia molt diversa i, en conseqüència, molts dels conreus i de les feines agrícoles inherents es produeixen en moments molt diferents, reflectits molt sovint per refranys i per dites que semblen contradictoris sense ésser-ho. El moment adient per a segar, per exemple, varia molt entre les torrades planes urgellenses, les alteroses i fredes valls pirinenques i les gemades i plàcides hortes de València; així mateix no són coincidents les temporades de la verema entre les ferrenyes i abruptes contrades de la Terra Alta i del Priorat i les Alberes rosselloneses. Aquesta diversitat climàtica fa que moltes vegades el refrany sembla que es contradigui i que un mes desdigui allò que ens ha dit l'anterior o que ens dirà el següent. Quant als costums de caràcter rural i ramader, els hem tractat en el moment de l'any que els és més propi;

els considerem en sentit general, sobreentenent sempre que mai no són absoluts per tota l'àrea geogràfica que incloem i que més amunt o més avall del punt de què parlem poden escaure's abans o després.

Ens hauria estat fàcil i de lluïment explicar costums de fora de casa, dels quals es troba bibliografia abundant, puix que generalment el costumari estranger està més estudiat que el nostre. Només ens hi hem referit de manera esporàdica i en casos molt especials, car el nostre afany està concentrat concretament a la descripció del nostre costumari.

El tema que tractem és vast; ens atreviríem a qualificar-lo gairebé d'inexhaurible. Sabem prou bé que el present aplec no és pas complet, que és solament una nova aportació que tant debò fos el començament d'altres reculls i publicacions que el completessin, és a dir, que augmentessin el cabal escrit sobre les valors de la cultura tradicional del nostre poble.

Hem de fer constar el nom del nostre cordial i bon amic el mestre Joan Tomàs i Parés, company de penes i fatigues, amb el qual hem compartit la recerca de cançons i músiques populars, en missió especial de recull, nombrosos anys, durant els quals hem recorregut diverses contrades des del Rosselló i el Vallespir fins a les terres valentines i la regió aragonesa fronterera de parla catalana. També ens sentim moralment obligats a manifestar el nostre agraïment més pregon a totes les persones que amablement i gentilment han atès les nostres preguntes i han respost de manera cordial i afectuosa a les demandes que els hem fet, a voltes insistents i àdhuc porfidioses.

JOAN AMADES.

Barcelona, gener del 1950.

INDEX

	Pàgs.
PRÒLEG	IX
HIVERN.	1
DESEMBRE. Dia 21. Sant Tomàs apòstol	6
Dia 22. Sant Flavià.	18
Dia 23. El beat Nicolau Factor.	18
Santa Victòria	19
Dia 24. Vigília de Nadal	19
Nadal	110
Dia 26. Sant Esteve.	204
Dia 27. Sant Joan Evangelista	213
Els Sants Innocents	217
Dia 29. Sant Tomàs de Canterbury.	253
Dia 30	254
Dia 31. Sant Silvestre	255
Santa Coloma	260
GENER.	279
La vida al camp.	294
La vida a muntanya.	301
La vida a la costa	317
La vida a poblat.	320
Cap d'any	325
Sant Moixó o Moixant. Sant Concordi.	379
Dia 2. Mare de Déu de la Victòria.	379
Sant Macari Aventí	393
Sant Vicentó. Sant Defensor.	395
Sant Badulf o Blidulf. Sant Adelart Genis.	396
Dia 3. Sant Daniel	396
Santa Genoveva	397
Sant Atanasi.	398
Dia 4. Sant Titus	398
Dia 5. Sant Flemidià. Sant Telesfor. Sant Simeó Estilita.	399
Santa Pola	400
Els Reis.	400
Primer diumenge després dels Reis	443
Dia 7. Canonització de sant Ramon de Penyafort.	444
Sant Julià	449
Sant Crispí	455
Dia 9. Sant Joan Francesc	455
Dia 10. Sant Gem	456
Dia 11. Sant Anastasi	457
Sant Palemó.	458
Dia 12. Sant Nazari.	459

Pàgs.

Dia 13. Sant Pere d'Orzeolo. 460
Sant Hilari. Sant Fèlix de Nola. 462
Dia 15. Sant Maure. 463
Sant Pau ermità. 465
Sant Efis o Efigi. Sant Benet. 466
Sant Antoni Abat 467
Santa Rosalina de Vilanova 543
Dia 18. La Cadira de Sant Pere. Sant Faci. 545
Sant Adam i santa Eva. Santa Prisca. 547
Dia 19. Sant Canut. 547
Dia 20. Sant Sebastià 548
Sant Pere cuiner. 572
Sant Pere dels Diners. 573
Dia 21. Santa Agnès. 575
Sants Fruitós, Eulogi i Auguri 577
Dia 22. Sant Vicenç. 578
Sants Vicenç, Orenci, Víctor, Aquilina 588
El beat Francesc Gil de Frederic i Sans. Sant Anastasi. . . 589
Dia 23. Sant Trobat. 591
Sant Climent 592
Dia 24. Sant Pau 592
Sant Ascani 593
Dia 25. Conversió de Sant Pau apòstol. 593
Dia 26. Sant Policarp 601
Santa Paula vídua 603
Dia 27. Sant Mer o Emeri. 604
Dia 28. El servent de Déu Carlemany. 607
Santa Gentil 608
Dia 31. Sant Pere Nolasc. 609
Beat Bernat de Travesseres 612

FEBRER 613
La vida al camp. 620
La vida a muntanya. 629
La vida a la costa 642
La vida a poblat. 656
Dia 1. Sant Ramon de Fitero. Sant Ignasi. Santa Brígida. 664
Dia 2. La Candelera. 665
Mare de Déu de la Llet. 694
Sant Corneli centurió. 699
Dia 3. Sant Blai. 702
Santa Severa. 720
Dia 4. Sants Vidal, Zenon i Folícula. Santa Verònica. 721
Dia 5. Santa Àgata 723
Sant Lleonard. Santa Calamanda. 736
Dia 6. Sant Gastó. Santa Dorotea. 738
Dia 7. Sant Romuald. 741
Dia 8. Sant Joan de Mata. 742
Sant Pau del Pa. 743
Dia 9. Santa Apolònia 744
Sant Nirondí. 746

Pàgs.

Dia 10. Santa Sotera. Santa Escolàstica. 746
Sant Caralampi 747
Santa Eulàlia 747
Dia 14. Sant Valentí. 781
Sant Antoniet. Sant Nebridi 784
Dia 15. Sant Beat 785
Sant Gabí. 786
Dia 16. Sant Honest i sant Repeliò. 786
Dia 20. Sant Maurici Prueta. 788
Dia 21 788
Santa Irene 789
Dia 24. Sant Macià. 790
Dia 25. Sant Sebastià d'Aparici. 805
Dia 26. Sant Baldomer 807
Dia 28. Santa Mània. 808
Santa Guiverada 809

MARÇ 811
La vida al camp. 821
La vida a muntanya. 826
La vida a la costa 846
La vida a poblat. 854
Dia 1. Sant Albí. Sant Semproni. 867
Dia 2. Sant Simplici. 870
Dia 3. Sant Medir 870
Sant Celdoni i sant Ermenter o Medir. 873
Dia 4. Sant Eteri. 874
Sant Casimir. 875
Dia 5. Sant Joan de la Creu. Sant Virgili 875
Dia 6. Sant Oleguer. 876
Sant Macià 880
Dia 7. Sant Tomàs d'Aquino. 880
Dia 8. Sant Joan de Déu. 881
Dia 9. Sant Pacià 887
Santa Francesca, vídua 888
Dia 12. Sant Gregori el Magne. 888
Santa Guideta o Guiborata 889
Dia 13 889
Dia 14. Santa Florentina. 890
Dia 15. Santa Madrona. 890
Sant Ramon, abat. Sant Benigne, màrtir. 897
Sant Zacarias. 898
Dia 17. Sant Josep d'Erimatea 899
Dia 18. El beat Salvador d'Horta. 899
Sant Feliu. L'arcàngel sant Gabriel. 904
Sant Josep 904
Dia 20. Sant Hipòlit. 946
Sant Josep Geperut. Santa Fòtima, la Samaritana. . . . 947
EXPLICACIÓ DELS GRÀFICS I DE LES FIGURES DELS BALLS. 951

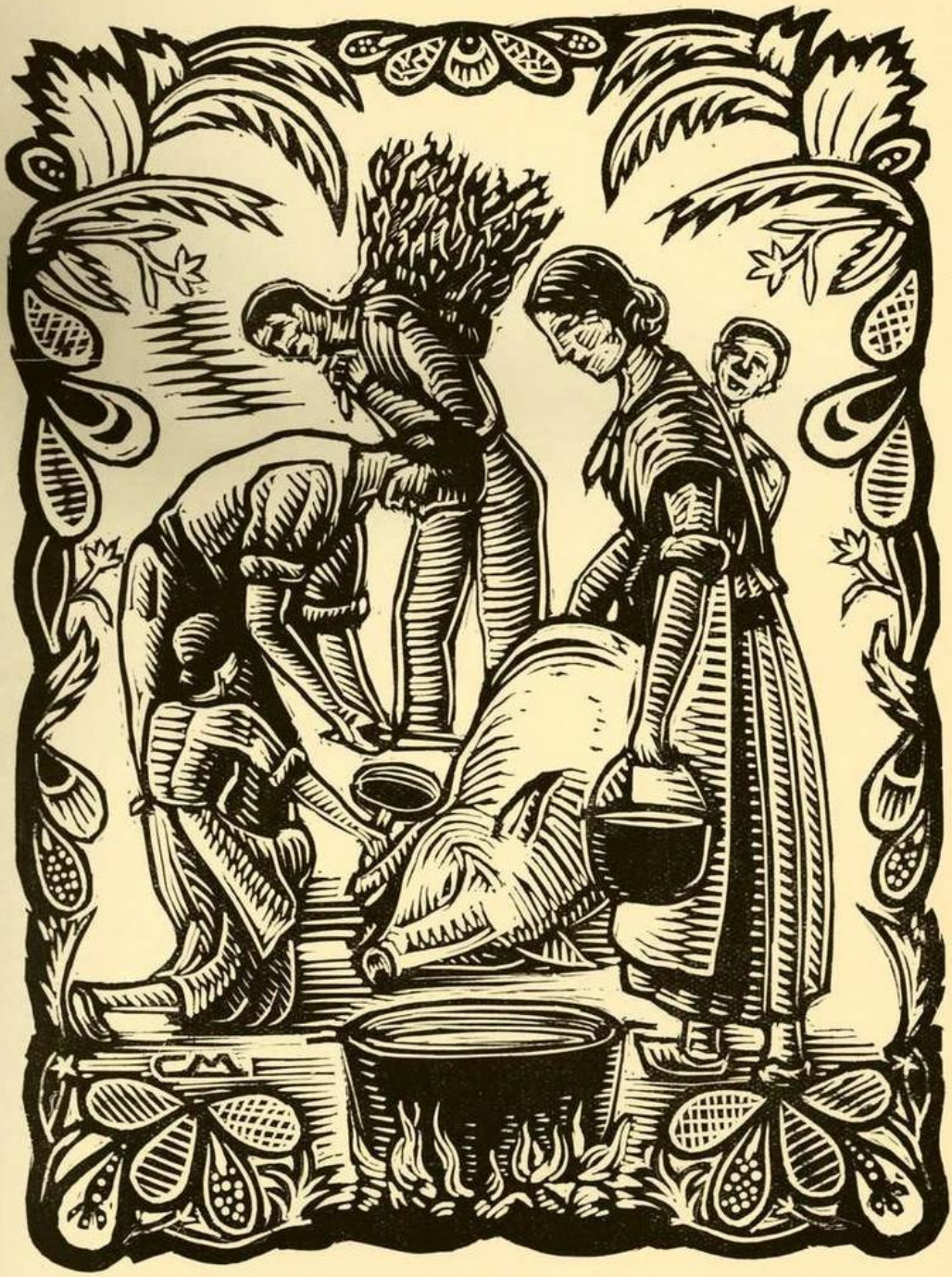

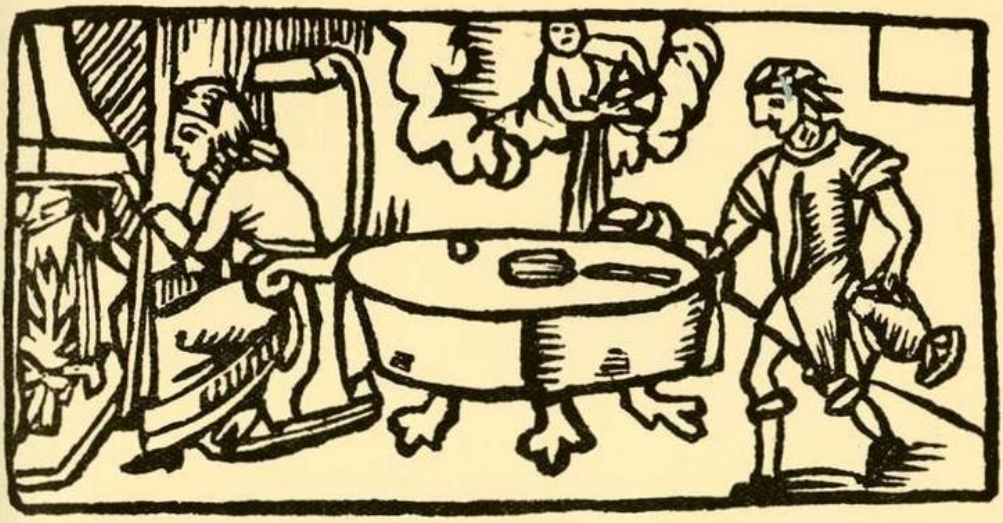

HIVERN

El càlcul del temps ha sofert moltes variacions des que l'home, sentint l'afany de superar-se, començà a experimentar la inquietud d'explicar-se el què i el perquè de tot allò que l'envoltava i va mesurar i distribuir el temps d'acord amb les seves necessitats, caçadores primer, pastorals després i pageses més tard. De l'home caçador pocs records vius ens n'han arribat, sobretot si hom té en compte el gran nombre de supervivències de les cultures ramadera i agrícola que han informat gairebé tot l'ésser de la societat actual en un grau força més intens del que pot semblar a primera vista a l'home de ciutat completament desvinculat de la vida rural.

Per l'home de la gleva l'any comença amb la feina cabdal de la sembra, prometedora dels esplets i els fruits convenients per a assegurar la continuïtat del viure tant d'ell com dels seus i dels animals companys del viure i ajudants de la seva feina, en la qual posa tot el seu daler i esperances; feina variable de temps, segons els anys i els llocs tardoral i hivernal alhora, i de la qual resta del tot llest vers l'advent, temps així mateix tardoral i hivernenc, precursor del Nadal i del cicle subsegüent, pròdig de cerimònies i de festes per a festivar el goig de les collites i assaborir les primícies tant de bestiar com de fruits; moment de l'any en què la natura sembla com si dormís en santa pau i quietud que conviden a les festes íntimes de família, de recer de llar, de foc de tió i d'escalfor pairal. I d'ací que els nostres avis comencessin l'any precisament per l'hivern, el qual pròpiament s'inicia per Sant Tomàs i no per Cap d'any per efecte de les moltes alteracions sofertes pel calendari

que han portat un retard de deu dies entre l'any natural i cronològic, retard que no compta per a la distribució del present costumari, que pel fet d'ésser tradicional, ha d'ajustar-se al sentit pairal aferrat a l'agre de la terra.

El concepte de l'hivern dóna lloc a una gran diversitat de refranys dels quals donem una mostra:

El mal hivern,
de la primavera fa govern.

L'hivern dóna les cartes
i la primavera fa el joc.

Si d'hivern trona,
l'anyada és bona.

Hivern plujós,
estiu abundós.

No et fiis d'hivern serè
ni d'estiu núvol.

Hivern rigorós,
primavera de gos.

Hivern fred,
estiu calent.

Trons a l'hivern,
pa per vuit dies.

Fang a l'hivern i pols a l'estiu,
tot el camp reviu.

Ni d'hivern ni d'estiu,
no et posis sota el sol viu.

L'hivern, el cel enrojolat,
i l'estiu, encigronat,
pluja aviat.

Amb vi ranci i pa calent,
fa de bon passar l'hivern.

Ni hivern sense capa,
ni estiu sense carbassa.

Si l'hivern primavereja,
la primavera hiverneja.

Mal hivern,
primavera d'infern.

Nit clara d'hivern,
l'endemà dia d'infern.

El sol, a l'hivern emmandrat,
es lleva tard i s'acotxa aviat.

L'hivern, no se'l mengen els llops.

A l'hivern, el millor amic
és un bon abric.

El foc, a l'hivern,
és mig aliment.

Sol d'hivern i amor de gendre,
un cop de perna.

Si vols salut plena,
dorm, a l'hivern, de cara,
i a l'estiu, d'esquena.

(Respecte a la claror.)

Eixam migrat,
si passa l'hivern,
por pel maig.

Hivern de gelades,
molt gra i poca palla.

Hivern gelat,
poca palla i molt blat.

L'ovella, el porc i la vaca,
a l'hivern fes-los dormir a la palla.

Hivern molt assolellat,
estiu molt ventat.

Hivern gelat,
fruita a grapats.

Els que ho saben entendre bé,
fan de pastor a l'hivern,
i a l'estiu, de porquer.

A l'hivern, no hi ha ase bo
ni carro dolent.

Qui a l'hivern sembra un gra,
l'estiu bé menjarà.

Llaura a l'hivern,
encara que sigui a l'infern.

Qui no llaura a l'hivern,
a l'estiu se'n ressent.

Si a l'hivern ha de gelar,
ni al començar ni a l'acabar.

Còlic d'hivern
i refredat d'estiu
no els aguanta home viu.

Còlic d'hivern,
refredat d'estiu
i febres de primavera,
la mort darrera.

Qui no treballa la terra a l'hivern,
a l'estiu passa la mà per la paret.

A l'hivern, cal tenir proveït
el graner i el llenyer.

Qui menja pa i crema llenya
l'hivern empenya.

Coixera de gos,
llàgrimes de dona
i sol d'hivern,
tot plegat, res.

Hivern de molt fred,
estiu de molta calor.

Fred d'hivern,
estiu d'infern.

Tant a l'hivern com a l'estiu,
la bugadera a rentar al riu.

Mal temps fredoral,
passa les vetlles
al fumeral.

Tant a l'estiu com a l'hivern,
vora del foc s'està calent.

Fred d'hivern,
i calor d'estiu,
salut reviu.

Bonança d'hivern
i paraula de senyor,
qui se'n fia no està bo.

L'hivern és bo
per fer foc i cendra.

Ni a l'hivern deixis la capa,
ni a l'estiu la carabassa.

Massa trons a l'hivern,
freds tardans.

A l'hivern, forner,
i a l'estiu, taverner.

Si l'hivern és molt regat,
ven-te l'oli i guarda el blat.

Bon batre, mal hivern.

Que Déu ens tingui compassió,
que se n'emporti el fred
i ens deixi la calor.

Vent terral
que omple el barral,
bo per a l'hivern,
i per a l'estiu, mal.

Hivern de gelades,
collita assegurada.

Hivern de molta gelada,
molta fruita assegurada.

Si trona a l'hivern,
prepara pa per vuit dies.

Oronells tardans,
hivernàs tardà;
oronells primerencs,
l'estiu ja ve.

A l'hivern, boirina,
i neu per veïna.

Llamps d'hivern,
dimonis de l'infern.

A l'hivern,
bona sopa i vi calent.

Qui no té ovelles a l'hivern,
ni garbes a l'estiu,
amb gran descans viu.

Tant d'hivern com d'estiu,
si podeu dormir, dormiu.

Llevant, llevantó,
a l'hivern, dolent,
i a l'estiu, pitjor.

Hivern solellat,
estiu ventejat.

Hivern solellat,
estiu molt granat.

Casal obrat a l'hivern
és etern.

Llebeig d'hivern,
dimonis de l'infern.

Oreneta arribada,
hivernada acabada.

Orenetes tardanes,
hi ha hivern per setmanes.

DESEMBRE

DIA 21

Sant Tomàs apòstol: És el primer dia d'hivern i el més curt de l'any. Hi ha diversos refranys que es fan ressò d'aquestes dues circumstàncies.

Tradicionalment, avui comencen les festes de Nadal i s'inicien els costums que els són propis i característics.

Avui començaven les grans fires, dites de Sant Tomàs, que duraven fins a la vigília de Nadal. La ciutat gaudia d'un privilegi reial per a la celebració d'aquestes fires, que eren les més importants de tot Catalunya i en les quals s'havien girat sumes molt respectables dins el volum econòmic d'aquells temps. Acudia a Barcelona gent de tot el país i molta d'altres indrets de la Península, i hi venien també gents estrangeres de terres mediterrànies, les quals arribaven a casa nostra per via marítima. La gent de fora gaudia de certes franquícies i de privilegis per a assistir a la fira.

L'any 1577 foren ratificades les fires de Sant Tomàs i de Santa Magdalena per un nou privilegi reial. Aqueste fires originàriament duraven vint dies i començaven el dia sis d'aquest mes. Des de fa molts anys, però, van ésser reduïdes a quatre i van començar el dia d'avui.

Tota la ciutat es convertia en un firal immens. Els industrials posaven, davant de llurs obradors i botigues, parades en les quals exposaven els productes de llur ofici. A part dels productors i comerciants de la ciutat, acudien de diferents indrets firaires en munió, que paraven llurs efectes enmig del carrer, dividits, però, per articles, com també ho estaven els venedors de la ciutat, perquè ja vivien agrupats en carrers determinats i especials.

Vers l'any 1870, l'alcadia publicà un ban que privava el trànsit, pels carrers més importants, de tota mena de cavalleries, de carruatges i de vianants carregats amb fardells, per tal que no dificultessin la lliure circulació de la gent. La privació regia des de les onze del matí fins al vespre.

La majoria de la gent del camp venia en carros, que no podien entrar dins del clos de muralles. Restaven part defora dels portals més importants, formant com campaments, que confiaven a la vigilància de vailets i de gossos. Encenien grans fogueres, per coure-hi la minestra i per escalfar-s'hi, especialment de nit, i, si no tenien dins de la ciutat alguna casa amiga per a anar-hi a dormir, pernoctaven dins dels carros.

Donarem una idea sumària de la distribució de la fira per carrers i per articles. Als carrers de Sant Antoni Abat i del Portal Nou, com que donaven als portals per on entrava a la ciutat la pagesia del pla i molta d'altra gent, hi havia establerts oficis que produïen efectes relacionats amb l'art

del pagès: esclopaires, sedassaires, basters, ferrers de tall i d'obra negra, els quals exposaven falçs, relles, arades i tota mena d'arreus per al conreu. També hi havia alguns esparters, que exposaven estris d'espart propis de pagès: sàrries, cofins, cabassos, etc.

Al carrer de l'Hospital, que venia seguint el de Sant Antoni, i al dels Carders, que continuava des del Portal Nou, hi havia establerts els corders, que venien tota mena de cordes i sogues de cànem, i els espardenyers, que exposaven gran profusió del tipus de calçat humil obrat per les seves mans.

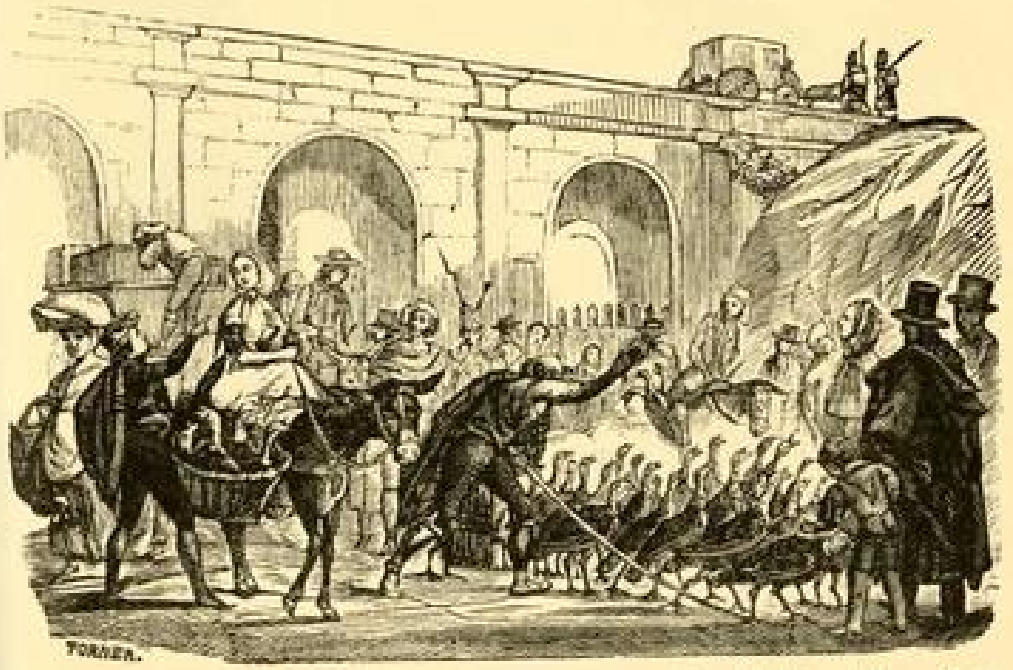

L'arribada d'un ramat de galls pel Portal Nou, segons una cagalera de dècima de bones festes del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

Els venedors de robes estaven distribuïts per diferents carrers, segons llur importància i categoria. Els mantegaires de la Cerdanya obrien botiga al carrer de la Boqueria, només durant el temps de fred. Al bon temps, tornaven a llur país, per conrear la terra i curar de les ramades, les quals no podien atendre durant l'hivern per raó de les grans nevades. Mentre les dones i la mainada, a la vora del foc, filaven i teixien la llana dels ramats, els homes baixaven a ciutat, a vendre el producte de l'elaboració de llurs esposes, mares i filles: barretines, faixes, peücs, garibaldines o tricots, mitenes, mitges, calces de burell, bosses de punt per a posar-hi els diners, i d'altres peces semblants, treballades molt bastament i amb una gran varietat de coloraines que donaven bo de veure. A més dels productes de llana, portaven menjars delicats, fets amb la llet de llurs ovelles, tals com brossat, formatge i sobretot mantega, que era potser el més estimat per la gent, i d'ací la qualificació de *mantegaires*. També duien productes vegetals i re-

meiers, d'adquisició difícil a ciutat, tals com moixernons, trementina, oli d'avet, tabac negre i de paret, i altres per un estil.

A la Plaça de Santa Maria, al carrer de les Caputxes, i per altres de la rodalia, tenien llurs establiments marxants de robes fetes, sedentaris i de tipus semblant al dels mantegaires, per bé que venien moltes d'altres peces, sobretot robes de sargil i llana, pròpies per a la gent de mar, de color d'arboç

L'arribada d'un ramat de galls per l'estació de França, segons la capçalera d'una dècima de bones festes del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

i de sal i vinagre. Aquests marxants venien, igualment, robes de vellut i d'altres teixits ordinaris, destinades als estaments humils.

Els indianaires i marxants de robes del carrer de Sant Pere Més Baix adornaven tota la façana de llurs cases amb cobrellits, vànoves, mocadors grans i petits, tovalles, tovallons i tota mena de draperia per a la casa.

Els mantellinaires i els sedaires dels carrers del Call i de la Baixada de la Presó exposaven riques robes de seda i domàs, mantellines i blondes finíssimes, que feien glatir les mestresses de casa, de la ciutat i forasteres, les quals mai no deixaven d'anar a passejar per aquests carrers i d'enlluernar-se amb tant de bé de Déu i amb tanta riquesa.

Els sabaters de calçat fi de la Tapineria i els de sabates bastes i mig velles de l'Espaseria treien al carrer el bo i millor de llurs articles. Els de la Tapineria interrogaven els passants amb la forma tradicional de: «En vol de fines? De les que no es descusen?»

Els calderers de la Bòria treien al peu de l'enfront de llurs obradors una gran profusió d'atuells d'aram ben brunyits, davant dels quals anaven a emmirallar-se totes les pageses i moltes dones de ciutat. Exposaven una *paret d'aram*, en la qual no mancava cap dels atuells culinaris fets amb aram, en tota la diversitat de formes i de mides. Per recordar als forasters que no es descuidessin d'anar-los a visitar, de tant en tant i amb un ritme especial, amb un estri de ferro copejaven les calderes o els estris de llur parada que tenien més sonoritat. Des de molt lluny de la Bòria, hom sentia la veu de les calderes, sonades per llurs obradors.

Pagès que mena un ramat de galls a la fira, segons un gravat de l'*Almanach del Xanguet* de l'any 1867. (Bibl. de l'autor.)

Els romanillers i mestres de llos de la Plaça de la Llana treien al carrer llurs millors romanes i balances, i llurs companys de la mateixa plaça i del carrer dels Carders, els llautoners, llumenerers i mestres de seny, també exposaven el bo i millor de llurs botigues al carrer, i, semblantment als calderers, s'anunciaven fent sonar les campanes de so més dolç i més penetrant.

Al carrer dels Banys Nous i més tard fins al d'En Petritxol, els poncemers de Manresa, els pastissers i els aixaropers omplien amb llurs productes els aparadors, coberts amb malla de filferro en comptes de vidre. Als mateixos carrers, els estampers, que convivien amb els poncemers, empaperaven llurs botigues i les façanes de llurs cases amb gran profusió d'estampes, pintades amb tot de coloraines, que constituïen una veritable festa per a la vista subtil.

A l'Esparteria, els estorers i esparters encatifaven tot el carrer amb estores bastes, segurs que no passaria cap animal de peu rodó que les malmetés, perquè estava privada llur circulació. També exposaven d'altres articles d'espart. A la Vidrieria, els vidriers i els bricollers paraven els articles de llur art subtil i delicat: porrons, almorratxes, setrills i tota una gran profusió de vaixelles de tall gentil i agradós.

Els cofrers i els matalassers ocupaven les Voltes dels Encants i els carrerons immediats. Els cofrers exposaven caixes, baguls, valises i d'altres fòtils propis de llur ofici. Els matalassers exhibien saques de llana i una gran varietat de peces de roba per a teles de matalàs. Com a reclam, paraven un catre amb un matalàs ben bonic, damunt del qual un vailet, amb camisa i barretina de dormir, saltironava i feia mil cabrioles per fer riure la gent.

A la part baixa del carrer de Baix, dit d'en Gimnàs, vers el cap que dóna als Escudellers, treien llurs parades els barretaires i els gorreters, que exposaven un gran bé de Déu de barrets i de gorres de totes menes, peces que mai no deixava d'anar a veure la gent de fora, per tal de saber quina mena de barrets es portarien. Més antigament, els barretaires d'agulla, als Flassaders, havien fet parades de barretines i d'altres productes semblants.

Firaire de terrissa, valencià, segons una capçalera de ventall del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

Els fusterets de pasteretes i picadors estenien un gran assortiment de trastos pel carrer de la Palla, on estaven establerts, mentre que els fusters caixers, és a dir, els moblistes i ebenistes, com en diuen avui, omplien llurs botigues i obradors del carrer dels Banys, vers el costat del de la Palla, amb tot el bo i millor dels mobles que aleshores s'estilaven: canteranos, cónsoles, armaris, cornucòpies i d'altres per un estil.

Per la Plaça de les Olles i el carrer dels Canvis, els xarxaires i els fileters treien tot llur bé de Déu d'ormeigs, els quals acudien a comprar pescadors i gent de mar de tota la costa catalana, que esperaven aquestes fires per proveir d'allò que els mancava d'entre els arreus de llur bastiment.

Els terrissaires dels Escudellers, dels Tallers i d'altres indrets del Raval, com que residien en punts poc poblats i de poc trànsit i la gent no hauria anat a veure'ls llurs forns, treien llur terrissa al Pla de la Boqueria, on estenien gran profusió de parades. Venien a fer-los la competència els terrissaires valencians, que portaven articles més delicats i millors, producte de l'acreditada terrisseria valentina. Per no confondre's amb la nostra gent, venien la *pisa fina de València* a la Plaça de l'Àngel i a la de Sant Jaume.

Els cadiraires del fossar del Pi i del fossar dels Cecs, avui Plaça de Sant Josep Oriol i Placeta del Pi, omplien els esmentats punts de cadires de balca i de tota mena.

Els cistellers del Born i dels «Sombrerers» treien devora de llurs botigues gran profusió de paneres, de coves i de cistells, fets de jonc i de vímet.

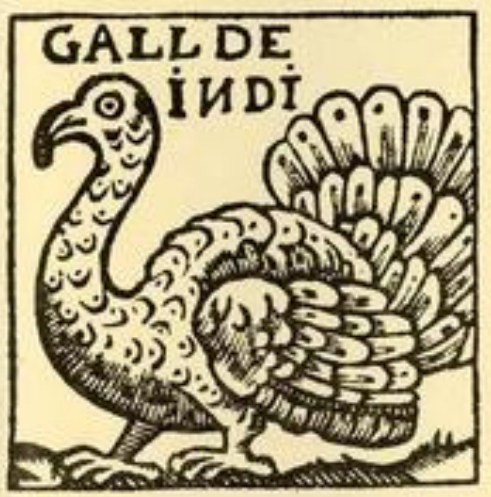

Gall dindi, segons una auca set-centista d'ocells. (Col. de l'autor.)

El gall, segons una auca set-centista d'ocells. (Col. de l'autor.)

Els argenters, de l'Argenteria, omplien llurs aparadors amb un devessall de joies d'or, d'argent i de pedres fines i valuoses, que eren l'admiració dels de la ciutat i dels de fora, els quals mai no deixaven de visitar-los per enlluernar-s'hi i embadalir-s'hi.

Els venedors de qui hem parlat fins ara eren els establerts a la ciutat i sedentaris, com podríem dir-ne, si n'exceptuem els terrissers valencians. A més d'aquests venedors, hi havia els firaires pròpiament tals, que, per no tenir casa oberta, instaHaven llurs guinguetes enmig de les places i dels carrers més amples, a tall de fira, fos damunt de tauletes, fos a terra mateix. Com un complement de la fira de terrissa del Pla de la Boqueria, per la Riera del Pi s'instaHaven parades d'estris culinaris de diverses procedències, objectes de llauna, de vidre i de terra, i també culleres i coberts de fusta. A les places de la Seu i de Santa Maria s'estenien les fires de figures i de casetes de pessebre, i a les del Pi i de Sant Josep Oriol, les d'herbei per a guarnir-los i embellir-los.

A les rambles dels Estudis i de Canaletes s'instaHaven parades de fruita seca i de torrons d'Agramunt. Els torronaires de Xixona estaven del tot distanciats dels agramuntins. Posaven taules a les portalades de les cases més importants dels carrers més cèntrics, com eren els de la Portaferrissa i de Ferran, i a les places Reial i de Sant Jaume, entre d'altres.

Un aspecte molt important de la fira era el de l'aviram de tota mena, que havia de servir per a celebrar les festes de Nadal. Se n'exposava en dos llocs diferents: a l'Esplanada, vora de la vella Ciutadella, i a la Rambla dels Estudis. Al primer lloc es venien els galls millors, més grossos i de més bona casta. Aquest indret era concorregut especialment per la pagesia del Prat del Llobregat i per la d'altres poblacions acreditades quant a tenir bona aviram. Era l'anomenada *fira dels senyors*. A la Rambla es venien oques, caça morta i galls de tipus inferior. Aquesta secció de la fira era concorreguda especialment per pagesos de les Corts i de Sarrià, i d'ací que fos qualificada de *fira dels sarrianencs*.

La fira dels porcs, segons una auca de les Funcions de Barcelona del primer quart del segle XIX. (Col. de l'autor.)

Fins ben entrat el segle passat havia estat costum estès menjar porcell per l'àpat tradicional del Nadal, com referirem més endavant. A Barcelona s'havia celebrat una fira especial de porcs al vell Pla del Palau, a la qual fa referència el rodolí de l'Auca de les Funcions de Barcelona representatiu d'avui.

Pel Pla de les Comèdies i pel de la Boqueria s'instaHaven parades de rifaires. Aquestes rifes eren molt semblants a les de Tots-Sants.

Fou costum estès que els senyors anessin a passejar per l'Esplanada, vestits amb llurs robes més bones i amb les joies més riques. Es feien seguir de tants criats com podien, els quals també anaven mudats a desdir, atesa llur condició de servents. La gent rica sortia a fer ostentació de llur riquesa. Molts eren els qui cada any estrenaven tot allò que duien al damunt, tant ells com llur servei, així de robes com de joies. Era malvist i tingut per signe de pobresa portar alguna cosa de les que hom havia dut l'any anterior. Per tal que ressaltés de bell antuvi la diferència, hom procurava que les robes d'un any fossin ben diferents de les dels anys anteriors, tant de colorainos com de qualitat i detall. Compraven els caps d'aviram més bons de la fira i els feien portar pel servei, que els seguia. Perquè tothom els veiés, voltaven per la fira vegades i més vegades. També fou costum de l'estament ric comprar més aviram de la que necessitaven, a fi que els criats anessin ben carregats. El més corrent era que avui la gent rica anessin a passejar pels voltants de la fira en cotxe, amb els cotxers vestits amb tot luxe i riquesa i les cavalleries amb els arreus i els guarniments de més preu, moltes

vegades amb aplicacions d'argent i àdhuc d'or, i també fou estil que cada any mudessin els guarniments del bestiar. La nostra gent només entenia per senyors aquells qui tenien cotxe de propietat. Si una contrarietat molt greu no els en privava, tal dia com avui, gairebé com un principi de ciutadania, sortien a passejar, i a lluir cotxes, cavalls i robes.

La població humil acudia a la fira de l'Esplanada amb fruïció i curiositat, per tal de poder veure i admirar el nostre senyoriu, ponderar el luxe dels seus vestits i joies, comparar-los amb els dels anys anteriors i prendre bona nota del que duien, per recordar-ho l'any següent.

Un gaudi dels xicots era l'anar a veure els indiots que la pagesia del pla duia a vendre a la fira, tractant-se d'una mena de bestiola que només es veia per Nadal. S'hi solia anar en colla a la sortida de l'escola, i els més entremaliats àdhuc feien campana per anar a la fira dels galls. La mainada creia que quan hom s'acostava a un gall dindi, temerós, aquest, que li fessin mal i per tal d'espantar l'atrevit que s'hi atansava, amb el seu glucar característic li deia: *—Toca'm, si goses! Toca'm si goses!—* Els xicots els preguntaven «d'on havien vingut», i creien que responien: *—De Vic, de Vic, de Vic.—* I també els deien: *—Com moriràs?—* I a l'acte responien: *—Rostit, rostit, rostit!—* També els preguntaven quin joc sabien, i entenien que els responien: *«Al truc, al truc, al truc.»* Quan feixuguenc, per efecte de tant de caminar, anaven vers la fira conduïts pels pagesos que els menaven, els sentien dir: *«Ara sí que ja no puc! Ara sí que ja no puc!»*

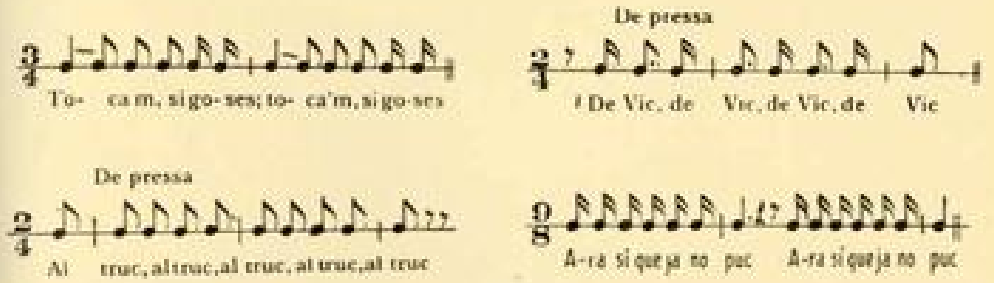

Onomatopeies de la veu dels indiots, recollides per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

Avui era dia tipic d'estendre i signar capítols matrimonials, puix que entre la pagesia era creença que la Mare de Déu protegia els matrimonis que feien els capítols en tal dia com avui. Els familiars de fadrins promesos i en via de casament, en venir a ciutat en ocasió de les fires, posaven en programa la visita a cal notari, per tal de formalitzar els capítols de llurs fills.

Els forners de ciutat feien les fornades doblades, puix que tota la pagesia comprava pa de fleca blanc per menjar-ne el dia de Nadal i per portar-ne a la mainada com una llaminadura i un requisit de fira.

A Barcelona, i com una extensió de la fira, es feia un ball dedicat als pagesos, al qual s'entrava per tarja de convit. Hi acudien els pagesos del Pla, tot endiumenjats, i sobretot les fadrines pagesetes, enjoiades ricament i ves-

tides amb llurs millors gales, puix que la pagesia dels voltants de la ciutat sempre ha estat rica i benestant. Aquest ball havia constituït centre de lluïment camperol i havia donat ocasió a coneixences i prometatges entre la gent camperola distingida. Més d'un casament se n'havia derivat.

Se n'havien celebrat, de balls, al gran saló de la Llotja, als Camps Elisis i al teatre del Circ.

Les fires duraven fins a la vigília del Nadal. La fira dels senyors va subsistir fins fa quatre dies, es pot dir que mentre va perdurar entre la gent

El passeig pel Parc, segons una capçalera de romanç vuit-centista. (Col. de l'autor.)

adinerada el costum de tenir cotxe de cavalls propi. En havent dinat, anaven a fer un passeig pels jardins del Parc, fins a entrada de fosc, que el continuaven pels carrers de la Princesa, d'En Jaume I i d'En Ferran, fins a la Rambla, per la qual donaven diverses voltes.

Fou costum general que els pagesos que menaven terres lliuressin als propietaris una quantitat d'aviram en relació amb la importància de la terra que menaven. Sembla que havia estat a raó d'un cap per cada parellada o jornal de terra. Per la terra campa el tribut era de pollastres; per la vinya, de capons, i per l'horta, de gallines. Els parcers que criaven abelles venien obligats a afegir a l'aviram una quantitat de mel. Els qui conreaven vinya també solien donar vi dolç. Els amos obsequiaven llurs pagesos amb barres de torrons i d'altres dolçaines d'elaboració industrial viletana.

També vencià una de les terces de l'arrendament de terres. La pagesia portava als amos de les finques el tribut degut en fruits de la terra adients a les festes; satisfeia així totes les necessitats dels àpats d'aquests dies perquè el senyor pogués parar abundosament la taula amb els dons naturals. Els amos, com una mena d'estrenes, donaven als masovers un paner o cove tot guarnit que contenia llaminadures i bones menges nadalenques, de factura i gust ciutadans, no trobables al camp.

A pagès fou costum de fer presents de pollastres i gallines als *artistes* amb qui hom estava aconductat: metge, menescal, apotecari i, a voltes, el ferrer i el fuster. La importància del present variava d'acord amb la intensitat amb què hom havia hagut d'utilitzar llurs serveis i segons com n'estava content. També fou costum de fer present d'un cap d'aviram al mestre de minyons quan hom tenia algun infant d'escola. Hom deia que era l'únic moment de l'any que els mestres menjaven carn i treien el ventre de pena. Els *artistes* que exercien llur ofici per conducta aplegaven gran nombre d'aviram, la qual necessàriament havien de consumir per aquestes festes, car era molt malvist que se'n desfessin i no se n'aprofitessin.

El llenyataire, segons una auca set-centista d'Arts i Oficis. (Col. de l'autor.)

Els vells pessebristes, el diumenge anterior al dia d'avui, sortien a passejar per la mar vella, per tal de recollir palets, sorra i d'altres elements minerals adequats per a guarnir el pessebre. Era corrent que anessin acompanyats de mainada i que se n'emportessin el dinar o el berenar i fessin un petit àpat. La sortida, doncs, a part de la utilitat de caient pessebrista que la motivava, resultava ésser un dia d'esbarjo.

A Girona, es feia el mercat de l'aviram. Hi acudia la pagesia de la rodalia a vendre caps de bestiar i els fruits més saborosos i millors de l'hivern. Els gironins solien comprar tres caps de bestiar: un per Nadal, un altre per Cap d'any, i un tercer pels Reis.

Segons la tradició, sant Tomàs apòstol, abans de formar part del collegi de Jesús, havia estat llenyataire, i d'ací que els bosquerols i picadors de bosc el veneressin com a patró.

Com expliquem el dia dels Reis, a la tarda d'avui, pel Pla del Llobregat, els oficis que anaven a treballar per les cases, tal com els sastres, els barbers, els paraires, els matalassers, els cistellers, els mestres de carros i altres, proveïts cada un de les seves eines, sortien a la plaça i sostenien una discussió sobre la utilitat de llurs respectives professions i el profit que el veïnat treia de llur estada per les cases. El sastre i el barber, amb intrigues i amb molta xerrameca, aporrinaven els altres, que s'havien de donar per

vençuts i sortien tot acoquinats de la plaça. La tarda del dia dels Reis repetien la farsa, i aleshores sortien victoriosos els altres oficis, els quals atacaven i bescantaven al sastre i al barber, que restaven anorreats.

Avui es reuneix el Consell General de la Vall d'Andorra i acorda pagar el tribut al bisbe d'Urgell, consistent en dotze capons, vint-i-quatre formatges i sis pernils, que li són portats solemnialment l'endemà mateix, per tal que pugui celebrar la festa del Nadal abundosament.

A Prats de Molló, la gent espera el moment de tocar les dotze del migdia, a fi d'enfilar-se dalt d'un pedris, d'una cadira o d'un altre lloc a propòsit per a poder saltar a terra amb facilitat. Així que cau la primera batallada, es deixa anar a terra, mentre crida amb tota joia: —*Sant Tomàs, cau! Sant Tomàs, cau!*— I torna a enfilar-se, per caure altra vegada. Ho fan per tres vegades, enmig de gran joia i alegria. Abans ho feia, es pot dir, tothom; darrerament, aquest costum era gairebé patrimoni exclusiu dels infants.

A pagès, la mainada, per saber si el bon Jesuset els estima i si els Reis els portaran força coses, es posen un branquilló de gram a dins dels narius, i el fan bellugar al ritme de la següent cançoneta:

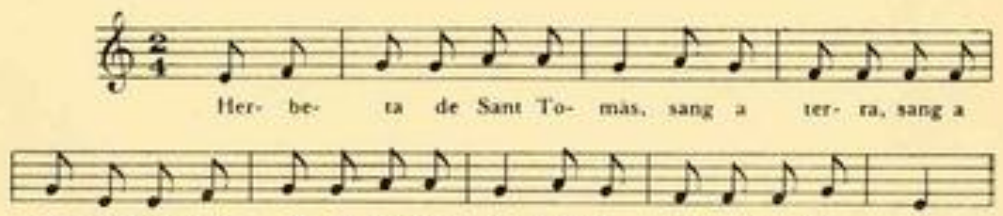

Cançoneta infantil recollida per l'autor; transcripció musical del mestre J. Tomàs.

L'aspror de l'herbeta, en fregar aquesta per les mucoses, les excita i en fa rajar una goteta de sang, i la mainada fa tot el que sap perquè caigui damunt del vèrtex d'una creueta, feta damunt del sòl amb dues palletes. Si hi cau, és anunci de l'efecte desitjat i que els Reis seran generosos i portaran força coses, i si no cau al vèrtex de la creu, hom ho interpreta contràriament.

Hi ha una pràctica màgica, usada per molts pobles primitius de maneres molt diverses, encaminada a provocar la pluja, a base de regar el sòl amb sang humana o animal. El costum infantil n'és probablement una resta, cristianitzada per la creueta de palla.

Antigament, quan encara hi havia molts llops per les contrades muntanyeses, creien en un personatge, *el Pare Llop*, que tenia la propietat de governar i dominar els llops. L'amistat i la simpatia d'aquest personatge eren d'una gran valor, perquè evitaven que els llops que ell manava ataquessin els ramats i malmetessin els conreus dels seus amics i, sobretot, dels qui li pagaven com una mena de contribució o de tribut, el qual ell passava a cobrar tal dia com avui, per tal de poder passar un bon Nadal. Tothom solia donar-li quelcom per salvar-se, ells i llurs interessos, de la fúria dels llops. Les gents que tenien ramats i hisendes li donaven més que els altres i a proporció del

que tenien per perdre. Els carnissers també li pagaven un tribut de carn, consistent en costelles i cuixes. Ells, és clar, tenien gran interès que els llops respectessin els ramats, perquè, si els llops haguessin volgut, no hauria restat bestiar de llana, i els carnissers no haurien pogut subsistir. Per això, els pastors també regalaven costelles als qui caçaven algun llop i anaven a passejar-lo i ensenyar-lo de casa en casa, fent la capta del llop. Els pastors, per alliberar el bestiar del llop, recitaven una oració, molt llarga i amb moltes variants, coneguda pel *parenostre del llop*.

Les escoles d'Altea i en general les de la marina valenciana, avui començaven les vacances de Nadal. Els deixebles feien al mestre un present, consistent en galls, bon vi, torrons i d'altres queviures saborosos i delicats, propis de les festes de Nadal.

En lloc de fer classe, els nois d'escola jugaven a la plaça, dirigits i vigilats pel mestre.

Hom creia que si, al punt de caure la primera batallada de les dotze de la nit, hom deia tres paresnostres a sant Tomàs, aquest li concediria la gràcia que li demanés, per impossible que fos.

En acostar-se el Nadal, pels galliners de pagès es promou gran aldarull, reflectit per les exclamacions dels pollastres en cantar. Els petits, ignorants del que els espera, canten joiosament: —*Nadal ja ve!* — Els mitjaners responen filosòficament: —*Estem perduts!* — Els galls vells afegeixen —*No en quedarà cap!* —, mentre els pollets, mig rient-se'n, no paren de dir: —*Jo rai sóc xic!* — Les gallines des del ponedor, quant canten l'ou, alleguen per escapar-se de l'estrall: —*Jo, que jo, que jo, que vaig descalça!* — I el gall li respon, per indicar-li que no se n'escaparà: —*Posa't esclops!*

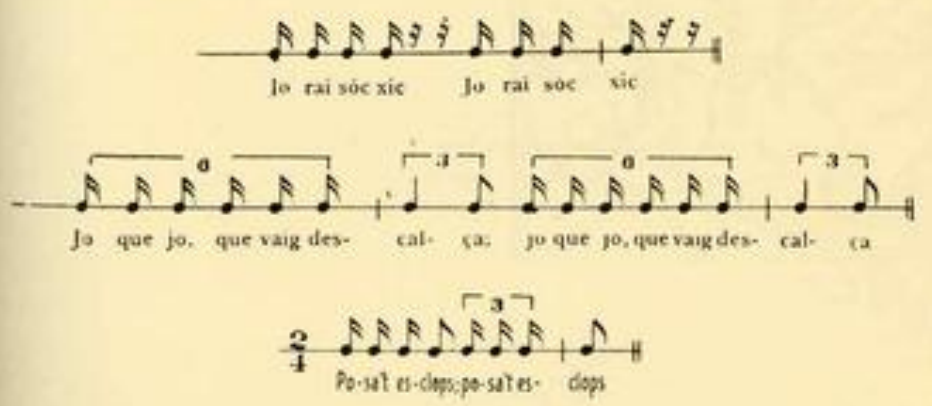

Pintures fonètiques de les veus de l'aviram en vigílies de Nadal, recollides per l'autor. Transcripció melòdica del mestre J. Tomàs.

El dia d'avui compta amb un llarg refranyer. Hi ha uns quants proverbis referents a la llargada del dia:

Per Sant Tomàs,
no ho notaràs.

Per Sant Tomàs,
neu al nas.

De Sant Tomàs a Nadal,
just una passa de gall.

Per Sant Tomàs,
de la boca al nas.

Per Sant Tomàs,
pluja o glaç.

De Sant Tomàs a Sant Pancraç,
dura l'hivernàs.
El comença Sant Tomàs
i l'acaba Sant Pancraç.

Per Sant Tomàs,
qui no té llenya
li tremola el nas.

Sant Flavià, segons una estampa que encapçala els seus goigs. (Col. de l'autor.)

Per Sant Tomàs,
qui no porti llenya
li cremarem el nas.

Per Sant Tomàs,
el fred al nas.

Qui fa el primer i el darrer dejuni,
no mort dins la Quaresma.

Per Sant Tomàs,
tres dies i *no más*.

Per Sant Tomàs, sembreu:
per Sant Andreu, no ho feu.

Per Sant Tomàs
comença l'hivernàs,
una setmana al davant,
una setmana al detràs.

Les témpores de Sant Tomàs
de la serra no cauràs,
si dejunades les has.

Per Sant Tomàs,
dejuni al davant,
dejuni al detràs.

De Sant Tomàs a Sant Lluís,
mitja anyada hi compti.

Per Sant Tomàs,
un dejuni al davant
i dos al detràs.

DIA 22

Sant Flavià: Fill de Verdú, i venerat en aquesta població. Per martiritzar-lo, fou assotat, ferrat com un cavall i, finalment, degollat.

Avui comença a créixer el dia, i hom creu que l'any en què el dia d'avui s'escau en divendres, tal com creix el dia augmenta la malignitat d'aquest dia de la setmana. Segons la veu popular, en divendres van pecar els nostres primers pares Adam i Eva, es va començar la torre de Babel i es va iniciar el diluvi.

DIA 23

El beat Nicolau Factor: Valencià que va viure molt temps a Barcelona, sobretot al convent de Jesús, de fora muralles. Era gran predicador, i mentre

predicava, s'extasiava i s'enfilava pels aires. Havia predicat a la Catedral i a les parròquies del Pi i de Sant Just, on acudia la gent en munió per tal de veure com s'extasiava, així com també per sentir la seva paraula eloqüent. Va fer gran nombre de miracles, que li van valer l'apel·lació de *Fra Nicolau dels Miracles*.

Santa Victòria: Se la té com a protectora de les dones que crien. Les afavoreix i ajuda en els moments de la lactació. Sobretot, les guarda de mal de pits i els fa venir un bon cabal de llet. Se la invoca especialment perquè guardi de mastitis i de tenir pèls als pits.

Els pescadors de Sant Pol invoquen el favor de Santa Victòria perquè els afavoreixi la pesquera, i els goigs hi fan al·lusió.

DIA 24

Vigília de Nadal: Hem de dir, del dia d'avui, exactament allò mateix que hom pot dir de la vigília del dia de Sant Joan. Un i altre són, potser, els més intensos en pràctiques i costums i els que ocupen el primer lloc en el costumari, pel fet de constituir les vigílies de les dues dates cabdals del calendari, puix que, altrament, no hi hauria hagut cap raó de parlar ni l'un ni de l'altre.

La festa de Nadal coincideix amb el solstici hivernal, el qual correspon al moment de l'any en què el Sol arriba a la seva alçada mínima en el zenit, i, per tant, amb el període que l'astre es fa menys visible i escalfa més poc. Aquest moment marcava i marca encara una fita notable en els afers referents als conreus i als interessos agrícoles i ramaders: fet que, com tindrem ocasió de veure en el curs del present calendari, sobreviu, amb una intensitat insospitable, en el subconscient de la societat actual de tots els pobles. Les antigues concepcions religioses van originar, entorn dels cultes agrari i ramader, un seguit de pràctiques i de creences de les quals sobreviuen encara un bon nombre, confoses amb els arrelats costums religiosos actuals.

Del profús costumari nadalenc n'excelleixen quatre aspectes que el distingeixen i li donen fesomia pròpia: l'accentuat sentit familiar, a la intimitat de l'escalf de la llar presidida i abraçadora pel tió; la solemnitat de l'àpat familiar, fet ahir en comunitat tribal en rompre l'alba, i continuat en la intimitat familiar, al recer de la llar; la preponderància dels pastors en la festa, els quals passen a ocupar el primer rang de la societat rural i muntanyenca, on els costums solen mantenir-se amb més integritat i puresa; i la policroma missa dita del gall, que constitueix sens dubte la solemnitat més important de la litúrgia popular, en la qual el poble pren gairebé tanta part com la clerecia.

L'enllà de la festa de Nadal es perd en una insondable llunyania. Diada de pastors i d'intimitat de família, de recer de llar, d'escalf de foc de tió; diada de bestiar i de ramats; diada d'àpats solemnes, entre tots els de casa,

sense que hi manqui ningú, si és possible, i sense que hi intervingui ningú de fora de casa, per mica que hom pugui: àpat en què es menjava l'animal sagrat, el xai primerenc i el porcell lletó, com també les primícies dels cereals, curosament guardades precisament per ésser consumides en aquest àpat, tornades en pa abans-d'ahir, en coca, ahir, i en torrons, avui. Àpat, dèiem i remarquem, fet a l'escalf de la llar, l'altar del temple de la religió familiar, on crema el tió sagrat, i estada dels avantpassats de la família, que viuen en la flama enjogassada i bellugadissa i estan, amb ella, presents a la comunió de llurs descendents vius.

Els pobles pastors, empesos per les necessitats de llur bestiar, feien una vida transhumant, conduint els ramats vers on aquests podien trobar les pastures convenients: durant l'estiuada, vers les terres muntanyenques i els cims alterosos rics de pastures i gemats d'herba; en iniciar-se la tardor, cap a la terra baixa, on restaven fins que s'acostava el naixement dels primers xais, allí a les darreries de desembre, que és quan tornaven a llurs llars, on restaven una temporada variable. El bestiar era encorralat per un període de temps que varia segons els pobles i segons els climes. Per a tots els pobles pastors d'arreu del món, aquest moment marca una fita important, la qual per als països europeus ha culminat en el Nadal, amb la joia del retorn a la llar, de la convivència amb els éssers estimats que no han pogut seguir el pas de la ramada, i, sobretot, amb el bat del recer i del foc, on van viure i on, segons creença de l'esperit senzill de la gent de muntanya, sojornen encara els avantpassats de la família, elevats a categoria semidivinal.

Les velles tribus pastorals eren transhumants del tot. Portaven al damunt el reduït utillatge que constituïa llur aixovar, i plantaven la tenda allí on es deturaven, conduïts per les necessitats del bestiar. La llar els seguia: duien el foc sagrat dins de bucs de canya, resistents al foc, i mai no el deixaven apagar, perquè el creien estatge de llurs ascendents. La necessitat d'establir-se en un lloc fix no va ésser sentida fins que va sorgir l'agricultura, la qual va fer forçosa la vida sedentària per tal de poder-se aprofitar del fruit de la terra que havien conreat. La ramaderia va minvar, l'agricultura va prendre importància i les dues arts de procurar-se els aliments es van barrejar, i l'home, en molts moments, va participar de les dues activitats, com encara ho trobem avui en la majoria de pobles. Això, a Europa, sembla que ja va produir-se vers el neolític.

Pels vells pobles besats per les blaves i manyagues onades de la Mediterrània, més pagesos que ramaders, el període comprès entre l'equinocci tardoral i el solstici d'hivern és el moment transcendental de la sembra, un dels més cabdals per a l'home que viu de l'agre de la terra. El moment precís d'escampar la llavor varia d'acord amb els llocs i les variacions atmosfèriques, però l'esmentada tasca sempre està enllestida per l'advent. El bon terme d'aquesta fase inicial del conreu era tan transcendental per al pagès com ho era per al pastor el retorn a la llar, i ho celebrava amb festes i cerimònies que, amb el rodolar del temps, es van confondre amb les de la pastoralla, com així mateix es van barrejar la ramaderia i l'agricultura. Les festes de la

sembra, tan importants com les de les messes, van prendre tot un altre caràcter, degut, probablement, a escaure's en època de fredorades i a produir-se en un espai de temps més dilatat i variable, i, com les festes pastorals, es van arrecerar a l'escalf de la llar. Semblantment com en les festes de les messes, un dels actes principals, potser el cabdal, n'és l'àpat amb el sacrifici de l'animal sagrat, el xai, entre pastors, i el porc i el gall, entre terrassans; animals que, com referirem prou vegades, encarnaven l'esperit de la vegetació. La festa de la matança del porc, exuberant de cançons, de jocs i de

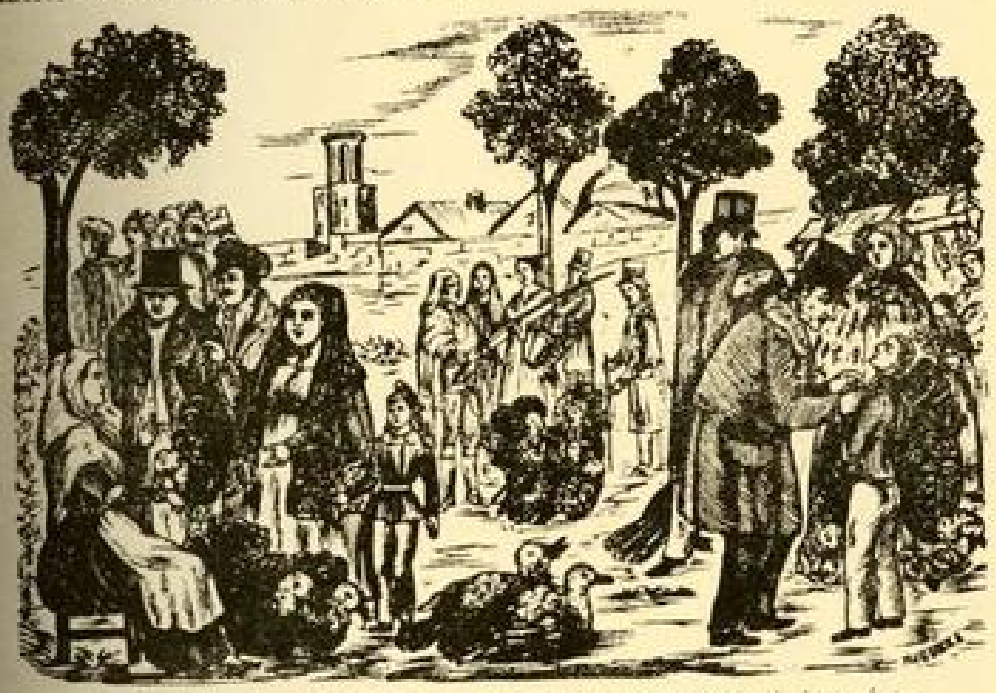

La fira dels galls a l'Eqlanala, segons la capçalera d'una dècima de bones festes del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

balls, com explicarem, enclou, amb tota probabilitat, el sentit de les festes i cerimònies de fi de sembra, i la seva proximitat al Nadal en el costumari actual, i encara més en el d'ahir, pot ésser un bon indici del fet que, per a l'home pagès precristià, les festes del solstici hivernal coincidien amb la de la joia pel bon terme de la sembra.

Els pastors, a més del retorn d'ells i de llur bestiar a sota la teulada emparadora de la llar, celebraven el naixement dels primers xais, que, com ja hem dit, sol coincidir amb el Nadal. La festa tenia, doncs, un doble sentit: el del bon resultat dels afanys que els movien i que els feien viure i el de la fruïció del goig de les primícies, representades pels xais nadalencs. I com el pastor, l'home de la gleva, a l'hora de la consecució de la sembra, festivava el goig de les primícies; si no de tots els fruits estivals, puix que gairebé sempre la necessitat força a fer-ne ús poc temps després de recollits, almenys dels fruits tardorals, sobretot del vi, el qual molt sovint es tastava i ence-

tava per la matança del porc. Les primícies eren també assaborides sota forma de coca feta amb el blat de la primera garba o amb el de la mestressa, guardat expressament per a la pastada de Nadal; blat que, com indicarem, té deix sagrat. Aquestes coques, que unes vegades eren ofertes pels pastors i de les quals la cançó de Nadal ens parla amb molta abundor, hom se les havia menjades dins mateix del temple, com encara es fa en alguns llogarrets de muntanya, i tingueren una forma especial: humana, de porc, o de gall; i volien representar el geni de la vegetació sota aquestes formes, corresponents a les dels animals que el bon pagès sacrificava en gràcia al do del fruit que li havien dispensat, encarnats en el mateix fruit. Aquestes

La fira dels galls a l'Esplanada, segons la capçalera d'una dècima de bones festes del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

coques, de les quals encara se'n mengen per diversos llocs, com veurem, amb el rodolar del temps van tornar-se els torrons, fets primer amb farina i pinyons i qualificats de *pinyonada*, i més ençà amb ametlles; ambdós fruits, de virtut fertilitzadora, adient amb les cerimònies de sembra. Les festes de Nadal i les festes majors tenen certa paritat, perquè unes i altres recorden cerimònies de celebració de les collites. El costumari nadalenc dels pobles nòrdics, especialment dels escandinaus, conserva moltes més romanalles de festes primitives de sembra i de collita que el propi dels pobles del migjorn europeu. Diversos pobles de cultura endarrerida celebren, vers aquest moment de l'any, grans festes, les més importants del clan, per celebrar la sembra i començar a fruir de les primícies.

També es poden haver confós amb el Nadal alguns costums que semblen recordar cerimònies de caràcter venatori, barrejats a son torn amb els que, molt probablement, recorden cultures pastorals i agràries. Ens referim als captiris del llop i de l'ós. La cultura caçadora, força menys intensa que les altres dues, no ha deixat en l'esperit humà una empremta tan profunda, i les seves supervivències són més escasses.

Com prou haurem de referir, per als nostres ascendents surava per l'ambient tot un món de dimonis i esperits dolents, en constant vigilància per a entrabancar tot esforç humà. Tot acte una mica important anava acompanyat d'una expulsió dels mals esperits, la qual de cap manera no podia mancar en ocasió de cerimònies de la importància de les de què parlem. I d'aquestes pràctiques també n'han arribat restes fins a nosaltres.

Alguns dels costums, i més encara de les tradicions i de les creences propis del Nadal, recorden antics cultes funeraris que semblen indicar la

La fira dels galls a l'Esplanada, segons la capçalera d'una dècima de bones festes del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

coincidència de ritus de la religió dels difunts amb els de la sembra, dels quals ja parlarem quan tractarem d'aquesta important feina agrícola. Qui sap si, en el costumari autòcton pre-romà, les festes dels difunts s'esqueien vers aquest moment de l'any, i si els vestigis que avui en trobem són la supervivència de les creences aborígens, que encara traspuen després de gairebé vint-i-cinc segles de romanització.

Vestigis d'aquestes pregones concepcions semblen endevinar-se en el polícrom costumari actual del Nadal, tan amarat d'encisera poesia.

L'abundor i diversitat de documents fan difícil llur ordenació. Sembla lògic desgranar-los cronològicament, seguint el moment del dia en el qual solen produir-se, però n'hi ha alguns que s'encavallen i fan de mal destriar. Tampoc no resulta fàcil agrupar-los per temes, puix que n'hi ha que fan així mateix de mal agrupar. Hem procurat aplegar-los i ordenar-los més o menys

cronològicament, però sense rigorisme, tant per a l'acoblament, com per a la distribució.

Per ponderar el pregon arrelament del sentit d'aquesta festa, excepcional entre totes les altres, la nostra gent diu que:

El qui no celebra el Nadal,
és home que molt poc val.

De Nadal i de Sant Joan,
només n'hi ha un cada any.

Hom no troba manifestacions de la celebració del Nadal fins al segle IV. Els primers cristians se sentien redimits per la Passió i la Resurrecció de Jesucrist, i dedicaven tota llur atenció i tot llur culte a aquest misteri. El Naixement no fou celebrat fins després del triomf del cristianisme i com un esclat de la pública manifestació del culte.

El document històric més antic de la celebració del Nadal a casa nostra no és anterior al segle XIII. Ens el dóna el Concili provincial tarragoní dels anys 1239 i 1242. Ja aleshores la gent feia gran endreça, vencien els tributs de la ruralia i es feia la mort del porc.

El rei En Pere I *el Cerimoniós*, per tal de donar més relleu i importància a la festa de Nadal, va disposar, l'any 1350, que als seus dominis comencés l'any per Nadal, i així va fer-se durant molt temps al reialme d'Aragó.

El susdit rei, en pragmàtica donada a Perpinyà el 16 de desembre del 1350, va estatuir que, des del dia de Nadal vinent («d'aquí avant perpètuament comptada»), la documentació de la Cancelleria reial i altres tribunals dependents de la Corona fos calendada en l'any de la Nativitat de Jesús, en lloc d'ésser-ho de l'Encarnació, amb la qual oficialment es comptava, «per ço que pus sovint la dita Natiuitat de Nostre Senyor en memòria sia hauda e encara foragitats idus, nones e chalendes». Des d'aleshores fou adoptat el sistema seguit de dies, tal com encara es fa avui.

Per Nadal, els tribunals no actuaven. Les Corts de Montçó celebrades l'any 1581 van declarar feriats els dies de Nadal. Com que no actuava la justícia, no s'executava cap condemnat i, per tant, el botxí feia festa, podia vestir com els altres ciutadans i confondre's amb la resta de la ciutat, mentre que tot l'altre temps de l'any estava obligat a portar les ensenyes del càrrec, per a distingir-se de l'altra gent. D'ací la comparança: *estar més content que el botxí per Nadal*.

A la primeria del segle XV, la vigília, en les poblacions més importants, hom feia una crida, per la qual, des del toc d'oració, no era permesa cap mena de feina ni treball bastard, i hom comminava amb penes i càstigs importants, segons aquells temps, als contraventors de la disposició.

En temps medievals, la gent feia grans festes en els palaus i castells. Es cantaven cançons de to trobadoresc davant de retaules i d'imatges relacionades amb el Naixement, i es feien grans àpats, que acabaven amb dansa, dins d'un ambient de molta alegria. Havia estat costum que els trobadors de-

diquessin a llurs dames versos i cançons, amb què els cantaven pronòstics i averanys per a l'any, que aleshores començava el dia de demà.

Un costum cavalleresc molt estès fou el dels amors de Nadal. Hom aparellava els galants amb les donzelles i àdhuc els cavallers amb les dames, posant, escrits en paperets, els noms de tots ells i de totes elles dins d'un anap d'argent, o d'un altre recipient ric. La sort decidia les parelles. I hom feia treure les paperetes per l'infant més menut de la reunió o per l'albardà o bufó de la casa. El galant venia obligat a festejar i regalar la dama que li havia caigut en sort, durant tot l'any vinent o només fins al dia dels Reis. Fou costum, en tal dia, escollir d'entre les gents de corts i de castells un rei i una reina, generalment el més jove dels galants i la més vella i més xacrosa

La fira dels galls a l'Esplanada, «segons» la capçalera d'una dècima de bones festes del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

de les dames. Els vestien de manera ridícula i grotesca. Donaven audiència a tothom i rebien la visita dels aparellats, als quals aconsellaven i beneïen en termes pintorescs i còmics. Els tiraven floretes i els feien presents i, sovint, lligaven ambdós amb una mateixa cinta que els unís. Aquesta festa donava lloc a molta broma. Els aparellaments o galanteigs de Nadal havien tingut molta importància entre els costums cavallerescs medievals.

Segons la Crònica de Castell, un cavaller anomenat Pere Uzal, de Granollers, va trencar l'etiqueta del jurament nadalenc d'amor, i el rei En Pere III el va desterrar i li va trencar l'escut amb una peça de güella damunt del blasó. Segons un manuscrit de Poblet, durant les festes celebrades a Montçó pel rei En Martí *l'Humà*, un cavaller aragonès va desafiar un altre cavaller perquè en el jurament nadalenc va menysprear una donzella que la sort li havia destinat per a dama de Nadal.

La parèmia ens parla amb eloqüència de la intimitat familiar del Nadal:

Per Nadal,
cada ovella al seu corral.

Per Nadal,
cada u al seu hostal.

Per Nadal,
prop del nial.
Per Nadal i per Cap d'any,
cada u amb el seu company.
Les festes,
per on passen;
el Nadal, a casa.

Nadal passat,
a casa l'endemà passat.
Per Nadal i Sant Esteve,
cada u a casa seva.

Per muntanya havia estat costum que, des d'una quinzena de dies abans, la mainada, vers el caient de la tarda, pugés al campanar i repiqués les campanes per tal d'anunciar la proximitat de la festa. Les vigílies hi pujava la fadrinalla i feia una repicada més forta.

Antigament, s'havien fet repics tan intensos i persistents, que havien arribat a resultar molestosos, fins al punt de donar origen a la comparança:

Més enutjós que les campanes
per les batalles de Nadal.

En sentir tocar les campanes que anunciaven la festa, la mainada esclatava en cants de joia,

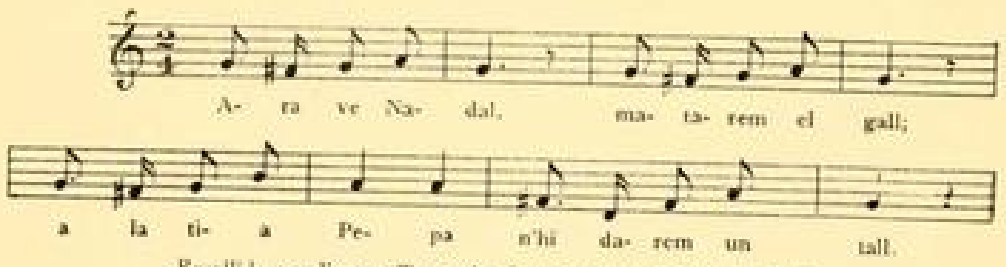

Recollida per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

Ara ve Nadal,
matarem el gall
i a la tia Pepa
n'hi darem un tall.
Ara ve Sant Roc,
matarem el porc
i a la tia Pepa
li darem garrot.
Demà és festa,
sant Josep la fa,
agafa l'escopeta
i se'n va a caçar.

Tira un tiro,
mata un pardal
vestit de general:
passa una monja,
li tira una taronja:
passa un capellà,
li tira un tros de pa:
passa santa Anna
tocant una campana:
passa sant Magí
tocant el violí.

Aquesta darrera esparsa, hom sol cantar-la sempre que les campanes toquen a festa.

Antigament, tot l'advent havia estat de dejuni, un semblant a la Quaresma, i tot aquest període era qualificat de *Carnestoltes de Nadal* o *d'Advent*. El règim de privació acabava avui; però, temps enllà, fou corrent que avui les persones molt devotes accentuessin l'abstinència molt més que la resta de l'advent.

Per les contrades lleidatanes feien allioli lligat amb codony cru.

Per ésser dia de dejuni, les cases que tenien escarots portaven el dinar als pastors a l'indret de muntanya on guardaven, per tal que el poguessin observar. No els el portaven cap altre dia de l'any sinó avui i pels dies sants.

A Barcelona s'havien format grans colles de ceguets d'ambdós sexes, que cantaven cançons de Nadal amb molt d'acompanyament instrumental. A més dels instruments típics dels músics cecs captaires, en tocaven d'altres de fàcils, sonats, comunament, per part de ceguetes que no captaven durant la resta de l'any. Aquests nombrosos conjunts musicals humils constituïen una curiosa

La fira de galls, segons la capçalera d'una dècima de bones festes del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

nota nadalenca. L'establiment d'un tribut municipal sobre els músics de carrer va dificultar la formació d'aquests conjunts i va determinar la seva extinció.

Havia estat molt estesa la *caritat dels quaranta pans*. Consistia a fer almoina d'un pa a quaranta pobres, per tal que tinguessin assegurat el sant pa per a l'assenyalada festa del Nadal. La mida dels pans diferia, segons les possibilitats dels qui feien la caritat, i variava des dels antics pans de nou lliures fins als senzills llonguets. Els pobres captaires i les famílies molt humils acoblaven així una gran quantitat de pa, que a voltes els arribava fins als Reis. Fou costum de les gents riques i benestants enviar almoines de queviures diversos, sobretot de pa, durant un període de quaranta dies, als hospitals i cases de beneficència.

A Girona era corrent fer almoina de pa a tants pobres com trucaven a la porta. Entre els proveïments que hom feia per les festes, s'hi comptava una bona quantitat de pa, destinada a aquest fi.

Havia estat vell costum d'establir deixes i fundacions per dotar donzelles pobres, a fi de facilitar-los el casament; dotacions que, a voltes, eren objecte

d'una rifa entre les qui estaven en condicions de poder-ne gaudir. Generalment, tant les rifes com les atorgacions de la donació solien fer-se el dia d'avui, per tal que les afavorides poguessin passar un bon Nadal, per efecte de la joia de la distinció.

A pagès, hom feia una pastada i una fornada de pa tres vegades més grosses que les normals, i tot l'escreix del pa el repartia entre gent pobra i necessitada. Era obligat, durant tot el cicle nadalenc, de fer almoina a tants pobres com es presentaven a la porta i en demanaven.

Per molts indrets de muntanya feien la *pastada de Nadal*, més ben treballada i assaonada que de costum, i per a la qual guardaven la flor de la farina que tenien. Hi havia interès que el pa de Nadal fos del millor. Era obligat fer una coca ensucrada, ben grossa, a proporció del nombre d'estadants de la pagesia. Al vespre, en havent sopat, hom menjava coca, la qual remullava amb vi blanc.

Amb referència a la gran pastada nadalenca, diu la veu del refrany:

El forn, per Nadal,
no para un instant.

Més ple
que el forn per Nadal.

La fornada de Nadal
se n'emporta mig costal.

Al segle XIV ja era estès el costum de donar estrenes, sobretot als infants, amics, coneguts i servents, i àdhuc als oficials de la cosa pública. Hom les anomenava *pa-i-nous*, qui sap si en record de temps anteriors en què el present devia consistir en aquestes menges.

El costum de repartir estrenes havia arribat a un grau tan abusiu, que els savis Consellers de la Ciutat, gairebé cada any, des de les darreries del segle XIV, publicaven una crida, per la qual conminaven els ciutadans a no fer presents d'un valor superior als cinc-cents sous, i a no donar diners als infants, dides, porters, caps de guaita, correus, joglars, saigs, macips i macipes, com aleshores anomenaven els servents i les serventes, ni a ningú que no fos de la família. Autoritzaven, però, el poder donar tot allò que hom volgués a la gent de religió i a la pobra gent, per l'amor de Déu. Els mancaments a aquestes prescripcions, les quals resultaven de més bon sentit que no pràctiques, eren penyorats amb penes pecuniàries, que variaven, segons els anys, entre cinc, deu, cinquanta, cent, dos-cents i àdhuc tres-cents sous. Els qui no comptaven amb cabals per a pagar la contravenció havien de sofrir deu, vint o cent dies de presó al castell del veguer.

En els segles XIII i XIV, els mercaders estrangers establerts a Barcelona, o els qui, sense estar-hi residenciats, hi feien molt tràfic, feien present, al rei, de dos draps d'or, com una presentalla nadalenca.

Al monestir de Vallbona de les Monges, la comunitat feia un present de diverses gallines a totes les monges i als principals oficials i gent seglar del monestir. El nombre de gallines variava d'acord amb les categories i els càrrecs que ocupaven dins de la comunitat: alguns agraciats, en comptes de gallines, rebien polles.

Fins al segle XVIII, la Confraria de la Sang, de la ciutat de Girona, regalava tortells als pagesos pobres, especialment als jornalers.

Els forners havien donat coca. Hom l'anava a cercar en plena matinada, en sortir de la missa del gall. Feien una coca per a cada client. La seva mida variava, segons els membres de cada família. Antigament, sembla que la feien de tantes lliures com persones formaven la família de la casa que la rebia en present. En donaven, per tant, a raó d'una lliura per cap. Si hom volia la coca farcida, la vigília havia de portar al forn el sucre, els llardons,

Presentant la dècima de bones festes, segons la capçalera d'una dècima del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

els pinyons i les altres coses que hi volgués. Més endà es va estendre el costum de donar coques molt més petites, però ensucrades. Hom menjava aquesta mena de coca amb xocolata, per a esmorzar, el matí del dia de demà.

Els vells fideuers i adroguers donaven a llurs clients la pasta per a l'escudella de Nadal; generalment, macarrons de frare o de dit de gegant, que era la pasta més grossa i gruixuda que s'estilava per aquells temps.

Els hostalers i taverners del Lluçanès, per Nadal, convidaven a beure vi blanc a tots els clients llurs.

Les parròquies feien present d'unes quantes neules de colors diferents als principals afavoridors. Els les feien portar a casa pels escolanets, als quals donaven estrenes.

Els escombriaires, així com avui demanen estrenes, ahir eren ells els qui feien presents a llurs clients. Donaven, generalment, la verdura per a l'olla de Nadal, en especial el porro i l'api. A les cases que feien moltes escombreries, tals com les que tenien quadres, vaqueries i per l'estil, els donaven un

gall o un parell d'aquests animalons. Com direm, temps enllà els escombriaires eren hortolans i feien presents de les verdures que femaven i de l'aviram que engreixaven amb les escombraries que recollien.

En altre temps, contràriament al que s'esdevé avui, eren els servents i els inferiors els qui feien presents i oferien galanies als majors i superiors.

Els nostres besavis es donaven les bones festes de paraula amb frases fetes i tradicionals. Fou costum que els infants felicitessin els parents més pròxims amb el recitat de dècimes que els ensenyaven els mestres. Tant l'aprendre com el dir aquestes dècimes eren la tortura de la mainada i la nota negra infantil d'aquestes festes. Vers el primer terç del segle passat s'establí el costum d'imprimir dècimes de bones festes emmarcades amb orles barroques i rococós que tenien molt de caràcter i de sabor d'època. Feiners i servents de tota mena, per desitjar les bones festes a llurs clients i ascendents, els oferien una dècima que els estampers i més encara els litògrafs estampaven en sèrie i venien per dotzenes. Entre els motius ornamentals que formaven les orles que emmarcaven els versos, sovint carrinclons, solien figurar símbols i atributs adients a la diada i a voltes a la professió pròpia del qui l'oferia. També van estilar-se dècimes de felicitacions amb fesomia tipogràfica de ventall. Hi havia un gravat buidat al boix que figurava una escena nadalenca que presidia els versos, els quals sovint eren força més extensos que una dècima i estaven emmarcats i enquadrats amb una orla de remendaria. Aquestes gracioses capçaleres, que van marcar una època ben típica dins de la imatgeria popular vuit-centista, ens han servit força per a ilÏustrar el costumari nadalenc, del qual es troba ben poca documentació gràfica. Hom creu que els presents del Nadal recorden el tribut que antiment, en aquest dia, havia de fer el vassall al senyor, com a acte de vassallatge.

A Llofriu, els padrins donaven la *rabassa* a llurs fillols. Tenia una forma humana, sense braços, però amb cames, peus i cara; també tenia una forma tosca de mona amb un ou a la boca. Les rabasses eren fetes de pasta de pa, i les pastaven o coïen els flequers. Abans de donar-los-les, hom feia agenollar els infants, els feia dir el parenostre i els examinava de doctrina. La gran semblança de la rabassa amb una mòmia porta a pensar si pot tractar-se de la resta d'un ritu funerari.

Pel Baix Empordà la mona o rabassa era pastada amb la flor de la farina (en la qual es mesclava una mica de matafaluga i celiàndria) i hom la guarnia pel damunt amb sucre i unes quantes ametlles. Volia tenir forma de peix o d'altre animal poc definit i estrany, la perfecció del qual depenia de l'enginy de qui pastava la mona.

A Torroella i Palafrugell, la rabassa era de pasta adobada amb matafaluga i ametlles. A pagès, hom donava un grapat de figues. Els padrins benestants donaven als fillols pobres, si eren nois, unes calces de vellut, unes espardenyes o una gorra; a les nenes, unes faldilles o un mocador. Era corrent que els padrins sotmetessin els fillols a una mena d'examen de coses, sabedores i fàcils de respondre per a un infant, generalment de tema religiós. Si l'infant no sabia el que li preguntava, el padrí no li feia cap present.

Pel Rosselló i el Vallespir, els padrins donen el tortell, a voltes de mida gegant, pastat amb ous i matafaluga; és una de les llaminadures obligades del Nadal i se'n fa gran consum. És qualificat de *tortell del padrí*, i, segons tradició, recorda el present que va fer sant Josep als pastorets que van acudir a la cova per adorar l'infant Jesús.

A Menorca els padrins donen a llurs fillols un gran pastís, semblant a la nostra mona. Són més generosos que a Catalunya, puix que els el donen fins al setze anys. Als fillols ja grandets, a més del pastís, és corrent donar-los una petita quantitat en metàl·lic.

Pels llogarrets del Vallespir, la mainada feia com una mena d'esquellots. Voltaven pels carrers, proveïts d'esquelles i de campanes, com més grosses millor, que no paraven de sonar tot cantant:

Ninou, ninou;
l'esquella del bou.

Mentre un dels xicots cantava, els altres que formaven la colla no paraven de voltar damunt d'ells mateixos, semblantment a una baldufa. La gent de les cases visitades trigaven a fer-los l'almoina que pretenien rebre i instigaven els qui voltaven perquè rodessin força estona i com més de pressa millor, creguda que, com més voltaven, més grossa fóra la collita de l'any vinent. El captiri, molt probablement, degué tenir sentit agrari, puix que, com direm, l'accelerament de moviments ajudava al creixement de la vegetació i hi influïa, i encara hi ha pobles que, en aquest sentit, fan ballar baldufes, com un episodi de les cerimònies agràries.

A la vila gironina de Salt, la mainada feien un captiri infantil, el qual anomenaven *la suc-suc*. Voltaven les cases de la població i les pagesies amb una cistella i una paella. Preguntaven a les gents de la casa *si hi havia res per a la suc-suc*, i presentaven la paella. La gent els donava botifarres, cansalada i d'altra carn de porc, la qual posaven damunt de la paella, que feia l'ofici de receptacle. La mainada ho ficava al cistell i seguia la seva via vers una altra masia.

La mainada, en rebre les llepolies, ho agraïa amb la següent cantarella:

Bona casa i bona brasa,
bona brasa i bon tió
i bon Nadal que Déu us dó.

I si la paga havia anat malament, canviaven els conceptes de sort per la idea contrària, i els desitjaven *mala brasa, mal tió i mal Nadal*.

Com diem en parlar del tió, el foc de la llar enclou el sentit essencial de la família, i en la seva flama tenen estatge els esperits dels avantpassats, que viuen perpètuament entre els seus, vivificats en el foc. Maleir-li el foc de la llar, per a l'home d'ahir, havia de constituir el màxim desig de desventura i la desgràcia més gran que podia esdevenir-li, i obligadament hom havia de sentir-se generós amb els captaires per tal d'alliberar-se de la terrible maledicció. Aquesta cantarella invectiva avui és comuna a la majoria dels captiris i, possiblement, no és pas pròpia ni exclusiva del de Nadal.

La mainada de la Terra Alta, antigament, havien fet la *capta del llop*. Un xicot es vestia amb una pell de llop, amb la testa damunt del cap, a tall de gorra, i les orelles ben erectes, una a cada costat. Acompanyat d'uns quants xicots, anava amb ells de casa en casa, i cantaven una cançoneta que deia:

Aci ha vingut lo llop,
que no és viu ni és mort;
aci lo llop ha vingut,
que no és mort ni és viu.

La gent els donava fruites seques i *redorts*, mena de rosquilla de pastisseria casolana. La gent creia que, fent caritat al llop, aquest no faria mal al bestiar

La capta del llop dels infants de la Terra Alta.

i es deixaria caçar amb facilitat. La quitxalla del Vallespir i del Capcir havien fet un captiri per l'estil, amb un noi disfressat d'ós. No ens és coneguda la cançoneta que hi cantaven. Els veïns del llogarret francès català d'Ostou s'havien dedicat molt especialment a la vida transhumant i voltaven gran part de la nostra península, de França i d'Itàlia, fent ballar l'ós. Moltes cases criaven óssos i els tractaven amb gran zel i mirament. Els cadells d'ós i àdhuc els óssos grossos voltaven sols pel poble, semblantment als gossos, porcs o qualsevol altre animal domèstic. La indústria de fer ballar l'ós constituïa el mitjà de vida més important dels veïns d'Ostou. Per aquest moment de l'any, semblantment a la majoria dels qui exercien oficis de rodamón, es deixaven caure a casa per passar el Nadal vora la llar, i permetien que els óssos voltessin completament sols, a fi que anessin a la muntanya, si volien, i demostressin a llurs companys que estaven molt bé i que es donaven més

bona vida que no pas ells, per tal d'induir-los a deixar-se caçar i a no atacar l'home, si el topaven per la muntanya, puix que és un bon amic seu, que no els fa cap mal i els tracta bé. Els óssaires creien de bona fe que els óssos preferien viure al poble i sota teulat que no a la muntanya, i argüien, en aquest sentit, que els óssos que havien anat a visitar els seus companys del bosc sempre havien tornat. Malgrat aquesta creença, només els deixaven anar per Nadal, i manca saber si realment els óssos anaven a la muntanya.

A València, els infants feien un captiri de fruites i llaminadures. Visitaven les cases dels parents i amics. Duien brins d'espart, lligats en forma de

La capta de l'ós dels infants del vessant pirinenc francès.

manats, els quals encenien a tall d'atxes, i els donaven el nom de *jamelles*. Deien que servien per a fer llum i per a escalfar l'infant Jesús del bressolet.

A Carcaixent, els infants surten a fer un captiri per les cases. Porten grosses esquelles, les quals sonen tan fort com poden. La passada té més aires d'esquellots que no de captiri.

A Arenys, Canet i en d'altres indrets del Maresme, antigament, la quitxalla anava per la platja, fent voltar restes de cordes velles, enceses, i sonant corns i fent voltar brunzidors, per tal de fer saber als Reis que el Jesuset havia nat, i que no es descuidessin d'anar-lo a adorar i de portar-los, a ells, les joguines i els dolços que els haguessin sobrat. Com explicarem en parlar del dia dels Reis, la mainada de la costa creu que els Reis vénen per mar. I com ja hem dit, la remor i els focs propis d'aquesta festa recorden cerimònies d'expulsió de mals esperits. Cal recordar que el brunzidor, típic només d'aquest moment de l'any i de les Carnestoltes, havia estat emprat per l'home primitiu per comunicar-se amb els esperits, com, molt pro-

bablement, la simbomba, que actualment hom només sona també per Nadal i per les Carnestoltes.

Hi havia ramaders de muntanya que, per les vigílies de Nadal, feien pujar els ramats que tenien a passar una temporada per les terres baixes, per tal de tenir-los encorralats a casa per les festes, i ja no tornaven a baixar i romanien per la rodalia fins al temps de pujar a les grans altituds.

Avui al migdia, a Menorca, acaben les llogues dels treballadors de pagès. Abans de dinar cobren i cada un se'n va a casa seva per tal de passar el Nadal amb la família.

Antigament, per molts carrers i placetes de Ciutat de Mallorca s'improvisaven escorxadors als quals acudia el veïnat a fer matar i esmocar les porcelles, feines que requereixen una tècnica no comuna a tothom. Els escorxadors de carrer s'anunciaven a grans crits i de manera pintoresca i còmica.

Les cases que conservaven la tradició mataven el gall o l'altra aviram pròpia de l'àpat de Nadal, a les dues de la tarda d'avui, mentre les campanes de tots els campanars de la ciutat anunciaven la festa de demà amb el toc típic i tradicional de *demà que és festa*.

Hom procurava esparverar la bestiola com més millor, perquè cridés força, i hom feia els possibles que la mecànica del sacrifici fos ben sorollosa, puix que era motiu de competència, entre el veïnat, el fet que la feina resultés ben laboriosa. Els nostres avis, en havent dinat, anaven a donar una volta pels barris més populosos de la ciutat, per tal de sentir la gran cridòria de pollastres, i, segons ella, jutjaven de la importància del Nadal.

A Ciutat de Mallorca els nois sortien a la muralla, portant cada un el gall destinat a celebrar la festa. Allà els feien barallar enmig de gran gatzara infantil i de molta gent gran que s'hi aplegava per fer-se un tip de riure.

Fou costum posar, en lloc ben visible i distingit de la casa, un laberint poètic del naixement de Jesús, compost per vint-i-cinc quintetes, distribuïdes en cinc columnes, disposició que permetia poder llegir horitzontalment, com també verticalment i diagonalment. Constituïa un entreteniment de la societat patriarcal d'aquells temps el fet d'aplicar-se a llegir aquest laberint en tots els sentits que era llegible, i meravellar-se de la perfecció de les rimes i dels conceptes, alhora que de la gran saviesa del qui l'havia compost. Aquest laberint fou profusament imprès i, durant molts d'anys, no mancava en cap llar ciutadana ni tampoc en moltes de foranes.

A Carcaixent, hom feia una novena de preparació per al Nadal, davant d'una imatge de l'infant Jesús. Hom l'anomenava *la jornada*.

A Ciutat de Mallorca, en la funció matinal d'avui feien *sa calenda*, la qual revestia gran solemnitat i era molt concorreguda. Curava del sermó un seminarista pròxim a rebre ordres, i hom jutjava del seu talent segons la categoria del sermó. Havia estat costum molt estès que les cases que no feien pessebre, al punt de la mitjanit d'avui posessin damunt de la calaixera una imatge del Nen Jesús, tot nuet, dins d'un bressolet. L'hi tenien exposat fins a la mateixa hora del dia dels Reis. Era obligat fer-li llum; els pobres, amb una llantieta. Els qui podien li cremaven cera continuament; amb preferència, amb un ciri a cada costat. El valor i la importància de la imatge variaven segons la posició social de la casa.

Les rifes de Nadal ja són velles, puix que a mitjan segle XVI fou dictada una disposició reial que privava rigorosament l'exercici de tot joc durant el període nadalenc, excepte la rifa, la qual només podia fer-se després d'haver

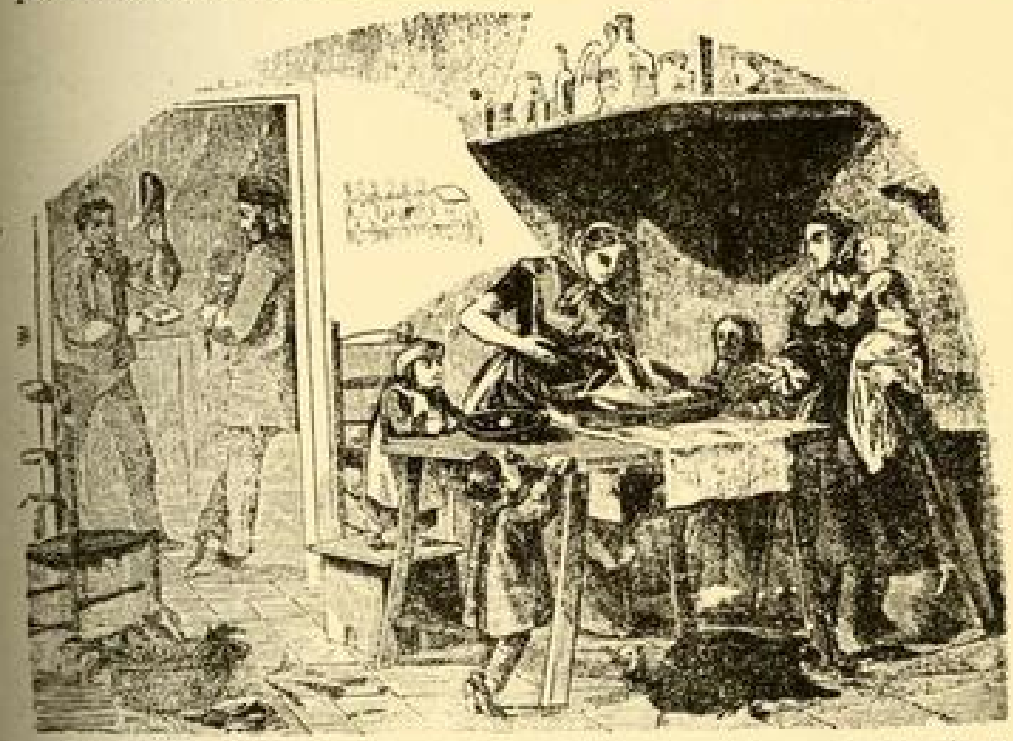

La mort del gall, segons la capçalera d'una dècima de bones festes del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

sortit de missa major i des del dia de Nadal fins al dels Reis, i únicament podien rifar-se carn i torrons.

Els rifaires, vers les darreries del seu establiment, se situaven a la Plaça del Teatre, pels voltants de la Font del Vell. Rifaven un pollastre, que mai no treia ningú. Feta la rifada, per indicar que ningú no l'havia tret i que restava altra vegada per a ells, cridaven, amb una tonada especial i típica: ***Torna pel pobre Peret***, semblantment a la que empraven per anunciar llur negoci, que feia: *Peleu-lo el pobre Peret*.

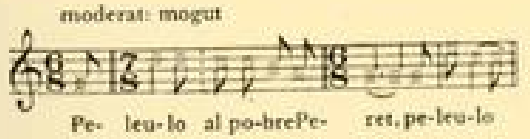

Fins a la darreria del segle passat fou molt corrent, a ciutat, que els cafès fessin rifes. Els dependents, en felicitar als individus de la clientela,

els donaven un número d'una rifa, la qual sortejaven en havent sopat d'avui. La gent anava als cafès per esperar l'hora d'anar a la missa del gall. Aquestes rifes solien constar de tres sorts: la primera era un indiot; la segona, un pollastre, i la darrera, unes taules de torrons i unes ampolles de vi dolç i ranci.

A Perpinyà i en d'altres poblacions catalanes d'enllà del Pirineu, als cafès i d'altres establiments semblants rifaven lots de menjars nadalencs en rifa a la quina. Modernament se servien de cartons i el sorteig s'efectuava a base de números, però és probable que temps enllà degué fer-se segons la forma tradicional, o sia servint-se d'auques de rodolins adaptades al típic *joc de quina*.

Rifaire de galls, segons una auca de Costums i Festes de Barcelona de la segona meitat del segle XIX. (Col. de l'autor.)

A Barcelona, a la tarda acabaven les fires, que havien començat el dia de Sant Tomàs. La gent que havia vingut de fora per fer compres i per buidar el bossot de les unces, com deia la gent, procurava emprendre el viatge amb temps suficient per a poder arribar a casa seva cap a la vesprada i poder passar la nit d'avui, tan tradicional, en el recer de la llar familiar i viure els costums patriarcals i seculars. Els marxants de tota mena que havien acudit com a firaires feien el necessari per poder abandonar la ciutat abans de l'hora de tancar els portals, també portats per aquell afany, tan tradicional, de donar efectivitat al refrany que ens diu:

Per Nadal,
cada ovella
a son corral.

Només restaven oberts els mercats del Born, de la Boqueria i els establerts a la Plaça Nova, a la del Pedró i a la de Sant Agustí, on els marmanyers i venedors ordinaris, de tot l'any, seguien venent fins a mitjanit, com encara avui, i no tornaven a parar fins a Sant Esteve.

A València, el vespre d'avui solien menjar carbassa al forn. Pels mercats i els llocs cèntrics s'establien parades que venien carbassa cuita, i sortien pels carrers venedors ambulants que no venien altra cosa, la qual pregonaven amb un crit típic. La venien a llesques o tallades, semblantment com entre nosaltres venen els melons i les síndries. La jovenalla menjava tallades de carbassa cuita al forn, pel carrer, tot anant a la missa del gall.

A Barcelona havia estat costum, entre les marmanyeres i les verdulaires i, més tard, entre les venedores dels mercats en general, l'empolainar-se i, sobretot, el posar-se al damunt les millors joies i tota l'argenteria que podien, particularment grans arracades. També es pentinaven tan bé com sabien i s'enflocaven el cap de manera ben vistosa. Entre la fadrinalla masculina vuit-centista i àdhuc entre la gent madura havia constituït com una mena d'espectacle l'anar a passejar pels mercats per tal de veure i d'admirar la gràcia i l'ostentació de les marmanyeres, carnisseres, gallinaires i d'altres venedores. D'aquest passeig se'n va derivar el costum, més modern, que els marits acompanyessin al mercat llurs mullers aquesta nit.

Les rifes dels cafès, segons la capçalera d'una dècima de homes festes del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

A Eivissa, el dia d'avui feien franc els tributs de la carn, perquè tothom en pogués menjar. Això donava lloc a un gran mercat, ja que es venia pels carrers de totes les poblacions de l'illa. No hi havia eivissenc, per pobre que fos, que no mengés carn, com una mena d'obligació ritual i religiosa.

La nit de Nadal no es dormia; diu el vell refrany:

Aquesta nit,
només una cama al llit.

Venedora de carbassa cuita, segons una auca valenciana de Baladrers de la darreria del segle XIX. (Col. de l'autor.)

En havent sopat, a les cases on hi havia mainada solien fer *cagar el tió*. Aquesta cerimònia havia estat abans molt arrelada i formava part de la litúrgia casolana popular d'aquesta nit. Es feia,

per mica que pogués ésser, a la cuina i vora del foc. Si això no era viable, es feia al menjador, considerat així com una extensió de la cuina. Hom situava un tronc diagonal, sostingut per un cap damunt de la llar, dels fogons, d'una cadira o d'algun altre punt elevat del sòl, mentre que per l'altre cap tocava a terra. La mainada, proveïda de bastons, el copejava i bastonejava furiosament, mentre cantava una cançó, de què coneixem una profusió de variants, de les quals l'expressió més simple és la que diu, senzillament:

Caga, tió;
si no, et dono
un cop de bastó.

La més popular, a Barcelona, aconseguida encara per nosaltres, deia:

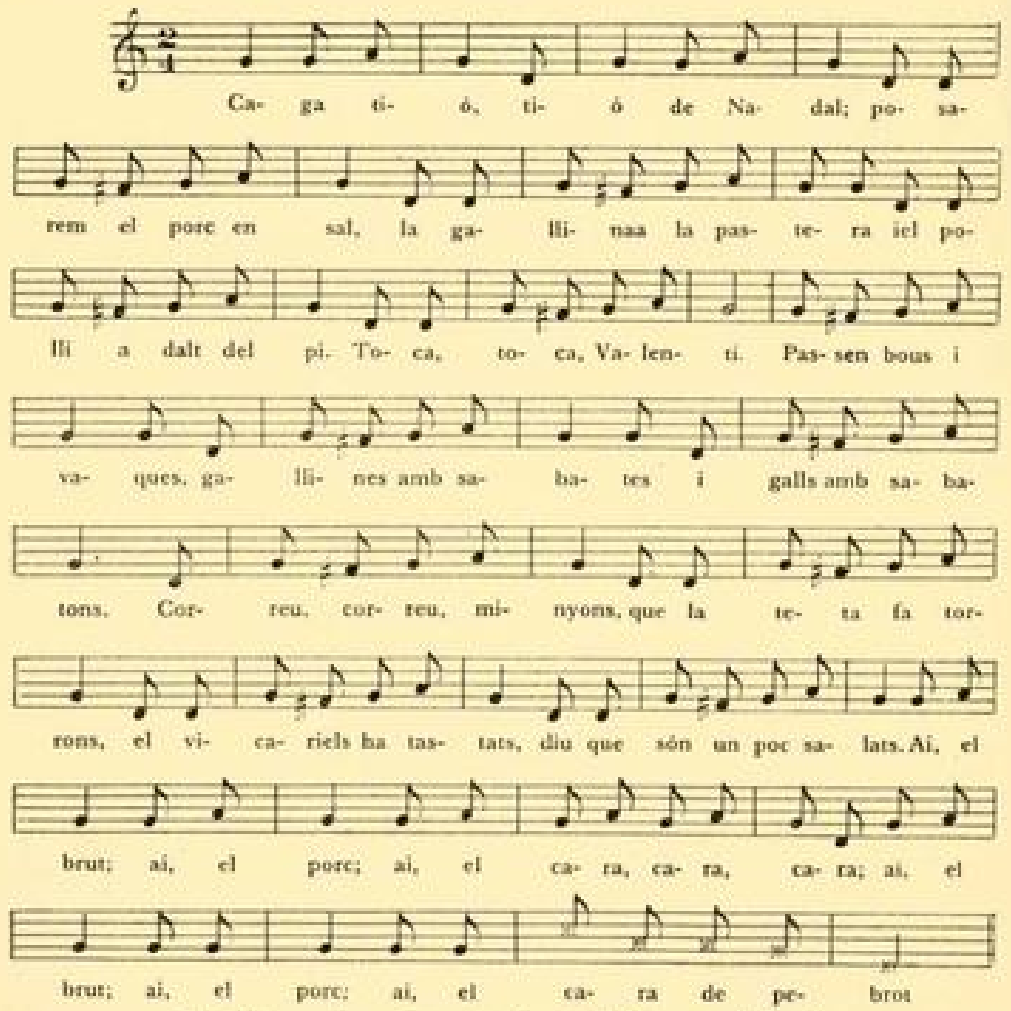

Recollida per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

Hi ha indrets que qualifiquen la cançó de *Parenostre*, detall que fa pensar si, temps enllà, era recitat en lloc de cantat com avui, i allhora sembla encloure un sentit mig mític del tió, el qual hom ve a comparar a una divinitat, a qui dedica una oració semblant a la litúrgica. La mainada de Manresa canten el següent parenostre:

Parenostre del tió,
bona nit que Déu ens dó;
ara vénen festes,
festes precioses;
dones curioses,
menjarem gall dindi,
menjarem torrons,
coques de pinyons;
caga, tió,
caga torró
d'avellana i de pinyó,
i si són dels fins, millor.

Per alguns llocs de muntanya fan actuar el tió tot cremant, disposat de manera que el capçal resta encès dins de la llar, mentre que la soca o base cau part de fora. Hi havia indrets on el copejaven obligadament amb els molls o amb el forroll o escontier del foc.

Per tal que no es refredés i no es posés malalt, se l'abrigava ben bé amb una flassada, la qual servia ensems per a poder amagar sota seu allò que havia de treure. També era corrent posar a la seva vora brases de foc dins d'un plat de cendra.

Generalment el tió es guardava a la cuina o a la llar i vora dels fogons o del foc. Quan no era així, hi era portat amb certa solemnitat. El més vell de la família presidia i dirigia la cerimònia amb gravetat.

Per la Segarra, el tenien al peu de la porta durant uns dies, i la mainada anava a visitar-lo allí i a fer-li moxaines. En havent dinat de la vigília, el portaven vora del foc, l'abrigaven perquè sués i li donaven menjar i beure.

En alguns indrets, el trasllat del tió des del portal de la casa, del celler, o del corral, on havia passat uns dies, fins a la vora del foc, on havia de donar les seves gràcies, era fet, ja ho hem remarcat, amb certa solemnitat. Tota la família, amb ciris encesos, malgrat ésser de dia, feia com una processó, presidida pel cap de casa.

Per tal que l'evacuació fos més abundant, abans de començar a copejar-lo, el cap de casa el ruixava amb una mica de vi blanc, com si el bategés.

Així mateix abans de començar, hom feia anar els infants a dir tres parenostres davant de la imatge de l'escaparata del damunt de la calaixera, i en les cases humils que no en tenien, davant d'alguna estampa de les que adornaven les parets d'alguna cambra, fora de la cuina o de la llar. Mentre els infants resaven, els grans amagaven sota la flassada les llepolies i els enganyalls que ja tenien preparats i a mà. Després de cada tanda de bastonades i de cada consegüent evacuació, calia tornar a resar, per tal de donar lloc a poder preparar el present sota la flassada.

Per muntanya, hi ha llocs on un hom fa posar la xicalla de cara a la paret, o la fa mirar pel canó del fumeral o xemeneia.

Per les contrades tarragonines, mentre la mainada fruïa dels alegrois de les llaminadures, els pares els amagaven els bastons, els quals els calia tornar a cercar en haver de tornar a picar, i mentre la xicalla estava aquefarada en

Veinte y cinco son no mas,
si de repente las cuentas:
y contadas por compás
(algunas menos ò mas)
son cinco mil y quinientas.

LABI-RINTO

AL NACIMIENTO DEL NIÑO JESUS,

AL MODO DEL JUEGO DEL AXEDREZ.

Hácia abazo y al rebés,
hácia atrás, hácia adelante,
à la morisca y través,
seguido y saltando, ves
ajustando el consonante.

La Vírgen Santa María con sus entrañas de amor hoy nos ha dado al Mesías amansó Dios su furor cumpliendo la profecía	con un Hijo que parió siendo Vírgen escogida segun nos lo prometió lucifer va de caida quando el hombre rescató	del modo que convenia ha parido el Redentor para nuestra mejoría habeis visto tal primor? no será como solia	nuestro pecado pagó por levantar mi caida humilde por mí nació siendo Vírgen la parida ya mi suerte se trocó	siendo de tan gran quantía ò qué supremo favor: pues Dios Padre así lo envía mostrando su gran amor esforzó mi cobardía
con el parto virginal fue nuestro gozo cumplido la Clemencia celestial de caridad encendido hizo perdon general	remedió nuestro pecado contra nuestra madre Eva por aquel caro bocado hizo Dios tan alta prueba de su clemencia obligado	dando de su amor señal recuperó lo perdido fue la paga mas cabal en un pobre metido con afecto paternal	en un pesebre está echado el que nuestros males lleva en mi carne disfrazado porque luzbel no se atreva Dios se puso en tal estádo	nuestro Cordero Pasqual de carne humana vestido ha nacido en un portal nuestro defensor ha sido tomando nuestro sayal.
en una noche muy fria nació de Oveja Pastor el que mal no merecia porque cese mi temblor en un pesebre plañia	la que vírgen concibió fue causa de nuestra vida de mi culpa se encargó con amor que le convida aquel Verbo que encarnó	como nos que nos guia quitándonos el temor ya pecador, confia pues Dios tal fiador venciendo al que nos vencia	al buen puerto nos sacó con tan humilde venida pues Dios tanto se abaxó con paga que es tan crecida por el hombre que pecó	ò dichosa compañía! aquel caudaloso Azor mira qué vuelo daria como sabio Cazador quando al mundo descendia
ha sanado nuestro mal como estaba prometido haciéndose Dios mortal una Vírgen lo ha parido quién imaginara tal!	siendo de bondad dechado porque mas su amor nos mueva aquel Leon figurado salió manso de la cueba encogido y abreviado	vistióse de mi sayal de puro amor constreñido en salvo está mi caudal lucifer queda vencido hecho un Dios temporal	el sacro Verbo Encarnado redimió la culpa de Eva teniendo tal Abogado aunque mas el hombre deba para que quede pagado	haciéndose nuestro igual el mismo que fue ofendido confuso está belial pues solo Dios ha cumplido mostrándose principal
por sola su cortesía por salvar al pecador pagó quien no lo debia hecho el hombre acreedor por amor que nos tenia	à todo el mundo libró con caridad nunca oida porque no perdiera yo la Magestad ofendida à si mismo se aplacó	siendo pues la culpa mia no trata ya de rigor llora la eterna alegría paga el mismo Criador lo que el hombre no podia	con nosotros conversó quien da à todo ser y vida al daño que Adan causó sobra mucho à la medida el grande precio que dió	en Belen nació este dia nuestro gran Dios y Señor con su gran sabiduría para salvar al deudor de su caudal lo ponia.

la cerca dels garrots, els pares els amagaven més galindaines sota del tió. Hi havia llocs on els feien anar a escalfar o a esmolar els garrots.

Per diversos indrets de La Teiosa, després de cada repicada, calia anar a remullar els bastons. El qui menava el joc amagava, sota de la manta que feia d'embolcall al tió, torrons, neules, fruites seques i d'altres llaminadures i galindaines de menjar plaent als infants, que els recollien amb daler i entusiasme.

Pel Gironès, la mainada tractava el tió amb molt de zel i mirament, perquè no es posés malalt i, sobretot, perquè no anés restret i no fos cas que no pogués acomplir degudament el seu paper. El tapaven amb una manta perquè no es refredés, i li posaven a sota unes quantes brases de foc, dins d'un plat i d'una cassoleta. L'alimentaven amb fulles de col i amb paper.

A Les Borges el duen a pasturar per prats d'herba ben bona, per tal que agafi gana i obri força. Per donar-li delit li canten una cançó. A Ordal el posen damunt d'un banc i el tapen ben bé amb una manta, i fan retirar la mainada, perquè *cal purgar-lo*. A l'Albà, quan ja no ha de rajar més, treu fems en lloc de llaminadures, i quan està llesta la seva missió, el fan cremar una mica a la llar, per tal que arribi fins al dia de Cap d'any, en què torna a rajar. A Martorelles el garrotegen la vigília, i l'endemà dóna el seu producte. A Cornellà l'alimenten, durant tres dies, amb moresc; al Vendrell l'alimenten amb garrofes; a Sabadell, amb fulles, i a Sant Quintí de Mediona, amb farina i fulles de col, i al darrer moment, abans de picar-lo, perquè doni força coses, li tiren un raig de vi blanc.

La mainada de Palafrugell va a cercar el tió uns dies abans i cada dia el fa cremar una mica. El fan obrar dos dies: la vigília i el dia de Nadal. Posen la part cremada vora de la llar i sota un plat, damunt del qual el tió deixa caure el que dóna. Els infants piquen d'esquena al foc, per tal que no vegin la tramoia. Dels torrons que treu en deixen una mica a la llar. Hom els diu que si no ho feien així i se'ls menjaven tots, els farien mal.

Per l'Alt Vallès, la mainada no començava a bastonejar el tió fins que l'avi o el cap de casa feia com si el beneís i donava, així, el senyal de començar la cerimònia. Cercaven per a tió una soca amb algun forat, el qual feia com de bossa o amagatall del que havia de donar. Hom feia veure a la mainada que, tal com l'anaven bastonejant, el pobre tió suava i, quan ja no podia suar més, donava les llaminadures que hi havien amagat.

Per les contrades pobres de muntanya, la llaminadura tradicional que donava el tió eren figues seques. Hom les ben amagava entre els forats d'una soca esberlada, que feia l'ofici de tió, i queien a terra en tombar-lo i sotragar-lo, després d'haver-lo ben bastonejat.

Per tal que restin al descobert les cavitats del tronc que poden oferir un bon amagatall de les llepolies que ha de donar, cal escorçar-lo, i, per obtenir-ho, el *pentinen*. Sol pentinar-lo el més gran dels infants, servint-se d'un rascle o rampí, a tall de pinta. L'operació sol ésser laboriosa i dóna lloc a molta gresca infantil.

Hi ha indrets de muntanya on canten i peguen el tió tots els infants d'un a un i per rigorós torn, començant pel més grandet i acabant pel més xic. La forma més comuna és que el piquin tots alhora, de manera irregular i desconcertada, i que cantin a cor.

Hi ha llocs on, encara que el pegui tota la mainada alhora, dóna el producte esperat, per tandes, una per cada infant, començant així mateix pel més gran.

Hi havia llocs on la primera cosa que donava el tió era una arengada ben salada, la qual hom menjava de seguida d'acabada la cerimònia i solia

Fent rajar el tió, segons un dibuix publicat al periòdic vuit-centista *La Llumanera de Nova York*. (Bibl. P. Pujol.)

ésser el darrer menjar de dejuni de la mainada abans de l'àpat solemne del Nadal. Les cançonetes emprades per convidar-lo a donar amb esplendidesa hi fan referència.

La xicalla de Valls cantava:

Parenostre, baixeu del cel,
per la Verge Maria;
als que ploren no els en deu,
per la Mare de Déu.

Tió de Nadal,
dóna torrons i raja vi blanc;
no ens doneu arengades,
que són massa salades.

Pel Baix Empordà servia de tió una soca d'alzina surera que es guardava al rebost l'un any per l'altre. La feien sostenir per un cap al foc de la llar a fi que s'escalfés, car si estava freda no rajava. Mentre els grans la proveïen, la mainada, fora del clos que formava l'escó per tal que no veies-

sin la tramoia, havien de fer creus a terra amb un guix o altre ingredient adequat. La picaven obligadament amb bastons de magraner, i quan hi havia diversos infants, començava sempre el més gran i seguien per ordre d'edat. A més de llepolies i fruites seques casolanes, solia donar petites joguines, bales, baldufes, xiulets i altres menudències per l'estil.

A Lleida copejaven el tió al matí de demà servint-se dels molls de la llar. Després d'haver-se ben divertit amb el tió de casa, la mainada, tota mudada i endreçada, amb un cistellonet anava a visitar els padrins, els parents i els més amics, els quals els donaven fruites i llaminadures que els feien veure que eren del tió de casa seva. Abans de l'hora d'anar a missa la xicalla tornava a casa amb el cistelló ple i tota cofoia. Aquesta passada per les cases dels parents i amics recorda la del matí del dia dels Reis, en què hom també fa veure a la mainada que els magnes personatges a llur pas els han deixat algun present.

Pel Pla de Lleida havien cobert el tió amb un cobrellit obligadament vermell i com més ric millor, amb preferència de seda i amb bons penjolls de randes.

Pel Montserrat recolzen el tió damunt del foc en sentit diagonal, i els infants s'asseuen al damunt a l'eixarranca com si cavalquessin. Part enrera els pares els amaguen les llaminadures mentre ells estan distrets picant el tió amb una maça o martell i tot cantant.

Per alguns llocs de la Segarra, a més de donar, *orinau* xavos i monedes del valor més baix. Quan rajava xavos, era indici que acabava les facultats i ja no tenia més que fems, xerri o altres excrements.

A La Bisbal, a voltes, en comptes del tió, feien obrar una cadira. Tant si era tió com cadira, calia tenir-lo uns dies abans a la cuina perquè s'escalfés, puix que sense aquesta condició essencial no hauria obrat.

En alguns llogarrets del Capcir, hom emprava un escambell, en comptes de tronc. La mainada, abans de garrotejar-lo, sortia al descobert i demanava a la lluna que li beneís el tió, per tal que fos ben generós i donés força. Les nits que no feia lluna, perquè l'escambell es portés bé, calia escalfar-lo al foc de la llar, i era tant més bon minyó com més calent es posava.

A Rupit feien cagar el tió collectivament. Posaven enmig de la plaça un tronc d'arbre grossíssim, el més cepat i feixuc que havien trobat pels boscos propers. Cada pare portava a la plaça allò que volia que donés per al seu fill, amb un paperet on hi havia escrit el nom del destinatari, per tal que tothom tingués allò que era seu i no hi hagués confusions ni malentesos.

Hi ha indrets, de vers migdia, en què els dons de què fo mercè el tió arriben a mans de la xicalla tot d'altra manera, com provinents del cel per gràcia d'un ésser mític esfumat, potser femení. Aquest pogué estar emparentat amb altres personatges semblants, forasters a casa nostra, del caire dels nostres Reis, i probables parents d'en Fumera empordanès, del qual parlarem, i, a son torn, aquests personatges foren potser suplantats per la Mare de Déu, la qual, com direm, baixava per la xemeneia a visitar les cases de tota la gent de bé, i, com referirem en parlar del dia de la Puríssima

Concepció, portava torrons, que tirava per la xemeneia. Hom deia a la mainada que miressin xemeneia amunt tot reganyant les dents, per tal que els tirés torrons una senyora que passava per les teulades i repartia llaminadures als infants que se la miraven i li ensenyaven les dents. I mentre la xicalla estava distreta, els pares els tiraven torrons xemeneia avall. La cantarella petitòria fa referència a la baixada dels torrons, provinents del cel.

Qui sap si aquesta senyora podia ésser la Lluna; cal recordar que els infants del Capcir li demanen prodigalitat pel tió i que el sotmeten a l'acció de la seva claror abans de tustar-lo i fer-lo obrar. Coneixem diverses preocu-

Felicitació del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

pacions que relacionen el Nadal amb la Lluna, gairebé totes elles reflectides pel refrany. Si es tractés de la vella Selena, ben segur que en lloc d'ensenyar-li les dents com avui, ahir devien mostrar-li les anques com sol fer-se en diferents sentits i com tindrem ocasió de veure en el curs del present costumari.

Ja hem vist com parlava la dels infants de Valls, que és semblant a la de la xicalla de la Vall d'Àger, amb la diferència, però, que en lloc de reclamar la Mare de Déu, invoquen els angelets. Pel pla de Tortosa, no són els torrons els que baixen del cel, sinó el tió. En havent sopat, el més vell de la família, sia el padrí, sia la padrina, anuncia a la mainada la baixada del tió del cel, i tots surten a fora per tal de veure'l baixar. Des de la teulada, hom tira el tronc daltabaix, a fi de donar als menuts la sensació que baixa del cel.

La baixada dels torrons del cel, avui, concretament, només ens és coneguda a la Conca de Barberà, però, si cal jutjar per les cantarelles de fer obrar el tió, devia haver estat més estesa.

La cerimònia de fer cagar el tió oferia diferents variants, quant al moment de la celebració. Hom la feia abans de sopar, en havent sopat, en tornar de la missa major, abans d'anar a dormir i, el dia de demà, abans de dinar. Generalment, però, es feia abans de l'àpat tradicional del Nadal, car els torrons i les neules que obrava el tió havien de servir per a les postres dolces del gran dinar.

Per les serres de Prades, al Montsant i contrades muntanyoses meridionals, hom fa la cerimònia del tió el matí del dia de Nadal. La mainada es lleva adalerada, per tal de fruir del goig de les llaminadures, semblantment com fa en d'altres indrets per trobar els presents dels Reis.

El qualificatiu més estès aplicat al tronc sagrat portador de dolços i nuclí del foc nadalenc és el de *tió*. Per la ruralia plana de Lleida l'anomenen la *soca*; per les valls altoroses, la *tronca*, i vers la Ribagorça, la *rabassa*, apellatiu, aquest, que ens recorda la coca nadalenca que els padrins emporданesos donen a llurs fillols, i la qual qui sap si pot tenir-hi alguna relació.

Hom ha cregut veure, en el gai costum del tió, com la celebració del naixement de l'Infant Jesús, que, segons vell costum dels naixements, porta dolços i llaminadures per a la mainada, per tal que se l'estimin i de captar-se la simpatia dels menuts. És remarcable que en gran nombre d'indrets on la festa del tió té molta importància, la festa dels Reis resulta pàl·lida, i al contrari, on els Reis porten presents importants, la festa casolana del tió no assoleix el grau d'intensitat que adquireix en d'altres llocs. Aquesta curiosa circumstància porta a pensar en la possible concordança d'ambdues festes, les quals qui sap si poden reconèixer un mateix origen que ha pres un desdoblament en dues de diferents.

A La Pinya, la vigília fan escombrar ben bé la llar pels infants. Quan són a dormir, posen a la vora d'ella cadires i escambells, ben coberts amb tovalles blanques. A sota hi amaguen joguines, llaminadures i bonicalles. L'endemà, la mainada, quan es desperta, té una gran alegria. Hom els diu que l'Infant Jesús els ho ha deixat. Fan el mateix efecte que en d'altres indrets produeixen els presents dels Reis.

Pel Bergadà havia estat costum, durant tota la vigília, cremar a la llar bones branques de boix, perquè espeteguessin i guspiregessin força, i hom creia que les animetes dels avantpassats de la família s'hi venien a escalfar, i que les guspires que escampava la flama eren animetes, les quals estaven tant més contentes com més espetegaven i més lluny saltaven fora de la llar.

Antigament, per l'Alt Empordà i pel vessant pirinenc de tramuntana, el tió, un cop ben garrotejat, era tirat a la llar, i se'l feia cremar. Per uns indrets el feien arribar fins al dia de Cap d'any, i per d'altres, fins als Reis, en què l'acabaven de consumir del tot.

Pel vessant francès del Pirineu oriental havia estat costum encendre un tronc prou gros perquè, cremant lentament, arribés fins al dia dels Reis. Cada dia recollien amb molta cura la cendra que feia, i l'endemà anaven a escampar-la pels camps, creguts que afavoria els sembrats.

Hom creu també que la cendra del foc de Nadal augmenta la collita de patates si hom n'escampa pel camp després de sembrar-ne.

És creença que qui menja fins un mesuró de cendra durant el curs de la vida no mor en pecat i la seva ànima va al cel. Els nostres avis menjaven cendra del foc de Nadal per tal d'aconseguir aquest benifet.

A Esparraguera i en d'altres poblacions properes, hom feia cagar el tió precisament la vigília. Un cop satisfeta la seva funció, se'l tirava al foc, i servia per a coure el gall. A les cases on es feia obrar tió, que eren la majoria, no podia emprar-se altre combustible per a la cocció del gall.

La fira de galls, segons un dibuix cuit-centista.

A muntanya fou costum guardar tions i brases del foc de Nadal de l'un any per a l'altre. En havent sopat posaven a la llar el tronc del Nadal, voltat de brases i de tions del tronc de l'any passat. Pel Cabrerès, abans d'anar a la missa del gall, el més petit de la família l'encenia amb certa solemnitat i feia com si el beneís, tot demanant salut per als de la casa i per al bestiar, bones collites i ventura per a tothom. Un cop encès i abrandat el foc, amb ell encenien el ble del fanal o l'atxa de vent que hom emprava per fer-se llum en anar a la missa del gall.

Pel Cadir, hom encenia a la llar el tronc més gros que podia heure, per tal que durés com més millor. La tradició deia que abans tota aquella serralada estava poblada de boscos espessíssims, amb uns arbrassos altíssims i tan cepats de soca, que dos homes no bastaven a abraçar-ne el tronc. Hom els tallava i els traginava penosament fins a casa, per encendre a la llar el foc de Nadal, que hom feia tots els possibles perquè durés vuit dies sense apagar-se. Era tingut per un mal averany el fet de no poder-se escalfar per

Cap d'any amb el mateix foc que hom havia encès cap al tard de la vigília del Nadal, sense haver-hi afegit llenya i cremant sempre el mateix tronc, tractant el foc de manera que el fes durador.

Pel Bergadà miraven el foc de Nadal amb tant de respecte, que al seu davant s'abstenien de fer certes coses, sobretot besar-se, per por de fer pecat. També creien que no s'hi podien menjar determinats aliments; en canvi, creien així mateix que n'hi havia de preferits a d'altres, especialment les castanyes. La creença que les guspires eren animetes i el fet de menjar castanyes davant del foc poden recordar ritus i creences relacionades amb el culte als difunts.

Per l'alta muntanya lleidatana fan cremar el tió una mica cada dia, fins als Reis, que recullen l'engruna que en resta i la guarden curosament: en uns indrets, a les golfes i sota la teulada; en d'altres, al corral o al celler, i en alguns altres encara, damunt de la lleixa de la mateixa llar on ha cremat. Hom atribueix a aquestes brases la virtut d'allunyar els llamps i les pedregades, i la de guardar de foc. També preserva de mal el bestiar del corral i de la cort, i les gents de la casa, de mort sobtada. En certs indrets, solen guardar aquests estellicons fins a l'any vinent, que són substituïts pels del tió nou. Hi ha llocs on els tornen a encendre la nit d'avui, i serveixen per a calar el foc o per a encendre el tió d'aquest any; de manera que encenen l'un amb les restes de l'anterior, per tal d'establir com una continuïtat entre el passat i el present.

Pel Ripollès cada any tallaven un tronc destinat al tió; abans de tallar-lo li deien: «Tu ets l'escollit per a fer de tió. Perdona'ns»: i dites aquestes paraules, li ventaven la primera destralada. Fa molts anys que el costum s'ha perdut.

A muntanya era obligada la crema del tió de Nadal, encara que a la casa no hi hagués mainada. Solia curar d'escollir el tronc, i d'encendre'l, el més vell, amb certa solemnitat i unció. Fou costum calar foc al tió al bell punt de la mitjanit.

Per les velles cases pairals, on no deixaven apagar mai el foc de la llar, avui el deixaven ben esmorteït, per haver-lo gairebé de tornar a encendre, creguts que el foc iniciava tota una temporada de felicitat. De segur que la creença recordava un costum propi de les cerimònies de primícies.

A Mallorca, per la pagesia fan cremar el *tronc de Nadal*, el qual tronc és posat a la llar amb certa cerimònia i solemnitat. Generalment es tracta d'una soca d'olivera vella, ben llenyosa i molsuda, com solen ésser-ho a l'illa daurada. Hom té molt d'interès perquè duri com més millor. Per tal de fer durar el seu foc, és costum, quan s'abranda molt i crema massa, tirar-hi aigua al damunt, per reduir-lo i evitar que el tió es consumeixi excessivament.

Hom té interès a fer-lo cremar amb lentitud, per tal que duri fins als Reis; si s'apaga, ho consideren com averany de malaventura per a l'any que està a punt de començar. Una entremaliadura infantil consisteix a seure damunt del tió a l'eixarranca, i copejar-lo i sotragar-lo com si fos un cavall, per tal

de fer-lo guspirejar. Per fer estar quieta la brivalla i perquè no facin cremar massa el tronc, hom els fa veure que les espurnes són animetes pecadores que van cap a l'infern i que faran seguir amb elles la quitxalla que les turmenta.

El costum de cavalcar, un dels infants, damunt del tió a l'eixarranca també fou propi d'alguns llogarrets del continent, a l'alta muntanya occidental catalana. Era patrimoni del més petit; el cavalcava la mare o l'àvia, i, segons creure de la mainada, el tió donava més.

A Mallorca rodejaven el tió de pinassa, farigola, ginebre, romaní i d'altres arbustos flairosos dels quals en cremaven gran quantitat per tal que llur

La fira de galls, segons la capçalera d'una dècima de bones festes del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

olor agradosa envaís i perfumés tota la casa. Les restes del tió les guardaven per tal de fer-les servir com de cadireta o de suport del de l'any vinent. En encendre el tió nou calaven foc als dos i feien consumir del tot el de l'any passat, mentre que del present en feien restar una part per a asseure-hi el tió de l'any vinent.

Les restes del tió eren guardades amb tota cura, i quan entre any es desencadenava una tempesta, les posaven al peu de la porta perquè allunyessin i guardessin la casa de llamps i dels estralls del temporal.

A Carcaixent cerquen el tió més gros que poden obtenir i el posen a la llar perquè faci bon foc i bon caliu durant les festes. Sol durar dos o tres dies. L'anomenen *capçal*.

Els rabassaires i parcers estaven obligats a portar, al senyor de les terres que menaven, un tronc d'arbre ben gros, destinat a ésser cremat la nit d'avui a la llar familiar del senyor.

Hom creu que el tió havia constituït un dels tributs feudals que els vassalls havien de pagar al senyor en espècies, d'acord amb les necessitats de les diferents estacions. Per Nadal, temps de fred, el tribut consistia en llenya

per a la llar. El lliurament d'un tronc, encara que sembli poca cosa, en alguns casos devia resultar gravós i més important del que sembla, puix que hi havia llars immensament grans, les quals, en encendre-les, consumien gairebé una carretada de llenya, i calia sacrificar per a elles arbres dels més grossos i corpulents.

La parèmia ens parla a bastament de la festa d'avui passada al redós de la llar i vora del foc, i dóna bona idea de recer de llar i d'escalf de tió:

Es crema més llenya per Nadal
que en tota la resta de l'any.

El mes de Nadal,
o al llit
o al fumeral.

El Nadal,
passa'l vora de la llar.

Qui vulgui un bon Nadal
que es procuri un bon capçal.

Per Nadal,
només s'està bé
al costat del fumeral.

Per Nadal, a casa
i prop de la brasa.

Hom té de molt mal averany que els calamàstecs balancegin, car dificulten el naixement del Jesuset. Durant tot l'any és dolent perquè fan patir a nostre Senyor i porten desgràcia, però la nit d'avui molt més que cap altre dia.

Per la Costa Brava, el vespre d'avui, feien sortir la mainada amb algun pretext, i, mentre era fora, penjaven al sostre de la llar un ninot en forma d'home, que anomenaven *en Fumera*. Deien a la mainada que havia baixat per la xemeneia i que tenia set ulls: quatre al davant i tres al darrera. Tot ho veia i tot ho sentia i espiava: així, posem per cas, el comportament dels infants, per donar-ne compte als Reis, els quals estarien a la confiança de la seva paraula i, segons el que ell els digués, serien els presents que els portarien. En Fumera solia restar penjat fins a la vigília dels Reis; llavors, hi havia indrets on el cremaven a la llar, i d'altres on el feien desaparèixer sense que el veiés la mainada, a la qual deien que havia anat a donar compte als Reis de llur conducta. Durant tot l'any, hom retreia en Fumera per fer creure a la mainada i per fer-los por.

Per la Garrotxa feien creure als infants que vindria *el Pelut*, un homenàs alt i gros com un gegant i pelut com un ós, que portava un gran sac al coll i passava per les cases per tal de saber el comportament de la mainada; als infants dolents els ficava dins del sac i se'ls emportava. L'anunci de la visita d'aquest personatge induïa la mainada a fer bondat. Si algun infant era incorregible i feia de mal dominar, els seus pares donaven realitat a l'amenaça, i feien acudir a la casa algun veí, com més alt i cepat millor, ben tapat de cara i de cos amb una pell que, antigament, sembla que havia estat d'ós. Parlava de manera brusca, estentòria i estrafeta, per fer por a l'entremaliat, i volia de totes passades posar-lo dins del sac, però els precs dels pares i les promeses d'esmena del rebec le'n feien desistir, i se'n tornava amb el sac tot ple de palla, el qual sac figurava contenir tota una colla d'altres nois dolents, que havia arreplegat per poder fer un bon Nadal menjant-se'ls a cremadent.

Per la regió del Montserrat feien fer *el Bartomeu* als infants, amb els quals sostenien el següent diàleg:

—Bartomeu!

—Què voleu?

—Bufeu.

I, en dir el darrer mot, hom els passava ràpidament un llumí encès per davant de la cara i calia ésser llest a bufar per apagar-lo. Hom feia creure a la mainada que si l'apagava set vegades seguides, cas que no es donava

La fira de galls, segons la capçalera d'una dècima de bones festes del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

mai, rebria la visita de l'infant Jesús, que els vindria a veure baixant per la xemeneia. Hom els deia que assolirien la mateixa ventura amb el joc de l'*infla boca* si set vegades seguides sabien desinflar sense tocar amb el nas la mà del qui els feia jugar. Hom els feia inflar de galtes i els passava la mà mig closa per davant per tal de fer-los desinflar, tot al ritme d'aquesta cantarella:

Infla boca,
desinfla boca
i nas no toca.

Per Nadal, els nostres avis havien obert de bat a bat les portes de llurs cases i havien admès en franca hospitalitat a tothom qui es presentava, per contrari i desafecte que fos. El vassall tenia lliure entrada a casa del seu senyor; tothom podia anar pertot arreu, sense resistència ni oposició, i no hi havia porta tancada ni propietat vedada al pas i a la visita de tothom. Aquest costum sembla que havia estat general arreu dels pobles cristians. Aquesta nit, les gents de Jerusalem van negar l'hospitalitat a Josep i Maria,

i als nostres avis els eslorronava pensar que podien caure en un pecat semblant. Els captaires sense casa, en tal nit com la d'avui, anaven a demanar posada i sopluig als palaus dels rics i dels poderosos, els quals els recollien amorosament, veient en ells una mena de representants de la Sagrada Família.

Com una extensió de la franca hospitalitat pròpia d'aquesta nit havia estat costum, sobretot per les masies, castells i cases aïllades i separades de nuclis de població, parar al peu de la porta una taula destinada a poder-s'hi entaular els vianants i viatgers que en sentissin necessitat. Hom hi posava dels menjars millors i més exquisits.

Antigament, pel Capcir i pel Conflent, fou costum que els pagesos possessin un manat d'espigues damunt de la teulada, per tal que els ocellets pogues-sin celebrar el Nadal menjant-se els grans de blat o d'altre gra, que tan escàs de trobar se'ls feia en aquests temps de nevades i glaçades. Els bons pagesos, quan batien, reservaven unes quantes espigues per al Nadal dels ocells, i creien que portava desventura no procurar per a ells. Fa molts anys que el costum s'ha perdut.

El costum era practicat per la ruralia de diversos pobles europeus; sembla que respon al pagament, als ocells, d'haver portat del cel les primeres llavors i d'haver estès el primer blat i les altres gramínies per la terra, i haver assegurat així l'aliment de l'home.

En les velles cases pairals era costum, la vesprada d'avui, aplegar al voltant de la llar tots els membres de la família i el servei que vivia sota la teulada, i àdhuc els animals domèstics que no eren bestiar de cort o de corral. Hom hi feia comparèixer els gossos y els gats, i tenia gran mirament que no n'hi manqués cap. També s'hi portaven les fures, els ocells de reclam i els altres animalons amics i companys d'estatge.

En havent sopat, el cap de casa parava la taula amb tres tovalles blanques, les quals simbolitzaven la Santíssima Trinitat. Damunt de la taula estenia tretze pans, precisament rodons. Si la taula era prou gran i ho permetia, els disposava en semicercle. Dels tretze pans, n'hi havia un de més gros, que posava enmig dels altres. Damunt de cada pa clavava un brotet de murtra. Els pans simbolitzaven Jesús amb els seus apòstols.

Per la Costa Brava, entre gent de mar, el més vell de la casa presidia el sopar i abans de començar a menjar trencava un crostó de pa, el besava i el guardava com una joia. El portaven a la barca sempre que sortien en mar, i quan hi havia tràngol fort el tiraven a l'aigua i la mar al moment s'amansia i s'aplanava. Només es podia fer servir en casos de molt perill i gairebé desesperats. També hi havia terrassans que guardaven crostons de pa del sopar d'avui creguts que no es floria i que portava sort i protecció a la casa.

Pel Penedès sopaven molt d'hora i només menjaven fruita (pomes, raïm, figues seques, avellanes i nous) i encara en ben poca quantitat i gairebé només perquè no fos dit que no es sopava.

També havia estat costum que, en anar a la missa del gall, hom parés la taula amb tovalles ben blanques, amb un Sant Crist enmig, un ciri encès a

cada costat i un pa, com més gros millor, als peus de la imatge. A pagès, hom solia fer un pa gegant amb aquest objecte. També era costum estendre damunt de la taula tota la pastada feta per a les festes. En tornant de missa, el cap de casa, i sempre el més vell i de més respecte, beneïa el pa amb certa unció i solemnitat. Hom creia que aquesta benedicció assegurava la felicitat

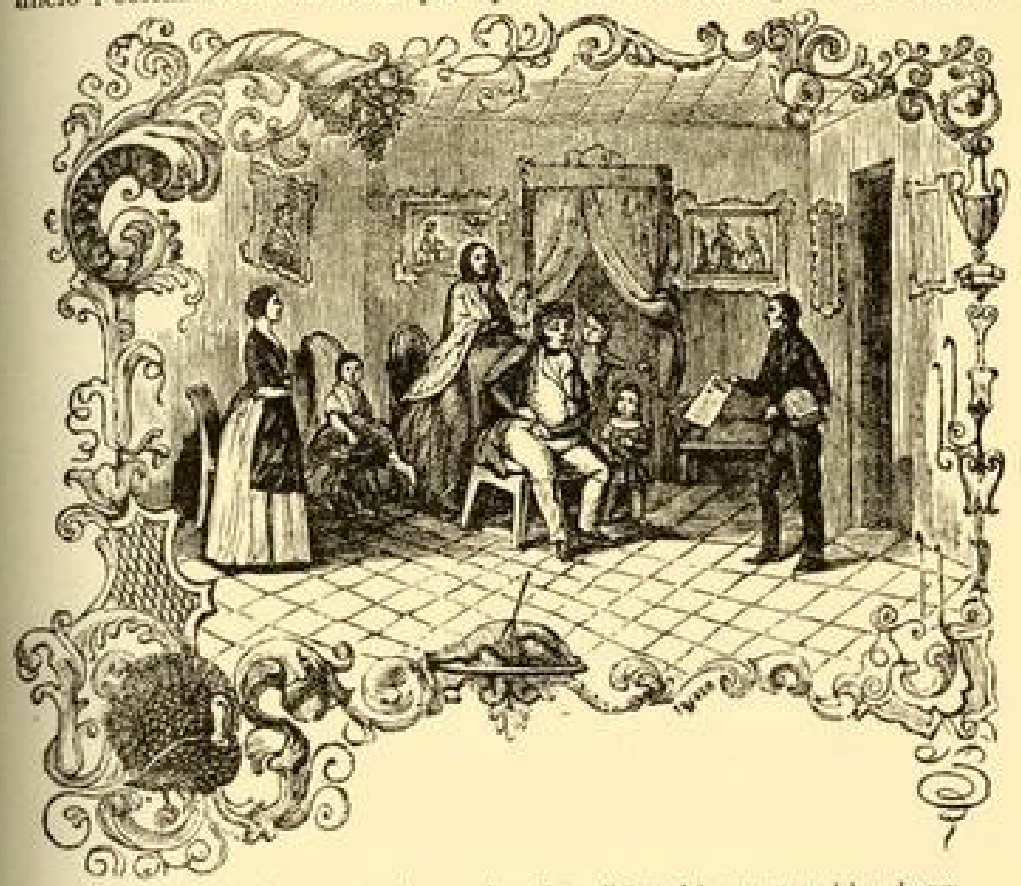

Donant les bones festes, segons la capçalera d'una dècima del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

per a la família, per tot l'any vinent. On més va conservar-se aquest costum fou per les Guilleries i per la vall d'Hostoles.

A Cardona, abans d'anar a les matines, les mestresses de la casa paraven la taula vora de la llar, hi posaven unes tovalles ben blanques, un pa ben gros i un porró de vi. Entre el pa i el vi, hi posaven una mata de malva que havien collit durant el migdia de Sant Joan i havien guardat curosament en lloc ben fosc i amagat. En tornar de la missa del gall, trobaven la malva florida. Creien que portava sort i ventura per a la casa i per als seus estadants. Feien una mica de pa i beure del pa i del vi que havien fet costat a la malva.

També fou costum de deixar una cadireta baixa vora del foc, i, en algunes llars, àdhuc una mica de robeta d'infant de naixement. Era creença estesa que aquesta nit la Mare de Déu visitava la casa dels bons cristians, per tal

de bolcar el seu Fillet a la vora del foc i lluny de la fredor i de la buidor de la cova. Per tal que se sentís ben acollida i trobés tot el menester, hom deixava foc al fogó i una cadireta vora del foc. Hom creia que si la Mare de Déu venia i no trobava caliu ni escalf, mai més no tornaria i cauria damunt de la casa i de la família un estigma de malaventura i de dissort. No complir aquest precepte de religió popular era tingut com a herètic.

A l'Alt Empordà, abans d'anar a dormir, la padrina escombrava ben bé la llar perquè no quedés gens de caliu ni de cendra, i, un cop ben neta, estenia uns bolquerets damunt la llosana del foc amb un ciri encès a cada costat que cremaven tota la nit.

Hi ha punts de muntanya on creuen que la Mare de Déu visita la llar de tots els cristians. Semblant als Reis, baixa per la xemeneia i per allí se'n torna. Cal deixar-li vora del foc la cadireta, uns bolquerets, per si vol mudar el Jesuset, i caliu a la llar, perquè es puguin escalfar ella i el seu Nadó. Hom també creu que se li ha de deixar quelcom per a menjar, especialment dolços i, sobretot, pa. Si la Mare de Déu troba a mancar algun d'aquests detalls, se'n sent enutjada, i el seu enuig pesa damunt de la ventura de la casa i mai més no torna a visitar-la, per inhospitalària.

Hom no pot espiar si la Mare de Déu ve o no, puix que no vol ésser vista i, en adonar-se que és vigilada, no torna cap més any, i la casa cau en desventura i en mala sort.

Pel Lluçanès creuen que la Mare de Déu baixa a totes les cases, sense deixar-ne ni una, i bolca el seu infantó a la vora del foc. Per això hom procura per tots els mitjans que la nit d'avui la llar no resti sense foc. La Mare de Déu es fa invisible, i per més esforços que hom faci i per més que ho intenti, no la veu, ni sent la més mínima fressa del seu pas ràpid per totes les llars. El parament que hom disposa per rebre la visita de la Mare de Déu varia segons els indrets; arreu deixen el foc encès, i per diversos llocs creuen que Maria només visita cases que tenen foc a la llar i que fuig d'aquelles on no en troba. Pel Pla de Barcelona i per d'altres contrades properes, a més de foc, deixaven vora de la llar dues cadires: una de mitjana, per a seure, i una altra de més petita, per a posar els peus; una bona olla, amb aigua calenta, vora del caliu; una greala o gibrella; bolquers i d'altra robeta de nadó, i la taula ben parada, amb pa i un porró de vi, pel cap baix. Hom creu que la Mare de Déu baixa per la xemeneia i que visita les cases de la gent de bé, precisament en l'espai de temps que dura la missa del gall.

Les cases benestants de Castellbisbal solien parar taula amb tovalles ben blanques i netes, i amb una gran plata amb un pollastre, pa ben blanc i d'altres queviures delicats i saborosos, i, sobretot, torrons de força menes.

A Esparreguera posaven pinyes al caliu de la llar perquè, si la Mare de Déu visitava la casa per bolcar el Jesuset, li pogués donar pinyons calents.

A Súria posaven vora del foc de la llar i damunt d'una cadireta tota una mudada d'infant de naixença, perquè se'n pogués servir la Mare de Déu, si la necessitava.

A Cervera deixen una cordeta entravessada perquè Maria hi pugui estendre els bolquerets mullats del seu diví Nadó.

Pel Gironès deixen damunt de la cadireta un grapat de figues seques. Fan creure a la mainada que la Verge les ha deixades a tall de present, un semblant al dels Reis.

Per la Catalunya vella, en altre temps eren precisament els infants els qui curaven de preparar i disposar la cadireta. Ho feien abans d'anar a dormir. Escombraven i netejaven ben bé la cuina o la llar, per tal que Maria la trobés ben neta i endreçada i li plagués d'estar-hi una bona estona.

Serenates i albades de bones festes, segons la capçalera d'una dècima del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

Pel Baix Empordà paraven una tauleta prop de la llar amb tovalles ben blanques, una ampolla de vi, un vas, un pa tou sencer i dos plats, un de figues seques i un altre de nous, avellanes o ametlles. Curava de parar la taula la mainada. En anar-se'n a dormir deien un parenostre a cada graó tan bé com sabien, per tal que la Mare de Déu estigués ben contenta, i si resaven bé sense oblidar-se'n gens ni equivocar-se, l'endemà en llevar-se trobaven que els havia deixat als plats confits i d'altres llaminadures nadalenques casolanes. Maria venia a fer l'ofici dels Reis fins a cert punt.

No és bo treure totes les teranyines dels recons, perquè hi ha voltes que, quan va la Mare de Déu per bolcar el seu Nadó, per tal de no perjudicar la gent de la casa, sobretot si és molt pobra, l'embolcalla amb una teranyina.

Per les contrades gironines fou costum que la mainada, abans d'anar a dormir, posessin vora de la llar o dels fogons una cadireta ben tapada amb

un llenç blanc. L'endemà, així que es llevaven, l'anaven a destapar, i a sota hi trobaven una figureta del Nen Jesús, la qual els majors hi havien deixat, i aquests els feien veure que era un present que els havia fet el Jesuset quan la seva Marona havia acudit per bolcar-lo i endreçar-lo.

En el segle XVI, els ministrils, els trompeters i els tabalers de la Ciutat sortien pels carrers a donar serenates i, amb elles, les bones festes al veïnat. Vestien cota de domàs de seda, amb galons daurats, semblant a les banderoles que penjaven de les trompetes i que cobrien els tabals. Per la mort de la reina Margarida d'Àustria, esposa de Felip III, la ciutat va observar dol i els Consellers van disposar que aquell Nadal no sortissin la cobla dels ministrils ni els altres sonadors.

Havia estat costum molt estès anar a donar serenates als amics i coneguts, i sobretot a les persones distingides i a les autoritats. Els obsequiats donaven estrenes als cantaires i músics. Era molt corrent anar-ne a fer a l'Ajuntament. Per tal d'evitar abusos, l'any 1822, el Consistori va acordar privar que se li dediquessin serenates i no acceptar-les.

Fins a mitjan segle passat fou costum d'organitzar-se colles de jovent, les quals voltaven pels carrers, tocant i cantant cançons de Nadal i de bones festes. Formaven conjunts musicals pintoresc, amb gran profusió d'instruments, com més millor, d'aquells que pot tocar tothom sense saber de nota. Hi havia interès a portar tants instruments diferents com hom podia, i els qui eren enginyosos se'n feien de propis i especials, tant de buf com de percussió. Aquesta nit sortia a relluir tota la gamma d'instruments simples que constitueixen el fons orquestral popular.

Havia estat general el costum de fer albades; aquest costum va ésser ben viu encara fins a la darreria del segle passat. Per les viles i ciutats solien aplegar-se colles de fadrins, acompanyats d'una cobla i de l'agutzil, el porrer o un altre funcionari municipal. Feien una cantada a cada carrer i saludaven el veïnat en general, desitjant-li unes bones festes. Era corrent també que dediquessin la cantada concretament a un veí, el més distingit del carrer, en representació de tot el veïnat. Feta la cantada, el representant de l'autoritat que anava amb la colla engegava un tret enlaire. S'havien cantat un mena de cobles o caramelles de Nadal, molt llargues i d'escassa valor, tant poètica com melòdica, i de regust set o vuit-centista. Aquestes caramelles nadalenques foren molt populars per la Plana de Vic. La forma més general de salutació deia així:

Senyor don...,
Déu li doni bona nit,
i demà, li dó bon dia,
amb la muller per companyia,
el veïnat, per cortesia;
bones Pasqües que Déu ens dó.

A Torroella de Montgrí, el jovent feia la *serenota*. Formaven com una orquestra extravagant i estrafolària. Anaven de casa en casa, cantant i captant. El que recollien s'ho gastaven en un xeflis i, més encara, en beure. Després es lliuraven a fer grolleries no gaire recomanables ni devotes. Era de rigor no anar a dormir en tota la nit.

El jovent eivissenc, des d'havent sopat fins a l'hora de matines, van a fer *ses caramelles*. Agrupats en colles de tres, van per les cases, cantant uns goigs dedicats a la Mare de Déu. S'acompanyen amb una música rústica, formada per espasí, castanyoles, flabiol i tamborí. L'espasí és una fulla d'acer d'aquesta arma, sense mànec; el caramellaire el porta penjat a una canella

Serenates i albades de bones festes, segons la capçalera d'una dècima del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

i el copeja amb una fulla de daga que porta a l'altra mà. Les castanyoles són considerablement grosses, tant, que no caben dins del palmell de la mà oberta; generalment estan totes musicades i historiades. Les fan sonar sotragant-les rítmicament amb la mà oberta. El flabiol i el tamborí, de forma especial, típica de l'illa, són tocats per un mateix caramellaire. La gent els agraeix la cantada donant-los bescuits típics d'aquesta diada, equivalents als torrons del continent, i d'altres bones menges. En arribar l'hora de les matines, totes les colles fan cap a l'església, i, totes juntes, canten els goigs, que formen part de la litúrgia popular de la funció d'avui.

A la ciutat de València, la gent també anava pels carrers i sonava instruments populars, tot cantat. Un vers de mitjan segle passat ens en parla així:

Eixes cobles, ja tan velles,
entre altres menys populars,
que notifiquen la vespra
la festa de l'endemà,
obligaes de simbomba,
de pandero o de rarranc,
de guitarró i de postisses
o de tot a un temps hi ha estall,
per los carrers o en les cases
les bramen els xics i els grans,
promovent un rebombori
pitjor que una cencerrà,
xerraïssa, crits, rialles,
sambra i ball per totes parts,
des de la posta del sol
dasta la Missa del Gall.

Per la pagesia valenciana, la fadrinalla forma grans colles, les quals ronden les poblacions tot cantant cançonetes adients a la nit d'avui, molt sovint, però, barroeres i àdhuc poc decoroses. Els fadrins duen manats d'espígol, encesos a tall d'atxes, que anomenen *maixelles*. Elles duen panderetes, simbombes i ferrets per acompanyar les cantades. Volten les cases foranes de les poblacions i s'escampen pels camps en llargues corrues, les quals s'enllumenen amb profusió de maixelles, i recorden les processons fetes pels camps, amb atxes enceses, de què parlarem.

A la ciutat de València, la quitxalla formava grans colles, i ben proveïda de llaunes i d'altres estris que produïssin soroll ben estrident i ingrat, anava a fer com una mena d'esquellots per les cases, tot captant quelcom, al so d'una cantarella que deia:

Senyorets i senyoretes,
doneu-nos la voluntat,
que si no nos en la donen,
els farem dolor de cap.

I el veïnat no es feia pregar, per tal d'allunyar de la seva vora aquell terrabastall molestós i desafecte.

Pel Ripollès era costum que, al punt de mitjanit, la fadrinalla anés a trucar per les portes de les cases i assabentés als veïns que havia arribat l'hora fausta, amb la frase: —*Jesús és nat, Jesus és nat.*— Si arreplegaven algun veí malhumorat perquè l'havien anat a despertar a hora tan intempestiva, era corrent que sortís a la finestra i cridés: —*Lladres al barri!, lladres al barri!*

La fadrinalla d'Arenys de Mar, aquesta nit es lliurava a diverses bromades, per l'estil de les pròpies del dia dels Innocents. Solia emportar-se'n alguna barca de la platja i anar-la a tirar dins de la bassa del molí de la mina, situat als afores de la població, on l'endemà l'havien d'anar a cercar llurs propietaris. També era corrent lligar cordes a les anelles de les portes foranes de les cases. Lligaven una mateixa corda a dues anelles de dues cases veïnes, les quals, en anar a obrir, es trobaven que no podien, perquè les portes restaven travades. Calia demanar l'ajut d'algun passant o d'un altre veí perquè deslligués la corda. Era costum penjar forcs d'ails a les portes mentre la gent era a la missa del gall.

La fadrinalla d'Arenys de Munt, en sortir de la missa del gall, feien el *codolet*. Duien una perxa ben alta, amb un cèrcol lligat al capdamunt. Truquen a les portes, per tal de fer sortir la gent a la finestra. Al qui sortia li passaven el cèrcol pel coll i l'amorraven a la llosana de la finestra. La colla cantava una cançó mortificadora. Mentre durava el cant, un d'ells, amb una escombra tota bruta de substàncies fastigoses, fregava la cara del pobre inadvertit que s'havia deixat sorprendre.

A Palafrugell, la fadrinalla entra per les quadres, els estables, i treu el bestiar i els carros sense fer cap mica de fressa per tal que llurs amos no se n'adonin, i els van a portar als indrets més apartats i desavinents que els escau, amb el propòsit que llurs amos s'anguniegin força buscant-los.

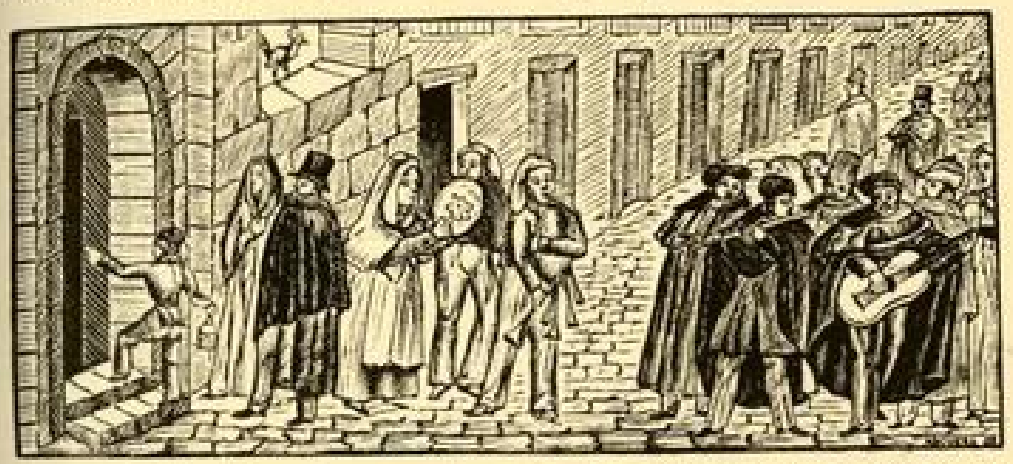

Serenates i albades de bones festes, segons la capçalera d'una dècima del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

Aquesta nit havia estat la preferida per a enganyar els aprenents vinguts de fora, desconeixedors dels costums de la ciutat, els quals vivien en família a casa dels amos o del mestre de l'ofici que aprenien. Si eren prou petits que encara no sabien la trampa del joc del tió, els convidaven a fer-lo obrar i, en comptes de llaminadures, els posaven castanyes, amb la primera pell d'elles tota plena de punxes, o algun altre fruit amb què es punxessin i fessin mal als dits en agafar-lo; o bé els posaven cendra o alguna altra brutícia repugnant. Si eren prou grans i ja sabien com anava el joc, els deien que li farien obrar neules, però que, per poder-ne tenir una bona quantitat, el millor fóra fer-les a casa mateix, si bé calien uns neulers, que algun veí els deixaria. I enviaven el pobre ignorant a alguna casa coneguda, a cercar els neulers. La casa on anava li carregaven un sac, de manera que resultés ben feixuc i gairebé no el pogués dur, i que fos alhora de ben mal portar. Li ben lligaven i li encarregaven que no el deslligués, perquè s'espatllarien els neulers i no podrien fer neules.

També s'havia estilat de fer creure als pobres aprenents que, de cada casa, entre la colla amb què anaven a la missa del gall per adorar el Jesuset, n'hi havia d'anar un que fes el paper de rei. Oferien aquest honor a l'aprenent, com a foraster i en atenció al fet de no haver-ho estat mai. Li posaven un vestit

de paper, amb un gran mantell que les dones de la casa ja havien engiponat expressament. Al cap li posaven una corona de llauna. Així que el tenien vestit, li donaven una candela encesa, la qual per res ni per ningú no podia apagar. Hom procurava fer un camí prou llarg, per anar a l'església, perquè la candela s'apagués abans d'arribar-hi i encengués el vestit reial del pobre aprenent, qui, quan menys s'ho pensava, es trobava voltat de flames, que tots els de la colla amatents li apagaven, enmig de gran riota i burla. Hi ha un

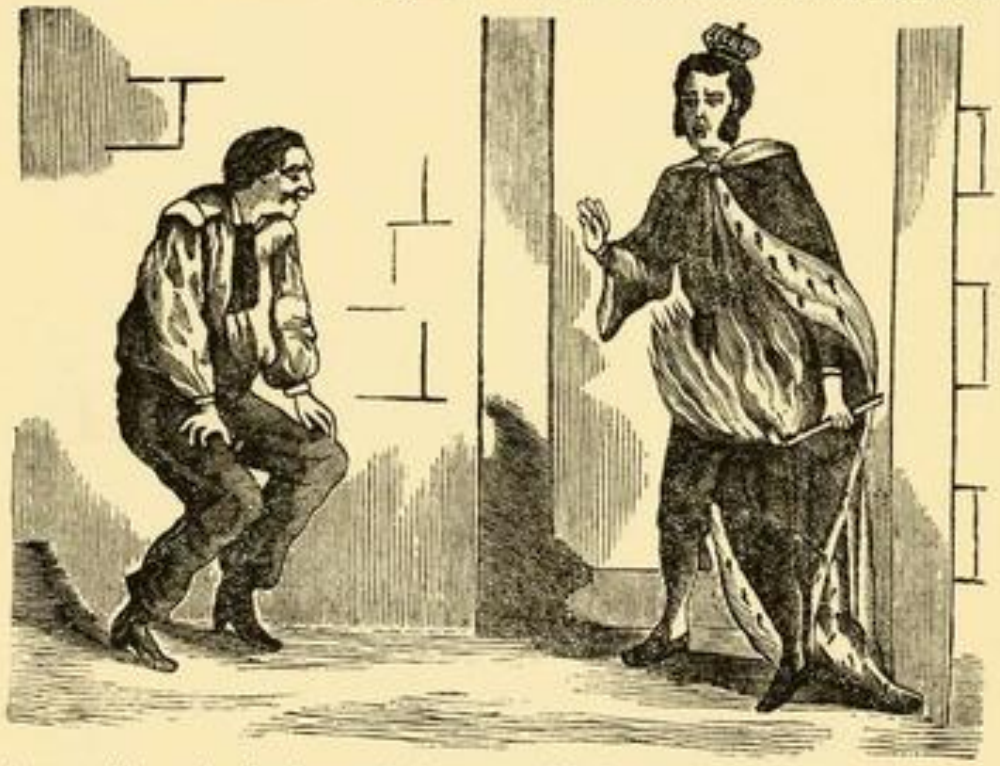

Aprenent disfressat de rei amb un vestit de paper, camí de la missa de matines, segons la capçalera d'un sainet vuit-centista. (Bibl. de l'autor.)

sainet vuit-centista que retrata aquest engany que hom feia als aprenents; l'autor en fa protagonista un home benei tó.

Segons les ordinacions del cerimonial de la Ciutat, la vigília de Nadal, els Consellers anaven solemnialment a la funció de completes que se celebrava a la Seu. Primerament, els Consellers anaven a fer llurs oracions a l'església de Sant Miquel, anexa a la Casa de la Ciutat. D'allí, anaven al porxo de Sant Jaume i, quan hi eren tots, es *graduaven*, és a dir, es posaven en l'ordre que marcava el cerimonial per raó de càrrecs i de categories. Anaven collectivament als divins oficis. Finida la missa, acompanyaven el bisbe, que havia oficiat de pontifical, fins al pati del palau bisbal, i el deixaven al peu de l'escala. Els anys que concorria a la funció religiosa el Virrei, els magnífics Consellers l'acompanyaven al seu palau i deixaven de fer-ho amb el bisbe, puix que, segons diu el cerimonial, *no fan dues cerimònies*.

Els Consellers estrenaven les gramalles noves de gran gala, folrades i amb gires de pell blanca, per concórrer oficialment i corporativament a les completes que se celebraven a la Catedral.

Pel Pirineu havia estat general el costum d'encendre fogueres per part de la gent de bosc i de muntanya: pastors, bosquerols, carboners i d'altres.

Per Agullana, Sant Llorenç i algun altre poblet riberenc de La Muga, al bell punt de la mitjanit, encenien una foguera enmig de la plaça, al davant de l'església. Era corrent que el qui curava d'encendre-la, que sempre era un

L'alegria pels carrers, camí de la missa del gall, segons la capçalera d'una dècima de bones festes del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

pagès, tirés al foc algun arreu de treballar la terra, i que tot l'any guardés els mànecs vells dels arreus per tirar-los al foc de la plaça de la nit d'avui.

A Sant Feliu de Codines, a Caldes de Montbui i en d'altres poblacions vallesanes havia estat costum encendre una gran foguera a la plaça, generalment en havent sopat. Era comú plantar un pi, el qual qualificaven de *pi de Nadal*. El voltaven de gatosa, argelagues, rúmecs i d'altres arbustos espinosos, i hi calaven foc. Tiraven a les flames una bona quantitat de pinyes, que, en esberlar-se, deixaven caure els pinyons, els quals la mainada i la gent vella que s'aplegaven al voltant de la foguera recollien i es menjaven amb avidesa. On el costum va perdurar per més temps fou a Caldes, però traslladat al dia de Sant Joan Evangelista, és a dir, dos dies més tard de Nadal.

Els pinyons que saltaven, la gent els trencava i els partia pel mig. Si tenia l'encert de partir-los ben bé en les dues meitats, creia que es veia la maneta de l'infant Jesús que beneïa a qui es menjava el pinyó, el qual podia tenir per segures la felicitat i la sort a desdir, des d'aquell dia fins al Nadal de l'any següent.

La fadrinalla de Viladrau es lliurava a robar llenya d'on podia, i vers les onze feia una gran foguera a la plaça. Al seu voltant feia gran gatzara fins a les dotze: llavors voltava la població, i trucava per les cases i deia: —*Ja és nat, ja és nat.*— La broma durava fins a les cinc, hora de començar la missa del gall.

A Rupit feien una gran foguera a la plaça. La jovenalla anava a robar la llenya per les cases que la tenien endegada de manera fàcil de poder-la obtenir. Si no en reunien prou, l'anaven a cercar al bosc. Tallaven els arbres que se'ls presentaven, encara que fossin fruiters, tot perquè la foguera pogués ésser ben grossa i imponent. Per traginar-la, se n'emportaven els carros i carretes que els calia, sense demanar-ne consentiment a llurs amos. Era, però, de rigor no emprar animals per a tirar els vehicles; havien de conduir-los a força de braços. Un cop llestos, abandonaven els carros on els venia bé; a voltes, ben lluny de la població. Llurs amos els havien d'anar a cercar on fossin. Era costum, tot amb tot, procurar no malmetre ni deteriorar cap dels carros ni carretes que utilitzaven.

La veu popular conta que els veïns de L'Hospitalet del Llobregat, de Sant Just Desvern i d'altres poblacions veïnes, aquesta nit pujaven al cim d'en Cartó i feien una mena de ball rodó al voltant del famós pi d'en Cartó, per tal que les collites vinents fossin ben plenes i abundants. Al cim del turó encenien una gran foguera, la qual es veia des de molt lluny i era mirada amb goig per tota la pagesia, que creia veure en ella l'averany d'una propera anyada molt abundosa.

Fins a les darreries del segle passat, encenien una gran foguera al cim del Tagament, la qual es veia del Vallès, del Mogent i de la Plana de Vic.

A Rialb curaven de la foguera els fadrins i els nou-casats, sense intervenció de cap dona. Hi coïen costelles i botifarra, les quals es menjaven alegrement, tot esperant l'hora d'anar a matines.

A Sort, la mainada encén una foguera amb llenya que va a captar pel veïnat. Per tal de tenir-la segura, la guarda a l'altar de Sant Josep, perquè estigui sota sagrat.

El costum d'encendre fogueres havia estat molt estès. Antigament, la fadrinalla i la mainada feien captes pel veïnat, per tal de recollir la llenya necessària per a encendre grans fogueres. Tothom en donava de bona gana, puix que era tingut en mal averany resistir-se a donar-ne o donar-ne poca. Les comunitats religioses havien encès grans fogueres dins dels horts i jardins del centre de les claustres. Hi havia comunitats que feien com una mena de representació, dividits els germans en dos grups, situats un a cada costat de la claustra, figurant els uns els gentils o jueus, i els altres, els cristians; tot cantant, sostenien diàlegs sobre religió, els quals acabaven amb el triomf dels cristians.

És possible que, temps enllà, en aquestes fogueres hom hagués cuit el menjar gras, amb què hom trencava el dejuni, per a un àpat collectiu, fet a plaça al redós de la foguera comunal, ja sia al moment de trencar la mitjanit,

com fins ara s'ha fet a Rialb, o ja a gran dia i en sortir de la missa del gall, com encara fan a Reixac i sembla que havien fet en molts d'altres indrets.

A Mallorca, en havent sopat, i per esperar l'hora d'anar a les matines, és costum jugar a cartes. Hom escull jocs que permetin jugar-hi una bona colla. Damunt de la taula hom aboca un almud d'ametlles, torrades amb el tió de Nadal, i els jugadors en mengen tot jugant.

Segons la veu popular, els pastorets de l'anunciata estaven bullint una olla de farinetes. D'ací deriva el costum de menjar farinetes el dia d'avui, per tal d'assemblar-se als pastors de Betlem i de participar de llur santedat

L'alegria pels carrers, camí de la missa del gall, segons la capçalera d'una dècima de bones festes del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

i de llur sentit divinal. Les persones més pietoses en menjaven els tres àpats, i antigament eren molts els qui no menjaven altra cosa en tot el dia.

Per les valls d'Olot era típic menjar farinetes de fajol, les quals, un cop cuites, restaven compactes i hom tallava a llesques i fregia a tallets, que després arrebossava i endolcia amb mel i sucre. Era una dolçaina típica de la collació de Nadal.

A Mieres és costum fer una gran perolada de farinetes de fajol per a tota la família, en gran abundància, perquè tothom en pugui menjar a ple compliment i a discreció.

Un altre menjar típic de dejuni, propi de la vigília del Nadal, eren les sopes d'all. Els més austers se les menjaven escaldades; els més gormands, bullides; les persones delicades i llamenques hi tiraven un ou.

A pagès, on la cruesa de la temperatura no convida a trescar pel defora, nit enllà i tot esperant l'hora per anar a la missa del gall, fou costum, gairebé general, fer un petit àpat, observant, però, el dejuni. Hom havia menjat

molt bones torrades, ben untades amb allioli d'advent i ben remullades amb vi calent, per les contrades més fredes, puix que,

Alls i vi
fan tenir.

També era freqüent menjar torrons. En general, hom menja així mateix la tradicional coca ensucrada, pastada expressament per a aquest àpat, ben remullada amb vi, precisament calent.

Pel Ripollès, pel Lluçanès i per d'altres contrades muntanyenques era popular la *xocolatada*. Posaven al foc una bona olla o perola, suficient per a desfer una bona quantitat de xocolata, perquè tothom en pogués menjar a compliment. La feien ben clara, i se la bevien com qualsevol altre líquid. L'escudellaven en plats. També hi sucaven pa torrat. La xocolatada es feia abans d'anar a la missa del gall. Constituïa un dels costums més celebrats i esperats del Nadal. La gent considerava la xocolata com una dolçaina extraordinària i com una mena de remei. Només se'n menjava en moments molt excepcionals, en ocasions de festa grossa, noces o bateigs, i, de les diades, només per Nadal. També era un dels requisits extraordinaris per als malalts. A cap casa de pagès no mancava la xocolata, però es mirava amb molt respecte, i només se'n menjava en les ocasions indicades.

Per la pagesia ripollesa, també fan la *torronada*. Consisteix a menjar coca ensucrada, avellanes i a beure vi ranci i aiguardent. Els amos donen a tots els mossos i servei una barra de torrons d'avellana, la qual es mengen o guarden, a voluntat. Beuen vi ranci, mistela i aiguardent. Així mateix fan la *torrada*, que consisteix a menjar allioli amb torrades, i beuen aiguardent.

Per l'alta muntanya havia estat costum menjar ametlles i beure vi. El refrany ens en parla:

Per Nadal, ametlles torrades
i algun porronet de vi;
això és el que m'agrada a mi,
però ve poques vegades.

Pel Rosselló i el Vallespir, mentre hom esperava l'hora d'anar a les matines, feien *els confits:* tiraven al foc viu grans de moresc que esclataven i es menjaven alegrement.

Per la regió del Montserrat feien *xupina;* és a dir, menjaven pa sucat amb vi i sucre. Segons la veu popular, aquesta menja era la preferida pels matelots o mossos de quadra dels hostals, qualificats de *xapines* i *xupines;* aquest mot era aplicat a un calçat especial que empraven i es va estendre a la gent d'aquest ofici i al menjar referit.

També aquesta nit havien donat coca als gats, creguts que portava sort. Hom deia que era l'únic moment de l'any que els gats, en agafar el menjar amb la boca, no el sotragaven. Segons la veu popular, el rei dels gats en morir féu testament indicant qui l'havia de succeir en el regnat i, a fi de no

perdre'l, va amagar-lo dins d'un cascavell. Però el bo del cas va ésser que el monarca va morir i no fou trobat el testament, i tota la gatada no ha parat més de buscar-lo per tal de poder nomenar el substitut a la corona gatal. D'ací que sempre, abans de posar-se a menjar, sotraguin allò que agafen amb la finalitat de veure si hi ha el cascavell que estotja el testament, per no menjar-se'l i perquè no es perdi per sempre.

Per l'Alt Empordà, abans d'anar a dormir, dedicaven unes oracions als familiars difunts, sense deixar-ne ni un d'aquells que hom tenia record, per llunyà i esfumat que fos. Hom els dedicava moltes més oracions de les que solia dir-los ordinàriament en el rés quotidià del rosari.

Camí de la missa del gall, segons una auca de les Funcions de Barcelona del primer quart del segle XIX. (Col. de l'autor.)

Les gents del Ripollès conten que, antigament, només podien anar a les matines els qui vivien dins de poblacions una mica importants, per tal com el comte Arnau, muntat en un cavall tot encès de foc, voltava pertot arreu dels seus dominis i empaitava i encenia les colles que des de les masies s'encaminaven cap a l'església, puix que tenia interès a fer mal a tots els bons cristians i, en tal nit com avui, esbravava la seva fúria. Un rector de Montgrony, de molta virtut, un any el va conjurar, i des d'aleshores que no se l'ha vist més i la gent de despoblat pot anar a la missa del gall.

Pel Vallès, la gent de les masies va a la missa del gall amb fanalets tot guarnits amb cintes i papers de colors. Fou costum que enganxessin, a un o més dels vidres dels fanals, estrelles de paper retallat, amb preferència de to groc o daurat. Així feia l'efecte que els guiava vers l'església l'estel que va guiar els tres Reis vers Betlem.

A Bagà, en les cases on hi ha infants, fan la *fia faia*. Consisteix en una mena d'atxa tan alta com l'infant pot portar-la. N'hi ha àdhuc de tres metres d'alçada. Des de molts dies abans, pengen al balcó un bon feix de troncs de faig. El vespre d'avui, al toc d'oració, tothom encén llur «faia», mentre crida amb tota alegria i entusiasme: *Fia faia!, fia faia!* Entre el veïnat hi ha gran estímul i es fa tema de competència veure quina «faia» restarà més temps encesa o trigarà més a apagar-se.

A Rupit, la gent de les masies i dels punts separats de la població anava a la missa precedida pel qui era tingut per més garrit de la colla, el qual portava una gran atxa de vent, feta amb ginebre. Des de molt de temps abans, el qui havia de fer de guia de la colla tallava i collia ginebre en quantitat i qualitat necessàries, el feia assecar vora del foc de la llar i curava de fer-ne

l'atxa guiadora. Aquesta feina tenia un sentit mig cerimonial i ritual. Els voltants de la població oferien un espectacle fantàstic per efecte de la claror de les moltes atxes de les colles que feien via cap a l'església.

Es formava davant de l'església una gran foguera amb les restes de les esmentades atxes de vent formades amb ginebre. Al voltant de la foguera, la gent s'esperava fins que fos hora, puix que era costum entrar tothom plegat al temple. El mateix feien a Sant Boi del Lluçanès. Hom diu que, abans, la gent cantava cançons de Nadal i feia ball rodó al voltant de la foguera.

Pessebre, segons un dibuix de F. Casachs, publicat al periòdic vuit-centista *La Llumanera de Nova York*. (Bibl. P. Pujol.)

Pel Ripollès i pel Lluçanès, des de molts dies abans, cerquen i preparen *l'atxa de Nadal*, la qual ha de servir per a fer llum per anar a la missa del gall les gents de les masies que viuen lluny de la parròquia. Tallen un lluc de ginebre i el fan assecar al forn. Després de deu o dotze dies, el piquen ben bé amb una maça per tal d'estovar-lo i que esdevingui flonjo. Aquestes atxes cremen molt bé i fan bona claror per a poder caminar desimboltament.

L'atxa o teia emprada per a fer llum a les colles que del despoblat acudien a les matines no podia ésser encesa amb gresol ni mitjançant cap sistema mecànic. S'havia d'encendre obligadament amb les brases de la llar; fer-ho d'altra manera era tingut per malastruc. A Rupit i en d'altres indrets del Cabrerès, s'havia d'encendre obligadament amb esca, i el foc havia d'ésser obtingut amb pedra foguera.

A Mallorca guarden les restes i bocins de cordes velles de les sínies per fer-ne *reïnots* o atxes per a anar a les matines. Tallen els reïnots a bocins i els empeguen ben bé perquè es facin enteres i així siguin més combustibles.

Per anar a la missa del gall, sobretot per la pagesia, es formen grans colles de veïns, les quals pel camí s'il·luminen amb reïnots.

A Llofriu, la fadrinalla posava troncs, pedres i d'altres entrebancs pels camins, per tal d'embarassar-los i fer caure els qui anaven a la missa del gall.

Bé podria ésser que les torxes enceses pels fidels en anar a la missa del gall recordessin les curses i marxes pel bosc amb boscalls encesos, les quals també es fan per Sant Joan, en sentit fertilitzador, o les grans cerimònies d'expulsió col·lectiva dels mals esperits, encara molt practicades avui per nombrosos pobles de cultura ressagada.

Per anar a les matines, s'havia d'estrenar una peça de roba, per xica que fos; bé diu el refrany:

Per Nadal,
qui res no estrena
res no val.

Els nostres avis tenien molt de mirament a observar el costum. Els pastors esperaven estrenar la roba per anar a aquesta missa, i com ells, molta d'altra gent; per ridiculitzar el no fer-ho, ho qualificaven d'*anar a matines petant*. En la celebració de les festes de les primícies, molts pobles, per tal d'establir una bona distanciació entre els dons de la collita passada i els de la que comença a expirar, es desfan dels vestits vells i n'estrenen d'altres.

A Barcelona, les cases que feien pessebre, especialment les botigues, organitzaven ball al so d'una petita cobla de ceguets. La broma durava fins a les dotze, en què la mestressa de la casa anunciava que Jesús havia nat, i de seguida encenia el pessebre. Un cop vist i admirat el pessebre, es tornava a ballar, es feien jocs de bona llei, i de colla, es cantaven cançons de Nadal i es recitaven romanços, per esperar que toquessin les tres, que era quan els assistents s'organitzaven en comitiva per a anar a la missa del gall.

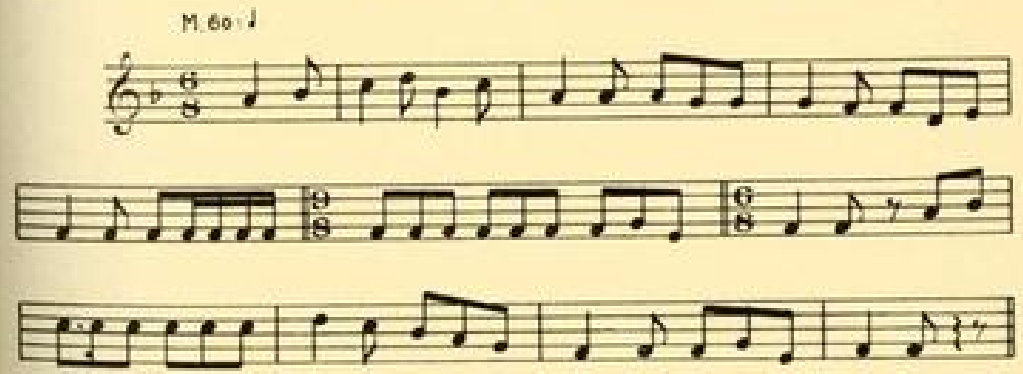

Melodia del ball de la Xeringosa, popular al Maresme i general arreu al darrer terç del segle XIX. Recollit per Enric Vigo, transcripció musical del mestre Ricard Llançà.

Pel Maresme, tot esperant l'hora d'anar a matines, ballaven davant del pessebre la *Xeringosa*, la qual començava amb una dona que ballava sola fins que no podia més de cansada. Quan els companys volien li deien que es cerqués un company; aleshores treia a ballar un ballador i, fetes un parell de

danses junts, ella s'asseia i quedava ell sol fins que li deixaven escollir una balladora, i així seguia tota la resta del ball.

La fadrinalla de L'Escala anava a pintar rètols per les cases de les noies. Es reunien en grups. Cada un portava un pot de pintura i un pinzell. Pintaven, a la porta de les cases on vivien fadrines, versets dedicats a les estadantes. La majoria eren de caràcter galant i gentil. N'hi havia de ridiculitzadors i mofetes, com també de despectius i d'ofensors. El to i la forma dels versos eren, generalment, molt pobres i dolents. La jovenalla se'ls empescava i

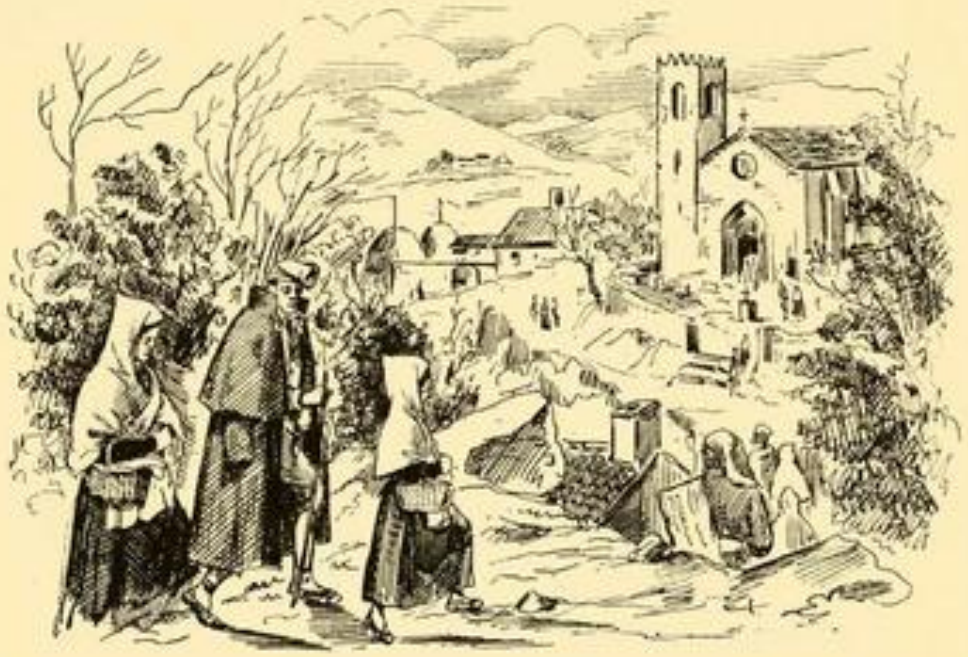

Camí de la missa del gall, segons un dibuix vuit-centista publicat al periòdic *La Llumanera de Nova York*. (Bibl. de P. Pujol.)

componia o procurava treure'n d'alguna publicació des de molt temps abans. Enllestida la tasca, agrupats en colles, voltaven per la població, per tal de llegir i veure tots els rètols. Després se n'anaven a dormir. Les donzelles, l'endemà, eren matineres i, també aplegades en petits grups, voltaven pels carrers per veure els fruits de la gràcia i la galania dels fadrins. En anar i sortir de missa, tot eren comentaris i conjectures de qui podia ésser el minyó autor dels rètols més gentils, els quals eren interpretats com a signe de requeriment amorós. Els fadrins no solien acudir-hi i, per tant, tots els enraonaments es produïen entre donzelles. A la tarda, feien ball, on es trobaven uns i altres. La conversa obligada eren els rètols, i s'explicaven els afanys i els dalers que havien tingut per a trobar i confegir els versos, el goig amb què els havien dedicat a la minyona preferida, i, per part d'elles, la satisfacció o l'enuig amb què havien estat rebuts.

A Reus, a mitjan segle passat, aquesta nit, tots els anys que la temperatura era benigna, havia sortit el *Ball del naixement de Jesús a Betlem*, que representava el misteri del Naixement, dins d'un pla molt primari i ingenu.

Personatges i melodia del ball representatiu del Naixement de Jesús, de Reus, recollit per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

Els intèrprets portaven atxes de vent. Venia a ésser una mena de representació dels *Pastorets*, feta al carrer i d'acord amb el patró típic dels balls de parlaments o de danses dramàtiques. També sortia altres dies de festa del cicle nadalenc.

Bé diu la parèmia:

La nit de Nadal,
la més estelada de l'any.

La nit de Nadal,
la més serena de l'any.

La nit de Nadal,
la festa dels estels
i la festa major del cel.

La nit de Nadal,
la més clara de l'any.

La segona meitat del segle XIV, hom representava a la plaça pública de Pollensa el misteri del naixement de Jesús.

Hom creu que aquesta nit és la més estelada de l'any perquè tots els estels surten i brillen tant com poden, per tal de veure i adorar el Bon Jesús. Fou costum de la gent vella de muntanya que, en fer via cap a l'església per acudir a la missa, contemplés l'estelada i expliqués a la jovenalla els noms i les tradicions de cada estel, de manera que la caminada vers el temple donava lloc a una mena de lliçó d'astronomia tradicional, lliçó que es repetia cada Nadal i venia a constituir com un aspecte obligat d'aquesta nit d'excepció i de meravella. La gent de mar i de muntanya creien que aquesta nit es veien molts estels que només brillaven avui, i d'altres que eren propis de temps primaverals i estivals, els quals, però, aquesta nit acudien a retre homenatge al Nadó de Betlem. Aquest moment de l'any correspon al de les nits més llargues i, per tant, per efecte de la gran durada de les hores de fosca, hom pot veure una més gran extensió de zenit estelat i per això és quan, de fet, resulta visible un major nombre d'estels.

Hom creu que avui es deturen tots els estels i que es para el rellotge estelar, per tal que els astròlegs i estelers puguin llegir ben bé el que diuen els estels, i treure'n llurs pronòstics i averanys.

Per la Terra Alta creuen que, així que minva la claror del sol, surt l'*estel de Nadal*, el qual anuncia una bona anyada venidora, i sobretot que, des del dia d'avui fins al de Cap d'any, no s'esdevindrà cap cataclisme ni cap fet de gran importància de sentit desagradable. Més ben dit, assegura que el món arribarà a l'any nou. Aquest estel és l'únic que no surt en cap altre moment de l'any. Hom té com a tal el primer dels estels que es manifesta el capvespre d'avui amb alguna precisió. Els anys que, per estar núvol, no es fa visible l'estel de Nadal, hom interpreta el fet negatiu com de mal averany.

Al punt de mitjanit d'avui apareix l'estel Catarí, que només surt fins al dia de Sant Silvestre. Aquest estel crida l'any que ha de venir. Si algun any no sortia, l'any vinent no començaria i, per tant, el món s'acabaria. La gent de muntanya consideren aquest estel com a un dels senyals que el món té, com a mínim, un any més de duració, fins al Nadal vinent pel cap baix.

Hi ha qui parla d'un altre estel *Catarí*, *Estrella Catarina*, o simplement *Catarina*, anomenat també el *Gener*, *Giner* o *Estrella de Nadal*, que surt cada any, al punt de les dotze de la nit de Nadal, i deixa de sortir la nit dels Reis. És creença molt estesa que, quan neix un infant, surt al cel un estel que és

seu, el qual viu amb ell, i mor quan mor la persona que el representa. Aquest estel ve a ésser, doncs, l'estel que va néixer així que va venir al món l'Infant Jesús, el qual estel cada any torna a sortir per recordar als cristians aquell fet memorable. Resulta, però, estrany que desaparegui pels Reis, i sembla que la creença encaixaria millor si el feia morir pel Dijous Sant. Aquest estel, hom el coneix perquè brilla amb una intensitat molt extraordinària, amb tot i ésser molt petit. No surt cada any en el mateix indret del cel, i la gràcia dels iniciats consisteix a saber-lo conèixer i distingir enmig de les grans estelades de les nits clares i fredes dels primers dies del gener. El curs d'aquest estel és molt extraordinari i irregular, puix que es veu continuament de nit i de dia (s'entén, sempre que no estigui núvol), i es fon al punt del migdia dels Reis. Aquest estel deu recordar el que va sortir en néixer Jesús i que va servir de guia als tres Reis, el qual els núvols enviats pel diable volien tapar i eclipsar, però el sol el protegia, i sempre escampava els núvols i feia que l'estel brillés. La cançó ens en parla així:

L'estrella que brilla
va cap a Betlem,
els núvols la tapen
i el sol la descobreix.

Pastors i sagals,
veïns de Betlem,
mireu quina estrella
que brilla en el cel.

La tradició corrent arreu del món cristià és que el tal estel era un cometa, és a dir, un *estel de cabellera*. Una cançó, però, ens diu que era *l'estel del dia*, o sia el planeta Venus:

Els Reis d'Orient
són grans camarades;
n'han tingut consell
una matinada;
n'han tingut noticia
del que n'és nat ara;
es posen en camí
per anar a adorar-lo:
l'estrella del dia,
l'estrella els guiava;
al portal de Betlem,
l'estrella es parava;
veuen a Maria
que a la cova estava.

Diu també la tradició que tots els estels van sentir una gran joia per l'aparició d'aquella companya, la qual van afalagar i regalar tant com van poder; tant és així, que encara avui li fan companyia quan surt cada any, i per això, el dia dels Reis, fins a migdia es veuen lluir estels, cas que no es dóna cap altre dia de l'any. La parèmia es fa ressò d'aquesta creença:

Pel dia dels Reis,
fins a migdia es veuen estels.

Abans més que avui, aquestes creences, actualment mig esborrades, feien que la gent, el matí del dia dels Reis i molt especialment una mica abans de migdia, s'esforcés per veure estels, els quals no veia més que amb els ulls de la bona fe i de la credulitat que tant caracteritzen el poble.

Hom associa l'estel Catarí, de què parlem, amb el naixement de l'any, i creu que si algun Nadal aquest estel deixava de sortir, l'any nou no podria

començar i, per tant, el món s'acabaria. Els nostres avis solien escorcollar el firmament els darrers dies de desembre, per tal de trobar, confós entre l'estelada, l'estel Giner, la presència del qual assegurava la vida del món per un any més, i un o altre estel trobaven al qual atribuïen la gràcia de què hem parlat. El terme *giner* (antigament potser *gigner*, i després, per analogia amb el nom del primer mes de l'any, *gener*), derivat del llatí *gigno*, enclou la idea d'engendrament, generació, és a dir, de producció d'una vida nova; equival, doncs, a significar que tal estel engendra o origina l'any nou. Els pobles antics i les civilitzacions primitives tenen tot un seguit de creences religioses relacionades amb el naixement de l'any, o més encara, amb la mort de l'hivern, el qual es figuraven com un monstre malèfic, destructor dels fruits i dels dons de la terra que asseguren la subsistència i la continuïtat de la vida; i en el començament de l'any involucraven la idea del retorn de la bonança i del despertament i renovellament de la natura i de la seguretat de nova vida, com bé ens diu encara avui el refrany:

Any nou,
vida nova.

Aquestes creences donaven origen a nombroses cerimònies, d'una litúrgia molt primitiva, de la qual encara es conserven diverses restes en els nostres costums nadalencs i en els jocs de la nostra mainada. Una de tantes restes es la creença de la relació entre l'estel Catarí i l'any nou.

Un altre estel d'aquesta família, i parent molt pròxim de l'estel Catarí, és l'*Estel del Diumenge*, el qual hom creu que surt cada diumenge al punt que toca la primera batallada de les dotze de la nit i que es pon en acabar de caure la darrera; és a dir, que només es visible en el breu espai que dura el toc de les dotze. Aquest estel, com l'anterior, recorda el naixement de Nostre Senyor, qui, segons la tradició, va néixer en diumenge i per això sempre més, en aquest dia de la setmana, torna a sortir el mateix estel que va eixir aleshores per tot el món cristià, per eterna recordança d'aquell esdeveniment. La tradició i l'estel tenen una variant, segons la qual Jesús va néixer en dimecres i és en aquest dia que surt l'estel que el recorda, el qual és, per tant, anomenat l'*Estel del Dimecres*. La creença afegeix que els qui neixen durant el moment que brilla aquest estel assoleixen grans càrrecs i dignitats, arriben a ésser papes, reis, etc., o a exercir d'altres càrrecs de gran categoria.

La Via Làctia és coneguda a casa nostra per *Carretera de Sant Jaume* i *Camí de Sant Jaume*, i la gent diu que els romeus qui antigament anaven a Sant Jaume de Galicia a visitar el sepulcre d'aquest sant apòstol es guiaven per aquesta via, la direcció de la qual els conduïa fins a Santiago de Compostela. Efectivament, des de Catalunya, seguint la direcció de la Via Làctia, es pot fer cap a Santiago, però és el cas que, per terres de Bretanya i de molts altres punts de l'Europa, anomenen també igualment aquesta via i en conten el mateix que en diem nosaltres, i, per tant, si els romeus d'allí prenien per guia la direcció de l'acumulament d'estels de què parlem, havien de fer cap a punts molt allunyats de la vila gallega on es guarda el sepulcre de Sant Jaume, i àdhuc oposats a ella. Hi ha una variant de la creença, més acostada al sentit originari, que ens aclareix aquesta aparent contradicció. La Via Làctia és el camí que segueixen les ànimes que van a visitar el sepulcre de Sant Jaume, i cada estel dels que formen aquell vast conglomerat no és pas una pedreta de la calçada o camí, com diuen alguns, sinó una animeta que va de viatge a Compostela, i així que algú es mor, la seva animeta se'n vola cap al cel i s'afegeix a la corrua que des de tot el món fa camí vers Galícia.

Una tradició cristiana conta que el sant apòstol va exclamar-se a Nostre Senyor perquè tenia el sepulcre en aquell cap de món, molt separat i allunyat de la pàtria mortal dels altres companys seus, i el Mestre Diví li contestà que, per separat que es trobés el seu sepulcre, tothom l'aniria a visitar en vida o en mort, i d'ací que cap ànima no pugui entrar al cel sense abans haver anat a visitar el sepulcre de Sant Jaume. Aquesta tradició amaga una creença precristiana. Els pobles gentílics situaven el país dels morts, la terra de les ànimes, l'altre món, a l'extrem més oposat del món aleshores conegut, al *finisterrae*, o sia allí on ells creien que la terra s'acabava, que aleshores eren les costes extremes de la França (Gàl·lia) i de la Ibèria, banyades per les aigües atlàntiques, és a dir, en la Bretanya i la Galícia, on encara es troben els caps o puntes de Finisterre, o sia la «fi del món». I aleshores, les ànimes, tornades estels, no feien pas via cap a Compostela per tal de visitar el sepulcre del sant apòstol, que encara no existia, sinó que marxaven vers l'altre món, vers les terres on tenien llur mansió, segons la visió geogràfica d'aquell temps, i per això Nostre Senyor digué a sant Jaume que el seu sepulcre fóra el més visitat, puix que era obligat d'anar-hi tothom, o viu o mort. Les tradicions bretona, astur i galaica conserven nombroses supervivències recordadores de la creença que, temps enllà, aquelles contrades eren considerades com l'altre món. Hi ha indrets on fins senten la fressa quieta o pausada que fan les ànimes en el seu incessant caminar. A Bretanya, encara diuen que la Via Làctia és el camí de les ànimes que fan via cap a l'altre món i vers la Vall de Josafat. I per als antics, les ànimes prenien deix de divinitats i eren com déus, als quals hom dedicava veneració i culte. La nostra gent encara creu que de nit hom no pot orinar-se en indret d'on el puguin veure els estels, perquè se'ls ofèn.

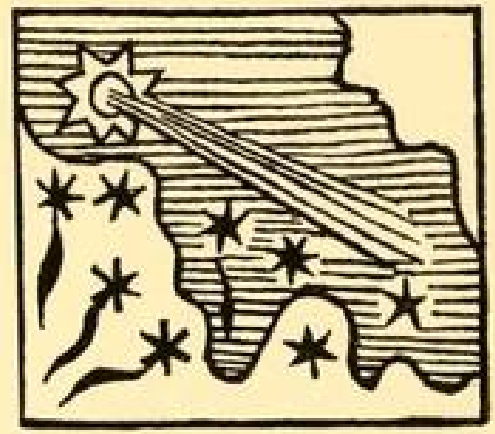

L'estelada, segons un gravat d'un llibre de rifa valencià de la primeria del segle XIX. (Bibl. de J. Colomines.)

A Barcelona, hom també l'anomena el *Camí del rei En Jaume*, i explica que, quan l'ànima d'aquest gran rei va pujar al cel, els angelets, per tal de

festivar la seva arribada, van tirar-li tot un devessall d'estels, com si fossin flors, que van deixar sembrat tot el camí que va seguir, el qual sempre més ha restat com encatifat d'estels, en recordança eterna de les grans gestes del magne rei.

A Mallorca conten d'altra manera l'origen de la Via Làctia, la qual també, però, anomenen el *Camí del rei En Jaume*, qui passejà les seves banderes victorioses per mig món i aplegà al seu darrera milers i més milers de gent entusiasmada per les seves victòries i pel benefici que els havia fet d'alliberar-los del jou sarraí. Arreu on anava, el seguia sempre una multitud immensa, la qual, en passar per camins i carreres, aixecava una gran polseguera, i tanta i tanta se'n va aixecar, i tant i tant món va córrer, que la pols va arribar fins al cel, on es va prendre i solidificar, fins a formar com una via o calçada, la qual marca el camí triomfal i victoriós del gran heroi i es mostrarà a les gents mentre el món serà món, per eterna recordança de les seves grans gestes. La tradició ens diu que aquesta carrera no s'apaga mai, excepte al punt de les dotze de la nit de Sant Jaume. I per ponderar-ne la seva excelsitud, ens en diu l'endevinalla, redactada a tall de pregunta:

¿Quin és l'únic camí del món
que mai ningú no hi ha passat,
ni mai ningú no veurà espatllat?

Pel Rosselló es ressenten de les tradicions franceses sobre aquest agrupament d'estels, i l'anomenen d'acord amb aquelles llegendes. Diuen que és un camí que féu construir sant Jaume perquè hi passessin els exèrcits de Carlemany quan van venir a la Península a combatre els sarraïns, i d'ací que el qualifiquin de *Camí d'Espanya*. Conten també que és un camí fet pel dimoni, qui es va comprometre a acabar-lo en una nit, però, segons l'episodi típic d'aquest gènere de tradicions, hom va provocar el cant del gall abans de la matinada i el dimoni no va poder complir el seu compromís. Aquesta llegenda ha donat origen al nom de *camí del diable*. També l'anomenen *camí del cel* i *camí dels bons cristians*, i diuen que servia de guia als vells romeus i pelegrins que anaven a Roma.

La constel·lació de l'Óssa major és coneguda en molts pobles pel *Carro*. La veu popular diu que el carro del cel va ésser el primer que hi va haver i que, com que va representar un gran avenç per al transport, puix que abans tot s'havia de portar a coll d'homes o a bast d'animals, Nostre Senyor, desitjós que no es perdés la mena d'aquell nou invent que representava un tan gran descans per a l'home, va fer posar el primer carro dalt del cel, perquè sempre més se sabés com era i se'n pogués tornar a fer un altre. La mitologia hel·lènica ens conta una faula semblant: suposa el carro de quatre rodes i quatre cavalls inventat per Erictoni, fill de Vulcà i de Minerva, i que, en premi de la seva troballa, Júpiter el va pujar al cel, i heus aquí que l'identificaven amb l'estel anomenat per la ciència el *Cotxer*, precisament per efecte d'aquesta llegenda.

El Carro o l'Óssa major, la gent de muntanya l'anomena també *Caïm i els set bous* i diu que és el fill d'Adam, el qual, després d'haver mort el seu germà Abel, va fugir, avergonyit, amb set bous que eren del seu germà, i que és per poder-los-hi robar que va matar-lo. Nostre Senyor el va castigar i el va tornar estel: un estel, ell i els bous.

La gent vella de l'Empordà deia que era la carreta de bous d'un hisendat molt ric, qui, un any de molta fam, tenia els graners abarrotats, mentre tothom es moria de gana. Perquè no volia vendre el blat per esperar que pugés més, el poble es va amotinar i anava a cremar-li els graners. L'avar, espantat, va carregar la carreta tant com pogué, i anava a fugir amb el seu blat, però Nostre Senyor el va castigar i se'l va emportar al cel, perquè els avars en prenguessin exemple. Els pescadors de la Maresma coneixen aquesta constel·lació amb el nom de *panna*, és a dir, en aquest cas, de paella, i conten que és un gat de mar que està fregint una paellada de peix, però és tan poc destre, que no sap mantenir la panna ben plana i tot l'oli se li'n va cap a un costat, i quan tracta de fer-lo escampar, decanta la paella i se li'n va cap al costat contrari. I això dura des que el món és món i durarà mentre món hi haurà, puix que el dia que arribi a poder fregir la paellada, el món s'acabarà.

La Roseta o planeta Venus, segons un gravat set-centista. (Bibl. de l'autor.)

Quant als tres estels que, alineats irregularment, s'estenen immediats al rectangle, els antics els creien la cua de l'Óssa, i per a la nostra gent són les tres mules que estiren el Carro. L'estel de magnitud inferior, que llu ben a prop de l'estel que s'escau al centre, hom el té pel carreter qui mena el Carro. La gent de la Terra Alta diuen que el bon home, que és molt primmirat en el seu ofici i molt polit en la feina, des de sempre que malda per ben alinear i afilerar les tres bèsties, sense poder-ho aconseguir, i creuen també que, si se'n sortia, el món s'acabaria. Per tant, doncs, mentre hom no vegi aquests estels en perfecta línia recta, pot estar descansat i tranquil, car és senyal que el món no acabarà.

També és coneguda pels *Set germans*, els quals, segons la tradició, entre tots van matar el seu pare, per poder-se gaudir més aviat dels seus béns, i foren damnats a tornar-se estels. Hom també els suposa uns *Set lladres*, castigats per haver robat el Santíssim Sagrament. Encara se l'anomena *Els set reis;* segons la llegenda, són set monarques qui havien encès una guerra molt aferrissada que va fer perperir més de la meitat del món, i, per tal que aquest no s'acabés, Nostre Senyor els va castigar, i els convertí en estels.

L'Óssa menor és coneguda pel *Carro xic*, i pel Rosselló diuen que és un carro mal carregat, que no pot tirar perquè té la càrrega desnivellada. El pobre del carreter malda en va per anivellar-la, i des que hi ha món que s'hi afanya sense assolir-ho, i ni mai que en surti, puix que, quan ho faci, el

carro correrà a tota pressa i farà seguir tota la resta de l'estelada al seu darrera, i amb ella, tot el món, el qual s'acabarà. També l'anomenen les *Set noies*, i hom diu que eren unes donzelles que una tarda ballaven a plaça. En plenes balles, es va escaure passar el Santíssim; el músic, un bon home, parà de tocar, però elles el van aporrinar i maltractar, i el pobre músic seguí tocant. En càstig de llur sacrilegi, les set balladores foren tornades estels. La gent de muntanya anomena aquesta constel·lació els *Set pastors*, i els creu els *primers pastors* que va haver-hi, que foren els qui van ensenyar a tots els altres l'art de guardar i de menar les ovelles. Des del cel, observen si els seus segueixen llurs consells i tracten el bestiar com Déu mana, i, si algun temps no ho feien, baixarien altra vegada a la muntanya per tornar-los a ensenyar, o per prendre'ls les ramades de les mans, si no els volien creure.

També se l'anomena el *Carro de la Mare de Déu*, el *Carro del cel* i el *Carro del Sol*. Com direm en parlar de demà, els pobles antics i la majoria de les gents senzilles dels pobles moderns s'imaginen el Sol trescant pel cel cavalcat en un carro que corre vertiginosament, el qual la tradició potser confon amb la constel·lació de què parlem.

Aquest carro, per Nadal, està encarat cap al Sol, per tal que hi pugi, si es cansa, puix que, com que ja se sent vell o cansat després de tot un any de trescar, va molt a poc a poc, i li aniria bé poder anar a cavall i que l'estiressin.

Hom creu que el Carro marca l'allargament i l'escurçament del dia. Inicia la girada la nit de Sant Joan i la d'avui; aleshores, el dia comença a minvar, i avui inicia el creixement, segons opinió popular:

Quan el Carro tomba,
el dia torna.

Per la Cerdanya creuen que és el *Carro del rei David*, que és el senyor del cel, i amb ell es passeja triomfalment pel seu reialme d'estels.

Tant el Carro gran com el xic, per la Plana de Vic, són anomenats els *Carros de les ànimes*, i creuen que fan via cap a Jerusalem, guiats per l'estel de l'alba. Segons una vella creença, antigament, tot bon cristià havia de visitar el Sant Sepulcre, en vida o en mort, i diàriament els Carros del cel recollien totes les animetes que no havien complert el precepte, per tal que poguessin entrar al cel. Els vells pelegrins que anaven a Terra Santa sense saber camí ni carrera es guiaven amb aquests dos Carros.

Per molts pobles europeus, creuen que és el Carro el que mena les ànimes vers la glòria, les quals no hi pugen volant, com és creença a casa nostra, sinó en vehicle, i d'ací que qualifiquin aquest grup d'estels amb el mateix apel·latiu de *Carro de les ànimes*.

El grup d'estels que més ha cridat l'atenció de la gent, ja des dels temps antics, és el de les Plèiades, conegut pel nostre poble amb diversos noms, entre els quals els més corrents són els de *Cabrelles*, *Cabrilles* i *Escambrilles*. Els pastors i la gent de muntanya se'n serveixen com de guia per saber quan

els cal portar el bestiar a muntanya, baixar-lo, encorralar-lo i la resta, guiant-se per les hores de la seva sortida i posta. Aquesta aplicació pràctica ha donat origen a diversos refranys. La gent de mar també anomena aquest grup d'estels els *Set frares* i els *Set germans* o *germanes*. El més gros dels set estels és de mida variable, i, durant un temps, minva tant que no es fa visible. Segons la veu popular, és la mare de les cabrelles, o el pare abat dels frares, o el germà gran de la collada, que, per un temps, abandona els fills o germans, cregut que ja són prou grans per a poder anar per les seves, i els deixa estar sols, però al cap d'un temps s'adona que sense ell van perduts, i els torna a gomboldar. A Eivissa creuen que les Cabrelles, aquesta nit, baixen a la terra i corren esbojarrades per la muntanya i pel camp, que tot terrabastegen a qui les troba i, segons com, se l'emporten cap al cel dels estels (el qual no és el de les ànimes benaventurades) i mai més no se'n sap res ni se'n canta gall ni gallina. D'ací que hom cregui que resulta perillós d'anar per despoblat, induït per la por de topar-se amb les Cabrelles.

La Roseta o planeta Venus,
segons un gravat d'un lunari sis-centista. (Bibl. de l'autor.)

A Cerdanya relacionen aquest grup d'estels amb les cabretes de la rondalla, que mentre estaven ben amagades dins del corral el llop els trucà a la porta perquè se les volia menjar. Les mares, en contar la rondalla a la xicalla, els ensenyen les Plèiades i els diuen que la més grossa és el llop.

Per l'alt Vallès qualifiquen les Plèiades de *pinyoca* i creuen que és una pinya que està si cau o no cau. Mentre es veu és perillós fer alguna malifeta en desplobat, car hom corre el risc que caigui al cap del malfactor, que restarà mort al moment. Diuen també que el qui sigui prou enginyós per a collir aquesta pinya, si és home es tornarà dona i al contrari, i gaudirà de la gràcia de la immortalitat i viurà mentre el món serà món.

Pel Rosselló i la Gavatxeria, s'imaginen aquest grup d'estels, que és el més gros, com una llocada manada per la lloca, i d'ací que l'anomenin *La lloca i els pollets*. Els pobles antics també van mirar aquests estels amb ulls de meravella, i els van creure set germans, com nosaltres. Després del setge de Troia, va produir-se el minvament de l'estel major, i van creure que, horroritzat davant de la gran hecatombe, se n'havia anat cel enllà, per tal de no veure més sang ni més misèria.

Les mestresses de casa del Pirineu oriental saludaven les Plèiades cregudes que així les llocades els anirien bé i que tindrien bones nierades de polls.

A Barcelona expliquen que es tracta d'un forner i set fills seus, que un any de molta fam es guardaven la farina i es resistien a vendre el pa, en espera que pugés força per efecte de l'escassetat, i de poder-ne treure més rendiment. En càstig a llur avarícia, pare i fills foren tornats estels. Hi ha qui aplica el cas a una fornera amb set filles, i anomena el grup les *Forneres* o la *Fornereta*.

Ja hem dit adés que també és conegut, aquest grup, per les *Set germanes*, i l'endevinalla ens en parla graciosament:

Som set germanetes
que sempre anem juntetes,
i al cel se'ns pot veure
sense menjar ni beure.

Som set germanetes
que anem a passejar,
sense beure ni menjar.

D'altres creuen que les Plèiades són la pols que es fa en batre, i jutja de les messes segons que la taca de la pols sigui més grossa o més petita, és a dir, segons que sigui més o menys visible, puix que sempre es veu de la mateixa mida. A la gent del camp, l'observació d'aquesta nebulosa li fa de pronòstic per a la collita dels cereals.

L'estel major de les Plèiades és conegut per la *Cabra*, la *Lloca*, la *Mare*, el *Pastor*, i entre mariners, pel *Blauet*, perquè és d'aquest color, i creuen que és fet d'aigua de mar i ve a ésser com un mar on van a parar les ànimes de tots els mariners i pescadors que moren ofegats, perquè és el mar del cel.

Pel migdia de França expliquen, del gran Orió, una tradició curiosa que també es troba pel Rosselló. Al cel van celebrar-se unes grans noces, i van convidar els principals estels a l'àpat. La Lloca, amb els seus pollets, fou matinera i va ésser la primera d'arribar. En Jan de Milà, és a dir, l'estel Sirius, que és un noctàmbul, se'n va anar a dormir tard i es va llevar vora de migdia; amb tot i fer-se un bon tip de córrer, veié que no fóra a temps al convit, i, furiós, va tirar el seu bastó a la collada de companys, que, més matiners que ell, feien via cap a la festa. Cal afegir que hom assenyala els tres estels alineats del Cenyidor d'Orió com el *bastó d'en Jan de Milà*. L'estel Antares és anomenat allí el *Coix*, i per tal el tenen, puix que creuen que la seva marxa pel cel és lenta i pesada. Malaltís i delicat, se'n va a dormir d'hora i es lleva tard; per això es féu el determini de no anar al convit, i des de casa seva, tot ranquejant, es reia de tota la collada.

Un dels grups d'estels que des de temps antics ha cridat més l'atenció del poble pel seu perfecte alineament i la seva notable visibilitat al capvespre de les nits clares i fredes de l'hivern, és el qualificat per l'astronomia de *Cenyidor d'Orió*, tot just esmentat.

El nostre poble coneix aquest grup pels *Ulls de Nostre Senyor*, qui des del cel observa i vigila la conducta de tots els mortals, per tal de poder-nos ben jutjar, i hom diu també que, en lloc de dos ulls, com els miserables mortals, en té tres, per tal de poder abastar i abraçar més amb la mirada. A Barcelona, hom els anomena així mateix els *Ulls de porc*, i els creu, igualment,

vigilants de la humanal conducta, per a tenir-la en compte el dia del judici. Hi ha una cançó de capta, de caient terrorífic per als avars qui no fan almoina, que parla de l'acció d'aquests estels, sota aquesta concepció:

El cel i la terra
cauran a pedaços,
baixaran els ulls de porc,
que s'ho emportaran tot,
les riqueses i els palacios.

Qui sap si poden recordar antigues divinitats de la vegetació, Atis i Adonis, que la mitologia clàssica havia figurat sota forma de porc, com direm.

Per l'Empordà qualifiquen aquests estels d'*ulls de Santa Llúcia* i creuen que pels voltants de la festa de la verge ciracussana fins a Nadal brillen molt més que tota la resta de l'any.

L'estel Garlló — el planeta Saturn —, segons un gravat d'un llunari sis-centista. (Bibl. de l'autor.)

Aquest grup d'estels és el que el poble ha distingit amb un major nombre de noms. Ens són coneguts els de tres Reis, tres Maries, trillons, terçols, bordons, deiols, és a dir, Déus sota una forma diminutiva: idea que concorda amb l'apellatiu de joanets que se'ls aplica a l'Empordà, car el terme Joan enclou també la idea de divinitat.

En els tres estels del Cenyidor, combinats amb d'altres, la gent de la gleva hi endevinava la silueta d'una arada i així anomenava aquest grup o constel·lació de formació popular.

A Barcelona, hom coneix també aquests estels pels *Tres Gegants* i pels *Tres Joanets*; aquest darrer qualificatiu, amb el sentit de bruixot, fantasma o altre ésser mític. És possible que aquests noms responguin a personatges de rondalla. Per terres de França, a l'estel de l'Óssa major que nosaltres coneixem pel *Carreter* o pel *Mosso de mules*, l'anomenen en *Patufet*, i en el Cenyidor, de què parlem, afegint-hi l'estel Rigel, creuen veure-hi un rasclet, el qual així mateix diuen que és d'en Patufet. El distingit mitògraf francès Gaston Paris té fet un curiós estudi sobre en Patufet i l'Óssa major.

Un dels grups d'estels que des de sempre i arreu ha cridat més l'atenció de la gent és el de la constel·lació del Cigne, que els té disposats en forma de creu una mica irregular. La nostra gent diu que aquesta creu va sortir en néixer Jesús, per anunciar-li que moriria en creu; així és que tots els seus deixebles ja sabien com havia de morir. Hom coneix aquest grup per la *Creu dels Albats*, *Creu del Mal Lladre*, *Creu de Santa Elena*, *Creu de Caravaca* i *Creu*

del Cel. És creença corrent que els estels d'aquesta constel·lació centellegen, però que llurs irradiacions només són visibles per als qui no estan en pecat. Qui no els veu centellejar pot tenir-se per pecador, i el qui les veia i no les veu, senyal que ha pecat. Entre la mainada del nostre temps era corrent *jurar per la Creu del Cel*, segurament com a record d'algun costum o formulisme jurídic en el qual s'invocava el testimoniatge dels estels per asseverar la paraula o el compromís donat. La invocació dels astres com a testimonis en formulismes i actes sagramentals havia estat molt corrent; sobretot es jurava pel Sol, i, com que difícilment podia fer-se comparèixer l'astre en l'acte del jurament, hom el representava de manera simbòlica per mitjà d'un anell, que, per la seva forma circular i pel seu color daurat, representava l'astre del dia. La presència de l'anell en la cerimònia matrimonial és un record de la invocació solar feta en l'acte de les noces.

Els nois del meu estudi, quan juraven per la Creu del Cel, com que no podien fer comparèixer els estels per a donar fe del que deien, els representaven fent el signe de la creu amb els dits i besant el punt del vèrtex. La corranda menorquina ens diu:

Madona, sortiu; veureu
es Deiols i ses Cabrelles,
i cent mil qui van amb elles,
i també sa Vera Creu.

Per la Costa Brava donen també a la creu el qualificatiu de *peu de gall;* diuen que és la pota del gall de sant Pere i creuen que per Setmana Santa llampurneja més que durant la resta de l'any.

El poble ens parla d'estels intermitents, la identificació dels quals es fa molt difícil, i que moltes vegades possiblement són imaginaris, puix que molts estels, sobretot els petits, són difícils d'identificar i distingir d'altres per als no iniciats i competents en el coneixement de l'estelada.

Un dels cossos celestes que ha cridat més l'atenció de la gent és el planeta Venus, qualificat d'*Estel de l'alba* quan surt de matinada, i d'*Estel de la posta* o del *vespre* quan és visible cap al tard. La gent de muntanya el prenen per guia de l'hora d'engegar o de recollir la ramada, i la de la terra plana, així mateix com a anunci que els cal plegar de la feina, i d'ací que se'l distingeixi amb diversos noms, d'acord amb aquestes idees, i que hom el qualifiqui d'*Estel dels pastors, Estel dels bovers, Estel dels porquers, Estel dels boters*, i, simplement, de *Pastor, Bover* i *Porquer*. Com que, en eixir de matinada, portava el Sol i, amb ell, la llum i la claror, i escampava i feia fugir els estels, els nostres avis el qualificaven d'*Estel lucífer*. La gent se l'imagina com a gentil donzella graciosa i galant, la qual hom mira amb ulls de simpatia, i l'anomena la *Roseta*, la *Marieta*, la *Margarideta*, i expliquen que cada set anys es casa amb un gentil fadrí, estel com ella, que a muntanya anomenen l'*Estel Garidó*. Un semblant expliquen pel migdia de França, on identifiquen aquest planeta amb la Bella Magalona i creuen que cada any es

troba i es casa amb Pierre de Provença, i tenen per tal a Saturn. Aquest casament recorda una tradició clàssica i sembla que pren origen d'un eclipsi septennal entre aquests dos planetes, els quals, en barrejar-se, als ulls simples de la gent, es casen.

Per la Terra Alta relacionen el planeta Venus amb la collita del blat i amb l'abundor del pa i, per aquesta raó, l'anomenen l'*Estrella panera*. Diuen que els anys que surt primerenca pel costat de mar anuncia bona collita de blat per a la Terra Alta, per al Millars i per al Mestrat, i que l'any que surt primerenca per muntanya tomba la collita bladera vers l'Aragó, on el pa serà abundant, i en canvi, serà escàs a Catalunya i a les contrades altes de Castelló. Les àvies de la Terra Alta s'apressaven a fer farina de les primícies del blat, i en feien una coca rodona que posaven, al capvespre, a la finestra, per tal que l'Estrella panera estigués ben contenta i l'any següent decantés la cara vers les contrades de la marina, i assegurés així la collita bladera i el pa per a les terres catalanes, en detriment de les aragoneses.

L'estrella Marta — el planeta Març —, segons un gravat d'un lunari sis-centista. (Bibl. de l'autor.)

Temps enrera, vam sentir un infant que es mirava el planeta Venus i li cantava aquests versos:

Estrella de la Fortuna,
vina'm a veure, vina'm a veure;
estrella de la Fortuna,
fins que haurà vingut la lluna.

El fet d'adreçar una cançó a un estel pot considerar-se com un signe gairebé inequívoc d'una supervivència de culte o d'una cerimònia encaminada a obtenir algun favor de l'estel, possiblement d'encantament; tals cerimònies solien produir-se al so de cançons, i àdhuc de danses, que marcaven llur duració, alhora que fixaven i precisaven el ritme i els moviments que hom considerava necessaris per tal d'obtenir el resultat màgic que es perseguia.

La gent de mar l'anomena l'*Estel de prima*, perquè marca l'hora prima romana, encara usada pels mariners per a indicar la primera hora i el rompre l'alba. Els terrassans el qualifiquen d'*Estel del dia, Estel del matí* i *Estel de l'alba*. Antigament la seva aparició, al vespre, marcava l'hora de retirar les donzelles, i era malvist que anessin pel carrer, i sobretot per despoblat, en hora fosca; d'ací que hom el qualifiqués d'*Estel de les donzelles*.

Per l'alta muntanya lleidatana, la sortida dels estels marca l'hora de plegar dels diferents menadors i guardadors de bestiar, i hom qualifica el

primer estel que es veu a la vesprada, sia el que sia, d'*Estel del porquer*; el segon, d'*Estel del vaquer*; el tercer, d'*Estel del mulater*; el quart, d'*Estel del pastor*, perquè és el que assenyala l'hora de tancar les ovelles, i el cinquè és qualificat d'*Estel eugasser*.

Els pastors i la gent de muntanya creuen que si per Nadal llueix l'estel de l'alba, és a dir, si Venus surt de matinada, anuncia un bon any per al bestiar, bones cries i augment en les ramades, així com bones collites i un any ric per als esplets. Si, al contrari, surt l'estel vespertí, l'averany és oposat: mal any per al bestiar i per als esplets.

Hom creu que el qui compta cent estels abans que es pongui el planeta Venus, si és home, es torna dona, i al contrari. Hom creu també que, si durant set vespres seguits compta tants estels com pot, abans de pondre's aquest planeta, i sempre els mateixos, sense comptar-ne cap dues vegades, viurà tants anys com estels compti, però si s'erra o no pot acabar la setena perquè algun dia estigui núvol, li n'esdevindrà una gran desventura.

La gent de mar creuen que aquesta nit surt l'*Estel del Moro*. És vermell com una brasa de foc, surt vers mitjanit cap al costat de gregal, sempre arran de mar, i gairebé no puja gens de l'horitzó. La seva sortida dura poca estona, puix que molt aviat se'n torna a jóc. No surt tots els anys, i sempre el dia d'avui. La seva aparició és de molt mal averany, tant per a la pesca com per a tota altra cosa. La gent de mar el mira amb molta paüra i no deixa d'anar, vers mitjanit, per vora de l'aigua, a fi de veure si ha sortit o no. Els qui són entesos en estels el miren amb tota atenció, i per l'aspecte de la seva rojor saben i comprenen quina mena de malures anuncia i prediu. Podria tractar-se de Canopus.

També hi ha una estrella que influeix la pesca dels crancs, segons sigui més o menys llampurnant. Es tracta de la zodiacal Càncer. Hom parla d'un estel que té influència sobre el mal menjador, el qual així mateix s'alleuja o s'enverina segons que aquell brilli (que és signe d'estar content) o s'enteli (com a senyal de malícia). Segurament que deu tractar-se del mateix Càncer.

El Cranc governa el Sol. Es veu mig any just. Aquesta nit es pon i no torna a sortir fins per la nit de Sant Joan, i, com sigui que governa el Sol, el fa anar de recules en comptes d'anar endavant, i per això des d'aquest dia fins a Nadal el Sol minva i recula, però, des d'avui, com que el Cranc no el fa anar cap endarrera com ell, torna a pujar cel amunt i, en conseqüència, els dies són més llargs. Aquesta és la nit més curta de l'any, segons opinió popular, no compartida per la ciència.

Per Nadal,
la nit més curta
de tot l'any.

Un altre dels estels de què parla la gent de mar és la *Vaca*, i, segons el seu dir, governa el peix que qualifiquen de *vaca tremolenca*, espècie que, en tocar-la, desprèn una descàrrega elèctrica, la qual, si arriba al cor, és mortal,

segons el seu dir; miren, doncs, la vaca tremolenca amb respecte i paüra, per considerar-la perillosa, molt especialment mentre brilla aquest estel, que li dóna vertí i braó.

Així mateix es veu l'*Escórpora*, que regeix el peix del mateix nom, conegut també per aranya de mar, i el qual, segons opinió dels nostres pescadors, és el de picada més verinosa dels que viuen a les nostres costes. Segurament que es tracta de l'estel zodiacal conegut universalment per l'Escorpió. Les gents de mar creuen que la picada d'escórpora és molt més mortal tot el temps que brilla el seu estel, i que, com que pel desembre està aquest en el seu apogeu, és quan resulta més perillosa.

El drago — el planeta Mercuri —, segons un gravat d'un llunari sis-centista. (Bibl. de l'autor.)

Molt a migjorn es veu l'*Estel peixoner*, el qual crida el peix, que baixa de per amunt a grans moles i va cap a garbí atret per l'estel, i per això és bon moment per a fer grans pescades.

Els pescadors de la Costa Brava distingeixen un estel amb el nom de *La Coralera* o *Estel dels coralers*, el qual sembla que és el que els antics anomenaven la *Perla de la corona d'Ariadna*. Creuen que aquest estel influeix en la cria i en la pesca del corall, la qual tanta importància havia tingut per al massís rocós d'aquell muntanyam marítim.

Els pescadors parlen també de l'*Estrella dofinera*, la presència de la qual assenyala abundor de dofins, que només campegen durant el temps que surt aquest estel.

Els terrassans qualifiquen aquest estel de *Gra d'ordi* i *Gra d'arròs*. Sembla que es tracta de l'estel que l'astronomia anomena el Dofí.

La gent de mar parlen de l'*Estel de la balena*, el qual es veu tot l'any, i, quan hi ha alguna ballena, brilla molt més que de costum i els avisa perquè es disposin a empaitar-la.

Un altre estel de què ens parla la gent de mar és l'*Estrella de la ventura*, que està un dia magra, i un altre, grassa *(Algol)*. Quan està grassa, es fa bona pesca, i els dies que està magra, la pesquera va malament. Hom diu també que un any està grassa els dies senars, i el següent, els dies parells, i que el seu estat regula la ventura: l'any que està grassa, els dies parells són afortunats i porten sort i ventura, i quan està magra és quan esdevenen, aquests dies, les desgràcies i les calamitats.

La gent de mar anomenen Algol la *Sirena*. Aquest estel varia de mida en el terme d'un parell de dies, i creuen que assenyala el curs de les sirenes,

les quals neden i es passegen per les aigües mentre brilla i està en el seu punt culminant, i es recullen en llurs coves i palaus submarins de meravella quan minva i no és tan grossa i llampurnant.

Els pastors parlen d'un estel que anomenen el *Moltó* i expliquen que havia estat un manyac amb llana d'or, molt envejat de tothom, tant, que el seu pastor no estava tranquil ni de nit ni de dia, de tant vigilar perquè no l'hi robessin; la por de perdre'l no el deixava viure, fins que un dia el va enviar al cel perquè tothom el pogués veure i ningú no el pogués heure. Però, heus aquí que, quan el va voler fer baixar per tornar-ne a gaudir, ell no es va recordar de com s'ho havia fet per convertir-lo en un estel, i no el va poder tornar a tenir. El qui el desencanti serà riquíssim, puix que cada any creix i, amb el temps que fa que està encantat, s'ha fet tan gros que, quan el tonguin, en sortirà una pila de llana més alta que una muntanya. Possiblement aquest moltó té relació amb el del velló d'or de la faula clàssica hel·lènica.

Per als pastors canigonencs, el gran rectangle d'Orió *és l'Arca de Noè;* els tres estels del Cenyidor corresponen a la porta de la magna nau; a un cap hi ha el gran patriarca, representat per l'estel més brillant, i altres dos estels, de la seva vora, figuren el colom i el corb que va engegar el vell Noè, per tal de veure si ja hi havia terra eixuta. Creuen que la magna nau va deturar-se entre els pics del Canigó, en el qual encara es conserva soterrada sota la gran congesta de Balatj, on espera que es repeteixi el Diluvi anunciat, per tornar a posar-se en surada i salvar novament totes les espècies que poblen la terra. També és creença entre els pastors que Noè amb tots els seus animals acudeix a veure i adorar el Jesuset, i que aquesta nit la constel·lació d'Orió fa un curs diferent del de la resta de l'any, puix que emergeix de sota terra, del fons de la congesta on es conserva.

La gent de muntanya parla de l'*Estel de la neu*, el qual anuncia quan s'acosten nevades, per tal com s'omple i s'engreixa i tot l'hivern està gras i lluent, però així que ve el bon temps, s'emmagreix, fins al punt que gairebé ni s'albira. Per això també l'anomenen l'*Estel de l'hivern*. És probable que es tracti de la *Meravellosa*, que, en l'espai aproximat d'un any, varia de magnitud sensiblement. Hi ha un altre estel que per Nadal surt, tombada la mitjanit, qualificat d'*Estel del blat, del pa o de la fam*, i el qual sembla ésser el que la ciència coneix per l'*Espiga*. Com de les Plèiades, hom en creu que la seva intensitat és signe de bones messes, i al contrari.

També vers la matinada surt l'*Estel de les veremes* o *dels Borraixos*, i no és pas l'estel de Sant Miquel, que anuncia el dia convenient per a començar a veremar, del qual parlarem en tractar de les veremes, car l'estel de què parlem ara, semblantment a l'estel del pa, anuncia i assenyala com serà la collita vinent de la vinya, segons que ell mateix sigui pàl·lid o brillant. El beverris i amics de beure es guien per aquest estel per saber si hi haurà molt vi i si anirà car o a bon preu. D'ací un dels qualificatius que li és aplicat. Sembla que aquest estel és la constel·lació que la Mitologia qualifica de *Copa de Bacus*, nom que li ha conservat l'Astronomia.

El planeta Mercuri només se sol veure per les rogenques postes tardorals, ben arran de l'horitzó: temps de veremes, de sembrar les faves i de collir les patates; i, d'acord amb aquestes feines agrícoles, hom l'anomena *l'Estel favater*, la *Favera*, la *Patatera* i la *Raïmera*.

La faula hel·lènica va suposar el cel poblat per tota una fauna estel·lar, de la qual encara es troben nombroses restes, puix que són en bon nombre els estels que hom distingeix amb nom animal. Un d'aquests estels és l'*Aligot*, que va ésser tornat estel i condemnat a viure al cel perquè es volia menjar tots els ocells de la terra, sense deixar-ne ni un; Nostre Senyor, per això, va condemnar-lo a viure al firmament, perquè volia destruir la seva obra.

Un altre dels estels de simbolisme animal és el *Lleó*, que, segons la gent de mar, assenyala les marors i les xúrries. Quan llampurneja molt, està furiós i avalota la mar, i, per tant, es fa perillós navegar pels indrets escabrosos. Quan està pàl·lid, és signe de mar de bonança.

La grossa — el planeta Júpiter —, segons un gravat d'un llunari sis-centista. (Bibl. de l'autor.)

Una altra, encara, de les bèsties que volen pel cel tornades estels és el *Molà*, que, segons dir de la gent de mar, un dia, cansat de viure al mar, se'n va pujar al cel, on es va trobar tan bé, que s'hi va quedar, i per això ara n'hi ha tan pocs, que la gran majoria dels pescadors no n'han vist mai cap.

També surt un estel anomenat la *Serp*, que és estel d'estiu, però aquesta nit es barreja amb la resta d'estelada, per tal de poder veure el Nadó de Betlem. Aquest estel és el que posa el verí a les serps; quan brilla molt, hom pot tocar-les sense perill que enverinin amb la picada, perquè tot el verí el té l'estel; quan el buida, perd color i esdevé pàl·lid, de manera que quan no brilla, les serps són perilloses de tocar, perquè estan enverinades.

També es compta entre els animals estel·lars el *Cavall*, el qual, segons uns, és el de Sant Martí, i segons altres, el de Sant Jaume, i perquè era una bèstia no pogué entrar al cel, puix que els animals no hi tenen estada, però Nostre Senyor, per premiar-li els molts serveis que havia fet al seu amo, el va fer tornar un estel, a fi que pogués restar al cel dels estels, ja que no podia estar en el dels àngels.

Així mateix és un estel de llegenda la *Cabra, Cabrota* o *Cabrot*; segons els pastors, era una cabra de muntanya, lletja, peluda i barbuda, que tenia la pretensió de saltar, nedar i volar, i Nostre Senyor, per castigar-la, la va tornar un estel i se la va emportar al cel.

Igualment acudeix a veure el Jesuset l'*Estel de les filadores*, conegut també per la *Margarida*, la qual havia estat una noia gandula que, per mandra de filar, va trencar la filosa i va espuntar el fus, i en càstig fou convertida en estel, perquè les filadores prenguessin exemple d'ella. Probablement és l'estel del mateix nom, de la constel·lació de la Corona.

Quan gairebé es fa de dia, surt l'*Estel del bon remei*, que sembla ésser l'Ofiüc dels astrònoms, el qual va a escampar salut i ventura, puix que tot el temps que se'l veu no es contrauen malalties greus i la temperatura és benigna per a la salut.

També podem veure la *Tarongeta del Nen Jesús*. Segons conta la tradició, un dia que la Mare de Déu anava de camí amb el seu Diví Infant, el Nin tenia set, i la seva Mareta li va collir una taronja, però, així que la va agafar, li va caure i, rodolant, rodolant, se'n va anar a parar al cel, i el Jesuset, com que no la va poder heure, es va posar a plorar. Un pagès d'allí la vora, que el va sentir, va preguntar per què plorava, i en saber-ho, li va donar dues taronges del seu hort. I la taronja que li va caure encara és al cel: és l'estel que l'Astronomia anomena Artur. Una variant de la tradició suposa que la fruita era una poma. Una cançoneta, que participa de nadala i de bressol, es fa ressò de la tradició:

—¿Per què ploreu ara,
el bon Jesuset?
—Per una pometa
que n'ha perdudet.

—Jo us en daré una altra,
jo us en daré dos:
una per l'Infant,
i una altra, per vós.

I hom assenyala un altre estel, verdós com la poma de la Mare de Déu.

Un altre dels estels que, segons el dir popular, hauria de sortir per l'abril i ho fa aquest vespre, per tal de veure el Jesuset, és el *Drac de Sant Jordi*, que el brau cavaller va matar per salvar la princesa, i que, quan va morir, se'n va emportar al cel, com a trofeu de la seva valentia.

Per tal de poder veure el Diví Infant, surten les *Cabanelles*, les quals només campegen pel cel els tres primers dies d'agost, i també la *Canícula*, que surt el dia 20 de juliol. Les primeres marquen el temps que farà durant l'estiu, la tardor i l'hivern; la segona té la clau de la calor i així mateix assenyala la que farà.

Una de les versions de la llegenda d'*El Mal Caçador* suposa que aquest fou condemnat a tornar-se estel, com ho foren a tornar-s'hi els seus gossos i els animals que empaitava, condemnats, a més, a voltar tota l'eternitat i mentre el món serà món, però no per terra i a través de les muntanyes, sinó pel cel i sota forma d'estels. Hom qualifica de *Caçador* dos o tres dels estels de la constel·lació d'Orió, vora del qual, com en la faula clàssica, tresquen el Ca gros i el Ca petit, empaitant tots tres la famosa llebre blanca amb ulls blaus, que el va fer condemnar, i a més un colom, del qual la tradició no ens parla, però que també ens refereix la faula mítica, la qual possiblement deu perdurar entre la nostra gent de muntanya, atesa la paritat amb la present tradició estel·lar.

Hom també pot veure la *Corona del rei En Jaume*, formada pel grup que ja els antics qualificaven així mateix. Segons la tradició mallorquina, només la poden cenyir els reis que treguin els moros de las Illes Daurades, i com que a la mort del gran Rei les Mallorques ja n'estaven alliberades, per tal que cap envejós que no en fos mereixedor no s'hi coronés, el gran Rei la va portar al cel, perquè ningú no la pogués heure fàcilment. Si mai per mai els moros tornaven a envair el nostre país, el rei que els en tragués rebria aquesta

Exhibició d'un pessebre, segons un dibuix de F. Casachs, publicat al periòdic vuit-centista *La Llumanera de Nova York*. (Bibl. P. Pujol.)

corona del cel. Segons conta la mitologia antiga, la corona de la qual parlem pertanyia a la gran Ariadna i va ésser posada al cel pel déu Bacus.

L'*Estel de la Mare de Déu*, que ja va sortir pel setembre, però a la matinada, ara surt al punt de la mitjanit, per tal de poder tenir cura del seu fillet, el qual moriria de fred sense el seu escalf maternal.

Així mateix hom pot veure la *Cadireta de la Mare de Déu*, constel·lació de Cassiopea, perquè Maria pugui ben seure per bolcar i donar el pit al seu tendre Fillet; i a la seva vora, el *Bou* roig (el *Brau*), el qual tot l'any és de color de bou, però avui es torna daurat, com vestit de festa, per celebrar la festa i per lluir més davant de la gentada que va a la coveta, i no recobrarà el color dels bous fins passats els Reis, ja que, després de l'adoració dels magnats, la Sagrada Família deixarà la coveta, i acabarà la seva missió d'escalfar el Diví Nadó. I al costat del Bou, manyac i submís, hi ha la *Mula* (el *Cotxer*), recelosa i malhumorada en veure tanta gent, i amb més ganes de ventar unes quantes guitzes als de la seva vora que no d'escalfar el Jesuset.

Després de mitjanit surten les *Balances de Sant Miquel*, les quals brillen més que cap altra nit, per indicar que el Jesuset, que acaba de néixer, pujarà al cel. El Sant Arcàngel amb aquestes balances pesa les ànimes, per tal de saber si fan el pes per a poder entrar al cel. Quan mor una persona, hom pot saber si la seva ànima entrarà al cel, per l'observació d'aquests estels. Si brillen, és senyal que l'animeta fa el pes; però, si s'enfosqueixen, al contrari. Aquests estels són els del signe zodiacal de les Balances, les quals, segons la faula mitològica, figuren les de la deessa Temis, rectora de la justícia, posades al cel a fi de poder actuar amb tota llibertat i sense influències humana i terrena; balances que el cristianisme ha passat, de mans de la deessa mitològica, a les de l'arcàngel sant Miquel. Un altre estel és el *Pare Gegant*, que diuen que quan s'enutja fa anar tot el cel en doina; però no ho fa gaires vegades, i molt menys a la vora de Nadal, que tot és pau i tranquil·litat al cel i a la terra.

També es veu la *Rogenca* o *Estrella roja*, que és la que assenyala la guerra. Si és massa llampurnant, és mal senyal, car vol dir que està contenta perquà s'acosta guerra. Segurament deu tractar-se de *Bellatrix*, que els pobles antics ja qualificaven de *Guerrera*. Quan s'estava en lluita, els exèrcits es guiaven per ella, a fi de saber si guanyarien o perdrien, segons fos brillant o pàl·lida.

El poble parla dels *Dos Germans*, o dels *Bessonets*, germà i germana, condemnats a tornar-se estels perquè, de tant que s'estimaven, es volien casar. No creiem que es pugui referir a Càstor i Pòl·lux de la mitologia clàssica, puix que els estels d'aquests noms gairebé no són visibles a simple vista.

Hom també parla de dos estels molt acostats, un de més gros que l'altre, que reben els noms d'*El Pare i el Fill* i d'*El Pobre i el Rè*, i, possiblement, són els mateixos germanets, si bé no ens ha estat possible comprovar-ho.

Vers aquest temps surt l'*Oca de Santa Eulàlia*, molt estimada de la santa patrona de la nostra ciutat, a qui mai no deixava, i que al costat d'ella va sofrir presó i va presenciar el seu martiri, i, per tal de no deixar-la ni en mort ni en vida, se'n va pujar al cel amb ella i encara li fa companyia. Aquest estel va augmentant en claror fins al dia del martiri de la santa, que s'escau el 12 de febrer i és quan brilla més per recordar als fidels el sacrifici de la màrtir. Després d'aquest dia desapareix i no torna a sortir fins pel Nadal següent.

També es veu la *Cabellera de Santa Magdalena*, estesa i flonja com quan va eixugar-hi els peus de Jesús a casa d'en Llàtzer el mesell, en el darrer sopar.

Hom també pot veure el *Lladrapomes*, representat per un grup d'estels que figuren un home agenollat; constel·lació que l'Astronomia coneix per *Hèrcules*. Diu el poble que es tracta d'un home que va anar a robar pomes; en trobar-li l'amo de l'hort, va jurar pels estels que no n'havia pres, i, com que va jurar en fals, els estels se'l van emportar, i es va tornar estel com ells. Hi ha qui l'anomena el *Lladrafigues*, i diu que fou atrapat dalt d'una figuera atipant-se de figues, i va jurar en fals, negant-ho.

També surt un estel dit l'*Estrella dels valents*, que dóna coratge i braó. Només surt quan fa calor, i encén les sangs i porta valentia, i per això a l'estiu és quan la gent se sent més barataire i quan hi ha més baralles.

L'estel polar és qualificat, per la gent de mar, de l'*Estel de tramuntana*, o *Tramuntanal*, i, si cal seguir la creença, assenyala la intensitat d'aquest vent, segons es presenti pàl·lid o brillant. Quan llu molt, assenyala grans ventades. Els pastors el tenen pel rei dels estels i l'anomenen el *Rei*, la *Reina* o el *Rei dels estels*. Diuen que, com a rei, no es mou per res del seu lloc, estiu i hivern,

Cartell que a la darreria del segle XIX exposaven els establiments que no donaven estrenes.
(Col. de l'autor.)

tant si fa bo com si fa vent, i que tots els altres estels el van a veure i li fan acatament i reverència, voltant al seu entorn i anant-lo a visitar a casa seva, sense que ell es mogui per res per anar a veure els altres.

Hom també l'anomena el *Pastor*, i, entre la gent de muntanya, hom se l'imagina com un pastor, el qual guarda i mena una gran ramada, formada per tota la resta de l'estelada. Aquesta poètica concepció està reflectida per una graciosa endevinalla, que diu:

Un ramat de mil ovelles
guardat per un pastor,
que de dia totes dormen
i de nit corren pel món.

Els terrassans diuen que l'estel del nord és molt ponderat pels mariners, i d'ací que el qualifiquin d'*Estel marí* o d'*Estrella marinera*.

La gent de la gleva creu decididament en la influència dels estels damunt dels conreus:

Fan més les estrelles
que les relles.

Fan més els estels del cel
que la llavor, l'arada i l'anhel.

Quan les estrelles volen,
es cull sense sembrar,
i quan no volen,
sembrant no colliràs.

Qui sembra contra els estels,
no cull ni palla ni arrels.

La gent que viu molt en contacte amb la natura es guia mitjançant la situació de l'estelada damunt de la volta del cel per saber les hores.

El gall, el sol i els estels,
el rellotge del pagès.

Pagès estel.ler,
sempre sap l'hora que és.

Hom diu que hi ha mil cent i un estels, i que aquell qui els compti tots, sense deixar-se'n ni un i sense comptar-ne cap dues vegades, podrà mudar de sexe, caminar per damunt de l'aigua i volar sense ales. Hom té per impossible comptar els estels, i l'endevinalla del cel i l'estelada se'n fa ressò:

Una manta molt gran,
que ningú no pot plegar-la,
i una bossa de monedes,
que ningú no pot comptar-les.

Diuen que les bruixes tenen la facultat de veure els estels des de sota teulat, puix que llur vista és travessera i poden veure les persones despullades, encara que vagin vestides, i els dintres de la gent, i saben quin òrgan els fa mal. Aquesta nit proven la seva força bruixesca, mirant enlaire des de dins de casa seva: si no veuen tots els estels, àdhuc els més petits, és senyal que perden llur condició, i llavors esperen la primera nit de lluna, sobretot, si en fa, per Sant Silvestre, per ensenyar-li les anques, a fi de refer llurs forces bruixesques.

El fet de veure's estels en ple dia és considerat com a signe fatídic de calamitats col·lectives:

Estels en ple dia,
guerra, fam i malaltia.

Per Mallorca, els signes dels quals parlarem duren vint-i-cinc dies: els dotze anteriors i els dotze posteriors al Nadal; atribueixen llur troballa al rei Salomó; els anomenen el *Compte del Rei Salomó*, i tenen dit compte per infal·lible, com tot allò que la tradició atribueix al gran magnat bíblic.

Es diu que aquesta és la nit més freda de l'any; d'ací que la gent de muntanya jutgi de la rigor de la hivernada segons sigui la fredor de la nit d'avui, puix que no pot fer-ne més de la que faci avui.

Aquesta nit és nit d'excepció i de meravella, per bé que no tant com la de Sant Joan; li són atribuïdes gràcies i dons especials. Tot remei aplicat la nit d'avui gaudeix d'una virtut curativa molt més forta que d'ordinari. També és la nit de més gràcia per a fer ungüents, olis remeiers i les altres triagues mèdiques populars, perquè així mateix multipliquen llur gràcia curativa.

Els qui neixen aquesta nit tenen el do diví de guarir de gràcia, sense remeis i per sola inspiració divina. Tenen una creu al paladar, sota la llengua

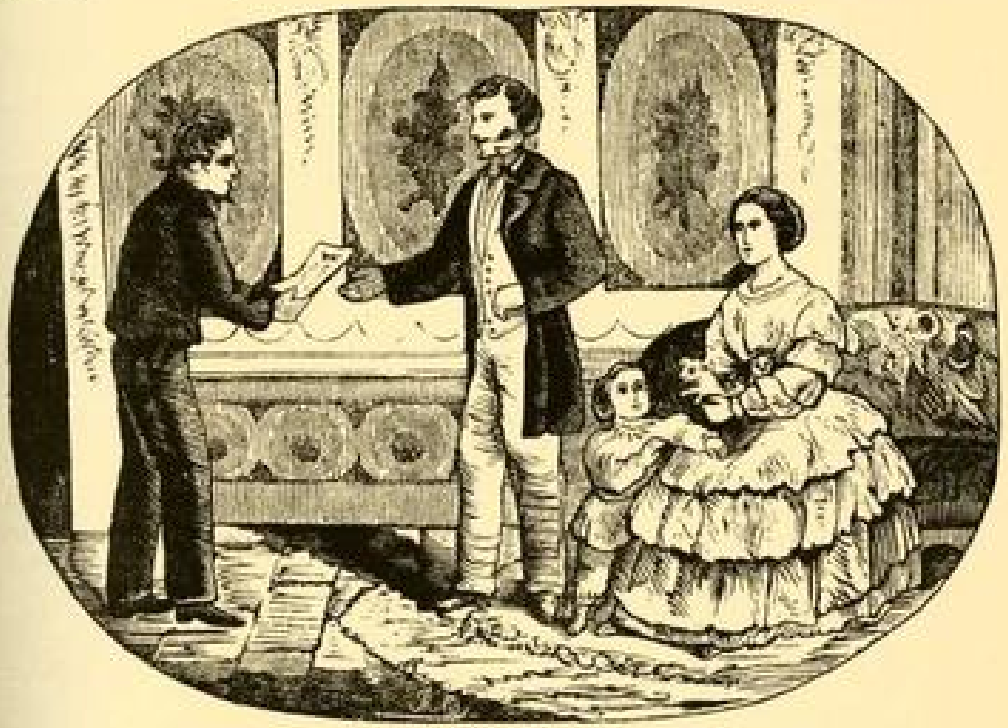

Donant les bones festes, segons la capçalera d'una dècima del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

o al palmell de la mà esquerra, entre les múltiples ratlles que la travessen. Són qualificats de *saludadors*. La gràcia és sensiblement més intensa si han vingut al món a la mitjanit. Guareixen la ràbia, xuclant o senyant la ferida. Poden guarir tota mena de nafres i de ferides, àdhuc la gangrena, només fent el senyal de la creu damunt de la part malalta. Veuen a través dels cossos opacs, i, per l'estil de les bruixes, poden saber ben bé l'òrgan danyat d'un malalt qualsevulla, puix que, en mirar-lo, li veuen tots els dintres i on té el mal. Per saber si una persona està rabiosa o no, posen una greala d'aigua clara al sol, miren al fons i hi veuen la fesomia del gos que la va mossegar; si no hi veuen cap gos, el malalt no és rabiós. Poden apagar un foc, per paorós que sigui, només amb tres petits bufets.

Els qui neixen al bell punt de mitjanit són capellans i arriben a fer gran carrera.

A Menorca creuen que són bons cantadors i gaudeixen de molt bona veu. Entre pastors, hom tenia per molt bon averany, per al ramat i per a la casa en general, el fet que nasqués algun anyell precisament en la vigília o el dia mateix de Nadal.

Els nats aquesta nit gaudeixen la gràcia d'encantar les serps amb la saliva. Així que en veuen una la poden deturar, per lluny que sigui, si es mullen la mà amb saliva i l'hi ensenyen; i les poden matar només tocant-les lleugerament amb un bastó mullat amb saliva.

Al punt de la mitjanit surt la Ventura del seu amagatall i corre esbojarrada d'ací d'allà més de pressa que el vent i sense deturar-se enlloc ni per res. Hom creu que a tothom un cop a la vida la ventura l'empaita i l'empeny per tal que s'adoni d'ella, li passa repetides vegades per la vora i li balla l'aigua davant dels ulls. Si hom se n'adona pot agafar-la amb tota facilitat i assegurar-se el benestar per sempre, però si se la deixa escapar és inútil que maldi tota la vida per heure-la, car no la podrà atrapar.

En un paratge de Montserrat que la veu popular no precisa hi ha l'Hort de Malany. El qui assoleixi arribar-hi i s'hi trobi al bell punt de la mitjanit d'avui té assegurades les collites per tota la vida. Pel camí que hi mena hi ha un pont i diversos pous de molsa que, si hom té la desventura de trepitjar-los, s'hi enfonsa i va a parar a un pregon incalculable del qual no pot sortir mai més.

Pel Pirineu oriental, la gent de muntanya i àdhuc la de la costa creien que, al bell punt de la mitjanit, es veia vers l'horitzó un raig de claror que tallava l'espessor de la fosca. Era un raig de sol, raig que també va brillar en néixer Jesús i recordava cada any el magne esdeveniment.

Els vells gats de mar barcelonins, al punt de la mitjanit, anaven vora de la mar, es mullaven la mà amb aigua, es senyaven set vegades, i procuraven que caiguessin gotetes d'aigua en terra, com més millor. Deien que així es casaven la mar i la terra i que l'una i l'altra es respectarien i estimarien mútuament. I ni la mar faria mal a la terra ni a la seva gent, ni la terra perjudicaria a la mar ni les seves coses.

Segons la gent de mar, aquesta nit la mar sempre està plana com la mà; mai no hi ha maror, i l'aigua resta plàcida i tranquil·la com una bassa d'oli.

La gent vella de la badia de Roses creien que era perillós trobar-se pel carrer i en despoblat al bell punt de la mitjanit, puix que hom corria el risc d'ésser encantat per les sirenes. Aquests éssers meravellosos, mig dones mig peixos, quan no troben pescadors ni gents de mar per encantar, se n'entren terra endins i encanten terrassans i gent de la gleva. Conten que, un any, dos fadrins anaven a missa del gall, a Sant Pere de Roda, i van sortir unes sirenes que els van encantar i els van convertir en dues immenses roques, les quals encara avui hom pot veure al cim del cap de Norfeu, vora del mar, conegudes pels *Fadrins encantats*.

La gent de mar tenen la creença que tots els sacerdots que han mort ofegats i els cossos dels quals s'han perdut en la mar, al punt de la mitjanit

s'apleguen i celebren unes solemnes matines de Nadal en un paratge del més pregon de la mar i molt separat de cap costa. Són diversos els mariners qui s'han ensopegat a passar per allí la vora i han vist sortir de l'aigua la gran resplendor de la lluminària i han sentit els grans cants de tants i tants milers de bisbes i sacerdots de totes les categories.

Una altra tradició diu que, al punt de mitjanit, tots els sacerdots que han mort ofegats al mar, reviuen i celebren la missa solemne del Nadal en les seques i els illots deshabitats i perduts per entre la immensitat de l'aigua. Els ajuden a oficiar mariners i pescadors, també negats com ells. Els qui estan en gràcia de Déu gaudeixen del do de poder veure, des de terra, les grans lluminàries que inunden les roques que surten a flor d'aigua, i de sentir els cants dels àngels que harmonitzen la celebració. Els qui són molt fins d'orella arriben àdhuc a sentir el so de la campaneta dels que ajuden a missa.

Aquesta nit no és bo trobar-se en mar, puix que hom risca de topar-se amb el *bergantell del patró Martell*, vaixell fantàstic que té la propietat d'estirar-se tant, que, mentre la proa s'escau davant del cap de Creus, la popa ve a parar davant de l'illa de Buda, a les goles de l'Ebre, i, a voltes, fins pel davant del cap de Sant Vicenç, més enllà d'Alacant. El pont, des d'on el patró dirigeix la maniobra, s'escau davant de Montjuïc. La vista d'aquest bergantí, que a voltes és tan xic com una barca de mitjana, és tinguda com de mal averany.

La gent de mar sentien feresa de trobar-se aquesta nit en la mar gran, i sobretot per rutes poc conegudes i poc fressades, per por de topar-se amb la *seca de Judas*. Tal és una roca immensa que a penes sobresurt de flor d'aigua, damunt de la qual, la nit d'avui, té el seu tinell Judas, el deixeble traïdor, que surt de l'infern per esplaiar-se des d'aquesta nit fins a la dels Reis. Jesús, compassiu amb ell malgrat la seva traïdoria, el deixa esplaiar, alliberant-lo de les penes de l'infern tots els diumenges de l'any, per Nadal, per la Quaresma i per les festes dedicades a Jesús. Surt a veure la llum del món, damunt de la rocassa perduda dins de l'oceà immens, lluny de tota mirada i tot contacte. Aquesta seca, mai no ha estat possible precisar-la damunt de les cartes, puix que sembla que és mòbil i a voltes es presenta per uns indrets i, a voltes, per d'altres completament oposats, però sempre dins de la immensitat de la mar gran. La seva vista és averany de desventura i sempre comporta malastrugança. Aquesta nit, però, les naus que passen a certa distància d'ella, que just la puguin arribar a veure, se senten atretes per ella i, empeses per una força irresistible, s'hi van a estavellar irremissiblement. Són moltes les naus de les quals no s'ha sabut res més i han estat vistes dies abans d'avui, hom creu que han estat víctimes de la malaventura de topar amb la fatídica seca de Judas. Aquestes creences poden recordar el culte als morts, al qual ens hem referit.

Al fons de la vall del Canigó hi ha una campana immensa que és del diable, perquè ell és l'amo i senyor de tot el metall i de les altres riqueses que hi ha sota terra. Hi ha anys que, al bell punt de la mitjanit d'avui, hom sent

el so pregon d'aquesta campana, la qual toca a festa. Sentir-la és molt mal averany i pronòstic de calamitats públiques, pestes, fams i guerres, puix que, quan el diable està content i fa festa, és mal signe per als homes de la terra. Aquesta campana és germana de la *Campana dels difunts*, que, segons uns, està amagada sota de la Vall d'Andorra i, segons altres, de la d'Aran. Tocarà el dia del judici universal, per cridar tots els difunts del món a verbal judici.

Pel Penedès, també creuen que aquesta nit és molt a propòsit per a desencantar tresors i descobrir riqueses amagades, perquè el diable i els éssers malèfics que les guarden, per efecte del naixement de Jesús, estan atuïts i no tenen la virulència i el braó de sempre.

De moltes coves, hom creu que estan habitades per *encantades*, éssers femenins de bellesa excepcional que de nit, sobretot al punt de les dotze, celebren grans festes, de les quals hom pot sentir les remors del dringar de la vaixella i les harmonies dels cants i de les músiques. També se'ls sent rentar la roba i, sobretot, els grans cops de picador. Estenen llur bugada a la claror de la lluna, part de fora de llurs cataus. El desventurat que, atret per la curiositat, s'hi acosta, risca de restar encantat i convertit en pedra, o bé en un ésser anodí, obligat a viure dins de la cova amb les encantades i a fer vida com elles pels segles dels segles. La nit d'avui, però, les encantades perden força, i hom pot acostar-se a llurs coves i àdhuc entrar-hi amb tota impunitat.

A Abella de la Conca, temps era temps, hi havia un gran hisendat que maltractava els pobres captaires que trucaven a la seva porta. Un dia, un pidolaire li va maleir uns grans pallers que tenia al peu de l'era, i, per efecte de la maledicció, se li van tornar dues grans moles de pedra, encara subsistents, conegudes per la gent pels *Pallers de Pedra*. La nit d'avui, antigament, la gent temia de passar-hi per la vora, car creia que del fons de les grans moles de pedra sortia el clam de l'hisendat, enterrat sota dels pallers, el qual es planyia de la seva desventura i de la seva desconsideració envers els pobres captaires.

Un fons inconscient de respecte vers els monuments megalítics porta a la gent a no acostar-s'hi durant aquesta nit: explica que hi surt la por, que les bruixes ballen per la seva vora, o que campegen, per la rodalia, fantasmes i d'altres éssers fantàstics. Del dolmen de pedra gentil situat dalt d'un cim del terme de Vallgorguina, en conten que aquesta nit s'hi reuneixen les bruixes per presentar-se davant d'una mena de tribunal que les jutja. La que no s'ha portat prou bé com a bruixa és escorxada damunt de la pedra que cobreix el monument, la qual fa com de taula de sacrifici. La gent assenyala com unes canaletes, solcades damunt de la pedra, que serveixen perquè s'escorri la sang de les víctimes. La veu popular explica, de diversos veïns de la rodalia, que han anat per aquells verals uns quants dies després de Nadal i encara han vist aquelles regueres sagnants.

Vora de Cardedeu hi ha un dolmen conegut per l'*Hostal de la Grossa*. Segons la veu popular, són les runes d'un hostalot que era cova de lladres.

A l'hoste que hi feia posada, si creien que portava diners, li donaven una cambra on hi havia un llit que, prement un ressort, es plegava i aixafava el desventurat que hi dormia. L'endemà guisaven les seves despulles i les donaven per menjar als hostes que acudien a l'hostal. Un dia va presentar-se un galant minyó que, a judici dels hostalers, devia portar uns bons cabals. Els lladregots van decidir donar-li hostalatge en la cambra fatídica. La serventa va agradar-se del galant i li volgué salvar la vida. El va prevenir del perill que correria si es posava a dormir en el llit que li donaven, i li aconsellà que dormis sota del llit. Al cap d'una estona que era a la cambra, esperant què passaria, va veure com, efectivament, el llit es plegava. Ell resultà indemne. Avinguts amb la serventa, van fugir de l'hostalot i van donar part a la justícia que l'hostal era una cova de lladres. La justícia va manar enderrocar-lo i només deixà les quatres pedres que formen el dolmen, com a record del fet i com a senyal del lloc on havia estat situat. Cada any, la nit de Nadal, surten de sota terra del paratge on hi havia hagut l'hostal una llarga i inacabable corrua de fantasmes, que són les ànimes de les moltes víctimes dels hostalers. Els desventurats corren i salten per aquells verals, i fan gran ball rodó al voltant de les pedres que formen el megalit, enmig d'un gran silenci humà, però amb gran cruiximent i espetec d'ossos que fan llurs esquelets amagats sota del sudari que els cobreix.

Entre Barberà i Ripollet s'obre un catau conegut pel *Cau del diable*, perquè és una de les sortides de l'infern per on, moltes vegades, surt en Banyeta. Un any, la vigília de Nadal, uns caçadors van descobrir una llebre grossa com un xai, la van perseguir, i se'ls va amagar al cau susdit. Hi van aviar la fura i al peu del cau hi van posar una sendereta. De seguida van sentir grans riallades que pujaven de dins del cau, i els tiraren banyes i més banyes fins omplir-ne la sendera. Un dels caçadors, per tal de no perdre la fura, va posar el cap dins del cau, i al punt li va créixer tant, que no el pogué treure per més que l'estiraven els seus companys. Van comprendre que tot allò era art del diable. Van acudir a Ripollet per demanar al capellà que els volgués ajudar. Finides les tres misses, la clerecia, seguida de tot el poble en processó, va anar fins al cau, i va fer asperges al pobre caçador, qui al moment pogué treure el cap del forat.

També s'explica una llegenda d'encantament del castell de Prenafeta i de la ciutat fantàstica de Vilafreda, a la Conca de Barberà. El castell està completament enrunat. Prop seu també hi ha les ruïnes d'una població abandonada, segurament la precursora de l'actual Prenafeta, coneguda popularment per Vilafreda. La veu popular vol que siguin un castell i una vila encantades, que prenen vida real la nit de Nadal, segons una versió, i la de Sant Joan, segons altres. A l'esglesieta de l'enrunat llogarret es celebra, l'esmentada nit, la missa del gall, a la qual acudeixen tots els fantàstics veïns; al temple hi ha gran devessall de lluminària. El castell recobra l'antiga esplendor, i resten desencantats els tresors, que estan a l'abast de qui els vulgui agafar.

Es conta que un pare i dos fills, amb una mula, van anar una nit al castell, àvids de carregar or. Van travessar la població de Vilafreda quan el seu fantàstic veïnat es dirigia cap a matines de Nadal. El castell, que creien trobar enrunat, el van veure vessant de llum, i que en sortien unes harmonioses melodies. Van entrar sense obstacle. Notaren, amb sorpresa, que havien perdut el tacte i no se sentien tocar a terra. Seguint el so de la música, van fer cap a una cambra, on hi havia una preciosíssima donzella mora, mig adormida, voltada de riquíssims coixins, mentre al seu voltant altres mores tocaven i cantaven, en una parla incomprensible. El pare, més avar, corregué altres cambres, fins arribar a una on hi havia caixes plenes d'or; però, en tocar-lo, notà que era immaterial i no el podia agafar. El vell, desesperat, acudí en cerca dels seus fills, que, embadalits, miraven les minyones. Una altra remor va ferir-los les orelles; van cercar d'on sortia. Davant d'un gros llibre obert estès a terra veieren un moro, qui feia mil gestos ensems que remugava mots incomprensibles. El pare convidà els fills que l'imitessin, i es posà a resar com el moro ho feia, i, com ell, esdevingueren moros i encantats sense saber-ho. Tot d'una, les coses van prendre tacte i cobrar realitat. Van acudir a la cambra on hi havia els tresors, i, estenent a terra els tapaboques, els van omplir tant com van poder. Feren un viatge, a carregar les sàrries de la mula, i van tornar a fer-ne un altre. El fill xic sentia, però, atracció per aquella donzella, i al segon viatge, temptat de veure-la, anà a mirar-la. Son pare i son germà es van cansar d'esperar-lo i emprengueren el camí del poble muntanya avall, pensant que ja vindria. La mula gairebé no podia seguir de tan carregada, i tendia a bolcar-se; l'un l'agafava per la cua, i l'altre, pel ronsal. En passar pel lloc més esgarrifós de la timba, la mula no pogué més; caigué rostos avall, i no parà fins al fons, on la van seguir pare i fill. Amb la caiguda, la sàrria, curulla, es va buidar, i l'or quedà estès per tota la muntanya.

Entre el pedregar del fons de la timba el bon pagès encara creu veure l'ossam dels éssers estimbats, i en el menut pedregar d'aquells paratges, la forma de monedes, joies i altres objectes de valor, esdevinguts pedres. Si aquesta nit aneu per aquells verals, en les hores que dura la fosca trobareu el grup dels homes i la bèstia que fan un continuat vaivé des del lloc d'on van estimbar-se al castell. Si els trobeu quan pugen, encara hi van els tres homes, i si els trobeu de retorn, no són sinó dos, car el petit va quedar encantat al castell. Sols renunciant a la fe cristiana es pot obtenir el tresor encantat, però hom queda encantat com el castell.

Una variant creu que el tresor és guardat per un brau gegant, que sols esdevé manyac aquesta nit. També, en certs moments, hom creu sentir al fons de l'abisme el plany dels dos pobres pagesos que van estimbar-se.

És creença que al fons de l'estany de Banyoles jeu enfonsada la vila de Porqueres, de la qual és un record el llogarret del mateix nom que s'aixeca a la vora de l'estany. Cada any, la nit d'avui, en l'església de l'enfonsada Porqueres celebren les matines, i hom pot ben veure la gran resplendor de la lluminària de la festa, i sent el toc de les campanes que criden els fidels al

temple, i la remor de les corrues de devots que, per diferents camins, hi fan via. Amb aquest motiu tot el fons de l'estany es veu radiant de claror.

Conta la llegenda que el veïnat del llogarret fantàstic de Cabestany, prop de Gerri de la Sal, era molt descregut i inhumà. Un any, en tal nit com la d'avui, Nostre Senyor, sota l'hàbit de pobre, va anar casa per casa demanant allí una almoina, i a tot arreu el van aporrinar. En trucar a la darrera casa, s'esqueia que la dona pastava, i aquesta va prometre que li faria una coca escaldada, és a dir, sense llevat. Amb una engruneta de farina li va fer una coca, la qual va sortir-li tan grossa, que li va doldre d'haver-li de donar. En va fer una altra amb menys farina, i encara li va sortir més grossa, i també li va recar. En va fer encara una altra, gairebé sense gens de farina, i li sortí encara més grossa que les dues primeres. Nostre Senyor digué a la dona que no calia que s'esforcés, puix que com menys farina hi posaria, més grosses li sortirien. La dona lliurà la tercera coca al captaire. Aquest li aconsellà que fugís ràpidament, puix que s'anava a produir un gran cataclisme. La doneta es carregà la pastera al cap i va sortir de la població, i així que en fou fora, va brollar de sota terra un cabal d'aigua immens, que va inundar el llogarret fins a convertir-lo en un estany, dit de Montcortès. I encara cada any, la nit d'avui, es veu voltar per aquells verals la pobra dona, que, amb la pastera al cap, corre esperitada.

A la *Cova de la moneda*, de Santa Creu d'Olorde, hi ha un tresor encantat sota la forma de petites pedretes planes i més o menys circulars. Només es pot desencantar a la nitjanit d'avui. De diversos hisendats de Sarrià es diu que abans havien estat pobrissims, i que devien llur fortuna als tresors encantats d'aquesta cova.

Des que fosqueja fins a les deu del dia de demà és pecat sortir a pescar i a caçar.

Qui surt a caçar per Nadal,
cau en pecat mortal.

Pescar per Nadal
és pecat mortal.

Entre caçadors, és creença estesa que el dia d'avui hom no pot sortir a caçar, perquè rebenten les escopetes, i si hom caça amb d'altres paranys i amb d'altres sistemes, esdevenen contratemps i hom pren mal.

La tradició dóna el sacrilegi del Mal Caçador com a passat en aquesta nit. Un caçador empedreït, que no pensava en res més que a caçar, feia temps que anava al darrera d'una llebre blanca molt grossa; moltes vegades l'havia encalçada, i mai no l'havia poguda heure. Portat per l'afany de la cacera, en anar a les matines, es va posar al peu de la porta del temple, per tal de trobar-se més aviat al bosc en acabar la funció. Tot d'una va passar pels seus peus la llebre blanca, la qual ell tant perseguia, i, sense recordar-se del sant sacrifici de la missa, li va engegar un tret, que va sonar, just, al moment de l'elevació. Per aquest sacrilegi fou condemnat a haver de caçar tota la vida, mentre el món serà món. I continuament volta, seguit d'una allau de gossos que sense repòs clapeixen i lladruguen. En la seva incessant volta

pel món, cada set anys se'l sent passar en forma de ventada perillosa i esgarrifosa, però, a més, la nit d'avui, volta arreu per despoblat, i, sobretot en sortir de les matines, és perillós topar-lo i veure'l fora poblat, puix que porta molta desventura. És molta la gent de diferents terres que l'ha sentit passar diverses vegades. Generalment, per casa nostra sempre passa en temps de fred, tempestuosos i borrascosos. La gent, quan s'adona del seu pas, sol acotxar-se més sota els abrigalls del llit, a fi de guardar-se de la malastrugança que porta. Per tal de no caure en pecat com el mal caçador, hom s'està de sortir a caçar la nit d'avui.

Hom localitza les matines del Mal Caçador en gairebé totes les grans esglésies de casa nostra, i especialment les de fora poblat; entre moltes d'altres, hom diu que va passar a Montserrat, a Poblet, a Santes Creus, a Ripoll, a Sant Martí del Canigó, etc. A Barcelona deien que el cas va produir-se a l'església romànica de Santa Eulàlia de Provençana, que s'aixeca encara en terme de L'Hospitalet, vers la marina. Pel Solsonès senten passar els caçadors del rei. Són tres que van seguits de tota una gran lladriolada de gossos que clapeixen a la desesperada sense mai parar.

Hom creu que, aquesta nit, el mal esperit volta per damunt de la terra, i que és aconsellable no anar a hores fosques per despoblat, per tal d'evitar el topar-s'hi i caure sota la seva influència. L'envolta una gran claror, la qual fa que sembli com si fes lluna plena. Té forma d'un animal intensament negre i profusament pelut, que varia continuament de figura. Tan aviat es fa tan llarg que es perd de vista i tan alt que sembla que arribi als estels, com esdevé tan baix, tan pla i tan ample, que sembla un pop immens aplanat a terra. Va sempre al davant d'aquell a qui vol temptar, i continuament varia, com ja dèiem. A voltes és absolutament mut; d'altres, udola, grinyola i esgaripa tan fort, tan de pressa i tan intensament, que sembla que bramulin milers de feres. Així que cau la primera batallada de les dotze, s'apaga la gran claror que sempre l'envolta, i es fon sense deixar ni rastre. Els qui el topen, per a alliberar-se de la seva acció, cal que no parin mai de senyar-se, de resar o de passar el rosari.

Pel Montserrat, així que es feia fosc, creien que sortien les *fantasmes*, éssers estranys que mudaven continuament de color i de forma, que tan aviat semblaven una bèstia com un arbre, herbeta o roca, unes vegades grossa grossa i altres xica xica, que adés hom se les trobava al costat i adés les veia qui sap a on. Solien posar-se al costat dels qui anaven per fora i els acompanyaven estona i més estona sense dir paraula o bé remugant paraulotes lletges i avergonyidores. Tant es posaven al costat del homes com de les dones.

Pel Rosselló creuen que aquesta nit és dolent deixar infants sols a casa, perquè les bruixes se'ls emporten. Una dona del Palau del Vidre va anar a la missa del gall i va deixar a casa un infantó tot solet, i heus aquí que quan va tornar el va trobar al peu de la porta, que les bruixes ja se li emportaven.

Les goges, aloges, dones d'aigua, encantades, follets, llufes, gambutzins i tots els altres pobladors fantàstics que constitueixen la nostra mitologia autòctona perden llur poder i llur força i no gosen sortir dels seus cataus de meravella i d'encís. Si algun dimoniot s'atreveix a esmunyir-se xemeneia avall d'alguna llar cristiana, perd la cua i les banyes, i cal que en fugi a corre-cuita, si és que té interès a no deixar-hi els ossos.

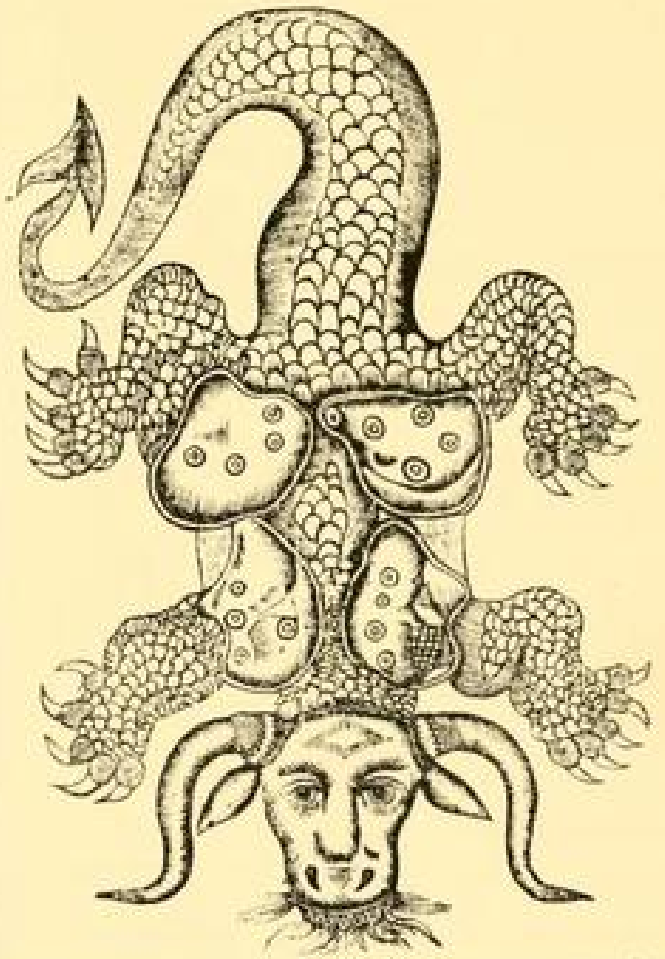

Animal monstruós i fabulós semblant a les formes que hom creu que pren el mal esperit per la nit de Nadal, segons una capçalera de romanç de la segona meitat del segle XIX.
(Col. de l'autor.)

Pel Camp de Tarragona creien que la gent de bé, tocades les nou del vespre, no podia sortir de casa per por de topar-se amb la *cucala*, ésser mític que surrejava tan fort com podia el qui trobava. La nit d'avui, però, la cucala no tenia força, i no sortia, per tal que la gent pogués anar a la missa del gall sense recança. Hom creia que àdhuc surrejava els qui, passada aquella hora, treien el cap per la finestra. Un semblant creien pel Pla de Tortosa i per la Conca de l'Ebre, però el personatge mític hi rebia

els noms de *gambuzí* i de *feram*. Sembla que eren dos subjectes diferents, per bé que la veu popular no precisa gaire la personalitat de cap dels dos. Per la Garrotxa i les valls d'Olot creuen en un ésser especial, la *Pesanta*, mena de bestiola semblant a un gos molt gros, amb una mà de ferro, que només volta de nits i surreja els qui troba pel carrer i per despoblat. Es fica per les cases, i s'asseu damunt del pit dels qui dormen i els dóna somnis dolents, pesats i ingrats. El consideren com l'origen del malson. Com els seus confrares tarragonins, la nit d'avui tampoc no surt, per no espantar els devots que van a missa.

Antigament, a Torroella de Montgrí, la gent creia que la nit d'avui i la de Sant Joan eren les úniques de l'any en què les goges perdien força i virtut i que hom podia transitar impunement i sense perill després del toc de l'oració de les nou del vespre, puix que els altres dies les goges encantaven i se n'emportaven els qui més tard d'aquella hora fins a l'alba trobaven per despoblat.

També, al bell punt de caure la mitjanit, hom creu que els arbres es mouen per ells mateixos; no el brancatge, sinó la soca. Hom parla d'arbres que aquesta nit han mudat de posició i que cada any alteren la inclinació i l'encarament. Hom creu també que parlen. No sostenen converses ni pronuncien frases; es limiten simplement a pronunciar algun mot breu i escadusser: moltes vegades, una interjecció de pena o de goig, segons se sentin cansats o gojosos del viure i apenats o satisfets del tracte que els homes els donen. Hom creu també que les pedres es mouen de lloc i àdhuc que caminen un curt espai de terreny. Tot això és una supervivència d'aquells temps meravellosos de rondalla:

De quan les bèsties parlaven
i les pedres caminaven.

En canvi, en d'altres indrets la gent de muntanya tenien temença de trobar-se pel bosc a mitjanit, per por que no es topessin amb les encantades o amb els follets. Era creença que els estudants fantàstics del bosc, aquesta nit, es dedicaven a fer joguina dels mortals a qui ensopegaven: els feien ballar, si us plau per força; els terrabastejaven tant com podien, i els feien tema de mil vituperis, que, per bé que no feien mal, resultaven pesats i ingrats. Sobretot, els deixaven de manera que perdien l'esma i se'ls feia molt difícil orientar-se i poder sortir del bosc. Mentre pugnaven per trobar el camí, els follets i els encantats se'ls burlaven a grans riallades i els feien tema de llurs mofes.

Antigament, en alguns llogarrets de la Cerdanya francesa, aquesta nit *casaven els arbres ganduls:* lligaven amb una mateixa corda dos arbres fruiters d'una mateixa espècie, els quals consideraven com a marit i muller, i creien que, casant-los, l'any següent farien més fruit. La idea que els arbres tenen sexe i que la seva unió pot influir en la floració i fructificació està molt estesa i se'n troben nombrosos vestigis que ho testimonien.

Expliquen que, abans, els arbres baixaven ells sols del bosc i se n'anaven per les cases perquè la gent en fes llenya per escalfar-se i fer tots els menesters. I heus aquí que una fadrina vella, molt vella, que tenia molt d'anys per casar-se, va sentir passar pel carrer la música que anava cap a les balles. Tot de pressa va empolainar-se per anar a ballar, per tal de veure si trobaria casador. Mentre estava emmirallant-se, se li va presentar un arbràs, d'allò més alt i cepat, i li digué segons era costum de tots els arbres:

Mals esperits i bruixes que hom creu que campegen per despoblat la nit de Nadal, segons la capçalera d'un ventall vuit-centista. (Col. de l'autor.)

—Déu te guard. Ací em tens, per al que m'hagis de menester.—

La vella, que només pensava a ballar, el va aporrinar i li va dir:

—Per què véns, maleït, a distreure'm? Fuig-me del davant, i no cal que tornis més, perquè me'n vaig a balles.—

L'arbre, tot cnutjat i corferit, se'n va tornar al bosc i va explicar als seus companys el que li havia passat. Entre tots els arbres va produir-se un gran moviment d'indignació perquè els havien maleït, en comptes d'agrair-los el bé que feien a la gent oferint-se per a ésser cremats i àdhuc anant ells mateixos a casa de tothom. I van decidir de no anar mai més per les

cases i de no moure's per res del bosc voluntàriament. I des d'aleshores i per culpa d'aquella vella hom ha d'anar a cercar la llenya al bosc i portar-la cap a casa.

Encara avui, si de tarda aneu al bosc, sentireu una fressa de fulles i una remor de bosc. Són els arbres que comenten la passada de la vella i s'expliquen el cas els uns als altres perquè tots ho sàpiguen, i sobretot perquè arribi a coneixement dels arbres petits que van pujant, per tal que mai no se'ls acudís d'anar-se'n espontàniament per les cases com abans.

Fantasmes o visarmes que hom creu que campegen per despoblat la nit de Nadal, segons la capçalera d'un ventall vuit-centista. (Col. de l'autor.)

Els qui tresquen pel bosc, aquesta nit, risquen de trepitjar l'*herba que fa perdre*, la qual neix, floreix, grana i mor aquesta nit, i no és visible ni trobable en cap altre moment de l'any. El qui té la desventura de trepitjar-la, perd l'esma, es desorienta, i li costa molt poder-se aclarir: per més esforços que faci, no ho pot assolir fins que surti el sol, i això aconseguint-ho aviat. Hom parla de qui ha estat fins set dies perdut per dins del bosc sense saber trobar camí ni carrera per a sortir-ne.

Hom creu que aquesta nit, com la de Sant Joan, floreix la falguera: qui pot obtenir-ne flors o llavors, si se les posa a la bossa, barrejades amb els diners, per més que en tregui i que en despengui, sempre hi trobarà els mateixos. Hom creu, també, que descobreixen els tresors: si hom porta

grana de falguera a la mà i passa per damunt d'un lloc on hi ha un tresor amagat o bé or guardat, la grana s'encén com a foc o es torna daurada com l'or.

La malva, collida al punt de la mitjanit de Sant Joan, rebrota i reviu quan sonen les dotze de la nit d'avui; cal, però, vetllar-la i tenir-la penjada al capçal del llit, i si entre els qui es troben presents hi ha algú que no hi creu o que es permet fer-ne burla, les flors de la malva no s'obren.

El congrés dels ases, segons una capçalera de ventall. (Col. de l'autor.)

El ginebre floreix uns quants dies abans de Nadal. La gent creu que l'any que no floreixi el món s'acabarà. Un any, que la temperatura va anar molt endarrerida, el ginebre no va florir, la gent va creure que havia arribat la fi del món, i per por, no va celebrar el Nadal. Passat aquest temps, el ginebre va florir, la gent va tornar a l'alegria, i va fer un Nadal més esplèndid i més ric que mai.

Al punt de les dotze de la nit floreix la gatosa, per darrera vegada a l'any. Segons opinió popular, floreix cada mes, precisament el dia de la festa més assenyalada. Pels Reis tornarà a florir, per primera vegada dins de l'any vinent.

Segons la tradició, quan va néixer Jesús van florir, obrir-se i esclatar totes les roses de Jericó, per tal d'anunciar el bon part de la Mare de Déu, i sempre més, al bell punt de la mitjanit de Nadal, floreixen i s'obren totes les roses d'aquest tipus d'arreu del món. I també és per això que hom té

aquesta flor com a pronòstic dels parts. Quan una dona està en trànsit, hom posa una flor d'aquestes dins d'un vas d'aigua; si s'entendreix i s'obre, anuncia que el part serà feliç; si es manté closa i mústia, és de mal averany. Hi ha qui creu que aquesta virtut no la tenen tots els exemplars; només en gaudeixen les roses que va tocar Jesús amb la seva túnica quan va anar a fer oració a Jericó, i totes llurs descendents.

Segons una altra tradició, aquestes roses van néixer de les gotes de llet que van caure del pit de la Mare de Déu vora del Jordà, quan, en fugir cap

Bèsties vestides de persona, segons una capçalera de ventall. (Col. de l'autor.)

Egipte, va témer d'ésser atrapada pels saigs d'Herodes. Aquestes flors són immortals; s'assequen, però reviuen així que hom les posa en aigua. Aquesta nit s'obren totes les roses de Jericó del món, per anunciar a Maria un part ben feliç. Només resten obertes durant l'espai que cauen les dotze batallades, i es tornen a cloure en sonar la darrera.

Pel Bergadà, en havent sopat, escombraven ben bé la cuina. En tornar de la missa del gall, hom cercava bé per tots els recons de la cuina, per tal de veure si hi trobava algun granet de blat, de civada, d'ordi o d'altre gra, i el creia indici i averany de bona collita del cereal que havia trobat. Si no en trobava cap, el fet era tingut com a pronòstic de mal any.

Segons la tradició, Josep i Maria, camí de Betlem, es van deturar a reposar sota d'un avellaner. Per les contrades avellaneres creuen que cada any al punt de la mitjanit els Sants Esposos passegen per sota dels avellaners i

s'asseuen a reposar a la soca d'un avellaner, l'amo del qual gaudirà per sempre més de gran ventura i felicitat.

Quan érem infants els grans ens explicaven que aquesta nit les bèsties s'organitzaven en societat semblantment com els homes. Es vestien de persones i es comportaven com a tals i cada espècie es dedicava a un ofici determinat: els bous feien de carnissers, els gats de sastres, els gossos de sabaters, les rates de pentinadores, les ovelles de forneres; els porcs, tot l'any tan bruts, aquesta nit eren els més polits de tots i feien de mestresses de casa, endegaven el menjar i feien la neteja. Els ases es constituïen en governants i resultaven ésser els més savis de totes les bèsties, i els cavalls i les mules feien com de guàrdies i de soldats. Els qui se la passaven més bé eren els eixerits dels micos, que feien de músics i voltaven tota la nit pels carrers fent albades i donant les bones festes. I a fi de fer-nos-ho creure més hom ens comprava l'auca dels micos filharmònics. Aquesta organització animal es produïa tres vegades a l'any: avui, per l'Encarnació i, sobretot, per la nit de Sant Joan. Aquesta cantarella sembla recordar temps en què l'home encara no s'havia distingit a si mateix de la bèstia, de la qual en certs aspectes es creia inferior i subordinat, estat ben reflectit per aquell començament de rondalla de:

Mico que sona la cornamusa, segons una auca de micos músics. (Col. de l'autor.)

Quan les bèsties parlaven,
els arbres cantaven
i les pedres caminaven.

Aquest sentit encara és actiu entre diversos pobles de cultura retardada que no tenen plena consciència de llur condició humana per damunt de l'animal. La imatgeria popular de tots els pobles ha glossat el tema ingenu i escaient de la personificació de les bèsties que ajuda la credulitat infantil.

Per l'Alt Empordà i pel Vallespir creuen que, al punt de mitjanit, les bèsties tenen per un moment el do de parlar. Prediuen a l'home l'hora que ha de morir. No poden dir altra cosa, sinó respondre aquesta pregunta a qui els la fa. Aquesta gràcia els fou concedida per Jesús, en agraïment a la visita i adoració que li van fer en néixer ell. Hi ha qui diu que aquest do només el concedí al bou i a la mula que el van escalfar, i que d'ells es va estendre a tots els de les espècies llurs, i que així són només els bovins i els mulatins els qui poden parlar.

Pastors, traginers, matalots i d'altres gents que tracten en bestiar havien procurat estar amb llurs bèsties al punt de la mitjanit, a les quals preguntaven quan havien ells de morir, i interpretaven la resposta pel gest o la fressa

que feia l'animal a qui induïen a produir-ne. El costum fa anys que ha caigut en desús.

La tradició conta que a la cova on va néixer el Messias hi havia un ocellet que va presenciar el gran esdeveniment, i va córrer i volar a fer-ho saber a tota l'ocellada. Jesús, agraït pel seu servei, li va concedir de poder viure entre els homes sense que el maltractin ni molestin. Viu encara a les ermites i cabanes, on fa el niu. D'ací que hom l'anomeni *ermità* i *cabaner*. I encara avui repeteix el mateix cant que va fer per propagar la nova que havia presenciat:

Mico que sona el bufacanyes, segons una auca de micos músics. (Col. de l'autor.)

Ha nat Jesús,
ha nat Jesús.

Cada any, pels voltants de Nadal, esdevé manyac i es deixa agafar amb facilitat, per tal que el portin a l'església a les matines i que pugui tornar a presenciar el naixement del Diví Infant. D'ací que dies abans, i sobretot la vigília, la gent sortís a caçar ermitans amb trampa, per poder-los agafar vius, portar-los a l'església i deixar-los anar al moment de l'adoració, perquè continuessin cantant:

Ha nat Jesús,
ha nat Jesús.

Al bell punt de mitjanit, tots els ocells canten i refilen, per tal de commemorar i de remembrar el naixement de Jesús. Tots canten amb una veu molt melodiosa i harmoniosa, ben diferent de la seva. El que refila més bé i amb més bona veu és el cucut.

La primera bèstia que va heure esment del naixement del Jesuset fou el gall, el qual es posà al cim de l'establia i, amb tota la seva força, cantà:

Jesús és nat!
Jesús és nat!

Per allí a la vora s'esqueia un bou, que de seguida preguntà:

—Ooon?, ooon?, ooon?

Per allí passava un be que, en sentir la pregunta del bou, s'apressà a contestar:

—A Betleem!, a Betleem!, a Betleem!

Un ase d'allí a prop, que sentí tot aquest enraonament, va córrer a l'establia per tal d'ésser el primer d'arribar-hi, i en veure l'Infant restà tan sorprès i embadalit, que exclamà:

—Aaaaaaaaa!

I sempre més aquestes bèsties han dit, més o menys estrafetes, les mateixes paraules que van dir aquella nit memorable, i això, en record i gràcia d'haver estat les primeres que s'interessaren per la vinguda del Messias.

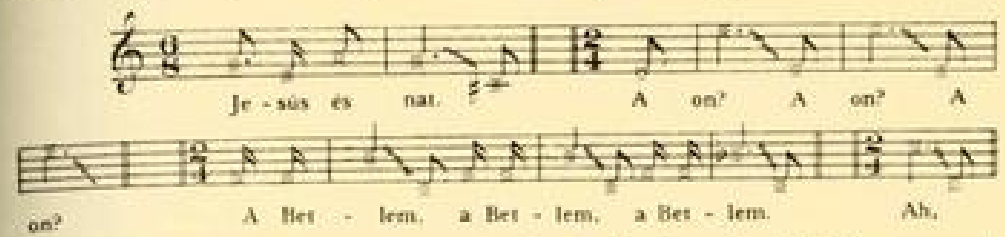

Pintura fonètica i melòdica de la conversa sostinguda pel gall, el bou, el moltó i l'ase en comunicar-se la nova del naixement de Jesús. Recollida per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

Una altra tradició diu que el primer animal que acudí a visitar i adorar el Jesuset no va ésser pas l'ase, sinó el gos. Nostre Senyor el beneí pel seu gest, i per això és pecat matar un gos.

Tots els animals amanseixen llur fúria; els llops no ataquen el bestiar, les guilles no empaiten l'aviram, les abelles i les vespes no piquen, els escorçons i tota altra feram danyosa i verinosa no mossega; tot, per respecte al Jesús Infant.

Jesús no volgué que a l'hora del seu naixement hi hagués res dolent damunt de la terra.

Al punt de la mitjanit, tots els peixos de la mar diuen una oració de salutació a l'Infant Jesús, i fan un bot per fora de l'aigua per tal de mirar si el poden veure. Hom creu que els peixos resen cada dia una mena de parenostre en sortir el sol i en ponder's, i que també salten fora de l'aigua. El rés d'aquesta nit, però, és diferent del de la resta de l'any. Hom creu que la cavalla fa l'ofici de sacerdot entre els peixos i és la qui cura que cap d'ells no es descuidi de fer llurs pràctiques religioses, i la qui ensenya les oracions als peixets petits que encara no les saben.

Aquesta nit, tots els peixos s'apleguen en grans moles, per tal de celebrar el Nadal. S'abandonen tant, que hom els podria pescar a milers de milers amb les mans, però és pecat fer-ho; primer, perquè pescar aquesta nit és de mal cristià, i després, perquè fóra profanar la festa el fet d'abusar de la religiositat i devoció dels peixos.

Abans, la gent de mar tenia molt mirament a sortir a pescar el dia d'avui. La tradició conta que un pescador descregut qui va calar el dia d'avui, fou convertit en peix. I hom creu que el llamàntol és l'ànima d'aquell pescador, condemnada a vagar per la mar, sense abric ni compassió, per tota l'eternitat. Diuen que de tant en tant, aquest peix, sembla que gemegui i que es lamenti de la seva desventura, i que d'ací li ve el qualificatiu de llamàntol. Els pescadors no veuen en aquest crustaci un peix ni un ésser marí com els altres, i el consideren com un ésser estrany entre els altres que poblen la mar.

La gent de la costa creuen que penjar una dent de salroig o solraig o camarí al coll dels infants els facilita la dentició. Aquest peix no és menjívol; ataca les barques pesqueres, i els pescadors el tenen com una plaga de l'ofici. Pescar-ne un, però, el dia d'avui o altre dia proper, és tingut de bon averany, puix que diuen que el peixàs perd la seva virior i esdevé mansoi, per tal que les seves dents puguin servir per a ajudar a dentar el Jesuset. La dentadura dels cans marins pescats el dia d'avui és molt més virtuosa que la dels altres.

El gripau va ésser l'únic animal que no va cantar quan va néixer Jesús. La Mare de Déu el va maleir per la seva murriada, i d'aleshores que va restar amb la veu estranya que té ara, va perdre una galant i magnífica cua que posseïa i restà de la forma estrafolària i poc gentil que li és característica.

La cavalla, segons una auca set-centista de peixos. (Col. de l'autor.)

Si hom vol tenir llocades primerenques, cal que posi la gallina que la nit d'avui s'ha ajocat més a prop del gall, encara que no sigui lloca.

Per la ribera de l'Ebre creuen que si, al punt de la mitjanit, posen una gallina a covar, encara que no sigui lloca, en sortir el sol ja hauran nascut tants pollets com ous s'hagin posat, per bé que no fossin saltats.

Hom creu que, aquesta nit, és perillós trescar per despoblat, si no és amb propòsits religiosos i devots, puix que risca de topar-se amb el mal esperit, el qual sol presentar-se en forma animal, temptadora i atraient, que fa regruar el qui la veu si tracta d'agafar-la, i el fa perdre si no se n'adona. És molt estesa la contarella de l'aparició d'una llebrassa blanca que corre davant mateix dels peus i hom gairebé la toca, però sense arribar a assolir-la. La llebre que va fer condemnar el Mal Caçador era el mal esperit, i la seva tradició, un exemple de la creença. Fou costum, en caure la primera batallada de la mitjanit, resar tres parenostres i demanar una gràcia, i hom creia que, de les tres, el cel en concedia una.

Al moment de néixer Jesús va produir-se una pluja de mel que tot ho va endolcir, i encara ara, aquesta nit, pels voltants de les dotze, regna arreu una dolça suavitat, recordadora d'aquella sentor de mel.

Hom creu que en la neteja general que hom fa de casa per tal que estigui ben polida per Nadal, no es poden treure totes les teranyines, perquè cauen malalties a la casa.

La llegenda conta que l'ermita de la Mare de Déu de Betlem, de la part baixa de la muntanya de Collcerola, va estar, durant molts anys, abandonada,

i àdhuc oblidada de la gent. Una nit de Nadal, el veïnat en va veure sortir una gran resplendor, que talment semblava que s'hi calés foc. Van acudir-hi, i foren sorpresos per una gran cantúria, i en acostar-s'hi, van veure tot un estol d'àngels que cantaven missa, la qual oficiava també un àngel. Finida la funció, els àngels van volar cap al cel. La gent va comprendre que Jesús s'havia dolgut de l'abandó de l'ermita i havia enviat aquell esbart d'àngels perquè celebressin solemnes matines. Des d'aleshores que sempre més se n'hi van celebrar, organitzades i assistides pel veïnat.

Hom creu que a les persones que estan en gràcia de Déu i des del Nadal anterior no han caigut en pecat de cap mena, al punt de la mitjanit d'avui se'ls multipliquen les riqueses. Tot allò que posseeixen els augmenta, doncs, de manera considerable, i esdevenen set vegades més riques que no eren. Les monedes formades aquesta nit, per efecte de la multiplicació a què ens referim, gaudeixen de la gràcia de tornar sempre a les mans del seu propietari, el qual les pot despendre tant com vulgui, amb la plena seguretat que sempre li tornaran a la butxaca. Per aquest motiu hom les qualifica de *sous volants*.

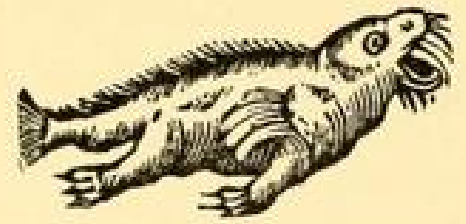

El llamàntol, segons una auca set-centista de peixos. (Col. de l'autor.)

Hi ha diverses preocupacions i creences relacionades amb la mort, referents a la nit d'avui. Pel Vallès creuen que, al punt de mitjanit, els difunts es passegen pels camins despoblats, i, per tant, és perillós trobar-se fora poblat a aquesta hora. A Barcelona creien que el qui aquesta nit es veu la seva ombra damunt de la paret, morirà dins de l'any següent. També li passarà això mateix al darrer qui surti de l'església després de la missa del gall. Antigament, que els cementiris es trobaven al voltant de les esglésies, calia evitar ajupir-se al fossar, car el qui ho feia moria dins de l'any. Hom creu que els qui moren aquesta nit tenen segura l'entrada al cel, per pecadors que siguin.

En canvi, hi ha qui creu que la nit de Nadal no es mor ningú, i els malalts greus i en trànsit de mort que no moren aquest vespre, poden tenir per segur que guariran i que no moriran d'aquella malaltia.

Per l'alta muntanya es tenia per bon averany que nevés o calgués trepitjar neu mentre s'anava i venia de la missa del gall. Amb referència a les nevades, freqüents en aquesta festa, diu el refrany:

Per Nadal,
petja nova.

Pel Pirineu marítim fou costum filar una mica, la nit de Nadal, i hom guardava el fil amb gran cura i procurava posar-ne, per poc que fos, en la trama o en l'ordit de tanta roba com feia teixir. La roba que contenia, baldament no fos sinó un fil, filat la nit de Nadal, tenia la propietat d'esquivar els

mals esperits, les bruixes i tota mena d'éssers de males arts, i el qui en portava al damunt estava immunitzat de tot malefici.

Les fadrines empordaneses feien llevar el gall al punt de la mitjanit, i li posaven al davant, escampats per terra, tants grans de blat com fadrins pretenien o com donzelles intervenien en la prova, i creien que es casarien amb el fadrí a qui havien dedicat el gra que es menjava primer, o que la primera en casar-se, de totes elles, fóra la fadrina a qui pertenyia el primer gra que picava el gall.

El punt de la mitjanit és el moment propici per a aprendre oracions i formes remcieres, de virtut i de gràcia, sense que el qui les ensenya en perdi el do, ni que el qui les aprèn no se'n pugui aprofitar. El qui les sap les pot dir fins a set vegades, durant el recitat de les quals les ha d'aprendre el qui les escolta. Si no les aprèn, és senyal que no serveix per a saber-les i fer-ne ús. Aquestes oracions de virtut no poden ésser escrites, puix que, a més de perdre tota llur gràcia, es giren contra el qui les dicta i contra el qui les escriu, i els n'esdevenen molts mals i perjudicis. El sortir-se de les regles indicades, hom creu també que porta molt de mal als que intervenen en l'afer.

NADAL

El Nadal és festa de pastors. Antigament, ells eren els qui feien el primer paper entre els seglars que prenien part en la festa religiosa, i la gent els considerava més que de costum, puix que, segons ens diu la corranda, foren els escollits per la Mare de Déu perquè li fessin companyia en la seva miserable solitud de la coveta.

Els pastors de la muntanya
són com els àngels del cel,
i quan va parir Maria
ells hi van ésser els primers.

Avui era la festa major dels pastors; els ramaders els rodejaven de tota mena de miraments i atencions; els asseien a la seva taula i els feien posar al lloc més distingit.

El jorn de Nadal i el de la tosa del ramat són els dos únics dies de l'any que fan festa els pastors. Hom engega els ramats per la vora de les cases dels ramaders i confia llur guarda als gossos d'atura, els quals semblia que s'imposen de llur missió i la satisfan amb tant de cura i encert com els mateixos pastors. La tradició no serva record de cap estrall produït en els ramats el dia de Nadal, amb tot i no tenir-ne cura els pastors, puix que, segons opinió pastoral:

Per Nadal, Nostre Senyor
fa de pastor.

Amb referència als gossos que fan avui l'ofici de pastors, hi ha una dita, mig endevinalla, que diu que:

Per Nadal,
els pastors tenen quatre potes.

Probablement, en el costumari nadalenc d'ahir els pastors tenien un lloc més important que el d'ara. Els ramaders d'avui no són pastors; tenen gent llogada que mena i guarda el bestiar. El sentit del pastor primitiu, en

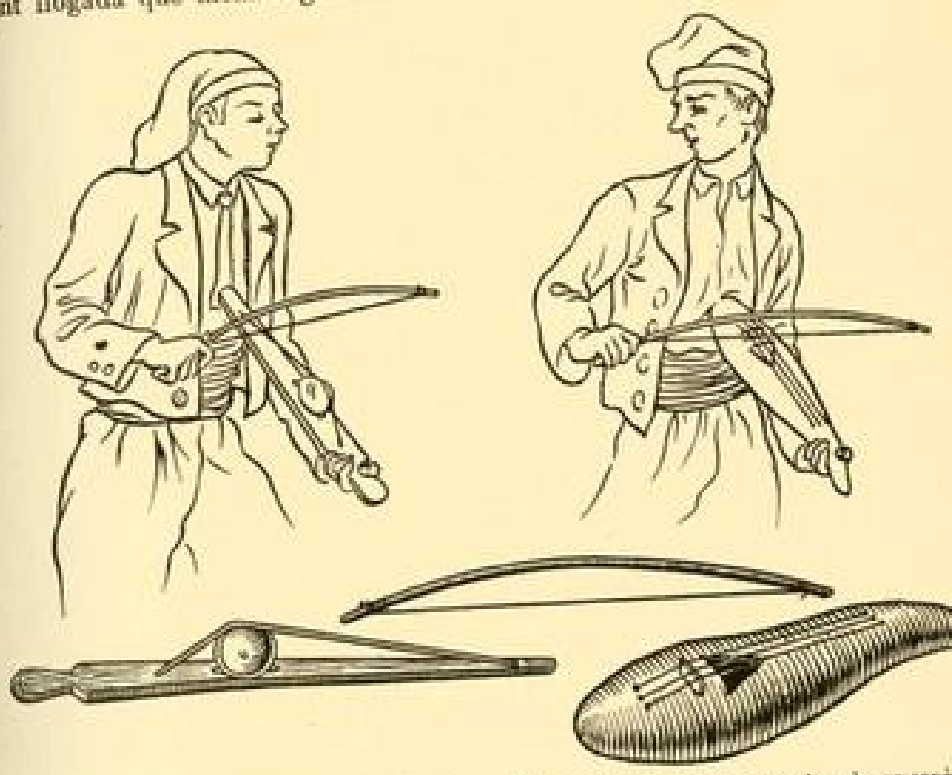

Rebequets o violins de pastor construïts a base d'una carbassa vinera per caixa de ressonància.

bona part, s'ha perdut; els pastors no són rics de bestiar i benestants com abans; són un estament pobre al servei d'altri. El pastoratge vell s'ha desdoblat: en el ramader qui té grans ramades, però que no pastura ni sap guardar, i en el pobre pastor entès en l'ofici del guardar, i que només posseix una tinguda miserable d'uns quants caps, la qual viu entre el ramat de l'amo. Aquesta evolució en la ramaderia ha comportat un canvi de costums i de sentit, i la festa d'avui n'ha d'ésser influïda sensiblement.

Fou costum que els pastors baixessin de la muntanya, anessin per les cases trucant per les portes i fessin saber a la gent que Jesús havia nat. Generalment anaven en grups de tres, a base d'un de vell, que era el majoral; un altre de mitja edat o bé jove, que era el pastor, i un noiet, qui feia de rabadà. Segons la tradició, aquestes edats i aquests oficis tenien els tres

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura
Centre de Documentació i Recerca de la Cultura Tradicional i Popular

pastors de Betlem. Deixaven el bestiar sol a la muntanya, sense por que li passés res, puix que la Mare de Déu el guardava i en tenia cura; no se sabia que mai cap llop ni cap malaventura hagués esdevingut aquesta nit a les ramades abandonades a la muntanya.

Hom creu que si no pot assistir a la missa en tot l'any, mentre hi vagi avui, està dispensat i no ha caigut en pecat: d'ací que hom digui que:

La Missa de Nadal
per tot l'any val.

Els bosquerols, llenyataires, picadors i gents de muntanya que en tot l'any no anaven a missa, per res del món no deixaven d'assistir a la missa del gall, creguts que així complien amb el precepte.

Hom diu també, per indicar que la missa de Nadal purifica de tot pecat:

La nit de Nadal,
la millor de tot l'any.

La nit de Nadal,
la més gran de l'any.

Havia estat típic estrenar alguna peça de roba, per petita que fos: com ens diu el refrany:

Qui no estrena
per Nadal,
persona
que tant se val.

Per Nadal,
qui res no estrena
res no val.

Les velles jaies feien mitges o mitjons per als de la casa, a fi que els poguessin estrenar avui per a anar a missa, quan, per pobresa o per altra circumstància, hom no podia estrenar altra peça millor. El qui no estrenava res era malmirat, i hom en deia que *anava a missa petant*. Degut a aquest costum, per aquest temps, sabaters i sastres no s'entenien de feina, i el refrany se'n fa ressò:

Fes sabates, sabater,
que el Nadal ja ve.

Nadal passat,
sabater, prou fer calçat.

Per Nadal
cada puntada val un ral,
i cada repunt un sou,
que es paga amb son.

Per Nadal,
es dorm poc i es cus mal.

Per Nadal,
els sastres fan tres jornals.

Per l'advent de Nadal,
cada sastre amb tres didals.

Passat Nadal,
sastre, desa el teu didal.

L'estrenar, el dia d'avui, una peça de roba, perjudica en gran manera el diable; a proporció de la importància d'allò que s'estrena, se li fa caure un dit de les mans, o dels peus, o se'l fa tornar borni. El qui estrena un vestit li fa caure la cua.

La missa de Nadal és diferent de totes les altres. La severitat i l'austeritat pròpies de la cerimònia cabdal de l'Església s'esvaeixen empeses per una ventada d'alegria popular, que domina i envaeix tota la funció. El poble pren una part activíssima en la seva celebració, fins al punt de fer empallidir la funció sacerdotal. Des de molt enllà, com un complement profà de la missa, s'havien fet representacions de l'adoració dels pastors i el poble, el qual dialogava, cantava i es feia seva la representació, sentint-se'n intèrpret, fins al punt de sorgir com una litúrgia popular, que informava tot el cicle nadalenc, de la qual han arribat nombroses restes fins a nosaltres, representades principalment pel pessebre casolà, com una extensió dels vells drames sagrats i representacions de dins de l'església, i també per la deu gemada de belles cançons de Nadal, les quals ahir cantava la gent davant del Jesuset de l'església, i més ençà, en honor del Nadó de la coveta del pessebre casolà. Pastors, pessebre i nadales són les darreres romanalles dels antics drames sagrats que plagiaven el naixement del Messïas, primer dins mateix del temple; després, a la plaça pública, i darrerament, dins de cada llar i en el si de cada família.

Picarola o cascavells.

Avui se celebren tres misses: la primera, a primera hora, és generalment qualificada de *missa del gall;* per alguns indrets de la muntanya, *de l'aurora*, i per d'altres, *del sol*. La segona és qualificada de *missa dels pastors*, i la tercera, de *missa de la gent*, perquè, segons tradició, vol recordar els qui primer van acudir a adorar Jesús. Els primers foren els ocellets, representats pel gall i el sol; després van anar-hi els pastors, i en darrer terme, la gent de Betlem, quan es va estendre la nova pel poble.

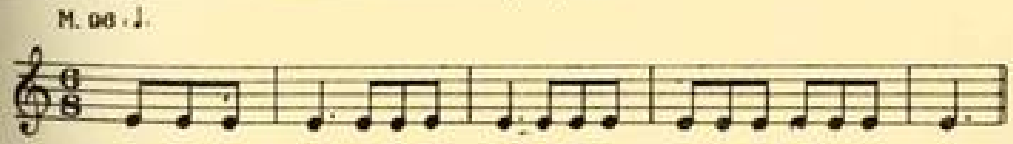

Tonada de picarola o cascavells, recollida pel mestre J. Tomàs.

De la representació plàstica del naixement de Jesús se'n troben dades documentals ja del segle XI, procedents del monestir de Bilsen, a Limburg, on es feia l'ofici de l'*ordo stellae*. Figurava l'Anunciació, la visita dels Reis a Herodes, el propòsit d'aquest d'agafar-los, mentre són a adorar l'Infant, i,

finalment, un àngel que avisa i prevé els Reis perquè s'abstinguin de tornar a visitar Herodes.

A la Seu de Barcelona, per les matines s'havia fet una representació del misteri del naixement, el qual ja se celebrava l'any 1327, segons es dedueix dels llibres de comptes de l'esmentat any. La figuració devia comportar un cert aparat escènic, puix que, entre les partides pagades el 1417, figura una àpoca de pagament per una corda de cànem per a l'*ara cœli*, i una altra corda de baldufa per a la *coloma*, la qual coloma probablement figurava l'Esperit Sant que davallava del cel. El 1386, consta el pagament d'una àpoca per unes tronyelles destinades a guarnir el cadafal per a la festa de les matines de Nadal.

A la Seu de Girona, des del segle XIV s'havien celebrat representacions incipients, de poc abast en relació amb les que tenien lloc en d'altres catedrals, si ens cal jutjar per les dades que en dóna la documentació. Eren presidides pel bisbe.

Per les esglésies mallorquines degué representar-se un aute sagramental del naixement de Jesús, del qual aute s'ha conservat la consueta. Sembla ésser del segle XVII. Hi intervenen els següents personatges: Llucifer, la Mort, Original, Mortal, Venial, Abraham, Adam, David, Sibilla, Isaïes, Emperador, Magnats, Acusats, Porter, Algutzir, Josep, Maria, Pastors, Tonet, Guillem, Tomeu, Pasqual i Àngel.

A l'església de la Roca, al Rosselló, s'havia representat un drama sacre titulat *La culpa d'Adam i la vinguda del Messias*. El manuscrit porta la data 1756 i està escrit en vers octosilàbic. Comença per la lloa que solia recitar un sacerdot i que era la presentació del drama i la descripció del programa. Intervenien el Pare Etern, Adam, Eva, l'Àngel, sant Rafael, sant Miquel, l'Arcàngel sant Gabriel, Jesús, Maria, Josep, Isabel, Zacaries, Luzbel, els tres Pastors, els tres Reis i nombrosos sants, entre ells sant Joan i sant Simeó. Iniciaven la figuració Adam i Eva, vestits amb mallots de color de carn, que es dedicaven a conrear la terra, sobretot les flors, fins que sortia una serp que s'enfilava per la pomera i s'encarnava en Luzbel. El segon quadre figurava sant Josep a la fusteria. Entre les eines portava la mitja cana, damunt de la qual se li posava un colomet i el bastó li floria. Seguia la vida de Jesús fins a la temptació al desert. Sovintejaven els cors d'àngels, i les entremaliadures del diable, que no parava d'intentar temptar a qui li semblava. La representació constava de tres actes.

A les Balears, a la funció de les matines cantaven la *Calenda*, la qual formava part de la litúrgia pròpia d'aquesta nit. Era una cançó descriptiva del martirologi de la vida de Jesús, cantada amb acompanyament de música i d'orgue. A Menorca, els cantors de la calenda eren voluntaris i s'oferien espontàniament. Mentre cantaven, dotze escolanets, que sostenien un gran ciri cada un, formaven semicercle al voltant del cantaire. Hom els anomenava *les sibilles*. Finida la funció, el cantaire obsequiava amb un refresc, en la sagristia, als qui havien pres part en la funció. Consistia especialment en

aiguardent, anís i sucre, dissolts amb aigua calenta. Aquest refresc rebia aixímateix el qualificatiu de la *calenta*.

A la ciutat de València, la nit de Nadal, s'havia representat una mena de farsa, anomenada *El joc del rei Passero*, la qual sembla que consistia en un diàleg entre tres persones, però en la facècia n'hi intervenien moltes d'altres. Aquesta representació havia donat lloc a alteracions d'ordre i àdhuc a crims, fins al punt que les autoritats municipals es veieren obligades a privar-la molt severament.

Segons diu el pare Villanueva, a la Seu de València, després de cantar els salms del segon nocturn de l'ofici de Nadal, es llegia la lliçó de

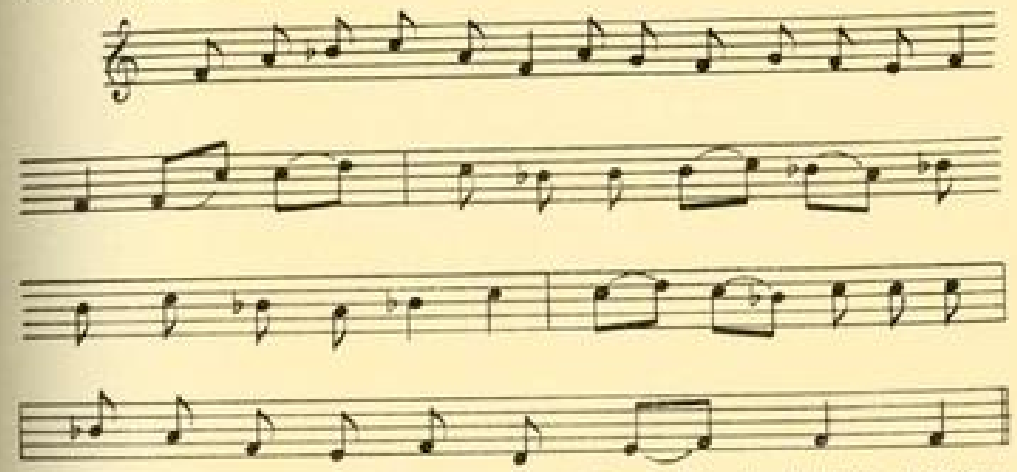

Melodia que a la dansaria del segle XIX deixava sentir l'orgue de la Seu de Ciutat de Mallorca entre esparsa i esparsa del cant de la Sibil·la. Recollida pel mestre Antoni Noguera.

Sant Agustí, en la qual es troba el testimoni de la Sibilla Eritrea. Després de cada dístic, es repeteix el judici i «signum», segons consta en un breviari valencià de l'any 1464. Una *Setmana Santa*, estampada a València el 1533, conté al final l'ofici, les misses d'aquesta solemnitat, i també els testimonis que vaticinen la vinguda del Messias. Llur presència era indicada pel lector, el qual requeria als profetes Isaïes i Jeremies. Aquesta evocació té molta semblança amb la del Breviari d'Arles, del segle XII, en el qual comparexen, a més dels profetes i patriarques de la Llei vella, Virgili, Nabucodonosor i la Sibilla Eritrea, com a testimonis de la gentilitat.

Segons les Sagrades Escriptures, llavors del naixement del Salvador, fou cridada la Sibilla Eritrea per tal que, amb les seves autoritat i solvència entre el poble jueu, pregonés la nova del naixement del Messias i el convencés d'aquesta veritat. Aquest passatge del naixement de Jesús havia estat representat amb gran solemnitat i majestuositat, especialment en les grans catedrals. Tenim notícia que, en el segle XVI, es figurava el cant de la Sibilla a la Seu de Tarragona; a la de la ciutat de Mallorca, el 1575; a la de Vic, el 1568; a la de Girona, el 1550; a la d'Urgell, el 1548; a la de Barcelona, el 1569.

Aquesta representació, perduda en la Catalunya continental, encara es conserva a l'illa de Mallorca en bastant d'extensió, i també se celebra a la catedral de l'Alguer, el poble català de l'illa de Sardenya.

El cerimonial seguit actualment a Mallorca és el següent. Cantades matines al cor, s'organitza una processó, en la qual intervenen la clerecia i un escolanet qui fa el paper de la Sibil·la. Hom escull un minyonet de veu fina i de bon timbre. Va vestit amb robes talars blanques, de seda fina, i cofat amb un casquet dels mateixos teixit i color. Duu a la mà una espasa de fusta, la qual sosté verticalment. Al so d'aires alegres, que entona l'orgue, es dirigeixen vers l'altar on s'ha muntat el pessebre i, al seu davant, canten diferents cançons de Nadal, de caient alegre i xiroi, sempre acompanyades d'orgue. L'infant que fa de Sibil·la, acompanyat de dos cirials, es dirigeix vers la trona, al so alegre de l'orgue. Sostenint sempre l'espasa enlaire i en posició vertical i enmig d'un silenci profund, sonen unes notes greus d'introducció i la Sibil·la entona els dos versos primers, després dels quals torna l'orgue a deixar-se sentir amb gravetat, tant per donar el to al cantaire, com per mantenir l'ambient de solemnitat i severitat propi de tota la cerimònia. Totes les posades són preludiades per unes notes. En acabar el cant, l'orgue torna a repetir la introducció. La versió més generalitzada del cant de la Sibil·la diu així:

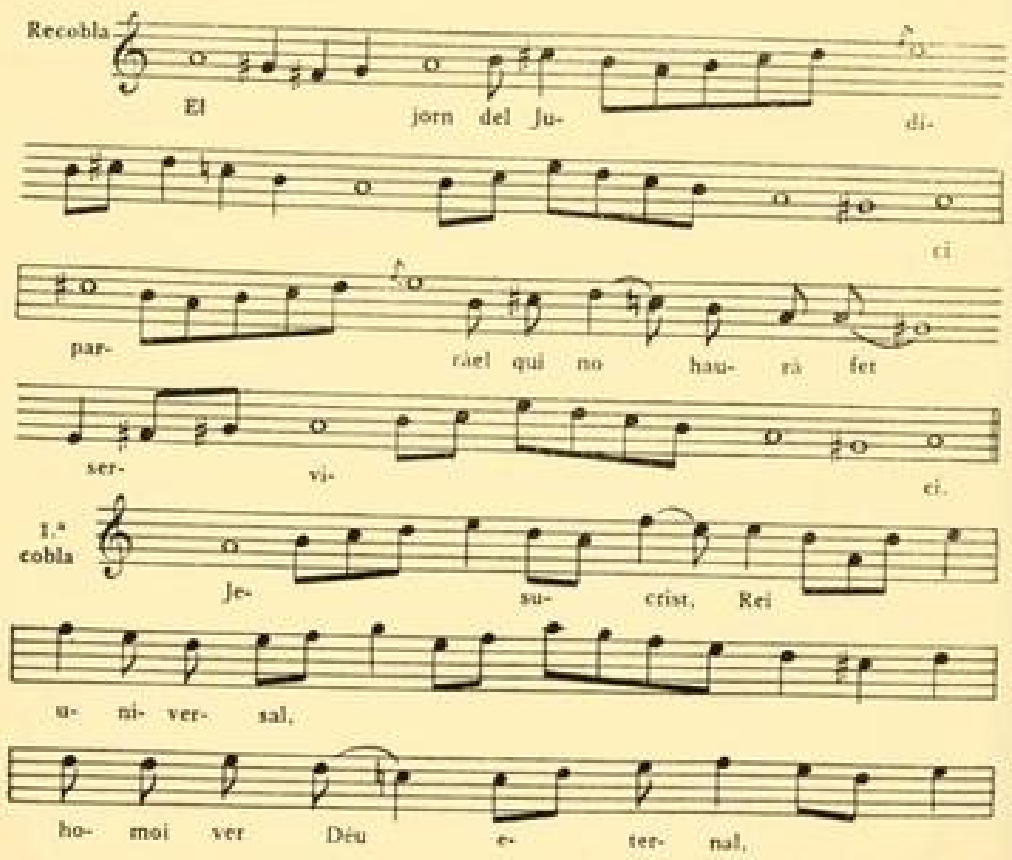

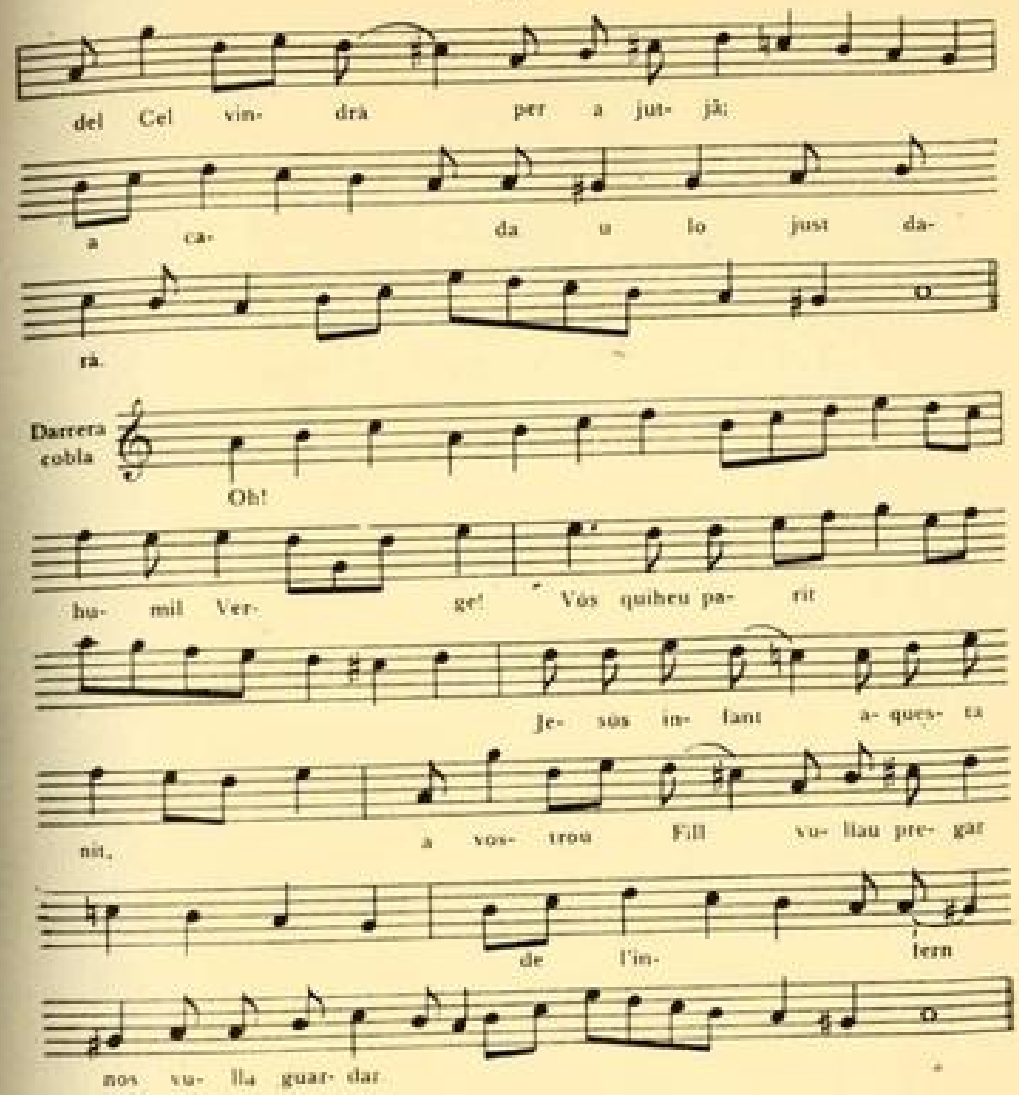

El jorn del Judici
parrà el qui no haurà fet servici.
Jesucrist, rei universal,
home i ver Déu eternal,
del Cel vindrà per a jutjar:
a cada u lo just darà.
Ans del Judici, l'Antierist vindrà
i farà tot el món trist,
i, fent com a Déu servir,
qui no el creurà farà morir.
El seu regnat serà molt breu,
i sota del cruel poder seu
màrtirs moriran, a un lloc,
aquells dos sants Elies i Enoc.
El sol perdrà la claredat,
mostrant-se fosc i obscurat;
la lluna no farà claror,
i tot el món serà tristor.
Gran foc del cel davallarà:
mar, fonts i rius, tot cremarà;
els peixos donaran grans crits,
perdent sos animals delits.
Els cossos morts, tots s'alçaran,
sos esperits recobraran,
i, al so d'una trompeta greu,
diran: —Veniu al juí de Déu.—
Just després, venir veureu
amb majestat, el fill de Déu,
brillant amb sa gran majestat
del seu cos glorificat.
Als bons dirà: —Fills meus, veniu;
benaventurats, poseïu

el regne que està aparellat
des que el món va ésser creat.
Als mals dirà, terriblement:
—Anau, maleïts, al turment:
anau, anau al foc etern,
amb vostre príncep de l'infern.

Oh, humil Verge! : vós qui heu parit
Jesús infant aquesta nit,
a vostron Fill vullau pregar
de l'infern nos vulla guardar.
El Jorn del Judici
parrà el qui no haurà fet servici [1].

El cant de la Sibil·la ve a constituir com una nota negra i esgarrifosa dins de les gaies alegries i gaubances de les festes del Nadal. El to de la composició és terrorífic i aplanador. Sembla recordar les paüres i les angoixes de l'any mil, plenes d'amenaces, de terrorisme i de visions paoroses.

Aquesta cançó, semilitúrgica i mig popular, degué ésser-ho molt, de popular, a casa nostra, fins a temps relativament recents, puix que la trobem impresa al final d'un *Fra Anselm* estampat a Cervera l'any 1818.

A Palma, la Sibil·la, en donar el cop d'espasa característic, tallava els fils d'unes garlandes de coques que hom havia estès part d'amunt del temple, a tall d'ornament, semblant als enfilalls d'hòsties de les esglésies catalanes. Els escolans esperaven el moment de gràcia al peu de la trona des d'on cantava la Sibil·la. Així que les coques queien a terra, es precipitaven els uns damunt dels altres, per agafar-ne com més millor i menjar-se-les allí mateix, amb gran aldarull i enmig d'una gatzara poc reverent i no gaire religiosa.

Hom creu que els enfilalls d'hòsties que s'escampen pel temple quan la Sibil·la talla el fil que les enresta simulen l'estelada, que caurà en enfonsar-se el cel i acabar-se el món llavors del cataclisme final del judici profetitzat per la Sibil·la en tornar Jesús.

Fou costum que les famílies riques i benestants curessin d'abillar i d'endegar l'infant qui cantava la Sibil·la, el qual s'anava a vestir a casa de la família que en tenia cura, i des d'allí anava vestit fins al temple. Era costum també que, abans de sortir, si a la casa havien fet pessebre, l'infant, enfilat dalt d'una cadira, recités la cançó, com en una mena d'assaig, del qual feia honor als qui d'ell tenien cura.

Més ençà la Sibil·la vestia de color i li feien companyia dos infants vestits d'àngel.

Al segon terç del segle passat hi havia algunes esglésies que, per efecte d'una concessió especial, podien celebrar al punt de mitjanit. Ho feien a porta tancada, però hi era permesa l'assistència a tothom: els temples es tancaven un moment abans de començar. Agents de l'autoritat curaven de detenir els qui no observaven la correcció deguda, i aquests restaven incomunicats durant totes les festes de Nadal. A la porta hi havia guàrdies que no deixaven sortir ningú durant la funció, si no era per motiu justificat.

Les matines solien durar dues i àdhuc tres hores, i després tenia lloc la missa del gall. A la primeria del segle passat, la missa del gall es celebrava a la una. Els cronistes de l'època diuen que, per raó de la poca reverència

[1] Recollida pel mestre Antoni Noguera.

que observaven els fidels, va celebrar-se més enllà de la matinada. No comprenem quina millora podia produir-se amb el senzill canvi d'hora.

Hom adornava l'altar major de les esglésies de manera molt típica i especial. De banda a banda del presbiteri hom penjava grans garlandes, formades per enfilalls d'hòsties de colors: verdes, vermelles, grogues i blanques, alternades amb fulles d'heura. Hom les disposava de manera que fossin ben visibles des de l'entrada. Hom feia penjolls d'hòsties de formes diverses i gracioses, els aplicava a diferents relleus de l'altar, i els penjava als salamons

La Sibil·la de la Seu de Ciutat de Mallorca i els àngels que li fan companyia.

i a les llànties. Amb la combinació dels colors de les hòsties i de les formes que hom donava a les garlandes podien obtenir-se conjunts molt vistosos i molt harmònics

Hi havia esglesioles rurals que ja el guarnien per la festa de la Purísima; d'altres, el dia 10 del present mes, però el més corrent era que ho fessin el dia de la Mare de Déu de l'Esperança. Antigament es guarnia amb brancatge i ramatge del bosc, especialment mata. S'hi penjaven banderetes, papallones, ocellets i flors, tot de paper.

Dies abans del d'avui, els caçadors de moixonets sortien a parar rams, bitxacs i d'altres paranys, per tal d'agafar ocellets vius, a fi de poder-los deixar anar la nit d'avui, al moment de l'adoració. Els caçadors anaven a la missa del gall proveïts de gabietes on portaven els ocellets que havien de deixar anar. Havia estat costum que els caçadors fadrins oferissin els moi-

xonets que havien caçat a la seva promesa o a la donzella que els feia glatir. Elles anaven totes cofoies a missa, amb les gabietes ofrenades pels galants.

Els qui tenien ocells ben cantadors anaven a les matines amb les gabietes, les quals penjaven dissimuladament entre el brancatge, per tal que la gent no les veiés. Era plaent, als nostres avis, de sentir cantar els ocellets durant el curs de la festa religiosa d'aquest vespre, tota ella bulliciosa i alegre.

Els enfilalls de neules i el parament xiroi de l'església havien d'estar disposats de manera que es veiessin ben bé des del peu de la porta, i que fessin l'efecte com de penjarelles de fruites d'un jardí o d'un bosc.

Els nosets o guitarra d'ossos.

Quant al significat de les neules, la gent creu que volen figurar les teranyines que penjaven del sostre i per les parets de la coveta on va néixer Jesús.

Per les esglésies rurals de l'Empordà, al moment de cantar el «Gloria in excelsis Deo», deixaven anar ocellets cantadors amb neules lligades a les potetes.

Al segle XIV ja s'enramaven els temples amb fulles verdes alternades amb hòsties de colors que, a jutjar per uns documents vigatans d'aquella centúria, sembla que no sempre eren de farina i menjívoles, car n'hi havia de paper pintat i en forma de papallona.

Entre els comptes de la Seu de Barcelona corresponents a la primeria del segle XV figuren diverses partides per a la compra de neules destinades a guarnir els salamons, i de fil per a enfilar-les. El costum probablement durà fins a l'any 1822, car consta que aquest any el Capítol va prohibir que es posessin neules, però no que es repartissin coques, les quals sembla que ja es donaven a la primeria del segle XVII, puix que en la documentació dels comptes del 1618 hi consten àpoques de pagament al flequer per les coques que es van repartir.

De fora de Barcelona, per un document dels arxius d'Igualada, sabem que el costum d'enramar l'església i penjar-hi neules ja es practicava l'any 1470. En un contracte fet aquest any amb els campaners, aquests es comprometen a enramar el temple les diades que sigui costum, i el rector i el vicari s'obliguen a donar-los les hòsties, escuts i banderetes de paper que solen posar-se entre l'enramada per la festa de Nadal.

El costum de tirar neules als fidels degué estar molt estès en altres temps i sembla que ve de lluny, i degué també haver estat practicat àdhuc per les comunitats religioses més principals i importants. Es conserven uns neulers amb les ensenyes d'un abat del monestir de Santes Creus que regia aquesta comunitat l'any 1330.

Al llogarret rossellonès de l'Illa pengen enfilalls de neules al balcó de la casa del comú. En té cura el sagristà. Quan les despenja les va a repartir per les cases principals, que les reben amb gran goig i li donen estrenes.

La pandereta.

El Nadal, semblantment com la Pasqua, és festa de cançons i de música. Són els moments de l'any que la fibra lírica vibra amb més intensitat; la cançó brolla a flor de llavi i, tornada melodia, emergeix de la profusa organografia rústica, que prodiga el so gai i harmoniós per tal d'alegrar el Jesuset de Betlem. Hom solia acompanyar les cançons de Nadal, tant dins l'església com davant del pessebre, per una curiosa organografia formada per una profusió d'instruments que toquen els que no saben de música, endegats en molts casos pel mateix cantaire i sonador alhora, orquestrografia que, en més o en menys, només sol tornar a sortir per les Carnestoltes i per les caramelles i que amb el seu deix molt primitiu ve a corroborar la pregona antiguitat d'aquestes festes. El cant de les xamoses i gaies nadales era acompanyat amb el so de castanyoles i panderetes; la picacanya, que era feta amb una canya esberlada; el buiro, compost per una carbassa vinera que hom fregava amb un ferro; la xifla, que la feien de llauna en forma de peixet o de fulla que hom també gratava amb un ferret; la picarola o cascavells de

què ens parla la nadala, sotragats rítmicament: els ossets o guitarra d'ossos, formats per un enfilall d'ossos disposats en escala que hom fregava amb una anella metàl·lica o de fusta o bé amb una castanyola; el cèrcol, igual que una pandereta, sense pell i amb més sonalles; els ferrets de dring metàl·lic;

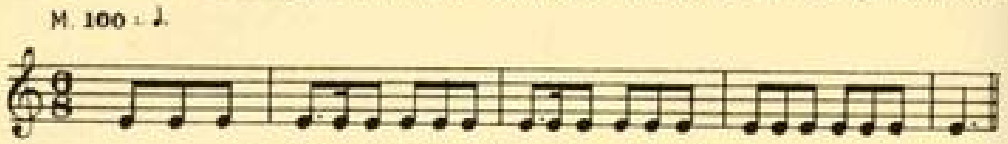

Repic de pandereta, recollit pel mestre J. Tomàs.

el rabequet o violí de pastor, fet a base d'una carbassa vinera, del qual tant ens parla la cançó de Nadal, posat sempre ens mans de gent de samarra, i entre d'altres encara la simbomba roncadora, feta amb un estri culinari avariat o bé amb un test de terrissa exprés, tapat amb pell de conill assecada al sol i una canyeta collida en lluna vella que hom fa roncar fregant-la amb els dits humits d'aigua de la pica.

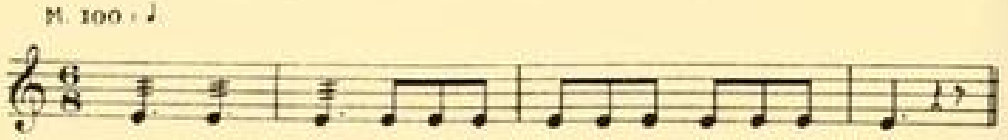

Toc de pandereta rellisat, recollit pel mestre J. Tomàs.

Per la Terra Alta havia estat corrent sonar la cantarella a tall de timbal, el qual copejaven amb una espardenya vella.

Havia estat costum molt estès imitar el plor d'un infant, especialment durant el cant d'alguna de les cançons en què s'esqueia simular la presència del Diví Nadó. Hi havia fadrins que des de molt temps abans s'assejaven en aquesta imitació.

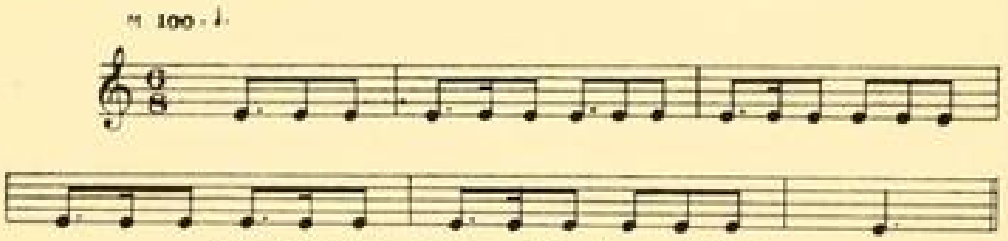

Toc de pandereta repicat, recollit pel mestre J. Tomàs.

Durant les matines hi havia esglésies que posaven un bressolet a l'altar major, amb una nina vestida com d'infant, la qual volia simular el Jesuset. El poble l'anava a adorar. Hi havia esglésies en les quals, al cor o en un altre indret amagat, hi havia una pedra grossa, collocada de forma que fes de bon balandrejar i que, en fer-ho, produís com un soroll evocador del que fa el vaivé del bressoleig. Aquest adminicle singular formava part del bagatge dels objectes propis de la litúrgia popular.

L'infant Jesús que exposaven a l'adoració, a la Seu, tenia el títol de Capità General, concedit pel rei Ferran VII, el qual li va regalar una banda de general petita, a la seva mida. La seva esposa, la reina Amàlia, li va regalar un mantell. La ciutat anomenava aquesta imatge el *General dels nois*. A més d'aquesta nit l'exposaven en diverses diades assenyalades. Tenia una fesomia molt afable i atraient, la qual va agradar molt als monarques indicats, i per això li van fer els presents que hem referit.

A l'església de les Magdalenes es conservava una faixeta, un llençolet i una palleta del bressol de Jesús, i posaven aquestes relíquies a la veneració del poble. Sembla que havien guarnit un pessebre amb aquestes relíquies. Els caputxins de la Rambla també tenien una relíquia d'una palleta. Guarnien un pessebre monumental. Acudia a visitar-lo una gran gentada, la qual no guardava la serietat deguda, i les autoritats eclesiàstiques es veieren obligades a privar-lo.

Per les parròquies rurals, durant el cicle nadalenc, fou costum posar, asseguda damunt del sagrari, una imatge de Jesús infant, que presidia totes les funcions d'aquest període.

Aquesta nit començaven les *llibertats d'orgue*, per efecte de les quals els organistes podien tocar allò que volien, per antilitúrgic que fos. Durant tot l'advent, els orgues no tocaven per raó de les privacions i austeritat pròpies d'aquest temps. Avui tornava la normalitat quant a aquest aspecte de la litúrgia i els organistes esbravaven llur humor i es lliuraven a les expansions musicals més profanes i alegres. Entre verset i verset dels salms, feien llargues tocades, generalment de tonades conegudes i populars, cançons de Nadal i de tota altra mena, molt especialment danses, les quals el poble corejava i taral·lejava. També era molt usat imitar el crit dels venedors i baladrers de carrer més coneguts i celebrats per la gent, entre els quals mai no podia mancar el del «sereno». Les matines es feien inacabables, segons l'humor de l'organista, i arribaven a durar fins més de quatre hores. La gent s'hi trobava bé, acompanyava el so de l'orgue amb tocades d'instruments simples i populars, i feia una gatzara que desdeia molt de la severitat litúrgica i de la unció del rés diví. Per augmentar més la bullícia, en els temples més importants, sobretot a la Seu, a Santa Maria de la Mar i al Pi, de tant en tant la carassa de sota l'orgue bellugava els ulls, obria i tancava la boca i deixava anar grapats de confits, avellanes, cantanyes i d'altres fruites seques, que la mainada i els grandassos s'atropellaven per agafar a l'aranya estiracabells. Hom deia als infants que el moro de sota l'orgue també volia festivar el naixement de Jesús, però que era tan golafre, que menjava a grapats, no podia engolir tot el que es posava a la boca i li queia pels costats. Des del presbiteri, hom engegava ocells i coloms, que voleiaven esvalotadament per dins del temple, atordits per la cridòria i l'avalot que envaïen l'església.

La mainada imitava el cant del rossinyol amb els instruments de terrissa, a tall de cantiret, que hom anomena *rossinyolets*, i amb altres, fets de canya a tall de pipa.

La mainada de pagès imitava el cant del rossinyol amb pipes de canya, fetes pels propis infants. El broquet era fet amb una canyeta prima, i el buc, amb un cap de canya més gruixuda.

Hom creu que els rossinyols sonen més bé si s'omplen amb aigua beneita. D'ací que els infants se situessin vora de la pica, per tal de poder anar afegint aigua al seu instrument, tal com s'anava consumint.

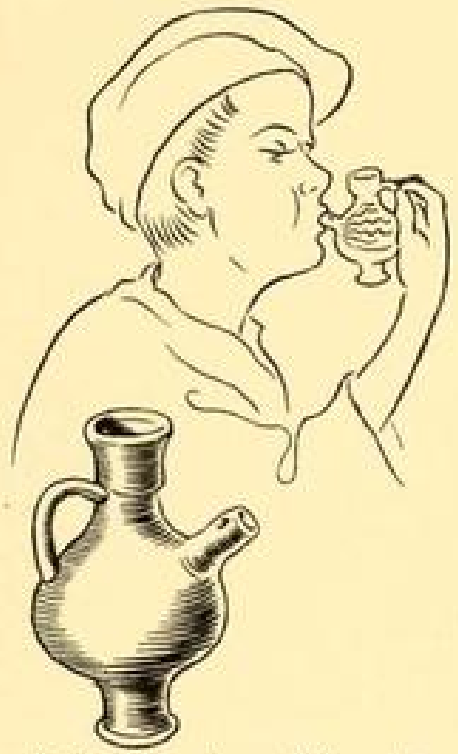

Rossinyol de terrissa a tall de cantiret, obra de terrisser.

A Llofriu, el rossinyolets de terrissa que emprava la mainada tenien figura de gallets. Eren obra dels terrissers de La Bisbal i de La Junquera.

A València creuen que els intruments que sonen els infants durant les matines toquen en relació a la conducta del qui els toca. Si no compleixen prou bé els preceptes de l'Església, sonen malament, i si estan en pecat, no sonen, per més que se'ls bufi o que se'ls piqui.

A la Seu de València, al segle XV, hom posava al creuer, al cantó de l'epistola, un gibrell amb aigua i una senalla amb xiulets de terrissa, a fi que els infants se'n servissin per imitar el cant dels ocells.

Per moltes contrades de pagès, el jovent procurava, des de temps abans, guardar les bufes de llard que es buidaven, i, ben inflades, les duien a l'església i les feien petar durant l'elevació, com una de tantes expansions d'alegria.

Per les esglésies rurals vallesanes fou costum que, des de dalt del cor, un vailet de veu espingada, qui havia assajat molt el seu paper, al punt de mitjanit simulés el cant del gall, com a anunci del començament de la joia i de la bullicia.

Havia estat general el costum d'imitar el cant del gall per tal d'anunciar el moment de mitjanit. Per les parròquies on hi havia pastors solien ésser ells els encarregats d'aquesta simulació, i la feien directament amb la boca o bé servint-se d'una inxa de gralla.

També era emprat un estri especial, de fabricació infantil, destinat particularment a imitar el cant del gall.

Aquest instrument és fet amb dos tronquets, disposats paral·lelament, els quals s'aplicaven davant dels llavis i, en parodiar la veu de l'au, imitaven bastant bé el cant d'un gallet. Hom els qualificava de *gall-gallaret*, *gallet* i *quiquiriquic*.

Aquest cant, però, sona poc fort, i dóna la veu d'un gallet jove, poc adient per a tenir paper en la gran festa nadalenca, la qual, per la seva solemnitat, havia d'estar reservada als grans gallassos.

A La Bisbal, previ acord, una dona portava un pollastre a l'església durant les matines i, en arribar al punt de mitjanit, el feia cantar.

Per alguns llogarrets rossellonesos portaven un gall a l'església, el qual posaven damunt d'una taula sota la cura d'un infant que el vigilava. Quan la bestiola cantava, els fidels es lliuraven a mostres de gran alegria.

Rossinyol de canya a tall de pipa, d'elaboració infantil.

Aquest costum, antigament, havia estat general i va donar lloc al qualificatiu de *missa del gall*, equivalent a *missa de l'aurora*, que és quan canta aquesta au.

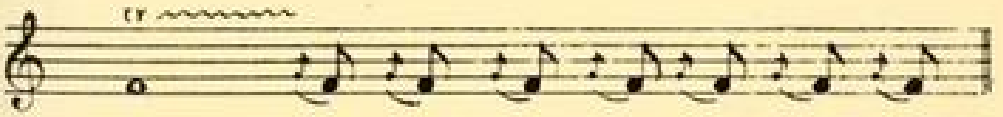

Tonada de rossinyol, recollida pel mestre J. Tomàs.

Els caputxins del noviciat d'Arenys organitzen com una mena de processó, a la qual concorren gran nombre de congregants, seguits de la comunitat. Tots duen ciris encesos. La presideix el pare vicari, que porta una imatge de l'infant Jesús. La comitiva s'encamina a la cella del pare guardià, al peu de la qual un dels frares fa un quiquiriquic, i a continuació el pare guardià obre la porta de bat a bat i surt per afegir-se a la comitiva, la qual presideix. La processó surt a donar una volta per l'illa de cases on hi ha el convent i s'encamina cap a l'església. Al carrer, gran gentada espera el pas de la processó. La gent canta cançonetes de Nadal, que són corejades pels frares

i pels confrares. Els frares acompanyen el cant amb castanyoles, panderos i flabiols; tots entren al temple enmig de gran joia i alegria i seguidament comencen la funció religiosa pròpia del dia.

Fins als voltants de l'any 1880, a la Seu, cantaven la missa del músic Vilanova, la qual havia fet la delícia dels nostres avis, que l'anaven a escoltar amb gran goig i unció religiosa. Aquesta missa havia tocat tant la fibra popular, que molts barcelonins no haurien passat un bon Nadal si no l'haguessin poguda anar a sentir. Fou estrenada l'any 1827, al convent de Santa Caterina, i, des de l'any següent, ja la van tocar a la Catedral. L'any 1834 fou cantada a l'església de la Mare de Déu de Montserrat de la Ciutat Santa, on també va tenir un gran èxit. Això va donar lloc a la creació de la llegenda que diu que aquesta missa només podia ésser cantada a Roma i a la Catedral de Barcelona, i en va augmentar la fama i la popularitat.

Gall, gallet o quiquiriquic d'elaboració infantil, fet amb dos troncs i emprat per imitar el cant del gall.

A mitjan segle passat estigué molt en voga una mena de funció qualificada de *Calenda*, en la qual intervenien gran nombre de cantaires, puix que era tota musical. Era molt llarga i variada amb nombroses alternances de cors, solos, duos, àries, nadalenques, cançonetes i trios. Entre la cantada figurava el ball d'un minuet. Abundaven entre el text, que era en castellà, estranyes frases en llatí d'apotecari, que volien donar-li una erudició a la violeta, de regust molt vuit-centista. El cant de la Calenda havia estat molt popular en les matines de les comunitats religioses.

També havia estat corrent de representar la Sagrada Família, figurada per una donzella i un home qui feien els papers de la Mare de Déu i de Sant Josep. Si al poble hi havia algun matrimoni que tingués un infantó molt petit que pogués fer el paper de Jesuset, hom solia encarregar-li la figuració de la Sagrada Família amb preferència a d'altres veïns, perquè sembla que donava més sensació de realitat. Quan no es presentava aquest cas, era corrent de conferir el paper de la Mare de Déu a una donzella, perquè no es considerava escaient que no el representés una verge. El paper de Sant Josep solia ésser confiat a l'home més barbut de la població, el qual setmanes abans ja no es retallava la barba, per tal de tenir-la ben llarga i ben esbarriada. La barba del Sant Josep era tema de riota i de tabola. Era obligat que la Mare de Déu petonegés ben sovint el seu Fillet, posat dintre del bressol, i de tant en tant, i en moments que el cas pogués produir força aldarull, el Sant Josep acostava la cara al bressolet, fent veure que volia besar al Nin, i a l'instant es produïa un gran remoreig de protesta, i la gent li cridava que es fes pelar i que es tragués la barba. A Gòsol havia estat costum de

simular que hom afaitava el sant Patriarca per procediments pintoresos, un semblant a la representació del *Ball del Barber*, el qual hom solia executar en ocasió de les gresques de la fadrinalla que anava a noces i per Carnestoltes, com explicarem. La protesta per la barba de Sant Josep també es figurava en terres de Castella, i la nadala castellana i la cobla andalusa se'n fan ressò. A Andalusia, també era costum de simular que afaitaven el Sant Patriarca. Havia estat molt corrent una representació popular, semijoc de fadrins, de sentit profà, la qual tenia per tema afaitar grotescament un personatge. A València l'anomenaven el *Faitó*. També formava part de la representació popular còmico-grotesca coneguda pel *Ball de Torrent*, de la qual parlarem. A Catalunya era anomenada el *Ball del Barber* i el *Barberet de Centelles*. Aquestes representacions semblen tenir un origen primitivíssim, i llur aplicació a la figuració del naixement és circumstancial i episòdica.

La xiflа o peixet.

A Sant Pere de la Serra, dita més tard la Trinitat de Bellpuig, al Vallespir, segons una tradició la Mare de Déu apareixia i oferia el seu fillet als casats de nou perquè l'adoressin. Fins ara s'havia fet una petita representació que figurava l'aparició de Maria, personificada per la pavor-

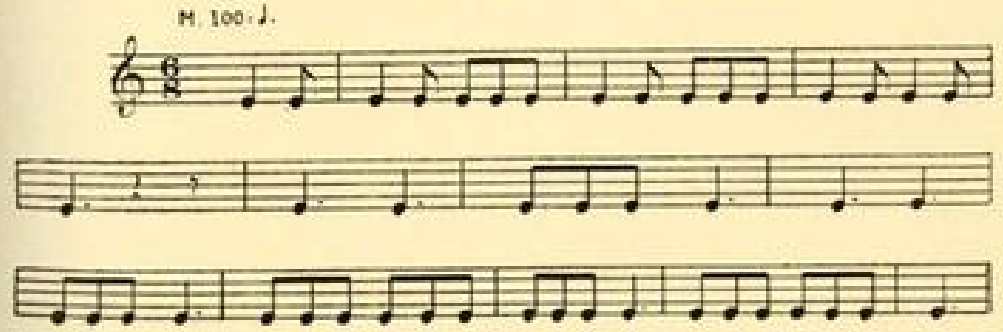

Tocada de xiflа, recollida pel mestre J. Tomàs.

dessa més jove, tota vestida de blanc, que, seguida de les seves companyes, dels escolanets i del sacerdot, després de la comunió portava a oferir l'infant

Jesús als matrimonis novells. Després el duia a l'altar, on acudien a adorar-lo tots els fidels, començant pel capellà i després pels pastors, els quals menaven moltons tot enflocats que, ben ensenyats, s'agenollaven i belaven davant del Diví Infant.

El cant de cançons nadalenques per part del poble, durant la missa del gall, ha estat, podríem dir-ne, general. Era corrent que un grup escollit, situat dalt del cor, portés més o menys la veu cantant i que tota la resta dels fidels els seguissin.

De les nadales que formen el repertori de les cançons de pessebre actuals, n'hi ha unes quantes que són dialogades i perfectament representables. Aquestes cançons constitueixen la darrera manifestació dels vells misteris nadalencs, sota llur forma més senzilla com a representació. La cançó del Rabadà, la del Rabadà Joanet i la del Jovenet són dialogades entre el majoral que convida el rabadà a anar a Betlem, i el vailet qui rebequeja perquè no hi vol anar. Fins ara, aquestes cançons no eren simplement cantades, sino *representades* dins l'església.

Hi ha una cançó que glossa el tema de l'Anunciació, en la qual l'àngel dialoga amb els pastors, que li contesten a cor. N'hi ha una altra en què dialoguen dos cors, un d'àngels i un altre de pastors. Havia estat molt popular una altra nadala representativa en què, a més dels dos cors indicats, canten fins a tres veus a solo. Podríem citar-ne diverses d'altres.

Trobem documents que sembla que perdin el sentit de cançó per esdevenir netament diàlegs representatius. Un d'ells figura una disputa, entre un cristià i un moro, sobre el misteri de Nadal. El moro tracta de trencar una imatge de la Mare de Déu. El cristià li reprova l'acció. Com més parlen, menys s'entenen, fins que, dirimint les diferències a cops d'espasa, el moro cau ferit. El cristià el sermoneja i acaba convertint-lo. Un segon document d'aquest tipus és un diàleg entre un pastor i una pastora, promesos, que van a visitar el Nadó. Aquests documents poden molt ben ésser lírics, però més aviat semblen destinats a ésser recitats que cantats.

Una representació freqüent a la primeria del segle passat consistia en un diàleg entre dos personatges que figuraven ésser un soldat i un estudiant, un dels quals s'havia trobat a Betlem en el moment del naixement de Jesús i explicava, en tons festius i humoristes, que hi havia anat a visitar el Nadó tota la gent d'oficis, de la qual feia una descripció pintoresca i còmica.

Els confrares del Sant Esperit ceguets i d'altres captaires, puix que aquesta confraria estava integrada pels ceguets, esguerrats, contrafets, oracionaires, salmaires i d'altres gents que vivien de la capta, havien organitzat cors mixtos de músics i de cantaires, els quals cors, per Nadal, es dedicaven a cantar cançons escaients. Aquests cors havien estat els que iniciaven el cant dins de les esglésies, i moltes vegades els seguien els devots que sabien la cançó. Encara que no en tenim dades documentals, creiem molt possible que fossin els confrares del Sant Esperit els qui haguessin representat dins de les esglésies aquestes nadales a diverses veus, corejades i cantades, alternant

amb diferents solos, ja que part d'ells no eren ignorants de música i podien fer-hi un bon paper. Una resta de la intervenció dels ceguets i dels captaires en la lírica nadalenca encara l'hem aconseguida nosaltres, puix que, fins a la primeria del segle present, pels voltants de Nadal es formaven grans colles de ceguets pidolaires que voltaven pels carrers de la nostra ciutat tocant i cantant cançons de Nadal amb acompanyament d'instruments de música propis de la diada, a més dels corrents que tocaven les cobles en la resta de l'any. Aquestes colles eren mixtes: el cor, que solia ésser molt nombrós, estava format gairebé exclusivament per ceguetes. També sembla que eren dones les que tenien més intervenció en les cançons cantades dins de l'església.

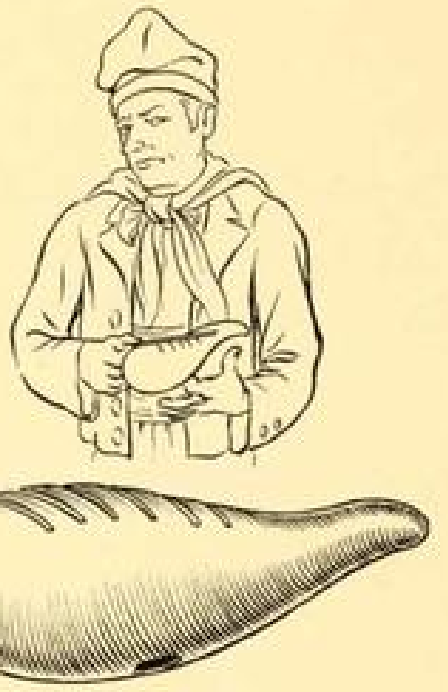

El buiro o carbassola.

Havia estat costum obligat fer alguna ofrena material a l'hora de l'adoració. Les gents anaven a l'església amb cistellons i covenets, on portaven les ofrenes. La majoria solien consistir en pastisseria de producció casolana. Després de la missa, anaven a la sagristia a recollir els cistells i els coves, i l'església els donava pa beneit, que rebia els qualificatius de *pa de Jesús* o *coca de Maria*.

A Albà havia estat costum que la gent oferís un moixonet viu, el qual, en deixar-lo dins de la bacina, emprenia el vol. Així la volta del temple s'omplia d'ocellets, que donaven a la festa un caràcter molt especial i alegre.

Havia estat costum, estès arreu, de donar preferència als pastors per a l'adoració. Al primer quart del segle passat, els pastors de la rodalia de Barcelona encara anaven a adorar a l'església del Pi, i tothom els deixava passar al davant. Anaven vestits amb samarres de pell d'ovella peludes, esclops i altes gaiates o tirapeus. Havia estat corrent que els pastors es precipitessin i s'atropellessin entre ells, per poder ésser cadascú el primer a adorar. El qui ho assolia era felicitat pels seus companys i per l'altra gent. Ell acostumava a obsequiar-los amb coca i vi bo; de manera que, sovint, el goig i l'honor li costaven cars.

En els indrets on el pasturatge té una certa importància, l'escena de l'adoració dels pastors ha subsistit fins a la primeria del segle present. En termes generals, es representava de la manera següent: els pastors acudien a la missa del gall vestits amb llurs millors gales pastorals, consistents en sa-

marra de pell d'ovella, ben llanuda; calces de piteus, sarró de pell d'ovella, al coll, dintre del qual sarró portaven les ofrenes que havien de simular que oferien; barretina ben llarga i tota enflocada, al capdavall, amb llacets de cintes de colors virolats, i amb la gira verda, al replec de la qual solien posar-se floretes boscanes. Era obligat, a més, de calçar esclops, ben pintats de

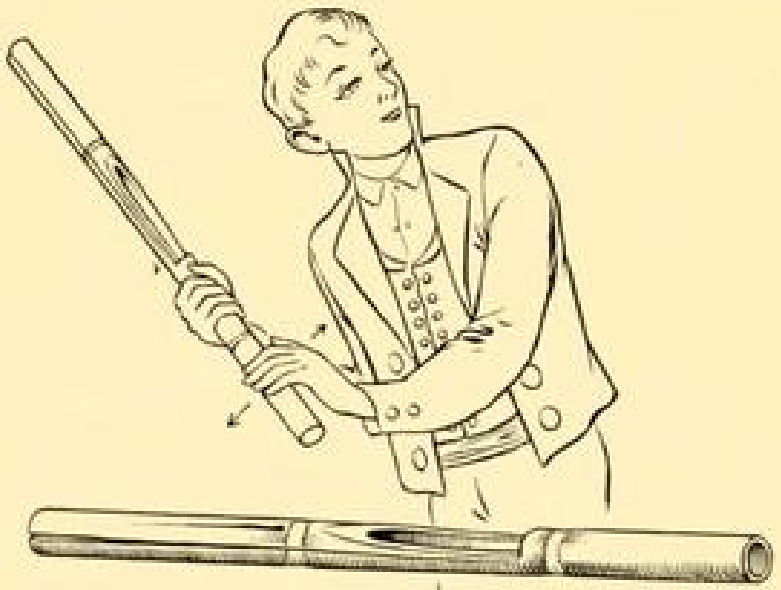

El picacanya.

vermell i, sobretot, tan ferrats com podien. La majoria dels pastors estrenaven alguna de les peces que portaven, perquè tenien en desmèrit el no fer-ho. Una cançó de Nadal ens parla del costum:

Una cuera nova
estrena el pastor,
uns esclops i un culero
i un bon sarró.

Dirigia la colla el pastor més vell o el que tenia més ascendència entre tots, el qual feia el paper de majoral i portava el pes de la facècia. El majoral menava un moltó manyac, amb les banyes i les potes pintades de dau-

Tocada de picacanya, recollida pel mestre J. Tomàs.

rat, i tot enflocat de cua, coll i banyes amb cintes de colors vius i llampants: de vegades hi havia pastor pacient que li feia llacets damunt de la llana, i procurava que formessin dibuixos i combinacions gracioses, al seu gust.

Era obligat que la bestiola portés, penjada al coll, una esquella ben grossa, o una borromba de so ben galà. A cada banya portava, clavada, una llarga candela, dirigida cap al mig del front, damunt del qual les dues candeles s'unien i es trenaven.

A Vallfogona, les candeles que cremaven a les banyes del manyac havien d'ésser precisament de colors, una a cada banya, sense confondre-les, i, si era possible, la de l'una banya de color diferent del de la que duia en l'altra.

Els pastors de la Garrotxa vestien els xais manyacs que duien a adorar amb un vestit de sedes tot carregat de flocs, cintes, penjarelles i fils metàl·lics, i amb un barretó fet pel mateix estil. Un additament final cobria la cua de la bestiola. El *vestit del xai* solia ésser obra dels mateixos pastors i motiu de lluïment i de fantasia entre ells: constituïa una de les peces de respecte més estimades del reduït patrimoni dels pastors.

Per la muntanya occidental, l'anyell que portaven a adorar havia d'ésser obligadament burell o bru, puix que, segons creença entre pastors, abans del naixement de Jesús tot el bestiar de llana era de color fosc; el que va anar a l'establia a adorar el Nadó va esdevenir daurat així que el va veure, i des d'aleshores que tot el bestiar oví restà daurat, color que s'ha anat esmorteint amb el temps, fins esdevenir del color corrent actualment.

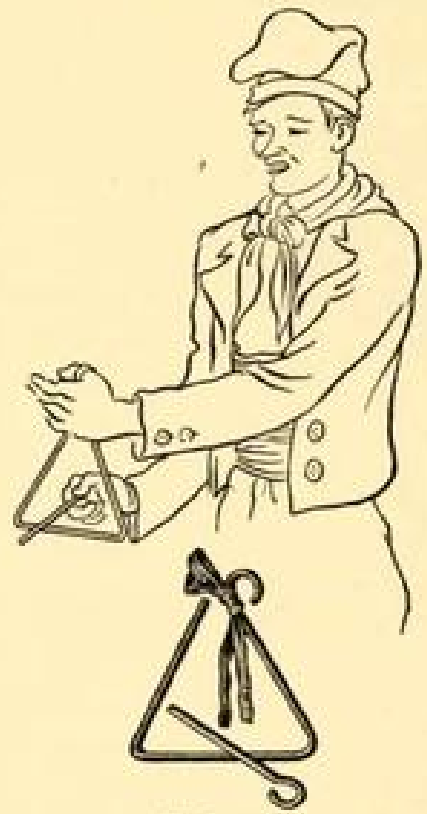

Els ferrets.

És molt possible que quan la vida pastoral omplia bona part de l'activitat humana, els xais burells haguessin estat sagrats, i qui sap si àdhuc havien representat la divinitat mateixa, per raó de llur excepció dins de l'espècie. En pot ésser un indici la ponderació que encara avui en fan els pastors d'Alfara, al Baix Ebre, i de la Vall de Gistaín. Els primers els qualifiquen de *mores*, i els segons, de *martes*, i els rodegen de distincions i afalacs i, sobretot, no els maten; la presència de les esmentades bestioles en el ramat és considerada com a clau de ventura, prosperitat i benaurança. L'apel·latiu de *marta* pot recordar el concepte de *déu*: la *matra matrae* llatina, és a dir, de la divinitat mare equivalent a generadora i reproductora i possiblement asseguradora de la fecunditat i de la multiplicació del ramat, idea calsdal del pastor primitiu, la qual ha perdurat a través d'innombrables generacions de pastors i sobreviu encara. Els pastors de Vilaller també concedeixen, als xais nascuts la nit de Nadal, les mateixes gràcies atribuïdes a la marta i a la mora.

El costum de portar un xai a la missa del gall havia estat general entre els pastors. Passada la funció religiosa, era tornat al ramat i rodejat de totes les atencions, puix que se'l considerava beneït per Jesús. No se'l matava; se'l deixava morir de vell, i hom creia que la seva presència era la protecció més bona per al ramat.

Una dotzena d'anys enrera el pastor més vell de Sant Joan les Eures, al Ripollès, escollia el moltó més blanc del ramat i el que en general reunia més bones condicions físiques, el que tenia més *asta*, segons la parla pastoral, el més escamarlat i ben banyat de tots i que alhora tingués la llana més tova i arrissada, i en tondre'l li deixava un bon *formatge*, és a dir, un tou de llana del damunt de les anques que no s'esquilava i que constituïa una fantasia pastoral vers el bestiar. Aquest moltó era el millor i més ben dotat de tota aquella muntanya, mirat amb ulls d'admiració per la pastoralla i tingut com a semisagrat. Hom el feia objecte de tota mena de miraments i de respectes, i sobretot no se li feia el senyal d'orella, que consisteix en un tall distintiu fet amb unes tisores, perquè no se li podia fer sang. No se'l matava, sinó que se'l deixava morir de vell. Aquest moltó recordava amb tota probabilitat una divinitat dels ramats que l'acció del cristianisme li fa acatar i venerar el Jesús Diví, així com ahir d'altres adoradors devien acatar-lo i postrar-se al seu davant. L'adoració del moltó pot ben haver-se alterat de sentit i convertir-se de divinitat que era ahir en devot i fidel que és avui. Creiem possible que l'adoració del moltó vers aquest moment de l'any fos general entre els pobles pastors de la vella Europa, car és remarcable que entre la iconografia passebrista d'arreu on fan pessebre es troba la figureta del pastor que va a adorar amb un xai al coll.

Darrera del majoral amb l'anyell, seguia el rabadà amb una o dues cistelles penjades del tirapeu o de la crossa de la gaiata. En l'una portava ofertes, i en l'altra, dos colonets, els quals hom deixava anar perquè volessin per dins del temple durant l'alegria de l'ofertori. Tots els pastors portaven les crosses o tirapeus enflocats i engarlandats, i els esclops, pintats de colors i adornats amb cintes i llaçades. Els pastors tenien goig de portar el sarró ben ple, per figurar que duien moltes ofrenes, i d'ací que hi duguessin efectes diversos, perquè fessin embalum. El refrany diu:

Per Nadal, el bon pastor
va a adorar amb el sarró.

Era de consuetud que entre la colla figuressin una pastora i un rabadà, i, si no era possible, feien el seu paper una donzella i un vailet.

Els pastors s'aplegaven a la plaça, i quan hi eren tots, deixaven entrar primer la resta del poble. Ells eren els darrers d'entrar en l'església, i es collocaven en l'espai comprès entre la pica de l'aigua beneita i la porta, lloc que és considerat profà pel poble i com exterior al sagrat del temple. Vora de la pica es posava una màrfega, o un altre jaç, damunt del qual jeia el rabadà fent veure que dormia. Era obligat que la pastora no parés mai de filar o de fer-ho veure; procurava, però, filar de debò, car hom atribuïa virtuts remeieres i meravelloses al fil filat durant la missa del gall per les pastores. Quan la celebració arribava a l'Evangeli, hom avisava un figurant, que ja s'esperava a fora en la plaça, el qual es presentava al peu de la porta de l'església i, amb veu sonora, anunciava que eren les dotze, fos l'hora que fos.

Hi ha indrets on feia aquest paper el «sereno»; era corrent que quan ho feia un altre cantés a tall de «sereno», i hom solia escollir per a això algun fadrí que tingués bona veu. Tot seguit, una veu ben vibrant, de dintre de l'església, deia mig cantant: —*Jesús és nat!* — A l'instant es produïa un gran renou entre els pastors, i tot eren diàlegs i enraonaments, en els quals es reflectien el dubte i l'escepticisme, fins que se'n presentava un que, amb veu adalerada, com si s'hagués fet un tip de córrer, confirmava la nova. Deia que ell l'havia vist, i que era tan brillant i resplendent que semblava un sol amb la claror de cent sols. Els pastors es lliuraven a manifestacions de gran alegria i es disposaven a emprendre el camí de Betlem, que hom suposava en el presbiteri. Tot seguit es posaven a cantar un llarg repertori de cançons de Nadal, les quals eren seguides per tota la resta dels fidels. Una de les primeres era la del rabadà, que es cantava dialogadament; el cor feia el paper de pastor, i el vailet del jaç, badallant, estirant-se i amb veu mandrosa i de nas, feia les tipiques contestes contingudes en aquesta cançó tan popular:

L'adoració del moltó.

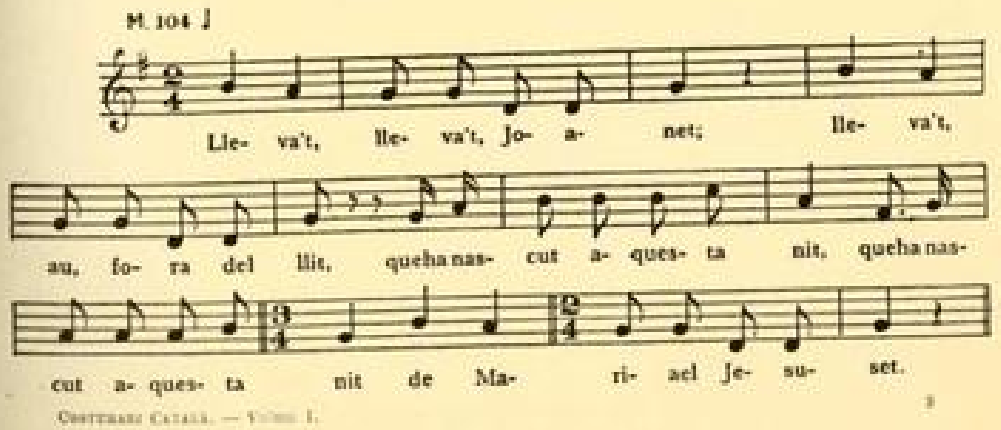

—Lleva't, lleva't, Joanet!
Lleva't, au, fora del llit,
que ha nascut, aquesta nit,
de Maria el Jesuset.
—Massa fa fred!
—Posa't les calces de llana
i la samarra de pell,
fica't la catxutxa llarga
i el jalec fins al clatell.
—Massa fa vell!
—Mira, mira, si t'hi vinc,
totes me les pagaràs,
te donaré una surrapa
que de mi no et burlaràs.
—Poca por em fas!
—Ets un brètol i un bergant
que només saps menjar pa:
corre, vaja, passa avant,
que ja és hora de marxar.
—Si encar no és clar!
—Ja fa lluna, està serè,
i és el poble en moviment.
Crec que tots, amb bona fe,
hem perdut l'enteniment.
—Fa massa vent!
—Tant si fa vent com si no,
carrega el ruc i marxem;
tu obriràs la processó
i al teu darrès seguirem.
—Fins a Betlem?
—Ja t'he dit que havia nat
a Betlem el Redemptor;
anem-hi ben aviat
amb senzillesa i amor.
—Vaja, jo tinc por!
—De què tens por, cap de pa?...
¿Quin mal vols que et faci Déu,
que home s'ha volgut tornar
per salvar el poble hebreu?
—Que ve, l'hereu?
—El Pauet també vindrà,
i tu l'has de cuidar bé;
com que no pot caminar,
a cavall el muntaré.
—I a mi també?
—Anem, anem, que ja és hora,
que ja és hora de partir.
Ara mateix surt l'aurora;
po-em-nos tots en camí.
—No puc seguir!
—Puja a les anques del ruc,
arrapa't amb el pitral,
que si jo caminar puc
prompte serem al portal.
—Tot em fa mal!
—Mira, Joan, la ciutat
i el portal tot resplendent:
sembla que un cel s'ha tornat:
d'àngels, n'hi ha més de cent
—També hi ha gent!
—Ja que som a l'establia,
Joan, baixa del cavall:
adora el Fill de Maria;
nosaltres farem un ball.
—I jo un badall!
—Aquí teniu un capó
i la pell d'un gros cabrit;
vos servirà pel minyó
mentre serà tan petit.
—Per posà al llit!
—De llenties del nostre hort
vos en porto un sarronet,
i un poc de vi vell i fort
perquè feu un bon traguet.
—Si teniu set!
—De formatges, no en tinc cap
i no us en puc regalar;
de coques, no en tinc tampoc,
perquè no hem pogut pastar.
—Sí, això pla!
—Besa el petit Infantó,
tu que encara no tens pèl;
de ma part fes-li un petó
perquè ens vulgui a tots al cel.
—Amb sant Miquel!
—Jo me'n torno, Jesuset;
sant Josep, adéu-siau;
Vós, Maria, si vos plau,
tornaré passat el fred.
—Amb el Joanet!
—Joanet, tu no vindràs,
perquè m'has fet quedar mal.
Potser així començaràs
a ésser un home més com cal.
—No serà tal [1].

L'alegria no se n'anava tota en cantúries. Era obligat de ballar. Els pastors s'agafaven de mans i feien un ball rodó, el qual devia ésser el record i la desfiguració d'aquella sardaneta de què ens parla la cançó. Dintre de la

[1] Recollida per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

rodona posaven el manyac, que, en sentir-se atabalat per la cridòria, tractava de fugir, però era consigna dels ballaires no deixar-lo sortir del mig, i s'estrenyien en els indrets per on la bestiola mirava d'escapolir-se. L'animalet no parava de belar, de furgar i de fer dringar l'esquella, i els pastors cantaven, cridaven i picaven de peus tan fort com podien, i feien ressonar tota l'església amb llurs esclops ferrats. Com que els pastors, si eren molts, difícilment podien ballar tots alhora, quan uns se'n cansaven s'hi posaven uns altres, i entre tots procuraven de fer com més soroll i com més gresca millor.

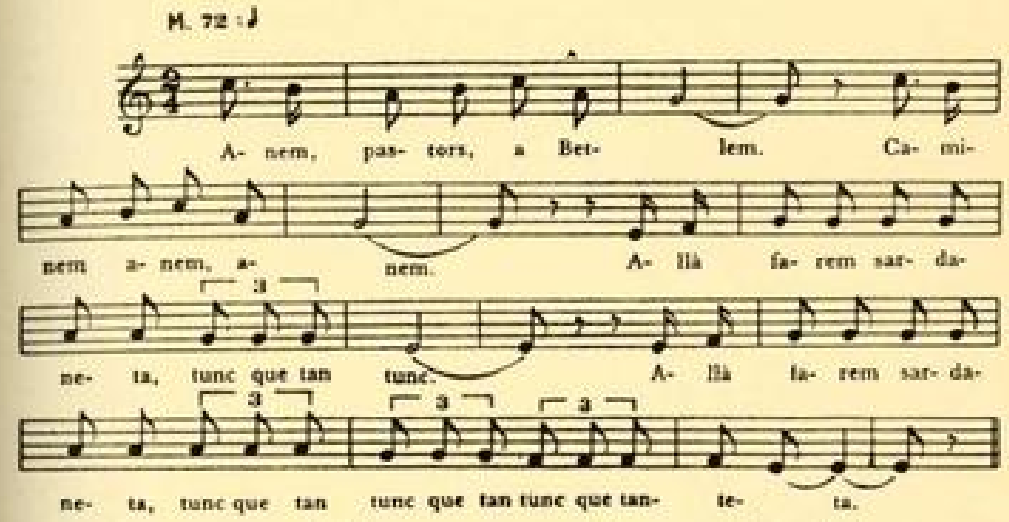

Anem, pastors, a Betlem;
caminem, anem, anem.
Allà farem sardaneta,
tunc que tan tunc;
allà farem sardaneta,
tunc que tan tunc,
que tan tunc, que tanteta.
Si l'àngel no és mentider,
bé sé jo on el trobaré;
allà en aquella coveta.
Jo li porto un formatget
per quan ell sigui grandet,
que tindrà força dentetes.
Com que plora el minyonet,
jo li porto un matonet
i li beso la maneta.

Déu vos guard, i va de bo;
un traguet amb el porró
i també alguna neuleta.
¿On aneu, oh gent de Déu,
sense esclops, amb tanta neu?
Si l'Infant no té robeta.
—Oh!, quin minyó que teniu!
Sa mareta, com es diu?
—És Maria sa mareta.
—Per la mare vull deixar,
perquè es pugui alimentar,
una gallina grosseta.
I aquest gall dindi tan gros
l'ofereixo al seu espòs,
que en farà bona festeta [1].

Quan el cor els deia prou, decidien de fer via cap a Betlem, a visitar l'Infantó i oferir-li llurs presentalles. Formaven una caravana, presidida pel majoral, seguit del seu manyac, la pastora, els pastors i, en darrer terme, el rabadà escèptic. Però el camí de la pica al presbiteri era molt curt, i calia simular una via molt llarga. Els pastors, sense deixar mai de cantar cançonetes escaients, feien un gran moviment de vaivé del cos; sense moure's del

[1] Recollida per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

lloc, es bellugaven molt i no avançaven gens, i quan caminaven, feien tres passes endavant i dues endarrera. Per fi arribaven al terme de llur viatge i adoraven l'infantó Jesús, de vegades representat per un veritable infantó posat dintre d'un bressolet, i altres vegades, per una imatge que els presentava el sacerdot. Els pastors ripollesos que feien el paper de majoral tenien un gran interès a ensinistrar el manyac a agenollar-se en fer-ho el seu amo, i així, en agenollar-se el pastor, també ho feia el moltó que duia al costat. Tots els pastors treien dels sarrons llurs ofertes, que generalment consistien en productes de la llet i llaminadures de caient muntanyenc i camperol. Moltes vegades, el majoral oferia el manyac. Hi havia cops que les ofertes eren simulades i, acabada la missa, els pastors se les menjaven amicalment i collectivament a la plaça; altres vegades eren rifades a la plaça i el profit es destinava al culte. La presència del manyac a l'adoració va originar el refrany que diu:

El cèrcol.

Per Nadal, el bon pastor
va a adorar amb el seu moltó.

La creença que els tres pastors que van acudir a adorar el Jesuset li van portar un moltó és universal i ha donat origen a la figura de pessebre del pastor que va a adorar amb una ovella a coll. Fins ben entrat el present segle, a Sant Climent del Llobregat iniciava l'adoració un pastor vestit amb pells de xai ben llanudes; cofat amb un barret ample, tot guarnit de cintes, flocs i elements vegetals, i calçat amb esclops tot decorats i pintats de coloraines. Duia un anyell carregat al coll, que oferia al Jesuset. El seguien altres tres pastors, també tots mudats, però no tant com el primer, el qual venia a figurar com el majoral de la colla. Sonaven el flabiol i tocaven obligadament la tonada del Noi de la Mare, que el majoral seguia repicant els esclops. Darrera els pastors, seguien tres bens. Temps enllà, la colla havia fet un ball rodó, tancant, dins de la rodona, els bens, que no paraven de belar enmig de les grans cantúries i alegria de tots els fidels congregats al temple.

A Vallbona del Penedès intervenien en la representació cap a una cinquantena de figurants que simulaven ésser pastors, entre els quals hi havia

una pastora que durant tota la representació feia veure que filava. Sant Josep i la Mare de Déu feien moixaines a un infantó de pit, de dins d'un bressolet, situat al presbiteri. Quan hi havia a la població un matrimoni jove que tenia un infant molt petit, els era encarregat el paper de la Sagrada Família. Un àngel baixava del cor, que volia figurar el cel, i anunciava el faust esdeveniment al majoral dels pastors. En el curs de la representació, que era llarga i complicada, la pastora, al so de la nadala d'aquest nom, es presentava a Maria i li oferia llurs serveis com a serventa.

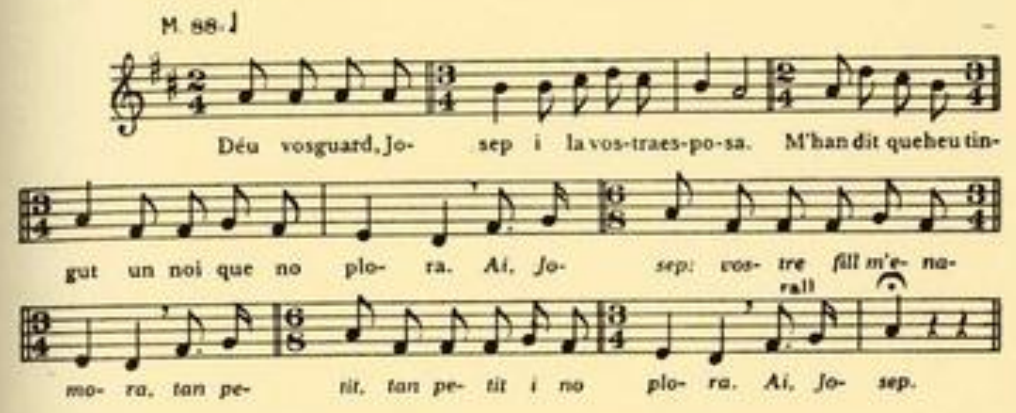

—Déu vos guard, Josep,
i la vostra esposa:
m'han dit que heu tingut
un noi que no plora.
Ai, Josep,
vostre Fill m'enamora,
tan petit,
tan petit i no plora.
Ai, Josep!
Si em voleu llogar,
jo só una pastora
que ha vingut de nou,
no fa gaire estona.
Jo bressaré el Noi
i li faré sopes;
si em voleu llogar,
no feu cerimònies.
També sé cosir
tela fina i bona;
fer puntes no sé,
ni só brodadora.
També sé pastar
i sé fer bona olla,
el caldo també,
per la vostra esposa.
En quant a fer el llit,
no sóc peresosa;
escombro molt bé,
que és propi de mosses.
De mitja, en sé fer;
també sé fer gorres,
i també casquets
per los de corona.
Jo no tinc parents
ni algú que em socòrria;
vinc de l'Orient
a buscar senyora.
Digau, vós, Josep,
també, la senyora,
que quan em convé
no sóc dormidora.
No vull guanyar res,
ni vull que em deu cosa,
que d'estar amb Vós
me'n tinc per sortosa.
Amb això, quedem
que d'aquí a una estona
tornaré a saber
de vós la resposta.
Així, amb Déu siau
vós i vostra esposa,
i rebeu avui
tots l'enhorabona [1].

[1] Recollida per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

L'adoració dels pastors encara es feia pel 1913, i la pastoralla encara ballava un ball rodó davant del Diví Infant en ple altar.

A Gandesa, s'havia fet una representació de l'Anunciació per part d'un àngel que baixava del cor i sostenia una llarga conversa amb el majoral, el qual escampava la nova entre la pastoralla, que, sabedora del prodigi, es disposava a l'adoració.

La pastoralla de Begues portava a missa cabretes ensinistrades i manyagues, tot adornades i mudades. Durant l'adoració, el majoral seia en una mena de tinell dalt de l'altar, on només seu el bisbe durant la visita diocesana; la resta de pastors seien a terra, també a l'altar, i menjaven enmig de gran gatzara i fent bons xerrics de vi d'una enorme carbassa, que mai no podia mancar i que duien penjada al coll com el sarró. Acabada l'adoració, donaven l'àpat per llest i el majoral abandonava el seu setial d'honor.

A Corbera de Llobregat, Begues i Vallirana, els pastors guarnien el bestiar dels ramats amb tanta esquelleria com podien, i n'aplegaven com més caps millor, i durant l'ofertori el feien desfilar per davant del temple de manera que sonés força l'esquelleria, per tal de fer com un acompanyament pastoral adient a les cantúries de l'interior. Anaven amb el bestiar tants pastors com hi havia a la població, i tots sonaven llurs flabiols. Feien restar i moure el bestiar per la plaça fins acabar la missa.

A Rupit, els dos o tres pastors més vells i de més respecte havien celebrat, davant de l'altar, un diàleg improvisat, relacionat amb el naixement de Jesús, en el qual barrejaven dites i conceptes sentenciosos i filosòfics, crítica local i, sobretot, opinions sobre els conreus, les ramades, les collites i tot allò que tenia interès ramader i rural.

Per muntanya, els pastors, sobretot els grans majorals, en adorar oferien un ocellet viu, que hom deixava anar, com ja hem dit abans, dins de la bacina, i que, en veure's lliure, aixecava, com és natural, el vol, i durant tota l'adoració voleiava pel temple, donant una nota de gaia alegria.

Per la pagesia vallesana, els pastors que anaven a adorar solien oferir, primer que res, un colomet, el qual, així mateix, en deixar-lo solt damunt de la bacina, aixecava el vol i, esmaperdut, voltava per la nau de l'església, atabalat per la cridòria de la gent que exterioritzava amb goig la seva joia.

A Maçanet de Cabrenys havien fet una representació en la qual intervenien quatre pastors, que, situats davant del presbiteri, sostenien llargs diàlegs, fins que, sabedors de la fausta nova, decidien anar a fer llurs ofrenes al Nadó de Betlem, del qual es desfeien en encomis i lloances. Havien fet el paper pastors autèntics. Aquesta adoració va celebrar-se fins l'any 1913.

A Vilaller acudien al temple, disfressats com de pastors i fent la funció de tals, tots els infants que anaven a l'escola. Dintre l'església anaven distribuïts en dues rengleres, per ordre d'alçada; cantaven nadales i tocaven instruments infantils. A l'altar, guarnien com una coveta, amb brancatge, i dins d'ella jeia una imatge de l'infant Jesús, al qual cada infant, en adorar-lo, dedicava un verset.

A Montmany, a la darreria del segle passat, s'aplegaven tots els pastors de la Valldeneu per anar a adorar, junts, a l'església de Montmany. En acabar el cant de l'evangeli, des del carrer, fora de l'església, una veu cantava les dotze, i de seguida, una altra, des de dins, exclamava: —Jesús és nat! — Els pastors es lliuraven a mostres de gran alegria. Al peu del cancell feien un ball rodó, ben repicat amb llurs esclops ferrats, tancant enmig el pobre manyac, dut pel qui feia de majoral, i que no parava de belar i de

La «imbomba».

fer sonar la borromba que duia penjada al coll. Tots els pastors duien els sarrons plens d'ofrenes, les quals lliuraven al Nadó a l'hora de l'ofertori. No les oferien directament; les donaven a una pastora, que formava part de la colla, i ella les oferia al celebrant.

A L'Arboç del Penedès, els pastors eren els que primer oferien. Anaven vestits amb samarres, portaven xais tot enflocats i els sarrons plens de minestra, que, un cop feta l'adoració, es menjaven en colla, dalt del presbiteri. Els xais oferts, finida la funció religiosa, eren subhastats a la plaça, i el producte es destinava al profit de la confraria de Sant Joan.

L'escolania de Montserrat, abans de la missa del gall, havia representat l'adoració dels pastors. Una cobla formada pels escolanets, en la qual a més dels instruments propis hi havia ferrets, gralles i rossinyols, anava a cercar la comunitat, per acompanyar-la fins a la sala de classe de l'escolania, on improvisadament tenia lloc la representació. Durant l'ofertori de la missa, els escolans que havien fet el paper de pastors acudien a l'església vestits

com a tals, i oferien formatge, pomes, figues i d'altres llaminadures per l'estil, que eren recollides en una safata.

Era costum, entre les comunitats caputxines, que uns quants llecs, coberts amb caputxes, proveïts de grans sarrons al coll i calçats amb esclops, anessin a adorar i cantessin un devessall de cançons durant i després de l'ofertori, cançons que seguia la gent congregada a l'església, enmig de gran gatzara i alegria. Solien escollir, per fer el paper de pastors, els llecs de veu més forta i més potent, i tenien molt d'interès perquè la veu dels frares sobresortís i es destaqués enmig del conjunt del cant dels fidels. Sovint s'entaulava un peu de competència entre els cantaires. La gent tractava d'ofegar la veu dels llecs, i els frares s'esforçaven per superar-la i sobrepujar la veu dels fidels. A l'església dels pares caputxins de la Rambla de Barcelona, uns quants llecs calçats amb esclops, amb grossos sarrons i llargues gaiates, feien el paper de pastors, i anaven a adorar enmig de gran gatzara i alegria, fent-se passar per tals i dialogant sobre la inesperada vinguda del Messias. El diàleg era lliure, i es descabdellava en tons molt festius i alegres, per tal que fes riure els fidels com més millor. Una mena de representació semblant es feia en la majoria d'esglésies de caputxins.

Per la Plana de Vic, els personatges que fan el paper de pastors en les representacions dels pastorets, per tal de regalar l'Infant en anar-lo a adorar, feien el *ball de les ballestes*. Així anomenaven uns cèrcols tot enflocats de cintes i de flors, amb nombrosos cascavells, els quals cèrcols sostenien enlaire, per damunt del cap, oberts en arc i formant com una arcada per llur damunt. En ballar, accionaven les ballestes al ritme de la tonada i feien dringar els cascavells harmoniosament. Sembla que, en altre temps, també feien aquest ball, dins de l'església i davant del Nadó, els pastors que anaven a adorar-lo.

A Ferreries, de Menorca, fins ben entrat aquest segle, es feia una representació de l'adoració dels pastors un xic diferent de les del continent. Era tota cantada. Hi intervenien un gran nombre de pastors i cinc pastores que dialogaven amb Josep i Maria; a més, hi intervenien d'altres personatges, situats darrera de l'altar, els quals hom no veia, però sí que sentia. Feia un paper important en la figuració un timbal que tocava i marcava el ritme.

Donem un fragment dels parlaments del pastor primer i del pastor quart.

Toca tambal,
toca Pasqual,
toca Regina;
tot són festes d'alegria,
ses de Pascu i de Nadal.
Jo som es pastor més gros,
que veng per entre ses murtes,
amb ses faldes curtes, curtes,
i els mostatxos plens d'arròs.
Toca tambal...
Jo, qui som el quart pastor,
qui no teng més que una coca,
i me la llev' de sa boca
per donar-la al Sant Minyó.

A Mallorca, hom cantava cançonetes gracioses, corrandes d'una ingenuïtat encisera, el cant de les quals feia la delícia de la fadrinalla, que solia cantar-les. Les acompanyaven amb el so de la típica simbomba. En transcrivim un parell, per mostra, del vast repertori que en cantaven.

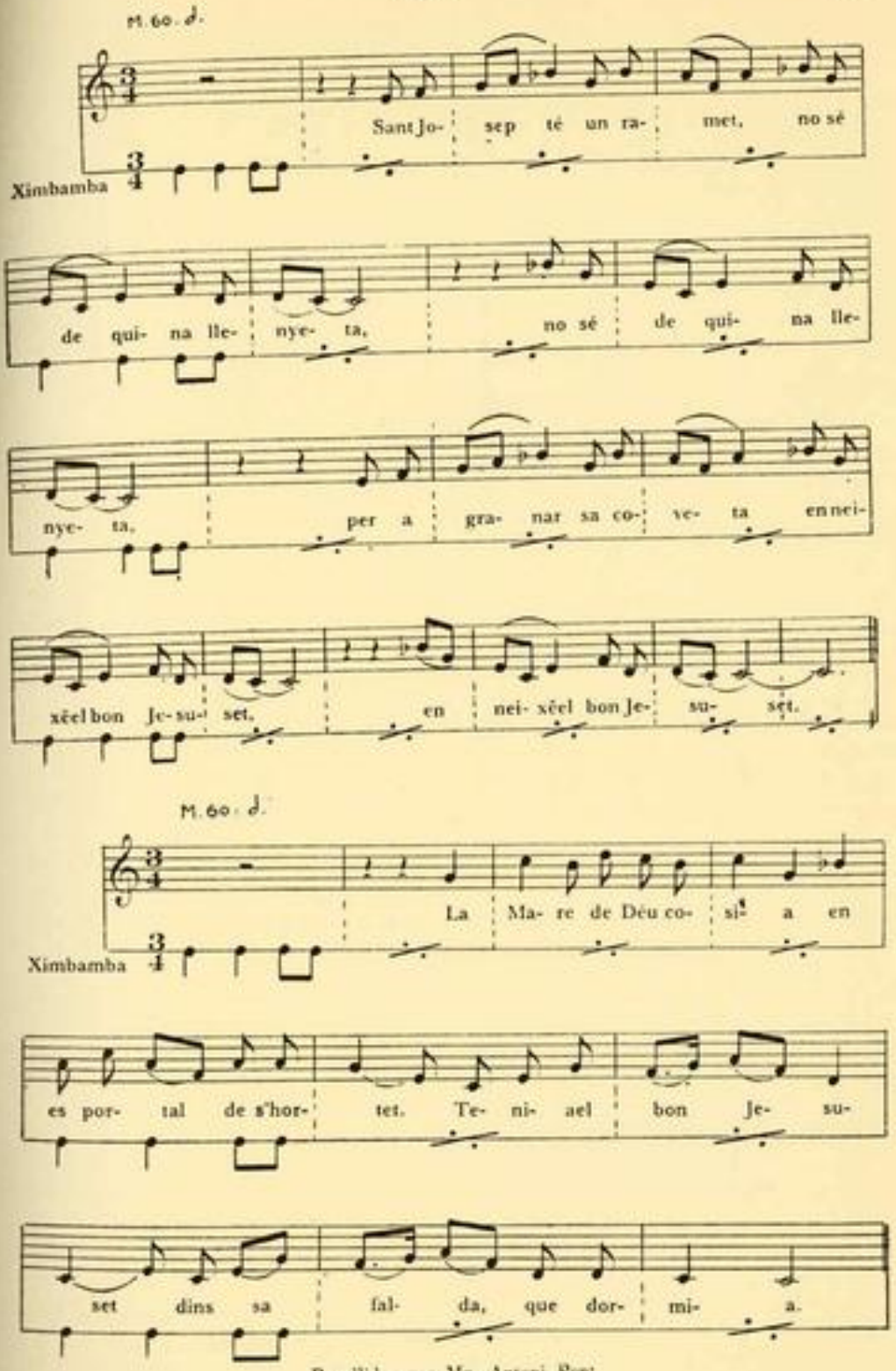

Recollides per Mn. Antoni Pont.

A la Seu de Tarragona encenien un gran salamó del davant de l'altar major, i amb tota majestat i cerimònia l'aixecaven al moment de l'elevació. La claror vessava a través del brodat rosetó de part d'amunt de la porta principal i omplia de llum tota la plaça immediata. La llegenda conta que, una nit tempestuosa de Nadal, una nau es trobava en perill, amb l'orientació perduda i sense guia ni govern. En aixecar el salamó des de la Seu, la claror fou vista pels tripulants, i el patró, que era tarragoní i prou vegades havia assistit a les matines, va reconèixer que es trobaven davant de Tarragona. Aquella claror va trencar suficientment l'espessa fosca per a poder maniobrar i posar la nau en salvament. El patró va instituir una deixa perquè sempre més fos encès el salamó la nit de Nadal. Fa uns anys, però, que no l'encenen.

L'espasí tocat a Eivissa amb una fulla de daga, a tall de ferrets.

Els pescadors de la Costa Brava, al punt de la consagració, posaven la mà dins de la pica de l'aigua beneita, creguts que així estarien salvats, per tot l'any, de morir negats. També creien que s'asseguraven una bona pesca. A Eivissa, antigament, després de l'ofertori, el sacerdot s'asseia en una cadira, de cara al poble. Les autoritats i les persones notables de la població, vestides amb llurs millors robes i cobertes amb grans capes, cantaven cançons descriptives del naixement de Jesús i dels passatges més importants de la seva vida. Mentre cantaven, s'acompanyaven amb castanyoles, molt grosses, de les típiques d'aquella illa. Aquesta funció venia a ésser com una descripció dels passatges de les Santes Escriptures que fan referència a la vida de Jesús, feta al poble per les persones notables i venerables; talment un deix de predicació evangèlica feta pels patriarques de la comunitat. Aquest cant participava de cançó i de recitat, i tenia aire i caient representatius.

La cançó venia a ésser com uns goigs descriptius del misteri de Nadal. Era alternada amb modulacions inarticulades, molt elementals, que donaven al cant fesomia arcaica i tota especial. És remarcable el qualificatiu de *caramelles* que hom aplicava a aquest cant singular, el qual era, alhora, cançó i salmòdia. Els músics s'afileraven davant de l'altar major. Tocaven tres instruments: el flabiol, el tamborí i l'espasí. El tamborí iniciava el cant i en marcava el ritme. Els músics no paraven de fer so, per acompanyar el cant, i el flabiol en marcava la dominant.

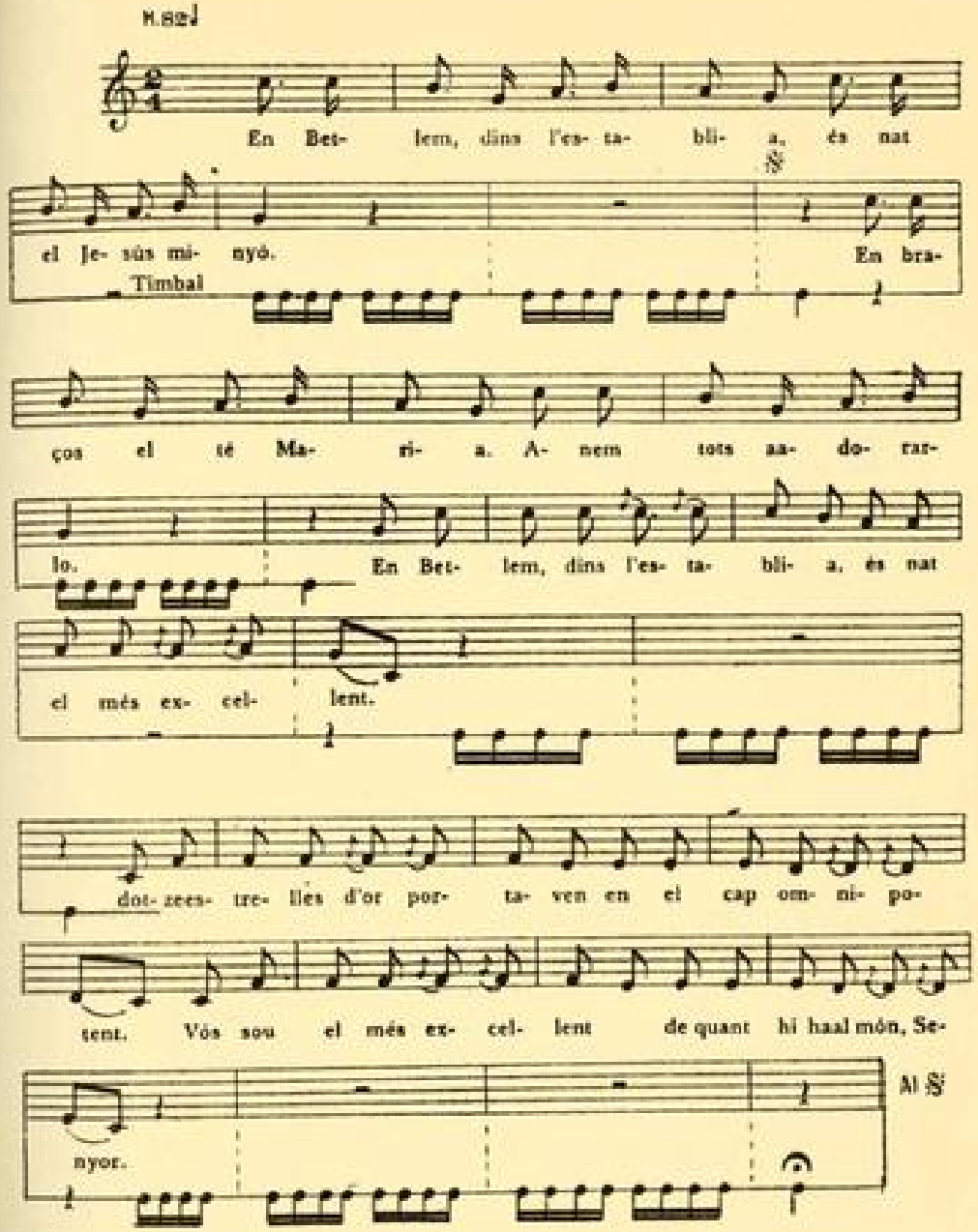

En Betlem, dins l'establia,
és nat el Jesús minyó;
en braços el té Maria:
anem tots a adorar-lo.
En Betlem, dins l'establia,
és nat el més excel·lent;
dotze estrelles d'or portàveu
en el cap omnipotent.

Vós sou el més excel·lent
de quant hi ha al món, Senyor.
En braços lo té Maria,
anem tots a adorar-lo.
Pastorets de les ovelles,
ben pasturau los anyells
i los bous i los vedells:
Nostro Senyor és nat entre ells.

perquè promès li havia
a sa Mare del Senyor.
Dins una menjadoreta
un poc de paia hi havia;
allí és nat el Bon Jesús,
de la benedita Maria;
sant Josep també hi havia,
d'àngels una processó.
De tots els sants que hi ha al cel
sant Josep és el major,
perquè es meresqué sê espòs
de sa Mare del Senyor.

Es bou de present estava,
no tenint ús de raó
es Minyonet son Criador;
alegre't, pecador,
ara que tenim rescat.
Maria mô l'ha donat,
hora de salvació.
Herodes s'hi va tardar,
en la seva ignoria;
va fer es minyonets matar,
de tres anys, tots es que hi havia,
per veure si encontraria
an el Bon Jesús minyó [1].

En tractar de les albades de la vigília d'avui vam parlar de la cobla que les acompanya, la qual així mateix fa música dins del temple per subratllar la cantada litúrgica popular d'avui. Vam indicar que aquesta cobla està formada per tres sonadors que toquen quatre instruments: flauta i tamborí, castanyoles i espasí, que fa l'ofici de ferrets. Resulta molt remarcable la subsistència de l'espasí, arma anys ha caiguda en desús, com a instrument musical, que sembla acostar-nos als temps pregons de la descoberta dels metalls. La troballa d'aquests va produir un trasbals en la societat simple d'aquells temps, i la primera utilització que se'ls donà fou per a fer armes, les quals, a més de la defensa i la cacera, foren emprades per a tants d'altres usos pràctics com s'esqueia. Amb les primeres puntes de sageta i contells metàl·lics remenaven també la terra a tall de càvec o arada, hi trossejaven i tallaven els aliments, i, fent-les copejar i dringar elles amb elles, hi feien música com encara fan els camperols de l'illa pitiüsica copejant l'espasí amb la fulla d'una daga a tall de ferrets.

Fins ara, la mainada de Castellterçol, per les diades de Nadal, de Cap d'any i dels Reis, disfressats de pastors i en gran colla de nens i nenes, anaven a cantar cançonetes de Nadal davant del pessebre guarnit en la capella de Sant Francesc, de la parròquia, i, quan donaven per llesta la cantarella, tots oferien alguna coseta, que portaven dintre d'un sarronet: llaminadures, robeta, llenya. Les presentalles, però, eren figurades, puix que els queviures, se'ls menjaven entre tots, allí mateix, en alegre companyonia, i els altres efectes, cada u se'ls en tornava.

Aquesta mena de representacions es pot dir que eren generals arreu, i no hi havia església ni església on, de manera molt ingènua, sobretot gaia i alegre, no es festivés l'advenimen del Messias. No se n'escapaven ni les comunitats religioses, malgrat que, per raó de llur regla monàstica, semblés que havien d'estar-ne privades. Tenim a la vista el text d'un *Drama sacro del nacimiento de Nuestro Señor Jesucristo anunciado a los pastores para cantarse en la iglesia del Real Monasterio de Santa Clara de nobles señoras religiosas benedictinas de Barcelona, el 13 de enero de 1796 por la capilla de Santa María del Pino, siendo su maestro el Rvdo. Francisco Sampere*,

[1] Recollida per Mn. Antoni Pont i Llobrà. (Arxiu del Pic. de la Llengua Catalana.)

presbítero. Intervenen en la representació tres personatges, tots pastors, anomenats en el repartiment Batu, Gila i Antonil. I no creieu que tot això estigui tan lluny com sembla dels nostres temps, ja que, l'any 1930, el sacerdot confessor de la comunitat de monges de Balaguer, on es conservava la valuosa imatge del Sant Crist de Balaguer, ens contava que la comunitat cada any celebrava la festa del Naixement del Senyor amb gran joia i alegria, i que hi havia en la comunitat dues monges aragoneses, bones ballarines, que ballaven unes jotes davant de l'Infantó, en honor i glòria seva.

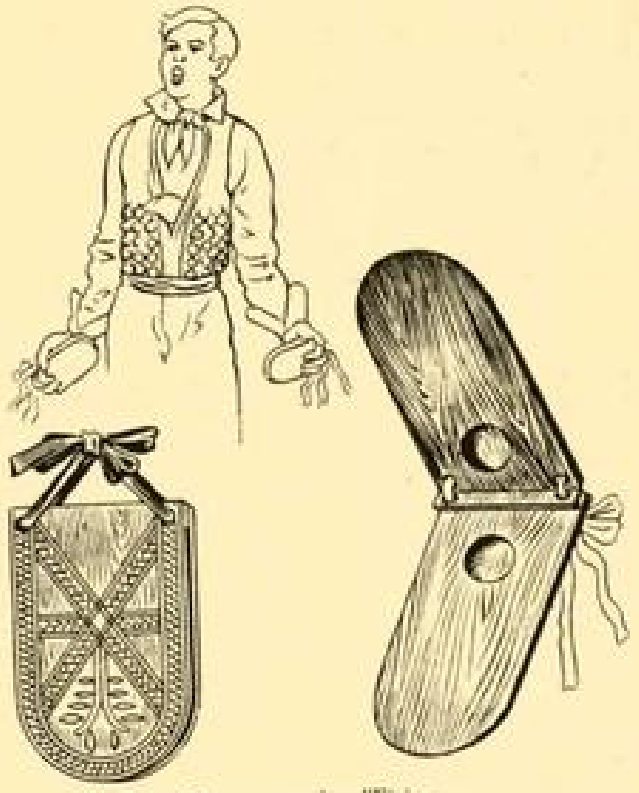

Les castanyoles d'Eivissa.

El ball era, podríem dir, general, ja dins mateix de l'església, durant les gaies expansions de l'obertori, ja a la plaça, en sortir, o bé davant dels pessebres. Els organistes i els músics d'harmònium fins fa quatre dies tocaven un vast repertori de tonades de dansa, entre les quals se'n comptaven que no eren gens desitjables. Les nadales ens parlen de diversos ballets fets davant del Diví Infant per part de la pastoralla, entre els quals els més citats són la sardana i el ball rodó. Entre les cançons de Nadal, són en bon nombre les que es canten amb tonades de dansa i que, amb tota probabilitat, havien servit per a ballar. Una de les que es troben en aquest cas és la del *Noi de la Mare*, que a la darreria del segle passat es ballava per diferents llocs del Pla de Barcelona. Es dansava en ball rodó mimat, durant el qual els ballaires es deixaven anar diverses vegades i aixecaven i abaixaven els braços

de diverses maneres, i feien diferents gesticulacions xiroies i alegres, més còmiques que serioses. També havia estat molt emprada per a ball rodó la *Tunc-que-tan-tunc*, cantada amb diverses melodies. Per les valls d'Olot, especialment a Sant Joan les Fonts, havien fet un ball incorporatiu, al so d'una nadala seriada, basada en el vestidet del Nadó. A cada represa, afegia una nova peça de roba a la recobla, representada per un nou ballaire que s'afegia a la rodona.

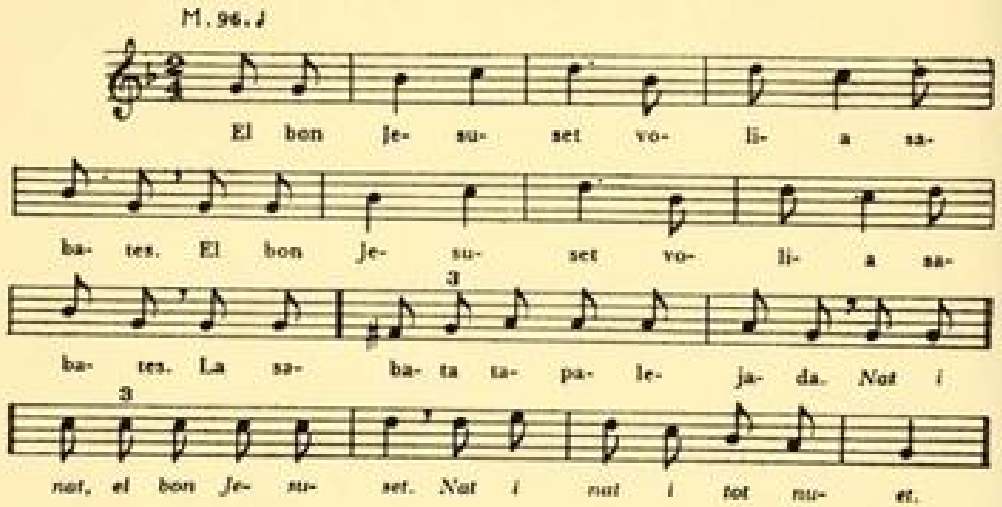

El bon Jeesuset
volia sabates.
La sabata tapalajada.
Nat i nat, el bon Jesuset;
nat i nat, i tot nuet.
El bon Jesuset
volia mitgetes.
Les mitgetes, ben vermelletes.
El bon Jesuset
volia calçons.
Els calçons, amb dos botons.
El bon Jesuset
volia camiseta.
La camiseta, entapadeta.
El bon Jesuset
volia faixeta.
La faixeta, ben llargueta.
El bon Jesuset
volia armilleta.
L'armilleta, de sedeta.

El bon Jesuset
volia jaqueta.
La jaqueta, de panyo fi.
El bon Jesuset
volia manteta.
La manteta, gruixudeta.
El bon Jesuset
volia barretina.
La barretina, escarlatina;
la manteta, gruixudeta;
la jaqueta, de panyo fi;
l'armilleta, de sedeta;
la faixeta, ben llargueta;
la camiseta, entapadeta;
els calçons, amb dos botons;
les mitgetes, ben vermelletes;
la sabata, tapalajada.
Nat i nat, el bon Jesuset;
nat i nat, i tot nuet [1].

Havia estat costum estès que, un cop finida la missa del gall, la clerecia resés una absolta pels difunts de l'any a la parròquia. Els fidels també dedicaven unes oracions per les animetes dels traspassats.

[1] Recollida per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

Per la ruralia ripollesa, després de la missa del gall i després de l'Ofici, l'església cantava una absolta pels difunts de la parròquia, i molts fidels en feien cantar d'altres, dedicades a llurs familiars morts.

Semblantment com per Corpus i pel Dijous Sant, els petits obrers de l'església amagaven monedes d'argent sota les tovalles de la mesa, perquè hi restessin durant la Consagració, amb l'intent que adquirissin la gràcia d'immunitzar de l'acció d'arma de foc i de tall.

La flauta i el tamborí d'Eivissa.

La fadrinalla d'Arenys de Mar tirava mangre i fum d'estampa a la pica de l'aigua beneïda perquè els fidels s'embrutessin la cara en senyar-se.

El senyor del castell de Saltells tenia un fill una mica eixelebrat, que va fugir de la llar paterna, i així fou com el seu pare va passar molt de temps sense saber-ne res. En arribar a l'hora de la mort, el senyor no sabé a qui deixar el seu patrimoni i en va fer donació a l'abat del monestir de Sant Cugat del Vallès, amb la condició que, quan tornés el seu fill, li'n cedís una part, a criteri i voluntat seva. Uns anys després de mort el cavaller, va tornar el seu fill. Sabedor del testament del seu pare, va acudir al pare abat, el tracte del qual no el va pas satisfer. Indignat, el jove cavaller, seguit de dos companys, la nit de Nadal va anar a matines a l'església del monestir i va engegar un tret contra el pare abat, mentre aquest oficiava, i el va matar. Fins ara s'han conservat robes dels vestits del monjo i de l'ornament de l'altar, tacades de sang de l'abat. A conseqüència d'aquest crim sacrileg, fou costum que la nit de Nadal, en moltes esglésies, i especialment a les conventuals, es posessin gents d'armes al peu de la porta, per tal d'evitar que passés algú amb

armes. Els qui curaven d'aquesta vigilància tenien facultats per a fer desabrigar els fidels fins al punt convenient que els permetés de poder-se ben convèncer que no portaven cap arma amagada.

A l'església, antigament, havia estat costum, per Nadal, repartir pa beneït als fidels que concorrien als oficis divins. A l'església de Santa Maria de la Mar, fins l'any 1865, encara repartien coca beneïda. A la Vall d'Àneu, s'ha repartit pa fins ara. Hom feia besar als fidels un portapau d'argent i seguidament els donava un panet. A Reus, per Nadal, pasten un pa amb matafaluga, el qual és de forma circular, un semblant a una corona; l'anomenen *foradat*, i antigament l'havien repartit a l'església.

En altre temps havia estat molt estès el costum de repartir als fidels llaminadures i fruites seques, especialment nous i avellanes. Hom feia creure als infants que les dites coses procedien del bateig del Jesuset, i per això, llavors aquests feien ús de l'expressió *tirar bateig*, en record de les llepolies que hom sol tirar a la xicalla quan se celebra un bateig. Era corrent *tirar el bateig* des de dalt del cor. La mainada s'atropellava per agafar-lo a l'aranya estiracabells. A Llers, el tiraven des del cim del campanar. A Barcelona, en les esglésies importants que sota de l'orgue tenen la típica testa de moro penjada, tals com la Catedral, Santa Maria de la Mar, Santa Maria del Pi i l'església del Palau, les llaminadures sortien de la boca de la carassa. Hom les tirava des de l'orgue per un conducte especial que les conduïa fins a la testa, tal com ja tenim explicat.

Havia estat general l'ofrena del pa de la pastada sagramental de Nadal, de gràcia divinal, que li donava sentor sagrada i el feia diferent del de la resta de l'any; gràcia i sentor pròpies dels fruits de les primícies.

A Isil beneïen redorts, que servien per a esmorzar en sortir de missa.

A L'Arboç del Penedès, els pastors feien pastar coques, que donaven a l'església; els sacerdots les beneïen durant l'Ofici i eren repartides entre els fidels. També en repartien a Vilafranca i a Vilanova i La Geltrú.

Pel Penedès la gent portava coques a l'església que el sacerdot beneïa a la primera missa. De retorn a casa eren partides a bocinets i en menjava tothom i àdhuc en donaven al bestiar, creguts que guardava de ràbia.

Els pastors d'Olost de Lluçanès oferien una grossa coca en comú. El sacerdot la beneïa, i després, dins mateix de l'església, l'esbocinaven i se la menjaven en colla, enmig de gran gatzara i alegria.

Havia estat costum general l'oferta de pa, en una o altra de les seves múltiples formes. La cançó de Nadal ens en parla a bastament:

Adéu-siau, Família Sagrada,
que a la muntanya ens hem d'entornar,
i fins demà, que carregats de coques,
cançons i cobles, us vindrem a cantar.
Durem també un paper de neuletes
bo per a les dentetes de l'infant petit,
i un barralò de dolça malvasia
per a vós, Maria, i un capó rostit.

També durem de vi blanc una bóta
per sucar coques nosaltres, pastors,
i aquestes festes de gran alegria,
Jesús i Maria, preneu nostres cors.
Amb tal noticia, prompte s'alçaren
i en prepararen bé els sarronets
de pans, de mantega, nous i avellanes,
com també castanyes i algun formatget.

Entre altres coses,
donem-li mantega,
ensaïmades
i un pa de pessic.

fresques merengues,
tortells i melindros:
coses que pugui
empassar-se'n el Xic.

La musa popular sembla que considerava obligada l'ofrena de coques, i fa disculpar un pastor pel fet de no poder-ne portar:

De formatge, no en tenim,
i no us en podem portar,
i de coquetes tampoc,
perquè no hem pogut pastar

La llaminadura típica del Nadal antic era la coca amb mel, de la qual també n'era ofrenada al Nadó pels ingenus pastorets:

Per alegrar
el Rei del cel,
jo vull portar-li
coques amb mel.

Les coques amb mel, ben torrades, són les precursores del torrons, avui tan estesos, que originàriament venien a ésser una coca molt torrada i intensament dolça. Ja trobem referits els torrons en una nadaleta de mitjan segle XV:

Aportar-li ets en les caretes
hon són los altres minyonets.
E si callayr no volie,
donar li ets dels terronets
e de les neules quin havia.

L'escena del Naixement, segons la capçalera d'un full de cançonetes de Nadal de la segona meitat del segle XIX. (Col. de l'autor.)

A les catedrals, quan els canonges vivien en comunitat, després de les vespres s'havia celebrat una collació dins mateix del temple. El pavorde els repartia pa, neules, vi i licor. En algunes Seus el repartiment el feia el prelat en persona al peu de la porta i era extensiu a tots els fidels. Aquesta collació havia donat lloc a molts abusos i havia fet que ordenats i seglars es lliuressin a expansions irreverents i poc adients per les claustres i dins mateix dels temples, especialment als cors. Aquests abusos van conduir a privar les collacions, que foren substituïdes per una retribució en metàl·lic.

Pel que ens diuen algunes nadales velles i per alguns costums arribats fins a nosaltres, sembla deduir-se que, antigament, una part de l'àpat solemnial d'avui s'havia celebrat dins mateix del temple. Fins ben entrat el present segle, la pastoralla de les serres de Prades i del Montsant encenien una pe-

tita foguera dins mateix de l'església i, durant l'ofertori, menjaven al presbiteri, asseguts a terra. També hi menjaven els pastors de L'Arboç del Penedès, de Maçanet de Cabrenys i d'altres llogarrets pirinencs empordanesos. És possible que hom hagués festivat amb un àpat la sortida del Sol en el moment que, segons opinió popular, iniciava el seu ascens per la volta del cel, puix que havia estat opinió estesa que la creixença del dia començava precisament avui. Entre el refranyer referent a l'allargament de la claror hi ha un proverbi que diu:

La nit de Nadal,
la més llarga de l'any.

És possible així mateix que els pastors portessin un xai per oferir a l'església i que després l'escorxessin i coguessin davant del temple, a la foguera, tradicional fins ara per diversos llocs, i que el poble fes una *carnada* en comú a fora, a la plaça, o dins mateix del temple.

Els pastors de la nadala *Fum, fum, fum* ens parlen d'aquest àpat.

Al eixir-ne de matines
farem bones escudines.

Encara ara, a Reixac, després de la segona missa fan la *carnada*. Encenen una gran foguera davant de l'església. Hom hi cou carn de xai i de porc, botifarres i tota mena de carnal, i hom s'ho menja alegrement, amb pa i vi que cada u es porta de casa seva. L'àpat comú dura fins a l'hora del toc de la tercera missa. La cançó quatre-centista ens parla també de la carn de porc, la qual, possiblement, no podia mancar en aquest àpat.

Botifarres, companyons,
e latadas e ronyons
bé fan cantar la payella.

La cançó també parla sovint de l'ofrena d'aviram i de bestiar de ploma per part de dones que no sembla pas que fossin pastores, ofrena que qui sap si podia representar l'aportació dels terrassans a la festa tribal del solstici. Vegem com parla la cançó:

Dones, siau avisadas
ab sengles parels de gallinas:
amenauhi vostras vehinas
ab X parells de capons.
Perquè us prech, senyors e donas
qui aquest cant haveu hoyt,
Que als capellans de questa sgleia
Vullats donar a dinar
Capons, perdius e galinas,
E botifarras a sopar.
Haureume de deu bon guardo
Si tal almoyna voleu far.

El sentit col·lectiu i tribal de l'àpat sembla revelar-lo inequívocament el costum, existent fins ara en diversos pobles de l'Aran.

Solia aplegar-se gran gentada a la casa comunal de cada poble, per fer la castanyada, presidida pel batlle. Menjaven bona cosa de castanyes, les quals remullaven amb bon vi.

Resulta remarcable la gran diversitat de queviures que hom ofrenava al Jesuset, segons ens explica la cançó, gairebé tots impropis per a un nadó. Creiem molt probable que les ofrenes constituïen l'aportació personal de cada fidel a l'àpat. El costum explica l'ofrena de les

Panses i figues
i nous i olives

típica de la cançó del *Noi de la Mare*, però ofrena incomprensible com a gràcia feta a un infant acabat de néixer.

Diverses nadales ens diuen que sant Josep ofereix un convit a la gentada que acudeix a visitar el Nadó. Donen la impressió que, en l'àpat celebrat dins del temple, el qui feia el paper del sant Patriarca en la representació del naixement devia curar d'endegar el convit, a tall, diguéssim, de mestre de cerimònies. Sembla que els qui des del cor cantaven i feien el paper d'àngels i els altres actuants que intervenien en la figuració devien ocupar lloc preferent, si cal jutjar per les referències que ens en fa la cançó.

Vegem com ens en parla una nadala:

Josep se n'és anat per fer una aplega:
ha tornat carregat de bona caça i pesca,
tant, que no ho pogué portar, que hi hagué de tornar.
Convida els capellans amb molta reverència
i els dóna, per menjar, faisans de València,
i, sense cap altre engany, els va donar també un gall.
També va convidar els regidors i batlle
i els donà per menjar una molt grossa guatlla;
també formatge rallat, que és menjar regalat.
Convida els pastorets a la sopa bullida
i els dóna per menjar una cuixa rostida,
i dos brocalets de vi, per fer-los ben dormir.
També va convidar les viudes i casades
per menjar sang i fetge i una escalivada;
va donar-los codonyat, que hi van fer un gros forat.
Convidà a les donzelles per a menjar costelles;
cuites els les va donar, cuites a les graelles:
menjaven, a cremadent, davant de tota la gent.
Quan hagueren sopat, els fadrins n'arribaren:
ja varen fer un gran crit: —Dones, porteu vianda!—
Van venir tan afamats, que fins van llepar els plats.
Mentre anaven sopant, Josep no es descuidava
de mirar el seu fillet i sa esposa mare,
i els deia, molt cortès, si els faltava res.
Quan van haver sopat, Josep digué les gràcies;
moltes gràcies donà a Déu de la mercè que li féu.

Un bell exemple de convit de Nadal ens el dóna la cançó del *Pardal*, la qual s'havia escenificat per les Carnestoltes; ens diu que el patriarca va caçar un moixó amb ballesta i va convidar a menjar-ne gran gentada.

Aquests àpats en què intervenen les divines persones aHudeixen molt probablement als qui feien llurs papers en les representacions del Naixement. El pare Villanueva ens diu que era costum que les gents, després de la comunió, requerissin els sacerdots perquè els donessin queviures: pa, fruites i sobretot vi. En les àpoques de pagament de diverses catedrals figuren partides per la compra d'avellanes i castanyes destinades al repartiment nadalenc. Les que fins a la darreria del segle passat llançaven per la boca les carasses dels temples barcelonins eren un record de les que l'església havia repartit profusament als fidels.

A Isil, la fadrinalla curava d'encendre una gran foguera davant del temple, amb soques i llenya, que anava a tallar al bosc molt de temps abans i que allí les deixava perquè s'assequessin. El sacerdot beneïa redorts i cócs, coques petites circulars, les primeres amb un forat al mig, en forma de grossa rosquilla. A la sortida, menjaven en franca camaraderia, remullant-les amb vi calent i aiguardent, i, alternats joves i noies, feien un ball rodó al voltant de la foguera, al so de les mateixes corrandes emprades per la ballada de la vetlla de Sant Joan, dialogades i alternades entre fadrins i donzelles. La primera que hom cantava era la mateixa que per la nit indicada:

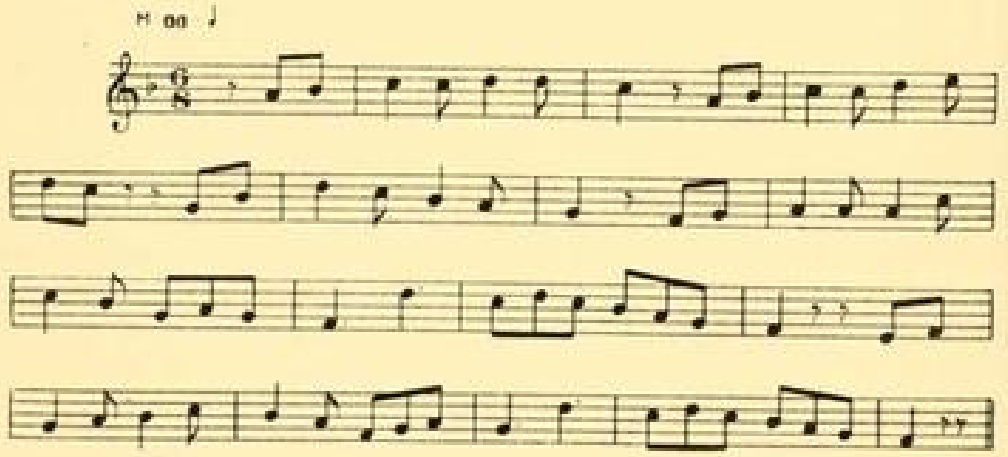

Tonada del ball rodó entorn de la foguera de Nadal, d'Isil, al Pallars. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

En acabar la cobla, la rodona es deixava anar i tots els ballaires es creuaven de mans damunt del pit i feien una sentida reverència, encarats a la foguera i com dedicada al foc. Antigament s'agenollaven i es senyaven.

Pel Bergadà, en sortir de missa havien hallat el *ball dels aranyons*, segons la variant bergadana, ben diferent de la de les contrades gironines. Aquest ball és fet en rodona i, semblantment com en el *Jan Petit*, els ballaires, a cada nova posada, belluguen i posen en acció una part del cos, repeteixen els gestos referits en les posades anteriors i tornen a anomenar-los. Aquests tipus de ball poden recordar cerimònies primitives de sembra. Vegeu aquest ball en el capítol de Carnestoltes.

Fins ara, per diversos indrets, l'església convida part del poble, en especial els qui han intervingut activament en la festa.

Fou costum que els rectors convidessin a esmorzar els cantaires i els altres intervinents en les funcions. Era obligat el plat tradicional de mongetes amb botifarra.

En alguns llogarrets del regne de València fou costum que la gent anés a la rectoria a menjar patates bullides.

Una darrera resta de l'àpat tribal de trenc d'alba, la podem veure en el costum de menjar quelcom en tornar a casa després de la missa del gall. Era obligat fer el tast del gall, menjar una mica de torrons i una parella de neules sucades amb vi d'Alella.

L'escena del Naixement, segons la capçalera d'un full de cançonetes de Nadal de la segona meitat del segle XIX. (Col. de l'autor.)

A Campdevànol, tots els cantaires, després de la missa, s'aplegaven i menjaven mongetes amb botifarra. Al Masroig *panaven la botifarra*, és a dir, que cada u mesurava un pam de botifarra i se la menjava. A Eivissa mengen, obligadament, carn de porc i un tipus especial de bescuit, mentre que a Mallorca mengen freixura de la porcella amb ceba, i pastisseria casolana nadalenca.

Per l'Alt Vallès, hom feia la *suca-muia*. La mestressa posava al foc de la llar una bona cassola de vi blanc. Amb la gran foguerada, tothom feia bones torrades, les quals sucava ben bé dins de la cassola del vi. El cap de casa era el primer de fer-ho, i després d'ell, seguien tots els altres familiars i el servei. Tothom menjava a discreció, fins que el cor li deia prou, per tal de retornar-se de la fredorada rebuda en tornar de la missa.

Per muntanya, en sortir de missa, fou costum fer les *torrades* amb llesques de pa de dotze lliures, ben sucades amb confitura de pera, codony, i àdhuc de patates ensucrades. També feien grans morterades d'allioli. Remullaven abundantment la collació amb aiguardent.

Al Lluçanès és obligat menjar allioli. Hom no comprendria un Nadal sense menjar-ne.

Per la Garrotxa s'havia fet la *torronada*. Posaven al foc una caldera, la qual omplien de mel, pinyons, ametlles, nous, i feien una cuita de torrons casolans, els quals, un cop mig presos, es posaven en plats, es tallaven a llesques i es servien a la mainada perquè poguès llaminejar a discreció durant el temps nadalenc.

A Mallorca, les fadrines fan una gran varietat de llaminadures i de dolceria casolana. En sortir de la missa conviden el promès, o els fadrins pels quals senten simpatia i predilecció, a tastar els dolços que han fet.

A València, tornant de la missa del gall, havien menjat farinetes amb llardons, freginat de porc, tallades de pernil i raïm per llevant de taula.

A Carcagent, en tornar de la missa del gall, feien el *ressopet*. Era obligat menjar llonzes fregides o a la brasa, alls i olives, i beure vi blanc. Per postres, no podien menjar altra cosa sinó castanyes, torrades al tió de la llar. És remarcable la paritat d'aquest àpat amb el sopar de Nadal. Sembla que podria tractar-se d'una resta de culte a les divinitats pairals.

Quan entre familiars hi havia algun ressentiment, era costum esborrar-lo en tornar de la missa del gall, en fer el petit repàs que solia iniciar la festa. El qui havia ofès anava a besar i abraçar el ressentit, el qual mai no rebutjava la submissió, i admetia la prova de cordialitat com un do diví que el cel li enviava per ésser el dia que era.

A Barcelona, de sortida de la missa del gall, la gent es lliurava a la mateixa gatzara amb què s'havia expansionat en anar-hi. Les colles passaven per la fleca a comprar el pa per a l'endemà. El forner els obsequiava amb coca ensucrada, com a present nadalenc.

Les mestresses de casa no solien assistir a la missa del gall, perquè estaven enfeinades amb els preparatius culinaris de l'àpat. En arribar a casa, hom feia el tast del gall, ja mig rostit o cuit a l'ast. Se'n donava una engruna a cada u, i tothom hi havia de dir la seva. Hom havia de remullar-lo amb una mica de vi dolç.

Les cases on feien pessebre, l'encenien i inauguraven en tornar de la missa, car ja era passada la mitjanit; Jesús, per tant, ja era nat, i hom ja podia representar el seu naixement sense caure en irreverència.

Pel Rosselló els presents dels Reis són gairebé desconeguts. El costum té lloc per Nadal. Els infants, en anar a dormir, posen les sabates davant del pessebre i creuen que el qui els les omple de llaminadures i joguines és el Nen Jesús que jeu nuet a la cova. Les cases que no fan pessebre, que són poques, les posen a la llar o a la xemeneia. La gent gran es fa els presents a l'hora del ressopó que fan en tornar de la missa del gall. És costum posar-los davant del plat de cada u.

Antigament, per terres de València, després de la missa del gall, el jovent feia albades. Dedicaven la primera cantada a la Mare de Déu i cantaven davant de l'església. Després visitaven el rector i els altres capellans, les autoritats i la resta del veïnat, amb preferència les cases on vivien fadrines.

Avui, la gent es llevava tard. Només matinejaven les dones, i encara únicament les qui havien de feinejar per la cuina per a preparar l'àpat solemne d'aquest dia. La majoria no esmorzaven, i els qui ho feien prenien xocolata. Segons el dir popular, la xocolata *renta els budells* i fa venir gana en comptes de fer-la passar. Resulta, per tant, el desdejuni més adequat per a un dia de bon dinar. Els qui no havien d'intervenir en les mecàniques culinàries sortien a prendre el sol i a comprar quelcom de les postres o del vi, que gairebé sempre hom s'havia oblidat.

La mainada de la costa de llevant, de bon matí anava a la platja, per tal de veure el Sol, car creia que brillava més que els altres dies i que corria

més de pressa perquè cada any estrenava, en tal dia com avui, un carro nou per fer el seu viatge de cada dia a través de tot el cel. Aquest carro anava tirat per moltes dotzenes de cavalls, els quals així mateix cada any mudava. Els xicots cercaven cavalls de mar entre el roquisser i les margues de la platja, creguts que eren els cavalls que durant tot l'any havien estirat el carro del Sol. La troballa d'un cavallet era interpretada com a averany de bona sort i de ventura i la gent els guardava amb molta cura. La creença que el Sol viatja dalt d'un carro és universal, i en els llunaris antics així és figurat. El costum infantil pot recordar un culte solar practicat pels pobles antics de civilització clàssica, que un dia determinat de l'any enviaven un carro, tirat per abrivats cavalls, cap al Sol, per tal que se'n servís. Com que el veien sortir arran d'aigua, s'imaginaven que tenia la seva casa arran de l'horitzó i sota del mar, i aviaven mar endins els carros i els cavalls que li oferien.

Comprant els tarrons, segons un rodolí de l'arca de Costums i Festes de Barcelona de la segona meitat del segle XIX.
(Col. de l'autor.)

Els antics gremis, corporacions, confraries, germandats, societats de fadrins i per l'estil, el matí d'avui solien aplegar-se per nomenar un *rei moixo*, el qual regnava fins al dia dels Reis. Aquest personatge no tenia res a veure amb els prohoms o sobreposats, o la junta, com en diríem avui. Era un títol accessori, amb la missió de recaptar cabals a profit de l'organisme, gairebé especialment per sufragar la cera que hom cremava per al culte al sant patró, els sufragis dels confrares traspassats i el Corpus. Els reis moixos tenien amples facultats d'emprar els procediments que volguessin. Se solien vestir de rei pintorescament, i anaven per les cases dels confrares en pla còmic i ridícul. Se'n solien emportar quelcom que el confrare havia de comprar a baix preu per tornar-ho a adquirir. Durant el període indicat, cap al tard, solien visitar els obradors on treballaven els agremiats i es lliuraven a fer excentricitats, dins d'un pla grotesc i còmic, a tall d'histrió. Després de la funció, captaven entre els confrares. Cap al tard de la tarda d'avui, s'havien aplegat diferents reis moixos a la Plaça del Rei, vestits de rei, amb corones i insignies ridícules, i havien fet com una mena de passada, a voltes seguits d'un cornamusaire, el qual sonava una tonada coneguda per la *Marxa dels Reis*. Aquesta passada es feia molt a la darreria del segle XVIII, i no va celebrar-se gaires vegades perquè semblava ridiculitzadora de la reialesa.

El matí d'avui havien celebrat llurs reunions les antigues colles de Sant Mus, per tal de nomenar el *xato major*, que era el qui gaudia de l'honor de poder portar la bandera, i els altres sobreposats. Es reunien en un lloc públic: uns anys, a la font del Gat; d'altres, al pati del davant de l'església de les carmelites del carrer de l'Hospital, on avui s'obre el carrer de la Cadena;

d'altres, a la plaça de la Igualtat o de Sant Agustí. Les reunions solien ésser molt divertides i pintoresques. Aquestes colles havien tingut molt crit entre la jovenalla obrera del raval. Això feia que anés molta gent a veure la reunió, la qual resultava molt animada i constituïa una nota de color viva i alegre dins de la vida de la ciutat.

Havia estat típic del matí d'avui anar a comprar els torrons. A mitjan segle passat, els torronaires valencians envaïen el mercat barceloní de torrons de Xixona, Alacant i d'altres tipus. Cada any n'enviaven un vaixell de vela, el qual gairebé no portava altre carregament. Els poncemers de Manresa i els confiters barcelonins van proposar-se combatre la invasió de torrons valencians, i van establir una fàbrica de torrons dels anomenats *de Xixona*, que va excel·lir notablement, en el preu i en la qualitat, als torrons que venien de València. Les rivalitats entre el torronaires de la terra i els valencians van exterioritzar-se fins al punt que els catalans ocupaven totes les parades establertes en les portalades de les cases dels carrers més importants i una part de les parades de la fira de torrons de la Rambla, mentre que els valencians només paraven a la fira, o havien de llogar botigues especials per a vendre torrons, com així ho van fer. Els torronaires d'Agramunt portaven barretina musca, i els de Xixona, barret rodó. La gent, en parlar de les diferències llurs, parlava de la batussa de la barretina amb el barret.

Els torronaires d'Agramunt anaven vestits de pagès endiumenjat. Ells duien calces curtes i gec curt de vellut verd o de color d'oli, barretina musca aplanada damunt del cap, i calcilles o calcigues, és a dir, mitges sense peu, blaves per cada dia, i blanques per les festes. Les dones portaven faldilles molt folgades de tapís, gipó de vellut cenyit, amb maneguins, mocador de seda blanc al cap, i un altre de crespó, amb serrell i llustrins, damunt de les espatlles.

El cronista sis-centista valencià Gaspar Escolano ja parla dels torrons de Xixona i d'Alacant, i diu que eren servits en taules de príncep i que eren coneguts i gustats arreu d'Europa. Al primer quart del segle XVII, els torronaires xixonencs enviaven de seixanta a setanta arroves de torrons a Madrid, on eren inspeccionats per un perit confiter, el qual determinava si la qualitat era bona, i, fet aquest requisit, eren posats a la venda. Si cal jutjar per la documentació de l'època, entre els torronaires devia haver-hi gent benestant i distingida, puix que, arran d'un conflicte sorgit, les autoritats de la cort van determinar que, durant quatre dies, venguessin els torrons els mateixos torroners xixonencs, en parades a la via pública. Els torroners van objectar que la solució no era pertinent, puix que entre ells hi havia gents distingides a les quals no esqueia posar-se a fireires.

Pel Rosselló i el Vallespir al matí fan el joc de l'olla; lliguen un paquet de llaminadures als picaportes i els infants l'han de fer caure amb un cop de bastó que donen d'esma, amb els ulls tapats.

La pastisseria menorquina produeix una gran profusió de pastissos, llaminadures i dolços, que donen tipisme a la festa del Nadal en aquest sentit. Les

confiteries guarneixen llurs establiments amb abundor d'ornaments i galindaines. A voltes volen imitar la coveta de Betlem. Durant aquests dies, és costum *anar a visitar Betlem* a les confiteries, és a dir, anar a voltar confiteries i comprar quelcom en cada una per tal de veure'l. També les famílies feien una diversitat de dolços de pastisseria casolana típica d'aquesta diada.

És obligat, en les famílies que duen dol, no fer pastissos. Per tal que en puguin menjar, és costum que els parents, amics i coneguts els n'enviïn una mostra. Generalment, reuneixen molts més dolços i pastissos que si n'haguessin fets.

Portant el gall al forn, segons la capçalera d'una dècima del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

A pagès i per les poblacions rurals havia estat costum donar bon recapte als gossos que es presentaven, i hom feia tots els possibles per poder-ne atreure algun a fi de poder-lo ben atipar. Quan la bèstia no volia menjar més, se l'esquivava de mala manera, àdhuc pegant-li, si calia, i sobretot, hom tancava la porta per tal que no pogués tornar a entrar. Si l'animalet tornava un altre dia, hom el feia fugir en mala forma, a garrotades o intentant cremar-lo, per tal que no tingués ganes de tornar. La gent creia que atipar un gos així portava sort i felicitat per a l'any vinent. Aquest estrany costum és possible que recordi l'expulsió del mal esperit, representat en aquest cas per un gos; pràctica molt usada encara avui periòdicament per un gran nombre de pobles.

Antigament, els pescadors de Mataró i d'altres nuclis pescadors importants de la costa de llevant guardaven les barques velles i inservibles i, en lloc de

cremar-les, el matí d'avui les remolcaven, amb una barca ben lleugera, fins ben enllà de la costa, i quan eren ben endins, les abandonaven. Quan no comptaven amb barques senceres, remolcaven desferres d'embarcacions, o àdhuc una simple quaderna. Creien que així asseguraven una bona pesca per a l'any vinent, i que fóra tant més bona, com més aviat s'enfonsés la barca o el fustam ofert a les onades. El costum potser recordava una ofrena propiciatòria als genis o divinitats de la mar.

La mainada dels nostres temps jugaven a la *camiseta del Jesuset*. Agafaven un paper, com més gros millor, el ben cargolaven i en feien com un ciri o candela; l'encenien d'un cap, mentre els quatre o cinc que hi jugaven, fent rodona, cantaven, en to planyívol i com si demanessin una almoina:

Foc, foguet,
fes una camiseta
pel Jesuset.

Alhora que cantaven, es passaven el paper encès de l'un a l'altre, seguint el ritme de la cantarella, mentre procuraven apagar-lo amb l'alè, acostant tant com podien la boca a la candela de paper; sobretot el qui la tenia. El tros de paper que restava sense cremar, era la *camiseta* que hom demanava, i el qui se li apagava a les mans, era el Jesuset, i hom concedia tant més mèrit a la camiseta i al Jesuset, com més aviat s'apagava i com més tros de paper restava per cremar. Aquest joc recorda antics sistemes electius confiats al foc, i, amb tota probabilitat, també l'elecció d'alguna dignitat preeminent, elecció que devia celebrar-se vers aquest moment de l'any, tan abundant en solemnitats i cerimònies.

Jesús era pobre i com a tal anava pel món captant la santa caritat. Hom creu que per tal d'igualar-se a Jesús, hom ha de captar com ell. Antigament era creença que el qui no havia captat almenys una vegada a la vida, no podia entrar al cel. I, portat per aquesta convicció, tothom sortia una vegada a captar, fins i tot el rei. Les persones riques i de dignitat que sortien a captar ho feien per Nadal. Així tothom sabia que ho feien per devoció i tothom els feia almoina.

Havia estat creença general que per Nadal hom no pot negar res, en honor i glòria del bon Jesuset. D'ací que hom esperés el dia d'avui per demanar serveis i favors d'atorgament difícil, que hom dubtava de poder aconseguir en altre moment de l'any. Havia estat el dia típic per a demanar relacions amoroses i per a entaular prometatges, sobretot quan hom creia que la persona requerida podia negar-se a admetre la mà del requirent. D'ací el qualificatiu de *casament de Nadal* aplicat als matrimonis fets en males condicions i en circumstàncies forçades i desavinents.

A Carcaixent, hom visitava els parents per tal de felicitar-los i de desitjar-los unes bones festes: començava pels més llunyans. Era observat un ordre rigorós i molt primmirat. Els fillols també visitaven els padrins. Els darrers d'ésser visitats eren els pares per part dels fills casats que no vivien en la

comunitat pairal. Era de rigor que els pares els convidessin a dinar. Hom observava, efectivament, aquests costums amb un rigorisme gairebé ritual.

Les nenes oferien a llurs pares dècimes de felicitació, escrites damunt d'un paper blanc, a la capçalera del qual hi havia uns angelets, fets amb foradets d'agulla de cap. Les vores del paper eren brodades amb sedes de colors. Aquestes labors escolars, que feien passar moltes angúnies a les noietes i a les mestresses d'aquells temps, van donar origen a les dècimes impreses i litografiades que tant ens havian embadalit quan érem infants.

A Tortosa, els escolanets, aplegats en colles, feien un captiri per les cases dels amics i coneguts, al so d'una cançoneta que felicitava la Pasqua, acompanyant-se amb instruments rústics i infantils.

Portant el gall al forn, segons un auca de les Funcions de Barcelona de la primeria del segle XIX. (Col. de l'autor.)

Per les contrades baixes lleidatanes, el matí d'avui, la mainada voltava per les cases, fent un captiri general de fruites i llaminadures pròpies del temps. A Preixana els donaven codonys i coques que portaven escrit damunt de la mateixa pasta el nom de la fadrina que les havia pastades. A la tarda les encantaven. Els fadrins posaven preu a les coques fetes per les donzelles envers les quals sentien simpatia; a voltes arribaven a assolir preus alts, quan hi havia més d'un minyó que se les disputava.

La fadrinalla de Palau, al matí, posaven dos ceps a la plaça: un, els fadrins, i un altre, les fadrines: un a cada cap. Ells agafaven les minyones per un peu, i aquestes, per a alliberar-se, havien de pagar quelcom. Elles feien això mateix amb els fadrins.

Des del dia d'avui fins al dels Reis, les quatre confraries de Carcaixent organitzen captiris a profit dels cultes de les respectives imatges. El que recullen ho subhasten el dia dels Reis. Formen colles de cantaires, les quals volten la població. Canten cançons vulgars de les més conegudes, sense tipisme, i de tema no religiós. S'acompanyen amb instruments de corda. A més dels cantaires, hi van dos confrares amb grosses paneres per a posar els queviures, i dos més amb mocadors per a recollir les almoines en metàl·lic que la devoció del veïnat els ofereix.

A Guardamar, Alacant, surten uns quants homes presidits per una senyera de la Mare de Déu del Roser. Els anomenen els *Innocents*. Van a cantar per les cases de la població i per les masies escampades pel terme. Canten la Salve de la Mare de Déu i els Goigs de les Ànimes. S'acompanyen amb una orquestra rústica, formada per un bombo, una guitarra i un violí. El que recapten és a profit de la Mare de Déu. Quan han fet tota la volta, tornen a

la població, i a la plaça subhasten el dret a entrar la bandera dins de l'església. Dins del temple, canten la Salve, i donen la festa per acabada.

Al llogarret alacantí de Callosa d'En Sarrià, el sacerdot fa un sermó a la trona, pel qual instiga a les autoritats i al veïnat perquè l'acompanyin a fer una capta pel poble, a fi d'arbitrar recursos per ajudar al culte. Així que ha acabat el sermó, es forma una comitiva presidida pel batlle i per d'altres autoritats locals, seguides de molts fidels, que volta pel poble per recollir queviures. Duen un gros cabàs, per posar-hi allò que arrepleguen. Així que l'han omplert, van a la plaça del davant del temple, i ho venen en subhasta a qui en dóna més. Un cop liquidat l'encant, tornen a continuar la capta. Això ho repeteixen tantes vegades com aconsegueixen omplir el cabàs.

L'àpat de Nadal, segons la capçalera d'una dècima de bones festes del segon terç del segle XIX (Col. de l'autor.)

La nota cabdal del costumari del dia d'avui, després de la missa, és l'àpat, el qual revesteix el mateix sentit que el de trenc d'alba, però amb la diferència essencial que, així com aquest era tribal i collectiu, el dinar és estretament familiar. Potser podríem dir que es tracta d'una mateixa cerimònia, la primera fase de la qual té lloc en rompre el dia, al temple o a la plaça i davant de l'altar comunal, i la segona, en trobar-se el Sol en el punt més elevat del zenit, i davant de l'altar familiar, és a dir, en la llar ben abrandada de foc, estada dels avis qui vivien en la flama bellugadissa, la qual testimoniava amb el seu moviment la presència dels passats.

Vers la una, la gent es deixava caure a casa. Era costum d'asseure's a taula a les dues. Generalment, a aquesta hora, durant la resta de l'any, només hi dinava la gent de gran distinció. Els treballadors menjaven a les dotze; els mitjos senyors a la una, i a les dues, només, com hem dit, els més distingits. Solia ésser molt malvist que es trenqués aquesta regla, i el qui no s'hi sabia cenyir era desconsiderat. Avui, però, tot al contrari, els nostres avis tenien per estrany i per excèntric el qui dinava abans de les dues.

No s'asseia a taula ningú que no fos de la família. Hom sentia cert escrúpol de convidar algú que no fos parent.

El Nadal és considerat com la festa més alegre de l'any pels qui la poden celebrar al recer de la família, i la més trista pels qui no en tenen o se'n troben allunyats.

Al voltant de la taula del dinar d'avui hom procurava d'aplegar-hi els parents més pròxims, i com més, millor. Els qui tenien familiars que vivien a dispesa o en casa d'amo, avui els convidaven, puix que resultava ingrat de tenir algun parent que hagués de menjar en casa forastera i separat del nucli

Portant el gall al forn, segons la capçalera d'una dècima del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

i l'escalf familiars. Hom passava per damunt de desavinences i d'antipaties, per evitar que algun parent hagués de menjar entre gent estranya com un bord.

En les llars on s'observava la tradició més pura, tothom es guardava d'asseure's a taula abans que el cap de casa, el qual en tal dia com avui fruïa d'aquesta assenyalada prioritat.

Per la pagesia ripollesa, avui tothom menja a taula amb els amos, sense distinció de categories. El servei és tractat amb el mateix mirament i la mateixa consideració que l'amo. El cap de casa seu a un cap de taula, i el pastor, a l'altre, i és tractat amb tota distinció i deferència. Generalment, ell és el qui porta la conversa i el qui té la veu cantant durant tot l'àpat, i la seva paraula és escoltada amb respecte i atenció.

A Barcelona, hom solia convidar un pobret asilat de la Casa de Caritat o un bordet de l'Hospital a passar les festes de Nadal, i, sobretot, al dinar del

dia d'avui. Hom l'asseia en un lloc preferent de la taula, i el servia amb tot honor el cap de casa o la mestressa. Hom veia en el pobre convidat com una representació de Jesús, qui amb la seva presència donava caràcter divinal a l'àpat i el protegia.

Entre les famílies benestants havia estat costum convidar a dinar un pobre venerable de llarga barba i, amb preferència, que fos vell. El posaven a cap de taula, i el servia obligadament el cap de família, amb preferència i primer que a tots els altres convidats, i tothom el tractava amb gran atenció i deferència.

Antigament, les gents benestants cercaven pobres vells, de barba ben poblada i que anessin amb una gaiata, i alguna fadrina jove, com més millor, que criés un infant, també com més petit millor, i aquests dies els convidaven a la seva taula i els tractaven amb tanta opulència i reverència com sabien, veient en ells les persones de Sant Josep i la Mare de Déu. Passades les festes, abans de tornar-se'n els pobres a llurs respectives llars, els feien una almoina en diners, que, per regla general, eren precisament en monedes d'or. Creien que aquest acte de pietat afavoria notablement l'entrada a la glòria, puix que la Sagrada Família intercedia a llur favor en aquest sentit.

Havia estat costum estès guardar una part del gran dinar del Nadal per la Mare de Déu o pel Jesuset o pels tres Reis, i passat el moment de l'àpat, hom el donava al primer captaire que trucava a la porta en demanda d'almoina, el qual hom considerava com el representant del cel, personificat en un humil pidolaire.

Fou costum també que les cases que tenien algun familiar absent li deixessin un lloc buit a la taula i que li reservessin la porció de l'àpat que li pertocava. La mare, els fills, l'esposa o el parent més acostat guardaven curosament el menjar durant uns dies, i del temps que es conservava i del que trigava a fer-se malbé en deduïen averanys i pronòstics quant al benestar o als treballs que podia passar la persona estimada.

A muntanya, avui era de consuetud menjar vora del foc i a l'escalf de la gran soca que hom feia cremar a la llar. Hom cobria els caixabancs de l'escó amb pells llanudes, que feien de bon coixí. El cap de casa ocupava el lloc més arrecerat, que tenia deix de setial patriarcal, on havien begut diverses generacions d'avantpassats. A l'indret del respatller on recolzava la testa hi havia un clot circular, buidat pel cap de tants i tants jais com s'hi havien recolzat. Tothom menjava amb plats de mà i sense taula. Les cassoles i les plates continents de la minestra se sostenien amb una mossa de ferro, de forma circular, amb un llarg braç que, a son torn, se sostenia dins d'un got, també de ferro, clavat a la paret de la llar. N'hi havia, d'aquests atuells, que anaven desfilant per davant de cada u, i tothom prenia el que li calia i se n'omplia el plat. Començava el cap de casa. Quan tothom havia pres, la mossa es decantava cap al més vell, el qual tornava a prendre i en tornava a donar a qui en volia més. Hi havia cases on el cap, o la mestressa, per indicació d'ell, governava les platades que sostenien la mossa i curava de fer les parts.

Per les contrades de la Catalunya nova, on les dones no mengen a taula i ho fan separades dels homes, avui es feia excepció del costum, i tota la família menjava plegada. Aquesta excepció va donar origen al refrany:

Les dones, només es veuen menjar
dues vegades a l'any:
per Nadal i per Cap d'any.

El costum de menjar les dones aplegades a la cuina i els homes en un altre indret havia estat estès per diverses comarques i haviem tingut ocasió de com-

L'àpat de Nadal, segons la capçalera d'una dècima de bones festes del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

provar-lo repetides vegades en les nostres excursions de recerca. Potser recordi temps en què la separació dels sexes era religiosament obligada en diferents moments. Encara avui, en un gran nombre de pobles de cultura endarrerida, les dones són apartades de la societat, molt especialment en arribar a la pubertat, i han de fer vida apartada, especialment dels homes, durant un període de temps variable.

Les ordinacions del cerimonial del convit de Nadal, dictades pel rei En Pere III *el Cerimoniós*, disposen que sigui servit pel majordom noble cavaller del regne, ajudat per d'altres majordoms nobles.

Quan el rei es trobava a Barcelona, tal dia com avui, convidava els consellers a dinar a la seva taula. Un any que l'Infant Enric no ho va fer, la ciutat va sentir-ne gran enuig i va creure que no ho havia fet per raó de portar dol per la mort de la seva mare. L'any següent, per tal d'evitar-se un disgust, els consellers van acordar recordar-li el costum, amb molta discreció i galanteria. L'any que la ciutat va signar, a Pedralbes, la concòrdia de pau amb

Joan II, fou fet un solemne dinar a la sala major del palau reial, és a dir, la sala del tinell. Hi van concórrer els consellers i cinc prohoms. Durant l'àpat foren fets uns aclariments i uns additaments a la concòrdia signada mesos abans. Els consellers feien present al rei, en nom de la ciutat, d'una quantitat que se n'anava a les cent lliures barcelonines en or. La suma no era mai igual, per tal que restés ben establert que era un present voluntari i lliure, i no un tribut o obligació.

Segons consta en la documentació conservada a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, per l'àpat reial del Nadal de l'any 1267 es van consumir trenta-un moltons, tres-cents cinquanta ous, trenta parells de conills, dotze parells de perdius, trenta-sis parells de capons, cinc parells d'oques, cinc quarteres de pa, dos-cents vint-i-vuit quartans de vi, deu sous de neules i altres coses. La vigília, van menjar cols amb pansses, peix, cigrons, castanyes, nous i neules.

L'oca, segons una auca set-cent'sta d'ocells. (Col. de l'autor.)

Per la festa d'avui, en les taules de la vella noblesa era servit l'anomenat *gall de Nadal*, seguint un cert protocol cerimonial. Era portat a taula de manera solemne, precisament per la dama del palau o del castell, precedida per dos patges que anunciaven la seva presència i seguida de diversos escuders, els quals portaven grans canalobres amb candeles enceses. La bèstia era servida en safata d'or o d'argent, tota voltada de flors, i de la boca li sortia una flor vermella, que volia figurar sang. La dama posava la safata davant del seu marit, el senyor del castell o d'algun convidat a qui volia distingir. Car, si no hi havia cap raó que induís a oferir el gall al marit o a algun fill, era corrent que fos dedicat a algun convidat, amb preferència a aquell dels presents qui tenia fama de més coratjós, de més brau o de més galant. L'honorat tenia l'obligació d'esbocinar el gall amb la seva espasa o daga, puix que, entre gent d'armes, no era admesa altra mena de trinxet. Li calia trossejar la bèstia amb llestesa, enginy i bon cop d'ull, perquè tots els entaulats en tinguessin un boci, si fa no fa igual, que el distingit els repartia. Mentre el tallava, tots els presents es desfeien en felicitacions i lloances de fets, proeses i heroïcitats del qui trinxava el gall i de la seva traça per a aquesta comesa.

Abans de donar a cada u la seva part, l'honorat estenia la mà dreta damunt del gall i, amb tota solemnitat, feia jurament de fer una nova proesa dins del camí de les armes així que se li presentés ocasió i abans del Nadal vinent. Jurava segons la forma tradicional: —*Per Nostre Senyor Déu, per Madona Santa Maria, per les Dames ací presents i pel gall juro...*

I, darrera d'ell, feien un jurament semblant tots els altres cavallers del convit. La dama del castell es constituïa en jutge i àrbitre del jurament i donava una penyora a tots els qui l'havien fet. Els qui no el complien queien en descrèdit, en valia de menys la seva fama cavalleresca, i pel Nadal vinent la dama els ho tirava en cara i els reclamava la penyora que els havia donat.

A la nostra ruralia fou típic sacrificar un cap de carn de pèl; entre la gent pobra, una cabra o un segall. Encara avui, a Eivissa, al costat del gall maten un crestó, i no es comprèn allí el Nadal sense carn d'aquest cabrum.

Per les contrades de muntanya on la ramaderia tenia importància, l'àpat nadalenc es feia a base de carn d'ovella, i mataven un xai ben tendral: tant és així, que el refrany, que per la terra plana ens parla de la mort del gall, per les contrades altes diu, referent al xai:

Ara ve Nadal,
matarem el xai.

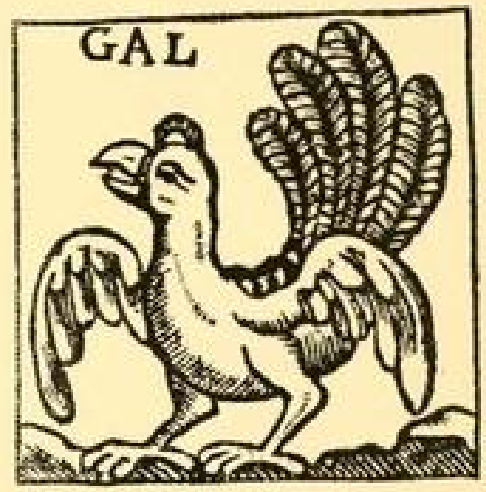

El gall, segons una auca set-centista d'ocells. (Col. de l'autor.)

Aquest xai pot recordar una ofrena de primícies. Per l'Alt Empordà, en temps passats i quan les pastures constituïen un dels principals mitjans de vida, els pastors s'aplegaven per celebrar un àpat solemne, en el qual era obligat menjar-se un xai en comú. El presidia el més vell de tots, en un pla d'autoritat i ascendència patriarcals, i n'era exclosa la intervenció de tota dona, tant en l'acte solemnial de l'àpat, com en el de preparar i guisar el xai.

Per l'alta muntanya, hom havia menjat arròs, puix que és considerat com un dels menjars que fan més festa. Després, feien una carnada; mataven un anyell i menjaven carn a discreció, amb tanta abundor com per la festa major. Un refrany hi fa allusió:

Alegra't, panxeta,
que Nadal ja ve;
menjarem carneta
i arrosset també.

Sembla que, entre gent pobra, havia estat estès menjar carn de llana o de cabra, perquè els caps d'aquestes espècies són més grossos i hom en podia fer arribar fins a Cap d'any i als Reis.

Segons ens diu el Rector de Vallfogona, en un dels seus versos, abans, al Born, es feia una fira de bens.

La nadala quatre-centista ens parla del costum de menjar carn de llana:

Devuy, nés, farà un convit:
Comprat na un cabrit
E una ventra de ocha
E fet capets de moltó.
Com Josep los hach hoit,
Tot stech esballayit,
E fem lus un convit
De confits e de pinyons.

Josep dix: —A tots convit,
Ab una ventra de cabrit,
De caregols la farsit
E fats cuynar macarrons.
Aprés demà fuy vanir
Dar vos hos al caliu
Ab moscat de sent faliu
E salsa de bargalons.

Per molts pobles europeus, la bèstia sacrificada per a l'àpat solemnial d'avui era el porc.

La cançonística infantil nadalenca ens parla sovint del sacrifici del porc per a aquesta festa:

Ara ve Nadal,
posarem el porc en sal,
la truja a la pastera
i farem xera, xera.
(«Xera» o foguerada per a coure'l.)

La mainada del Montserrat, per festivar la joia del Nadal, cantava:

Ara ve Nadal,
posarem el porc en sal,
sang i fetge a la graella,
les galtes a la paella
i la mocada al gavadal.

La mort del porc s'havia celebrat en vigílies de Nadal i la seva joia formava part de les festes pròpies d'aquest moment de l'any.

En un codi del segle XV de la canònica barcelonina, destinat a codificar el racionament que la pavordia feia als canonges, es cita amb minuciositat de detalls els queviures que hom repartia als canonges, entre els quals es detallen les parts del porc que els eren donades.

A Mallorca, el menjar típic del Nadal és la porcella a l'ast. La vigília es mata, i hom dóna a l'acte cert aire de cerimònia familiar, que s'adiu molt bé amb la diada i participa una mica de l'emoció de la mort del porc. Hom la mata de bon matí, l'estripa, i la penja al rebost, on resta tot el dia. És corrent, entre veïns, anar a veure els uns la porcella dels altres, i sempre s'elogia i es troba excepcional en un sentit o altre. Perquè pugui passar l'ast més bé, és costum obrir-li la boca i posar-li una pedra a dins. També li omplien el ventrell de palets de riu o de riera perquè restés la carn més tova i saborosa. Un gaudi de la xicalla del segle passat era anar a cercar palets de riu i pedres llises i aptes per a farcir el ventre de les porcelles.

De la mort de *sa porcella*, semblantment com al continent, fan presents de les carns més saboroses a les famílies més preferides i, molt especialment, a les que porten dol, per la raó que puguin celebrar el Nadal, puix que, per respecte al difunt, la tradició els priva de lliurar-se a cap dels actes que comportin sentit de goig i de festa, entre els quals hom compta la mort i el rostiment de la bèstia.

La menja típica de Nadal, dels pobles nòrdics, fou el porc. La testa de senglar menjada per dinar constituïa una de les notes més sobresortints de la solemnitat.

Quant al gall tradicional del Nadal actual, com tenim dit, pot ésser ben germà del porc i reconèixer el mateix simbolisme i, per tant, perdre's en la pregona llunyania d'on sembla provenir el porc. Hom diu que la festa de Nadal, antigament, havia estat de dejuni, com ho eren totes les grans solemnitats de l'Església. A la gent li costava avenir-se a no poder fer un bon àpat en dia tan solemnial i de tanta alegria. Influït pel corrent popular, el concili d'Aquisgran celebrat l'any 817 va acordar que els capons no havien d'ésser considerats com a carn i que, per tant, els fidels podien menjar-ne per Nadal, sense trencar l'abstinència. Sembla que fou arran d'aquest acord que s'introduí el costum de menjar capó, el qual, amb el rodolar del temps, s'ha convertit en el gall típic de l'àpat d'aquests dies.

La polla dindia, segons una auca set-centista d'ocells. (Col. de l'autor.)

Hom explica que abans, al punt de mitjanit, les gents apallissaven un gall, en càstig d'haver cantat i haver retret a sant Pere la seva negació de Jesús. Si, després d'haver-lo ben batut, el gall no moria, li torçaven el coll. En anar a les matines, oferien el gall a l'ofertori. D'ací que la missa nocturna de Nadal sigui anomenada *missa del gall*. La gent sentia repulsió a menjar gall en aquesta diada. Hom la considerava com una de les Pasqües, i menjava carn de llana en lloc de carn de ploma. Fou veient que els sacerdots menjaven, sense por de pecar, els galls que els oferien com es va estendre el costum de menjar gall.

Segons Víctor Balaguer, el costum de menjar gall per Nadal prové dels antics usos cavalleresos i fou introduït a casa nostra pels comtes d'Urgell, que el van adoptar de la noblesa provençal. El gall mai no podia mancar en els festins de les gents d'armes d'aquells temps, i era considerat com la menja pròpia dels valents i dels enamorats.

El costum de menjar gall es va estendre de la noblesa a les gents plebees, tant als nuclis de població com per la ruralia; en molts indrets, però, no ha restat prestigi ni força al vell costum, i al costat del crestat o del porc, hom menja també carn de ploma: gall, oca i, més rarament, indiot. A les Balears, avui és tradicional menjar carn de pèl i de ploma. La parèmia també ens parla del costum de menjar aviram per Nadal:

Per Pasqua, carn de corder,
i per Nadal, de galliner.

Ara ve Nadal,
matarem el gall
i a la tia Pepa
li'n darem un tall.

Per Nadal,
ric i pobre
menja gall.

Benvingut sia el gall,
encara que sia passat Nadal.

Ara ve Nadal,
el temps es refresca,
matarem el gall
i torrarem la cresta.

El bon menestral,
conill per Sant Joan
i pollastre per Nadal.

La corranda menorquina parla dels menjars típics d'aquest dia a l'illa petita:

Es dia de Nadal, salsa,
gallina o gall farcit,
tant si és pobre com si és ric,
per a aquell dia mai falta.

Les nadales quatre-centistes ens parlen sovint de carn de ploma:

Ay, donas, nostres veinas,
No volem peix ni sardinas.
Ayam de grosas galinas
que sien ben farsidas,
E capons
E tudons
E cunils
E perdigons
E no hi haie falla.
Mas galina e capons
Volentes ne manjaria.

De perdius e de tudons
Si trobàs qui mendaria.
Lar de carn scorxadeta
No trob nenguna sabor.
Un diner nous nadaria
Tro que es al tallador.
Bona gent, si us anau
A dinar, me convidau.
Pits de perdius me donau.
Vostra sia la carcanada.

El costum de menjar gall dindi és relativament modern dins de les consuetuds multiseculars de Nadal. Aquesta au fou importada de Mèxic, on els pobles azteques la tenien com a animal sagrat. Llavors de la conquesta de Mèxic pels espanyols, l'any 1515, el rei que regia aquell país, Moctezuma, volgué obsequiar els conqueridors amb tot honor, i els va oferir un gran àpat, en el qual constituïa el gall dindi el plat principal. L'au fou molt del gust dels soldats, i la van importar a Europa. Aviat es va estendre i fou Anglaterra el país on el gall dindi fou més considerat i estimat. Els nostres avis el van considerar de més bon sabor que el pollastre, i d'ací que en fessin l'au preferida per a Nadal, en què tot sembla poc per a regalar el sentit de la taula. El qualificatiu de *gall dindi* equival al de *gall americà*, puix que els nostres besavis durant molt de temps van qualificar d'*Indies* el Continent americà.

El gall, com més *tossa* fa, és a dir, com més ventrut és, més bo se'l considera. És costum que tothom l'elogiï, que el trobi tendre, per dur que sigui, i que faci mil ponderacions del seu farciment. Si arribava (i hom procurava que fos així, si les possibilitats ho permetien), hom en menjava a discreció i a compliment, puix que, segons la dita: *el gall de Nadal no ha fet mai mal a ningú, per molt que n'hagi menjat.*

Pel Baix Empordà fou costum, quan a la casa hi havia mainada, donar el pedrer o païdor del gall al noiet més gran, sobretot si era l'hereu, el qual amb canyetes se'n feia com una cornamusa de joguina que tractava de fer sonar i que constituïa un dels entreteniments infantils d'aquesta diada.

A Carcaixent, els llogaters de finques estaven obligats a portar als amos de les finques una dotzena, o mitja, de gallines, amb un pollastre o indiot.

La nota típica del dinar tradicional barceloní era l'*escudella*, feta obligadament amb pasta ben grossa i ben gruixuda: galets, tòts o macarrons de frare, de canonge o de dit de gegant. Hom la feia amb *olla de les quatre ordres*

L'escena del Naixement de Jesús, segons la capçalera d'una dècima de bones festes. (Col. de l'autor.)

mendicants, dita també *de les quatre carns*, perquè obligadament havia d'entrar-hi carn de porc, de bou, de gallina i de moltó. Aquesta olla magna només solia fer-se tres cops a l'any: per Nadal; pel sopar de dimecres de Carnestoltes, com un preludi carnal a la Quaresma, portadora dels dejunis i de l'austeritat en el menjar, i pel dia del sant del cap de casa. Val a dir que cap d'aquestes dues últimes olles no era tan grassa ni tan abundant com la de Nadal, per a la qual no es planyia res.

La carn de bou simbolitzava sant Lluc; la de moltó, sant Joan; la de gallina, sant Pere, i la de porc, sant Antoni abat. Hom creia que aquests sants protegien i afavorien la diada, i que guardaven, als qui menjaven olla típica de Nadal, de tot mal i desventura durant la diada. Si hom negligia algun element, hom creia que el sant desconsiderat s'enutjava contra el qui no l'havia considerat prou i li provocava alguna desventura.

Hi havia algú — era escàs, però — que, en comptes d'escudella, feia sopa amb mandonguilles. Seguien la carn d'olla, els menuts del pollastre, en

suc o en salsa, i el gall, o una altra au, segons les possibilitats. L'arribada del gall era celebrada amb mostres de gran alegria. Era de rigor contemplar-lo una estona, abans de tallar-lo. Era obligat parlar de les característiques de la bèstia, de les peripècies de la compra, de les dificultats del transport a casa, de les maniobres de la mort i de la cuita, i sobretot, se l'havia de comparar ponderativament amb el d'anys anteriors i amb el d'altres veïns i coneguts. Era patrimoni de la mestressa obrir-li el ventre i buidar-ne el farciment, format, aquest, per pinyons, «cascavellitos», peres, botifarra, llom de porc i altres

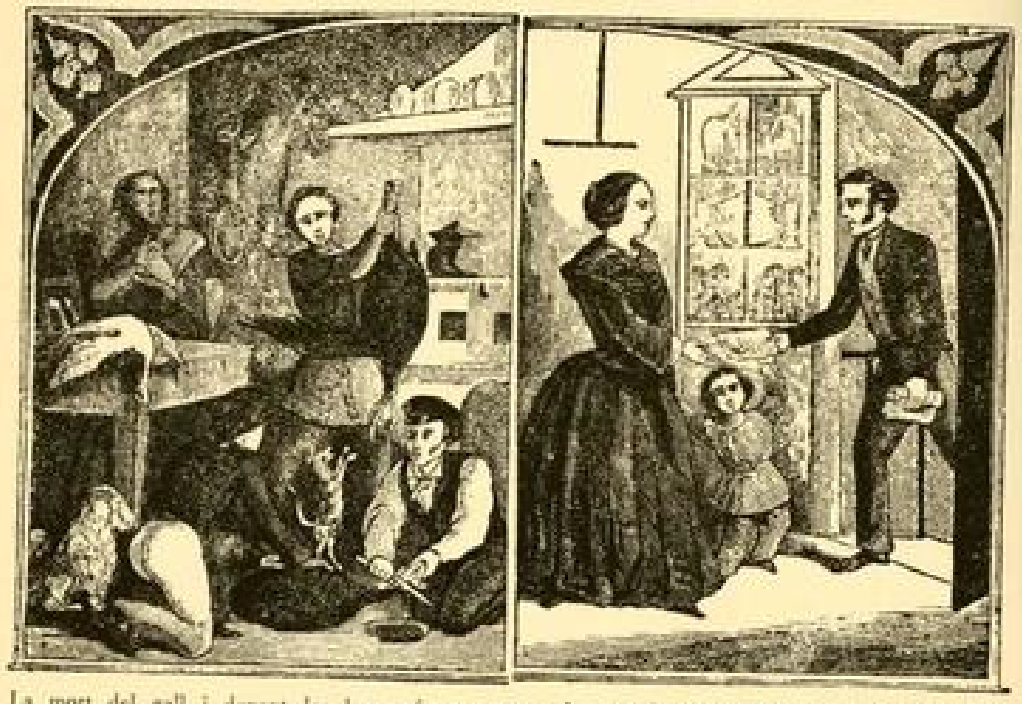

La mort del gall i donant les bones festes, segons la capçalera d'una dècima del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

elements. Obligadament, el tallava el cap de casa i ell era aixi mateix qui el repartia.

En el farciment del gall, era obligat posar-hi força salsitxes. Hom feia veure als infants que l'havia cuit sense obrir-lo i que les salsitxes eren les tripes i els budells.

A l'Empordà, darrera del gall era típic menjar botifarra dolça. Quan matàven el porc, ja feien unes botifarres especials, amb ous i sucre, destinades al plat darrer del dinar de Nadal. No se'n menjaven en cap altre dia de l'any.

A Eivissa fan una sopa molt especial, que constitueix el plat típic de la diada nadalenca. Es compon de pollastre, moltó, porc, ametlles picades, ous i mel en gran abundància. S'adoba amb pebre vermell, canyella, clavell; tot ben picat i mòlt, es passa per un colador fins a convertir-ho en una mena de maionesa. Es cou a poc a poc, tot remenant-ho continuament, sempre en un mateix sentit.

Per l'alta muntanya, on l'obtenció de peix resulta difícil, havia estat motiu de goig poder-ne menjar per l'àpat tradicional del Nadal. On hi havia rius que ho permetien, uns dies abans hom feia una aixecada del riu per tal de poder agafar un tou de peix i repartir-se'l entre els qui intervenien en la pescada.

A muntanya és costum menjar cardets; rarament se'n mengen la resta de l'any, i hom ja els considera com la verdura nadalenca per excel·lència.

Si hem de jutjar pel que hom pot deduir de la documentació antiga, els nostres avis, per aquestes festes, devien sentir més atracció per les llaminadures que pel carnal, puix que una disposició reial, dictada a mitjan segle XVI,

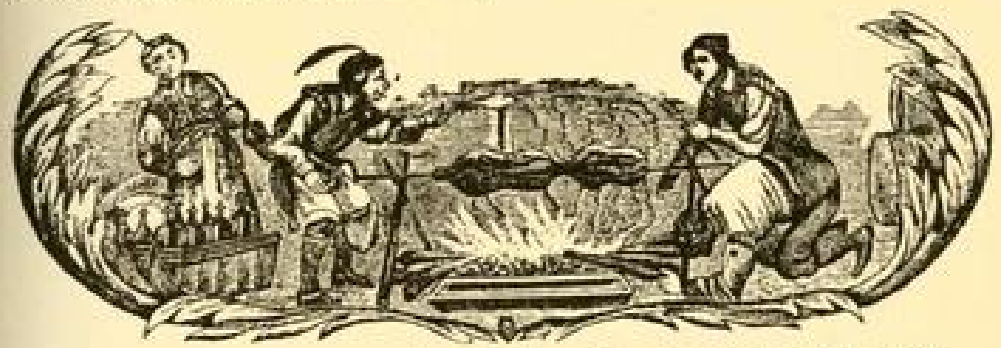

Caent el gall a l'ast, segons una dècima de bones festes del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

autoritza la celebració de rifes, però només de carn i de torrons, i fixa les quantitats de cada producte. I de carn només se'n podien rifar dues lliures, i en canvi, de torrons o *pinyolada* se'n podien rifar quatre.

Les neules, més que els torrons, havien estat dolçaina típica del Nadal, i rarament hom en menjava en altre moment:

Cada cosa pel seu temps:
per Nadal, neules,
i per l'estiu, cigales.

Les neules ja s'estilaven al segle XIII. En un solemne convit que va oferir el rei En Jaume, al qual van concórrer més d'un centenar de comensals, celebrat l'any 1267, consta que per llevant de taula, és a dir, per postres, van ésser servides neules. Consta també que el rei, la reina i l'infant van menjar en taula a part, i que a l'infant, perquè no estava gaire bo, li van servir un menjar especial, d'arròs, gallina, ous i llet. Al segle XIII, les neules es venien a deu diners el centenar. Sembla que, possiblement, eren planes, un semblant a una hòstia. La forma cilíndrica és posterior. Les neules antigues portaven signes, senyals i emblemes i, a vegades, àdhuc textos curts. Durant un temps, en castellà, foren qualificades de *suplicaciones*, perquè portaven inscrites lleggendes que contenien una suplicació religiosa, el text de la qual era a voltes contingut entre diverses neules. Es conserven uns neulers que contenen les

ensenyes d'un abat del monestir de Santes Creus, el qual abat governava aquella comunitat l'any 1330.

El beat Ramon Llull parla de les neules en la seva obra *El Fèlix de les Meravelles*.

La nadala quatre-centista també ja ens parla:

De les neules me torrau,
Tot me sap bo, alegre en só.

Antigament, era costum obligar els infants a bellugar ben de pressa els dits índex i polze, obrint-los i tancant-los, mentre menjaven les neules. Aquest moviment provoca l'ennuegament, i és clar, aquest joc donava lloc a una escena còmica, que feia riure tota la taulada.

Quant als torrons, ja hem dit anteriorment quin pot ésser llur origen.

En els llibres de la batllia de la vila de Granollers corresponents a l'any de 1418 figura un ban pel qual es comminava als qui rifaven carn, torrons o d'altres menjars, a pagar llur import quan perdien, o altrament se'ls condemnava a quatre dies de presó. En els arxius reials figura una lletra de la reina Maria, datada a Valladolid, pel novembre de l'any 1453, dirigida a la mare abadessa de la comunitat de monges de Santa Clara de Barcelona, per la qual lletra sabem que aquesta monja elaborava uns torrons molt exquisits i saborosos, dels quals li'n demana la reina, per tal de poder fer un present al seu confrare, el rei de Castella.

La cançó de Nadal, del segle XV, ja parla, així mateix, de torrons:

Dic-vos, ab veritat,
com verge ha infantat
Jesús, qui per nos és nat;
aporteu-li dels thurrons.

Mon fill Josep és vingut
E haus aportadas juguetas,
E al caparo torrons
E a la falda avallanetes.

Per una disposició reial de mitjan segle XV, podem suposar que els torrons devien ésser fets amb pinyons, puix que, en autoritzar les rifes, parla de *torrons o pinyolada*.

Un pastor d'una representació nadalenca de les darreries del segle XVII o de la primeria del següent, la qual representació tenia lloc a la Seu de la ciutat de Mallorca, parla també dels torrons:

Jo lo adoro com a sirvent
de bon cor i voluntat,
perquè'm dó bon viure honrat
i de açó abundantment,

i perquè nos lei digau
quan tindreu amb ell rahons
heus ací de bons torrons
i neules, si vos ne plau.

No sabem si, amb el curs del temps, es va perdre el costum de menjar torrons i neules, o bé si les cites que trobem d'aquestes llaminadures en els segles medievals fan referència a dolços diferents dels d'avui, puix que, si cal jutjar pel que ens diu la documentació, sembla que tant els torrons com les neules foren creats de bell nou l'any 1703. Barcelona travessava alesho-

res un flagell terrible de pesta i el veïnat estava molt aclaparat i abatut. Les perspectives per a la celebració del Nadal eren poc falagueres. El gremi dels pastissers i confiters, per tal de veure si podia aixecar l'esperit públic, va convocar un concurs per premiar dos dolços nous, que reunissin les condicions de bona sanitat, de conservar-se per temps indefinit sense malmetre's, de poder-se vendre a bon preu i de deixar un cinquanta per cent de guany. Un d'aquests dolços s'havia d'assemblar a la pedra, i l'altre, al pergami. Les autoritats van aprovar el projecte, i els tres braços que formaven el govern de la ciutat es van comprometre a propagar-los i a recomanar-los. El concurs fou

L'àpat de Nadal, segons la capçalera d'una dècima de bones festes del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

publicat el dia 27 d'octubre. Hi van concórrer tretze agremiats. Fou concedit el premi assenyalat per al primer dolç a una composició presentada per en Pere Torró, feta amb mel, avellanes i pinyons, la qual semblava una pedra de granit o d'ull de serp. L'altre premi fou concedit a una mena d'hòstia grossa, farcida, i cargolada com un pergamí enrotllat, presentada pel confiter Pere Xercavins. El dia 2 de desembre fou feta crida pública, pel nunci de la ciutat, per la qual s'anunciava la introducció dels nous dolços, se'n ponderava la qualitat i la sanitat i es recomanava al veïnat que, per tal d'esquivar fins on fos possible el malson de la pesta, des del dia de la Puríssima fins al de la Candelera, mengés per postres aquelles noves llaminadures reconfortadores. El bisbe va ordenar als sacerdots que el diumenge següent, en el sermó de la missa major, recomanessin des de la trona les novelles llaminadures encaminades a fer més suportable el terrible flagell que assotava el veïnat. Hom creia que els torrons havien d'ésser fets amb ametlles, avellanes i mel. Tot altre ingredient es considerava impropi del Nadal o poc reverent per a aquesta festa. Hi ha poblacions rurals que encara ho creuen i ho practiquen així.

Al Rosselló feien torrons casolans a base de nous i els qualificaven de *nogats*, derivat de *nogues*, que és com anomenen les nous.

Per pobles i viles era molta la gent humil que no menjava altres llaminadures que la coca ensucrada que els donava el forner i torrons d'avellana i sucre cremat que els regalava l'adroguer o que hom feia a casa mateix.

A Valls, els torrons tenen forma de coca de tipus especial i propi, diferent del de les altres coques de la resta de l'any.

A les taules ben parades, hom menjava set menes de torrons, generalment per aquest ordre: dels fins, d'ou, de massapà, d'avellana o de neu, de Xixona, d'Alacant i d'Agramunt. Els forts i durs, obligadament eren els darrers.

La parèmia es fa ressò de l'hàbit secular dels torrons, propis d'aquesta festa:

Ara ve Nadal,
menjarem torrons,
i amb una guitarra
cantarem cançons.

Per Nadal, torrons:
pels Reis, esclopets,
i per la Candelera, plorets.

Per les contrades pobres de muntanya fan torrons o pans de figues, i en fan cagar al tió, i en mengen com a postres i requisit, al costat dels torrons d'ametlles i sucre.

Una dolçaina casolana típica tortosina eren els *angelets*, fets amb escarola sucada amb ou i farina, fregida en oli roent.

A Menorca, és obligat menjar, com a postres, ametlles torrades, a més dels torrons i de les neules. Sembla que abans també havia estat una de les postres típiques de Mallorca, per la diada d'avui.

Per la pagesia valenciana, és corrent menjar coques, en lloc de torrons, i la parèmia ens diu:

Per Nadal, coques,
i per Sant Joan, bacores.

Per les contrades valencianes hom feia una gran profusió de dolceria típica d'elaboració casolana. També allí, les cases que estaven de dol, era de rigor que no en fessin, i era així mateix consuetud que els parents, els amics, els coneguts i els veïns els en portessin, per tal que poguessin celebrar el Nadal sense trencar la interdicció establerta per l'ús. I es donava igualment el cas que, moltes vegades, en tenien i en podien menjar més les famílies que duien dol que les altres.

Una llaminadura pròpia de Nadal, que havia estat molt estesa antigament, eren les neules amb piment. Consistia a sucar-les amb vi bo, en el qual hom posava una quantitat de pebre i de mel. Per als paladars d'aquells temps constituïa un dels requisits dolços de més bon tast. Els torrons, sembla que són posteriors, i que van substituir les neules amb piment.

La documentació i la literatura vella ens parlen molt del *piment*, beguda hipocràtica emprada per a remullar els dolços del Nadal. Un gradual, del monestir de Banyoles, ens ha conservat la fórmula licoraire d'aquesta beguda, composta amb 24 petricons de vi, mitja lliura de pebre i tres lliures de mel.

En nadales quatre-centistes també surt citat el piment.

Gran meravella, veràment,
Que les neules en piment
Me han fet juguar la gonella.
Beus dirà mon tallent,
Si scoltar me vollets,
En neules ne en piment
Massa nous caregets;
Car, follen la parlaria,
Be fan tornar regullos
Be porten faxugaria,
Més que més als parladós.

Donant les bones festes, segons una dècima del segon terç del segle XIX.
(Col. de l'autor.)

Hi ha qui opina, però, que les llaminadures nadalenques perjudiquen la dentadura:

Les dolçaines de Nadal
solen dur mal de queixal.

Per postres, era obligat beure vi dolç, amb preferència mistela.

Per a l'àpat d'avui, hom també havia encetat el vi novell i havia destapat la primera bóta:

Per Sant Martí,
destapa el vi,
i per Nadal
comença a tastà'l.

Pel Camp de Tarragona era obligat que fos el més vell el primer de beure, i ningú més de la taula no podia repetir abans que ho hagués fet el padrí.

Diu també, la gent, que hom pot beure vi a compliment i discreció, sense perill que perjudiqui:

El vi de Nadal,
ni emborratxa
ni fa mal.

Diuen també que els excessos, que per Nadal són inofensius, resultarien perniciosos en tot altre moment i molt especialment per Sant Joan.

Per Nadal,
tot menjar val,
i per Sant Joan,
purgues en gran.

Per efecte d'aquesta creença, hom deixa menjar a la mainada tantes llaminadures com volen. Hi ha qui opina, però, que cal tenir la prudència aconsellable en tot altre moment de l'any, puix que:

Passat Nadal,
surten els mals.

Pel Camp de Tarragona, abans d'aixecar-se de taula, era obligat dedicar unes oracions per les animetes dels morts de la família.

Antigament, quan tots els divendres de l'any eren dejuni, si Nadal s'esqueia en aquest dia, la interdicció del dejuni era aixecada, perquè era el dia que el Verb divinal s'havia fet carn.

Encara avui, diu el refrany:

Nadal en divendres,
festa grossa.
(Per fer-se ressò de la joia que representava un dia menys de dejuni.)

Havia estat costum, quan hom passava una tribulació i demanava ajut al cel, fer la prometença de menjar de rigorós dejuni el dia de la festa de Nadal. Si hom assolia l'ajut que demanava, tal dia com avui menjava només sopes d'oli, i encara poques, i tot el dia es lliurava a l'oració. Molts, però, feien un altre dia de l'any l'àpat solemnial i extraordinari propi del dia d'avui.

La festa del Nadal tradicional i multimilenari s'acaba amb l'acte solemnial de l'àpat; és a dir, a migdia, en el moment precís que el sol marca la seva marxa ascendent en el zenit. Comprèn, a casa nostra, des de la cerimònia familiar de fer rajar el tió al dinar d'avui; tot allò que es produeix abans i després és accessori a la festa pròpiament dita.

Com vàrem dir en parlar del dia d'ahir, el Nadal és essencialment festa de família i de tió, de flama i d'escalf de llar; sentit predominant en tots els pobles civilitzats de tradició antiga.

En el profús i divers costumari nadalenc, semblen endevinar-se restes dels tres estats primaris de cultura: del caçador, del pastor i del pagès, en

proporció a llur importància i antiguitat. Els pobles caçadors foren els més primitius i, segons sembla, llur etapa, la menys duradora; són els que deixen trobar menys vestigis. La cultura dels pastors fou llarga i més estesa i ha deixat petjada més pregona en els costums, si bé notablement superada per la cultura agrària, que és encara la dominant a casa nostra i gairebé arreu. Creiem, per tant, de bon sentit que, en comentar breument els documents que acabem d'exposar, donem la preferència als que semblen encloure origen agrari, en atenció al fet d'ésser més, encara que no siguin pas els més reculats.

L'àpat de Nadal, segons la capçalera d'una dècima de bones festes del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

La festa del Nadal, francament íntima, feta al recer i a l'escalf del foc de la llar, a part dels altres simbolismes que pugui tenir, sembla encloure el sentit de comunió sagrada familiar entre els presents i els avantpassats, albergats i residents en el foc, desenrotllada, en la seva major part, davant de la llar, la qual constitueix l'altar del culte als ascendents i de la religió familiar. D'ací que sigui precisament el cap de casa el que saluda i dirigeix la cerimònia del tió i, en molts casos, el qui el va a escollir al bosc i el porta o el fa portar, el saluda i el beneeix en entrar-lo a casa, i el qui el rega. La creença que els esperits dels familiars traspassats romanen en el foc de la llar és comuna a molts pobles de la vella Europa, i la crema del tronc ve a constituir com un sacrifici en llur honor. I el tió, el qual fins a cert punt enclou el sentit de l'avi, prodiga les dolçaines típiques de l'àpat que consagra la comunió familiar entre els que foren i els que són, i les lliura precisament als petits, que representen la continuïtat de la família.

El tió de Nadal, sota formes diferents, constitueix una resta del vell culte al foc, símbol de les divinitats pairals i alhora de la inclemència del temps, tan dur i tan rigorós pels països nòrdics. Se li atribueixen les gràcies i virtuts

meravelloses d'allunyar els diables i els esperits malèfics, i de portar salut i vida a persones, animals i conreus. Hom també creu que preserva de la fúria del llamp i d'incendi. En molts indrets creuen que les cendres del foc de Nadal, escampades pels conreus, porten bones anyades i abundor de fruits.

El gran tronc de Nadal, a més del símbol i l'estada dels ascendents, recorda, amb tota probabilitat, el vell geni del bosc, geni que regia la vegetació boscana i no era pas el mateix dels fruits que hom venerava en les cerimònies de la sembra. L'esperit del bosc reconeix ascendència més pregona: possiblement, de les cultures caçadores.

Antigament havia estat molt general el costum de cremar un roure. És molt possible que les falles d'aquesta nit responguin a aquest costum i que, així com avui hom fa senzillament una foguera, en la qual crema llenya de la que pot obtenir fàcilment, sense fixar-se de quin arbre és, temps enllà hagi hagut d'ésser precisament de roure, i àdhuc, d'encendre tot un arbre d'aquesta espècie. La crema del roure simbolitza el reconeixement del Sol, pare de la natura. El roure està estretament relacionat amb les divinitats gentiliques, i els boscos de roures tenien el sentit de temples, en els cultes pagans. És molt remarcable que de totes les advocacions marianes dedicades als arbres, les més abundants a casa nostra siguin Mares de Déu del Roure, de les quals se'n venera una a les Guilleries, on va cantar la primera missa Mossèn Jacint Verdaguer; una altra, a Llers, i una tercera, a Prats de Molló. A la Toscana, anomenen el Nadal *festa del tronc*. El costum de les falles de Nadal ha perdurat fins ara, a més de casa nostra, a l'Andalusia, a Sèrbia, per moltes contrades germàniques, Polònia, Piemont. El nostre tió, qui sap si també pot ésser un record del culte a l'arbre simbòlic de la renovació del geni solar. Per la Provença i per d'altres contrades de la vella Gàl·lia, el tió no té el caràcter que li donem nosaltres. Li donen molta més importància i el cremen a la llar, el foc de la qual, aquesta nit, sembla que té deix ritual que li confereix sentit sagrat.

El tió sembla que pot ésser, doncs, una resta del culte als arbres, del qual es troben d'altres reminiscències a casa nostra. Hom li pot reconèixer parentiu, efectivament, amb el gran tronc que hom crema a la llar, durant tota aquesta nit, per gairebé totes les contrades de França, i amb l'arbre de Nadal, comú a la majoria dels pobles nòrdics. El Nadal coincideix amb el solstici d'hivern, celebrat i festivat pels pobles primitius. Moltes cultures s'imaginen el Sol com un fruit esfèric. Les fruites que hom penja a l'arbre de Nadal comporten el sentit de la florida dels arbres esmorteïts per la fredor, i amb ella, el renaixement del Sol, simbolitzat per la mateixa fruita. El gran foc de la llar de les terres de França també recorda la imitació de la calor i de la xardor solar, les quals hom desitjava obtenir per mitjà del foc.

Encara avui el costum es ben viu a Provença. Mistral el descriu magistralment. La família surt al bosc, gairebé cerimonialment, a cercar i escollir el tió. Canten cançons tradicionals, per les quals li demanen la benedicció, la prosperitat i la ventura per a la casa i per a tota la família: que l'esposa

tingui bons infants, que els ramats es multipliquin i que la terra sigui ben pròdiga en fruits de tota mena, i que doni bon blat i bona farina, i força vi. Portat el tronc a la llar, el cap de casa el beneeix i el rega amb vi, en nom de la Santíssima Trinitat; un semblant com es fa encara en diversos indrets dels nostres Pirineus. Hom recull curosament les seves restes, un cop apagat, o les cendres, en la creença que, escampades pels camps, els fertilitzen i augmenten la collita; creença existent també en diversos indrets de la nostra muntanya. Com hem dit, per diversos pobles d'Europa, el tió ha d'ésser precisament de roure, l'arbre dels trons i de la pluja, i creuen que el fet de

Donant les bones festes, segons una dècima del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

cremar-lo en tal nit com la d'avui assegura una bona pluja per a tot l'any. El regament amb vi, propi de diversos pobles, ve a constituir una libació i una pràctica màgica invocadora de la pluja. La cerimònia pot reconèixer un origen ritual agrari del solstici d'hivern.

Hom també ha cregut que el tió pot reconèixer origen germànic, i l'ha relacionat amb la vella tradició teutònica de l'arbre de Nadal, la qual encara perdura entre molts pobles nòrdics. El cap de casa anava al bosc a cercar un arbre, generalment un avet, el qual, amb el seu brancam i fullatge, portava ell a la llar, i al seu voltant es congregava tota la família en íntima comunitat, i presidia tota la festa emotiva del Nadal.

L'arbre de Nadal, propi dels pobles nòrdics, amb tota probabilitat és una resta de l'antiga crema del roure, pròpia, a son torn, d'aquesta nit. L'arbre de Nadal és popular a Rússia, Anglaterra, Dinamarca, Suècia, França i en diverses contrades germàniques.

Ja hem dit que una part dels costums nadalencs semblen recordar antigues cerimònies de sembra. L'aprofitament de la cendra per barrejar-la amb el gra de llavor i per escampar-la pels camps, així com el fet de plantar estelles i brases del tronc nadalenc per entre els conreus, reconeixen cultes agraris de sembra, avui perduts.

Ahir, més que vui, i especialment per muntanya, on els costums perduren més i es conserven amb més puresa, després de la missa del gall, l'església dedicava unes absoltes als difunts de la parròquia. Com direm en tractar de la sembra, una part de l'antic culte als difunts sembla reconèixer creences i pràctiques relacionades amb la sembra mateixa.

La simbomba és instrument de Nadal per la Catalunya continental, on només s'usa per fer la música pròpia d'aquest moment de l'any; en canvi, com vam dir, a Mallorca es toca per les Carnestoltes. L'etnografia creu que la simbomba pot ésser germana de la brunzidora, instrument d'un primitivisme cavernari, i que emprava l'home primitiu per parlar amb els esperits i per provocar el creixement dels vegetals. Sembla adient que, en aquest moment de l'any en què la natura diria's adormida, l'home sentia el desig i fins la fretura de despertar la vegetació, i se servia d'aquest instrument, que, a través de segles incomptables, la força del costum de la tradició fa perdurar encara només pel temps del solstici hivernal.

Entre molts pobles, una de les pràctiques rituals anteriors a la consagració de les primícies fou l'abstinència de certs menjars, la dieta i àdhuc les purgues i els vomitius forts, per tal que la divinitat continguda en els menjars sagrats de l'àpat sagramental no resultés contaminada amb menges vulgars, ingerides abans de l'àpat solemnial. El dejuni del temps d'advent pot recordar aquest costum, encara molt estès per nombrosos pobles on estan en ús les pràctiques de què parlem.

Molts pobles hi ha que tracten de marcar com un pas del temps anterior al del festival al subsegüent a aquest, i, per tal que no és barregi res del passat, que tenen per vell i caduc, amb el novell, i a fi que la influència xacrosa del que fou no minvi qualitat al nou, llancen molts dels estris que formen l'aixovar, especialment els atuells de cuina i d'altres endimaris, i renoven i emblanquinen barraques i cases. Quelcom de tot això solem fer també nosaltres per Nadal i per la festa major.

Hi ha cançonetes infantils nadalenques que ens parlen de la neteja de l'aram, les quals poden respirar l'aire de la depuració dels atuells culinaris destinats al cuinat sagramental de la festa:

Ara ve Nadal,
posarem el porc en sal;
farem grosses festes,
festes precioses;
dones faneroses,
netegeu l'aram;
prepareu torrons,
que sien ben bons;
netegeu l'aram;
patim i patam.

Sembla que el sacrifici del gall no és tan arcaic ni persistent com el del porc; cal tenir en compte que el gall, encara avui, en molts indrets de casa

nostra, sembla personalitzar l'esperit de la vegetació, i per tant, en aquest aspecte, resulta anàleg al porc. Si, com diu el senyor Balaguer, és de procedència cavalleresca i era tingut com a menja dels valents i dels enamorats, hom es pregunta si temps enllà no fou menja exclusiva dels guerrers o gents d'armes del clan, que es barallaven, tot esbatussant-se, per vessar sang i provocar la pluja; baralla que formava part important dels festivals de tipus agrari.

Per la pastada de Nadal hom mai no es descuidava de fer coques de forma antroponorfa i d'animals diversos, entre els quals mai no mancaven el gall i

Portant el gall al forn, segons la capçalera d'una dècima de bones festes del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

el porc. Darrerament, només en menjava la mainada, i venien a constituir com una llaminadura infantil de la diada; temps enllà, però, de segur que degueren constituir el pa sagramental de la família. Com direm en parlar de l'àpat solemnial de les messes, en menjaven tots els segadors, semblantment com per diversos pobles europeus, on també en mengen per Nadal, molt especialment a Escandinàvia, i amb preferència en forma de porc. Creiem molt possible que les famílies que no podien menjar porcell, per no trencar el ritu menjaven coca en forma de porc, pastada amb farina de blat de la garba de la mestressa, la qual coca també tenia deix sagrat, com l'animaló que figurava.

Quant a la rabassa, el nostre bon amic Vayreda, qui n'havia estudiat el sentit i l'origen, creia que pot recordar els pans romans de figura fàl·lica, que han perdurat fins a temps recents per diversos pobles romànics

i de la figura dels quals poden ésser una darrera gradació els nostres pans de barra. Aquest tipus de pans eren emprats per als sacrificis dedicats al Sol, i el nostre amic creia que podien recordar ofrenes dedicades a les divinitats lars romanes venerades en els lararis públics de la vella Empúries.

Les rabasses que nosaltres coneixem no semblen pas recordar forma fàl·lica. A Llofriu tenen més aviat fesomia de mòmia, i a Palafrugell, semblaven més aviat una doble *y* grega, aixarrancada pels dos extrems.

Per les contrades pobres de muntanya feien *pans*, o *torrons, de figa*, amb figues seques entre les quals barrejaven pinyons i gallons de nou: fins fa quatre dies, els torrons dolços hi eren gairebé desconeguts. Per raó del gran nombre de llavors que omplen el fruit, els pobles antics tenien la figa com a símbol de la fecundació i de la fertilitat; un semblant al pinyó, fruit de la pinya. La seva menja en aquest moment de l'any, precisament en l'àpat solemne, recorda ben segur el vell sentit que li donaven els pobles clàssics.

Els pobles antics tenien els pinyons com a símbol de la fertilitat de l'home, dels animals i de la terra, semblantment com hi tenien les pinyes. Consideraven els pinyons com la millor i més nutritiva de les llavors menjables, i, durant les cerimònies dedicades a la deessa Demèter, tiraven pinyes i carn de porc dins del recinte sagrat, com a aliment de la deessa. Amb les pinyes i pinyons preparaven un vi que era begut a discreció en les orgies de les festes tesmofòries. Un record d'aquest vi especial i sagrat és la branca de pi que penja a la llinda de les portes de les tavernes en diversos pobles mediterranis.

Segons la llegenda, el pi era sagrat perquè Attis fou devorat per un senglar al peu d'un pi. Amb el rodolar del temps, tant l'arbre com l'animal van personificar el déu. La verdor perenne i constant del pi, immutable a les xardors estivals i a les fredorades hivernals, fou mirada amb meravella pels antics, que van prendre l'esmentat arbre com a símbol de la immortalitat i com a estada de déus, i en llurs misteris religiosos el van confondre amb les mateixes divinitats que hi creien albergades i va esdevenir sagrat con elles.

El costum, persistent en els àpats del dia d'avui, de menjar ametlles torrades o formant part dels torrons, pot recordar el sentit dels pobles antics, que consideraven l'ametller com el pare de totes les coses i, sobretot, dels fruits i productes vegetals. Aquesta creença es basava en el fet d'ésser el primer arbre que floreix molt abans de la primavera: quan tota la natura sembla seca, eixuta i morta, damunt del brancatge aparentment sec de l'ametller emergeixen les subtils flors blanques, que semblen con la llavor precursora i engendradora de tots els altres fruits.

En molts indrets, entre les múltiples cerimònies que formaven el programa dels festivals de la celebració de les primícies, s'hi comptaven les encaminades a obtenir la pluja, indispensable per a assegurar les collites venidores. Ja vam dir, en tractar del dia de Sant Tomàs, que una de les fórmules màgiques conduents a provocar la pluja prenia per base el vessament de sang a terra. En molts indrets celebraven cerimònies i danses que simulaven una baralla entre els guerrers de la tribu, la qual baralla acabava amb el vessament obligat de sang. Aquestes bregues, fins a temps recents, encara les simulaven els abissinis. L'emperador Menelic les va privar per bàrbares, però es va donar el cas que l'any que no les van fer va ésser molt eixut, i el poble va atribuir el cas a no haver fet el ball, davant de la qual cosa el gran monarca es veié obligat a tolerar-ne la celebració. La masega simulada entre les gents d'ofici pot recordar aquestes danses màgiques a tall de baralla, semblantment com pot recordar-les, tal volta, el ball de bastons, tan estès encara a casa nostra.

Com hem dit, hom també imita el cant d'ocellets mitjançant una pipa de canya amb el buc ple d'aigua. És possible que el costum recordi una pràctica

Donant les bones festes, segons una dècima del segon terç del segle XIX.
(Col. de l'autor.)

primitiva de fer ploure, puix que un dels múltiples procediments emprats encara avui pels pobles endarrerits del Continent africà consisteix a imitar la pluja amb aigua posada dins de pipes molt grosses, la qual, en bufar, s'escampa, formant gotes.

De les cançons de Nadal, sembla que algunes es cantaven amb simple acompanyament de tambor, sense intervenció d'altre instrument. Entre el vast repertori de pràctiques emprades per a fer ploure, abunda la de sonar timbals, sovint fets amb grosses carbasses. Sobretot els pobles africans, tracten d'imitar la remor del tro amb el repic d'aquests instruments. La utilització d'un càntir a tall de tabal, practicada per la Terra Alta per fer el so de Nadal, sembla que ens acosti a la idea de la pluja. Hi ha nadales que ens parlen del so del timbal i que no refereixen cap altre instrument.

La recobla d'una nadala quatre-centista diu:

Pedro, tocha la tamor,
Per amor del Senyor.

Una versió de la cançó de l'Anunciació no anomena altre instrument que el timbal, i dóna a entendre que no se'n tocava d'altre:

¿Què és aquest soroll que sento — *toca, Pasqual,*
en aquesta hora al corral? — *repica el timbal;*
Esperau's, que, si jo baixo, — *ram pata pam, ram pata pam,*
sabreu qui és en Pasqual. — *que en són festes d'alegria,*
Vora migdia canta i refila; — *santes Pasqües de Nadal.*

Per molts pobles, l'expulsió dels esperits, prèvia a les grans solemnitats, era feta enmig de soroll infernal, de l'encesa de grans fogueres, i de la celebració de processons pels camps i despoblats, amb atxes i teies enceses. Com ja hem dit, la mainada fa com una mena d'esquellots, que no s'avenen, ni gaire ni gens, amb el sentit actual del Nadal. Una de les notes característiques d'aquesta nit, per terres de Castella, és la gran remor que hom produeix amb tota mena de fòtils; encara avui, a Madrid, la gent es llança al carrer, proveïda de tota mena d'estris adients, i es lliura a fer un xivarri eixordador. Les nostres *albades* constitueixen una atenuació civilitzadora, al costat dels escàndols discordants i dissonants de molts pobles. A la Vall d'Aran havien fet una mena de grans esquellots la darrera nit de l'any, com explicarem.

És possible que, en una darrera gradació, els captaires, als quals hom té tant d'interès a atreure's en aquest moment de l'any, i a qui hom creu obligació de fer almoina, vinguin a ésser els succedanis dels esperits malvolents, amb els quals hom es vol congraciar en els moments solemnes, puix que hom diu que per Nadal es creuen tenir dret a rebre almoina, i que llancen malediccions d'efecte terrible quan no se'ls en fa.

Els captiris, tant els infantils com els de gent gran, fets portant esquelles i d'altres estris sorollosos, han estat fins ara molt comuns arreu d'Europa, i hom creu que tenien per objecte esquivar i allunyar l'hivern.

Els captiris del llop i de l'ós poden ben recordar estats de cultura de l'home caçador. Aquests costums poden respondre a velles creences del temps en què l'home vivia únicament de la caccra i tractava els animals amb certs miraments, com si fossin uns semblants seus, tant per propiciar-se llur simpatia, perquè no li fessin mal quan els caçava, com perquè no tinguessin recel i es deixessin caçar amb facilitat.

L'home primitiu no fa distinció entre l'home i la bèstia, la qual judica afectada de les mateixes condicions i concepcions que ell, i creu que si mata un animal, s'atreu l'odi de tots els de la seva espècie, que, sabedors del cas, el venjaran, com ell fa amb els individus del seu clan o tribu; cal, per tant, disculpar-se i mantenir bona relació amb la societat animal, a la qual perjudica, i fer-li entendre que no li vol mal, i que hi està en bona disposició. Els

costums dels pobles de cultura endarrerida estan plens de cerimònies d'aquest tipus, de gènere molt divers. Unes vegades, un animal, o un representant seu, és conduït de casa en casa, on el fan objecte de distinció i de bona amistat, com en les captes del llop i de l'ós, i se l'enganya dient-li que no és mort, sinó que és viu, i moltes d'altres vegades, se'ls fan discursos, en els quals se'ls ve

L'escena del Naixement, segons la capçalera d'un romanç vuit-centista. (Col. de l'autor.)

a dir que se'ls estima molt i que, si hom els mata, és només per gran necessitat i per fer-los el gran honor de menjar-se'ls. Aquest sentit ve a respirar la llibertat donada als óssos pels óssaires d'Ostou: el primitiu tracte de captar-se la benevolència, sobretot dels animals forts, per por del mal que a un hom li poden fer quan es defensen.

El dia de Nadal generalment, hom acabava de dinar tard i s'entretenia a taula en conversa i en jocs sedentaris. Pocs eren els qui sortien de casa.

Les colles de ceguets havien anat a cantar cançons amb acompanyaments de música davant dels pessebres de cases acomodades o benestants que, durant les festes de Nadal, havien donat uns quants concerts de cançons davant dels pessebres que tenien guarnits. Aquest costum venia a traslladar a les cases particulars el culte i la devoció al pessebre, que temps enllà s'havien cele-

brat exclusivament a l'església. Les colles d'infants que el segle passat anaven a cantar cançonetes per les cases i que tant de tipisme havien donat al pessebre vuit-centista eren el darrer ressò dels intèrprets dels misteris sagrats de dins del temple i, en un pla més immediat, de les colles de ceguets i de captaires, les quals havien fet com una especialitat de les darreres manifestacions de les representacions nadalenques. Les colles de mainada que anaven per les cases a cantar davant dels pessebres també donaven un xic de sentit espectacular a les nadales susceptibles d'ésser dialogades. Sobretot la cançó del Rabadà era, per dir-ho així, escenificada.

És possible que algunes d'aquestes cançons hagin estat dictades ja expressament per ésser cantades davant del pessebre, i no destinades a ésser representades dins del temple. Potser es troben en aquest cas els diàlegs del moro i el cristià, els quals diàlegs, sense deixar de tenir sentit religiós, resulten massa profans per a representar-los dins de l'església. Creiem molt probable que aquests diàlegs formin part de la litúrgia popular casolana, sorgida al marge del temple com un complement a la devoció del pessebre canònic i purament litúrgic i com una imitació del pessebre eclesiàstic.

Les colles d'infants cantaires que anaven per les cases on feien pessebre, a prodigar llur poesia i llur lirisme infantil en honor del Jesús infant i ingenu com ells, van perdurar fins als darrers anys del segle passat. En el pessebre que nosaltres fèiem quan érem nois, en el qual intervenia tota la mainada de l'escala, que era molta, havien vingut a cantar-hi diverses colles de quitxalla, amb el corresponent *magi* i proveïdes de panderetes, castanyoles, ferrets i altres estris musicals. Entre un atapeïment de mainada que omplia tot el pis, de cantaires i públic, havien fet grans cantades en les quals intervenia tothom qui sabia cantar, enmig de molta gresca i gatzara, tot alternant les cançons amb pa i xocolata. Aquestes cantades infantils poden ésser considerades com la darrera manifestació i com l'últim ressò dels vells misteris i dels drames sagrats, que tant havien fet vibrar els nostres avantpassats. Amb ells, com amb tantes i tantíssimes altres coses, s'ha produït el fenomen general, tornat llei dins de l'etnografia, que quan els grans abandonen un costum, una pràctica, una creença, etc., se l'apropien els infants, i així, per obra d'ells, perdura i sobreviu temps i més temps. El vast costumari infantil, sovint impenetrable i difícil d'entendre, està format per les romanalles dels vells costums abandonats per l'home, els quals l'infant ha imitat, seguint la sàvia parèmia, que molt bé ens diu:

—Què fan els infants?
—El que veuen fer als grans.

Les cases que guarnien pessebre, durant la temporada que el tenien exposat, era costum que passessin el rosari al seu davant, com un acte de culte o veneració.

A Duesaigües creuen que la Sagrada Família, durant l'any, un dia visita les cases on han fet pessebre per Nadal, i amb la seva presència les beneeix i els porta la felicitat.

Si cal jutjar pel que ens diuen els documents oficials del segle XVI, devia haver estat costum que a la tarda les autoritats fessin un ball. En els llibres de deliberacions dels jurats de Reus corresponents a l'any 1551 consta que fou deliberat que ballessin els jurats, i cinc anys més tard, el 1556, decidit que no ballessin a la tarda de la mitjana festa de Nadal, malgrat ésser costum.

Judicant per un testament d'en Carnestoltes de la darreria del segle XVIII, resulta que aleshores les gresques carnestoltesques, la tarda d'avui, ja estaven en plena bullida, i que el seu centre devia ésser la Rambla. Vegem com parla l'apòcrif personatge:

Firmat fonc mon testament — el vint-i-cinc de desembre,
en esta present Ciutat, — dia festiu de Nadal,
dins de la Botilleria — a sis hores de la tarda
del sobredit Hospital, — després d'haver refrescat.

Pel mateix document sembla deduir-se que els balls de disfresses havien estat en plena activitat.

Assenyalo i anomeno — les comencen per Nadal,
a dit Pòstumo Infant: — suplicant-los vivament
en Tutors i Curadors, — mirin per sa utilitat
los volentins i Dansants: — i en bons costums lo introduexin
que los Saraus i les Bulles — de ballar i de menjar.

A ciutat, avui era l'única festa anyal en la qual no es feia ball de tarda.

Pel Vallès i per d'altres contrades de la terra plana, la tarda d'avui començava la temporada de ball, la qual durava fins a les Carnestoltes. Es feia al so de cornamusa, flabiol i tamborí. Les ballades començaven vers les dues i duraven fins a entrada de fosc. Seguir-les més tard era tingut com irreverent, puix que al toc d'oració calia ésser al llit, com bé deia el refrany:

Al toc d'oració,
ninetes a recó.

Les ballades es feien a les eres de les pageses i a les entrades d'aquelles cases que tenien un bon baluard.

En moltes poblacions s'havia reunit la confraria o gremi de Sant Antoni per planejar i encantar els càrrecs de la festa dels Tres Tombs. Hi havia poblacions en les quals sortia el manefla vestit de manera grotesca, com una disfressa, cavalcant un ase tot guarnit amb forcs d'alls a tall d'arreus i amb una pastanaga ben grossa lligada a la cua. Aquest personatge pintoresc feia una passada acompanyat d'un tabaler que repicava per anunciar el seu pas.

A Montgai, aquesta tarda, a la plaça, es feia l'elecció dels nous majorals. La fadrinalla feia una ampla rodona, i cada u indicava públicament el nom del seu preferit. Els casos de divergències eren sotmesos al batlle, el qual

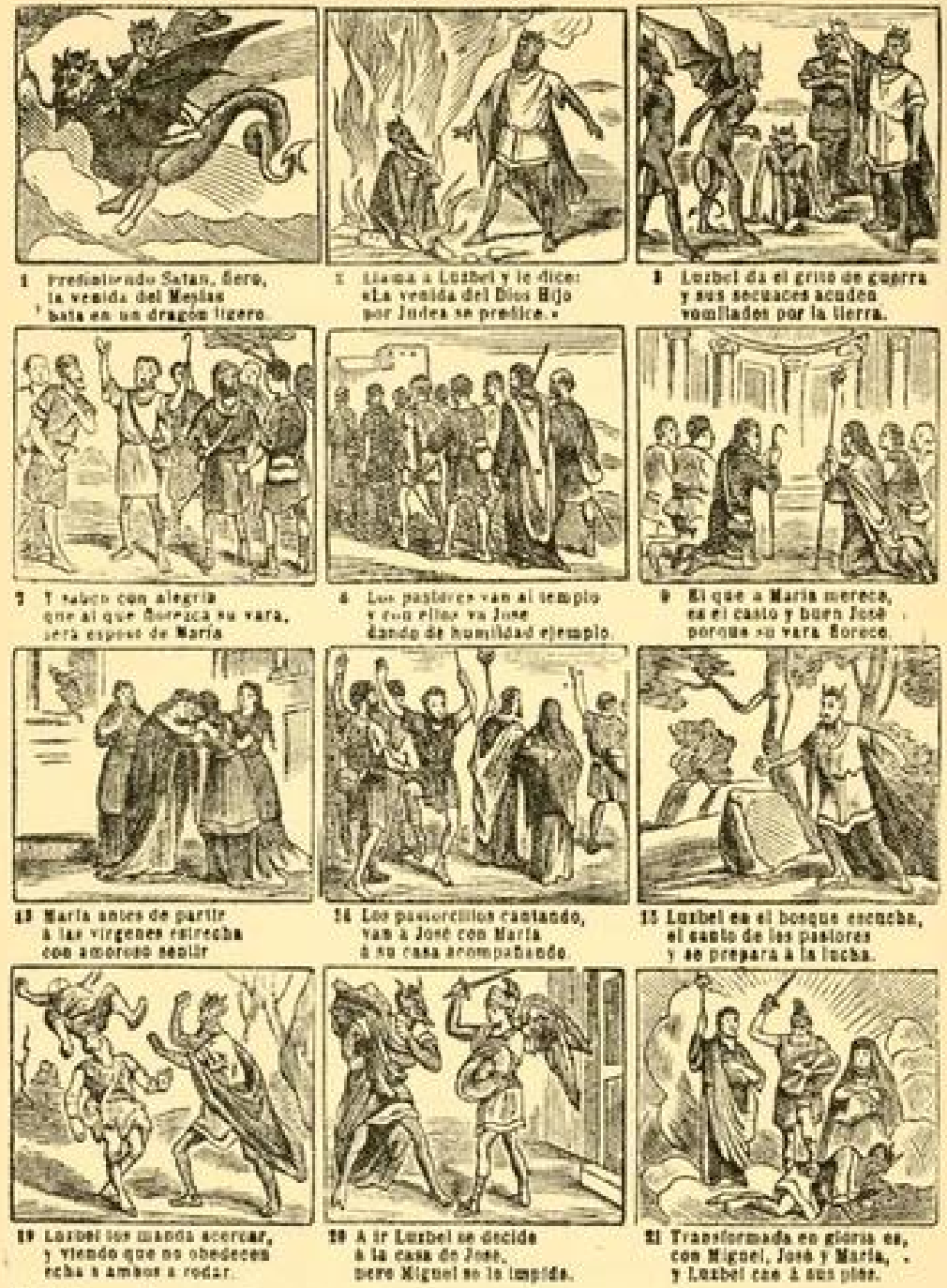

decidia en darrera instància. Els elegits obsequiaven els fadrins amb aiguardent, acompanyada de coques i figues, després de la qual rebien les claus de la caixa i els eren traspassats els cabals i els béns de la confraria.

A Menorca, el dia d'avui, és típic jugar a la rifa dels cartons. La gent es reuneix en grans tertúlies per jugar. És de consuetud que l'amo de la casa

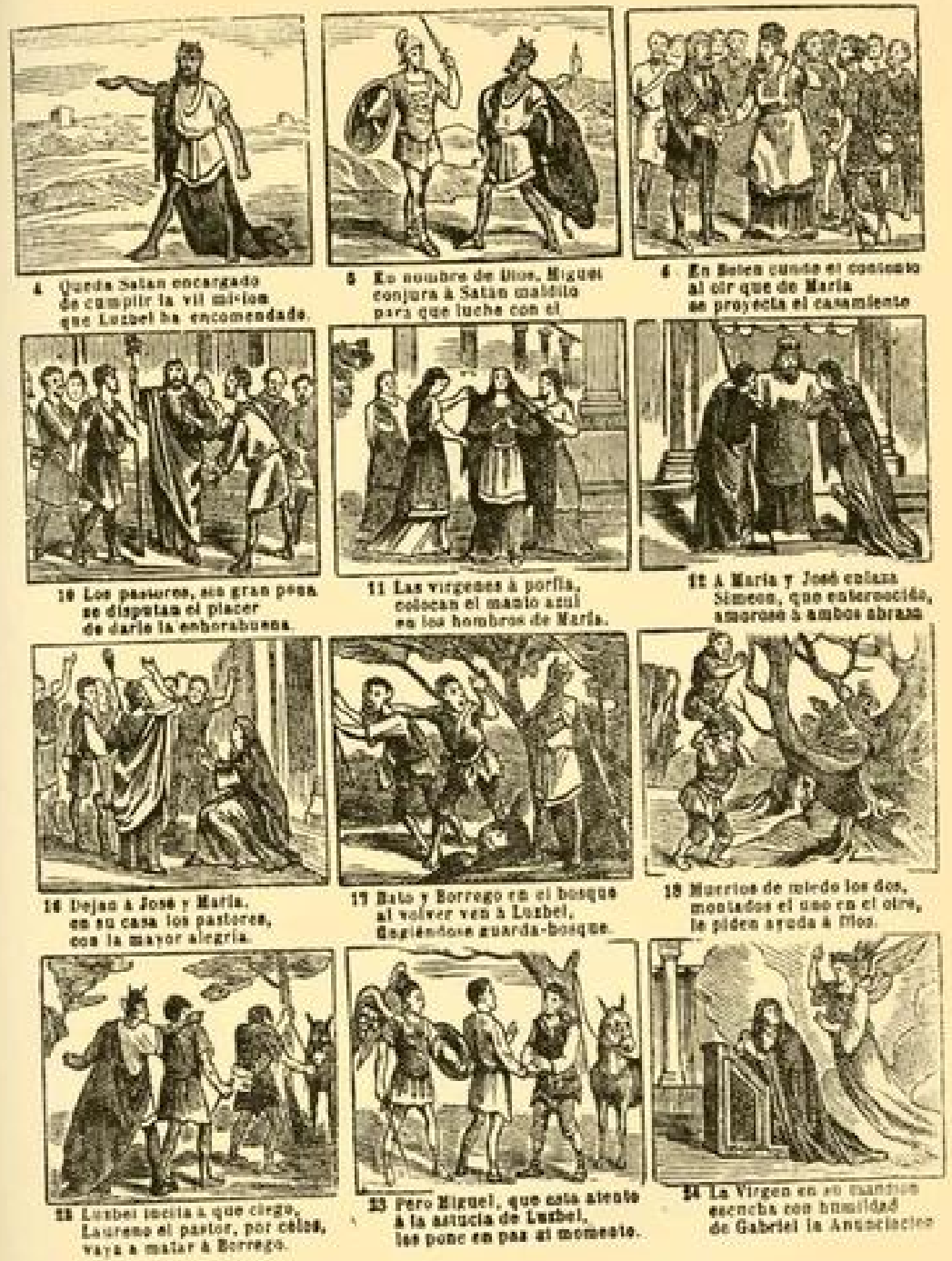

faci de *banquer*. La gent, avui, no sopava. Els qui ho feien menjaven poca cosa. Era molt corrent anar a comèdia, i tots els teatres es veien plens a vessar. Com que no es sopava, la gent anava d'hora al teatre; així que s'obrien, ja es veien plens, i els espectadors feien tertúlia tot esperant-se. Començaven

i, sens dubte, ocupa el primer lloc dins del nostre teatre, puix que gairebé cada any s'afegeix un nou títol al programa teatral religiós infantil.

Les primeres versions ja van condensar tot el sentit pastoral de la representació en el pastor *Bato*, que figura el graciós eixerit, i en el seu company *Borrego*, que encarna el paper del taujà i del siboc. Aquests dos personatges se'n van emportar la simpatia del poble, fins al punt que hom no comprenia uns pastorets sense llur presència, i ja han esdevingut els tipus cabdals de la representació.

A Mallorca, també havien estat molt populars els pastorets, que eren anomenats *Els Pastorells*.

Més ençà, va gaudir de molta popularitat una peça còmica, titulada *De Nadal a Sant Esteve*, de tema nadalenc, la qual es representava al final. Els espectacles acabaven a mitjanit. De retorn a casa, hom feia una mica de pa i beure, menjant una mica de gall i de torrons.

La gent vella creia que les festes del Nadal duraven fins a la Candelera, i durant aquest període fou costum menjar torrons totes les festes i cada diumenge, i, com vam explicar, fins a aquest dia hom no desguarnia el pessebre, no considerant fins llavors impròpia ni extemporània la representació del naixement.

Sant Blai passat,
Nadal acabat.

Abans de Sant Blai,
encara és Nadal.

Fins a Sant Blai
no acaba el Nadal.

Per bé que generalment hom creu que les festes de Nadal acaben per la Candelera, els més austers les limiten fins a Sant Antoni:

De Sant Tomàs a Sant Antoni,
temps de Nadal som.

Quant al temps de després del Nadal, en relació a aquesta festa, diu la gent que:

Nadal passat,
Cap d'any aviat.

De Nadal a Carnestoltes,
set setmanes desimboltes.

De Nadal a Sant Julià,
tretze dies hi ha.

De Nadal a Carnaval,
set setmanes, tant se val.

De Nadal a Sant Julià,
tretze dies hi cal comptar.

De Nadal a Carnaval,
set setmanes per igual.

De Nadal a Sant Sebastià,
vint-i-cinc dies hi ha.

De Nadal a Carnestoltes,
tot el món va en tretze voltes.

De Nadal a Santa Agnès,
temps de Pasqua és.

De Nadal a Sant Joan,
mig any cabal.

Carnestoltes quinze voltes
i Nadal fos cada mes,
que cada dia fos Pasqua
i Quaresma mai vingués.

Els estudiants d'ahir iniciaven el període de peresa per a estudiar des de Sant Lluc, i ben poca cosa feien fins a Nadal.

De Sant Lluc a Nadal,
molt passejar i poc estudiar.

Generalment, avui era el dia establert per al pagament dels terminis dels soldats de dobles. Antigament, Catalunya redimia en metàl·lic el tribut de servir al rei o de *carn pel rei*, com en deia el poble. Els catalans no eren obligats a ésser soldats; compraven gents forasteres o voluntàries que els subtituïssin. Comprar un soldat costava, segons els casos, tres o quatre dobles de quatre, equivalents a cent vint o cent seixanta pessetes. Hi havia qui es prestava a servir el rei set anys per aquesta quantitat. Els municipis responien de l'organització. Els veïns més rics pagaven la redempció en metàl·lic de seguida; els mitjancers, a raó d'una dobla cada any; els pobres en pagaven mitja. El dia de Nadal era, doncs, el fixat per satisfer els terminis de les dobles dels soldats. Com ja hem dit, el rei En Pere va ordenar que les terres del seu reialme comencessin l'any per Nadal; així, doncs, tal dia com avui era el propi per a començar els contractes i acabar els terminis. Encara trobem diversos refranys que hi fan referència, amb al·lusió a la lloga de finques i al pagament de deutes:

L'escena del Naixement, segons un gravat set-centista d'un full popular per a aprendre de dir el rosari. (Col. de l'autor.)

Qui no té casa per son estar,
mal Nadal ha de passar.

Qui no té casa per son estar,
per Nadal ha de mudar.

No totes les pagues
cauen per Sant Miquel,
també en cauen per Nadal.

Per Nadal comença i acaba l'any agrari, i per la pagesia havien estat generals l'inici i el termini de les llogues dels treballadors de la gleva:

Per Nadal,
muda d'hostal.

Per Nadal,
muda el jornal.

Per Nadal i per Any Nou,
muda d'amo i muda el sou.

A Menorca, avui acaba la lloga del llaurar, que comprèn des de Sant Miquel fins avui, i comença la dels cinc mesos. Durant aquest període, hom

guareta, bina i terça el sementer, i es sembren els cigrons, les patates i les síndries.

Des de tot l'advent que la justícia no actuava: per tant, no era penjat cap condemnat a forca, i d'ací que la gent digués amb to de joia:

Beneït sia Nadal,
que és temps que no pengen.

La gent de mar creu que l'any que el dia d'avui s'escau en dilluns les aigües són manyagues, perquè fou en aquest dia de la setmana que Déu les va crear, i en record de llur creació es mantenen tranquil·les i apaivagades. Aquests anys no hi ha maror, no es perden vaixells ni es produeixen correnties ni trasbalsos. Són els anys millors per a aprendre a nedar amb tota seguretat que hom no s'ofegarà. També són els preferits per a portar a terme empreses arriscades i perilloses pel mar. Diuen que en un any d'aquests fou quan en Colom va descobrir les Amèriques, i que totes les grans empreses marineres foren portades a cap en anys d'aquests també.

L'any en què el Nadal s'escau en aquest dia, hom el qualifica d'any dels ganduls, puix que hi ha tres festes per Nadal, dues per Cap d'any i altres tantes pels Reis; d'ací que hom digui que:

Nadal en dilluns,
festes a munts.

Hom diu també que l'any en què Nadal s'escau en aquest dia moren moltes persones:

Nadal en dilluns,
any de difunts.

Hi ha qui creu de mal averany que el Nadal s'escaigui en aquest dia; sobretot es considera dolent per a les collites:

Nadal en dilluns,
badalls a munts.

Nadal en dilluns,
tots els fruits perduts.

Nadal en dilluns,
de dos pans, guarda-te'n un.

I com sigui que allò que uns tenen per dolent, d'altres ho tenen per bo, també hi ha qui diu que:

Quan Nadal cau en dilluns,
riqueses a munts.

Així mateix diuen que l'any en què Nadal s'escau en dilluns o en dissabte no pot ésser any de fam perquè aquests dies són beneïts per a fer pa, el qual no pot faltar passi el que passi, i hom creu tot el contrari dels anys en què el dia d'avui s'escau en dimarts o en divendres.

Els anys en què el Nadal cau en dimarts, els bosquerols creuen que els arbres creixen força més que els altres anys, les fustes augmenten en gran manera i neixen molts arbres i matolls espontàniament; en una paraula, són anys de gran ventura per als boscos. Hom hi pot trescar sense cap recança i, sobretot, pot fer-hi foc sense por que s'estengui i produeixi cap incendi. Són els anys més bons per a fer carboneres sense córrer el risc que es cremin ni que propaguin el foc al bosc.

Quant a la ventura de l'any en què Nadal s'escau en dimarts, en relació amb els fruits, la parèmia no és unànime:

Nadal en dimarts,
pa i vi de totes parts.

Nadal en dimarts,
dolent pels sembrats.

Hom també diu que:

Nadal en dimarts,
festes a grapats.

Però no n'hi ha pas tantes com quan s'escau en dilluns.

Hi ha qui té per bo per a la sembra que el dia de Nadal s'escaigui en dimecres:

Quan Nadal cau en dimecres,
sembra marges i feixes.

Els caçadors d'ocellets creuen que l'any en què el Nadal cau en dijous serà any de molts ocells, perquè Déu va crear els moixonets en aquest dia de la setmana, i, en record de llur creació, en tals anys ponen més i n'hi ha que àdhuc fan niu més vegades que els altres anys. El refranyer reflecteix la creença i diu:

Quan Nadal cau en dijous
mengen més els ocells
que els bous.

Nadal en dijous,
ocells a gran vols.

Aquest darrer refrany vol denotar que, de tants que n'hi ha, mengen més gra ells que no en menjarien els bous si se n'alimentaven.

Quan Nadal cau en dijous
el pagès sembra pels ocells:
per molt gra que sembri
no n'hi ha prou per ells.

Com una extensió de la creença, hom diu que aquests anys són molt bons per a les llocades, car totes van bé i els polls que en neixen són vividors. També en diu la parèmia:

Nadal en dijous,
cada gallina
mena cent polls.

Les postes també són excepcionals i els ous abunden:

Nadal en dijous,
any de molts ous.

Hom té de mal averany per a la sembra que el Nadal s'escaigui en aquest dia:

Quan Nadal cau en dijous,
crema la carreta i ven els bous.

Nadal en dijous,
crema l'arada
i avia els bous.

Nadal en dijous,
any dolent,
el de traspàs
i el següent.

En canvi hi ha qui opina el contrari:

Nadal en dijous,
sembra blat pels recons.

Nadal en dijous,
sembra fins els pous.

Nadal en dijous,
ven la capa i compra bous.

Segons tradició popular, els nostres pares Adam i Eva foren creats en divendres. L'any en què el Nadal s'escau en aquest dia de la setmana es reprodueix i s'augmenta la paraula del Creador, el qual va dir-los: «*Creixeu i multipliqueu-vos*»; i hom creu, doncs, que és any de naixements i de profit per a les llevadores. Segurament que pel mateix motiu els pastors creuen que les cries del bestiar de llana van molt bé i que els ramats augmenten més que els altres anys. D'ací la dita de pastor:

Nadal en divendres,
ho per les ovelles.

El mateix creuen els apicultors, que diuen que les abelles es multipliquen i les arnes creixen en població:

Nadal en divendres,
any de moltes abelles.

Hom creu que des d'avui fins a la Candelera, els divendres perden la malícia i la ràbia que els són atribuïdes, i que hom pot fer sense recança tot allò de què hom creu prudent abstenir-se durant la resta de l'any, tal com tallar-se les ungles o els cabells, fer i administrar remeis, etc.

Els anys en què el Nadal s'escau en aquest dia són els més bons per a sembrar; les llavors germinen millor i hom en treu més bona collita:

Nadal en divendres,
sembra fins les cendres.

I encara diu el refrany sobre el Nadal en divendres:

Nadal en divendres,
un cop passat
ven els bous
i compra blat.

Si Nadal cau en divendres
i és any de traspàs,
no te'n fiïs pas.

Quan Nadal cau en divendres,
el blat roda per les cendres.

Nadal en divendres,
crema foc i cendres.

Quan Nadal és en divendres,
cal sembrar dins de les cendres

Hom creu que l'any en què aquest dia s'escau en dissabte és any de virtut i de puresa, perquè en tal dia fou concebuda la Mare de Déu. Les donzelles nades dins d'aquests anys, i més encara si ho són el dia d'avui, gaudiran d'una virtut extremada i brillaran per la innocència i per llur gran puresa.

Hom creu que els anys en què Nadal s'escau en diumenge porten gran felicitat i ventura a desdir, perquè també s'hi va escaure l'any en què van néixer Jesús i la Mare de Déu, i per aquesta circumstància participen de la gràcia i del do divinal que comporten aquestes faustes circumstàncies. En aquests anys se salven totes les collites, no pot haver-hi fam, ni es declaren guerres; ans al contrari, si n'hi ha alguna, s'acaba, i s'acaba en bé. La veu popular recorda i refereix diverses guerres que van acabar-se en anys en què el Nadal s'esqueia en diumenge. Hom també creu que en aquests anys la pesta no lleva i que, si algú en sembra o n'escampa, no pren i no agafa, segons veu popular.

També hom creu que no morirà cap dona de part, perquè compten amb la protecció de la Mare de Déu en record d'haver infantat Jesús en un diumenge.

Diu el refrany respecte del Nadal en diumenge:

Quan Nadal és en diumenge,
fred i neu pertot en penja.

Quan Nadal tomba en diumenge,
l'hivern menja.

Nadal en diumenge,
quan ha passat,
ven els bous
i compra blat.

Quan Nadal cau en diumenge,
qui no compra pa no en menja.

Nadal en diumenge,
el diable que sembri.

Nadal en diumenge,
totes les festes es menja.

Mentre uns diuen que avui és el dia més curt de l'any, la majoria creuen que ho és el de Sant Tomàs, i que avui es nota poc o molt el gairebé imperceptible allargament de la claror; d'ací que hom digui per boca del refrany:

La nit de Nadal,
la més llarga de l'any.

Fins per Nadal,
el dia ni creix ni neix.

El dia no creixerà
fins que Jesús naixerà.

Entre Nadal i els Reis
creix el dia un peu de rei.

De Sant Tomàs a Nadal,
un pas de gall.

Per Nadal,
el dia creix un pam;
ja ho troba el traginer en el caminar
i la vella en el filar.

Per Nadal,
un pas de pardal.

Per Nadal,
creix el dia
un pas de gall.

Per Nadal,
el dia més curt de l'any.

Per Nadal,
un pas galant,
i per Sant Julià
un cego ho veurà.

Per Nadal,
un pas de brau.

Per Nadal,
el dia s'estira un pam.

El dia d'avui té la virtut d'absorbir totes les gràcies atribuïdes a la lluna i de desfer-ne tot el sentit malèfic; per tant, hom pot fer tot allò que li convingui sense tenir en compte si és lluna nova o vella. I aquesta gràcia es fa extensiva al dia de la setmana en què s'escau el Nadal i dura tot un any.

Per la lluna vella més immediata al Nadal i abans d'aquesta diada, hom tallava la fusta de roure destinada a la construcció de bastiments i d'embarcacions. Sembla que antigament hom donava a aquesta feina un caient solemnial. Un grup de gent de mar anaven al bosc: el patró més vell donava un cop de destral al roure més cepat dels destinats a ésser tallats i seguidament els bosquerols o picadors de bosc es posaven a la feina. Aquesta cerimònia simbòlica encara es feia al segle XVIII en unes arbredes que s'estenien pel cantó de Sant Martí de Provençals, de les quals es tallaven els arbres destinats a pals de naus.

Hom creu perillosa la nit de Nadal els anys en què no fa lluna, perquè es moren moltes parteres.

Hi ha diverses creences relacionades amb la lluna i aquest moment de l'any, algunes d'elles reflectides pel refrany:

Nadal en lluna plena,
anyada plena.

Nadal sense lluna,
ramat de cent ovelles
torna a una.

Per replantar i empeltar l'ametller
la lluna de Nadal va bé.

Nadal amb lluna,
any de fortuna.

Si per Nadal
fa lluna blanca,
posa al llit
una altra manta.

Nadal amb lluna,
grossa ventura.

Nadal amb lluna lluent,
al foc posa més sarment.

Quan Nadal és sense lluna,
de cent ovelles
no n'escapa una.

Nadal amb lluna pleva,
el bon temps mena.

Nadal sense lluna,
mala fortuna.

Nadal sense lluna,
l'any vinent,
de cent parteres
no se'n salva una.

En lluna de Nadal,
talla el pi i el verdal.

Nit de Nadal obscura,
sembra en terra dura.

La punta per l'arada
en lluna de Nadal
vol ser tallada.

Nadal amb lluna clara,
bona sembrada.

Els mànecs d'eina
tallats en lluna de Nadal
fan millor feina.

Hom creu que per Nadal mai no es produeixen gregalades:

No és nat ni naixerà
qui gregalades
per Nadal veurà.

Per Nadal,
no bufa el gregal.

Segons la veu popular, el diluvi universal va ésser desencadenat per fortes gregalades. Pel seu mal fat Déu va castigar-lo a no promoure mai pluja. Per això no plou quan bufa el grec, i si ho fa, són quatre gotes sense importància. A fi que la gent passi un bon Nadal i no la inquietin ni anguniegin les gregalades, per la recança de si tornaran a desencadenar el segon diluvi que hom espera, Nostre Senyor va castigar el gregal a no poder bufar pels voltants de Nadal.

Hom creu també, quant al vent d'aquest temps, que:

El vent de l'advent,
fins per Nadal se sent.

El vent de Nadal,
dura tot l'any.

L'advent,
el temps de vent,
i Nadal
temps hivernal.

Hom creu que avui les pedres creixen; una mica mica, gairebé imperceptible, però creixen. Les roques i les muntanyes, a còpia d'anys, es fan més grans per efecte de la creixença produïda només el dia d'avui.

Hom creu que les aigües en moviment parlen, i que els qui estan en gràcia de Déu poden entendre el que diuen les fonts en rajar i els rius en lliscar suaus i manyacs; allò que diuen no són pas coses vulgars i trivials, car enraonen amb la parla del cel, només entenedora pels iniciats. Hom pot saber si està en gràcia de Déu acudint, al bell punt de caure les dotze, vora d'una fontanella o d'un reguerot i veient si entén quelcom del parlar de l'aigua.

De la ramaderia en aquest moment de l'any, hom en creu que:

Quan neix el Jesuset,
neix l'anyellet
i les ovelles
donen llet.

Nadal passat,
ven-te la llana
i queda't el drap.

Per Sant Andreu,
el xai ja es corder,
i per Nadal,
un a cada corral.

Bocs amb davantal,
cabrits per Nadal.

Els pastors creuen que per Nadal els llops són inofensius, i per tant hom pot deixar el bestiar sense guarda i amb tot descans quant al llop, perquè:

Per Nadal,
el llop no fa cap mal.

Hom creu que el llop viu tres mesos de carn, tres de sang, tres d'aigua i tres de vent. El temps de Nadal correspon a quan viu sense menjar i, segons el dir pastoral, viu de l'aire del cel. Pel gener comença a menjar, i ho fa amb tota fúria durant la primera meitat de l'any, que és quan es fa més temible, puix que se sent devorador per recuperar el temps en què no ha menjat i per acumular greix per a quan no menjarà.

Antigament, quan els llops abundaven, hom creia que en aquest moment de l'any perdien força i esdevenien més taujans, se'ls podia caçar amb certa facilitat, i els caçadors anaven a cercar-ne. El costum havia estat molt estès arreu d'Europa. Hom tenia el llop com l'encarnació de l'hivern i creia que calia caçar-lo perquè el dia tornés a créixer i el sol pugés altra vegada.

Hom té la neu de Nadal com a molt bona per a la terra i com a signe de bon averany i de ventura en sentit general.

Neus per Nadal,
ventura per tot l'any.

Neu per Nadal,
salut per l'any.

Per Nadal moquina
i neu per veïna.

Pluges pel setembre
i neus per Nadal
és temps natural.

Nadal nevat,
primavera regalada.

Nadal nevat,
estiu regalat.

La neu de Nadal,
de femada val.

Quan neva per Nadal
el pagès guanya son cabal.

Nadal never,
blat al graner.

Nadal nevat,
maig regalat.

Ni Nadal sense nevada,
ni Quaresma sense pluja,
ni Carnestoltes sense lluna.

Per la neu de Nadal,
no deixis ton hostal.

Nadal nevat,
cara de gat.

Nadal nevat,
anyada de blat.

Per Sant Martí
la neu al pi;
per Sant Andreu,
la neu al peu,
i per Nadal,
fins dalt del fumeral.

La pagesia creu que les gelades d'aquest temps són molt bones per als conreus, especialment per al blat, i en diu per boca del refrany:

Nadal gelat,
el blat granat.

Nadal gelat,
el blat salvat.

Quan Nadal fa clic clac,
poques garbes i molt gra,
i quan Nadal fa xic xac,
moltes garbes i poc gra.

Nadal amb gelada
duu bona anyada.

La fantasia popular expressa la idea de la glaçada per la fórmula clic clac; amb el primer concepte vol significar quan glaça. La pintura xic xac vol imitar la fonètica de la pluja, que en aquest moment de l'any hom té per dolenta per als sembrats.

Hom estableix una relació atmosfèrica entre Nadal i la Pasqua, i creu que si en aquest moment de l'any fa una temperatura rigorosa, per Pasqua farà bonança i al contrari. Aquesta opinió, general i molt estesa entre la gent de la gleva, ha donat origen a diversos refranys:

Per Nadal al foc,
per Pasqua al joc.

Per Nadal al sol
i per Pasqua al foc,
si vols que l'any sia bo.

Per Nadal al foc,
per Pasqua al sol.

Nadal festiu,
Pasqua prop del caliu.

Si per Nadal fa estiu,
la Pasqua vora el caliu.

Si per Nadal fred no fa,
per la Pasqua bé en farà.

Per Nadal,
el porc en sal
i per Pasqua al foc.

Si per Nadal fa estiu,
la Pasqua prop del niu.

Per Nadal calor
i per Pasqua fred
fan l'any bo i dret.

Nadal de sol,
Pasqua de fred.

Nadal de fred,
Pasqua de sol.

Qui per Nadal es torreia,
per Pasqua s'assoleia.

Si per Nadal jugues a bitllons,
per Pasqua et torraràs els talons.

Si per Nadal sóc al carrer,
per Pasqua tremolaré.

Si per Nadal s'espardenyeja,
per Pasqua s'esclopeja,
i si per Pasqua s'espardenyeja,
per Nadal s'esclopeja.

Del menjar i dels fruits nadalencs, hom en diu:

Els formatges de Nadal
són els millors de l'any.

Per Nadal
maduren les nespres.

Per Nadal,
l'all en el bancal.

La perdiu i la poma
per Nadal són bones.

Per Nadal,
ni en alls ni en cebes
no posis ton cabal.

Els alls per Nadal,
ni sembrats ni per sembrar.

D'olives, una per Sant Joan
i cent per Nadal.

Si vols tenir bon cigronar,
per Nadal l'has de sembrar.

Les castanyes per Nadal
es mengen bé i es paeixen mal.

Fins per Nadal,
podar no et cal.

Les prunes nadalenques,
tres mesos d'esperar-les,
tres mesos de menjar-ne
i tres mesos d'estar-ne satisfets.

Hom compara la fita calendàrica del Nadal amb d'altres festes, unes vegades per relacionar-les quant al temps, i d'altres dins d'altres plans d'idees:

De Tots-Sants a Sant Martí,
onze dies hi comptí,
i de Sant Martí a Nadal,
un mes i mig cabal.

De Tots-Sants a Nadal
hi ha dos mesos per igual.

De Tots-Sants a Nadal,
l'hivern formal.

Entre Tots-Sants i Nadal,
ni vent ni temporal.

De Tots-Sants a Sant Andreu,
un mes breu,
i de Sant Andreu a Nadal,
no hi ha pas tant.

De Tots-Sants fins a Nadal,
el flequer perd son cabal.

Santa Bàrbara la barbal,
tres setmanes abans de Nadal.

Santa Llúcia la bisbal,
a tretze dies de Nadal.

De Tots-Sants a Nadal,
o ploure o nevar,
tant se val.

De Santa Llúcia a Nadal,
tretze dies per igual.

Els trons de Nadal
no fan bé ni mal.

Si plou per Nadal,
plou per Setmana Santa
i per Carnaval.

Per Sant Nicolau
plou, si a Déu plau,
i per Nadal
fred hivernal.

Boires per Nadal,
migjorn o mestral.

Per l'advent,
o llevant o ponent,
i per Nadal,
ni llebeig ni mestral.

Seixanta dies
dura el Nadal:
quaranta darrera,
vint-i-un davant.

De Tots-Sants a Nadal,
l'hivern cabal;
de Nadal enllà
comença a baixar.

De Tots-Sants a Nadal,
neu i pluja i vent cabal.

Entre Tots-Sants i Nadal,
ni boires ni mestral.

Entre Tots-Sants i Nadal,
ni pluja ni vent no hi val.

De Sant Andreu a Nadal
un mes no hi val;
la vella que ho va comptar,
per Cap d'any l'hi va trobar.

De la Puríssima a Nadal,
disset dies ben cabals.

De Santa Eulàlia a Nadal,
quinze dies per igual.

Santa Llúcia de Puigmal,
tretze dies de Nadal.

Entre la Mare de Déu i Nadal,
un diumenge i Sant Tomàs
hi trobaràs.

Boires per Nadal
no fan bé ni mal.

Boires per Nadal,
migjorn en gran.

Boira de Nadal,
a fi del desembre,
duu el garbi al ventre.

Per l'advent,
llevant o ponent,
i per Nadal,
migjorn i mestral.

De Sant Joan a Nadal,
mig any cabal.

De Sant Joan a Sant Miquel,
mesos tres,
i de Sant Miquel a Nadal
altre tant.

De Sant Miquel a Nadal,
hi ha la quarta part de l'any.

Per Nadal és temps propi de fred, la intensitat o minva del qual ha donat lloc a diversos parers expressats pel refrany:

Entre Nadal i els Reis,
el fred correrà.

El fred cabal,
un mes abans
i un mes després de Nadal.

Si no fa fred per Nadal,
tot l'any va mal.

El fred de Nadal,
tot l'any va mal.

Si abans de Nadal
fred no fa,
de Nadal enllà
fred no farà.

Per Nadal,
el fred cordial.

Pels volts de Nadal
fa l'hivern natural.

Un mes abans
i un mes després de Nadal,
l'hivern cabal.

Si abans de Nadal
capa no et cal,
de Nadal enllà
capa no et caldrà.

Nadal endavant,
fred i fam.

Per Nadal
fa el fred com cal
i ben igual.

Els freds de Nadal
dominen l'any.

Si per Nadal fred no fa,
mal any el que vindrà.

Nadal duu l'hivern
dins d'una panera;
si no la duu al davant,
la porta al darrera.

Per Nadal i Sant Tomàs
comença l'hivernàs.

Fins al dia de Nadal
no és hivern formal.

De Nadal un mes abans
i un mes després
hivern és.

Si fins a Nadal
peücs no hi cal,
de Nadal enllà
peücs no hi caldrà.

Fred per Nadal
i calor per Sant Joan,
salut per tot l'any.

De la pluja dels voltants d'aquest temps, en diu la gent que:

Quan Nadal entra nedant,
la vinada és abundant.

Nadal mullat,
el blat neulat.

Si per Nadal no plou,
el sementer se'n dol.

Quan el Nadal nada
assenyala bona anyada.

Molta pluja per Nadal,
alegria per tot l'any.

Si no plou per Nadal,
tots els sembrats van mal.

Si no plou per Nadal,
el sementer res no val.

Nadal mullat,
mai arribat.

Nadal plujós,
cara de gos.

Nadal humit
fa el pagès ric.

Nadal plujós,
dolent pels prats
i bo pels bous.

La pluja abans de Nadal,
per mitja femada val.

Nadal eixut,
temps perdut;
se'n ressent la tina
i se'n ressent el cup.

Massa pluja per Nadal
aplana l'herba
i al bestiar fa mal.

Nadal eixut,
l'herba put.

Nadal eixut,
aglà segur.

A part dels nombrosos refranys que portem referits, la parèmia ens diu encara en relació amb la festa que ens ocupa:

Si no vols tenir la camisa mullada per Nadal,
pel febrer no et maridis.

No et moris de la pesta,
ni juguis per Nadal.

Qui un bon Nadal farà,
i el desembre acabarà,
l'any nou veurà.

Amoretes pel gener,
per Pasqua muller
i per Nadal bolquer.

La perdiu i la dona,
per Nadal són bones.

Qui dejuna les quatre festes anyals,
no li dolen els queixals.

Qui per Nadal no fila,
tot l'any sospira.

Pasqua de Nadal,
Pasqua bona;
tot el que sobra a ma dama
tot ho dóna.

Qui es vol fer ric per Sant Joan,
el pengen per Nadal.

Qui no passa el Nadal,
no arriba a Cap d'any.

Amoretes per Cap d'any,
per Nadal afanys.

El ral guanyat per Sant Joan,
és ral i mig per Nadal
si hom sap guardà'l.

Per Nadal,
és la perdiu verdadera
i la cabal.

Qui vulgui passar un bon Nadal
que es procuri un bon censal.

Pel febrer maridatge,
pel Nadal didatge.

Matines de Nadal
i vespres de Pasqua florida.

Pasqua florida,
Pasqua mala,
tot el que sobra a ma dama
tot ho guarda.

Qui es vol fer ric per Sant Miquel,
per Nadal no veu el cel.

DIA 26

Sant Esteve: Segons una tradició, sant Esteve era marxant de robes i anava pels pobles venent vestits en mercadatge ambulant. Un dia va trobar en un hostal a Jesús i els seus deixebles que anaven a predicar. El marxant tot es va corprendre de la paraula de Jesús i va admetre decididament la seva llei. Jesús i els seus companys anaven vestits amb gran pobresa; duien uns

vestits tot espelleringats i vells que feien llàstima de veure. El marxant va creure que no esqueia que un savi com Jesús i els qui el seguien vestissin de manera tan miseriosa, i del seu bagatge els va donar un vestit nou a cada un. Jesús li va agrair la generositat, el va beneir i va predir-li que seria el primer màrtir de la seva fe i el primer qui per ella entraria al cel. Jesús fou acusat de pertorbador, pres, condemnat i mort en creu. Els rabins, avalotats, van anar a trobar el marxant Esteve i li van exigir que els donés un vestit a cada un com havia fet amb Jesús i els seus. El marxant s'hi va negar en rodó. Els rabins el van titllar de deixeble de Jesús, puix que no volia donar-los a ells el que no havia negat al Messias, i el van apedregar fins a matar-lo. Per raó d'aquesta tradició els vells sastres de robes fetes i els sastres dels Encants, a més de sant Magí, també veneraven sant Esteve, que el tenien per advocat i per patró.

Sant Esteve, segons una estampa que encapçala els seus goigs. (Col. de l'autor.)

Sant Esteve, fugint dels seus perseguidors, va amagar-se sota d'unes cols, i d'ací que hom cregui que el dia que es commemora el seu martiri, hom no pot menjar cols per tal de no mortificar el sant amb un record ingrat.

La tradició diu que era fill de Salou i que allí va sofrir el martiri en què fou mort a cops de pedres. Diuen que abans encara es guardaven com a relíquies tres de les pedres que van servir per a apedregar-lo, i que en l'escut antic de Salou hi havia tres pedres com a ensenya. Als veïns de Salou, de malnom i com a dictat tòpic despectiu, els diuen *matasants* i *apedregadors*.

Sant Esteve era el patró de la baronia de Bagà, de la qual eren senyors els Pinós. Sota la muntanya del Pedraforca hi havia el gran castell de Josa, en el qual existien uns pous molt pregons i uns immensos soterranis plens de tresors fabulosos i incalculables. Era fama que el qui els assoliria, no tan sols obtindria una riquesa inacabable, sinó que a més seria senyor de set castells. Arribar fins als tresors era empresa es pot dir impossible, puix que els guardaven els diables i els bruixots que tenien llur cau al Pedraforca. Llavors de les guerres contra els moros el cavaller de Pinós va armar un gran exèrcit per a combatre els sarraïns, i com que necessitava molt diner per a moure tanta gent, pensà en els tresors de Josa, però no s'atrevia ni tan sols a intentar anar-los a cercar per respecte als diables que els guardaven. El cavaller va acudir al seu patró en demanda d'ajut, i sant Esteve va baixar del cel en persona i

va anar a Josa. Tots els diables, així que el van veure, van fugir esporuguits i van abandonar la guarda dels tresors, que amb tota facilitat pogueren ésser obtinguts pel senyor de Pinós, el qual, tal com deien, va arribar a ésser també senyor de set castells.

Sant Esteve havia estat patró dels fadrins de Catalunya. En moltes de les poblacions on la confraria de Sant Esteve feia festa, els fadrins, en tirar les monedes de l'almoina a la bacina, ho feien amb força per tal d'imitar l'escena de quan van apedregar-lo i honorar d'aquesta manera el sant.

Botiga de sastre de vell, dels Encants, segons la «capçalera» d'un romanç de la segona meitat del XIX. (Col. de l'autor.)

En moltes poblacions del Pla d'Urgell, la confraria dels fadrins feia fer una coca immensa, d'una pasterada especial d'una quartera de blat molt i endolcida amb un picotí de sucre. Aquesta coca era coneguda per *la beneïta*. Era beneïda durant l'ofici; immediatament es tallava a bocins i se'n donava a cada assistent a la funció. El majoral de la confraria sostenia un gall viu i ben lligat damunt de la bacina de l'ofertori. Tots els qui anaven a oferir tiraven les monedes amb tota fúria contra el pobre gall, en record de la lapidació del sant protomàrtir. El gall, viu o mort, era ofert al celebrant. A la tarda es feia ball i s'encantaven coques i torrons.

El costum de matar un gall durant la missa, obligadament a cops de moneda com si fossin cops de pedra, no respon a cap tradició explicable ni relacionable amb les cerimònies de l'Església. Probablement es tracta d'un epi-

sodi desplaçat del conjunt de pràctiques de tipus agrari coincidents amb el Nadal. Podria ésser que recordés una pràctica encaminada a l'obtenció de la pluja, car, com vam dir, aquestes pràctiques formaven part del programa de festivals de celebració de les primícies. Solien basar-se en el vessament de sang a terra. Pels pobles africans encara avui és costum, quan un menador de pluja fracassa en el seu art, que la tribu l'apedregui per tal de veure si així fa ploure.

Al matí, a Castellserà, sortia el majoral de la confraria amb un gros morter que repicava continuament i simulava un toc de campana que anunciava el seu pas. Feia un captiri per tal de poder celebrar un àpat collectiu el diumenge següent. Era obligat fer arròs, que hom anomenava l'arròs de Sant Esteve. Si hom recollia més diners, feia un segon i un tercer arròs cada un dels diumenges següents. Si sobraven queviures, però no prou per a fer una altra arrossada, eren encantats i allò que se'n treia passava al fons de la confraria. Les darreres cases que hom visitava quan feia la capta eren les més conegudes i aquelles amb les quals hom tenia prou franquesa per a demanar allò que feia falta per tal d'arrodonir o completar l'arròs. Tota la mainada del poble tenia dret a prendre part en l'arrossada pagant quatre rals. El majoral tenia el dret de fer les parts i d'escudellar. L'arròs, abans, s'havia fet enmig de la plaça; més tard es feia a l'hostal. Segons hom pot jutjar per un document que l'any 1480 els fadrins d'Igualada van adreçar al Consell d'aquella vila, era costum que la fadrinalla de les principals poblacions del principat, tant dels llocs reials com de les baronies, elegissin un *rei moixo* que tenia facultat per a fer una capta voluntària entre els qui planerament volguessin fer una almoina per a la confraria de Sant Esteve, a fi d'arbitrar els cabals necessaris per al culte i règim de la confraria. Aquesta facultat regia des del dia de Nadal fins al dels Reis.

El sagristà, segons una aura set-centista d'Arts i Oficis. (Col. de l'autor.)

En molts indrets la confraria dels fadrins tenia el dret de recollir els fems que hom trobava pels camins del terme. Hi havia llocs on els era permès de fer una capta de blat que molien, en feien fer pa i avui encantaven al més-dient, i allò que en treien era en profit de la confraria. En diversos indrets la fadrinalla feia present de gallines al rector.

L'ésser majoral de la confraria de Sant Esteve donava to i categoria i venia a constituir com un títol o com una dignitat popular, que la musa del poble pondera en una graciosa cançó de pandero de les emprades per a llevant de taula en les contrades lleidatanes:

Majoral de Sant Esteve,
sosteniu bonic lo ram;
no crec sinó que vau néixer
la nit santa de Nadal;
la nit santa de Nadal,
que n'era nit d'alegria,
va néixer el fill de Maria
tres hores abans de dia.

Sant Esteve és el patró dels diferents oficis que intervenen en l'església sense ésser ordenats: campaners, sagristans, escolans, diaques i altres oficis semblants. En alguns indrets celebraven festes molt curioses i especials. A Barcelona no hem trobat cap dada en aquest sentit.

Sant Esteve era el patró d'una de les confraries gremials més importants de Barcelona, en la qual s'aplegaven els gremis més rics, especialment els que es dedicaven a les arts sumptuàries en general i els que feien les armadures i els arreus per a cavalcar. Durant la seva llarga existència van desfilar-hi nombrosos oficis que més tard van assolir prou importància per a independitzar-se i formar comunió a part.

La confraria dels Esteves, fins ara, el dia d'avui havia celebrat una solemne funció religiosa a la Seu. Feien fer un sermó que confiaven a un predicador de fama. Finida la festa, s'organitzava una petita processó, a la qual assistien el Capítol catedral i els prohoms del gremi amb la vella bandera de la confraria. En record de la lapidació del sant, els fidels, en oferir, llançaven les monedes amb tota fúria a la bacina, per imitar les pedrades que els saigs van engegar contra el protomàrtir. Antigament, hom oferia uns panellets que, un cop beneïts i després de la funció, eren repartits als fidels. Al peu de la capella els confrares instal·laven una tauleta on venien els goigs del sant i, a més, un full gran, a tall de romanç, que explicava un portentós miracle obrat per sant Esteve en la persona del gran almirall català En Galceran de Pinós, llavors de l'ajut dels catalans al rei de Castella per a la conquesta d'Almeria. Aquest imprès anava encapçalat amb un boix antic. El text era extret dels llibres vells de la confraria.

Generalment, avui, hom es llevava tard. Gairebé no s'esmorzava, i hom anava a prendre el sol, tot passejant, per la muralla, més per la de terra que per la de mar. Hom dinava tard. Era de consuetud fer *arròs de la catedral*, aprofitant les restes del rostit del dia d'ahir. La major part del dinar estava formada per escorrialles del de Nadal, reforçades amb quelcom més quan no bastaven. Hom tenia molt de goig de poder reunir com més gent millor al voltant de la taula. Hom no convidava únicament parents, com ahir; el convit es feia extensiu a amics i gent preferida. Fou corrent que els padrins convidessin a dinar llurs fillols. A la tarda hom no sortia. Hom feia tertúlia i la gent s'entretenia jugant i conversant. Era, però, molt freqüent de sortir a estirar les cames cap al tard, amb el pretext d'acompanyar algun dels convidats a casa seva.

A Girona, durant el segle XIV, tenia lloc a la Seu la representació del misteri de Sant Esteve, que és un dels documents més vells del nostre teatre sagrat. De manera molt sumària i incipient eren figurats el martiri i la lapidació del sant protomàrtir.

A Girona, el dia d'avui, s'havia celebrat l'elecció del bisbetó de la Seu i de l'abató de la col·legiata de Sant Feliu, entre els quals s'havien originat moltes inquines, malvolences i batusses, que van obligar a la intervenció de les autoritats en diferents ocasions.

Durant la vuitada de Nadal, a la Seu de Lleida, és exposat el Sant Drap, que, segons tradició, és un dels bolquerets del Jesuset. Les dones gràvides el van a visitar, creguts que així obtindran un bon part. Hom també creu que anar a veure'l enforteix molt la vista i que n'augmenta l'abast i la claredat.

Sant Esteve com s'apareix a l'almirall Galceran de Pinós, presoner dels moros, per treure'l del captiveri, segons un gravat al boix set-centista que il·lustra un full explicatiu del miracle, editat per la confraria dels Esteves, de Barcelona. (Col. de l'autor.)

Al monestir de Sant Pere de Roda, el reboster obsequiava la comunitat amb tretze neules i un gerro de bon vi per cada germà. Sembla que el costum havia estat practicat per diferents comunitats benedictines.

A Sant Feliu de Guíxols, els fillols anaven a donar els bons dies als padrins, els quals els donaven estrenes. Hi anaven amb un mocador ben gran, dins del qual els padrins posaven nous, avellanes, ametlles, el tortell tradicional i una paperina de neules i torrons.

Per l'Empordà era costum menjar pollastre amb mongetes, cuit amb els greixos i llards que havien sobrat del dinar d'ahir. Hi havia qui s'estimava aquest plat d'avui tant o més que el dinar de Nadal.

A Barcelona una de les notes més típiques d'aquest dia era el ball de la Patacada. Solia ésser, potser, el més concorregut de tota la temporada, i sobretot el més liberal i tolerant de tots. Els nostres avis deien que, aquest dia, *el ball de la Patacada era més de la patacada que els altres dies.*

A Gavà, la tarda d'avui, es feia el *ball del sac i tombo*. Era una ballada ordinària enmig de la plaça, semblant a totes les altres quant a la dansa, però es distingia perquè durant el seu curs hom elegia l'anomenada *junta del sac*, és a dir, els encarregats d'organitzar i portar a terme les festes del Carnestoltes. El nom pintoresc de *sac i tombo* venia dels instruments emprats per a la dansa, que eren el sac dels gemecs o cornamusa i el tamborí i flabiol. S'escollien i designaven els qui havien de fer el paper de jovençà, de jovençana, de vell i de vella. Per als dos primers càrrecs hom escollia els dos fadrins que sabien més de ballar o que tenien més bona predisposició per a aprendre'n. Per al paper de jovençana, hom procurava que el fadrí escollit fos de tipus adient per a fer el paper de donzella i que li pogués escaure bé el vestit de dona. Els jovençans o nuvis encarnaven el sentit jove i ballarí de la festa, com explicarem per les Carnestoltes. El vell i la vella representaven el bon humor, l'alegria i la gatzara, i hom triava per a aquests papers els dos homes grans més de la broma.

A Campdevànol, a la tarda, havien sortit a ballar el Ball dels Aranyons amb gran gresca i gatzara, per l'estil de com ho feien la nit de Nadal dins del temple, davant del Jesuset, durant l'ofertori.

Als llogarrets andorrans de Canillo i Ordino, en havent dinat feien la festa de l'óssa, de què parlarem per les Carnestoltes.

La fadrinalla de Prats de Molló elegia la *junta dels botifarrons*. S'aplegaven a un hostal tots els qui volien prendre part en l'organització de les Carnestoltes. Cada un portava una botifarra i entre tots feien un gran berenar. Nomenaven els pavordes de la festa que havien de curar de l'organització i elegien la *colla de la paella*, que restava encarregada d'anar al Canigó a collir la quantitat de tell i de ginebró necessària per a poder fer llum durant totes les festes de les Carnestoltes, cremada en graelles o paelles especials, collocades en llocs a propòsit. D'aquesta reunió en sortien organitzades les Carnestoltes, que ja començaven el dia de Cap d'any.

La fadrinalla de Centelles sortia a *triar el pi* que havia de presidir la festa de la patrona: santa Coloma. Armats de carabines, acudien a casa de l'amo del bosc on pensaven anar a escollir el pi i li demanaven que el cedís. El propietari mai no s'hi negava. La colla es dirigia al bosc. Tot el camí anaven galejant i engegant escopetades a desdir. Un cop triat el pi li engegaven un gran nombre de trets com a senyal de presa de possessió i de propietat.

La fadrinalla de Rajadell feien un ball típic, durant el qual rifaven una coca; el qui l'adquiria tenia uns drets dins del conjunt de la dansa.

Per les contrades planes lleidatanes, avui acabava la lloga dels mulaters; hom entenia per tals els treballadors del camp que treballaven amb ajut d'animals i que no cavaven, segaven ni podaven. Quan mudaven, avui esmorzaven a casa de l'amo vell, i ja dinaven a la nova casa on s'havien llogat.

És molt probable que el costum recordi encara el temps en què l'any, a Catalunya, començava per Nadal i, per tant, avui era el primer dia de feina de l'any, en el qual calia començar la tasca.

A Menorca, el dia d'avui, començaven les llogues dels treballadors del camp que havien finit la vigília de Nadal. La lloga d'avui durava fins al 25 de maig. Se l'anomenava la lloga dels cinc mesos; era la més llarga de temps, però la menys important, perquè no s'hi esqueien feines agrícoles pesades ni importants. Era la menys pagada, malgrat ésser la més llarga de les quatre llogues pageses. Es cobrava a un tant fixat per tota la temporada, que es feia efectiu a mitjans d'agost, quan hom mesurava el blat i els altres cereals, i es cobrava amb blat.

El picapedrer o pedrapiquer, segons una auca valenciana d'Arts i Oficis. (Col. de l'autor.)

Els nostres avis creien que en el dia d'avui no es podia treballar, puix que si hom tenia la fatalitat de fer-se mal a l'hora que fou lapidat sant Esteve mai més no se'l podria guarir, i si el mal era una mica important li causaria la mort. Fins i tot les dones s'estaven de cosir. La veu popular no diu quina fou l'hora en què el sant sofrí martiri.

Avui tornen a començar els signes, però al revés, és a dir, que la temperatura del dia d'avui prediu la que farà pel desembre de l'any que ve i així tots els dies restants fins arribar al dia dels Reis, que assenyala el mes de gener. Els signes comencen per Santa Llúcia; ja en parlarem en tractar d'aquest dia. Hom invoca sant Esteve contra el mal de pedra. En aquest sentit era venerat a casa nostra, on gaudia de molta devoció. Els goigs diuen:

De mal de pedra cureu
als devots que en vós confien.

Els vells mandroners, soldats especialitzats a engegar pedres amb mandró o bassetja, tenien per advocat sant Esteve, que fou martiritzat a cops de pedra.

L'engegament de pedres fou el primer sistema de lluita a distància per damunt de la baralla cos a cos. El primer sistema de balística fou l'engegament de pedres amb una canya esberlada per un cap, dins de la qual hom posava la pedra. La canya es feia giravoltar amb rapidesa i enginy i la pedra sortia engegada. Aquest procediment, emprat fins ara per la pastoralla lluçanesa i corrent entre la xicalla de bona part de les contrades pirinenques com un de tants entreteniments infantils, és segurament un dels enginys humans que recorden les primeres albors de l'home, puix que era propi de la cultura paleolítica. El mandró, teixit amb fibres i brins vegetals, constitueix una fase més avançada dins de la balística incipient. Entre les societats pastorals actuals perdura encara l'ús del mandró i de la bassetja, i sobretot l'interès per saber-los ben brandar i tenir-hi bona punteria. Fins a la primeria del segle

present, per la ruralia ripollesa hom posava el berenar dels infants entre el brancatge d'un arbre, i per a poder-lo heure calia fer-lo caure a cops de pedra, que hom engegava primer amb la mà i des de poca distància i després des de més lluny i servint-se de mandró en primer lloc i de bassetja més tard. Hom també augmentava gradualment les dificultats, posant el pa més amunt de l'arbre i més amagat entre el brancatge.

Els mandroners balears havien gaudit fama entre el món antic. Fins ara entre la pagesia encara es feien exercicis de punteria de cop de pedra. Prenien per blanc un embarrat o tanca de fusta de camí o propietat rural formada per deu travessers. En un espai de temps fixat calia engegar nou pedres

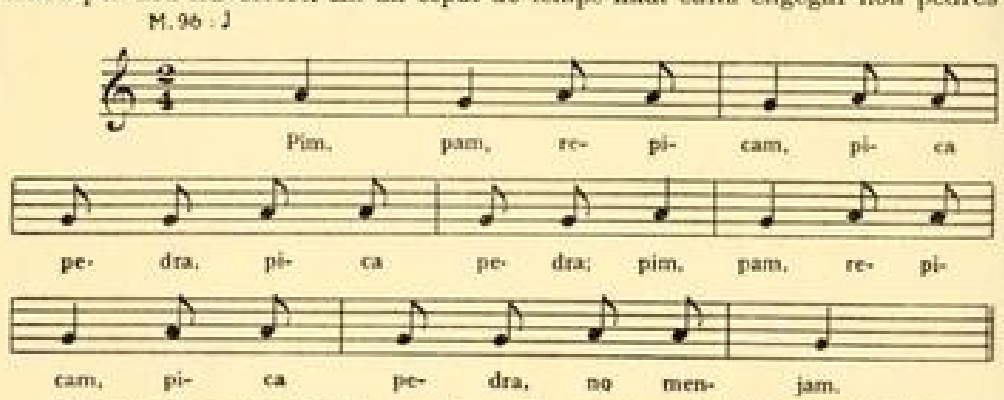

Cançó de picar pedra. Recollida per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

seguides i fer-les passar per ordre a través de l'espai d'entre travesser i travesser sense tocar mai fusta ni errar l'ordre.

Per raó del seu martiri sant Esteve és patró dels qui treballen i intervenen amb pedra: picapedrers, marbristes, molers, barrinaires i altres oficis semblants. Aquests oficis són tinguts per durs i feixucs, i hom els té per pobres i austers com el material que treballen. Als qui exerceixen aquests oficis hom els té per eixuts i misàntrops, sentit reflectit per una cantarella típica de picar pedra que, pesadament i monòtonament, solien cantar per acompanyar el ritme de la feina.

A Menorca hom invoca sant Esteve pel mal dels llavis. Una corranda s'hi refereix:

¡Oh gloriós sant Esteve,
advocat de mal de morros,
quants n'hi ha que estan gelosos
d'una cosa que no és seva!

El refranyer d'avui ens diu:

De Nadal a Sant Esteve
durarà la bondat teva.

Per Sant Esteve,
plou i neva.

Per Sant Esteve
creix el dia
un pas de llebre.

DIA 27

Sant Joan Evangelista: En el còmput antic del calendari, l'any acabava el dia d'abir i restaven cinc dies que corresponien als darrers de l'any i que començaven avui. No formaven part de cap mes i eren considerats com a sobrers o balders. Durant aquests dies, que eren de més a més, hom es lliurava a la folga i l'alegria, i semblava que les valors es capgiressin i que el dalt anés a baix; sentit que es reflecti en les festes i gresques dels Innocents. Hi havia, en canvi, qui creia que durant aquests cinc dies es produïen les cala-

L'embarrament servint-se d'una escala de mà.

mitats i desventures més grans perquè el món restava sense govern, tant moral com material, i els esperits malèfics i les forces negatives campejaven a llur pler i es lliuraven a tota mena de malifetes.

La generalitat de la població, el dia d'avui, menjava sopes de farigola o de poliol, bledes i, per tall, cegues amb casaca, és a dir, arengades arrebossades, per tal de treure l'embafament que pogués produir el bon menjar de les festes de Nadal.

A Caldes de Montbui plantaven un pi enmig de la plaça. Al seu volt feien una foguera, en la qual la gent espinyava pinyes. La gent més vella de la població s'hi aplegava, recollia els pinyons que saltaven, els trencava i se'ls menjava en alegre i amical companyonia.

La vila de Perpinyà festiva sant Joan. Antigament havien fet festes grotesques, de l'ordre de la dels Innocents, que havien revestit un caràcter excepcional i extraordinari, fins al punt que, durant la seva celebració, hom havia substituït la imatge del sant precursor, patró de la vila i titular de la catedral, per una altra que el presentava estrafet i deforme. La documentació

en parla llargament. L'any 1544 foren prohibides les festes del Sant Joan *geperut* i la dels Innocents.

En molts indrets del Baix Vallès, la vigília encenien una gran foguera a la plaça. Era costum que els vells s'hi anessin a escalfar. Mentre durava la tertúlia a la vora del foc, l'obrer de l'altar de Sant Joan passava amb la bacina i tots els de la vora del foc feien una almoina. El dia de la festa, al punt de les dues, el campaner engegava les campanes al vol. Tocava tot el repertori de tocs de manera precipitada i eixelebrada. Així que estava llest, sortia una comitiva, formada pel baciner de Sant Joan i per dos fadrins ben cepats que portaven una cadira i dos samalers llargs i resistents. La gent, en veure'ls passar, cridaven al baciner i li feien una almoina perquè anés a *embarrar* al qui ells li indicaven. El baciner i els seus companys anaven a casa de l'indicat. Si us plau per força, el feien sortir i l'obligaven a seure a la cadira. Els dos fadrins passaven els samalers per sota del seient i es carregaven al coll la cadira i el seu ocupant, i així el passejaven una estona. Per més que s'hi oposés o que fugís el requerit, no podia escapar-se d'ésser embarrat, fos home fos dona, tant si era jove com si era vell. Hi havia qui s'hi trobava bé i li recava que el passeig a cavall durés tan poc; d'altres feien una almoina superior a la del qui els havia fet embarrar, per tal que anessin a embarrar-lo a ell i el passegessin encara més estona. El baciner i els seus companys anaven seguits de tota la mainada de la població. El costum donava lloc a molta broma, que convertia la tarda d'avui en un dia de gran gatzara.

A Mollet, a la tarda, sortien els administradors de l'altar de Sant Joan a embarrar. El campaner anunciava la sortida amb un gran toc de campanes, estrany i excèntric. Seguidament s'organitzava la comitiva. La precedia el campaner, que portava un bombo, amb el qual anunciava el pas de la colla. Darrera d'ell, dos bastaixos portaven al coll un llarg samaler amb una cadira. Seguien els dos majorals del sant i tota la mainada del poble. El qui feia una almoina als administradors tenia dret a fer embarrar al qui desitjava. Generalment hom escollia algun vianant o veí. Els administradors es dirigien a l'escollit i li feien saber que havien rebut una almoina per a embarrar-lo. El feien asseure a la cadira i el portaven a coll unes quantes passes. Era corrent, com en altres llocs del Vallès, que l'embarrat fes també una almoina a fi que embarressin el qui l'havia fet embarrar a ell. Allò que recollien es destinava al culte del sant. Aquest costum curiós encara es practicava fa una quarantena d'anys.

Darrerament, a Sabadell, hom embarrava únicament els promesos que havien renyit amb la promesa. Tant se servien d'una barra o samaler com d'una escala de mà. Anaven a casa del festejador barallat; si us plau per força, el muntaven damunt de la barra o de l'escala a l'eixarranca, cama ací cama allà, i el conduïen davant de la casa de la promesa, que moltes vegades ja esperava ansiosa el cas, si les renyines no havien estat greus. Trucaven a la porta de casa d'ella i al peu abandonaven el fadrí. Si no hi havia motius molt extraordinaris, gairebé sempre els promesos feien les paus.

Més d'una vegada les promeses i les mullers interessades no eren estranyes a la facècia. El marit o promès podia eximir-se d'ésser embarrat si pagava una quantitat que la fadrinalla demanava. Darrerament, en lloc d'una barra, era emprada una escala de mà, damunt de la qual ajeien i lligaven bruscament el pobre embarrat. Aquest costum va fer que hom qualifiqués el dia d'avui de *Sant Joan de la barra*. S'ha dit si el costum pot recordar un vell sistema penitenciari popular de caràcter comercial. Els crèdits a termini finien per Sant Joan i per Nadal; qui no satisfeia els seus deutes era exposat a la vergonya pública embarrant-lo i passejant-lo pels carrers, en gran desmèrit del seu crèdit, puix que tothom sabia que no havia pagat els deutes. Aquest costum comercial degué prendre origen de la festa dels Innocents, que, com diem, ja començava avui, en la qual l'embarrar havia estat corrent entre el costumari festiu i tributari de la diada. Com veurem en parlar del dia de demà, alguns dels fadrins que feien com de notari o altra autoritat duien llargues barres o samalers. Els pavordes dels Innocents de Sant Llorenç de la Muga eren passejats triomfalment, cavallers de tres barres.

El *Pollo* de Moià
saltant per damunt de la foguera que li barra el pas.

El costum d'embarrar havia estat comú a diversos pobles d'Europa, aplicat no precisament al cas en què el trobem a casa nostra, sinó a petits mancaments més aviat de caient moral i d'ètica veïnal i ciutadana. A Anglaterra a voltes, en lloc de l'interessat, embarraven un altre veí que es prestava, però sempre a intenció del delinqüent, davant de la casa del qual es deturava la colla enmig de molta gatzara. Del nostre Continent el costum passà al nord d'Amèrica, on encara estava en ús a la darreria del segle passat.

A Moià, els fadrins estaven constituïts en confraria, de la qual era obligat formar part des dels catorze anys. Pagaven un ral l'any. Curaven de l'organització i règim dos sobreposats que eren qualificats de veguers. Quan exercien duien per distintiu barret de copa i una vareta com a signe d'autoritat.

Els elegien els veguers sortints, sense previ avís, i era obligat acceptar. El dia d'abir feien fer un pregó pel qual convocaven tots els fadrins a una reunió que tenia lloc a la plaça. El fadrí que no hi assistia havia de pagar una penyora de quatre-cents rals. Durant la reunió es feia el nomenament dels dos veguers. Entre nomenament i nomenament tocava la música. Tot es movia dins d'un ambient de molta gresca i de gran gatzara. El dia d'avui, de bon matí, sortia el «pollo», del qual parlarem el dia de Sant Sebastià. Feia una cercavila per tota la població al so d'un gros tabal; seguia al seu darrera gran munió de mainada. Captava llenya per a encendre una gran foguera enmig de la plaça. Un cop reunida la llenya necessària, feien cap a la plaça, i el «pollo» donava un traguinyol de vi a la mainada en pagament d'haver-lo ajudat a recollir i traginar la llenya. Bevien a galet d'un gros porró propietat de la confraria. La fadrinalla, presidida pels veguers, feien una cavalcada semblant a la del dia de Sant Antoni. Cavalcaven animals tot guarnits i enflocats. Finida la cavalcada, celebraven una solemne funció religiosa. Sortint del temple, la fadrinalla ballava el contrapàs. Amb això passava tot el matí. Cada u anava a dinar a casa seva. Era corrent fer un àpat una mica millor que el de cada dia. A la tarda tornaven a fer balles a la plaça. Els fadrins ballaven el contrapàs amb exclusió de tothom qui no fos fadrí.

Aquesta festa el poble la relaciona amb un fet llegendari. Temps era temps que era senyor de la vila un rei moro que s'apoderava de totes les dones de la rodalia i les empresonava en el seu castell, situat on avui s'aixeca l'església parroquial. Cansat el poble d'aquell abús, van armar-se tots els homes de la contrada i van atacar el castell fins a rendir-lo. Per tal que el moro no es pogués escapar van tapiar totes les portes del castell, excepte una que donava vers l'indret on avui s'escau la porta del temple anomenada de l'Esperança, en record d'haver deixat sortir per ella el rei i d'ésser aquella per on el moro tenia esperança de salvar-se. A cada costat de la porta van situar-se dues espesses rengleres de braus guerrers ben armats per tal d'obligar el fugitiu a seguir el call que li deixaven entre les fileres, al final de les quals cremava una gran foguera a què hagué de precipitar-se el moro, si us plau per força, per no caure entre el tall de les armes dels contraris. El castell fou aterrat per esborrar el testimoni infaust de tant d'oprobi, i en el mateix lloc es va aixecar l'església. En tal dia com avui, que fa anys de la gesta, la població commemora l'apòcrifa gesta amb una solemne funció religiosa, després de la qual s'organitza una processó que surt del temple per la porta susdita i volta una gran foguera encesa allí a la vora. Anys enrera hom havia fet un rudiment de representació que volia figurar la fugida del rei moro. Abans de sortir la processó, els confrares de Sant Joan es disposaven en dos rengles ençà i enllà de la porta, igual com aquells valents guerrers de què ens parla la tradició. Del temple sortia el «pollo», esparriot pintoresc anàleg al de la confraria de Sant Sebastià. Aquest personatge, que volia figurar el rei moro, corria entre les dues fileres i, en arribar a la foguera, feia un gran salt pel seu damunt, enmig de crits de joia i alegria de tot el poble congregat.

No cal dir que aquests costums pertanyen al mateix cicle que els dels Innocents, més propis del dia de demà. El «pollo», paròdia del rei moro, té un deix ben mític, com la foguera que organitza i al voltant de la qual es mou. El mateix caràcter té l'embarrament.

Diversos gremis barcelonins tenien a sant Joan per llur patró i protector celestial, entre ells els fadrins paraires i els corders de viola, que feien cordes de budell per als instruments de corda.

També el veneraven els assaonadors de pell, que eren una faceta dels pellaires i blanquers i formaven una confraria força important establerta a la vella església de Sant Joan de la Riera del mateix nom. La casa gremial dels assaonadors feia cantonada amb la placeta d'En Marcús i el carrer dels Assaonadors, i a la cantonada hi havia una gran imatge del sant patró.

El capellà, segons una auca set-centista d'Arts i Oficis. (Col. de l'autor.)

Els calderers tenien per patrons a sant Joan Evangelista i sant Cebrià i santa Justina, perquè tots ells van sofrir el martiri d'ésser tirats dins d'una caldera d'oli bullent, i així ens els presenta la iconografia popular. Com a treballadors de metall integraven així mateix la confraria de Sant Eloi.

També el tenen per advocat els clergues i capellans.

La pagesia de la Terra Alta tenia sant Joan per advocat del vi. Antigament la gent portava carretellets de vi a l'església perquè el sacerdot el beneís, per tal que no es tornés agre i augmentés de grau i de bon gust.

ELS SANTS INNOCENTS

Hom pot dir que avui començaven les anomenades *llibertats de desembre*, per efecte de les quals la gent es lliurava a llicències i llibertats de què durant la resta de l'any s'hauria avergonyit. Eren els moments de la bullida carnestoltesca, que antigament havia començat ja per Tots-Sants i que més tard fou per la Concepció, com ja explicarem en tractar de les Carnestoltes. El sentit que comportava el període de temps que podríem dir que avui començava està prou ben reflectit en aquest refrany:

De Nadal a Carnestoltes,
set setmanes desimboltes.

Segons la veu popular, la diada dels Innocents dura des de les dues del migdia d'abir fins a la mateixa hora d'avui, que fou l'espai de temps durant el qual la trepa del rei Herodes va campar i fer estralls amb tants infants de

pit com trobava. Durant aquest període de temps la gent es lliurava a certes bromes i humorades pintoresques i còmiques i, sobretot, a enganyar, a voltes de manera innocent i d'altres amb una certa malícia.

Barcelona posseïa el cos d'un sant Innocent que el Duc de Venècia va donar en present al nostre gran rei En Jaume amb motiu d'una visita que el monarca va fer a la ciutat adriàtica. Durant el viatge de retorn a Barcelona, el rei es va adonar que del seu reial bagatge n'havia desaparegut la preada joia del petit cos sant. Tot se'n va preocupar i féu tornar enrera part del seu seguici per tal de veure si el servei se l'havia descuidat en algun dels molts sojorns que havien hagut de fer, o bé si se'ls havia perdut. Totes les recerques foren debades. El rei va arribar molt amoïnat a Barcelona perquè no trobava termes per a explicar el que li havia passat i per a disculpar-se davant del gran duc. Amb molta sorpresa va saber que ja feia molts dies que el cos del sant Innocent s'havia presentat miraculosament a la Seu, on fou admirat i venerat per tot el poble. El rei va manar que el cos sant fos traslladat a la capella del palau. Diverses vegades se'n va escapar i se'n tornà a la Seu. La reina va interpretar el cas com un desig del santet d'ésser venerat a la Seu i va demanar al rei que el cedís al temple major de Barcelona. El rei hi va accedir, però no sense certa recança, car li feien gràcia les entremaliadures del sant infant i sentia complacença a tenir-lo en la seva capella.

La Degollació dels Sants Innocents, segons una auca del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

A la Seu hom havia celebrat una festa solemne en honor del cos sant de què hem parlat, i s'exposava al poble perquè el pogués venerar. S'adorava a la capella de la girola més immediata a la porta de Sant Iu.

A casa nostra no hem trobat rastre de la celebració, dintre de l'església, de la Degollació dels Sants Innocents; qui sap si s'havia simulat al carrer. Fins als nostres temps han subsistit diversos costums populars, per cert molt pintorescs, que bé en poden ésser una degeneració, sobretot les innocentades d'Igualada i de Sant Sadurní d'Anoia. Fins ara, a la ciutat de València, s'ha mantingut amb tota la seva integritat i amb molt de caràcter un misteri de la Degollació dels Sants Innocents, qualificat popularment de *la Degolla*, que concorria a la processó del Corpus junt amb els misteris d'Adam i Eva i de Sant Cristòfor. Era el més llarg de tots tres i de més trama, puix que hi prenien part més de vint personatges, mentre que en els altres dos només n'intervenen sis en cada un. En tractarem amb més extensió en parlar del Corpus.

A Castelló de la Plana també s'havia representat *la Degolla*. Els actors eren bastaixos que van despullar els arxius locals, amb els pergamins dels quals es van fer els cenyidors i bandes que requeria llur disfressa.

A Barcelona s'havia representat així mateix la Degollació dels Innocents, no sabem si afegida als Pastorets o aïlladament. Hi prenien part el rei Herodes, la seva muller Anna, un ministre, un profeta, Josep, Sara i Raquel i una colla de bruixots, soldats, jueus, esclaus, dames i cavallers. La facècia es desenrotlla en tres moments diferents: un al carrer, un altre al palau reial d'Herodes i un altre al temple. L'argument pren origen de la popular llegenda medieval propagada per l'Evangeli apòcrif de Sant Mateu, segons el qual els sicaris d'Herodes, posats a degollar infants, van matar el fill del tirà mentre la dida el duia a passeig. La representació és qualificada de *drama sacre, bíblic i dramàtic*. Jaume Piqué va retocar el text i l'adaptà al teatre.

Representació de la Degollació dels Sants Innocents, de Castelló de la Plana.

Va fer-se molt al teatre de l'Odeon, obert a la plaça de Sant Agustí Nou, on també s'havien fet molt els Pastorets i la Passió.

A Barcelona, i en la majoria de les nostres catedrals, avui començava el breu exercici del bisbetó o bisbe dels nois, elegit generalment el dia de Sant Nicolau.

L'elecció de bisbetó pels Innocents fou costum propi de les catedrals; en canvi, entre estudiants l'elegien per Sant Nicolau. El d'avui tenia caràcter religiós, mentre que l'altre era propi dels estudiants. Era general elegir el més petit dels escolanets, com encara avui ho fan gairebé així a Montserrat. Sembla que alhora que era el de menys responsabilitat, era també el més innocent i el més ingenu. La festa del bisbetó començava el vespre del dia d'ahir. En el cant del Magnificat propi de les vespres, quan en l'Evangeli el cor diu: *deposuit potentes de sede*, és a dir, desposseir els poderosos del seu lloc, hom entenia que s'iniciava el regnat dels humils en oposició als poderosos i magnats, i acte seguit començaven les gresques i bullícies infantils.

La festa del bisbetó és una romanalla de les *llibertats de desembre*, anomenades també *dels boigs*, que tanta importància havien assolit arreu d'Europa a la darreria de l'Edat Mitjana i a la primeria de la Moderna. Tot el món catòlic l'havia celebrada amb gran llicència i disbauxa. A Roma s'havia nomenat un *Papa dels boigs*, que regia tot l'espai de temps que comprenien les llibertats, les quals començaven el dia d'avui i acabaven el 21 de gener. Durant aquest temps, els sacerdots, monjos, frares, llecs i tota mena d'or-

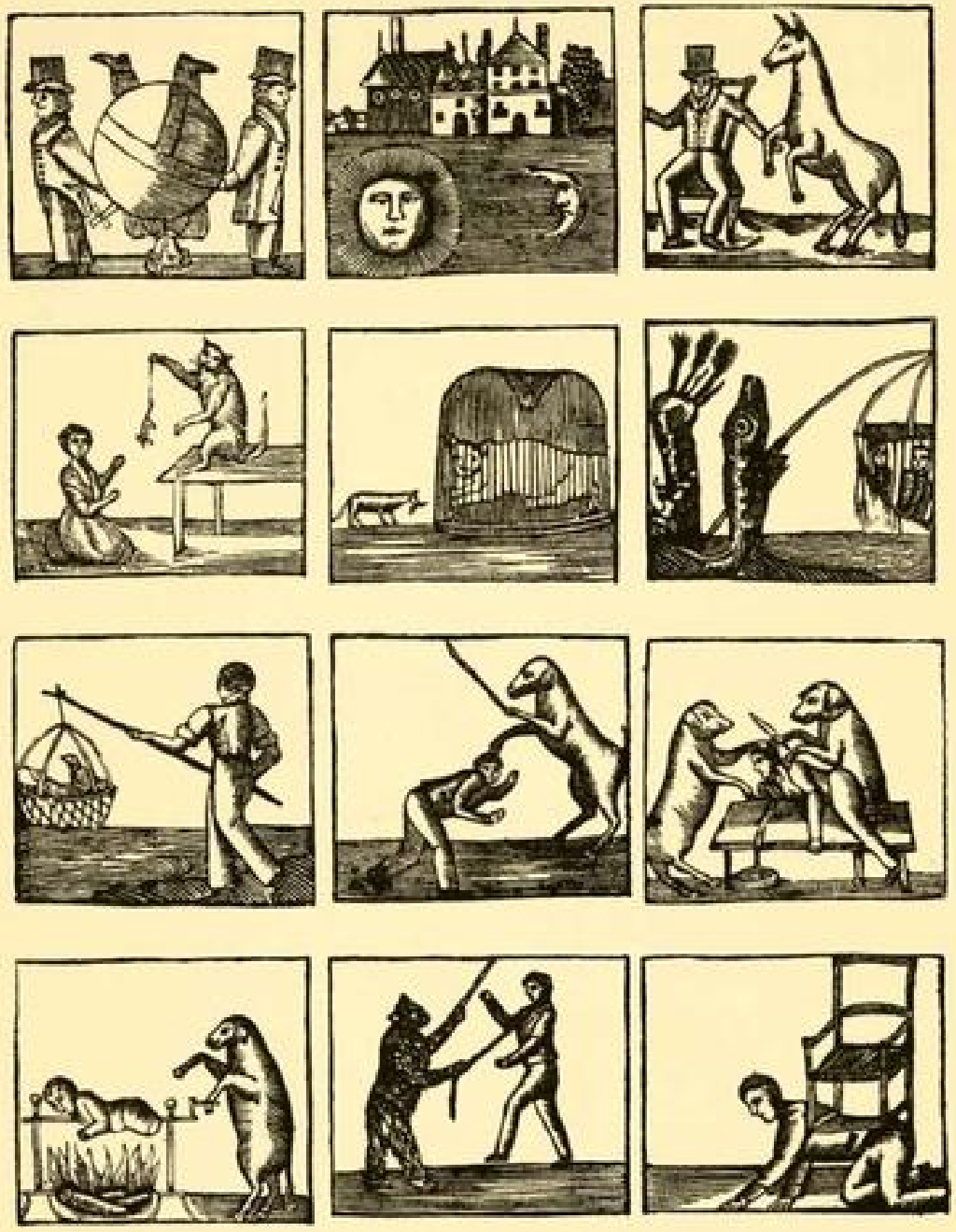

denats es disfressaven de maneres estranyes i no prou correctes: a vegades àdhuc de dona; a voltes amb hàbits dels seus mateixos, espelleringats i bruts o girats del revés. Feien veure que llegien els llibres sagrats posats cap per avall; menjaven botifarra i d'altres menges grosseres, dins del temple; jugaven a cartes damunt la mesa de l'altar. En els encensers, cremaven femta de

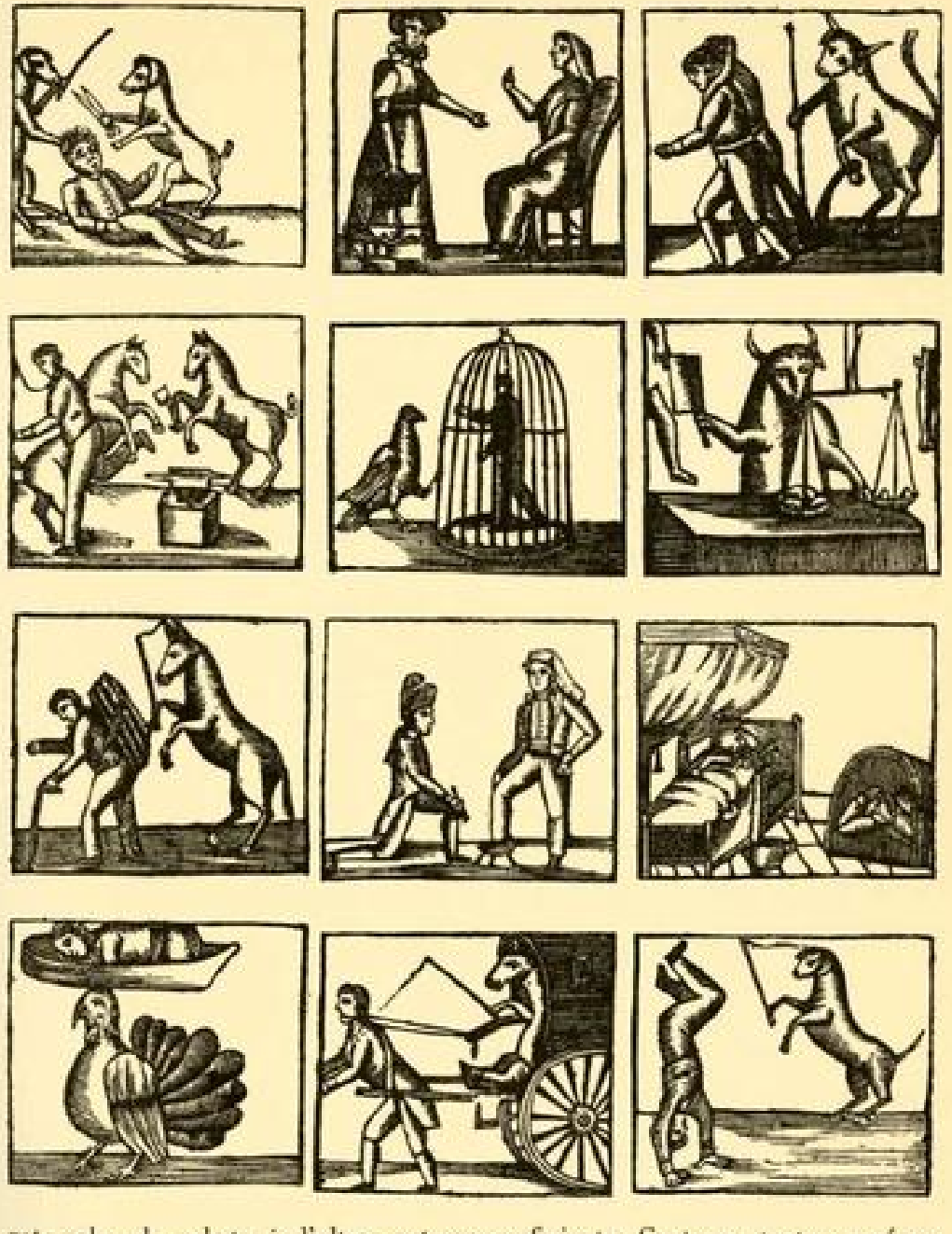

gat, soles de sabata i d'altres sutzures asfixiants. Cantaven textos profans amb el to dels càntics sagrats, els quals escarnien i ridiculitzaven, intercalant-hi la simulació de crits i del bramul d'animals. S'apedregaven per dins dels temples amb figues, nous i d'altres fruits. Cantaven i ballaven danses alegres. Predicaven des del púlpit i sobre temes delicats, en termes molt gràfics. Al cor, en asseure's, posaven els peus damunt de banquetes, de manera que se'ls

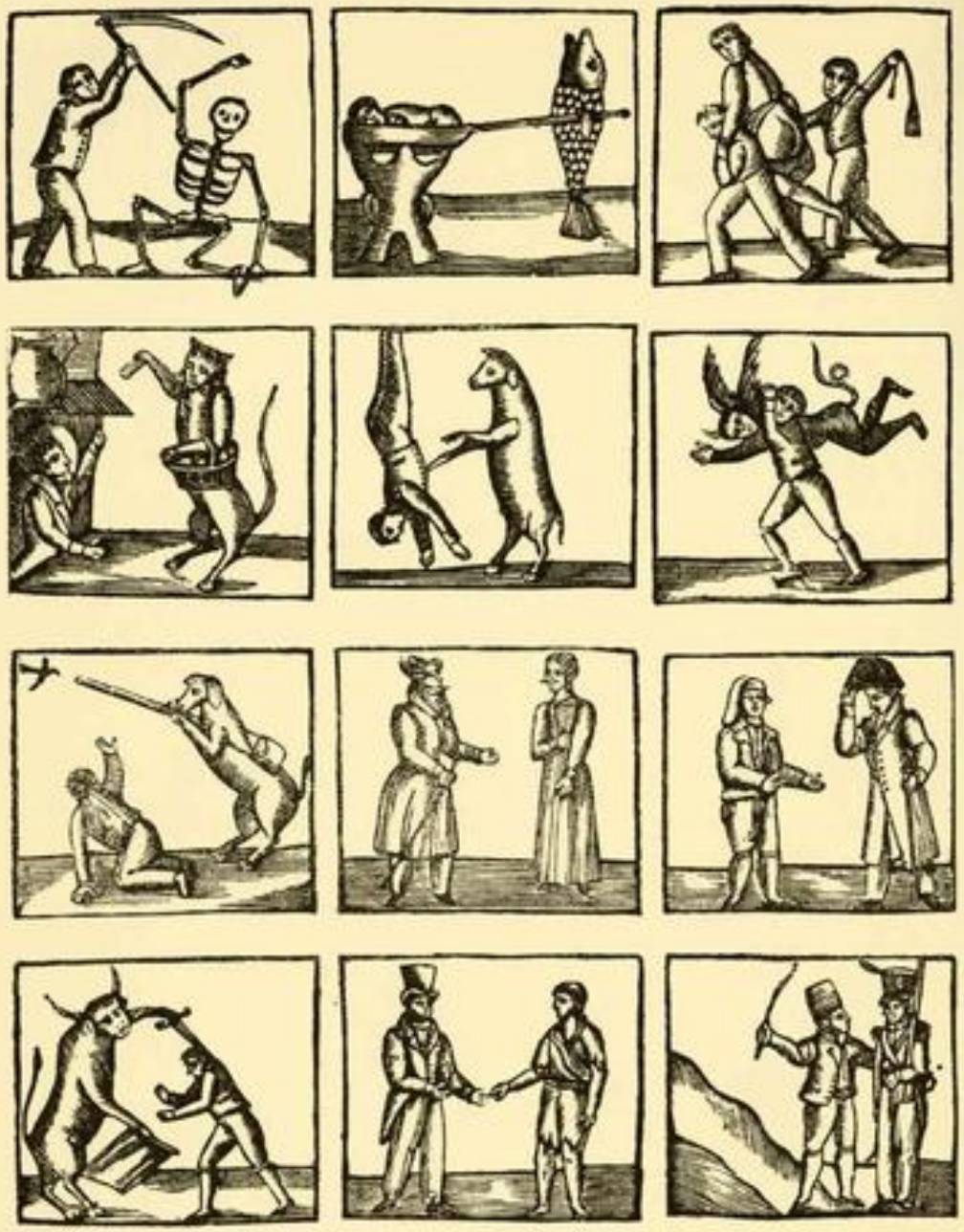

veiessin totes les cames. S'ajeien per terra, i corrien i s'empaitaven amb gran soroll i aldarull. Es passejaven damunt de carros d'escombraries, les quals tiraven per damunt dels vianants que trobaven al seu pas. A París i en d'altres ciutats populoses, darrera dels carretons d'escombriaire que passejaven canonges i sacerdots, hi anava una llarga corrua de pobrissalla i gent de baixa mà, fent veure que patien defectes físics i simulant nafres i mals

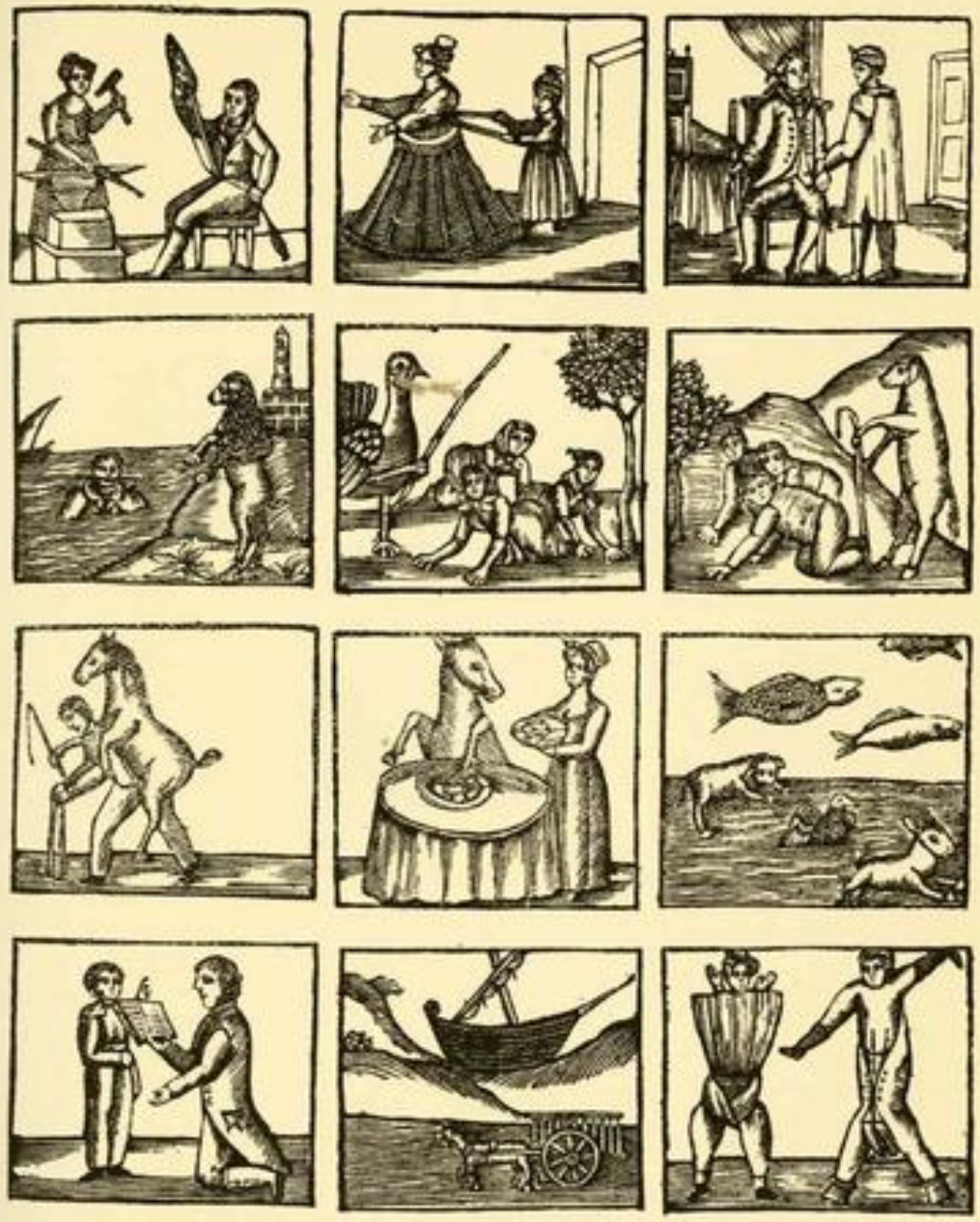

Auca de la primeria del segle XIX. (Col. de l'autor.)

de manera ostensible. Demanaven almoina en termes provocatius i acusants i insultaven als qui no els en feien. Al vespre recobraven llur aspecte normal i feien veure que havien estat guarits miraculosament. Aquesta caterva era qualificada de *cort dels miracles*.

Segons Cèsar Cantú, les llibertats de desembre prenien origen de les saturnals romanes, que encara estaven en ús, com durant tot l'Imperi romà.

en començar-se el cristianisme, i aleshores no es condemnaven pas com a reprensibles els abusos que es feien.

Per imitació del que feien els esclaus, els estudiants de capellà, diaques i subdiaques ho varen introduir a l'Església; primerament, a les calendes de gener, i després, l'endemà de Nadal, fins a l'Epifania.

Aquest abús ja existia al segle v, puix que sant Agustí, en el sermó 215, de tèmpores, demana que es castiguin els culpables d'aquesta impietat. El concili de Toledo del 633 va ordenar oracions, dejunis i processons per a expiació dels escàndols que se'n seguien. El concili de Roma del 745 va privar i comminar molts altres punts. Diferents cartes dels papes i una carta de la Facultat de la Sorbona de París, del 1744, en condemnaven l'ús, que encara persistia sota el nom de *festa dels boigs*.

Aquesta carta és prou clara i detalla bé l'elecció que es feia, en les esglésies catedrals, d'un *bisbe* o *arquebisbe dels boigs;* la seva consagració; com oficiava pontificalment, i com donava la benedicció al poble.

Una munió de joves, disfressats de sacerdots, de dones, d'animals i amb ornaments propis de folls o d'orats, s'aplegaven en una església i elegien el bisbe dels boigs.

Després d'haver passejat, en processó, per la ciutat el nou dignatari, tornaven a l'església i entonaven una missa grotesca, enmig de danses i cançons llicencioses.

El gran almoiner exclamava: —Monsenyor el Bisbe; se us desitja, de part de Déu, Nostre Salvador, un dolor de fetge i un cove de perdons i molta sarna. — L'endemà, li deia: —Monsenyor, aquí present; se us regalen vint cistelles de mal de queixal i una cua d'animal mort.—

Els altars estaven carregats de viandes; es menjava, es bevia, es jugava als daus, i es cremaven sabates velles, en lloc d'encens.

En acabat, eixien acomodats en calessins i carrets, eixordaven amb llurs bramuls i amb el soroll d'esquellots, i es lliuraven a actes i dites lascives, que adreçaven als vianants, als quals tiraven fang.

El concili de Toledo, des de l'esmentat any 633, havia privat aquesta festa. A França, també la va proscriure el rei Eudes, però a París encara se celebrava l'any 1198, i molt més tard, a tota la resta de França.

A Alemanya, les festes dels boigs havien assolit molta importància. La Reforma i la guerra dels Trenta anys les varen acabar. Això no obstant, encara se n'han conservat vestigis en diferents contrades germàniques. Per ninou, la fadrinalla es reunia en un *Consell dels boigs* i nomenava un director per a les Carnestoltes, el qual rebia el qualificatiu i títol de *Príncep de les Carnestoltes*.

Les festes dels boigs, a casa nostra, no van revestir caràcters tan exagerats. Quant a la intervenció dels estaments religiosos, es va limitar al nomenament d'un bisbetó, a les catedrals, i d'un abató, en d'altres temples i comunitats religioses. Generalment, avui es feia l'elecció i regia des de les vespres del dia 27 d'aquest mes fins a la mateixa hora de l'endemà, és a dir,

durant tot el dia dels Sants Innocents. Havien elegit bisbetó les catedrals de Barcelona, Girona, Lleida, Vic, Perpinyà, Ciutat de Mallorca i València, i d'altres temples importants i comunitats religioses havien elegit d'altres dignitats. Antigament, a Montserrat, havien elegit un abató pels Innocents; després d'un temps que no es va celebrar aquesta festa, en ésser restaurada fou traslladada al dia de Sant Nicolau i hom substituí l'abató per un bisbetó. Els nostres costums d'Innocents i alguns dels propis de les Carnestoltes recorden les velles llibertats de desembre entre estaments seglars.

El nostre bisbetó era qualificat de *bisbe dels nois*, el qual, servit pels seus companys, investits d'altres diverses dignitats eclesiàstiques de per riure, com el seu bisbe, i servit també pels mateixos clergues, regia des del vespre del dia 27 fins a la mateixa hora del 28. L'elecció es feia el dia de Sant Nicolau. Una consueta antiga, de la comunitat monacal de la Seu episcopal de Roda, ens donarà una idea de com es feia l'elecció. La vigília del dia de la festa de Sant Nicolau, després de vespres i feta la collació del temps d'advent, mentre es feien completes, els escolanets s'aplegaven a la sala capitular per elegir el qui d'entre ells havia de fer de bisbe dels nois. De seguida d'elegit repartia entre els seus companys els càrrecs d'arxiprest, ardiaca i vicari general. En acabar les completes, tota l'escolania entrava al temple, cantant el tedèum per recalcar la importància de l'elecció. Anaven arrenglerats, els curials i el bisbetó, i es dirigien vers l'altar major, davant del qual l'elegit feia una llarga pregària. Després donava la benedicció a tots els presents. El bisbetó no començava el seu exercici fins al vespre del dia vint-i-set, i cessava, just, a les vint-i-quatre hores. Durant aquest espai de temps, tant ell com els seus companys oficiaven, sermonejaven, beneïen i organitzaven processons i diversitat de moltes altres manifestacions pròpies del culte, tal com si fossin veritables clergues. D'altres consuetes expliquen per l'estil el costum del bisbetó i difereixen només en petits detalls sense importància.

El clavari del Consell de la Ciutat, de Barcelona, el 23 de desembre de l'any 1271, va pagar «al bisbetó dels escolans de l'escolania de la Seu, al qual per los dits honrats Consellers són estats atorgats donar graciosament per les messions per ell faedores per lo dit seu bisbat X solds».

Antigament, l'elecció del bisbetó era determinada per la mida de la mitra, de la capa i de l'anell. Tots els aspirants s'emprovaven aquestes tres peces, i aquell a qui li venien més bé restava elegit. Aquest procediment sembla que havia estat emprat per a determinar quin era l'escollit per la voluntat divina per a exercir dignitats i càrrecs elevats. El comú posseïa les peces distintives de la jerarquia, la qual només podia exercir aquell a qui venien bé del tot. Aquest sistema electiu, un cop perdut el seu ús per a determinar els càrrecs que en diríem efectius, va perdurar per a l'elecció de dignitats momentànies, com, per exemple, el rei de Cap d'any, l'abat dels boigs, el rei de l'Epifania, el Carnestoltes, la reina del maig, el bisbetó i altres.

Segons ens diu el senyor Milà, a Lleida, la vigília de Sant Nicolau de Bari, els escolans es quedaven en el Capítol i elegien entre ells un bisbe,

Aleshores el prelat li conferia les dignitats, li encarregava l'ofici del dia d'Innocents, i ell començava ja a donar la benedicció. En les segones vespres de Sant Joan Evangelista, després del «Magnificat», els nois i el seu bisbe començaven la commemoració dels Innocents. Treien el prelat de la seva Càtedra, on entrava el bisbetó, i feien l'ofici: el bisbetó donava la benedicció episcopal i predicava en la missa. Acabat el sermó, un noi deia: —Príncep—, i un altre afegia, amb mansuetud: —Ecclesia—. Per a aquestes festes, es guardava abans, a la sagristia, *mitram pro pueris, anaulum puerorum;* i de les capes velles en feien les dels escolans: *pro escolarius,* com es veu pels inventaris del 1344 i del 1381. El concili provincial de Barcelona, de l'any 1566, va prohibir aquestes i d'altres representacions. A Girona se seguia igual costum pels Innocents, i s'oposava al bisbetó l'abató de Sant Feliu, la qual cosa havia donat lloc a avalots i renyines serioses.

L'any 1475, l'ardiaca de Besalú, Andreu Anfonzella, va proposar enèrgicament al Capítol la supressió de la festa i d'altres abusos semblants, però va durar fins que es van privar, per un decret del Vicari general, del 24 de desembre del 1541, tota mena de representacions dins les esglésies.

Es conserva una llarga codolada, que havia de pronunciar el bisbetó, la qual deu ésser de Vic o de Barcelona. Comença per l'exposició del text sagrat sobre l'adoració dels reis màgics i el degollament dels innocents, suposant que ell s'ha escapat de la matança, i entra de seguida a aconsellar els diferents estaments i a criticar-ne els costums.

L'historiador Jaume Villanueva, en la carta XCIV, adreçada al seu germà, la qual dóna notícia de diferents ritus de Girona, i dels seus còdexs rituals, diu que en les segones vespres de Sant Joan Evangelista, en la commemoració dels Innocents, el bisbetó començava a exercir el seu ofici, elegit prèviament el dia de Sant Nicolau de Bari, amb totes les circumstàncies de fer l'ofici, predicar, beneir, etc. Tots els nois, com a família i funcionaris principals del bisbetó, ocupaven el cor superior, i la clerecia catedral li servia els llibres, candeles i tot allò que els membres de la clerecia feien servir els altres dies de l'any. Figurava, a més, l'administració del sagrament de la confirmació durant tota l'octava dels Innocents que durava la seva autoritat. Grans mals i avalots se seguien d'aquest costum, i més amb les competències que hi havia entre el bisbetó i l'abat de Sant Feliu, que també elegia un noi, el qual, com hem indicat, anomenaven *abató*. Sentidament se'n queixava, com ja hem dit, el savi ardiaca de Besalú, Andreu Anfonzella, el 1475, quan va proposar al Capítol la total abolició de representacions tan indecents, a imitació de la Catedral de València i d'altres, que les havien tretes del tot. Però la consideració del que és un costum envellit va obligar al bisbe, En Joan de Margarit, a mans del qual va passar el Capítol, a la resolució de permetre'n la tolerància, amb certes restriccions prudents.

A mitjan segle XIV, el costum, ingenu i infantil en son origen, ja havia degenerat sensiblement i el poble en feia tema de bromades indesitjables i de gresques irreverents i indecoroses.

Fou dictada una disposició, l'any 1360, per la qual es manava que no es portessin a la claustra de la Seu, cavalls, mules, ròsses, ases, bous ni animals semblants, i que no s'hi fessin jocs deshonestos ni es tiressin coses pudents.

El concili celebrat a Barcelona l'any 1566 va comminar enèrgicament els

Ninots de paper que penjaven a tall de llules, trobats i recollits a Barcelona els anys 1941, 1946 i 1947. (Cols. de J. Costa, M. Ros i de l'autor.)

qui intervinguessin en la festa del bisbetó. Des d'aleshores va minvar intensament la seva celebració, per bé que sembla que no es va pas extingir del tot.

La data més antiga que es troba registrada referent al bisbetó barceloni pertany a l'any 1383, en què foren adobats el gremial i la capa del petit personatge. Si aleshores calgué adobar part de la indumentària, és de suposar que devia fer anys que existia. El 1499, un sastre li féu un vestit de la capa vella, i el senyor bisbe va cedir la roba de grana necessària per a fer-li una

altra capa. Més tard la capa fou folrada amb pells d'ermini i mosquetada, segons consta en els llibres de comptes del bienni 1531-1533. Cinc anys després fou comprat un barret de grana per al bisbetó, que va costar vuit sous. Uns anys més endavant un fuster va adobar la crossa o bàcul per cinc creuats, bàcul que fou fet daurar més tard. Entre els servents i assistents del petit bisbe figurava un porrer o viader, per al qual l'any 1440 hom féu fer una verga. No sabem fins quan va durar la festa del bisbetó a Barcelona. En la documentació de la Catedral consta que l'any 1581 fou venuda a l'encant la cota de grana del petit personatge, la qual, segons el cronista, es feia servir en temps passat i estava molt arnada i passada; afegeix que se'n van treure una lliura i setze sous. Entre les diferents prerrogatives del bisbetó figurava la de fer un sermó, que consta que ja el predicà el 1411. La consueta i les ordinacions capitulars més antigues que ens són conegudes de la festa del bisbetó daten del 1524; del seu redactat es desprèn que la festa havia estat llicenciosa i desviada del respecte i la sana alegria que pertoquen al sagrat del temple, car amb freqüència excessiva diu que tots els actes que prescriu havien d'ésser fets amb la deguda serietat i respecte. El bisbetó, seguit dels seus servents i dignataris, concorria a la processó, prodigava les benediccions, presidia algunes funcions del dia assegut en la cadira bisbal, i el seu trànsit pel temple era solemnitzat amb tocades d'orgue grotesques i pintoresques que van conduir a la comminació dels mestres organistes.

Havia estat costum que el bisbetó, des del balcó del palau episcopal o d'altra tribuna pública, des de la qual el pogués escoltar bona multitud, repartís benediccions i dons estranys i estrofalaris, com panets de ronya, saques de mal de ventre, quintars de poagre i d'altres singularitats per l'estil, les quals aconsellava als seus fidels que es guarissin amb bones fregues de romaguera i de gatosa amunt i avall de l'esquena.

El bisbetó de Perpinyà feia una cercavila per la població seguit d'una llarga cavalcada de preveres a cavall, i el pagament del lloguer de les cavalcadures corria a càrrec de l'Església.

Antigament, la majoria de les comunitats religioses d'homes erigien un prior o abat d'entre els llecs, el qual durant tot el dia d'avui exercia com a tal. Els llecs es feien càrrec de la direcció del convent sota tots els aspectes; celebraven la missa i tots els divins oficis de manera ridícula i àdhuc irreverent. Es feien vestir i servir a taula pels monjos. També els feien fer els llits, escombrar, regar el jardí, i totes les altres mecàniques bastardes i baixes pròpies dels llecs.

La vigília, les monges del convent de la Divina Providència, de Torroella de Montgrí, es reunien en capítol i elegien tots els càrrecs nous per al règim de la comunitat. Ordinàriament solien designar les monges de més categoria per als càrrecs més humils, i viceversa. A la monja portera, cuinera o hortolana, per exemple, se li conferia el càrrec d'abadessa o de priora, i al contrari. L'elecció era sotmesa a l'aprovació del capellà de la comunitat, el qual, per la seva part, el feia conèixer a la cúria bisbal. Els nous càrrecs sempre eren aprovats. El dia dels Innocents tothom exercia el seu nou càrrec. A les hores dels àpats no hi havia lectura ni meditació. L'autoritat i el rigorisme estret i auster que imposa la regla eren substituïts per una certa broma i alegria que campejava durant tot el dia, en contrast franc amb la severitat ordinària. L'endemà tot tornava a ésser com sempre. Aquest costum, que va practicar-se fins a la proclamació de la República del 1931, també havia estat en ús en d'altres comunitats conventuals d'ordre monacal estreta i de clausura.

Al segle XVI, a la Casa dels alienats de València elegien un rei d'entre ells. Sembla que aquest regnat havia originat nombrosos desordres i batibulls.

Bromes i enganyalls del dia dels Sants Innocents, segons una auca de mitjan segle XIX. (Col. de l'autor.)

Antigament, a les esglésies on hi havia algun empleat nou entrat aquell any (sagristà, campaner, cadiraire, escolanet o el que fos), avui els seus companys el feien objecte d'una cerimònia pintoresca. El posaven de cap dins de la pica, el ben remullaven i li profetitzaven que arribaria a ésser bisbe. Vestit de manera grotesca i estrafolària, el passejaven per tota la població a cavall d'un ase. Quan l'havien passejat prou, feien cap a la rectoria, i el senyor rector, des de la finestra o del peu de la porta, el beneïa i li refermava la profecia que fóra bisbe. Aleshores el feien caure de l'ase, enmig de gran bullícia i davant de tot el poble congregat a la plaça. Hi havia casos en què hom untava amb mel la cara i el cap del genet, i durant la passada, sobretot quan queia, tothom passava el dit per la mel i se'l llepava.

Avui era el dia que a les esglésies admetien escolanets nous i que els vestien per primera vegada. Els posaven cotes més llargues del compte a fi que en caminar s'entrebanquessin i caiguessin. El contratemps era celebrat per la gent d'Església i pels fidels devots, que en feien tema de riota i de gresca. Hom deia que l'escolanet que no queia no seria bon escolà i que no trigaria a penjar la cota i abandonar l'escolania.

Abans, molt més que avui, hi havia enganys propis d'oficis determinats. Els serrallers i les gents de l'art del metall clavaven una moneda d'argent a terra, fora al carrer i vora de la porta de llur botiga per tal de poder veure els descuidats que, sense recordar-se del dia que era, tractaven de collir-la. Aquest enganyall havia estat corrent a la Roma clàssica i Horaci en parla. La gent de forja practicava un altre enganyall, cruel i inhumà. Escalfaven una ferradura vella a la fornal i, quan gairebé era roent, la tiraven al carrer, vora de la porta. Portat per la creença en la virtut prodigiosa que hom atribueix a aquest adminicle, aviat hi havia qui anava

per collir-lo i es cremava els dits així que el tocava. Els fideuers feien fideus amb un fil a dins, i, en coure'ls, hom trobava fils dins de l'olla. Els pastissers feien pastissos amb cartó o brins d'espart a dins.

Els famosos poncemers i pastissers de Manresa feien neules amb filagarses de cànem i amb estopa. Els xocolaters posaven sèver socotrí a la xocolata.

Els pastissers feien pastissos amb sèver, així com anetlles ensucrades, en les quals, en comptes de sucre, posaven sal de Cardona. Les barrejaven ben bé amb les llaminadures bones. Els compradors restaven sorpresos en trobar dolçaines amargants entres les bones.

Els cerers feien ciris en els quals, en lloc de ble, posaven una cua de rave incombustible que feia prevaricar a qui els havia d'encendre.

Era costum d'enganyar els pobres aprenents, molts d'ells vinguts de fora i desconeixedors dels costums de la ciutat. Els deien que al darrera del clatell i sota dels cabells els creixia una mena de tel, qualificat de *pamparruga*, que calia que es fessin tallar, perquè, del contrari, no creixerien, serien totxos i no entrarien en l'ofici. Hom els proposava de tallar-los la *pamparruga* per procediments estranys: amb una ganiveta, una destral, una falç, amb cerimònies grotesques i estrafolàries i sempre davant de nombrosos espectadors que es divertien a l'esquena del pobre innocent. Era molt corrent de simular que sobrevenia un treball a la mestressa i calia córrer a ca l'apotecari a cercar un remei propi únicament de la farmacopea del dia d'avui: aixarop d'estaca'm aquí, pólvores de moll d'os d'apotecari, aixarop de pàmpol, aigua de tremolins tremolans, ungüent d'ungla de dit xic de peu esquerre de garrell, i d'altres semblants. També s'estilava d'enviar els aprenents a cercar els neulers i proposar-los la juguesca d'amagar-los l'ou, prou coneguda.

Hom també enviava els infants a casa de l'adroguer, dient-los: «Porta un xavo de morros picats i, si no en tenen, digues que te'ls piquin.»

A pagès hom enviava els infants a casa d'algun conegut a cercar el motllo de fer pallers, i hom els carregava un sac de rocs com més pesant millor. Hom també els feia anar a casa de l'apotecari a comprar arrels de campanar.

Quan érem infants, els grans ens feien creure que avui havia d'arribar el rei d'una terra on tot es feia al revés de com ho fèiem nosaltres, i que per tal de festejar i d'obsequiar aquell monarca, avui hom podia fer-ho tot a la inversa, perquè el rei no s'adonés tant que es trobava en terra forastera. Els deixebles podrien pegar i renyar als mestres, els homes estirarien els carros menats pels cavalls i els ases, la gent podria confessar els sacerdots, tothom podria caminar al contrari de com ho feia sempre, o sia de mans a terra i de peus enlaire, els peixos volarien i els ocells nedarien, els moltons i els vedells matarien els carnissers, els pollastres que hom guardava per Cap d'any portarien les cuineres a rostir al forn, i tot per l'estil, conforme figurava i constava en les velles auques del món al revés que la

quitxalla comprava amb avidesa per tal d'estar en coneixement del que havia de passar tal dia com avui. Però heus aquí que el rei no arribava i enviava una lletra en la qual deia que no li venia bé de fer la visita anunciada, i que vindria el mateix dia d'avui de l'any vinent. I hom havia d'esperar tot un any perquè esdevinguessin aquelles coses tan curioses de què esperava fruir.

Havia estat corrent de manllevar diners, particularment a persones de les quals hom tenia algun greuge rebut. Hom creia que els diners deixats així no estava obligat a tornar-los. En ésser reclamats, hom restava fora de tota obligació si emprava la frase: —*Aneu-los a demanar als Sants Innocents*—, o també: —*Els Sants Innocents us els pagaran.*

Bromes del dia dels Sants Innocents, segons l'auca dels Costums i Festes de Barcelona del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

A muntanya fou costum d'anar a manllevar petits efectes per les cases conegudes i amigues i, en rebre'ls, dir: «Ja us ho tornaran els Innocents», equivalent a dir que podien donar-ho per perdut, perquè la llicència i tolerància de la diada dispensaven de tornar-ho. Hom també anava a manllevar coses en nom d'altres i pagava amb la mateixa resposta. Era així mateix costum d'anar a portar noves estranyes i excepcionals, sovint esgarrifoses, i fer-se un tip de riure, si el qui les rebia, inadvertit que era el dia dels Innocents, se les creia. Fou igualment costum d'insultar i maltractar algú en nom d'altre i no prevenir-lo de l'engany fins que l'interessat s'havia ben indignat.

Entre la mainada havia estat corrent de manllevar-se efectes infantils amb l'intent de no tornar-los: bales, baldufes i d'altres objectes dels que constituïen el cabal infantil.

Hi havia enganyifes i entremaliadures pròpies del dia d'avui. La més corrent era la de retallar ninots de paper, com més grossos millor, i enganxar-los amb una agulla a la part posterior de les faldilles de les dones. Quan érem infants hi havia xicots que sabien donar una forma especial als ninots i penjar-los de manera que, en caminar les pobres que inadvertidament els passejaven, feien un moviment graciós de vaivé que entusiasmava la mainada. Aquests ninots rebien el qualificatiu pintoresc de *llufes*.

Antigament, les llufes consistien gairebé exclusivament en fulles de col. La mainada anava pels mercats a demanar fulles de col a les verduleres i marmanyeres, que els en donaven de bona gana per tal de veure com les penjaven a llurs pròpies parroquianes i fer-se un tip de riure. Els xicots recollien dels munts d'escombraries dels mercats tantes fulles de col o d'altres verdures com trobaven.

Els xicots de Tàrrega penjaven ninots de paper i fulles de col al darrera de les faldilles de les dones i els cantaven:

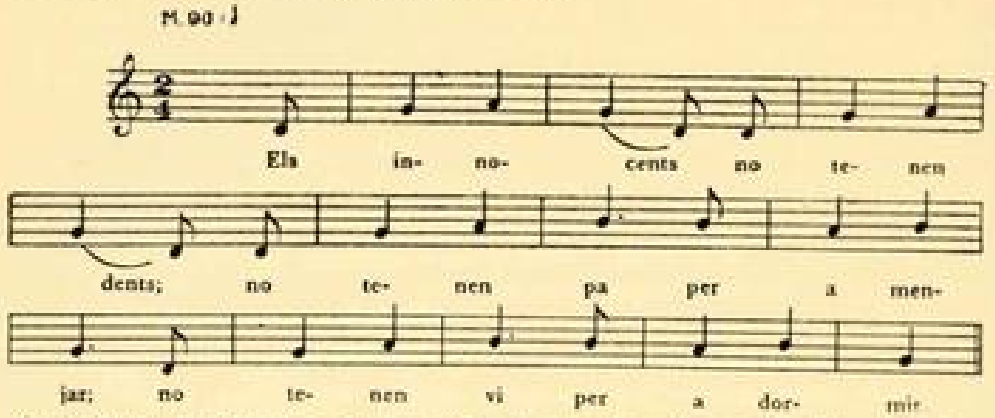

Cançó del dia dels Sants Innocents que cantava la mainada de Tàrrega. Recollida per l'autor. Transcripció melòdica del mestre J. Tomàs.

I no paraven de cantar fins que els havien donat l'agulla que ho sostenia... o algun cop.

A muntanya fou costum de penjar pells de conill.

Les llufes o ninots de paper reconeixen, possiblement, un origen mític. Pel Pirineu oriental la tradició aplica aquest qualificatiu a uns ésser femenins fantàstics, eteris i imprecisos, més aviat benèvols que dolents, que campegen pel bosc: possibles romanalles de velles divinitats, probablement silvanes, que el cristianisme ha esborrat i diluït.

Una altra entremaliadura infantil pròpia del dia era la d'omplir un guant de punt amb fum d'estampa, mangra o quasevol altra polsina de color intens i ingrat. Hom lligava el guant a la punta d'una canya o d'un bastonet. El qui manejava el guant s'amagava dins d'una escala, i, quan li passava una dona a tret, li ventava bufetada amb el guant i li deixava els cinc dits marcats a la cara. Una altra broma del mateix ordre era la de tirar fum d'estampa o qualsevol pólvora a la pica de l'aigua beneita. Tothom qui en prenia per senyar-se s'empastifava la cara.

A Sant Quintí de Mediona, quan el dia d'avui s'esqueia en diumenge, les noietes anaven al ball a *lligar dones*. Com que les balladores s'asseien de costat, la quitxalla, per darrera de les cadires i per sota, cosia les faldilles de dues, tres o quatre balladores que estiguessin de costat. En treure-les a ballar i anar-se per alçar es trobaven cosides; això les obligava a aixecar-se totes alhora i tenien gran feina per a descosir-se. Com que abans les dones duien les faldilles molt amples i folgades, la mainada podia fàcilment aconseguir llur entremaliadura sense que les interessades se n'adonessin.

Un enganyall molt practicat per la mainada dels nostres temps consistia a amagar-se un xicot dins d'un cove ben tapat, per tal de no ésser vist. Un altre noi demanava a algun passant que l'ajudés a carregar-se el cove a coll, perquè ell tot sol no podia. Així que el requerit es disposava a fer-ho, el

xicot amagat es posava dret i feia ganyotes al vianant. Si ens les haviem amb un bon jan, el requerit se n'anava tot avergonyit, i si, al contrari, topàvem amb una persona de geni, ens empaitava i haviem de córrer per no rebre.

Havia estat costum fer-se presents de simpatia entre persones estimades i benvolgudes, i d'engany entre gents de les qui hom es volia riure. Els presents de simpatia solien ésser joies o monedes d'or o d'argent, i els d'engany, pinyols de fruites, agulles torçades i rovellades, pedretes i d'altres galindaines semblants. En tots els casos hom amagava els presents dins dels objectes més diversos i els disposava de manera que, el qui els rebia, no sabia de qui li venien i es veia obligat a cercar-los amb tot compte, perquè ignorava si eren de qualitat o una enganyifa. S'amagaven dins de manats de palla, paquets estranys i informes fets amb coses menudes —serradures, cendra, encenalls, boll, mill, etc.— que calia registrar amb minuciositat per poder trobar el present. Era corrent així mateix embolicar una menudència en cent papers ben closos i lligats fins a fer un gros paquet que exigia molt de temps per a desfer-lo.

També havia estat costum de tirar *carinyu* (substància d'un tuf irrespirable, insuportable) dins de local tancat. Se'n solia tirar per les esglésies i punts de reunió de moltes persones. Es feia amb llavors d'aromer ben picades i dissoltes en oli dins d'una xicreta. Hi havia qui hi barrejava una mica d'excrements humans, i aleshores la fortor tenia un altre sentit. En tots els casos era fortíssima i inaguantable.

Abans s'havien estilat uns plats molt bonics, amb bons menjars molt ben imitats, fets de cera o de terra-cuita. Hom servia a taula el plat que més agradava al qui volia enganyar, el qual, en anar-se a menjar el contingut, es trobava que era de fang. Aquest tipus d'enganyall *és* vell: ja es practicava llavors de les saturnals romanes i l'esmenta Petroni en l'*Agamenon*; quan tracta del festí de Trimalció, diu que fou servit un plat amb una bella oca tota voltada d'altres aus i de peixos que eren d'engany i molt ben imitats.

Hi havia hagut persones desaprensives que anaven a encarregar bagul de morts i els feien portar a casa d'amics i coneguts sense que hi haguès cap difunt. La visita del bagulaire amb el bagul resultava força desagradable. Davant d'aquests abusos de mal gènere, els bagulaires van acostumar-se a no portar cap bagul enlloc durant aquest dia, encara que els donessin la mida del cos, si no tornaven a fer-los l'encàrrec per segona vegada, i aleshores anaven a la casa a veure ells personalment el difunt.

La nota més sobresortint de la festa dels Innocents vuit-centista eren les bromades que es feien als teatres. Per regla general els actors representaven els papers del sexe contrari. Els còmics es vestien de dona i representaven les parts de les dames, i elles, vestides d'home, feien els papers dels còmics. Estrafeien els gestos, l'accionar i la veu de manera tan pintoresca com podien. L'orquestra tocava sempre en desacord amb l'actuació dels cantants, i tots plegats procuraven fer un garbuix tan gran com els era possible. Si representaven obres conegudes, les alteraven i estrafeien de manera xocant. Moltes

vegades feien funcions improvisades, en començar les quals sovint ni ells mateixos no sabien on anirien a parar. Havia estat corrent parodiar espectacles gimnàstics, acrobàtics i de prestidigitació grotescs, apallassats i únicament de mèrit còmic. Tots els teatres s'omplien de gom a gom i la gent hi acudia àvida de fer-se un tip de riure.

Fou costum estès que la premsa publiqués notícies sensacionals de tota mena d'ordres, amb gran nombre de detalls i profusió de dades que els donaven un segell de versemblança i que produïen una alegria o un disgust, segons els casos, al qui les llegia i no s'adonava del dia que era.

A muntanya la fadrinalla entrava per les cases i, aprofitant un moment en què les dones estiguessin distretes o que no hi fossin, amagaven les olles que penjaven dels calamàstecs, o bé treien el seu contingut substanciós i hi posaven pedres, o hi tiraven grapats de cendra, de sal o d'altres coses pitjors.

En molts indrets, avui, els fadrins celebraven llur festa i es lliuraven a diverses expansions alegres i grotesques. Es consideraven successors dels Sants Innocents i, com a tals, es comportaven en un pla de gaia irresponsabilitat; tenien cura de la festa religiosa, a voltes de manera ben pintoresca.

Era corrent que els fadrins es possessionessin del campanar i que la vigília, a hora que variava segons els indrets, fessin un repic general i avalotat de campanes per tal d'anunciar la festa. Feien sentir tot el repertori de tocs de campanes de manera desordenada, des del toc de morts al de somatent i al de foc. Aquests tocs es repetien de manera irregular i desconcertada durant tot el dia de la festa. També fou costum estès que els fadrins acumulessin a llur altar, o bé on feien celebrar la funció religiosa de llur festa, el màxim nombre possible d'imatges del temple, i si podien, tantes com se'n veneraven. En treure-les de llurs altars, els deixaven tan desordenats i malendreçats com podien.

La fadrinalla de Ripollet s'erigia en autoritat. Es disfressava amb estores i d'altres elements semblants de manera tan grotesca i estrafolària com podia. Assistia a la funció religiosa i ocupava el lloc destinat a la justícia. En sortint voltava per les cases de la població, imposant penyores i reclamant tributs i gabelles. Comunament la gent pagava les petites quantitats que li demanaven, però quan s'hi negava, la fadrinalla tenia dret a entrar a la casa i trencar els estris de terrissa que volgués. Solien trencar els càntirs plens d'aigua, per tal de produir un bon mullader i força enuig als veïns que no volien supeditar-se a la llei establerta pel costum.

A Castellar del Vallès, la fadrinalla, a la vigília, pujava també al campanar i repicava les campanes esbojarradament amb la finalitat d'anunciar la festa d'avui. Tocava així mateix tots els tocs que formen el repertori de les campanes. Constituïda en ajuntament de per riure, assistia a la funció religiosa. Dos fadrins ajudaven grotescament el celebrant. En fer la capta, en comptes de bacina, duien dos coves pallissers, tan grans com els podien heure. Així que acabava la missa, dins de la mateixa església feien un repic destrempat de tabal. El qui el sonava, acompanyat d'un altre que duia una llarga pua d'atzavara, es posava al peu del temple, i no deixaven sortir ningú si no pagava una petita quantitat estipulada. Un altre fadrí, vestit estranyament de notari, figurava consultar un gros llibre per tal de veure si el qui pagava estava al corrent o si devia alguna anyada, i un cop estava al corrent del que li demanaven, amb una banya, a tall de ploma, simulava assentar el pagament en el llibràs.

A Cornellà, el fadrí que feia de batlle portava casaca i barret rodó i lluïa les insígnies del càrrec. Un secretari anava proveït d'un gros llibre i d'una ploma d'oca per tal d'assentar els tributs i penyores que posaven. Un tercer duia una banya de bou d'allò més grossa, al cap de la qual hi havia un boci de guix. Tenien dret d'entrar per totes les cases a inspeccionar si estaven ben netes i, sobretot, si tenien els plats bruts. I sempre trobaven un pretext o altre on agafar-se i imposar una penyora. Privaven que les dones que cosien o feien puntes vora de la porta empressin coverots o brasers de terrissa per a escalfar-se, i a la que li'n trobaven algun li'l trencaven i li imposaven una penyora. El de la banya feia amb aquesta una gran creu de guix a l'esquena dels qui havien pagat, com a testimoni acreditatiu d'haver satisfet el ban. Després de feta la passada per la població, anaven vers el camí ral, a fi d'inspeccionar els vehicles que hi passaven i veure si complien allò disposat per les autoritats dels fadrins, que exigien que els carreters no anessin ni a peu ni a cavall i que cap vehicle no toqués de rodes a terra. I a base d'aquests principis penyoraven tots els carros que passaven. Del que reunien en feien un sopar a l'hostal, al qual solien convidar el batlle i les autoritats veritables.

Infants penjant la llufa, segons una auca de les Funcions de Barcelona del primer terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

A Begues la jovenalla anava a embarrar les portes. De part de vespre i prou tard perquè tothom fos a casa, amb el màxim silenci per no ésser descoberts, subjectaven i fermaven les portes de manera que fos impossible d'obrir-les per dins, fins al punt que els estadants es veiessin obligats a baixar per la finestra. Es feia amb preferència a les masies i cases foranes aïllades, per tal que hom no pogués cridar cap veí perquè desembarrés la porta. També se n'emportaven els carros dels portals o baluards, carregats i tot, i els anaven a amagar en indrets de ben mal trobar i que fessin, doncs, difícil de poder-los recuperar. A voltes s'entretenien a desmuntar-los i penjaven les rodes i d'altres elements pels arbres, ben distanciats i separats els uns dels altres.

La fadrinalla de Sant Vicenç dels Horts es constituïa en ajuntament, mig disfressada de manera grotesca i extravagant. El qui feia el paper de

batlle portava una casaca vermella, un llibre gros, una ploma i un corn com a signe d'autoritat. La colla assistia a la funció religiosa. El batlle apòcrif, en oferir, abocava el corn dins la bacina amb força a fi de produir un gran soroll amb la xavalla que hi portava dins. Voltaven per la població i visitaven les cases més importants. Consultaven el llibret que portaven per tal de veure si estaven al corrent dels pagaments; sempre trobaven que devien anyades i els comminaven perquè les paguessin a l'instant. Gairebé mai hom deixava de donar-los quelcom. Durant la volta per la població es lliuraven a mil entremaliadures. Una de les preferides era la de trencar les olles i cassoles de terrissa que les puntaires feien servir a tall de braser per a escalfar-se els peus.

A Sant Sadurní d'Anoia, al punt de migdia, la fadrinalla es possessionava del campanar i feia un toc eixelebrat de campanes com a anunci de la festa. El jovent es passejava amb cordes pels carrers i lligava a tots els fadrins que trobava. Els portaven a la casa de la vila. Allí els deslligaven i els obligaven a beure mistela amb un gros porró. Imposaven un tribut a la circulació pels carrers. Ningú no podia transitar sense pagar una petita quantitat. Per testimoniar que havia satisfet l'impost, amb una grossa banya de crestó sucada en una substància molt blanca o molt negra, li marcaven una creu a l'esquena, que a voltes li tacava i malmetia la roba. La creu era feta amb preferència a les dones. Els qui es negaven a pagar el tribut eren objecte de mil facècies. Més d'una vegada els havien tirat dins dels abeuredors o bé els havien posat sota el raig de les fonts.

A Gòsol la colla era qualificada de *mossardillos*. Hi figurava un notari, el qual duia un voluminós llibre on deien que estaven registrats els deutes dels veïns, als quals els reclamaven i feien pagar. Per assentar els cobraments duia una banya ben punxeguda, a tall de ploma. Feia acatar la llei un mostassà proveït d'una barra. Els acompanyava un ermità amb alforges, que també captava. Un sacerdot, vestit amb robes de tal, velles i espelleringades, simulava dir la missa de manera extravagant i irreverent, i un escolà tot sovint aspergia el poble servint-se d'una cua de ruc. Feien una gatzara de no dir. A mitjan segle passat un sacerdot es va oposar seriosament que es fes servir l'església de teatre per a semblants bromades irreverents. Els fadrins el van lligar per tal que no els dificultés l'acció. El cas va promoure molt renou, les autoritats foren sancionades i la festa deixà de celebrar-se.

A Saldes els fadrins amagaven el missal sota les faldilles d'alguna de les fadrines que estaven agenollades. Servir d'amagatall del missal era tingut com un honor. La noia sota les faldilles de la qual l'amagaven procurava dissimular i feia veure que no se n'adonava. Quan sortia el sacerdot per celebrar notava la desaparició del llibre i requeria la seva recuperació. Tots els fadrins s'apressaven a cercar-lo. Per trobar-lo aixecaven la roba de totes les fadrines, gairebé sempre de manera exagerada en relació a la necessària per trobar allò que buscaven. La darrera de les fadrines on el buscaven era sempre la que el tenia amagat. El promès o propparent de la donzella pre-

Bromades i enganyalls del dia dels Innocents al segon terç del segle XIX, segons un dibuix de Ramon Puiggari.

nia el cas com una distinció i una deferència i feia una almoina per a la caixa de la confraria dels fadrins.

A Tuixent un fadrí pujava a la trona i feia un sermó en el qual criticava tota la vida del poble, durant l'any anterior, en termes summament vius i crus i en llenguatge molt barroer i atrevit. Tenia molta semblança amb els sermons de Carnestoltes.

Al Vallespir, hom celebrava una paròdia de missa solemne, en la qual, però, no hi havia consagració. De manera ridícula, grotesca i àdhuc irreverent, hom parodiava els passatges més importants dels textos sagrats.

Antigament, pel Capcir, hom obligava el propietari de l'ase més arrossinat i magre de la població a vendre-se'l. El vestien de manera grotesca i li posaven sabates. Feien com una processó, dita de l'ase, que voltava per tota

Bromades i enganyalls del dia dels Sants Innocents, segons un full de rengle del segon terç del segle XIX per a guarnir lleixes i escudellers. (Col. de l'autor.)

la població. Es deturava davant de cada casa. Els veïns baixaven al carrer per fer-se un tip de riure i donaven una petita quantitat que servia per a pagar l'ase. Quan havien voltat prou el duien a la plaça i el feien malbé a cops, moltes vegades fins a matar-lo. Quan l'havien mort, hi anava tothom i, un darrera l'altre, posaven tots un peu damunt del cos del pobre animaló. Els qui ho feien tenien la creença que així els anirien bé les collites i el bestiar. Quan tothom havia desfilat davant *de l'ase mort*, l'anaven a enterrar ben lluny del poble, al peu d'un arbre ben cepat i corpulent. Sembla que es tracta de la resta d'una cerimònia d'expulsió collectiva dels mals. Hi ha pobles que sacrifiquen una víctima humana, damunt de la qual, per procediments màgics, fan recaure tots els mals i flagells del comú. Sacrifiquen persones afectades per defectes físics, que consideren escollides pels déus com a aptes per a complir aquesta missió, atès que, amb el fi de revelar llur destí en aquest sentit, les han creades defectuoses. Aquell refrany nostre que diu: — *De bèstia assenyalada, libera nos Dómine* —, qui sap si pot referir-se a aquest concepte i recordar un temps en què el costum revestia més barbàrie i cruesa. L'enterrar la rossa lluny del poble y al peu d'un arbre corpulent respon al desig d'allunyar com més millor el mal i de traspassar-lo a un arbre fort i prou resistent per a suportar-lo.

En molts indrets del Lluçanès, la fadrinalla anava a robar llenya per les cases i en feia gran foguera al davant de l'església. També s'apoderava de carros, arades, eines de conreu i de tants objectes com podia haver d'algun valor i en feia un gran mercat a la plaça. Llurs amos, per tal de recuperar-ho, havien de pagar una petita quantitat, com si ho compressin. Del profit del mercat en feien un àpat.

La mainada i el jovent de Cabanes i de Torre de Capdella anaven per les cases i manllevaven llonganisses i d'altres coses de poc preu. Un cop els ho havien donat els feien saber que no els ho tornarien, amb la frase feta de: «Els Innocents ja ho pagaran.»

A Santa Coloma de Queralt, els prohoms de la confraria de Sant Esteve, sota els títols i qualificatius de rei i de batlle dels fadrins, es feien amos de la població. Feien tancar els portals de la ciutat i no els deixaven obrir fins després de la missa major. El rei, investit amb la seva insígnia (tal era una corona), i el batlle amb la vara, s'asseien a un setial al peu de la porta de l'església i exigien el pagament d'una petita quantitat a tots els qui anaven als sants Oficis. En obrir-se els portals imposaven un petit tribut als forasters que venien a la vila des de fora i als qui en sortien i no havien pagat en anar a missa. Les ordinacions de la confraria foren aprovades l'any 1691 pel comte Andreu de Queralt i confirmades el 1729 pel comte Joan I.

A Calonge de Segarra elegien un rei dels fadrins que anava tot vestit d'oripell i portava corona. Assumia tota l'autoritat de la població i tothom havia d'obeir-lo. Imposava diferents tributs que destinava al culte del sant patró i a una fontada de la fadrinalla.

A Àger els fadrins imposaven un tribut a tothom qui passava pels portals de la població. S'erigien en autoritats de per riure. L'alcalde feia fer un pregó pel qual conminava amb penyorar els veïns que no tinguessin el carrer prou net. La fadrinalla embrutava el carrer tant com podia i acte seguit es presentava l'algutzir de per riure a fer efectiva la penyora per incompliment del que disposava el pregó. Amb el que recollien feien un dinar en què intervenien només els fadrins. Feien una gran foguera enmig de la plaça.

A Santalinya el jovent es menjava un moltó en comú, abans a l'hostal, més tard al cafè. El pagaven entre tots, a raó de tant per cap.

A Serós, la vigília, els fadrins encenien una gran foguera enmig de la plaça. Al costat hi posaven una xàvega, fent veure que hi empresonarien al qui no pagués els tributs que li imposessin. L'endemà es posaven al peu del temple i feien pagar una petita quantitat a tots els qui anaven a missa. Després voltaven per les cases, simulant la imposició de bans i de tributs i recollint allò que els donaven. Del que obtenien en feien un àpat collectiu. Aquest captiri el feien especialment els fadrins que havien d'anar a complir el servei militar l'any següent.

A la Granja d'Escarp, la vigília, els fadrins feien una gran foguera davant de l'església. Tota la nit la vetllaven asseguts al seu entorn, tot cantant i tocant instruments de corda. El dia de la festa imposaven un petit tribut a

totes les dones que anaven a cercar aigua al riu. La qui es negava la posaven dins d'una sàrria com a presonera i la tiraven al rec. No cal dir que cap dona no es resistia a pagar. Per a la imposició d'aquesta gabella, la fadrinalla voltava per tota la població dividida en diferents grups, cada un dels quals duia una sàrria. A mig matí celebraven una funció religiosa coneguda per la *missa d'Innocents*. Després organitzaven una rondalla que anava a visitar totes les cases de la població. Cantaven cançons amoroses a les fadrines i demanaven diners i queviures per a fer un àpat collectiu. Els acompanyava un home vell, a cavall d'un mul o d'un ase amb uns arganells, dins dels quals posaven el recapte que recollien. Comptaven que havia de tocar un pollastre per cada tres fadrins. Si amb el que recollien no n'hi havia prou, posaven del seu peculi el que mancava, i si sobraven diners del que havien recollit, s'ho repartien entre tots.

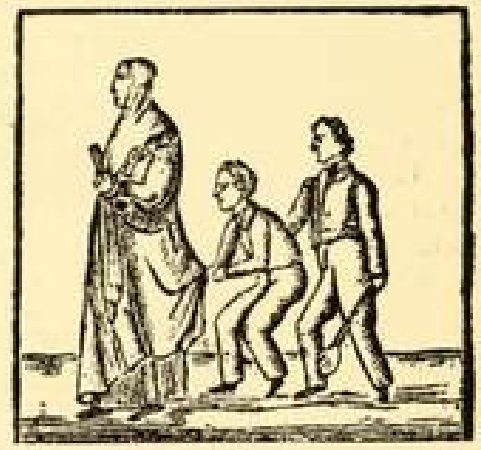

Infants penjant la llufa, segons una auca de la segona meitat del segle XIX. (Col. de l'autor.)

Els primers anys del segle passat, el rei moixo de Reus, avui, fins a les nou del matí, era l'amo del mercat. En nom del rei es feia donar el que volia per part dels venedors, sense que ningú pogués excusar-se'n. Passada aquella hora perdia la seva jerarquia i tothom podia fer-li allò que volia; no podia moure's del mercat fins a les deu, i durant aquesta hora era el blanc de tothom, que li tiraven pel cap allò que els venia a mà i li deien tot el que els venia a la boca. Al punt de les deu fugia cap a la muntanya, empaitat per la gent, i no tornava a la ciutat fins al dia de Cap d'any, desposseït del seu càrrec de rei moixo dels fadrins. El costum pot recordar una expulsió dels mals, de què es troben nombrosos exemples entre els pobles primitius d'avui.

Pels pobles dels voltants de Valls, la fadrinalla s'havia fet mestressa de la població. Feia tocar al campaner tocs estranys i impropis, com el de morts i el de bateig, sense haver-hi cap difunt ni cap naixement. També es feia fer un pregó pel qual hom obligava la gent a posar llençols pels balcons, i es dictaven d'altres disposicions per l'estil. Era costum imposar un tribut de trànsit que havien de pagar tots els qui anaven pel carrer. El que recollien era invertit per a fer un àpat en colla. Generalment en compraven un anyell que es menjaven en comú.

L'element pagès de Montblanc, fins no fa gaire encara, havia festivat els Innocents. Reunits en grup, si fa no fa, d'una dotzena, anaven per les cases benestants a manllevar robes velles. Es vestien de peça llarga, casaques i barrets de copa, i feien una mena de carnestoltada. Un d'ells por-

tava una vara amb borles a tall de batlle i com a tal es titulava. Un altre duia un llibre gros, que simulava ésser el registre dels tributs i de les gabelles públiques. Un tercer portava una banya de moltó, com més cargolada millor. Entre els altres de la colla portaven una llarga barra. Deturaven els vianants per tal de veure si estaven al corrent en el pagament dels tributs. El del llibre, després de fullejar i consultar, sempre trobava que estaven en descobert i, en conseqüència, els exigia el pagament de cinc o de deu cèntims, segons els casos. El requerit gairebé mai no volia pagar. Aleshores l'embarraven. Entre uns quants el muntaven dalt de la barra i dos d'altres el traginaven així a cavall fins al peu d'un abeurador, on era novament requerit perquè satisfés el deute. El requerit, per tal d'evitar que el remullessin dins de l'abeurador, pagava el que li demanaven, i es donava per llesta la bromada. El de la banya al punt li marcava, amb aquesta, una creu a l'esquena com a signe d'haver satisfet el tribut imposat. Els diners que recollien els invertien en un pa i beure o en una berenada a la taverna.

La fadrinalla de Duesaigües s'erigia en autoritat i campejava lliurement per la població durant tot el dia. Els majorals actuaven com de capellà, simulaven dir missa i encensaven els fidels amb una mitja taronja collocada al cap de tres cordills disposats com les cadenes d'un incensер.

El jovent de Balaguer es constituïa en ajuntament, i el batlle els lliurava la vara; imposaven bans al veïnat i el producte servia per a fer una alifara.

A les Borges, el dia abans, els fadrins s'apoderaven de les campanes i anunciaven la festa d'avui amb un toc desesperat, format per la barreja de tots els tocs corrents. Al matí es constituïen en autoritats i, per manament del batlle dels fadrins, feien guàrdia a tots els portals i impedien la sortida al camp de tot fadrí, a qui estava rigorosament privat de treballar tal dia com avui. Els casats, si volien sortir de la població per anar al camp, havien de satisfer una petita quantitat. L'ajuntament dels fadrins anava a la funció i s'asseia al banc de la justícia.

La fadrinalla de Poboleda es feia mestressa de la població i organitzava un cós, al qual només podien prendre part tres fadrins, un d'ells vestit de dona, que era el qui guanyava la primera joia, consistent en un moltó. La segona eren dos pollastres, i la tercera, un manat de cebes. Al vespre el jovent feia un sopar.

A Prades la fadrinalla imposava un tribut per a transitar per la població. Era rigorós pagar-lo i al qui s'hi resistia se'l feia objecte de mil facècies desagradables i enutjoses.

A Vallbona de les Monges les autoritats resignaven el poder als fadrins de la població, que s'erigien en autoritats. El qui feia de batlle portava com a distintiu un llarg samaler, que volia figurar la vara, del qual penjaven dues carbasses ben grosses, a tall de borles. Assistien a la funció religiosa i seien al banc de les autoritats i de la justícia, com a signe de tal. En sortir ja els esperava un carro, damunt del qual pujaven i es feien passejar per tota la població com si fos una carrossa. Antigament, quan a la població no hi havia sinó una font, els fadrins se n'apoderaven i feien pagar un tribut per anar-hi a cercar aigua. Si algú es resistia a pagar, cas que no es donava gaire, tenien el dret de trencar-li els càntirs, sense que se'n pogués exclamar ni protestar. Amb el producte del tribut obtingut amb el pagament de l'aigua feien un àpat collectiu, que variava d'importància segons el nombre de comensals i segons, també, la suma del que havien recollit.

Al Masroig els fadrins agafaven les fadrines que podien, les conduïen a la plaça i les posaven a un cep. Quan les tenien empresonades de peus embrutaven la punta d'una banya amb fang o una altra sutzura i els feien una creu al front, i un cop les havien embrutades les deixaven anar.

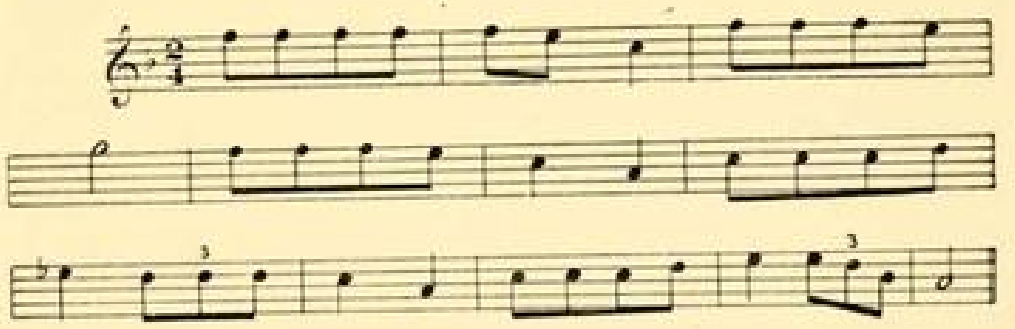

Tonada que tocava la cobla quan la fadrinalla de Sant Llorenç de la Muga seguia els horts per proveir de cols. Transcripció mèbblica del mestre J. Tomàs.

Per la Ribera de l'Ebre solien portar el pes de la gresca els fadrins que entraven en quinta l'any següent, els quals es constituïen en autoritats de la població. De bon matí el batlle i els regidors feien cap a la casa comunal i lliuraven la vara i l'exercici del càrrec al primer fadrí que es presentava a cercar-los, i per ordre d'importància anaven donant les regidories i conselleries als qui les anaven a cercar a mesura que anaven arribant. Els funcionaris municipals: pregoner, agutzil, campaner, etc., es posaven a les ordres del nou ajuntament, el qual de seguida donava disposicions pintoresques i extravagants i, sobretot, imposava impostos i gabelles, que immediatament es posaven en vigor per tal d'obligar el veïnat a pagar petites quantitats destinades a fer un àpat collectiu. Tot el dia el pregoner no s'entenia de feina fent crides i pregons a desdir.

Per algunes poblacions riberenques de l'Ebre havia estat costum que la fadrinalla omplís un paner vell amb fustotes, drapots i d'altres sutzures, com més desplaents millor, i que l'enviés a la població propera aviant-lo riu avall. La fadrinalla del lloc veí ja l'esperava i feia seguir-lo corrent avall vers el poble immediat, junt amb el cove que ells havien fet, que generalment ja havia engegat abans de rebre els que havia tirat al riu el jovent de les poblacions riberenques de més amunt. El costum fa anys que ha caigut en desús. Sembla que pot tractar-se de l'expulsió periòdica de les plagues i les malalties, representades simbòlicament per les andròmines desafectes con-

tingudes en el cistell. Pràctiques per l'estil són encara en ús entre molts pobles primitius riberencs de rius.

A Mora d'Ebre, un fadrí, vestit ben espelleringat, es situava al darrera mateix del sacerdot mentre oficiava, i anava seguint tots els seus moviments de manera exagerada i grotesca. Quan el celebrant aixecava el calze per consagrar, el fadrí alçava una gran bóta que duia al coll i feia un llarguíssim traguinyol, enmig de les riallades dels fidels que omplien el temple.

A Benisanet i en d'altres pobles riberencs de l'Ebre escollien o elegien l'anomenat *rei* o *batlle de les taronges*, que regia la fadrinalla i es pot dir tota la població des del vespre d'ahir. Per insignies portava una corona de llauna o de cartó daurada amb purpurina i un espasí o altre ferro semblant, amb tot un rengle de taronges enrestades. El jovent feia una capta de llenya, que el poble donava generosament. Era conduïda a la plaça i se'n feia una tria; la millor era venuda a qui en donava més i el producte era invertit en un àpat collectiu fet entre fadrins. Sempre se'n reunien unes quantes dotzenes de quintars, dels quals es treia una suma de diners que permetia de fer un bon dinar. De la llenya que no es venia se'n feia una gran foguera, al voltant de la qual s'aplegava la gent en franca alegria. El jovent formava una colla, presidida per la cobla, que visitava les cases de les fadrines i els feia serenates que duraven fins a la matinada. Al matí de la festa continuava la cercavila amb la música, presidida pel rei de les taronges, i seguia la població, prodigant les cantades i les músiques fins al migdia, en què feien el dinar collectiu pagat amb el producte de la subhasta de la llenya.

A Xerta la fadrinalla, la vigília, visitava les cases més riques i importants i els imposava una contribució que havien de pagar a l'acte. Com que a voltes la quantitat era considerable, hi havia qui es resistia a pagar-la; en aquest cas el detenien i el tancaven a la presó per tot el dia d'avui. La fadrinalla s'erigia en mestressa de la població. El batlle, el jutge, el rector i totes les altres dignitats eren suplantades pel jovent. Deia la missa un fadrí amb casulla d'estora, ajudat per dos d'altres, vestits un semblant com ell. El jovent actuava d'ajuntament i s'adornava amb faixes, bandes i d'altres distintius, així mateix d'estora. Anaven a missa amb grossos socs ferrats i movent tant avalot com podien, i s'asseien al banc de la justícia.

A Capçanes es feia amo de l'església un personatge qualificat d'Innocent, que duia una canya alta amb una creu al cim, en la qual portava clavades tres taronges. Durant la missa remullava els fidels, especialment les dones, amb aigua beneïta i feia besar la pau als devots amb un carbassó i un bocí de suro cremat i fumat, per tal d'embrutar-los la cara.

Al llogarret de Bot, a la Terra Alta, la fadrinalla agafava la gent adinerada que passava pel carrer, amb preferència les dones, i les empresonava. Ho feien saber a llurs familiars, els quals acudien a la taverna on hi havia reunits els fadrins i pagaven uns quants cèntims com a rescat.

A Oliana hom elegia per sorteig un nombre d'infants igual al dels membres que formaven el comú de les autoritats, i el batlle i els regidors els trasEls Sants Innocents 243

passaven llurs poders oficials per l'ordre amb què havien estat elegits. El batlle cedia la vara al qui primer havia sortit, i així la resta dels regidors. Els infants, investits amb les insígnies oficials, assistien als divins oficis, on ocupaven els llocs de les autoritats, i durant el dia actuaven com a tals.

Passeig triomfal dels sobreposats de la Confraria dels Sants Innocents de Sant Llorenç de la Muga a l'Alt Empordà.

A Sant Llorenç de la Muga la festa dels Innocents s'ha conservat fins ara amb força esplendor. Els fadrins estan aplegats en confraria sota l'advocació dels sants Innocents. La vigília els confrares, proveïts de grans coves, es ficaven per tots els horts amb el fi de robar una bona quantitat de cols que havien de constituir la base d'un àpat collectiu. El robatori era consentit per les autoritats i pels propietaris per efecte d'un dret de consuetud. Antigament el furt es feia al so d'una tonada especial que tocava una cobla de tres quartans, és a dir, de cornamusa, prima, flabiol i tamborí.

El dia de la festa tenia lloc la funció religiosa. Els tres prohoms de la confraria s'asseien al banc blau de les autoritats. En altre temps els primers d'anar a oferir eren els infants, com a veritables innocents. De força anys ençà, però, són les noies. La primera de fer-ho és treta a dansar pel primer pavorde, i les altres dues que la segueixen, pels altres dos prohoms. Entre les noies s'estableix un peu de competència per poder ésser la primera; això sovint dóna lloc a escenes còmiques i pintoresques, puix que la distinció enclou un honor molt cobejat entre fadrines. És fama que se'l disputen les noies més lletges i poc afavorides.

Cobla de *Tres Quartans*, segons un gravat setcentista que encapçalava les cartes populars per a aprendre de ballar el «contrapàs». (Col. de l'autor.)

Després de la funció religiosa té lloc una reunió dels confrares al campanar amb la finalitat d'elegir els nous sobreposats, rendir comptes, aprovar l'actuació i transferir les insígnies dels càrrecs als nous electes. Feta l'elecció, els nous prohoms fan llur aparició a la plaça, on són esperats i aclamats per tot el poble, i de seguida s'organitza una cavalcada pintoresca presidida pels prohoms, muntat cada un damunt d'una barra que fa l'ofici de cavall i que és portada al coll per dos confrares. Va al davant el clavari o hosser, que duu per distintiu la bacina de la confraria, ve al seu darrera el secretari amb una grossa banya de cérvol, també distintiu de la seva funció, i segueix en darrer terme el sobreposat major o majoral primer amb una vara tota recargolada. Tots els fadrins, mudats tant com poden, segueixen als prohoms, fan una cercavila i volten per la po-

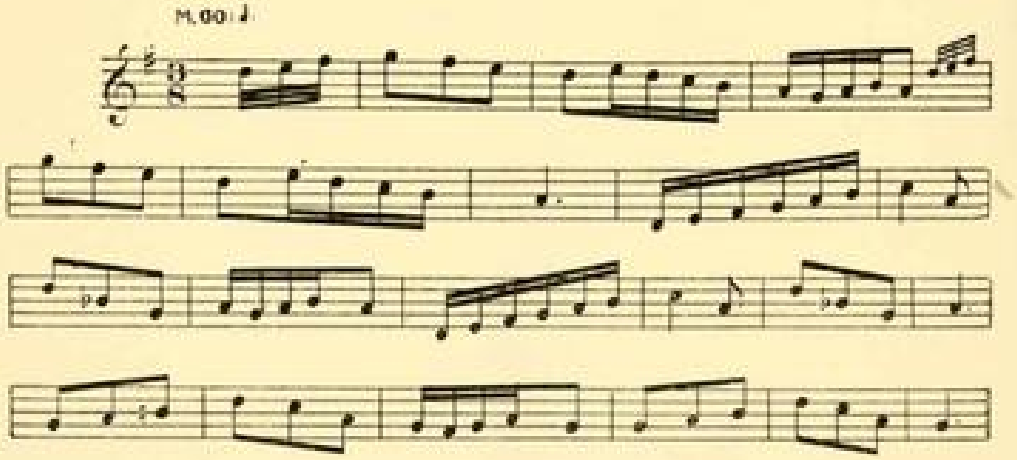

Passada del passeig dels sobreposats de la Confraria dels Sants Innocents de Sant Llorenç de la Muga, a l'Alt Empordà, recollida pel mestre J. Tomàs.

blació triomfalment. Abans anaven seguits de la cobla, que deixava sentir una tonada especial.

Feta la passada, té lloc a la plaça una ballada de sardanes, en la qual només poden prendre part els innocents o fadrins. Com hem indicat, els pavordes treien a ballar les tres primeres fadrines de l'ofertori. No és permesa la dansa a cap casat; si algun es posa a l'anella, al moment és tret de manera aparatosa i sovint tumultuosa. A la tarda es repeteixen les balles de sardanes, però amb llibertat, és a dir, obertes a tothom que hi vulgui prendre part. Temps enllà n'hi havia que només les ballaven els casats. Mentrestant els innocents es lliuraven a batusses i gresques, que sembla que volien venir a figurar com a disputes entre fadrins i casats. La masega es produïa dins d'un pla cordial i amistós i sempre molt còmic i pintoresc. Com hem dit, feien un àpat collectiu amb un plat obligat de cols. Una nota indefugible era que al vespre, en sortir el vigilant nocturn de la població, pugés al cadafal on tocava la cobla i des d'allí i a presència de tot el poble, que esperava sentir-lo, cantés la primera de les hores de nit, proveït del típic fanal i del tradicional «xussu». Per les festes de l'any 1925 va dictar-se un programa descriptiu de la festa, en vers, que tenim a la vista.

Passada del timbaler convocant el poble d'Igualada per la festa dels Sants Innocents, segons un gravat de la capçalera del sermó corresponent a l'any 1891. (Col. de l'autor.)

Modernament, on la festa dels Innocents havia revestit més importància era a Igualada. Per Sant Andreu sortia el nunci de la ciutat vestit de manera especial i tocant un gran tabal, a fi de reclutar minyons que volguessin prendre part en la festa en qualitat d'actors. S'hi allistaven fadrins, que eren qualificats de mossos, i nois que els ajudaven i feien de volants. Els allistats tenien molts dies abans una reunió en què elegien democràticament els qui havien d'ocupar els càrrecs tradicionals: el banderer, el capellà, els consellers, l'agutzil i el predicador. Vuit dies abans de la festa, cap al tard, sortia una gran cavalcada presidida pel capellà, vestit com a tal a l'antiga, muntat en mula; el seguia l'agutzil a cavall, vestit de noble també a l'antiga. Venien al seu darrera els consellers amb llargues i folgades gramalles roges, muntats en riques cavalcadures, i després d'ells, a peu, els mossos amb llargues vergues de freixe, seguits dels volants, que tancaven la

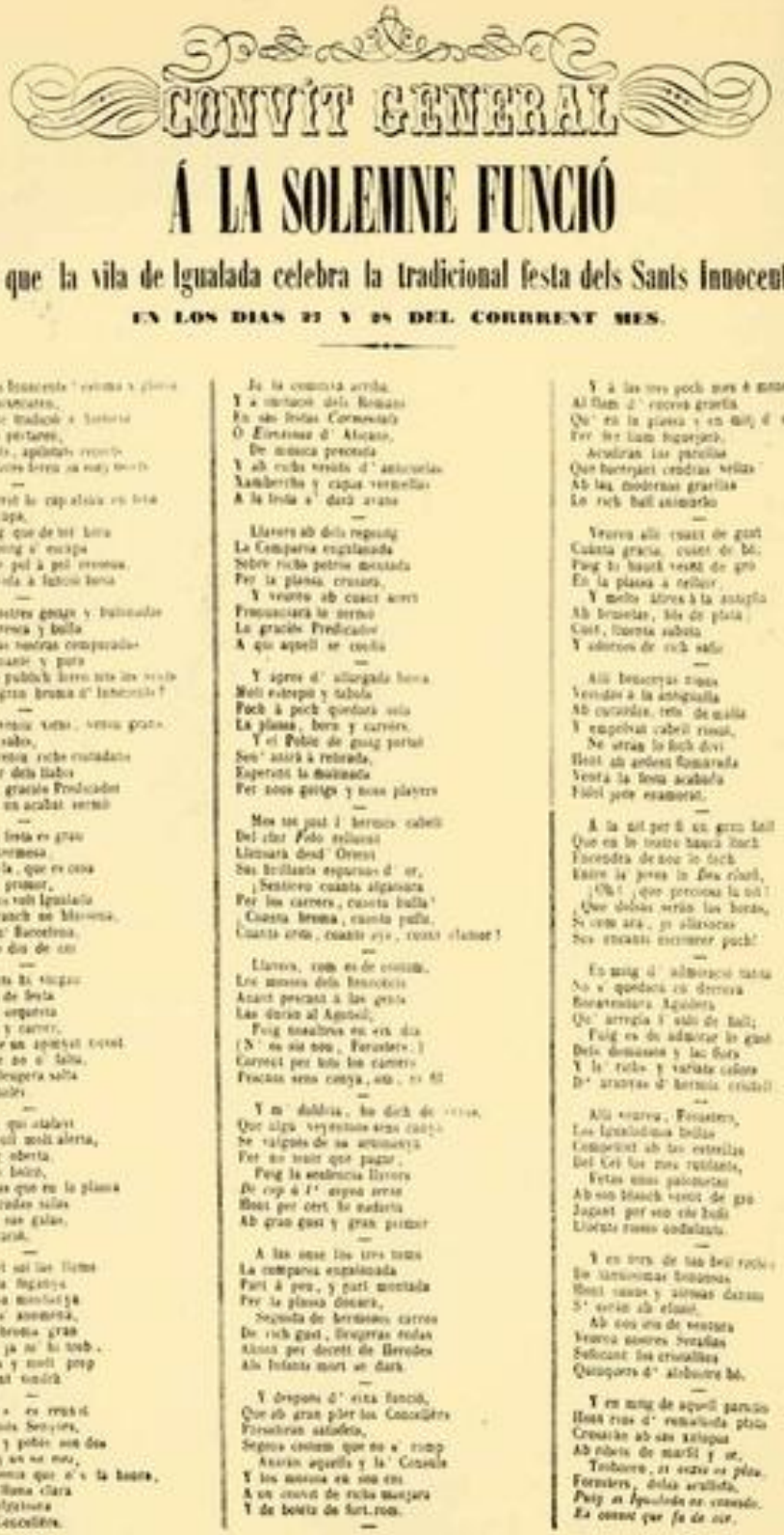

CONVÍT GENERAL

Á LA SOLEMNE FUNCIÓ

ab que la vila de Igualada celebra la tradicional festa dels Sants Innocents.

EN LOS DIAS 27 Y 28 DEL CORRENT MES.

¡Infelis dels Innocents! ¡sempre y ploma
dels Cesars l' acarnissat,
Verdugo ferotge tradueix á historia
Entre la sagglers pintures,
Llors dels Faraons, apilotats records
Que á nosaltres Pares-Herodes ja no ens toca

—

Contats que perdé la cap aquella en Iroa
De la Blavinca capa,
Admirat regnat que de tot hora
D' un bell de punt á escapa
Y ab exemplar de pel á pel revestua,
Igualada es recorda á Infelis horas

—

¿Qué valen vostres gangas y ballandas
Vostres balls, gresca y bulla
A aquestas festas tantas comparadas
Fiels santa á nostre y pura
Que ab pena ja publich hores ans ens arriba
Dels passats la gran bruma d' Infelicitat?

—

Venga xolas, venga xotas, venga gresca
Venga rodas y salts,
Venga pobres, venga rochs ciutadans
Se es plan sagar dels llabis
D' aquest Herodes y gracies Predicador
La dolsa nit de un acabat sermó

—

Venga que la festa es gran
Y la Vila molt hermosa
Venga Espanyola, que es cosa
La festa de gran primor,
Que ancsos es volt Igualada
Se que l' cor tranch no blasona.
Vui Madrid, vui Barcelona,
Que Igualada ho diu de sor

—

Sentirem cuanta fa vingue
Ja es la vigilia de festa
Una armonica orquesta
Recorrer plasa y carrer,
Y en mitg de un aparell extrat
De cascalla, que no s' talla,
Veurem cuatre llengera salta
La vaga del tabalet

—

Veurá tambe qui estiguet
Y estigue al 1' ull molt alerta,
La bandera uoig oberta
Pels cortinas de balcó,
Blanc las ninas que en la plasa
Y en endemes-cadas salas
Hagi de rellusir sas galas,
Generals admiracio.

—

Y apenas del sol las llumes
Tornin vermellas llagotas
Alla en verdosa muntanya
Que Montsey s' anomena,
Sera llavors bruixa gran
Veu Deu! ja ja no hi veu.
Cerca la plassa y molt prop
Lo Poble cochat vindrá

—

Ja l' Poble s' es reunit
Y s' ha sos amos Senyors,
Que l' manyen y pobin son dos
En ets pans, y un se nou,
Y ab l' armonia que n' es la basca,
Son lo plat de llana clara
Conmensará l' algarada
Esperada los Concellers.

Ja ha comensa arribe
Y a cantarse dels Romans
En sos festas Carnavalls
O Estrenas d' Alcanar,
De manera pensada
Y ab rocha vestits d' antiquellas
Xanberlha y cigua vermellas
A la festa s' durá avans

—

Llavors ab dels regnats
La Comparsa engalanada
Sobre rocha potros montada
Per la plassa cruzará,
Y vestits ab cuaet acort
Pronunciará lo sermo
Lo gracios Predicador
A qui aquell se confia

—

Y apres d' allargada hora
Molt entretgit y tabola
Poch á poch quedará sola
La plassa, bora y carrers,
Y el Poble de gaig portat
Sen' anirá á retirada,
Esperant la matinada
Per nous gaigs y nous plasers

—

Mes un jutat l' hermos cabell
Del clar Febo rellumat
Llumará dead' Orient
Sos brillants esperats d' or,
¡Sentirem cuanta algaraca
Per los carrers, cuanta bulla!
¡Cuanta broma, cuanta pulla,
Cuanta crida, cuanta ayt, cuant clamor!

—

Llavors, com es de costum,
Los mossos dels Innocents
Anant precats á las gents
Las durán al Agutzil,
Puig tenallras en ets dits
(N' es sia nou, Forastero,)
Correct per tots los carrers
Fracas sens conya, sin, si fil

—

Y m' dubtan, ho dich de veras,
Que algu veyentse sens cartas
Se valgués de sa astucia
Per no traure que pagar,
Puig la sentencia llavors
De cap á l' espasa serra
Hont per cert lo naforta
Ab gran gust y gran primor

—

A las onse los tres toms
La comparsa engalanada
Part á peu, y part montada
Per la plassa discurs,
Seguida de heretsos carros
De rich gust, llengeras rodas
Alsats per decret de Herodes
Als Infants mort se dark

—

Y despues d' esta funció,
Que ab gran plher los Concellers
Presenciran satisfets,
Seguira contem que no s' rompa
Anaran aquells y la' Consella
Y los mossos en son ets
A un convit de rocha manjara
Y de bolets de fart-ros.

—

Y á las tres poch mes ó menos
Al flam d' recova gracia
Qu' es la plassa y en mitj d' ella
Fer ler llum foguerjets,
Acudiran las patrullas
Que barrejats cendras vellas
Ab las modernas grarllas
Lo rich ball animarán

—

Veurem allí cuant de gent
Cuanta gracia, cuant de bé;
Plegs to hauré vestit de gro
En la plassa a rellugir,
Y molts altres á la antiqua
Ab brunetas, fets de plata,
Cint, llarena saboia
Y adornos de rich safir

—

Allí brunetas rojas
Vestidas á la antigualla
Ab cucardas, reta de malla
Y empolvat cabell rossat,
Se veuran lo fich dovi
Hont ab ardents flamarada
Vestrá la festa acabada
Fidel jove enamorat.

—

A la nit per fi un gran ball
Que en lo teatre hauca fach
Encendra de nou lo foch
Entre la jovas la fiera cruel,
¡Oh! ¡que persones la nit!
¡Que dolsas serán las horas,
Si com ara, ja allunyeras
Nos enganis encontrer pech!

—

En mitg d' admiracio tanta
No s' quedará en derrera
Honrantsetera Agutzil,
Qu' arregla l' sabi de ball;
Puig es de admirar lo gust
Dels donassets y las flors
Y la' robes y variats colors
D' aquestas d' hermosa criuhell

—

Allí veurem, Forastero,
Las Igualadinas bellas
Competint ab las estrellas
Del Cel los seus ratllants,
Fetas unas galanetas
Ab son blanch vestit de gro
Jugant per son cós bulli
Llargas rosas ondulants.

—

Y en vers de tan bell recbo
Se llansaran trabucos
Hont cants y aromas darán
S' serán als clarins.
Ab cos ets de sonetas
Veurem sonores Serafins
Saficant los criuallins
Quinquets d' alabastre blé.

—

Y en mitg de aquell pandero
Hont cras d' remallada ploma
Creuran ab ses xalaques
Ab ribets de marfil y or,
Trobarem, ay cuesta es pena,
Forastero, dolsa arullada,
Puig es Igualada es cremada.
Es comte que fa de cor.

Sermó dels Innocents, de la ciutat d'Igualada (Col. de l'autor.)

comitiva. La colla es dirigia a casa del banderer de l'any anterior, a cercar la bandera, que era conduïda aparatosament a casa de l'elegit de nou.

El dia d'ahir, cap al tard, tornava a sortir la cavalcada, presidida pel banderer i el capellà, i es dirigia vers una plaça important, on es congregava gran gentada desitjosa de sentir el sermó que feia el predicador des dalt d'un balcó que li servia de tribuna. El sermó havia d'ésser dictat obligadament en vers i tenia tot el caient de crítica i de sàtira pròpies dels sermons i predicots de les Carnestoltes. Era retreta i posada en crítica tota la vida de la ciutat des de l'any anterior ençà. El sermó constava de dues parts; entre la primera i la segona es feia una pausa i la gent deia una avemaria.

El cap de moro de sota l'orgue de la Seu de Barcelona.

El dia d'avui la vila estava sota el govern i imperi dels Innocents. Tota la camarada sortia de bon matí. El capellà anava proveït d'una grossa banya i l'agutzil duia un gros llibre per fer veure que assentava el que cobrava la colla. Era imposat el tribut d'un xavo per circular i ningú no estava exempt de pagar-lo. Curaven de recaptar-lo els mossos, els quals dipositaven el que rebien en safates que portaven els volants. Els qui es resistien eren sancionats a l'acte, ja posant-los sota el raig de la font més immediata, ja submergint-los en algun abeurador proper. En pagar, invariablement estenien un rebut, que consistia en una grossa creu feta amb guix a l'esquena, de manera que la roba en resultés com més bruta millor. Tan inconvenient resultava pagar com negar-s'hi, puix que, fos com fos, hom no podia sostreure's de l'embrutada o de la mullena. Els acords i disposicions del consell dels Innocents eren inapellables. Tothom qui sortia al carrer havia de pagar inexorablement. Resultava un matí de molta gresca i de molt renou, car tothom es llançava al carrer i tot es produïa en un pla de bon humor i d'alegria.

El regnat dels Innocents durava només fins al migdia: la festa, però, continuava a la tarda. Sortia la cavalcada dels Innocents, a la qual prenien part tots els qui havien intervingut en la gresca del matí. Darrera la colla anava un carro triomfal, enmig del qual seia el rei Herodes en un gran tinell. Cap al tard feien ball a la plaça, i al vespre, funció al teatre. La colla feia pastar les coques dels Innocents, que repartia entre el veïnat.

Les despeses de la festa eren eixugades amb els xavos recaptats i amb el que donaven els veïns generosos en rebre la coca. Si amb això no n'hi havia

prou, cobrien la diferència els consellers, que solien ésser fadrins de famílies acomodades. També s'ajudaven amb el producte de la venda del sermó, que solien imprimir i que venien acte seguit de pronunciat. Tenim a la vista el sermó de la festa de l'any 1891, que probablement fou el darrer que va celebrar-se amb lluïment.

El cap de moro de sota l'orgue de la Catedral de Barcelona, conegut popularment per la *corassa*, fa ganyotes i obre i tanca la boca i els ulls amb gran esgarrifament de la mainada, a la qual hom solia acompanyar-hi perquè agafés por i a fi de poder-la-hi recordar quan feia rebequeries o no feia bondat.

Antigament, tots els geperuts i esquenaplens de Barcelona havien acudit a la missa solemne dels Innocents, dels quals venien a considerar-se com a descendents, car deien — i creien — que llur defecte físic era el resultat de la fúria del rei Herodes, i que eren descendents dels pocs infants palestinians que van restar vius d'aquella desfeta. En sortir de la Seu s'aplegaven a la placeta de les Cireres, part darrera de l'absis de la catedral, i allí feien com una assemblea pintoresca. Els qui eren drets iguals no gosaven pas acostar-s'hi, perquè els empaitaven i apallissaven. Quan estaven cansats de fer gresca, dividits en grups s'escampaven per la ciutat i es lliuraven a mil entremaliadures, que la gent els consentia i tolerava com una innocentada. Trucaven per totes les portes, obrien les ventalles dels establiments, tiraven per terra les cadires i tamborets del peu de les botigues, estiraven les mostres, penjades als establiments, que podien abastar amb les mans, i feien d'altres innocentades per l'estil. També es reien i feien babarotes als passants, sobretot dels gentils i ben plantats, amb els quals es comparaven i pretenien superar-los en gràcia física.

Antigament, a la Catedral, celebraven un solemne Ofici a la capella dels Sants Innocents, conegut per *la missa dels sords*, puix que, segons la veu popular, els oficiants cridaven molt més que de costum per tal que els sords poguessin sentir-los. Hi acudien tots els sords de la ciutat. En aquesta capella també hi havia un confessionari per a confessar-s'hi els sords. Estava disposat de manera que, sense que el confés hagués de cridar massa, els sords el podien sentir i la veu no s'escampava indiscretament: així ningú no sentia la confessió.

Hom diu que cada set anys a una parròquia de la ciutat toquen a descasar. Al bell punt de caure la primera batallada de la mitjanit la campana major del campanar de l'església destinada pel cel a desfer el sagrament del matrimoni es llança al vol per ella mateixa i deixa sentir la seva veu tan fort com pot mentre sonen les dotze batallades, que és l'espai de temps que dura la cerimònia del descasar. A tots els matrimonis que es presenten al temple i manifesten que volen desfer el sant llaç del matrimoni, el sacerdot els descasa sense altre requisit. Com que fa de mal saber quin any és el que descasen i mai no se sap quina serà l'església destinada, molts matrimonis que tenen ganes de descasar-se, per més que han estat amatents per endevinar l'any i l'església, no ho han pogut assolir. Diu que

aquesta nit els rectors de la ciutat estan en vetlla i investits al peu de l'altar per si es donava el cas que fos la seva parròquia la destinada pel cel a desfer matrimonis. Diuen que per descasar es fa la mateixa cerimònia que per casar, per bé que en sentit invers; és a dir, es diu l'epístola al revés, es cremen ciris cap per avall i la muller posa l'anell al dit del marit.

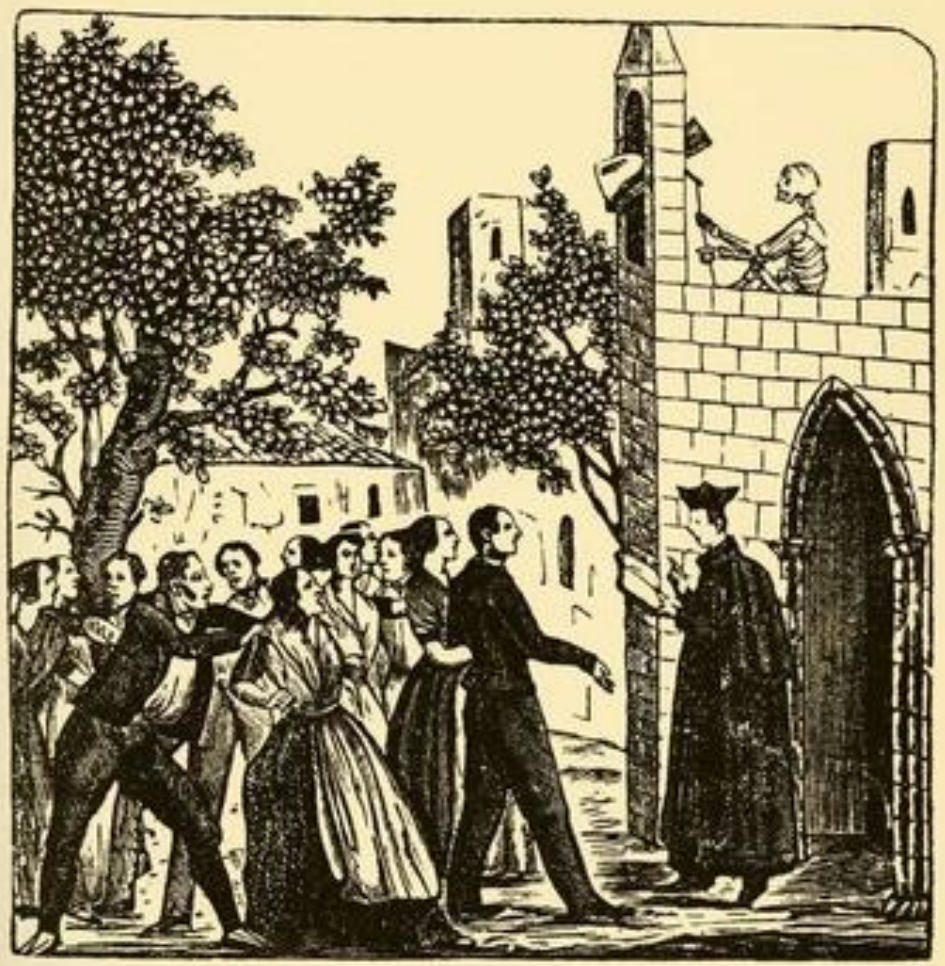

Matrimonis que van a descasar-se, segons la capçalera d'un ventall del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

La tarda d'avui, a Viladecans, feien el ball de *sac i tombo*, semblant al que per Sant Esteve feien a Gavà. També tenia per objecte nomenar, durant el seu curs, els sobreposats encarregats de dur a terme les festes de les Carnestoltes.

El llogarret de Castellvell feia avui la seva festa major d'hivern. Hi anava molta gent de Reus, per tal de veure i de prendre part en el ball de coques, que era la nota més típica de la festa. El ball es feia al so de gralla

i de tabal. Alguns anys, en pastar les coques, hi havien posat fils, cordills i d'altres coses d'engany pròpies del dia dels Innocents.

A L'Arboç del Penedès feien grans fogueres davant de les cases. Les darreres brases eren recollides amb molt de compte i posades dins d'una tassa o xicra amb aigua beneita. Les mares donaven aquesta aigua cremada a llurs infantons a fi que els alliberés de mal i sobretot d'embruixaments, males mirades i mal donat en general.

A Onda tenia lloc la festa dels infants. Només hi prenien part els infants fins a set anys. Llurs mares els vestien tan mudats com podien i els portaven a l'església, on tenia lloc una solemne festa religiosa. Després s'organitzava una processó, a la qual concorrien tots els infants. Anaven fins a la casa comunal, on el batlle els donava una patata a cada un. A la tarda feien com un petit aplec a una ermita propera a la població, on berenaven i es menjaven la patata que els havia donat l'ajuntament.

Per terres de Castelló fou corrent nomenar una *justícia dels Innocents*, que dictava ordres i disposicions i imposava tributs o sancions. Era costum de celebrar una sessió còmica i pintoresca a la sala de la casa del comú. A Fanzara erigien tres reis, i els elegits es vestien com a tals de manera grotesca. Era de consuetud dictar un ban que a voltes començava amb la fórmula: *Per ordre del rei Don Pedro*. El document tenia sentit satíric i burleta i era molt càustic en crítica local.

Al llogarret castellonenc de Vilajuïga de Nules es constituïa un ajuntament dels Innocents. El batlle portava, a tall de vara, una galga de carro. El qui feia de secretari duia, en comptes de llibre, una sella de les que sostenen la tafarra en l'ornament del bestiar de tir, i per ploma ostentava una banya de moltó. S'establien en una taverna que feia l'ofici de casa comunal. Un veí, que sempre solia ésser el mateix, feia el paper d'agutzil. La primera funció del batlle era dictar un pregó que publicava l'agutzil per totes les cantonades de la població. El pregó començava amb una sàtira grotesca i crua de tot allò que havia passat de més rellevant a la població durant l'any anterior, pregó que començava invariablement amb la fórmula obligada: —D'ordre de l'alcalde i del govern nou entrat avui es fa saber...—, i seguidament es prohibia al veïnat, sota penes molt rigoroses i molt fortes, tota acció: l'estar dins de casa o a fora; l'anar pel carrer i el no anar-hi; el passar pel sol o per l'ombra; el restar dret, assegut o ajagut, i així per l'estil. Fet el sermó, la colla sortia al carrer i imposava penyores a tothom, perquè no hi havia ningú que pogués estar dins de la llei. La gent pagava uns quants cèntims amb cert gust. La colla esmerçava el que recollia en un àpat fet a la taverna. A la tarda els Innocents perdien autoritat; hom els qualificava de Tomasets i els feia tema de befes i de burles. Hom els copejava i era corrent que se'ls increpés amb la frase feta: —Tomaset, si m'atenys, un dineret. — El qui provocava el Tomaset fugia corrent, i l'Innocent el perseguia fins que l'atrapava, a fi de cobrar el que li havia promès. Després del dinar, en el qual el vi solia abundar, els

Innocents no estaven tan íntegres com al matí. Amb el que els sobrava de l'àpat del migdia i el que recollien a la tarda, feien un sopar col·lectiu a la taverna. La crítica del pregó era temuda pel veïnat i eren molts els qui anaven en compte a fer segons què per temor de sortir ridiculitzats pels Innocents.

Per la pagesia valenciana fou corrent lligar carretilles i d'altres focs petadors a la cua dels gossos, que, esporuguits, corrien i no miraven on es posaven. Per la ruralia alacantina solien passejar rucs amb sabates, els quals, com que trobaven dificultat per a caminar, es resistien i feien estranyeses que donaven lloc a molta broma. El costum pot recordar l'antiga festa i missa de l'ase, de la qual també es troben restes al Vallespir.

Per la pagesia alacantina frontera amb Aragó, els fadrins anaven a missa vestits amb grans capes i com mig disfressats. En anar a oferir portaven ciris i atxes encesos cap per avall. A la sortida feien una capta per la població; el que recollien ho lliuraven al sacerdot per al culte dels Sants Innocents. El rector els en donava una part, que a voltes bastava per a fer una berenada.

A València donaven un dinar extraordinari als alienats asilats a l'Hospital. Els servia la gent més distingida i benestant de la ciutat com a acte d'humilitat i d'acatament a la pobresa i a la desgràcia. Era costum del poble anar a visitar el departament dels alienats per presenciar l'àpat.

A muntanya, avui, era el dia d'ajuntar, comprovar, liquidar i cremar les *talles*. Els establiments de queviures, especialment els forns i les tavernes que venien a fiar, a fi de portar al dia el compte del valor del consum, empraven *talles*; consistien en un bastonet partit en dues meitats de dalt a baix. El venedor restava amb una part i el comprador amb l'altra. Els establiments lligaven la talla amb un cordill i la penjaven al sostre; al capdavall hi feien un tall especial, distintiu del client a què pertanyia. Quan el parroquià anava a comprar portava la seva talla i l'encarava amb la del venedor, i aquest, amb el ganivet, hi feia una osca per cada unitat i mitja per la meitat: un porró de vi o un pa eren designats amb una osca, i mig porró o un pa petit, amb mitja osca. Les osques confrontaven del tot en les dues talles, la del venedor i la del comprador. Cap dels dos no en podia fer pel seu compte i profit, perquè no hauria concordat amb la talla de l'altre interessat.

Aquest sistema elemental de portar comptes és molt primitiu, i se'l troba estès per molts països. La fusta partida pel mig, a més del nom de talla, rep els de *galga*, *calça* i encara d'altres.

Les talles duraven mig any, des de Sant Joan de juny fins a Sant Joan de desembre. Als clients de confiança que no podien liquidar la talla per Sant Joan d'estiu, se'ls allargava el crèdit fins avui, però d'avui no podien passar. Avui, obligadament, tothom qui tenia talla havia d'anar a la botiga on la tenia, confrontar-la i pagar el deute. Com a acte de satisfacció i com a símbol de conformitat i d'estar quiti de tota reclamació, els dos interes-

sats sortien fora de la porta de la botiga i cremaven les dues talles amb certa solemnitat i cerimònia pròpia de la conclusió d'un tracte arribat a bon terme. I acte seguit de cremades les talles velles, se'n feien altres de noves per a seguir el sistema. Durant l'any cap establiment no admetia clients nous a comptar amb talla, car representava que no havia satisfet la seva obligació a una altra botiga i es veia obligat a cercar un nou fiador.

Segons la tradició, el dia d'avui va sortir al cel l'estel d'Orient, damunt mateix de la ciutat de Balam, a l'Aràbia feliç. La seva presència va revelar als tres Reis l'advenimient del Messias, i van posar-se en camí guiats per l'estel, que mai no es va pondre ni de dia ni de nit i que sempre va seguir un mateix curs fins arribar a Betlem. Aquest estel era comú. En arribar a Betlem va situar-se ben perpendicular damunt de la coveta i va estendre enllà del cel gran raig de llum a tall de cua, per assenyalar que havia arribat al terme del seu camí i que allí mateix on indicava la seva cua s'esqueia la cova on havia nascut el Jesuset. I hom creu que cada any, en tal dia com avui, aquest estel torna a sortir, i hom tracta de distingir-lo entre l'estelada, puix que es fa ben albirador perquè brilla força més que els altres. Surt vers Orient, i si hom observa ben bé el cel dies abans cap al costat del grec, pot recordar que no hi era. Aquest estel, hom el veu avançar notablement cada dia fins al dels Reis al punt de les dotze de la nit, en què s'apaga i no torna a sortir fins l'any que ve. Hom creu que aquest estel sortirà mentre al món hi hagi fe i caritat cristiana, i que l'any que no surti, anunciarà la fi de la llei de Crist i la ruïna dels homes i del món.

Els pessebristes que seguien més al peu de la lletra la tradició, no posaven l'estel al pessebre fins al dia d'avui, i precisament sense cua.

Els nostres avis creien que avui no era aconsellable fer res que revestís importància; no es casaven ni batejaven cap fill; no estrenaven vestits ni calçat; no iniciaven cap remei ni mudaven de casa, i no començaven cap feina ni empresa.

A Guissona se celebrava la fira de *mossos de mules* o *de soldada*. Es donava aquest nom als treballadors del camp que menaven animals, curaven especialment de llaurar i de tot el vast i divers transport rural, i cobraven soldada o bé un tant per any, a diferència dels *mossos d'aixada* o *jornalers*, que treballaven la terra personalment i cobraven a jornal. Aquesta fira es veia molt concorreguda per treballadors i per amos que acudien d'indrets molt separats de la Segarra, i es pot dir que s'hi feien les llogues a centes. Encara que la soldada era concertada per anys, tenien unes tarifes tradicionals que valoraven la feina per mesos, hagut compte del còmput de la feina que podia fer-se atesa la llargada del dia i el nombre de festes. Aquesta valoració regia per a quan, per qualsevulla circumstància, la lloga no acabava a l'any. La lloga dels mossos de mules comprenia la vida o companatge a més de la soldada.

DIA 29

Sant Tomàs de Canterbury: És el patró de la campana Tomasa de la Seu, la més grossa de totes les campanes de la ciutat. És també la que té la veu més greu i majestuosa, que avui deixa oir per celebrar la seva festa, i hom la pot sentir tocar tota sola, cas poc freqüent, perquè no toca gaires vegades l'any, i quan ho fa, repica amb ella alguna altra de les seves companyes. Per als nostres avis sentir tocar la Tomasa constituïa una solemnitat i era signe de festa grossa, com bé diu el refrany:

La millor festa de casa
és quan toca la Tomasa.

Molts eren els qui no s'acontentaven de sentir-la, sinó que anaven pels voltants de la Seu pel goig de veure-la vogar.

Hom deia als infants:

Avui la Tomasa
toca per ella mateixa.

Sant Tomàs de Canterbury, segons una estampa que encapçala els seus goigs. (Col. de l'autor.)

És a dir, *en honor seu*; però hom solia entendre que tocava ella sola, o sia sense que ningú la fes tocar. Els infants i els qui no s'adonaven del sentit precís de les paraules anaven vora de la Seu per admirar el suposat prodigi.

Conta la tradició que la campana Tomasa van haver-la de fondre per tres vegades, puix que sortia falsa de so. Un cop el mestre de seny va donar per enllestida la tercera fosa descarregà un cop de martell al motllo per trencar-lo; va tocar involuntàriament el metall i va fer un so d'esquerdallot ingrat i desafecte. El mestre, avergonyit d'haver esguerrat una altra fosa, va fugir precipitadament i mai més no s'ha sabut res més d'ell. Treta la campana i posada a prova va donar el so greu i majestuós que encara avui admirem. Hom creu que el mestre potser va copejar l'ansa i d'ací el so estrany que va sentir. Tothom va doldre's de la desaparició del fonedor de seny i que no hagués pogut admirar la qualitat de la seva obra. Es deia Tomàs de Canterbury i, en record seu, fou donat el seu nom a la gran campana. La missa del dia d'avui és dedicada al pobre mestre. I hom diu

que, antigament, les poques vegades que de l'un cap de l'any a l'altre la gran campana deixava oir la seva veu greu i solemne, els bons ciutadans, en sentir-la, deien una oració pel gran mestre que no va poder gaudir de la glòria de la seva obra.

Avui s'escau la festa dels tres Pastorets de l'Anunciata que van ésser avisats per l'àngel del naixement del Messias: foren els primers que van gaudir la joia de veure l'Infant Jesús i els qui primer es van postrar als seus peus i van adorar-lo. Es deien Isaac, Jacob i Josep; aquest, que era el més

Escena de l'Anunciata, segons la capçalera d'una dècima de bones festes del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

petit, feia de rabadà i era geperudet: d'ací que abans els qui patien desviació dorsal el tinguessin per patró i avui el festivessin. També havien fet festa els vells pastors: els majorals adoraven sant Isaac, que era el més gran i el cap de la colla: els pastors tenien per advocat el pastor Jacob. Com que quan foren avisats per l'àngel estaven bullint les farinetes, tal dia com avui la pastoralla feia obligadament farinetes ben grasses i suculentes. També fou costum menjar-ne l'altra gent que no intervenia en bestiar, sobretot per muntanya. Aquesta altra festa de pastors, avui mig esborrada i oblidada, sembla confirmar l'opinió exposada quant a la supervivència de vells cultes ramaders confosos amb les festes del Nadal.

DIA 30

A Centelles té lloc el transport del pi que ha de presidir la festa de demà, dedicada a Santa Coloma, patrona de la població, pi que ja fou escollit per la fadrinalla el dia de Sant Esteve. De bon matí els fadrins van al bosc a

cercar el pi amb una carreta de bous. En fan dues parts, una del brancatge i l'altra de la soca. El posen damunt de la carreta, mirant que la cima es mantingui dreta, i el conduceixen fins a la població, per la qual el passegen triomfalment. La carreta ha d'ésser tirada obligadament per bous. Una nota típica d'aquesta festa és el galeig. Durant tot el seu curs, els qui més o menys hi intervenen, no paren d'engegar escopetades. En arribar el pi a la població, el surt a rebre la fadrinalla, especialment les noies, les quals, armades de carrabines i de fusells, competeixen amb els minyons a veure qui més trets pot engegar. Així que la carreta arriba a les envistes de la població, hom engega les campanes al vol, i una orquestra no para de tocar des del cim del campanar. El pi és conduït davant de l'església i descarregat enmig de grans salves d'escopetades. Abans d'entrar-lo al temple li fan donar unes quantes voltes, amb immens goig de la mainada, qui, amb gran gatzara, canta:

Ara ara balla el pi,
ara balla, sí, sí, sí.

Mentre el pi balla, hom fa sonar simbombes, platerets, ferrets i d'altres instruments fàcils de sonar pels ignorants de música. La cobla, des del campanar, no para de tocar. Hom guarneix el pi amb cinc grossos rengles de garlandes de pomes ben escollides i amb profusió d'enfilalls de neules. El pi és entrat al temple amb certa solemnitat i penjat part d'amunt del presbiteri, on roman fins al dia dels Reis. Al moment solemne de penjar-lo és anunciat al veïnat amb una gran descàrrega.

DIA 31

Sant Silvestre: És el darrer dia de l'any. Per l'home d'ahir aquest moment calendàric marcava una fita important dins de la vida collectiva, i havia donat lloc a pràctiques i cerimònies dins d'ordres d'idees molt diversos, de les quals semblen ésser restes algunes dels costums curiosos del dia d'avui.

L'Església celebra una funció molt solemne, tant, gairebé, com la de Nadal. Es distingien abans, en aquest sentit, la Catedral i la parròquia de Santa Maria del Mar. Els ciutadans assistien a aquestes funcions per tal d'acabar l'any en gràcia i santa devoció.

Hom creu que avui no hi ha necessitat de senyar-se. Amb l'objecte de conèixer els qui no estaven advertits del cas, hi havia qui embrutava l'aigua de la pica amb fum d'estampa o amb mangra. Els qui se senyaven s'embrutaven lleugerament la cara de negra o de vermell.

Les gents piadoses no deixaven d'oir missa, a fi *d'acabar bé l'any*, segons el dir popular, tal com l'havien començat, puix que el dia de Cap d'any també era costum estès complir amb el precepte.

La carassa de sota els orgues, aquest vespre tornava a llançar, com per Nadal, llaminadures i fruita seca. La de Santa Maria llançava castanyes.

Els nostres avis, en començar una feina llarga o de certa importància, deien un parenostre a sant Silvestre per tal de poder-la veure acabada. Finida l'oració, parlaven així al sant:

San Silvestre,
feina comencem,
acabada la vegem.

Sant Silvestre, segons una estampa set-centista. (Col. de l'autor.)

Hom creu que avui passa l'ésser fantàstic més monstruós que hagi pogut crear la fantasia més fecunda. Ens referim a l'*Home dels Nassos*, personatge que posseeix tants nassos com dies té l'any. Com que avui és el darrer, el personatge aludit té, com tothom, un sol nas i, per tant, l'home dels nassos pot ésser tothom. Això no obstant, hom en parla a la mainada de manera que pugui entendre que el monstre té tres-cents seixanta-cinc nassos. Abans aquest subjecte arribava per via marítima i hom el podia veure per la vora de mar. Més tard hom el va localitzar al Pla del Palau, on fa cap al punt de migdia, i, situat dalt d'un cadafal, a fi que tothom el pugui veure, es moca la gran nassada, feina en la qual embruta una dotzena de llençols. Més d'un vailet espigadet ha fet campana a estudi i més d'un aprenent inadvertit ha demanat a l'amo que el deixés sortir, per acudir a veure l'Home dels Nassos a les dotze del migdia, davant mateix de la Llotja.

És corrent de preguntar als infants petits que van amb llurs pares de visita, o que van a comprar a alguna botiga, si ja han vist l'Home dels Nassos, i, en contestar negativament, hom els diu que tot just acaba de passar i que l'haurien pogut ben veure si hi haguessin anat una estoneta abans.

L'Home dels Nassos no és exclusiu de Barcelona. També el coneixen en diferents poblacions catalanes. Diuen que passa de cami vers una terra imprecisa. Al bell punt de migdia hom el troba al peu de la pica de l'aigua beneita, on el poden anar a veure els qui ho desitgin.

Ara fa un segle, l'Home dels Nassos era un foraster que havia arribat d'un país llunyà i pintoresc. Segons uns, desembarcava d'una gran galera al bell punt de migdia, i hom el podia veure com saltava a terra, si acudia al port, vora de la llanterna; segons d'altres, a l'hora fixada, es passejava per l'Esplanada o pel Pla del Palau.

A Girona diuen que l'Home dels Nassos, al punt de la mitjanit d'ahir, passa pel Pont de Pedra. Qui el vulgui veure ha de portar la camisa mullada i una canya verda a la mà. No se'l situa en cap punt fix. Tot el dia volta pertot arreu sense parar mai. Hom diu als infants que tot just acaba de passar, sigui el punt de la ciutat que sigui, i tothora i en tot moment. La mainada va tot el dia adalerada per veure'l sense poder-ho assolir.

Per les contrades lleidatanes deien que posava a l'hostal i que l'ensenyaven per dos quartos. La mainada hi feia cap encuriosida, i si algun arribava a pagar per veure'l, el feien entrar dins d'una cambra fosca com gola de llop, on no es veia ni ell mateix. En sortir es reien d'ell, li feien pam i pipa i entre tots els presents l'avergonyien.

El cap de moro de sota l'orgue de la parròquia de Santa Maria de la Mar.

Els infants d'Igualada, per veure l'Home dels Nassos, han de tancar-se dins d'una cambra completament fosca i mirar per la canonada de la comuna.

A la mainada de Palafrugell li feien creure que, si no eren bons minyons, es tornarien com l'Home dels Nassos. Hom reunia tota la quitxalla en una casa i els tancava a una cambra. Se'ls deia que hi havia d'anar el personatge. Quan ja feia estona que estaven tancats i començaven d'inquietar-se, des de fora hom feia alguns esgarips, grinyols i estranyeses que els feien creure que eren obra de l'Home dels Nassos. Després els obrien, els donaven galetes, fruites seques i alguna altra llaminadura, i els deien que ho havia deixat per a ells el personatge, el qual tot d'una se n'havia hagut d'anar sense que ells el poguessin veure. Per efecte d'un fenomen psíquic, els infants creien que l'havien vist, i n'explicaven els detalls i condicions que els grans els havien fet veure que tenia.

A Arenys de Mar i en d'altres poblacions costaneres de llevant, hom deia a la mainada que per a poder veure l'Home dels Nassos calia estar net de pecat, i hom feia fer a la quitxalla una confessió pintoresca. Havien d'anar vora mar i dir, cridant, les malifetes que havien fet i sobretot les mentides que havien dit. Per cada pecat o mentida havien de fer un nus a un cordill o a una veta, i quan els havien dit tots, havien de tirar el cordill a mar. Si l'aigua se l'emportava, el mar els perdonava i absolia i es feia seus pecats i mentides, però si l'escupia, era senyal que els pecats eren tan greus que no tenien perdó i el mar se'n desentenia. A les nenes i a la mai-

L'Home dels Nassos, segons un dibuix de l'almanac de *Lo Xanguet*, de l'any 1867. (Bibl. de l'autor.)

nada molt petita, que hom tenia por que s'acostessin massa a l'aigua, els feia tirar la veta al foc, i no restaven perdonats fins que s'havia ben cremat. Però com que la confessió i la mecànica dels nusos se solien allargar més del compte, quan restaven purs de pecat ja era passada l'hora de poder veure el personatge i, després de tants d'esforços, encara no el podien contemplar. El costum sembla encloure un deix de mitisme, per efecte del qual hom reconeix en el mar i en el foc facultat divinal jutjadora de la conducta humana. Aquest enganyall confirma el sentit mític del personatge, de la vista del qual només podien fruir els purs.

Per la contrada de La Selva feien creure als infants que l'Home dels Nassos posava a l'hostal i que per veure'l calia anar-hi al punt de les dotze, que era quan dinava. Feien entrar els qui el volien veure dins d'una cambra absolutament fosca, i mentre esperaven el personatge, hom els ruixava amb aigua. Aquest altre enganyall sembla que pot encloure sentit de lustració, conduent així mateix a un estat de puresa.

L'Home dels Nassos sembla ésser la degeneració d'un personatge mític que tractava de simbolitzar l'any, subjecte que havia estat representat per un arbre, *l'arbre dels nassos*, espècie molt rara i que molt probablement degué ésser la mansió o posada de l'esperit de la vegetació, que era el qui hom venerava i ponderava. Pel Pirineu oriental francès explicaven a la mainada que l'Home dels Nassos vivia dins de la soca d'un arbre; que al punt de rompre l'alba del dia d'avui sortia del seu amagatall, es vestia tot ell de fulles de dotze arbres diferents i de quatre colors, i es posava en camí des de la Gavatxeria, on vivia, cap a Catalunya, i si hom estava ben a l'aguait el podia veure passar. En alguns vells hostals i tavernes de camí de l'Empordà havien penjat al sostre un ninot que era l'Home dels Nassos, i quan la mainada hi acudia per veure'l, enganyada pels grans, els ensenyaven el ninot, que feien bellugar amb l'ajut d'una corda. No sabem que el seu vestit recordés la pintura que en feien les mares del Pirineu enllà. A la primeria del segle passat la majoria de les cases de pagès esteses pels afores de la nostra ciutat plantaven un ninot al cim del paller que s'aixecava vora de la pagesia, ninot que qualificaven d'Home dels Nassos, semblantment com el que hi posaven per les Carnestoltes, al qual aplicaven aquest darrer qualificatiu. Per terres pirinenques franceses també parlen a la mainada de l'Arbre dels Nassos, el qual ostenta tants nassos com dies té l'any; els esmentats nassos tenen forma de fulla, i en mocar-se l'arbre, avui al punt de migdia, sotragueja totes les fulles alhora i produeix un so molt fort, com correspon a tantes mocades simultànies. La neteja nasal dura una exhalació, i ben pocs són els qui l'han vista, però molts els qui l'han oïda a gran distància. Cap mare no sap donar detalls als seus fillets de la forma d'aquest arbre rarissim, que cal anar a cercar al bosc entre els molts milers de què aquest es compon. Aquest arbre és tan escàs que es pot dir que mai ningú no l'ha vist. Vora la Cartoixa de Montalegre, a la Conreria, s'aixeca un arbre del qual es conta una graciosa llegenda fantàstica, que no té res a veure amb el personatge que ens ocupa, arbre de què la gent també creu que és únic en la seva espècie, nascut d'un nas i ostentant una figura roja d'un nas damunt de cada fulla.

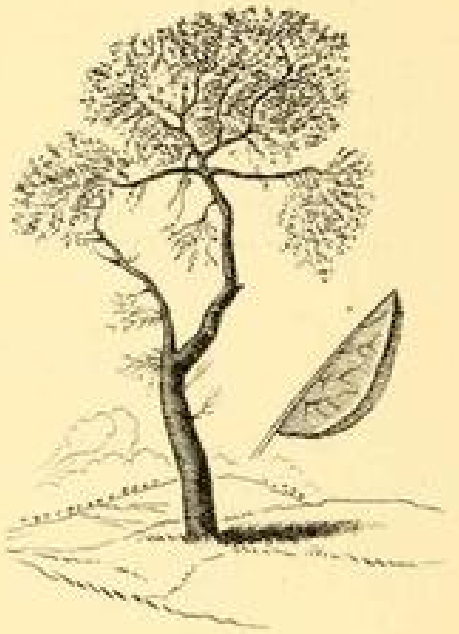

L'Arbre dels Nassos de la Conreria, vora de Tiana, al Maresme.

La visió de l'any sota la forma d'un arbre és molt corrent. Hi ha una endevinalla popular, que figura en l'enigmari de molts pobles, que pinta l'any en forma d'arbre; una de les diverses versions catalanes diu:

Un arbre amb dotze branques *(els mesos)*,
a cada branca quatre nius *(les setmanes)*,
a cada niu set ouets *(els dies)*
i cada ouet està batejadet *(té el seu nom)*.

La visió popular de l'any i la pintura del vestit de l'Home dels Nassos habitant dins d'una soca són tan similars, que sembla lícit identificar els dos conceptes. Amb tota probabilitat l'Home dels Nassos, tan desfigurat a ciutat, és la darrera gradació de l'esperit de la vegetació.

L'Home dels Nassos té un companyó: *l'Home de les Orelles*. Però, com que les orelles són dues, aquest personatge ha de visitar Barcelona quan l'any encara té dos dies, i, per tant, passa el dia d'ahir. No compta, ni de bon tros, amb la requesta de l'Home dels Nassos, i hi ha molts barcelonins que no el coneixen.

Santa Coloma: Avui s'escau la festa d'aquesta santa. Una graciosa corranda menorquina es fa ressò de la festa d'avui.

Es dia de Sant Joan
ses Joanes faran festa,
i es dia de Sant Silvestre
ses Colomes també en fan.

La tradició ens parla d'una santa Coloma catalana, filla de la noble família dels Cervelló, semblantment a santa Maria dels Socors o de Cervelló. La santa de què parlem vivia en el castell de Cervelló, les runes del qual encara es poden veure dalt d'un puig immediat al llogarret del mateix nom del Pla del Llobregat. Aquesta donzella estava posseïda d'una bellesa i d'una gallardia sense parió i eren a dotzenes els cavallers que la pretenien i la voltejaven. S'escaigué que els seus germans van haver d'anar a la guerra i restà la donzella Coloma sola al castell. Un dels molts pretendents que la voltaven va tractar de fer-se-la seva, però la donzella, ni de lluny, no se'l va voler escoltar. Indignat pel menyspreu, el cavaller va anar a trobar el germà gran de la donzella allí on guerrejava, li va contar mil penjaments de la seva germana i va dir-li que, mentre ell combatia i es jugava la vida per mantenir i enlairar el bon nom de la família, la seva germana el rebaixava i desbonrava. El germà, irat, va deixar la brega, va presentar-se sobtadament al castell i, sense voler escoltar cap raó de la seva germana, se la va emportar cap al bosc, on, sense remissió, va tallar el coll de la donzella, la qual se'n volà cap al cel com a premi del seu sacrifici. El germà, en veure-ho, va comprendre el crim que havia comès i tot va desesperar-se, però era ja tard. Un dels llogarrets dels dominis del castell va prendre el nom de la santa, i encara avui se'l coneix per Santa Coloma de Cervelló.

Hom reclamava santa Coloma contra els óssos. Les poques ermites muntanyenques que li foren dedicades es trobaven en velles ósseres i en punts estratègics per a obrir pous i parar trampes de caçar aquestes feres. Segons la

tradició, la Vall d'Andorra havia estat infestada d'óssos que feien impossible la vida a l'home, fins que els andorrans van reclamar la protecció de santa Coloma. Li van aixecar una església i des d'aleshores es féu possible viure a la Vall.

També és advocada contra la fam, i la gent la reclamava en les grans pèrdues de collites i contra la fam subsegüent.

Ara fa un segle, el dia d'avui es deixaven caure a Barcelona la majoria dels traginers, que hi acudien per raó de llur ofici. Gairebé tots els traginers posaven a l'Hostal de la Granota. L'hostalera es deia Coloma i gaudia fama de fer un arròs amb pollastre que semblava menja del cel i que constituïa un reclam de primer ordre per al seu hostal. Tal dia com avui, per celebrar el seu sant, la Coloma de l'Hostal de la Granota donava un platet d'arròs de franc a tota la seva vasta clientela, que deia que el que feia avui era encara molt millor que el dels altres dies. I, portats per l'afany d'assaborir una menja tan exquisida, procuraven trobar-se a Barcelona una bona part dels traginers que la visitaven. La Coloma, com diem, els donava un platet d'arròs, i el qui en volia un bon plat pagava la meitat del que valia. La veu popular deia que a l'Hostal de la Granota, tal dia com avui, feien set cassolades d'arròs amb unes cassoles grosses com una roda de carro. Els traginers feien mitja festa. Es passejaven pels carrers en grups força nombrosos, celebrant amistoses assemblees. Vestien les robes que els eren característiques i fumaven amb les pipes típiques de traginer, amb buc de terrissa i broquet de canya folrat de pell, del qual penjaven dues gracioses borletes de seda. Llur afluència es notava per la ciutat, fins al punt que hom havia qualificat la diada d'avui de *dia dels traginers*.

Santa Coloma, segons una capçalera dels seus goigs. (Col. de l'autor.)

Avui fa la seva festa la població de Centelles, festa que comença el dia d'ahir amb el transport del pi, com ja vam explicar. Adornen l'arbre amb cinc enfilalls de pomes, de les quals, com a mínim, n'hi ha d'haver vint-i-cinc. També hi posen un enfilall de neules de colors de les emprades per a guarnir els altars per Nadal. Un cop han guarnit el pi l'entren a l'església i el pengen part d'amunt de l'altar, cap per avall. La copa corona la imatge de Santa Coloma, patrona de la població. Com també ja hem explicat, durant tota aquesta mecànica les campanes no paren de tocar i la fadrinalla galeja i

escopeteja contínuament, mentre sona la música, i la mainada i tota la resta de la població es lliura a la joia i a l'alegria.

El pi resta penjat damunt de l'altar fins al dia dels Reis i presideix totes les funcions religioses que tenen lloc fins aquell dia. Aleshores el despengen. Dels enfilalls de pomes en donen un al rector, i els altres els reparteixen entre els qui han intervingut en l'organització de la festa. Les neules les reparteixen a la mainada. La copa del pi és lliurada al campaner i la soca resta per als administradors de la festa. Era costum, abans, menjar-se les pomes com a postres del dia dels Reis. Hom creia que menjar-ne portava gran sort i ventura. Tothom feia allò que podia per poder tastar pomes de Santa Coloma, i aconseguir satisfer aquest desig era considerat com una joia i com un honor.

Segons la veu popular, santa Coloma sofrí el martiri d'ésser cremada amb llenya de pi. La festa de Centelles responia a aquesta tradició. Hom diu que per aquest mateix motiu els forners que cremaven llenya de pi havien tingut aquesta santa per patrona i advocada. Hom diu també que antigament a Centelles els forners prenien part important en l'organització de la festa, i que àdhuc havien estat ells sols els qui l'havien dirigida i endegada.

Un detall interessant a remarcar en aquesta festa és que tota ella es mou dins d'un ambient d'escopetades, que el jovent procura que siguin ben fortes, tant, que àdhuc arribin a sentir-se d'altres pobles veïns de Centelles. L'engegament persistent de trets pot significar el desig subconscient de voler matar els mals esperits i els genis malèfics dificultadors del desenrotllament de la vegetació. Un detall que pot reforçar aquesta suposició és la proximitat de la festa amb el solstici hivernal, moment de l'any en què els pobles antics maldaven per assegurar el curs normal de la vida vegetal. Ja vam dir en parlar de Nadal que el culte al pi reconeix un culte agrari.

A Gavà, Cornellà i Viladecans, cap al tard, era convocada l'anomenada *junta del sac*.

La *junta de la paella*, formada per la fadrinalla de Prats de Molló, sortia a donar les bones festes a tot el veïnat. Anava acompanyada per la cobla. Per no anar a les fosques, quatre minyons duien sengles paelles de torrar castanyes, cada una plena de branquillons de ginebró i de tell encesos, que havien anat a cercar al Canigó expressament per il·luminar els actes de les festes. El pavorde trucava a cada casa, donava les bones festes, i la cobla tocava una tonada que variava en extensió i aire segons la importància i categoria dels saludats. A les cases on hi havia noies casadores solien tocar un ballet ben airós i alegre. La colla no es movia per res del carrer. Visitava totes les cases. El qui no volia donar res tancava la porta i la cobla passava de llarg. Aquest cas es donava molt rarament, puix que tothom es creia obligat a contribuir i es tenia per honrat fent-ho.

Avui fa anys de la conquesta de la ciutat de Mallorca pel gran rei En Jaume. Aquesta ciutat conservava el cabasset d'aquest rei, la cadira o tinell i la senyera que, segons tradició, va onejar damunt de la seva tenda durant la

campanya de Mallorca. Antigament, el dia d'avui, davant de la casa de la cort o residència del consell municipal de Palma es guarnia una parada amb la cadira o tinell del rei, damunt de la qual hom posava el cabasset de guerra i el retrat del gran magnat. Pel voltant hom posava d'altres retrats de gents il·lustres de l'illa. S'organitzava una processó cívica presidida per les primeres autoritats, que portaven la bandera de la conquesta. Sortien fora muralles, on els esperava un estol de cavallers i de gents nobles i distingides que s'afegien a la comitiva, la qual es dirigia vers la Catedral. Allí l'esperava la comunitat de canonges i la clerecia de les parròquies, i es cantava un solemne tedèum. Els concurrents al seguici anaven muntats a cavall, i d'ací que hom qualifiqués la comitiva de *colcada* o cavalcada. L'any 1830, el cabasset i el tinell del rei En Jaume foren enviats a l'armeria de Madrid i no han tornat a Mallorca. Fins ara s'ha celebrat la festa de conduir a la Seu el pal de la bandera de la conquesta, que és l'únic trofeu que resta a l'illa com a recordança d'aquest rei. La festa ha perdut molt de l'esplendor que havia gaudit ara fa un segle.

Fadrí disfressat de rei que presidia la capta del Reiató de Llofriu, al Baix Empordà.

Temps era temps s'havia celebrat una cavalcada a la qual concorrien els cavallers armats, representats per la noblesa mallorquina, que venien a figurar l'estol de braus cavallers que amb llur esforç i llurs hosts van ajudar el rei En Jaume a la conquesta de l'illa. Donaven una volta pels afores de la ciutat i feien cap davant de la vella porta de la Conquesta, que, segons tradició, fou aquella per la qual el rei Jaume, seguit de les seves forces, va entrar dins de la ciutat. La creu parroquial de la Seu, que presidia la comitiva, donava tres trucs simbòlics a la porta, la qual s'obria al punt i la cavalcada entrava triomfalment pel carrer de Sant Miquel, que fou el primer per on va passar el gran monarca així que va prendre la ciutat als sarraïns.

La processó seguia el seu curs pels carrers més immediats a la muralla fins a la porta pintada, on els esperava el *guaita dels esclaus*, que feia el paper de rei moro de la ciutat i amb una bacina d'argent lliurava les claus de la ciutat al duc que presidia la processó, el qual simulava ésser el rei Jaume.

Segons una vella tradició, als afores de la ciutat de Mallorca hi havia viscut un drac enorme, tan monstruós i ferotge, que devorava tots els éssers vivents que queien sota la seva urpa. Sortir fora del clos emmurallat era molt perillós, i ni tan sols hom estava segur dins de la ciutat mateixa. Un brau ciutadà va sentir-se amb prou coratge per a encarar-se amb el monstre i va matar-lo. El va embalsamar i va conservar-lo com un trofeu. Els seus descendents van guardar el monstre com un grat record de família. Els darrers descendents del valent cavaller foren uns apotecaris. Cada any, el dia d'avui, que fou aquell en què el brau cavaller va vèncer la fera, els descendents de l'heroi penjaven part de fora de l'apotecaria el cos del monstre. Tota la ciutat l'anava a veure i a admirar-ne la gran magnitud. El costum va perdurar fins fa una vuitantena d'anys, en què la figura del monstre es va malmetre.

A Llofriu els joves sortien de bon matí proveïts de bastons i anaven a cercar reietons. Quan assolien agafar-ne un tornaven a la població i organitzaven una comitiva que anava de casa en casa amb una canya llarga, al cim de la qual duien el moixonet. El qui l'havia caçat es vestia com de rei, amb una corona de llauna o de cartó tota daurada i amb gran capa. Entravessades damunt del pit duia dues garlandes de fulles formant creu. A cada casa oferien el reiató per si se'l volien menjar; la gent els responia que no i els donava alguna cosa. Era de rigor començar sempre la cercavila per casa de l'alcalde i anar seguint per les de les altres autoritats per ordre de categories. Quan havien voltat tot el poble posaven el moixó damunt d'un baiard, cobert amb un sac per tal de sostenir l'ocellet, i organitzaven com un enterrament; cantant unes absoltes de broma, el duien vers els afores de la població, on cavaven un clot i l'enterraven. Amb allò que recollien feien un àpat, i si no bastava el que havien aplegat, hi afegien el que calia de la seva butxaca. El fadrí que havia caçat el moixonet restava elegit com a rei dels fadrins per tot l'any següent, i venia a exercir com una ascendència entre ells, per l'estil dels reis o batlles dels fadrins o dels abats dels hoigs, dels quals venia a ésser un semblant. Aquest costum de sortir a caçar un reietó havia estat molt estès per diversos pobles europeus i pel migdia de França. Era practicat generalment per Nadal. Entre nosaltres degué estar molt estès. Les cançons de l'Ull de Bou i del Pardal, que transcrivim en tractar de les Carnestoltes, en poden ésser un indici. La primera parla d'un ull de bou, el tipus més petit dels ocells de casa nostra, passejat pel poble amb una carreta, i la segona, d'un gran convit fet per grans dignitats i autoritats que van festivar el Nadal menjant-se un pardal entre totes. Per les Carnestoltes s'havien escenificat aquestes cançons. Segons l'etnòleg anglès Frazer, el reietó pot recordar alguna antiga divinitat portada de casa en casa per tal que els estadants es beneficiessin de la gràcia de la seva visita en moments tan solemnials com per Nadal o en vigílies del començament de l'any.

A la Vall d'Àger el jovent es reunia per portar a terme els anomenats casaments. Així que havia tocat la mitjanit, formant una gran collada, anaven de casa en casa, trucaven dos o tres pics a la porta, i seguidament el qui dirigia la colla i portava la veu cantant deia:

Principi de setmana,
acabament de setmana.
Principi de mes,
acabament de mes.

Principi d'any,
acabament d'any.
Casem?, casem?,
a qui casarem?

Bruixa volant cavalcada en una escombra, segons una capçalera de ventall del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

I a continuació anomenaven a tots els qui vivien a la casa i els aparellaven o casaven amb llurs mullers. Als vidus i fadrins els cercaven companya, unes vegades en bon sentit, i d'altres tot al contrari: els aparellaven amb les persones menys adients o més oposades a llur condició o temperament. En els aparellaments estranys gairebé sempre jugaven un paper important la sàtira, la venjança, el despit o altra circumstància semblant. No restava ningú per casar, car fins i tot anomenaven els infants de pit. Els sacerdots els casaven amb el breviari. Finida l'enumeració dels estadants de la casa, el qui l'havia feta preguntava des del carrer: —*Està bé?*—. Els de dins solien contestar afirmativament. L'endemà passaven altra vegada per les cases a fi de recollir la paga, la qual era feta en espècies que servien per a fer un àpat collectiu el dia de Cap d'any a la tarda. Cal advertir que el primer concepte de la introducció només el deien quan el dia d'avui s'esqueia en

dilluns o en dissabte, és a dir, que s'adeia amb el començament o amb la fi de la setmana.

Pels llogarrets de l'Alt Ribagorça els fadrins van de casa en casa a saludar els veïns i proposen el casament dels estadants amb altres veïns del poble, un semblant com es fa en d'altres indrets de les contrades lleidatanes. La proposta es fa seguint un cert cerimonial i protocol tradicionals, amb un llarg i interessant diàleg entre la fadrinalla i els de la casa, que conviden els de la colla a pa i beure un cop finida la cerimònia, sempre molt breu, puix que no pot durar pas gaire per tal que la ronda tingui temps de voltar totes les cases.

En molts pobles de cultura endarrerida, al final de l'any, s'havia fet una expulsió del mal esperit destinada a treure del clan tots els mals que poguessin planar o flagellar la collectivitat. Alguns dels nostres costums poden recordar cerimònies d'aquest gènere, desfigurades. En alguns indrets de l'alta muntanya ripollesa havia estat costum, avui a la tarda, pujar els ases a les golfes o a un altre pis alt i fer-los treure el cap per la finestra. Hi ha un vell refrany que ens diu:

Per Sant Silvestre
es treu l'ase per la finestra.

És possible que l'ase hagués encarnat el sentit del mal i que aquesta manera inusitada de treure'ls equivalgués a l'expulsió del mal de casa. No és aquest l'únic costum del dia d'avui en què l'ase sembla encarnar la idea del mal.

Per les contrades rurals on abunden molt els rucs, hom diu que els ases que moren el dia d'avui pugen al cel. Qui sap si aquesta dita, avui pintoresca, pot recordar alguna pràctica i creença de l'ordre de les referides, com també pot tenir-hi relació el passeig de l'ase fet per Cap d'any, de què parlarem.

Hi ha un refrany estrany que pot recordar alguna pràctica de sacrifici humà relacionada amb alguna de les diverses creences que perduren en l'home de gairebé tot arreu i de tots els temps en aquest moment de trànsit calendàric. Diu així el refrany:

Per Santa Coloma,
al de matí
pega a la dona;
i per Sant Silvestre
pega-li al vespre.

Hom diu que la festa de Santa Coloma dura només el matí i la de Sant Silvestre comença al migdia.

A Rupit, al vespre, l'abat dels boigs que havia exercit el càrrec durant tot l'any, acompanyat del major nombre possible de casats joves, formant una colla, amb teies enceses, a tall de processó, anaven a visitar el darrer casat de l'any a casa seva, per tal de traspassar-li les insignies abadials i, amb

elles, el càrrec que havia d'exercir, si us plau per força. Els atributs consistien en un parell de grosses banyes, un collaret fet amb culleres de fusta i enmig, a tall de penjoll, una llossa ben grossa de remenar la caldera del menjar dels porcs, i a més, una alta vara o canya, ensenyes que havia d'ostentar sempre que exercia les seves funcions, les quals expliquem. El traspàs es feia enmig de molta bullícia i gatzara, segons la gràcia i humor dels intervinents. Era corrent que el nou abat obsequiés la colla amb una mica de beure. Antigament, l'abat sortint, vestit de manera estranya amb llarga capa,

Bruixot, segons la capçalera d'un romanç del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

un cenyidor ben ple d'esquelles i un barret bicorne, de picarols, i proveït d'una escombra, feia un ball a la plaça ell sol, enmig de tota la fadrinalla i gent de bon humor, que l'atiaven perquè saltés i guimbés com més millor, a fi de fer dringar la gran esquelleria que duia al damunt i de moure un bon xivarri, augmentat pels crits del ballaire i tots els espectadors que li feien cor.

Mentre saltava no parava de moure l'escombra ençà i enllà com si escombrés. La gent deia que com més saltava i cridava l'abat, més bé anirien les collites de l'any vinent. Hi ha pobles de cultures retardades, on els cabdills o reis, que són alhora déus, sacerdots, metges i bruixots, i que condensen tota la ciència i tot el poder, en determinades solemnitats i en certes diades es lliuren a cerimònies en què la dansa ocupa un paper important. Aquestes pràctiques van destinades a allunyar els esperits malèfics pertorbadors i

desbaratadors de les collites. També hi ha pobles on el bruixot metge fa els seus balls per espantar i fer fugir els mals i perquè el clan no pateixi malalties. Quelcom d'això devia fer, segurament, el personatge predecessor de l'abat dels boigs de Rupit.

Per alguns llogarrets de la Cerdanya francesa i del Vallespir, els bruixots especialitzats a guarir mals, tant de les persones com del bestiar, empraven procediments curiosos de guarir. Els calia saber el nom del pacient i la localitat on vivia, i quan el pacient era un bou o altre animal, els calia conèixer a més el nom del propietari. Aquests únics elements els bastaven per a practicar la cura. Recitaven unes oracions, per efecte de les quals atreien el mal del pacient sobre ells mateixos. Els bruixots, atacats pel mal que patia l'home o bèstia que guarien, queien a terra i gemegaven i es contorsionaven fins que, en virtut d'altres oracions que recitaven, aconseguien fer fugir el mal. I a mesura que ells se sentien malalts, anava guarint el pacient. La tarda d'avui practicaven com un saneig general de la població. Enmig de la plaça recitaven llurs conjurs en veu baixa perquè ningú no els sentís, i davant de tothom es contorsionaven i rebolcaven. La gent acudia a veure'ls i els deia el nom de llurs animals. A cada nom que li deien l'adobador es retorçava més. Després d'un parell d'hores de practicar aquesta singular cura general, s'assossegava fins a restar tranquil del tot, però extenuat per tant de tropell com representava haver-se traspassat i fet càrrec de tots els mals de tota la població humana i animal. La gent creia que aquesta pràctica influïa notablement en la salut, sobretot del bestiar, dins de l'any següent. L'endemà el bruixot passava per les cases a cobrar la voluntat del que li volien donar per haver deturat i haver-se'n endut el mal que els podia venir.

Per l'Urgell havia estat costum apedregar els gossos, fins al punt que els qui en tenien no els deixaven sortir al carrer, perquè la quitxalla, sobretot, no els apedregués i no els matés. En diversos pobles antics, Grècia entre d'altres, havia estat costum del darrer dia de l'any agrícola sacrificar víctimes humanes, damunt de les quals hom feia recaure tots els pecats i els mals comuns com un acte de purificació col·lectiva, que assegurava les collites i esvaïa les plagues. Un dels procediments més emprats per al sacrifici havia estat la lapidació. L'apedregament dels pobres gossos, precisament el darrer dia de l'any, pot recordar un ritu de purificació col·lectiva.

Per la Vall d'Aran, antigament, aquesta nit, hom havia fet uns grans esquellots. La fadrinalla es penjava al coll i a la cintura tantes esquelles com podia aconseguir i, fent un soroll eixordador, formava com una processó que voltava tota la població i que s'escampava pel bosc i pels camps. Tots duien manats de vegetals, ben lligats, encesos a tall d'atxa. Creien que com més soroll feien i com més atxes duien enceses, millor fóra la collita venidora. Vegeu el que diem en parlar del dia de Nadal, quant al sentit d'aquestes esquellotades.

Les noies casadores de Coll de Nargó i d'Organyà, en havent sopat, feien cap a la partió dels respectius termes, seguides de molt d'altre jovent. En

trobar-se les colles d'ambdues poblacions, les fadrines es desfeien el pentinat, es deixaven caure els cabells esquena avall, es lliuraven a un ball rodó tan saltat i esbojarrat com podien, i feien tot el que els era possible perquè els cabells els voleiessin enlaire com més millor, creguts que així trobarien casador més aviat. Hi anava molta gent de les dues localitats per veure-les ballar i sobretot saltar. La gent vella deia que com més saltessin, més bona seria la collita, i no tan sols no li sabia greu que la fadrinalla es divertís

Bruixes, segons un gravat destinat, probablement, a encapçalar romanços. (Arxiu de l'autor.)

de tan especial manera, sinó que àdhuc ho veia amb goig. Danses d'aquest tipus havien estat força freqüents — i es practiquen encara — entre pobles de cultura retardada. Van encaminades a afavorir el creixement dels vegetals, i hom creu que el blat (o d'altres cereals) naixerà tant més espès com més ho sigui la forra de cabells de les ballaires, i que les espigues seran tant més llargues i que creixeran tant més, com més llarga sigui la cabellera i com més alt saltin en ballar. Aquesta opinió havia estat arrelada independentment de la idea de la dansa. La pagesia de molts pobles europeus estableix una relació entre l'espessor i la llargada dels cabells de les familiars i l'èxit de la collita dels cereals. Podria ésser que el gran interès general per part de les dones, en temps de les nostres àvies, de tenir una bona forra de cabell reconegués la relació màgica primitiva entre els cabells i les collites. Aquest ball rodó fa molts anys que no es fa.

El jovent femení de la Selva de Mar, en havent dinat, sortia a recollir boix i d'altres elements vegetals a la muntanya de Verdera o de Sant Pere de Roda. En feien unes escombres matusseres i no gens polides, i cap al tard realitzaven com una mena de ball estrany i pintoresc que semblava simular una mena de brega en la qual les escombres feien el paper d'armes. No s'arribaven pas a copejar. L'anomenaven *el ball de les escombreres*, i era, si fa no fa, per l'estil del que feien per les Carnestoltes. Sembla que un ball semblant s'havia fet també en diverses localitats del vessant pirinenc de tramuntana, especialment a Ceret. Les danses d'aquesta faisó són freqüents encara avui en societats poc cultivades. Es ballen quan els homes són a la guerra o en alguna expedició d'altre gènere, important i perillosa. Les danseu les esposes, mares i filles dels qui són fora i tenen el sentit màgic d'afavorir l'èxit de l'empresa i d'ajudar llur acció. Qui sap si el ball de les escombreres de la Selva de Mar podia anar encaminat a ajudar els pescadors i mariners quan eren en mar perquè la pesca els fos planera i abundant, i per facilitar-los un retorn feliç. La dansa de terra endins del Pirineu podia tenir més aviat sentit guerrer.

Antigament, en les poblacions riberenques del Cinca de la part catalana, la fadrinalla havia fet el *joc de la tenalla*, semblantment com per les Carnestoltes. Un fadrí despullat del tot es posava dins d'una gerra prou gran per a poder-hi ben cabre sense que es veiés qui era. Dos o més fadrins passejaven la gerra o tenalla per la població seguits de tota una collada de jovent que cantava i sonava instruments, a tall de ronda. En arribar a un punt cèntric, i quan ja havien aplegat força gent al seu entorn, deixaven caure la gerra a terra ben estrepitosament, i, en trencar-se, apareixia el qui hi havia a dins, el qual, més per guardar-se del fred que per pudor, corria a soplujar-se a l'entrada d'alguna casa ja prèviament convinguda, on li guardaven la roba per a vestir-se. Aquest personatge volia figurar l'any vinent que anava a començar. La gresca pot recordar alguna pràctica màgica encaminada a afavorir o a assegurar el naixement de l'any, i amb ell la continuïtat del viure, tant de l'home com dels animals i del bestiar. La cerimònia té tota la fesomia del naixement d'un ésser que, atès el moment de l'any en què es produeix, deu referir-se a l'any nou o a la puixança de la força solar postsolsticial. En molts ritus d'iniciació i de passagte, l'acte del naixement és simbòlicament figurat de diverses maneres, entre les quals n'hi ha de ben semblants al joc de la tenalla de la ribera del Cinca.

Havia estat costum simular com una mena de trànsit de l'any vell al nou, canviant el calendari de l'any que finia pel nou del que anava a començar. Era costum guardar-lo damunt de la lleixa que voltava el faldar de la xemeneia de la llar. El cap de casa, abans d'anar a dormir, amb certa solemnitat familiar abastava el pronòstic vell i el substituïa pel nou, tot dient amb certa gravetat:

El calendari nou
treu el vell de casa.

Frase que tenia sentit proverbial i que hom aplicava per significar que cal donar preferència al nou davant del vell i caduc. Era corrent que hom guardés els calendaris anys i panys, però a les cases que no els conservaven, l'amo els tirava al foc de la llar, que cremava per darrera vegada l'any i que amb les seves flames consumia l'orientador i conseller de la vida agrícola durant tota l'anyada que aleshores finia.

Havia estat costum escollir el sant protector per a l'any vinent. Hom encenia set, nou o tretze candeles, dedicada cada una a un dels sants més

Bruixa volant, segons la capçalera d'un romanç del segon terç del segle XIX.
(Col. de l'autor.)

venerats o més preferits. La darrera que s'apagava marcava el sant que el cel li destinava per protector, i al qual hom havia de dirigir les oracions i demanar ajut per a tot l'any que anava a començar.

Per la pagesia del Bergadà, l'hereu o l'amo escrivien damunt de tants paperets com gent hi havia a la casa el nom d'un difunt de la família i el d'un sant, entre els quals obligadament havia d'haver-hi sant Silvestre. A l'hora del rosari posava tots els paperets dins d'una bossa. Cada un dels presents treia el seu. Durant tot l'any que començava demà havia de dir un parenostre per l'ànima del difunt i un altre pel sant que constava en el paperet. Aquell a qui tocava el de sant Silvestre venia obligat a pagar les neules i el vi que hom bevia aquesta nit com a comiat de l'any.

Per tal de facilitar aquesta mena de devoció sense necessitat d'haver d'escriure, hom venia fulls impresos que contenien quaranta-vuit targes o requadres, dins de cada un dels quals constava el nom d'un sant i el d'una festa de la Mare de Déu, amb la indicació del dia que s'esqueia la festa, i a sota dels noms un consell o una reflexió moral. La gent tallava els requadres i escrivia al darrera el nom del familiar difunt per l'animeta del qual calia resar al que li toqués en sort.

Per l'alta muntanya llevantina, al punt de la mitjanit, el més vell i venerable de la casa tallava amb certa solemnitat una llesca de pa i la posava dins d'un calaix, d'on no es tocava mai més per res mentre el calaix no fos ple i no hi calgués el crostó que volia posar-s'hi. El calaix s'omplia de rosegons de molts anys. Hom creia que aquest pa portava felicitat, salut i prosperitat a la casa, i quan es floria era interpretat com a signe de mal averany.

Per les valls pirinenques del vessant francès fou costum que, en havent sopat, el cap de casa posés damunt de la taula un pa ben gros, una ampolla d'aigua i una candela encesa prou llarga perquè pogués cremar tota la nit. També era costum deixar foc a la llar, amb un tió prou gros, així mateix, perquè tota la nit hi hagués foc. L'endemà, en llevar-se, el mateix cap de casa tallava el pa en tants bocins com gent vivia a la casa, inclosos els servents i llogats, i amb tota solemnitat en donava un tros a cada u. Aquesta cerimònia era interpretada com un bon averany per l'any que havia de començar.

Havia estat costum gairebé general pels llogarrets alterosos de bona part del Pirineu, avui al vespre, de parar una taula amb tovalles ben blanques amb un pa, un ganivet, un vas de vi, un altre d'aigua i una o dues candeles enceses. La paraven en una cambra adient i deixaven la finestra oberta tota la nit, per tal de facilitar la visita de les encantades. Una encantada visitava totes les cases amb un infant a la mà dreta, alegroi i rialler, coronat de flors blanques, que representava la sort, i un altre de ploraner a l'esquerra, que representava la malaventura i la desgràcia. L'endemà de bon matí, el cap de casa llescava el pa, el sucava amb el vi i l'aigua i el repartia entre tota la família i el servei de la casa, que se'l menjaven per esmorzar amb gran joia i alegria, tot felicitant-se l'any nou i desitjant-se sort i ventura per gents, bestiar i collites. Tothom excellia a parar la taula com més bé millor, a fi de poder comptar amb la benedicció de les encantades i assegurar-se la ventura, la qual no prodigaven a les cases que no les obsequiaven amb entusiasme i que només paraven la taula per costum o fredament, com a pagament d'un deute.

Temps enllà, els xicots de les poblacions costaneres, per aquests dies, voltaven per la platja fent voltar sogalls o bocins de cordes velles. Al vespre els feien rodar encesos per tal de fer llum als Reis, perquè no es desorientessin en llur viatge, i de dia els feien voltar apagats i amb suavitat i parsimònia, perquè els magnes personatges trobessin un bon vent que els fes fàcil d'arribar a la costa i varar les barques plenes de joguines i de llaminadures

que portaven, puix que si el vent hagués estat massa fort els hauria pogut dificultar el viatge i la maniobra del desembarcament. Fer voltar una corda respon a un ritu, encaminat a promoure el vent, encara en ús en diversos pobles, que creuen obtenir-ne tant més com més fort la fan voltar.

Per la regió del Montserrat fan creure als infants en la visita d'un rei que baixa per la xemeneia, a la qual s'enfila amb una escala de seda i enmig de molta música. Els reis són dos: el pelut, negre com el sutge i pelut com un ós, que cerca els infants dolents per menjar-se'ls i que només visita les cases dels qui no fan bondat; i el pelat, jove gentil i bondadós que porta grapats de figues als bons minyons i les deixa damunt de la taula, on les troben l'endemà en llevarse.

Hom creu que aquesta nit tots els ocells s'apleguen en família i els parents es reuneixen per viure junts en comunitat familiar durant tota una setmana i per anar plegats a adorar Jesús el dia dels Reis, que hi acudeixen tots els ocells del món. Quan surten d'adorar tornen a escampar-se i cada u tira pel seu costat.

Pel Montserrat la mainada anava a fer un captiri per les cases. Trucaven a la porta i, en contestar-los, saludaven i desitjaven un bon any vinent per tota la gent de la casa, pel bestiar i bones collites. Des de dalt els preguntaven quants anaven, i precisament la mestressa o el més petit de la casa, si hi havia infants, els baixava tants ous com eren els captaires. Obrien la porta i els donaven la caritat obligadament a la mà; tirar-la per la finestra o donar-la pel porticó o amb mitja porta tancada era tingut en desmèrit i hom creia que portava mala ventura a la casa, als ramats i a les collites. En fer almoina als pobres també se'ls havia de donar així, si es volia que els fes bé i pogessin aprofitar-se'n.

Pel Ripollès, quan venien un bosc, havien de fer-ho el dia d'avui. Calia tancar els tractes i cobrar els diners precisament al bosc mateix i davant dels arbres, per evitar que s'enfuriessin i caiguessin damunt del venedor o del comprador i el matessin. Fa molts anys que el costum ha caigut en desús.

Per la Terra Alta, quan es traspassava un bosc, solien plantar un o diversos arbres que feien l'ofici de fites i que venien a marcar com el pas del terreny d'un propietari a un altre. Era obligat fer presenciar l'acte del plantament per un vailet, al qual, un cop enllestida la feina, donaven una bona pallissa o un seguit de bufetades, segons la veu popular perquè sempre més recordés el seu testimoniatge de la venda i —encara més— de l'erecció de la fita i pogués justificar-la davant de la justícia si arribava el cas. Sembla probable que aquest costum recordés algun sacrifici, semblantment al de la creença en la mort d'un dels contractants per la caiguda d'un arbre si no es tancaven els tractes al bosc mateix. El costum de fer servir vailets de testimoni i d'apallissar-los bàrbarament havia estat molt estès per diversos pobles ibèrics i gàl·lics quan es plantaven fites termenals i mollons de pedra. Se'n troben nombrosos documents que hi fan referència. A casa nostra fa anys que no es practica.

Els vells pescadors baleàrics havien practicat un enganyall amb els minyons aprenents o *atlots de barca*. Calaven un ormeig gran de malla mig fet malbé i inservible, per tal que no fos de doldre si es malmetia més del que ja ho era. Un pescador, amagat convenientment, feia uns esbalecs i uns bramuls estranys. La gent vella deia a l'atlot que es devia haver enredat en la xarxa un *peix d'or*, espècie fantàstica que només sortia i podia pescar-se aquesta nit. Aquest peixarro era tot d'or massís i la seva pesca representava una riquesa fabulosa per tota la vida. Per tal que no es desmallés i no s'escapés una presa tan preada convidaven el minyó a tirar-se a l'aigua, i li deien que si aconseguia agafar el peix amb les mans, ben seu fóra. Així que el noiet era al mar, els companys l'embolicaven tant com podien amb xarxes i ormeigs com si es tractés de pescar un peix excepcional, com veritablement era el pobre atlot, puix que no era altre sinó ell el peix d'or que tots volien pescar. I creien els vells pescadors que l'abundor i la qualitat de la pesca de l'any vinent estaven en relació amb el grau d'enredament o d'embolicament del minyó amb la xarxa i amb el conjunt de la bromada que comportava l'enganyall.

La bromada recorda una vella pràctica de caràcter màgic conduent a afavorir i assegurar la pesca. Havia estat molt estesa i usada fins a temps moderns en diferents indrets.

Avui és la festa major de les bruixes, i hom creu que és el dia de l'any en què tenen més poder. Hom creu que tots els grans estralls de caràcter col·lectiu atribuïts a les bruixes han tingut lloc aquesta nit. Molta gent tem d'anar per despoblat per por d'ésser víctima de l'acció bruixesca. En anar a dormir cal senyar el coixí tres vegades amb aigua beneita i posar-hi a sota un bocinet de pa beneït, unes fulles de llorer del diumenge dels Rams o alguna altra cosa beneïda. També solien posar-hi flors d'olivera o de romaní beneïdes el dia de Sant Pere Màrtir.

A la pagesia dels voltants de Barcelona, aquesta nit, al punt de les dotze, el cap de casa donava set voltes a la casa, al corral i a voltes àdhuc a les peces de terra preferides, per tal d'assegurar-les d'embruixament, d'encisos i de l'atac de bruixes per tot un any.

Per la Vall d'Àger i en d'altres contrades veïnes, creien que al punt de mitjanit les bruixes fan un gran ball dins del forn. Per evitar llurs estralls les gents s'abstenien de pastar i de fer qualsevol de les maniobres inherents a l'elaboració del pa en tal dia com avui, i àdhuc procuraven no passar per la vora del forn ni sortir de casa vora de mitjanit.

Per l'Alt Bergadà i pel Cadir creuen que aquesta nit totes les bruixes de la rodalia s'unten amb untets de bruixa, s'enfilen xemeneia amunt i, a cavall d'una escombra, fan cap al Pedraforca, on celebren una gran reunió presidida per una abanderada. La part principal de l'aplec consisteix en grans ballades. Un semblant fan les bruixes de l'Alt Pallars i les de la Vall d'Aran, que s'apleguen al Pla de Beret i es lliuren a grans orgies, en les quals la dansa ocupa un lloc preeminent i important.

Pel Camp de Tarragona creuen que aquesta nit les bruixes celebren una magna assemblea al cim del Montsant, on ballen totes nues, per més fred que faci, un ball tot estrany, al so del violí que sona el diable. Se n'emporten per la gatera tanta mainada com poden de les cases que troben pel camí. Per guardar els infants petits que encara no poden defensar-se de l'acció malèfica de les bruixes, cal posar-los al llit ben d'hora i, sobretot, senyar-los ben bé, i així es talla el seu poder i la seva acció malèfica.

Aquesta nit, molt més que totes les altres de l'any, hom prenia mesures per tal d'evitar la visita de les bruixes. En tapar el caliu de la llar amb cendra feia una creu al seu damunt amb la pala, amb els molls o amb el forroll o escurafocs mentre recitava una fórmula que variava molt, segons les contrades. Hi havia indrets on en feien tres: una de gran i dues de més petites, una a cada costat. També hi havia qui deixava els molls oberts i formant creu damunt del caliu, o bé hi deixaven l'escurafocs i l'escontier encreuats. Creien que aquestes creus cridaven els àngels, els quals baixaven a escalfar-se al caliu i amb llur presència esquivaven els dimonis i les bruixes. També era costum mullar o aspergir amb aigua beneita totes les portes i finestres, i sobretot el forat del pany, servint-se d'una branqueta de llorer o de romaní beneït i recitant una oració de la qual hi ha un gran nombre de variants. És remarcable que totes aquestes cerimònies les feia obligadament la mestressa com un deix encara del seu sentit sacerdotal i de la seva preeminència en la religió de la llar, per la integritat de la qual encara vetllava i la defensava de l'atac de forces adverses i oposades.

Per la regió del Montserrat, en anar a dormir, posaven dues escombres palma per amunt, una a cada costat de la xemeneia, per impedir que les bruixes hi baixessin. Semblantment feien sempre que un infant plorava de nit, car hom creia que les bruixes el pessigaven i així hom les esquivava.

Antigament pel Lluçanès, abans d'anar a dormir, abocaven i llençaven tota l'aigua de casa per evitar que les bruixes i el dimoni s'hi anessin a rentar i que amb llur visita embruixessin la casa. L'endemà al matí la primera feina de l'any era anar a buscar aigua perquè la casa no n'estigués sense i per tal de beure'n una bona tirada a fi d'allunyar les bruixes i tenir bona sort per tot l'any.

A les Borges creuen que sant Silvestre és el patró de les bruixes; en canvi a Balaguer opinen que és el sant advocat per a esquivar-les i per a guardar de llurs maleficis i encisos.

Per la muntanya rossellonesa creien que aquesta nit tornaven a sortir els simiots que els cossos dels sants Abdó i Senent van fer fugir, i que es divertien amb els qui trobaven. Resultava, per tant, perillós sortir en despoblat, i sobretot pel bosc, així que queia la fosca. Els simiots eren una mena d'homes mig bestioles, peluts, banyuts, de llarga cua i amb urpes en lloc de mans, que vivien pels arbres. De nits entraven per les cases, baixant xemeneia avall, i es complaïen a espantar la gent, alhora que congriaven tempestats, feien perdre les collites i escampaven la pesta. Ells es tenien per àngels i creien

que els homes eren dimonis, perquè quan tenien fred es bufaven els dits per escalfar-se'ls, i quan trobaven el menjar cremant també el bufaven per refredar-lo.

Diu el refrany quant a aquesta creença:

Per Sant Silvestre,
totes les bruixes
van en destre.

Per Sant Silvestre
entren les bruixes
per la finestra.

Sant Silvestre
porta les bruixes
pel cabestre.

La gent de mar vella creien que avui sortien els senyals de la pesca que anunciaven les espècies que més abundarien l'any següent i el grau d'intensitat de llur pesca. Els senyals eren quatre estels: la Cabrota, que sortia per tramuntana; l'estel Borrell, que es veia vers migjorn; la Pixota, que sortia cap a llevant, i el Farell, vers la posta. Cada un era el senyal d'un peix. Només en sortien un o dos. Si es veien de matinada ben clars i brillants, indicaven molta pesca del peix que designaven. Si sortien al capvespre o si es veien entelats era senyal de mala pesquera de la mena de peixos que cada un representava.

La gent de mar creu que, cada set anys, avui a la nit passa el molà, o sia la balena. És el peix més gros de la mar i el seu pas hi causa fortes pertorbacions. Durant l'any a voltes se'n veuen d'altres, però el que passa cada set anys, la nit d'avui, és considerablement més gros que els altres i ve a ésser com el rei dels molàs, de tots els altres peixos i de la mar en general. Llança uns bruels esgarrifosos i escup pels nassos uns raigs d'aigua tan alts que gairebé arriben als estels. De tan gros que és sembla una muntanya que corri, i les barques que tenen la desventura de trobar-se a la seva vora quan passa són engolides pel remolí que mou. Té una cua tan voluminosa que amb un cop d'ella pot llançar a fons un vaixell ben gros. Aquesta nit és perillós sortir en mar per por de topar-se amb aquest monstre immens.

Els nostres avis creien que, al punt de mitjanit, hom podia mudar de sexe: si era home podia tornar-se dona, i al contrari. Calia deixar-se moldre al vell molí de la sal que s'esqueia, si fa no fa, a la cruïlla del carrer de la Princesa amb els del Rec i d'en Tantarantana. Hi havia unes tramuges especials per a aquest efecte. La pols que rajava de la mola havia d'empilar-se, i ella mateixa anava prenent la forma de persona, fins a transformar-s'hi degudament regenerada i de sexe diferent, a desig de l'interessat. Hom creia que aquest prodigi també es produïa al punt de la mitjanit del dia 29 de febrer dels anys de traspàs.

Els nostres avis creien que el món havia d'acabar precisament tal dia com avui i obligadament en diumenge. Això feia que els anys en què avui s'esqueia en aquest dia de la setmana, la gent poruga i aprensiva sentís certa inquietud per por que no fos el del cataclisme final, prescindint dels senyals

reveladors de la continuïtat per un mínim de set anys més. La veu popular assegura que set anys abans d'acabar-se el món les dones deixaran d'infantar, els ases no bramaran i l'anticrist, vestit amb borres enceses i guiat per Judas, voltarà per tot el món per destruir l'obra de Jesús. Mentre no es produeixi cap d'aquests fets, hom pot tenir per segur que el món durarà un mínim de set anys més.

Antigament, avui, hom no pastava ni feia pa perquè creia que la pasta es tornava fang o sang.

Tenien per molt mal averany que aquesta nit i la que ve es sentís miolar molt els gats. Creien que cridaven i anunciaven pedregades i males collites.

Sant Silvestre és l'advocat i el protector del bestiar casolà que viu en companyia de l'home i que no està encorralat ni engabiat. Els nostres avis avui feien celebrar llur festa als animals que els feien companyia i donaven bon recapte als gossos, als gats i d'altre bestiar casolà.

A pagès està molt estès el costum de fer l'anomenat calendari de la ceba, per saber quins mesos seran plujosos i quins eixuts. Tallen una ceba i en fan dotze clofolles, una per cada mes, i les posen arrenglerades per tal d'establir quin mes representa cada una, segons l'ordre. Dins de cada clofolla tiren un polset de sal. L'endemà hom observa amb atenció fins a quin grau s'ha fos la sal. Les clofolles que la presenten molt dissolta assenyalen mesos humits i aquells en què la sal es manté sense fondre's indiquen mesos eixuts i de poca pluja.

Avui acaben els terminis de les llogues, i per indicar que hom ha d'anar-se'n de casa tant si vol com si no, se sol dir:

Per Sant Silvestre,
per la porta
o per la finestra.

Per Sant Silvestre
agafa la capa i vés-te'n.

En allusió a ésser el darrer dia de l'any, és costum de dir:

Sant Silvestre no pot estre
sinó una vegada a l'any:
la vigília de Cap d'any.

Per Sant Silvestre,
un any se'n va
i un altre en resta.

Per Sant Silvestre,
si no corres molt
ja no hi pots estre.

Per Sant Silvestre,
l'any acabat
i l'oli engerrat.

Per Sant Silvestre,
el que no es fa, resta.

Per Sant Silvestre i Santa Coloma,
el gener ja torna.

Quan se'n va Santa Coloma,
la darrera fruita *(l'oliva)*
i la primera flor ens dóna *(ametller)*.

Sant Silvestre,
deixa l'any i vés-te'n.
I el sant va dir:
deixo la primera flor
i el primer fruit.
(L'oliva i la flor de l'ametller.)

Qui el desembre acabarà,
l'any nou veurà.

Sant Silvestre,
el darrer vespre.

Qui no passi Sant Silvestre,
un altre any no podrà estre.

Per Santa Coloma,
l'any se'n torna.

I com ja es nota la llargada del dia, diu la gent:

Per Sant Silvestre,
un pam de destra.

Per Sant Silvestre,
tant de dies com de vespre.

Hom opina que la temperatura del dia d'avui assenyala la que dominarà tot l'any vinent.

Si l'any se'n va rient,
bon any vinent.

Per Sant Silvestre,
la pluja està llesta.

Si Sant Silvestre plora,
tot l'any plora;
si Sant Silvestre riu,
tot l'any riu.

Per Sant Silvestre,
entra el sol per la porta
i per la finestra.

Encara diu el refrany del dia d'avui:

Per Sant Silvestre,
poca fruita a la cistella.

Sant Silvestre i Santa Coloma
deixen l'oli dins la tona.

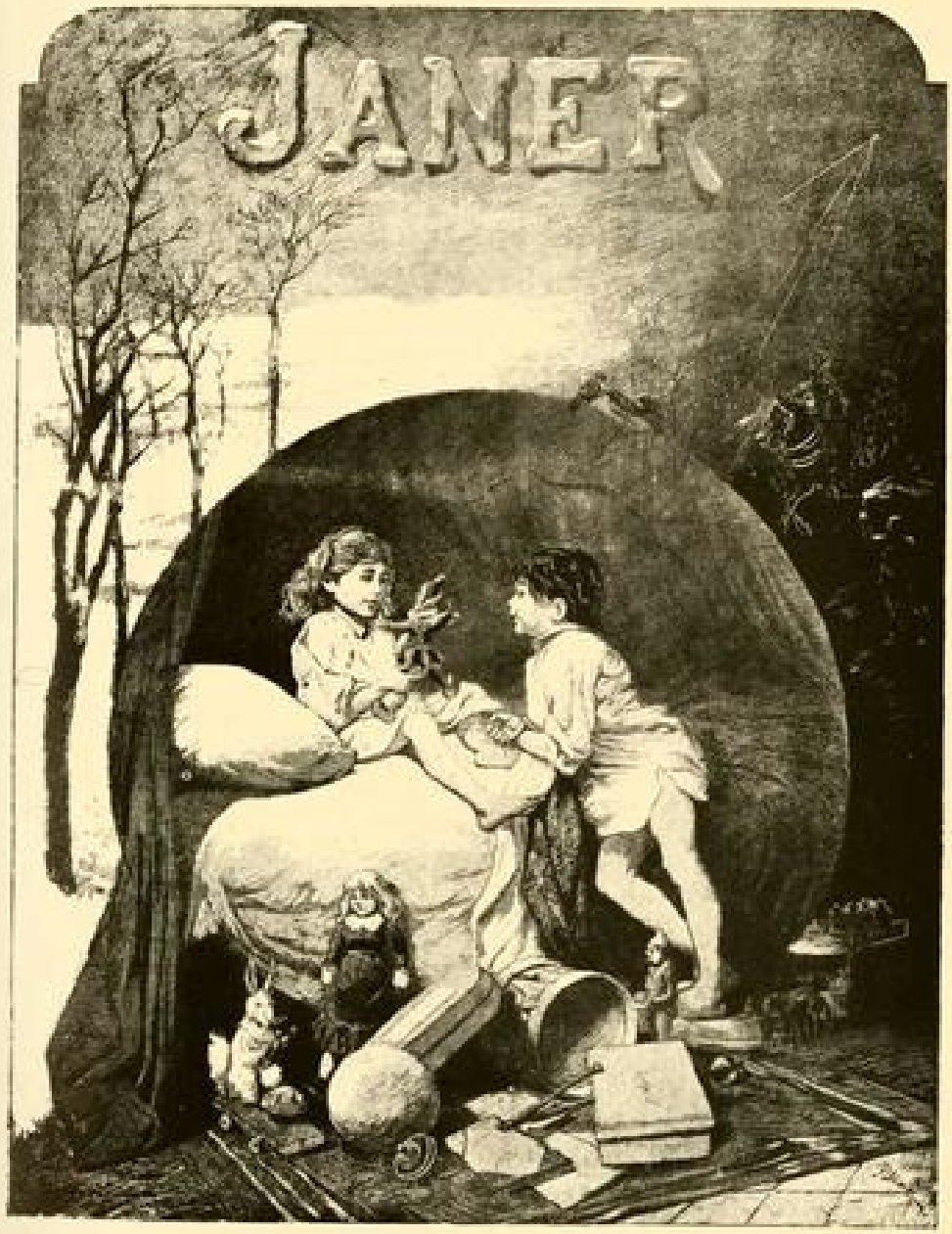

GENER

Els nostres avis associaven la idea del gener amb el sentit del principi del món i de totes les coses existents. Una vella creença que encara perdura suposa que la Creació va iniciar-se el dia primer de l'any del nostre calendari actual i que la fi del món es produirà el dia darrer de desembre. Abundant en aquesta opinió, el notable llunari d'En Granollachs representa el mes de gener per la figura del vell Noè amb una clau a una mà i una copa a l'altra. La clau simbolitza que tanca l'any passat i obre la porta del que comença, és a dir, que fa d'intermediari entre el passat i l'esdevenidor, alhora que recorda que el principi universal s'inicia amb el gener, mentre que la fi és simbolitzada pel desembre. Un sentit un xic semblant té la copa. Conta la tradició que tot el patrimoni material del nostre pare Adam fou una copa de fusta que ell mateix es va obrar. Aquesta copa fou l'única herència que pogué deixar als seus descendents, els quals la van conservar curosament. Henoc fou un dels molts hereus de la copa i d'ell va passar al patriarca Noè, qui amb gran zel se la va emportar a la seva arca per tal que no es perdés, puix que representava la primera obra de mà humana. Amb aquesta copa va beure Jesús el vi de la consagració el vespre del Sant Sopar; per tant, és el Sant Greal que va iniciar el sacrifici de la Missa, tan afavorit per la tradició i per la llegenda universal. Hom creu que el Sant Greal subsistirà mentre perdurarà el món i que la seva pèrdua marcarà la ruïna de l'univers. La clau i la copa del patriarca Noè enclouen, doncs, tot el sentit del gener, principi

i fi del món i de tota la Creació. El poble reflecteix aquest concepte, que hom pot dir que gairebé és universal, amb el graciós refrany que ens diu que:

El gener és l'hereu de l'any,
i el desembre, l'avi.

i també que:

El gener és el mes verdader
perquè és el primer.

Si el gener no naixia
l'any no s'acabaria.

El gener és, doncs, el principi de tot el curs de l'any que li va al darrera.

L'agermanament dels conceptes del gener, del començament del món i de l'inici de totes les coses no és pas massa remot, atesa la insondable llargada de la vida de l'home. El temps s'havia calculat tot d'altra manera de com es fa avui. El sistema actual és d'origen romà i la gran força civilitzadora d'aquell poble el va estendre arreu. De record històric, l'any s'havia començat pel 25 de març, data coincident amb l'Encarnació, responent a la idea que en aquest dia germinen i fecunden les llavors. Temps enllà, però, sembla que havia començat pel setembre, que és quan de fet comença l'any agrícola, el qual s'inicia amb la sembra, vers el setembre, i acaba amb les collites dels fruits principals que requereixen més esforç i que no resten del tot enllestides fins, si fa no fa, vers les darreries d'agost, moment, per tant, que marca l'acabament de l'any agrari. El còmput antic del temps no era pas igual a l'actual. Sembla que hom agrupava els dies de tres en tres. La setmana sembla ésser d'ascendència hebraica; fou adoptada per Roma i estesa primer pels pobles de cultura romànica i més tard per tots els que en van experimentar la influència. El còmput mesal es feia segons una base lunar i els mesos eren de vint-i-vuit dies. Al cap dels dotze mesos restava un sobrant de dies, és a dir, un escaig de temps que constituïa com un tretzè mes, el qual era dedicat a festes i esplais, i durant el qual hom creia que s'esdevenien calamitats i plagues que, segons sembla, foren les que van originar l'aversió universal vers el número tretze. El càlcul per mesos lunars, adaptat a les feines agrícoles i a la vida del camp, sembla que va perdurar molt de temps després de la calendació romana, que regia només oficialment, però la gent de l'agre de la terra, que sempre ha format la gran majoria de la població fins a temps recents, seguia regint-se pels sistemes que s'adaptaven a les seves necessitats i maneres, sistemes que no s'han esborrat pas del tot entre la gent de la gleva, la qual, malgrat el curs recent de la civilització, continua comptant el temps de conformitat amb les feines de la terra.

Representació del mes de gener del llunari quatrecentista de Bernat Granollachs. (Biblioteca Central.)

La representació del curs de l'any havia estat un dels temes decoratius preferits pels artistes antics, que l'havien glossat molt servint-se de la figuració de les feines agrícoles més importants. Abunden els monuments artístics de diferent ordre, pagans i paleocristians, de tema menològic. Els més antics no arriben a destriar els mesos i divideixen les feines en quatre grups, corresponents a les estacions. Els antics sembla que només estimaven dues estacions: l'estiu i l'hivern; la primavera i la tardor les consideraven com un interval entre el temps de calor i el de fred. Les estacions solien figurar-se per les collites principals que les caracteritzen: la primavera, per les flors; l'estiu, per les messes; la tardor, per les veremes, i la hivernada, per la collita de les olives. La representació menològica fou molt emprada per a la decoració de les grans catedrals romàniques i gòtiques. A casa nostra en tenim un bell exemple en el calendari de pedra esculpit a la portalada

Representació del mes de gener del calendari de pedra esculpit a la portalada romànica del segle XII del Monestir de Ripoll.

Representació del mes de gener del llunari sis-centista de Joan Alemany. (Arxiu Històric Municipal de Barcelona.)

del Monestir de Ripoll, el qual ens servirà per a seguir la visió que els nostres avantpassats tenien del curs del temps i de les feines que el caracteritzaven. Aquest és el menologi català més antic que ens és conegut.

Les representacions menològiques van passar dels llibres manuscrits als impresos, i fou costum que els antics repertoris del temps i llunaris fossin ilŀlustrats amb representacions dels mesos, figurats per les feines agrícoles més característiques d'aquell moment. Dels repertoris van passar als calendaris, que són llurs succedanis. Aquestes gracioses vinyetes ens ofereixen bon tema ilŀlustratiu del concepte que des de temps enllà té el nostre poble de la representació del curs de l'any a través del còmput menològic. La figuració de les activitats humanes ha constituït un dels temes profans de decoració més importants des de molt temps enllà. Quan les feines de la gleva omplien gairebé la totalitat de les activitats, hom prodigava la representació de les ocupacions de la pagesia, que anà perdent importància a mesura que avançaren i s'industrialitzaren moltes d'altres feines. La figuració de les arts i oficis envaí bona part del camp de la ilŀlustració de les feines humanes, i sorgí un altre tipus curiós d'imatgeria, que també ens fornirà estimables elements populars d'ilŀlustració.

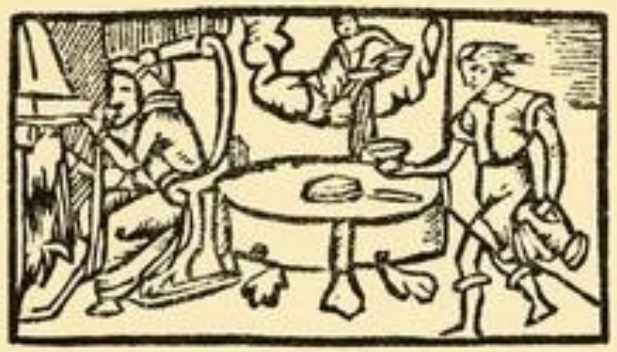

Representació del mes de gener, segons un calendari de la primeria del segle XVIII. (Bibl. de l'autor.)

Abundant en la gràcia atribuïda al gener és que hom creu que durant el seu curs la lluna influeix damunt de les coses terrenes molt més que durant la resta de l'any:

La lluna del gener
set virtuts té.

La lluna de gener
la reina del cel és.

La lluna del gener
pariona no té.

Pel gener mana la lluna
i pel juliol mana el sol.

La lluna de gener
i el sol d'agost
són els millors de tots.

De llunes, la del gener
i la d'agost també.

Hom creu també que aquest és precisament el moment de l'any en què la lluna és més clara.

Si vols veure la lluna bé,
mira-la pel gener.

La lluna del gener,
la més clara de l'any
i mirar-la no fa dany.

Respon a la creença que mirar la lluna porta malalties i desventura.

Les nits de gener
les més clares
i les més fredes de l'any
solen ser.

Dels amors
sempre el primer,
i de llunes,
la del gener.

La lluna de gener
fa sortir la formiga del formiguer.

Lluna nova de gener
molta pluja duu al darrer.

Representació del mes de gener, segons una coberta de llibret de paper de fumar del primer terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

Els mudaments i fases de la lluna han colpit tostemps notablement la imaginació de l'home, tant més com més elemental ha estat la seva cultura. Sembla que la primera divisió calendàrica fou feta a base de l'observació lunar i que el sistema cronomètric solar representa una segona època dins del càlcul i ordenació del temps. Fins a temps ben recents hom qualificava els calendaris de *llunaris*, i encara avui és ben viu el terme a les Balears i en algunes contrades continentals orientals, emprat per a qualificar llibres de virtut meravellosa en record dels vells llibres de ventura basats en l'astrologia. En els diversos dialectes del basc, que és considerat com la llengua més primitiva d'Europa, hom dóna a cada mes diversos noms, gairebé tots formats del mot lluna i de la feina agrícola més pròpia i adient del moment de l'any que determinen. Aquesta interessant nomenclatura respon a les calendacions més primitives basades en la lluna amb relació a les feines de l'agre de la terra, nomenclatura que ha sobreviscut a l'embat de la cultura romana. La determinació dels moments de l'any a base de les feines del terròs ha perdurat en diversos nuclis rurals de la vella Europa, àdhuc entre la nostra page-

Representació del mes de gener, segons un calendari de la darreria del segle XVIII. (Bibl. de l'autor.)

Representació del mes de gener, segons un calendari de mitjan segle XIX. (Bibl. de l'autor.)

sia, com tindrem ocasió d'anar veient en el curs de la present obra.

Les creences populars referents a la influència de la lluna damunt dels conreus, de la salut i de moltes altres idees són abundantíssimes i constitueixen, com és molt natural, un bon llevat del calendari selenita. Algunes d'aquestes creences es refereixen d'una manera clara i concreta a determinats moments de l'any.

Hom creu que les bruixes, a mesura que es van fent velles, perden força bruixesca i se'ls refreda i esmorteeix llur gràcia en aquest sentit. Per tal de mantenir la virtut que se'ls esvaeix han d'ensenyar els darreres a la lluna, la qual els retorna la força minvada. Duen a terme aquesta pràctica pintoresca pel gener, que és quan la lluna té més força. Diu la veu popular que hom pot conèixer sense cap dificultat les bruixes si es passa les nits de lluna plena del gener al ras i observa atentament les teulades on hi ha dones amb la roba aixecada i d'esquena a l'astre de la nit.

Hom creu que la lluna plena del gener afavoreix les aventures. Els qui volien anar-se'n de casa, fos per la causa que fos, els qui volien deixar la muller i els qui volien anar a cercar fortuna en terres llunyanes creien que aconseguirien llur desig amb tot èxit i sense entrebancs de cap mena si iniciaven llur empresa el dia cinquè de la lluna nova de gener. És també general la creença que aquest dia marca el temps que farà durant tot l'any. Els pagesos observaven amb atenció el temps que feia aquest dia per treure'n averany del temps que regiria durant l'any que començava.

Representació del mes de gener, segons un calendari del segon terç del segle XIX. (Bibl. de l'autor.)

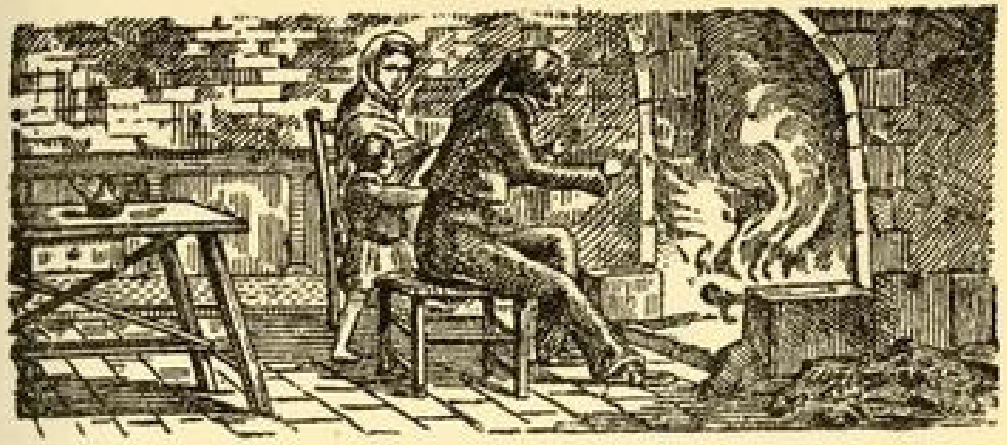

Representació del mes de gener, segons un calendari del darrer terç del segle XIX (Bibl. de l'autor.)

El refrany en diu:

De la lluna del gener
el cinquè dia veuràs
quin any tindràs.

Hom creu que el dia setè de la lluna nova de gener és el millor per a junyir els animals per primera vegada. S'adapten bé al jou i admeten la feina sense dificultat. També és el dia més bo per a ferrar els animals de peu rodó per primera vegada.

Hom creu que el gener és el mes més bo per a casar-se, i dins d'aquest mes el moment millor és durant la lluna plena:

La lluna de gener
l'amor prevé.

La Lluna, segons un llibre d'oracles cinc-centista valencià. (Bibl. Babra.)

Estel·ler observant la Lluna, segons una portada de calendari de la darreria del segle XVIII. (Bibl. de l'autor.)

Estel·lers observant la Lluna, segons una capçalera de romanç del darrer terç del segle XIX.
(Col. de l'autor.)

Hom creu que si sembra alls per la lluna creixent no arrelen perquè la terra els escup o els crema. En canvi, hom creu que és el moment millor de l'any per a sembrar les cebes, car neixen més grosses i més coentes.

Si vols cebes de diner
sembra-les pel creixent
de la lluna del gener.

El poble ha estat molt amic d'oraclejar basant-se en el mes del naixement. Els vells llunaris oferien un bon llevat per a aquestes especulacions. Fou popular una cançó de romanç qualificada de *cançó de la planeta* que pronosticava el futur a base del mes del naixement. Amb referència al mes de gener canta d'aquesta manera:

Tot home que naixerà
en aquest mes serà honrat,
en el treball aplicat
i la gent l'estimarà.

Mai vençut no es trobarà
si algun dia té un combat,
puix per ell serà guanyat
tot enemic que tindrà.

La dona que naixerà
en aquest mes serà prudenta,
molt amable i diligenta
i gran fortuna tindrà.

Amb un vidu es casarà
molt ric, de tracte senzill,
del qual vindrà a tenir un fill
que molt la divertirà.

Una de les idees que més colpeixen l'home de la gleva és la llargada del dia que representa el renaixement del sol confortador, portador de vida i vivificador dels conreus. Els refranyers de tots els pobles europeus compten amb nombrosos refranys que omplen el calendari popular des del Nadal fins ben entrat de l'any nou, en els quals es reflecteix la joia per l'allargament de la claror del dia. No localitzats en cap dia, nosaltres coneixem els següents.

El gener ja té una hora tot sencer,
i la vella que ho va comptar
una i mitja en va trobar.

A darrers de gener
una hora hi és,
i si es compta bé,
una i mitja també.

Darrer dia de gener
una hora més ja té;
qui la vulgui ben comptar
hora i mitja hi trobarà.

En desgranar els dies en trobarem molts d'altres de semblants.

I semblantment com hom se sent joiós per la llargada de la claror, es dol de la poca durada del dia:

Pel gener
així que matineja
ja vespreja.

Matiner de gener,
que així que surt ja es pon.
Matiner de gener,
gastador d'oli.

Perquè hom havia d'encendre llum i abans només es gastava oli. La brevetat del dia comporta les poques hores de treball, puix que generalment les feines del camp solen fer-se de sol a sol.

Mes de gener,
mes mal feiner.

A mig gener
lloga jornaler.

Feina de gener
no la canviïs per diner.

La feina de gener,
set pans per un diner.

Es menja molt i es treballa poc.

Passat el gener
lloga jornaler,
que si feina vol fer
no et doldrà el diner.

El concepte que hom té arreu del gener és de gran fredor i gelor. En la majoria dels menologis esculpits i miniats, tan abundants en les cultures dels pobles llatins (quan hom no representa aquest mes per la figura mito-

lògica del Janus bicèfal, que amb una cara obre una porta i amb l'altra en tanca una altra), gairebé sempre es troba figurat per una escena de gent que està escalfant-se vora de la llar, exactament com pot observar-se en els nostres calendaris. Els bascos, que en la nomenclatura dels mesos conserven encara avui dia molts dels conceptes primitius, un dels diversos noms que donen al gener és equivalent a mes negre o del gel.

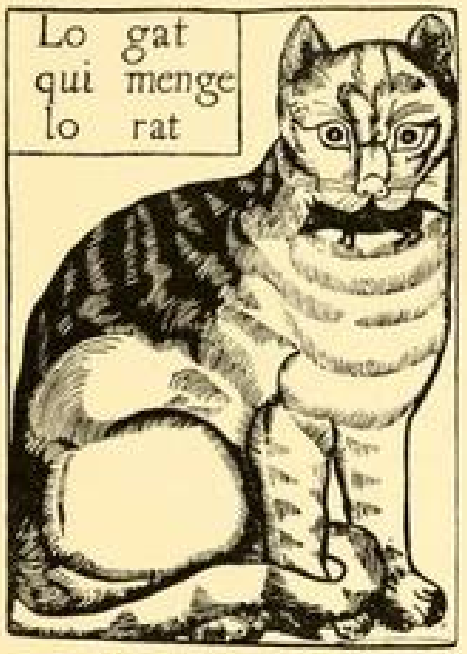

Estampa sis-centista que hom penjava darrera de la porta o enganxava a la paret com a amulet per a esquivar les rates de casa. (Col. de l'autor.)

La parèmia diu amb referència a la fredor:

Dia creixent,
fred naixent.

Quan el dia neix
el fred creix.

I com que el fred desperta la gana, hom creu que és el moment de l'any en què es menja més i es treballa menys per efecte del fred excessiu. Des dels voltants de Nadal s'inicien les llargues vetlles vora del foc, on es crema molta llenya mentre es fan torrades, es canten cançons i es conten rondalles. Aquestes vetlles, que solen arribar fins a primers de febrer, constituïen, per dir-ho així, un conservatori de tradicions i de llegendes, puix que revivien les típiques contarelles de la vora del foc que emergien de boca dels jaios i gent d'edat i que eren escoltades amb atenció per la gent jove, que els concedia una importància i atenció excepcionals, pròpies d'altres temps, i per la mainada, que tota s'hi embadalia. A les cases de muntanya on hi havia pastors solien ésser ells els qui feien el paper més important en les contarelles. Solia penjar dels calamàstecs la gran perola amb el menjar dels porcs, besada continuament per les flames del foc confortador, que mantenia i forrollava el rabadà alhora que amb una forqueta de fusta pitjava, vigilant-la, la virosta que contenia la gran caldera. Aquestes dues feines de la llar eren de càrrec dels rabadans. Aquestes vetlles tenien molt regust primitiu; ben segur que ja les feia l'home neolític dins del seu ambient. En la representació dels mesos de la portalada romànica del Monestir de Ripoll el gener està figurat per una grossa caldera que penja enmig del foc, i al seu voltant hom veu uns pernils que li fan companyia per tal que es curin i es fumin. El concepte del gener vora del foc ha perdurat fins als nostres temps i el trobem figurat en els diferents

gravadets que representaven aquest mes en els antics llunaris i calendaris ja des del segle XVII.

Pel gener
farem assecar el llenyer
per a fer bon caliver.

Pel gener
encén el braser
i ajeu-te al paller.

Si no et mous del caliver
no tindràs fred pel gener.

Pel gener,
de dia al sol
i de vespre al braser.

Pel gener
tanca la porta
i encén el braser.

Pel gener
la vella al foguer.

Una nota típica del gener són les noces dels gats. Fou molt popular una cançó que deia:

Amb la glaçada que cau,
mau, mau, mau, marramau,
fent-los l'amor els veureu,
meu, meu, meu, marrameu,
prenen l'hivern per l'estiu,
miu, miu, miu, marramiu,
i per l'agost i el setembre
s'estan a prop del caliu.
La gent no sap de què els ve
que remenin tant la cua
pel mes de gener.

La gent interpreta les converses dels gats que ronden per les teulades durant les fredes nits d'aquest temps amb les següents paraules:

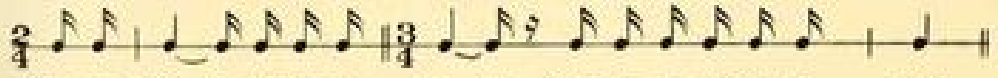

Mimologisme del miolar dels gats pel mes de gener. Recollit per l'autor. Anotació rítmica del mestre J. Tomàs.

— Mestre Pau,
que no ho sabeu?
M'ha fugit en Bartomeu.
— Recaraaaau,
què dieu!

— Mireu vós
si me'l trobeu.
— I a mi que no em voleu?
Recaraaaaau, ffffffff!

El refrany reflecteix que el poble s'ha adonat bé dels amors dels gats dins d'aquest mes.

Gat miolador,
gener a la porta.

Quan el gat miola,
el gener s'acosta.

Pel gener
els gats al joquiner.

Pel gener
els gats cerquen muller.

Pel gener, bodes de gats
i marramaus pels terrats.

Pel gener i pel febrer
marramaus fins al celler.

Hom creu que els gatons nascuts aquest mes són molt fins i ratadors:

Gats de gener
valen molt diner.

Gat de gener,
ratador i mioler.

Hom interpreta el cant de la granota i del gripau com a averany de males collites i de temperatura desfavorable als conreus:

Si canta la granota pel gener,
tanca el graner.

Si el gripau canta pel gener
un any de fam ve.

Hom creu que el gener és el mes més franc de tots i que fa els deu dies primers i els deu darrers iguals, circumstància que permet d'establir un ordre en els conreus.

El gener
és un bon cavaller.

Això és així si no tomba en vent:

El gener
és el mes verdader
si no és ventoler.

Abundant en el mateix sentit hom diu també que:

Refranys i geners
són verdaders.

El gener
és el mes primer
i de tots
el més cavaller.

La temperatura del gener marca i determina la de la resta de l'any i pot servir de guia per als conreus.

El gener
és l'hereu de l'any.

El gener
és la clau de l'any.

Hom creu que els primers dotze dies de l'any fa una temperatura que s'adiu amb la que farà cada un dels mesos. Així, per exemple, si el dia 1 fa bon sol, si el 2 venteja i si el 3 plou, la gent creu que el gener serà assolellat, el febrer es mostrarà ventós i el març es distingirà per ploure molt. Hi ha qui diu que els dies es capiculen, és a dir, que el dia 13 torna a fer el temps propi del desembre, l'endemà el del novembre i així fins a arribar al 24, i hom treu deduccions de la temperatura dels dos dies que corresponen al mes per saber quin temps farà. Aquests pronòstics populars es fan de diferents maneres que serien llargues d'explicar. El més corrent és l'anomenat *calendari de la ceba*. Consisteix a posar un polset de sal dins de dotze clofolles de

ceba, corresponents una a cada mes, la vigília de Nadal o de Cap d'any, vora del foc dels fogons. L'endemà hom observa fins a quin grau s'ha dissolt la sal de cada clofolla i dedueix el grau d'humitat que farà segons que la sal sigui eixuta o humida; així, els mesos, segons que corresponguin a les clofolles de ceba humides o a les eixutes, seran plujosos o bé, contràriament, assolellats. Observacions d'un tipus semblant són comunes a la majoria dels pobles mediterranis.

Des dels temps cavernaris la temperatura ha estat la preocupació constant de l'home. I aquest fet resulta ben explicable, puix que constitueix la clau de la vida, per tal com en depenen els conreus bàsics de l'alimentació i, per consegüent, de la subsistència.

Segons sia el gener
menjaràs el pa de l'any que ve.

És a dir, segons sigui la temperatura del gener serà la collita. Aquest sentit ha informat el pensament humà dels temps més primitius i perdura encara. Arreu dels pobles civilitzats, així que es troben dos camperols, del primer que parlen és del temps i de la seva relació amb els fruits i amb les collites. A ciutat mateix, quan dues persones no saben de què parlar, s'expliquen l'una a l'altra que fa fred, que no en fa, que plou o que fa un bon sol, fets que l'una i l'altra saben, veuen i senten igualment i que els són ben indiferents; i això no és propi i exclusiu de casa nostra, és general arreu, àdhuc als països més civilitzats. Aquest fenomen curiós recorda encara aquells temps reculats en què l'agricultura era l'única ocupació de l'home, fins a l'extrem que tot el seu ésser hi voltava a l'entorn, com fins a cert punt encara hi volta avui, puix que els productes de la terra són el nucli alimentari més important. Res no hi ha millor que els refranys per a donar-nos una idea justa del concepte que hom té de la temperatura del gener. En tractar de refranys cal tenir en compte dues circumstàncies: que uns mateixos fenòmens no són vistos i interpretats pertot arreu igual, puix que, com bé diu el mateix refrany:

A un mateix vent
aquí li diuen bo
i allà dolent.

I com que l'àrea geogràfica marc del nostre tema és una mica vasta, dóna lloc a diversitat d'interpretacions d'un mateix fet. Altrament, el refrany respira el parer de la massa, i no tothom creu i opina d'igual manera respecte d'un mateix fet, car mentre per als uns és d'una forma, per als altres és d'una altra. Així, doncs, és evident que cal comptar amb alguna contradicció entre certs refranys.

Hom té el gener com el mes de les gelades i de les glaçades, fins al punt de creure que:

No és bon gener
si no es gela l'aigua en el calder.

La paremiologia del glaç en relació amb el gener és així mateix abundosa.

Si glaça molt pel gener,
vinga jeure i no fer res.

Glaçades de gener
la terra estoven bé.

Pel gener
es gelen les bledes
al calder.

Mes de gener,
mes de geler.

El gener
serè i gelador.

El gener
va gelar sa mare
en el llevaner.

LA VIDA AL CAMP

És molt remarcable que la gent de la gleva no anomeni els mesos pel nom general i comú. Sol emprar termes relacionats amb les feines del camp o amb les festivitats més assenyalades que s'escauen dins del mes de què parla;

Fangador, segons un patró de pintar rajoles de la primeria del segle XVIII. (Arx. de l'autor.)

Fangador, segons un gravat set-centista, probablement procedent d'un ilunari. (Arx. de l'autor.)

festes que de segur en temps primitius havien tingut sentit agrícola, i per això llur adopció per a designar els mesos no deixa de contenir un fons relacionat amb el terròs. El mes de gener forma excepció d'aquesta regla. L'anomenen el mes dels gats per la raó de què ja hem parlat.

És així mateix remarcable que els camperols no se cenyeixen estrictament als trenta dies que van des del primer fins al darrer. En parlar d'un mes, com que no n'empren el nom, la concepció del moment que volen indicar no es clou dins d'un període matemàtic, sinó que indica simplement un temps de l'any més o menys precís dins del curs del calendari, però sense contorns i perímetres concisos. En parlar del segar, volen dir el juny, i tant pot comprende deu dies del maig com uns quants del juliol.

El mes de gener *és dormidor*, la natura està com adormida, la terra és morta i no arrela res del que hom hi planti ni creix cap vegetal. Tampoc no es fa cap mena de collita.

Per les terres llineres i canemeres, sobretot, hom feia una bona fangada i una bona remoguda de terra, precursores de la sembra de les plantes de fibres tèxtils. Hom orejava ben bé la terra i l'adobava amb fems de pèl, pell i potes de conill. A pagès, en matar un conill, encasten la pell a la paret de calent en calent, i allí resten enganxades totes fins que les fan servir per a adob o les venen, si no les necessiten. La gent vella de la gleva fangava al so de cançons. S'avenien amb aquesta feina les cançons en què després del primers vers, durant el qual clavaven la fanga, segueix una recobla que diu: *Ai, viva la flor!*; i durant la tirada dels altres versos renovien la terra, allargant o escurçant la durada de la resta de la melodia el temps suficient per a poder tornar a clavar la fanga en iniciar altre cop la tonada. Variants d'aquesta melodia s'apliquen a diversos textos que formen una família de cançons adequades per a aquesta feina. Vegeu una cançó d'aquest tipus:

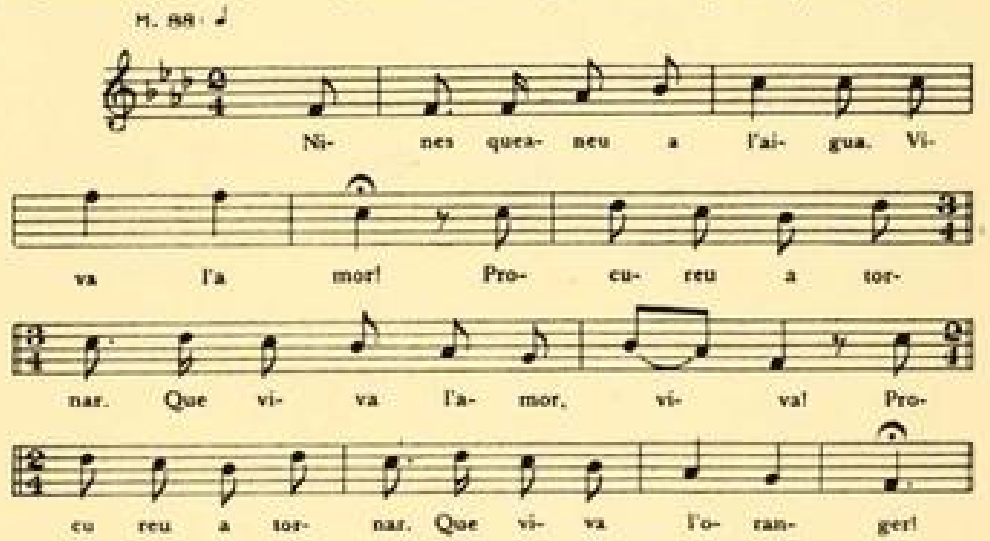

Nines que aneu a l'aigua.
Viva l'amor!
Procureu a tornar.
Que viva l'amor, viva!
Procureu a tornar.
Que viva l'oranger!
A l'horta del meu pare
un taronger n'hi ha.
Fa les taronges veres,
d'altra fruita no fa;
fa les taronges veres,
que fan de bon menjar.
Tota la gent que passa
es detura a mirar.

— ¿Què mireu, bona gent,
que us fa de bon mirar?
¿Que mireu les taronges
o mireu l'hortolà? —
— No mirem les taronges
ni tampoc l'hortolà;
mirem una donzella
que fa de bon mirar.
Té la cara de rosa,
les galtes de lilà;
vull demanar al seu pare
si me la vol donar,
i si ell me la dóna,
dona meva serà. — [1]

[1] Recollida per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

El fred i el mal temps no ajuden gens els conreus. La parèmia se'n fa ressò:

El mes de gener
és malfeiner.

Pel gener
poca feina es pot fer.

Dels conreus del gener la veu popular en diu:

La bona sembra de gener
en bon temps s'ha de fer.

Sembra de gener
no omple el graner.

Sembra pel gener
i llaura pel febrer.

Per bona fangada,
la del gener.

Si el gener és llaurer,
no ho és el març
i menys el febrer.

Pel gener,
el goret començaré.

Pel gener,
tapa la terra el sementer.

Goret de gener,
tot l'any bon color té.

La sembra del gener resulta molt tardana, puix que generalment hom llaura i sembra per l'octubre. Poques són les contrades on calgui sembrar tan tard.

El gener és el moment més a propòsit per a cavar i podar la vinya:

Cava pel gener
i hauràs d'engrandir el celler.

Perquè la vinya donarà tant que farà ric el seu amo, fins al punt de no cabre-li el vi al celler.

El cavar i podar les vinyes sol fer-se a preu fet, i a més de la retribució metàl·lica hom percep dos porrons de vi.

També és el moment més bo per a plantar, empeltar i treballar els arbres fruiters de fulla xaruca, especialment l'ametller, la prunera, l'albercoquer i la pomera.

Pel gener,
poda l'ametller.

Després del gener,
poda l'arbre fruiter.

Pel gener,
empelta el darrer ametller.

Qui esporga l'olivera pel gener,
l'esporga per res.

És bon temps per a sembrar plantes d'horta (l'all i la ceba especialment), sobretot amb llit calent i terra ben afemada.

Hom creu que és bo regar pel gener.

Qui rega pel gener,
posa el blat al graner,
la palla al paller
i l'oli a l'oliver.

Per a significar que és temps de feina i que hom no pot menysprear cap element, hom diu que:

Pel gener
no hi ha carro dolent,
ni ase bo.

La lluna nova del gener és la millor per a remenar i empilotar el femer:

Si vols un bon femer,
fes-lo pel gener.

El millor femer,
el de la lluna nova del gener.

Si hom el fa a contralluna, és a dir, en lluna vella, s'escalda; el fem, pel seu contingut orgànic, esdevé lleuger com una palla i no escalfa. Un cop empilotat el femer, és el moment adequat per a fer obres en la construcció on es guarda. El bon femer ha d'estar sota teulat i disposat de manera que no puguin entrar-hi ni el sol ni el vent, si bé cal que pugui orejar-se; si no és així, el fem *s'escalda* i es mor.

De la valor excepcional que la pagesia concedeix al fem per a adob, se'n fa ressò la dita popular:

Qui té un bon femer,
té un bon graner.

Si vols tenir un bon graner,
no abandonis el femer.

La pluja és d'importància cabdal per a la vida del camp. Amb referència a aquest fenomen, diu la gent:

Aigua de gener,
bona per al sementer.

Aigua de gener,
per tot camp va bé.

Aigua de gener,
tot l'any té temper.

Pluja de gener
fa créixer l'herba.

Brusques de gener,
bon any ens ve.

Gener amarat,
mig any assegurat.

L'aigua de gener fa bé.

Si plou pel gener,
desembarassa el graner.

Aigua de gener,
barba d'or al pagès.

Si plou pel gener,
l'any sol anar bé.

Aigua de gener,
cada gota val un diner.

Pluja de gener de durada
tempera tota l'anyada.

L'aigua de gener
porta el blat al graner.

Gener mullat,
bo per a la terra i mal per al ramat.

De l'aigua de gener
ni una gota se'n fa malbé.

Aigua de gener
mata l'usurer.

La pluja de gener
fa el millor nullader.

Si pel gener plou,
les fonts fan renou.

La pluja de gener
fa ric el vinyater.

El gener
obre o tanca el graner.

L'aigua de gener
posa l'oli a l'oliver,
el vi al celler
i el gra al graner.

Aigua de gener
omple la bóta, la gerra i el graner.

No és bon gener,
si la terra no tapa el sementer.

Si pel gener veus terrejat,
posa't a cantar,
i si veus verdejar,
posa't a plorar.

La saó del gener
amara fins a l'arrel.

Gener eixut,
graner perdut.

Déu ens guard de pols de gener
i de fang de juliol.

Gener eixut,
tot l'any put.

Hi ha un nombre de refranys que discrepen del sentit dels anteriors.

Moltes pluges pel gener,
mala anyada solen fer.

El gener serè,
tot l'any fa anar bé.

Gener eixut,
graner abundant.

Gener sec,
graner amb esplet.

Per anar bé,
secades pel gener.

Poques pluges pel gener
fan ric el graner.

Els eixuts del gener
fan créixer el graner.

Gener polsós,
graner abundós.

El bon gener,
eixut i gelader.

Gener polsós,
any abundós.

Gener eixut,
pagès ric.

Tronades de gener,
bona anyada solen fer.

Tronades pel gener,
moltes aigües al darrer.

Segons com troni pel gener
et menjaràs el pa l'any que ve.

Si trona pel gener,
gra al graner.

Tants trons pel gener,
tant gra tindràs al graner.

Si trona tant pel gener,
el blat a cap diner.

Tronades del gener,
per als fruits van bé.

Trons de gener,
fes bon rabasser.

De tronades de gener,
líbéranos, Dòmine.

Tronades pel gener,
males pel sementer.

De les tronades del gener,
res de bo en ve.

Si sents tronar pel gener,
engrandeix el graner
i eixampla el paller.

Si pel gener trona,
no esperis anyada bona.

Gener eixut,
graner ple;
gener plujós,
graner buit.

Si trona pel gener,
puja els trills al galliner.

La parèmia ens parla abundantment de la pluja d'aquest mes en relació amb d'altres mesos:

És bord el gener
si no omple la bassa per al febrer.

No fa bon gener
si no deixa les basses plenes,
ni bon febrer
si no les manté.

El gener fa el pont
i el febrer el romp.

L'aigua de gener
fa créixer el cabell;
i amb l'aigua de maig
creix com un faig.

El gener diu al febrer:
jo he plogut molt,
i tu plou també.

Aigua de gener,
millor que la de febrer.

Gener sec i abril mullat,
molta palla i molt blat.

Si trona pel gener,
tanca amb clau el graner:
i si trona per l'abril,
torna a obrir-l.

El gener fa el pecat
i el maig n'és acusat.

Gener polsós,
febrer plujós.

El gener treu la saó,
el febrer se la xucla
i el març se n'emporta la culpa.

El gener pasta els soles
i el febrer els crema tots.

El mes de gener és temps propi de boires, cosa que ha donat origen a nombrosos refranys:

La boira, pel gener,
s'hi ajeu com un gos peter,
i pel febrer
fuig com un gos llebrer.

Pel gener boires,
pel maig pluges fortes.

Cada boira de gener,
una pluja pel maig sol ser.

Boires pel gener,
pots sortir al carrer.

La pluja abundosa desperta els cargols, fet que expressa així mateix el refranyer:

Si pel gener plou,
es desperta el cargol.

Pel gener,
el cargol carriler.

Amb referència a la qualitat i condició dels fruits d'aquest temps, hom diu:

Del gener
el pagès no en treu res.

El mes de gener
és la clau del graner.

Pel gener, mitja palla i mig graner,
tota plena i res al femer.

Pel gener,
la palla en el paller.

Gener herber,
any trapasser.

Gener herbat,
any de poc blat.

Moltes herbes pel gener,
moltes rates pel graner.

El gener és bon mes,
si els blats són verds.

Si pel gener el sembrat creix poc
serà un any bo,
i si creix molt
serà any de dol.

Pel gener,
el rave és buit
i no val res.

Gener calent,
mal pel graner
i pitjor pel paller.

Pel gener el blat nat,
i per l'abril pallat.

Neu de gener
omple el graner.

Gener que massa sol fa,
ni palla ni gra.

Ni gener calent,
ni pa de forment.

Gener sense fred,
tot el fruit es perd.

Pel gener,
l'oli és a l'oliver.

L'oli del gener,
i les botifarres del febrer.

Pel gener,
el mes més aller.

El bon ametller
floreix pel gener.

Flor d'ametller al gener,
no aprofita per res.

Si vols conèixer el gener,
mira l'ametller.

Flor d'ametller
omple el graner.

Pel gener
muda el darrer ametller.

Flors de gener
no omplen paner,
si no són de favera
o d'ametller.

Qui arreplega l'oliva abans del gener,
deixa l'oli a l'olivera.
i qui la cull passat el gener,
cull la d'aquest any
i la de l'any que ve.

Pel gener,
compra l'oli
que has de menester.

Pel gener, ametller, no facis via,
que gelarà el millor dia.

Les gelades de gener
fan florir l'ametller.

Si pel gener canta el grill,
per l'agost blat a desdir.

Moltes herbes pel gener,
mal any de blat solen fer.

Si vols tenir un bon favar,
fes-lo pel gener.

Hom tem l'excessiva bonança del gener perquè fa avançar les plantes, algunes de les quals floreixen, i després moren per efecte dels freds tardans. D'ací que hom digui que:

Pel gener, flors?
Pel maig dolors.

Hi ha algunes plantes primerenques que ja és bo que floreixin pel gener, i d'ací la dita:

Els fruits del gener,
el març els treu del bolquer.

Hom creu que el gener és la clau del conreu de les abelles. Si és temperat, serà abundós, i hom creu que serà any de mel. El refrany parla així, quant a les abelles:

Gener sense gel,
any de mel.

Gener florit,
abellar ric.

De la flor del gener,
se'n fa el meler.

Saó de gener,
per les abelles va bé.

LA VIDA A MUNTANYA

El rigor de la temperatura esmorteeix la vida a muntanya encara més que al camp. La neu fa que els ramats no puguin sortir a la pastura i hagin d'estar encorralats. Durant el bon temps hom ha recollit herba que s'ha fet assecar per tal de poder-ne donar a les ovelles durant el sojorn al corral en temps difícils de sortir a la pastura. Quan la neu ho permet els ramats són engegats a fi que puguin menjar herba tendra qualificada de *nedo*, que hom ja procura conrear especialment por a aquest cas i que es fa menjar al bestiar amb certa mesura per tal que en tingui per al començament de la primavera, en què les bones herbes escassegen.

Les tronades, la pluja en general i el vent del gener són dolents per al bestiar de llana:

Tronades de gener
fan tremolar el pastor
i el porcater.

Tronades de gener
maten l'ovella
i el corder.

Quan trona pel gener,
per al bestiar no va bé.

Dels trons del gener
se'n sent el bosc
i el ramat també.

Ventades de gener
maten l'ovella
i el pastor també.

Gener mullat,
dolent per al ramat.

El gener és mes de cria per al bestiar de llana, que ja s'inicia per l'advent.

Pel gener
cada ovella amb son corder,
si no a la tripa,
al braguer.

Pel gener
tremolant neix el corder.

En canvi, hom té aquest mes com a dolent per al bestiar de llana, creença basada en l'observació que, durant el seu curs, moren molts caps de l'esmentat bestiar. Els següents refranys se'n fan ressò:

Pastor, segons un gravat d'un llibre de rifa set-centista. (Bibl. de l'autor.)

Pel gener
els xais al femer.

De gener
ni ovella ni corder.

El gener
treu el greix del corder,
el febrer el despulla
i el març se'n porta la culpa.

Conta la tradició mallorquina que una vella pastora estava molt temerosa que els rigors del gener li fessin estrall en la ramada. El gener va ésser benigne i li va respectar tot el bestiar. La vella, en comptes de mostrar-se agraïda, es va riure del gener per la seva benignitat, tot dient-li:

Ah gener, gener,
no m'has mort cap ovella
ni l'esqueller;
la llum pegava a xaloc,
i el migjorn qui tronava
i el llebeig que n'estava
a punt de toc i retoc
a tramuntana hi dava
d'aigua amb un carbassot.

El gener va manllevar un dia al febrer, que gustós l'hi va cedir, i desencadenà una mestralada terriblement freda i furient que va matar una gran part de les ovelles de la vella, entre elles el manyac o esqueller que anava davant de la ramada i la guiava amb el so de la seva barromba. I la vella, desesperada, parlava així al gener:

Ah gener, generot,
que m'has mortes ses ovelles
i s'esquellot.

I des d'aleshores el febrer només té vint-i-vuit dies perquè li manca el que va donar al gener, i aquest en té trenta-un quan només n'hauria de tenir trenta. I, per efecte d'aquesta tradició, a Mallorca creuen que el darrer dia de gener és rúfol i dolent, com acostuma a ésser el mes de febrer.

Aquesta tradició és molt popular a Catalunya, però s'atribueix al març. També hi ha qui creu que l'herba fresca del gener engreixa el bestiar.

Pel gener
el bou i el moltó
posen ronyó.

És creença que pel gener creix molt la llana del bestiar per tal de vestir-lo ben espès i permetre-li de suportar bé les rigors de les fredorades.

Pel gener
les ovelles crien el vell
i pel juliol l'anyell.

El gener és el temps més bo per a fer formatge. Els pastors feien a muntanya els típics formatges de llet d'ovella.

Pel gener
formatges a fer.

El bon formatge
vol fred de gener.

Si bon formatge vols fer,
fes-lo pel mes de gener.

Qui no faci el formatge pel gener.
no el farà bé.

Els nostres avis formatjaven al so de cançons, i no haurien pas sabut fer-ho sense cantar, puix que creien que la llet no hauria pres. Aquesta creença havia estat mol general a Europa. Ja es troben vasos grecs que figuren la feina de formatjar, en els quals, al costat de les dones que premen la llet, hi ha un minyó que sona la flauta. Els nostres muntanyencs, mentre formatjaven, havien cantat la *Cançó de la Pastoreta* amb preferència a cap d'altra, perquè el seu ritme s'avenia amb la feina:

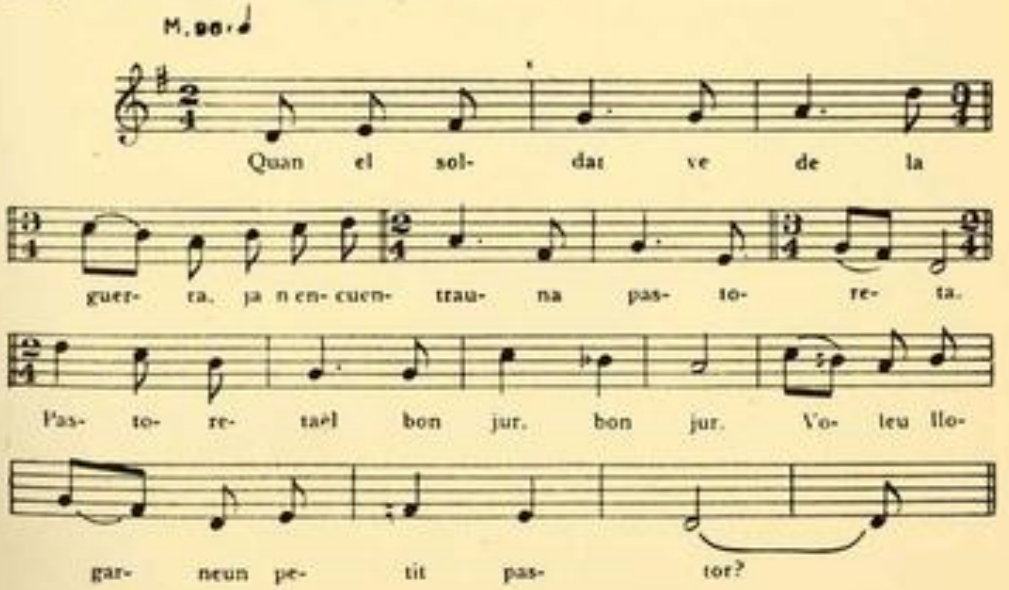

Quan el soldat ve de la guerra
ja n'encontra una pastoreta.
— Pastoreta, el bon jur, bon jur:
voleu llogar-ne un petit pastor? —
— Vós, de pastor, no en feu pas mina;
porteu espasa i carrabina,
també en porteu polit sarró;
no en feu pas cara de pastor, no. —
— Ni vós tampoc, la damisel·la,
no en feu cara de pastorel·la;
blanca en sou com un llessamí;
les pastorel·les no són pas així.
¿Voleu venir, gentil pastora,
voleu venir una hora a l'ombra?
Sota l'ombreta, l'ombreta, l'ombrí
floreix i grana el llessamí.—
La pastorel·la s'és excusada;
diu que son pare l'ha cridada:
— Torneu, torneu demà al matí. —
— A les onze hores ja seré aquí. —
Les onze hores bé son tocades
i la pastorel·la no hi és encara:
el soldadet bé hi és anat:
—La pastorel·la m'ha ben trompat [1].

A darreries de desembre neixen els primers xais, que són qualificats de *nadalescus*, perquè neixen per l'advent de Nadal. Dins del gener les cries augmenten; les ovelles comencen a criar i hom les muny per tal d'utilitzar la llet. Fou costum munyir al so de cançons, car, segons els pastors, a les ovelles els agrada sentir cantar i els fa donar més llet. Al Continent les cançons de munyir s'han perdut, o almenys nosaltres no n'hem trobat cap; en canvi, a Mallorca encara canten tot munyint. Donem una mostra de cançó balear ica d'aquest tipus.

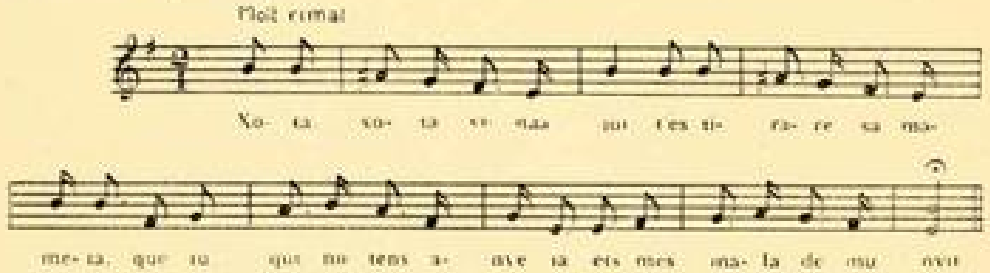

Tonada mallorquina de munyir. Recollida per Antoni Pol.

En els cançoners dels pobles pastors, les cançons de munyir formen un grup propi força interessant.

Arreu del món els pastors són essencialment músics; porten la música vinculada en ells de manera innata, com una de tantes facultats inherents a l'ofici, de gran conveniència per a regir el bestiar. Hom creu que l'agermanament de la música amb la ramaderia ve del període en què el conreu del bestiar constituïa gairebé l'única ocupació de l'home, o sia abans de la descoberta de l'agricultura, llavors que només era pastor, temps prehistòrics llindants entre el paleolític i el neolític. L'home primitiu s'imagina tot un món d'éssers i d'esperits que ho envaeixen i governen tot, que fan el bé i el mal segons sigui llur natura, i que cal atreure's els uns i conjurar els altres per mitjà de fórmules i de cançons. La faula clàssica ens diu que Orfeus, amb la seva lira, dominava les feres del bosc; però, com ja s'infereix, no les dominava materialment com a bèsties, o sia en llur força muscular i corporal, sinó que vencia els esperits malèfics que les regien i que, encarnats en elles mateixes, eren esperits del mal que retia, no l'harmonia de la música ni la força estètica de la tonada, sinó el conjur que comportava i la força màgica de les paraules que integraven la cançó, força màgica encomanada a les notes, les quals adquirien la mateixa gràcia de les paraules en desprendre's d'un instrument, encara que la música es distanciés de la paraula. Els nostres pastors, fins a la darreria del segle passat, quan encara hi havia llops, creien que aquests no podien resistir la música, i per tal d'allunyar-los cantaven i sonaven el flabiol sempre que els esqueia. Els vells sastres de pagès, que anaven a cosir per les masies, feien els impossibles per no haver d'anar de nit per despoblat, però quan s'hi veien obligats, no paraven de sonar el flabiol per espantar els llops. Entre l'utillatge dels sastres d'abans figurava el flabiol amb tanta categoria com les agulles i les tisores. Fa una vint-i-cinquena d'anys que vam consultar folklòricament un vell flabiolaire de la Selva, molt popular per tota aquella contrada, el qual ens va explicar que quan era infant, cada vespre i cada matinada, havia de fer un llarg trajecte a peu, i per por que no li sortís algun llop, tot el camí sonava el flabiol i, a còpia de tant haver-lo de tocar per necessitat, acabà per ésser-ne mestre i fer-ne un ofici. Un amic nostre, mestre de minyons d'un llogarret de l'Alt Bergadà, ens contava que tots els nois de masies forasteres, quan al vespre se'n tornaven cap a casa, en sortir de l'escola, tot el camí anaven sonant el flabiol per espantar els llops.

Els pastors prehistòrics, com els pobles ramaders d'avui, basaven tots llurs afanys i tots llurs dalers en el bestiar, i el rodejaven de tot allò que creien que era necessari per a la seva prosperitat. A aquest efecte sorgien les cançons conjuradores del mal i les encaminades a atreure el bé; i tota la vida del pastor estava sadollada de cançons que van vincular-se en ell com una necessitat innata, derivada de la feina i com portada per l'ofici, i també es van vincular en el bestiar, el qual, de tant sentir-les, va acostumar-se a llur ritme, que així mateix va sorgir com un resultat de llur aplicació; podríem dir, doncs, que pastors, bestiar i cançons es van identificar i es van confondre. Fins a la darreria del segle passat, pel Pirineu oriental, i més pel vessant francès que pel d'ençà, els nostres pastors ho feien tot al so de cançons especials que el bestiar sentia com ells mateixos i a les quals responia per efecte del mateix hàbit secular que feia que ells les cantessin; aquelxes cançons, així com en llurs inicis van tenir caràcter netament màgic, amb el temps van tenir-lo gairebé només rítmic, sense perdre, però, del tot el deix de mitisme. El pastor perdut per les solituds immenses de les grans altituds, privat de poder acudir a l'ajut humà de ningú que l'auxiliï en els seus treballs, potser sent més que cap altre estament la necessitat d'acudir a una força sobrenatural que el tregui dels perills. I per això arreu les cançons que més abunden són les de pastors. De les divinitats paganes, les sílviques són les úniques que fan música, i hom associa tan íntimament la música amb l'art de la pastura, que la siringa és arreu qualificada de *flauta de Pan*, la divinitat dels ramats i de les pastures, mig home mig boc,

[1] Recollida per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

que sempre és representat sonant aquest instrument. La faula isòpica ens diu que el llop, a fi de poder sorprendre més bé les ovelles, va disfressar-se de pastor. I quan en va estar vestit, cregué que, per tal de fer més bé el paper, havia de cantar, puix que no és bon pastor el qui no canta; i, en tractar de fer-ho, els pastors descobriren que era el llop i el van matar.

La literatura clàssica ens parla de cançons per a conduir el bestiar, el qual anava més a poc a poc o més de pressa a conveniència del pastor, que alentia o accelerava el ritme segons li convenia. Els nostres pastors solien servir-se molt de la cançó dels *Tres Tambors* per fer moure el bestiar. En ocupar-nos, en el mes de juny, de l'anada dels ramats a muntanya, donem la versió que empraven els pastors lluçanesos per conduir els grans ramats. Per la muntanya oriental cantaven una altra tonada força harmoniosa. També solien conduir el bestiar a so de flabiol. Donem una tonada dels pastors lluçanesos emprada per conduir el bestiar a beure; tonada que tocaven tota l'estona en què aquest bevia. Aquesta tonada, originàriament, degué tractar de treure i deturar el mal que pogués haver-hi en l'aigua, perquè no perjudiqués els ramats. Coneixem diverses oracions que deia la gent quan bevia aigua d'una font de muntanya, d'un rec o d'un cocó o cacolla, per si estava embruixada o si hi havia mal donat. La gent del camp, per fer beure els animals de càrrega i de tir, també els xiulen. Els traginers lluçanesos, que a bast de muls portaven a Madrid els draps obrats pels teixidors de llana, cada vegada que travessaven un corrent xiulaven a llur bestiar una tonada especial, que publiquem en parlar de la festa de Sant Eloi pel mes de juny. La parèmia ens diu: *Bé pots xiular, si l'ase no vol beure.*

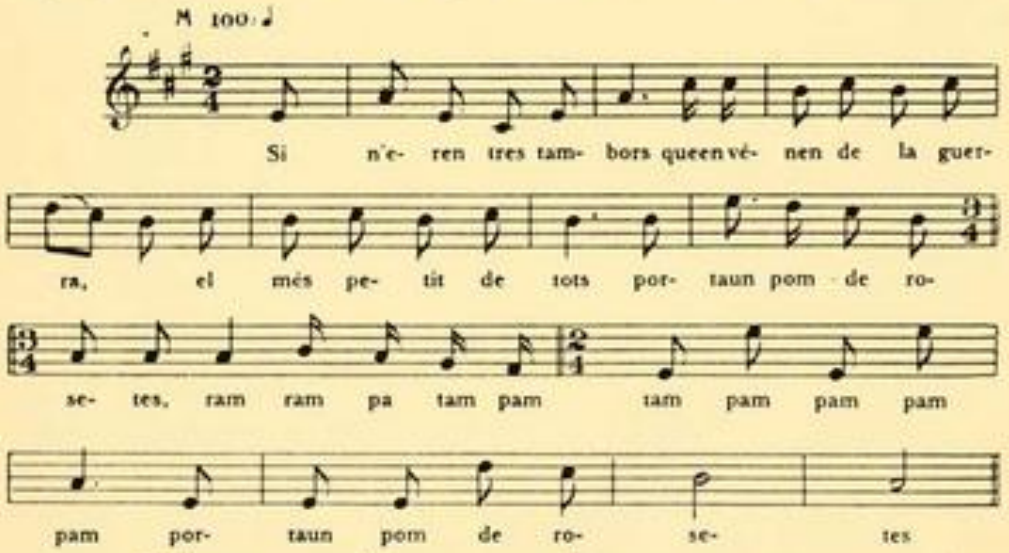

Si n'eren tres tambors
que en vénen de la guerra
i el més petit de tots
porta un pom de rosetes.

Ram ram patam pam
tam pam pam pam
pam, porta un pom de rosetes.
La filla del Ruan
s'estava a la finestra.

— Tambor, el bon tambor,
doneu-me una roseta. —
— Només la donaré
a qui vulgui ser meva. —
— Tambor, el bon tambor,
digueu-ho al meu pare. —
— Déu vos guard el Ruan,
si em vols donar ta filla? —
— Fuig-me d'aquí, tambor,
abans no et faci perdre. —
— No me'n feu perdre vós
ni cap de vostra terra,
perquè terres enllà
jo bé tinc qui em defensa. —

— Bé em diràs tu, tambor,
qui és el qui et defensa? —
— Me'n defensa el rei franc
i tota sa noblesa. —
— Bé em diràs tu, tambor,
quina és la teva terra? —
— El meu pare, Ruan,
és el rei d'Anglaterra. —
— Vina, vina, tambor,
pren ma filla per teva. —
— Enuig sento de vós
i no en sento grat d'ella
perquè al meu país
n'hi ha de molt més belles [1].

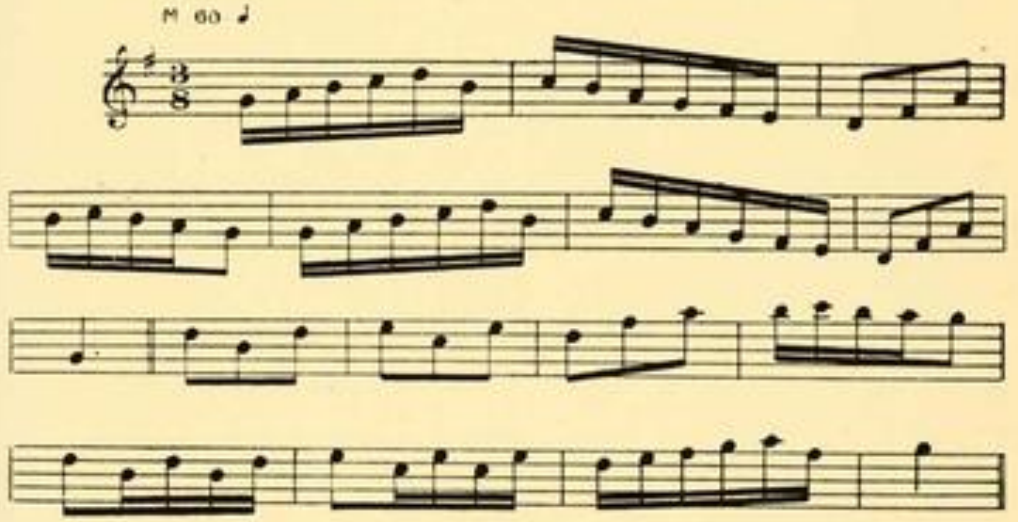

Tonada de flabiol dels pastors lluçanesos per a menar el bestiar a beure. Recollida per J. M. Vilarmau.

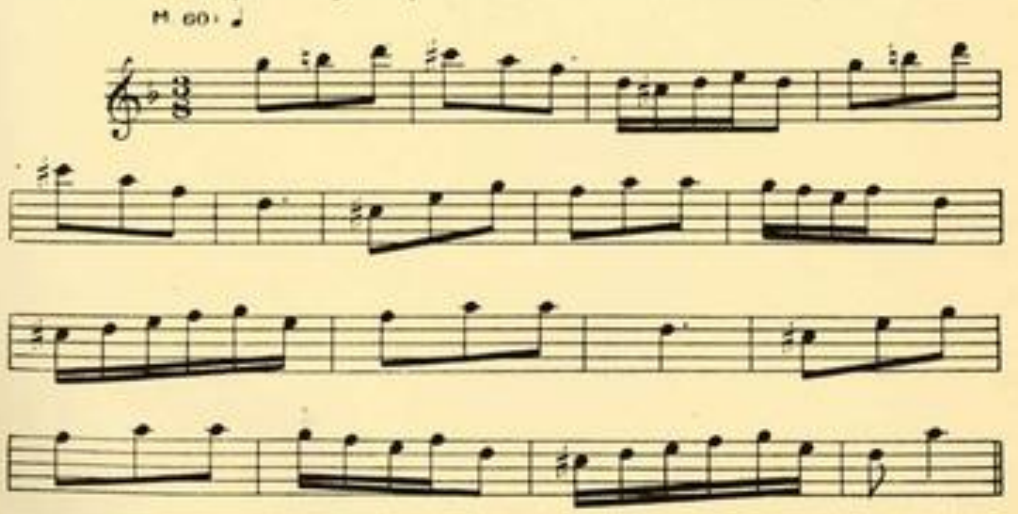

Tonada de flabiol dels pastors lluçanesos per a menar el bestiar a salar. Recollida per J. M. Vilarmau.

[1] Recollida per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

El romà Barron, en la seva obra *De re rustica*, ens explica que els pagesos romans del seu temps també xiulaven per fer beure llur bestiar. Els pastors tenen interès que les ovelles, sobretot, beguin força perquè facin més llet. Per tal de despertar-los la set, cada dia els donen sal, que estenen damunt de lloses planes que fan de saleres. El bestiar sent gran fruïció per la sal, i és opinió pastoral que els és molt bona per a la salut, a part d'afavorir-los la lactació. Cada dia (excepte els divendres, dia en què és creença que els fa mal), si fa no fa a la mateixa hora, donen sal al bestiar, per a la qual finalitat el criden, en altre temps amb una tocada de flabiol pròpia. Els pastors lluçanesos ho feien al so d'una variant especial de la cançó de *La malcasada*, que diu així:

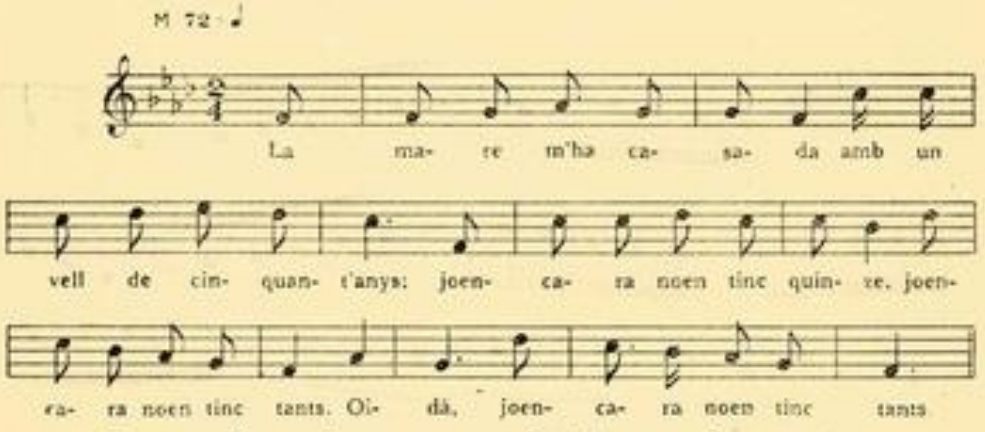

La mare m'ha casada
amb un vell de cinquanta anys;
jo encara no en tinc quinze,
jo encara no en tinc tants,
oidà,
jo encara no en tinc tants.
El dia de la boda
me'n pensava alegrar;
en comptes d'alegrar-me'n
me'n vaig posar a plorar.
Me'n treia la cotilla,
amb el llum a l'altra mà;
quan ja sóc despullada
no m'hi goso a posar.
Me'n dóna una empenteta
i al llit em va tirar;
a la matinadeta
em diu: — Nena, fes-te ençà. —
En comptes d'acostar-m'hi
me'n vaig enretirar.
Me dóna una altra empenta
i a terra em va tirar.
L'endemà, quan fou dia,
al pare ho vaig explicar:
— Ai pare, lo meu pare,
jo me'n vull descasar.
— Filla, la meva filla,
això no potser pas;
ne faran una quinta
que els vells hi hauran d'anar.
Amb els diners del vell
un jove pots trobar;
amb els diners del vell
un jove pots trobar,
i en podràs ser feliç
i en podràs disfrutar,
oidà,
i en podràs disfrutar [1].

Cantaven durant tota l'estona que les ovelles llepaven la sal, de segur que inicialment amb el mateix intent que quan bevien. Generalment els

[1] Recollida per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

pastors criden el bestiar, perquè se sali, amb un crit i soroll especials que les ovelles coneixen prou bé. Ja fa anys que el costum de cantar s'ha perdut. Els vells pastors evitaven tota remor que pogués semblar el crit de donar sal, car, si el bestiar el confonia, es neguitejava, s'enaiguava en sentir-lo i això li era molt dolent. Per aquest motiu els pastors vells creien que era preferible cridar-lo al so de flabiol o de cançons especials, que només tocaven quan era hora i que el bestiar coneixia prou per a no confondre's. També s'havien afillat els xais que la seva mare no volia criar; ho feien al so de cançons i de tocades especials que, segons el dir dels pastors, feien donar la llet a les ovelles que se'n sentien esquerpes. Per un motiu que ni els pastors ni la ciència no expliquen, hi ha ovelles que es resisteixen a criar llurs xais, i cal que els pastors els ho facin fer. Per cridar els xais fan sonar l'esquella de la mare; el fill ve corrents, i els pastors retenen la mare mentre alleta el menut; abans, per tal que li donés més llet, li cantaven, mentrestant, una cançó; pel Lluçanès empraven la que transcrivim:

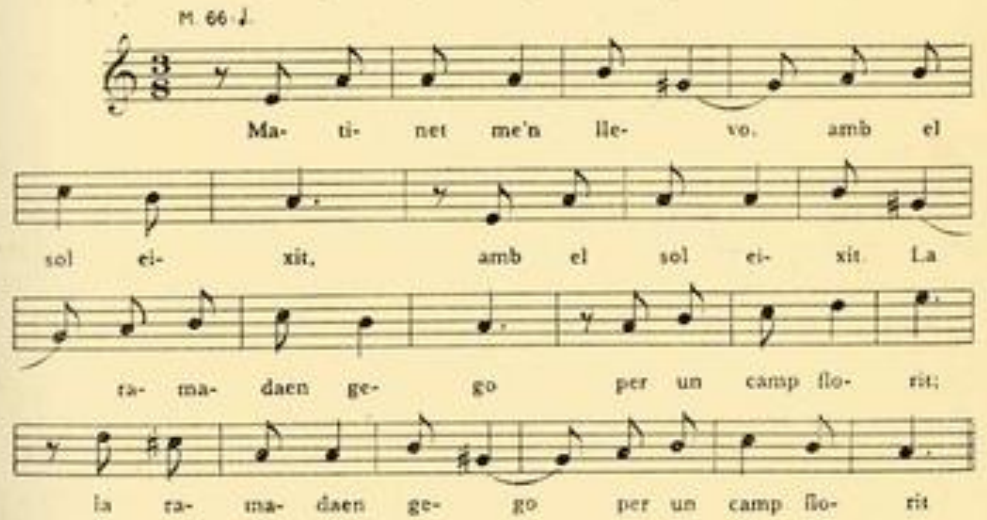

Matinet me'n llevo,
amb el sol eixit;
la ramada engego
per un camp florit.
Esta primavera
vora la riera
un niu só trobat
i al fondo d'un prat.
Jo no sé conèixer
aquests petits ocells,
si són caderneres
o bé passarells.
Me'ls emporto a casa,
dic a ma muller:
«Aquestes cardines
cuida-me-les bé.»
Ella em responia:
«No tingueu espant,
que mentre jo visca
ben cuidats seran.»
Totes les veïnes
me'n diuen: «Joan,
aquestes cardines
mai no cantaran.»
I jo els responia:
«Bé prou que ja ho sé;
si pels altres canten,
per a mi també.»
Ditxa com la meva
ningú té com jo,
que l'amor em parla
per un finestró.

Tu, cucut, no diguis
lo que has vist ací,
i et donaré panses
vespres i matí [1].

Les tribus dels deserts de l'Aràbia i de l'Egipte també canten cançons a les camelles mentre alleten llurs menuts, cregudes, com nosaltres, que els augmenten el cabal lacti.

Un element de gran paüra per als pastors era el vent; creien que el dimoni s'hi embolicava, que es barrejava amb el bestiar, l'endimoniava i li causava mil estralls. Parlaven amb feresa del vent roig, que era com una mena de llopàs que es posava damunt de l'esquena del bestiar, se li arrapava fortament a la llana i no el deixava anar fins que, atuït pel seu pes i per la influència de la seva alenada fètida, moria. Perquè no s'aixequés, cada dia, i tan aviat com els venia bé, feien una tocada de flabiol. Sembla que la gent de muntanya, per deturar el vent, s'havia lliurat a diverses pràctiques. La *Cançó del Carboner*, que referim en tractar del mes de maig, diu:

El carboner quan sent això
la por el pren;
ja n'agafa els esclops
i els instruments,
se'n puja dalt del serrat
a aturar el vent.

A l'hora d'apletar, els pastors aplegaven llur bestiar, al so de flabiol els qui menaven ovelles, i al de corn els porquers. Cada animal coneixia prou bé el so de l'instrument del seu pastor i la tonada que sonava especialment per ell; per això, sense vacil·lar, feia cap entorn del seu pastor, on s'aplegava amb tota la seva companyia. La faula clàssica ens conta d'un escarot de bous robats per uns pirates que, joiosos, feien llurs naus a la vela satisfets de llur presa. Des de la platja els bovers feren sonar llurs corns, i tots els bous es llançaren a mar, a fi d'acudir a la crida de llurs pastors.

La gent diu que pel gener els llops es casen, i creu que, per efecte de l'apetència genèsica, és quan tenen més força i es fan més perillosos. Antigament hom organitzava caceres i batudes de llops per tal de desbaratar-los les cries i contrarestar fins on fos possible llur reproducció.

Qui mata un llop pel gener,
com si en matés un miler.

Quant a la força i fúria dels llops per aquest temps, hom diu:

Pel gener
els llops
de set en set
pel carrer.

Pel gener
el llop s'emporta
el millor corder.

Pel gener
reina el llop cerver.

Pel gener,
el llop és més carnisser.

[1] Recollida per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

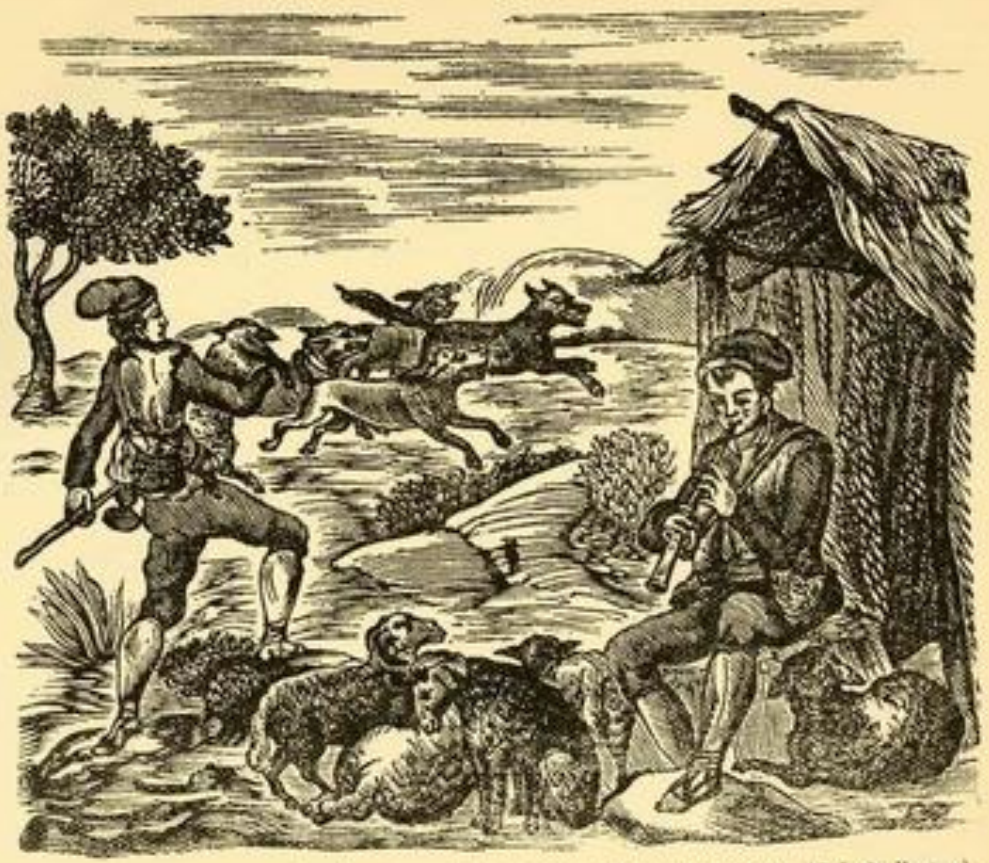

Pastors, segons una capçalera de romanç de la primera meitat del segle XIX. (Col. de l'autor.)

Els llops cervers eren els més grossos i terribles.

Antigament els llops eren el malson de les gents de muntanya, que recorrien a diversos sistemes per a guardar-se'n. Hom recitava diferents oracions qualificades de *parenostre del llop*, a les quals hom atribuïa la virtut de guardar de l'atac d'aquestes feres.

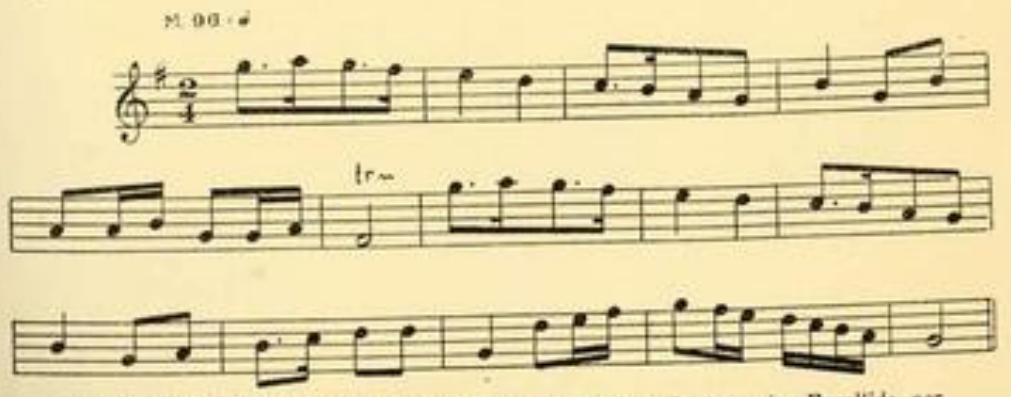

Tonada de flabiol dels pastors lleçunesos per a espantar el vent roig. Recollida per Josep Maria Vilarmau.

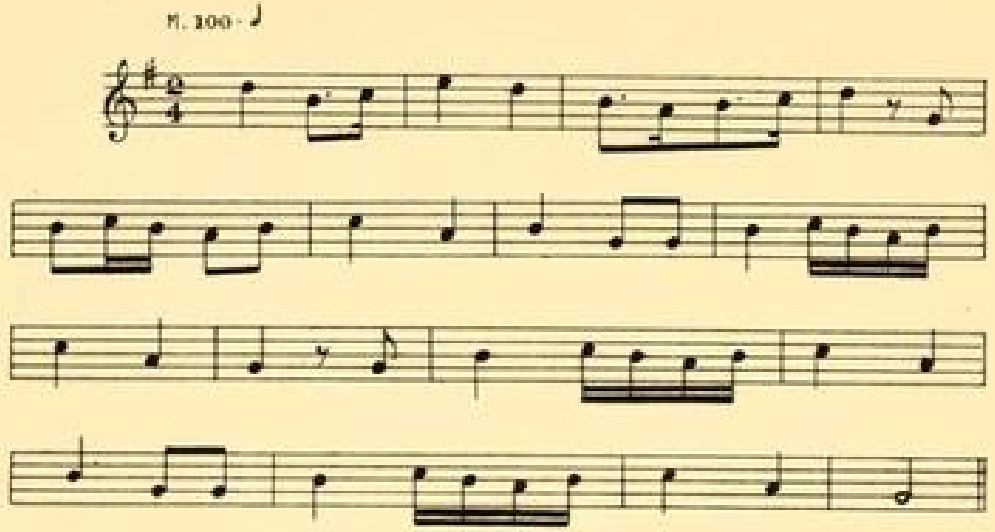

Tonada de flabiol dels pastors lluçanesos per a apletar el bestiar. Recollida per Josep Maria Vilarmau.

Per primer d'any hom organitzava batudes i caceres collectives de llops, car hom creia que era el moment més bo per a la cacera, i, altrament, hom creia també que era quan més calia preservar els ramats i les persones de llur fúria i, en conseqüència, dels estralls que produïen.

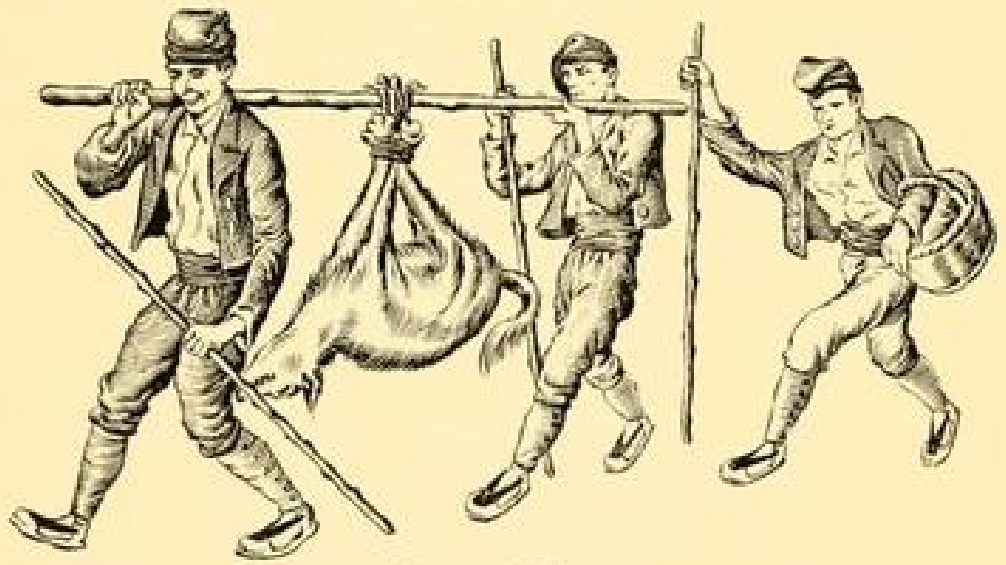

La capta del llop

Quan hom caçava un llop era costum de fer l'anomenada *capta del llop*. Hom li tallava la testa, l'enfilava al cim d'un pal alt i voltava per les masies i poblacions properes al lloc de la cacera que haurien pogut sofrir perjudicis de consideració a causa de la gran fúria de la víctima.

Al peu de la porta de les masies visitades cantaven aquesta cançó:

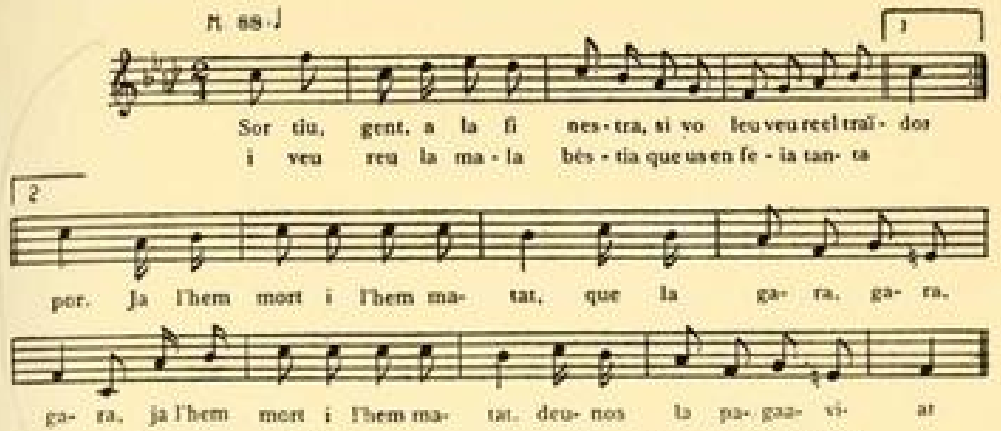

Sortiu, gent, a la finestra,
si voleu veure el traïdor,
i veureu la mala bèstia
que us en feia tanta por.

Ja l'hem mort i l'hem matat,
la gara, gara, gara,
ja l'hem mort i l'hem matat,
deu-nos la paga aviat.

Ja podreu sortir al defora
sense pena ni recel
i voltar per la muntanya
com si voltéssiu pel cel.

Deu-nos ous i botifarres
i també carn de corder,
que cap xai de la ramada
no us robarà el llop cerver [1].

La gent sempre responia a la capta, que venia a constituir com un premi als caçadors. Si en tenia, hom donava amb preferència costelles, carn de xai o d'ovella, amb l'intent de significar que era una presa salvada de les urpes de la fera. Els qui sempre donaven com una mena d'obligació eren els carnissers, car deien que si els llops arribessin a imperar, llur ofici desapareixeria perquè el bestiar s'acabaria.

Els caçadors de llops que volien explotar molt el fruit de la cacera espellaven la presa, adobaven la pell grosserament amb cendra i pedra foguera i l'omplien de palla fins a donar-li una forma més o menys semblant a la del llop. Enfilaven aquell ninot de palla amb un samaler que portaven al coll entre dos i el passejaven d'ací i d'allà tot captant.

El gener no és favorable per a la cacera; bé diu la dita:

Mentre el gener passa
deixa la caça.

Hom gairebé només pot caçar la llebre al rastre quan ha nevat; però aquesta cacera resulta pesada i generalment poc profitosa. Sobre la llebre i la seva cacera, hom diu:

Llebre de gener,
vora l'esquer.

Pel gener i pel febrer
busca la llebre al seu joquer

No hi ha gener sense llebre
ni maig sense perdiu.

Si cerques un gos llebrer,
prova'l pel gener.

[1] Recollida per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

Pel gener no hi ha gos llebrer
ni bon corraler.

Pel gener
busca la llebre
el mullader.

Pel mes de gener
no hi ha cap gos coniller.

Pel gener
no hi ha gànguil llebrer
ni bou carreter.

És creença estesa que els animals de pèl que hom caça per tal d'aprofitar-ne la pell s'han de caçar immediatament després del pleniluni, a fi que aquella es conservi bé i sobretot perquè el pèl no caigui.

Hom també surt a caçar la perdiu, la qual resulta, si fa no fa, tan difícil d'agafar com la llebre.

Fent allusió al poc profit que s'obté d'aquesta cacera en relació a l'esforç que comporta, hom diu dels que són molt afectats per les perdius se'ls mengen el blat del graner, és a dir, que el profit no compensa tant d'afany. Hom diu encara sobre la cacera de la perdiu del gener:

La llebre, segons un rodolí d'una auca de bèsties set-centista. (Col. de l'autor.)

Pel gener,
el perdigot al coll.

Pel gener
no hi ha esparver perdiguer.

L'observació del pas dels ocells dóna origen a diversos averanys quant als fenòmens atmosfèrics i a la intensitat de la temperatura, així com també pel que respecta a la cacera. Amb tots el refranys que fan referència als ocells hom podria compondre un curiós, poètic i divertit calendari ornitològic que no mancaria d'interès:

Si pel gener la gavina va per l'horta,
fes foc i tanca la porta.

Car aquest ocell marí només volta per terra quan fa molt de fred.

Per Sant Pau
la cigonya al camp.

El pardal
pel gener, ermità,
i pel juliol, a robar.

En temps de fred el menjar escasseja i el pardal es veu obligat a soplujar-se i acostar-se a l'home, mentre que en temps de calor volta per les eres, on roba blat del que tantes suors ha costat al pagès, el qual no dubta a qualificar-lo de lladre.

Hom creu que pel gener es casen els ocells, com també ho creu d'altres mesos.

Pel gener
els ocells al joquiner.

Pel gener
la perdiu busca el joquer;
pel febrer,
el niu a fer;
pel març
tres ous nats;
per l'abril
quatre o cinc;
pel maig
piu piu per les mates;
pel juny
ja són com el puny,
i per l'agost
ja corren de dos en dos.

Pel gener
els tords al paner.

La perdiu pel gener
busca muller;
pel febrer
el niu ja té;
pel març
ja està covant;
per l'abril
tot el dia al niu;
pel maig
a fer piu piu me'n vaig;
pel juny
ja són com el puny;
pel juliol
corren pel poliol,
i per l'agost
no les agafa qui vol.

La lluna nova del gener és la més bona per a tallar la fusta destinada a fer carbó i a cremar a la llar. Si hom la talla en lluna vella no té cos; crema com palla i no se sap *carbonar*; és a dir, que li costa de fer-se carbó. Hem creu que el carbó del gener és el més bo i que per això aquest mes és el millor i més a propòsit per a fer-ne.

El mes de gener
és el millor per al carboner.

Hom considera la lluna vella del gener com la millor per a tallar la fusta destinada a obrar, sobretot el roure. Hom creu que dobla la seva força i resistència i que no es polla:

Per la lluna vella de gener
talla la fusta el bon fuster.

Talla la fusta el bon fuster
per les minves del gener.

Si bona casa et vols fer
talla la fusta pel gener.

La fusta tallada pel gener
la millor del món és.

La fusta per fer ta casa
pel gener ha d'ésser tallada.

La perdiu, segons una auca d'ocells set-centista. (Col. de l'autor.)

Quant al tallament de la fusta en una o altra lluna, conta la llegenda que es fa així per consell de Nostre Senyor. El Creador va encarregar al

patriarca Noè que construís l'arca salvadora de les espècies. El vell hi va invertir cent anys. Però li passava que mentre enllestia un cap de l'obra, ja se li havia corcat la feina que tenia feta; i quan es proposava adobar aquesta, se li corcava l'altra; així era que no trobava manera de sortir-se'n. Un dia que Nostre Senyor el va visitar per tal de veure si tenia l'arca gaire avançada, el vell patriarca li exposà la seva preocupació pel corcament de la fusta; i Déu li parlà d'aquesta manera:

El patriarca Noè construint l'arca, segons una auca vuit-centista. (Col. de l'autor.)

Arbre que perd la fulla,
talla'l de lluna vella;
arbre que la conserva,
talla'l de lluna tendra.

I des d'aleshores sempre més s'ha fet així.

Per a serrar la fusta o *picar el bosc* es formen colles de serradors o de picadors ambulants que volten pels pobles i per les masies. Solen estar formades per quatre homes: el *cabrer*, que és el qui s'enfila a la *pollina* on hi ha lligat el tronc que han de serrar i que sosté la gran serra per la part superior, qualificada de *cabra;* els dos serradors que manegen la serra des de terra són qualificats de *renarders* perquè estiren la serra pel *renard*, o sia la part inferior; el cap de colla fa de cabrer o d'*entrescador*, llima les serres quan convé i sobretot les entresca, és a dir, decanta les dents una ençà i altra enllà a fi que l'acció de l'eina sigui més eficaç. A un extrem de la plaça o planell on treballen encenen una gran foguera tant per a escalfar-se com per a coure la virosta. Els serradors no fan la vida en comú; cadascun cuina la seva olla, que tot sovint va a remenar i a curar. La feina de serrador és pesada, i com que per a cobrar energia beuen tot sovint, per a justificar-ho diuen que:

El llenyataire, segons un gravat d'una edició sis-centista de les Faules d'Isop. (Bibl. de l'autor.)

La bóta i el tascó
fan el bon serrador.

Un estri indispensable en el bagatge de les colles de serradors és el bot del vi, que és costum que comprin en comú. Cada serrador omple la seva bóta i beu del seu vi, puix que a l'hora de liquidar cadascun paga el beure pel nombre de bótes que n'ha begut.

Els serradors són tinguts per forts i braus, i pertot arreu on passen desperten la simpatia de les donzelles. La corranda, però, els pinta com a mals marits:

El llenyataire, segons un patró set-centista de pintar rajoles. (Arx. de l'autor.)

Ai, noia, no et casis
amb cap serrador,
que són uns borratxos
i donen bastó.

LA VIDA A LA COSTA

Per aquest temps l'aigua del mar sembla que disminueixi o que es *baidi*, segons el dir popular. Aquest fenomen és conegut per la gent de mar per *minves*, perquè el cabal d'aigua sembla que minvi, i per *seques*, perquè en baixar el nivell de l'aigua resten al descobert algunes roques o seques que es troben a poc fons, gairebé a flor d'aigua. Aquest fenomen afavoreix la pesca, però perjudica la navegació, i d'ací que hom digui:

Les seques de gener
bones per al pescador
i males per al mariner.

Hom creu que la intensitat de les minves està en relació amb la cruesa del fred.

Pel gener generet
minva el mar
i puja el fred.

Les minves acaben pel febrer, durant el qual el mar revé i torna a la normalitat:

Pel gener el mar se'n va
i pel febrer el mar se'n ve.
Pel gener el mar s'empedra
i pel febrer es desempedra.

Perquè amb les minves surten a flor d'aigua molts baixos i tinells que empedren el mar i pel febrer tornen a amagar-se sota l'aigua.

La gent de mar creu en la influència de la lluna damunt de la mar i de la pesca.

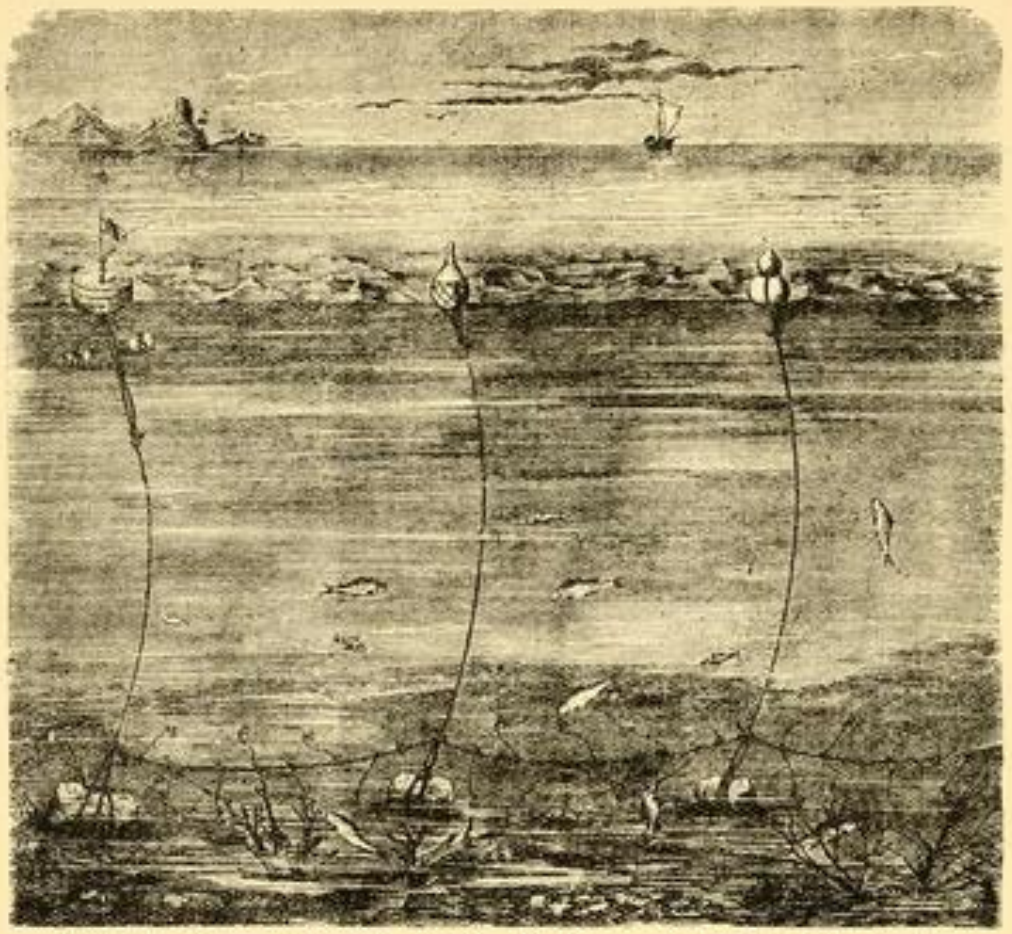

Calada de palangres. D'un dibuix de l'obra *Die Balearen*, de l'arxiduc Lluís Salvador.

Hom creu que passada la lluna nova d'aquests mesos giren males mars i trànguls, alhora que vents que dificulten la navegació.

Lluna de gener tombada,
maror i marinada.

Lluna de gener girada,
mar avalotada.

Pel gener lluna vella
pesca vora terra;
pel gener lluna nova
surt a pescar a fora.

El vent massa intens és dolent per a la pesca, especialment vers la darreria del gener:

Llevant per Sant Pau,
pesca, adéu-siau.

Si per Sant Pau fa tramuntana
el pescador passarà gana.

La boira afavoreix la pesca de la sardina, que es decanta vers la costa i fa de bon pescar.

Boires per la serra,
sardines cap a terra.

Per aquest temps, si els dofins salten molt, anuncien maror i trànguls.

Si pel gener
el dofí salta,
la calma espanta.

L'abundor d'aquest peix és interpretada com averany de garbinades fortes.

Si pel gener
hi ha molts dofins,
any de garbins.

La rajada, segons una auca set-centista de peixos. (Col. de l'autor.)

És creença estesa que si per la diada de Sant Vicenç plou copiosament és averany segur de bonances per la mar.

Si el dia de Sant Vicenç plou,
bona anyada de rem, si Déu ho vol.

Les seques i les correnties d'aquest mes perjudiquen les calades, i d'ací que hom digui:

Pel gener
les xarxes al joquiner.

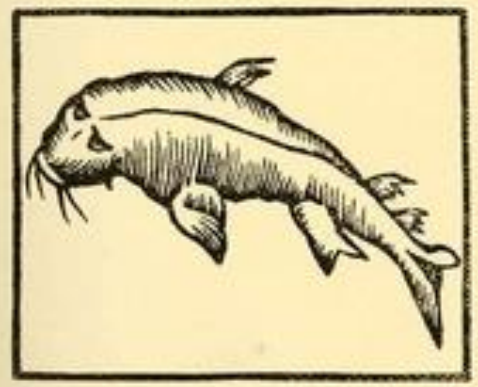

Salmó, segons una auca set-centista de peixos. (Col. de l'autor.)

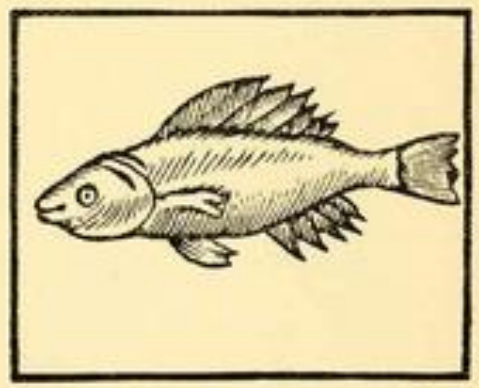

El besuc, segons una auca set-centista de peixos. (Col. de l'autor.)

Tampoc és bon temps per a pescar amb canya:

Pel gener
la canya al reconer,
i pel març
la canya al braç.

Perquè ja torna el bon temps per a la pesca petita. Tampoc és bon temps per a calar palangres, i sobretot antigament s'hi pescava tan poc que hom suposava que el peix que se n'obtenia era digne de taula de rei:

Del palangre del gener
el rei és el primer.

La pesca del palangre és una de les poques que es fan tot l'any, i d'ací que la gent digui:

De gener a gener
peix de palangre menjaré.

Hi ha peixos dels quals pel gener se'n pesquen pocs i el poder-ne menjar resulta excepció. Entre aquests peixos es troba el verat.

Pel gener
el verat és cavaller.

Quant a la qualitat dels peixos durant aquest moment de l'any, i considerant-los sota el punt de mira mengívol, hom diu que:

Peix de gener,
carn de corder.

Lluç de gener
val un corder.

Pel gener
el lluç és cavaller
i els altres mesos també.

De gener a gener
el lluç va bé

Boga de gener
mil gustos té.

La rajada pel gener
millor que carn de corder.

El salmó del gener,
pel rei el primer.

Besuc pel gener,
menjar de cavaller.

LA VIDA A POBLAT

La vida vilatana i ciutadana no pren dins del gener cap particularitat que la caracteritzi i determini. Continuen, si fa no fa, els mateixos costums que durant el desembre i que caracteritzen el temps de fredor.

Aquest temps serà el preferit per a jugar a pilota tant els infants com la gent gran. Antigament les pilotes les feien els sabaters. El gener era el temps típic de fer pilotes després d'haver treballat a desdir fent sabates per a les festes de Nadal.

Pel gener
fa pilotes el sabater.

Les pilotes antigues eren botarudes i deformes, però així que hom les havia *trincat*, és a dir, que les havia fet botre una sola vegada, ja prenien la

forma esfèrica perfecta. Per això, quan hom vol qualificar una cosa de completament nova i no estrenada, diu que *és nova de trinca*, és a dir, ni tan sols provada.

El joc de pilota havia estat un dels més estesos. Donava lloc a un gran nombre de jocs i combinacions que han originat diferents proverbis i frases proverbials. El joc de la pilota havia estat molt popular a Grècia i a Roma. Era joc distingit; el jugaven persones d'alt llinatge i donava categoria i distinció. També hi jugaven les dones. Nausica havia estat una bona pilotaire.

Infants com juguen a pilota, segons una auca dels jocs de la mainada del segle XVIII. (Col. de l'autor.)

Un altre joc propi d'aquest temps era el del *Gat i la Rata*. El jugaven els dos sexes i a voltes barrejats. Un jugador feia el paper de gat i un altre el de rata. Tots els altres es disposaven en renglera o en rodona, agafats per les mans i estesos els braços i tan distanciats com podien l'un de l'altre. El qui feia de rata corria amunt i avall, passant ara ençà, ara enllà, per davant i per darrera de la colla, travessant la rodona o la renglera per entre els jugadors i per sota de llurs braços. El qui feia de gat l'empaitava fins que l'atrapava. El joc portava molt moviment i era motiu de gatzara.

Per efecte de la visita dels serradors, la mainada, especialment la petita, jugava a la serra vella al so d'una cantarella poc decorosa. Amb un cordill unit pels dos caps feia un entrellaçat, suspès per un cap a un clau de la paret o a un barró de la cadira, i per l'altre, agafat amb la mà, feia un moviment d'ençà i enllà que tractava d'imitar el moviment de vaivé de la serra.

Un dels entreteniments de la mainada d'ahir, en aquest temps, era el gronxar-se, servint-se dels troncs i de les bigues que tant abundaven per raó d'ésser el moment preferit per a la tala dels boscos.

Infants com es gronxen, segons un ventall vuit-centista de quarto. (Col. de l'autor.)

Infants com es gronxen, segons un ventall vuit-centista de quarto. (Col. de l'autor.)

Del joc de pilota i del de la serra vella en tornem a parlar en tractar de la vida a poblat en el mes d'octubre, temps en què també era costum jugar-hi.

Com una conseqüència de la feina dels bosquerols començaven a sortir els llenyataires, que venien la llenya a càrregues. Hom creia que la llenya tallada en temps de fred i en lluna plena era la millor per a la llar. Els marxants de llenya menaven ruquets i feien un crit especial que deia:

De soca i d'arrel d'arboç,
qui en vol comprar, senyors?

La llenya d'arboç era considerada com la més bona per a encendre foc.

Per les contrades olieres començaven a passar els compradors de la remòlta, pinyola o sansa que resulta com a residu de la mòlta de l'oli. Per les contrades lleidatanes la solien comprar els guixaires de Cervera, que la feien servir de combustible per als forns. Menaven ruquets per a transportar-la i la pagaven a molt baix preu perquè resultés més econòmica que la llenya. Modernament la remòlta és emprada per a la calefacció de las llars humils i se la coneix amb el nom castellà d'*orujo*.

L'establiment de botigues pel comerç és relativament modern dins de la vella vida de l'home. Encara avui per tota l'Asia, tan densa de població

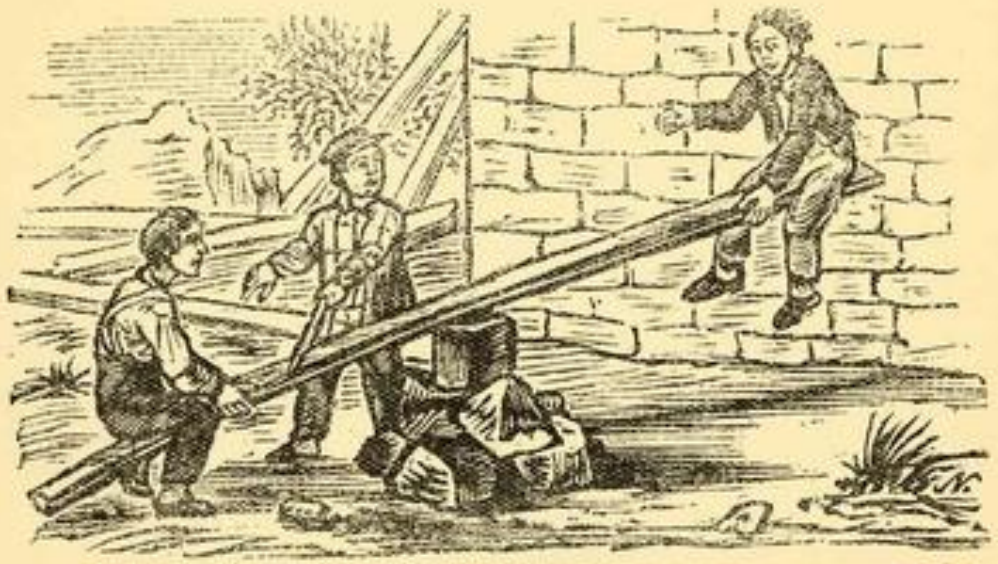

Infants com es gronxen, segons un ventall vuit-centista de quarto. (Col. de l'autor.)

i tan policroma de pobles, es pot dir que tot el comerç és ambulant i compta amb una fabulosa població transhumant de marxants de tota mena d'articles. Des dels restaurants als espectacles públics, res no és fix i sedentari. Quan la rondalla ens parla de marxants, sempre ens els presenta ambulants i transhumants. Àdhuc algunes de les arts liberals, com la medicina, per exemple, s'exercien de manera ambulatòria. El comerç, quan no era fet en mercat o en fira, era exercit pel carrer i de manera ambulant, com molts dels oficis i de las feines. Sembla que l'establiment de botigues i de llocs fixos

Marxant de llenya, segons una auca set-centista dels Baladrers de Barcelona. (Col. de l'autor.)

El venedor ambulant de llenya, segons una auca dels Baladrers de Barcelona del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

de venda i de treball, pels nostres països llatins almenys, reconeix origen jueu. La població de marxants ambulants que envaeix les viles i pobles reconeix la forma més vella de mercadatge, i, a més dels marxants propis de tot l'any, té els de temporada, els quals periòdicament reapareixen, d'acord amb l'ús i utilitat de l'article que venen.

Pel gener comença la posta de l'aviram i es posen les primeres llocades, i hom fa diferents averanys a propòsit dels polls que en neixen. La parèmia diu de l'aviram en general:

Pel mes de gener
dóna la volta al galliner.

Pel gener,
cada gallina al seu lloquer.

Les polles de gener
ponen al paller.

Polls nats del gener
ponen dins del paner.

Lloca de gener,
ous en el paller.

Pel gener,
els ous a cap diner.

A mitjan gener
els ous a diner.

A mig genet
cada gallina al joquiner.

Polles de gener,
les que ponen primer.

Poll de gener
per Sant Joan canta al galliner.

El pollet de gener
per Sant Joan me'l menjaré.

Els polls de gener
van amb la lloca al galliner:
els polls de Sant Joan
tots acaben al femer.

Dels polls de gener
pocs n'arriben al galliner,
i dels que van al galliner
cada ploma val un diner.

Pollet que ve pel gener,
pel juny me'l menjaré.

Poll de gener
juga amb son pare al galliner.

El pollet de gener
puja amb son pare al galliner.

Dels polls de gener
pocs n'arriben al galliner,
però el que hi arriba
és com un corder.

Polls de gener,
cada ploma val un diner,
però s'hi han de posar primer.

Hom creu que l'aigua de gener no és bona per a beure i que es polla i cuca a les cisternes. Les contrades pobres d'aigua tanquen les cisternes per tal d'evitar que hi entri aigua de les pluges del gener.

Pel gener tanca la cisterna,
que l'aigua del cel és dolenta.

L'aigua de gener
cucala sol ser.

Hom creu que el gener és el mes millor per a matar el porc, a fi que es conservi:

Mata el porc per la lluna del gener
si vols que es conservi bé.

Hom creu que durant aquest mes la carn de porc és més saborosa que durant la resta de l'any. El refrany també diu:

Si vols passar un bon gener
tingues un porc al saler.

CAP D'ANY

La commemoració popular de la diada de Cap d'any o ninou (nom derivat del llatí *annum novum*) sembla tenir reminiscències d'origen druídic i romà.

Hom parla d'un branquilló del bosc de la deessa Strenia, present de Ròmul a Traci. L'ofrena significava un averany venturós per l'any que naixia. Sabem que el poble romà va conservar el costum durant segles. Els amics i els parents rebien en aquesta diada el branquilló del bosc de Strenia, que els beneïa l'any.

Foren aixecats temples a la deessa dins del seu bosc. Durant aquest dia hom feia nombrosos sacrificis. El branquilló sagrat dels romans fou substituït per l'esca en les cerimònies religioses druídiques, vegetal sagrat que els sacerdots tallaven al bosc amb un falçó d'or i que hom considerava esquivador dels esperits malèfics.

Antigament l'any començava per l'Encarnació, o sia el dia 25 de març. El rei Pere I *el Cerimoniós*, amb la finalitat d'honorar més la festa de Nadal, va manar que als seus dominis l'any comencés per Nadal, i per aquest motiu des del 1350 al reialme d'Aragó van coincidir i fusionar-se els dies de Nadal i de Cap d'any.

El rei dictà una Pragmàtica, donada a Perpinyà el dia 16 de desembre de l'any 1350, per la qual estatuïa que des del vinent dia de Nadal la documentació de la cancelleria reial i de tots els tribunals dependents de la Corona d'Aragó fos calculada des de la Nativitat de Jesús en lloc d'ésser-ho des de l'Encarnació com fins aleshores s'havia comptat oficialment («per ço que pus sovint la dita Nativitat de Nostre Senyor en memòria sia aguda e encara foragitats idus, nones e chalendas»), i fou adaptada al càlcul correlatiu de dies

com encara s'estila avui dia. Aquesta distribució calendàrica va persistir a casa nostra fins al regnat de Felip I de Catalunya i II de Castella; tenim dades demostratives que tal calendari, imitant l'establert per Maximilià I d'Alemanya i Carles IX de França, va començar a regir a la nostra península des del primer de gener.

El terme ninou havia estat antigament d'ús general per a designar el dia d'avui. Desclot, en descriure la presa de la ciutat de Mallorca, diu: «lo darrer dia del mes de desembre, lo vespre de Ninou, que fa lo temps bel e clar». En la crònica del rei Pere *el Cerimoniós* hom llegeix també: «A tots los donam un convit general lo primer dia de gener, que solen dir-ne Ninou, en lo nostre gran palau e en la sala general.»

Havia estat costum estès en molts pobles celebrar *consell* després de l'ofici. El senyor Rector l'anunciava des de l'altar en acabar els Sants Oficis. Tenien dret a assistir-hi tots els caps de casa. Tenia lloc a la plaça o sota l'atri o porxo de l'església. El presidia el més vell dels presents. El consell era per a tractar dels interessos comunals. Tothom hi tenia veu. Els acords presos en consell eran tinguts per sagrats i el seu incompliment comportava la sanció general. El consell d'avui era consuetudinari. Durant l'any hom en convocava sempre que calia resoldre o tractar algun afer d'interès comunal. Quan hom havia de tractar algun afer de crítica d'algun veí, el consell es feia a la sagristia en lloc de la plaça. També podia anar-hi tothom, però només tenien dret a votar els caps de casa. Havia estat costum estès de fer un ball després del consell, en el qual només ballaven els caps de casa i en què el més vell, que havia actuat de president, feia de capdanser. És molt probable que el ball fos d'origen cerimonial i formava part del consell, encara que modernament semblava que no hi tenia cap relació. Antigament, en casos extraordinaris i excepcionals que interessaven a diverses poblacions o a la contrada, hom feia *junta d'arbre*, que era un consell celebrat al bosc, sota l'ombra d'un arbre secular que abrigava els concurrents. A fi de donar efectivitat als acords presos hom nomenava un capità i un tinent d'arbre, que assumien el càrrec de portar a terme els acords. Les decisions que s'hi prenien eren també considerades com a sagrades. Llavors de la invasió napoleònica van fer-se nombroses juntes d'arbres. Al parc de la Ciutadella de Barcelona es conservava la soca d'una alzina surera secular procedent d'uns boscos de la Junquera, propietat del literat Carles Bosch de la Trinxeria, sota l'ombra de la qual van aplegar-se els batlles d'una cinquantena de pobles empordanesos arran de la guerra amb França. Era costum, un cop finida la junta, fer un ball rodó al voltant de l'arbre, en el qual intervenien tots els concurrents com una mena de segellament i consagració dels acords presos.

Els consellers i jurats de la ciutat de Barcelona, elegits el dia de Sant Andreu, prenien possessió de llurs càrrecs el dia d'avui. Un cop investits de la gramalla distintiva de llur categoria, anaven a la Seu a donar gràcies a Déu per haver estat designats per a l'exercici d'un càrrec tan honorífic. A la tarda tenia lloc *la cavalcada del vidre*, a la qual assistien oficialment els consellers més importants.

En molts indrets, avui, s'havia fet la subhasta de l'arrendament dels serveis del forn, de la carnisseria, de la taverna i de l'hostal. Aquests establiments solien ésser del patrimoni del comú, que els arrendava a qui oferia condicions més bones. La venda del pa, de la carn i del vi solia atorgar-se al qui es com-

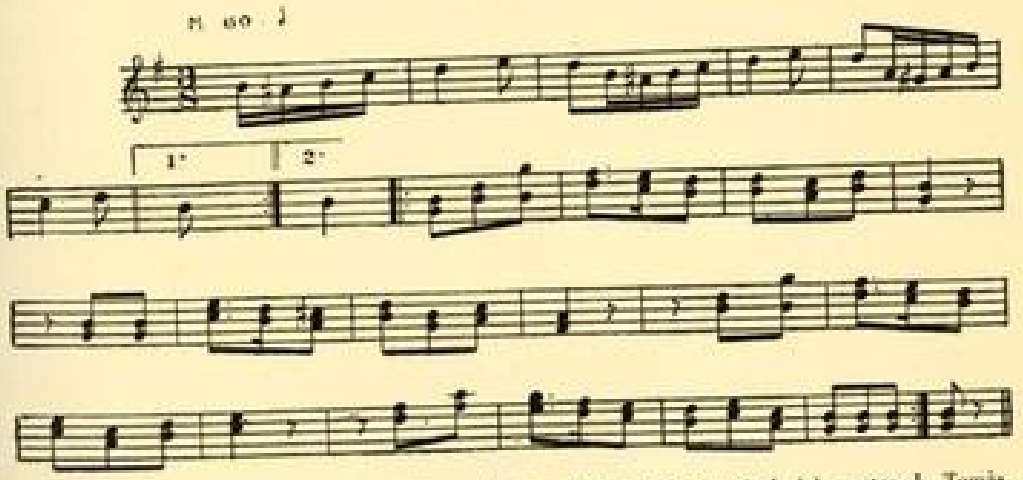

Ball de l'Arbre, de Matadepera. Recollit per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

prometia a donar aquests productes a més bon preu, qualitat per qualitat. L'hostal era concedit al qui en donava més d'arrendament. En general l'arrendament dels tres queviures indicats durava només un any; el de l'hostal solia ésser per tres o per cinc anys. L'encant es feia al mig de la plaça, davant de

tothom. Era prèviament anunciat per crida. En alguns punts es feia al matí en sortir de missa: en altres, havent dinat. En començar l'encant el subhastador encenia una candela i mentre cremava podien fer-se ofertes. Quan s'acabava la candela, hom atorgava l'arrendament al darrer qui havia ofert.

A Tarragona, avui, sortia una comitiva formada pel majoral de la confraria dels pagesos acompanyat de gralles i timbals, i repartia i venia els bitllets de la rifa de sant Antoni. La rifa constava de tres sorts: un porc, un moltó i una imatge de sant Antoni Abat.

En els segles XIII i XIV estava molt estès el costum de fer estrenes. Se'n feien als familiars i als amics més íntims i més estimats. Es feien estrenes de molt valor, entre las quals abundaven les joies i altres objectes de metalls nobles i pedres valuoses i rares.

El costum de donar estrenes fou tan abusiu que el Consell de Cent de Barcelona va haver de dictar ordinacions i disposicions reguladores i interdictives. Fins arribà a condemnar els infractors a presó o a penyora. La documentació municipal del segle XIV ens dóna nombroses dades en aquest sentit. La vigília de Tots-Sants del 1324 fou ordenat pel consell i publicat pel nunci que aquests bans fossin mantinguts i servats perpètuament, i al mateix temps que cada any, a l'època en què es fa canvi de consellers del Comú, fossin llegits, publicats, renovats i confirmats. En virtut d'ells fou manat que ningú, fos home o dona i de la condició que fos, d'aleshores endavant no gosés, per les festes de Nadal, de Ninou i dels Reis, ni un mes abans ni després, donar diners ni nous ni ametlles a cap mena de persona, sigui gran o petita, tant si es fadrí com si no ho és, excepte el que pugui donar als seus infants o a la seva esposa dins de casa seva. Els qui fessin contrafacció pagarien per cada vegada dos-cents sous i els qui per manca de diners no podien pagar-los havien d'estar presos.

A la Vall d'Aran la gent es donava les estrenes per sorpresa. El qui primer les podia donar a un altre rebia d'aquest una petita gratificació. Hom en deia *donar el bon dia de l'aninós*, és a dir, del ninou. En donaven els infants a llurs padrins i persones grans, i els pobres als rics.

Pels voltants de l'any 1870 va establir-se el costum d'enviar targes de visita a tall de felicitació als parents, amics i coneguts. Al principi hom combatia el costum perquè venia de França i per ésser estrangerat i poc adient amb l'agre de la terra.

El costum de fer presents el dia d'avui ve de molt enllà. Els pobles pagans posaven una taula ben parada al peu de la porta del carrer per tal que poguessin menjar graciosament a discreció els vianants i passants desconeguts. El costum constituïa un record de temps més reculats en què es feien sacrificis als genis en tal dia com avui. Els transeünts desconeguts vingueren a suplir els genis anteriors i a fer llur paper. El rodolar del temps féu evolucionar el costum fins a convertir-lo en els presents i estrenes del tipus que encara hem aconseguit. L'Església ha combatut i condemnat molt intensament les estrenes de Cap d'any per reconèixer origen pagà i gentílic. En temps de Carlemany foren dictades disposicions privatives de gran duresa i rigorisme. És possible

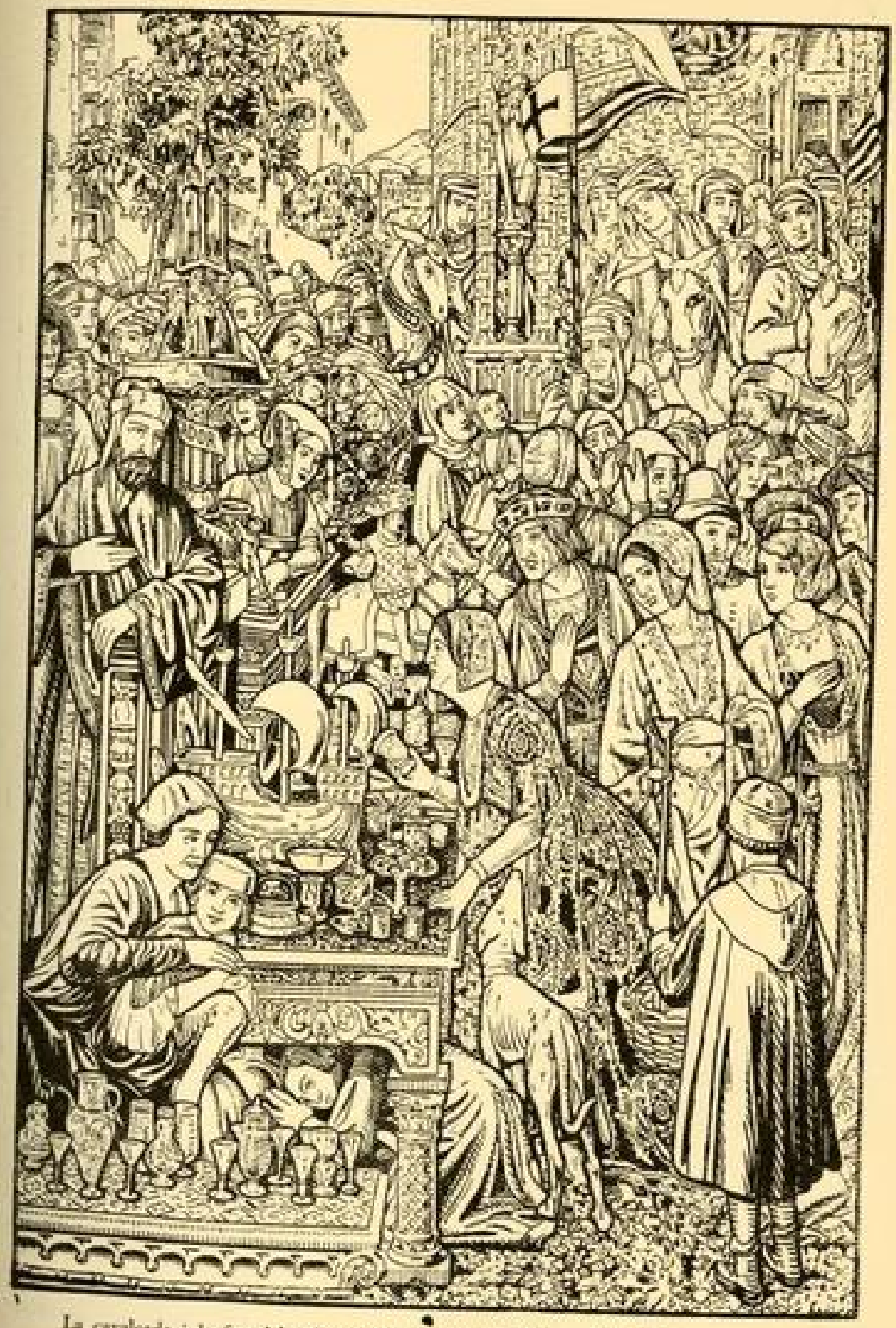

La cavalcada i la fira del vidre, segons un tapís pintat per Fèlix Mestres l'any 1928. (Ajuntament de Barcelona.)

que l'àpat extraordinari que hom encara celebra avui en la majoria dels pobles europeus recordi les taules parades en honor dels déus primer i dels diables més tard.

La gent menestrala i la humil, avui, es vestien amb llurs millors robes i anaven a visitar els parents, especialment els de més categoria que ells, per tal de felicitar-los. Era obligat que els néts anessin a visitar els avis per rebre

Es tamborers de sa Sala, de Ciutat de Mallorca.

Toc de timbals dels *tamborers de sa Sala*, de Ciutat de Mallorca. Transcripció musical del mestre Antoni Noguera.

de llur boca el desig de felicitat per a l'any que començava. També hom anava a veure els amics més íntims i preferits.

El dia d'avui era l'escollit per a esborrar diferències i recomençar amistats trencades o refredades. Hom creia que cap altre dia de l'any no era millor que aquest, per raó del sentit de bonesa que el dia comporta. Per aquest efecte, avui, hom transigia i se sentia disposat a restablir relacions que hauria refusat qualsevol altre dia de l'any.

Era costum que el qui se sentia agreujat o ofès abracés el seu ofenedor i li manifestés que donava per esborrat el greuge abans que aquest hagués parlat ni s'hagués humiliat.

Era costum que els servents, dependents i gent humil en general anessin a visitar llurs ascendents en categoria per tal de desitjar-los un any pròsper i feliç. De les persones felicitades n'hi havia que donaven estrenes a llurs subordinats com a prova d'agraïment per la felicitació rebuda.

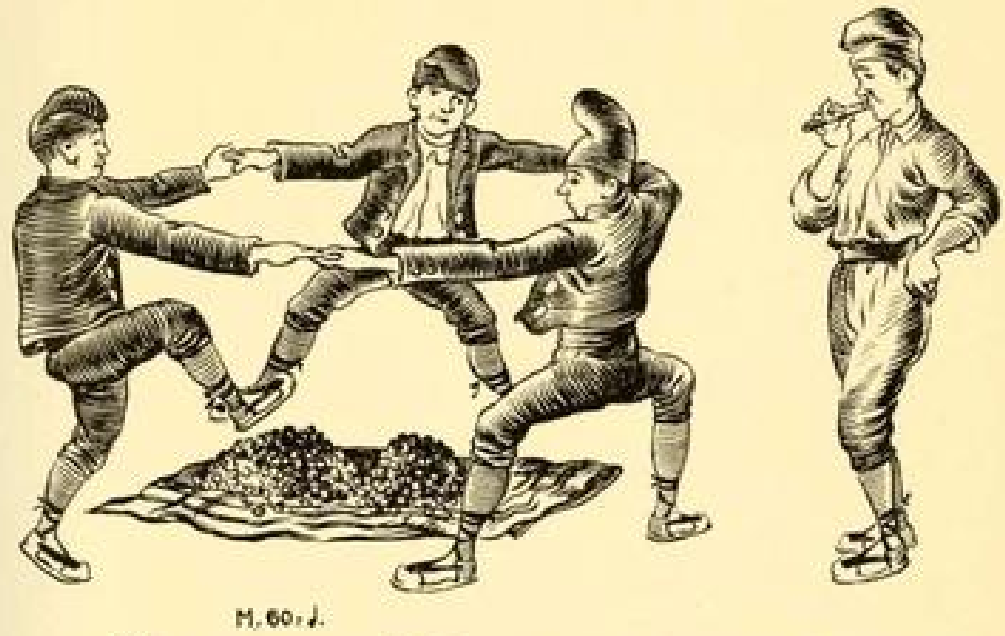

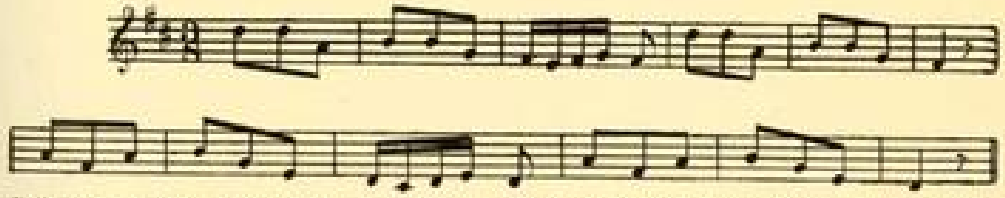

Ball de les clofolles, de Cornellana, a l'Urgellet. Recollit per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

A ciutat, els qui es donaven to, durant el passeig matinal no es descuidaven de passar per Correus per tal de veure si hi havia alguna lletra per a ells que, per deficiència d'adreça, no els l'haguessin poguda portar a casa i hagués estat exposada a la taula de destinataris desconeguts. Era obligat portar-hi els forasters que havien vingut a ciutat a passar festes, per tal que admiressin un servei desconegut als pobles, puix que era propi només de gran ciutat.

A La Bisbal els forners donaven coca ensucrada a llurs clients. Fins fa poc els confiters encara donaven torrons i d'altres llaminadures.

A la Ciutat de Mallorca els timbalers de l'Ajuntament, anomenats *es tamborers de sa Sala*, anavan a donar les bones festes a les autoritats i a les

persones més notables i distingides de la població. Feien un repic de timbals molt típic i ple de caràcter musical, dins de la poca variació que permet un instrument d'abast melòdic tan curt com el timbal. Picaven amb molta força i produïen un soroll eixordador. Si trigaven a donar-los les estrenes que desitjaven anaven augmentant la força de la tocada fins a fer-se insuportable. Generalment hom els donava la paga així que havien començat a fi que no acabessin de fer tota la tocada.

La mainada de Cornellana anaven a fer un captiri per totes les cases del poble, excepte les que portaven dol. Algunes d'aquestes solien enviar-los quelcom; a voltes els feien dir que podien anar-hi, però que no cantessin i que ja els farien almoina. Hom solia donar-los fruita seca, i amb menys freqüència, ous i cèntims. Pidolaven al so d'una cançó. Solien anar acompanyats d'un flabiolaire. Al vespre feien cap a l'hostal. Estenien una manta a terra i, asseguts al seu voltant i enmig de gran gatzara, es menjaven el que havien recollit, remullat amb vi que pagaven a l'hostaler amb els cèntims que també havien recollit. Era obligat que tots tiressin al mig de la manta les clofolles de la fruita que menjaven. Finit l'àpat, tombaven la manta del revés, tiraven les clofolles a terra en una pila i al seu voltant feien un ball estrany, ple de salts i de bots, enmig de gran cridòria que ofegava el so del flabiol que sonava la dansa. I quan estaven prou cansats de botre i de saltar donaven la gresca per acabada.

La mainada de Maçanet de Cabrenys havia fet un captiri per les cases de la població al so d'una cançoneta que deia:

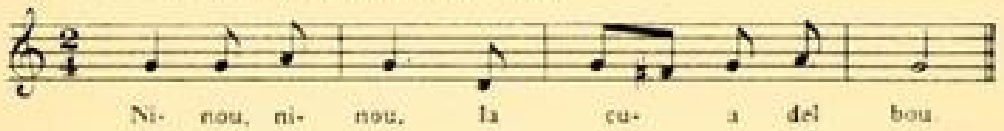

Ninou, ninou,
la cua del bou:
panses i figues,
nous i olives;
si no me'n doneu,
escales avall caigueu [1].

Tot el que recollien s'ho menjaven en comú enmig de gran gresca i alegria. Les clofolles del que menjaven les tiraven enmig de la rodona, i quan havien acabat feien un ball rodó al voltant de les despulles tot cantant la mateixa cançoneta que empraven per al captiri.

També es lliurava a captiris infantils la mainada de Boren, Isil, Fouz i Àger. Rebien fruits del temps, i a Boren *redorts*, mena de rosquilles com coquetes amb un forat al mig. Arreu cantaven petites formuletes en què es parlava del bou i, en alguns indrets, àdhuc de la vaca.

Als pobles camperols de la Provença, fins a les darreries del segle passat, encara existia el costum d'anar la mainada i el jovent al bosc per tal de tallar

[1] Recollida per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

un ram d'esca o vescarsi. Després anaven de casa en casa a oferir el ram portador de sort i de ventura i demanaven en gratificació llaminadures i fruites seques. Durant la capta cridaven: *L'agui l'an neuf* (l'esca, l'any nou). Aquest mot (que recorda el castellà *aguinaldo)*, que hom donava a la joiosa capta pels carrers, ha acabat per designar en les llengües d'oc les gratificacions del Nadal i de l'any nou.

Una forma especial del captiri consisteix en la simulació de casaments. Ho fan els infants en uns indrets i la fadrinalla en d'altres. Aparellen tota la gent del poble, homes amb dones. A voltes de manera adient i lògica, altres en forma grotesca i sense concert. Més d'una vegada hi ha qui se'n val i indueix els qui fan els casaments perquè facin aparellaments de conveniència per tal de veure si de la bromada pot derivar-se'n un veritable casament. Per regla general aquests divertiments solen produir sensació per les poblacions on es practiquen, i la gent para molta atenció en els acoblaments, unes vegades per riure i d'altres per treure'n conseqüències. Els qui han fet el casament, un cop l'han fet públic, passen a captar per les cases, on els solen donar més o menys, segons hagi estat l'encert de l'aparellament a juí dels interessats. Amb el que recullen fan un dinar o simplement un berenar, segons la importància del que han aplegat.

A Sapeira la fadrinalla al vespre volta la població, truca per les portes de les cases i canta:

Casim casam,
la bèstia o la feram...
Què mateu, porc o porca?
Me'n dareu un tros com aquesta porta?
Les coques i les llonganisses
per a nosaltres;
lo demés tot per a vosaltres.

I després van anomenant totes les noies fadrines que hi ha a la casa i les casen de parella amb els fadrins que els sembla bé. És costum donar-los quelcom, generalment recapte, i després s'ho mengen a alguna casa on solen fer tertúlia.

A Durro, llogarret de la Vall de Bohí, el costum ha perdut el caràcter de captiri. La fadrinalla masculina, el vespre d'ahir, s'aplegava en una taverna. En unes llargues tires de paper escrivien els noms de les vídues i fadrines i dels vidus i fadrins de la població. Tallaven les tires en paperetes i les posaven dins de dues barretines o gorres (una per a cada sexe), les quals feien l'ofici de bosses. Feien un sorteig, traient un nom d'home i un altre de dona successivament. Les paperetes dels aparellaments eren ajuntades amb una agulla.

Una vegada estava ja llest el sorteig, la fadrinalla formava diverses colles que, al so de diferents instruments dels que toquen els ignorants de música, recorrien la població sonant i cantant, ensems que repartien les paperetes a casa de les fadrines i vídues, que moltes vegades els esperaven darrera de

la porta ansioses de saber el nom del qui els havia tocat en sort. Antigament hom clavava els dos paperets damunt de la paret de la casa de les interessades. Com que de vegades, si l'aparellament no els era grat, elles els arrencaven, més endà s'establí el costum de tirar-los els paperets per sota la porta. Als homes no se'ls deia res. Prou que miraven de saber qui era la que els havia tocat en sort.

Els nuvis, per dir-ho així, l'endemà anaven a festejar la qui els havia tocat per promesa a casa seva. Entre la família d'aquesta el nou promès feia un gran paper i solia ésser ben rebut i afalagat. El diumenge que hi ha entre Ninou i els Reis els dos promesos anaven plegats a missa. A la tarda, acompanyats de la mare d'ella, anaven a visitar les cases més importants, on solien trobar-se diverses parelles. La facècia durava fins a la tarda del dia dels Reis. El promès s'acomiadava. Durant tota la setmana ell anava a casa d'ella a passar les vetllades, jugant a cartes i contant rondalles, mentre ella feinejava per la casa o feia mitja. En prendre comiat, la promesa li feia present d'una safata de fruites coronada amb un ram. Ell rebia el ram amb un mocador de seda. La mare de la fadrina li oferia una coca que havia pastat expressament per a ell. Al cap d'uns dies el minyó feia present a la donzella d'una peça de roba.

Aquest costum sembla que havia estat més estès que fins ara per d'altres localitats de l'alta muntanya pirinenca. Fora de Catalunya, amb lleugeres variants, també el coneixen a Astúries amb el nom de *dezotos*. Així mateix es practicava pel país basc en forma de ball, i a Madrid es feia amb el nom d'*estrechos*.

Aquest costum també és viu en diferents països de l'Europa meridional. Sol fer-se pel 14 de febrer, dia de Sant Valentí. La veu popular diu que aquest dia es casen els ocells. A Itàlia aquests casaments s'anomenen *Valneti*. Sota aquesta designació, però, hi ha compresos una pila de costums de la nostra nit de Sant Joan. A Anglaterra, el dia de Sant Valentí, els fadrins escriuen lletres a les noies. Als Vosgos solen fer-se els casaments el primer diumenge de la quaresma. A Valenciennes, fins molt endins del segle passat, feien la festa de la *neuf-mariée*, que consistia en una paròdia de casament a base de la vella més xacrosa; després de casada a l'església, era passejada triomfalment pels carrers. Aquest costum es practicava en bona part de l'Europa meridional.

En moltes poblacions del Vallès, entre elles Terrassa, a la tarda d'avui es ballava l'*Estapera*, dansa molt alegre i animada. Fa anys que s'ha perdut i només resta record de la tonada.

Durant un temps, avui, se celebraven els primers balls de disfresses. Les festes del Carnestoltes han sofert moltes transformacions dins el calendari, per efecte de les quals han començat en moments molt diversos de l'any. Durant un llarg període de temps havien començat per la Purissima, però antigament ho havien fet molt abans, àdhuc abans de Tots-Sants, car la documentació ens parla d'irreverències comeses per disfresses que entraven a fer gresca pels temples mentre se celebraven els oficis propis del dia de

Difunts. Avui, a Barcelona, s'inaugurava la temporada de balls de disfresses de la Llotja. Continuaven totes les festes assenyalades d'aquest mes fins a la Candelera. Els diumenges no se'n feien perquè n'hi havia a la Patacada.

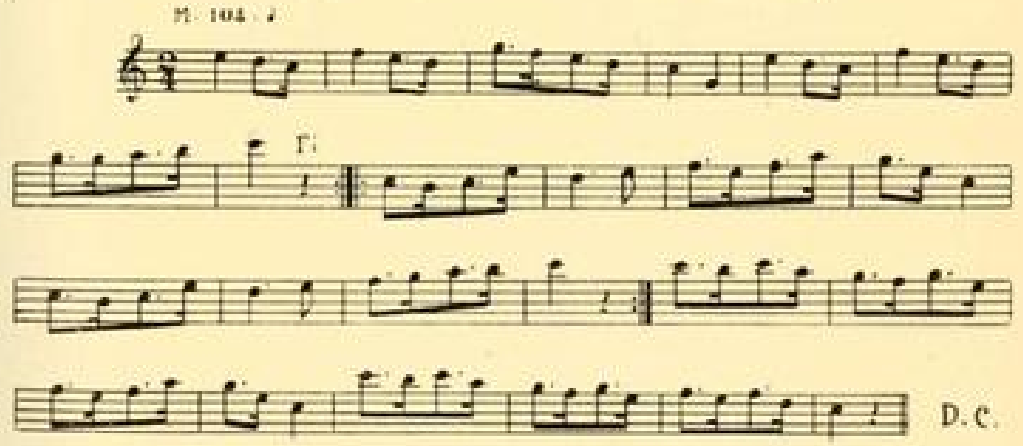

Ball de l'Estapera, de Terrassa. Recollit per Josep Soler i Camilo.

A Cornellà començaven les set setmanes de les Carnestoltes amb una ballada a la plaça. Vers les dues de la tarda feia una passada per tota la població una orquestra formada per sac de gemecs, flabiol i tamborí. Al seu pas sortien, per tal de formar corrua al seu darrera, les parelles de ballaires. Els fadrins portaven faldellí, camals amb cascavells, espardenyes, camisa blanca i, al cap, una mena de cabasset amb una llarga ploma. Les balladores duien riques robes i vestits antics molt folgats. Anaven tan enjoiades com

podien. La passada finia a la plaça, on feia cap tot el poble. Aleshores els balladors deixaven llurs parelles. Les donzelles s'aparellaven elles amb elles i, al so d'una tonada especial molt airosa que anomenaven *la volta al pou*, donaven tres voltes per tota la plaça, mig saltironant mig ballant, precedides pels músics, que, com elles, donaven també els tres volts. Finides les tres voltes, tots reposaven per emprendre el ball al cap d'una estona. El nom singular d'aquestes voltes recordava que antigament, enmig de la plaça, hi havia hagut un pou a l'entorn del qual giraven i ballaven, tot saltant, les dones

Ball dels Ocellets, de la Cerdanya.

soles. Aquest ball es repetia totes les festes i tots els diumenges fins a les Carnestoltes.

Per la plana de Cerdanya la fadrinalla ballava el *Ball dels Ocellets*. S'aplegaven en parelles, encarats l'un amb l'altre, i saltaven tan alt com podien mentre feien anar els braços intensament endavant i endarrera per donar-se aire. A cada tres salts feien un giravolt. Aquell ball, escàs de moviments, era molt pesat, puix que tots procuraven saltar més que els companys. Botaven mentre tenien alè per a fer-ho i no paraven mentre els quedaven forces. El qui resistia més era considerat com a rei del ball. Els altres havien de pagar-li el beure i tot el que volia a l'hostal, i durant tot l'any gaudia de certes distincions i consideracions entre la fadrinalla. Els ballaires es guarnien amb branquetes i brots vegetals que es disposaven al voltant del cap com si portessin els cabells a coll-i-be. Se'ls feien aguantar amb cordills que els travessaven el cap i que dissimulaven amb la barretina, que

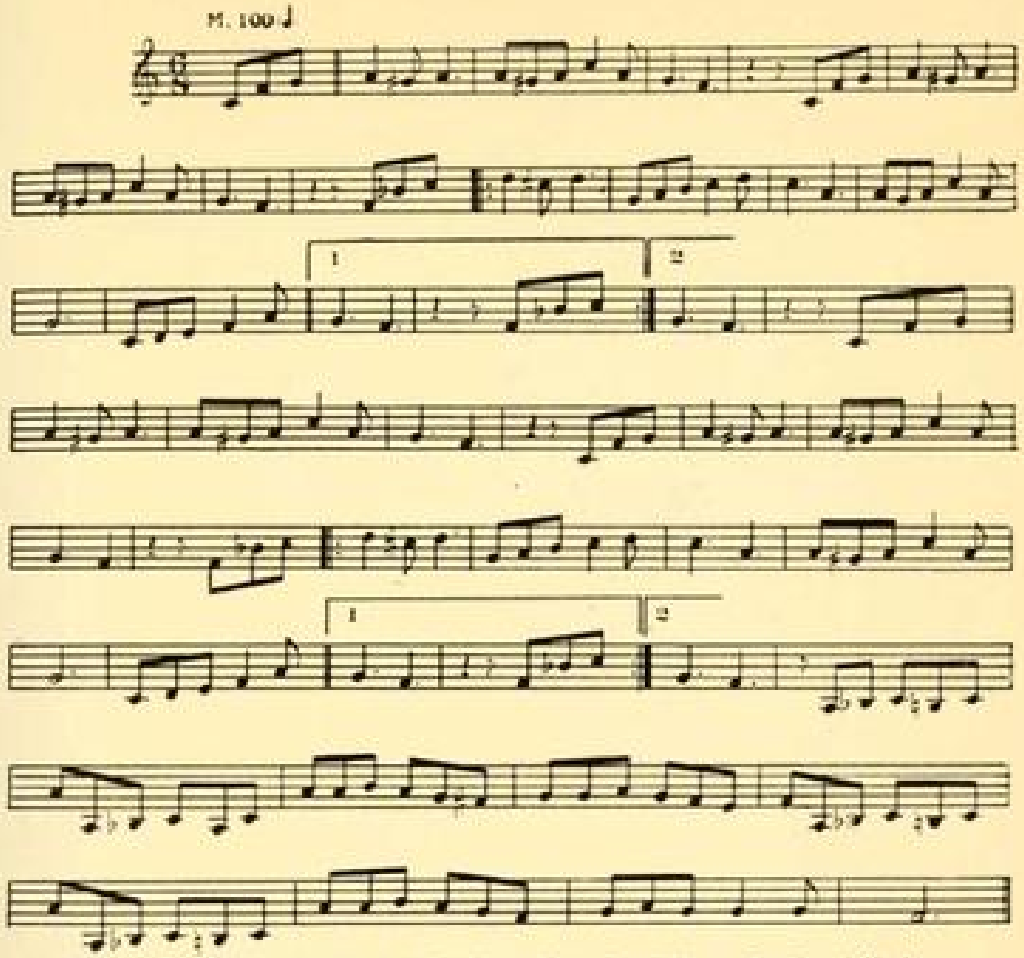

Melodia del *Ball dels Ocellets*, de la Cerdanya plana. Recollida per Pau Cots i Verdaguer. Transcripció musical del mestre Joan Camps i Arnau.

també ajudava a aguantar-los-els. En saltar, aquella mena de perruca vegetal els queia. Hom reconeixia un mèrit al qui trigava més a perdre el darrer brot. Resultava un ball molt mogut i de molta gresca. També es ballava per les Carnestoltes.

Per la Cerdanya muntanyosa s'havia ballat una altra variant dels ocellets més placèvola de moviments i de tonada. La dirigia un personatge que portava una llarga cua de guilla rematada amb un cascavell. Saltava tant com podia per tal de fer dringar el cascavell com més millor. Els companys feien tot el que podien per arrencar-li la cua i prendre-la-hi. Si ho aconseguien, fugien tan lluny com podien, sovint àdhuc a una altra població, per tal que el qui l'havia perduda no els pogués atrapar i recuperar-la. Com la variant de la terra plana, també s'havien ballat aquests *Ocellets* per les Carnestoltes.

Pel Pallars la fadrinalla ballava *la Comare*. El qui es tenia per més ardit s'asseia a terra enmig de la plaça amb una bóta de vi al costat. Els seus companys feien una mena de contrapàs per la seva vora mentre procuraven

agafar la bóta. L'assegut, que era el qui feia de Comare, els allunyava de la seva vora a fuetades. Si assolien agafar la bóta fugien, cames ajudeu-me,

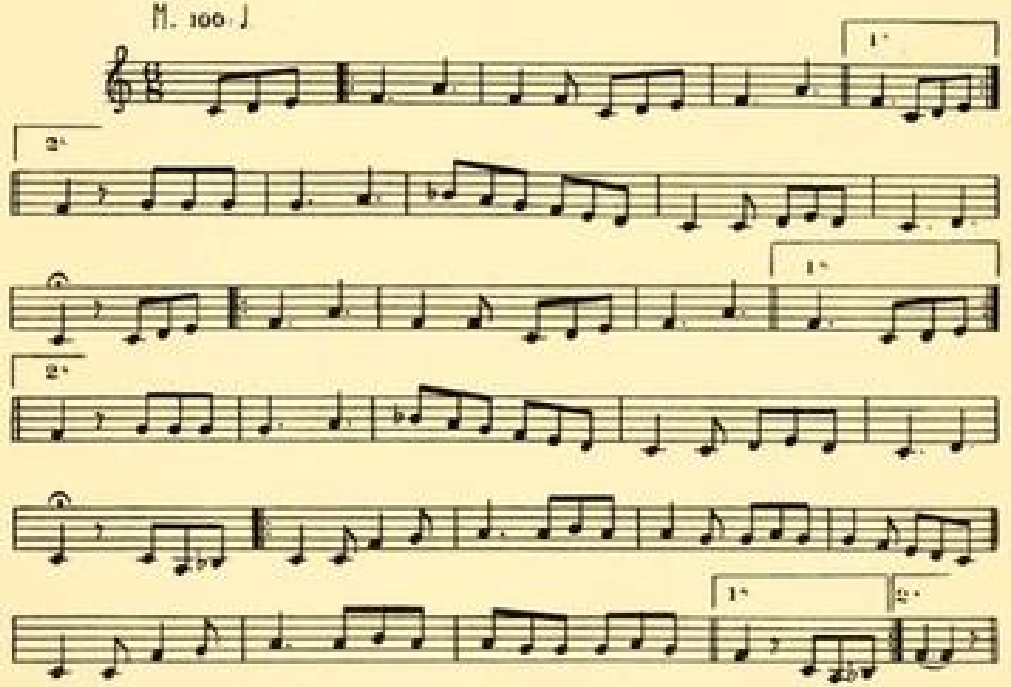

Ball dels Ocellets, de la Cerdanya muntanyosa. Recollit per Pau Cots i Verdaguer. Transcripció musical del mestre Joan Camps i Arnau.

empaitats per la Comare. Entre la fadrinalla i el de la bóta s'entaulava una mena de lluita per tal veure qui restaria amo de la bóta i, més encara, qui

es podria beure el vi que contenia. La bóta, un cop buida, perdia interès, i no hi havia inconvenient a tornar-la a la Comare, de manera, però, que el qui feia aquest paper no pogués fuetejar a qui la hi lliurava.

A Gósol, avui els *potros* iniciaven llur actuació. Tals eren els nois de quinze anys que deixaven d'ésser considerats com a nois i que des d'avui eren admesos com a fadrins i passaven a formar part de la collectivitat dels joves. Durant tot el primer any eren qualificats de potros i tenien certes obligacions,

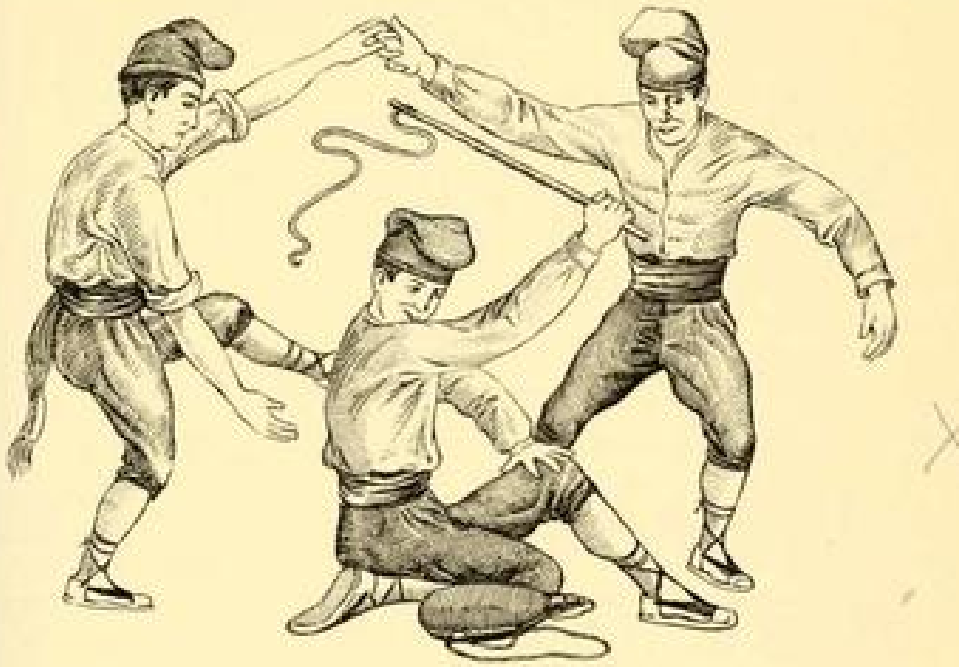

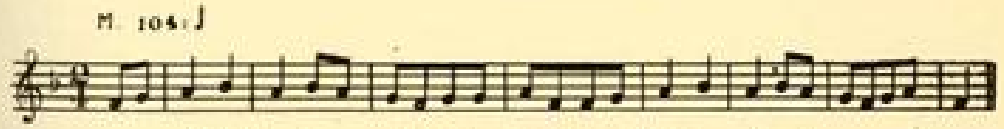

Ball de la Comare, del Pallars. Recollit per Mn. Vicenç Bosch.

una de les quals era la de defensar la ferrada de llet que avui posaven enmig de la plaça. Parlem dels potros amb més extensió en tractar de les Carnestoltes. El jovent bulliciós, tant si era fadrí com casat, feia el ball de la llet. Per dret de consuetud els cabrers venien obligats a menar les cabrades vora de la població, en lloc fixat, i els potros omplien de llet de cabra una galleda o ferrada, com més grossa millor, fins arran de corona, és a dir, fins que no n'hi cabia ni una gota més. Posaven la ferrada enmig de la plaça, i el jovent feia un ball a l'entorn, l'objectiu del qual consistia a fer caure llet fos com fos, fins arribar a trabucar la galleda. La missió dels potros era d'evitar-ho. Portaven fuets que continuament feien espetegar pel voltant de la ferrada, puix que la seva defensa era timbre d'honor. Els ballaires sortien tan fuetejats de cames, que moltes vegades els calia fer unes setmanes de llit i no

podien caminar durant una bona temporada. Era obligat tombar la galleda, abocar fins la darrera gota de llet i ben mullar-se'n les espardenyes. Els potros tenien gran goig a desgraciar les cames de tots els qui podien. Aquest ball, que fa anys que ha caigut en desuetud, a la darreria es feia amb calç en lloc de llet, i també l'havien ballat per les Carnestoltes i per la Festa

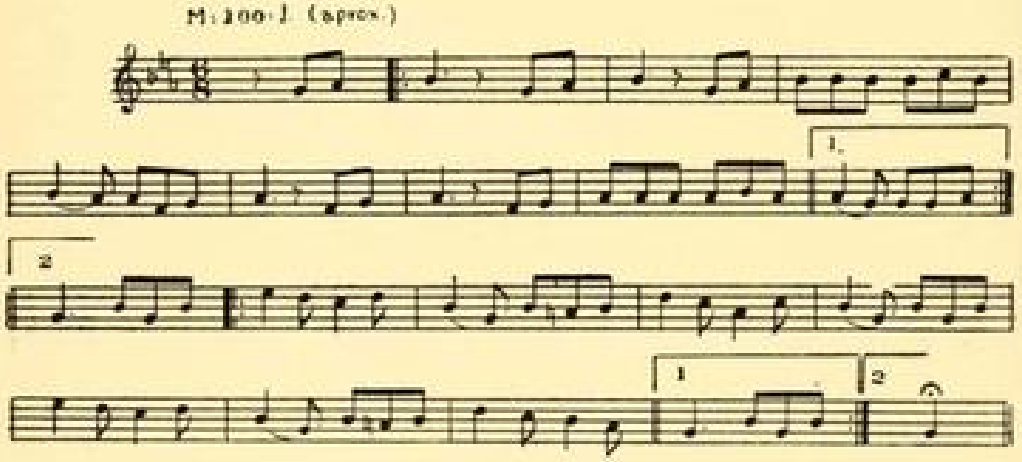

Ball de la Llet, de Gósol. Recollit per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

Major. Qui sap si pot recordar alguna de les cerimònies representatives de la lluita entre l'any vell i el nou, o, millor encara, entre l'hivern i el bon temps, cerimònies de què tantes restes es troben per diversos pobles d'Europa. Val a dir, però, que no en presenta pas gaires traces.

Aquest joc havia estat jugat per la fadrinalla grega i romana. Enmig de la rodona posaven un barret que qualificaven d'olla, i que un dels jugadors, fuet en mà, protegia de les puntades de peu dels ballaires del rotllo.

Per la Terra Alta el jovent jugava a *lo Barret*. El qui menava el joc s'asseia a terra enmig de la plaça. Portava un barret de palla molt ample,

dels emprats per a cobrir la testa dels muls i del bestiar de peu rodó en general. Feia com qui fumava amb una pipa o manejava un bastó. Al seu voltant s'aplegava la fadrinalla, amb la qual entaulava una conversa pintoresca i insubstancial. Tot d'una llançava barret, pipa i bastó tan lluny com podia. Els seus companys corrien a cercar-ho i li posaven el barret al cap, la pipa

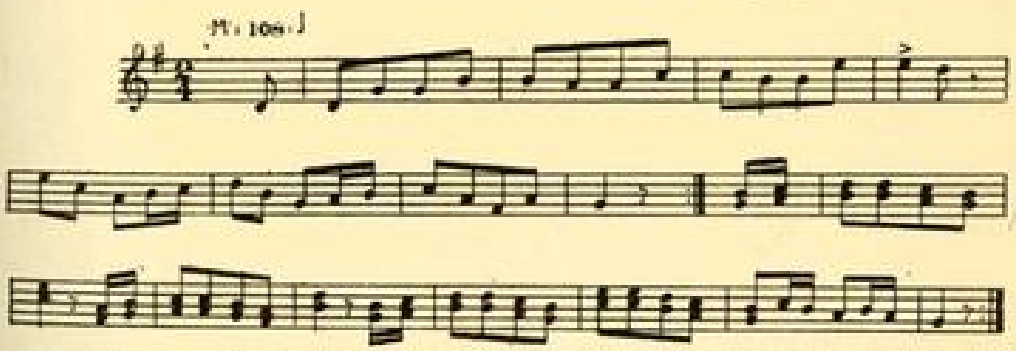

Joc de *lo Barret*, de la Terra Alta. Recollit per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

a la boca i el bastó a la mà. Ell ho tornava a llançar ràpidament ben lluny de sí i sempre en direccions diferents. La fadrinalla havien de procurar que mai no estigués sense algun dels objectes indicats i que sempre tingués feina a llençar-los. Quan no tenia res, a fuetades esquivava els qui se li acostaven. Així que tenia algun dels objectes perdia el dret a fer córrer el fuet. No cal dir que els jugadors feien tot el que podien per recollir el que llançava i portar-li-ho com més aviat millor.

Un joc semblant havien fet també les noies amb una pinta, un cistell i un picador de roba. Aquests jocs s'havien fet així mateix per les Carnestoltes,

Molt antigament, a Prat de Comte, ballaven *lo Barret* tot d'altra manera. Els distintius del batlle es componien de la vara, el barret i el gambeto, que eren propietat del comú i no del qui ostentava el càrrec. En traspassar la jerarquia d'un veí a un altre, el sortint lliurava a l'entrant els tres objectes indicats, símbols de la jerarquia. Avui al matí, en sortir d'ofici, el batlle

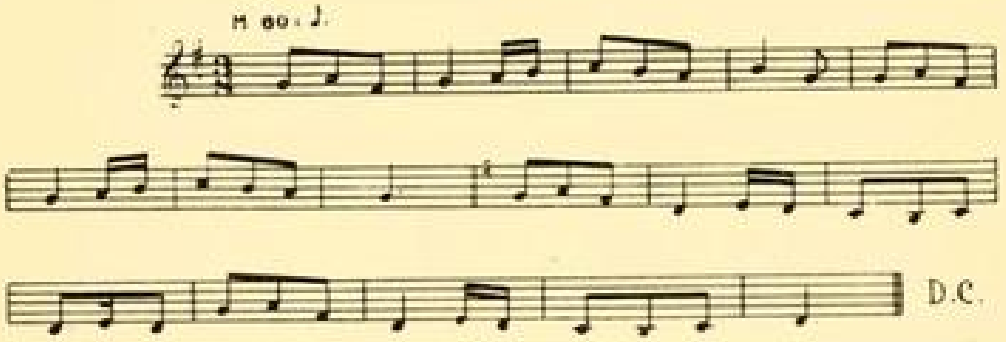

Ball de lo Barret, de Prat de Comte. Recollit per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

posava el seu barret rodó d'ales molt amples enmig de la plaça. La fadrinalla garrida estenia pel seu voltant llurs mocadors del cap, que per a aquest ball procurava que fossin de seda i com més bonics i rics millor. El jovent feia un ball al so de la gralla, saltant per entremig dels mocadors i al voltant del barret, i feia tot el que podia per no trepitjar gens ni mica els mocadors i molt menys el barret, puix que era tingut per un gran descrèdit i àdhuc com un deshonor. Diu la veu popular que trepitjar el barret era interpretat pel batlle com un acte d'atropellament a la seva autoritat que podia castigar al seu gust i que solia fer-ho apallissant públicament el ballaire amb la vara.

Un personatge popular molt important en diverses contrades de la Catalunya vella era l'abat dels boigs, el qual exercia una certa autoritat en diferents aspectes de la vida collectiva.

L'abat dels boigs, avui, iniciava la seva actuació pública sortint a ballar a la plaça. Aquest personatge, entre altres feines, tenia l'obligació de concórrer a tots els casaments i bateigs que es celebraven a la població i en el seu terme. Aquest càrrec era ostentat pel darrer casat de l'any, qui l'exercia tot l'any següent. Era inapellable i intransferible. La darrera nit de l'any el càrrec era transferit a aquell a qui per dret tocava. L'abat sortint es presentava a casa de l'entrant: tenien obligació d'acompanyar-lo els qui s'havien casat durant l'any; també n'hi podien anar d'altres. Solemnialment transferia el càrrec, simbolitzat en una grossa banya, que era la insígnia i l'atribut de l'apòcrifa confraria de sant Corneli, integrada per tots els casats, de la qual era abat el personatge de qui parlem. Sovint hom feia combinacions i procurava que fos un o altre el darrer de l'any a casar-se; un casament era avançat o retardat amb la finalitat que el càrrec recaigués en una persona que tingués caràcter a propòsit. En alguns casos el càrrec resultava carregós, com en els casaments i en els bateigs, car l'abat venia obligat a presidir la comitiva tocant un instrument, i quan no en sabia havia de llogar un músic que suplís el seu defecte, i l'havia de pagar de la seva butxaca.

L'abat dels boigs, de les Guilleries.

L'abat dels boigs vestia capa o gambeto i barret de cresta: portava al coll un collaret fet amb culleres i forquilles de fusta o amb petites banyes; n'hi havia que portaven un cenyidor ple d'esquelles, campanes i cascavells, i mai no desemparava la banya, símbol del càrrec. De vegades se la posaven com clavada enmig del front, a tall d'unicorn, i d'altres en duien de lligades al cap, una a cada costat de la testa, com un boc o marrà. Si el qui ostentava el càrrec era lleuger i saltador, sovint es lliurava a saltar i a botar; produïa un gran xivarri amb el collaret i les esquelles del cenyidor. La seva missió era armar gresca i organitzar la broma; obria la marxa del seguici de la núvia, i durant l'àpat ocupava el cap de taula més apartat dels nuvis i des d'allí iniciava la tabola. A la tarda armava la batalla de confits o fruita seca, en la qual capitanejava la colla del nuvi contra la núvia i els seus. També era l'encarregat d'organitzar el ball i aparellar el jovent, unes vegades de manera hàbil, reunint les parelles entre les quals més simpatia pogués haver-hi, a fi de veure si es podia donar compliment al vell refrany: *D'un casament en surt un altre;* altres vegades feia aparellaments desiguals per donar lloc a

més bullicia. L'autoritat de l'abat dels boigs era suprema; calia fer el que ell deia, i podia imposar-se a qui no obeïa el seu manament.

A Rupit, per celebrar l'entrada del *pare dels boigs* nou, per tal d'inaugurar el seu exercici els casats feien una ballada presidida pel personatge, adornat amb les banyes distintives de la seva jerarquia. El ballet era greu i seriós,

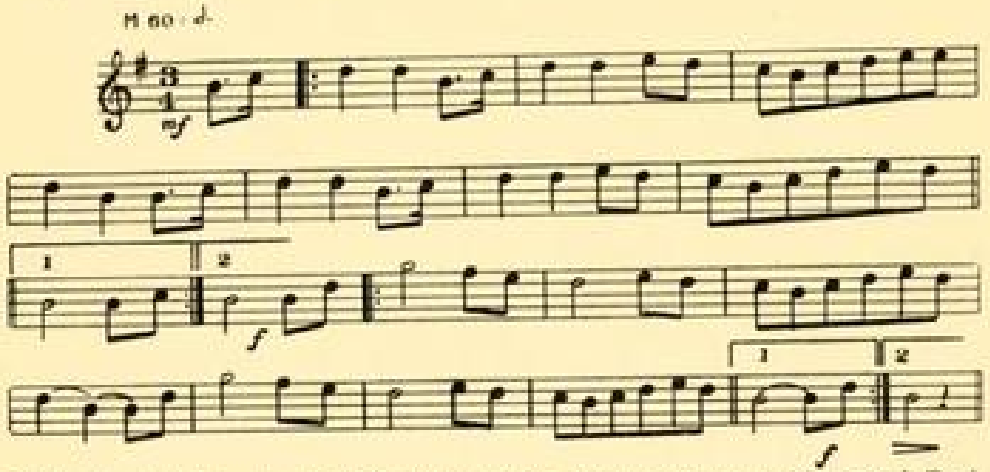

Ball de l'abat dels boigs, de Rupit. Recollit per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

ben distint del que el dia d'ahir havien fet els fadrins en donar comiat al pare dels boigs sortint. És de remarcar que tant el ballet de comiat del dia de Sant Silvestre com el d'avui eren diferents dels balls propis de la resta de l'any.

En les antigues festes dels boigs, tal dia com avui era corrent elegir un papa, un rei, un bisbe o un abat dels boigs com a símbol de la legislació nova, el qual curava del règim i direcció de la gresca i de la bullícia durant tot l'any que començava.

A Reus havien fet el *ball dels dotze mesos*, figurats per altres tants vailets. Anaven amb robes gruixudes i fosques els qui representaven la tardor i

l'hivern, i duien vestits més prims i clars i anaven tot enflocats i engarlandats els qui simulaven els mesos estivals i primaverals. Evolucionaven a l'entorn d'un minyó que duia una llarga barba d'estopa, el qual volia figurar el temps, i els menava i dirigia. No sembla que es tracti d'una representació rància, car té traces d'ésser vuit-centista. Els cronistes i escriptors reusencs

Ball dels dotze mesos, de Reus, recollit per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

no n'han parlat, i sembla que si fos d'arrel vella se n'haurien ocupat, encara que val a dir, tanmateix, que ben poca cosa han escrit del profús i extens teatre de plaça reusenc, del qual diverses vegades ens haurem d'ocupar.

Pel Conflent i el Vallespir s'havien celebrat cerimònies que podien recordar la missa de l'ase que tan popular havia estat per les contrades meridionals i centrals d'Europa. Avui al matí la fadrinalla passejava un ase tot guarnit i enflocat, cobert per un folgat drapatge. Quatre fadrins dels més divertits sostenien els quatre panys de la gualdrapa feta amb teixit de sac. Tot el jovent del poble seguia la bestiola i formava una comitiva que cantava proses sense cap sentit, imitant el llatí i amb una tonada que volia simular la música religiosa. De tant en tant s'aturaven, feien grans reverències a l'ase i tots imita-

ven el seu bram. Quan estaven cansats de voltar, feien cap a la plaça. Un fadrí vestit com de capellà, amb sacs i estores per casulla, feia com si sortís de l'església, simulava oficiar en llatí, beneïa la colla i l'ase i, sobretot, imitava nombroses vegades el bram de la bèstia.

Al segle onzè havia estat molt estesa la missa de l'ase, que hom celebrava aquest dia. Hi prenien part gran nombre de figurants que simulaven personatges de l'Antic Testament, molt especialment els profetes. Entre ells figurava Balaam amb la seva somera. Sota de la bèstia se situava un sacerdot que par-

Passejada de l'ase, del Vallespir.

lava fingint ésser l'animal. Feia diferents profecies i, en darrer terme, la de la Sibilla, que pronosticava el naixement de Jesús.

Durant el segle XV, a Beauvais, el dia 14 de gener se celebrava una missa dedicada a la somereta que va conduir la Sagrada Família a Egipte. S'organitzava una processó que anava des de la catedral a l'església de Sant Esteve. La presidia una donzella que cavalcava una somera. La minyona, que representava la Mare de Déu, portava un infant o una nina que figurava el Jesuset. A l'introit de la missa, en lloc de les frases usuals del ritual, se simulava un bram que proferien el celebrant i l'escolanet. Al final els dos tornaven a bramar per tres vegades, i el poble, que assistia al temple en munió, també els responia bramant.

Més tard fou celebrada en aquest dia una missa dedicada a l'ase que cavalcava Jesús el dia de Rams quan va entrar triomfalment a Jerusalem.

La veu popular conta que antigament l'amo de la grandiosa alzina de Palau feia anar una colla d'infants, al matí d'avui, a fer un ball rodó al

voltant de l'arbre per tal de tenir la seguretat que durant tot aquell any l'arbre viuria ufanós i no fóra víctima de cap contratemps.

Els veïns del llogarret rossellonès de Rià anaven a fer una ballada al voltant d'una vella alzina llegendària, famosa per tot aquell vessant pirinenc francès. Conta la tradició que el Canigó estava poblat per encantades, bruixes i d'altres éssers fantàstics que congriaven tempestes terribles que sembraven la pobresa i la fam per tota la rodalia. Tenien per guardià un drac monstruós que privava l'accés al cau de les encantades, que, lliures de tota acció dels mortals, feien el que volien. Sant Guillem va fundar l'ermita de Combred i la seva presència va escampar les encantades. Una colla es van refugiar en unes alzines dels afores de Rià i des d'allí continuaven llurs malifetes i eren el terror de la contrada. Hi hagué una alzina vella, mare de les altres, que es va rebellar a servir de refugi dels éssers malèfics. Les seves filles, en canvi, no van oposar-s'hi. Les encantades van premiar la submissió de les alzines tornant-los les fulles d'or, de vidre i més dolces que la mel. Fou, però, el cas que uns lladregots van robar les fulles d'or: un ramat de cabres es va menjar les dolces, i la tramuntana va fer topar les de vidre i totes es van esbocinar. Només restà gemada i ufana com sempre la vella alzina mare. Les encantades van abandonar les alzines per anar-se'n terra endins. El veïnat de Rià, agraït a l'alzina vella perquè amb el seu gest l'havia alliberat de la plaga de les encantades, cada any pel dia d'avui anava a fer un ball rodó al seu voltant, tot cantant enmig de grans expansions de joia i d'alegria. El costum fa molts anys que ha caigut en desús, i cap a la darreria ja era només la mainada la qui anava a gresquejar al voltant de l'alzina centenària.

La creació del món, segons una auca vuitcentista. (Col. de l'autor.)

A Andorra la Vella feien la festa de l'óssa, més pròpia de la Candelera i de les Carnestoltes que no d'avui, i d'ací que l'expliquem més endavant, en parlar d'aquestes festes.

Antigament s'havia representat un misteri de la Vinguda del Món o de la Creació del qual no coneixem detalls. Aquest fou un dels temes preferits de la vella literatura de fil i canya que qui sap si podia estar relacionada amb els textos d'aquests misteris.

A les Balears, el dia d'avui, havia estat típic fer les *glossades*. Fins fa poc a les illes s'havien conservat uns poetes humils que versificaven amb gran facilitat i que eren hàbils repentistes i improvisadors. Dins d'un pla poètic molt modest podien constituir la successió dels vells trobadors i joglars de plaça que de tot sabien *treure un vers*. Camperols generalment analfabets, dotats d'un sentit poètic innat i d'una habilitat rimaire adquirida per tradi-

ció, parlaven entre ells en vers pla i en llenguatge florit i graciós dins de la seva simplicitat. Solien sostenir diàlegs en públic sobre un tema determinat que a voltes fixaven uns dies a la bestreta i d'altres l'escollien al mateix moment. Exercien llur art en llocs públics, tavernes, hostals, cafès. No cobraven res; només podien beure de franc tant com volien. Es donaven per pagats amb la presència i les felicitacions dels molts que acudien a escoltar-los. L'assistència a les glossades era també franca; calia només fer una consumació a l'establiment on tenia lloc.

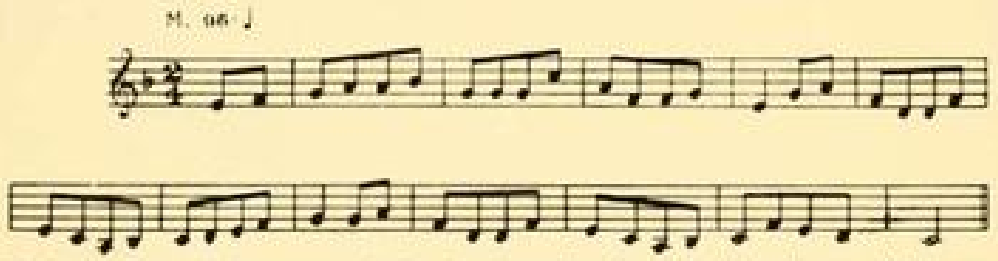

Tocada de guitarra de *les porgueres* de les glossades mallorquines. Recollida pel mestre A. Noguera.

Avui solien actuar els glossadors de més fama, i les sessions solien revestir certa solemnitat i molt d'interès. Generalment escollien temes adients amb el temps: sobre el dia i la nit, l'any que havia finit i el que començava; sobre el fred i la calor, l'estiu i l'hivern, el sol i la lluna, la pluja i el bon temps. En d'altres dies els temes eren més diversos: la pobresa i la riquesa, la gosadia i l'honradesa, el diner i el treball, el cristianisme i el mahometisme, el vi i el tabac, la laboriositat i la vagància, la saviesa i l'experiència, i d'altres per l'estil. Un dels dos o dels tres (puix que a voltes se n'aplegaven tres) deia uns versos de presentació del tema i explanava el seu punt de vista. Un cop cedia el camp al seu contrari, un *sonador* feia una tocada de guitarra, que rebia el qualificatiu de *les porgueres*, per tal de donar temps, al qui havia de replicar, de meditar la resposta. El sonador anava tocant i fent variacions fins que el qui havia de parlar li feia un senyal significant que estava disposat a prendre la paraula. Els qui es tenien per bons glossadors rebutjaven les porgueres, puix que no els acreditava gaire haver de preparar-se i de meditar la resposta. Si els glossadors eren prou hàbils, la polèmica sempre acabava de manera arrodonida i enmig de la major concòrdia i bona amistat, que un i altre manifestaven al final amb glosses afectuoses, expressades en termes cordials. Si un dels dos restava vençut per l'altre, li solia contestar, ple d'ira, en termes en extrem picants i molestosos, que l'altre rebutjava en el mateix to.

Les glosses eren rimades sempre en versos octosillàbics i tallades en octaves, seguint amb tota fidelitat les formes tradicionals de la poesia popular catalana.

Les poblacions que per la quaresma solien representar la Passió, avui començaven els assaigs. Hom considerava de mal averany iniciar-los l'any anterior. La gent deia que prou pena tenia Jesús d'haver de patir un any i

que no era de bon cristià fer-lo patir dos començant a assajar la Passió l'any abans. Els assaigs solien fer-se en corrals com més apartats de la població millor, per tal d'evitar la invasió de la mainada. Altrament, fer els assaigs dins de poblat comportava que el veïnat més immediat sentís els parlaments i el diàleg i fruís de les primícies de l'espectacle abans de la quaresma, i això era malvist i desconsiderat.

El dia d'avui feia la seva festa el barri de Santa Maria de Barcelona. A la dreta del Passeig del Born i a l'indret anomenat *la Vidrieria* era celebrada *la fira del vidre*, tan famosa. Val a dir que a l'Edat Mitjana i a primeries de la Moderna la nostra ciutat dominava el mercat mundial d'aquest art.

La circumcisió de Jesús, segons un full vuit-centista que ensenya de dir el rosari. (Col. de l'autor.)

La fira gairebé tenia caràcter oficial. Hi assistien els consellers de la ciutat en corporació. Es reunien a casa del qui vivia més a la vora de Santa Maria del Mar i anaven a missa corporativament. Sortien a rebre'ls els obrers i els beneficiats i els acompanyaven fins al presbiteri. Encara fins avui, com un vestigi d'aquest costum, la corporació municipal ha assistit en aquesta diada a les cerimònies religioses de Santa Maria. A la tarda els consellers passejaven a cavall vestits de tota gala. Els cavallers anaven guarnits d'or i pedreria. S'aplegaven al fossar de la parròquia de Sant Jaume, davant de la casa del comú. Ordenats segons la rígida reglamentació i protocol de l'època, feien la volta a la ciutat fins arribar a la plaça del Born. Formaven part del seguici la música de tabals i trompetes i els ministrers de la ciutat. La fira del vidre del Born era una de les principals fires ciutadanes.

Fa de mal saber l'origen d'aquesta fira i de la presència dels consellers. Al *Manual de Novells ardits* hom en troba la primera noticia pel Cap d'any del 1434, i pel que en diu el cronista hom pot deduir que aleshores el costum ja era vell.

La fira era visitada per la gent de més categoria, i era costum que els galants, amics i parents obsequiessin les dames amb objectes graciosos de vidre. La grandiositat, riquesa i abundància d'aquesta fira havien estat molt ponderades per visitants forasters.

Tenia lloc *l'aplec dels torrons* al santuari de la Mare de Déu del Collell. Es caracteritzava per celebrar-se una fira de torrons que li va donar nom. Sobretot si feia bon temps hi acudien un gran nombre de firaires que exposaven llur mercaderia en taules disposades en tres o més rengles al passeig o a la plaça de davant del temple. S'hi venien torrons de tota mena, en quantitat que passava generalment dels deu quintars. Sembla que antigament s'hi

menjaven uns torrons especials, fets a base de mel, ametlles i avellanes, que gaudien de fama per tot l'Empordà. La parèmia en parla així:

Torrons del Collell
més bons que la mel.

Al matí es feia una solemne funció religiosa de cap d'octava de Nadal, amb gran toc d'orgue. El poble hi cantava moltes cançons de Nadal i s'acompanyava tocant el pandero, el rossinyol, les castanyoles i d'altres instruments d'aquells que toquen els qui no saben de música. A la tarda hi havia balles a la plaça. Hom hi havia ballat el contrapàs, les sardanes curtes i tipiques i la bolangera. Les ballarugues moltes vegades havien portat raons i d'ací que els darrers anys no se'n fessin.

Avui l'Església celebra la circumcisió del Senyor.

Els nostres avis no deixaven d'anar a missa si no els ho impedia una dificultat insuperable. Creien que si les circumstàncies els privaven de poder acudir al sant sacrifici tota la resta de l'any, la missa d'avui, com la de Nadal, els valia per totes i no queien en pecat. D'ací que el refrany ens digui:

La missa de Cap d'any
val per tot l'any.

El dia d'avui celebrava la seva festa la parròquia de Santa Maria del Mar, de Barcelona. Sembla un contrasentit que la fes el dia d'avui i no per la festa de l'Assumpta, com fóra natural. Des de temps molt reculats existien rivalitats entre la parròquia de què parlem i la de Santa Maria dels Reis, dita popularment del Pi. Aquesta església va obtenir una concessió especial per a poder celebrar la seva festa el dia dels Reis. La parròquia de Santa Maria, desitjosa de poder avantatjar la seva contrària, va obtenir permís per a poder-la celebrar el dia primer de l'any.

Antigament els consellers assistien corporativament a la festa religiosa de Santa Maria, i en sortir anaven a la fira del vidre. Fins ara encara hi assistia l'Ajuntament de manera oficial. La Junta de l'Obra obsequiava els regidors i les primeres autoritats — la ciutadana, la civil, la militar i l'eclesiàstica — amb un tortell de duro; la vint-i-cinquena amb un de mig duro, i els servents i treballadors del temple amb un de quatre rals. Els tortells havien d'ésser precisament del Forn de Sant Jaume, perquè hom els creia més bons que els dels altres forns i pastisseries.

Els parroquians de Santa Maria celebraven llur festa particularment menjant un plat típic i, segons el dir popular, ben propi, puix que la resta de la ciutat refusava de menjar-ne. Eren fideus fins amb canyella i sucre. D'aquest costum, que encara practiquen algunes famílies molt aferrades a la tradició, deriva la dita barcelonina:

Els de Santa Maria
són fideuers.

La Junta de l'Obra de la parròquia del Pi rebia les claus de mans del senyor rector i obria i tancava per tres vegades les tres portes del temple per tal de fer prevaler el seu dret de propietat damunt l'Obra. L'església de Santa Maria del Mar i la de què parlem foren construïdes i pagades pels veïns, motiu pel qual són propietat dels parroquians i no de l'Església. Per a mantenir aquesta propietat cal que periòdicament en facin ús i pública manifestació, car, si no ho feien, la perdrien i els temples passarien a l'Església per dret d'ús.

En els pobles rurals, avui, el sacerdot després de l'ofici sol donar compte als fidels dels naixements i les defuncions que s'han produït a la parròquia durant l'any que ha passat. La gent es fixava ben bé en les quantitats d'uns i altres per tal de saber *si guanyaven els vius o els morts*, i si l'any havia estat dolent i les collites escasses sentia certa recança que els naixements haguessin estat més nombrosos que les defuncions. Avui era corrent que fessin el sermó els vicaris: molt excepcionalment el feien els rectors. A Barcelona els organistes posaven a contribució tot llur talent musical i llur habilitat instrumental per tal de sobrepassar llurs contrincants, que ho eren tots els altres organistes de la ciutat, especialment el de la Seu i el del Pi. Els amants de la música acudien a aquestes funcions amb una unció més musical que religiosa, tal com ho haurien fet a un espectable musical, puix que en aquells temps gairebé només es feia música a les esglésies.

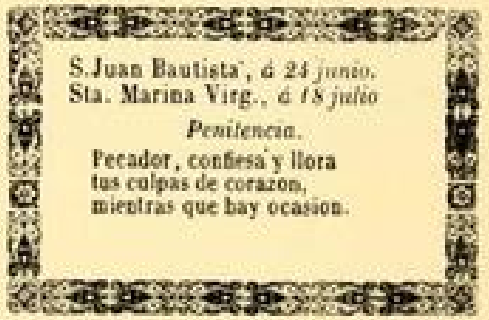
S. Juan Bautista, *á 24 junio.*
Sta. Marina Virg., *á 18 julio*
Penitencia.
Pecador, confiesa y llora
tus culpas de corazon,
mientras que hay ocasion.

Butlletí que repartien les confraries per treure sants i ànimes. (Col. de l'autor.)

El dia d'avui eren nomenats els nous administradors dels altars. Després de l'ofici el sacerdot, des del peu de l'altar, feia públic el nom dels qui ell havia escollit per al govern del culte dels altars durant l'any que avui comença. En la majoria de pobles ningú no protestava i hom acceptava la voluntat del sacerdot. En d'altres, però, la gent manifestava el seu assentiment o la seva desplacença. Si els admetia contestava: «*Bo!!, bo!!*», i si els refusava exclamava: «*Pega!!, pega!!*» Era corrent que el sacerdot fes els nomenaments per ordre d'antiguitat del culte i, per tant, pronunciava primer els noms dels administradors dels altars del sant que feia més anys que es veneraven a l'església.

Havia estat costum estès i molt general arreu que les confraries més importants repartissin els *butlletins* als confrares. El repartiment el feien els majorals o administradors a les esglésies després del rés de la tarda. Els butlletins consistien en un paperet en el qual hi havia imprès el nom d'un sant i una màxima moral i pietosa en vers. Al darrera hi havia manuscrit el nom d'un dels confrares. El qui rebia el butlletí venia obligat durant tot l'any a dir tres parenostres cada dia per l'animeta del confrare traspassat, dedicats

al sant que indicava la part impresa del butlletí. El dia d'avui només es repartien butlletins als confrares. El dia dels Reis es repetia el repartiment per a les confraresses, a les quals s'encarregava el rés per les companyes mortes, dedicat a la Mare de Déu o a santes. El costum és qualificat de *treure sants i ànimes*. A Mallorca s'anomena *els patrons;* en lloc de paperets són estampetes pintades que constitueixen un graciós document d'imatgeria popular. Són repartides després de l'oferta, i durant tot l'any hom té aquell sant per patró i prega per l'ànima del parroquià difunt.

Estampa de la Mare de Déu del Bon Any, de Mallorca, segons una capçalera de goigs. (Col. de l'autor.)

A la Vall d'Aran, després de l'ofertori de l'ofici, el celebrant beneeix un pa que és trossejat i els bocins són posats dins d'un cistellet. Un escolanet els reparteix entre els fidels després d'haver-los fet besar la pau. Aquest pa ha estat donat per una casa del poble. Els qui en reben un bocí vénen obligats a dir un parenostre per les ànimes dels difunts de la casa que ha donat el pa. Després de dita l'oració se senyen amb el pa, i d'ací que l'anomenin *pa senyat*. Un costum semblant es practica en totes les festes de precepte. Les cases donen el pa per un torn rigorós. El sacerdot en trossejar el pa en deixa un crostó ben regular que hom anomena *contet*. Un escolanet va a portar-lo a la casa que li toca oferir el pa la festa següent, per tal de recordar-li l'obligació.

Els nostres avis deien un parenostre a la Mare de Déu del pa (tenien per tal a la Puríssima Concepció) perquè vetllés per ells i els assegurés el pa per l'any que començava, a fi que durant el seu curs no haguessin de passar fam. Les àvies també li'n deien un perquè els mantingués la cabellera ben destriada i esclarida, és a dir, perquè no se'ls fessin gafets ni follets que els dificultessin el pentinar-se.

La gent d'ofici i els botiguers en general feien llum davant de la imatge del seu sant patró, que veneraven en una capelleta casolana, comunament penjada en un indret ben alt de la botiga o de l'obrador, gairebé arran de sostre. Li demanaven bona sort en la feina, ventura, riquesa i, sobretot, que els

guardés de prendre mal. Amb referència a aquest costum, diu el refrany:

Per Cap d'any
cada u resa
pel seu sant.

A Mallorca la gent del camp, especialment el primer dia de l'any, prega i s'encomana a la Mare de Déu del Bon Any, venerada a Petra, perquè li atorgui el favor de la seva protecció per a l'any que comença.

L'àpat familiar de Cap d'any, segons un rodolí de l'*Auca de les Funcions de Barcelona* de la primeria del segle XIX. (Col. de l'autor.)

Entre les famílies era costum fer un dinar en comú i els produïa gran goig poder-se reunir com més familiars millor a l'entorn de la taula. Es feia indistintament a casa de l'avi o la d'algun fill, segons conveniència. Presidien la taula el més vell i el nét més petit, un a cada cap. Per postres era obligat de menjar neules. Així que eren tretes a taula, l'avi feia com una mitra amb la paperina i la posava al cap del més menut. L'infant, elevat a la categoria de bisbe familiar, prodigava benediccions i desigs de sort i de benaurança per a tots els presents. Restava cofat així durant tota la resta de l'àpat. Si, per una causa qualsevulla, abans d'acabar el dinar li queia la paperina del cap, hom ho interpretava com un mal averany per a l'any que començava i donava per segur que algun contratemps havia d'esdevenir per a la família.

Més obligat que menjar neules per postres ho era menjar coca. En moltes taules, especialment si no hi havia mainada, com que no calia fer una mitra amb la paperina, no es menjaven neules: era rarissim, en canvi, el cas de

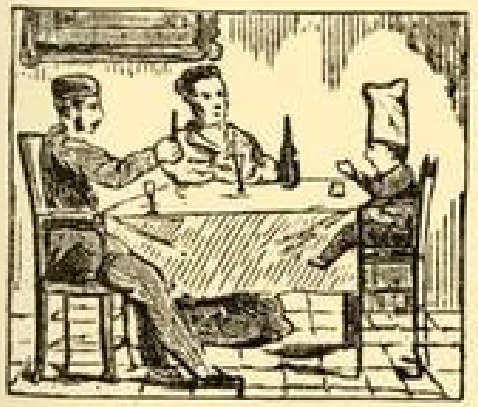

L'àpat familiar de Cap d'any, segons un rodolí de l'*Auca de les Festes i Costums de Barcelona* de mitjan segle XIX. (Col. de l'autor.)

Venint de comprar les neules, segons un rodolí de l'*Auca de les Festes i Costums de Barcelona* de mitjan segle XIX. (Col. de l'autor.)

no menjar coca. És possible que aquest costum, tan arrelat, recordi la coca que el dia d'avui menjaven els romans.

També era obligat de menjar fruita seca. Val a dir que tant la coca com la fruita constitueixen les postres obligades de tot el cicle nadalenc. Recordem que en la cançó del *Noi de la Mare* són ofertes al nadó:

Panses i figues,
nous i olives,
mel i mató.

Temps enllà el costum de menjar gall havia estat general. El refrany se'n fa ressò:

Sempre ha estat Ninou
després del Nadal
i qui ha tingut sous
ha menjat bon gall.

A Girona consideraven el dia d'avui com la segona festa de Nadal, i era obligat de menjar pollastre per dinar, per bé que no tan gros com el d'aquell dia, però més que el que hom menjava pels Reis, tinguts com la darrera festa nadalenca.

La majoria dels pobles agrícoles antics d'Europa i d'Àsia menjaven ous en gran quantitat. En feien present als amics, i perquè fessin més bonic els pintaven de colors ben vius. El color preferit era el vermell. És de notar que aquest color és el más estimat per l'home en els estats primaris de cultura. Des de molt enllà que hom ha vist en els ous el símbol de la creació del món, com ja va assegurar Plutarc. Menjant ous en tal dia com avui hom creia afermar la continuïtat i la perpetuïtat de la família, dels conreus i del bestiar. Els ous pintats, sobretot de vermell, que encara trobem en les mones de Pasqua poden recordar els ous dels presents d'avui. Cal tenir en compte que antigament l'any havia començat per Pasqua, i per tant els ous que amb tanta abundor hom menjava en aquell moment de l'any poden ben reconèixer el mateix origen que els ous de Cap d'any.

A les cases on hi havia mainada, cap al tard, el cap de casa, amb una certa solemnitat i cerimònia, mudava l'auca vella que penjava darrera de la porta de la cuina per una altra de nova. Aquesta auca ressenyava les festes principals de la ciutat i es titulava *Auca de les Funcions de Barcelona*. Cada rodolí corresponia a una de les festes més importants. Constituïa el calendari infantil de les festes ciutadanes. Els infants, encara que no sabessin de llegir, comprenien el significat del rodolí i estaven al corrent de les festes per tal de poder reclamar a llurs pares que les complimentessin, almenys en aquells aspectes que podien representar un gaudi o un goig infantil. Com que de tant tocar-la, durant tot l'any, l'auca s'embrutava i es malmetia, calia mudar-la, i hom ho feia el dia d'avui, en què començava a regir com els altres calendaris.

A Albà cada dia feien cremar una mica el tió de Nadal fins al dia d'avui. Era costum que la gent menestrala i benestant es fes afaitar a casa seva. Els barbers anaven a afaitar a domicili. Entre l'aixovar casolà figurava el pitet d'afaitar, així com el torca-raors o eixuganavalles que el barber posava damunt de l'espatlla del qui afaitava per anar-hi eixugant les navalles quan li calia. Aquests draps eren de fil, feien joc i solien estar embellits amb brodats i d'altres filigranes de labor femenina casolana i sobretot amb les inicials del

El barber a domicili, segons un ventall del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

propietari. Cada casa tenia també una pilota de sabó per a ús del barber que solia guardar-se dins d'una copa de fusta que es tapava. El barber portava les eines dins d'un cabasset. Hi duia una ampolla d'aigua calenta que utilitzava per a remullar el sabó i rentar la cara del client. Tot seguit que arribava a una casa li escalfaven aigua perquè tornés a omplir l'ampolla quan se n'anés, i així, en arribar a casa d'un client, ja la portava calenta i no li calia esperar-se fins que l'haguessin escalfada. Avui al matí els nostres avis obsequiaven el barber amb alguna llepolia i una mica de vi, que aquest a penes tastava, puix que no li hauria provat menjar-ne a compliment a totes les cases on havia d'anar, que sempre eren moltes. Hom creia que el fer-se afaitar avui iniciava el tracte amb la gent de què hom s'havia de servir amb bon resultat i harmonia i que assegurava per a tot l'any la bona relació i l'èxit amb els servents i la gent forana de casa que hom necessitava i amb la qual obligadament havia de tenir tractes. El barber, per la seva part, creia

1.
FUNCIONS DE BARCELONA

2.
CAP DE AÑ NEULAS.

3.
ALS REYS.

7.
DIJOUS GRAS BOTIFARRAS.

8.
STA EULARIA A SARRIA.

9
DIUMENGE DE CARNESTOLTAS

13
QUARESMA.

14.
Sª MADRONA PEREGRINAS

15
S. JOSEPH MATONS.

19
DISAPTE SAN ALELUYA

20
PASQUA ANELL.

21.
SEGON DIA D PASQUA ALÇO

4
S. ANTONI ABAT TRES TOM

5
S. PAU TURTELLS.

6
LA CANDELERA.

10
DILLUNS DE CARNESTOLTAS
RUA

11
DIMARS DE CARNESTOLTAS SA-
RAU

12
DIMECRES DE CARNESTOLTAS.

16
DIUMENGE DE RAMS.

17.
DIMECRES SAN. MASAS.

18
DIJOUS SAN PROFESO.

22
S JORDI ROSAS.

23
S. PERE MARTI A LA HERMITA

24.
STA CREU UN DINERET

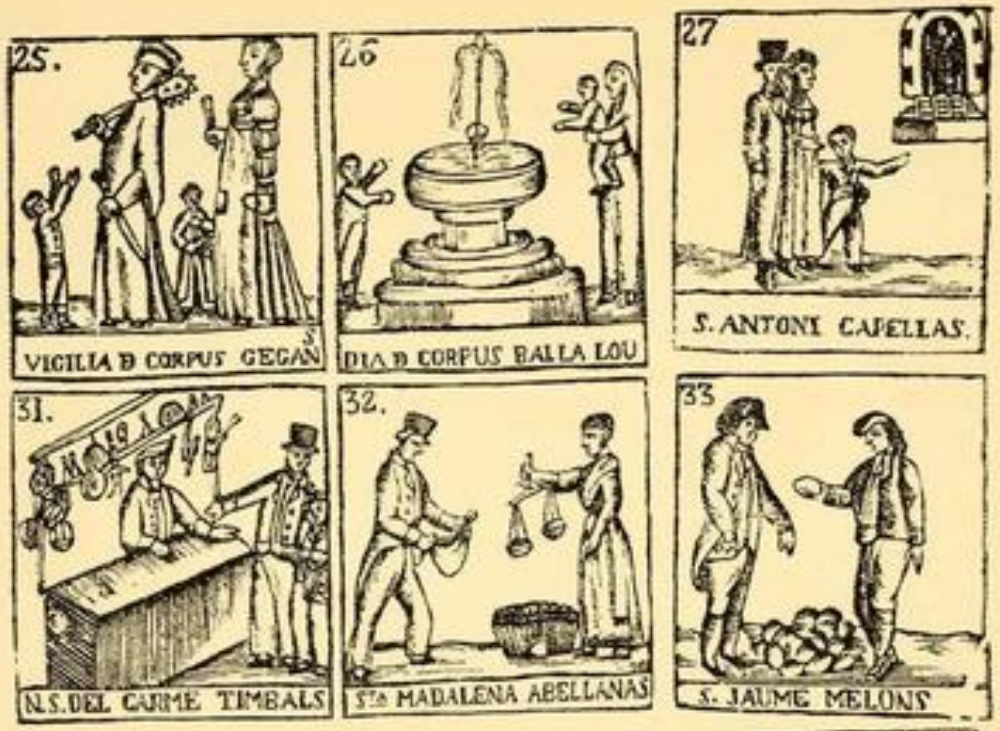

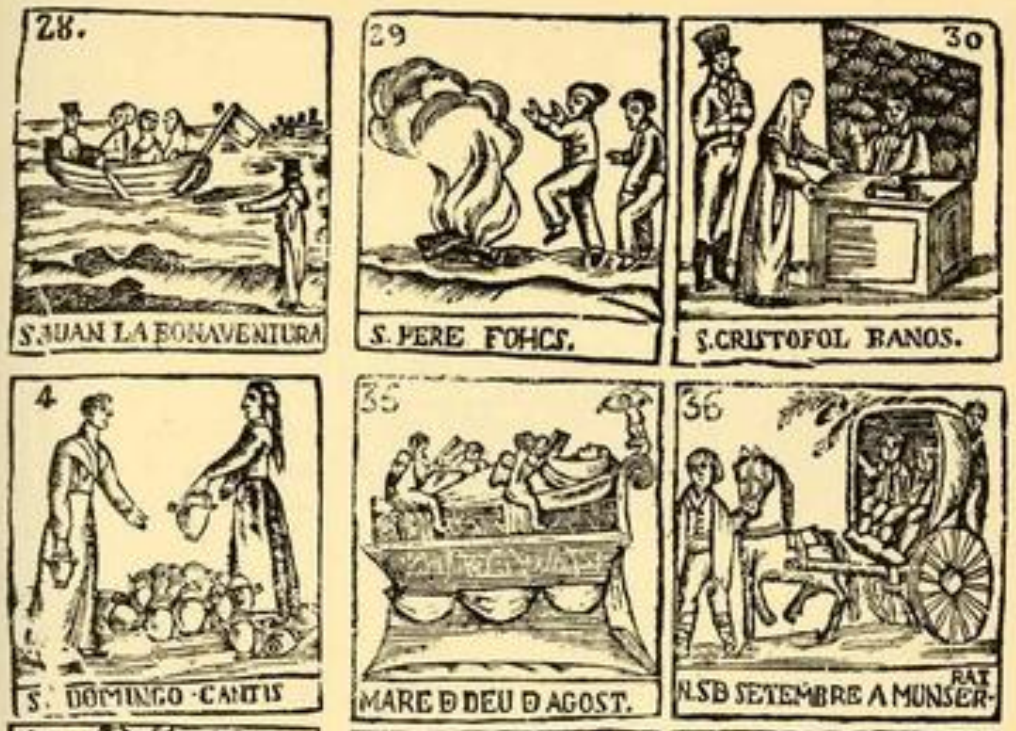

Auca de la primeria del segle XIX. (Col. de l'autor.)

que a la casa que avui el convidaven a fer refrigeris venien obligats a servir-se d'ell durant tot aquell any i que no podien deixar d'admetre'l a casa seva com a barber sinó en el cas que li comprovessin que abusava de la confiança.

En temps dels nostres avis, al vespre d'avui, els infants posaven la carta dels Reis al balcó sota d'una pedra o un altre objecte pesant perquè el vent no se l'emportés. A la nit passaven els criats del Reis, que les recollien i les feien arribar a mans dels regis personatges, els quals, durant els dies que manquen fins al dels Reis, les llegien i adquirien i preparaven els presents. El criat del rei blanc se n'emportava les dels nens més petits; el del ros, les dels mitjanets, i el del negre, les dels grans.

Quan es van difondre les joguines industrials, les cases que en venien van posar al defora de la porta bústies amb figures dels Reis i això va fer que s'establís el costum d'anar a tirar les cartes a aquells correus especials per als Reis.

El dia de Cap d'any era obligat de treure l'infant Jesús de la menjadora on havia hagut de restar fins aleshores, precisament ajegut, i posar-lo assegut en el bressolet, i no nu, com fins aleshores havia estat, sinó vestit. Hi havia pessebristes que tenien dues figuretes del Jesuset: una que anava completament despullada i una altra que ja anava vestida. Hi havia figuretes del Nin nuet que adoptaven una posició que permetia de vestir-lo, i havia estat motiu de lluïment i de fantasia per part de les esposes i familiars femenins d'alguns pessebristes vestir la figureta amb robeta, que no cal ponderar si en devia ésser de menuda.

Així com abans de Cap d'any era malvist que en els pessebres de categoria hi hagués el bressol, igualment era desconsiderat que no hi fos un cop arribat el dia susdit.

En els pessebres on se seguien els preceptes establerts per la tradició no figuraven l'estel d'Orient ni el grup del tres Reis amb llurs acompanyants fins al dia de Cap d'any. Hom suposava que el dia de Nadal els personatges van tenir consell i decidiren posar-se en camí. Fins al dia de Cap d'any, la caravana reial trescava per països desconeguts i llegendaris, no compresos en el marc del pessebre, i per això no figurava en el seu cel l'estel guiador de la comitiva. Els tres Reis se situaven en el punt més allunyat de la cova, segons la perspectiva del pessebre, i cada dia hom els feia avançar mig pam envers el camí de la cova. Els pessebristes puritans tenien en compte aquest detall i disposaven el panorama de manera que la distància des del punt on apareixien els tres Reis fins a la cova fos just de tres pams, a fi de poder-los fer *caminar* mig pam cada dia i que poguessin arribar al terme de llur viatge precisament el dia de l'Epifania. Perquè la perspectiva no se'n ressentís, calien diversos jocs de Reis, tots iguals de tipus i tall, però de mides diferents; hom començava per posar el joc més petit quan suposava que els personatges es trobaven encara molt lluny dintre de l'horitzó del panorama, i els anava substituint per d'altres més grossos, de manera que semblava que s'anaven acostant. Els canvis o mutacions en el pessebre es feien en tornar de missa.

A Castellterçol una colla d'infants vestits de pastorets anaven a cantar cançonetes i a recitar versets davant d'un pessebre que guarnia l'església a l'altar de sant Francesc. Oferien menjars escollits, robeta i d'altres coses. Finida la cantada, allí mateix es menjaven els queviures que havien ofert i els objectes no menjables se'ls entornaven.

A Mallorca era costum, el dia de Cap d'any, treure l'infantó del bressolet i asseure'l en una cadireta, que a voltes tenia aires de tinell reial, sempre sota un punt de vista de gran puerilitat. Com que ja era batejat, ja podia regnar i seure en tinell.

Les cases grans i senyorials que cada any feien pessebre tenien el costum, cap al tard d'avui, de fer al seu davant una representació casolana dels pastorets en la qual prenien part la mainada de la casa i d'altra que se'n cercava fins a reunir el vast nombre de personatges que hi intervenien. Aquestes representacions donaven lloc a tertúlies i reunions familiars en què es congregava molta gent.

Avui començaven les llogues dels jornalers; era el dia adequat per a mudar d'amo els llogats, i de treballadors els amos, i per a introduir canvis i alteracions en els tractes i en els preus. També se solia pagar la soldada als qui cobraven per anys i a termini vençut. El refrany diu sobre aquest punt:

Per Ninou
pagar el sou
i tracte nou.

Per Cap d'any i cap de mes
aneu-vos-se'n de casa
que no us hi vull més.

I quan era el llogater o el treballador el qui se'n volia anar, deia:

Per Cap d'any i cap de mes
deixaré la casa
que no em convé més.

Fou costum d'obsequiar els jornalers i gents de lloga amb bones torrades ben sucades amb cansalada, i per les contrades olieres feien rostes sucades amb oli novell. Amb allusió al costum diu la parèmia:

Pa torrat, pa torrat,
que Cap d'any és arribat.

Els parcers de terres, camps i vinyes que havien pogut comprar-los a llurs antics amos o senyors, el dia d'avui, com a resta d'un antic dret de senyoriu, venien obligats a portar-los un vas d'aigua, servit obligadament damunt d'un plat. El servei amb sotacopa era privilegi senyorial; només els senyors en podien emprar, i el plat d'avui posat sota del vas és l'equivalent dels vells sotacopes. En rebre l'aigua hi havia qui la tastava i tornava el vas, i d'altres que la llançaven, descrivint un semicercle als peus del qui els l'oferia, com a signe de refermança del vell dret tingut damunt la propietat de la finca que donava motiu a aquell ús.

Els adroguers que pagaven un lloguer enraonat feien present al propietari de la casa o al seu procurador d'un centenar de neules, una barra de torrons i una ampolla de vi ranci o dolç.

A Rojals, avui al matí, els pagesos que tenien arnes les anaven a veure com a cosa obligada i parlaven amb les abelles, a les quals recomanaven que fessin força mel, si podia ésser molt més que l'any anterior. Aquesta visita era feta amb certa indiferència i com si hom ni se n'adonés, però no deixava de fer-se; com tampoc no deixava de parlar-se a les abelles en el sentit indicat. Aquest costum havia estat estès per molts pobles d'Europa: sembla que pot tenir origen ritual i respon a creences perdudes fa temps.

Adam i Eva, segons una capçalera de romanç del primer terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

En alguns indrets de la Garrotxa, al matí d'avui, els pagesos anaven a la cort i donaven els bons dies als porcs i els feien saber que s'havia començat un any nou, creguts que així, els porcs, no es moririen i s'engreixarien d'allò més.

A l'Urgell, en sortir de la funció religiosa, anaven a visitar els conreus i donaven els bons dies a un arbre de cada espècie dels que conreaven, en representació de tots els d'aquella mena. Creien que els arbres, agraïts per l'atenció, es portaven bé i donaven més fruit. Tant és així, que si algun any la collita de l'oli o de les prunes, per exemple, es perdia, creien que es devien haver descuidat de felicitar l'any nou a les oliveres o les pruneres. Hi ha un refrany que diu:

El qui no visita el camp
per Cap d'any
té mal any.

Avui és el dia més bo de l'any per a carregar els arbres que fan poca fruita i que hom els en vol fer fer més. Hom els posa una pedra a l'entreforc, com més grossa millor, puix que com més el carreguen més fruita fan. Perquè les pedres tinguin virtut han d'ésser arreplegades mentre Jesús és al monument i dins del terme d'una altra població.

Els pagesos cerquen el marxívol per tal de veure si és abundant en tavelles, puix que el tenen com l'anunci de la propera collita de blat. Si té moltes tavelles, la collita serà abundosa, i si, contràriament, en té poques, serà migrada.

Segons tradició popular, que no concorda amb les Sagrades Escriptures, el nostre pare Adam fou creat el primer dia de la creació de l'Univers, que correspon al dia d'avui. Per a ell i la seva família foren totes les delícies i abundors paradisíaques. Per aquesta raó hom el considerava rodejat de la més gran abundor i el tenia per advocat contra la fam i les privacions. Els nostres avis, en tal dia com avui, li dedicaven unes oracions per tal que els guardés de privacions i de penúries alimentàries i, sobretot, perquè fes que les collites fossin pròsperes i abundants, car pensaven que així conjurarien la fam. En dedicar-li el parenostre del rosari, hom deia:

Pel nostre pare Adam,
que ens guardi de fred i fam.

Molts pobles antics creien que allò que es produeix durant aquest dia és mostra del que passarà en el curs de l'any. Aquesta creença perdura encara entre nosaltres. La gent creu que si el dia d'avui és venturós serà afortunat l'any que comença, i al contrari. Portada per aquesta opinió, molta gent, en temps dels nostres avis, feia tot allò que podia perquè el dia d'avui es produís dins d'un ambient agradós i satisfactori. Era costum estès de comptar diners per tal que l'any es mogués dintre un bon pla econòmic. Si hom els podia comptar en or es tenia per més venturós que si ho havia de fer en argent. Hom acostumava a treballar poc, però es considerava de bon averany fer quelcom perquè l'any no caigués dins un ambient de vagància. Hom diu també que les coses i els afers començats el dia d'avui porten en ells un sentit de bon resultat que és penyora que acabaran en bé. Els nostres avis, portats per aquesta opinió, ajornaven fins a aquesta diada aquelles coses i feines que tenien molt d'interès a veure coronades per un bon èxit.

Abundant en aquest sentit diu el refrany:

Qui no treballa en tot l'any,
treballa el dia de Cap d'any.

I com que la feina que es fa avui és la que domina durant l'any que comença, hom diu:

Si files per Cap d'any,
filaràs tot l'any.

Els botiguers, abans d'obrir llurs botigues, les escombraven ben bé i dirigien la brossa i la pols vers l'interior en lloc de fer-ho cap enfora, portats per la creença que, fent-ho com de costum, haurien tret la venda de casa i haurien tirat la sort al carrer. Els primers diners que feien els besaven tres vegades per la cara i per la creu, i creien que els presagiava la venda per l'any que començava, la qual fóra tant més bona com més important era la venda. Feien els impossibles per no perdre la primera venda encara que hagués d'ésser a preu més baix que el de costum. Consideraven de molt bon

averany que els donés estrena un infant, una donzella casadora, un soldat o un capellà. Deixaven al calaix una bona suma de diners fets avui, creguts que els en cridarien d'altres i amb tanta més abundor com més n'hi deixaven. Molts botiguers posaven una moneda, amb preferència d'or, dins de la capelleta del sant patró que solien tenir a la botiga i en l'indret más alt que els era possible, i tot avui o durant una novena feien llum a la imatge perquè els afavorís la venda de l'any que començava.

Els terrissers, els vidriers, els ferrers i els altres oficis que treballen amb foc, i en els quals aquest constitueix un dels elements més importants de l'èxit de la feina, avui encenien els forns i les mufles portats per la creença que, fent-ho així, asseguraven la bona marxa del foc durant tot l'any i també la normalitat regular de les altres feines inherents a l'ofici. No treballaven; es limitaven només a encendre el foc amb el màxim compte i zel possible, perquè si no anava bé ho interpretaven com un mal averany per a ells i per a la feina. L'amo, en compensació de la feina que els feia fer, convidava els treballadors a la seva taula en àpat comunal i amical. Sembla que aquest costum havia estat estès arreu de casa nostra i practicat d'una manera general pels diversos oficis que tracten amb el foc, oficis de muntanya, carboners, calcinaires, guixaires, etc.

El terrisser, segons una auca valenciana d'Arts i Oficis. (Col. de l'autor.)

Els romans també creien que allò que hom feia el dia d'avui ho faria tota la resta de l'any. D'ací que, com nosaltres, procuressin dedicar-se a ocupacions agradoses i, sobretot, que miressin de treballar poc o molt per allibe rar tot un any d'inactivitat.

Els nostres avis creien que la gràcia o el favor fets el dia d'avui comportaven l'obligació de seguir-los fent o dispensant durant la resta de l'any. Això feia que anessin molt en compte a fer determinades mercès, com, per exemple, deixar diners, permetre o tolerar la utilització de certs objectes o l'entrada en propietats determinades, etc., puix que el fet d'accedir-hi avui comportava no poder-s'hi negar durant tot l'any. Sobretot anaven molt en compte a fer almoina i a donar hospitalitat a captaires i mendicants, a fi d'evitar que poguessin exigir la caritat cada dia i instal·lar-se dins del corral, de la pallissa o de la casa, en dret d'haver-hi dormit o estat acollits el dia d'avui. En canvi hi havia qui creia que fer almoina el dia d'avui comportava gran ventura, bona sort i riquesa per a l'any que començava. A conseqüència d'aquesta creença fou costum de fer caritat a tants pobres com hom trobava i a tots els que trucaven a la porta. Les persones d'ofici creien que

donar als pobres quelcom del que feien els portava abundància i prosperitat de feina. Els saboners donaven retallets de sabó als pobres perquè poguessin anar nets, els agullers els donaven agulles i els mercers cabdellets de fil perquè es poguessin cosir la roba, i així per l'estil els altres oficis que feien coses petites de les quals un pobre podia obtenir un profit i una utilitat.

La gent vella creia també que el tocar aigua, sobretot el rentar-se, portava salut i felicitat per a tot l'any. Molta gent es banyava a casa mateix, fent servir l'aigüera de banyera. També fou costum estès de rentar-se els peus. N'hi havia molts que només se'ls rentaven per Cap d'any.

Uns enamorats com festegen, segons una portada del Llibre de festejar, del darrer terç del segle xvm. (Bibl. de l'autor.)

Hom també creia que el dia d'avui era molt bo per a iniciar festeigs, demanar la mà de les donzelles i entaular contractes de casament. Per això el refrany diu:

Amoretes de gener,
per Pasqua muller
i per Nadal bolquer.

Hom creia que casar-se per Cap d'any portava ventura i felicitat en el matrimoni. El dia d'avui s'havien fet molts casaments. Hom deia que els qui es casaven per Cap d'any batejaven per Sant Miquel.

Amoretes de Cap d'any,
per Sant Miquel afany.

Amoretes de gener,
per Sant Miquel bolquer.

Si no vols passar un mal any
no et casis per Cap d'any.

(Si hom no vol haver de passar les angúnies pròpies de l'embaràs.)

Si et cases per Cap d'any,
lluna de mel
fins a Sant Miquel.

Pel gener
casa't, company ó,
i vigila el nieró.

El mes de gener, a Grècia, era el dedicat a les bodes. Hom celebrava una festa especial en honor dels qui es casaven de nou. Una bona part de les

noces i dels casaments hel·lènics es celebraven durant aquest mes i amb preferència el primer de l'any.

Per tal de passar una bona quaresma, sense inquietuds carnals que excitessin al pecat, hom aconsellava la castedat a primers de gener i així s'esmorteïa la sensualitat:

Si ets cast per Cap d'any,
per quaresma no tindràs afany.

Els nostres avis creien que menjar raïm el dia d'avui portava riquesa i gran ventura econòmica i que guanyarien una unça d'or per cada gra de raïm que menjaven. D'ací el refrany:

Menjar raïms per Cap d'any
porta diners per tot l'any.

Per les contrades vinateres guardaven raïms amb gran cura per tal de poder-ne menjar el dia d'avui.

Els nostres avis tenien molt mirament a no vessar sang el dia d'avui; per això s'abstenien de matar cap animal, perquè el dia primer de l'any fou circumcidat Jesús i va vessar sang per primera vegada, i fer-ne vessar d'una bèstia els semblava que era voler equiparar-la al Messias, cosa que consideraven sacrílega. Pel mateix motiu era considerat com una ventura fer-se un tall o alguna altra ferida lleu de la qual vessés una mica de sang.

La gent de la gleva considerava dolenta la pluja de Cap d'any.

El mal any
entra nedant.

Si plou per Cap d'any
s'esguerra tot l'any.

Pluja de Cap d'any,
mal any.

Trons per Cap d'any
porten mal any.

La pluja d'avui era tinguda per dolenta i, sobretot, com a anunci de mala ventura per a l'any que comença.

Pluja de Cap d'any
diu mal averany.

Cap d'any serè,
tot l'any va bé.

A pagès tenien per un mal averany que aquesta nit miolessin molt els gats. Creien que cridaven les pedregades i les males collites i que predeien un any d'escassetat i de misèria.

Per la Terra Alta explicaven que al punt de caure la darrera batallada de les dotze de la nit que inicia l'any nou s'escampa per la terra una substància imprecisa i indefinida que ataca únicament i exclusiva els gats, als quals dóna la febrositat i la impaciència que els són característiques durant el mes de gener. Així que torna a caure la mateixa campanada del darrer dia d'aquest mes, aquesta substància s'esvaeix i els gats tornen a llur normalitat, lliures de l'apetència genèsica. Hom qualifica aquest producte de

música, de *soroll* i de *mal de queixal*, i d'ací que quan hom sent miolar els gats digui que senten música o soroll o bé que tenen mal de queixal.

Amb al·lusió a la llargada del dia, que tant preocupa a l'home primari, ens diu el refrany:

Per ninou
un pas de bou.

Per Cap d'any
el dia s'allarga un pam.

Per any nou
el dia s'estira un sou.

El dia no es mou
fins per ninou.

Per ninou
s'allarga el dia,
però no s'allarga el sou.

Per Cap d'any
s'estira el dia,
però no s'estira el guany.

Els anys en què el dia d'avui s'escau en diumenge són de gran ventura, puix que comencen l'any, el mes i la setmana. És un bon any per a iniciar grans empreses i afers excepcionals amb moltes probabilitats de bon resultat.

Hom creu que en un Cap d'any que s'esqueia en diumenge van néixer Jesús i la Mare de Déu, i per aquest motiu els infants que neixen el dia d'avui que sigui diumenge, si són nens gaudiran de les gràcies de l'infant Jesús, i si són nenes, de les de Maria Santíssima.

I hom creu encara que el món es pot acabar en un any que comenci en diumenge perquè va començar-hi i les coses mai no acaben com es comencen.

La pagesia té per dolents els anys que comencen en diumenge i fa dir al refrany:

Cap d'any en diumenge,
ven els bous
i no sembris.

També hi ha qui diu que el món s'acabarà justament en diumenge i el dia de Sant Silvestre, és a dir, que durarà un nombre d'anys just i sense torna. També diu que set anys abans d'acabar el món se'n veuran senyals, un dels quals serà que els ases deixaran de bramar. La gent de la vellúria portava molt el compte d'aquestes coses, i creia que en tal dia com avui del setè any anterior al que acabava en diumenge havien de deixar de bramar el rucs. D'ací que la gent poruga i aprensiva avui de bon matí parés tota la seva atenció per tal de veure si els ases encara bramaven. Quan en sentia un respirava de satisfacció i exclamava: «Encara tenim set anys més de món.» El bram dels rucs, per tant, el dia d'avui, tenia la seva importància i constituïa tota una revelació. A pagès resultava fàcil la comprovació, però a ciutat ja es feia més difícil.

Els anys en què el dia d'avui s'escau en diumenge són anys d'alegria per al botxí, car està convençut que tindrà poca feina per efecte de la protecció del Sant Diumenge, que vetlla per ell. Diuen que cada diumenge el botxí li

dedica unes oracions per tal que li doni únicament la feina precisa per a justificar el seu càrrec.

La pagesia creu que l'any que comença en dimarts és el més bo per a plantar arbres, sembrar llavors noves i assajar conreus, amb la seguretat que arrelaran, prosperaran i aniran bé. Aquest dia Déu va crear els arbres i els va donar ufana i vida, i, per efecte de la valor divina del dimarts en relació al dia de Cap d'any, tot allò que s'hi planti ha d'arrelar, prendre ufana i donar bons fruits, com en van donar els primers arbres. Hom també creu que els anys que reuneixen aquestes circumstàncies no es poden perdre les collites i, per tant, són anys de gran prosperitat per als camps i els conreus.

El primer dimarts de l'any fan llur festa els gitanos, perquè s'escau Sant Manel gitano, que no figura en cap martirologi; Sant Antoni Pelut, que també era gitano i del mateix ordre que l'anterior; Sant Paiet i Sant Escuder; santoral especial del calendari gitano que no sabem que hagi estat mai escrit ni estampat. Els noms de Manuel i d'Antoni abunden molt entre gitanos; el primer, especialment, entre dones. Hom diu que aquest santoral pintoresc era venerat a l'antiga església de Sant Antoni Abat, sobretot sant Antoni Pelut, que portava una barba fins als peus, i davant del qual cremaven llum els gitanos cada vegada que feien un bon negoci. L'any en què el dia d'avui s'esqueia en dimarts era summament bo per als gitanos, car, per ells, era diumenge, i això, en llur opinió, era indici de bon averany. Els vells gitanos feien festa el dimarts, i d'ací que hom qualifiqui aquest dia de *diumenge dels gitanos* i de *dia dels gitanos*.

Els anys en què la diada d'avui s'escau en dimecres són els més dolents per a entaular o caure en plets, perquè els jutges estan ofuscats, no veuen clars els negocis i paga el just pel pecador. Els jutges que van jutjar Jesús ho van fer en dimecres; aquell any també havia començat en aquest dia de la setmana, i encara avui tota la justícia es ressent d'aquell gran error i d'aquella maldat jurídica.

Una altra tradició diu que Jesús va néixer en dimecres i des d'aleshores cada dimecres, al punt de caure la primera batallada de les dotze de la nit, surt el mateix estel que va aparèixer llavors del naixement del Messias, però sense la llarga cabellera que aleshores el distingí dels altres. Aquest estel es pon al punt de caure la darrera batallada de les dotze, i els qui neixen durant aquest breu interval de temps arriben a ésser reis, papes o a assolir grans dignitats. Hom creu que l'any en què el dia d'avui s'escau en dimecres és pròdig en naixements de persones distingides i de gran influència en tots sentits. Aquest estel és anomenat *estel del dimecres*. Vegeu el que en diem en tractar de la nit de Nadal, quan parlem de l'estelada.

L'any en què el dia d'avui s'escau en dijous, la gent de mar creu que serà molt abundant en peixos, perquè fou en aquest dia de la setmana que Déu els va crear. Creuen que les moles més grosses de peix foren pescades en aquests anys. El pescador que no es fa ric un any d'aquests és perquè ha nascut per a ésser pobre i mai no tindrà diners.

L'any que comença en dijous és tingut com a molt bo per a les llocades. Tots els ous que hom posa surten en un plegat i no es moren els pollets.

Els anys en què el dia d'avui s'escau en divendres són dolents per als ramats, i hom ha d'evitar sobretot de donar sal al bestiar en aquest dia, així com durant el flamenc de la lluna, car n'esdevindria gran desventura.

Hom té per malastruc que l'any comenci en divendres:

Quan l'any comença en divendres
tot se'n va en cendres.

Els nostres avis relacionaven el dia de la setmana en què començava l'any amb les malalties i consideraven que serien més freqüents i més intenses unes o altres segons s'escaigués Cap d'any en un o altre dia. Es guiaven per *l'home de la lluna* — gravat que figurava en els llunaris antics i que tractava de relacionar les parts del cos amb els astres sota la influència dels quals els suposava —, i en treien averanys de caràcter mèdic segons fos l'astre que regia l'any, a pretensió del llunari, que era tingut com el llibre de màxima saviesa. Els anys que començaven en dilluns portaven mal de cames i de peus; els que ho feien en dimarts duien cabòries i caparres, i eren, en conseqüència, aquells en què es tornava boja més gent:

Cap d'any en dimarts
porta mal de cap.

Els que començaven en dimecres es caracteritzaven pels mals del païdor i de la gola, i els que ho feien en dijous es distingien per ésser freqüents, durant llur curs, els atacs de cor, i així mateix per ésser propis d'enamoraments i de desenganys amorosos:

Cap d'any en dijous
porta mals de cor.

Els que començaven en divendres comportaven malalties intestinals, de fetge, ronyons, i tots els òrgans immediats:

Cap d'any en divendres
porta mal de ventre.

El dissabte portava malalties histèriques, i el diumenge, mals estranys, d'aquells que no hi valen, per a guarir-los, ni totes les herbetes de Montserrat ni cap dels remeis de l'apotecari.

Per la Terra Alta creuen que els anys en què el dia d'avui s'escau en lluna plena són de molt bon averany. Fou costum que la gent sortís a la finestra per tal de poder veure la lluna, i si des de casa seva i sense esforç hom podia arribar a comptar set estels, a més de la lluna, creia el cas com averany de molta felicitat, de riquesa i de bona salut. Es creença que els

anys que comencen en lluna creixent es distingeixen per portar bones collites de cereals:

Lluna creixent per Cap d'any,
blat abundant.

Avui surt també l'estel de l'any que només es veu just fins al vespre del dia dels Reis. Aquest estel no té altra missió que confirmar el començament de l'any i afirmar la duració del món com a mínim fins al Nadal vinent. Perquè surti aquest estel ha d'haver sortir l'estel Caterí, que apareix la nit de Nadal i dura fins al vespre de Sant Silvestre. Si aquest estel no sortia, l'any no començaria i, per tant, el món s'acabaria. L'estel de Cap d'any és simplement una conseqüència, una confirmació d'haver sortit el Caterí i un senyal de la continuïtat del món fins al Nadal vinent en espera de si tornarà a sortir el Caterí.

La mainada, la nit d'avui, sortia a descobert, triava l'estel més llampurnant de l'estelada, i, tot mirant-se'l, cantava:

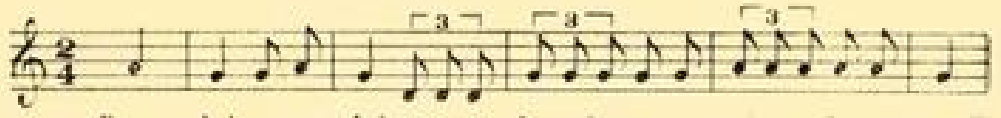

Estel berruguel,
fes-me sortir
una berruga aquí,
una berruga allà [1].

I, tot cantat, s'anava tocant la cara i les mans, i creia que li sortiria una berruga a tants llocs com es tocava.

Hom atribueix la facultat de fer sortir berrugues a un estel qualificat d'*estel berruguel*, que es distingeix per ésser molt brillant. Hom té com a tal el que ho és més.

Per tal de saber quins mesos de l'any que comença seran plujosos o eixuts, a pagès es feia l'anomenat *calendari de la ceba*. Hom posava a la finestra dotze clofolles de ceba amb una engruna de sal a cada una. Cada clofolla estava dedicada a un mes. L'endemà al matí hom observava fins a quin punt s'havia fos la sal continguda en cada clofolla; segons s'hagués fos més o menys podia jutjar-se el grau d'humitat i de pluja del mesos. Amb referència al costum diu el refrany:

Ceba de Cap d'any
fa bon averany.

La ceba té virtut el dia d'avui i hom creu que menjar-ne porta sort i ventura. El refrany referit també fa allusió a aquesta creença.

[1] Cantarella màgica per a demanar als estels que facin sortir berrugues. Recollida per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

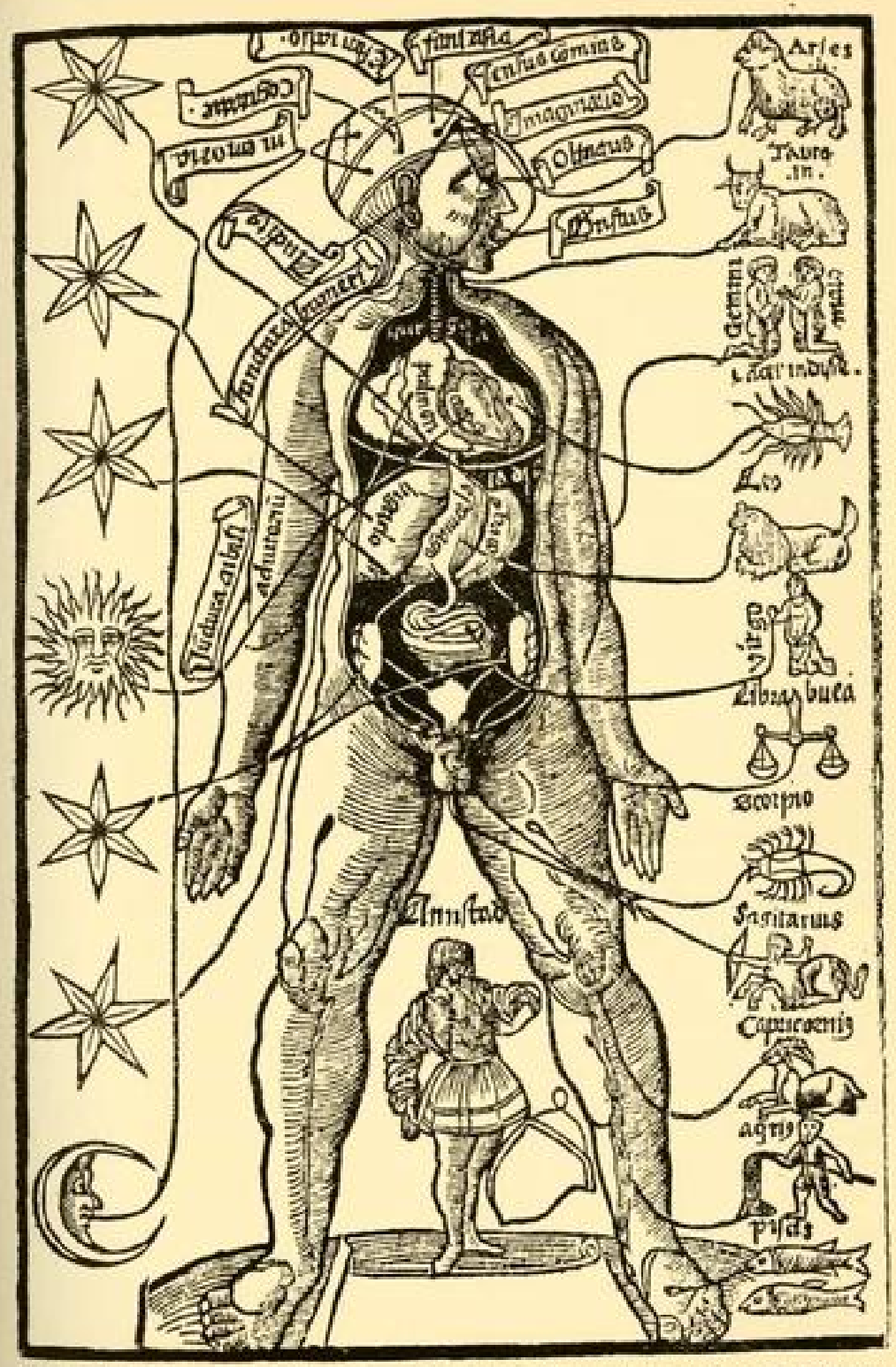

L'*Home de la Lluna*, segons el lunari sis-centista de Joan Alemany. (Arxiu Històric de Barcelona.)

És creença estesa per la terra plana que els dotze primers dies de l'any farà la mateixa temperatura que regirà durant tot l'any, a raó d'un dia per cada mes. Avui correspon al gener. Tal com sigui la temperatura del dia d'avui serà la de tot el gener. Si fa un dia variable, bo al matí i rúfol cap al tard, per exemple, hom creu que a primers de gener farà bon temps i dolent cap a les darreries. I hom creu el mateix del febrer relacionant-lo amb el temps de demà, i així per l'estil amb els dotze dies els altres tants mesos. Aquests senyals celestials a muntanya els anomenen *els signes*. Els

L'àngel com s'emmena els bons cap al cel i el dimoni els dolents cap a l'infern, segons una capçalera de romanç del darrer terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

fan començar per Santa Llúcia i acabar pels Reis, i segueixen tot un altre sistema de càlcul que explicarem quan parlem del dia de Santa Llúcia, que és quan comencen a regir. Hom creu també que els qui neixen avui i els dotze primers dies de gener són molt afortunats, gaudeixen del do de la saviesa i envelleixen molt; hom creu així mateix que triomfaran en totes les empreses i que, si són fills de gent de mar, no moriran ofegats.

Les dones del Baix Empordà creien que el dia d'avui era perillós anar per despoblat i, sobretot, trescar pel bosc per por de no topar-se amb l'esgarrapadones, mena de monstre alt com un gegant, pelut com un ós i lleig com un diable, amb les mans que semblaven ganxos de romana, que es llançava al damunt de les dones i gaudia esgarrapant-les i ferint-les amb les seves urpes.

La gent de mar creu que avui és perillós acostar-se a cap illa o seca de la mar gran, a causa del risc de topar-se amb l'illa de Judas. El dia d'avui,

i algunes festes de l'any, és permès al deixeble traïdor sortir de l'infern i esplaiar-se prenent el sol en una illa perduda per la immensitat de la mar

La batalla de les bèsties de pèl amb els insectes, segons una capçalera de romanç set-centista. (Col. de l'autor.)

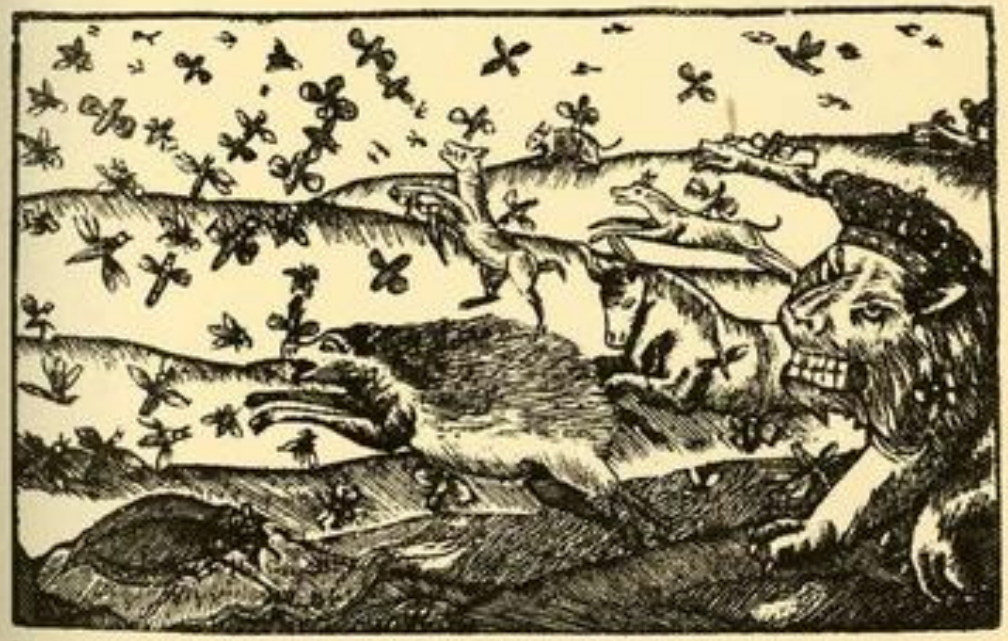

La batalla de les bèsties de pèl amb els insectes, segons una capçalera de romanç de la primeria del segle XIX. (Col. de l'autor.)

que mai no és la mateixa i que es troba completament deshabitada. Judas és pelut com un ós i negre com el sutge. Acciona amb gest més aviat d'ani-

mal que de persona. Quan veu passar algun vaixell crida els mariners, els conta la seva traïció i desventura en termes crus i punyents i els demana perdó. La seva vista és malastruga i cal evitar-la.

La dienda afirma que cada any, el dia d'avui, mor un individu de cada un dels oficis més importants, i, segons siguin d'un ofici considerat noble o bé, contràriament, trapella, van al cel o a l'infern, on durant tot l'any exerceixen de jutges o d'àrbitres dels de llurs oficis que hi van a parar, i

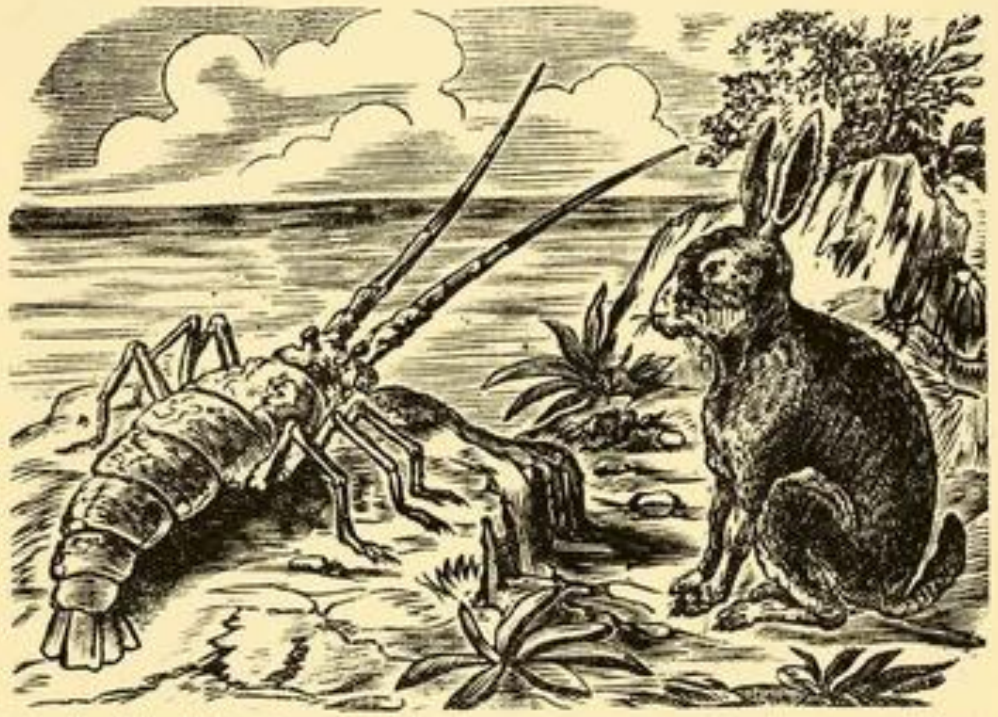

La batalla de les bèsties de terra amb les de mar, segons una capçalera de romanç del darrer terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

estan encarregats de la missió d'informar del tracte que mereixen segons hagués estat en vida llur conducta.

Diuen que temps era temps, així que clarejava s'iniciava una gran lluita entre tots els animals, agrupats en tres o quatre colles, amb l'intent de vèncer llurs contraris per tal d'obtenir el domini del món: els de pèl contra els de ploma i uns i altres contra els peixos, que també aspiraven al govern absolut de tot el regne animal. Les forces, però, estaven tan equilibrades que cap any no era possible de desfer l'empat i tot seguia igual. Cada any el lleó es dolia que, essent els de pèl més nombrosos que tots els altres, no els pogués-sin vèncer, i carregava les culpes als més menuts, que maltractava i aporrinava, fins al punt que aquests, indignats, el desafiaven, i a l'efecte se li llançaven damunt tota una allau de mosquits, aranyes i d'altres bestioles per l'estil que el picaven fins que assolien aplacar el seu orgull. A la darreria d'aquestes proves, en lloc d'esbatussar-se tots els animals, cada colla nome-

nava un representant, o sia un dels d'una classe i un altre dels de l'altra, i lluitaven només ells dos. Els de pèl elegien la llebre i els de mar la llagosta. També s'havien barallat els animals i les plantes, i sempre guanyaven els primers. Si haguessin vençut les plantes, les bèsties haurien restat clavades a terra, fixes i quietes, i els arbres i les herbes s'haurien passejat pertot arreu com fan les bèsties, i així com ara els animals es posen i s'enfilen damunt de les plantes, llavors hauria estat al revés. Quelcom d'aquestes

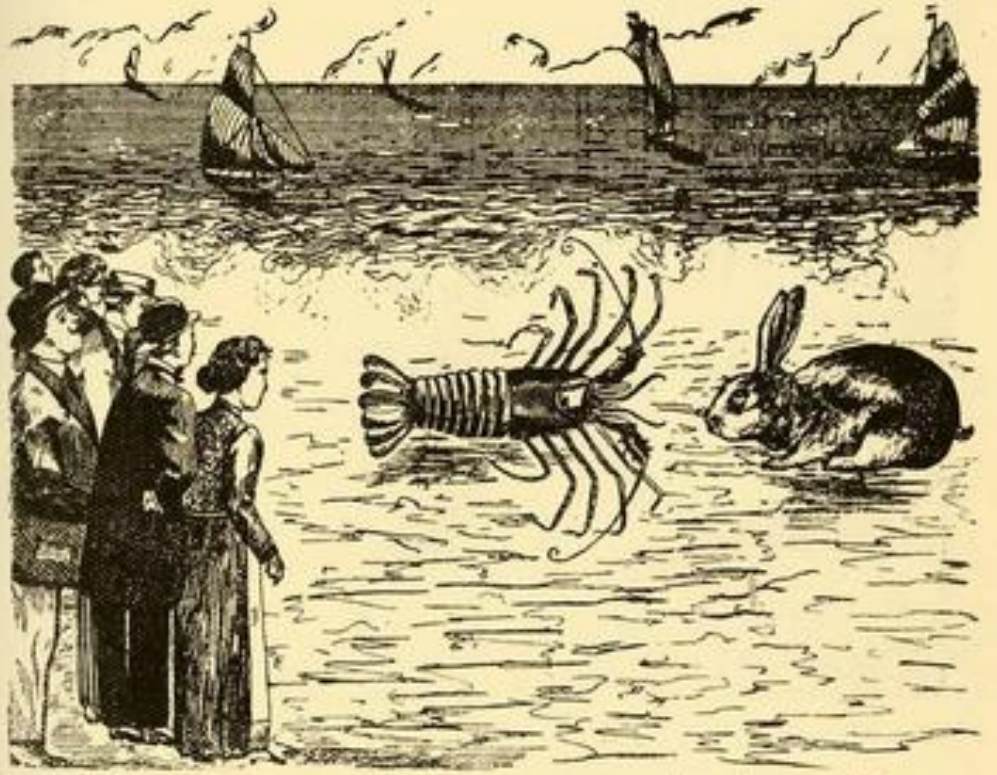

La batalla de les bèsties de terra amb les de mar, segons una capçalera de romanç del darrer terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

creences, que probablement reconeixen origen molt reculat, està explicat de manera graciosa en romanços de literatura de fil i canya, dels quals reproduïm unes capçaleres.

Diuen que cada set anys passa el Jueu errant en el seu incessant trescar món enllà, en càstig de la seva impietat de no haver deixat deturar Jesús davant de casa seva, camí del Calvari. Segons la tradició catalana, era sabater i tenia botiga oberta al carrer de l'Amargor. Jesús, amb la creu al coll, va deturar-se un moment davant de casa seva per tornar l'alè, i el sabater va tirar-li una forma mentre li deia: — *Arri allà, camina i fes via.* — Jesús seguí el seu pesat camí mentre li deia: —*Com jo caminaràs tu mentre el món serà món.* — I des d'aleshores que camina sense poder-se deturar mai ni per menjar ni per dormir. Cada set anys dóna la volta al món i passa

pel mateix lloc que va passar, just, set anys abans, dia per dia. De tant caminar té las soles dels peus dures com si fossin de banya o com l'unglot del bestiar de peu rodó. No pot rentar-se mai la cara ni tallar-se els cabells ni la barba, que li arriba fins als genolls. Com que no pot treballar ni guanyar diners, per tal que pugui satisfer les seves necessitats es troba sempre a la buxaca una moneda de cinc sous, per més vegades que se la gasti. Per aquest detall hom l'identifica, puix que quan compra quelcom sempre paga amb monedes de cinc sous, que es treu de la butxaca d'una a una. Diuen que els

El Jueu errant, segons una capçalera de romanç de mitjan segle XIX. (Col. de l'autor.)

diners del Jueu errant tenen la virtut de tornar a casa per més vegades que hom els despengui o els doni; per tant, constitueixen una font de riquesa inesgotable. Entre comerciants i gents de negoci existeix la creença que l'any que passa el Jueu errant és de molta prosperitat i ventura, i que durant el seu curs els diners creixen i es multipliquen sense saber com. Aquest personatge parla de manera estranya, però se l'entén ben bé i ell entén a tothom. Diuen que la seva maledicció s'ha estès a tots els del seu ofici, i d'ací que els sabaters estiguin condemnats a misèria i a pobresa. Entre els nostres avis era freqüent la invectiva: *Sabater maleït, que vau tirar la forma a Déu.*

Quan érem infants, per tal que no encenguéssim foc ni hi juguéssim, els pares ens feien creure que, si n'enceníem, ens cremaríem i ens orinaríem al llit. La xicalla, però, dèiem que:

El foc de Cap d'any
no fa cap dany,

i crèiem que, si enceníem foc avui, estàvem immunitzats per tot l'any dels mals i dels perills que els pares ens prevenien. I, portats per aquesta opinió, tota la mainada ens esforçàvem a encendre foc i a jugar-hi per mica que l'ambient que ens rodejava ho afavoris. Probablement que la tenacitat i la persistència del costum infantil siguin record d'un temps en què una de les cerimònies de l'inici de l'any devia ésser l'encesa de foc nou amb caràcter ritual i sagrat, com encara practiquen alguns pobles de cultures endarrerides. D'aquest costum se'n troben d'altres vestigis a casa nostra relacionats amb el tió i el foc de Nadal, com expliquem en tractar d'aquest aspecte de les cerimònies nadalenques. Com tenim dit, a casa nostra durant molt de temps el Nadal coincidia amb el Cap d'any, i d'ací que s'hagin confós alguns dels costums i de les creences d'aquestes dues festes. Resulta remarcable que la cançoneta infantil d'encendre foc faci allusió al Nadal, detall que sembla relacionar-la amb els ritus i cerimònies d'aquest moment de l'any:

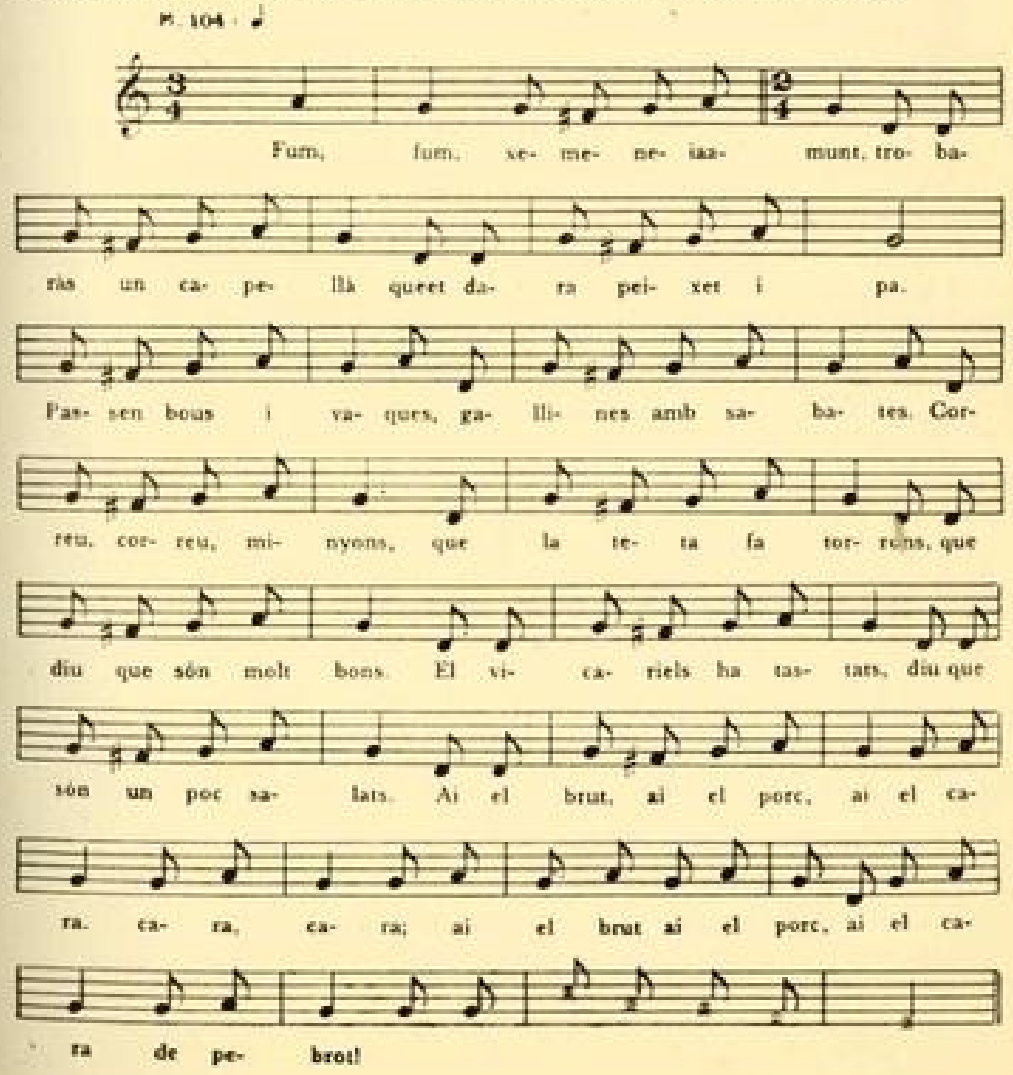

Fum, fum, fum,
xemeneia amunt,
trobaràs un capellà
que et darà peixet i pa.
Passen bous i vaques,
gallines amb sabates.
Correu, correu, minyons,
que la teta fa torrons,
que diu que són molt bons.
El vicari els ha tastats,
diu que són un poc salats.
Ai el brut, ai el porc,
ai el cara, cara, cara;
ai el brut, ai el porc,
ai el cara de pebrot [1].

A més d'aquesta cançoneta, de la qual es troben un gran nombre de variants i que és molt estesa, cantàvem encara una altra formuleta màgica, que crèiem de gran virtut per a fer encendre el foc bé i de pressa:

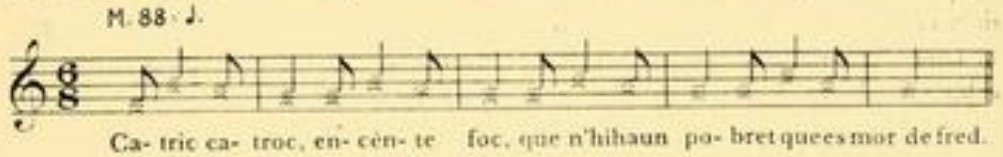

Catric, catroc,
encén-te foc,
que n'hi ha un pobret
que es mor de fred [2].

El joc infantil de pinyols recorda el sistema primitiu d'obtenció del foc per fricció, i la cantarella al ritme de la qual hom frega a terra degué ésser així mateix una fórmula màgica.

Coneixem diverses ordalies relacionades amb la ventura econòmica de l'any que comença. Deixar diners, en canvi, porta un resultat completament contrari. Cal que estigueu molt previnguts per si us vénen a manllevar diners; pot tractar-se d'algú que us vol mal i per tal de perjudicar-vos es val d'aquest ardit. Hom pot saber la ventura de l'any que comença si tira una sabata enlaire. Si cau de sola a terra, assenyala sort i prosperitats; si cau de costat, un passament mitjancer, i si cau sola per amunt, us espera un mal any. També es pot deduir com serà l'any que comença parant esment en la categoria i condició social de la primera persona que hom veu el dia d'avui en sortir de casa per primera vegada. Si és rica i benestant, l'any serà feliç i pròsper; si és pobra, presagia infortuni i malaurança. El topar amb una autoritat és indici que hom haurà d'intervenir-hi. El fet d'ensopegar amb algú de justícia és senyal que durant l'any hom es veurà embolicat en algun afer en el qual intervindrà gent de lleis. Hom creu que el matinejar porta salut i abundància per a tot l'any.

En sentit mig enigmàtic i per a indicar que tant serà l'any que comença com el passat, hom diu:

Tants dies morts
com tants de vius.

I també:

Un que neix
i un que s'escorre.

[1] Recollida per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.
[2] Recollida per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

Entre caçadors fou costum sortir a caçar al matí d'avui i tornar a dinar a casa. Hom creia que segons fos la cacera d'avui, seria la de la resta de l'any, tant en quantitat com en qualitat. El refrany es fa ressò de la creença:

Segons cacis el dia de Cap d'any,
caçaràs la resta de l'any.

El refrany parla d'aquesta manera del dia de Cap d'any:

Cap d'any gelat,
any de molt blat.

Cap d'any gelat,
molt pa assegurat.

Gelada de Cap d'any,
pa per a tot l'any.

Primer dia de gener,
primer dia d'estiu és.

El gener fredolic
entra bufant-se els dits.

Boig serà el campaner
que assenyala pedregades
per Cap d'any.

Per Cap d'any
s'enceten les figues seques.

Després de Cap d'any,
figues seques per company.

Per any nou
el vi i el porc novells
ja s'han fet vells.

Sant Moixó o Moixant: Segons la veu popular, fou el qui va trobar el carbó de pedra. Un dia que es moria de fred i no tenia res per a poder-se escalfar, va agafar unes quantes pedres, els va calar foc, van cremar amb tota facilitat i van donar una ardència i una escalfor molt més fortes que les del carbó d'alzina. Hom creu que les pedres no haurien cremat si hagués intentat encendre-les qualsevol altre i que van tornar-se carbó per efecte de la gràcia divina del sant, la qual no va restar reduïda simplement a les pedres que ell va cremar, sinó que s'estengué a tota la pedra d'aquella mena, que fou tornada carbó de pedra. Sant Moixó és el patró dels qui han de treballar la pedra i la terra, especialment en el subsòl: pouaters, minaires i barrinaires; car en virtut de la seva gràcia van fer mines per a treure el carbó de sota terra, i els qui el treien el van escollir per patró.

Sant Concordi: El seu cos es venerava a Besalú. La gent l'invocava perquè posés pau entre les famílies i els matrimonis desavinguts; gràcia que probablement provenia del sentit del seu nom.

DIA 2

Mare de Déu de la Victòria: S'escau el centenari de la presa de la ciutat de Granada. S'havia celebrat una festa commemorativa a la capella del Palau. En celebració d'aquest fet d'armes, en tots els teatres de la ciutat es posava en escena *El triunfo del Ave María*. Els teatres es veien plens a vessar, puix que la gent hi anava més com si assistís a un acte pietós que no com si anés a comèdia. Anar al teatre, en aquesta ocasió, es considerava com una extensió de l'assistència al temple.

Avui és el primer dia de feina de l'any. Els ferrers, i en general tots els altres oficis que tracten amb ferro, creien que si en començar la feina i picar el metall saltaven guspires, durant l'any patirien alguna cremada important o bé se'ls calaria foc o cremaria quelcom.

Fins al darrer terç del segle passat fou costum, bastant estès entre la gent d'ofici, d'iniciar l'any amb una feina nova. Era tingut com de mal averany haver de començar a treballar amb feina arrossegada de l'any anterior i no acabada el dia de Sant Silvestre. A aquest sentit volia respondre la parèmia tan popular:

El ferrer picant damunt l'enclusa, segons una capçalera de vestall de la segona meitat del segle XIX. (Col. de l'autor.)

Any nou,
vida nova.

equivalent a feina nova. I hom considerava de tan bon averany començar una feina nova com cantar tot treballant. El dia d'avui, sobretot al matí, tots els obradors vessaven cançons i harmonies, que encaixaven més o menys amb el ritme de la feina i que ajudaven a moure's i accionar amb més aire. Tant el costum de fer coincidir el començament de l'any amb una feina nova, com el de cantar tot treballant, reconeixen origen molt reculat, probablement més el de cantar que l'altre.

El començament de l'any coincideix amb el creixement del dia i amb el triomf del Sol, fins ara decadent damunt de l'ampla volta del cel, la qual

des d'ara serà més lluminosa i tendirà a minvar la grisor tardoral, que tot ho omplia de tristor. I, en començar a créixer el dia, calia ajudar-lo, començant, també, com més coses millor, a fi d'animar-lo i contribuir a la seva creixença per un efecte de màgia simpàtica, en la qual tant creia l'home primitiu. El refrany

Any nou,
vida nova,

avui poc enteneder i mig en desacord amb el fer i el creure de la societat actual, i el costum de fer coincidir l'any nou amb el començament de totes les feines, fins on és possible, responen a una concepció simplista i primària de l'univers, de la qual el nostre costumari actual conserva una gran profusió de supervivències, com anirem veient.

El mateix home que considerava que tot allò creat estava lligat i unit per uns vincles de simpatia, amb el ressort dels quals hom podia afavorir o perjudicar les accions i les coses més desiguals, creia també en un vast i complex món d'esperits benvolents i malvolents que influïen damunt de tot i de tothom en un sentit o en un altre, segons la seva condició, i que calia atreure's o esquivar amb l'ajut de conjurs i fórmules màgiques d'encantament, encloses, les més de les vegades, en una frase cantada que el rodolar del temps ha convertit en cançó, la qual, per efecte de la seva adaptació a la feina concreta per què es cantava, acabà per ajustar-se al ritme de la feina respectiva, fins al punt que, així com inicialment hom no hauria sabut treballar sense cantar per por que els genis dolents haguessin fet malbé la feina, després hom no sabia bellugar-se sense cantar, perquè la cançó feia d'eina i ajudava al moviment que regulava l'acció. Darrerament s'havia perdut la noció del motiu pel qual hom tenia per malastruc no poder començar una feina el primer dia de treball de l'any i per què era tingut per bo fer-se un tip de cantar, i hom seguia el costum empès per un profund sentit de rutina que ha fet arribar fins a nosaltres usos i creences dels nostres avantpassats per aquella mateixa rutina que ens fa dir que:

Qui canta,
sos mals espanta.

Tots els oficis que han de picar i fer soroll començaven l'any picant i fent tanta fressa com podien. Generalment ho feien tots els dilluns, però el primer dia de feina de l'any repicaven amb més intensitat i més braó que mai.

Els ferrers i d'altres oficis que treballaven el metall donaven uns quants cops de martell damunt l'enclusa, segons llur dir, per cloure les cadenes del dimoni, per tal que no els sortís entre les flames de la fornal i no els desbaratés la feina. Aquest costum havia estat molt estès per la vella Europa, i no fa gaire que encara el practicaven els ferrers suïssos. També procuraven no llimar en tot avui, per por de llimar les cadenes del dimoni, el qual, si assolia desmallar les lleves de la cadena i escapar-se, els faria pagar cars els

cops donats al ferro de l'enclusa. Darrerament només donaven tres cops, tan forts com podien, però temps enllà picaven una estona, que durava el cant d'un parell d'esparses d'una variant melòdica de la *Cançó del Bon Caçador*, la tonada de la qual acordava amb el ritme del martellejar quan picava damunt l'enclusa només un sol mallador. Heus ací la variant de la cançó:

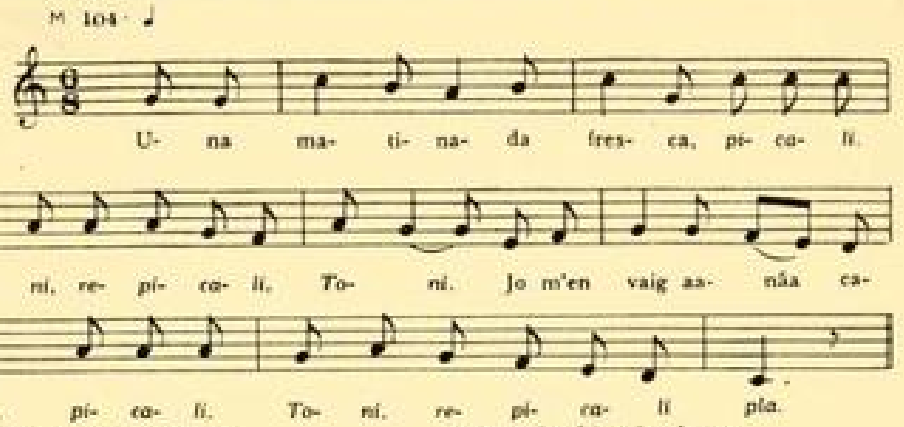

Una matinada fresca,
pica-li, Toni,
repica-li, Toni,
jo me'n vaig anar a caçar.
pica-li, Toni,
repica-li pla,
No en trobo perdiu ni llebre
per a poder-hi tirar,
sinó una pastoreta
que guardava el bestiar.
La pastoreta dormia
i no la goso a despertar:
en cullo un pom de violes
i al pit les hi vaig tirar:
les violes eren fresques,
la pastora es despertà:
— ¿Què voleu el galant jove,
què veniu a buscar? —
— La vostra amor, pastoreta,
si me la voleu dar. —
— L'heu de demanar al meu pare
i també al meu germà,
i també a la meva tia
i al meu oncle capellà. —
L'amor de la pastoreta
ja n'és donada temps ha [1].

La descoberta dels metalls, i sobretot del ferro, va produir un gran trasbals en la societat d'aleshores i va deixar una petjada tan pregona en els costums i les creences, que fins a nosaltres n'han arribat diverses supervivències, una de les quals pot ben ésser el costum referit dels ferrers. El metall fou considerat com a sagrat i diví, i els qui el treballaven adquiriren categoria sacerdotal que amb el rodolar del temps s'ha convertit en bruixeria. Encara avui en alguns indrets tenen els ferrers per bruixots.

Els clavetaires de Ripoll, en començar l'any cantaven, tot picant, amb més entusiasme que de costum la seva cançó pròpia, coneguda per l'*Anneta Rostolleta*, al ritme de la qual movien el martell, i a cada cop que donaven feien un clau. Ripoll havia estat vila de clavetaires. Una cançó ens diu:

Adéu, vila de Ripoll,
entremig de dues aigües;
la meitat són traginers,
l'altra meitat clavetaires.

[1] Recollida per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

La cançó de fer claus canta amb els següents termes:

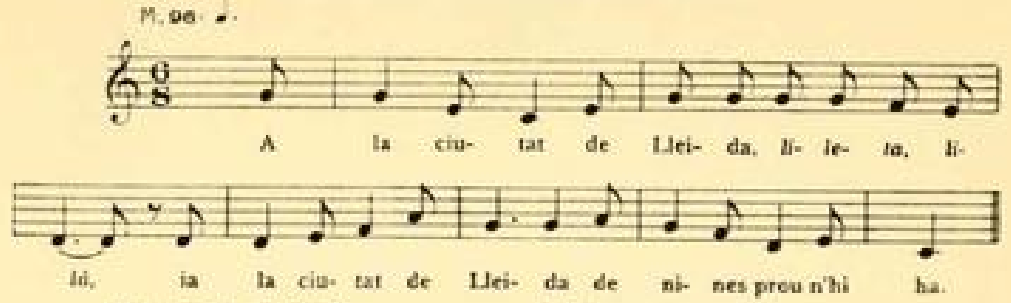

A la ciutat de Lleida,
lileta, lilà,
a la ciutat de Lleida
de nines prou n'hi ha.
N'hi ha una de petita
que amb els soldats se'n va.
— Ai, mare, aneu a missa
que jo couré el dinar. —
Quan sa mare és a missa,
ella a la font se'n va.
Dels soldats que passaven
un ja li va parlar.
— ¿Si em vols donar de l'aigua,
si de l'aigua em vols dar? —
— Més que donar-te aigua
amb tu voldria anar. —
Sa mare ve de missa
i l'Anneta no trobà.
— ¿No em direu, veïnes,
si l'heu vista passar? —
— Per aquí ha passat l'Anneta
que anava amb els soldats. —
La pobra de sa mare
els soldats va a trobar.
El capità, bon home,
la tropa fa formar
i al cap de la renglera
l'Anneta va trobar.
— Anneta, torna a casa
que molta falta em fas. —
— No hi vull tornar pas, mare,
que vull ser-ne soldat. —
La pobra de sa mare
no en fa més que plorar [1].

Els oficis que treballen la fusta, sobretot fusters, caixers o ebenistes, mestres d'aixa i boters, també creien de bon averany començar l'any picant; per això procuraven que la primera feina que haguessin de fer els obligués a picar com més millor, i creien que el treball era tant més de bon averany com més estona els calia picar. No sabem, però, que donessin al repiqueig cap valor determinat en el sentit que ho feien els ferrers.

La cançó típica de picar fusta s'expressava d'aquesta manera:

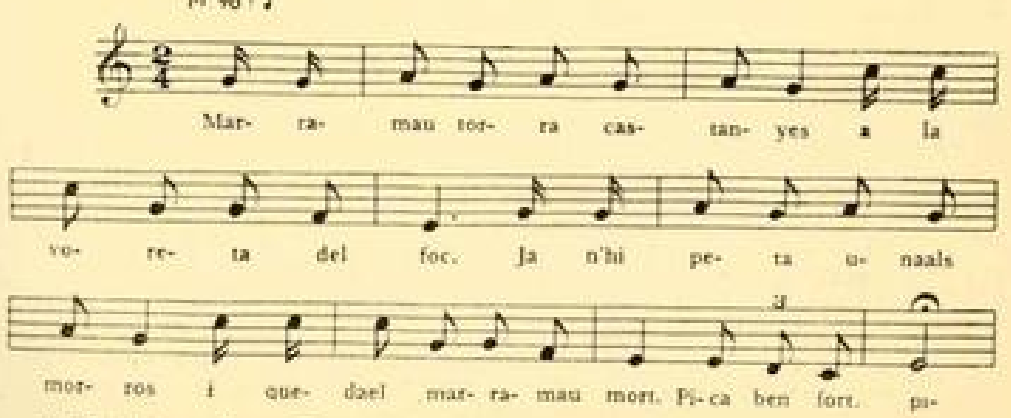

[1] Recollida per l'autor. Transcripció melòdica del mestre J. Tomàs.

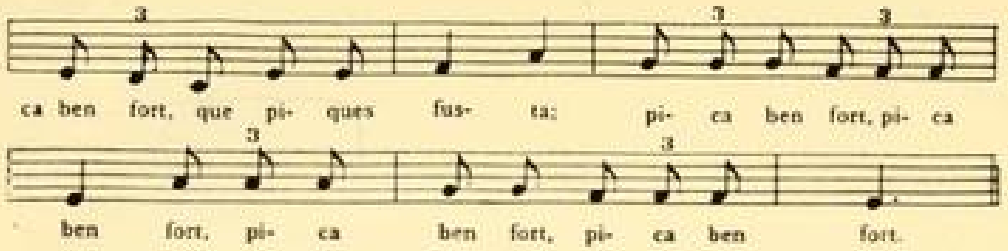

Marramau torra castanyes — *pica ben fort,*
a la voreta del foc; — *pica ben fort,*
ja li'n peta una als morros — *que piques fusta,*
i queda el marramau mort: — *pica ben fort* [1].

La cantarella fa allusió al costum de coure castanyes i fer torrades amb el foc que encenien els fusters per escalfar l'aiguacuit, torçar posts i per altres efectes de la feina. Amb aquesta mateixa tonada cantaven diverses corrandes, algunes de molt lliures; una altra de les més corrents deia:

Barrabàs i Barrabàs — feia veure que era un home
s'embolica amb un llençol: — i era una fulla de col.

Per terres lleidatanes i per les contrades on escasseja la pedra, en les quals en general es fan les construccions de tàpia, una de les principals feines de l'art de la construcció és el piconament de terra, tant per a endurir i allisar el sòl que no enllosen, com per a donar consistència a les parets fetes només de terra atapeïda. Aquesta feina, tan insulsa com monòtona, era feta al so de cançons: una de les preferides era la de *La vida de les galeres*. Els vells aixafaterres començaven la feina de l'any pitjant terra al so de grans cantades.

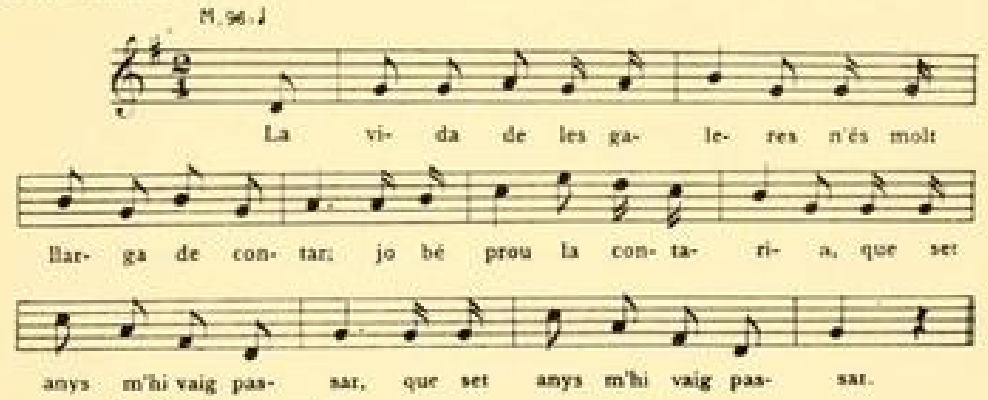

La vida de les galeres — per poder tornar a casa,
n'és molt llarga de contar: — per casa meva tornar.
jo bé prou la contaria, — Ja me'n vaig a ca la tia:
que set anys m'hi vaig passar. — — La meva esposa què fa? —
I al cap de la setena — — Don Lluís, la vostra esposa
llicència vaig demanar. — se n'és tornada a casar. —

[1] Recollida per l'autor. Transcripció melòdica del mestre J. Tomàs.

— Doncs, baixeu-me la guitarra, — — No n'és pas cant de sirena,
la que solia tocar; — que és el cant de don Lluís. —
li faré una cantadeta, — — Si sabés que és don Lluís,
veiam si em coneixerà. — — prompte l'aniria a matar. —
— Desperta't, la vida meva, — — Si vols matar don Lluís,
desperta-te'n de seguit; — per mi ja pots començar. —
sentiràs cant de sirena, — Ella va morir de nit
de sirena de la nit. — — i don Lluís en clarejar [1].

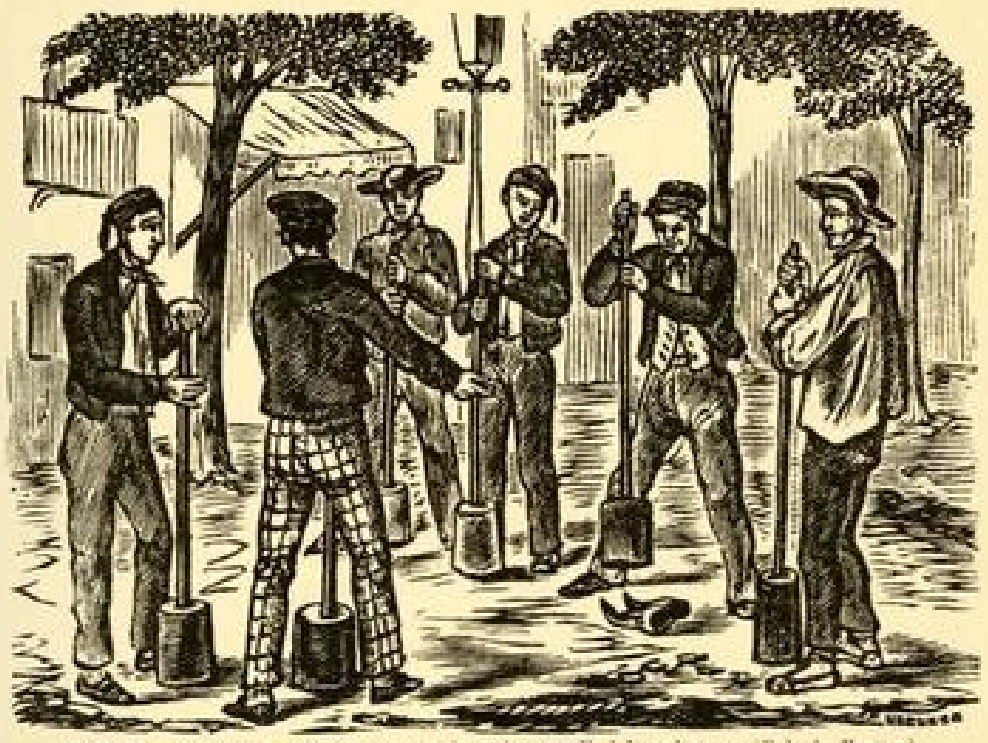

Colla de piconadors, segons una capçalera de ventall del segle XIX. (Col. de l'autor.)

També havien cantat els vells empedradors i piconadors de carrers. Cantaven cançons del dia sense valor tradicional i d'escàs mèrit artístic. Sembla que aquesta feina comporta el cantar. Entre els cançoners populars de diversos pobles són típiques les cançons d'empedrador.

Àdhuc els sabaters, que abans treballaven tots els diumenges, però vagaven els dilluns i els dimarts, quan el primer dia de feina de l'any començava en algun d'aquests dies, no deixaven de

El sabater, segons una nova set-centista d'Arts i Oficis. (Col. de l'autor.)

[1] Recollida per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

treballar poc o molt i de cantar la cançó típica de picar sola, i repicaven a la desesperada tant com podien. La vella cantarella, prou coneguda dels nostres avis, que rares vegades deixaven de cantar els sabaters quan havien de picar, deia així:

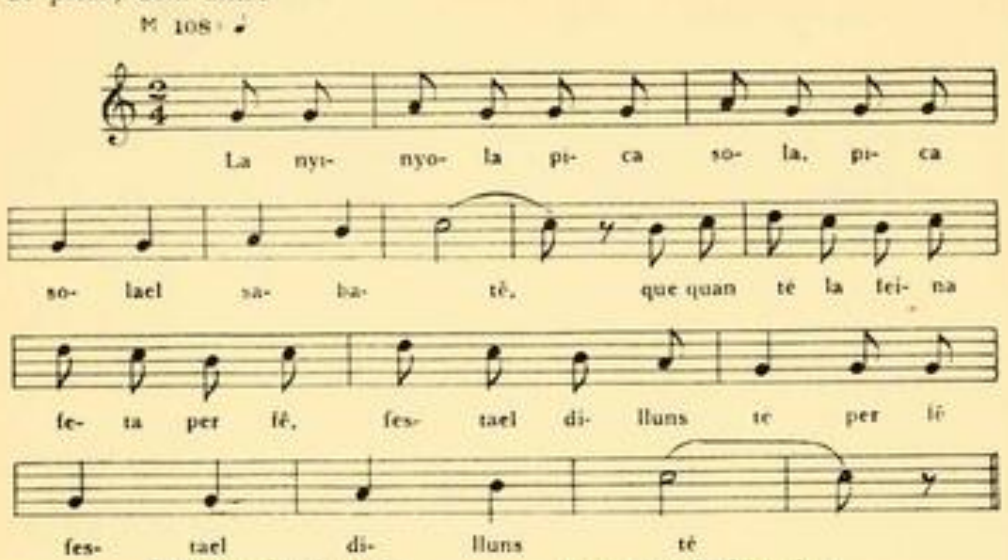

La nyinyola pica sola, pica sola el sabater,
que quan té la feina feta, per fer festa el dilluns té [1].

La veu popular diu que els sabaters cada dilluns celebren la festa de llur patró, sant Crispí, i l'endemà, dimarts, la de la seva esposa, santa Susagna; per tant, aquests dos sants són els més festivats del calendari, puix que, a més del dia de llur festa, com la generalitat dels sants, en fan cada setmana, exceptuant la primera dels anys en què el dia 2 s'escau en dilluns o en dimarts. I quan s'esdevenia així, per tal de disculpar-se de treballar el dia de la festa dels patrons, es passaven tot el sant dia cantant i resant en honor d'ells.

Els adroguers molent al morter, segons una auca set-centista d'Arts i Oficis. (Col. de l'autor.)

Segons la veu popular, per l'estil dels sabaters feien els barbers, que no treballaven el dilluns perquè ho feien el diumenge; ells cada dilluns celebraven la festa de Sant Vagot, perquè vagaven, o la de Sant Pelut, Sant Ós, Santa Paula Barbuda, Santa Múnia i Santa Alliberada, protectors, segons llur dir, de les persones peludes i advocats del creixement del pèl. Els sants

[1] Recollida per l'autor. Transcripció melòdica del mestre J. Tomàs.

no ens són coneguts en cap martirologi; les santes, contràriament, figuren entre el santoral.

Els adroguers antics s'havien de moldre la majoria dels productes que venien, tals com la mostassa, la canyella, el pebre i d'altres. Ho molien en grossos morters de pedra o de ferro, que repicaven amb una feixuga maneta. A fi d'anar més de pressa, solien ésser dos a picar, i ho feien ara l'un, ara l'altre, al so d'una cançó que marcava el ritme de la feina. Començaven l'any, com tants d'altres oficis, amb una gran repicada i una bona cantada de la cançó *La vella de Madrid*, amb una versió musical especial.

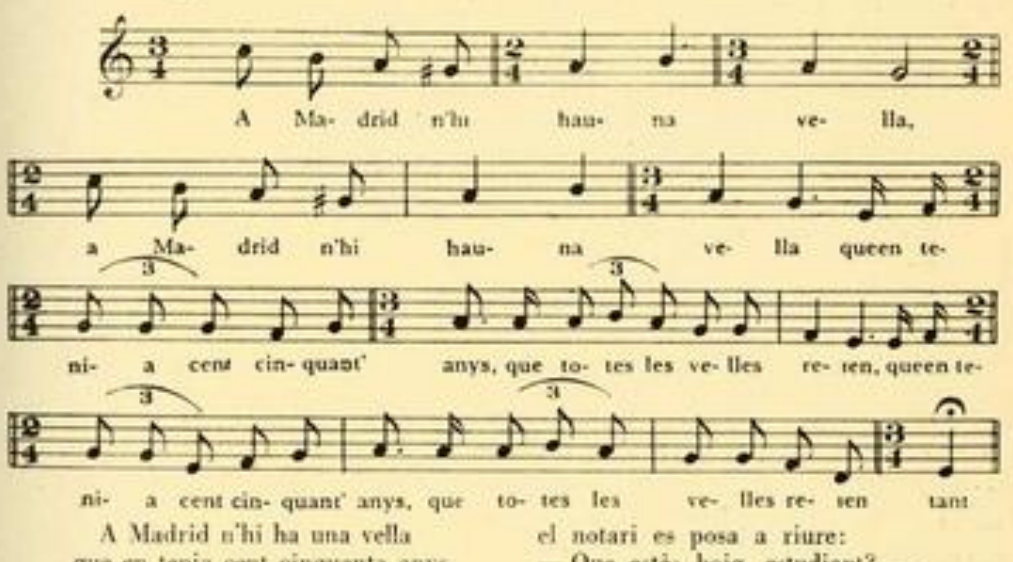

A Madrid n'hi ha una vella
que en tenia cent cinquanta anys,
que totes les velles reien,
que en tenia cent cinquanta anys,
que totes les velles reien tant.
Ja se'n baixa a la plaça,
a la plaça a treure ball;
de seguida la va treure
un polit estudiant:
— Estudiant, si tu volies
et faria un ric marxant;
et donaria cent lliures,
totes cent en or comptant. —
Ja se'n van a cal notari
a fer capítols formals;
el notari es posa a riure:
— Que estàs boig, estudiant? —
— Tant si n'estic boig com savi,
casament que tiri avant. —
El diumenge això es parlava,
el dilluns ja s'han casat,
el dimarts en cau malalta
i el dimecres l'enterran.
La gent que anava a l'enterro,
anava saltant i ballant:
l'estudiant 'nava al darrera
amb la bossa de l'arjant.
— Amb els diners de la vella
en trobo una de quinze anys [1].

Els terrissers també iniciaven llur feina amb una bona pastada de fang feta pels obrers especialitzats. Els pastafangs, que, descalços de peus i arromangats fins a mitja cama, al so de la cançó del *Pobre terrisser*, repicaven lleugerament de peus damunt del fang mullat i saltaven i voltaven a desdir, més semblava que ballaven que no que treballaven.

[1] Recollida per l'autor. Transcripció melòdica del mestre J. Tomàs.

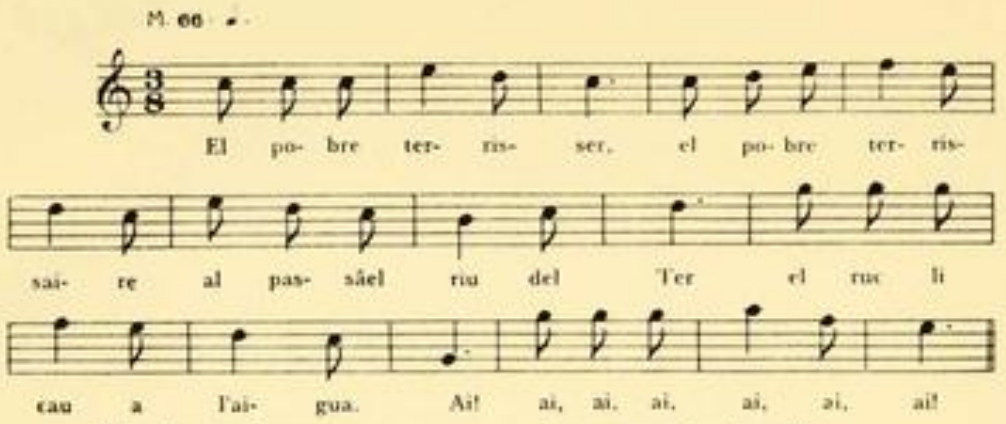

El pobre terrisser,
el pobre terrissaire,
en passar el riu del Ter
el ruc li cau a l'aigua.
Ai, ai, ai, ai, ai, ai!
Aixeca't, burriquet,
que ens en'nirem a casa;
a l'entrant del carrer
veu la porta tancada;
ja en pregunta als veïns:
—Si n'haveu vist l'Eulàlia? —
—L'Eulàlia, no l'hem vist;
creiem que està malalta. —
Ja se'n va a cal fuster
a manllevar una escala,
s'enfila escala amunt
com si fos una rata [1].

(Segueixen tres estrofes més impublicables.)

Els picadors de bosc i serradors també procuraven començar la feina de l'any serrant. El darrer dia de l'any ja deixaven un tronc cavalcat damunt de la pollina, disposat de manera que només calgués agafar la serra i serrar-lo, com a primera feina de l'any. Com els ferrers, treballaven al so d'una cançó adient per a la feina, que deia així:

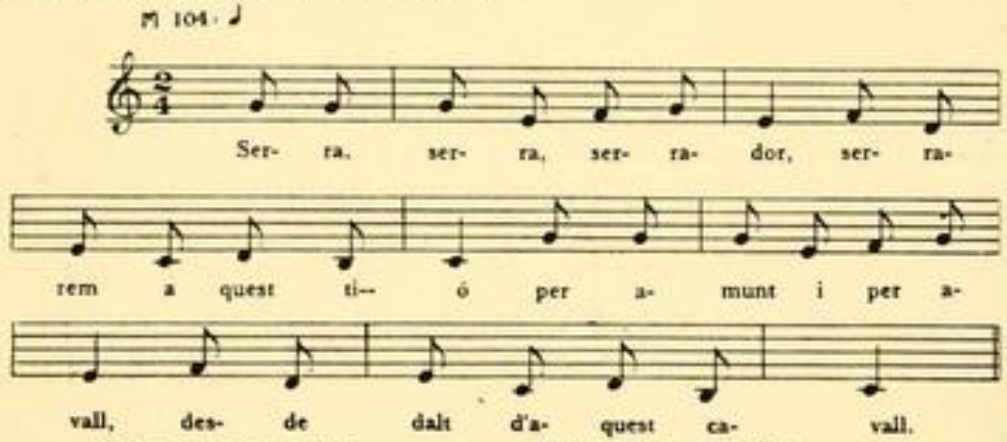

Serra, serra, serrador,
serrarem aques tió,
per amunt i per avall
des de dalt d'aquest cavall.
Serra, serra, serrador,
serrarem aquest tió,
sempre dret, sense biaix.
tu a dalt i jo a baix [2].

[1] Recollida per l'autor. Transcripció melòdica del mestre J. Tomàs.
[2] Recollida per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

Aquesta cantarella, com es desprèn dels versos que la componen, fa referència a la feina que efectuaven els serradors.

Els vells teixidors començaven a teixir al so de la gaia cançó carnestoltesca del *Frare Blanc*, la qual s'adeia molt amb la feina i concordava amb el banzim banzam de les taules del teler, així com també amb el vaivé propi de la llançadora.

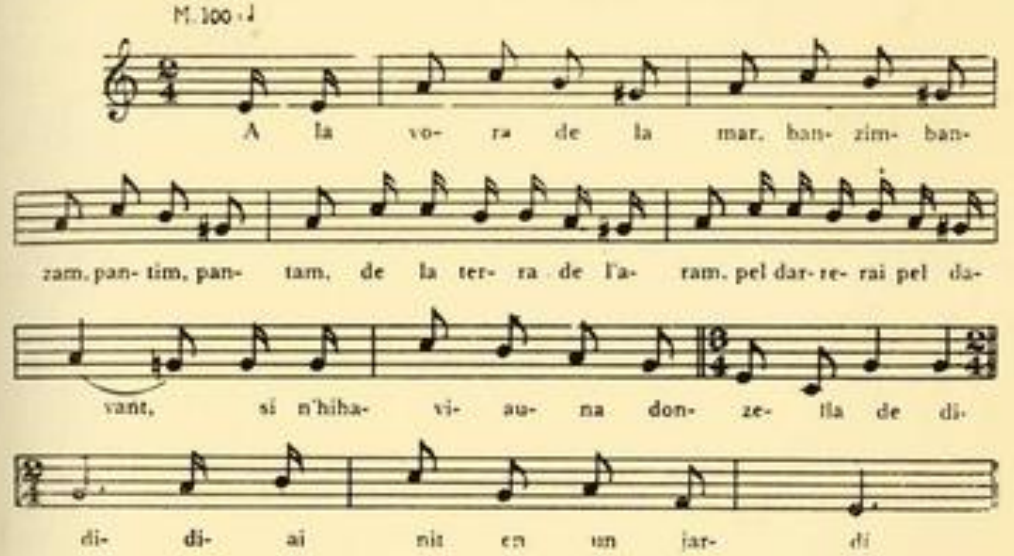

A la vora de la mar,
banzim banzam, pantim pantam.
de la terra de l'aram,
pel darrera i pel davant.
Si n'hi havia una donzella
de dia i nit en un jardí.
Si n'hi havia un frare blanc
que en confessa una donzella
i el primer mot que li diu:
—Donzella, sabeu el credo? —
—Sí, per cert, el frare blanc
que sé el credo i més que el credo. —
El segon mot que li diu:
—Donzella, voleu ser meva? —
—No, per cert, el frare blanc
que l'amor la tinc promesa,
la tinc promesa a un soldat
que va vestit de lliurea [1].

El teixidor, segons una auca set-centista d'Arts i Oficis. (Col. de l'autor.)

La gent de la gleva sortia al tros i cavava una mica al so de cançons. Una de les més emprades havia estat la del *Mumbrú*, la recobla de la qual sembla concordar amb el moviment del cavador, *que mira al cel, mira enllà i mira en terra.*

[1] Recollida per l'autor. Transcripció melòdica del mestre J. Tomàs.

M. 96

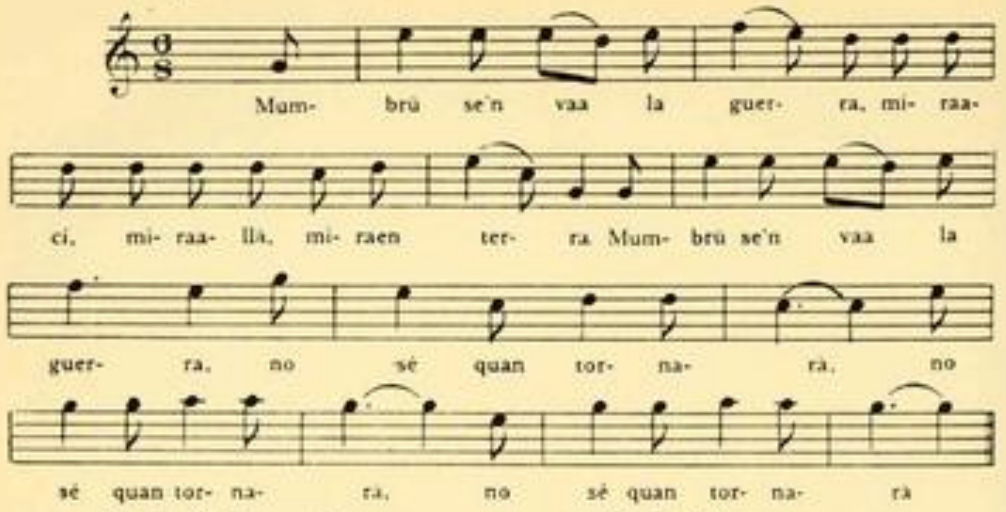

Mumbrú se'n va a la guerra;
mira ací, mira allà, mira en terra.
No sé quan tornarà,
no sé quan tornarà,
si tornarà per Pasqua
o per la Trinitat.
Les Pasqües són passades,
Mumbrú no ha pas tornat.
La dama ix en finestra
per si el veia tornar;
ja en veu venir dos patges,
els dos dalt de cavall;
ja veu venir dos patges
que vestits de dol van:
— ¿Quines noves porteu
del Mumbrú estimat?
— Les noves que us portem
no us daran gaire grat;
Mumbrú ha mort en guerra,
és mort i enterrat;
sobre la seva tomba
un gran arbre hi ha nat;
damunt d'aquest gran arbre
un ocell s'hi ha posat,
que diu en son llenguatge:
— Déu l'hagi perdonat [1].

Una altra feina que la gent de la gleva feia al so de cançons era la de pouar aigua. El ritme de les cantarelles s'avenia bé amb el de l'estirar el llibant i amb el traquetejar dels poals en anar pou amunt i pou avall. Per tots el pobles de les terres on l'aigua és escassa i cara d'obtenir, és costum treure-la al so de cançons, tant si és de pou com de sínia. Per l'Asia menor i per les contrades africanes de poca aigua posseeixen un grup molt important de cançons de pou i de sínia; moltes d'elles són de sentit religiós, com ho eren originàriament totes les que tractaven d'esquivar mals i d'evitar el desbaratament de fos el que fos. Precisament les dues cançons pròpies d'aquestes feines que sabem que es canten a casa nostra són així mateix religioses i ambdues de tema de Passió: la de la *Samaritana*, per a pouar, i la del *Diví moliner*, per a marcar el ritme del pas a l'animal que roda la sínia. És possible que aquesta darrera també s'hagués emprat com a cançó de molí quan es molia a força de sang i la mola voltava per esforç humà o animal. Les cançons relacionades amb l'aigua tant tendien a procurar que no es desbaratés la feina com a desembruixar l'aigua i a purgar-la de tot malefici. Coneixem diverses oracions i recitats destinats a evitar que l'aigua faci mal quan hom en beu de pou, de bassa o d'altra procedència que pot estar encisada.

[1] Recollida per l'autor. Transcripció melòdica del mestre J. Tomàs.

Heus ací les cançons de la *Samaritana* i del *Moliner:*

M. 60

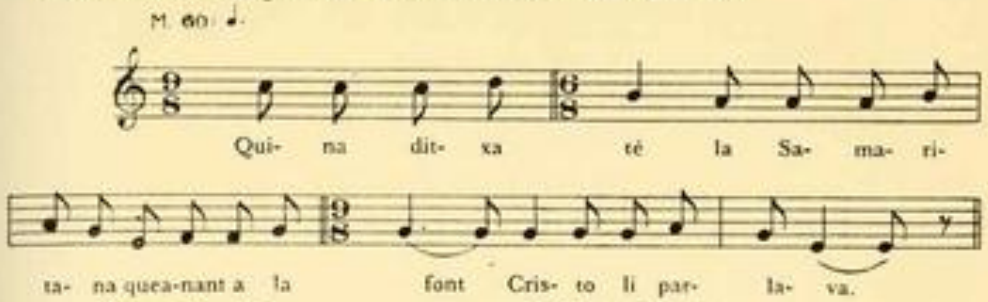

Quina ditxa té
la Samaritana,
que anant a la font
Cristo li parlava.
Jesús li digué:
— Si em vols dar de l'aigua? —
— No, per cert, Senyor,
que em costa de treure. —
— Bé me'n donaries
si t'endevinava
que tens tres galants
que t'esperen l'aigua:
l'un se'n diu Joan,
l'altre se'n diu Jaume
i l'altre Salvador,
que tot el món salva. —
— Preneu-ne, Senyor,
preneu-ne de l'aigua. —
— No vull aigua, no,
que vull la teva ànima. —
— Aneu-se'n, galanis,
fugiu-me de casa,
que he trobat un Déu
que m'ha il·luminada. —
— En serà un dimoni
que te n'ha temptada. —
— No és dimoni, no,
que té cara d'àngel [1].

M. 72

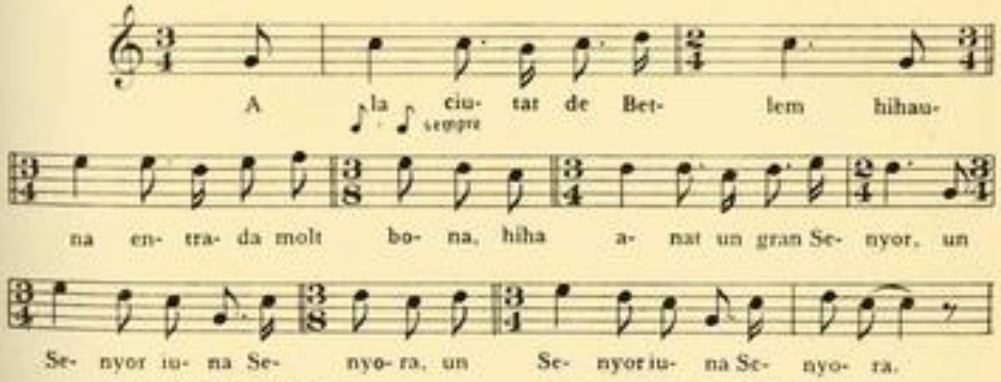

A la ciutat de Betlem
hi ha una entrada molt bona;
hi ha anat un gran senyor,
un senyor i una senyora;
el senyor se'n diu Josep,
Maria la seva esposa,
i entremig dels dos senyors,
un infant com una rosa,
que és petit i va nuet
i per nostres pecats plora.
— No ploreu, no, el fill meu;
per Pasqua us faré una coca;
sant Joan serà el forner,
santa Anna la pastadora,
i Jesús el moliner
que moldrà de tota cosa. —
Amb tots els pecats a coll
va a Betlem la pecadora.

[1] Recollida per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

— ¿Què veniu aquí a cercar,
què veniu en tan bona hora? —
— Porto al coll tots els pecats
perquè el molinet me'ls molga. —
— Veniu el Divendres Sant,
el divendres en bona hora;
trobareu Jesús en creu
com li posen la corona,
a l'un costat sant Joan
i a l'altre Nostra Senyora;
el seu cos serà el rodet,
l'arbre, la creu dolorosa,
i l'aigua serà la sang,
la seva sang preciosa,
que farà rodar el molí,
que moldrà de tota cosa,
que moldrà tots els pecats
de nostra carn pecadora [1].

La primera feina de les bones mestresses de casa, en començar l'any, era escombrar ben bé i treure tota la brossa cap a fora. Creien que així allunyaven de casa els mals per tot l'any que començava: els mals humors o els embruixaments. Les nostres àvies solien cantar al so d'una cançó que s'adeia amb el ritme de fer córrer l'escombra:

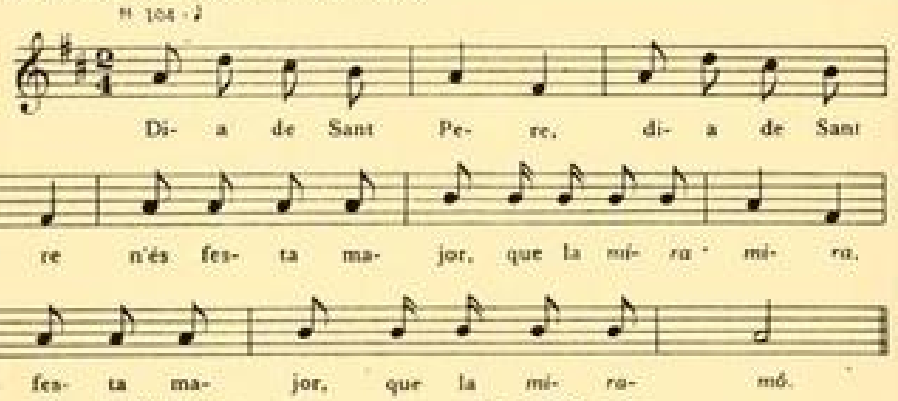

Dia de Sant Pere
n'és festa major,
que la mira mira,
n'és festa major,
que la mira no.
Ella és matinera
a escombrar el balcó,
Mentre l'escombrava
passa el seu senyor,
li dóna el bon dia,
no li torna, no;
se'n va a trobar el batlle,
batlle i regidor:
— Vegi, senyor batlle,
qui tindrà raó:
li dono el bon dia
i no me'l torna, no. —
— La raó és aquesta:
cap a la presó. —
— Si pogués sortir-ne
d'aquesta presó,
me'n faria frare,
frare confessor,
confessor de nines,
de casades no,
perquè les casades
me'n donen tristor [2].

A pagès, avui, feien la primera bugada de l'any. Quan el dia d'avui, però, s'esqueia en dilluns, se solia esperar a fer-la demà, perquè el dimarts és el dia clàssic per a fer les bugades i perquè hom creu que porta sort per a la roba, que es renta millor, resta més neta i no es malmet tant. La bugada d'avui solia ésser la més grossa de l'any i hom s'hi servia de la cendra del foc de la nit de Nadal, a la qual hom atribuïa una virtut i una qualitat

[1] Recollida per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.
[2] Recollida per l'autor. Transcripció melòdica del mestre J. Tomàs.

especials i excepcionals per a purificar la roba de tot encís i mal donat i també per a donar una blancor més intensa. Aquella roba de casa que es renta poc, a voltes només una vegada a l'any, es posava en la bugada d'avui. També s'hi posava tot el culleram de fusta i altres estris culinaris. Amb la cendra de Nadal hom rentava, a més, molts atuells i estris casolans.

Els bastaixos, segons una auca set-centista d'Arts i Oficis. (Col. de l'autor.)

Els bastaixos de la Plaça Nova, que s'ajuntaven al peu de la torre romana que dóna al palau bisbal, estaven reunits en una confraria sota l'advocació de la Mare de Déu de la Victòria, que veneraven en una capelleta existent en aquella época a la cantonada de la dita plaça amb el carrer dels Boters.

Aquests bastaixos estaven especialitzats en la conducció de malalts i se servien de cadires de mà pròpies per al cas.

Els bastaixos eren els primers que celebraven llur festa gremial. La càustica popular se'ls en reia i deia que no mereixia ésser el primer un ofici l'exercici del qual no volia gens d'art ni enginy, ja que es basava únicament en la força. Era molt típic el crit dels bastaixos per demanar a la gent que s'apartés i els deixés pas franc. Amb una cantarella molt graciosa, deien: «Aire, germanets, aire!» A voltes afegien: «que tots hi posem el coll.» I la gent tot seguit s'apartava.

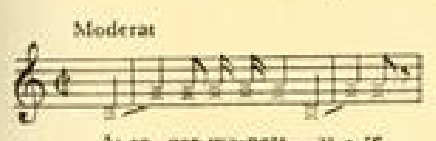

Crit típic dels bastaixos per a fer apartar la gent, recollit per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

Sant Macari Aventí: Havia estat pagès i, segons la tradició, fou el qui va inventar la fanga, per mitjà de la qual va facilitar notablement el conreu de la terra pels terrenys humits i tous. La pagesia empordanesa l'havia venerat i la veu popular deia que, sense la seva invenció, la plana empordanesa no hauria estat habitable perquè no s'hauria pogut treballar.

Sant Macari va abraçar la religió, va abandonar l'ofici de fideuer, que practicà després del de pagès, i se'n va anar a fer vida de penitència a una cova del desert. Una nit va tenir un somni o una visió en la qual la mort demanava comptes, als qui es morien, de llur conducta en la

El fangador, segons un gravat probablement procedent d'un llunari. (Arxiu de l'autor.)

vida i els feia càrrecs, amb tota duresa, sense respectar la seva categoria social. Aquesta visió fou molt propagada i difosa i hom la representà en pintures anomenades primer dels tres morts i dels tres vius, perquè hi figuraven sis personatges. Més tard se li donà caràcter de dansa, en la qual la mort feia ballar a tothom. des del magnat més elevat fins al pobre més humil. Hom l'a-

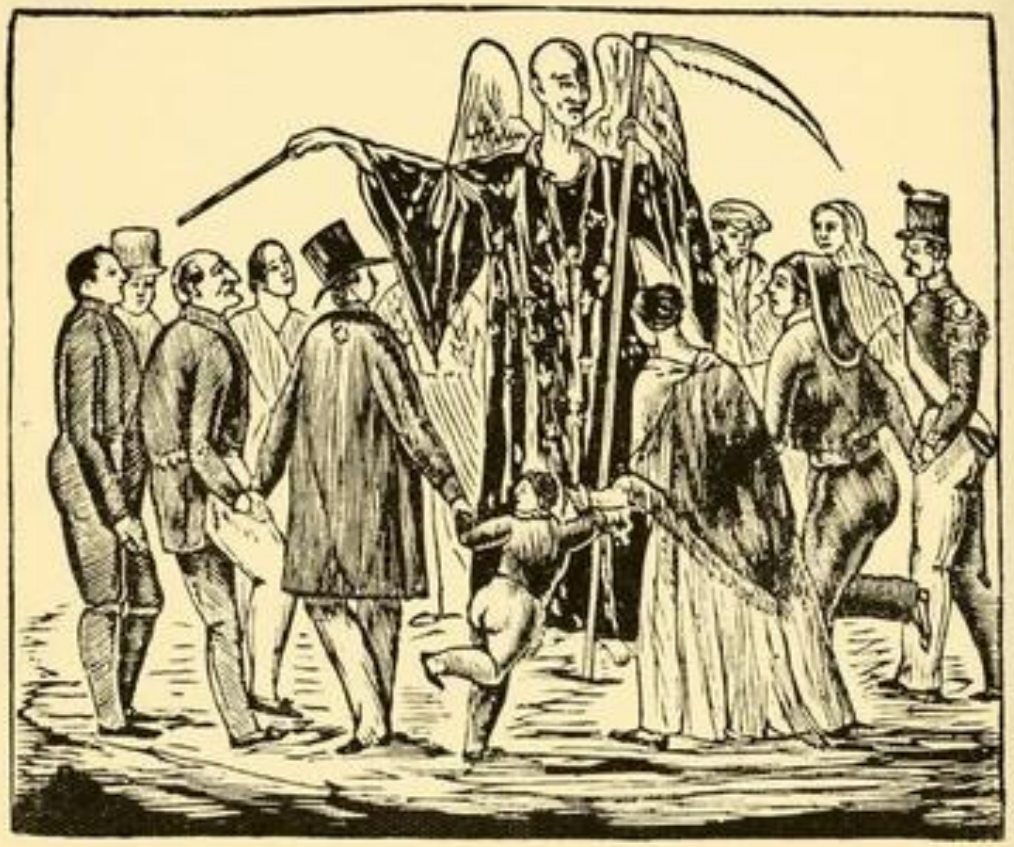

La Dansa de la Mort, segons una capçalera de ventall de la segona meitat del segle XIX. (Col. de l'autor.)

nomenava *la dansa macària*, mot que amb el rodolar del temps va convertir-se en *macabra*. Posteriorment se l'anomenà dansa de la mort: fou pintada pels fossars i cementiris, com diem en tractar de les Carnestoltes i en el dia de Tots-Sants.

Els fideuers havien venerat sant Macari, puix que, segons la llegenda, ell fou el primer fideuer, car feia de pastisser, i amb farina i ametlles va fer com una mena de fideus gruixuts que, cuits, eren bons per a menjar com a sopa; fideus que van prendre el nom de *macaris* i dels quals, amb el temps, se n'ha vingut a dir macarrons. Sant Macari es dedicava a fer de venedor ambulant, és a dir, anava a vendre pels carrers els fideus o macarrons que va crear.

Els vells passamaners havien venerat sant Macari i la majoria d'ells portaven aquest nom, raó per la qual els nostres avis acabaren per aplicar el qualificatiu de *macaris* als qui feien de passamaners.

Estampa de sant Vicentó. (Col. de l'autor.)

Sant Vicentó: Segons la tradició, era calesser i per això el tenien per patró els antics conductors de vehicles destinats al viatge i transport de persones; els quals també veneraven sant Antoni Abat. Els calessers vénen a ésser els precursors dels cotxers moderns i dels xofers d'avui, però no tenen connexió amb cap d'aquests dos oficis.

Els calessers invocaven el sant d'avui, així com també l'altre a què ja ens hem referit, mentre que els cotxers, almenys que nosaltres ho sapiguem, sempre han reconegut per patró sant Antoni Abat.

Sant Defensor: Era invocat en tot perill, sobretot quan s'anava de viatge. Guardava de llops i de les feristeles del bosc. Salvava de caure en mans de lladres i de malfactors, de males companyies, d'estimbar-se i de perdre's anant

El passamaner, segons una auca valenciana d'Arts i Oficis. (Col. de l'autor.)

El calesser, segons una auca set-centista d'Arts i Oficis. (Col. de l'autor.)

Estampa de sant Blidulf. (Col. de l'autor.)

de camí i de trobar males posades. També se l'invocava perquè fes trobar bona hospitalitat arreu. La gent marinera solia invocar-lo, així mateix, contra tota mena de perills de la mar.

Sant Badulf o Blidulf, fill de Tarragona, deixeble de sant Agustí i abat d'un dels primers monestirs, establert en aquesta ciutat per sant Paulí de Nola, el qual l'escollí personalment per a abat perquè, degut al magnífic tresor de qualitats que posseïa, el tenia en gran estima i havia posat en ell tota la seva confiança.

Sant Adelart Genis: Parent de Carlemany, que l'envià a Catalunya com a home de la seva confiança perquè treballés amb tot delit i sense donar-se un moment de repòs per tal d'alliberar la nostra terra del furor sarraí. Després va ocupar la seu episcopal d'Urgell.

DIA 3

Sant Daniel, fill de Barcelona: Descobert que era cristià, fou perseguit, sotmès a martiri i arrossegat, lligat a la cua d'un cavall, des d'on avui s'aixeca la font de la plaça de Santa Anna, a la sortida del carrer de la Cucurulla, fins a la cantonada de l'actual carrer de Santa Anna, on va morir. El seu cos fou guardat fins ara a l'església parroquial de Santa Anna i gaudia de gran devoció popular. Se'l considerava advocat per a obtenir noves de persones d'estada ignorada i de gents que vivien lluny, sobretot enllà de l'aigua. També se'l tenia per conciliador de matrimonis desavinguts i en particular molt indicat per a tornar el bon sentit al marits esgarriats i conduir-los, altra vegada, al bon camí matrimonial i a la llar familiar. Per aquest motiu acudien a invocar-lo les mullers separades dels marits i aquelles que dubtaven de la fidelitat conjugal.

Antigament hi havia una devoció popular especial dedicada a sant Daniel, que consistia en una novena durant el curs de la qual es deien unes oracions determinades. Els qui practicaven la devoció donaven una volta al clos de muralles de la ciutat tot pregant: començaven a Canaletes i acabaven al Portal de l'Angel, des d'on anaven a visitar la relíquia del sant a Santa

Anna. Si mentre durava el passeig per la muralla es topava amb algun entrebanc que interrompia les oracions, la seva virtut es tallava i calia tornar a començar la novena. Era molt difícil que el devot no trobés, durant els nou dies, algun amic o conegut, passejant, que li dirigís la paraula i l'interrompés; com també resultava laboriós ajustar el temps de durada del passeig al nombre d'oracions que calia dir.

El màrtir barceloní sant Daniel, segons una estampa. (Col. de l'autor.)

Després de l'enderrocament del barri de Ribera i del notable escurçament de la muralla que se'n va derivar, va fer-se molt difícil poder encaixar la durada de les oracions amb la del passeig. Com que no era obligat que fes la novena el mateix interessat, s'establí el costum d'encarregar-la a coixos, que mai no caminaven tan de pressa com l'altra gent i podien, amb certa facilitat, ajustar la durada del rés a la del passeig; altrament, quan hom veia un coix trescar per la muralla, ja suposava la missió que complia, i la gent, encara que fos un conegut, per tal de no perjudicar-lo, no el destorbava i així la novena podia complir-se sense interrupcions ni repeticions. Hi havia coixos pobres que es dedicaven a fer novenes per encàrrec i esperaven lloga a la porta de l'església de Santa Anna. Aquests costums van donar origen a la dita: *Tots els coixos van a Santa Anna.*

Santa Genoveva: La tenien per patrona els cerers i ciriers, i especialment els qui feien presentalles de cera, caps, mans, peus i d'altres òrgans per a servir d'ex-vots. Els antics

El carceller, segons una capçalera de romanç vuit-centista. (Col. de l'autor.)

candelers veneraven sant Onofre. Santa Genoveva deguè gaudir, a casa nostra, de certa devoció, segons dóna a entendre un fet indubtable, i és que entre la imatgeria popular de la segona meitat del segle passat trobem una auca que descriu la seva vida, la qual necessàriament ha de respondre a una popularitat i a una devoció de què avui aquesta santa no frueix.

Els carcellers que conduïen els presidiaris que escombraven els carrers de Barcelona, segons una capçalera de romanç vuit-centista. (Col. de l'autor.)

Sant Atanasi: El poble l'anomena popularment *Tanasi* o *Tannari*. La llegenda diu que era carceller i per aquesta raó el tenien per patró els encarregats de guardar els presos de les presons. També l'invocaven els qui hi estaven tancats, els quals li demanaven que intercedís perquè els seus carcellers fossin tothora benèvols i tolerants i no els tractessin en cap ocasió amb rigor i duresa.

DIA 4

Sant Titus: Patró dels menuts i desnarits. La veu popular diu que vivia sota d'una cadira i que l'espai que s'estenia entre els quatre petges li resultava un palau. Una vella exclamació pintoresca i festiva deia:

Valga'm sant Aleix sota l'escala
i sant Tet sota la cadira.

Diuen que hi havia imatges d'aquest sant que figuraven una cadira i sota d'ella una figureta invisible i confusible que representava el sant. Nosaltres no n'hem vista cap. Les persones petites i desnarides invocaven sant Titus o Tet perquè els fes inspirar respecte i la gent no se'n burlés per llur menudència. També diuen que feien llum davant d'una imatge de les referides.

DIA 5

Sant Flemidià, fill del Conflent, perseguit i martiritzat per Dacià en la seva cruel campanya contra els cristians. Fou monjo del convent de Cuixà. Era el bosser i almoiner i era tan pròdig a fer almoina, que el pare abat va témer que la seva generositat arruïnaria la comunitat, motiu pel qual el va cridar per tal d'avisar-lo sobre la conveniència de restringir les almoines. El monjo Flemidià li va mostrar els graners molt més plens del que haurien hagut d'estar-ho amb el blat que havien recollit, i li va ensenyar també les bosses i les gerres del pecuni, que estaven totes a vessar. I el monjo contà al pare abat que ell donava als pobres en gra i en argent set vegades més del que pujava el cabal del monestir, i que com més donava, més rica es feia la comunitat, puix que gra i diner creixien i es multiplicaven profusament dins dels graners i de les bosses comunals. Aquest miracle va revelar a la comunitat la santedat del monjo i l'abat mai més no li va fer cap objecció.

Estampa de sant Flemidià. (Col. de l'autor.)

Sant Telesfor: Conta la llegenda que aquest sant estava enamorat de Montserrat i que s'havia fet l'intent d'abandonar la seu papal, deixar Roma i venir a fer vida de penitència a la muntanya montserratina. Abans de poder portar a terme el seu propòsit el van martiritzar. No per això el sant va renunciar al seu intent i, un cop mort, se'n va venir a la muntanya santa, on els monjos van trobar el seu cos, al qual dedicaren culte fervorós.

Sant Simeó Estilita: Diu la tradició que havia estat un gran pecador. Quan li va caure la bena dels ulls i va reconèixer que portava una vida des-

viada es va imposar una penitència dura i severa. Va passar-se molts anys sempre dret i immòbil, recolzat en una columna, i completament nu va suportar totes les rigors atmosfèriques. El tenen per patró els tolits i els paralítics, i hom l'invoca contra aquests mals. No tenim notícia que fos venerat en cap església, però és sabut que el poble li demana la salut amb oracions especials.

Santa Pola: Era invocada per les dones perquè les guardés d'ésser vistes quan es mudaven la camisa i en tot moment que no anessin prou vestides. N'hi havia que cada dia en anar-se'n al llit li deien un parenostre en el sentit indicat.

ELS REIS

Segons la tradició, els tres Reis d'Orient van restar satisfets i tan joiosos d'haver pogut adorar i admirar l'infant Jesús, que, de retorn a llurs països, van repartir entre la gent que van trobar durant el curs del llarg camí tot allò que portaven, com un gest d'expansiva alegria. I, en record d'aquesta joia reial, cada any es reprodueix llur gest generós i es prodiguen els presents portats pels Reis.

Hom fa creure a la mainada que, de retorn de Betlem, els tres Reis porten joguines i galindaines infantils a tots els infants que són bons minyons i que no fan enutjar llurs pares ni el mestre.

Els Reis tenen un emissari molt fidel, el criat Gregori, ferreny i malcarat, de molt mal geni i amb uns bigotis llargs com un samaler. Aquest servent té unes orelles que tot ho senten, per lluny i baix que s'enraoni, i uns ulls com una mostela que hi veuen més enllà de set llegües. Amb aquestes facultats li és molt fàcil de saber la conducta de tota la quitxalla. Quan passen els Reis els explica fil per randa el com i el què de tot allò que han fet els nens i les nenes, tant si és bo com si és dolent. I els Reis obren en conseqüència.

Les mares tortosines fan creure a llurs infants que els Reis vénen pel camí del Coll de l'Alba. S'aturen a reposar a l'ermita i reprenen el camí vers la ciutat.

A la capella dels Sants Reis que s'aixeca a l'Horta de Pimpí els espera un gos negre molt gros, pelut, que és l'espieta dels Reis i els explica amb tots els detalls el comportament de la mainada tortosina. I els Reis obren de conformitat amb les indicacions fetes pel gos. Per tal que els informes siguin favorables, la xicalla tortosina, dies abans dels Reis, s'esforça a fer bondat.

Dels tres Reis, l'un és ros perquè és d'una terra on tota la gent és rossa; un altre és negre per la mateixa raó que el seu company, i el tercer és blanc, no pas perquè sigui vell; tot al contrari, precisament és el més jove de tots.

Però heus ací que al moment d'arribar a Betlem i veure la gran resplendo que sortia de la cova, afanyós de poder ésser ell el primer d'adorar, va

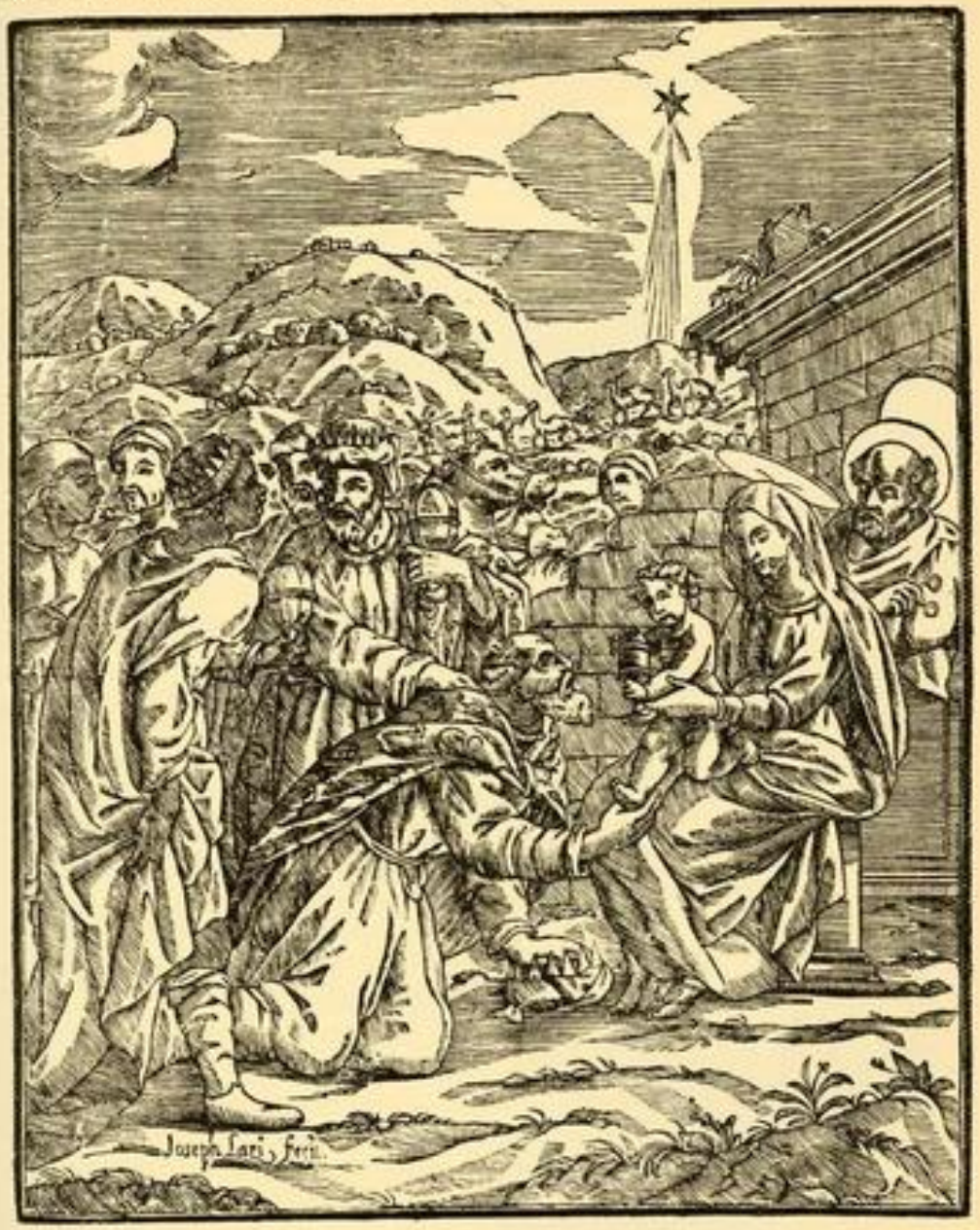

L'adoració dels Reis, segons una estampa set-centista. (Arxiu Històric de Barcelona.)

apartar a empentes els seus companys que el precedien a fi de poder-s'hi posar al davant. El Jesuset, com a càstig perquè abusava de la seva joventut, li va fer tornar ben blanques la cabellera i la barba, talment com si fos un vellet.

Perquè els Reis sàpiguen allò que hom desitja cal escriure una carta petitòria. La mainada que va a l'escola s'ha de fer la carta ella mateixa. Ha d'ésser sense cap taca de tinta, sense esmenes ni cap gargot. Les cartes que no reuneixen aquestes tres condicions els Reis les llencen sense llegir-les. Als nens molt petits que encara no van a l'escola o que no saben d'escriure els fan les cartes llurs pares. El dia de Cap d'any, segons hem dit, les cartes dels Reis es posaven al balcó. Modernament s'ha estilat el costum de tirar-les en unes bústies especials per al servei de correus dels Reis. Les bústies de la correspondència reial s'instal·len a les cases dedicades a la venda de joguines. Generalment el caixó receptor de les cartes té forma d'una figura de rei vestit a la moda gòtica, com els reis del joc de naips, que és tal com la gent s'imagina els monarques. El costum de tirar les cartes en una bústia fou establert l'any 1877 per una casa de joguines del Passatge del Rellotge. Pel Penedès els Reis solen contestar les lletres que reben dels infants. Els recomanen que siguin bons minyons, aplicats, actius, obedients, i els fan d'altres recomanacions pròpies per a la mainada; i els prometen joguines i llamins si els escolten i obeeixen.

Aquests dies entre la mainada no es parla sinó dels Reis. Dies abans hom pregunta als infants que troba si ja han escrit la carta, quines coses han demanat i què volen que els portin. I des del dia d'avui hom els pregunta què els han portat.

En introduir-se el costum que els Reis portessin joguines, van establir-se fires d'objectes aptes per a presents de Reis. Se'n feien a les places de Sant Jaume i de Santa Maria. El darrer quart del segle passat se'n celebrava una pels voltants de l'església del Pi, l'advocació de la qual és la de Santa Maria dels Reis. La fira s'estenia per les tres places que volten el temple i els carrers del Pi i del Cardenal Cassanyes. També s'havia fet una fira de joguines a la Riera de Sant Joan que es veia molt concorreguda, especialment el vespre de la vigília. Va perdurar fins que es va confondre amb les fires de Sant Tomàs, esteses a Nadal i Cap d'any; i aleshores va desplaçar-se i va seguir el curs d'altres fires modernes.

La temença de la mainada d'aquells dies era que els Reis no es descuidessin de passar per la ciutat per inadvertència. Per això des de molts dies abans, en particular cap al vespre, en sortir d'escola, es reunien grans colles de xicots que, amb corns marins i amb trompetes de llauna, voltaven pels carrers movent una remor eixordadora. El lloc preferit per a anar *a cridar els Reis* eren els voltants de Casa de la Ciutat, com si els egregis personatges haguessin de sortir de la casa comunal. Per tal d'advertir als Reis de la situació de la ciutat, perquè la veiessin, se n'adonessin i no passessin de llarg en llur camí, els infants voltaven pels carrers amb fores d'alls encesos i *feien la roda*, és a dir, els feien giravoltar enlaire. Llançaven moltes guspires que queien damunt dels transeünts i els cremaven la roba. Amb la finalitat d'evitar aquest costum, que tants perjudicis ocasionava, el batlle va dictar molts bans interdictius.

Hom feia creure a la mainada que els Reis només es podien veure si hom portava la camisa mullada i una canya verda a la mà. Com que en aquest temps no hi ha canyes verdes i, d'altra banda, la temperatura no es presta a anar amb la camisa mullada, d'ací que mai cap infant no els pugui veure.

Els nostres avis deien a la mainada que els Reis arribaven a la ciutat a través de la collada que separa Vallvidrera de Sant Pere Màrtir. Entre dos foscants portaven la quitxalla a la muralla, vers els indrets on es feia ben visible el panorama de muntanyes que clou el fons de la ciutat. En el punt indicat no trigava a encendre-s'hi una foguera que els nostres avis interpretaven com la presència dels reials personatges. Feien tornar la mainada cap a casa de seguida, per tal que els Reis no els trobessin llevats i desperts, puix que no els haurien deixat res.

Els Reis, segons un rodolí de l'auca de les Funcions de Barcelona de la primeria del segle XIX. (Col. de l'autor.)

La quitxalla creia que els tres Reis dinaven a l'ermita de Betlem que s'aixeca al peu de la carena de Collcerola, vora de l'Avinguda del Tibidabo, i que en havent dinat emprenien el camí de la ciutat, i considerava tan apartada l'ermita, que no arribaven a Barcelona fins ben tard del vespre. Després de dinar, molta quitxalla sortia pels portals de Sant Antoni o de l'Àngel a mirar si veien venir els Reis pel costat de la Bonanova. Alguna persona gran fàcilment els donava entenent que ja se'ls veia venir, i tota la brivallada corria cap a la ciutat a amagar-se a casa, portada per la creença que els Reis no duen res als nois i noies que han intentat veure'ls.

També hi havia mainada que sortia a rebre els Reis part de fora del portal més immediat al seu barri, creguda que era per aquell pel que arribaven els magnes personatges. Els del Raval sortien pel portal de Sant Antoni i deien que venien de Sants; els qui sortien pel portal de l'Àngel els creien procedents de la carena de Collcerola, i els dels barris extrems de Ribera, que els anaven a esperar fora del Portal Nou, suposaven que procedien de Mataró o de la part de Montcada i que passaven pel Coll del Vent.

La mainada dels pobles del Pla de Barcelona, molt especialment la de Sants, Les Corts, Sarrià, Sant Gervasi i Gràcia, al capvespre anava a rebre els Reis a l'ermita de Betlem del peu de Collcerola, entre l'actual Avinguda del Tibidabo i la Bonanova. Hi anaven amb atxes de vent fetes amb bocins de cordes velles i dolentes, ben enquitranades perquè cremessin força. Duien trompetes de llauna per a cridar els grans monarques. Els donaven una medalla del Reis, que es penjaven al coll creguts que així els portarien més

coses. També els repartien ametlles que els tiraven a grapats i que ells, per arreplegar-les, es barallaven a l'aranya estiracabells. Quan se n'anaven formaven llargues processons i corrues amb les atxes enceses per a iHuminar els Reis perquè no erressin el camí i perquè no passessin de llarg sense adonar-se de la casa de cadascun. La baixada de la mainada amb les atxes enceses constituïa un bell espectacle que molta gent de la rodalia anava a contemplar.

Infants que van a rebre els Reis, segons un rodolí de l'auca de les Funcions de Barcelona de la primeria del segle XIX. (Col. de l'autor.)

En temps dels nostres avis, quan Barcelona estava encara emmurallada, la mainada creia que els Reis, per tal de poder enllestir més de pressa el repartiment de joguines, es separaven abans d'entrar a la ciutat. L'un entrava pel Portal de Sant Antoni i s'estenia pel Raval; un altre passava pel Portal de l'Àngel i es dirigia cap al centre de la ciutat, i el tercer venia pel Portal Nou i voltava pels barris devers el cantó de tramuntana. I la preocupació dels infants era saber quin dels tres fóra el que passaria pel barri on vivien, puix que cada Rei portava uns presents especials. El Rei ros duia les joguines, el blanc les llaminadures i el negre el carbó o les altres coses poc falagueres. Voltant voltant, els tres Reis arribaven a trobar-se i seguien el camí altra vegada junts; per això a molta mainada els portaven presents tots tres.

Trompeta de llauna que sonaven els infants de Barcelona per anar a rebre els Reis a la darreria del segle passat.

A Badalona, havent sopat, els pares sortien a passejar amb la mainadeta agafada per la mà. De manera dissimulada deixaven caure a terra monedes, confits, flors o d'altres coses per l'estil, que la mainada trobava amb gran sorpresa. Hom els feia creure que havien caigut dels Reis en passar i que allò volia dir que ja voltaven per la població i calia anar a dormir de seguida, puix que si els trobaven desperts no els deixarien res. I tornaven cap a casa a dormir.

A Prats del Lluçanès creuen que la cavalcada dels Reis passa volant molt enlaire. És invisible i de cap manera no se la pot albirar. Això no obstant, deixa un perfum perfectament perceptible al seu pas, i hom pot trobar també objectes i efectes de llur bagatge que els han caigut en passar.

La mainada del Maresme i de gran part de la costa creien que els Reis havien de venir per mar i anaven a esperar-los i a cridarlos per la vora de la platja. Tocaven corns marins i *feien sogall*. Al vespre feien voltar bocins de corda vella encesos i feien senyals per l'estil dels que es fan els pescadors per a parlar-se des de terra quan estan en mar.

La mainada d'Arenys de Mar, a més de corns marins, tocava trompetes de vidre molt llargues i primes que produïen un so molt agut i intensíssim. Arenys fou vila típica de vidriers que feien trompetes per a la munió de mainada que treballava al forn del vidre, la qual, en plegar de la feina, s'escampava pels carrers de la població fent sonar les trompetes típiques, formant com una banda d'allò més pintoresca i especial.

Trompeta de vidre que sonaven els infants d'Arenys de Mar i de Mallorca per anar a rebre els Reis a la primeria del segle present. (Col. de l'autor.)

La mainada de l'Aleixar anava a rebre els Reis amb una canya llarga que tenia tres esberles al capdamunt. A cada una hi portaven clavada una taronja que volia significar els tres presents dels Reis i que recordava les taronges dels infants de Valls i les boles típiques de les antigues representacions de l'adoració fetes dins l'església.

Pel Vallès i pel Moianès la mainada es congregava en grups. El més grandet anava al davant i portava una perxa o canya llarga amb un fanalet al cim que volia significar l'estel guiador que conduïa i guiava els egregis personatges.

A Moià, dies abans, la quitxalla sortia al bosc a tallar espígol o barballó que feia eixugar bé per tal de fer-ne feixos. Avui els encenia i sortia per la muntanya a esperar els Reis en processó, duent tots una torxa d'espígol encesa.

Per moltes contrades gironines, especialment les muntanyenques, cap al tard de la tarda la mainada sortia a voltar per la població proveïda de fanalets de paper penjats al cim d'una canya o bastonet. Aquests dies els adroguers i confiters venien fanalets, i també se'n posaven parades especials. Solien ésser de papers de colorraines i de diverses formes. La mainada d'ambdós sexes recorrien tots els carres de la vila, un per un, cantant una cançoneta més o menys alHusiva. Constituïen un espectacle molt curiós les llargues corrues

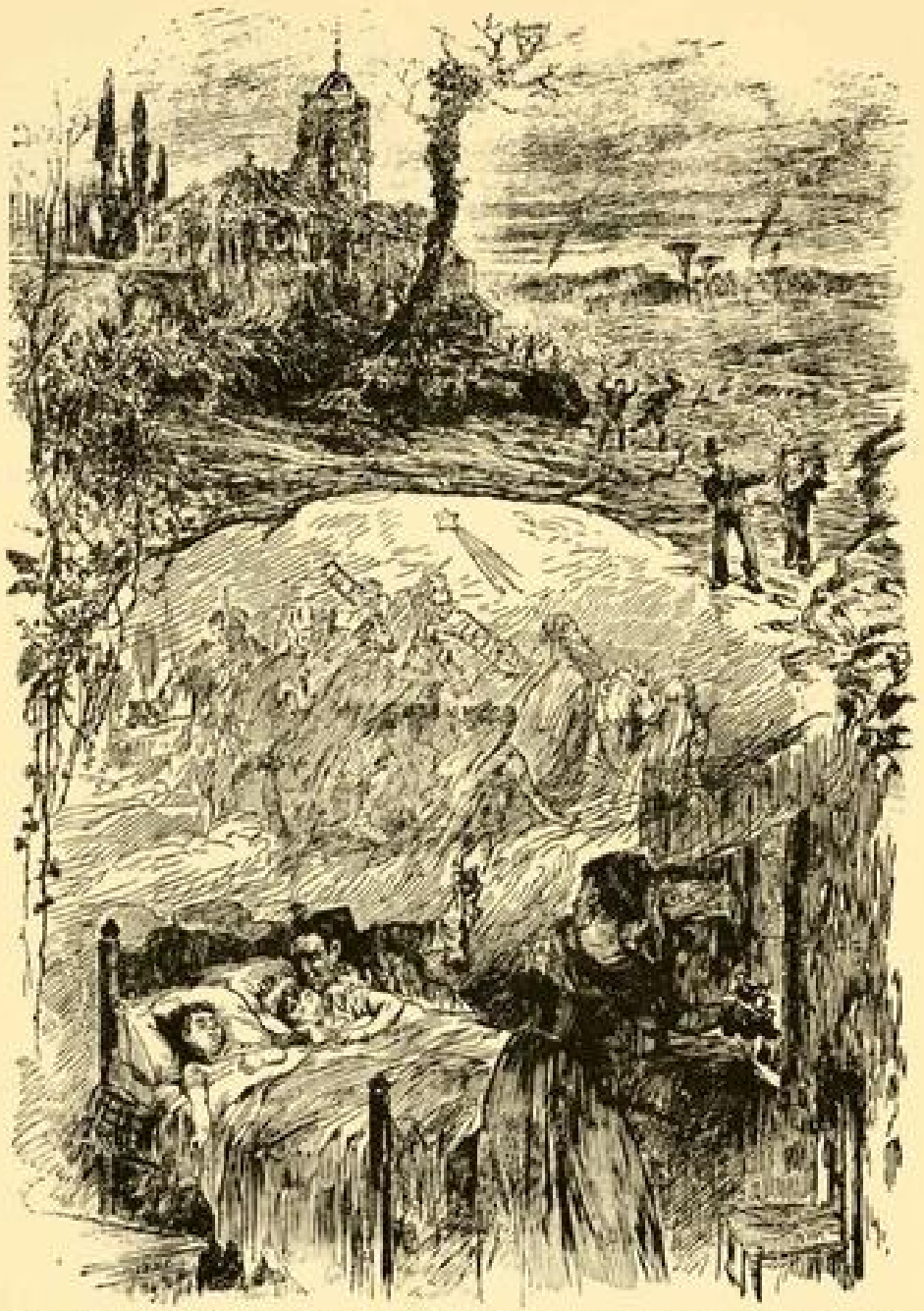

Al·legoria de la festa dels Reis, segons un dibuix del setmanari vuit-centista *Un Tros de Paper*. (Arxiu Històric de Barcelona.)

d'infants, cada un amb el seu fanalet tremolós i vacillant al cim de la canya. Hi ha poblacions en les quals la mainada es concentra en un punt fixat. Mentre s'hi troba reunida hom apaga els llums de l'enllumenat públic, per tal que la il·luminària infantil adquireixi més vistositat.

Per la Cerdanya la fadrinalla guardava la palla de la darrera garba que havia batut i en feia una torxa que la vigília dels Reis encenia en eixir a passejar pels camps perquè els Reis poguessin orientar-se amb la seva claror.

La mainada de Ripoll creia que els Reis arribaven a la vila per una claveguera molt gran que condueix les aigües de la població al riu. Aquesta claveguera està tapada per una gran reixa que li fa de porta, la qual obren els personatges en arribar. La cantarella que antigament cantava la quitxalla, al·lusiva a la vinguda dels Reis, feia referència a la claveguera. La creença sembla encloure el sentit que els personatges reials vénen per via fluvial.

Als infants de Cervera els diuen que els Reis abeuren llurs cavalls a la bassa del Gorg, camí de Tàrrega. Qui els vulgui veure cal que hi vagi amb una canya verda a la mà i la camisa mullada.

A la Pobla de Lillet, a Sant Jaume de Frontanyà i en algunes altres poblacions de la rodalia, la mainada, la tarda de la vigília, sortia a rebre els Reis amb gran esquelleria. Cada un portava una esquella com més grossa millor i entre tots feien un conjunt d'allò més sorollós.

Al Masroig, la mainada sortia a cercar els Reis per la muntanya. Anaven en colles; duien penjada al coll una campaneta, i a les mans, esquelles que feien sonar continuament. Preguntaven a tothom qui trobaven si els havien vist. De retorn al poble, després del toc de rosari, es lliuraven a un captiri de figues i fruites seques per les cases.

Per la muntanya ripollesa, cap al tard i a hora foscant, la mainada solia sortir a cercar els Reis. Acostumaven anar en colla acompanyats dels rabadans. En un punt convingut els sortien a rebre tres familiars ben embolicats amb grans capes. Els parlaven amb veu estrafeta perquè no els coneguessin. Si els infants havien estat bons minyons els parlaven amb afecte i els prometien dur-los moltes coses: en canvi, si havien estat dolents, els empaitaven a fuetades i xurriacades i els feien córrer fins a la vora de casa o de poblat.

Per la pagesia ripollesa l'oncle de la casa feia el paper de Rei. Cap al tard de la vigília sortia anagadament de la masia i mig disfressat se n'anava a un paratge convingut. La mainada demanava per anar a rebre els Reis. El pare es feia pregar molt, al·legant el costum tradicional que, un cop tancada la porta de la casa cap al tard, no es tornava a obrir fins a l'endemà sol eixit. Davant dels precs infantils el pare es deixava convèncer. La xicalla, conduïda per una persona gran, feia cap a l'indret on l'esperava el rei, que sortia de sobte d'un revolt de camí fent veure que el sorprenien en la seva via. Comminava als infants perquè fossin bons minyons i els donava quatre cosetes posades dins de paperines que portava a voltes dintre d'alforges. La mainada se'n tornava a corre-cuita cap a casa. L'apòcrif rei parlava amb veu estrafeta perquè no el coneguessin. Hom feia creure a la mainada que només n'havien trobat un perquè els altres dos seguien distints camins per tal de poder fer més via en llur tasca d'acontentar tota la mainada.

A Prats de Lluçanès, cap al tard de la tarda de la vigília, eixien dones vestides de manera extravagant que feien el paper de reines. Se situaven en punts determinats de la població, on les anava a trobar la mainada i els

demanava coses. Elles recomanaven als nens que fossin bons minyons i els prometien atendre llurs desigs i portar-los força coses. Parlaven també amb veu estrafeta a fi de no ésser conegudes.

Abans, a Ciutat de Mallorca, els infants s'aplegaven en colles per anar a rebre els Reis vers l'indret de les muralles més immediat al portal per on

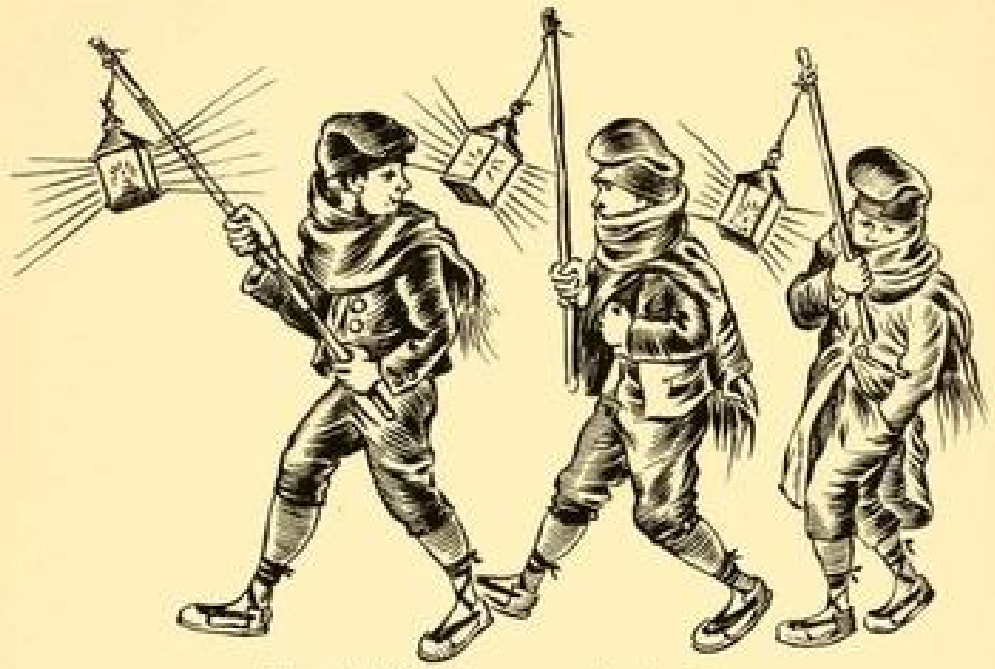

Infants del Ripollès anant a rebre els Reis.

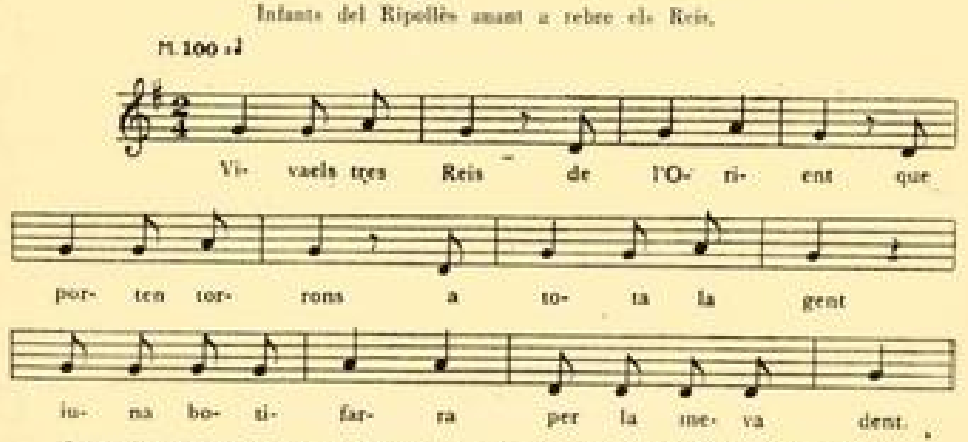

Cantarella d'anar a rebre els Reis, de la mainada de Girona. Recollida per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

suposaven que entraven. Duien llargues escales per enfilar-se a la muralla, els cridaven amb corns marins i els feien llum amb atxes de vent.

A València anaven així mateix a rebre els Reis al so de simbombes, carraus o xerric-xerracs, corns, esquelles i d'altres estris semblants.

Arreu, en anar a rebre els Reis, és general cantar cançons especials.

La quitxalla barcelonina, en anar a rebre els Reis, cantava diverses cançonetes, de les quals donem dues per mostra:

Els tres Reis,
que tots són vells,
duen barretina molla
amb cascavells.

Els tres Reis de l'Orient
porten coses per a tota la gent.

És molt possible que es refereixi als intèrprets d'alguna representació antiga que figuraven els personatges cofats amb barretina.

Per molts pobles de la vella Europa, la dotzena nit corresponent a la d'avui, es practicava la cerimònia de l'expulsió collectiva dels dimonis i dels esperits, cerimònia que consistia en sorolls discordants i forts i en processons, els concurrents de les quals duien branques i elements vegetals encesos. La gent creia que aquestes processons afavorien les collites, fins al punt que l'abundor dels fruits de la collita venidora estava en relació amb la intensitat del soroll que hom feia.

En aquest moment de l'any els romans celebraven les festes dedicades a Saturn. Una de les diverses expansions pròpies de les saturnals era el passeig que feien per la ciutat les dones i la mainada amb atxes enceses cridant a tot pulmó i enmig de gran gatzara i bullícia.

No fa gaires anys que a les províncies franceses del Loire-et-Marne, cap al tard d'avui, sortien encara grups de dones i de mainada que voltaven pels carrers amb llums encesos i movent fressa. És molt probable que els fanalets i les lluminàries, les cridòries i l'esquelleria típiques de la nostra mainada que va a rebre els Reis recordin els llums i la bullícia de les saturnals romanes.

Hom fa creure als infants que tota la vigília del dia d'avui, i molt especialment al vespre, els Reis es posen dins de les parets de les cases, i sobretot al canó de la xemeneia, i que des d'allí escolten i espien la conducta dels nois i de les noies per tal de jutjar fins a quin punt són mereixedors de llur generositat. Amb aquest pretext els fan anar a dormir d'hora, i així els pares poden accionar més desimboltament, sense perill d'ésser sorpresos per llurs fills.

La mainada dels nostres temps sentia un gran afany per veure els Reis. Tots dèiem que així que sentíssim tocar les trompetes i els clarins que anunciaven llur pas ens llevaríem per tal de veure'ls i demanar-los que ens possessin força coses als cistells i als coves que deixàvem al balcó. Els nostres pares, a fi d'evitar que ens llevéssim a mitjanit, que sortíssim al balcó i que féssim algun atzagori en aquest sentit, ens deien que una vegada un noi que es deia Pauet va desatendre els consells del seus pares i va treure el cap pel balcó. Els Reis li van tirar una pluja de confits tan forta que un d'aquests li va tocar a un ull, li'l va treure i va restar ceguet, motiu pel qual es va haver

de guanyar la vida cantant i tocant el violí pels carrers. La por que ens succeís el mateix que a en Pauet ens deturava de llevar-nos encara que sentíssim remor.

Per a rebre presents dels Reis els infants posen la sabateta al balcó. La tradició explica l'origen d'aquest costum. Hi havia dos germanets, nen i nena, que van saber que el Jesuset era tan pobre, que no tenia sabatetes, i, condolguts, van decidir donar-li les seves. Com que eran brutes i impresentables les van rentar i, a fi que s'eixuguessin, les van posar al balcó. L'infant Jesús, agraït per aquest gest de generosa caritat, no tan sols no els va acceptar les sabatetes, sinó que les va omplir de presents, en premi de llur bonesa. I des d'aleshores els infants han seguit posant les sabatetes al balcó i els Reis les han anat omplint dels mateixos presents que van portar per al nen Jesús de l'establia. També es diu que hom posa les sabatetes al balcó per tal que els Reis sàpiguen quines són les cases on hi ha infants, quants són, si són nens o nenes i si són petits o grandets. I així tenen una guia per a saber quants i quins presents han de deixar.

Els Reis saben el com, el quan i el perquè de la conducta de tota la mainada que aspira a rebre presents de la seva reial magnanimitat. Per tal, però, de recordar-los la seva bona o mala conducta, els nostres avis posaven al balcó només la sabata dreta quan eren bons minyons, i l'esquerra quan eren dolents. Hi ha indrets on fan creure als infants que han de posar només una sabata al balcó i precisament la dreta, perquè l'esquerra és la del dimoni, i si els Reis la veien, creurien que en aquella casa vivia gent amiga del diable i fugirien sense deixar ni rastre de llur pas.

Pel Penedès posen al balcó les sabates més noves, més ben enllustrades i polides, perquè si els Reis les trobaven velles o brutes, creurien que llur petit propietari és un destroça, un destraler o un descuidat i no li deixarien res de bo per por que no ho fes mallé en quatre dies.

Segons un autor de l'època, ara fa un segle s'anava perdent el costum de posar la sabata al balcó i hom tendia a posar-hi un plat. Sembla que un plat s'adeia més que una sabata per a posar dolços, que era l'únic present graciós que feien els Reis d'aquells temps, més pobres i més austers que els d'avui.

En moltes cases hi posaven un cistell o un cove; sobretot en els pisos molt alts solien lligar el cove o el cistell amb una corda i el deixaven penjar balcó avall. Això es feia a fi que els Reis, si no disposaven d'escales prou altes, no es veiessin obligats a no deixar res. En aquests casos el veí del pis de sota tenia cura d'omplir el cove amb les joguines que havia rebut prèviament.

A Ripoll, i en gairebé tota la zona pirinenca, els infants posen al balcó o a la finestra un cove o un cistell.

Pel Ripollès posaven a la finestra un plat amb la lletra petitòria dirigida als Reis. Als nois malcreients els duien un bastó, un vas d'aigua amb una forquilla i paperines de cendra.

Els infants de Palma de Mallorca posaven dins de la sabata favons, moresc i d'altres menjars a propòsit per als cavalls dels Reis. L'endemà els trobaven canviats per dolços i llaminadures que els havien deixat els Reis en agraïment de llur gest generós envers llurs atzembles.

A Carcagent penjaven una cistella o un cabàs amb palla, garrofes i d'altres menjars propis per a les atzembles. El penjaven a la figuera de vora de la casa, al paller o a la finestra. També era costum posar-lo al corral.

La mainada de Villarreal, mentre posaven el cistell a la finestra, cantaven:

Tiri, tiri, tiri,
senyor rei, jo sóc ací:
palla i garrofes
tot per al seu roci,
coques i avellanes
tot per a mi.

Les sabates són emprades per a diversos captiris tradicionals en diferents pobles europeus i vénen a fer l'ofici de platet o de cistelleta. En molts indrets els infants que fan la capta de Sant Nicolau se serveixen d'una sabata. Per diversos països els concurrents a una boda fan un captiri en profit de la núvia, utilitzant per a aquest fi una de les seves sabates. A casa nostra, i en diferents altres indrets, en les velles noces típiques, durant l'àpat la fadrinalla convidada prenia la sabata de la núvia, la posava a l'encant i el nuvi l'havia d'adquirir, a voltes pagant-la a preu ben elevat.

Joguines industrials de vers mitjan segle XIX. (Museu Municipal d'Indústries i Arts populars.)

Hom també solia posar al balcó un plat o una cassola amb aigua perquè poguessin beure els cavalls dels Reis si se sentien assedegats. S'hi posaven així mateix unes quantes garrofes i una mica de palla perquè mengessin si ho necessitaven. A més havia estat costum deixar la taula parada amb una mica de recapte perquè els Reis poguessin fer ressopó si tenien gana. I es donava el cas que sempre s'entaulaven, i la mainada es dolia molt de no haver-los sentits i no haver-se llevat per a poder-los demanar més coses.

Antigament, en moltes llars barcelonines, paraven la taula i hi posaven tres copetes de vi per tal que els egregis personatges poguessin beure si tenien set. Si la casa era prou rica, cada copa contenia un vi diferent: blanc, cirera i negre. Els Reis, però, mai no tastaven el vi, puix que sempre anaven molt enfeinats a causa d'haver de visitar totes les llars de la ciutat en una sola

nit; d'altra banda, si pertot arreu haguessin hagut de beure, aviat haurien perdut la serenitat.

Com que els Reis anaven tan atrafegats a fi de poder fer la feinada que tenien en el poc temps de què disposaven, moltes vegades, amb les presses, perdien una borla del vestit, un mocador, un floc del serrell o algun altre element del vestit que l'endemà la mainada trobava per terra, a l'indret per on havien intervingut, i que era recollit amb gran unció, mirat amb ulls de meravella i guardat curosament com una reliquia.

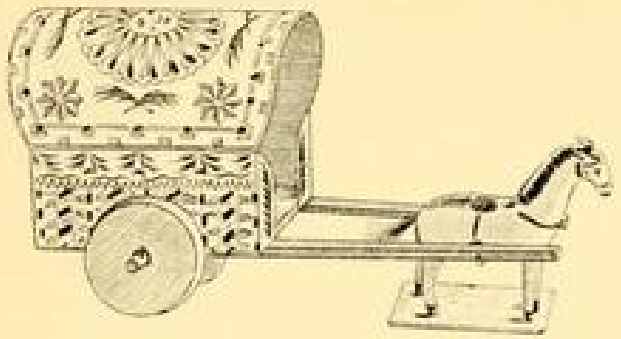

Joguina industrial de vers mitjan segle XIX. (Museu Municipal d'Indústries i Arts populars.)

Per la Catalunya nova era costum deixar foc a la llar perquè els personatges poguessin escalfar-se si els convenia aturar-se a reposar. També paraven la taula amb unes tovalles ben blanques i deixaven damunt un pa sencer i com més ros millor. Hi havia cases que pastaven un pa especial, de mida gegant, per als Reis per tal que poguessin satisfer la necessitat de menjar si es donava el cas que tinguessin gana durant el curs de llur recorregut.

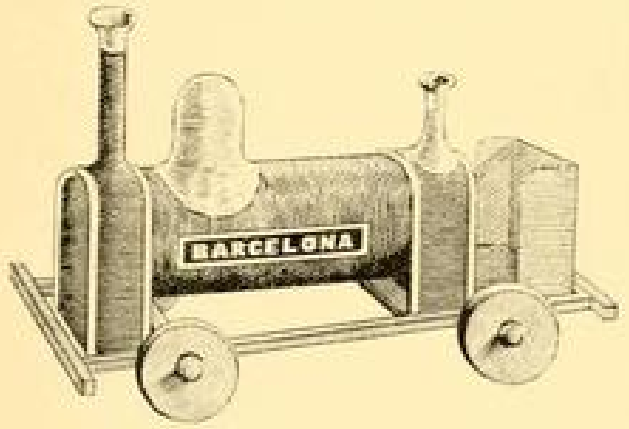

Joguina industrial de vers mitjan segle XIX. (Museu Municipal d'Indústries i Arts populars.)

S'havia organitzat una cavalcada que figurava l'arribada dels Reis. La precedia un llarg seguici de fadrins a peu, carregats amb paneres plenes de galiudaines i llaminadures, seguits d'altres proveïts de llargues escales per a pujar allò que portaven als balcons dels primers pisos de les cases els amos de les quals ho havien anat a dipositar abans amb destinació a llurs fills. Tancaven la comitiva tres subjectes ricament vestits a tall de rei i cavalcats en cavalls molt ben guarnits i agençats. Quan la ciutat estava emmurallada, entraven per un dels portals, seguien els carrers més importants i anaven a deixar les joguines a la Casa de Caritat dels orfes de la Misericòrdia i a d'altres asils. Aquesta cavalcada va celebrar-se fins gairebé mitjan segle passat i fou suspesa per causa de les contingències polítiques d'aleshores.

Nina amb vestit de batejar de la darreria del segle XIX, segons un catàleg dels magatzems *El Siglo*.

En Miquel Escuder, de la Barceloneta, fabricant de màquines de cosir, alguns anys havia organitzat una cavalcada que sortia de la seva fàbrica i anava a portar joguines als infants pobres dels asils, després d'haver voltat pels indrets més concorreguts de la ciutat. Alguns anys la cavalcada, que simulava la vinguda dels Reis, participava del caràcter de carnestoltada.

L'any 1856 se'n va organitzar una que va entrar a la ciutat pel portal d'Isabel del capdamunt de la Rambla, i, després de seguir pels carrers principals, els qui simulaven ésser els Reis i els altres disfressats de la comitiva van assistir al ball de disfresses del Liceu.

A Igualada havien organitzat una cavalcada formada pels tres personatges acompanyats de gran seguici de criats i servents. Els pares els anaven a portar les joguines que havien comprat per a llurs fills per tal que els les portessin a casa els reis de la cavalcada.

Nina de la darreria del segle XIX, segons un catàleg dels magatzems *El Siglo*.

Havien estat molt tipiques i importants las cavalcades vuit-centistes de Manresa. Modernament la casa Jorba les ha restaurades. També se n'havien fet a Terrassa. Encara se'n celebren a Tarragona. Ara fa un segle, poc més o menys, a Palma de Mallorca s'organitzava una comitiva que figurava el tres Reis i arribava a la ciutat d'un indret forà. Els anava a rebre una gran gentada, en la qual prenien part tant els petits com els grans, i entraven triomfalment a la ciutat enmig de músiques i de grans mostres d'alegria.

Nina de la darreria del segle XIX, segons un catàleg dels magatzems *El Siglo*.

Els presents dels Reis han evolucionat notablement amb el córrer del temps. La industrialització de les joguines és moderna. Abans els mateixos infants es feien les joguines a llur manera. Als nois, com a màxim, els portaven una pilota o una baldufa, i a les noies, una nina de cartó deforme i basta, qualificada de *pepa*. Generalment solien portar peces de roba i calçat i algun altre objecte d'ús personal que hom espe-

Nina de la darreria del segle XIX, segons un catàleg dels magatzems *El Siglo*.

Nina de la darreria del segle XIX, segons un catàleg dels magatzems *El Siglo*.

rava comprar pels Reis en comptes de fer-ho unes quantes setmanes abans o després. Els presents eren molt austers en nombre i en qualitat. Com a llaminadura portaven fruita seca, figues, nous, avellanes, ametlles i sobretot orellanes, que eren les pells dels préssecs que hom menjava a l'estiu, les quals, fetes assecar i pansides, resultaven molt saboroses per als paladars senzills d'aquella societat patriarcal.

Les primeres joguines que els Reis van portar per als nois foren invariablement tres: una pilota de drap, una baldufa de boix i un xiulet o flabiol de fusta, i, durant un temps, de vidre, seguint una moda. A les nenes els duien una ninarra de cartó, un canonet d'agulles i un cabdellet de fil.

És molt remarcable que antigament els presents sempre eren tres; a voltes, tres joguines i tres llaminadures. Potser de manera inconscient persistia el sentit dels tres presents fets pels reis mags al Jesuset. També és interessant d'observar que, a pagès, les llepolies sempre eren mel, formatge i mató; és a dir, que sobresortien els presents que, segons la cançó, van oferir els pastors.

Panses i figues
i nous i olives,
panses i figues
i mel i mató.

La mel, el mató, el formatge i les farines de fajol eren considerats per la gent pobra de la vella pagesia com les menges dels àngels: hom les

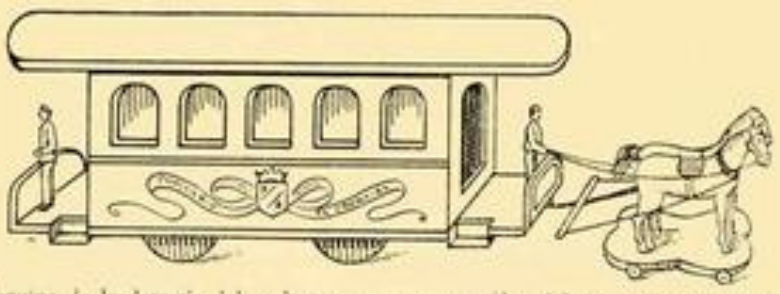

Joguina de la darreria del segle XIX, segons un catàleg dels magatzems *El Siglo*.

tenia per menjars de rei. Vam conèixer un vell pastor de les Guilleries que deia que li agradaria ésser rei per a no menjar sinó les llepolies indicades. Dins d'un pla de gran simplicitat, els Reis, a fi de mantenir-se en llur categoria de tals, no podien portar d'altres presents mengívols, i altrament, el rebre'ls comportava ésser considerat com a tal.

A pagès entre els presents dels Reis destinats als nois mai no solia mancar-hi un flabiol o una samsònia. Qui sap si la persistència de figurar instruments

músics populars entre el breu repertori de presents reials pot encloure algun sentit o simbolisme, el significat del qual avui no se'ns fa penetrable. Antigament la música omplia més les necessitats dels estaments humils ignorants del que les satisfà avui, i com que el professionalisme no estava tan estès, la gent sentia la necessitat de saber sonar algun instrument fàcil a l'abast de tothom. Per la ruralia eren molts els qui sabien tocar el flabiol i la samsònia, i per les terres meridionals i occidentals, la guitarra i la bandúrria.

Les primeres joguines industrials que van portar els Reis per als nois eren bèsties de cartó de forma molt tosca i barroera, que tant podien ésser un cavall com un gos o com molts d'altres quadrúpedes; i per a les noies, ninarres de cartó també molt rudimentàries i elementals de forma, amb uns quants grans de sorra dins que sonaven en bellugar-les. El sorollet de la sorra resultava molt grat a les orelles de les nostres àvies quan eren nenes: deien que la ninarra que sonava en bellugar-la era viva i la que no feia soroll ja havia mort. Aquesta apreciació molt possiblement era deguda al fet que, així que la nina es malmetia una mica, pel foradet més petit que es produïa en el cartó s'escapava la sorra i, en bellugar la nina, no feia soroll.

Havia estat costum estès que els Reis portessin el calçat: sabates entre els estaments que n'usaven i espardenyes entre la gent pobra. En termes generals, podríem dir que el dia dels Reis tota la quitxalla estrenava el calçat. De molt temps abans els pares s'abstenien de comprar sabates a la mainada per tal de fer-los-les portar pels Reis.

Antigament, avui era el dia de l'any en què els menuts estrenaven més vestits i més calçat, producte dels presents dels Reis.

A pagès els Reis solien portar objectes i efectes vells que feia temps que ja eren a la casa, però ignorats de la mainada, puix que si n'haguessin tingut esment se'ls hauria desfet l'enfis i el deix de meravella que envolta la figura dels grans magnats.

Als minyons de l'alt Pallars els portaven una llonganissa petita que en matar el porc hom ja feia expressament per a cadascun dels infants que hi havia a la casa.

Les llaminadures de pastisseria, neules, torrons i d'altres gormanderies semblants, representen un segon període, un progrés social i un benestar general.

Era corrent que a les noies els portessin un parell de brases de carbó i un manat de teies, com per a induir-les a ésser unes bones feineres en les tasques de la casa. D'aquest costum ha derivat que modernament s'hagin fet llaminadures que imiten amb molta justesa el carbó i les teies.

Als nois grandets el rei negre els solia portar una vara de freixe, comprada a casa d'un esparter, per tal d'indicar-los que havien de fer bondat si no en volien rebre els efectes.

Hom creu que el rei blanc és el que porta les joguines: el ros, les llaminadures i bons menjars, i el negre, el carbó, les deixuplines i els bastons per a castigar els qui són dolents.

Un autor de mitjan segle passat diu que als nois desaplicats els portaven un llibre, volent dir que havien d'estudiar més: i als desobedients els duien unes deixuplines. A les nenes poc laborioses els duien didals, agulles, mitges a mig fer, volent-los indicar que les havien d'acabar, coixinets de fer puntes i altres objectes per l'estil. És remarcable que no parla per a res de joguines. Només parla de dolços i, concretament, no cita sinó els torrons.

Era corrent que els Reis portessin presents d'engany: bocins de fusta, pedres, paperines plenes de cendra o de serradures i d'altres galindaines inservibles. Hom procurava que per llur forma semblessin quelcom d'allò que l'infant desitjava. Sempre anava molt ben embolicat amb papers i més papers i lligat diferents vegades, disposat de manera que l'infant tingués una gran feinada a desfer-ho. S'estilava molt que als nois els portessin una pipa vella i gastada i a les noies un mànec d'espolsadors vells. No cal ponderar la desil·lusió dels infants quan, després de tant deslligar i desfer, es trobaven amb un fòtil per a llençar.

Abans hom tractava els infants amb una crueltat i una duresa que avui no se'ns fan entenedores. Era corrent que els infants que vivien en pisos interiors, els balcons dels quals donaven a patis i eixides, pengessin al balcó un cove lligat amb una corda prou llarga perquè arribés a tocar a terra. Hom els l'omplia de pedres. L'infant, per aconseguir el pobre present que rebia, havia de fer pujar aquella càrrega feixuga amb penes i treballs, i, quan la tenia a l'abast de la mà, restava desil·lusionat en veure que tot allò que creia presents era un engany miserable i cruel.

A Sarroca de Bellera deien que els Reis portaven una llebre. La fadrinalla sempre trobava algun beneitó per enganyar. Li feien parar un sac a la boca d'una canal i li aviaven un gat, una rata o un altre animaló per l'estil. L'enganyat, per consell dels qui es divertien amb ell, tancava i lligava ràpidament el sac perquè la suposada llebre no fugís. Tractaven de comprar-li el present, en ponderaven la mida, la qualitat, concertaven preu, i quan l'infeliç destapava el sac li sortia la bestiola amb gran decepció seva i riota de la fadrinalla.

A les cases on hi havia molta mainada d'un mateix sexe, era comú que portessin per a tots gairebé el mateix, per bé que de mides diferents si el cas ho requeria. Generalment, damunt de cada objecte, agafat amb una agulla o com fos, es posava un paperet amb el nom del destinatari.

Era general que els Reis portessin l'esmorzar que l'infant solia prendre cada dia. Aquest present sorprenia meravellosament els brivalls, que no comprenien que la sagacitat dels Reis arribés fins a saber què menjaven per a esmorzar.

Pels Reis hom feia un tipus especial de llaminadura de massapà designada amb el nom d'esclopet, la qual, en els seus darrers temps, remotament podia semblar un esclop, però que ben segur que en el seu origen, ja fos feta de pasta de pa o obrada de confiteria, devia tenir forma d'esclopet. Creiem molt probable que aquesta llaminadura tingui alguna relació amb el costum de què hem parlat, o sia que els Reis portessin el calçat, com també amb el

de posar les sabatetes al balcó. De la mateixa manera que hom hi posa el calçat podria posar-hi qualsevol altra peça del vestit. Creiem molt versemblant que la persistència de la intervenció del calçat en el costum d'avui respongui a algun sentit o origen el significat del qual ens és desconegut.

Aquells a qui els Reis ja no porten res, si algú els parla del que els duran, solen contestar:

Un zinc-zinc,
un te-te,
una erra
i una e.

Equivalent a *res*.

Els ganasses que ja no reben la visita dels Reis es complauen a descobrir als més menuts la veritat del misteri poètic dels Reis. El més comú és que la mainada no se'ls cregui, portada per l'enciis de meravella que sempre atrau la menudalla i per la fe en la paraula dels pares, sempre prestigiosa, que els explica la facècia tot d'altra manera.

Infant recollint els presents dels Reis, segons un rodolí de l'anca dels Costums i Festes de Barcelona del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

Els Reis solien portar presents fins a uns nou o deu anys, segons els casos. L'any darrer entre els presents portaven una ceba com més grossa millor. La presència de la ceba indicava el comiat dels Reis com a portadors de presents i que l'any següent ja no calia esperar res.

Els Reis a Mallorca, per tal d'indicar que ja no portarien res més l'any vinent, posaven dintre de les sabates una brasa de carbó o bé una cabeça d'alls.

Hom fa creure als infants que els Reis, al cap de vuit dies, tornen a Betlem camí de casa i passen altra vegada. Els interessa de saber si llurs afavorits han estat bons minyons, aplicats i, sobretot, si han tractat bé els presents que els han dut. Si no s'han portat bé o han trencat alguna de las joguines, els prenen una part del que els han deixat en càstig de llur mal comportament. I els pares els ho amaguen per a una altra ocasió.

Avui els infants matinegen: l'afany de la sorpresa i el goig dels presents els treuen la son.

Passada la joia del primer moment i un cop esmorzats, el infants senten afany per a propagar als altres llur alegria. Corren a veure què han rebut els amiguets veïns i a contar-los què els han dut a ells. Van a veure els amics i coneguts propers i en reben les visites. Vers mig matí, carregats amb el bo i millor dels presents, van a visitar els parents i amics més íntims per ensenyar-los allò que els Reis els han portat i rebre nous presents que mai no deixen de fer-los els visitats, tot fent-los veure que els Reis els han deixats per a ells en passar.

A mig matí els infants petits que encara no sabien d'escriure i per aquest motiu els havien fet la carta llurs pares, quan ja havien rebut els presents dels Reis i ja hi havien jugat a llur pler, recitaven una dècima dirigida als pares, per la qual els agraïen que els haguessin escrit la carta adreçada als magnes personatges.

Gairebé arreu d'Europa existeixen personatges, cristianitzats uns, netament mítics d'altres, que en aquest moment de l'any porten presents, llepolies i joguines als infants bons minyons i castiguen els dolents. Són coneguts sota noms molt diversos. La data de llur visita oscilla des de la diada de Sant Nicolau (6 de desembre) fins avui. Semblen ésser els hereus de les velles divinitats que regien el començament de l'any i el principi de la vida en general, les quals premiaven els nous nats i els infants especialment i castigaven els qui no s'havien fet mereixedors de premi.

Infant de Valls vestit de Rei per anar a fer el capitó.

La vigília d'aquesta diada, en diversos indrets, els infants, disfressats de Reis, es lliuraven a captiris infantils per tal de fer-se uns Reis ells mateixos amb allò que recollien. Solien anar en grups de tres, com els monarques, duien un cistelló per a posar allò que recollien, i visitaven les cases dels parents i coneguts. Els demanaven quelcom per mitjà d'una cantarella que variava segons les poblacions. Solien donar-los fruites seques i llepolies casolanes. El més comú era que les colles fossin només de nens.

A Valls duien una corona de paper i una espècie de cenyidor de paper virolat. Portaven una canya alta esberlada per un cap, amb tres taronges o llimones clavades que volien recordar els tres presents dels Reis, alhora que simulaven ésser un ceptre. Una cosa semblant feien els nois de Reus. A Terrassa els tres Reis duien corona, banda al pit i un ample cenyidor de paper de colors vius. Un dels tres portava un folgat mantell, també de paper, que li penjava esquena avall. En arribar a una casa demanaven permís, tot cantant, per a cantar i ballar; si els responien afirmativament, posaven el cistell a terra i al seu voltant feien un ball rodó al so d'una cantarella. Vers el final brandejaven unes espases de fusta que duien penjades a la cintura i simulaven una esbatussada al so de la cançó. Per l'estil devien haver fet els nois de Cervera, a jutjar pel text de la cantarella que cap a la darreria del costum empraven per a la capta. L'elemental indumentària dels personatges, el ball

i la baralla semblen descobrir un aparell escènic més complicat, ja perdut, que ni llunyanament no és del record de la nostra generació. Més ençà la mainada de Terrassa, armada amb llances de fira i amb trompetes i tabals, sortia en colles de les escoles i anava fins a un lloc forà de la població, on feia una berenada, i cap al tard tornava a poblat amb gran toc de trompetes i repic de tabals com si volgués fer veure que els reis eren la mainada mateixa.

Els infants de Blanes, la vigília d'avui, voltaven pels carrers en grups de tres en tres, portaven una cadireta i cantaven:

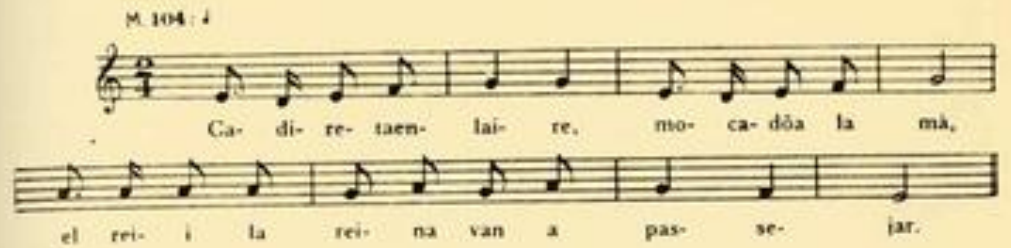

Cadireta enlaire,
mocador a la mà,
el rei i la reina
van a passejar [1].

Aquesta cantarella infantil probablement és la resta d'alguna representació antiga. Els tres infants d'avui devien figurar els tres Reis, i la cadira, resta del tinell on es devia asseure qui sap si un quart personatge que feia de Jesús o si era el tinell reial dels suposats monarques.

A Roses es formaven colles de tres noietes vestides de Reis i una altra que anava vestida com de rabadà. Voltaven per les cases cantant cançons típiques petitòries. Feien veure a la mainada petita que allò que recollien ho portaven als Reis perquè compressin joguines. Els infants, portats per l'afany que els Reis poguessin reunir força cabal, feien per manera que llurs pares fossin ben generosos a compensar la cantada de la colla de les reines.

A Llofriu els confrares del Roser anaven a *caçar coques*. Un dels confrares vestia de rei i anava acompanyat de nou més que li feien de patges. Duia una almorratxa plena d'aigua d'olor. Visitaven les cases i cantaven els goigs de la Mare de Déu. Els acompanyaven un flabiolaire i un tamborinaire per a fer música. Les cases els feien una almoina amb diners que era per a la confraria. En moltes cases els donaven una coca de forment pastada expressament per a oferir-los-la. Quan els feien aquesta gràcia, el rei ballava amb la mestressa de la casa i els patges amb les filles o altres dones. Quan l'almoina era magra, el rei no ballava i la mestressa ho havia de fer amb algun dels patges. El ball es feia al so de flabiol.

En diversos pobles de la Ribera de l'Ebre, Aldover, Xerta, Tivenys, entre d'altres, cap al tard una parella de fadrins es vestien com de Reis, d'una manera molt rústica i primitiva. Anaven per les cases de bracet, seguits d'una

[1] Cantarella d'anar a rebre els Reis, de la mainada de Blanes. Recollida per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

El ball del majoral dels confrares del Roser, de Llofriu, al Baix Empordà.

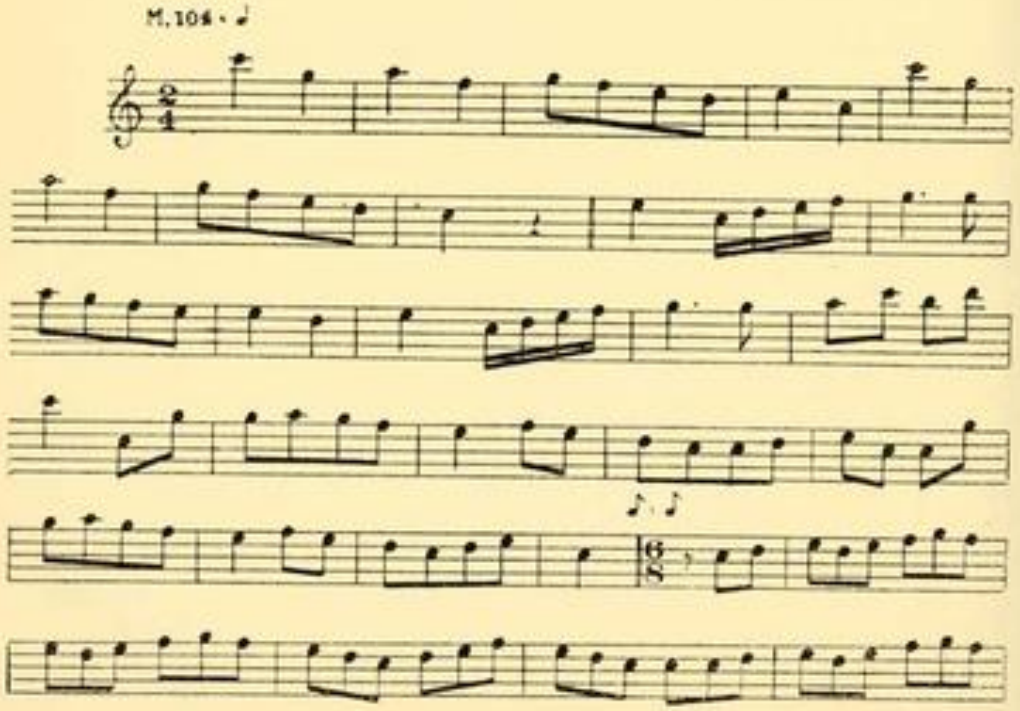

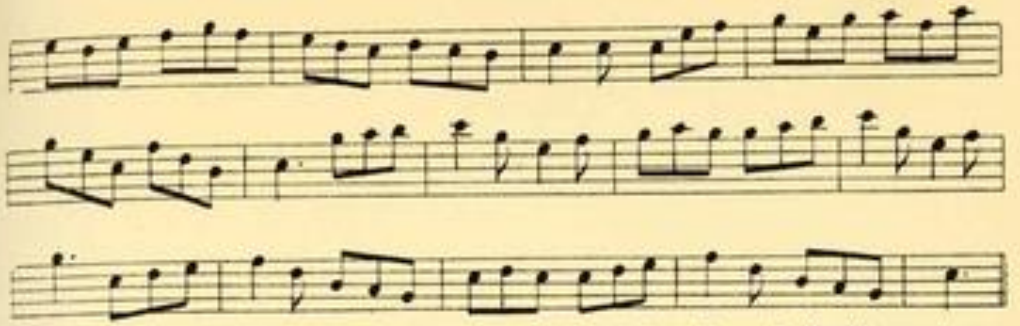

El ball del majoral dels confrares del Roser, de Llofriu, al Baix Empordà. Recollit per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

munió de fadrinalla i precedits pel grallaire que sonava una tonada típica. Visitaven les cases més riques, on eren rebuts amb gran cortesia i com si haguessin estat veritables reis. Els rodejaven de tota mena d'honors i els

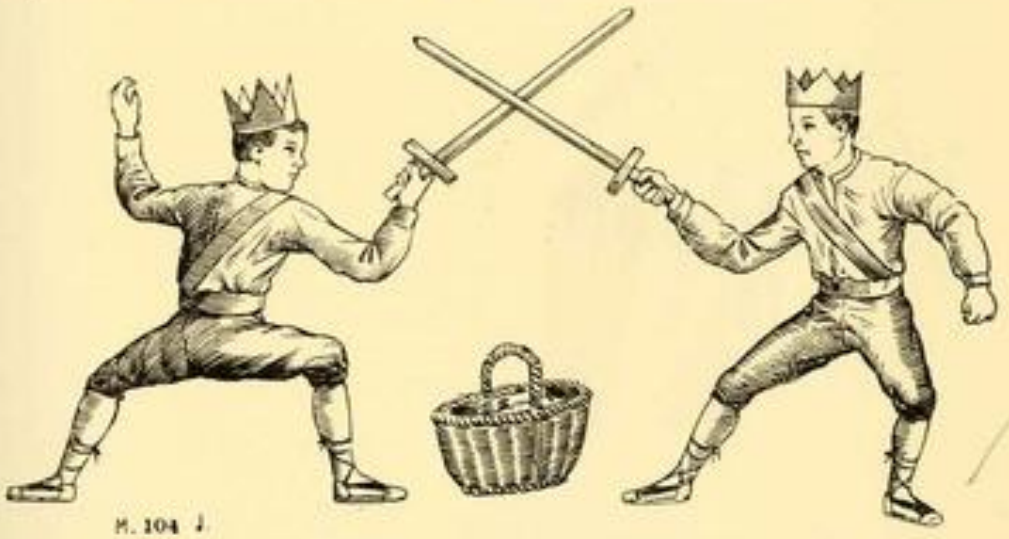

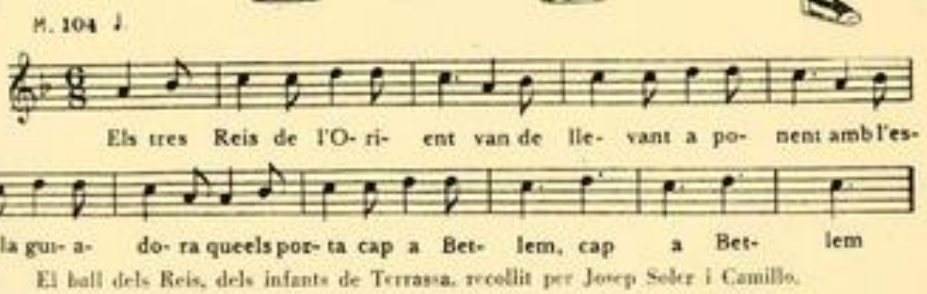

El ball dels Reis, dels infants de Terrassa, recollit per Josep Soler i Camillo.

convidaven a pa i beure. A voltes en la darrera de les cases que visitaven, i previ acord, feien un bon berenar. Gairebé sempre, quan el temps ho permetia, feien cap a la plaça, on tenia lloc una ballada que presidien i dirigien els apòcrifs reis, ballada que es veia concorreguda d'allò més.

A Carcagent, els minyons ganasses, vestits com de reis i emprant maneres grotesques i no poques vegades fins i tot extravagants, solien fer un captiri al

so d'una cançó tradicional que cantaven al peu de cada casa on anaven a pidolar, demanant als estadants que fossin pròdigs a fer-los almoina:

Dones, no tingau perea
de baixar la falda plena
de coques fines, pastissos
i pastes fines a la vena.

Per la ruralia alacantina partionera amb Aragó, la fadrinalla fa un captiri. Amb el que recullen compren un gall i el pengen cap per avall lligat amb una corda travessera de part a part de carrer, disposada a una alçada convenient. Els nois han de provar de matar el gall amb un cop d'una espasa de fusta propietat d'una confraria i que guarden a l'ermita. Hom tapa d'ulls als concursants amb sis mocadors i els situa a trenta passes de distància d'una ratlla que fan al sòl i que marca el límit des d'on han de copejar el pobre gall. Avancen tapats d'ulls i fan les trenta passes. Si es desvien o trepitgen la ratlla, resten fora de concurs; si-nó, caminades les passes, els desfan els mocadors que duen damunt dels ulls i poden atacar el gall. El qui el mata és seu.

Els Reis de Xerta (Ribera de l'Ebre).

En termes generals, sembla que els captiris infantils de dolçaines i llaminadures són més estesos per la Catalunya nova, mentre que l'anar a rebre i cercar els Reis és més propi de la vella.

Havia estat costum de representar l'adoració dels Reis a las esglésies de gairebé tots els pobles cristians. Hom li donava un sentit de realitat, i els monarques anaven a adorar la imatge del Jesuset rodejats del seu poble.

A la representació popular dels Pastorets, avui s'hi afegia l'episodi de l'adoració dels Reis. Només es feia avui, puix que els altres dies hom la considerava anacrònica, com si no ho resultés també l'adoració dels pastors i tota l'obra plegada. Aquesta representació és eminentment de mainada i, si hi haguessin sortit els Reis abans de llur dia, haurien desfet als ulls infantils tot l'encís de la tradició. Per tal de poder veure els Reis personalment, avui acudia al teatre una gran munió de quitxalla.

L'única representació de la visita dels Reis a Herodes que ha aconseguit els nostres temps s'ha fet fins gairebé avui a la Pobla de Lillet. La figuració era molt sumària, però ha estat l'únic document viu que ha subsistit fins ara, que nosaltres sapiguem. Els Reis, vestits amb molta pompa, cavalcaven en cavalls també profusament guarnits. Els seguien un bon nombre de servents, així mateix a cavall, carregats de caixes que figuraven ésser llur bagatge i contenir les joguines i llepolies que portaven per a repartir entre els infants. Al seu davant i un tros separat d'ells hi havia un personatge que portava una alta perxa, al cim de la qual lluïa un graciós estel amb cua, que guiava els magnats i els marcava el camí.

Una casa de la població simulava ésser el palau del rei Herodes. La típica galeria superior de les velles cases pobletanes d'arquitectura tradicional era habilitada com a cambra reial. Estava tota molt ben guarnida de draperies profuses que li donaven un aspecte regi, segons una visió camperola. Pel voltant de la cambra hi havia uns faristols amb grossos missals que llegien uns servents del personatge, Herodes, vestit amb gran pompa, seia en una cadira que feia de tinell, molt guarnida i exornada.

En arribar la comitiva reial davant del palau d'Herodes, els Reis descavalcaven i pujaven a saludar el monarca, amb el qual entaulaven un diàleg molt breu. Herodes es limitava a preguntar-los d'on venien i on anaven i els Reis li contestaven amb molt poques paraules. Uns i altres es prodigaven salutacions, acataments i reverències en gran. Molt aviat s'acomiadaven, tornaven a cavalcar llurs corsers i es dirigien vers l'església. Durant la funció religiosa seien al banc de les autoritats. A l'hora de l'ofertori eren els primers a fer-ho i procuraven d'emprar tanta majestat i prosopopeia com sabien. Mentrestant les cavalleries esperaven al defora de l'església, al peu de la porta. Acabada la funció, els Reis sortien, cada un cavalcava el seu corser i, per tal de defugir la persecució d'Herodes, se n'anaven l'un per aci i l'altre per allà de manera furtiva, misteriosa i intrigant per a la mainada, davant dels ulls de la qual la comitiva es dissolia sense saber com.

A Montserrat s'havia representat l'adoració dels Reis. Assistien a la missa tres personatges, vestits amb gran riquesa i fastuositat, que figuraven els tres monarques. Cada un anava seguit d'un patge de les mateixes característiques que el rei: blanc l'un, ros el segon i negre el tercer. Els servents sostenien el ròssec del mantell dels monarques i els portaven les llances. Se situaven al presbiteri i, al moment de l'elevació, desembeinaven llurs armes de llauna amb gran fressa i renou i les presentaven al Diví Nadó. Oferien els tres presents tradicionals d'or, mirra i encens. Els personatges anaven precedits per un àngel que feia com d'estel guiador. Aquesta representació va celebrar-se fins al segle XVIII.

Fins ara, a la vigília, els escolanets representaven l'adoració dels Reis. Tota la colla, presidida per la cobla escolar, augmentada amb gallarets, ferrets, rossinyols i d'altres instruments populars, anaven a cercar la comunitat per acompanyar-la a la sala de classes, on improvisadament tenia lloc la representació de l'adoració interpretada pels escolanets.

A Castellterçol, colles d'infants vestits de pastorets anaven a cantar, a recitar i a menjar davant del pessebre guarnit a l'església, per l'estil de com ho havien fet per Cap d'any.

Fins ara en diversos indrets de Mallorca hom havia celebrat una representació rústica i camperola de l'adoració dels Reis. S'escollia per a escenari una plaça o una cruïlla de camins que oferis un espai ample. Es guarnia un cadafal, damunt del qual es posava un dosser que figurava el palau del rei Herodes, que estava representat per un personatge assegut en una cadira encatifada a tall de tinell reial. Al voltant del cadafal feien rodona un seguit de carretes i carretons de pagès, que formaven una tanca que cloïa el *teatre*. L'espai del clos constituïa el pati, on se situaven els espectadors, i els carros feien l'ofici de llotges i llocs preferents, com també els arbres del volt, on s'enfilava la gent per veure l'espectacle. D'un arbre immediat o d'algun altre indret a propòsit penjava un gros estel de cartó folrat de paper platejat que simulava l'estel d'Orient. De tres indrets diferents del camp i per tres camins distints es presentaven altres tants personatges muntats en ases o en cavalls, els quals figuraven ésser els tres Reis. El rei negre portava un gran seguici de servents que anaven vestits de moro com ell. Els personatges, guiats per l'estel, feien cap al palau d'Herodes i preguntaven a aquest si els sabia donar raó del Rei dels jueus, acabat de néixer. Herodes els deia que no sabia de qui li parlaven i els pregava que si el trobaven li anessin a indicar on era. Els Reis se n'anaven i Herodes cridava els doctors, bruixots, savis i gent notable del seu reialme per tal que li aclarissin el cas del naixement d'un nou rei, però l'assemblea no es posava d'acord. Aleshores compareixia la Sibil·la, que amb el seu cant profetitzava el regne de Jesús. Herodes, indignat, manava la degollació dels infants de tot el seu reialme. Tot seguit hom simulava la degollació dels innocents i es produïen escenes violentes, truculentes i còmiques entre unes dides i unes mares dels infants que els saigs tractaven de degollar. En aquestes moria Herodes per efecte del disgust, i entremig de grans flamarades compareixia un diable que se'l carregava a coll. Aleshores s'apartaven les cortines que formaven el dosser del palau reial d'Herodes i apareïxia al darrera l'escena del pessebre amb la Mare de Déu, sant Josep i l'infant Jesús, els quals eren adorats primerament pels actors de la facècia, vestits de la manera més grotesca i pintoresca que hom es pugui imaginar, i

Representació dels Reis a l'abadia de Montserrat.

tot seguit per la resta dels concurrents a la representació. Encara que no en tenim dades precises, creiem que el diàleg era lliure i improvisat, per bé que seguint sempre l'argument fixat. Modernament, i de segur per a facilitat dels rústics actors d'aquesta representació, s'ha estampat un text, que no sabem si és antic o modernitzat, aprofitant-se de textos populars vells mantinguts per tradició oral, com passa sovint amb els Balls d'en Serrallonga i amb altres representacions populars semblants. A fi de donar una idea de l'abast d'aquesta representació, indicarem els personatges que hi figuren: Herodes, Gaspar, Baltasar, Melcior, Majordom, Servent, Patge, Capità, General, Secretari, dos Doctors, dos Criats, la Sibil·la, Josep, Maria, Pastors i Pastores. Observi's que no hi figura Jesús, segurament perquè era representat per un infant o per una nina. La gent vella de Ciutat de Mallorca encara recorda haver presenciat aquesta representació, allà en els anys llunyans de la infantesa, a la plaça pública d'aquella ciutat.

A Costoges, Sant Llorenç de Cerdans i d'altres llogarrets del Vallespir, a punta de dia de l'Epifania hom formava una cavalcada en la qual el rector, ben caracteritzat amb barba blanca, feia el paper de rei, seguit del vicari i el sagristà o escolà major, que portaven, respectivament, barba rossa i negra. Anaven vestits de rei segons la visió popular de la indumentària d'aquests personatges. Menaven unes cavalcadures ben guarnides de cascavells per tal de moure força remor i de despertar la mainada, que sortia a besar-los la mà i a la qual ells donaven una coca que portaven dintre d'unes alforges. Solien anar acompanyats de fadrins, també cavalcats i disfressats, amb la finalitat de donar més lluïment a la cavalcada, que, seguida de tota la mainada que els sortia a visitar, feia cap a l'església, on tots adoraven l'infant Jesús. Tot seguit el rector i el vicari s'investien i oficiaven.

A la vella església de Sant Joan de Lleida, durant tot el dia d'avui, havien situat al peu de la porta sis grans figures que simulaven ésser els Reis. Tres anaven abillats de monarques; els altres figuraven ésser patges. Tota la mainada de Lleida desfilava per davant dels personatges, per tal de donar-los gràcies pels presents que els havien portat.

A Carcagent feien una comparsa en què intervenien només homes. Un d'ells representava el paper de rei. Anava muntat en una pollina. Portava el cap coronat amb una corona de llauna i un ample llençol estès esquena avall a tall de mantell. Anaven d'amagat a la casa que prèviament havien escollit, procurant, però, que els seus estadants no en sabessin res per tal de poder-los sorprendre. Tots s'amagaven, excepte un que trucava a la porta. Així que obrien posava una barra entravessada al portal per evitar que poguessin tornar a tancar. Tota la colla es precipitava dins i organitzava una cantada i un ball. Ara canten una cançó especial en castellà i sense cap valor tradicional.

L'adoració dels Reis, segons una capçalera de romanç sisecentista. (Arxiu Històric de Barcelona.)

Havia estat molt general la representació de l'adoració dels sants Reis dins dels temples. Un ordenat feia el paper de Jesús situat en un tinell que s'aixecava enmig del presbiteri. L'anaven a adorar altres tres ordenats que feien el paper dels reis mags. Solien fer-li ofrena de tres boles: una de daurada, que simulava ésser d'or, una altra d'argentina, que volia figurar la mirra, i la tercera, que volia ésser l'encens, era vermella.

Fins ben entrat els canonges de la catedral francesa de Besançon, la vigília d'aquesta diada, encara feien un sorteig entre ells per tal de determinar el qui havia de representar el paper de Jesús i els qui havien de figurar els tres reis mags.

Antigament la diada dels Reis era anomenada *la festa dels llums*, segons la tradició, pel gran nombre que se'n van encendre per celebrar el bateig de Jesús. D'ací que les cerimònies religioses d'aquesta diada es caracteritzin per la gran llumenària.

En la litúrgia antiga figurava l'anomenat *ofici de l'estel*, abans del qual es representava l'adoració dels tres Reis com formant part de la mateixa litúrgia. De tres indrets diferents del temple venien els tres Reis vestits segons la visió que hom tenia en aquells temps de la indumentària dels prínceps orientals. Primer anaven sols, però el curs del temps els féu portar un seguici que va engrandir-se a mesura que el luxe i l'ostentació anaven avançant. Primerament davant d'ells anava un figurant amb una perxa alta al cim de la qual portava un estel que simulava guiar els màgics. Més tard l'estel va situar-se damunt de l'altar i de manera que fos visible des de les tres direccions per on venien els Reis. Tots tres arribaven vora de l'altar alhora; de vegades es reunien al cor i tot seguit avançaven i oferien llurs presents al Diví Nadó. Finida l'adoració, seguia un moment de pausa i de gran silenci, durant el qual s'apagaven molts dels llums. Hom deixava el temple gairebé a les fosques. Es volia simular el somni dels magnats. Un moment després apareixia un àngel que els aconsellava que tornessin a llurs cases per vies diferents de les que havien seguit en venir, car, segons la tradició, Herodes esperava llur retorn per tal de fer-los occir. Tot seguit de l'aparició de l'àngel començava l'ofici de l'estel. Aquest ofici molt possiblement s'havia celebrat entre nosaltres, puix que la litúrgia era universal. En podria ésser un record el gran estel que presidia l'altar major de l'església del Pi durant la festa que se celebrava el dia de l'Epifania, estel que encara havien vist els nostres avis i que constituïa una meravella de resplendor i d'enginy en aquell temps, car, segons la veu popular, el formaven més de cinc-cents llums que il·luminaven talment el temple, que semblava que era de dia.

La reialesa medieval, en certa manera, va considerar el seu reialme com una mena de do diví i com un favor rebut del Cel. D'ací que molts reis sentissin afany per a ésser coronats pel papa com un representant del Cel a la terra i com una simulació material i tangible de la protecció divina. Des que el gran Carlemany fou coronat pel papa en el solemne Nadal del 700, la reialesa sembla que va sentir-se emparada pel Cel. El nostre rei Jaume també va desitjar ésser coronat pel papa. Com una manifestació d'aquest sentit, per l'Epifania era costum que els reis i els grans magnats anessin en persona a adorar l'infant Jesús, envers el qual se sentien deutors del reialme. En les capelles reials es feia una adoració, a la qual assistien els monarques. Dins d'aquest pla d'idees cau el costum de fer pintar taules de l'adoració dels Reis en què un dels adoradors era el monarca. El rei de romans Carles IV surt retratat en una taula com un dels tres Reis Mags de Betlem, acompanyat del seu fill el príncep Venceslau. Aquest costum fou estès entre els reis de França i hom hi troba figurats, entre d'altres, Carles V, Enric VII i Enric VIII. També es troben figuracions d'aquest tipus en miniatures de les capelletres dels llibres d'hores i de rés, especialment els pertanyents a persones reials. En miniatures sobretot, no sols surten representats els monarques, sinó àdhuc les reines i princeses, entre elles Margarida de Brabant, morta l'any 1288, i Joana de Navarra. És molt possible que aquest costum també existís més o menys a casa nostra. El retaule de l'altar major de la capella de Santa Agata, anexa al palau reial de Barcelona, fou fet fer pel conestable Pere de Portugal quan fou elegit rei pels catalans en oposició al rei Joan II perquè havia violat els drets del seu fill primogènit el Príncep de Viana. El retaule està dedicat al naixement i hom creu que un dels tres Reis està representat pel malaurat i efímer rei Pere.

Encara que no en tenim dades concretes, creiem molt versemblant que els reis catalans també anessin, ells en persona, a retre homenatge al Diví Infant del pessebre el dia de l'Epifania. A la nostra ciutat, la parròquia del Pi té per titular la Mare de Déu dels Reis i aquest dia celebrava la seva festa solemne, en què s'havia simulat l'adoració. Des de molt enllà que hi assistien oficialment i en corporació el Consell de la ciutat i el lloctinent, que feia l'ofici de virrei i que era a casa nostra el representant directe del rei. És molt remarcable que els consellers oferien un maravedís d'or, moneda que segurament era la successora de l'ofrena d'or que abans havia fet el monarca en persona. En deixar Barcelona d'ésser seu de la cort reial, el representant del rei i, encara més, la ciutat van assumir el govern de la terra i com a tal, i en defecte de poder-ho fer el rei, com en altres temps, van concórrer els consellers a l'adoració i van fer l'ofrena d'or. La dada més antiga que coneixem de la concurrència dels consellers a l'adoració del Pi és de l'any 1583. Però això no vol dir que el costum s'establís aleshores: creiem que si no en tenim dades més velles és degut sense dubte a cronistes més concisos que no consignaven aquest detall. L'Ajuntament encara concorria a la festa del Pi l'any 1869.

No és d'estranyar que els reis concorreguessin a la festa de l'Epifania, puix que antigament hom es creia obligat d'assistir a la representació de l'adoració dels Reis al pessebre. Com que era impossible que tothom cabés a l'església, s'establí el costum que cada família escollís un del seus membres perquè els representés a tots i la benedicció que ell rebia es considerava estesa als familiars que no hi havien pogut concórrer.

El dia d'avui s'aixecaven les velacions i hom ja podia celebrar noces solemnes, que estaven interdites des de tot l'advent.

A Abrera la vigília de Reis guarnien els salamons i les llànties de l'església amb llargues garlandes de neules de diferents colors. La tarda d'avui, després del rosari, tallaven els fils que sostenien les garlandes i es deprenien les neules, que la mainada abastava amb gran aiguabarreig. Mésençà hom despenjava les garlandes i repartia les neules a la quitxalla de manera ordenada. Abans sembla que les tiraven des d'un finestral. La veu popular diu que avui bategen el nen Jesús, i per això tiraven les hòsties per les finestres com hom acostuma a fer amb els confits en els bateigs.

A Llers, a Bagur i sembla que antigament en d'altres poblacions empordaneses, en acabar la festa religiosa, pujava el sacerdot dalt del campanar i des d'una finestra llançava quatre grapats de neules en direcció dels quatre punts cardinals. Qui sap si el costum pot recordar l'ofrena feta pels romans a la deessa lunar Selene, protectora dels camps i dels conreus, a la qual pel mes de gener hom dedicava ofrenes de pastissos per tal d'atreure's el seu favor.

A Centelles després de la missa conventual desarmaven el pi de Santa Coloma que el dia de la festa d'aquesta santa havien penjat per damunt de l'altar. La cima del pi era donada al campaner i el tronc restava per als pavordes. Hom despenjava les cinc garlandes de pomes que adornaven el pi

i les oferien als amics. Hom en donava amb preferència a les famílies que havien ajudat més a la festa. Aquestes solien repartir-ne entre les amistats. Hom tenia en gran goig rebre una poma d'aquestes com a present. Era el llevant de taula obligat d'aquest dia. Antigament hom havia fet un àpat col·lectiu en un hostal. Els pavordes que havien organitzat la festa convidaven les autoritats i l'amo del pi que graciosament l'havia cedit. Abans hom havia fet *la coca de gala*, que era repartida entre els galejadors. Hom també havia rifat un tortell.

Després de les oracions de la tarda es repartien a les confraresses els butlletins de les confraries, com ja vam explicar el dia de Cap d'any.

L'ermita de Betlem del peu de la carena de Collcerola, de què ja hem parlat, celebrava avui la seva festa. Segons la tradició, aquesta ermita va restar molts anys abandonada i oblidada del veïnat. Una vigília del dia dels Reis, cap al tard, les pageses de la vora la van veure tota voltada de llum i amb una resplendor tan gran, que semblava talment que s'hi calava foc. Tots van acudir-hi per tal d'apagar-lo i restaren sorpresos per una gran cantúria d'àngels que celebraven unes matines molt solemnes amb grans músiques i cants. Finida la funció, els àngels van volar cap al cel i l'ermita tornà a restar fosca i solitària. Els veïns, però, van comprendre que allò era un avís del Cel, o sia que Nostre Senyor volia que hom celebrés culte a l'ermita, i des d'aquell any que s'hi ha celebrat la festa dels Reis. Aquesta ermita, encara existent, és propietat de l'Hospital de la Santa Creu, i al matí d'avui s'hi celebrava un aplec. Acabada la funció, hom donava a tots els assistents un panet d'oferta i un traguinyol de vi corrent begut amb porró. Les autoritats i gent notable rebien una coca assaonada i bevien vi dolç o ranci. Hi acudia molta gent de Gràcia, de Sant Gervasi i de Sarrià, i fins a temps aconseguits per nosaltres s'hi repartien encara als concurrents panets als quals hom atribuïa virtuts remeieres.

Conta la llegenda que així que els tres Reis van entrar en els dominis del rei Herodes, l'estel amb cua que els guiava es va entelar i va perdre la seva brillantor. Els viatgers van interpretar el cas com un mal signe i es van prevenir. Quan van visitar Herodes, aquest els va posar un parany per tal de fer-los perdre. Els Reis foren advertits per un àngel del perill que corrien si tornaven a veure Herodes, i quan se'n van tornar no van passar per Jerusalem. Per efecte d'aquesta tradició els nostres avis tenien els tres Reis com a advocats del caminants i els reclamaven perquè els guardessin de lladres i de malfactors, i tal dia com avui els dedicaven oracions fervoroses en aquest sentit.

Els viatgers i gents que havien de traslladar-se sovint d'una població a una altra prenien per patrons els tres Reis en recordança que hagueren de fer un llarg viatge a través de terres molt estranyes i perilloses i que no van sofrir cap contratemps tot i que el rei Herodes els volia fer perdre.

Com una extensió del patronatge dels tres Reis damunt dels caminants, també els havien pres per advocats els antics hostalers, i rares eren les poblacions importants en què no hi hagués algun hostal que no portés el nom

dels grans monarques. A Barcelona, l'antic *Hostal dels Tres Reis* estava situat a la Plaça de les Olles i era un dels més acreditats de la ciutat. La gent sentia certa preferència per anar als hostals que duien aquest nom perquè creia que així comptava més amb la protecció dels magnes personatges que si posava en un altre alberg.

Antigament el dimecres abans del dia d'avui, a les quatre del matí, s'havia celebrat la missa dita dels viatgers, dedicada a les gents que per llur ofici o llurs condicions de vida es veien obligats a haver de viatjar. L'any en què el dia dels Reis s'esqueia en dimecres la missa revestia molta més solemnitat. Segons la tradició, el tres Reis van emprendre llur camí vers Betlem en dimecres, i d'ací la celebració d'aqueixa missa que els era dedicada. Els Reis eren tinguts com el símbol dels viatgers i alhora com a llurs protectors, i això explica que la missa de la qual parlem fos també dedicada als qui havien de viatjar.

Conta la tradició que la Mare de Déu, en veure els valuosos presents que els tres Reis portaven per al seu fill, es va doldre de la seva gran pobresa, tan extrema que no podia oferir als tres monarques ni un senabre de res. I la Mare de Déu va llagrimejar. A l'instant van baixar del cel uns àngels d'ales daurades vestits amb robes blaves, que van volar per dins de la cova i van ajupir-se a besar el Diví Infant. En acostar-s'hi, de llurs ales es va desprendre una polsina blanca i finíssima semblant al lèpid o polsina que deixen anar les ales de les papallones. Maria va arreplegar aquella farina que el Cel li havia enviat, la va pastar i en va fer una coca. Quan la va tenir enllestida en va tallar un tros, que era la part de Déu, i va oferir la resta als tres Reis, com un gest de gentilesa per llur generositat. Un gran eixart d'ocellets van baixar del cel i es van menjar el bocí de coca de la part de Déu. I la tradició afegeix que, mentre la Mare de Déu coïa la coca al forn, plovia, però tot el cel estava enrogit i el sol lluïa per a fer-li llum. Per això hom creu que el dia d'avui, cap a la posta, sempre fa sol rogent: quan es produeix aquest fenomen hom diu que *la Mare de Déu pasta* o que fa coques, i el mateix diu hom també quan plou i fa sol. D'ací que en el dia d'avui sigui tradicional de menjar coca per postres i que hom en talli un tros, la part de Déu, la qual es dóna al primer pobre que truca a la porta.

Havia estat costum de guardar un tall de coca per a cada un dels parents i familiars absents que per grau de parentiu haurien hagut de prendre part a l'àpat. Si la coca es conservava molts dies en bon estat i sense florir-se ni malmetre's, encara que s'assequés, hom ho interpretava com averany de bona salut i de benestar per part dels familiars als quals hom havia dedicat el pastís. També es considerava com un senyal de bon afecte i estimació per part dels interessats. Els talls de coca es feien escollir per un dels infants que prenien part a l'àpat, amb preferència el més petit, que era també el qui repartia els talls als presents.

Amb tota seguretat aquesta preferència concedida als infants és una resta de les velles formes de judiciària astrològica, confiades ara als infants com a signe de puresa i d'innocència.

El tros de coca o el panellet que hom donava als qui assistien a la funció de l'ermita de Betlem, de què ja hem parlat, pot recordar la coca lliurada als pobres per la Mare de Déu, segons veu de la tradició.

L'àpat extraordinari d'avui, que en alguns indrets de casa nostra obliga a menjar pollastre, pot ben ésser una transposició de l'àpat solemnial dels pagans, i el pobre desconegut a qui hom dedica una part de la coca pot constituir la darrera gradació del geni o esperit al qual en temps reculats hom consagrava sacrificis i dedicava una part del menjar.

A Ripoll el padrins regalen un tortell a llurs fillols, que van a cercar-lo a casa seva semblantment com es fa amb la mona per Pasqua. La mida i qualitat del tortell varien segons les possibilitats del padrí i l'edat del fillol. Abans eren de pasta de torrons d'ametlla. Modernament són de pastisseria. Aquest tortell és una faceta de la coca tradicional del dia d'avui.

La coca o tortell dels Reis, segons l'etnografia, té sentit sagramental, com tota l'altra rebosteria casolana, pròpia de diades fixes, feta amb farina.

La gent benestant per a dinar menjava obligadament pollastre, com per Nadal i per Cap d'any. Aquestes tres festes eren qualificades de *festes de pollastre* o *de gall* i el dia d'avui era conegut per *la darrera festa de gall*.

A Barcelona els feligresos del Pi, per celebrar llur festa, menjaven sèmola a la graella. D'ací que la càustica popular els titllés de *semolers*. També els deien *pastanagues* perquè la principal confraria de les que hi havia vinculades a la dita església era la dels hortolans de les hortes de Sant Antoni, de Sant Pau i de Sant Bertran. Quant al plat típic, hom l'explica de dues maneres: pel dir d'uns, feien la sèmola amb brou; segons costum, l'escorrien ben escorreguda, la feien eixugar i, un cop ben seca, la torraven en unes graelles; d'altres diuen que la sèmola a la graella consistia simplement en sèmola cuita de la manera corrent i que era servida a taula en una sopera que posaven damunt d'unes graelles construïdes per a aquest fi, les quals feien l'ofici d'estalvis.

Com que no tothom podia assistir a l'adoració, fou costum que cada família nomenés un rei que la representés. El nomenament es feia per mitjà d'una antiga forma d'astrologia judiciària. En pastar la coca que, com hem dit, era obligat de menjar per postres havent dinat, hom posava entre la pasta una fava seca. Dels qui menjaven la coca, aquell que trobava la fava restava elegit rei i era el qui anava a la funció de l'església i en representació de la família adorava el Nadó de Betlem. Per tant, tothom qui assistia a l'adoració i besava el Jesuset estava investit de la dignitat de rei. El rei familiar era qualificat de *rei de la fava*. Cada vegada que bevia durant l'àpat, tots els companys de taula s'havien d'aixecar en acció d'acatament i cridar a cor: «El rei beu, el rei beu.»

El rei de la fava és una resta del vell costum de nomenar un rei en els grans festins dels temps clàssics, el qual era elegit pel mateix procediment o per un altre de semblant.

Havia estat costum de tallar la part superior de la fava i dibuixar-hi com un estel. Hom creia que a l'afortunat l'estel dels Reis l'havia anat a cercar

i l'havia designat per a rei i que el guiaria en el seu breu regnat com va guiar els tres Reis cap a Betlem.

El rei de la fava tenia potestat per a escollir una reina entre les donzelles o les dames que formaven part de l'àpat. Si l'afortunat era una dona podia triar un rei. Fou costum que els companys de facècia els demanessin gràcies i dons reials, que ells els concedien o negaven segons llur criteri i que tenien vigència durant la reunió i mentre continuava la tabola.

Els tres Reis camí de Betlem, segons una felicitació nadalenca de mitjan segle XIX. (Col. de l'autor.)

Si quan el rei o la reina bevien hi havia algun súbdit que es descuidés d'aclamar-los i de cridar: «el rei beu», els monarques gaudien del privilegi d'emmascarar-li la cara amb un suro cremat o amb altra sutzura que la hi deixés ben negra en càstig del seu poc respecte, i l'emmascarat no podia rentar-se la cara mentre durava el regnat del rei de la fava.

Fou també costum de posar tres faves dins de la coca: el qui trobava la primera era nomenat rei, el de la segona, princep, i al de la tercera se li assignava un gran títol cortesà. Si entre els afortunats hi havia una dona feia el paper de reina. Si s'esqueia trobar-se la fava en el bocí de la part de Déu, la reunió restava sense rei ni reina, però hom creia que era la Mare de Déu l'elegida i interpretava el cas com a signe de gran ventura per a tots els circumstants i molt especialment per a la casa.

En les festes saturnals de la vella Roma se celebraven grans àpats en els quals hom bevia i menjava disbauxadament i també es nomenava un rei de la taula o de l'àpat.

La determinació per mitjà d'una fava posada dins d'un pastís constituïa un procediment màntic o endevinador comú als pobles de cultura clàssica. L'elecció per mitjà de faves ja la practicaven els grecs. Els nostres antics jurats i consellers també empraven el sistema electiu de les faves, posades dins d'un «nap» o olla plena d'aigua, les quals feien treure pel primer infant que passava pel carrer. Aquests costums han donat origen a diverses parèmies ben vives encara.

El dia d'avui comportava canvis en el pessebre. Segons la tradició, l'estel que va guiar els tres Reis a Betlem va sortir el dia dels Innocents i va brillar fins avui. Va seguir sense parar un camí que va conduir els monarques vers l'establia de Betlem, i avui va situar-se perpendicular damunt d'ella i, a fi d'assenyalar que era on es trobava el Diví Infant, va estendre vers el sòl una estela brillant i uns raigs lluminosos a tall de cua. Passat el dia d'avui va eclipsar-se, puix que ja havia acomplert la seva missió. Hom creu que aquest estel torna a sortir cada any; que és el més brillant de l'estelada i que al punt de la mitjanit d'avui desapareix com va fer-ho quan va néixer Jesús. Els vells pessebristes que observaven estretament la tradició i haurien considerat un greu mancament apartar-se'n el més mínim, avui afegien cua a l'estel, que fins aquest dia havia adoptat la forma comuna, i acabat el dia el retiraven del cel del pessebre.

El segon joc de Reis, que des del dia 3 hom havia anat acostant cap a la cova, era tret i substituït per un tercer joc en actitud d'adorar, un dels tres personatges agenollat, el segon dret en actitud d'espera i l'altre agafant-se el mantell amb una mà, com disposant-se a ajupir-se. Tot el dia d'avui havien de romandre davant de la cova. Demà hom treia l'estel, puix que ja havia acabat la seva missió. Hom retirava també els Reis en actitud estàtica i els substituïa altra vegada pel joc gros. Hom, però, no els posava tots tres junts formant comitiva, com quan anaven a Betlem, sinó cada un per un camí diferent, per tal d'ajustar-se a les Sagrades Escriptures, segons les quals, per tal d'enganyar Herodes, que els esperava per a fer-los perdre, es van separar i cadascun tornà al seu país per un camí distint. El dia 9 hom el tornava a canviar pel joc petit de què vam parlar el dia de Cap d'any, i el dia 12 hom havia procurat que haguessin arribat al terme de màxima llunyania del pessebre i els retirava, suposant que ja eren més enllà del paisatge visible des de Betlem.

En arribar els Reis a la coveta, hom en retirava els pastorets en actitud d'adorar i ja no tornaven a figurar com a adoradors, puix que si bé demà els reis ja se'n tornaven, hom situava davant del portal d'altres figures precisament que no fossin pastors.

A Girona consideraven el dia d'avui com la darrera festa nadalenca. Com que hom donava el Nadal per acabat, avui era el darrer dia d'ensenyar els pessebres, que demà eren desfets.

El dia dels Reis era el dia típic de les pedrades. Ja començaven cap al tard de la vigília. Els xicots grandassots, potser per despit de no ésser obsequiats pels Reis, s'esbatussaven a cops de pedra amb molta més fúria que la resta de l'any. Estaven dividits en dues grans colles formades pels de la Ribera i pels del Raval, és a dir, pels de la dreta i pels de l'esquerra de la Rambla, repectivament, mirada des de mar. Es convocaven cap al tard de la vigília. Els de la Ribera s'aplegaven a la plaça del Pi i els del Raval a la del Pedró. Es cridaven a tocs de corn. Es topaven a la Rambla, que marcava la ratlla partionera de les dues colles, i allí s'esbatussaven furiosament fins al punt de fer el trànsit perillós. Els de la Ribera també se les havien amb la colla de la Barceloneta, que era molt forta i temuda, amb la qual topaven a la plaça del Palau. Als del Raval venien a provocar-los les colles de Gràcia i de Sants.

Les pedrades, segons una aiga de l'Home obrant bé i obrant malament, de la primeria del segle XIX. (Col. de l'autor.)

Quan la colla de la Barceloneta venia cap a la ciutat en so de guerra, es donava el crit d'alarma per tota la Ribera i d'arreu corrien xicots i gent granada per tal de deturar-los, puix que, si s'escampaven pels carrers Ample, d'En Gimnàs i dels Escudellers, llur acció era temible. Hom donava el crit d'alarma d'*Òstia, arriba, arriba!*, que nosaltres encara hem aconseguit. És prou sabut que, del barri de la Barceloneta, hom en diu l'*Òstia*. Moltes vegades, quan la brega anava malament per als de la ciutat, hom pujava a les classes de Llotja a demanar ajut als deixebles de l'Escola de Belles Arts, que baixaven a reforçar els barcelonins. Tots els grans artistes vuit-centistes que havien assistit a les classes d'aquesta escola, més d'una vegada havien hagut de deixar el llapis o el pinzell pel mandró i arriscar-se a sortir amb un trenc al cap. Els nois d'aquells temps duien tots el mandró a la butxaca, que mai no desemparaven, semblantment com fa el soldat amb l'arma.

Com un principi jurídic d'immunitat fou costum que, al moment d'engegar la pedra, hom pronunciés la següent fórmula, mig cantada:

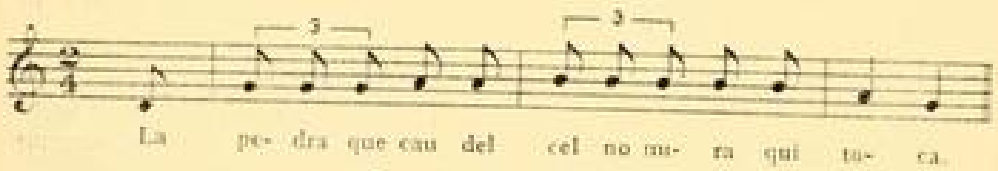

La pedra que cau del cel
no mira a qui toca [1].

[1] Crit dels infants al moment de fer voleiar el mandró i engegar la pedra quan feien pedrades. Recollit per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

I tenia el convenciment que estava immune o exempt de responsabilitat si amb la pedrada feia mal o feria algú.

De la colla del Raval, els més valents eren els del barri de Sant Antoni. Bé en diu la parèmia barcelonina, dels vells pedregaires:

Els de Sant Antoni
són de la pell del dimoni.

I, dins d'aquesta colla, els més temibles eren els del carrer de la Cendra, qualificats de *cendrosos*.

En fundar-se el Poble Sec, aviat va sorgir-hi una colla de pedregaires qualificada *dels Secs*, que s'esbatussava fortament amb els de Sant Antoni i que va donar origen a diferents dites que es van fer populars entre la mainada pedregaire d'aquell temps. Els de Sant Antoni s'encastellaven dalt d'un turonet que hi havia fora del portal on avui s'aixeca l'edifici del mercat. Allí es feien forts i rebien els embats de totes les colles dels pobles veïns, avui barris de la ciutat, que venien a barallar-s'hi. Sortir pels afores, avui a la tarda, resultava perillós, perquè la brivalla els convertia en camp de batalla renyida i se'n feia mestressa.

La mainada de Ciutat de Mallorca anava a rebre els Reis amb trompetes de vidre foses expressament per a aquesta funció. La vigília d'avui, com que ja havien perdut llur utilitat, fou costum que a la sortida d'escola la mainada anés en colles als barris dels jueus per tal de trencar les trompetes pel cap dels infants fills de xuetes. Aquest costum havia donat lloc a escenes violentes i tumultuoses que havien fet necessària la intervenció de les autoritats, les quals moltes vegades havien dictat ordres comminatives que no havien bastat per a reprimir l'abús infantil consentit pels grans.

És creença comuna a diversos pobles de cultura retardada que el vessament de sang provoca la pluja, i en determinats moments de l'any simulen bregues i masegues, i àdhuc es lliuren a veritables lluites sagnants, amb la finalitat de vessar sang i d'assegurar així un bon règim de pluges per un espai determinat de temps. Aquestes batusses solen produir-se a primeries d'any o en moments d'importància agrícola en què la pluja sigui convenient. Entre tants d'altres pobles, els abissinis cada any, a primeries de gener, entaulaven grans batusses entre tribus veïnes amb l'exclusiu objecte de fer córrer sang i d'assegurar la pluja. L'emperador Menelic va prohibir el costum per bàrbar, però va donar-se el cas que aquell any va ésser molt eixut i escàs de pluges, i el poble va titllar el manament reial d'acte de mal governant que perjudicava el país. Davant d'això l'emperador es veié obligat a transigir amb la pràctica. Un altre sistema màgic de fer ploure és l'apedregar els estrangers i forasters. Les pedrades infantils d'avui, en el moment en què l'any comença, poden recordar tant l'apedregament dels forasters i estrangers, com les masegues entre grups veïns conduents al vessament de sang per assegurar la pluja per a l'any que comença.

Avui es celebrava el segon dels balls de disfresses de la Llotja que havien començat per Cap d'any.

A Manlleu, avui, començaven oficialment les Carnestoltes. Arribaven els *galers* a la plaça vestits amb jaqueta i calça curta, mitges blanques, mocador al cap lligat a tall d'aragonès, camisa blanca i un cinturó o bé uns camals amb cascavells. La cobla iniciava una melodia determinada, i sis *galers* voltaven

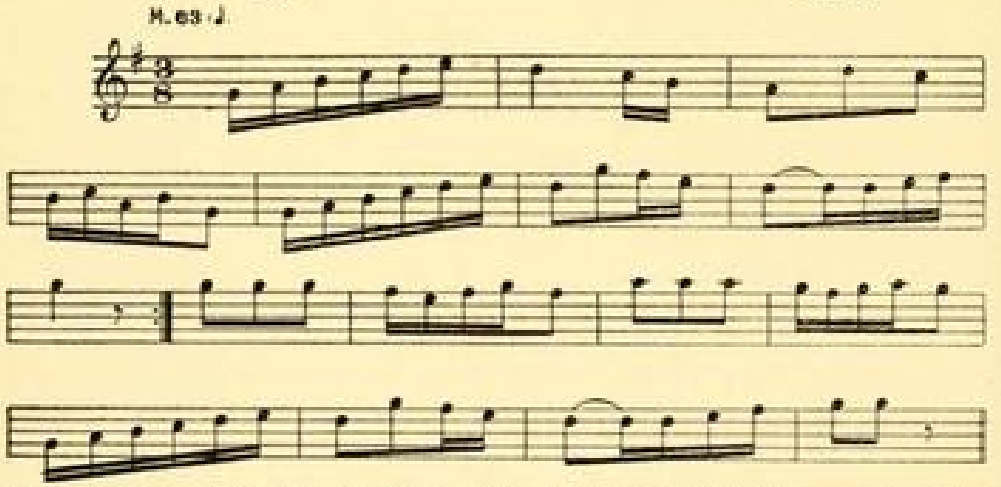

Ball de les Noies, de Cardedeu, recollit per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

la plaça al compàs de la música. Mentre això feien, els altres sis *galers* cercaven entre els espectadors parella per a tots. Quan tots estaven aparellats, la cobla, a un senyal d'un *galer*, iniciava la dansa, que era ballada per tothom qui volia entrar-hi, formant grups de tres o quatre parelles. En cada grup els balladors entrellaçaven els braços, passant-los per damunt de les espatlles els uns dels altres.

A Cardedeu feien el Ball de les Noies. Els noiets i noietes sortien a ballar una dansa molt simple. Al matí el ballador, tot mudat, anava a cercar a casa seva la balladora que prèviament havia escollit. Es dirigien vers la plaça. Quan en aquesta hi havia reunides totes les parelles, sortia el batlle seguit dels regidors i tots junts formaven una llarga corrua que recorria els carrers més importants de la població al so d'una tonada de dansa. Les parelles seguien un pas especial i feien uns passos de ball molt simples, però verament airosos y simpàtics.

A Barcelona, de dotze a dues, la societat de bon to i els elegants anaven a passejar per la muralla de mar, per mica que fes bon temps. Hi tocava una banda militar.

El capità general donava una recepció a les autoritats i a les persones més importants i representatives de la ciutat en representació del rei i en celebració de la festa de la diada.

Els operaris d'oficis que anaven a treballar per les cases i per les pageses, tals com sastres, barbers, matalassers, mestres de carros, cistellers, peraires i d'altres, la vigília de Sant Tomàs plegaven per anar a passar el Nadal a casa i no tornaven a emprendre llur feina fins al dia de demà, llevat dels barbers, que no la interrompien. Pel Pla del Llobregat, els treballadors dels esmentats oficis, la tarda del dia de Sant Tomàs sortien a la plaça i simulaven una batussa. Cada un portava les eines pròpies del seu ofici: el barber, el cabasset amb les navalles i la bola del sabó; el sastre, les agulles clavades en un coixinet que duia penjat a la solapa, la mitja cana, la post de planxar i una ampolla plana que omplia d'aigua calenta i feia servir a tall de planxa; el peraire, el setrill de l'oli de tres brocs, el cistell de filferro i les cardes; el matalasser, les vergues; el cisteller, la falceta de tallar canyes, joncs i vimets; el mestre de carro, l'aixa, la destral, la maça, la serra, etc. Discutien sobre els oficis respectius i especialment sobre la consideració que se'ls tenia i la utilitat que la gent treia de llur estada per les cases. El barber, i sobretot el sastre, se situaven en el pla de facecioses i d'intrigants i amb llur xerrameca arribaven a fer callar els altres, que resultaven vençuts i avergonyits de la disputa i se n'anaven tots amb el cap cot. La tarda d'avui, vigília del dia de reprendre les feines a domicili, es repetia la facècia, però els qui havien restat vençuts per Sant Tomàs cobraven braó i atacaven el sastre i el barber, als quals qualificaven de trapelles, barataires i hipòcrites i acabaven per vencèr-los i fer-los fugir de la plaça tot avergonyits.

A Arenys de Mar la fadrinalla s'enfilava pels balcons de les noies que s'havien distingit d'una manera o altra, presumint, festejant massa o com fos, i també als dels veïns que així mateix s'havien fet veure, fos en el sentit que fos, i els penjaven una pastanaga tan grossa i bigarrada de forma com la podien heure.

Segons creença estesa, avui és la festa tradicional dels reis i monarques com a tals i per efecte de llur investidura reial, al marge de les festes particulars i pròpies familiars, privades i peculiars de la monarquia. També diu la veu popular que els reis avui estrenaven llurs vestits més rics i sumptuosos.

els quals demà regalaven a alguns de llurs súbdits preferits. Així mateix diu la gent que avui els reis donen i reparteixen tota llur indumentària, que en aquest dia estrenen tot allò que duen al damunt i que des d'avui no poden usar cap de les robes que ja havien portat. Així, doncs, cap vestit reial no passa com a màxim d'un any d'ús per part del rei. Com una extensió d'aquestes creences, el dia d'avui la noblesa barcelonina sortia a passejar i estrenava els vestits més bons i millors que usava. El governador o el capità general, en representació del rei, havia donat una festa i una recepció a la qual con-

Els tres Reis patrons dels naipers, d'un joc de cartes barceloní de mitjan segle XIX. (Col. de l'autor.)

corrien la noblesa i la gent de pro. També era costum que avui els nobles regalessin llurs robes usades al servei i a d'altres gents. Estrenar robes el dia d'avui feia ric i opulent i els qui es tenien per tals solien estrenar-ne i en feien tanta ostentació com podien.

Els tres Reis són els patrons dels naipers. Aquest ofici és relativament modern. A Barcelona els naipers no es van constituir en estament fins a mitjan segle XV. Els calia cercar un patró i van creure que ningú no els podria representar millor que algun dels personatges que figuren en el joc dels naips i que d'entre els dotze els més indicats eren els tres Reis. El de bastos representa el qui va oferir l'encens a Jesús, el de copes el qui va portar-li la mirra i el d'oros el qui li va donar l'or. Restava el d'espases, que hom diu que figura el ferotge i cruel rei Herodes, que volia fer perdre els tres Reis i que va manar degollar els infants, motiu pel qual va armat, mentre que cap dels altres no porta arma. Els naipers, a més dels tres Reis Mags, veneren també sant Bernardí de Sena.

Els joguinaires també van prendre per patrons els Sants Reis.

Les persones rosses tenen per patró el Rei ros, sant Gaspar, i a ell s'encomanen perquè els mantingui la bellesa del cabell; els bruns reclamen l'ajut

del rei negre, sant Baltasar, al qual tenen per patró; hom invoca el rei blanc, sant Melcior, per tal que no faci sortir cabells blancs.

Hom creu que els infants que neixen el dia d'avui compten amb la protecció dels tres Reis en el doble sentit de sants i de monarques, i per tant tota la vida els serà pròspera i planera. Hom creu que els qui porten un dels noms dels tres magnats gaudeixen del mateix profit i que, a més d'això, estan immunitzats d'epilèpsia.

Diu la veu popular que dels tres Reis, l'un patia de mal de Sant Pau, l'altre de mal caduc i el tercer era fortament llunàtic i rampellut. Cada un dels monarques és advocat per a guarir del mal que ell patia, però la memòria popular no recorda quin era el que patia cada un d'ells. D'ací que el qui té alguna d'aquestes malalties els invoqui tots tres, per tal d'assegurar-se que no s'erra. Antigament havia estat corrent posar als infants els noms dels tres Reis alterats a conveniència, a fi que estiguessin salvats i guardats de patir cap dels tres mals referits.

La creença que un dels tres Reis era arrauxat, rampellut i llunàtic ha donat origen a la suposició que, si pels Reis fa lluna, els qui neixen aquell dia són llunàtics. També ha donat lloc a la semblança popular: *Semblar un rei de Betlem*, que hom aplica als rampelluts.

Hi ha una ordalia de caràcter remeier per la qual hom invoca els tres Reis. Quan una persona està molt malalta, no se sap què té i cap metge no li entén el mal, es consulten els tres Reis. La nit d'ahir hom posa a la finestra un plat de bastant de fondària, dins del qual es col·loca una fulla de llorer per cada un dels òrgans interns de la persona: el cor, la melsa, el fetge, els budells, els ronyons, etc. Damunt de les fulles hom posa una cullera de fusta amb la qual hagi menjat el pacient, sense rentar-la. El plat s'omple d'aigua. Es diuen unes oracions als tres Reis i se'ls demana que vulguin manifestar quin òrgan té malalt el pacient. L'endemà en sortir el sol hom examina les fulles posades a la serena en remull i hom creu que el malalt té el mal en els òrgans que corresponen a les fulles que han resultat tacades de la brutícia de la cullera. Si la taca és grossa, el mal és greu, i si és petita, no ho és tant.

Contra el mal de Sant Pau, o sia l'epilèpsia, hom també invoca els tres Reis, els quals són aHudits en la següent oració:

> Criatura, escolta ton creador;
> creador, escolta ta criatura;
> criatura, escolta ton creador.
> Gaspar, Melcior i Baltasar,
> aixeca't per la Santíssima Trinitat.

Hom creu que la nit d'ahir és perillós d'anar per despoblat pel risc de topar-se amb el rei Herodes, que, damnat a voltar pel món per tota l'eternitat, en tal nit corre furient seguit de tota una immensa i inacabable cort de patges i servents, de gossos i de llops que s'han afegit al seguici infernal. Tots clapeixen i udolen desesperadament, i ell no para mai d'atiar-

los. El qui té la desventura de topar-se amb aquesta gran caterva resta encantat i seduït, fins al punt que, portat per una temptació insuperable de seguir-los, s'afegeix a la colla, i com ells haurà de vagar per sempre més en cursa esbojarrada i desenfrenada mentre el món serà món.

El joguinaire, segons una auca d'Arts i Oficis set-centista (Col. de l'autor.)

Per la Terra Alta, el dia d'avui els pagesos anaven a veure llurs terres; s'aturaven davant de cada arbre i, com si es tractés d'una persona, l'elogiaven si havia fet bon fruit i el censuraven si no n'havia fet tant; a tots els parlaven com si conversessin. Anaven, però, molt en compte a no dir mal de cap, car estaven creguts que si els feien objecte de blasmes s'enutjarien i l'any següent no fruitarien gens. Portaven un bastonet petit, amb el qual, en parlar als arbres, els tocaven molt suaument com si els acaronessin i amanyaguessin.

Avui floreixen les gatoses per primera vegada a l'any. La gent creu que floreixen cada mes i precisament el dia de la festa més assenyalada que s'escau en cada un d'ells. Com que la festa més sobresortint del gener és la dels Reis, avui els toca florir per tornar-hi per la Candelera, per l'Encarnació i així successivament fins per Nadal, festivitat en què floreixen per dotzena vegada a l'any al bell punt en què cauen les dotze hores de la nit.

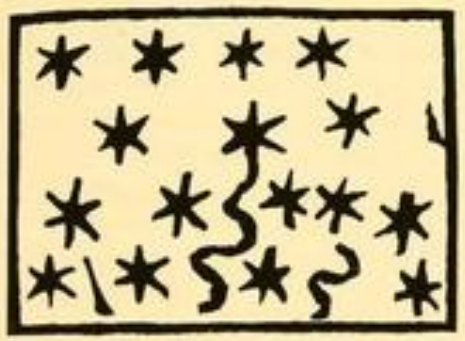

L'estelada, segons un gravat d'un llibre de rifa set-centista. (Bibl. de l'autor.)

La veu popular explica que avui els metges de pagès tiraven una terra blanca anomenada xarambeca a l'aigua de les fonts o de les basses on hom havia d'anar-la a cercar per a beure. Aquesta terra tenia la gran propietat de fer trobar malament i causar mal de ventre a tots els clients del metge que no s'havien recordat de pagar-li la conducta de l'any passat. Així es veien obligats d'anar-lo a trobar i de pagar-li el deute perquè els visités. Era un procediment professional d'obligar els clients a estar al corrent de la conducta. Un semblant hom diu que feien els menescals, valent-se d'una substància anomenada *terra d'ase* que tiraven als abeuradors i llocs on anava a abeurar-se el bestiar.

Avui era el dia dels taverners, perquè, segons la veu popular, fou aquell en què Jesús va fer el miracle de convertir l'aigua en vi i, per tant, hom el considerava com un dia afavorit en aquest sentit. Els taverners feien les grans trafiques; amb un barreló de vi negre i unes quantes dotzenes d'aigua de pou

feien tot un bocoi de vi clar. Segons la veu popular, Jesús va obrar el miracle indicat en dissabte, i d'ací que hom cregui que els anys en què la diada d'avui s'escau en tal dia de la setmana augmenta notablement la virtut de què parlem. No eren solament els taverners els qui en tal dia com avui tiraven aigua al vi; també ho feien les dones de sa casa amb el vi i més encara amb el vinagre. La creença general és que tots els divendres hom pot tirar una quan-

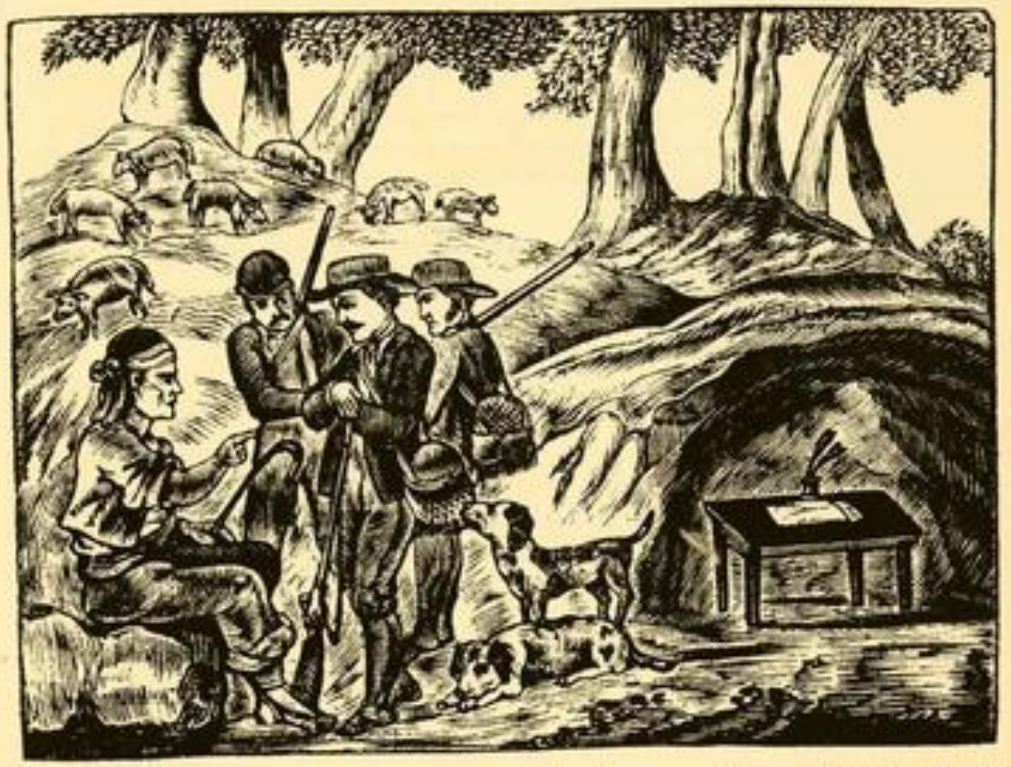

Esteler fent profecies i pronòstics, segons una capçalera de romanç del segon terç del segle XIX editat a Barcelona. (Col. de l'autor.)

titat prudencial d'aigua al vi o al vinagre sense que resulti aigualit i sense que perdi qualitat ni color.

Hom creu que el dia d'avui els estels tenen propietats i facultats diferents de la resta de l'any. Hom assegura que és possible veure'ls al bell punt de migdia. Per a assolir-ho cal posar una greala plena d'aigua sota del sol batent de migdia. Mirant a l'aigua hom veurà una gran munió d'estels com es belluguen. Llur moviment no és arbitrari, sinó que té el seu significat. Qui els sap entendre coneix el temps que farà fins al dia de Reis de l'any que ve. Els estelers i solers que es dediquen a fer pronòstics i calendaris saben tot allò que passarà pel cel només llegint els estels tal dia com avui. Avui, doncs, formulen llurs pronòstics atmosfèrics. Diu el refrany en aquest sentit:

El dia dels Reis
al migdia es veuen els estels.

El dia dels Reis
parlen els estels.

Aquesta facultat especial dels estels no és exclusiva del dia d'avui. Es repeteix el dia de la conversió de Sant Pau, que s'escau el 25 d'aquest mes. Aquest dia, però, no parlen tant ni tan clar com avui. Els bons estelers i astròlegs només observen i llegeixen el cel per Sant Pau quan pels Reis ha estat núvol i per això no ha estat possible d'observar els estels. Els estelers prou competents en llur art i savis del tot en la matèria, no tan sols llegeixen el que ha de passar l'any vinent, sinó àdhuc el temps que farà deu i vint anys enllà, com també saben entendre les coses que passaran no relacionades amb la temperatura.

Podria ésser que la creença en la virtut especial dels estels pròpia del dia d'avui estigués relacionada amb l'estel amb cua que va guiar els tres Reis Mags.

Els anys millors per a fer pronòstics i entendre allò que diuen els estels són aquells en què el dia d'avui s'escau en dimecres, perquè en aquest dia de la setmana fou quan Déu va crear el sol, la lluna i els estels, motiu pel qual se senten en ell els astres sempre més sotmesos i més manyacs i per això es manifesten amb més claredat i veritat que ordinàriament. Els estels, els dimecres, mai no menten ni amaguen res del que saben. Per aquesta raó els anys en què el dia dels Reis s'escau en dimecres són els millors per a iniciar-se en l'art de fer pronòstics i per a començar l'aprenentatge d'esteler o de bruixot.

Avui acabaven els *signes*. Començaven per Santa Llúcia i duraven fins a la vigília de Nadal; aquest dia *reposaven*, tornaven a començar per Sant Esteve i persistien fins a la diada d'avui. Hom creia que cada un d'aquests dies assenyalava o *signava* la temperatura que faria un dels mesos de l'any següent. Els primers dotze dies d'abans de Nadal eren qualificats de *signes drets*, perquè cada dia corresponia a un dels mesos comptant-los des del gener fins al desembre. Per Sant Esteve començaven els *signes al revés*, i hom iniciava el compte pel desembre i reculava fins al gener. Hom creia que el temps que feia el dia de Santa Llúcia assenyalava el que faria pel gener de l'any vinent; i així els dies següents. El dia de Sant Esteve pronosticava la temperatura del vinent desembre, i així anava seguint fins a la diada d'avui, que tornava a predir el temps del gener.

Per tal que els signes *no es desdissin i no fossin mentiders*, la vigília d'avui hom posava un grapat de blat a la finestra mentre recitava una fórmula dirigida als tres Reis en la qual els demanava que asseguressin la certesa dels signes.

Hom creu que en el dia d'avui els estels regeixen l'any. Si està molt serè i es veu una gran estelada és senyal d'any d'eixut, favorable per a les llocades i la collita del vi.

Nit dels Reis estrellada,
any d'eixut i de secada.

La nit dels Reis serè,
polls al galliner.

Pels Reis serè,
els ous a cap diner.

Nit dels Reis estrellada,
any de vi i de llocades.

Amb referència a la llargada del dia diu el refrany:

Pels Reis
un pas de vells.

Pels Reis
el dia creix
i el fred neix.

Pels Reis
és boig qui no ho coneix.

Pels Reis
ase és qui no ho coneix
i més ase qui ho coneix.

Pels Reis
un pas d'anyell.

Pels Reis
ase serà
qui no ho coneixerà.

Pels Reis
una cua de peix.

Pels Reis
no s'allarga gens
i ase serà
qui ho coneixerà.

Hi ha uns quants refranys referents al dia d'avui relacionats, sobretot, amb la temperatura.

Qui toca a bon temps
pels Reis, caduqueja.

Boig serà el campaner
que pels Reis toca a bon temps.

Després dels Reis
tothom és bon pagès.

L'hivern verdader,
pels Reis el fred primer.

Els Reis clars i assolellats,
tenim dos hiverns assegurats.

Els Reis mullats,
l'ordi pels terrats.

Primer diumenge després dels Reis

El primer diumenge després dels Reis es figurava en el pessebre la fugida a Egipte. La data de la fugida a Egipte és imprecisa en el calendari popular. Si hagués precedit la degollació dels sants Innocents, sembla que la Sagrada Família hauria hagut d'emprendre el camí l'endemà o l'endemà passat de Nadal; però si els Reis van adorar el Diví Infant el dia 6 de gener, tant si fou a la cova com en una casa de Jerusalem, vol dir això que en aquella data encara no se n'havien anat i, per tant, hom havia de figurar aquesta escena al pessebre amb data posterior al dia dels Reis. Com que el poble no té noció del dia fix del passatge bíblic, hom va datar-lo el diumenge següent al dia dels Reis, segurament amb la finalitat de no trencar el costum de modificar el pessebre en tornant d'ofici, cosa que, naturalment, no hauria estat possible en dia feiner.

La celebració de l'Epifania el dia 6 de gener és una concessió feta per l'Església catòlica romana a l'Església d'Orient, la qual celebra el Nadal en aquest dia portada per la creença que és el que correspon al naixement de Jesús.

La Fugida a Egipte, segons una estampa als-contista. (Bib. Central.)

DIA 7

Canonització de sant Ramon de Penyafort: Els pescadors i la gent de mar en general havien venerat sant Ramon de Penyafort com un de llurs diversos patrons, per raó d'un viatge miraculós que, segons la tradició, va realitzar aquest sant des de l'illa de Mallorca a Barcelona. Sant Ramon era confessor del gran rei Jaume I i va acompanyar-lo a la conquesta de l'Illa daurada. El rei va emportar-se'n per companya una dama aragonesa anomenada Berenguella, amb la qual feia vida una mica lliencioesa. El confessor diferents vegades va amonestar-lo per la seva conducta, fins al punt de dir-li que el deixaria si no es corregia. El rei se sentia més atret per les gràcies de la dama que per les paraules del sant, i no s'esmenava. El sant decidí d'abandonar l'illa i tornar a Barcelona. El rei va amenaçar els patrons i els senyors de naus dient-los que els escapçaria si embarcaven el sant. El confessor, amb un seu company, va fer via cap al port de Ciutat de Mallorca, on es va trobar amb la rodona negativa de la gent de mar. Creguts que l'ordre reial només devia ésser coneguda allí, van anar-se'n cap a Sóller, però van trobar-se que tampoc ningú no els volgué embarcar. Sant Ramon decidí de fer-se a la mar sense cap embarcació. Va tirar el seu mantell a l'aigua, damunt va plantar-hi la gaiata a tall d'arbre, féu servir la imatge del Sant Crist com de timó i amb el cordó es disposà a governar aquella nau tan fràgil. El seu company no es va pas voler embarcar en aquella barca tan

senzilla. El sant va fer-se a la mar, i al cap de sis hores, segons unes versions, o de set, segons altres, va arribar a Barcelona i va desembarcar en una platgeta que hi havia tocant a la plaça anomenada aleshores del Vi i avui d'Antoni López, vers l'indret on comença el moll de les Balears. Per commemorar un fet tan prodigiós fou aixecada una capelleta damunt d'un roquisser que

Sant Ramon de Penyafort en el seu viatge miraculós de Mallorca a Barcelona, segons una capçalera dels seus goigs. (Col. de l'autor.)

Sant Ramon de Penyafort, segons una estampa. (Col. de l'autor.)

hi havia a la susdita platgeta. En foradar la roca viva a l'efecte de fer els fonaments per assentar la capelleta dins de la pedra, fou trobada una imatge de santa Caterina. La capelleta fou dedicada a aquesta santa alexandrina.

La cançó en: descriu graciosament aquesta tradició, molt estesa:

La Mare de Déu
un roser plantava;
d'aquest sant roser
n'ha nat una planta:
Sant Ramon n'ha nat,
fill de Vilafranca,
confessor de reis,
de reis i de papes.
Confessava un rei
que en pecat estava:
el pecat és gran,
Sant Ramon plorava.
—Me n'he enamorat
d'una bella dama:
jo en sóc maridat
i ella és maridada.—
Sant Ramon va al mar
per llogar una barca,
i el barquer li diu:
—Totes són llogades;
no en puc llogar cap
perquè el rei m'ho mana;
no en puc llogar cap
a capellans ni frares
ni als escolanets
que porten sotana.

Mireu sant Ramon
quina n'ha pensada:
tira el manto al mar
per fer una barca.
Planta el seu gaiato
perquè faci d'arbre;
amb el seu Sant Crist
un timó armava
i amb el sant cordó
governa la barca.
Montjuïc el veu,
vaixell senyalava.
Tots els mariners
surten a muralla.
—Què és allò que es veu?
És galera o barca?
—No és barca, no,
ni galera armada,
que és sant Ramon
que ha fet un miracle.
Santa Caterina
toca les campanes.

Aquesta cançó, que es canta comunament amb tonada de bressol, i que també era típica de tirar l'art, plena d'anacronismes, és una bella descripció de la llegenda per efecte de la qual la gent de mar va prendre el famós sant vilafranquí per patró.

L'art de la marineria representat per un vaixell, segons una anca del Sol i de la Lluna, de mitjan segle XVIII. (Col de l'autor.)

La vigília de la festa de Sant Ramon, els pescadors i els mariners anaven al convent de Santa Caterina a cercar la bandera del sant, la qual portaven en processó fins a la platgeta on la veu popular diu que aquest va desembarcar. Un cop allí, s'agenollaven i deien unes oracions. El prohom que duia la bandera l'ajupia i la feia besar per les ones, fins que el capciró restava ben mullat. Era creença marinera que, per efecte d'aquest acte de devoció popular, sant Ramon afavoria notablement la pesquera i que apaivagava la fúria de la mar quan es posava brava. Un cop mullada la senyera i dites les oracions, la gent de mar s'aixecava i tornava a organitzar la processó per conduir una altra vegada la senyera a Santa Caterina. En aquest temple se celebrava una solemne funció religiosa a càrrec de la gent de mar. Darrerament aquesta processó era cívica. Antigament l'havien presidida els frares de Santa Caterina. En arribar a la platja beneïen la mar. Tots els pescadors i mariners es senyaven amb l'aigua de mar beneïda i en recollien ampolles i bótes per tal de poder-ne ruixar les barques i els ormeigs, perquè els guardés de mal, els afavorís la pesquera i, sobretot, perquè els salvés a ells i llurs bastiments de negar-se i de perdre's en la mar. Molta gent seglar acudia a recollir aigua de mar a la platja de Sant Ramon perquè la gràcia que ja sol atribuir-se a l'aigua de mar estava augmentada en gran manera per la benedicció. Aquesta aigua era emprada per a preparar remeis i per a pràctiques de fetilleria casolana. Aquesta cerimònia va fer-se fins a l'any 1835, en què fou cremat el convent de Santa Caterina i amb aquest motiu es va perdre la bandera.

Sant Ramon de Penyafort era dominic i estava sepultat al convent de Santa Caterina, de la comunitat del qual havia format part. Al dessota del sepulcre hi havia un forat a la llosana que permetia de posar-hi la mà i tocar la testa del sant, que tenia mobilitat. Sota de la testa es feia una terra especial que posseïa un gran nombre de virtuts remeieres i benestrugues. El dia d'avui els frares de Santa Caterina venien d'aqueixa terra miraculosa i deixaven que el poble toqués la testa del sant. Per adquirir terra virtuosa venia gent de molts llocs de fora de la ciutat i la festa religiosa era molt concorreguda. Quan fou aterrat aquest convent, el sepulcre de Sant Ramon va ésser portat a la catedral, on va continuar-se, fins ara, el costum de tocar la testa del sant el dia de la seva festa, per tal d'obtenir sort i ventura. El repartiment de terra als fidels sembla que es va acabar a causa de la interrupció de la devoció des de la destrucció de Santa Caterina fins que el sepulcre fou instaHat a la Seu.

La cuinera, segons la portada d'un llibre popular de cuina del darrer terç del segle XIX. (Bibl. de l'autor.)

Hom també invoca sant Ramon per les nafres en general, per les febres, per la perlesia i contra el mal de pedra.

Avui feia la seva festa el lloc rossellonès de Vinçà. Havia estat típic l'anomenat *Ball de les cuineres*. Aquest no és cap ball especial. Per les viles i pobles del Pirineu havia estat molt estès el costum que el dia de la festa major els músics, havent dinat i abans d'anar a tocar a plaça, toquessin un parell de balls dins de l'hostal o fonda on estaven allotjats per tal que els poguessin ballar les cuineres i serventes que per l'excés de feina pròpi de la diada no podien anar al ball públic. Per això aquests balls eren coneguts amb el nom de *balls de les cuineres*.

El bosquerol, segons un gravat probablement procedent d'un llunari. (Arx. de l'autor.)

Avui començava la visita als pessebres. Des del dia de Nadal fins al dels Reis hom solia reservar la visita als familiars i als entesos en l'art pessebrista

a fi que uns i altres en poguessin fruir plenament i amb calma, sense les aglomeracions i les empentes que solien produir-se quan la visita s'obria al públic.

Avui començava la vida normal del treball, i els qui exercien oficis que anaven a treballar per les cases reprenien llurs tasques. Per les terres planes

L'Arca de Noè, segons una auca de mitjan segle XIX. (Col. de l'autor.)

L'Arca de Noè, segons una auca del darrer terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

arribaven els primers serradors o serrabigaires que baixaven de la muntanya armats amb llargues serres penjades al coll: aquests serradors seguien per les viles i pobles per a serrar les bigues que els fusters tenien preparades des de temps perquè la fusta s'assequés i fes de bon obrar. Anaven a oferir llurs serveis directament als fusters, però també serraven les fustes i els endimaris vells de les cases que hom volia tirar al foc. Era corrent que la gent els anés a trobar mentre serraven i els demanés llurs serveis, però també hi havia serradors que voltaven pel poble pregonant llur indústria. Serraven per les places, per les eres i pels espais amples. Eren gent de bulla, amiga de la gresca i de la broma, i llur presència, tant pel tragí de la feina com pel bon humor seu, portava als pobles menuts una alenada d'alegria i de bullícia, així entre la mainada com entre els grans. La quitxalla els seguia sempre i, per tal de fer-los enfadar, solia cridar-los:

L'Arca de Noè, segons una auca vuit-centista. (Col. de l'autor.)

Serrabigaire
me'n voli faire
per guanyar
qualcun dinaire;

serrabigaire
me'n voli fer
per guanyar
qualcun diner.

Antigament els serrabigaires devien ésser francesos o italians, a jutjar per la fonètica dels finals d'alguns mots de la cantarella invectiva.

Avui els bosquerols i picadors començaven a tallar els arbres la fusta dels quals havia d'ésser emprada per a la construcció, puix que, segons la veu popular, en tal dia com avui el pare Noè va començar a tallar la llenya per a construir l'arca. Aquesta circumstància afavoreix la qualitat i la condició de la fusta. Els anys en què el dia d'avui s'escau en lluna vella, hom talla els arbres que perden la fulla cada any, i aquells en què s'escau en lluna nova es tallen els de fulla perenne i constant. Fent-ho així, la fusta no es corca ni es polla.

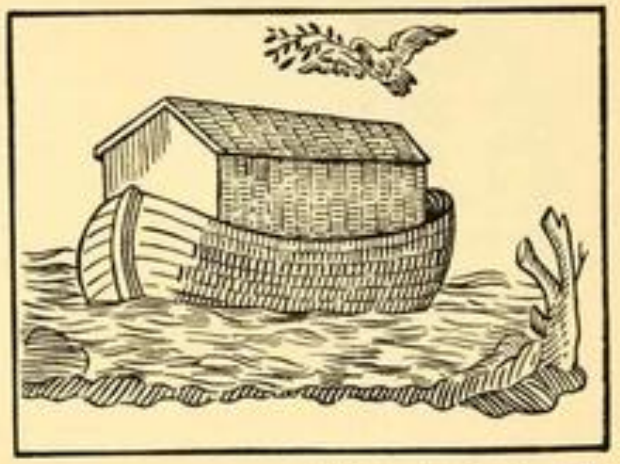

L'Arca de Noè, segons una al·leluia valenciana de mitjan segle XIX. (Col. de l'autor.)

També deixaven llurs cases per a iniciar la venda transhumant els banyaires de Banyoles, que voltaven pel Gironès, la Selva, les Gavarres, la Garrotxa i l'Empordà tot venent botons de banya, xeremines per a les bótes, tinters per als notaris i escrivents, capsetes per al tabac de polsar i d'altres galindaines obrades amb banya.

Un dels objectes que més portaven eren pintes, l'únic article, per cert, que aHudien en llur crit típic: «Pintes de banya!»

Quant a la posta de les gallines, hom diu:

Per Sant Ramon
la bona gallina pon,
per la Candelera

la bona i la dolenta,
i per Sant Blai
fins pon el gall.

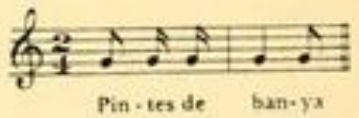

Crit típic dels banyaires de Banyoles. Recollit per l'autor. Transcripció musical de J. Tomàs.

Hom creu que sant Ramon desitja que se celebri la seva festa i que per això fa perdre les collites i les llavors que hom sembra el dia d'avui. El refrany es fa ressò de la creença:

Si per Sant Ramon
vas a sembrar,
ni palla ni gra.

Sant Julià: El tenien per patró tots els qui s'havien de guanyar la vida anant pel món sense vendre, ni comprar, ni treballar, ni traginar, i que fins a cert punt vivien de la voluntat pública. Els saltimbanquis, els músics i ballaires, els qui feien jocs de mans, els captaires i tots aquells que per a viure havien de parar la mà i que no podien posar preu a allò que feien ni exigir-ne

Colla de músics de carrer, segons una auca vuit-centista dels Baladrers de Barcelona. (Col. de l'autor.)

un pagament, tots demanaven a sant Julià que els permetés de tornar a casa seva amb salut i ventura. Li parlaven així:

Sant Julià,
a casa deixeu-me tornar.

També invocaven sant Julià els qui feien ballar l'ós i d'altres bèsties ensinistrades. Els qui menaven micos, gossos, marmotes i d'altres bestioles menudes solien fer-los música amb violes de roda; foren els darrers que a casa nostra empraren aquest instrument, que nosaltres aconseguirem en la infantesa.

Hi havia gent de poblets pirinencs, en especial del vessant francès, que es dedicaven a fer ballar l'ós com a ofici hivernal. Durant el bon temps conreaven la terra fins al poc grau que rendia, i en arribar les primeres fredorades les dones es quedaven a casa per mantenir el recer de la família i tenir cura del bestiar; els homes i la quitxalla una mica espigada emprenien un llarg romiatge a peu, menant ósSos manyacs que feien ballar per carrers i places de viles i ciutats en pla de competència amb gents de terres apenines i piamonteses, que, com ells, deixaven llurs cases empeses pel fred i anaven en cerca de climes més benignes. Els ossaires pirinencs seguien tota la península, l'Occitània, la Provença, endins de la Suïssa i bona part de les contrades itàliques de tramuntana. Per donar una idea de la importància dels ossaires bastarà dir que els veïns d'un llogarret pirinenc desitjaven fer una església nova i per manca de recursos van posar un tribut damunt dels óssos que sortien a ballar. Al cap de poc temps de construït el temple fou dictada a França la llei de separació de l'Església de l'Estat. El veïnat, desitjós de defensar l'església que tant esforç els havia costat de poseir, van creure que ningú no podia defensar-los més eficaçment que els óssos que l'havien pagada i per aquest motiu els van tancar dins del temple el dia que hi havien d'anar els investigadors, els quals no es van pas atrevir a acostar-s'hi.

L'home que fa ballar gossos, segons un patró vuit-centista de pintar rajoles. (Arxiu de l'autor.)

Els veïns d'Ostou es dediquen a la cria casolana d'óssos, que són manyacs com els gossos i volten mansament pels carrers barrejats amb els porcs, l'aviram i l'altre bestiar casolà. Quan ca-

L'home que fa ballar l'ós, segons una auca set-centista del Sol i de la Lluna. (Col. de l'autor.)

L'home que fa ballar la marmota al so de la viola de roda, segons una auca set-centista dels Baladrers de Barcelona. (Col. de l'autor.)

sen una filla, per dot, a més de l'aixovar, li donen un ós, que és tingut en molta estima; ara fa una setantena d'anys el valoraven en uns cinc-cents francs.

Donem un aire típic que canten els ossaires amb la finalitat d'animar la bèstia perquè balli i un toc de pandero de la tonada insulsa amb què acompanyen la seva dansa.

Tots els qui tenien casa procuraven, el dia d'avui, trobar-s'hi; prenien aquesta data com una meta per a tornar a la llar i com un acabament i començament de jornades. Avui s'estaven de treballar i acudien fervorosament a les funcions religioses. A Barcelona, aquest sant, havia estat venerat a la parròquia de Sant Cugat del Rec. Diu la veu popular que els captaires, per tal de festivar bé el seu patró, si algú els oferia alguna almoina la refusaven.

La devoció popular confon el sant que es venera avui amb sant Julià Hospitalari, que fa la seva festa el dia 17 d'agost; d'aci que el prenguessin per patró els hostalers i que erradament el festivessin el dia d'avui.

A més de santa Marta, que era llur advocada principal, els

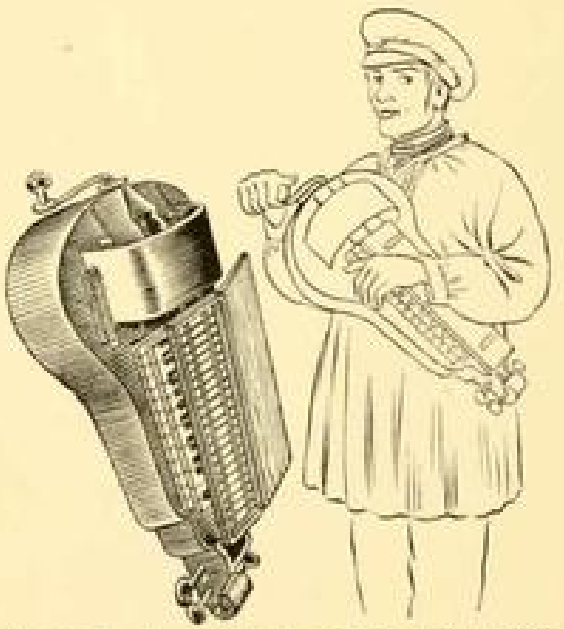

Ensinistrador de bestioles al so de la viola de roda.

L'home que fa ballar l'Ós, segons un full de rengle emprat per

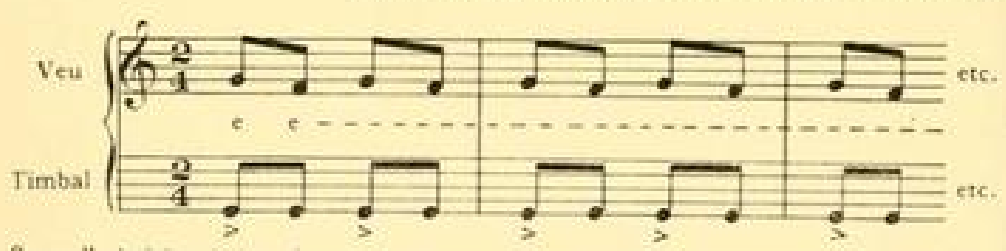

Cantarella incipient i ritme de toc de pandero emprats pels ossaires pirinencs per fer ballar óssos. Recollits per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

caminants invocaven també sant Julià per obtenir bona hospitalitat. Quan algú anava de camí i havia de demanar posada, li resava una oració perquè trobés un bon hostal. Se li solia dir:

Sant Julià gloriós,
feu-me trobar un hostaler honrat
tant com ho éreu vós.

Hom també l'invocava perquè fes trobar cambres netes de paràsits i mengia:

Sant Julià beneït,
feu-me trobar net el llit.

Per a ponderar la qualitat d'un hostal hom deia que *havia trobat l'hostal de sant Julià.*

guarnir esculellers del primer terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

Com una extensió de la protecció damunt dels viatgers i caminants i de les gents que havien de viure de la voluntat pública lluny de casa seva, hom tenia sant Julià per patró dels qui anaven a cercar fortuna lluny de casa, en terres estranyes i desconegudes. Reclamaven l'ajut del sant els qui hi anaven i llurs parents, que restaven a casa pensant i neguitejant-se per ells. El refrany recorda aquesta advocació i diu:

Sant Julià,
patró del qui se'n va.

Referint-se a l'allargament del dia, la parèmia diu que:

Per Sant Julià,
cent passes de marrà.

Hom es troba ja enllà de la pesada costa de gener i ha consumit una bona part de la collita; per això cal comportar-se amb prudència, per tal que arribi fins a les collites noves. D'ací que hom digui que:

Per Sant Julià,
guarda el vi
i guarda el pa.

Dita que també s'aplica a un dels tres sants Julià que celebren llur festa el dia 27 d'aquest mateix mes.

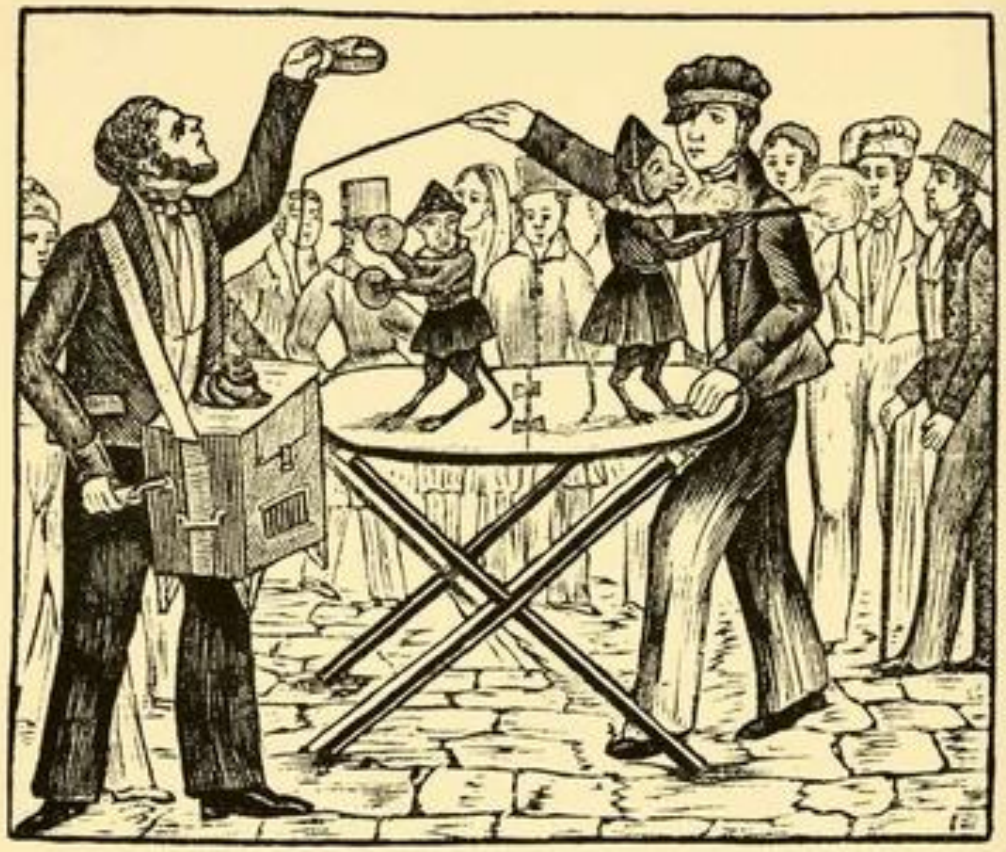

Capçalera de romanç de mitjan segle XIX que figura uns ensinistradors de bestioles. (Col. de l'autor.)

Hom diu del dia de Sant Julià, considerant-lo com a festa petita:

Sant Julià
totes les festes
va enganyar,
menos sant Vicenç,
que li va reganyar les dents,
i la Candelera,
que amb una candela
li va anar al darrera.

Els nostres avis creien que avui la fortuna sortia del seu palau, situat en una illa perduda per la mar gran, i, més ràpida que el vent, donava tota la volta al món, llançant raigs i espurnes de ventura que portaven la sort i la felicitat als qui els veien. Portats per aquesta creença els nostres passats procuraven passar-se com més temps millor al ras, per l'afany de veure la ideal dama portadora de la felicitat. En un pla mig escèptic, hom creia també que així mateix sortien a trescar pel món, i a prodigar llurs dons, la ocasió i la veritat, que hom suposava que sortien d'un pou. L'ocasió anava del tot despullada i era tota ella tan llisa i llisquent, que hom només la

podia agafar per una moteta de cabells que tenia a la coroneta de la clepsa. Era tan esmunyedissa que tot esforç per deturar-la i agafar-la era debades si no s'assolia agafar-la pels cabells. Hem aconseguit gent vella que encara mig creia en el passeig de la fortuna, l'ocasió i la veritat tal dia com avui.

Sant Crispí: No era pas el germà de sant Crispinià, sabater d'ofici, que fa la seva festa per l'octubre. Amb tot i no tenir res a veure amb l'art de la

El vol de la fortuna, segons una capçalera de ventall del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

sabateria, l'havien festivat els aprenents d'aquest ofici, que s'havien aplegat en grans colles i havien voltat pels carrers gresquejant, divertint-se i bromejant amb els vianants, els quals prenien a bé llurs expansions i eren benvolents vers llurs impertinències infantils.

DIA 9

Sant Joan Francesc. — Era estorer. Tot fent estores va cursar la carrera de capellà i per la seva virtut arribà a ésser sant. L'havien venerat per patró els estorers, que, segons sembla, antigament havien format com un estament propi i especial dins el gremi dels esparters, que també els comprenia i que

tenia per patró sant Bernardí de Sena, al qual veneraven en altar propi a la Seu. Com a recordança de la devoció a sant Joan Francesc, fins a les darreries del segle passat els estorers, el dia d'avui, no anaven a estorar ni feien cap feina relacionada amb les estores, per bé que, com que alhora eren esparters, no refusaven de fer d'altres feines no relacionades amb les estores. No sabem que aquest sant hagi estat venerat enlloc ni que se l'hagi fet objecte de cap devoció especial.

Estampa de sant Joan Francesc. (Col. de l'autor.)

DIA 10

Sant Gem: Havia fet de forner i per això el tenien per patró i advocat els forners antics, abans d'adoptar el patronatge de sant Honorat, que sembla ésser relativament modern. Sant Gem es venerava a l'església parroquial del Pi.

La gent tenia aquest sant com a advocat per a fer venir gana. Els desganats anaven a *comprar un xavo o un sou de gana*, segons la necessitat que en tinguessin. La compra consistia a fer una almoina de la quantitat indicada per al culte del sant. L'església en comprava oli per a alimentar la llàntia que cremava davant de la imatge. També hi havia qui acudia a sant Gem i li feia una almoina per a no tenir tanta gana. Havien gaudit de molta devoció, en aquest sentit, la imatge que es venerava a l'església del Pi de Barcelona i una altra que hi havia a l'ermita de Sant Gervasi de Vilanova i La Geltrú.

Estampa de sant Gem. (Col. de l'autor.)

Quan el pacient no obtenia del sant el favor que li demanava creia que aquest s'havia enutjat perquè la moneda no devia ésser bona o no estava en prou bon estat. Per tal de no molestar el sant en aquest sentit, la gent guardava les monedes més ben encunyades i conservades per donar-les-hi en pagament del que se li comprava. Els sagristans de les esglésies i els ermitans de les ermites on es venerava sant Gem recollien monedes en estat impecable i les venien als fidels pel doble del seu valor, a fi i efecte que se'n poguessin servir per a pagar la compra de gana.

És molt possible que l'advocació de la gana prengués origen de la circumstància d'haver estat sant Gem forner i d'ésser el nostre pa de cada dia base de l'aliment a casa nostra, especialment del de la gent pobra, entre la qual estava més estesa i arrelada la devoció.

Els forners i els flequers del segle XV, quan concorrien corporativament a alguna festa cívica, portaven un entremès que representava llur patró sant Gem. En les festes celebrades al Born l'any 1467, en ocasió de l'arribada del duc de Calàbria com a lloctinent del duc d'Anjou, elegit rei pels catalans en oposició a Joan II, els forners hi van concórrer amb un entremès que figurava sant Gem a cavall i un castell.

El forner, segons una capçalera de ventall de mitjan segle XIX. (Col. de l'autor.)

Avui, amb motiu de publicar-se la butlla de la Santa Croada, tenia lloc una processó que sortia del temple de Santa Maria de la Mar de Barcelona i anava fins a la Catedral, després de voltar pels principals carrers de la vora del primer dels dits temples. Hi concorrien tots els beneficiats de les diferents parròquies, l'administrador de la butlla i el portador d'aquesta. La butlla estava guardada dins d'un quadre amb el marc brodat de seda i or, i era portada sota tàlem. Arribada la processó a la Seu, se celebrava un ofici solemne.

Antigament s'havia celebrat amb certa cerimònia la rebuda de la butlla. L'emissari portador la duia de Madrid i entrava a la nostra ciutat pel Portal de Sant Antoni. L'anaven a rebre la Comunitat del Pi i una representació del tribunal de la Inquisició presidida per l'inquisidor major a cavall. S'organitzava una comitiva que s'adreçava cap a la Catedral, on entrava. L'inquisidor arribava dalt de cavall fins al peu del presbiteri i feia ofrena de l'espasa.

DIA 11

Sant Anastasi: Segons la tradició havia estat tintorer, i d'ací que l'hagués venerat com a un de tants patrons el gremi dels tintorers de llana. Hom conta d'aquest sant una llegenda comuna als altres que havien exercit el mateix ofici. Sucava la roba que havia de tenyir dins d'aigua clara i la treia del color que volia.

El tintorer, segons una auca valenciana d'Arts i Oficis. (Col. de l'autor.)

Antigament els tintorers exercien llur indústria de manera ambulant. Primer voltaven amb una canya al coll, de la qual penjaven uns quants pedassos de colors diferents que servien de mostra dels colors que podien donar a la roba que tenyien, a fi que poguessin escollir els qui els encarregaven feina. Més tard, quan es va estendre l'ús dels carretons, portaven un carretó amb tota una colla d'olles plenes de suc de colors diferents, dins del qual submergien la roba que el veïnat els portava a tenyir, roba que acolorien davant seu mateix en plena via pública. D'un costat del petit vehicle s'alçava un peu dret, del cim del qual penjaven tota una sèrie de pellerings de mostra dels colors més diversos. Els tintorers anunciaven llur

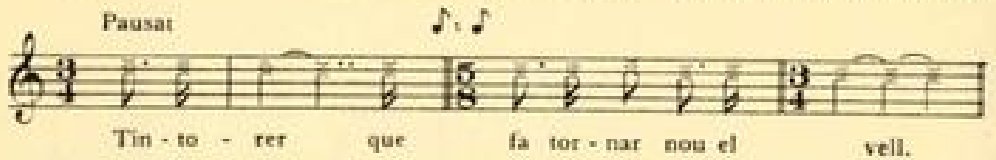

Crit típic del tintorer, recollit per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

pas pels carrers dels pobles i ciutats valent-se d'un graciós crit molt típic. Amb els tintorers ambulants es confonien els marxants de tinta, els quals es consideraven com una extensió d'aquest ofici i duien així mateix al coll una canya amb uns quants pedassets tenyits del color de la tinta que venien, continguda en ampolletes que portaven en un cove penjat al braç. També s'anunciaven amb un crit típic.

El marxant ambulant de tinta, segons una auca set-centista dels Baladrers de Barcelona. (Col. de l'autor.)

Sant Palemó: Segons tradició pastoral, aquest sant era pastor i va distingir-se pel gran do que tenia per a guarir el bestiar de tot mal. Els pastors de l'alta muntanya l'invoquen perquè els guareixi el bestiar del mal de melsa i, sobretot, perquè aquest no sigui contagiat a la gent pel bestiar.

Avui hom retirava del pessebre el grup dels tres Reis, puix que hom suposava que si havien necessitat cinc dies — els que van de Cap d'any als Reis — per a anar des del límit panoràmic del pessebre fins a la cova, els en calien altres tants per a arribar altra vegada fins a l'horitzó. Hom els retirava al vespre, perquè si tot el dia de Cap d'any havien fet via cap a la cova, també n'havien de fer tot avui per a tornar-se'n.

DIA 12

Sant Nazari, confessor català i monjo del Monestir de Sant Miquel de Cuixà: Tenia el do de conversar amb els ocells, el llenguatge dels quals entenia i sabia parlar, puix que ells el comprenien perfectament i l'obeïen com a un pare. Havia obrat nombrosos miracles en vida. Una vegada que es produí un terrible incendi en presència seva es va treure l'hàbit, va tirar-lo damunt de les flames i, a desgrat d'haver-hi un foc immens, va apagar-se al moment i l'hàbit no va quedar ni socarrimat d'un sol fil. Per raó d'aquest miracle és advocat i invocat arreu de Catalunya contra el foc i els incendis.

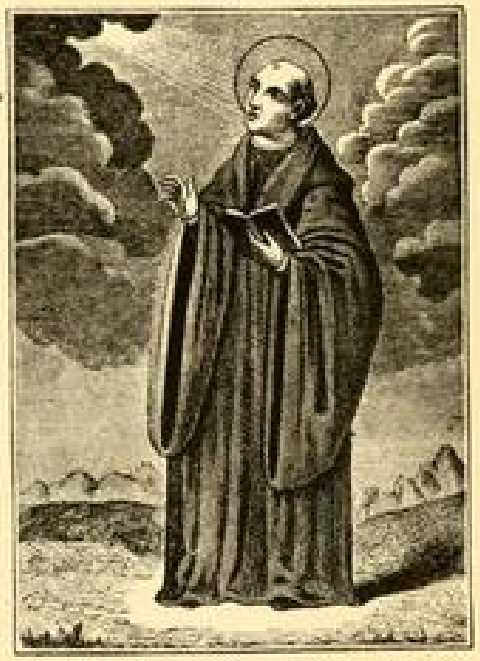

Sant Nazari, segons una capçalera de goigs. (Col. de l'autor.)

Per Sant Nazari s'havien estilat uns costums pintorescos i estranys que tant podien constituir una extensió dels Innocents com un avenç dels de les Carnestoltes. Els qui tenien algun defecte nasal, els camussos, els nassuts i els qui parlaven amb el nas, formaven un nucli que no creien que arribés a constituir germandat o confraria. Tal dia com avui exposaven una imatge de sant Nazari en un punt cèntric i obligaven a saludar-la i a retre-li homenatge a tots els qui passaven pel seu davant, i des d'un tros lluny obligaven a tothom a parlar amb accent i to nasals. Si algú no acatava el costum el maleïen i li desitjaven que se li escurcés el nas fins al punt de gairebé no tenir-ne o que li creixés set pams fins a ensopegar per les parets a cops de nas pertot arreu on passés. També li desitjaven que fos damnat a parlar amb to nasal tan agut que esdevingués impossible d'entendre allò que digués.

A Barcelona la festa de Sant Nazari, a les darreries de la seva celebració, anava a càrrec dels estudiants. Aquests posaven una imatge del sant, amb un nas descomunalment llarg, en una capelleta de la placeta de les Llevadores, al cap del carrer dels Cecs, tocant al de la Boqueria. El proclamaven patró dels qui tenien el nas anormal, camussos o nassuts, i dels qui parlaven amb

el nas. Només aquests podien parlar davant de la imatge i a una distància des de la qual el sant els pogués sentir. Els qui en passar per la vora d'aquest es veien obligats a parlar ho havien de fer amb el nas o del contrari els feien pagar un sou o els bastonejaven. Allò que recollien era invertit per a fer llum al sant. Resultava una festa molt grotesca i donava lloc a batusses i aldarulls, per tal com eren molts els qui no volien supeditar-se a les bromes dels estudiants i es resistien a pagar i a rebre. Antigament s'havien donat lliçons i ensenyament a les torres de la Boqueria i aquell punt de la ciutat havia estat centre d'estudiants. Qui sap si la gresca de què parlem no n'era un record.

Colles d'estudiants se situaven a la placeta del Pi, al Pla de la Boqueria i als quatre cantons del Call, on sostenien grans converses parlant amb el nas per tal que els vianants s'adonessin que havien de fer un semblant si no volien córrer el risc d'una bromada estudiantívola.

La gent de bon humor, especialment la fadrinalla, es penjaven grossos nassos de cartó davant del nas i voltaven tot el dia amb la cara desfigurada pel nas postís. Aquests nassos els venien a les cases on feien carotes de cartó i d'altres estris propis per a les Carnestoltes.

A Ripoll els qui tenien algun defecte nasal es reunien uns dies abans de Sant Nazari i es concertaven per a fer-li dir una missa. En sortir feien com una mena de processó o cercavila formats l'un darrera de l'altre, escometien els qui trobaven pel camí i parlaven sempre amb el nas de manera molt grotesca. Feien un dinar col·lectiu en el qual no es podia parlar més que del nas. El qui tenia més gràcia dels presents solia contar la rondalla de l'Home que tenia un nas de set pams de llarg.

DIA 13

Sant Pere d'Orzeolo: Era duc de Venècia i rei de Dalmàcia i va ésser monjo del monestir benedictí de Sant Miquel de Cuixà. L'abat d'aquest monestir, anomenat Gueri, era molt amic de recórrer el món cristià i tot sovint emprenia grans peregrinacions. Un dia anà a visitar el cos de sant Marc, el sepulcre del qual es troba a l'església del seu nom, a Venècia. Quan va sortir del temple es topà amb un bon home al qual preguntà si li podia indicar un hostal per anar a passar aquella nit. El preguntat li digué que no calia que es preocupés per hostal, car podia anar a casa seva, on ell es complaïa a oferir-li posada. L'abat el seguí i veié amb sorpresa que el desconegut el menava vers el palau del duc. Aleshores va saber que parlava amb el duc de Venècia, qui era un fervent cristià que cada dia, a l'hora de sortir els pelegrins d'adorar el sepulcre de Sant Marc, se n'anava en persona a la porta del temple i se n'emportava cap al seu palau tots els que desitjaven posada.

L'abat Gueri va restar molts dies al palau del duc, l'enfervorí encara molt més del que ja ho estava en el sentiment religiós, li ponderà l'excelsitud de la vida d'oració i de penitència, li parlà de la vida ascètica i de la dolcesa de la vida conventual en el seu monestir de Sant Miquel de Cuixà, al Pirineu,

i les paraules de l'abat van deixar una empremta tan pregona en l'ànima del duc que decidí retirar-se a fer vida santa a Sant Miquel de Cuixà; i no fou sols ell el qui es convertí, sinó també uns quants nobles i cavallers molt amics seus; a més, els acompanyà un ermità anomenat Romuald que vivia en una cova propera a Venècia i que era el qui havia despertat el fervor religiós en el cor del duc.

Sant Pere d'Urzeolo, segons una estampa. (Col. de l'autor.)

El duc, a causa de la seva gran benignitat, era molt estimat del seu poble i de tota la seva cort, motiu pel qual calia prendre tota mena de mesures per abandonar la ciutat, puix que si la gent n'hagués tingut esment no els haurien pas deixat marxar. Van preparar la sortida amb gran secret i una nit van anar-se'n tots dintre d'una barca. Quan els venecians es van adonar que el duc havia desaparegut en companyia d'altres cortesans que li eren molt afectes ja van témer que els havia deixat per a lliurar-se a la vida monacal, i tot seguit va sortir una gran gentada dividida en nombroses colles que el cercaren per ací i per allà. Una de les colles va fer cap a l'hostal on reposaven el duc i alguns companys seus, però com que tots s'havien afaitat les barbes i tallat els cabells i anaven vestits de molt diferent manera, no els van conèixer i, per tant, no els molestaren poc ni molt.

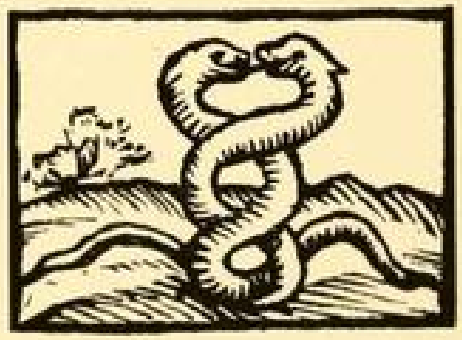

Les serps, segons un gravat d'un llibre de rifa set-centista. (Bibl. de l'autor.)

Un cop a les envistes de Sant Miquel, assabentats els monjos de la categoria del nou germà que arribava, van aparellar una mula i el van anar a rebre perquè pogués pujar a cavall els aspres camins i costeres que menaven vers el monestir. El duc va refusar la mula i tots els honors que li tributaven, dient que ell era un germà més i no un duc i que volia entrar a la casa de Déu amb tota la humilitat adient a un servent seu. I va acabar de pujar a Sant Miquel de genollons.

Segons la tradició, travessava el mar sense embarcar-se. Quan volia anar a Venècia feia cap a Colliure, se n'entrava mar endins caminant com en terra ferma i amb quatre gambades arribava a terres d'Itàlia, que travessava amb un no-res fins arribar a Venècia. Fins ara s'ha conservat l'oratori on feia oració i penitència, com també la pedra que li servia de coixí, la qual tenia gran virtut i obrava molts miracles.

Sant Hilari: La gent del camp l'invoquen contra les serps. És creença estesa que, en orinar al camp, hom corre el risc que una serpent entri dins del cos, sobretot a les dones, i les infli de ventre fins al punt de semblar que estan gràvides. Per evitar semblant contratemps les dones que es troben en aquesta necessitat diuen una oració a sant Hilari. També reciten una oració, que, segons el dir popular, va ensenyar aquest sant, la qual té la virtut d'allunyar les serps. Diu així:

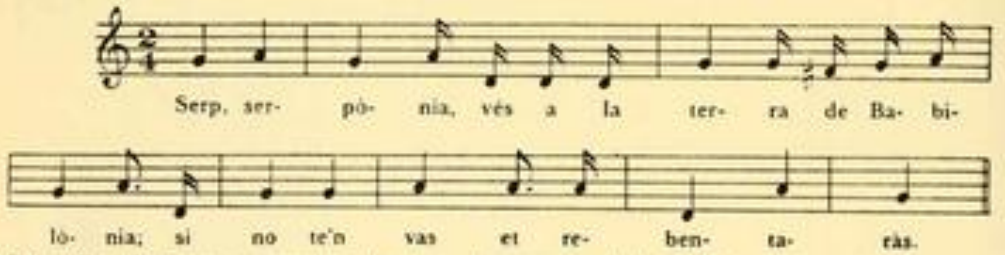

Cantarella màgica per a encortar i fer fugir les serps, recollida per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

Serp, serpònia,
vés a la terra
de Babilònia;
si no te'n vas
et rebentaràs.

Aquesta fórmula té la virtut de fer fugir les serps en tot moment i d'amansir-les davant de l'home.

Per a matar una serp hom l'agafa pel cap i la sotragueja com si fes petar una tralla o fuet, i així resta partida en dos trossos. També hom la trenca copejant-la amb una canya verda. Aquests sistemes defensius foren ensenyats per sant Hilari, segons tradició.

Estampa de sant Fèlix de Nola. (Col. de l'autor.)

Per les Guilleries invoquen sant Hilari, venerat a Sant Hilari Sacalm, perquè els guardi de la llagosta. Els goigs hi fan referència:

Les nostres vinyes i blats,
per vostres virtuts sagrades,
feu que siguin deslliurades
de llagosta i tempestats;
sia per vós desterrat
tot animal ponçonyós.
Puix que tot aquest veïnat
us visita fervorós,
guardeu-nos de tempestat,
sant Hilari gloriós.

Sant Fèlix de Nola: Se'l venera com a patró dels gats. Hom li demana que no es tornin rabiosos, que no mosseguin ni es-

garrapin, i que no fugin de casa. Conta la llegenda que una marquesa que es deia Felissa, quan era nina i estava al bressol, havia començat a ésser rosegada per una rata que va enfilar-s'hi. Quan ja se li havia menjat una orella, els plors de la nina van atraure un gatàs que es va llançar damunt de la rata, la va matar i així va salvar la infantona. La dama sempre va professar una estimació excepcional als gats, puix que els devia la vida. En morir va deixar la seva quantiosa fortuna en profit dels gats i va instituir la deixa a la Catedral de Barcelona. Fou habilitada una capella del claustre com a casa dels gats. Tothom qui tenia un gat i se'n volia desprendre el portava a la Seu, on li donaven acolliment i estada a la capella esmentada, que era la segona a la dreta entrant al claustre per la porteta de Santa Llúcia. Quan algú portava un gat a la Seu era costum que en deixar-lo anar digués: *Un canonge més*. La dama creia que el seu sant patró, sant Fèlix, vetllava per ella quan féu arribar el gat que la va salvar, i d'ací que volgués que a l'altar de la capella que servia de casa als gats hi hagués una imatge de sant Fèlix. Hom també invoca aquest sant contra les febres i els humors picants.

El gat, segons un rodolí d'una auca de bèsties, de la darreria del segle XVIII. (Col. de l'autor.)

DIA 15

Sant Maure, anomenat també sant Mauri o Mauro: Fou home de mar, pescador o mariner, i feia molt de bé guarint el mal de trencadura amb oli o ungüent de fel de peix. Guaria també el dolor i el mal de llomadura. Per això, encara avui, se'l té com a advocat per aquests mals, se l'invoca perquè els guareixi i la gent diu moltes oracions que li són dedicades.

Vivia al Rosselló, d'on diu la tradició que era fill. Va fundar, enllà del Pirineu, diversos monestirs, cenacles i convents, i vingué a Catalunya, on també va fundar-ne molts.

Estampa de sant Maure, segons una capçalera dels seus goigs. (Col. de l'autor.)

Els barcelonins veneraven amb molt de fervor una imatge d'aquest sant collocada en una capelleta d'un ferrer del Pedró que, segons la veu popular, no se sabia entendre prou: quan tenia un element li'n mancava un altre. La parèmia ens en diu:

Com el ferrer del Pedró,
que quan tenia ferro
li mancava carbó.

Més tard la fe barcelonina venerava la imatge que existia a casa d'un altre ferrer, del carrer del Princep de Viana, anomenat Pau Sabater, davant de la qual cremava una llàntia d'oli de nit i de dia. Els qui patien de llomadura portaven un setrill d'oli al manyà perquè el fes cremar i restaven guarits. També hi portaven el bestiar que hom creia llomat. El dia de Sant Antoni Abat molts dels genets que portaven animals a beneir a l'església d'aquest sant, quan se'n tornaven desfilaven per davant de can Sabater i feien una petita almoina per tal que sant Mauri guardés la bèstia de llomadura. Era tant l'oli que hom portava per a la llàntia que no era possible de consumir-lo tot. La veu popular diu que, entre la gran quantitat d'oli que li sobrava i les almoines que rebia, el serraller Sabater va fer-se ric; a darreries del segle passat pogué retirar-se i traspassar la botiga i la imatge del sant virtuós a un fadrí seu que va continuar el negoci. La veu popular diu també que la imatge va perdre virtut, puix que el nou propietari no podia recitar unes oracions que sabia el seu amo, amb les quals invocava l'ajut del sant, oracions que no li va ensenyar quan va traspassar-li el culte perquè haurien perdut tota la virtut i, altrament, s'haurien girat contra ell per haver-les-hi ensenyades sense complir els requisits i formulismes propis d'aquests casos, que no devia poder satisfer per alguna causa que la veu popular no explica.

El calderer, segons una auca set-centista d'Arts i Oficis. (Col. de l'autor.)

Els posseïdors de la imatge tenien també un llibre dit *de la llomadura*, en el qual assentaven els noms i les adreces dels qui desitjaven guarir-se de lumbago. Inscriure's en aquest llibre tenia la virtut de preservar de l'esmentat mal.

Entre els diversos sants que els hortolans del Portal Nou de Barcelona tenien com a patrons figurava sant Mauri, per tal que els guardés de llonadura i d'esvinçament quan s'havien d'ajupir i de terrejar, per raó de la pesada feina que implica el treball de la terra. Molts d'ells tenien estampes del sant, de les quals n'han arribat fins a nosaltres, i el dia d'avui cremaven llum al seu davant a fi de fer-se'l propici i obtenir el seu favor.

Sant Mauri havia estat invocat pels calderers, puix que, segons una vella tradició de l'ofici, havia estat calderer. Per efecte de la seva gràcia divinal picava el coure amb tanta força com li convenia sense produir la més mínima gota de soroll i, per tant, sense ésser molestós al veïnat. Per raó d'aquest do especial, la gent que vivia vora d'algun calderer invocava sant Mauri perquè li fes suportable i poc molest el soroll tan pesat que resulta de picar les calderes i l'aram quan els treballen. Per extensió hom també acudia a aquest sant perquè alliberés de tota mena de sorolls pesats i enutjosos.

El candeler, segons una auca set-centista d'Arts i Oficis. (Col. de l'autor.)

Els candelers de sèu també tenien sant Mauri per patró. Qui sap si aquest patronatge pot tenir relació amb l'advocació remeiera d'aquest sant, que hom creia que guaria de mal de llomadura i amb aquesta intenció se li deien oracions i es feien untures de sèu calent a la part adolorida del pacient, sèu que moltes vegades procedia de les candeles usades per a fer llum.

La veu popular deia que els candelers de sèu el van escollir perquè celebra la seva festa dos dies abans que sant Antoni Abat, que era l'advocat dels candelers de cera, i així els passaven al davant.

Sant Pau ermità: Era vei i deixeble de sant Antoni, de qui imitava la vida i el fer. Com que sant Antoni es va enginyar a teixir joncs i vímets per a fer cistells i paneres, sant Pau volgué imitar-lo, però cregué que la seva obra havia d'ésser més baixa i humil, i va dedicar-se a teixir espart amb les mans i a fer-ne peces o tapissos destinats a arrossegar-se per terra i a ésser trepitjats i menyspreats de tothom. I va fer estores. Aquest sant fou, segons el dir de la gent,

Estampa de sant Efigi. (Col. de l'autor.)

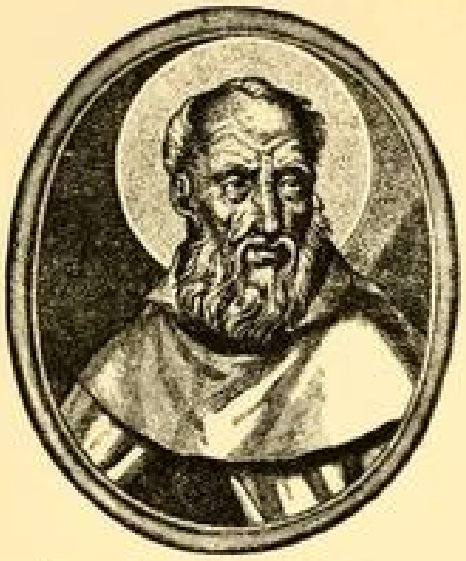

Estampa de sant Benet. (Col. de l'autor.)

el primer que va teixir l'espart i el qui va fer les primeres estores, i d'ací que els estorers el veneressin, per bé que llur patró principal era sant Bernardí de Sena.

Sant Efis o Efigi: Fill d'Elna, vora de Perpinyà, i martiritzat a Càller en companyia de molts altres cristians santificats, entre ells sant Llucifer, o portador de llum, que sembla que fou el qui exercia com de bisbe i el qui inicià i instruí els altres en la llum del cristianisme i d'ací que l'anomenessin Llucifer.

Sant Benet: Segons la tradició, era terrisser i per gràcia divina feia la terrissa amb una perfecció impecable. Els terrissers l'invocaven quan havien de fer una peça difícil o quan temien esguerrar-ne alguna; el reclamaven amb la següent fórmula:

Gloriós sant Benet,
feu que el tupí em surti dret.

La festa de sant Maure i les de sant Pau ermità i sant Antoni Abat s'escauen dins un període de set dies que és conegut popularment per *la setmana dels barbuts*, perquè, segons la iconografia catalana, tots tres porten llargues barbes. Hom té aquesta setmana per la més freda de l'hivern.

La fredor tradicional atribuïda a la setmana dels barbuts és representada en el pessebre cobrint tot el paisatge d'una subtil capa de farina que vol simular una nevada.

Amb referència a la setmana dels barbuts, el refrany diu:

Per la setmana dels barbuts
governen els tres germans
tos, moquina i amagamans.

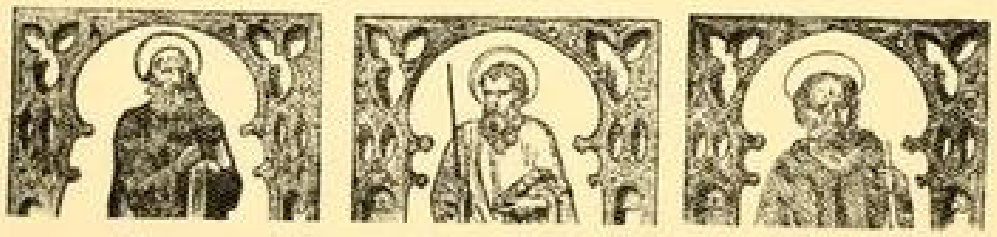

Els tres sants barbuts: sant Maure, sant Pau ermità i sant Antoni Abat.

Forma graciosa que vol indicar la rigor del fred i les conseqüències que es deriven dels refredats i cadarns que hom agafa.

Hom creu que els qui neixen dins de la setmana del barbuts són peluts en gran manera i, sobretot, que tenen molta barba i ben poblada, que són decidits, de molta empresa i que tenen molt geni. El refrany diu:

Els qui neixen la setmana dels barbuts
són molt peluts.

Hom té la pluja d'aquests dies com a molt bona per als conreus. D'ací que hom digui:

La pluja de la setmana dels barbuts,
cada raig val cinc escuts.

Hom creu també que les nenes nascudes per la setmana dels barbuts són mostatxudes.

Hom diu que entre tots els sants de gener tenen una capa, que es deixen l'un a l'altre el dia de la seva festa per tal que pugui guardar-se del fred; i quan l'any és fred àdhuc la deixen als sants del febrer, perquè el fred és durador. Hom diu que la capa és blanca i vol significar la idea de la neu. Diu el refrany:

Tots els sants de gener
porten la seva capa,
i si l'any no és bord,
els del febrer i tot.

El refrany diu, quant al dia d'avui:

Sant Pau bromic
troba sant Antoni,
sant Antoni allarga la mà
i troba sant Sebastià,
sant Sebastià reganya les dents
i troba sant Vicenç,
sant Vicenç rosega les crostes
i troba Carnestoltes,
Carnestoltes dura tres dies,
vet ací sant Maties,
tant de nits com de dies.

Sant Antoni Abat

És conegut amb les designacions populars de *sant Antoni del porquet* i *sant Antoni del ases*.

Segons una vella tradició, ratificada per diversos hagiògrafs i biògrafs de sant Antoni, aquest sant va visitar Barcelona. Durant el temps en què sant Antoni obrava miracles portentosos per la Tebaida, el governador de Barcelona tenia una filla greument malalta perquè se li havien posat els mals esperits al cos. La fama miraclera del sant va arribar fins a la ciutat. El governador, cansat de no trobar remei per a la seva filla, va enviar uns emissaris a visitar sant Antoni i a demanar-li que volgués venir per a guarir la seva filla.

El sant els va prometre que vindria, però els digué que no podia visitar Barcelona de seguida, perquè tenia uns afers a resoldre que el forçaven a restar per un temps al desert. Els emissaris, alacaiguts, van reprendre el camí de la nostra ciutat.

Així que els enviats del governador van haver emprès el viatge, sant Antoni va enfilar-se dalt d'un nuvolet i amb una alenada va ésser a Barcelona. Va desembarcar en una platgeta que per aquells temps hi havia on avui

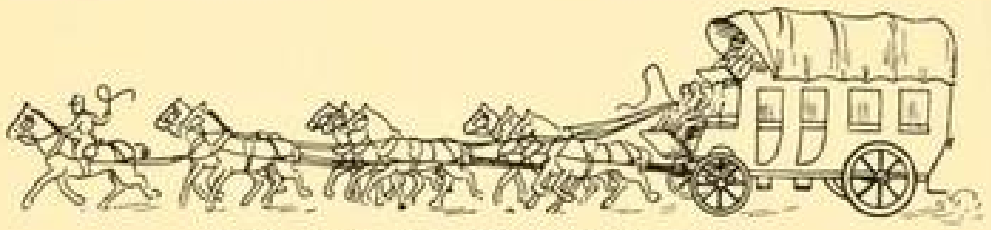

Galera de llarg viatge de la primeria del segle XIX.

hi ha l'edifici que fou Parlament de Catalunya, sorral que per molt de temps fou anomenat *platja de Sant Antoni*.

El sant va visitar la filla del governador, la va beneir, i a l'instant van fugir-li els dimonis del cos i va restar guarida.

Quan tot just havia entrat a la ciutat, se li va presentar una truja que portava un garrinet a la boca que no podia caminar perquè era esguerrat i camatort. La mare va deixar el garrinet als peus del sant. El solitari de la

Diligència de viatge, segons la capçalera d'un bitllet. (Col. de l'autor.)

Tebaida va beneir el garrinet, que encontinent restà guarit i, com si hagués anat dret igual, es va posar a córrer. La truja, agraïda al sant, no va deixar-lo mai per res i va seguir-lo sempre pertot arreu. Com que el sant va morir primer que la bèstia, la llegenda diu que la truja el va enterrar. El porquet que caracteritza la iconografia de sant Antoni i que mai no deixa de figurar al seu costat, és, per tant, barceloní i no és tal porquet, sinó una truja. La gent del poble entesa en núvols encara aplica el nom de *barqueta de sant Antoni* a uns nuvolets llargs i afuats que solen sortir cap a la posta, perquè, segons la tradició barcelonina, recorden el núvol que el sant féu servir de barca per a venir de la Tebaida fins a Barcelona. Qui sap si per efecte d'aquesta tradició la vella gent de mar de la nostra ciutat sentia devoció per aquest sant, del qual deien que era pescador i que feia acudir els peixos al

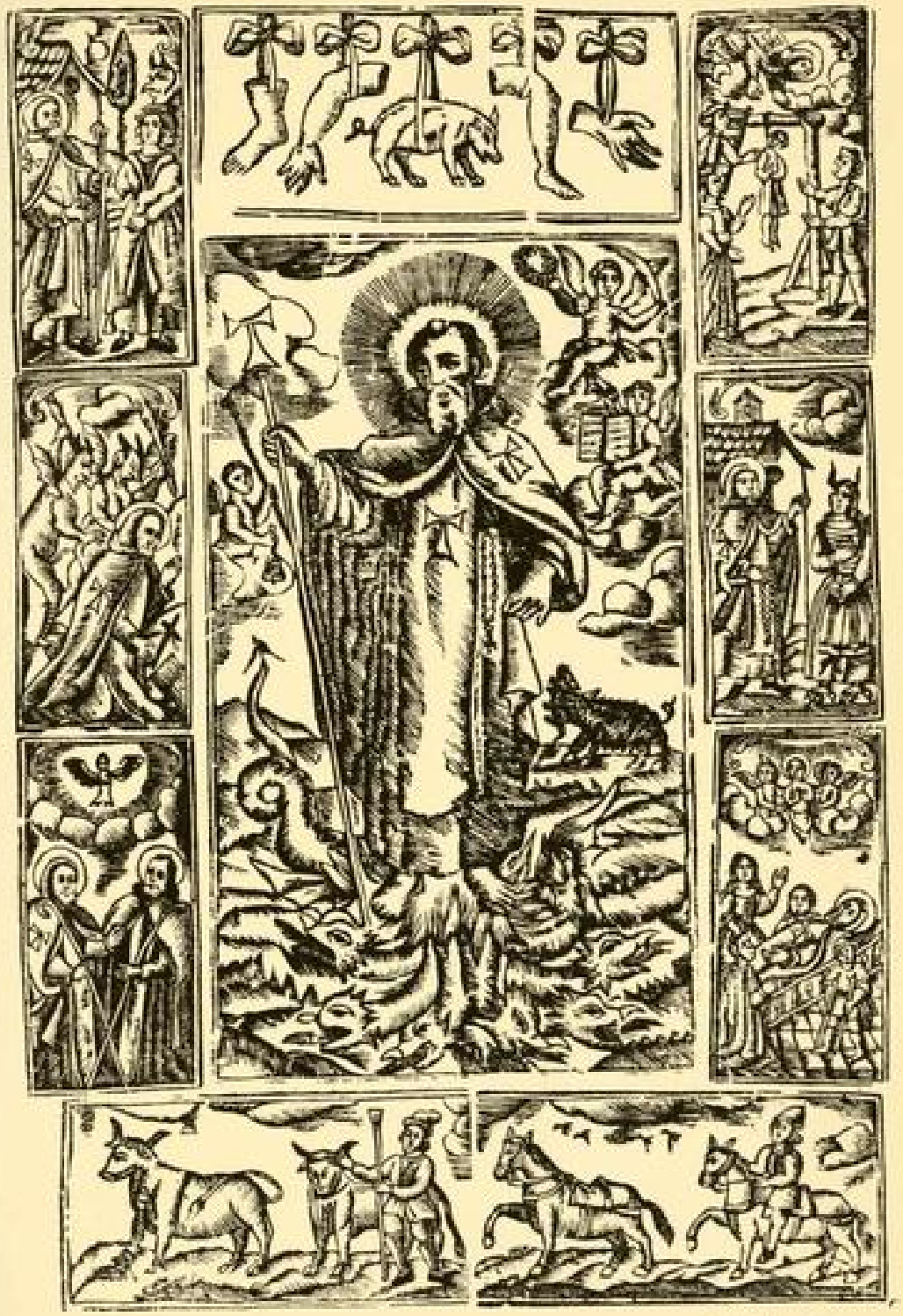

Estampa del segle XVIII, de sant Antoni Abat, a tall de retaule. (Col. de l'autor.)

Traginer, segons una auca del Sol i de la Lluna, de mitjan segle XVIII. (Col. de l'autor.)

so d'una campaneta, sense valer-se de cap ormeig ni enginy. Hi ha diversos documents de literatura popular que hi fan referència:

Sant Antoni va pel mar
tocant una campaneta;
tots els peixos, en sentir-la,
li salten dins la barqueta.

Sant Antoni és tingut per patró dels animals, especialment dels domèstics, que conviuen amb l'home. Les gents que tenien bestiar de peu rodó celebraven llur festa i portaven llur bestiar a beneir. Antigament, a Barcelona, aquesta festa era organitzada per tres gremis: el dels llogaters de mules, el dels traginers de ribera i el dels bastaixos. Els primers feien tot el tràfic de persones i de càrrega entre la nostra ciutat i les poblacions foranes; els segons tenien a llur càrrec el transport per dins de la ciutat de tot allò que arribava per via marítima, i els bastaixos transportaven tota mena de càrrega que no provenia de mar. Abans de la descoberta del ferrocarril i de l'extensió de l'ús dels carros, que és més recent que avui no ens sembla, tot el tràfic s'havia de fer amb atzembles, i els gremis que empraven muls de càrrega i d'altre bestiar semblant tenien molta importància.

La festa religiosa de Sant Antoni s'havia celebrat a la Seu, davant de l'altar dels llogaters de mules, que eren el gremi més ric i més important de tots tres. La capella de Sant Antoni era a l'absis de la Seu, al costat de la del Sant Crist de Lepant.

A més dels tres gremis indicats, tothom qui tenia algun animal de peu rodó el portava a beneir i solia fer un àpat extraordinari per celebrar la festa del bestiar. Era costum arrelat de no fer treballar el bestiar si no es tractava de casos molt especials. Hom celebrava avui la festa dels animals i creia just que la celebressin deixant de treballar. Era corrent de donar-los un pinso extraordinari i fer-los objecte d'un tractament respectuós.

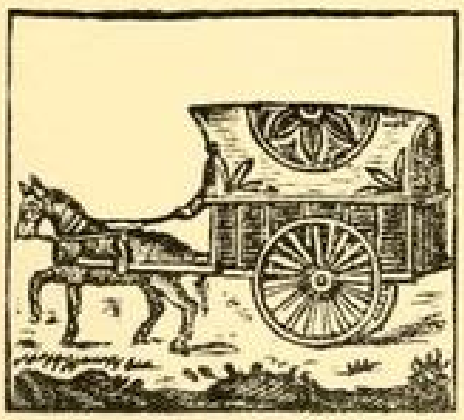

El tartaner, segons una auca de la primeria del segle XIX. (Col. de l'autor.)

Al segle XV celebraven la festa d'aquest sant els gremis de llogaters de mules i de bastaixos de ribera. Entre aquests dos organismes hi havia desacord quant a la celebració de la festa, i

per tal d'harmonitzar els interessos d'ambdues entitats, el Savi Consell de la ciutat que regia la cosa pública l'any 1432 va deliberar que els llogaters de mules celebressin llur festa el diumenge següent a la diada de Sant Antoni, car així no es confondrien les gales que ambdós gremis dedicaven a llur sant patró.

El calesser, segons un gravat de l'obra *Enciclopedia de tipos populares de Barcelona*. (Arxiu Històric de Barcelona.)

Els qui es dedicaven al tràfic portaven un vestit especial propi de l'ofici. Calces i marsellet de vellut llis, de color. A les bocamànigues duien unes plaques o aplicacions també de vellut, de color distint, retallades, que formaven dibuixos i figures diferents i pròpies de cada quadra o empresa. Usaven armilla folrada de baieta roja o de color de sal i vinagre o d'arboç. Per botons empra-

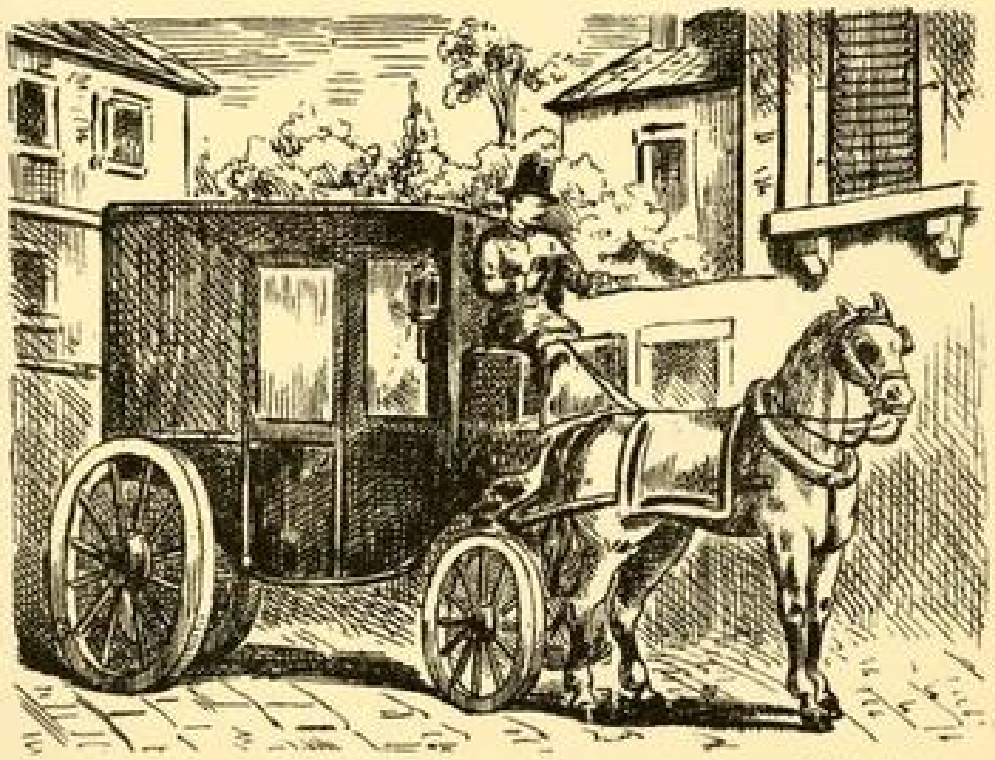

El cotxer, segons una capçalera de ventall del darrer terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

ven avellanes o ametlles, cobertes amb fils de cotó els pobres, de seda els benestants, i àdhuc d'or els opulents. Al cap duien mocador sota el barret o la gorra.

Aquests oficis tenien llur casa gremial a la placeta dita dels Traginers, precisament degut al fet d'ésser llur centre de reunió. A la façana de la casa gremial hi havia pintada una imatge de sant Antoni.

«Els tres Tombs», segons una auca de les Festes de Barcelona del primer terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

Les colles dels Tres Tombs van capitanejades i presidides pel banderer, que portava la senyera gremial abans i que avui porta la de l'entitat continuadora de l'antic gremi. El càrrec de banderer no comporta cap elecció gremial. És cedit al més-dient i encantat públicament entre els agremiats socis. Antigament, el diumenge abans o el seu anterior, si aquest era massa immediat al dia de la festa, s'encantava l'honor de banderer enmig de la vella placeta dels Traginers, avui mig desapareguda. La subhasta se celebrava a la tarda. Els prohoms dels gremis encenien una candela, i mentre cremava hom podia oferir, fer postes i fer pujar la dita. El càrrec era concedit al qui n'havia ofert més un cop s'apagava la candela. El costum d'encendre una candela era corrent. Aquest costum ha donat origen a la frase *no haver-hi més cera que la que crema*, i encara a alguna altra. Un cop concedit l'honor, la bandera era portada amb certa solemnitat a casa del banderer, que la posava al balcó, on restava durant tots els dies que mancaven per arribar al de la festa. El banderer tenia dret d'escollir els cordoners que li havien de fer costat i sostenir els dos cordons de la senyera. A voltes els escollits ajudaven el banderer a pagar el preu de l'honor. De vegades l'encant havia assolit sumes respectables, especialment quan s'entaulaven competències entre dos o més socis que es disputaven el càrrec. Se n'havien arribat a pagar fins a mil pessetes, suma que per aquells temps era molt respectable. El dia de la festa, la colla dels genets que formaven la cavalcada anaven a cercar el banderer a casa seva, i davant d'aquesta s'organitzava el seguici. Era costum que el banderer obsequiés els companys amb un refresc. Quelcom d'aquests costums ha perdurat fins molt ençà.

«El tres Tombs», segons una auca de les Festes i Costums de Barcelona de la segona meitat del segle XIX. (Col. de l'autor.)

A

B

C

D

E

A, B, C i D.—«Els tres Tombs», segons una auca de les Festes i Costums de Barcelona del segon terç del segle XIX.

E.—La xaranga militar que acompanyava «Els tres Tombs», segons una auca de les Festes i Costums de Barcelona del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

Els animals anaven guarnits amb els arreus millors, sovint amb corretjam fet expressament per a aquell dia, cobert de fils de seda que formaven dibuixos amb boniques combinacions de colors. A voltes eren xapats d'argent. Duien la cua tota enflocada de llaços i cintes i, damunt de la testa, alts plomalls, rams de flors i mil ornaments rics i vistosos de passamaneria. Fou corrent, com a gest de màxima ostentació, de penjar dels plomalls monedes d'or, especialment unces, ben lligades perquè amb el bellugar-se dels cavalls no caiguessin i es perdessin. Hom tenia en gran goig que els cavalls, en moure el cap, produïssin un dring d'or. Els genets anaven vestits amb llurs millors robes i, com els animals, lluïen el bo i millor del que tenien.

L'antiga confraria de Sant Antoni posseïa guarniments riquíssims de gran gala brodats de fils d'or i d'argent i embellits amb pedreria. Tenien dret de lluir-los el banderer, els cordonistes i els prohoms del gremi. Llurs cavalls es distingien per ésser els més ben guarnits de sella, de testa i de cua, i els confrares, per més rics que fossin, tenien com un desmèrit i com una vexació per a la confraria ostentar guarniments i muntures más rics que els del comú del gremi.

Un dels motius de més lluïment per part dels genets que anaven als Tres Tombs eren els mocadors. Tots portaven al butxacó del gec un mocador de seda blanc, com més ric millor, posat de manera que sortís i es veiés ben bé. El banderer i els cordonistes sostenien la senyera i els cordons amb mocadors de puntes tots brodats, molt costosos i valuosos.

Organitzada la comitiva, antigament anava a rebre la benedicció al convent de Santa Clara, que es trobava als terrenys on més tard es va aixecar la Ciutadella, convertits avui en parc, convent que fou aterrat llavors de la destrucció del vell barri de Ribera. Com hem dit adés, en aquell lloc va prendre terra sant Antoni quan va venir a Barcelona des de la Tebaida. En record d'aquest prodigi hi fou aixecada una capelleta dita de Sant Antoni, que més tard fou cedida a les monges damianes, les quals la van engrandir i al seu entorn van bastir el convent de Santa Clara. Un cop tirat a terra aquest convent, la benedicció va fer-se a l'església de Sant Antoni que hi havia al costat de l'hospital dels Mesells, immediat al Portal de Sant Antoni, l'entrada de la qual donava al carrer d'aquest nom, església que més tard va passar a la comunitat dels escolapis. Abans només acudien a cercar la benedicció del bestiar en aquesta església els hortolans i pagesos de les hortes de Sant Antoni, Sant Pau i Sant Bertran, i els camperols d'Hostafrancs i de Sants.

Antigament a l'església de Sant Antoni i a la dels Àngels venien panellets en una tauleta al peu de la porta. Els genets, un cop beneïda la bèstia que cavalcaven o arriaven, compraven panellets a tall d'almoina per a l'església. En donaven tres per 10 cèntims. Eren plans, circulars, semblants a una galeta i al damunt mostraven una creu de Tau, insígnia de l'ordre antoniana. Aquests panellets eren especials per al bestiar i resultaven ingrats de menjar per a les persones perquè es pastaven amb farina basta. La gent els anomenava *panellets de cavall* o *de mula*. Els nois del nostre temps en compràvem tres per 10 cèntims i els menjàvem amb fruïció com una estranyesa infantil.

La cavalcada dels genets que acuden a cercar la benedicció és anomenada els *Tres Tombs*. El sentit d'aquest qualificatiu s'explica de dues maneres. Hom diu que el genet que era prou hàbil feia aixecar el cavall de potes enlaire i li feia donar tres giravolts ràpids davant del sacerdot i de la gran gentada que acudia a veure la cerimònia. Aquesta explicació ens sembla molt dubtosa. La majoria dels animals que acudeixen a la benedicció no són cavalls de sella, que són els que tenen prou ardidesa per a aixecar-se de potes. D'altra banda només podria donar tres giravolts amb les potes posteriors un cavall de circ i cap dels genets que el muntessin fóra prou destre per a sos-

L'escombriaire, segons una auca set-centista dels Baladrers de Barcelona. (Col. de l'autor.)

La terraire, segons una auca set-centista dels Baladrers de Barcelona. (Col. de l'autor.)

tenir-se si no fos gimnasta. Ni els genets ni els animals que acudien a beneir eren prou destres per a donar ni un sol giravolt d'aquesta manera. Altres expliquen que el nom de la cavalcada deriva del fet que la comitiva donava tres voltes a l'entorn de l'illa on hi ha enclavada l'església de Sant Antoni. Pujava per la rampa del costat del portal fins a dalt de la muralla de terra i tornava a baixar per l'altra rampa del davant del carrer de la Cera. Seguia aquest carrer avall fins al dels Salvadors, pel qual tornava al de Sant Antoni i passava altra vegada per davant de l'església. I ho feien per tres vegades, és a dir, que feien els tres tombs o voltes a l'església.

El patrocini de sant Antoni sobre el bestiar és molt possible que no sigui gaire antic a casa nostra. La rúbrica d'En Bruniquer diu que l'any 1682 va fer-se una processó per a la benedicció dels animals el dia de les Verges o de santa Úrsula.

Quan hi havia a la ciutat algun personatge reial, la comitiva desfilava per davant del vell palau reial installat en l'antiga Halla dels Draps de la plaça del Palau. Abans dels Tres Tombs mai no deixaven de fer cap, vers el migdia, a la placeta dels Traginers, on els esperaven i saludaven els prohoms i les juntes dels gremis que no havien pogut concórrer al seguici.

Al migdia la comitiva es dissolia. Cada un dels genets anava a dinar a casa seva.

L'any 1825 encara va celebrar aquesta festa el gremi dels traginers de mar.

L'any 1850 va celebrar-se la festa més lluïda que recordaven els nostres avis i pares. Van organitzar-se un gran nombre de colles i de cavalcades, tantes que entre les de la ciutat i les que van venir de fora van arribar a una trentena.

Temps enllà sembla que hi havia hagut diferències entre els propietaris de cavalls i de bons animals de tir i els qui se servien d'ases. Es feien dues menes de cavalcades: les de cavalls i les de rucs. Les primeres les formaven els calessers, precursors dels cotxers. Les dels rucs les feien els hortolans, els escombriaires i els terraires o venedors de terra d'escudelles. Antigament les colles dels rucs anaven a beneir primer, i quan hi anaven els cavalls ja no es veia cap ase enlloc. Més tard va semblar que beneir primer comportava una distinció impròpia dels ases, i això féu que se'ls postergués a rebre la benedicció en darrer terme i quan ja havien desfilat les cavalcades d'airosos cavalls.

Els gitanos mig tenien sant Antoni per patró. Havien celebrat com una cavalcada o tres tombs i portaven a beneir els rucs i les rosses dolentes i tarades que tenien per a vendre. La veu popular diu que mentre rebien la benedicció llançaven renecs molt cargolats, amb els quals amenaçaven el sant si no els guardava bé la bèstia i no els facilitava de poder-la vendre bé a algun desprevingut. Les gitanes, i encara més la quitxalla gitana, voltaven pels carrers i ballaven la *xinxirinxina*, que feia escruixir molta gent de la que ho veia, puix que per tal d'acompanyar-se es feien petar les dents donant-se cops de puny sota de la barba acompassadament.

El curs del temps ha fet evolucionar notablement l'art del tragí i, en conseqüència, ha fet desaparèixer els tres gremis que tanta importància havien assolit. En certa forma han estat succeïts pels cotxers i pels carreters, que fins a cert punt han continuat la festa.

La cavalcada dels Tres Tombs havia constituït una de les festes més populars de la ciutat. Venia a ésser com una imitació de la cavalcada del vidre que per Cap d'any celebraven els consellers, feta per gent menestrala i per estaments humils. Hi ha un detall que diferencia la festa d'avui de la d'ahir. Així com abans els tres gremis importants que tractaven en bestiar es reunien per tal de donar més lluïment i més relleu a la festa, modernament, al contrari, molts anys cotxers i carreters han fet més d'una colla. Encara se celebra la cavalcada, que conserva el nom tradicional dels Tres Tombs. Més o menys també es visiten les autoritats. El bestiar encara va enflocat de cap i de cua, però no llueix aquells rics guarniments ni arreus amb argent i or. La festa d'avui no és ni una ombra de la d'ahir.

A Llofriu les pageses apartades de la població quan sentien tritllejar les campanes treien els bous al camp per tal que els arribés la benedicció que el sacerdot feia al peu de l'església.

A Sant Feliu de Guíxols es feia una passada pels carrers principals de la població. Davant hi anava una gran bomba de paper coneguda per la bomba de la passada. La seguien grups de fadrins agafats per les mans que saltironaven al ritme d'una tonada tocada per una música que els anava al darrera. Al final de la passada hi anaven els animals de cabestre guarnits i enflocats.

A Bell-lloc i en d'altres pobles del Pla de Lleida, a la tarda havien fet *la rucada*, mena de cavalcada de fadrines muntades en rucs que feien diverses passades per la població enmig de gran alegria i de molta gatzara. Hi prenien part totes les dones fadrines de les cases que tenien ruc, el qual llurs pares o germans ja havien fet beneir al matí. Fa molts d'anys que el costum ha caigut en desuetud.

Al Vendrell, de bon matí, se subhasten a la porta de l'església pans de sant Antoni. Més tard el rector beneeix el bestiar des de dalt d'un balcó; també beneeix unes llargues coques de més de dos metres que són portades per un carro. La comitiva del bestiar guarnit i enflocat fa una passada per la població. Així mateix es fan curses.

A Falset la vigília feien *l'encamisada;* tal era una cavalcada amb el bestiar tot enflocat i ben guarnit. Els genets que hi prenien part anaven en mànigues de camisa, i d'aquesta circumstància prengué nom la cavalcada. Portaven un gran acompanyament de minyons amb atxes de vent.

Per la Terra Alta, antigament, avui tenien per pecat lligar el bestiar de peu rodó. En alguns indrets, un cop beneït, el deixaven sortir al camp a pasturar al seu albir.

A Prat de Comte, fins fa quatre dies, portaven a beneir palla, garrofes i els diferents grans que serveixen per a l'aliment del bestiar. L'església beneïa uns panellets damunt dels quals hi havia marcada la creu de Sant Antoni, i hom en feia menjar als animals. En molts indrets de la Terra Alta, avui portaven també a beneir les esquelles, les quals omplien d'aigua beneita que feien beure al bestiar. Era així mateix avui el dia escollit per a posar les esquelles al bestiar, especialment el de peu rodó i forcat. Les esquelles del bestiar sembla que responen a un antic culte solar i lunar de caient màgic encaminat a guardar els animals de mal donat i de l'atac dels mals esperits. A l'edat del bronze ja es troben esquelles d'aquest metall, de marcat caràcter màgic.

En alguns llogarrets de la Ribagorça els majorals de Sant Antoni conviden tots els confrares a una berenada de formatge i vi. Pertanyen a la confraria tots els qui tenen bestiar de càrrega o de tir que empren per a les feines del camp.

A Ciutat de Mallorca duien els animals de tir a beneir enganxats als vehicles, de manera que desfilaven per davant de l'església del sant abat tots els vehicles de la ciutat, des de la gran galera de viatge fins al carretó d'hortolà. Era obligat guarnir les cavalleries com més millor, però els genets havien d'anar precisament en mànigues de camisa. Alguns dels genets

que acudien a la benedicció anaven disfressats de manera grotesca i estranya. El senyor Penya ens parla d'un grup de tres disfressats: un de general, un altre de dona, i el tercer, de moro. La festa del dia d'avui, a Mallorca, pren aspectes carnestoltesc que s'estenen per les diades immediates a aquest període, puix que a l'Illa aquesta expansió no té gaire importància i les escasses manifestacions que se'n troben no es produeixen precisament els dies propis.

El Rei de les espases, de Tamarit de Llitera.

En diversos indrets de la Península on no es celebren les Carnestoltes o bé tenen escassa importància, s'organitzen comparses i mascarades, en algunes festes d'aquest mes, que per regla general comencen avui.

A Tamarit de Llitera feien el captiri del *Rei de les espases*. Vestien unes mules amb tota riquesa. Una d'elles la muntava un fadrí vestit a tall de rei que portava una espasa molt llarga a la mà. Anaven de casa en casa captant coques al so d'una cançó. Només visitaven les cases que tenien animal de peu rodó. Enfilaven les coques amb l'espasa i tenien gran goig que vers el final del captiri poguessin portar l'espasa ben plena i atapeïda de coques. Finit el captiri, la colla que havia fet la capta es menjava les coques enmig de molta gresca i bullícia.

A Fraga la fadrinalla organitzava una ronda que voltava per la població i anava a cantar davant de les cases on hi havia fadrines casadores. Generalment solien prendre una intervenció molt directa en la ronda els fadrins promesos. Feta la cantada, el promés pujava dalt de la casa i rebia la paga en diners o en queviures. També era costum fer baixar les fadrines al carrer i armar ball. El producte del captiri era esmerçat en un àpat al qual només prenien part els qui havien anat a la ronda. La colla solia portar uns quants animals de peu rodó ben guarnits i arriats amb tot luxe i riquesa.

A pagès havia estat costum, segons sembla bastant estès en altres temps, de portar els muls a beneir junyits a l'arada, tota guarnida i enflocada com el mateix animal. Aquest costum sembla donar a la cerimònia un sentit agrari i pot recordar algun ritu antic relacionat amb el conreu de la terra.

A Menorca portaven a beneir el bestiar de cabestre i també el bestiar porcí, animals que feien desfilar pel davant de l'església en corrua força pintoresca.

Pel Mestrat, la festa de Sant Antoni havia revestit molta importància. Generalment curava de la seva organització la pagesia. Els pavordes de les confraries feien fer una pastada de pa en oli, o *panoli*, com diu el poble a causa de contracció dels mots. Amb certa solemnitat hom feia el tast. Les coquetes de panoli es repartien a tots els confrares i equivalien a un convit a la festa. En rebre-les hom donava una petita quantitat, que consistia en la contribució

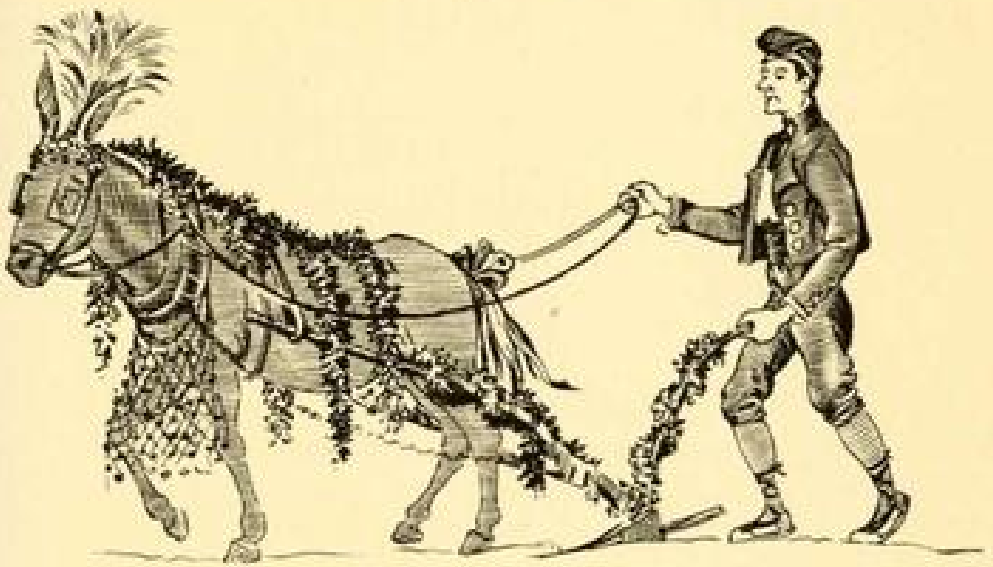

Pagès que va a beneir l'animal junyit a l'arada.

econòmica a la festa. Es feia processó a hora baixa, en la qual molts dels concurrents portaven grans torxes enceses. Hi havia passades i cercaviles de cavalcadures i atzembles ben arriades i empolainades. També es feia ball molt concorregut.

A Alcora feien una gran cavalcada. Al capvespre tothom qui tenia algun animal de sella o de bast compareixia a la plaça amb l'animal tan guarnit i enflocat com podia. Tots els genets anaven ben mudats i portaven una atxa encesa a la mà. El sacerdot beneïa el bestiar. Un cop feta la benedicció s'organitzava la cavalcada, que voltava tota la població. Davant hi anaven els majorals de sant Antoni amb el guió del sant i amb molta de lluminària. Muntaven animals dels més garrits. Al seu darrera seguia un mul amb una esquella molt grossa i després tots els animals majors. En darrer terme anaven els ases i els altres animals petits. Un cop feta la cercavila duien a terme una altra passada a tot córrer, la qual solia acabar enmig de gran desordre i avalot.

En moltes poblacions castellonenques, la vigília es fa una processó a la qual va un personatge que recita un text descriptiu de la festa del sant,

dictat en vers i tradicional. La composició és qualificada de *loa* o *publicata*. Les més típiques són dictades en valencià i acaben amb la fórmula:

La festa està publicà,
la processó vage avant;
nem a dar l'enhorabona
al majoral d'aquest any;
però antes de continuar,
per a més glòria del Sant
i pa que rabie el dimoni,
diguem tots en alta veu:
viva el pare Sant Antoni!

Sembla que els qui primer van invocar sant Antoni per patró, dins del ram de la gent que tracta amb bestiar, foren els corredors de bèsties, que eren els qui mitjançaven entre els qui volien vendre i els qui volien comprar bestiar de bast o de tir, i també eren els qui curaven de cercar i proporcionar atzembles i d'altres animals per l'estil als qui havien de viatjar o de transportar càrrega des d'un punt a un altre. El patronatge escollit per aquests agents es va estendre més endavant al bestiar de peu rodó i porcí en general, en el qual, com tenim dit, és relativament modern.

Segons conta la llegenda, la gràcia protectora del sant damunt del bestiar fou descoberta per un jument. Hi havia un ric cavaller que tenia un ase tan malalt i atrotinat que ni es podia aguantar dret. Va manar a un seu servent que el portés a casa de l'escorxa-rosses i que l'anés a tirar al riu. El servent era un maimó i va entretenir-se a complir el manament del senyor. L'ase, que havia sentit les paraules de l'amo, tot ranquejant se'n va anar cap a una ermita de Sant Antoni que s'aixecava damunt d'un turó, fora de la ciutat. Quan el servent es va adonar que l'ase se n'havia anat de l'estable, tot amoïnat va sortir a cercar-lo. Algú li va dir que l'havia vist passar més mort que viu. El servent va poder seguir les passes de la bèstia i la va trobar agenollada davant de la imatge de Sant Antoni. Així que va veure que l'anaven a cercar, l'ase va aixecar-se amb gran lleugeresa i va fugir de l'ermita cames ajudeu-me, com mai en la seva vida no havia pogut córrer. El sant l'havia guarit i li havia donat una gran vigoria. Des d'aleshores la gent posà el bestiar sota la protecció de sant Antoni.

La festa de Sant Antoni sembla recordar les festes *consuàlies* romanes, que tenien lloc pel desembre i per l'agost en honor de la divinitat Cònsua. La primera tendia a preservar el bestiar del mal, i la segona tenia per objecte festivar el fi i l'èxit de la collita.

A Roma, el dia 8 de gener, tenia lloc la festa de la coronació dels ases davant de l'altar de Júpiter. Un cop celebrats els sacrificis, els forners i els flequers coronaven llurs ases amb corones de murtra i de llor, de les quals també en duien ells. Organitzaven una cavalcada que voltava pels carrers de la gran urbs. Durant el curs de la passejada els genets bramaven i tractaven d'imitar tan bé com podien el crit dels ases. Ignorem per quina raó eren precisament els forners els qui encarnaven aquesta festa, puix que no sabem veure que fos un motiu suficient el servir-se d'ases per a anar a vendre i repartir el pa.

Es remarcable que a Mallorca els forners tenen per advocat i per patró sant Antoni, i que també el veneren els traginers. Trobem, doncs, associades les velles festes romanes dels ases i dels forners.

La festa de Sant Antoni sembla que pot ésser la cristianització d'antigues cerimònies i de cultes primitius dedicats a divinitats pastorals protectores del bestiar, possiblement porcí i qui sap si de peu rodó.

En el costumari del dia d'avui les curses ocupaven un capítol important. Havien estat molt generals per les diferents contrades catalanes, a les Balears i a València.

En les poblacions importants s'havien fet curses de diferents menes, amb cavalls i amb ases, amb sella, a pèl i amb la sella descordada del tot. El moviment de la bèstia provocava la caiguda del genet, que no es podia sostenir damunt del cavall amb les regnes només. Així que queia havia de deturar l'animal, tornar-li a posar la sella i cavalcar altra vegada per seguir la carrera.

A pagès s'havien efectuat *cóssos d'esterrossall*; es feien per camps ben plens de terrossos i de molt mal trescar. Els concursants cavalcaven ases amb l'albarda al revés i completament solta, és a dir, sense estar sujectada enlloc. Els genets queien a cada quatre passes, havien de deturar la bèstia i tornar a cavalcar. Resultava un espectable molt còmic, tant per les caigudes del genets com per l'oposició innata dels ases a córrer.

A Sabadell els qui formaven la cavalcada dels Tres Tombs feien una cursa per tot el llarg de la Rambla. Durant tota la festa feien anar abundant l'aiguardent i la mistela.

A Reus i per d'altres poblacions del Camp de Tarragona s'havien organitzat curses de lentitud. Hom premiava el genet que sortia puntual del lloc de partida i que sense deturar per res la cavalcadura aconseguia ésser el darrer d'arribar a la meta. En aquest tipus de curses, que resultaven molt còmiques, era permès de fuetejar i atiar els animals dels altres concursants per tal d'induir-los a córrer i a caminar més del que ho feien.

A Ponts també havien fet una cursa de lentitud. El batlle donava la sortida als genets picant de mans per tres vegades. La carrera era d'un quilòmetre. També s'havia fet una cursa de cintes. Penjaven un floc de cintes a una anella fixada al capdamunt d'un llança o perxa. Les cintes eren de colors diferents. Els genets havien de passar pel costat de la llança a tot galop i veure si podien agafar una de les cintes. Les joies i premis variaven segons el color de la cinta. També s'havien fet *cóssos de càntirs*. Hi concursaven dones amb un càntir de Verdú de quinze litres damunt del cap. La que s'agafava o tan sols tocava lleugerament el càntir amb les mans o bé li queia a terra en córrer restava fora de concurs. El recorregut era de 500 metres. Les corredores més garrides portaven un altre càntir i àdhuc dos més, un a cada costat de la cintura. Hi havia corredores que corrien a peu descalç. La joia consistia en un mocador de seda. Els *cós de dones* sempre resulta pintoresc i atreia molta gent.

Pel Mestrat la nota més important era la cursa, que resultava típica i especial. A més dels genets ordinaris que solen prendre part en aquestes

curses hi concorrien parelles de muls junyits al jou de l'arada. Això feia que hom qualifiqués aquesta cursa de *llaurada*. A part dels premis propis de cada tipus de concursants, els prohoms oferien pastisseria típica del país a tots els que hi prenien part, *rollos*, *casquetes* i *coquetes*.

A Mallorca, després de beneir, era corrent anar a fer una mica de refrigeri. Hom menjava diferents llaminadures pròpies de la diada i sobretot les remullava amb bons resolis i amb d'altres begudes espirituoses. Alguns dels qui prenien part als cóssos o curses pròpies de la festa no tenien el grau de serenitat necessari per a cavalcar degudament i per aquest motiu queien amb certa facilitat a terra i es descostellaven. En les poblacions una mica importants era rar l'any que no es produïa algun accident o altre.

També s'havien fet curses a peu.

Per a marcar el punt de sortida de la cursa era costum que el batlle en persona, o un representant seu, que a voltes era el fadrí major i d'altres l'agutzil, marqués una ratlla a terra. Tots els qui volien córrer s'havien de posar en renglera amb els punys closos damunt del pit, amb el peu dret damunt de la ratlla i l'esquerre enrera i amb el cos decantat endavant en actitud de córrer. El qui menava la cursa donava tres senyals i al tercer els corredors emprenien la marxa. El qui descloïa els punys restava fora del concurs. Hi havia curses en què hom obligava els corredors a portar els punys damunt del pit; el qui no ho feia restava exclòs. A la meta solien haver-hi dos àrbitres del joc que sostenien una faixa vermella travessera enmig de la cursa. Així que arribava el vencedor aixecaven la faixa i el feien passar per sota amb aire de triomf. El premi havia consistit en una coca o tortell, per l'ull del qual es feia passar la faixa que marcava la meta i hom el sostenia enlaire enmig de la faixa. Era costum que el vencedor oferís el tortell o la coca al batlle o a algun foraster o que la fes a bocins i els repartís entre les fadrines de la seva simpatia.

S'havien celebrat diferents cóssos de caràcter còmic i pintoresc. Un de tants era l'anomenat *cós del meló*, que havia estat molt popular per terres valentines. En paratge adient hom enfonsava una bujola ben grossa fins que la vora superior venia arran de terra; l'omplia d'aigua i tirava dins d'ella un meló o una síndria. Els concursants havien de passar a cavall per la vora de la bujola, amb la sella o l'albarda de la bèstia deslligada, i des de cavall ajupir-se per tal d'agafar la fruita. Calia ésser molt hàbil per a no caure dins del cossi i rebre una gran remullada sense poder heure encara el meló. Una altra cursa pintoresca era la dels bots. Hom n'estenia un cert nombre, un al costat de l'altre, separats per poques passes de distància. Els corredors havien de saltar a peus junts per damunt dels bots. Per mica que involuntàriament els toquessin amb els peus relliscaven i queien estrepitosament. El qui feia la carrera amb menys estona era proclamat vencedor. També es feia el *cós de les pedres*. A un extrem de la plaça o del lloc escollit per a teatre de la cursa hom disposava tants cabassos com concursants es presentaven. Davant de cada cabàs hom estenia una renglera de pedres separades l'una de l'altra per una, dues o més passes, segons l'espai de què hom disposava.

Els Tres Tombs al segon terç del segle XIX, segons un dibuix de Ramon Puiggarí.

Els concursants havien de tirar les pedres dins de llur cabàs d'una a una i per ordre; podien fer-ho tirant-les-hi, anant-les-hi a portar o com volguessin. Quan una pedra els queia a terra, no en podien agafar una altra sense haver tirat l'anterior al cabàs. El qui primer acabava la feina restava guanyador. Aquesta cursa resultava molt moguda, sobretot quan els concursants eren molts. Tot eren corredisses, anades i vingudes, empentes i ensopegades dels uns amb els altres, que, com ja no cal dir, originaven escenes còmiques i pintoresques.

Per la Terra Alta s'havien fet el *cós de l'ou* i el *cós de la llum*. Pel cós de l'ou els concursants corrien duent una cullera de fusta a la boca amb un ou a dins. Aquell a qui queia l'ou restava fora de concurs. Guanyava el premi el qui arribava primer a la meta sense trencar l'ou o el que hi havia arribat més a la vora si cap no la podia assolir. Abans de sortir els concursants, el batlle revisava les culleres per tal que tinguessin el buc ben planer i no continguessin cap substància apegalosa que hi enganxés l'ou. Pel cós de la llum els concursants anaven sense calces i amb un gresol penjat a l'entrecuix dels calçotets. Havien de córrer amb el gresol encès; així que se'ls apagava a causa del vent o perquè se'ls havia abocat l'oli, s'havien d'aturar a omplir altra vegada el dipòsit del gresol amb l'oli d'un setrill que duien a la mà, encendre el ble amb una metxa que també portaven i reprendre la cursa. Les autoritats vigilaven estretament el compliment de les regles establertes. Aquests cóssos es feien al so d'unes tonades típiques de gaita. El primer premi solia ésser un gall, el segon un conill i el tercer una ceba. Els guanyadors solien passejar-se per la població lluint llur joia amb aire de triomf. Si el qui havia guanyat la ceba era prou humorista en feia gran ostentació. Com que es trencaven molts ous i es vessava molt d'oli la plaça restava bruta per molt de temps; per això hom va deixar de fer aquests dos cóssos, que havien estat molt populars al llogarret de Prat de Comte.

Les curses havien format part del vell ritual del culte al Sol i bé podria ésser que en fossin una supervivència. Amb elles hom tractava de simular el curs del Sol i, mitjançant la màgia simpàtica, hom cercava d'accelerar-ne la carrera. Les garlandes, els anells i les coques sempre circulars que hom donava en premi als vencedors de les curses tenen un marcat sentit solar. En els estats primitius de cultura hom creu que els moviments accelerats i ràpids per efecte de la màgia simpàtica activen el creixement dels vegetals. D'ací que en moltes de les cerimònies rituals agrícoles dels pobles primaris figurin escenes que es distingeixen per la rapidesa dels moviments per part dels sacerdots i dels actuants. En algunes pràctiques rituals agràries figuren curses. És força probable que els cóssos reconeguin un origen religiós dins del pla indicat.

Una de les notes sobresortints de la festa de Sant Antoni és l'encesa de fogueres. El costum d'encendre fogueres la vigília d'avui és molt general al regne de València. Moltes obeeixen a vots de poble fets durant una epidèmia molt terrible que en el segle XVI va assolar aquella contrada. Generalment la foguera constitueix un anunci de la festa de l'endemà i alhora un

pretext perquè el jovent s'esplaï en ballades. En molts indrets s'engeguen focs voladors i petadors. Així mateix hi ha llocs en què els fadrins surten a rondar amb guitarres i instruments de corda i volten pels carrers tot cantant cançons amoroses que dediquen a les fadrines.

S'encenien fogueres als pobles de Cabanes, Pego, Vinaroç, Calaceit, Nules i Villarreal.

A Sant Llorenç dels Morunys i en diverses poblacions del Solsonès i del Bergadà havia estat costum d'encendre fogueres, en uns indrets la vigília i en d'altres el mateix dia de la festa. En alguns llocs, en sortir de la benedicció, hom feia donar al bestiar tres voltes per la foguera, després de les quals li feia menjar pa beneït. Hom creia que així el guardava d'accidents i de malalties.

A Artà, de Mallorca, hom encenia fogueres que eren qualificades de foguerons. Hom hi cremava rampoines i estris inservibles, un semblant com en les nostres fogueres de Sant Joan. La mainada saltava pel damunt. Els diables de què parlem més endavant, feien llur aparició per primera vegada amb mil salts i cabrioles per la vora del foc i acabaven amb una ballada al seu entorn. Els foguerons s'encenien per la vigília i duraven fins ben entrada la nit.

Costums més o menys semblants tenien lloc als pobles mallorquins de Capdepera, Llucmajor, Inca, Manacor i Son Cervera. En tots ells encenien fogueres i els diables campejaven pel seu entorn fent-ne de les seves i excitant la gresca i la riota de la gent.

A la vila valenciana de Canals feien una foguera immensa que ocupava tota la plaça, i la pila de llenya era tan alta que arribava a sobresortir per damunt de les cases del voltant. Des de vuit dies abans tots els veïns cada dia portaven del bosc una quantitat de llenya destinada a engrandir la foguera. Els veïns rics feien portar pins sencers amb carros. Després de la missa major calaven foc a la pira, que durava encesa uns quants dies. Quan estava abrandada del tot els veïns de la plaça havien de mullar constantment les portes i les fustes de les façanes de llurs cases per tal d'evitar que se'ls cremessin. Els qui tenien bestiar de peu rodó el guarnien i enflocaven tan bé com podien i, després de beneït, li feien donar tres voltes a l'entorn de la foguera. Quan havia acabat de fer la tercera volta els donaven un bocí de pa beneït.

A Fraga totes les cases que tenien animals de peu rodó feien una foguera davant de la porta. La mida de la foguera estava en relació amb el nombre d'animals i amb llur importància.

Després dels fets de l'any 1835 va operar-se un canvi sensible en els costums. La crema dels convents va difondre uns intensos corrents de liberalisme. En moltes festes va decaure en gran manera la part religiosa, que fou substituïda pel ball. La dansa va fer-se obligada en tota festa i se'n va emportar la part principal i més important del programa. El ball va passar a ocupar un primer pla en els costums d'aleshores i la joventut va dedicar una part de la seva energia a saber de ballar. Les escoles de ball van prodigar-se.

Tant és així que àdhuc l'entitat cultural anomenada *Instituto Barcelonés*, establerta en el local del vell convent de les monges Elisabets, que estava dirigit i presidit per un capellà i del consell del qual formava part el bisbe, feia figurar en el seu programa d'ensenyances el ball com una assignatura de cultura física. Aleshores van fundar-se nombroses societats de ball i van organitzar-se grans balls d'any que se'n van emportar l'entusiasme i l'energia dels nostres avis. La passió pel ball va desvetllar un gran afany de novetat que va portar a la introducció de balls moderns i exòtics de noms ingrats

Imatge en cuir retallat que portaven els carros cosida al comador per tal que sant Antoni guardés el vehicle d'accidents.

per a les orelles llatines. Quan van adoptar-se, la gent s'escandalitzava i esborronava que el ballador i la balladora s'abracessin. Només els ballaven els capbuits. Aviat, però, van imposar-se, fins al punt que van suplantar i postergar els balls típics, que a no trigar gaire ja no ballava ningú. Quan el general Concha regia la ciutat va ésser convidat a la festa major de Sant Gervasi. En veure que no es ballava cap ball de la terra se'n va doldre i va demanar que es ballés el ball pla, que era el que fins aleshores havia estat més popular. I ell va ballar-lo amb una pubilleta d'una masia. El ball que més va entusiasmar el jovent va ésser la polca. Van establir-se diferents acadèmies que l'ensenyaven i s'anunciaven a la premsa. Durant un temps el terme polca va estar de moda, i tot allò que se sortia de les coses corrents i comunes hom deia que era fet a la polca, per a significar que era diferent d'allò ordinari i que estava a l'ordre del dia.

A Barcelona, a la tarda, s'havia fet ball a la susdita placeta dels Traginers. Hi acudien molts gitanos dels Hostafrancs i de Sants, que amb llurs

cançons i llurs ballarugues li donaven un segell molt especial i pintoresc. Com que el ball es feia a ple aire, hom no podia evitar que s'hi barregessin els gitanos, que li imprimien un to baix i poc nostrat. Per tal d'evitar la concurrència dels gitanos, va fer-se el ball de vespre, quan els portals eren tancats, al local de la Patacada. El banderer actuava de bastoner del ball, és a dir, era la màxima autoritat, que vetllava perquè tothom ballés i es comportés amb la compostura deguda. Es passejava sense ballar, amunt i avall del ball, amb un bastó alt com a signe d'autoritat. A voltes al capdamunt del bastó portava un ram de flors. Aquest bastó era anomenat *taina*, i *tainer* l'autoritat del ball que el portava.

El tainer del ball de gala de Sant Antoni.

Fou costum de fer un sopar col·lectiu en una de les fondes més acreditades.

Al ball de Sant Antoni va acabar per anar-hi tothom i va resultar un mosaic tan variat i tan bigarrat que donà origen a la frase proverbial: *Semblar el ball de Sant Antoni*, que hom aplica als conjunts poc harmònics i a les festes mal organitzades i concorregudes de gents molt diverses.

Avui se celebrava el tercer ball de disfresses de la Llotja.

A Berga, després de la benedicció, els traginers ballaven el ballet de Déu enmig de la plaça. El costum s'ha conservat fins ara, per bé que darrerament el ballaven infants fills o parents de traginers o de gent relacionada amb aquest ofici.

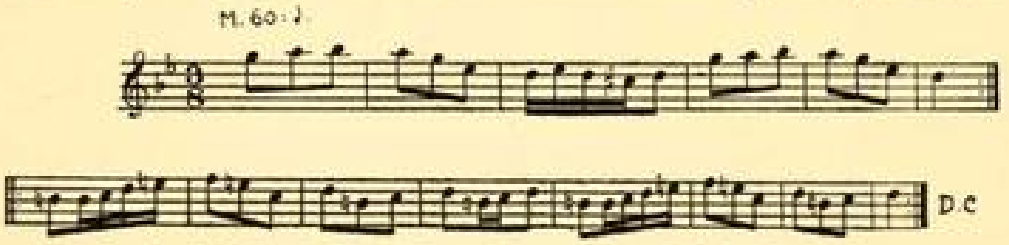

Tonada del ballet de Déu, de Berga. Transcripció musical de Francesc Font.

El ballet de Déu era un dels múltiples aspectes del ballet i tenia nombroses variants. És molt estesa l'opinió que era anomenat *ballet de Déu* per raó del sentit religiós que hom li atribuïa. Hi ha, però, qui opina que el veritable nom era el de *ballet de deu o de les deu*, per ésser ballat, molt

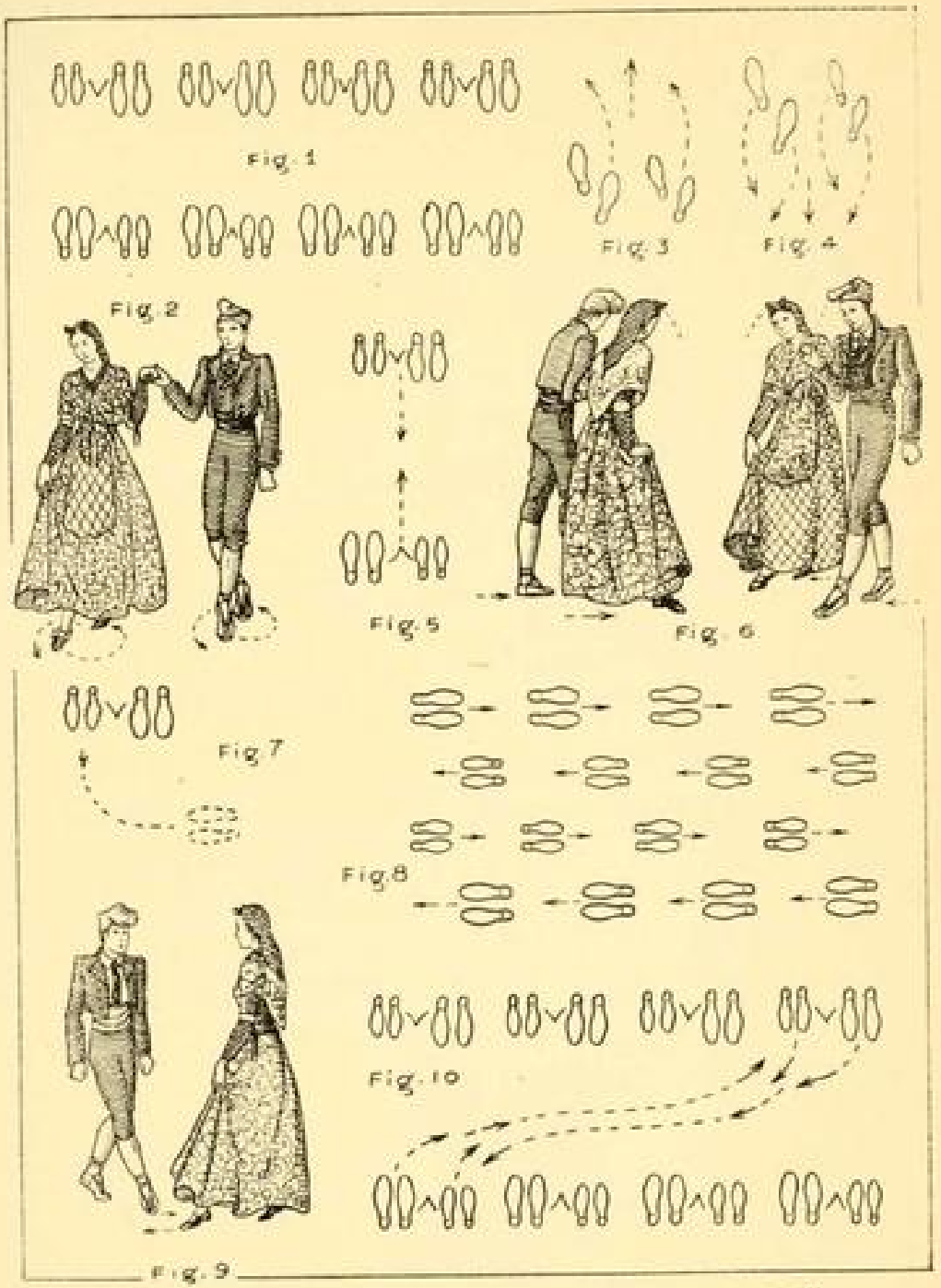

Recollit per Aureli Capmany. Vegeu l'explicació dels gràfics en la pàg. 951.

antigament, a les deu del matí, moments abans d'entrar a l'ofici. Creiem poc sòlides aquestes interpretacions. Per regla general la melodia d'aquest ball és suau i de caient seriós.

A Sant Feliu de Codines els traginers i les gents que menaven bèsties i carros, en sortir d'ofici, feien un ball a la plaça dit el *ball de la filada*, perquè en accionar els braços seguint els moviments de la dansa feien com si filessin.

Aquest ball cerimoniós i sever era una petita variant de la dansa anomenada *Entrada de ball*, de la qual ben poc diferia, tant pel que fa a melodia com a coreografia. Donem aquest ball en tractar de la festa de la Mare de Déu del Remei, el segon diumenge d'octubre.

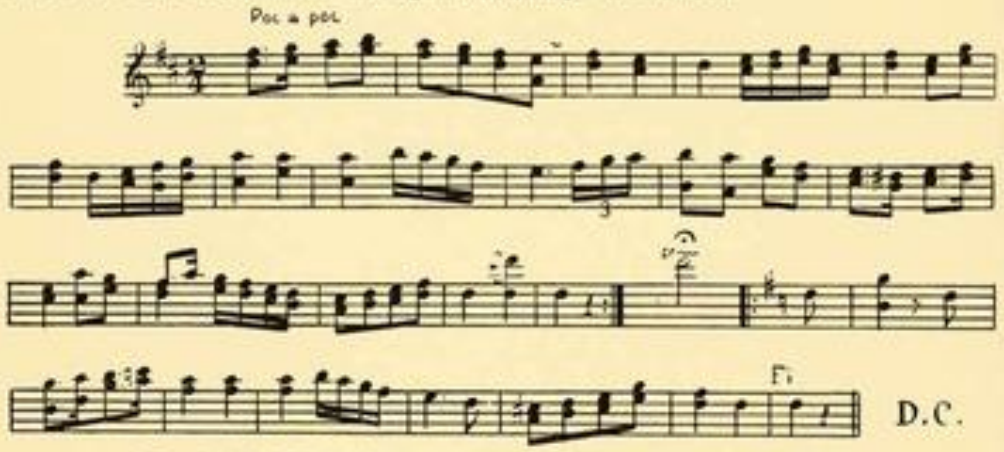

Tonada del Ball del Ciri, de Manlleu, recollida pel mestre J. Tomàs.

A Manlleu integraven la confraria de Sant Antoni els traginers i els taverners, que avui celebraven llur festa de manera molt solemne i lluïda. En sortir d'ofici, enmig de la plaça, es nomenaven els pavordes que havien de regir la confraria l'any següent, i amb tota solemnitat i cerimònia se'ls transferia el càrrec. Feien un ball al qual només podien prendre part quatre parelles: primer els dos pavordes i les dues pavordesses de la confraria; ells duien vestit negre, gambeto i barret rodó, i elles, robes de seda o de fai negre i mantellina blanca. Elles portaven a una mà un ciri, a voltes tot enflocat amb cintes virolades i de diversos colors, i a l'altra mà un gran ram de boix. En plena dansa, la música parava de tocar i el primer pavorde, amb veu ben alta perquè fos ben sentit, deia enmig d'un gran silenci:

—Veïns de la fidelíssima vila de Santa Maria de Manlleu: avui és la festa de Sant Antoni Abat i el qui no la celebrarà pagarà un bot de vi a honor del sant i a profit de la confraria. Han estat elegits pavordes per a l'any vinent els confrares... —

I deia els noms dels escollits, l'anunci dels quals sempre era rebut amb mostres de satisfacció i aplaudiments.

Feta la proclamació dels nous confrares, acabaven el ball; i un cop finit, es dirigien vers un punt de la rodona que formava el poble, on ja els esperaven els pavordes i les pavordesses entrants; ells els feien una gran reverència i elles els lliuraven el ciri i el ram. Les dues parelles de pavordes vells es retiraven del ball i hi entraven les dels pavordes nous, que repetien el mateix

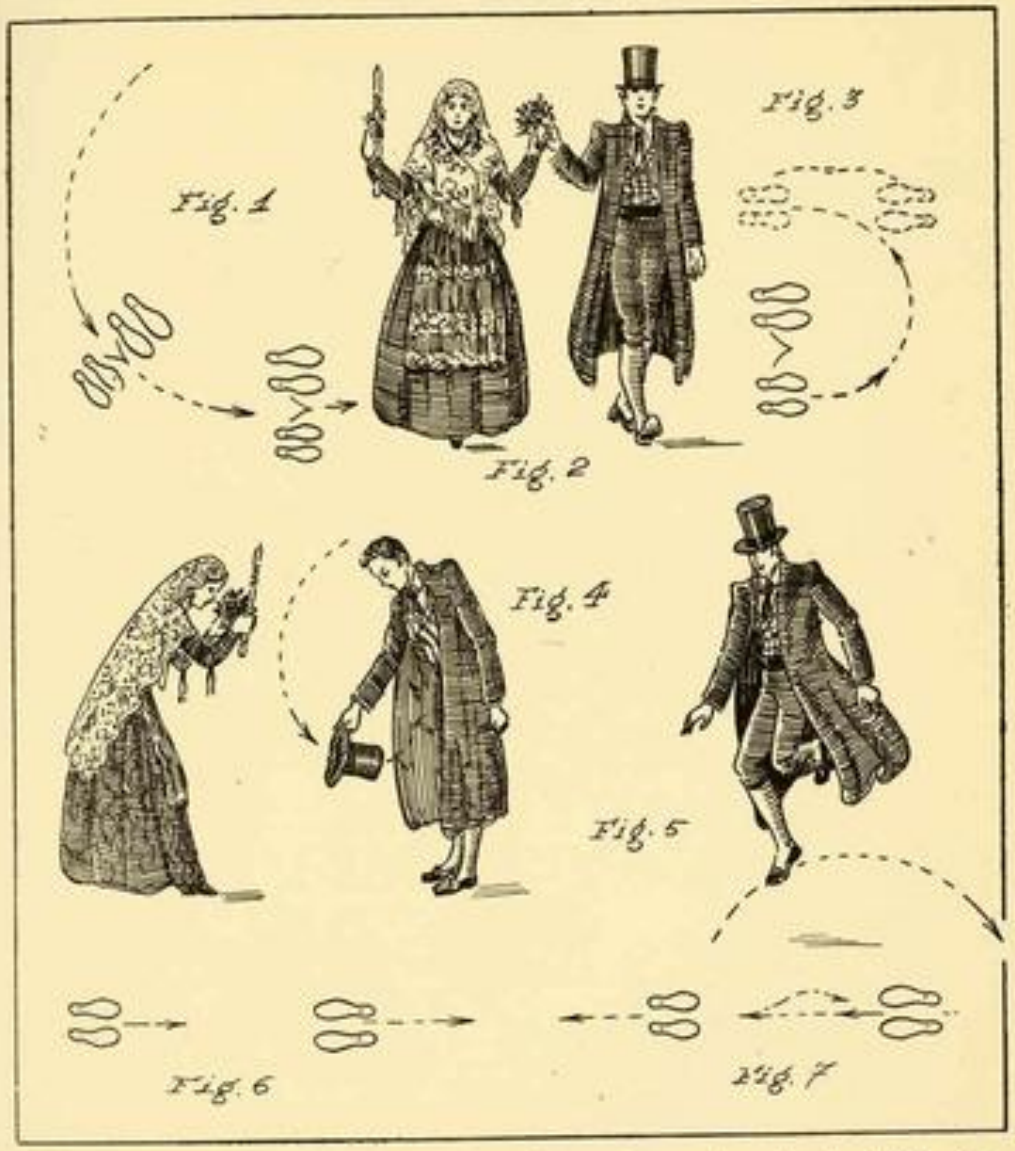

Gràfics i figures del Ball del Ciri, de Manlleu, recollit per l'autor. Vegeu l'explicació dels gràfics en la pàgina 951.

ball que llurs companys. Finida la dansa, les pavordesses anaven a oferir el ciri a sant Antoni. El ram era propietat de la confraria i servia per a diversos anys. Així eren traspassats públicament els càrrecs.

També tenia lloc un cós de bèsties molt important que es feia per la carretera de Torelló.

Els traginers de Tàrrega havien ballat l'Eixida a la placeta de Sant Antoni. Havien tret ball especialment els pavordes i només hi havien pres part un nombre reduït de parelles, generalment dotze, formades pels qui exercien els càrrecs més importants dins de la confraria. El ball es feia al so de tararots

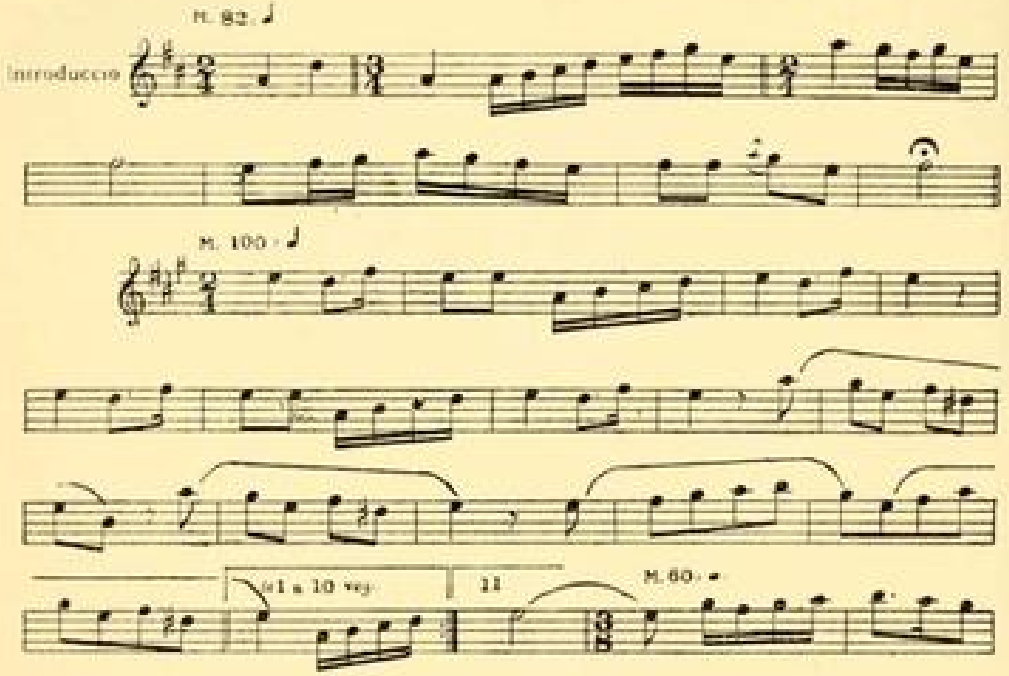

Melodia del Ball de l'Eixida, de Tàrrega, recollida pel mestre Josep Güell.

o gralles que hi anaven de la Conca de Barbarà o del Camp de Tarragona.

Els carreters i gent del tragí, de Terrassa, sortien a la plaça i ballaven l'Estapera, dansa molt típica i graciosa exclusiva de les gents que menaven animals. Se n'ha perdut la coreografia i només se n'ha conservat la tonada, que donem a la pàgina 335.

També sortien a ballar a la plaça els traginers de Banyoles. Ballaven l'Elionor, sardana curta feta al so de la vella cançó de la pastora Elionor. Fou una de les darreres sardanes curtes que s'han ballat.

GRAFICS I FIGURES DEL BALL DE L'EIXIDA, DE TARREGA

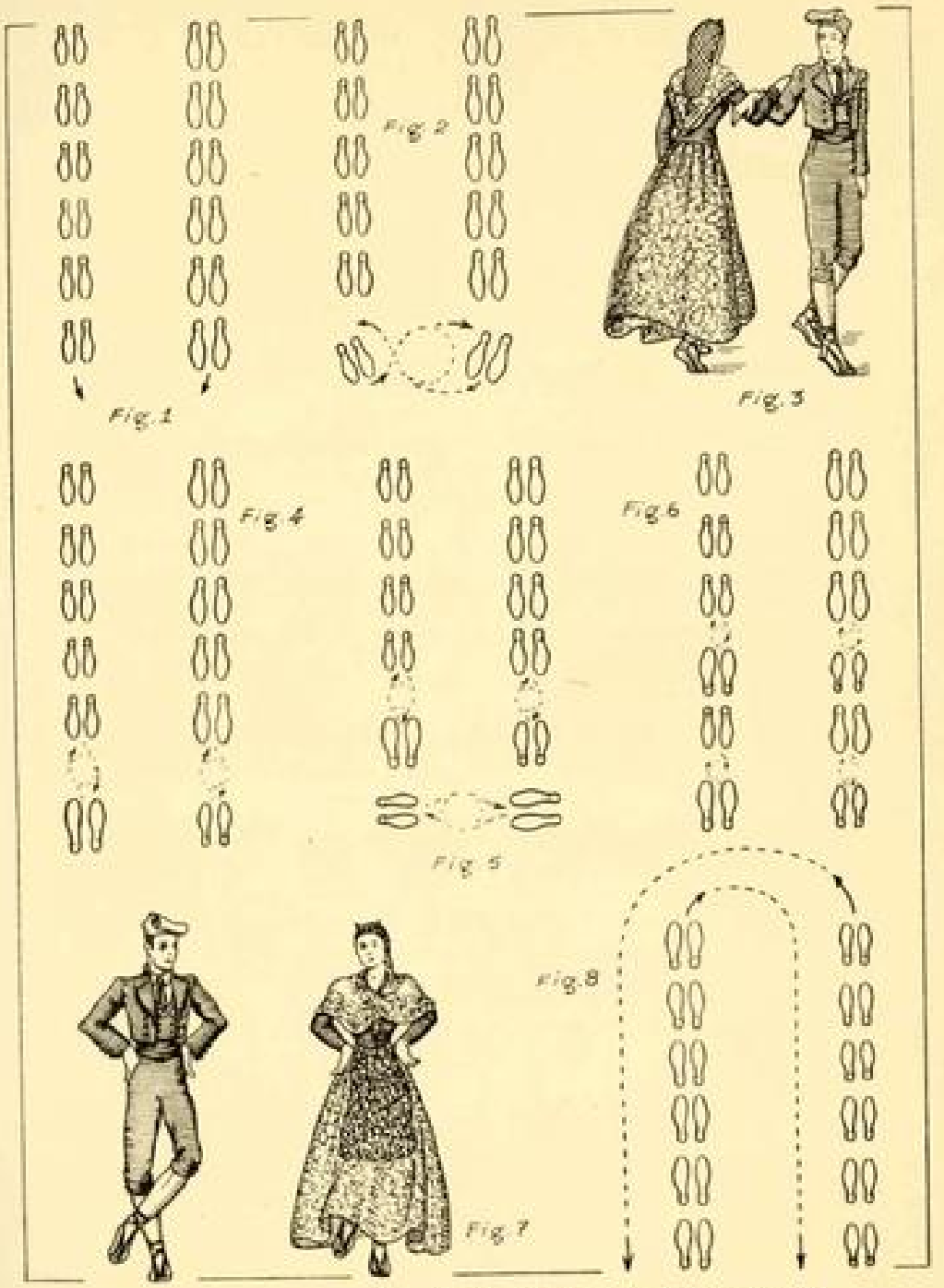

Recollit per Felip Blasco. Vegeu l'explicació dels gràfics en la pàgina 952.

A Matadepera, abans de la benedicció del bestiar, a l'ofici, beneïen garlandes, que els genets adquirien. Els majorals del sant feien un ball anomenat de *garlandes*, perquè els ballaires en lluïen mentre ballaven, i en feien ofrena a llur companya, que solia ostentar-la amb tot goig i satisfacció.

A Abrera feien un ball semblant anomenat del *torteli beneït*, pastís que, en tal dia com avui, era de rigor menjar per llevant de taula en totes les llars que tenien bestiar de ferradura, puix que era considerat com una mena de complement de la festa religiosa.

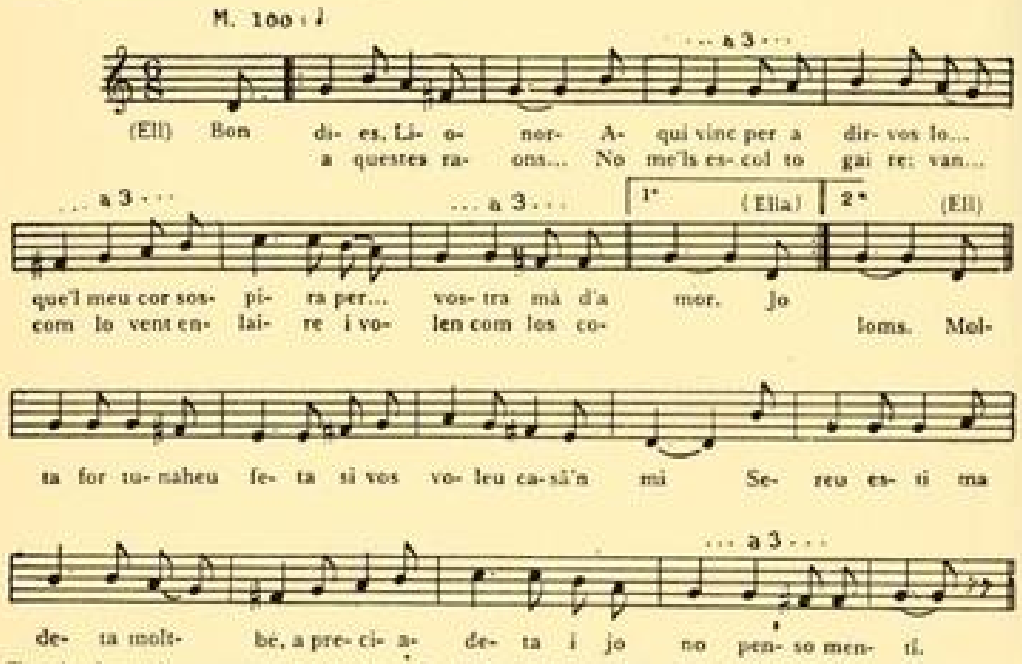

Tonada de sardana curta que ballaven els traginers de Banyoles al so de la cançó de *Bon dia, Lleonor*. Recollida pel mestre Cassià Casademont.

A Tortosa els confrares de la confraria de Sant Antoni sortien a ballar la jota tortosina, qualificada de *ball del panoli*, és a dir, del *pa en oli*, amb referència a unes coques de pa assaonat amb oli que hom repartia als confrares i intervinents a la dansa. Els ballaires es vestien de les festes segons la indumentària típica de la pagesia de l'horta tortosina. El ball es feia al so de gaita o gralla curta.

A Artesa de Segre, avui a la tarda, començaven a fer ball rodó. Era ballat al so de cançons. Els ballaires se servien d'un llarg repertori, però la més usada era la de la Raimundeta. La part de la tonada que correspon a la cobla la ballaven en rodona o ball rodó. En arribar a la tornada o recobla es deixaven anar de les mans, s'encaraven i feien un petit puntcig. Aquest ball es repetia totes les tardes dels diumenges i dies festius fins a les Carnestoltes. Tot ballant voltaven pels carrers principals, i la darrera ballada tenia lloc a la plaça, on feien una rodona molt més grossa, puix que s'afegien a la gresca molts més ballaires.

CANSÓ NOVA DE LA PASTORA LEONOR.

Bon dia *Leonor*,
aquí vinch pera dirvos
que lo meu cor suspira
per vos crema de amor:
Vostra fortuna es feta
si vos veniu ab mi,
vos sereu boniqueta
sereu preciosela
jo no penso mentir.
De anarmen de assi
ne'stich determinada,
quen tinch l'amor donada
á un mes prop vehi:
jo no so pas senyora
per viurer en Ciutat,
so simplement Pastora
lo meu Pastor me adora
de una gran amistat.
'a may del teu Pastor
serás tan estimada,
ni tan ben regalada
com ho serás de jo:
tu serás ben „vestida
de domás, y ducá
lligada de manillas
de un Princep serás digne
en ferte jo costat.
Creu lo que jo te dich
boniqueta Pastora,
mentres que trobas la hora
me pendrás per amich:
de res no tindrás ansia
jo te faré servir,
tu tindrás sens dubtancia
doblas en abundancia
sols parlias ab mi.
Totas vostras rahons
no las escolto gayra
son com lo vent en l'ayre
bolan com los coloms:
l'amor de la noblesa
en vers la pobre gent
ja may se ha vist fineza
no mes que per conveja
cambia com lo vent.
Sortisme del devant
vostre discurs me enfada
ne'stich tota cansada
per mi sou massa gran:
anemsan en bona hora
á mi no me enganyau
lo estat de una Pastora
val mes que ser Senyora
y axis nom tormentau.
Al anarmen de assi
boniqueta Pastora
mentres que trobas l'hora
me pendrás per amich:
tu farás diferencia
de mi á un Pastor
obrant ab gran silencio
sufrirme ab paciencia
per trobarlo millor.
Puix que men tinch de anar
te demano de gracia
permetme que te abrassia
antes de te dexar:
ja may mes de la vida
me havia trobat
que vols que jo te diga
tu me acabas la vida
sino'n tens pietat.
Per nom sen diu Joan
aquest petit Poeta
que la cansó ha treta
anant tot passejant:
poch á poch se acostava
en un petit bosch de amor
entengui que parlava
un Senyor que probava
lo cor de *Leonor*.

FI.

Vich: Per Ignasi Valls.

Romanç popular de la cançó de la Pastora Lleonor. (Col. de l'autor.)

Avui començava a sortir la comitiva de la rifa dels porcs de Sant Antoni. Aquesta rifa va ésser instituïda per a mantenir els dos darrers frares anto-

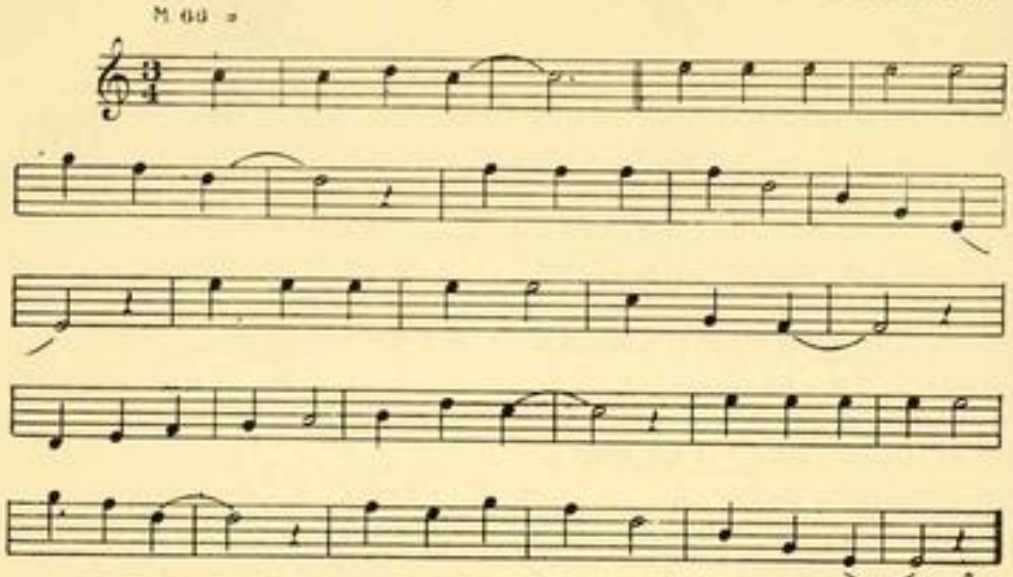

Melodia del Ball del Panoli, de Tortosa. Recollit per l'autor. Transcripció musical de J. Tomàs.

nians que van restar a Barcelona de l'extingida comunitat. Aquesta ordre fou establerta a Viena del Delfinat i estava destinada a fundar hospitals per a recollir els pobres mesells en un temps en què la llebrosia estava molt estesa i produïa uns estralls terribles. La nova ordre va néixer a redós d'una capella de sant Antoni Abat, i d'ací que es posés sota l'advocació d'aquest sant i que els seus components es titulessin antonians. Aquesta ordre, per tal d'eixamplar la seva acció benèfica, es va estendre per molts països i va fundar moltes cases conventuals i molts hospitals de llebrosos, que sempre van posar-se sota l'advocació de sant Antoni. La difusió de la seva caritat envers els pobres mesells va ésser tan intensa, que durant molt de temps el seu patró era anomenat sant Antoni de Viena, és a dir, dels frares de Viena, que recollien i guarien els pobres lle-

La rifa dels porcs de Sant Antoni, segons un dibuix de T. Padró, publicat al setmanari *Un Tros de Paper*, de Barcelona. (Arxiu Històric de Barcelona.)

brosos. Encara avui a Mallorca hom només coneix aquest sant sota el qualificatiu de Viena, i en la memòria del poble s'han perdut i esborrat l'apellatiu d'abat i els altres que el distingeixen. Pel mateix motiu la llebrosia fou anomenada *foc de Sant Antoni*, perquè als ulls populars feia l'efecte d'una mena de foc que menava i rosegava la carn.

Els antonians van fundar diverses cases a Catalunya. A Barcelona es van establir vora de l'antic portal d'En Cardona, on van fundar un hospital i una església dedicada a sant Antoni. Per aquesta raó el barri dels voltants i el portal del costat de l'església van prendre el nom d'aquest sant. Quan els avenços de la medicina van fer minvar notablement la paorosa malaltia de la llebrosia, abans tan estesa, l'ordre dels antonians va perdre la raó d'ésser i es va dissoldre. L'edifici de l'hospital i l'església van passar als germans de les Escoles Pies, i de l'hospital se'n va fer càrrec l'Hospital de la Santa Creu. Aleshores hi havia dos frares antonians, que també van passar a aquest establiment benèfic. Per tal de mantenir-los, Carles IV concedí a l'hospital la celebració d'una rifa anyal de tres porcs, coneguda popularment per *rifa dels porcs de sant Antoni*. Per a fer-ne propaganda i per tal de convidar la gent a comprar bitllets, hom passejava els tres porcs per tota la ciutat vegades i més vegades, des d'avui fins al dijous gras, en què es feia la rifa. Dels tres porcs de la rifa, el més gros, que constituïa el primer premi, pesava o havia de pesar cent carnisseres, l'altre noranta i el més petit vuitanta. En parlar de les sorts, la gent qualificava el més gras de porc de cent i formava una mena de calembur o joc de paraules amb el terme de cent, que sempre feia que algú observés que de porc no n'hi havia cap de decent, perquè si ho hagués estat ja no fóra porc. El porc més gros ho era tant, que gairebé no podia caminar i el ventre li tocava a terra. Eren conduïts per dos o tres corralers que els feien caminar i els menaven. Els acompanyaven dos empleats de l'hospital, que venien bitllets al preu d'un sou. Acompanyava aquest conjunt una orquestra rústica formada per una cornamusa i un flabiolaire i tamboriner, que tocaven una melodia típica prou coneguda del veïnat, que així que la sentia ja evocava el record de la rifa i de la pintoresca comitiva. El pas de la *colla* dels porcs de sant Antoni donava lloc a escenes còmiques i resultava molt típica. Aquesta rifa es va celebrar fins a l'any 1882, en què foren suspeses totes les rifes locals per tal que prengués més increment la rifa oficial de l'Estat. En dissoldre's la comunitat i l'ordre dels frares antonians, el rei Carles IV va concedir privilegi a favor de l'Hospital de la Santa

Els porcs de la rifa de sant Antoni, segons un rodolí de l'auca de Festes i Costums de Barcelona del segon terç del segle passat. (Col. de l'autor.)

Creu per a la continuació de la rifa dels porcs a profit dels pobres bordets que asilava i mantenia aquest establiment benèfic.

Antigament els porcs anaven coberts amb uns drapatges o gualdrapes vermells amb l'escut de la creu de Tau, signe dels antonians, brodat. També duien la cua guarnida i enflocada. Aquest guarniment sembla que fou abandonat quan la rifa va passar de la vella comunitat antoniana a l'Hospital de la Santa Creu.

La rifa dels porcs se celebrava públicament a la galilea o porxo de l'església de Sant Antoni. Se celebrava un solemne ofici al camarí del sant. Durant la funció els frares antonians captaven amb la bacina per al profit del culte. Al porxo es preparaven diverses taules, una per a la urna i altres perquè els escrivents assentessin el resultat de la rifa. El manefla portava quatre bosses amb els números i una urna de llautó. Sortia el sacerdot investit de sobrepellís i estola, acompanyat d'un escolanet amb la caldereta de l'aigua beneita i els asperges, i beneïa les bosses dels números i la urna. Seguidament hom demanava als presents si hi havia algú que desitgés revisar els números continguts en les bosses. Mai no hi havia qui ho demanés. Obtinguda la conformitat del públic, un bordet del Sant Hospital treia un número que corresponia al porc més gros. El manefla pujava dalt d'una de les taules, publicava el número i el mostrava a tothom per tots quatre costats, i si hi havia qui desitjava tocar-lo li era lliurat i passava el número de mà en mà. Els escrivents assentaven el número. Un semblant es feia amb els altres porcs. Quatre bastaixos de l'hospital curaven de mantenir a ratlla el nombrós públic que sempre acudia a presenciar la rifa. A l'instant corria la veu per tota la ciutat dels números que havien tret i hom no trigava gaire a saber qui eren els tres afavorits.

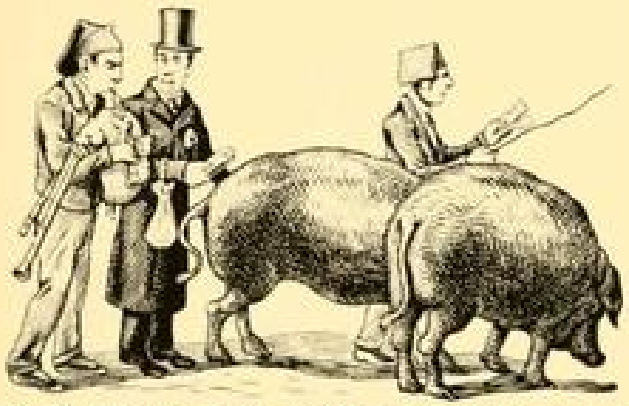

La rifa dels porcs, segons un dibuix de M. Moliner publicat al setmanari *L'Esquella de la Torratxa*, de Barcelona. (Bibl. de l'autor.)

De rifes de porcs se'n celebraven en diverses poblacions catalanes on no hi havia hagut hospitals de mesells. Com que sembla que donaven un bon rendiment, foren imitades per diferents establiments benèfics.

A Ciutat de Mallorca també rifaven un porc. Sembla que un temps s'havia escollit el més gras de tota l'illa. Qui el tenia el venia gustós perquè fos rifat, car creia obtenir així gràcia i favors especials del sant. Com que generalment de tan gras no podia caminar, el porc era passejat en carro pels carrers de la ciutat al so d'una tonada de xirimia especial.

Per la Terra Alta havia estat costum, quan una verra estava malalta o li costava de garrinar, prometre un garrí a sant Antoni si la guaria. Així que la bestiola estava desmamada hom la donava al rector. El sacerdot, a la missa del diumenge, feia públic que l'església posseïa un garrí. Li penjaven una esquella al coll i el deixaven anar solt per la població. La bestiola anava

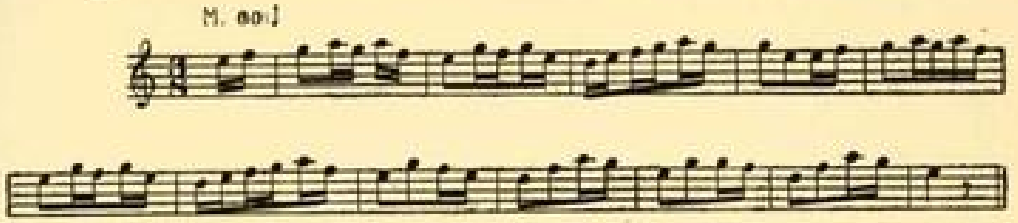

Tonada de la rifa dels porcs de sant Antoni que feia l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona. Recollida pel mestre J. Tomàs.

allí on volia, tothom li donava menjar i l'admetia com a hoste, i dormia on li venia bé, sense que ningú protestés ni l'esquivés. El sacerdot calculava el preu del porc, feia tants bitllets com cases comptava la població, repartia equitativament entre totes el valor del porc i els enviava un bitllet a cada una, el qual pagaven al preu fixat pel rector. Hom sortejava la bèstia servint-se d'un càntir a tall d'urna. El sorteig es feia després de l'ofici, un diumenge, davant de tothom i dins mateix de l'església.

Bitllet de la rifa dels porcs. (Col. A. Campmany.)

Els antonians havien gaudit del privilegi de poder tenir porcs, que anaven solts pel carrer i que dins d'una demarcació fixada es podien posar per totes les cases i menjar allò que volien o podien, sense que els veïns els poguessin esquivar. Per tal d'ésser reconeguts portaven com a distintiu una campaneta al coll. Aquest privilegi va donar origen a les dites: *Voltar més que els porcs de sant Antoni*, perquè ho voltaven tot, i *Val més ésser porc de sant Antoni*, perquè tenien entrada lliure pertot arreu i la gent els peixia bé, portada per la creença que donar-los bon tracte guardava de llebrosia. És molt possible que, en atenció a aquest privilegi, els antonians s'establissin al Raval, que fins fa quatre dies estava molt poblat d'horts i de cases de pagès, on els era fàcil d'acollir i rebre porcs. Les gents de la Ribera no ho haurien pogut fer, perquè no vivien en cases a propòsit. El porc que amb tanta insistència hom veu en la iconografia de sant Antoni recorda el privilegi de què hem parlat. En les

pintures i les estampes d'aquest sant molt sovint es veu una campaneta, generalment penjada de la gaiata que sosté el sant. La presència d'aquesta campaneta s'explica de diferent manera, una de tantes, com un record de la que duien els porcs a què ens hem referit.

Havia estat costum de les finques rústiques que entre les clàusules d'arrendament constés, per part del llogater, l'obligació de mantenir un porc per a

Figures del teatre d'ombres xineses. Personatges i decorat de la representació de les temptacions de Sant Antoni. D'un full d'imatgeria popular publicat a Barcelona el segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

l'amo de la finca. L'amo donava al seu pagès o hortolà un garrinet, en general el dia d'avui, i el llogater l'havia de mantenir fins per Nadal a costes seves. Per tal que l'amo sempre pogués comprovar el tracte que li donava, aquest porc no podia restar en tot el dia dins de la cort barrejat amb els altres porcs del llogater. Davant de la façana de la casa que estava llogada amb aquestes condiciones solia haver-hi una estaca clavada destinada a estacar-hi el porc. Així el propietari podia seguir el curs del seu engreixament i reclamar al llogater si no el tractava bé, i el pagès mai no li podia fer passar un porc per un altre. Aquest costum va donar lloc als qualificatius comparadors de: *semblar un porc d'estaca* (ponderatiu de brut) i de: *semblar el porc de l'amo* (ponderatiu d'estar molt gras).

Fou costum general que els qui criaven porc oferissin els peus a sant Antoni per tal que els guardés de mal i els fes arribar a bona fi. Per les

matances lliuraven els peus a l'església. El dia d'avui els posaven en plats i eren subhastats. Hi havia llocs en què l'encant es feia enmig de la plaça i davant de la porta del temple; en d'altres, el sagristà i els escolanets, portant els plats, voltaven per la població i feien el curs de la processó tot requerint el veïnat perquè posés preu als peus, que eren cedits al més-dient.

Per terres lleidatanes, després de la missa, l'església organitza un captiri per les cases que crien porc, les quals mai no li neguen l'almoina per efecte de la creença que, si no feien caritat, el porc se'ls moriria.

A Mallorca hom també invoca sant Antoni Abat perquè guardi el bestiar porquí. Una corranda ens diu:

Sant Antoni gloriós,
de Viana anomenat,
siau nostro advocat,
de tot perill guardau-mos,
guardau-mos sa porcelleta:
si mos val una pesseta
n'hi haurà mitja per vós.

Avui la llei del costum priva que hom mati porc; el qui en mata ofèn sant Antoni i cau en pecat mortal, del qual no es pot redimir de cap manera.

Al llogarret segarreta de Sant Cerní tenia lloc una fira de porcells a la qual acudien els porcaters del Solsonès a vendre llurs godalls, que compraven marxants de la terra baixa i els portaven en carros per les pageses i masies de la rodalia. Durant la fira, el sacerdot de Sant Cerní passava a fer una capta per al culte de sant Antoni, que té una capella a la parròquia. Recollia les almoines en una bacina d'argent.

A Alaró, Mallorca, hom havia celebrat una festa especial dedicada als porquers, que eren curullats de tota mena de gràcies i d'honors i venien a constituir com uns herois o reis de la festa. Ballaven una jota especial, diferent de l'ordinària, que era qualificada *de jota des porquers*.

Per terres de Castella hom havia elegit un rei dels porcs, honor que recaia en el *més gras*; aquesta dignitat s'estenia al porquer que l'havia criat i n'havia tingut cura. Aquest personatge, durant tot el dia d'avui, gaudia de certes prerrogatives i honors dins i fora dels estaments rurals que es dedicaven a la cria de porcs. Feien una festa grotesca i graciosa que ell regia i governava. No tenim dades concretes d'aquest costum a casa nostra, però trobem alguns indicis que poden constituir un rastre indicador de l'existència d'un rei dels porcs. Per a qualificar algú de molt brut se li aplica el titllat de *rei porc*, apellatiu que hom també atorga als porcs molt grassos o més bruts que els altres.

Conta la rondalla que el veïns del llogarret ribagorçà de Chia estaven a mata-degolla per l'elecció del batlle. En veure que no podien posar-se d'acord van decidir tirar una poma costa avall del carrer més dret i costerut del poble i atorgar la vara al qui assolís agafar la poma. Així fou fet. Tot just havien deixat anar la poma des del cim del carrer, va sortir un porc d'una

cort, la va agafar amb el morro i se la va menjar. Els chianencs, fidels a la paraula donada, van elevar el porc a la batllia. I diuen que durant la seva magistratura, per raó d'un gran afany de superació de tot el veïnat, fou quan el poble va anar més bé i fou administrat millor. Encara en l'actualitat, per efecte d'aquella rondalla, els veïns de Chia són qualificats càusticament de porcs.

A ciutat en les tertúlies, que tant van abundar durant el segle passat i que tant caràcter van donar a la societat d'aquell temps, en tal dia com avui hom solia representar, en teatrets íntims d'ombres xineses, la comèdia còmica i religiosa que figurava les temptacions de sant Antoni, en què sortien uns diables de cua cargolada que, sota aspecte i hàbit de dona, volien fer caure en temptació el sant solitari. Per a la interpretació d'aquesta peça, de petit teatre popular casolà, va imprimir-se un full d'imatgeria amb les figures retallables i el text en un llibret a part, text que només seguien els ombraires de poca inventiva, puix que els llestos improvisaven el diàleg. Aquesta peça fou de representació obligada el dia d'avui en totes les tertúlies familiars i en els teatrets públics d'ombres.

Els teatres de titelles també posaven en escena unes temptacions de sant Antoni, però dins un pla molt còmic i infantil, puix que en temps dels nostres avis els titelles ja gairebé només eren teatre de mainada, i es comprèn que, per a posar-se al nivell del públic dels titelles, calia baixar molt el to seriós de les obres, fins a posar-les a l'abast de la mainada, que se sentia més atreta pel caient còmic que pel seriós. En la representació d'avui el dimoni exercia un gran paper i aixecava molt d'entusiasme entre el petit públic.

En el pessebre es representava *l'aplec de Sant Antoni*. Al voltant d'una casona en forma d'ermita, situada al cim d'una muntanya, hom aplegava totes les bèsties que figuraven en el pessebre, les quals hom suposava que anaven a rebre la benedicció del vell sant de la Tebaida, habitant de l'ermita. L'endemà hom tornava cada figura al seu lloc, suposant que l'aplec havia passat i que el pessebre tornava a la normalitat.

Havia estat costum que per Sant Antoni hom tragués la càrrega del damunt dels ruquets i dels cavalls que sempre solen figurar en el pessebre, puix que aquest dia és el de llur festa, i, per tant, no han de treballar. I també s'havia estilat de guarnir-los i engalanar-los dintre la mida que permetia llur petitesa i llur condició material.

A Mallorca hi havia glossadors que recitaven en públic, amb aire d'espectacle, glossades especials que ponderaven les excel·lències del sant i, sobretot, descrivien les temptacions de què fou objecte per part del diable.

Per diversos llogarrets de la Terra Alta, del Millars, del Mestrat i del Baix Aragó, s'havia fet una representació de les temptacions de sant Antoni. Enmig de la plaça feien una barraca que volia figurar la casa del sant. Plantaven quatre estaques a terra i al seu voltant feien com unes parets de brancatge, disposades, però, de manera que hom pogués veure l'interior des de fora. El qui feia de sant anava vestit a tall d'ermità i solia portar penjats a la cintura uns rosaris ben llargs. L'escollit per a fer aquest paper solia

deixar-se la barba des de molt temps abans i no en tenia cura per tal que resultés més ferrenya i abandonada. Mentre seia al costat d'una taula se li presentava el diable guarnit amb unes banyes ben grosses i una llarga cua feta amb un forc d'alls. Tot ell anava vestit de manera ben grotesca a fi d'excitar la riota del públic. Convidava el sant a jugar. El diable gesticulava

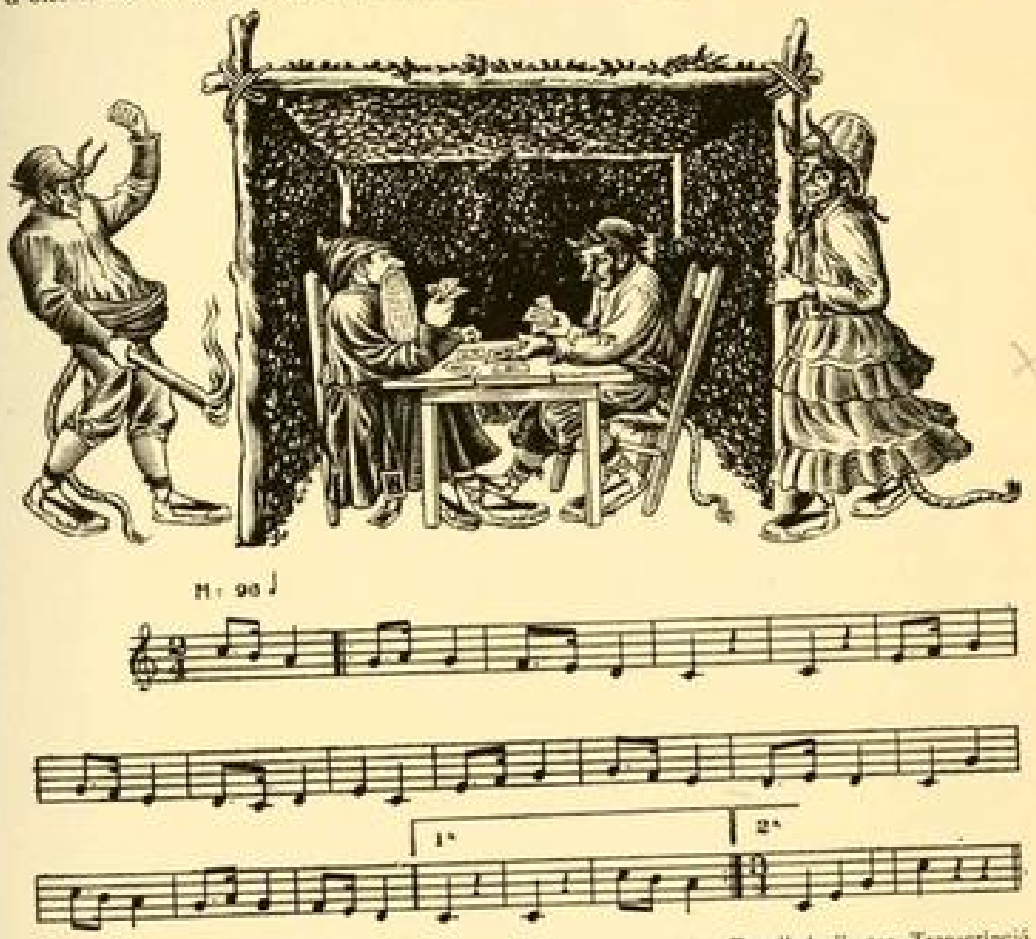

Representació de la barraca de Sant Antoni, de Bot, a la Terra Alta. Recull de l'autor. Transcripció musical de Miquel Barrobès.

i feia mil gaunyotes en veure que el sant el guanyava i vencia en totes les trapelleries que li feia. En vista que no el podia guanyar se n'anava irat. Cridava una colla de súbdits seus perquè temptessin el sant. La dimoniada s'escampava pels voltants de la barraca i feia gestos extravagants que semblava que volien pervertir l'ermità, qui no parava de pregar. El diable primer tornava a sortir vestit de dona de la manera més grotesca i estrafolària. Amb gestos impúdics tractava de pervertir el sant, que no abandonava per res els rosaris. Per sota les robes femenines sortia la gran cua del forc d'alls, que sotragava en caminar per tal de fer dringar el cascavell que portava lligat a la punta. Per sota d'un pentinat pintoresc li sortien les banyotes.

Desesperat en veure que no podia seduir el sant, se n'anava furiós a cercar els seus perquè calessin foc a la barraca. Així que era fora es presentava un àngel que prevenia el sant del perill que corria i se l'emportava. Els diablès encenien la barraca enmig de gran gatzara i feien un ball rodó al voltant de la foguera. Tota la facècia era muda; la comèdia s'amenitzava amb tocades de gaita. Hi havia llocs en què el sant se n'anava al bosc, on s'amagava, i la gent sortia a veure si el trobava; d'aquesta manera s'establia una competència, ell perquè no el trobessin i els altres per trobar-lo.

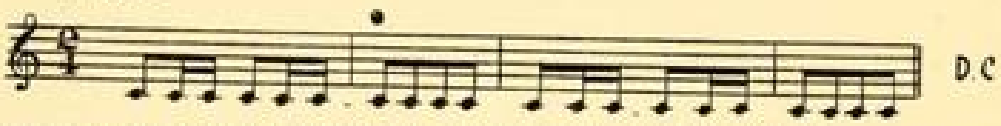

Personatges i melodia del «Ball de diables», de Vilanova i La Geltrú. Recull de l'autor i transcripció musical del mestre J. Tomàs.

Pels pobles de la Ribera de l'Ebre donaven a la representació el nom de *la barraca*. Per a fer el paper de sant Antoni era preferit un vell, com més millor. Com que la pagesia no sol portar pèl a la cara i era de rigor que el sant fos barbut, es posaven una barba d'estopa. Sortia un *dimoni gros* seguit de set satèl·lits que figuraven els pecats capitals. Anaven vestits de llustrina vermella i duien banyes de roba que mantenien erectes amb filferro. Arrossegaven una llarga cua. Un dels set anava vestit de dona tan extravagantment com sabia. El sant l'empentava i tractava d'apallissar-lo amb una verga. Un àngel amb túnica blanca, ales amb plomes de pollastre i vidre volador al cap, salvava el vell eremita i se l'enduia. De seguida sortien els diables i calaven foc a la barraca, feta amb murtra i mata, creguts que dins hi havia el sant. La representació era parlada en un castellà bàrbar. *La Barraca* s'ha fet fins fa quatre dies, especialment pel pla de Tortosa.

On la representació de *La Barraca o les temptacions de sant Antoni* havia assolit més importància era per les contrades de tramuntana de la província de Castelló. Cada poble oferia la seva variant, per bé que, en essència, totes venien a ésser el mateix. Les més completes dividien la representació en quatre parts o jornades. La primera figurava la decisió del sant de repartir els seus béns i riqueses als pobres, per tal de fer vida d'anacoreta, encàrrec que confiava al seu servent Badal, el qual feia el paper de graciós i es lliurava a diverses extravagàncies per fer riure. El diable tractava de temptar el sant, a qui protegia un àngel. La segona jornada figurava el sant al desert, soplujat en una cova o barraca. Llucifer, amb tot un estol de dimonis, li'n feia mil i una per tal de pervertir-lo. Un dimoni prenia forma de temptadora emperadriu, però no assolia fer caure el sant. Els dimonis, irats, ventaven una pallissa al servent, i un àngel emparava el sant. La tercera jornada consisteix en un llarg diàleg entre el sant i els dimonis, durant el qual en Badal recull el fuet d'un diable i esbrava la seva fúria, però molt aviat tota la dimoniada es gira contra d'ell, i sort té que el sant i l'àngel el salven de semblant trepa. La darrera jornada representa que l'emperador Constantí, sabedor de la virtut del sant, li envia una seva filla perquè l'ensenyi de resar. Quatre dimonis, vestits de bandolers, la roben. L'emperador demana al sant com ho passa la seva filla, i ell li contesta que no sap on para. Constantí s'enfureix i mana cremar viu el sant, missió que compleixen els dimonis, els quals encenen la foguera, hi tiren el sant i fan un ball de bastons, capitanejats per Llucifer.

En la versió de Cinc Torres el sant va a Alexandria per veure un que es vol fer sant, i va a posar a un convent de monges, les quals no són altres que els dimonis, que li posen un parany. Surt una monja amb unes noietes que duen uns escapularis a una mà i una cistelleta amb presents de queviures a l'altra. Els dimonis empaiten les monges. En la versió de Vallbona fan disfressar el diable de mercader, qui tracta de comprar els béns que el sant vol repartir als pobres.

Per diverses poblacions del Mestrat i del Millars sortia un home, a cavall d'un ase o d'una mula, que simulava ésser sant Antoni. Solia anar vestit com de frare, ple de parracs i com més espellifat millor. Voltava tota la població, fent broma no gaire adient amb el paper que representava. També sortien uns quants diables armats de bastons, que volien simular forques, amb els quals empaitaven la quitxalla i es lliuraven a fer mil entremaliadures i trapelleries. Quan es feia fosc, el sant se n'anava a ocupar una barraca de brancatge que s'endegava enmig de la plaça. Els diables, que s'havien amagat per allí a la vora, sortien amb rabasses enceses a tall de torxes i calaven foc a la barraca. El mèrit del qui feia de sant consistia a resistir tant com podia l'escalfor i a romandre com més estona millor dins de la barraca encesa. Quan no podia aguantar més sortia corrent i fugia cap a la muntanya; per anar-hi corria camps a través empaitat pels diables, que feien tot el que podien per atrapar-lo.

Per les contrades costaneres de la Catalunya nova i en les immediates s'havien fet balls de diables. Per les poblacions on encenien fogueres, els diables campejaven per llur vora ballotejant i fent gatzara. També s'havia celebrat la representació del ball típic dels diables amb parlament i diàlegs de to satíric i crític de la vida local.

El ball dels diables està molt estès pel Penedès i pel Camp de Tarragona; avui es presenta molt degenerat, els parlaments són molt alterats i en general llur sentit es fa poc entenedor. Per l'examen de diverses versions, sembla que l'argument havia consistit en el plany dels diables per no haver pogut pervertir la virtut que els havia estat encarregat de temptar. Es presenten a Llucifer i li explanen les dificultats amb què han topat, els escassos èxits obtinguts i les peripècies que han passat. Llucifer els aconsella, els orienta i els encoratja per a portar endavant l'empresa. Després de la presentació de tots els diables i de llur diàleg amb el mestre, intervé la diablessa, que encoratja Llucifer perquè segueixi la seva acció infernal i el titlla de fluix i de benèvol. L'àngel, i en algunes variants sant Miquel, intervé en l'acció i acaba per vèncer el conjunt dels éssers infernals, que formen una pinya, tots ajupits i cap cots arran de terra, mentre l'àngel els passa l'espasa pel damunt i posa el peu sobre el grup. Quelcom d'això pot endevinar-se encara en alguna de les múltiples versions subsistents.

Antigament el ball de diables era tota una altra cosa. El diable encarregava als seus súbdits que li anessin a cercar una ànima cadascun i que cada una fos pecadora d'un dels set pecats capitals. Els diables les cercaven i no les podien haver perquè l'àngel les protegia. Els diàlegs tenien més aviat fons moral i eren sostinguts entre les ànimes i els diables, que acabaven per presentar-se fracassats al seu mestre, qui els aporrinava. La intervenció de l'àngel defensor era més acusada que la dels diables temptadors. La farsa també s'havia anomenat ball dels set pecats capitals. L'argument actual, de to satíric i crític, és modern, probablement de molt a la darreria del segle XVIII i àdhuc, tal vegada, de mésençà.

Per terres itàliques i franceses també s'havien fet representacions o balls populars de diables, sobretot per les terres d'Oc. A la Provença foren populars dues variants: una que figurava una batussa amb el rei Herodes que finia amb una escena truculenta en la qual els diables apallissaven fortament el monarca de la Judea; una altra representava una baralla entre el diable, que se'n volia emportar una ànima, i l'àngel, que la defensava.

No sabem que el ball dels diables surti el dia d'avui com una representació pròpia del dia. Sol fer-se per Corpus i per la festa major. Creiem ben possible que en el seu origen el ball d'avui i el de les festes del Corpus i de les majors fossin dos documents completament diferents. En alguns punts, sant Antoni sembla ésser la cristianització d'una divinitat primitiva de sentit pastoral advocada de les ramades i del bestiar, en especial dels animals de peu rodó i del bestiar porquí. L'abundor de la intervenció de diables en la seva festa en pot ésser un indici. Poden constituir la degeneració de petites

divinitats secundàries subjectes a la capital o sacerdots i practicants dels seus cultes i ritus.

La roba de canemàs per al vestit dels diables data de temps vells, puix que en un inventari dels arreus de la processó del Corpus del segle XV que es

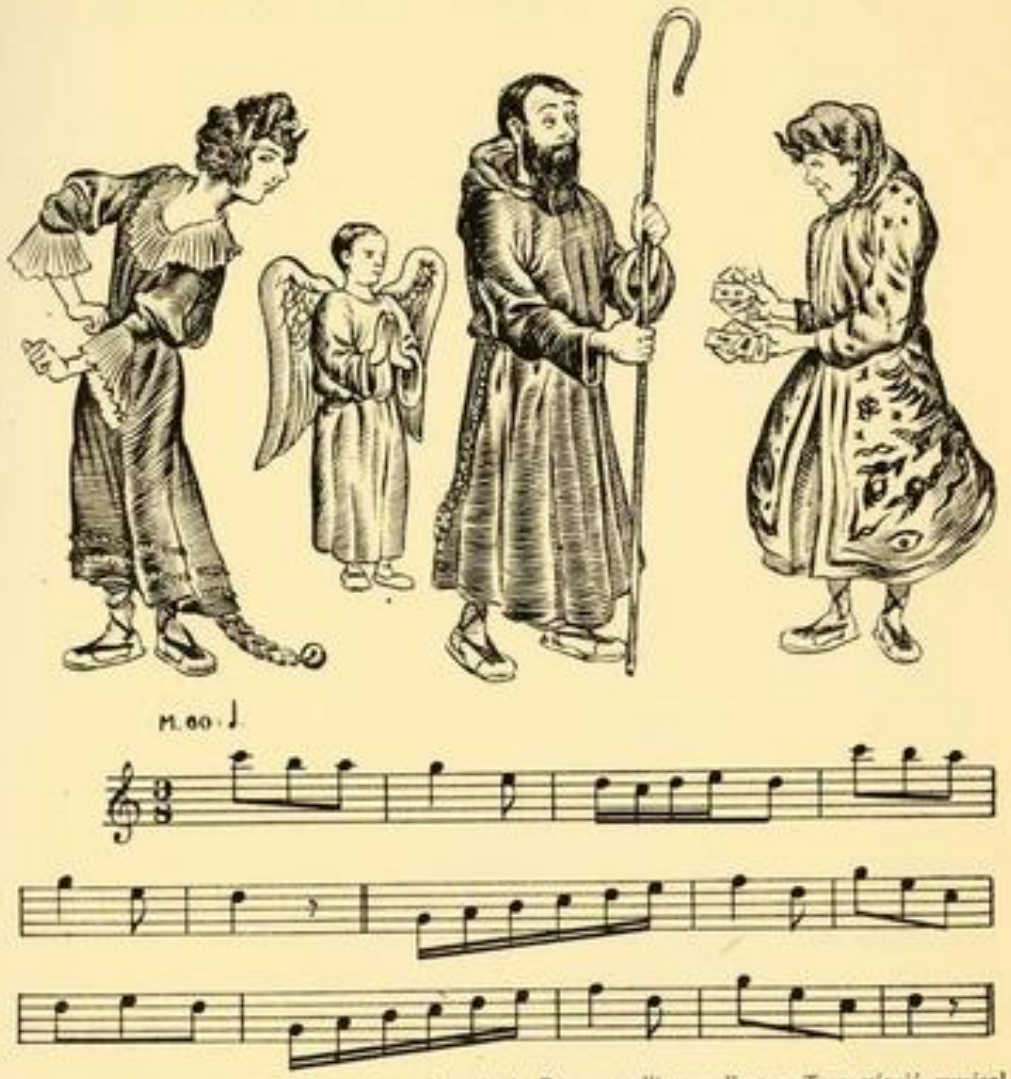

Personatges i melodia del Ball de Sant Antoni, de Reus, recollit per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

conservaven a les esglésies de la Mercè i de Santa Anna, de Barcelona, consten vestits, calces de canemàs i testes per als diables.

A Reus s'havia representat el ball de sant Antoni, que tractava de figurar la vida del sant segons la coneix la tradició catalana: la vida eremítica i ascètica del sant al desert, la seva relació amb sant Pau ermità i, sobretot, les temptacions del diable, que feia mans i mànigues per a temptar-lo sota diferents aspectes. Intentava fer-lo caure en el pecat de la gola; per acon-

seguir-ho li duia rics i apetitosos menjars i l'aconsellava d'abandonar el dejuni i lliurar-se a la bona vida. Li oferia *bon xarello*, que, segons deia, era del que bevien els angelets al cel, fet i dirigit per Noè en persona, el mestre

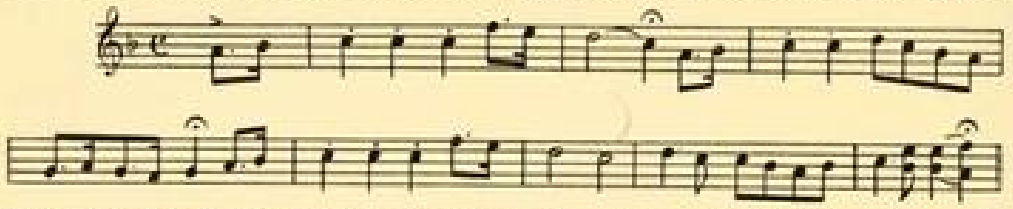

Melodia dels Goigs de Sant Antoni que cantaven els espectadors del ball del mateix nom, de Reus, alternant amb la tonada de la passada. Recollida per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

del vi, i el qui va inventar-lo, i beneït per sant Vicenç, protector dels vins i dels qui en fan.

També s'havien representat els episodis de la jugada de cartes i de la dama temptadora. Com a melodia per a les evolucions incipients i simplíssimes del ball, se servien de la tonada dels goigs que cantaven els ballaires i àdhuc alguns dels espectadors, acompanyats per la música encarregada de fer la part melòdica del ball.

Representació de sant Antoni amb un dimoni que li mena el ruc, d'Artà, Mallorca.

Trobem algunes representacions rudimentàries a Mallorca. A la cavalcada d'Artà hi va un personatge que figura sant Antoni muntat en una somera que menen dos diables pel ronsal. Aquests van vestits amb roba de xarpellera tota repintada amb figures de dracs, serps i d'altres animals ferotges i fantàstics. Duen una careta de fesomia lletja i ferrenya, unes llargues banyes i una cua que de tan llarga l'arrosseguen per terra. Porten un gros cascavell penjat a la punta de la cua i un altre a l'entrecuix. Van armats d'una gruixuda i llarga canya, l'ús de la qual els dóna caràcter de mitja autoritat. El sant va cap cot damunt la somera tot llegint un llibre; els diables li'n fan tantes com poden: l'insulten, el provoquen, li peguen i no paren fins que el fan caure de la seva cavalcadura. Aleshores el sant es treu una creueta que porta i els l'ensenya. Els diables fugen, el sant s'amaga la creu i pacientment torna a cavalcar; al cap de poc aquells compareixen de bell nou i tornen a importunar-lo. La facècia es repeteix nombroses vegades. El sant no diu mai res.

A voltes un dels diables simula ésser un esquelet i porta pintada l'ossamenta damunt la roba. S'havia fet així mateix un ball de *Cavallets*.

A Son Cervera també concorre a la cavalcada un personatge que figura ésser sant Antoni, igualment acompanyat de dos diables que li fan mil trapelleries; però la facècia té un altre curiós i interessant episodi, relacionat amb l'estada i convivència de sant Antoni amb sant Pau ermità. Arribada la comitiva en un cert lloc de la població, es troba amb una barraqueta feta de brancatge de pi, dins de la qual representa que hi ha el sant ermità. Sant Antoni truca diverses vegades a la porta, fins que a la fi sant Pau obre. En trobar-se els dos sants s'abracen; tot d'una, d'un balcó d'una casa veïna, fan baixar, penjat amb un fil, un gros corb que porta al bec un pa sencer, el qual prenen els dos sants i se'l mengen, mentre els diables, confusos, cauen a terra. Aquesta representació respon a la tradició del corb que cada dia, enviat pel cel, portava pa als dos sants perquè no es morissin de gana.

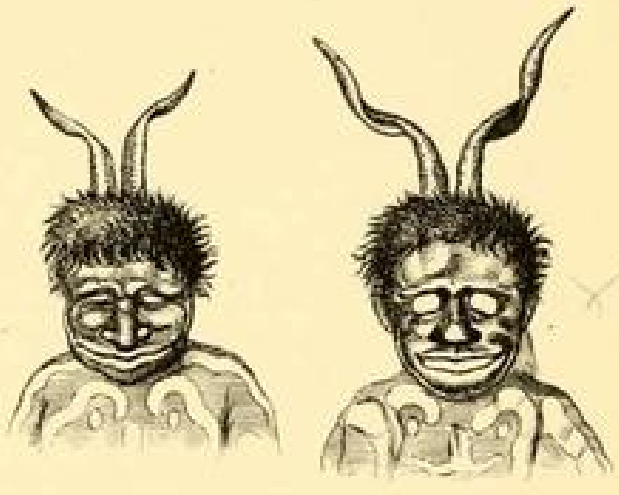

Dimonis d'Artà (Mallorca).

A Mallorca també s'havia fet un espectacle de glossades diferent del que hem referit el dia de Cap d'any. Era qualificat de *s'argument*. Consistia en el recitat a cor, a poques veus, d'una composició rimada en octosíl·labs que ressenyava, amb sentit crític i satíric, els fets més sobresortints que s'havien produït a la població durant tot l'any anterior. La composició era dictada per un glossador i presentava aire de codolada, puix que tenia marcat sentit crític. El compositor durant el curs de l'any prenia nota dels casos que podien oferir bon tema de sàtira per tal d'incloure'ls en *s'argument*. La composició no podia tenir menys de setanta estrofes ni passar de les cent. Tota la composició responia a un tall tradicional, que comportava unes fórmules obligades de començament i d'acabament. Les tres primeres estrofes eren de quatre, sis o vuit versos octosíl·làbics. Amb la primera demanaven claredat a Déu i li oferien la seva obra; per la segona requerien llicència del rector o del batlle, i amb la tercera reclamaven la benevolència de l'auditori. En acabar s'acomiadaven del públic, li demanaven perdó per les errades i desencerts i acabaven amb un visca a Antoni. El grup de cantaires era qualificat d'*estol* i rebia un òbol pel seu recitat. *S'argument* es repetia totes les vigílies de festa i els dies festius, a voltes fins ben entrades les Carnestoltes. El marcat sentit càustic i satíric de *s'argument* l'aproxima molt als sermons o testament d'en Carnestoltes, tan típics a la Catalunya continental, i atesa l'escassa im-

portància que a Mallorca tenien els costums carnestoltescs, la glossada de què parlem ve a fer les funcions de la crítica pública del comú que es produeix en aquest moment de l'any.

Sant Antoni era advocat, com hem dit, contra la llebrosia, i la gent celebrava el dia de la seva festa menjant tortell per tal que el sant els protegís contra aquesta malaltia terrible. Els nostres avis creien que el mesellisme era

Cavallets d'Artà

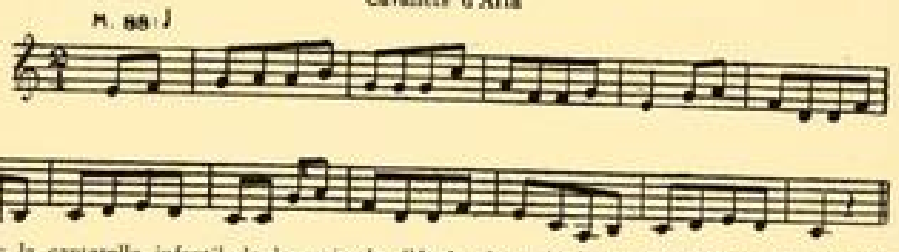

Tonada de la cantarella infantil de la mainada d'Artà, al so de la qual ballotegen els cavallets que fan companyia al qui representa ésser sant Antoni. Transcripció musical de Mn. Antoni Pont.

propi de la misèria i de la pobresa. Deien que no s'havia donat mai el cas de tornar-se mesell algú que durant la seva vida hagués vist cent unces una damunt de l'altre. Els qui tenien cent unces, o sia *setze-cents duros* un damunt de l'altre, estaven immunitzats de llebrosia; per tant, no els calia prevenir-se'n ni reclamar el favor de sant Antoni. Menjar tortell el dia d'avui equivalia, doncs, a declarar-se pobre hom mateix.

Era corrent que també mengessin tortell els qui tenien bestiar de peu rodó, mentre no fossin senyors, perquè els rics preferien més que el sant no vetllés per llur bestiar i que se'ls morís la mula o el cavall abans que passar per pobres davant de la gent.

Era obligat de menjar per a postres, a més dels tres panellets que rebien del sacerdot, junt amb la benedicció, una coca dita *de sant Antoni*. Antigament aquestes coques eren gairebé totes comprades al forn dels Àngels, que

gaudia de molta fama. Estava establert a l'hort del vell convent del Carme, convertit més tard en universitat. Tenia l'entrada pel carrer dels Àngels, gairebé davant del Peu de la Creu. Un dels darrers propietaris va trobar el secret d'un ungüent que obrava prodigis per a guarir moltes menes de mals. Aviat aquest ungüent va fer-se molt popular per tota la ciutat, i al forner li donava més rendiment que fer pa. La fama del medicament va ésser-li perjudicial per a l'elaboració de pastisseria, perquè la gent trobava que els pastissos i el pa tenien gust d'ungüent. El crèdit pastisser del forn dels Àngels va passar al forn de Sant Jaume, que durant bona part del segle passat va exercir el paper principal en la pastisseria barcelonina, sobretot en la de sabor tradicional, i ha seguit gaudint de prestigi en el segle actual. L'ungüent dels àngels encara avui té gran reputació entre les classes humils com un remei de gran virtut.

Més ençà, en comptes de coca, fou costum de menjar tortell. Els qui anaven a beneir i concorrien als Tres Tombs lluïen un tortell molt gros penjat a plec de braç. Devien ésser d'una pasta molt més consistent que la dels tortells d'avui i també devien ésser de constitució molt diferent, perquè els tortells penjats al braç tacarien i es partirien de seguida. Menjar tortell per a postres en aquest dia es va fer general entre les gents humils, encara que no tractessin ni tinguessin animals.

Els forners havien fet unes coques especials molt planes en figura assiluetada de porc. En menjava molta gent per a postres com un homenatge a sant Antoni.

Una nota típica del costumari d'avui era el repartiment de pa beneït, a voltes només als confrares i en alguns casos a tots els devots. Per terres lleidatanes havia estat costum estès beneir coques, pa o d'altra pastisseria casolana, que hom repartia entre els fidels que acudien a la funció religiosa, els quals en menjaven i en donaven al bestiar creguts que així el sant els protegiria contra malalties. La casa Palau de Vilanova de Bellpuig repartia pa beneït a tots els assistents a l'ofici. A les Borges Blanques i a Castelldans, hom beneïa durant l'ofici unes grans coques que rebien el nom de *benèites*. En sortir de missa les repartien als fidels. A Camarasa hom repartia també pa beneït. Als Ares del Poual era repartit profusament pa de sant Antoni a tothom qui en demanava. Aquest pa, al dir de la gent, tenia una gran virtut remeiera. A Castelló de Farfanya les majorales feien una gran coca, tota guarnida amb rams, i la duien a beneir a la capella de Sant Antoni. Una de les majorales la duia al cap dins d'una panera. Un cop beneïda era repartida entre tots els fidels concurrents a l'ofici. Al molí d'oli de la població hi havia un dipòsit qualificat de *pouet de Sant Antoni*. Per cada mòlta que hom feia tirava un raig d'oli al pouet que servia per a fer llum tot l'any davant la imatge del sant i per a assaonar les coques que hom feia beneir el dia d'avui.

A Tortosa, uns dies abans de la festa, els majorals feien una capta per les cases dels confrares i devots, per tal de recaptar cabals per a sufragar les

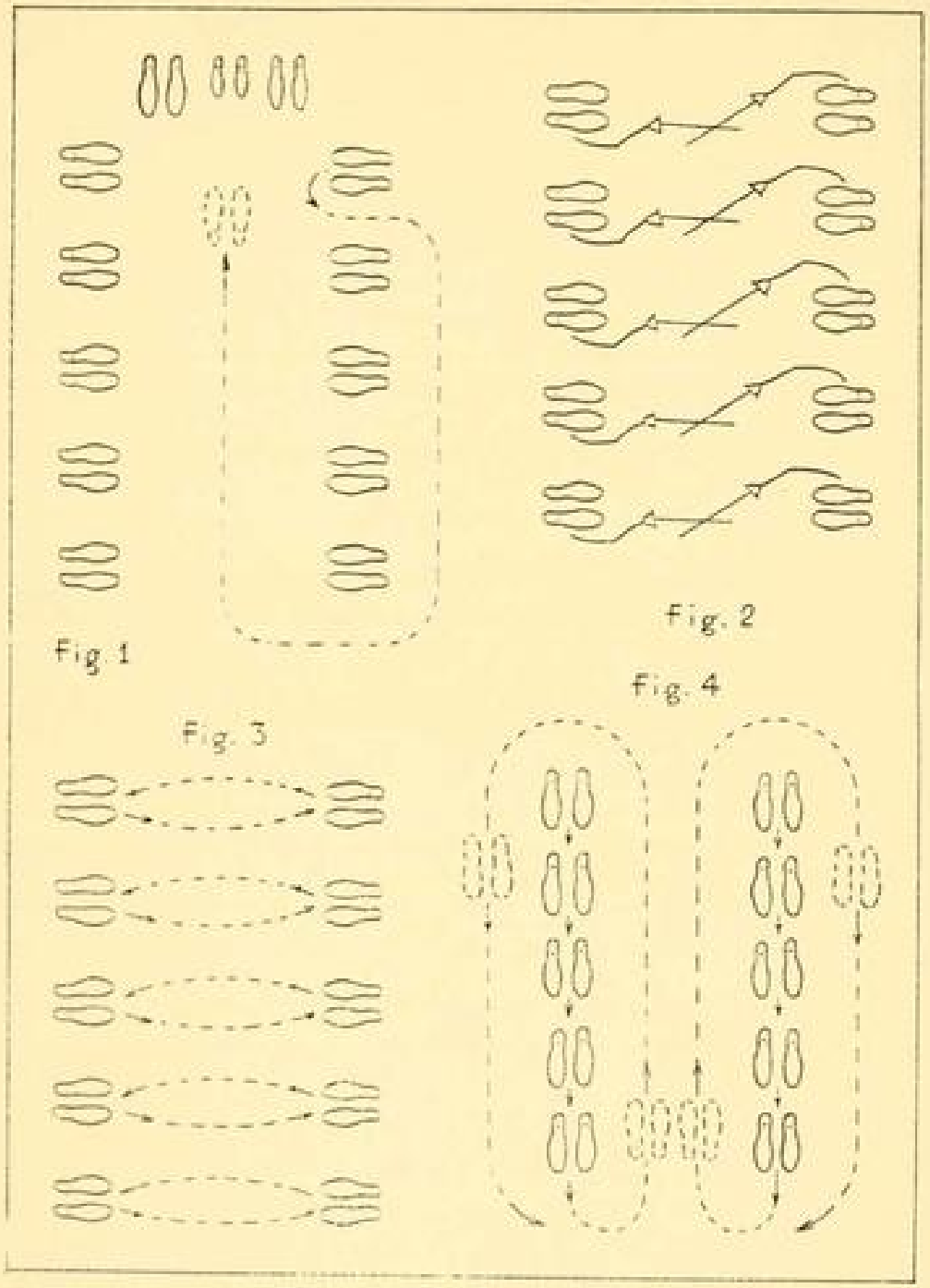

Gràfics de les passades més generals dels balls representatius o danses dramàtiques de la Catalunya Nova. Vegeu l'explicació dels gràfics a la pàgina 952.

despeses de la festa i del culte. La tarda de la festa, al so de la dolçaina i el tabalet, eren repartides coques de panoli als confrares. Al llogarret de Cabanes del Mestrat, al vespre, feien com una mena de processó a la qual prenien part un bon nombre de cavalcadures guarnides. Finida la processó, repartien una coca de panoli a cada genet. A Villarreal, després de la benedicció, els genets rebien una coca de pasta fina.

A Vilajoiosa s'havia celebrat una festa religiosa en una esglesiola dedicada a sant Antoni. Després de la festa feien unes rosquilles i les llança-

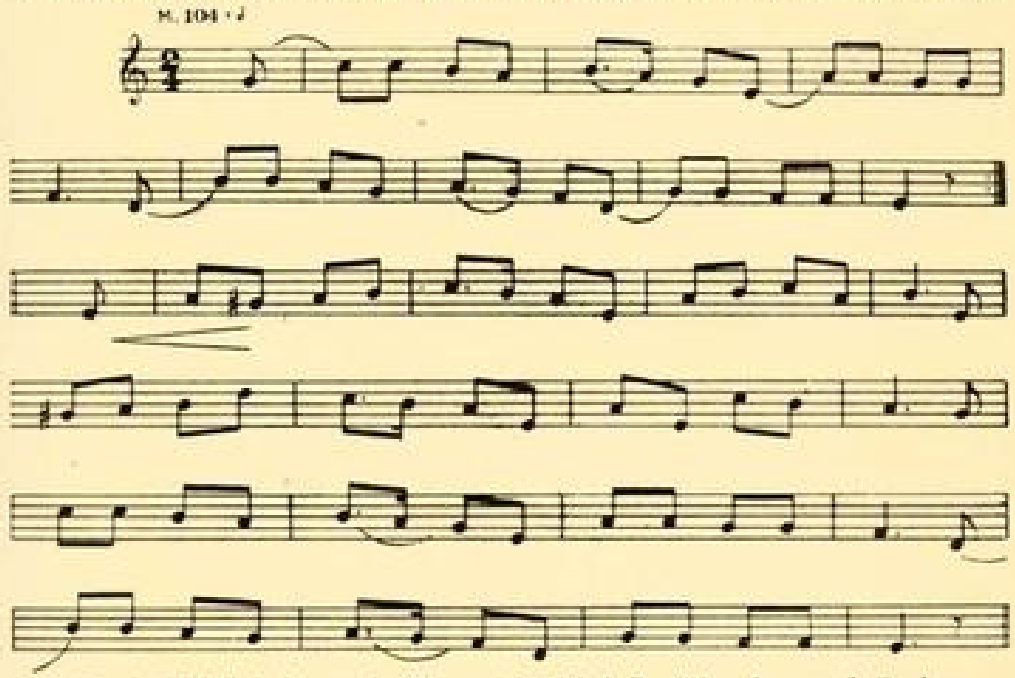

Tonada del ball de bastons de Vilanova i La Geltrú. Recollida pel mestre J. Tomàs.

ven al poble, que s'atropellava per agafar-ne a l'aranya i estiracabells. Hom els atribuïa gràcies i virtuts remeieres.

Els pastissers i ensaïmaders mallorquins veneren sant Antoni Abat. El dia de la seva festa és obligat de menjar llaminadures fetes a casa o comprades al pastisser. La musa popular se'n fa ressò amb les següents corrandes:

Sant Antoni és un sant vei,
es més vei que hi ha a sa ermita,
ell mos dóna pasta frita
i coques com un garbell.

Sant Antoni ha vengut
amb un ase amb quatre cames,
amb un covo d'ensaïmades
i una botella de suc.

Fins al segon terç del segle passat, el dia d'avui feia la seva festa major la ciutat de Vilanova i La Geltrú, que més endà va traslladar a la diada de la Mare de Déu de les Neus, per l'agost.

Una nota curiosa de les festes majors de la part oriental de la Catalunya nova era el teatre de plaça, qualificat en general de *balls* i, amb més pretensions, de *danses dramàtiques*. En aquest cas hom dóna al terme ball el sentit

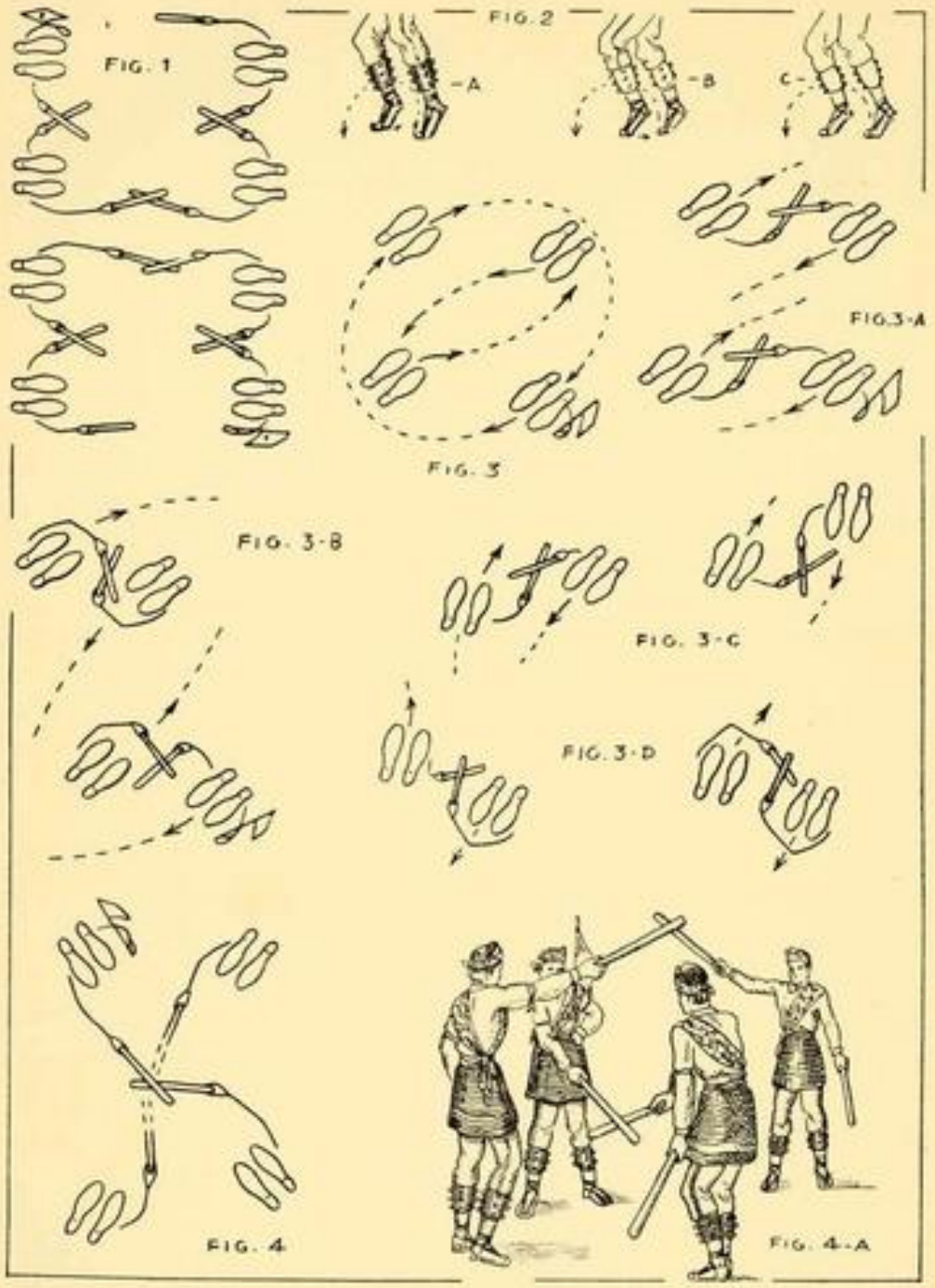

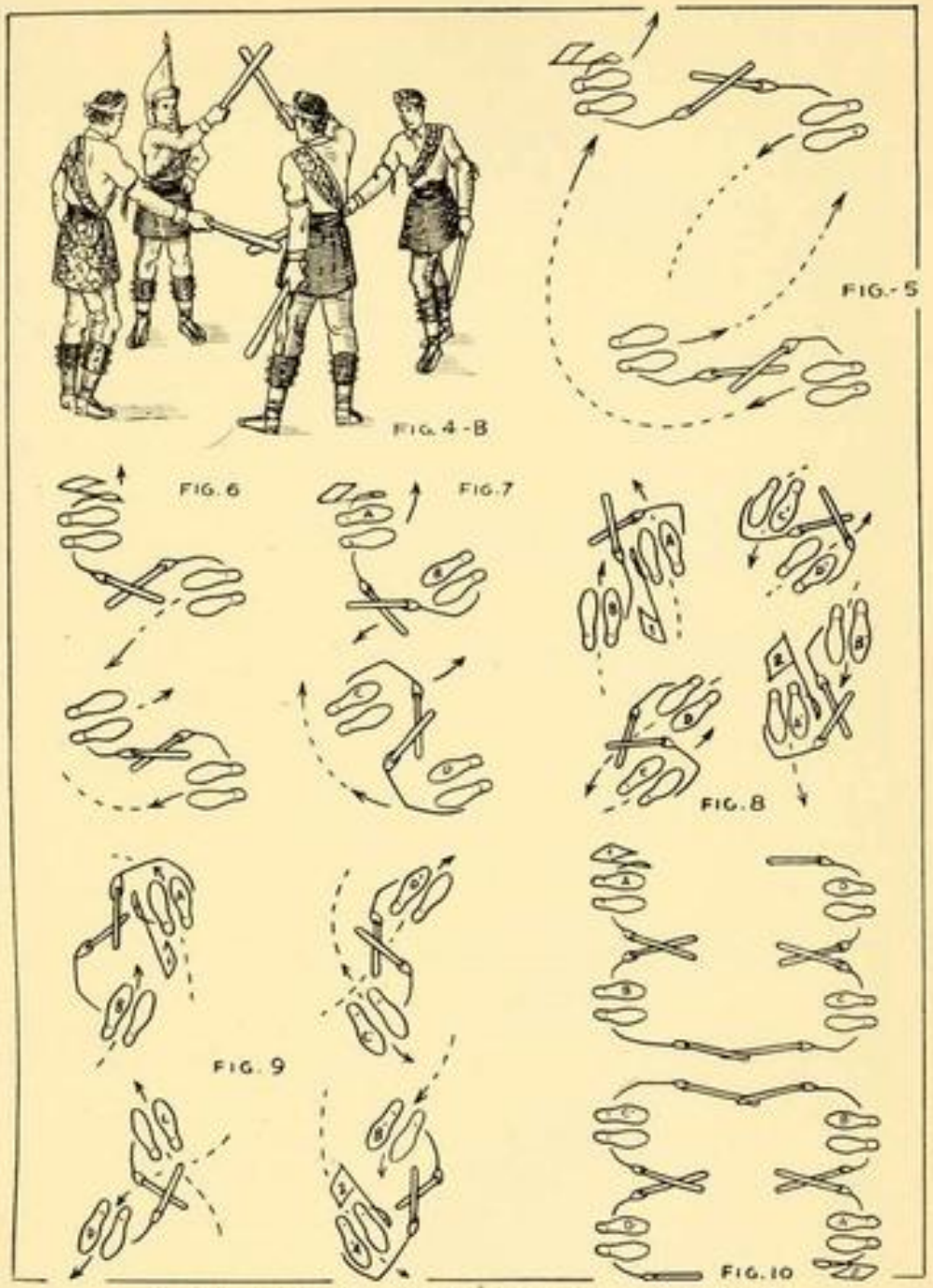

Recollit per l'autor. Vegeu l'explicació dels gràfics a la pàgina 952.

de comèdia que ja havia tingut en l'antigor. Entre aquests balls es poden distingir dos tipus ben diferents i d'origen divers. Els més interessants són, amb tota probabilitat, restes de cerimònies molt antigues que es perden enllà dels temps, pròpies de religions desaparegudes i àdhuc ignorades, molt difícils de determinar, però en el fons de les quals sembla endevinar-se un remot origen ramader o agrícola, que és el que havia omplert una gran part de la vida humana en els estats de cultura primària i que encara avui es manté en primer pla entre la població rural d'arreu del món, que és la que constitueix el nucli més important de la humanitat. Aquest tipus de balls es distingeix

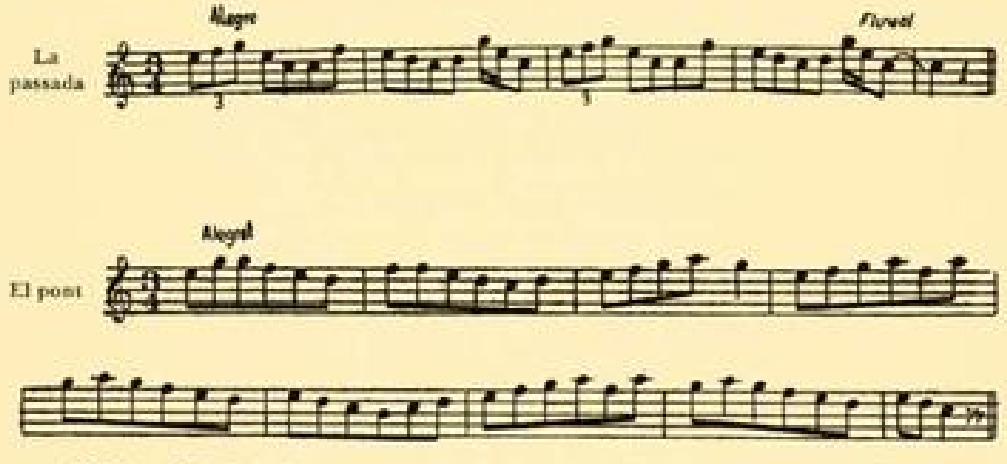

Melodia del Ball de Pastorets de Vilanova i La Geltrú. Recollida pel mestre J. Tomás.

gairebé sempre per la incomprensió del seu veritable significat per part de la generació actual i també perquè l'aspecte rítmic forma la part més important i en alguns casos única; com, per exemple, el ball de bastons i la moixiganga. I quan hi ha diàleg, rarament supera en importància el ball pròpiament dit, com avui entenem aquest concepte; com, per exemple, en el ball dels cercolets i en el de les gitanes.

El segon tipus és totalment contrari al de què hem parlat. Tota la importància se l'emporta el diàleg, i la part de ball és tan ínfima que moltes vegades només hi figura per a donar-li un escàs sentit musical. Els ballaires descabdellen un argument senzill de trama i planer tot ell, situat francament dins del pla de la comèdia. En uns moments donats de l'actuació fan unes passades o uns senzills punts de ball al so de tonades, per a reprendre altra vegada el descabdellament de l'argument. Aquesta mena de balls semblen ésser antics, però ni llunyanament poden comparar-se amb els altres sota aquest sentit. Molt probablement poden reconèixer una ascendència en els vells misteris representats dins les esglésies. Els documents que han arribat fins a nosaltres tots són moderns, tret del ball d'En Serrallonga; quant als altres, creiem que la gran majoria són vuit-centistes, escrits per plomes vulgars, gairebé analfabetes, que no honren gens les lletres i en molts casos estan inspirades en la literatura de canya i cordill.

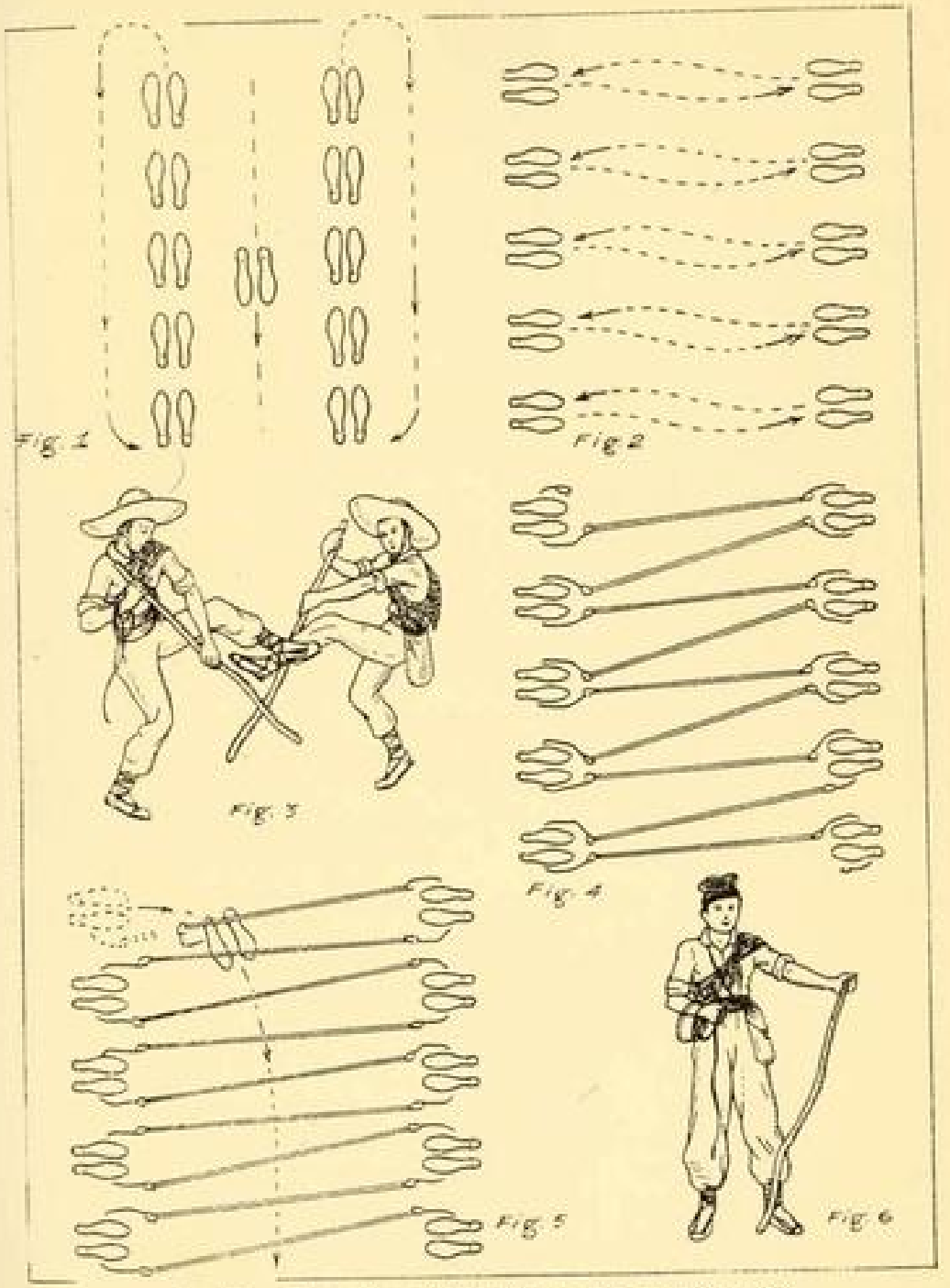

Recollit per l'autor. Vegeu l'explicació dels gràfics a la pàgina 952.

Entre els arguments dels balls ocupen un lloc important els que tracten del martiri i de la vida de sants; aquests arguments venien a ésser com una plasmació del sermó panegíric del sant patró de cada població, com una visió realista, feta a la plaça, de les paraules del predicador i del sermó a l'església. Aquest tipus de representacions no havia estat pas privatiu de casa nostra; s'havia estilat força per terres de França ja durant el segle xv i àdhuc molt probablement abans. Aquest gènere probablement cons-

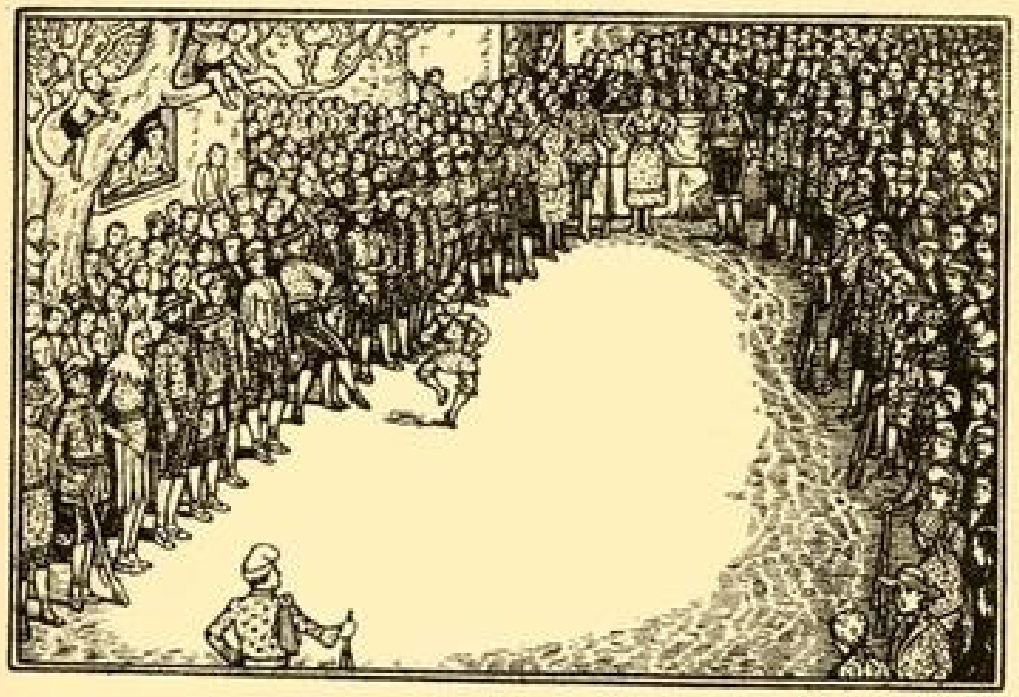

Representació del Ball d'en Serrallonga, segons un dibuix de Masgoumiery.

titueix el llevat dels balls de què parlem i al seu entorn han sorgit els de tema profà. Entre aquests n'hi ha de diversos tipus; uns de caràcter històric, com el dels moros i cristians que tracta de figurar fets i escenes de la lluita per la reconquesta entre la creu i la mitja lluna, i el de les galeres que volia simular la batalla de Lepant. Aquests dos no són del tot profans, puix que no deixen d'encloure sentit religiós. Hi ha balls de caient novellesc i d'aire cavalleresc, com, per exemple, el de don Manrique el trobador i el de la Rosaura, que havia estat, potser, el més popular de tots.

Un capítol molt important l'ocupen els balls que prenen per argument les malifetes i els estralls de bandolers i de bandits, balls plens de descripcions esgarrifoses que feien eriçar els cabells, però que eren molt del gust del públic senzill que els contemplava. Entre els balls d'aquest tipus mereix ocupar el primer rengle el d'En Serrallonga, que és el més vell i el més estès de tots, puix que àdhuc el trobem en terres d'enllà del Pirineu. Aquestes representacions tenien sentit seriós. La gent se les prenia amb molt bona fe i les anava a

veure més aviat per a instruir-se i meditar-hi que per a riure. Pocs són el balls que prenen to festiu, i per cert que són, altrament, els més vulgars i grollers de llenguatge; tals són el dels *malcasats* i el de les *criades*. Dels dos n'hi

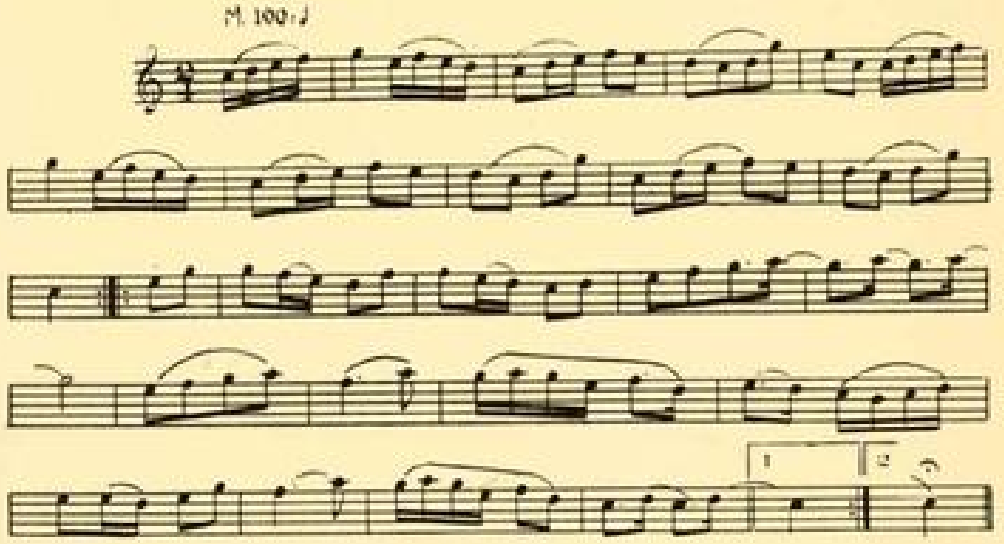

Personatges i melodia del Ball d'en Serrallonga, de Vilanova i La Geltrú. Recull de l'autor i transcripció musical del mestre J. Tomàs.

ha dues versions, una de tarragonina i una altra de penedesenca, ambdues ben poc estimables.

Com ja hem dit, la gran majoria d'aquests documents són vuit-centistes i, per tant, daten d'un temps de molta decadència literària. Són obra de gent

molt humil, sense estudis ni preparació. Per la influència de l'ambient, gairebé tots són dictats en castellà. Solien interpretar-los pagesos, gent inculta molt sovint, analfabeta, que no entenia el que deia, com tampoc no ho entenien molts dels qui els escoltaven. Degollaven bàrbarament el llenguatge, que ja d'ell mateix era pintoresc. El diàleg solia ésser transmès de viva veu, i la transmissió oral està sempre molt propensa a confusions i falses interpretacions. Els *parlaments* feien angúnia de sentir per orelles instruïdes, que eren ferides per un cúmul insuportable de barbarismes.

L'Estudiant del Ball d'en Serrallonga.

Els ballaires anaven vestits de manera més o menys adient amb el paper que representaven. Les robes sempre eren llampants i vives de color i, en termes generals, no brillaven per llur qualitat ni pel seu bon estat. Tampoc no es mirava prim en la propietat, i un mateix vestit era emprat per a balls ben diferents i aplicat a personatges molt diversos. Per la Catalunya nova el paper de dones sempre era interpretat per homes que vestien els hàbits femenins amb poca gràcia i moltes vegades àdhuc amb descuit intencionat i amb abandó desitjat. Tampoc no curaven gaire d'anar ben afaitats per tal de dissimular llur sexe i no s'estaven de fumar mentre feien el paper. Eren diversos els balls en què sortien moros, puix que aquesta mena de gent era molt del gust del públic. Els papers de moro eren els que tenien més requesta; tots els figurants preferien representar-los, car els hàbits que vestien gaudien de certa simpatia popular.

En tots els balls era obligat que hi hagués un diable, encara que la seva presència i intervenció fos baldera i arbitrària. Exercia l'ofici de bastaix dins de la representació i feia mecàniques accessòries. Anava i venia dins del clos, feia ganyotes i amb les seves maneres feia riure la gent. Quan calia una cadira per a seure algun dels altres figurants, el diable feia aquest ofici: s'ajupia a terra ben arronçat i l'altre seia al seu damunt. També feia de taula, posat de quatre mans a terra, quan s'havia d'escriure o de signar algun document. Era el qui tancava el ball amb un parlament gairebé sempre molt llarg i en català i de sentit ben còmic, sovint satíric i sempre sense cap relació ni concordança amb la representació. En molts casos aquest parlament era variable; cada any es feia diferent i adaptat a les circumstàncies, de fort sabor local i de sentit satíric ben intens. Cada any el parlament del diable constituïa una novetat que feia acudir molta gent a la plaça per tal de sentir-lo i de veure què diria i a qui criticaria. Hom podria dir que l'actuació del diable se n'emportava tota l'atenció, puix que la resta del ball cada any era igual i tothom la tenia prou vista. El diable era el captador i per això era el darrer de parlar, perquè així no distreia el curs ni l'argument del ball, i com que la seva paraula era l'esperada, la gent no se'n podia anar abans d'acabar el ball. Altrament, com que el diable era qui havia fet riure els espectadors i qui havia donat la nota còmica de la facècia, quan passava el platet la gent no gosava negar-li una almoina. En els manuscrits dels balls aquest personatge és qualificat de *diable burleta* o *burlón*.

Bandoler o trabucaire del Ball d'en Serrallonga.

En les poblacions petites només solia ballar-se el ball de la vida del sant patró. Un veí d'empresa curava de l'organització, moltes vegades per tradició familiar. En molts casos els intèrprets també solien fer llur paper per costum tradicional vinculat en la família. El qui tenia cura de l'organització solia posseir el text manuscrit, i quan algun figurant no volia seguir en cercava un altre i li ensenyava el paper. Les robes, a voltes, eren del qui actuava de director; altres, de cada figurant, i també hi havia casos en què eren del comú. La representació solia ésser assajada en algun corral, molí, hostal o altre indret espaiós, apartat, si era possible, del nucli de la població per tal d'evitar que la mainada envaís l'escenari i també perquè no s'esbravés abans de sortir a la plaça. Hi havia casos en què la població tenia interès que es fes el ball i subvencionava els qui el feien, i d'altres en què era fet espontàniament. Gairebé sempre les colles captaven. Com ja hem dit, el captador era el diable. Solia demanar la voluntat als espectadors en termes molt acusats i obligats, i al qui no donava res li ventava un cop al cap o al darrera amb una bufeta que portava per a aquest objecte; cop que, sense fer cap mal, produïa molt de soroll i descobria que el qui el rebia no havia donat res. Per tal de no passar per aquest ridícul tothom solia donar.

A les poblacions importants hi havia qui es dedicava a organitzar balls en pla de negoci, com una empresa teatral, i formava colles o companyies. Aquestes colles representaven diferents balls, i anaven per les poblacions a ballar per les festes majors. També sortien en d'altres moments. Els caps de colla actuaven com d'empresaris i curaven de la indumentària, que solia ésser seva, així com l'escàs utillatge que precisava. Aquestes colles solien portar una tenda de roba que plantaven en un indret adequat que servia com de cambra per a mudar-se a conveniència, en general només les parts principals, car molts dels figurants feien diferents papers amb un mateix vestit.

Hi havia dues maneres de disposar la representació. La més corrent, sobretot per la Catalunya nova, era que els figurants es dividissin en dues

rengleres encarades, amb un espai entre elles d'un parell o tres de metres. A la part superior de les fileres se situaven els personatges principals que portaven el pes de la facècia com si presidissin l'escena. A voltes a llur darrera o a la vora d'ells hi havia els músics. Generalment els actuants se situaven dins de les rengleres per ordre d'importància. Els qui actuaven molt o feien papers importants ocupaven els llocs del cap de rengle i els qui gairebé no deien res se situaven al cap contrari. Cada u, en parlar, donava un

Capçalera del romanç d'en Serrallonga que els ballaires prenien per model de la indumentària. (Col. de l'autor.)

parell de passes endavant del rengle i es collocava enmig de l'espai que hi havia entre les dues fileres, que venia a constituir com l'escenari; allí feia la seva comesa i, un cop havia de sortir de l'escena, es reintegrava al seu rengle. En els balls de bandolers els qui feien el paper de lladre, cada vegada que sortien en escena engegaven un tret. L'altra disposició, menys comuna, era la de formar una rodona en lloc de rengles. El mig també feia l'ofici d'escenari.

La coreografia era molt senzilla. De tant en tant, i a voltes cada vegada que sortia un nou personatge en escena, si el diàleg no era molt trencat, els actuants feien una passada, que consistia a entrecreuar-se diferents vegades les dues rengleres de cara a cara, passant la de la dreta a l'esquerra i al revés tantes vegades com permetia o exigia la durada de la tonada. També es feien passades de dalt a baix, o sia que cada rengle girava damunt d'ell mateix en tota la seva llargada, igualment les vegades que marcava l'extensió de la melodia. Hi havia balls en què tots els figurants portaven una es-

pasa, encara que el seu paper no ho comportés i àdhuc que hi fos oposat. Abans de fer les passades i en altre moment adient, els ballaires feien la *peleia*, que consistia a creuar les armes els de l'un rengle amb els de l'altre, sempre al compàs de la tonada i marcant un ritme.

És molt curiós d'observar una notable diferència entre els balls de la Catalunya vella i els de la nova. Els de la primera són més arcaics, tenen un valor literari més gran i són escassíssims els de caràcter dialogat, entre els quals ocupa un lloc molt important el ball d'En Serrallonga, que n'és gairebé l'únic. És així mateix interessant de remarcar que a la vella Catalunya els papers de dona són interpretats per dones, mentre que per la nova les dones mai no surten a fer còmedia a la plaça i llurs papers els fan homes, com ja hem indicat suara. També és curiós que, a la Catalunya nova, el sentit del ball és gairebé inexistent i que tota la coreografia es limita simplement a les passades de què hem parlat, que no poden ésser considerades com un veritable ball dins del valor actual del concepte. Per la vella Catalunya, en canvi, en molts moments, els actuants ballen sols o en companyia d'algun altre i a voltes balla tota la collada.

En Serrallonga, segons una capçalera de ventall. (Col. de l'autor.)

Les contrades on aquests balls havien estat més estesos eren el Camp de Tarragona i el Penedès, i més a la primera que a la segona. A Tarragona, hom tenia interès que hi intervinguessin com més figurants millor; tant és així que, per tal que les colles fossin ben nombroses, hom afegia *volants*, que, fos quin fos l'argument del ball, anaven vestits com la gent benestant del segle XVII amb llargues i folgades capes de colors i duien espasa que creuaven en fer la *peleia* i brandaven quan feien les passades.

Per a donar una idea de la importància que el teatre de plaça havia assolit en les festes majors de les contrades occidentals de la Catalunya nova, bastarà dir que per la festa de Vilanova de l'any 1860 van sortir disset balls, sis del tipus arcaic, a què ens hem referit, i onze de producció moderna, probablement vuit-centista o tot al més set-centista. Entre els primers figura el ball de bastons, conegut universalment, i del qual a casa nostra, fins ara, s'han ballat més de cent versions. Sembla que es tracta de la supervivència d'una cerimònia ritual agrícola, i que els bastons d'avui eren, primitivament, els garrots emprats per a remoure la terra abans de la descoberta de l'aixada,

de la fanga i més tard de l'arada. En temps helènic, les eines de treballar la terra foren mudades per espases o d'altres armes i la dansa ritual prengué aspecte pírric i guerrer. La indumentària típica dels ballaires conserva encara molt deix del vestit propi dels camperols grecs i no pas dels guerrers o soldats d'aquells temps.

No en tots els balls de bastons hom pica a terra; precisament són en gran majoria aquells en què hom no copeja el sòl. Sembla que hi ha ver-

Gravat que il·lustra la història de literatura de fil i canya d'en Joan de Serrallonga que els ballaires prenien per model de la indumentària. (Bibl. de l'autor.)

sions d'aquest ball que poden recordar antigues pràctiques de caràcter mèdic. Poden tenir aquest aspecte les versions del nord d'Escòcia, que es consideren les més ben conservades i les que poden recordar més el sentit originari. Generalment aquest ball sol constar de vuit ballaires, un dels quals duu una bandera i fa de cap de la dansa. La senyera sol ostentar la imatge d'un sant; a Escòcia, la de sant Jordi. El banderer recorda l'antic bruixot, màgic, o metge d'avui, que combat contra els set esperits de la malaltia, figurats pels seus companys, i tracta d'extingir el mal amb llur venciment. Sistemes mèdics màgics per l'estil estan encara en ús, entre pobles de cultura retardada, per a guarir diversos mals; sobretot la taràntula hom la guareix amb balls de bastons o d'espases.

Hom creu que els cascavells, campanetes i d'altres elements sonors i sorollosos que adornen els vestits dels dansaires, igualment que les cintes i

d'altres penjarolles de coloraines que lluceixen els ballaires de danses representatives que van vestits de manera especial per al ball, tenen caràcter d'amulet; per tant, en termes generals, hom pot suposar que els balls representatius de cascavells i de bastons reconeixen origen màgic o religiós de cultes molt reculats i de concepcions molt allunyades del sentit actual.

Un altre dels balls d'aquesta família és el dels pastorets. Els ballaires van vestits a tall de pastor. Duen un garrot massís que els dóna certa pa-

Gravat que il·lustra la història de literatura de fil i canya d'en Joan de Serrallonga que els ballaires prenien per model de la indumentària. (Bibl. de l'autor.)

ritat amb els bastoners del ball anterior. Van proveïts d'una bassetja, amb la qual en diferents moments fuetegen fortament el sòl de manera accessòria i completament baldera al sentit i argument del diàleg. També salten tan alt com poden, així mateix sense explicació lògica dins de la representació. Acaben fent un pont amb els bastons, per sota dels quals desfilen els ballaires. En aquest tipus de representacions hom té els detalls esmentats com a indicis reveladors d'un origen ritual, generalment agrari.

D'aquesta mateixa faisó també van sortir la moixiganga, el ball dels cercolets, el de les gitanes i el dels valencians. D'aquestes danses només n'hem pogut trobar les melodies. En donarem detalls en parlar de versions pròpies d'altres localitats i quan tractem de llurs festes.

Dels balls qualificats pomposament de danses dramàtiques van sortir el d'En Serrallonga, el dels Moros i Cristians, el de la Sebastiana del Castillo,

el de la Rosaura, el dels Malcasats, el de Dames i Vells, el dels Cavallers, el Bon Jesús, el de Santa Margarida, i el de Sant Antoni, al qual devia anar probablement agregat el dels diables. El més ranci, de segur el millor, devia ésser amb tota certesa el d'En Serrallonga. Hi intervenien un gran nombre de personatges, entre els quals figuraven els bandolers de més fama popular que van campejar pel nostre país durant els tres segles anteriors a la redacció del text. Tots ells, d'un a un, es presentaven al gran heroi popular per a demanar-li que els admetés en la seva companyia; a títol de mereixements exposaven un llarg rengle de malifetes i de crims truculents, esgarrifosos i repugnants. Dialogaven amb el protagonista, que comentava allò que li deien i sempre acabava admetent-los a la partida. Les escenes sempre començaven per la forma invariable de: — Serrallonga, Déu vos guard. — ¿Qui sou vós, que no us conec? — Jo sóc en ..... —, frase que ha esdevingut popular i que ha pres un aire mig proverbial.

Els bandolers anaven armats de trabucs i, abans de començar llur parlament i a tall de salutació, engegaven un tret. Al cap dels rengles se situaven en Serrallonga i la seva muller na Joana, paper que feia un home. Hi havia versions en què també sortia un infant, qualificat de bordet i que simulava ésser fill de la parella. Entre els figurants hi havia un estudiant que volia recordar el bandoler d'aquest nom. Duia capa molt tronada, barret bicorne i una guitarra que toquejava. Sortia cantant i deia que, després de set anys d'anar a estudi, només havia pogut aprendre aquells salms, i es treia uns quants naips de la butxaca i els tirava pel damunt del públic. També sortia un gabatx, que així mateix recordava un lladregot antic. Parlava xampurradament i constituïa el graciós de la facècia. Formada la quadrilla amb l'admissió de tants pretendents com es presentaven, es figurava *l'emboscada*. Amb unes branques de mata de pi simulaven un bosc a un extrem de la plaça. Darrera se situaven en Serrallonga i la seva dama, que es disposaven a menjar asseguts a terra. La colla s'escampava. Sortia un cavaller de bracet amb una dama. Els bandolers tractaven d'assaltar-los. Sonaven molts trets que engegaven els lladres i uns mossos d'esquadra que, sense gaire esforç, capturaven en Serrallonga i la seva companya. L'heroi es dolia de la seva desventura i deia que no feia gens valent agafar un home mentre està bevent i que, de no ésser per aquesta circumstància, la força no l'hauria pas agafat. Com més masega es produïa i com més trets s'engegaven, hom tenia per més bona la ballada.

El ball de Santa Margarida era un dels que agradaven molt al públic, perquè hi sortien molts moros que formaven la cort del rei pare de la santa. El paper de la protagonista el feia un minyó barbamec i escarit, vestit de noia, carregat de braçalets i de cadenes, per tal de donar la sensació de màxima riquesa, com pertoca a una princesa. Hom també procurava que figurés estar dotada de bellesa excepcional. El rei, son pare, s'enamorava follament d'ella i la volia fer la seva esposa. El públic tot s'esborronava. En veure que no en podia treure res, el rei tenia la pensada de casar-la amb un cavaller de la seva cort amb l'intent de desfer-se'n un cop casats i poder dominar llavors la seva filla vídua. La donzella li diu que ella és cristiana i que només pot rebre Jesús per marit. La indignació del pare no té límit i, aconsellat pels qui l'envolten, la fa tancar en una presó molt ròtega amb ordre que només li donin menjar ben salat sense una gota d'aigua. La donzella, per una finestra

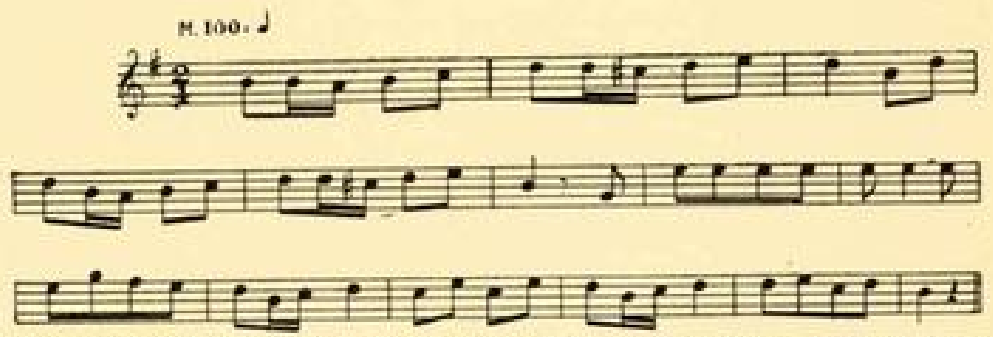

Personatges i melodia del Ball de Santa Margarida, de Vilanova i La Geltrú, recollit per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

que hi ha a la tenda que li fa de presó, demana aigua als seus germans i germanes que juguen i salten pel rotlle. Ells la maltracten i se'n riuen. Les germanes diuen que li'n durien, però que tenen por de llur pare. Només se'n compadeix la seva pobra mare; però no la pot ajudar i la desventurada donzella es mor de set. Mentrestant també mor el seu pare ennig d'una ràbia desesperada.

El ball de la Sebastiana del Castillo era d'argument truculent i esgarrifós. La protagonista era una donzella que es va lliurar a la mala vida perquè els

seus pares no la van deixar casar emb el que ella estimava i per a privar-le'n la van tenir un any segrestada. Ella aconseguí escapar-se del lloc on la tenien reclosa, va matar els seus pares, germans i tot un llarg enfilall d'altra paren-

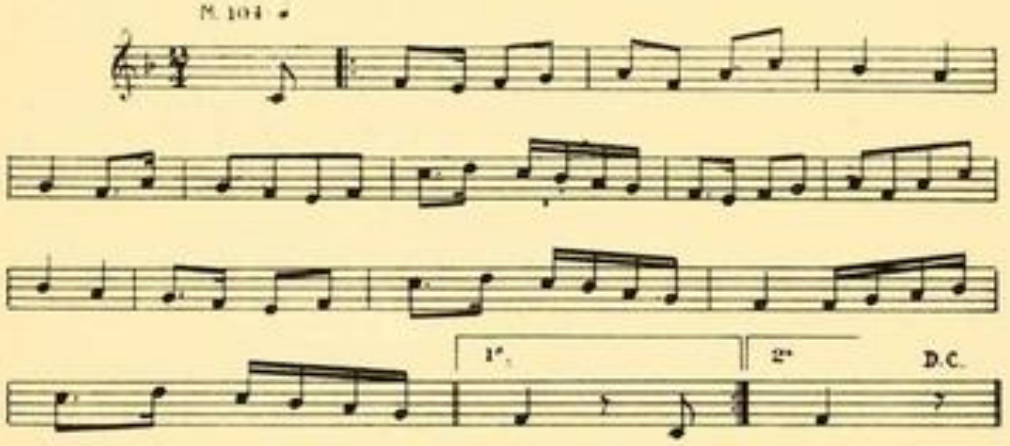

Ball de la Sebastiana del Castillo, de Vilanova i La Geltrú. Recull de l'autor i transcripció melòdica del mestre J. Tomàs.

tela, es va llançar al bandolerisme i va cometre mil crims, barbaritats i estralls. Les facècies d'aquesta heroïna popular foren profusament contades per la literatura de fil i canya i en ella degué inspirar-se l'autor del ball. És interessant d'observar que les diferents capçaleres de romanç que coneixem, que expliquen els fets d'aquesta dama furiosa, totes ens la presenten a cavall. Això degué fer que el poble també se la imaginés cavalcant. El protagonista

del ball simulava així mateix anar a cavall d'un dels cavallets de cartó, típics de la coreografia popular de què parlem diverses vegades. Resultava grotesc veure una dona malfardada fent d'heroïna de grans malifetes, cavalcada en un cavallet de per riure, i com per sota de la gualdrapa, que dissimulava els inexistents peus de la falsa bèstia, sortien les calces de vellut i les espardenyes de set vetes del pagesàs que feia el paper de la terrible dama. Aquest

Capçalera d'un romanç set-centista tortosí de la Sebastiana del Castillo, el text del qual degué servir per a la redacció del ball. (Col. de l'autor.)

ball havia tingut molta requesta, probablement pel detall pintoresc de la dama muntada, que li donava un caràcter especial i grotesc, puix que àdhuc matava els seus pares cavalcant i perpetrava tots els seus crims sense baixar mai del suposat cavall.

El ball dels Malcasats és una variant del de Dames i Vells i l'un i l'altre vénen a tenir el mateix argument: uns matrimonis malavinguts, que es presenten davant de les autoritats perquè els posin pau o els divorciïn. En el de Dames i Vells, les raons prenen per base una gran diferència d'edat entre el marit, que no s'aguanta de vell, i la seva muller, encara ben jove i eixerida.

Quelcom d'això hi havia també en el ball dels Malcasats, però no constituïa la base de la farsa ni es presentava tan exagerat com en el ball de Dames i Vells. Les autoritats estaven representades pel jutge, el rector i l'agutzil. Davant seu desfilaven matrimonis de diferents estaments i posicions so-

cials, cavallers, menestrals, pagesos, propietaris, mariners i gent d'oficis. Ell i ella exposaven a les autoritats un enfilall de greuges pintorescs i excèntrics, per tal de provocar la rialla de la gent. Els defectes que adduïen no eren pas gaire repolits, i tot el diàleg era molt baix de sostre, groller i barroer, sense arribar a ésser indecent. La qualitat i el nombre dels greuges, sotmesos a verbal, variaven segons les parelles; en unes feia l'efecte que la raó

Capçalera d'un romanç vuit-centista barceloní de la Sebastiana del Castillo, el text del qual degué servir per a la redacció del ball. (Col. de l'autor.)

era del marit, mentre que en d'altres, indubtablement, la tenia ella. El jutge solia donar-los bons consells i apaivagar-los, dins d'un pla més o menys jurídic i legalista, mentre que el rector els aconsellava sota un punt de vista moral; l'agutzil, en canvi, tot era ràbia i fúria i els volia portar a tots a la presó, com a mínim. Els ballaires anaven vestits amb més o menys propietat i, sobretot, amb robes molt llampants. Els qui feien el paper de dona solien portar robes molt vistoses, però vestides de manera ridícula que ja expressament els donava mal aspecte.

Dels altres balls representatius, que van sortir l'any referit, no en tenim dades prou concretes. En coneixem d'altres versions, pròpies d'altres festes; els explicarem quan ens hi referim. El repertori de les danses dramàtiques fou augmentat en diferents anys següents; entre d'altres, van sortir el ball de les Criades, el de Sant Francesc, el de l'Espinelda, el de *Manrique el Tro-*

vador, i encara d'altres. El ball de les criades representava un seguit de diàlegs entre unes serventes i llurs amos. Per regla general ells eren repre-

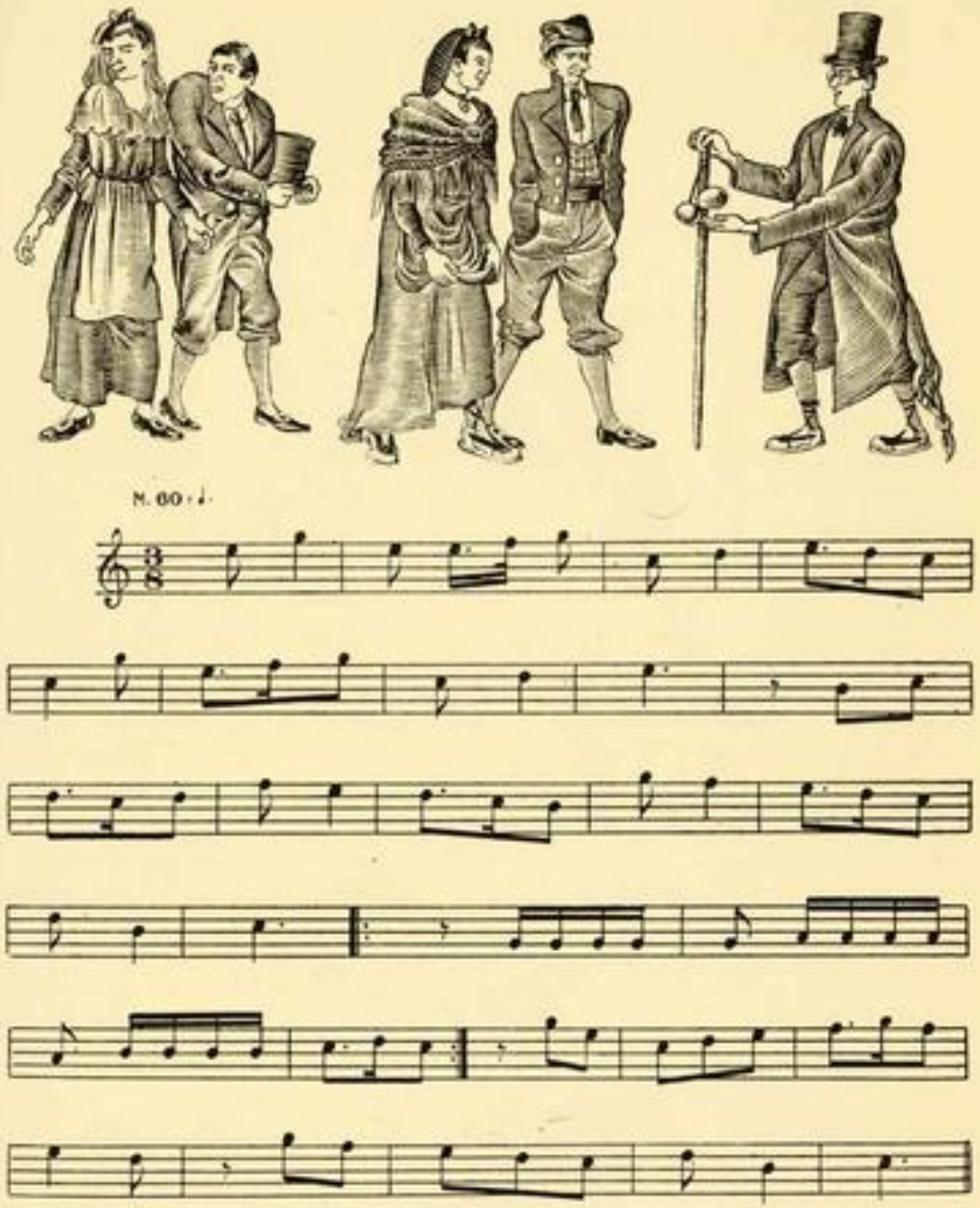

Personatges i melodia del Ball dels Malcasats, de Vilanova i La Geltrú. Recollit per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

sentats sota un aspecte ridícul i poc seriós, i elles més aviat eren llestes. Era el ball més baix de to i de llenguatge més vulgar. No tenia cap valor literari i només era estimable pel fet de la seva existència. Constituïa una

peça còmica i burlesca, dins del repertori del teatre vulgar de plaça. La nota pintoresca depenia més de la interpretació que del diàleg i del document per ell mateix. Ells es presentaven vestits de manera grotesca i fingint ésser esguerrats i deformes: uns geperuts, altres grossos com una bóta; uns figuraven ésser coixos, mentre que d'altres anaven ajupits i cargolats com un cuc. Elles anaven exageradament mal vestides. Era costum que tots parles-

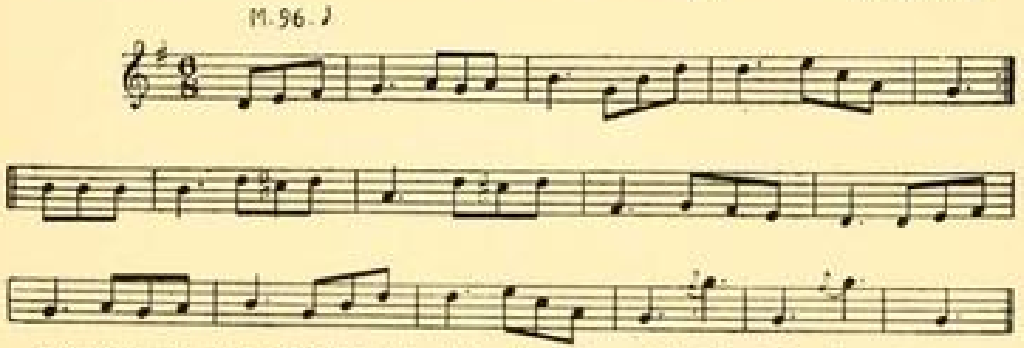

Personatges i melodia del Ball de les criades, de Vilanova i La Geltrú. Recollit per l'autor. Transcripció melòdica del mestre J. Tomàs.

sin defectuosament, uns papissot, altres farfallós com si fossin quecs, alguns feien embuts, mentre que n'hi havia que parlaven a tall de boca plena i de mastegatatxes. N'hi havia que, per a parlar defectuosament, es posaven una avellana dins de la boca; també hi havia qui es posava la llengua damunt les dents de baix i entre aquestes i la part interior del llavi. El nom dels personatges donarà una idea del to del ball; tals eren: Berenguer, Serafí, Pelagalls, Tomaca, Ulls de Vidre, Badoca, Don Salvador, Carnús, Carolina, Fleciana, etc.

El ball de *Manrique el Trovador* era de caient cavalleresc. L'argument s'assemblava un xic al de l'òpera *El Trovador*, parodiada i ridiculitzada per Frederic Soler. El text i l'argument estaven inspirats en una novella de fil i

canya d'autor ignot, editada per l'imatger Joan Llorens de Barcelona. Figurava un trobador follament enamorat d'una dama anomenada Elionor. Un germà d'ella veu els amors amb mals ulls i ajuda un cavaller que pretén la mà de la seva germana. Roben el llaüt del trobador, i el galant, protegit pel germà, va a fer una cantada a la donzella. Paren una emboscada al trobador

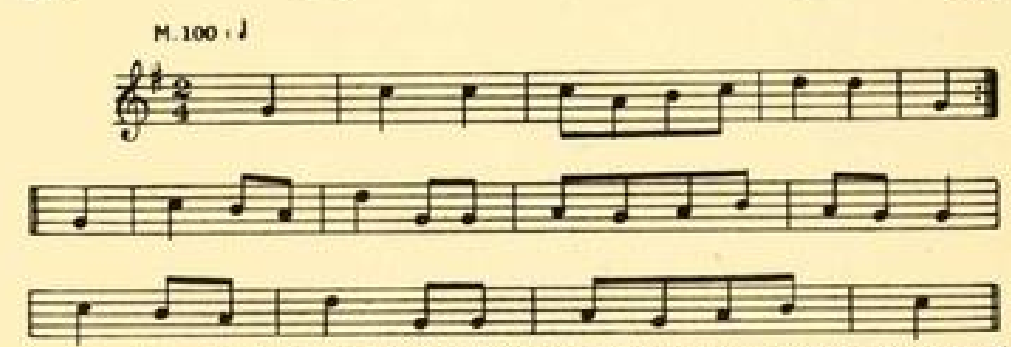

Personatges i passada del Ball de *Manrique el Trovador*, recollit per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

i sostenen un desafiament. El trobador s'evadeix de la presó i es topa amb el germà de la dama, que es troba en un trànsit difícil, i li salva la vida. Després de moltes peripècies la donzella es fa monja. Li fan veure que Manrique ha mort en una batalla. Quan torna el trobador i sap que Elionor s'ha fet monja va a fer una cantada al peu del convent, acaba per robar-la i fugen plegats. Després de moltes batusses, el germà de la dama fa escapçar el trobador, que hom creia fill d'una gitana. Un cop mort, la gitana confessa que Manrique i la dama eren germans, puix que ella havia robat el trobador del bressol de casa d'Elionor quan era infant, i l'havia criat fent-li creure que

era la seva mare. Aquest ball agradava molt. Els figurants vestien amb robes molt llampants. Hi havia gent que s'entendria en veure'l i les dones llagrimejaven.

El ball de l'Espinelda, o de l'Espinela, prenia per argument les malifetes i valenties d'una heroïna bandoleresca de literatura de fil i canya. La protagonista es presentava com a autora d'una llarga renglera de malvestats i de truculències esgarrifoses, que entusiasmaven els espectadors. Intervenien en la facècia un gran nombre de figurants. S'engegaven molts trets i es produïen dues o tres masegues o remolins, semblants als de l'emboscada del ball d'En Serrallonga.

Gravat de la *Historia del Amante Trovador*, obra de literatura de fil i canya que servì d'inspiració per a compondre el Ball de *Manrique el Trovador*. (Bibl. de l'autor.)

El ball de sant Francesc de Paula figurava una facècia entre cristians i mahometans. Sortien molts moros i molts turcs assessorats per un emissari del diable. La reina turca, amb gran urc i orgull, tramava una gran conjura contra uns cristians, ajudada per una colla de saigs armats amb grans simitarres de fusta i aconsellada per uns dimoniets amb llarga cua feta amb un forc d'alls. Un àngel protegia els cristians, que, ajudats per sant Francesc, desbarataven els plans de la reina, i la facècia acabava amb un gran triomf de la creu damunt de la mitja lluna.

A part dels balls teatrals i representatius, el poble es lliurava a la dansa emotiva com un dels esplais que més van fer vibrar les generacions del segle passat. La societat de bon to ballava la pavana en salons i sales de ball, mentre que el poble feia el ball més humil i senzill, però no per això mancat de gaia i sana emoció i fresca gentilesa.

Gravat de la *Historia del Amante Trovador*, obra de literatura de fil i canya que servì d'inspiració per a la redacció del Ball de *Manrique el Trovador*. (Bibl. de l'autor.)

A Mallorca tenen sant Antoni per patró algunes poblacions, entre elles les d'Artà, de Manacor i de la Pobla, les quals celebren, aquest dia, llur festa major.

La quitxalla barcelonina, avui, comprava l'auca de la vida de sant Antoni, que es veia exposada per les parades i botigues que venien auques. Aquesta auca comprenia la vida del sant d'avui a la primera part, i la de sant Antoni de Pàdua a la segona. Com que l'auca costava un quarto, quantitat important per a la mainada d'aquells temps, els qui no comptaven amb tant de capital compraven només mitja auca, la que es referia únicament al sant

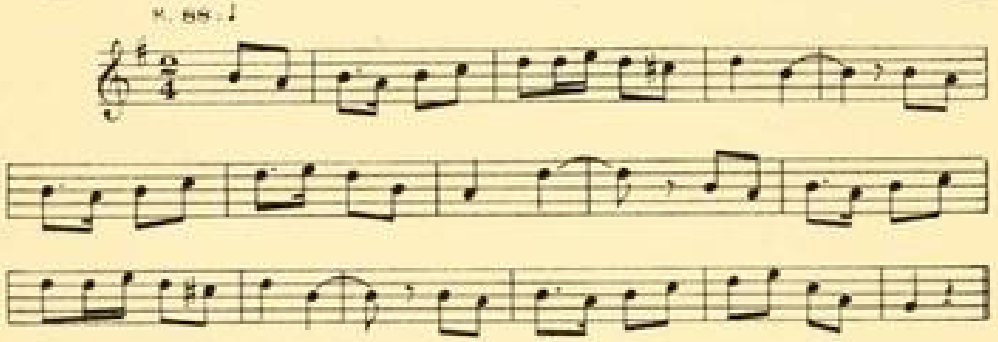

Personatges i melodia del Ball de l'Espinelda, de Vilanova i La Geltrú. Recollit per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

Capçalera d'un romanç set-centista de la vida d'Espinelda, que degué servir per a la redacció del text de la representació. (Col. de l'autor.)

d'avui, que valia tan sols un xavo. I els botiguers d'aleshores, pacients i bondadosos, tallaven l'auca pel mig i servien al menut client que els feia poca cosa més d'un cèntim de consum.

Avui els cantirers de Miravet començaven a reunir la terra que volien emprar per a fer càntirs, destinats a mantenir i fer l'aigua fresca, i feien com

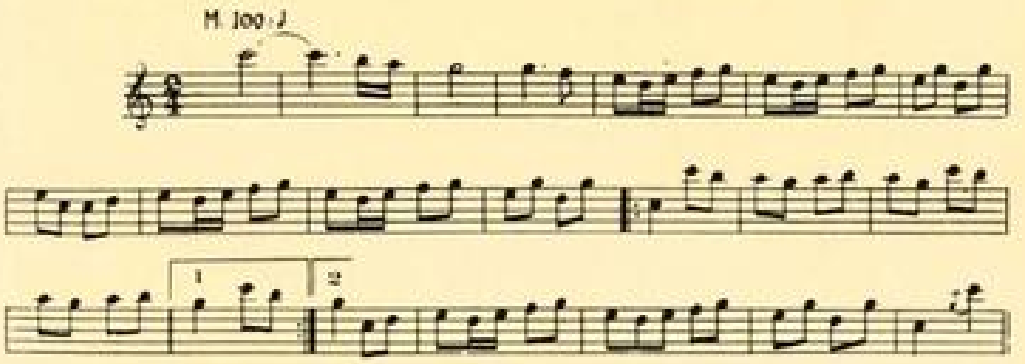

Personatges i melodia del Ball de Sant Francesc, de Vilanova i La Geltrú. Recull de l'autor i transcripció melòdica del mestre J. Tomàs.

a mínim un càntir. Hom creu que, per aconseguir que els càntirs facin l'aigua fresca, han d'ésser fets amb argiles fredes i en temps de força fred.

La mainada de Porrera, de Duesaigües i d'altres poblacions de la rodalia, durant tot l'any fa arreplega de testos, pedallassos, palets i pedregall menut, i avui comença a tirar-ne per les portes i pels baluards de les cases. El costum dura fins a les Carnestoltes.

1 Del gran San Antonio Abad
escuchad todos la historia
y su virtud imitad

2 Al nacer sus padres vieron
en aquel niño gentil
un santo y le bendijeron.

3 Con ferviente devocion
á la iglesia siempre iba
á rezar con gran uncion.

4 A turbar sus oraciones
van cambiados en mosquitos
los demonios en legiones.

5 Tras figuras horrorosas,
Le aparecen lindas damas
En posturas licenciosas.

6 Mientras ora va el demonio
y en angel se le presenta,
pero Dios protege á Antoni...

7 En sus carpes, rabiosas,
hunden sus garras terribles
unas fieras espantosas.

8 Rezando se libra el santo
de figuras asquerosas
y así se rompe el encanto.

9 Amenázale el demonio
con matarle de un lanzaso,
mas nada amedrenta á Antonio.

10 Se presenta en su oracion
un gran mónstruo sin igual,
mas sigue con devocion.

11 Con su cruz tan milagrosa
aleja segunda vez
la vision más asquerosa.

12 Con un no muy santo intento
á rebato toca el diablo
la campana del convento.

4 Huerfano el santo quedó
y dando su bien al pobre
del mundo se retiró.

5 La contemplacion divina,
siendo del santo el anhelo,
al desierto se encamina.

6 De negro niño el demonio
al santo aparece un dia,
pero de él huye Antonio.

10 Al ver del demonio el fuego
opone la cruz divina
y lo rechaza luego.

11 Le presenta una fortuna
el demonio tentador
y en él no hace mella alguna.

12 Mitigando su dolor,
en trance tan apurado
aparecele el Señor.

16 Emprende el santo un camino
y á pasarle muy gustoso
se ofrece un jóven marino.

17 En hermosa y fina dama
el demonio convertido
del santo la atencion llama.

18 Háblale de casamiento
mas él con decir: «¡Jesús!»
hace que ella huya al momento.

22 Al agua un dia cayó
un molinero, y el santo
de aquel trance le sacó.

23 Tambien en sus últimos años
el demonio le tentó
sufriendo mil desengaños.

24 San Antonio Abad murió
y á pesar del diablo, un angel
al cielo se lo llevó.

Segons la primera part de l'auca de la vida d'aquest sant i de la del de Pàdua.

A Mallorca la mainada volta pels carrers en grans colles proveïda d'esquelles, campanes, llaunes i tota mena d'estris a propòsit per a armar soroll, i no para de fer-los moure i de produir com més aldarull i renou millor, alhora que canta i crida a desdir. Així mateix, els infants, tant nens com nenes, aromatitzen els carrers fumant matafaluga i clofolla de cacau amb pipes de canya i de terrissa molt llargues.

Mainada fumadora de Ciutat de Mallorca.

Com hem dit abans, els diversos oficis que s'havien dedicat al tragí i al transport animal veneraven sant Antoni per patró. Com una extensió, també l'invocaven els menescals i els ferradors. Igualment l'invocaven els qui intervenien amb bestiar porquí; els porquers, porqueters i cansaladers. Probablement per raó de la seva relació amb el bestiar, la pagesia de moltes contrades lleidatanes, en especial les muntanyenques, i de les terres baixes de la Catalunya nova, la Terra Alta, la Conca de l'Ebre i el Pla de Tortosa, tenia també per patró el vell sant tebaidí.

El cisteller, segons una auca set-centista d'Arts i Oficis. (Col. de l'autor.)

Sant Antoni havia estat el patró gairebé general de la nostra pagesia; encara avui compta arreu amb molta devoció. Per l'alta muntanya i en molts indrets d'enllà de l'Ebre, els qui treballen la terra segueixen venerant-lo com a únic patró. També és el protector de la pagesia mallorquina. Sembla que la invocació d'altres sants, per part dels camperols, com a patrons i protectors dels conreus i del camp en general, no reconeix una gran antiguitat.

Dels oficis ciutadans, tenien sant Antoni per patró els cerers, en peu de competència amb els candelers, que empraven sèu per a llurs productes i veneraven sant Mauri, com ja hem dit.

Segons la llegenda, el sant eremita, per tal d'ocupar el temps que no dedicava a l'oració i a la penitència, es dedicava a teixir brins vegetals i a fer-ne una gran diversitat d'estris, i ell fou qui va descobrir els teixits de canyes, de

joncs, de vimets, de sàlics i d'altres arbustos per l'estil, i, per tant, va ésser el qui va fer els primers coves i cistells. Per efecte d'aquesta tradició, els cistellers i gents que treballen i teixeixen la canya i d'altres vegetals semblants el tenien per patró i advocat.

Un dels principals nuclis cistellers havia estat la vila de Caldes de Montbui, per raó que hom podia estovar el jonc amb l'aigua calenta de les seves deus termals i així feia de més bon treballar. El teixit del vimet i del jonc s'efectuava gairebé sempre al so de cançons que feien avenir molt bé amb el ritme de la feina. Els vells cistellers tenien un vast repertori de cançons, entre les quals era una de les preferides la de *la Tortolina*, que diu així:

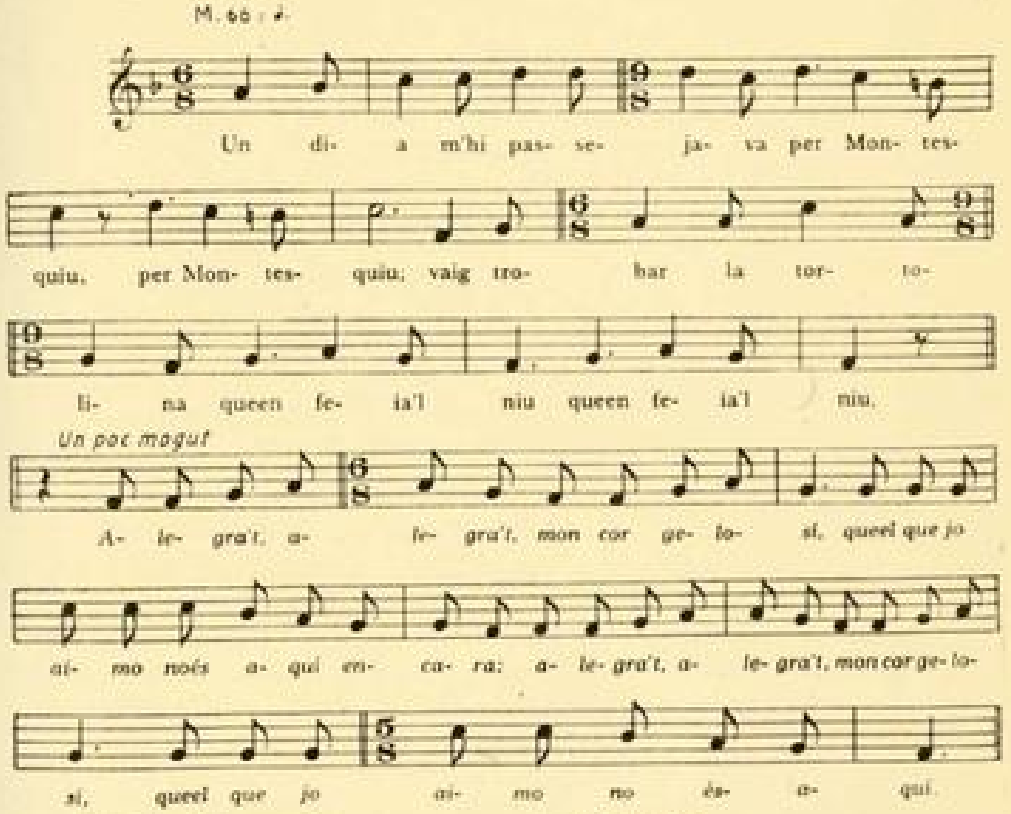

Un dia m'hi passejava
per Montesquiu;
vaig trobar la tortolina
que en feia el niu.
Alegra't, alegra't, mon cor gelosi,
que el que jo aimo
no és aquí encara;
alegra't, alegra't, mon cor gelosi,
que el que jo aimo
no és aquí.
Amb la punta de l'espasa
jo l'hi desfiu;
tortolina salta i plora:
«Torneu-me el niu!»
I en el lloc de terra plana
mai més l'hi fiu,
sinó per altes muntanyes,
lloc solitiu,
que allí no hi passen carretes
ni matrosins,
sinó el fill del rei de França
i el seus cosins [1].

[1] Recollida per l'autor. Transcripció melòdica del mestre J. Tomàs.

Antigament, els cistellers havien practicat el mercadatge ambulant. Voltaven pels carrers tot carregats de coves, cistells i paneretes que els penjaven per davant i per darrera. Anunciaven llur pas amb un crit típic que deia: «Coves i cistells de Caldes».

Segons una tradició, sant Antoni, durant la seva llarga vida eremítica, mai no es va rentar la cara ni la roba, però en canvi cada dia es respallava l'hàbit molt curosament, i fou el qui va inventar els raspalls, que uns diuen que feia amb pèls de la seva barba, molt poblada i espessa, i d'altres amb els del porc que li feia de company. I com a suposat inventor dels raspalls, els vells raspallaires el tenien per advocat i per patró.

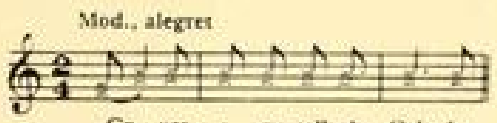

Crit típic de cistaller, recollit per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

Conta així mateix la llegenda que l'estima i la compassió que sant Antoni sentia pels animals arribaven fins al punt d'enterrar-los, quan eren morts, amb les mateixes atencions i miraments que hom enterrava els homes. Per això els fossers i enterramorts també veneraven sant Antoni per patró.

A Mallorca tenen sant Antoni per advocat els forners i els confiters. També el consideren advocat contra els robatoris, i així hom l'invoca contra els lladres i per a recuperar allò que a hom li han robat. A més dels ferrers i forners, que tenen sant Antoni per patró i advocat especial, avui fan festa tots els oficis que intervenen amb foc, per tal que els guardi d'incendi i dels perills del foc en general. També havien tingut sant Antoni per patró i advocat els captaires i mendicants.

El marxant ambulant de raspalls, segons una aora set-centista dels Baladrers de Barcelona. (Col. de l'autor.)

Com hem indicat abans, sant Antoni, arreu dels pobles llatins, era tingut per advocat dels mesells. La gent fugia d'aquests pobres malalts, portada per la creença que llur mal era encomanadís. Hom tenia els mesells reclosos i rarament se'ls permetia d'anar pel carrer. Quan havien de sortir, i àdhuc dintre dels asils on vivien, portaven una campaneta lligada al monyó que, en caminar, sonava contínuament i advertia llur proximitat, per tal que la gent pogués apartar-se d'ells i sostreure's, fins i tot, de llur vista. Aquestes campanetes duien gravada una imatge de sant Antoni. La campana que penja de la crossa abadial del sant, que gairebé sempre surt representada, recorda la dels pobres mesells. Els frares antonians havien anat a captar de porta en porta en profit de llurs institucions. En

aturar-se davant d'una casa tocaven una campaneta per tal d'anunciar als estadants llur presència. La gent els feia almoina induïda per la creença que la generositat en aquest sentit guardava de llebrosia. El costum va donar origen a la dita: «Sant Antoni va pel món tocant una campaneta.»

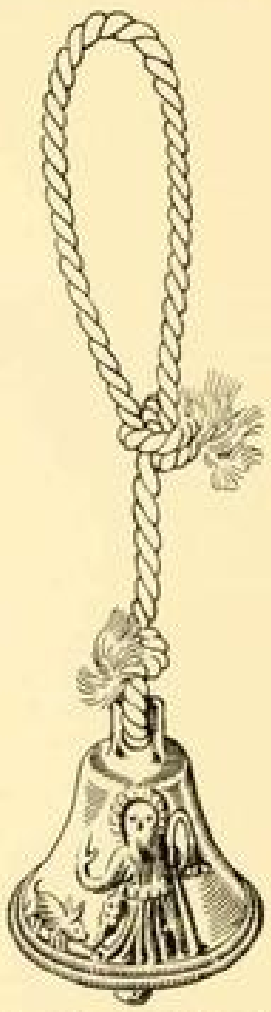
Campaneta que portaven els mesells lligada al monyó per prevenir de llur proximitat a la gent.

Hom té sant Antoni Abat com a protector, en termes generals, del bestiar que cria el pagès i que, ja amb la seva carn, ja amb el producte de la seva venda, ajuda a aquest a viure; fent-se ressò d'aquesta circumstància, la corranda ens diu:

Sant Antoni és un bon sant
i qui té un xavo l'hi dóna
perquè ens guardi els animals
tant si són de pèl com de ploma.

Quan els porcs estaven malalts o hi havia una malura porcina era corrent

* Oferir uns peus a sant Antoni
perquè ens guardi els porcs
i del dimoni.

Antigament, després de la missa, s'havia celebrat un evangeli dedicat a conservar la salut del bestiar. Per la Cerdanya seguia encara practicant-se aquest costum no fa gaires anys, per bé que dedicat amb preferència al bestiar porquí.

Hom invoca sant Antoni contra les malalties de la pell i, molt especialment, contra la borradura de la mainada. Era corrent el costum d'untar amb oli calent de la llàntia del sant la pell danyada. Hom portava a l'església un gros setrill ple d'oli que abocava a la llàntia, de la qual abans n'havia tret una xicreta per a remei. Era creença estesa que l'oli tenia més virtut si era calent de la llàntia, és a dir, com a resultat d'haver cremat davant del sant, que si hom l'havia d'escalfar amb la finalitat expressa d'aplicar-lo com a untura remeiera. També és invocat, aquest sant, contra l'erisipela.

A Mallorca sant Antoni és molt invocat contra les malalties. És costum estès de fer ofrenes i prometences al sant perquè torni la salut, i sobretot de fer-li almoina el dia d'avui i de cremar un cert nombre de ciris davant de la seva imatge. També era costum de la fadrinalla de llançar-se a nadar per més freda que fos l'aigua. Hom deia que guardava de mals i portava ventura. La gent de les poblacions costaneres es banyava al mar, i la de les terrassanes, pels rius o pels torrents.

A Mallorca, fins al dia d'avui, era corrent jugar a naips durant les vetllades. D'ací el refrany:

Per Sant Antoni
comencen els focs
i s'acaben els jocs.

Hom té aquest sant com a protector dels jugadors de naips, perquè, segons tradició estesa, el diable el volia temptar fent-lo jugar a cartes, però, per més

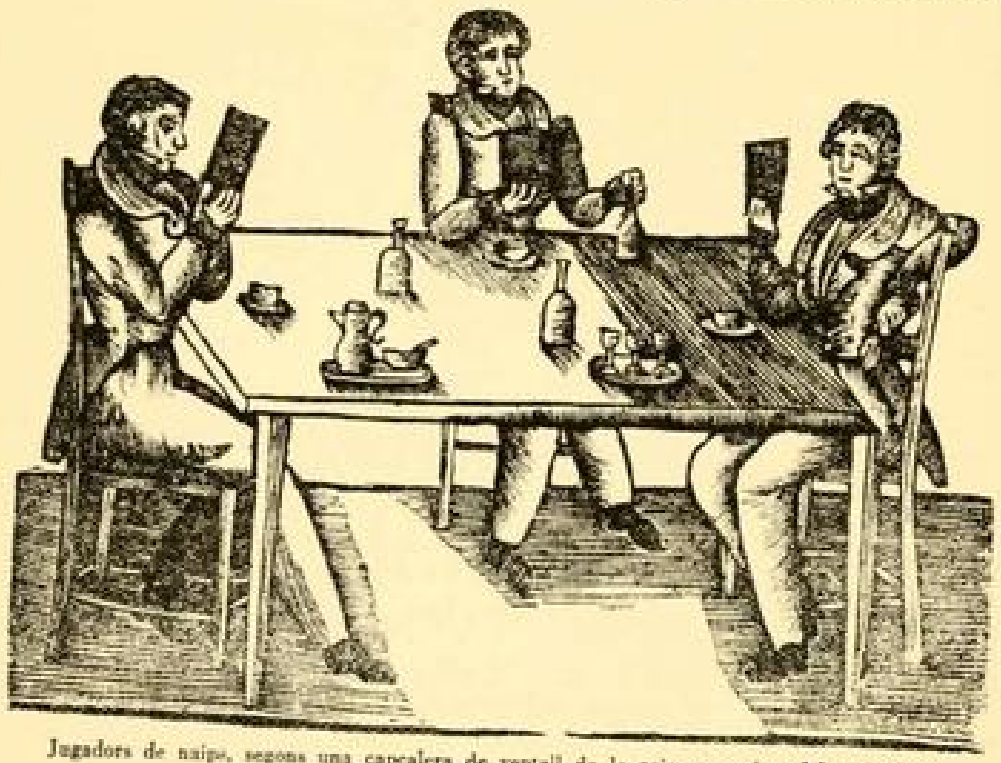

Jugadors de naips, segons una capçalera de ventall de la primera meitat del segle XIX. (Col. de l'autor.)

mala jugada que tingués, el sant sempre guanyava per efecte del poder de la seva santedat. Aquesta creença va originar el refrany:

Sant Antoni i el dimoni
jugaven al trenta-u;
el dimoni va fer trenta,
i sant Antoni, trenta-u.

Com que sant Antoni és sant d'hivern, durant el temps fred té poder i influència, i aleshores fa de bon jugar a cartes, car el sant vetlla pels jugadors. A partir d'avui la influència del sant minva i creix la del diable; per aquest motiu no és aconsellable jugar, perquè en Banyeta excita els jugadors, desbarata els jocs i congria i promou batusses i baralles. Sant Antoni és el

primer sant per la festa del qual s'encenen fogueres, i d'ací que la parèmia ens digui que *comencen els focs*.

Vora el camí d'Arbúcies a Sant Hilari hi ha una gran pedra que, segons la tradició, va servir al sant i al diable de taula per a jugar a cartes, i encara hi ha marcada al damunt l'empremta d'un naip que el diable va tirar rabiosament en veure que sempre perdia.

La gent vella i xacrosa, per raó de la vellesa, pren per patró sant Antoni Abat, que, segons tradició, és el sant que va morir més vell, puix que passava llargament dels cent anys i estava encara fresc i regalat com un jove de quinze.

A Banyoles, fins fa molt poc temps, avui passejaven en cotxe o en carro els quatre o sis homes més vells de la vila.

Les fadrines mallorquines invoquen sant Antoni Abat així:

Sant Antoni de gener,
anomenat de Viana,
enviau-me un jovenet
que vingui de bona gana
i, enc que sia jovenet,
que tingui bestiar seu.
Jo vos prometi, sant Antoni,
cada any dur-vos un anyell.

Sant Antoni de Viana,
si em donau un jove hermós,
vos vaig prometre d'agost
una auveia i un xot tos
i qualque vellet de llana.

La pagesia mallorquina demana a sant Antoni Abat que faci ploure pels voltants de la seva festa, perquè les pluges d'aleshores afavoreixen les collites del blat i del vi, com bé diu el refrany:

Plujada de gener
omple la bóta i el graner.

Pels volts de la seva festa li creuen llum i li dediquen cultes especials. La corranda ens en diu:

Sant Antoni, que mos diu
que li donem un dobler,
si li donam de gener
ell mos tornarà en s'estiu.

Santa Rosalina de Vilanova: La llegenda diu que era segadora, i d'ací que hom la tingui per advocada per a les messes. La pagesia del Vallès reclamava el seu ajut quan tenia la segada a l'era, així com durant las feines del segar i del batre, fins que el blat no era ensacat i al graner. Sobretot se li demanava que fes un temps favorable per a aquestes feines.

Amb allusió a la llargada de la claror del dia, el refrany s'explica així:

Per Sant Antoni
un pas de dimoni.

Per Sant Antoni Abat
mitja hora per cap.

Per Sant Antoni del porquet
a les cinc ja es veu solet.

Per Sant Antoni de gener
a les cinc el sol veuré.

Per Sant Antoni de gener
camina una hora més el traginer.

Per Sant Antoni de gener
una hora més de civader.

Com que el bestiar fa una hora més de jornada, cal augmentar-li el pinso.

Dels sants de gener,
sant Antoni és el primer.

Sant Antoni del porquet,
de gener és el disset.

Sant Antoni de gener,
compta bé,
que disset è.

Sant Antoni del porquet
sempre s'escau al disset.

El disset és Sant Antoni
i el vint és Sant Sebastià;
qui bones obres farà
no tindrà por del dimoni.

Sant Antoni de gener,
sant Antoni verdader.

Sant Antoni de Viana,
dia disset de gener,
el qui beu primer i darrer
sempre beu de bona gana.

Sant Antoni del porquet
és el primer sant del fred.

Per Sant Antoni
fa un fred del dimoni;
per Sant Julià
cuida matar.

Sant Antoni el gela,
sant Vicenç el mata
i la Candelera l'enterra.

Entre Sant Antoni i Sant Sebastià
més fred que entre tot l'any fa.

De Sant Antoni a Sant Sebastià
fa el fred més fort de l'any.

Per Sant Antoni
la perdiu vol matrimoni.

Sant Antoni de gener,
cavalls amb flocs pel carrer.

Per Sant Antoni de gener
fan festa el cavall i el traginer.

Després de Sant Anton
Carnestoltes són.

Per Sant Antoni i Sant Sebastià
sol i aire no cal pregar.

Gelades per Sant Antoni,
ruixades per Sant Llorenç.

Per Sant Antoni fredura
i per Sant Llorenç calura,
ni l'una ni l'altra dura.

Per Sant Antoni, gelades,
i per Sant Llorenç, calorades.

Per Sant Antoni de gener
prova el teu perdiguer,
i si no vol caçar,
ja el pots deixar anar.

Si per Sant Antoni està embromat,
per Sant Joan estarà estrellat.

Per Sant Antoni de gener
penja el perdigot on et vingui bé,
i si no vol cantar,
penja'l per Sant Sebastià.

Per Sant Antoni del bacó
cada u en el seu recó.

Per Sant Antoni de gener,
mitja palla i mig graner
i el porc encara mig sencer.

Sant Antoni del porquet,
a les velles fa carasses
i a les joves fa l'ullet.

Per Sant Antoni del porquet
cada perdiu canta en son indret.

Per Sant Antoni del porcot
cada perdiu amb el seu perdigot.

Per Sant Anton
tot ocell pon.

Per Sant Anton
la gallina pon.

Sant Antoni pixaner
porta les velles al joquer.

Sant Antoni mullat
bé per a les patates i dolent per al blat.

Per Sant Antoni
ja es comença a fer el toni.

Per Sant Antoni fes el toni,
per Sant Sebastià comença a bogejar.

L'endemà de Sant Antoni
comencen a sortir el boig
i el dimoni.

Sant Anton treu la boira del móu

Fins per Sant Anton
pasqües són.

Ditxosos els Tonis,
que fan la festa el gener.

Les cols de Sant Antoni
mantenen fins el dimoni.

Per Sant Antoni
cargols amb allioli.

San Antoni plovè
per a les patates va bé.

Sant Antoni eixut
omple el graner i el cup.

Sant Antoni serè
omple la bóta i el graner.

Sant Antoni governa l'oli.

Sant Antoni del porquí
tot just ha nat el garri.

San Antoni se'n va a l'oli;
gira la mà, troba sant Sebastià;
sant Sebastià reganya les dents,
troba sant Vicenç;
sant Vicenç se'n va a palau,
troba sant Pau;
sant Pau se'n va a Niudolera,
troba la Mare de Déu Candelera.

DIA 18

La Cadira de Sant Pere: Hom creu que avui reviuen totes les cuques i feristeles que s'havien esmorteït i esllanguit a causa del fred. Per això diu el refrany, en aquest sentit:

Per Sant Pere de gener
tota cuca revé.

Sant Faci: Era argenter i tenia la virtut i la gràcia divina de fer tornar argent tot el ferro que tocava. Així va omplir d'or i d'argent les esglésies de totes les contrades properes a la ciutat on ell vivia. Féu d'or i d'argent des de les campanes fins a les reixes, els panys i les claus. Va elevar a un grau de gran riquesa i de molt prestigi l'Església del seu país, que estava sumida a molta misèria. Els argenters el tenien per patró petit o accessori, puix que llur devoció preferent la dedicaven a sant Eloi. Li demanaven que els atorgués el seu do de fer tornar or i argent

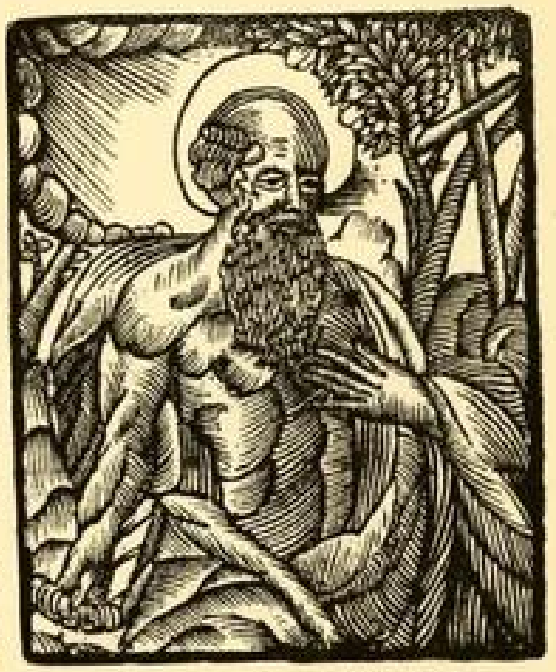

Estampa de sant Faci. (Col. de l'autor.)

tan ferro i metall de baixa qualitat com tocaven, o bé, si no els creia mereixedors d'un favor tan assenyalat com el que li demanaven, que almenys els concedís la gràcia que el metall que treballaven no degenerés ni perdés qualitat en llurs mans i no minvés en el pes ni en els quirats.

El sastre, segons una auca set-centista d'Arts i Oficis. (Col. de l'autor.)

Adam i Eva, segons una auca del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

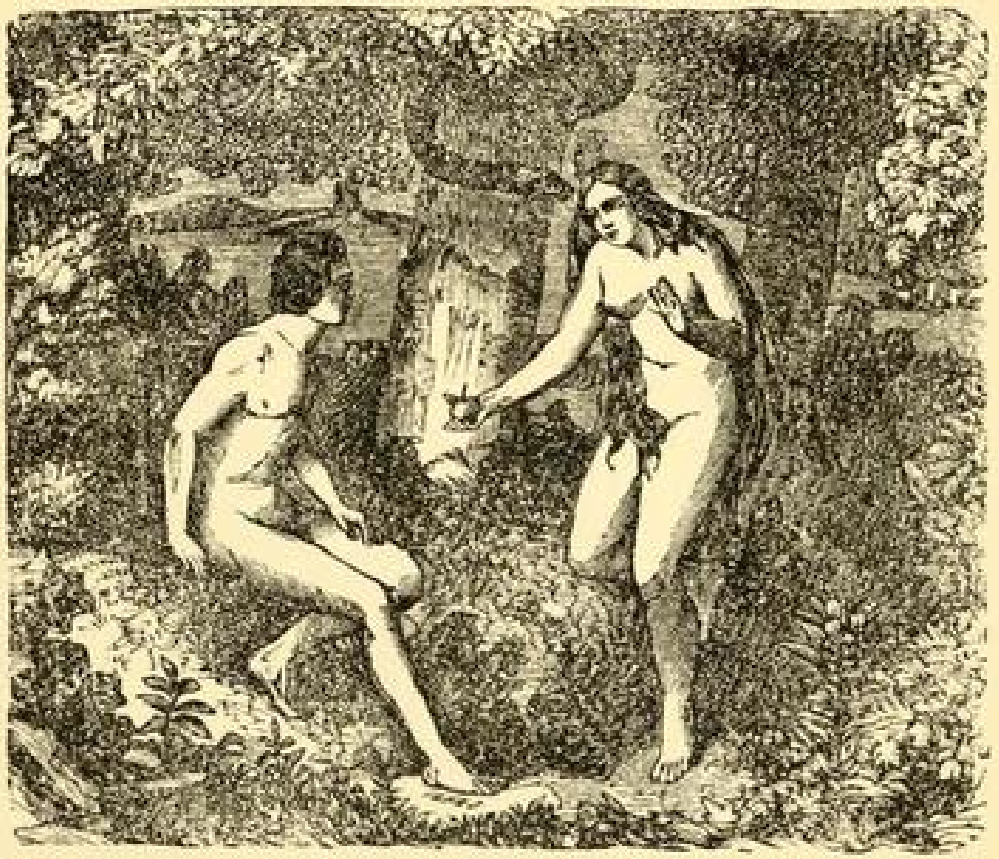

Adam i Eva, segons una capçalera d'una obra de literatura de canya i cordill sobre la Creació del Món. (Bibl. de l'autor.)

Sant Adam i santa Eva: Segons opinió vulgar, tal dia com avui foren creats els nostres primers pares. I així que es van veure amos i senyors del gran Paradís, Adam va sentir necessitat de cobrir la seva nuesa i amb fulles es tapà les parts més reservades; és a dir, que es va fer com una mena de calces. Fou, doncs, de fet, el primer sastre; d'ací que els sastres el veneressin com el precursor de llur ofici i que a molts indrets d'Europa el tinguin per mestre i el venerin com a tal.

El jardiner, segons un gravat d'un llibre de rifa valencià de la primera meitat del segle XIX. (Bibl. de l'autor.)

El primer pensament que va tenir Eva fou el de collir força flors i fer-ne garlandes, que s'embolicà pel cos a fi de gaudir de llur flaire i augmentar encara més la seva bellesa. Per tal de poder tenir força flors les regava amb tot zel i compte. Ella fou, per tant, la primera jardinera i la primera florista, i com a tal la reconeixien i la veneraven les gents d'aquests oficis.

•

Santa Prisca: Se la té per remeiera contra les tercianes i les quartanes. També és invocada per la gota coral i pel mal caduc.

Hom creu que, als qui neixen avui, la fortuna se'ls mostra riallera i que no moriran negats per més perills i trasbalsos en què es trobin anant per mar.

Segons la càustica popular, avui celebra la seva festa el porquet de sant Antoni, que és el que veneren els porquers i els cansaladers i no el sant tebaidi, com generalment hom creu. Avui, per tal que els porcs estiguessin ben contents, els donaven doble bassiada i els netejaven ben bé el soll. Hi ha qui diu que, contràriament, com que els porcs es troben més bé entre brutícia que no amb netedat, en comptes de netejar-los la cort, hom procurava que estigués ben bruta, motiu pel qual no la netejaven abans d'avui.

Estampa de sant Canut, segons la capçalera dels seus goigs. (Col. de l'autor.)

DIA 19

Sant Canut: Hom creu que aquest sant és l'encarregat de la pluja i que té al seu càrrec les grans aixetes que obren els dipòsits de l'aigua. Canut, en vell ca-

talà, equival a aixeta. Hom creu que el dia d'avui, el sant, per tal de celebrar la seva festa, no fa ploure, però que si per descuit o pel que sigui s'obre alguna aixeta i plou, per poc que sia, el sant s'irrita i desencadena la pluja per tres mesos seguits. La gent del camp observa, doncs, amb molt de compte si el dia d'avui plou o no.

El refrany se'n fa ressò:

Si plou per Sant Canut,
de tres mesos no veuràs eixut.

Dels qui neixen el dia d'avui, hom en creu el mateix que dels nascuts el dia d'ahir: que seran afortunats i que, si són gent de mar, no moriran ofegats.

DIA 20

Sant Sebastià: Segons tradició, aquest sant era barceloní i pescador de canya. Com que estava en gràcia de Déu, pescava a desdir i els peixos més grossos i millors. Els altres pescadors li tenien una enveja i una malícia que no el podien arribar a veure. Un dia, mentre pescava, va entrar al mar a banyar-se i els altres pescadors li van amagar la roba. Quan va sortir el van lligar a un arbre i, amb uns dards fets amb la seva canya de pescar, van ferir-lo de mort. La cançó es fa ressò d'aquesta llegenda:

Gloriós sant Sebastià,
que éreu pescador de canya,
mentre preníeu un bany
us varen robar la capa.

Gloriós sant Sebastià,
que éreu pescador de fluixa,
mentre preníeu un bany
us varen robar la jupa.

La imatgeria popular ens presenta aquest sant lligat a un arbre, despullat i amb unes sagetes clavades.

Els pescadors de canya l'havien tingut per patró i deien que els protegia la pesquera i les canyes que usaven per a la pesca. La nit de plena fosca, sense lluna, més immediata al dia de la festa de Sant Sebastià, els pescadors sortien a collir les canyes per a pescar, perquè fent-ho en aquell temps, i per efecte de la protecció del sant, les canyes es mantenien sempre igual i no s'arrugaven ni escurçaven. Sortien dues nits diferents, una per tal de procurar-se les canyes gruixudes per a fer els bucs, les quals collien als canyars de Ribera, i una altra nit per tallar les primes per a fer els cadets, que collien en canyars de secà i de muntanya. També iniciaven la preparació dels cucs per a fer el *pèl de cuca*, emprat per als ormeigs de la pesca de canya.

Sant Sebastià és copatró de la ciutat de Barcelona en virtut d'un vot pronunciat pel savi Consell dels Cent Jurats. L'any 1466, Barcelona va patir una de les moltes epidèmies que delmaren la humanitat en temps medievals i durant el Renaixement. El Consell acordà recórrer a l'ajut de sant Sebastià, que era tingut com un gran defensor contra la pesta, i el nomenà copatró de la ciutat. Uns quants anys més tard, el 1506, un altre flagell terrible va estendre's damunt de Barcelona. El Consell va refermar el vot a perpetuïtat, decidí dedicar al sant una capella i acordà celebrar una solemne festa el dia de la seva commemoració. La capella fou aixecada vora de la mar, darrera de la

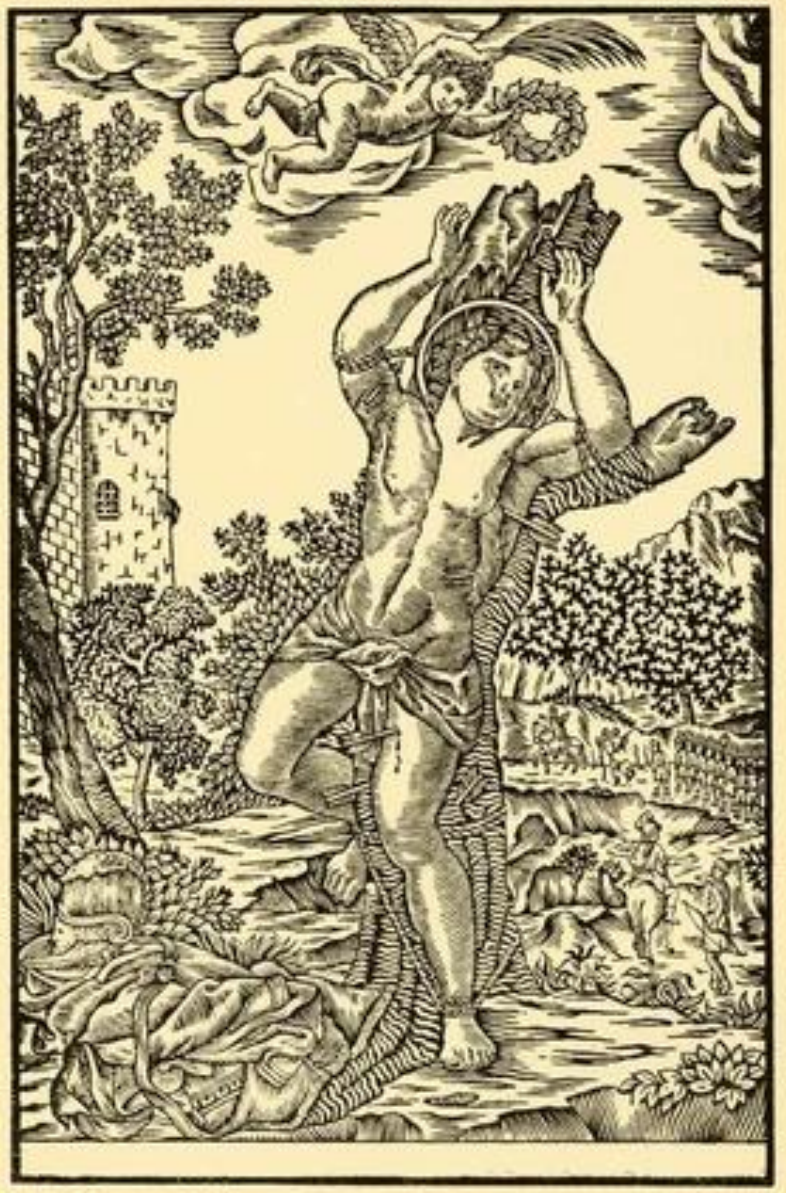

Estampa de sant Sebastià, davant de la qual hom feia llum per tal que guardés de pesta i d'altres mals de contagi. (Col. de l'autor.)

Llotja, en un terreny que donava a la vella Plaça del Vi, anomenada des d'aleshores de Sant Sebastià i que avui coneixem amb el nom d'Antoni López.

La ciutat féu cisellar en argent una imatge del sant, a fi que presidís la festa que se li dedicava. Aquesta imatge constitueix una notable obra d'orfe-

breria cinc-centista. També va fer treballs per poder obtenir una relíquia del sant, la qual li fou cedida, entre diverses d'altres, per un canonge de la Catedral. La relíquia consisteix en un os, que fou guardat en un magnífic reliquiari d'argent que el Consell féu obrar expressament i que, com la imatge, és una obra notable d'argenteria.

Pescador de canya, segons una àrea d'Arts i Oficis de mitjan segle XVIII. (Col. de l'autor.)

Els gremis dels cofrers i dels matalassers, que havien estat establerts sota les voltes dels Encants Vells i per llurs voltants, van prendre per patró sant Sebastià, molt probablement per raó del veïnatge de la capella que donava a les voltes. Tal vegada per la mateixa raó van adoptar-lo també per patró els calceters.

Cada any, el dia d'avui, se celebrava una processó que anava des de la Catedral fins a l'església de Sant Sebastià. Hi era portada sota tàlem la relíquia del sant. Hi assistien: el Consell en corporació, el Capítol Catedral en recordança que fou un canonge el qui va donar la relíquia, i els gremis dels cofrers i dels matalassers, integrats pels tres estaments de mestres, fadrins i aprenents. Les vares del tàlem eren portades per consellers primer i per regidors després, per canonges i pels prohoms dels gremis indicats. Arribada la processó a la capella de Sant Sebastià, se celebrava una funció solemne a càrrec de la ciutat. Els consellers o els regidors, els canonges i els prohoms, ocupaven dins del temple llocs preeminents per ordre de llurs categories.

El pescador de canya, segons un gravat d'una edició vuit-centista de les Faules d'Isop. (Bibl. de l'autor.)

La festa religiosa va celebrar-se a la capella de Sant Sebastià fins a l'any de 1835, que per causa de la crema dels convents fou tancada al culte públic. Va conservar-se destinada a diferents usos profans fins fa una vintena d'anys, que fou enderrocat l'edifici amb motiu de les obres d'obertura de la Gran Via Laietana. Després de l'any indicat, la festa va tenir lloc a la capella de Sant Miquel, anexa a la Casa de la Ciutat, a càrrec del Municipi. Amb motiu de l'eixamplament i reforma de la Plaça de Sant Jaume fou enderrocada aquesta capella i la festa va ésser traslladada a l'església dels Sants Just i Pastor, on s'ha celebrat fins ara, a càrrec i compte de la ciutat, per efecte del vot de què hem parlat. Creiem que, per abandó o per ignorància, no hi concorre cap representant de l'Ajuntament.

La imatge d'argent, propietat de la ciutat, sembla ésser anterior al reliquiari, i probablement presidia la festa religiosa abans que la ciutat pogués obtenir la relíquia. El reliquiari es conserva avui al Museu d'Història de la Ciutat, de la Plaça del Rei.

No fa gaires anys que el gremi dels matalassers encara conservava un drap mortuori, damunt del qual hi havia brodada la imatge de sant Sebastià. Aquest drap constituïa una obra de notable mèrit.

El cofrer, segons un gravat d'un llibre de rifa valencià de la primera meitat del segle XIX. (Bibl. de l'autor.)

L'any 1928 va establir-se un costum que, per bé que no té lloc el dia d'avui, fa referència a sant Sebastià, i per això creiem convenient de consignar-lo. En passar la processó del Corpus per sota del pont gòtic que de pocs anys ençà travessa el carrer del Bisbe, dalt d'aquell era exposada la relíquia de sant Sebastià de què hem parlat.

Per la raó de veïnatge a què ja ens hem referit, el barri dels Encants Vells tenia per patró sant Sebastià, i avui celebrava la seva festa de barri. Era la primera de l'any. No oferia cap particularitat especial ni cap detall propi.

Els nostres avis creien que la pesta era un element tangible i material que podia portar-se d'aci d'allà amb una gran facilitat. El fons científic no discrepa d'aquesta creença, però la visió popular estava molt lluny de la realitat del fet. Creia que la pesta era com una mena d'oli que hi havia qui es complaïa a escampar amb la finalitat de provocar epidèmies i desolació. Hom creia que les imatges de sant Sebastià i de sant Cristòfol, ambdós advocats contra la pesta i el mal de contagi, tenien la virtut d'encordar i de paralitzar els qui portaven pesta al damunt i passaven a la vora d'elles. Un dels procediments emprats per a difondre la pesta consistia a tirar-ne a les piques de l'aigua beneita. Tothom qui anava a prendre'n restava empestat. Els qui portaven pesta havien de tenir molta cura de no entrar a cap església on fos venerada una imatge d'algun dels dos sants indicats, puix que restaven de seguida encarcarats i impossibilitats de tot moviment, i, per tant, descoberts. Tal cosa havia succeït a més de quatre portadors de pesta degut al simple fet de passar per davant de la capella de Sant Sebastià,

SALUDABLE CONTRA LA PESTE.

FORMA DE CRUZ.

Santo Dios.
Santo fuerte,
Santo inmortal,
libranos Señor de
la peste y todo mal.

VIVA JESUS.

REMEDIO

Cuando dé el reloj se dirá:
Por vuestras llagas,
Por vuestra Cruz,
Libradnos de la peste,
Divino Jesus.

VIVA MARIA.

ORACION.

Miradme ¡ó mi amado y buen Jesus! postrado en vuestra santísima presencia: os ruego con el mayor fervor que imprimais en mi corazon los sentimientos de *fé, esperanza, caridad*, dolor de mis pecados, y propósito de jamas ofenderos; mientras que yo con todo el amor y con toda la compasion de que soy capaz, voy considerando vuestras cinco llagas, comenzando por aquello que dijo de Vos ¡oh mi Dios! el santo profeta David.... han taladrado mis manos y mis pies, y se pueden contar todos mis huesos.

Todos los que habiendo confesado y comulgado rezaren devotamente delante de un santo Cristo esta Oracion, pueden ganar perpetuamente indulgencia plenaria por sí, y sacar una alma del purgatorio, La concedieron Clemente VIII. y Benedicto XIV, y lo confirmó N. SS. P. Pio VII con decreto de 1o *de abril de* 1821.

Aplaca Señor tu ira,
tu justicia y tu rigor,
dulce Jesus de mi vida!
misericordia Señor!

Nuestros enormes pecados
provocaron tu justicia,
ya compungidos clamamos
aplaca Señor tu ira.

Las impiedades llegaron,
á su colmo, y Vos, Señor,
nos mostras para llamarnos
tu justicia y tu rigor.

¿Qué seria de nosotros
si consumieras tu ira
cual merecemos ingratos?
dulce Jesus de mi vida!

Para perdonar ofensas
os hiciste Redentor,
usad de vuestra clemencia
misericordia Señor.

Clamamos ya penitentes
y por tu Madre Maria
pedimos humildemente
aplaca Señor tu ira.

Confiamos seguramente
que mirarás por su honor,
mitigándonos clemente
tu justicia y tu rigor.

Confesamos ya contritos
que el castigo merecian
los repetidos delitos,
dulce Jesus de mi vida!

Ensalzamos hoy rendidos
la gloria de nuestro Dios,
pidiendo de los olvidos
misericordia Señor.

La gente agradecida
publica vuestro favor,
rogándonos por Maria
misericordia Señor.

El Ilmo. Sr. Obispo de Murcia concede 40 *dias de indulgencia por leer, decir ó cantar cada una de estas cuartetas con devocion.*

JACULATORIAS. Cruz de Cristo, sálvadme.
El celo de vuestra casa me libre.
La Cruz vence, la Cruz reina, la Cruz impera; por la señal de la Cruz libradme, Señor de la peste.
Dios, Dios mio, apartad de mí y de este lugar la peste, y libradme.
En vuestras manos, Señor, encomiendo mi espíritu, mi corazon y mi cuerpo.
Antes de existir el cielo y la tierra existia Dios, y Dios es poderoso para librarme de esta peste.
La Cruz de Cristo es poderosa para expeler la peste de este lugar y de mi cuerpo.
Bueno es esperar el socorro de Dios en silencio para que aparte de mí la peste.
Inclinaré mi corazon á guardar vuestros mandamientos, y no seré confundido porque os invoqué.
Me armé de celo contra los pecadores, viendo su paz, y esperé en vos.
La Cruz de Cristo, ahuyenta los demonios, el aire corruptible y la peste.
Yo soy tu salud, dice el Señor, clama á mí, y te oiré y te libraré de esta peste.
Un abismo llama otro abismo, y tu voz expelió los demonios, líbrame de esta peste.
Bienaventurado el que espera en el Señor, y no oye las doctrinas vanas y falsas.
La Cruz de Cristo que antes era señal de oprobio y confusion, y ahora lo es de nobleza y gloria, me sea de salvacion, y aparte de este lugar al demonio, al aire corruptio, y á la peste de mi cuerpo.
El zelo de la honra de Dios me conviene antes que muera.
¡O señal de la Cruz! libra de peste al pueblo de Dios, y á aquellos que confian en él.
¿Es esto lo que das al Señor, pueblo loco? dale tus votos, ofrécele un sacrificio de alabanza, confia en él que es poderoso para librar á este lugar y á mí de esta peste, porque los que confian en él no serán confundidos.
Pégueseme mi lengua á la garganta y á mis fauces si no os bendijese: librad á los que esperan en vos; en vos confio: libradme, ó Dios, de esta peste, á mí y á este lugar, en el cual se invoca vuestro santo nombre.
Cubrióse la tierra de tinieblas en vuestra muerte; Señor, Dios mio, acabe y quede confundido el poder del demonio, porque vos, ó Hijo de Dios vivo, venísteis á destruir las obras del demonio; apartad con vuestro poder de este lugar y de mí, vuestro siervo, esta peste; decienda la corrupcion a las tinieblas exteriores.
Cruz de Cristo, defiéndanos, y aparta de este lugar la peste. Señor, librad á vuestro siervo de esta peste, porque sois benigno y misericordioso, de mucha misericordia y verdadero.
Bienaventurado aquel que no da su atencion á las doctrinas vanas y falsas. El Señor le librará del dia malo; en vos esperé, libradme de esta peste.
Dios se ha hecho mi refugio, porque he esperado en vos; líbradme de esta peste.
Mirad por mí, Señor Adonai (1) desde el trono de vuestra santa Magestad, compadeceos de mí, y por vuestra misericordia libradme de esta peste.
Vos sois mi salvacion, sanadme y seré sano, salvadme y seré salvo.
Concluidas estas jaculatorias se dirá la Letanía de Nuestra Señora, *y un Padre nuestro y Ave María á san Roque abogado de la peste, para que sea nuestro intercesor con el Señor.*

ADVERTENCIA.

Los PP. del Concilio de Trento que trejeron consigo esta Cruz, compuesta por san Zacarias Obispo, y encontrada en un convento de Religiosos de España, no fueron acometidos de la peste que en Trento hubo en el año 1546. Lo mismo ha sucedido ultimamente en Portugal. Se pudiera asi mismo probar con hechos auténticos, para confusion de los incrédulos, que en Málaga y Cádiz, las personas que ó han traido consigo esta Cruz, ó la han puesto en las puertas de sus casas, se han visto libres del contagio. Motivo por el cual los M. RR. Obispos de Málaga y Cádiz mandaron imprimir dichas Cruces y extenderlas por su Obispado, concediendo cada uno 40 dias de indulgencia, otros 40 á los que rezen la Letanía de nuestra Señora, y otros 40 rezando un Padre nuestro, Ave María y un Gloria Patri á los santos abogados de la peste.

(1) *Esta palabra, que es hebrea, significa Dios y Señor de todo.*

MISTICOS Y PIADOSOS COLOQUIOS ENTRE MARIA SMA. Y SU HIJO JESUS.

MARIA Hijo querido del alma,
oye á tu Madre afligida,
que angustiada y dolorida,
hoy á tu favor aclama.
JESUS Qué teneis madre querida,
que venis tan angustiada;
qué pena á tu corazon
tanto le aflige y acaba?
Mar. Una palabra que dí,
al pié de la Cruz hincada,
de ser para el pecador
siempre madre y abogada.
Jes. Madre, no han cumplido bien
lo que manda mi ley santa,
pues obligada no estais,
á cumplir esa palabra.
Mar. Hijo, por los nueve meses
que te tuvé en mis entrañas,
liberta los cristianos
del mal que los amenaza.
Jes. Ya sabeis que vine al mundo
solo á tomar carne humana,
para que mi Padre Eterno,
satisfecho se quedára.
Mar. Hijo, bien sé que dejastes
tu sangre sacrificada
en la Cruz; ¿y mis dolores
no te han de servir de nada.
Jes. Lujo, vanidad y vicio,
que le tienen relajada,
serán patentes testigos
de mi justicia irritada.
Mar. Hijo, mira á las criaturas,
que no tienen culpa en nada
y que los padres invocan
mi dulce nombre en voz alta.
Jes. Madre, no es de corazon,
esa es invocacion falsa:
quien permanece en pecado
ninguna virtud señala.
Mar. Hijo, dales tus auxilios,
juntamente con tu gracia,
por la leche que mamastes
te suplico que lo hagas.
Jes. Madre, siempre estoy llamando
á su corazon con ansia,
mas ellos sordos no atienden
á mis divinas palabras.
Les he dejado en la Iglesia
siete fuentes consagradas,
que con ellas purifiquen
y santifiquen el alma.
Les dejé Predicadores,
que sus voces traspasáran
su corazon, pero ellos
no atienden á sus palabras.
No hay recato en las doncellas,
ni prudencia en las casadas,
ni en los hijos obediencia
por la falta de crianza.
La caridad se ha perdido,
los pobres no encuentran nada,
habiendo yo dado bienes
para que los remediáran.
Solo el vicio resplandece,
y la maldad depravada:
guerra, guerra, contra ellos,
no os empeñeis madre amada.
Mar. Hijo de mi corazon,
puesto estoy tan angustiada,
amparad al pecador
que con lágrimas me llama.
Jes. Madre ya están perdonados
no os vayais angustiada,
conseguirán la victoria
si de la culpa se apartan.
A la enmienda, pecadores,
que la Virgen nos ampara;
á la Virgen nuestra madre
tenedla por abogada.

Full popular de la primera meitat del segle XIX que servia de guió de les pràctiques devotes per a esquivar la pesta. (Col. de l'autor.)

per obra i gràcia de la imatge que s'hi venerava. D'altres empestadors havien restat encordats de tot moviment en passar per davant de la capella de Sant Cristòfol del Regomir. Es conta el cas d'un francès que va portar pesta a Olot. Va fugir d'aquesta ciutat i es dirigí a Barcelona amb l'intent de propagar-la entre el seu veïnat. Fou descobert per efecte d'una de les imatges indicades i va ésser penjat a la forca. La ciutat es va veure lliure de la terrible epidèmia que estava abocada a sofrir.

A la Seu es conserva un bocí d'una de les fletxes o sagetes que foren llançades contra sant Sebastià en el seu martiri. Era tinguda com una gran relíquia. Antigament els cofrers, que el tenien per patró, feien una funció molt solemne i acudien a la Catedral per adorar la relíquia que es posava a la veneració pública.

El matalasser, segons una auca valenciana d'Arts i Oficis. (Col. de l'autor.)

Els nostres avis sentien una por terrible contra la pesta, que produïa tanta i tanta mortaldat cada dos per tres, sense que hi valguessin els remeis de la terra ni els del cel, al qual hom clamava molt fervorosament cada vegada que es produïa una epidèmia; àdhuc quan es gaudia de salut, hom invocava els sants protectors contra la pesta. Des de darreries del segle XVIII fou molt estesa una *saludable devoció contra la pesta*, el guió de la qual s'havia imprès en fulls presidits per diverses estampetes dels sants invocats contra els mals de contagi: sant Sebastià, sant Cristòfol i sant Roc, i a voltes les Mares de Déu dels Dolors i del Roser, presidides sempre per una estampeta del Sant Crist o per una creu. La devoció invocava especialment Jesús i Maria. Era corrent practicar-la per les festes dels sants advocats contra la pesta, i hom plantava a la paret un imprès amb les estampetes i el guió de la devoció, davant del qual pregava i a voltes feia llum. El dia d'avui començava la tanda d'oracions que hom dedicava a sant Sebastià.

En el curs del segle XV una gran pesta va assotar bona part de les poblacions costaneres de Llevant, i molts foren els veïnats que llavors van fer vots i prometences, que l'acció del temps ha anat esborrant i fent oblidar.

A Tossa de Mar fou acordat enviar un propi a l'ermita de Sant Sebastià de la vila de Santa Coloma de Farners, a fi de demanar ajut al sant perquè intercedís a favor del veïnat i fes cessar l'epidèmia. El prec del pelegrí fou escoltat. La vila de Tossa va fer el vot d'enviar cada any, el dia de la festa de Sant Sebastià, un pelegrí a l'ermita de Santa Coloma, per palesar l'agraïment del veïnat pel favor rebut.

El qui compleix el vot va vestit de pelegrí, amb barret d'ales amples i esclavina tota coberta de petxines. Porta una alta crossa o bàcul, tot adornat

amb murtra, amb la qual també s'adorna el barret. Antigament el compliment del vot era motiu de prometença. Cada any eren diversos els qui reclamaven poder-lo dur a terme. I com que era només un l'elegit per a aquesta comesa, els qui no podien fer de pelegrí l'acompanyaven i feien el mateix sacrifici que feia ell. De sempre el nom del qui ha de fer de pelegrí és secret i no se sap qui és fins a la missa de l'alba del dia d'avui, que es presenta a l'església vestit de pelegrí i oeix la missa assegut al banc de les autoritats amb tot honor i reverència.

El pelegrí de Tossa de Mar.

Un cop oïda missa, el pelegrí i els qui l'acompanyaven, per vot o per voluntat, emprenien el camí de Santa Coloma, que dista vuit hores de Tossa. Sortien a acompanyar-los la clerecia parroquial, les autoritats i molt poble. Els acomiadaven al peu de la capelleta de la Mare de Déu dels Socors, patrona dels pescadors. Antigament els romeus no podien posar-se per res sota teulat durant el camí, passés el que passés, ni podien parlar amb ningú. Solien passar el rosari tot caminant. Arreu per on passaven molta gent els sortia a veure i els acompanyava un tros més o menys llarg. El veïns de Maçanet de la Selva i de Sils els solien donar rosaris fets amb pinyons, per tal que els fessin beneir a Santa Coloma.

Arribat el pelegrí a Santa Coloma, molta gent sortia a rebre'l. De seguida s'encaminava a la capella de Sant Sebastià, on es cantava la Salve amb solemnitat, es passava el rosari i es cantaven els goigs. El pelegrí, en nom de Tossa, renovava el vot. Finida la funció religiosa, anava a visitar les autoritats religiosa i civil a fi que li visessin una mena de passaport acreditatiu del compliment del vot. El pelegrí repartia petxines de les que portava al barret i a l'esclavina, i la gent les prenia amb avidesa, puix que els eren atribuïdes gràcies i virtuts. Amb la murtra que guarnia el barret i la crossa de l'emissari adornaven l'altar del sant, davant del qual oïa missa l'endemà de bon matí i acte seguit emprenia la via de retorn a Tossa. Molta gent sortia a acompanyar-lo als afores. Aleshores, com que ja havia complert el vot, el pelegrí ja podia parlar amb la gent i posar-se sota teulat si es presentava el cas.

En passar per les poblacions de trànsit, la gent sortia a veure'l i li reclamava els rosaris de pinyons que li havien donat a l'anada.

Des de Tossa atalaiaven l'arribada del pelegrí i, així que l'albiraven, engegaven les campanes al vol, per anunciar al veïnat que s'havia complert el vot del poble per aquell any. El pelegrí, acompanyat de molts veïns, tornava a l'església, on tenia lloc una funció religiosa que acabava amb el cant dels

goigs. El pelegrí lliurava a les autoritats el passaport que testimoniava el compliment de la seva comesa i, per tant, la satisfacció del vot.

A Ribes del Fresser, amb motiu d'un vot de poble, feien una solemne festa religiosa i repartien pa beneït a tots els fidels que assistien al temple, puix que, segons tradició, el sant va conjurar el mal donant gràcia remeiera al pa que el sacerdot beneïa davant de la seva imatge. Hom atribuïa a aquest pa gràcies i virtuts medicinals que feien acudir a l'església de Ribes molta gent dels pobles de la rodalia.

La vila de Ponts celebrava una processó de vot de poble a una ermita propera dedicada a aquest sant. Abans d'ésser oberta la carretera, la vigília de

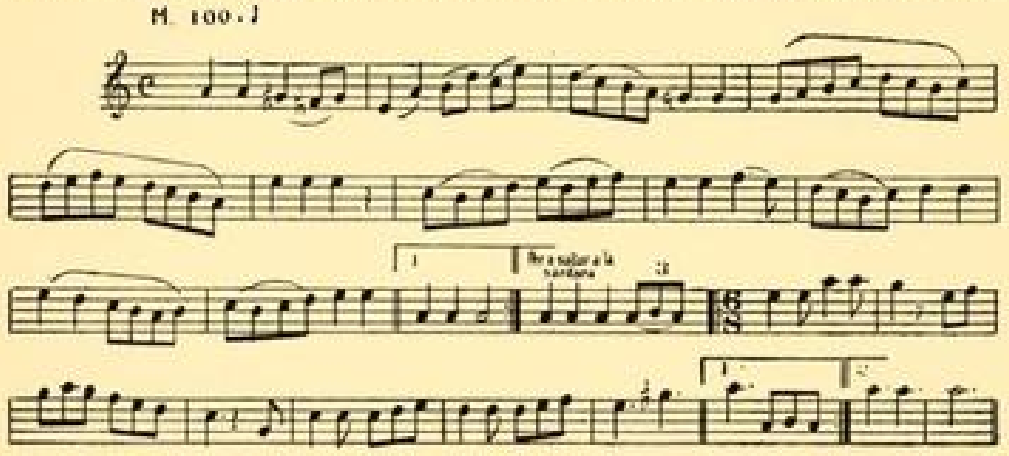

Tonada del Ball del Bo! Bo!, de Monistrol de Montserrat. Recollida pel mestre J. Tomàs.

Sant Sebastià els infants de les escoles sortien a desembarassar el camí de pedres i d'altres obstacles. Els romeus, abans, anaven tot el camí passant el rosari. Era obligat que hi concorreguessin tots els infants d'ambdós sexes. Abans hi anava tothom. Modernament, només hi solia anar una persona de cada casa. El rector presidia la processó. En arribar el seguici a un punt determinat, els fidels reposaven i feien una mica de refrigeri de coques i aiguardent que pagava el municipi.

A Maials feien un aplec a una ermita dedicada a sant Sebastià, situada dins del terme. El majoral oferia un conill de muntanya amb una taronja penjada a cada orella. Finida la missa, el donaven al senyor rector. Per a sufragar les despeses de la festa la gent oferia diferents efectes, que els majorals encantaven entre la fadrinalla que concorria a l'aplec. Era corrent que els fadrins ho adquirissin per a fer-ne ofrena a les noies. Quan un minyó no s'atrevia a fer-ne ofrena personalment, es valia del majoral, qui s'encarregava d'anar-ho a portar a l'afavorida, la qual feia anar fins al fadrí, amb qui havia de ballar, sense que pogués negar-s'hi.

A Olvan, per vot de poble, el dia d'avui donaven un dinar als pobres. L'àpat es componia de diverses viandes. El veïnat voluntàriament hi contribuïa amb donatius de queviures. El menjar era cuit en diverses calderes. Les

GRAFICS I FIGURES DEL BALL DEL BO! BO!, DE MONISTROL DE MONTSERRAT

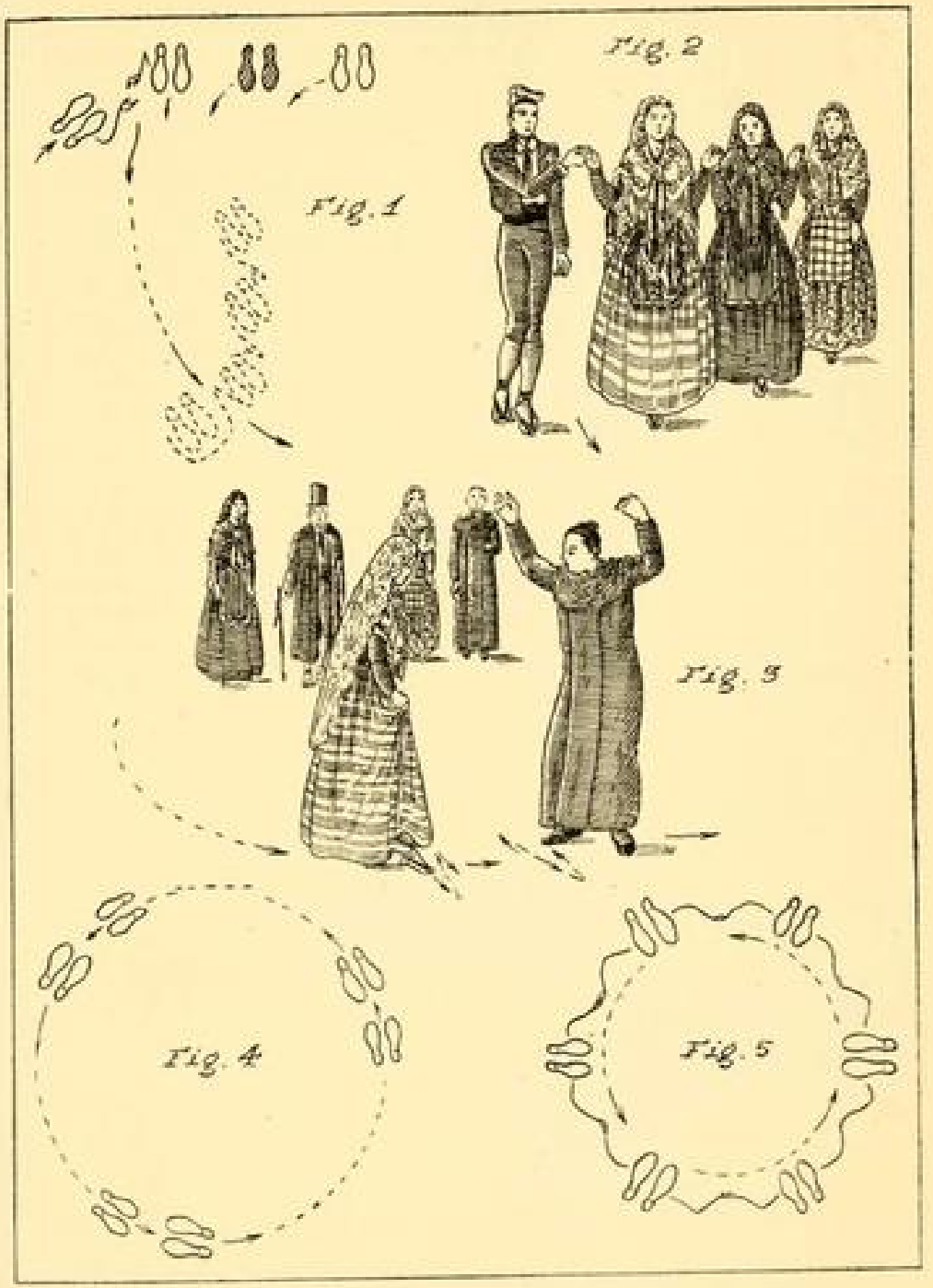

Recollida per l'autor. Vegeu l'explicació dels gràfics a la pàgina 953.

autoritats designaven les cases que havien de coure el dinar, i repartien les calderes en diferents cases. El sacerdot beneïa el menjar i les autoritats en feien el tast. Els veïns, per benestants que fossin, tenien en honor d'anar a cercar una olla de vianda i menjar-se-la en harmonia i companyonia veïnals.

A Monistrol de Montserrat, des del segle XVI, se celebrava una festa molt solemne per efecte d'un vot de poble. La confraria estava regida per tres majorals, que rebien els noms d'Abat, de Batlle i de Prior. Els dos primers eren casats i el darrer, fadrí. Per tal d'arbitrar recursos tenien el dret d'aplicar un tribut a llur gust als vidus que es tornaven a casar. Si es negaven a satisfer-lo, els feien altres dies d'esquellots. Si així no els reduïen, els feien altres dies de fums, que consistien a cremar sabatots vells o d'altres substàncies intensament asfixiants en ésser cremades. Si així tampoc no pagaven, els majorals tenien dret d'entrar a casa dels nuvis, emportar-se'n els objectes que volguessin i vendre'ls a la plaça en pública subhasta.

La festa consistia en una processó solemne a la qual concorrien vestits de negre els tres majorals. A la tarda, tenia lloc el traspàs dels càrrecs o elecció dels administradors nous. El traspàs es feia per mitjà d'un ball al qual només podien prendre part l'Abat i el Batlle amb llurs mullers i el Prior amb una fadrina que escollia al seu gust. Vestien precisament de color. En un punt de la dansa, hom pregonava el nom dels tres majorals escollits. Si el poble els admetia, cridava: *Bo! Bo!*, i si els refusava, cridava: *Pega! Pega!* Aquest cas es donava rarissimes vegades. El crit típic d'afirmació electiva ha donat nom a aquesta dansa, coneguda pel *Ball del Bo! Bo!*

Aquest costum recorda la forma electiva típica. Els membres sortints d'un càrrec escollien a llur criteri els qui els podien substituir i sotmetien llur candidatura a l'aprovació de la multitud, donant a conèixer el nom dels escollits. Si era admesa, es manifestava pel crit que ha donat nom al ball de Monistrol, i si era rebutjada, s'indicava tal com acabem d'explicar. En aquest cas, els encarregats sortints cercaven d'altres substituts, i el diumenge següent, o quan fos, tornaven a proposar-los. El cas de marcar el traspàs de càrrecs per mitjà de la dansa havia estat bastant usat, i d'altres vegades ens hi haurem de referir. Conté un sentit marcat de cerimònia i reconeix un arcaisme, probablement neolític, quant al fet, però no, precisament, quant al detall ni a la forma.

Aquesta festa encara se celebra. La coreografia del ball antic s'ha perdut completament. La melodia conserva encara un tipisme interessant. No cal dir que no és pas la del ball originari i que no té ni llunyanament el deix de la música del segle XVI.

La vila de Monistrol havia pertangut al senyoriu del Monestir de Montserrat; per això se l'anomenava *Monesteriol*, és a dir, monestir petit, terme que, amb el rodar del temps, s'ha convertit en Monistrol. L'Abat de Montserrat era, per tant, el senyor de la vila i, com a tal, presidia la dansa i era el capdanser. Consta documentalment que durant el segle XVI hi concorria en persona. Després devia delegar algú, que va prendre el seu nom; en aquest

cas el qualificatiu s'ha estès al majoral primer, que en l'època actual presideix i mena la dansa.

Per vot de poble, el dia d'avui celebrava festa el llogarret de Montclar de Berga. Com que està format per poques cases i encara escampades, avui era l'únic dia de l'any que s'aplegaven els regidors i que es veien tots reunits. Segons dir del poble, pagaven del comú la festa religiosa o *un cantar*. Al migdia feien el *fart* o la *fartanera*, consistent en un àpat collectiu a l'hostal, pagat així mateix del fons comunal. Tant el costum del cantar, com el de l'àpat collectiu, havien estat molt comuns en les festes de llogarrets de població disseminada.

El *Pollo* del Ball de les Gitanes, de Moià.

A Pont de Suer es reunia una confraria de Sant Sebastià, de la qual formaven part la majoria dels cap de casa, de les cases més grosses i principals de les valls de Bohí i d'Albóssia. Per a ésser confrare calia gaudir de bona fama i reputació i no ésser titllat de cap defecte moral. Segons la tradició, el terme de Pont de Suer estava format antigament per dues poblacions: Pont i Suer. Durant una pesta terrible tot el veïnat de Suer va sucumbir víctima de l'epidèmia. Només va restar en vida una sola vella, que va quedar hereva de tota la població. Va abandonar el seu poble i se n'anà al del Pont, als habitants del qual va oferir tot el terme de Suer si es comprometien a mantenir-la i gomboldar-la. D'aquesta feta els dos pobles van restar unificats i hom afegí al lloc de Pont el qualificatiu de Suer. Hi una partida d'aquesta població que encara porta el nom de Suer que pot recordar la tradició.

La vigília de la festa acudeixen al Pont els confrares, la majoria muntats en sengles cavalcadures. La vetlla se celebren unes solemnes completes. La campana convoca els confrares per a sopar. L'àpat se celebra als baixos de la casa comunal. Hi concorren els clergues i el predicador escollit perquè faci el sermó panegíric del sant. L'endemà confessen a trenc d'alba. Oeixen missa major i combreguen. Seguidament celebren uns funerals pel bé dels qui moriren a causa de la pesta de Suer i pels traspassats de la confraria. Després s'organitza una processó, a la qual concorren els confrares. A migdia la campana els torna a convocar per a dinar al mateix punt on van sopar ahir. A l'hora de les postres se celebra l'elecció dels sobreposats, que han d'organitzar la festa de l'any vinent. Són escollits per voluntat dels sortints. Per a elegir-los posen al seu davant un plat amb una poma que els elegits han d'aga-

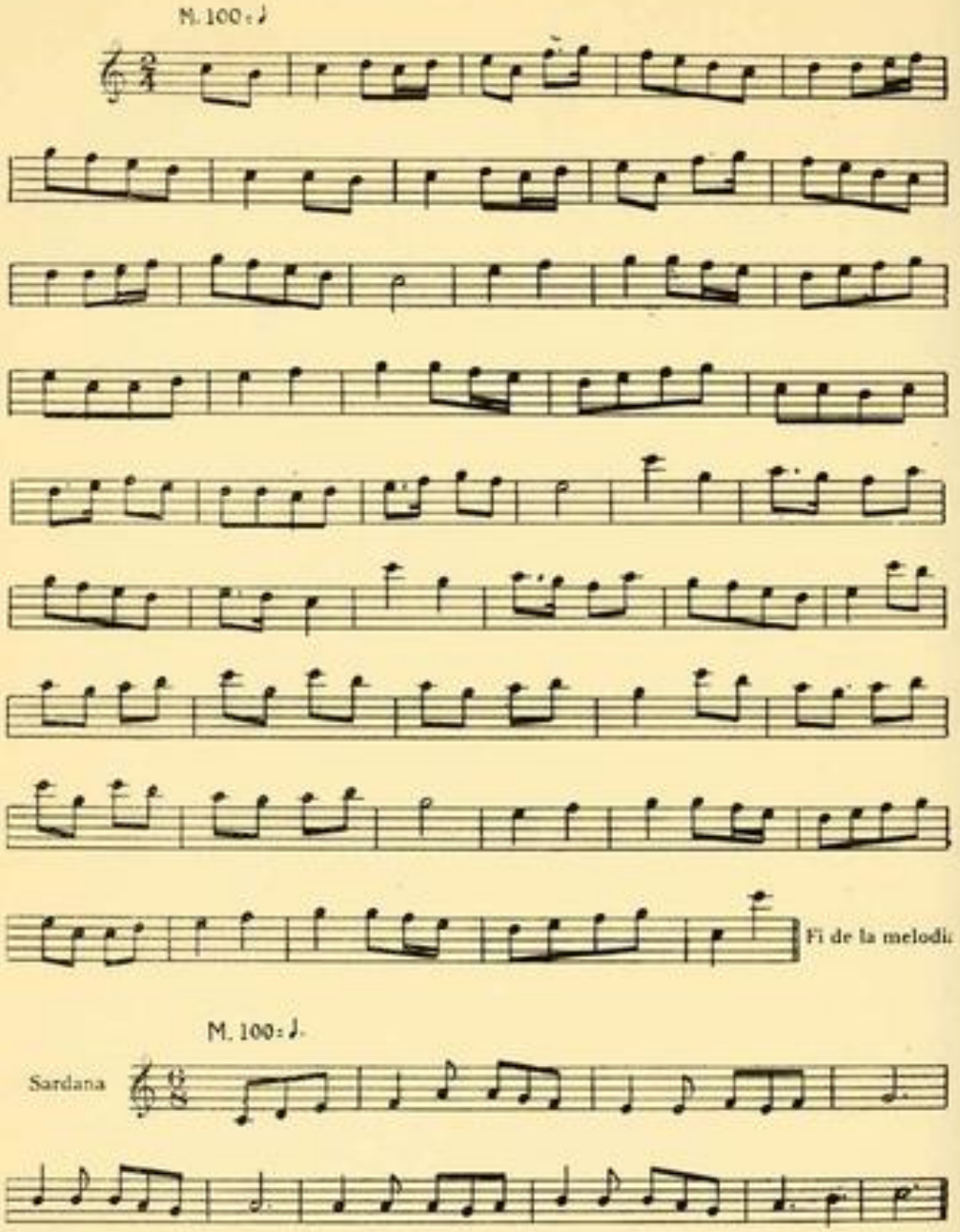

Tonada del Ball de les Gitanes, de Moià. Recollida pel reverend Josep Teixidor.

far si accepten i refusar si no volen admetre el càrrec. Aquest cas, però, no es produeix mai. Un cop feta l'elecció, cada u paga la part que li pertoca de les despeses fetes en comú. Després de dinar es dissol la reunió.

Aquesta confraria data del segle XVI i fa uns tres-cents cinquanta anys que es reuneix.

La vila de Moià celebra avui la seva festa major petita, per efecte d'un vot de poble. Fins ara ha conservat costums curiosos de sabor força arcaic. Sortia un personatge grotesc, anomenat el *Pollo*, que curava de l'organització de la festa i que hi actuava com de policia. Seguit d'un estol de mainada anava per les cases de la població a captar llenya per a encendre una gran foguera. El *Pollo* recompensava amb un traguinyol de vi a tots els infants l'ajut que li havien donat. El dia de la festa voltava per la població un ball de gitanes, comparsa formada per sis parelles vestides amb robes riques. El paper de

Parella del Ball de les Gitanes, de Moià

dones el feien homes disfressats. La dansa, que no tenia cap importància coreogràfica, es feia al so d'un flabiol. Els acompanyava el *Pollo*, proveït d'una pell de conill plena de palla, que li donava títol d'autoritat i que emprava per a empaitar la quitxalla i fer call a la gent per tal que els ballaires poguessin passar i accionar sense noses. El *Pollo* es comportava de manera tan còmica i pintoresca com podia. Anava vestit amb una mena de dalmàtica molt folgada i molt rica. Portava al cap un cucurull estrany, i per davant de la cara li penjava un drap amb una carota pintada, que li donava un aspecte pintoresc; el drap el portava subjecte al cucurull que li feia de barret i quan volia l'arrebussava i el replegava.

Té lloc una processó, en la qual intervenen gairebé únicament els infants, qualificats de *garrofins*. Van vestits amb una túnica curta, completament blanca, cenyida amb una faixa ampla de seda vermella. Duen el pit travessat per una banda ampla del mateix estil que la faixa. Al cap duen una barretina vermella molt llarga que els penja esquena avall. Els garrofins duen un tabernacle amb una imatge d'argent de sant Sebastià. Durant el curs de

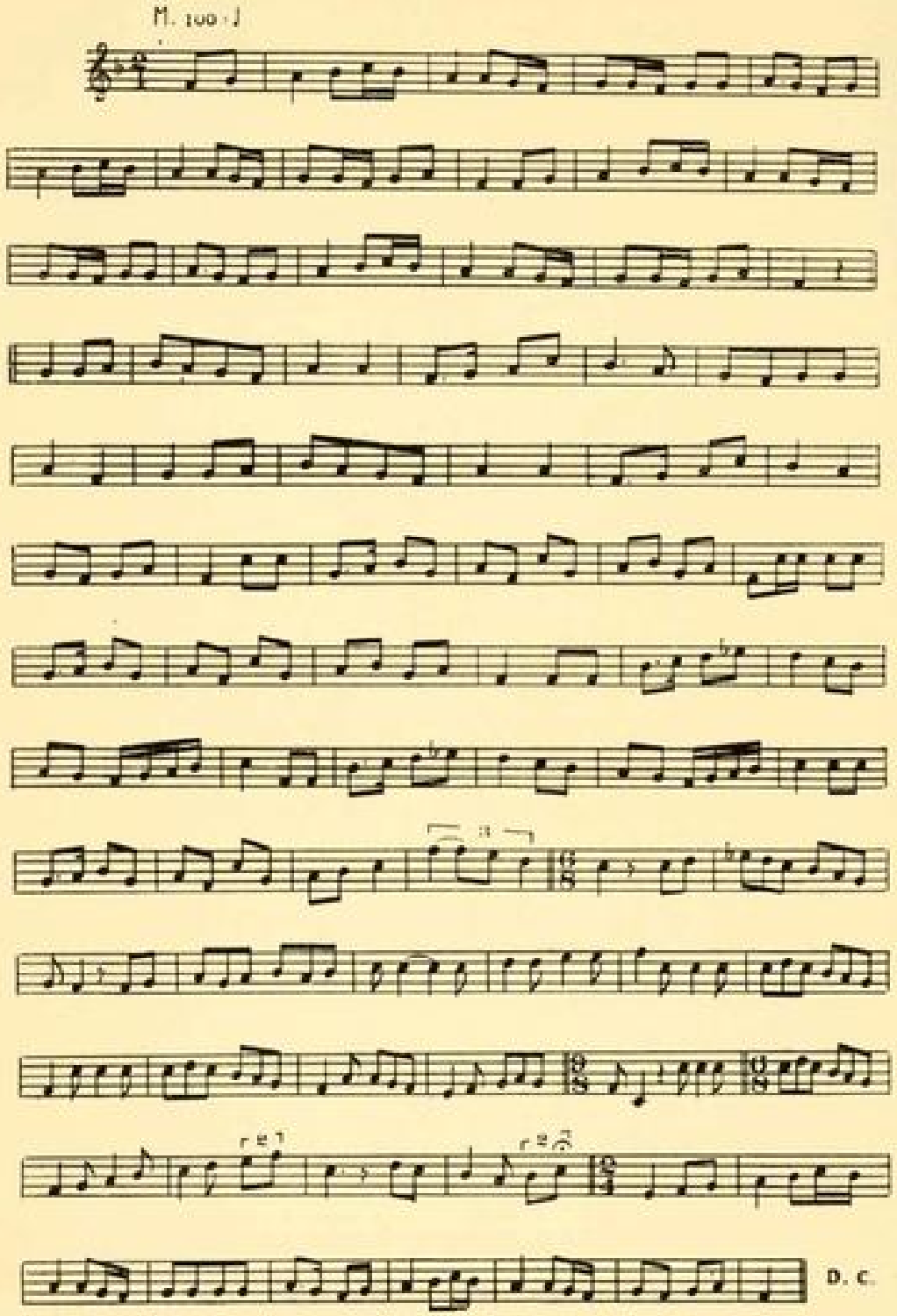

Tonada del *Contrapàs garrofí*, de Moià. Recollida pel reverend Josep Teixidor.

la processó, el grup dels portadors del tabernacle i llurs companyons marquen uns petits passos que avui no poden ésser qualificats netament de dansa, però que ho devien ésser ahir. Finida la processó, els garrofins volten la població ballant, al so del flabiol, el *Contrapàs garrofí*, les evolucions del qual no són pas les pròpies d'aquest ball. Acaben fent *la torreta*; tres dels ballaires pugen damunt les espatlles de llurs companys agrupats i que formen com una pinya compacta.

Grup d'infants, portadors de la imatge de Sant Sebastià, ballant el *Contrapàs garrofí* a la processó.

A la tarda, els pavordes de l'altar de Sant Sebastià feien un ball del ciri, destinat a traspassar els càrrecs als confrares escollits per a exercir-los durant l'any següent. Duien un ciri i un ram que, acabat el ball, eren oferts al sant. La dansa tenia característiques pròpies d'aquest tipus de ball, per bé que coreogràficament es diferenciava bastant de les altres versions.

A Rajadell celebraven una festa molt solemne. A la sortida feien un gran clos amb una corda. Els fidels que volien rebre un pa beneït, al qual s'atribuïen grans propietats, havien d'entrar dins del clos. Feien una ballada del ballet de Déu, dansada només per una sola parella. Molts anys el ballaven dos vellets que a penes si s'aguantaven. Finit el ball, els pavordes obrien el clos de corda per un extrem, i al peu de la sortida posaven dos grans sacs plens de panets. Els fidels anaven passant i, a mesura que sortien, rebien un panet. Hom anava estrenyent el clos per tal d'evitar que algú tornés a entrar-hi passant per sota la corda i arrepleguès més d'un panet beneït.

A Sant Feliu de Guíxols havien fet una gran festa. La part més important consistia en grans ballades de sardanes. Sortien diferents balls representatius,

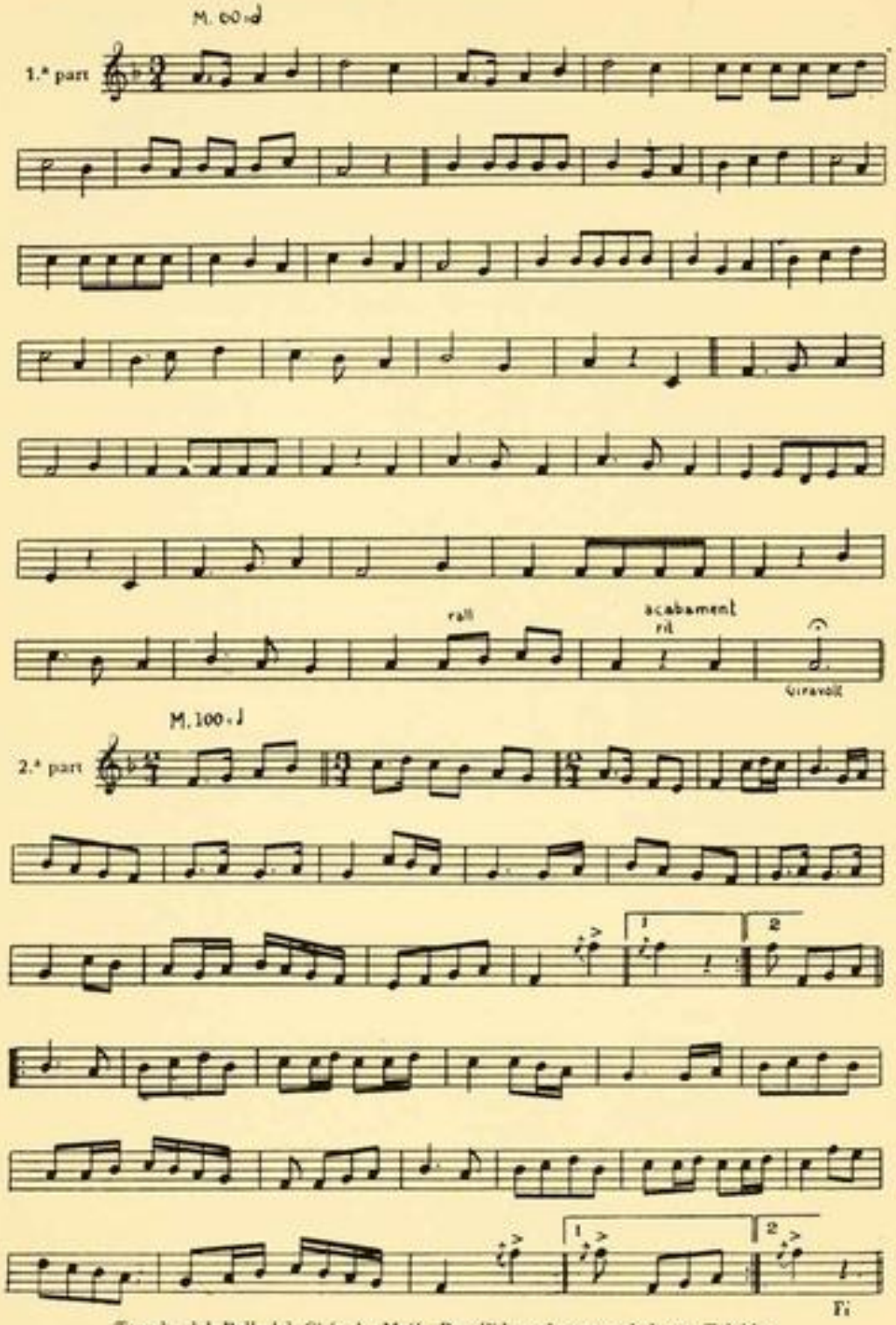

Tonada del Ball del Ciri, de Moiá. Recollida pel reverend Josep Teixidor.

entre d'altres el de bastons, i una moixiganga de la qual no hem pogut trobar dades concretes, però que, segons sembla, no tenia res a veure ni s'assemblava gens amb la dansa representativa d'aquest mateix nom pròpia del Penedès i del Camp de Tarragona. També sortia un graciós ball de cavallets, molt rústic. Anava presidit per un personatge grotesc, que duia uns coixins lligats a la cintura i portava una gatosa a les mans, amb la qual procurava punxar els espectadors de la dansa. Aquest ball també sortia per les Carnestoltes, i

Parella de ballaires del Ball del Ciri.

fa de mal escatir si era propi d'aquell moment de l'any i si la figuració, el dia d'avui, era un desplaçament, o bé si era precisament avui que havia de sortir.

Al poble d'Alcarràs, del Pla de Lleida, feien una festa, en la qual ballaven el típic i curiós ball de «cillons».

En aquest ball, els balladors duien damunt del cap un càntir de terrissa de mida regular, mig ple d'aigua; l'habilitat dels balladors consistia a marcar tots els punts i moviments sense que el càntir perdés l'equilibri i caigués a terra. El ballador al qual queia el càntir havia de retirar-se de la dansa i quedava en situació desairada. La balladora no duia res i podia bellugar-se amb tota llibertat. Però un cop acabada la dansa, el ballador li donava el càntir i ella havia de trencar-lo tirant-lo a terra, anant molt en compte que els esquitxos de l'aigua que contenia no mullessin el seu ballador, car era cosa tinguda en desmèrit.

Aquesta mena de danses, que podríem anomenar d'equilibri, eren ja practicades pels grecs, els quals eren molt aficionats a tota mena d'exercicis que

tinguessin per base aquesta habilitat. El fet de trencar el càntir la balladora, en acabar la dansa, recorda el Ball d'Almorratxes propi del Maresme. Crida l'atenció el detall que el càntir que trenquen contingui aigua; això podria

Ballet de Déu, de Rajadell (Pla de Bages), recollit per l'autor. Transcripció musical de J. Tomàs.

ésser romanalla d'una antiga cerimònia, a base de dansa, per a invocar la divinitat afavoridora de la pluja; com si diguéssim, una mena de ritu agrari.

Un altre dels pobles que feien festa, el dia d'avui, era el de Viladecans, al baix Llobregat. Hi havia estat típic el ball del Patatuf, ballet molt senzill de melodia i graciós de moviments, que comença amb un picament de mans per part dels dansaires, circumstància de què hom creu que deriva el seu nom singular.

Al poble urgellès de Menàrguens havien fet, avui, la festa xica. La nota típica era el ball rodó. Fa anys que ha caigut en desuetud la coreografia; no en resta record i únicament se n'ha conservat la melodia.

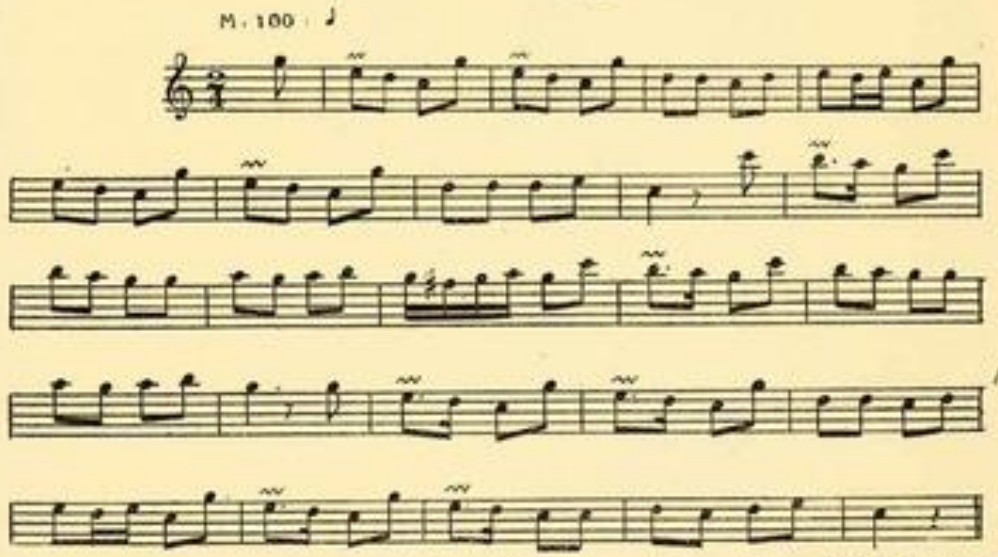

Ball de Cavallets, de Sant Feliu de Guíxols, recollit per l'autor. Transcripció musical de J. Tomàs.

Al llogarret de Valldellop, en el baix Penedès, feien una festa solemne dedicada a sant Sebastià, que van erigir en patró per haver alliberat la població d'una gran epidèmia. Era típica la representació del ball de Sant Sebastià, la qual antigament havia fet acudir a aqueix llogarret molta gent de la rodalia. Figurava el martiri del sant, que uns moros lligaven, despullat, a un arbre després d'haver-li robat la roba mentre es banyava. Un

parell de cavallers, figurats per minyons que muntaven cavallets de cartó, defensaven el sant. El protagonista, per simular la nuesa, anava només amb samarreta i calçotets de punt, cosa que, si l'any era fred, feia esgarrifar els

M. 100 J

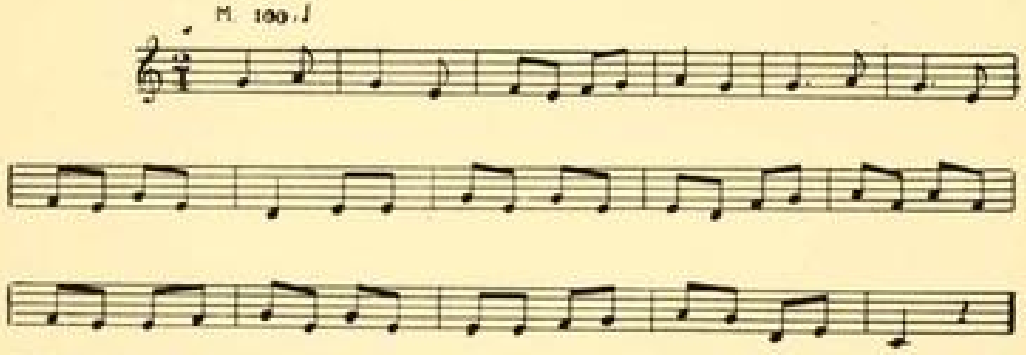

Ball de «cillons», d'Alcarràs (Pla de Lleida). Recollit per l'autor. Transcripció musical de J. Tomàs.

espectadors. Representava aquest paper un vei anomenat Sebastià, el qual creia que el sant l'ajudaria i li faria suportable el fred, de manera que no li'n vindria cap dany. El ball fa molts anys que ha caigut en desuetud.

A Reus, el dia d'avui, havien començat les Carnestoltes. En havent sopat, el batlle i els principals regidors, amb les respectives mullers, sortien a fer

un ball a la plaça, a la llum de cremallers de teia. Amb aquesta dansa, feta per les primeres autoritats de la població, restaven inaugurades les festes i bullícies de les Carnestoltes, i des d'aleshores ja podien ballar i disfressar-se la resta dels ciutadans. Els sacerdots no desdenyaven el ball.

A Ciutat de Mallorca, la vigília de Sant Sebastià s'havien encès grans fogueres perquè el sant fes cremar tots els gèrmens pestilents. La veu popular diu que el costum recordava una gran pesta que va aplanar la ciutat i que fou extirpada, amb l'ajut del sant, encenent gran profusió de fogueres. Al voltant de la foguera el jovent es lliurava a la dansa i a l'alegria. Al redós de les fogueres tradicionals de Sant Sebastià es produïen les escasses ex-

M. 104 J

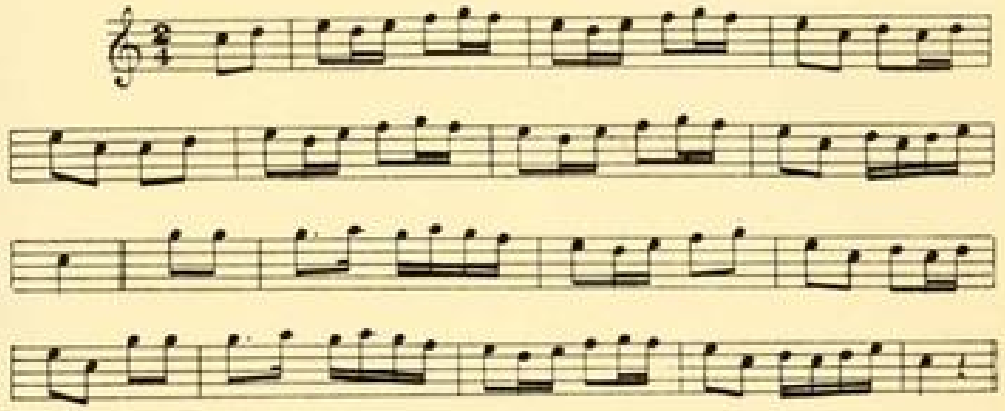

Tonada del Ball rodó de Menàrguens (Urgell), recollida pel mestre J. Tomàs.

pansions carnestoltesques que hom troba a Mallorca. S'organitzaven comparses que voltaven les fogueres i es lliuraven a petites representacions de caient humorístic, gai i festiu, i cantaven, ballaven i gatzarejaven.

El costum d'encendre fogueres el dia d'avui i la seva vigília està estès per diverses contrades de terres endins de la Península; també ho està l'organització de comparses i mascarades, especialment per les regions on les Carnestoltes no tenen importància.

Els antics ballesters tenien per patró sant Sebastià, que era ballester i va morir crivellat de sagetes que li van engegar els altres ballesters companys seus perquè era cristià.

Una llegenda diu que aquest sant es guanyava la vida fent escombres o raspalls, i per això els antics raspallers el tenien per patró. Per llur part, els ferrovellers i gents que es dedicaven al comerç de ferro vell i d'altres metalls afirmaven que era marxant de ferralla i el reclamaven també per advocat celestial.

Els fabricants tenen sant Sebastià per patró. A Figueres i en altres localitats, el dia d'avui les fàbriques no treballaven i la gent feia festa.

Els perpunters, rimallers o cotamallers, que feien samarres de cota de ferro per als guerrers, tenien per patró sant Sebastià, que havia estat soldat,

encara que la tradició barcelonina no ho digui així. Pertot arreu la gent d'armes d'aquells temps havia sentit predilecció i havia retut culte a aquest sant.

L'adopció de sant Sebastià per patró dels calceters i dels qui treballen robes de punt és, possiblement, una extensió del patrocini d'aquest sant, estès entre els cotamallers i rimallers.

Sant Sebastià, com a soldat, fou patró dels qui treballaven en feines relacionades amb les armes, però no era pas dels més venerats en aquest sentit. Tal vegada com una extensió dels armers havia estat advocat dels agullers, que a casa nostra estaven establerts vora dels Encants Vells, on encara hi ha un carrer que porta el seu nom. D'ací que el veneressin també els qui feien hams i d'altres ormeigs per a pescar, els quals hom considerava

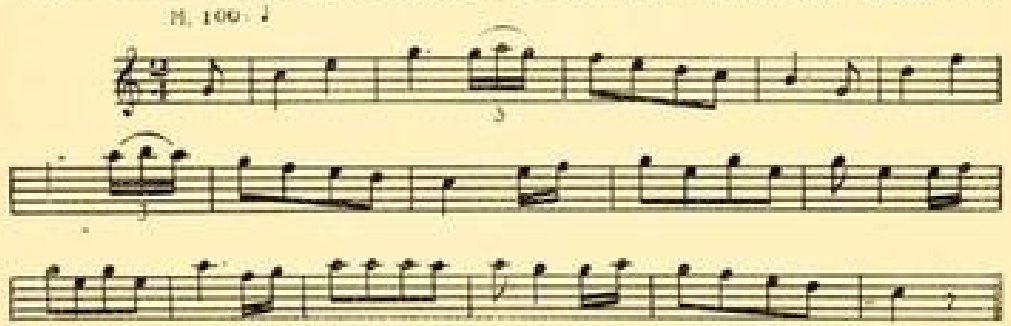

Tonada del Ball del Patatuf, de Viladecans, Baix Llobregat, recollida pel mestre J. Tomàs.

com una extensió de les agulles. El mestres agullers barcelonins havien gaudit fama universal d'ésser molt primmirats en llurs obres, totes elles d'una perfecció molt exquisida. Un d'ells féu una agulla prima de tall subtil que es descargolava pel mig i es desfeia com una capsa metàl·lica, i del seu interior en sortia una altra agulla que també s'obria com la primera i en contenia encara una altra dins del buc que formava.

Els agullers veneraven la imatge de l'església titular de Sant Sebastià.

Per les malures del bestiar i mals encomanadissos en general, hom invoca sant Sebastià.

Hom ponderava la gràcia de sant Sebastià amb les següents paraules:

Sant Sebastià
guarda de fam,
de pesta i de guerra
i de tots els mals que hi ha.

Hi ha una fórmula per a encordar ortigues i evitar que punxin, en la qual s'invoca sant Sebastià.

Ortiga maleïda,
si em piques et llevaré la vida;
si sant Sebastià ho sap,
et llevarà el cap.

GRAFICS I FIGURES DEL BALL DEL PATATUF, DE VILADECANS, BAIX LLOBREGAT

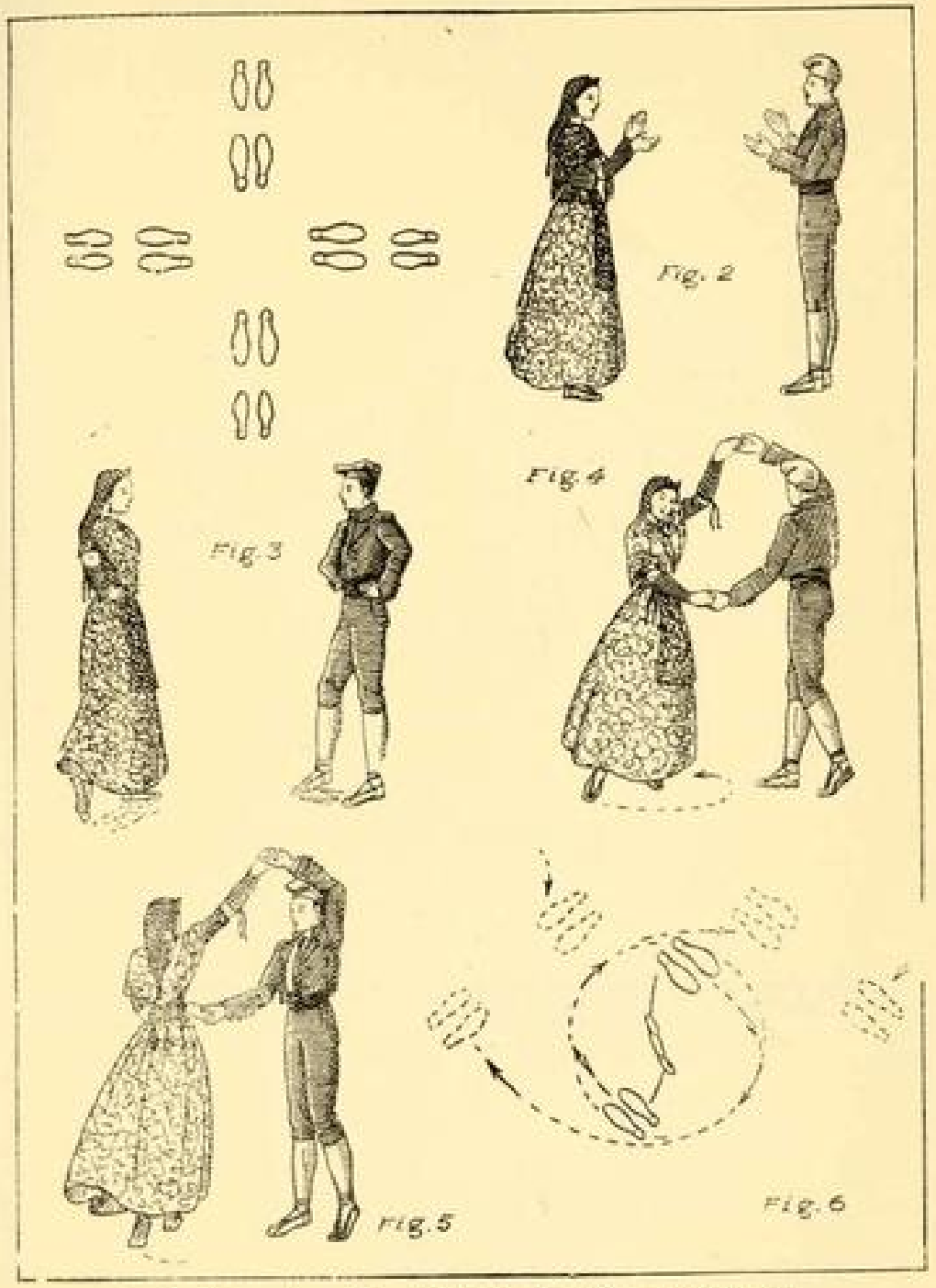

Recollit per l'autor. Vegeu l'explicació dels gràfics a la pàgina 953.

Sant Pere cuiner: Segons la veu popular, aquest sant tenia la virtut de fer grans guisofis sense cap element. Feia bullir una olla de palets de riera i obtenia un brou i una olla tan suculents i exquisits com mai se n'haguessin pogut veure i menjar de semblants. Amb sorra feia una sèmola i una escu-

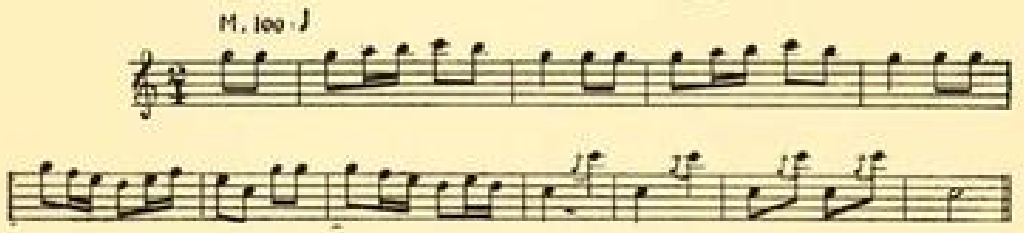

Personatges i melodia del Ball de Sant Sebastià, de Vallbellop, Baix Penedès, recollit per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

della de paladar exquisit. Amb elements per l'estil preparava uns plats inacabables en quantitat i variadíssims en qualitat. La gent de cuina i les bones mestresses de casa reclamaven el seu ajut amb la fórmula:

Sant Pere cuiner,
feu-me sortir el guisat bé.

I creien que mai no deixava d'atendre allò que se li demanava i que hom podia tenir per segur que els guisofis i cuinats que se li recomanaven no sor-

tirien deficients, sinó al contrari, resultarien més bons del que lògicament haurien hagut d'ésser, tenint en compte els elements que hom hi posava.

El ferrovellaire precursor del drapaire, segons una capçalera de ventall del primer terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

El *xalceter*, segons una auca d'Arts i Oficis set-centista. (Col. de l'autor.)

Sant Pere dels Diners: Els portalers, burots i cobradors de tributs i gabelles en general adoraven sant Pere dels Diners, que havia estat cobrador

La cuinera, segons una portada d'un llibre popular de cuina de la darrera meitat del segle XIX. (Bibl. de l'autor.)

de contribucions i molt dolent per la seva duresa i rigorisme, tant que a més d'un pobre va fer tancar a la presó perquè no pagava amb la puntualitat

que ell exigia, fins que un dia el cel va illuminar-lo i va abraçar la vida religiosa.

També adoraven l'apòstol i evangelista sant Mateu, que havia exercit el mateix ofici i era l'encarregat de percebre els tributs posats per Roma a la colònia de Judea.

Diu el refrany, quant a la llargada del dia:

Per Sant Sebastià,
una passa de marrà.

Per Sant Sebastià
s'allarga el dia un pas de milà.

Per Sant Sebastià
una hora el dia es va allargar.

Per Sant Sebastià
una hora més de dia hi ha.

Per Sant Sebastià
mitja hora, si fa no fa.

Per Sant Sebastià
mitja hora al matí
i mitja hora a la tarda
el dia s'allarga.

Sant Sebastià les festes va acabar,
però li sortí sant Vicenç
i li va reganyar les dents.

Sant Sebastià
totes les festes deixa passar,
menys la Candelera,
que li va al darrera.

Per Sant Sebastià
ja es comença a bogejar.

Si per Sant Sebastià fa sol,
any de blat, si Déu ho vol.

Si fa sol per Sant Sebastià,
bon blat hi haurà.

Per Sant Sebastià,
els favons a assecar.

Qui vol donar faves al segar
ha de fer-les per Sant Sebastià.

Per Sant Sebastià
penja el perdigot, que bé cantarà.

Per Sant Sebastià
cent passes de ca.

Per Sant Sebastià
una hora més de caminar.

Sant Sebastià
torna el berenar.

Sembra l'all per Sant Sebastià
i rabiarà com un ca.

Per Sant Sebastià
fa un fred que no es pot aguantar.

Dels sants del gener
sant Sebastià és el primer;
no corrau, no corrau,
que primer és sant Pau.

Sant Sebastià governa el blat:
si fa bo, blat abundós;
si és mullat, blat migrat.

Sant Roc i sant Sebastià
guarden de pesta i de pecar;
i sant Sebastià i sant Roc
guarden de pesta i de foc.

Per Sant Sebastià
el fred ve o se'n va.

Per Sant Sebastià,
tramuntana a l'Empordà.

Si gela per Sant Sebastià,
el vi del cep se'n va.

Per Sant Sebastià
l'orereta ve i el tord se'n va.

Per Sant Sebastià
agafa el perdigot i vés a caçar

DIA 21

Santa Agnès: La tradició suposa que santa Agnès era filla de Barcelona. Era una de les dones més gentils i més belles de la ciutat, i un gran magnat va enamorar-se'n. La donzella era cristiana i havia fet vot de castedat, i en saber les pretensions del galant tota va esborronar-se i les va refusar. Indignat i despitat, el magnat va denunciar la donzella com a cristiana. El cònsol manà que la fessin passejar tota nua per un bosc de pins que aleshores hi havia al planell on avui s'aixeca la Catedral. Així que la donzella va perdre la darrera peça de roba i la seva nuesa restà al descobert li va créixer sobtadament una espessa cabellera fins als peus que la cobrí completament i la féu encara més bella i més gentil del que era, puix que la rossor dels seus cabells enlluernava el sol. Per mitjà d'aquest fet miraculós la donzella Agnès pogué salvar la vergonya.

Estampa de santa Agnès, segons una capçalera de goigs. (Col. de l'autor.)

En recordança d'aquesta tradició, des de molt antic santa Agnès és venerada a la Catedral de Barcelona, i les nostres àvies, que desitjaven tenir una bona forra de cabells, s'hi encomanaven i li feien novenes. Per raó de la tradició contada, santa Agnès era la patrona de les pentinadores.

Segons una altra tradició, santa Agnès estava dotada d'una bellesa sense parió, i molts galants la requerien i voltaven. Un dia, mentre s'estava banyant, una colla feren els impossibles per poder-la sorprendre sense roba. La donzella se n'adonà i demanà al cel que la fes tornar ben lletja i que la protegís perquè no la veiessin. A l'instant li cresqué per tota la cara i el cos una forra de cabells tan espessa, que no en podia abastar el gruix amb les dues mans; pel que fa a la cara, només se li veien els ulls. D'ací que l'haguessin tinguda per advocada les dones mostatxudes i les de mala fesomia. També la reclamaven les dones perquè les guardés d'ésser vistes despullades quan es mudaven la roba i quan es banyaven. Avui les dones mostatxudes havien practicat una devoció popular (en què intervenia una branca de boix pelut) de la qual no tenim dades.

Santa Agnès era patrona de les dones que filaven, perquè, segons tradició, va filar-se els cabells i els va teixir fins a convertir-los en roba de cabell que li féu d'abric. El dia d'avui les dones no filaven; posaven la filosa al

La filadora, segons un patró set-centista de pintar rajoles. (Arx. de l'autor.)

lloc més sobresortint i important de la llar com una mena d'homenatge, i la solien guarnir amb flors de les poques que poden trobar-se en aquest temps. Diu el refrany:

Per Santa Agnès
no filis més.

Sembla que antigament hom feia tot allò que podia per filar tota la floca a fi que el dia d'avui fos el darrer de filar dins de la temporada. Si la collita de cànem o de lli era molt abundant i si a la casa hi havia poques dones que filessin, santa Agnès no podia marcar el darrer dia i hom havia de *filar més*. Hi ha un refrany que fa arribar la filada fins al març:

Pel gener i pel febrer
fila la vella al caliver,
pel març sota teulat
i per l'abril duu el fil a ordir.

Santa Agnès era tinguda per patrona dels enamorats, els quals la invocaven perquè els protegís en llurs amors quan sorgien dificultats i entrebancs.

Parella de festejadors, segons una capçalera de romanç. (Col. de l'autor.)

Els promesos la tenien per advocada, i les noies, sobretot, li demanaven que llur estimat no les deixés i que no fes cas de cap altra minyona. Reclamaven el seu ajut amb la següent fórmula:

Gloriosa santa Agnès,
feu que el meu promès
pensi en mi i en cap més.

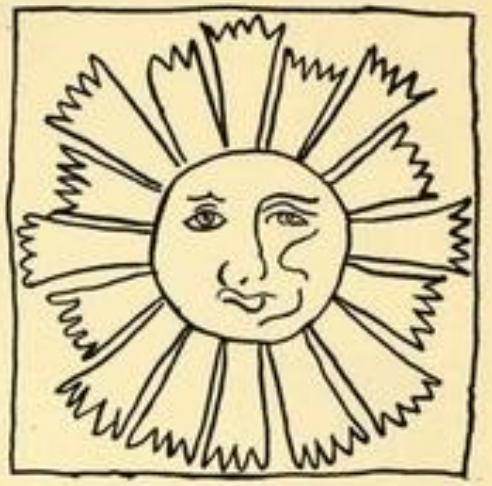

El Sol, segons un gravat popular. (Arx. de l'autor.)

Santa Agnès és l'advocada de les flors. La veneraven els jardiners i més encara les ramelleres i velles floristes.

Una tradició vallesana ens diu que santa Agnès era una donzella d'una bellesa sense igual que vivia i feia vida de penitència en una cova de la muntanya de Sant Llorenç del Munt, que encara avui es coneix per *Cova de Santa Agnès*.

Per als parts hom invoca santa Agnès, de la qual hom diu que és la llevadora millor del món, puix que acut a tots els parts sense ésser en cap i n'hi ha prou de demanar-la fervorosament perquè assisteixi les parteres des del cel. Per això diuen:

Santa Agnès,
on et criden, vés.

Hom creu que avui és el dia d'hivern que fa el sol més bonic i més brillant i que en tal dia sempre fa bon sol.

És creença que les nenes nascudes el dia d'avui són de bellesa excepcional, perquè a llur bellesa natural s'afegeix la del sol de santa Agnès.

Hom creu que el dia ja s'ha allargat una hora i fa dir al refrany:

Per Santa Agnès,
una hora més.

Sant Fruitós màrtir, de Tarragona, segons una estampa. (Col. de l'autor.)

Sants Fruitós, Eulogi i Auguri, fills de Tarragona: Sabedor el governador romà Emilià que professava el cristianisme, els féu cridar i els convidà a abandonar llur religió i adorar les divinitats paganes. Els cristians s'hi negaren en rodó, i el governador féu encendre una foguera enmig del circ de la gran Tarraco i els féu cremar de viu en viu.

Se'n conserven relíquies en una església de vora de la ciutat de Gènova, a la Seu de Manresa i a Barcelona, dintre de l'urna on es conservava el cos de santa Madrona.

Si santa Agnès duu bon temps
les vinyes aniran bé.

Si per Sant Fruitós fa sol,
any de fruita, si Déu vol.

Sembre l'all per Sant Fruitós
i serà ben rabiós.

Per Sant Fruitós
fan els freds majors.

A terra fluixa,
pluja per la sembra,
i per Santa Agnès
i ben poca més.

Per Santa Agnès i Sant Fruitós
fa el fred més rigorós.

Si per Santa Agnès fa bo,
aniran bé les vinyes.

El dia de Santa Agnès
una pluja tot el més.

Si Sant Fruitós passa núvol
els sarments no carreguen.

Si està núvol el dia de Sant Fruitós,
any de poca fruita.

Per Santa Agnès
sembra el cànem
el bon pagès.

Sant Fruitós serè, any de fruita.

DIA 22

Sant Vicenç: Conta la llegenda que sant Vicenç era vinater i que amb una engruna de vi dolent, agre i ingrat, per obra de la seva gràcia divinal, feia tantes bótes de vi com volia i de tantes menes com desitjava, des del vinagre fins al vi dolç i ranci, al rasolis, a la mistela i a la malvasia. Anava pels camps i, per tal de convertir heretges i incrèduls, agafava la carbasseta de vi que portaven per a remullar el menjar i en feia sortir una portadora o una bóta d'unes quantes càrregues, i així, amb bon vi, combatia l'heretgia i convertia la gent.

Per raó del seu patronatge damunt del vi, l'invocaven tots els qui hi intervenien, fos sota la forma que fos: els qui conreaven vinyes, els qui feien i trascolaven vi, els qui en compraven i venien, els tastadors, els traginers i tothom qui del vi vivia, i, modernament, àdhuc els oficis que hi podien tenir una certa semblança als ulls de la gent, com els cafeters.

Fou creença general que si avui hom resava a sant Vicenç, el vi no li feia mal per més que en begués, car aquest sant le'n guardava. Hi havia qui practicava aquesta devoció preservativa tots els divendres. D'ací que als qui bevien molt i no en notaven els efectes hom els digués que devien ésser devots de sant divendres, és a dir, que en aquest dia devien encomanar-se al sant protector contra l'embriaguesa.

Les castanyoles de mar tenen un paràsit de forma semblant a una carbasseta. La gent de mar creu que, tirat aquell dins d'una bóta de vi, li dóna qualitat i bon paladar. Les carbassetes de les castanyoles pescades el dia d'avui, o un altre de molt immediat, tenen molta més gràcia que les altres

per a donar qualitat al vi. Les castanyoles emigren dels nostres mars en grans moles i no poques vegades es passen molts anys fora d'ells. Quan tornen, el fet de pescar la primera el dia d'avui és interpretat com un signe de gran ventura en general i, sobretot, un bon averany per a la pesca.

Sant Vicenç, segons una capçalera de goigs. (Col. de l'autor.)

La veu popular diu que sant Vicenç era fill dels amos d'una teuleria i que el seu ofici era el de teuler, abans de dedicar-se a convertir heretges. Per aquesta raó els teulers el tenien per patró i advocat de l'ofici.

Segons la tradició, el poble de Sarrià en altre temps era completament pagès i el conreu de la vinya hi tenia una gran importància. Es pot dir que era el celler de Barcelona. Per això el seus veïns van escollir per patró sant Vicenç, que és l'advocat del vi i el protector dels raïms i de les veremes. Els anys en què la collita del vi havia anat bé, el dia de la festa treien la imatge al mig de la plaça, la posaven damunt d'un tabernacle tot voltat i cobert de flors, i li rentaven la cara amb vi amb gran cerimònia. I creien que, obrant així, el sant tot se n'agradava i els augmentava i multiplicava la collita següent. Quan la collita havia anat malament, tractaven la imatge amb

molta duresa. La tiraven a la riera al punt on començava el poble i la passejaven pel llot fins a fora d'aquell, i, tota bruta i remullada, l'exposaven enmig de la plaça, com si la volguessin sotmetre a la vergonya pública per no haver tingut prou cura de les collites.

A Sant Vicenç de Llavaneres rentaven la cara de la imatge amb vi per tal que afavoris la collita del raïm i totes les feines relacionades amb l'elaboració del vi. El veïnat tenia tanta fe en aquesta pràctica, que l'any en què la collita no anava bé creia que els eixerits dels pavordes encarregats de rentar la cara de la imatge, en lloc de complir llur comesa, havien preferit beure's el vi, sense tenir en compte que perjudicaven el comú.

Els taverners i els hostalers, el dia d'avui, mudaven el ram de pi que tenien penjat a la llinda de la porta com a distintiu de llurs oficis. Aquest acte el revestien de certa solemnitat i convidaven a beure tothom qui es trobava dins de casa seva en aquell moment. La veu popular diu, però, que a fi que el convit els resultés tan poc gravós com fos possible, esperaven fer la cerimònia quan hi havia ben pocs clients. El ram de pi, com a distintiu de la venda de vi, és comú a molts pobles de cultura mediterrània. Sembla que pren origen del costum grec de posar pinyes en el vi per a donar-li un sabor especial molt del gust d'aquell poble. El nostre refrany es fa ressò del costum de servir-se d'un ram de pi com a anunci de la venda de vi:

El bon vi no necessita ram.

Refrany que hom aplica a les donzelles agraciades per tal d'indicar que, sense que es facin veure, els galants les pretendran.

Allí on vegis un ram,
senyal que hi venen mam;
allí on vegis un pi,
senyal que hi venen vi.

A la Vall d'Aran, els infants que anaven a escola tenien sant Vicenç per patró. Uns dies abans ja feien festa i formaven colles que s'escampaven pels pobles del voltant a fer un captiri. Cada colla portava un capità, que solia ésser el més gran o el més aplicat de l'escola. Un dels companys duia un ast de ferro per a enrestar les rostes o talls de cansalada. Dos d'altres portaven un sarró cada un per a posar-hi la farina i les faves o mongetes. Els restants portaven espases de fusta totes adornades i enflocades. El capità la duia més llampant que els altres. Visitaven casa per casa, es posaven en rengle davant de la llar, i cada un d'ells, començant pel capità, recitava versos petitoris que comminaven la gent de la casa a mostrar-se generosa, ponderaven les gràcies de sant Vicenç i sempre acabaven amb un víctor al sant. Els versos eren fets per ells mateixos; cada un els deia diferents i procurava superar els companys. Finit el recitat, cada un feia un giravolt i es passava l'espasa plana per damunt de la testa. Visitaven diversos pobles. Hi havia colles que arribaven a voltar-ne una quinzena. El dia d'avui, cada colla visitava les cases

del seu poble. A la tarda feien un àpat amb el que havien aplegat i es lliuraven a la gresca, que moltes vegades durava fins a l'endemà. Algunes de les colles eren presidides pel mestre, que convidaven a l'àpat i mai no deixava d'assistir-hi.

La vila d'Àger celebra avui la seva festa major d'hivern. Era costum que la vigília arribessin els músics. Els fadrins els anaven a esperar als afores de la població i se'ls agregaven. La colla voltava per tots els carrers del poble

Capçalera d'un sainet de teatre de sala i alcova de la segona meitat del segle XIX, on es veu una taverna amb el ram penjat a la llinda de la porta. (Bibl. de l'autor.)

sense mancar-ne un. Els músics tocaven i els fadrins cantaven corrandes amb tonada de jota. Així que queien les dotze de la nit, altra vegada els fadrins i els músics anaven de casa en casa a donar les bones festes a tothom, passada que rebia el qualificatiu de *fer les albades*. El fadrí major, que portava la veu cantant, anava proveït d'un fanal i d'un bastó alt, com a signe d'autoritat. Començaven per l'església i saludaven el sant patró. Seguidament voltaven totes les cases del poble, sense excloure'n una, per humil que fos. Arribats al davant, el pavorde feia tres trucs a la porta i tot seguit donava el bon dia al cap de casa, li desitjava unes bones festes i li deia que les pogués veure per molt anys. Sempre que es dirigien al cap de casa, anomenaven el càrrec, dignitat o títol que ostentava. Un cop s'havien adreçat al cap de casa, anomenaven amb més o menys detall tots els altres estadants. Quan hi havia més d'un cap de casa, els anomenaven tots dos, per ordre de categoria. Durant tota l'albada, que resultava molt llarga i sovint pesada, perquè en aquesta

època de l'any fa molt fred i els carrers estan plens de neu, la música no parava de tocar.

A l'ofici hom donava la Pau a besar als fidels. La Pau era una placa de metall que sostenien els escolanets per un agafador especial. Portava gravada al damunt una imatge o una escena de tema religiós que variava fins a l'infinit. Durant l'ofici el sacerdot beneïa una gran coca, que era tallada a bocinets ben petits. Els escolanets seguien el temple amb la Pau i un cistelló amb els bocins de coca, dels quals en donaven un a cada fidel, que el rebia amorosament i feia una almoina.

El dia de la festa, cap al migdia, tenia lloc el cós. Abans, passejaven els premis per tota la població. Consistien en una cordera, ovella no xaiada, el primer, en dos pollastres el segon i una ceba el tercer. Els pollastres i la ceba els passejaven lligats al cim d'una forca. L'orquestra, tot tocant, acompanyava els qui feien la passada dels premis, que finia a la plaça. Els corredors anaven en cos de camisa i calçotets i un mocador lligat al cap. Un tret de pistola anunciava la sortida. Per tal d'obrir-los camí, els precedia un individu a cavall. El qui primer arribava a la plaça i tocava la cordera era el vencedor, i el qui el seguia i tocava els pollastres havia guanyat *sotacós*. Generalment ja no entrava cap més corredor a la plaça, puix que obtenir el tercer lloc i guanyar la ceba era considerat deshonrós. Els vencedors anaven a mudar-se i tornaven a la plaça; el qui havia guanyat el cós es carregava la cordera al coll, el seu company agafava els dos pollastres i ambdós ballaven una jota.

Finida la dansa, els vencedors anaven a oferir llurs premis, acompanyats de la música, a persones distingides i de categoria, ja prèviament escollides, que hom sabia que prendrien a bé el present. Mai no l'admetien i regraciaven el gest amb un donatiu de 20 a 25 pessetes al guanyador del cós i de 10 a 15 al del sotacós. Donar menys es considerava mesquí. Aquestes quantitats eren dedicades a sufragar les despeses de la festa. Si el donant havia estat generós, al vespre anaven a dedicar-li una serenata amb la música.

Al punt del migdia, els fadrins es congregaven a la plaça presidits pel pavorde major. Uns duien cantirets plens d'aigua i altres safates per anar a fer el llevant de taula per les cases. Quan hi eren tots deien l'*Angelus*. Finit el rés, sense deixar els estris indicats, ballaven uns punts de jota. Després, seguits dels músics, emprenien el romiatge per la població. En arribar a una casa, entrava primer un dels fadrins que portava un *sellonet* o cantiret d'aigua, ruixava una mica el sòl amb aigua, donava el Déu vos guard i el bon desig que veiessin la festa per molts anys i se n'anava. Al seu darrera hi entrava un altre dels fadrins dels que duien la safata i recollia la gràcia que li feien. Els donaven diners o coques. Els diners eren destinats a pagar les despeses de la festa; les coques se les menjaven en un berenar collectiu.

Prats de Lluçanès celebra la festa major. De bon matí es feia el bon jorn. A trenc d'alba, passava la cobla tocant un aire ben alegre i la fadrinalla trucava per les portes de les cases principals i saludava llurs estadants amb la frase: «Bon jorn, bon jorn.» A la tarda, trencaven dansa, és a dir, inicia-

ven el ball els majorals o administradors, que ballaven amb les quatre majorales i, a més, amb dues donzelles escollides.

Les ballaires portaven rets de seda, faldellí florejat, gipó de seda, corbates amb llustrins i brodats. Ells duien gambeto i barret de gresol, que més ençà van mudar per barret de copa. Cada majoral ballava amb tres balladores

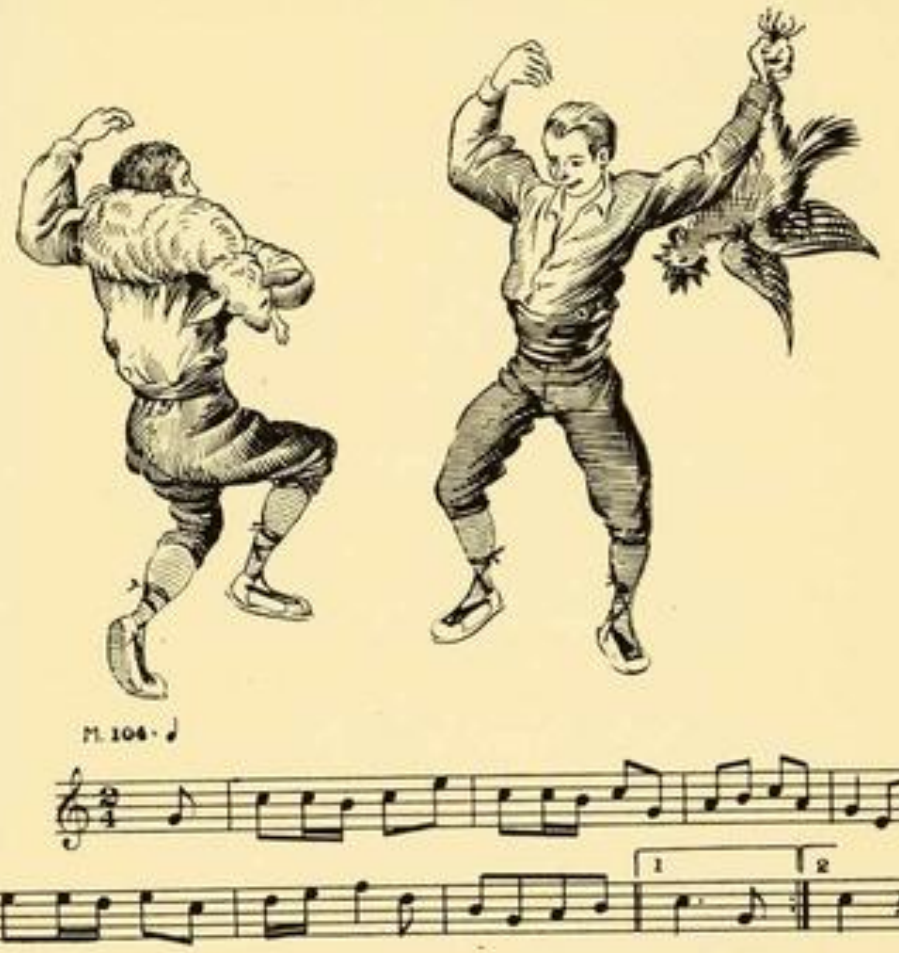

Dansa dels guanyadors del Cós de la Cordera de la festa major d'Àger, recollida per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

alhora, dues majorals i una fadrina. Ells portaven una almorratxa amb aigua d'olor, amb la qual ruixaven o perfumaven les balladores. Fet el primer ball o *trencada la dansa*, podia ballar tothom qui ho desitjava. Las majorales es retiraven a llurs cases. La plaça estava plena de gent, però sense cap dona; era malvist que les dones hi fossin. Miraven el ball des de les finestres i des dels portals, però de cap manera fora a la plaça. Els qui desitjaven ballar no podien anar a cercar la balladora. Havien de fer una almoina per al sant al majoral i aquest els anava a cercar l'escollida. Quan el majoral s'acostava a una casa, entre les fadrines tot era pensar quina fóra la triada,

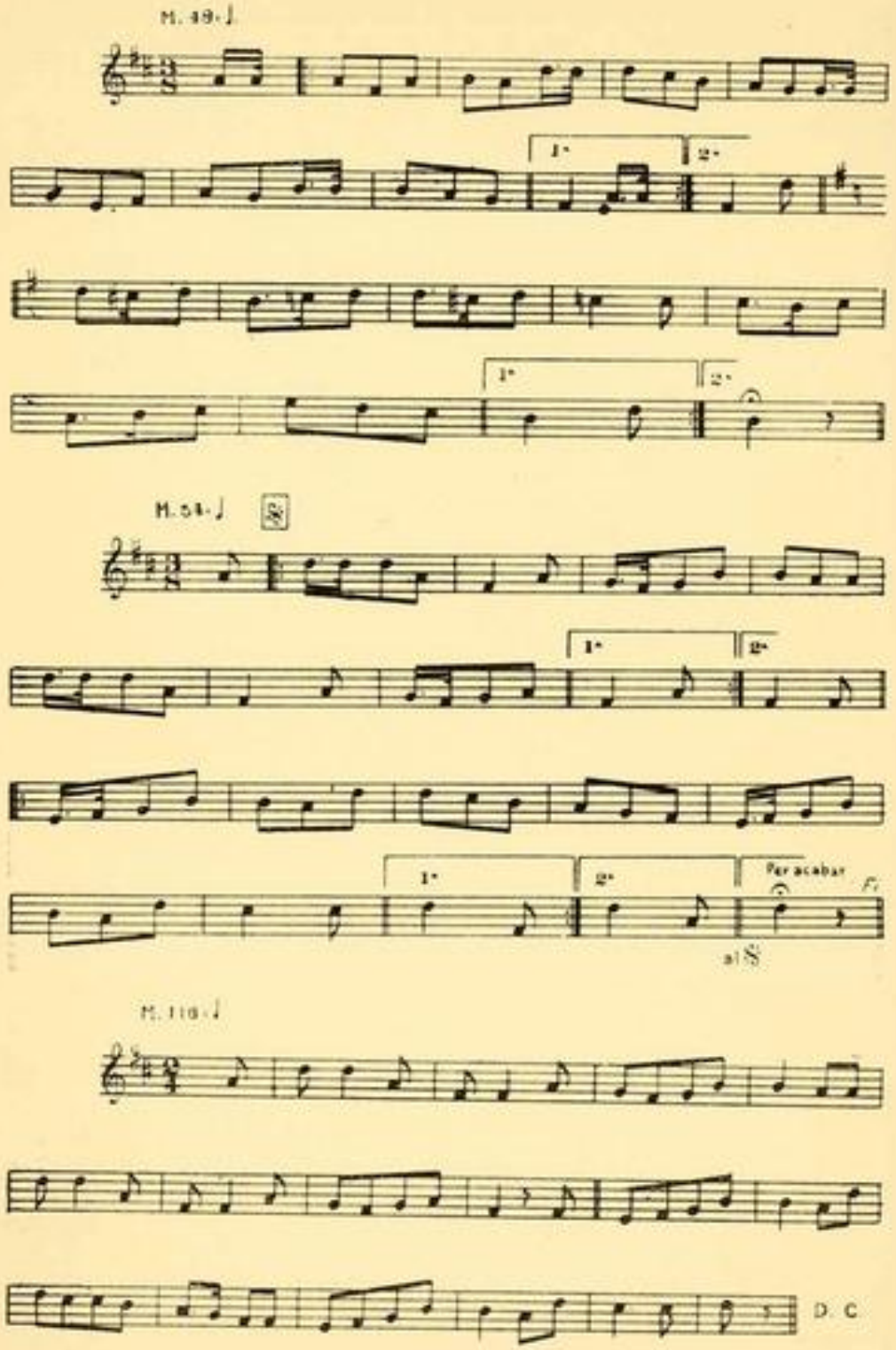

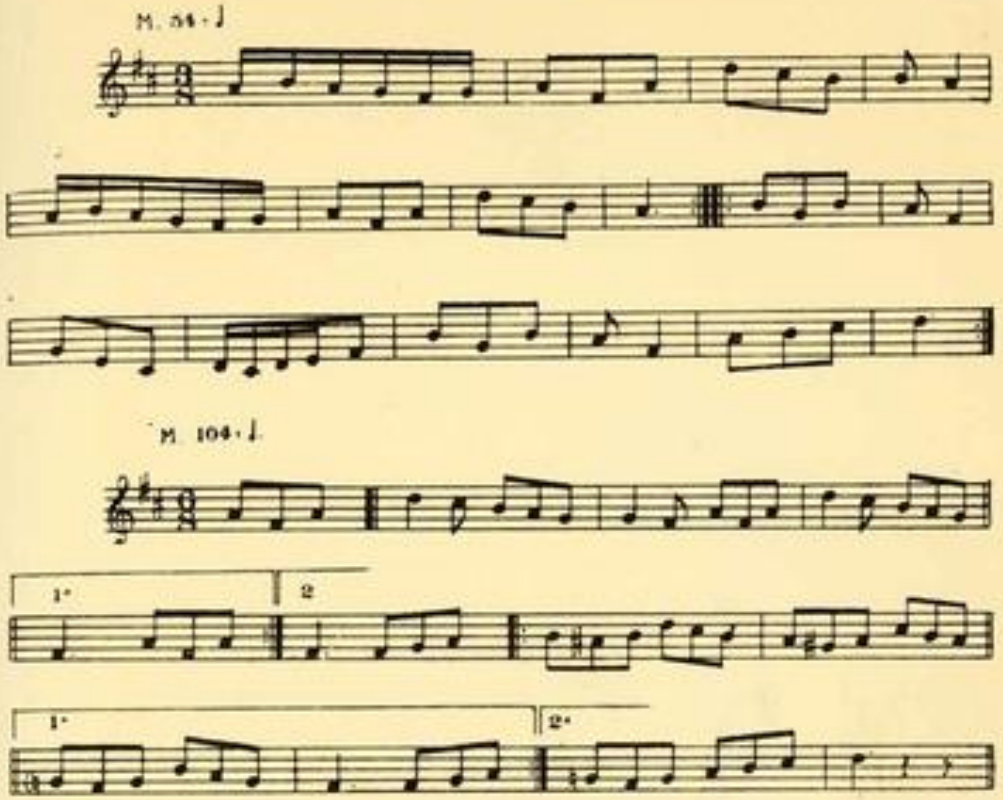

Recollida per Josep Maria Vilarnau.

i quan la prenia pel braç per a treure-la a la dansa, ignorava qui era el fadrí que l'havia demanada. El majoral l'oferia al ballaire que la hi havia demanada. Abans, però, li feia donar un giravolt i la ruixava amb l'aigua de l'almorratxa. Després d'una tanda de ball, tornaven a trencar dansa i a ballar només els majorals amb les mateixes balladores que la primera vegada. Era obligat que elles, cada vegada que sortien a dansar, estrenessin vestit o se'l mudessin. Entre ballada i ballada feien un refresc.

La trencadansa és un dels pocs balls populars que encara es ballen, un xic evolucionats, com hom podrà veure pel gràfic que publiquem.

Al llogarret de Castellvell feien la festa major, que era molt concorreguda pel veïnat de Reus, el qual hi anava a fer com un dia de camp. Feien un ball de coques molt típic, en què per a ballar calia comprar una graciosa coca rodoneta amb una nou dreta al mig. Els galants compraven una coca i l'oferien a la balladora com un requeriment per a la dansa.

Sembla que els balls de coques havien format part del vell ritual dels cultes solars. La dansa havia estat sagrada en el seu origen i tendia a marcar i precisar la duració i evolució de les cerimònies, per tal que tinguessin la valor que hom els atribuïa, la consecució de la qual radicava precisament en l'exactitud de la pràctica, que hauria estat de molt mal precisar sense

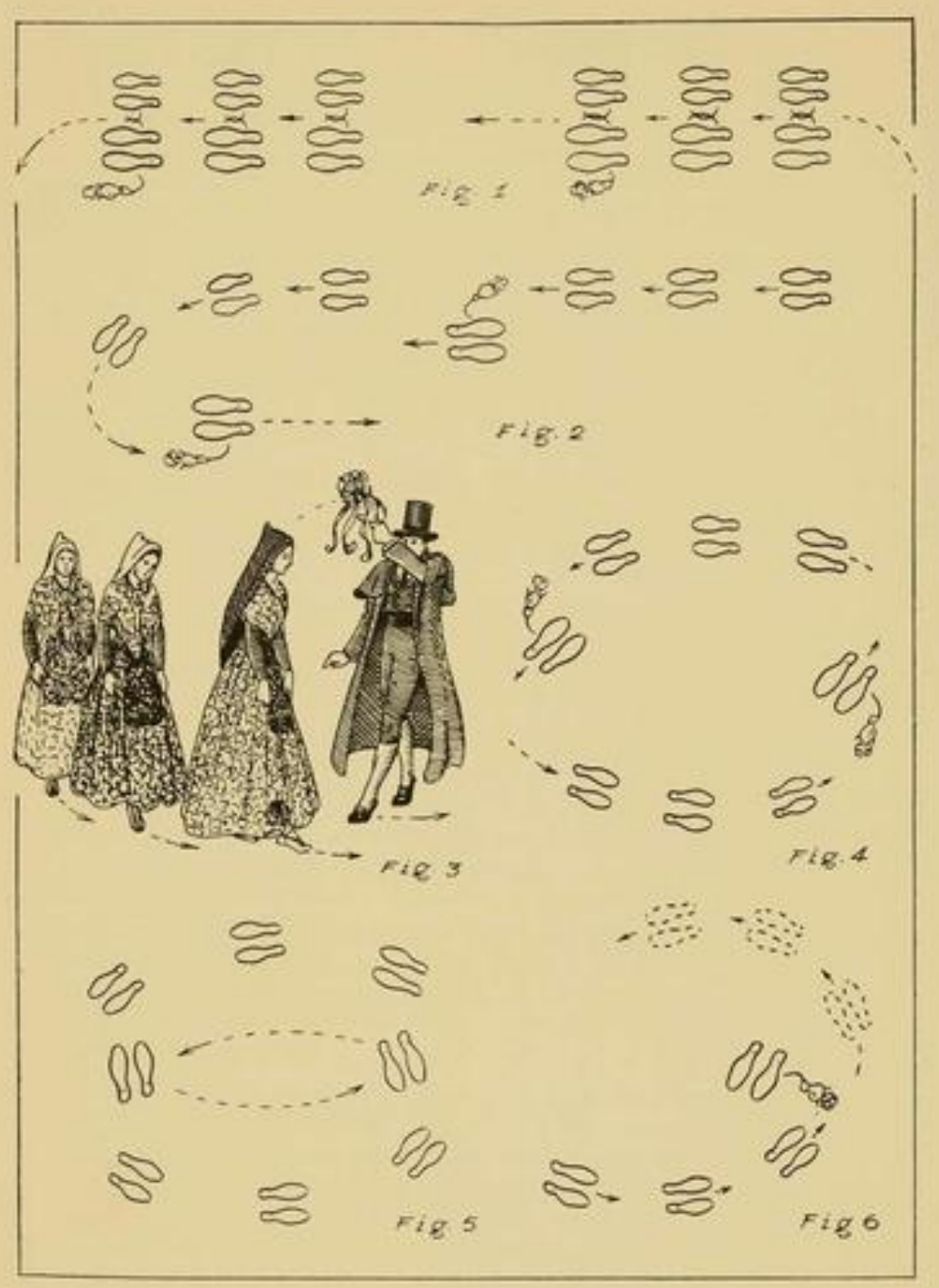

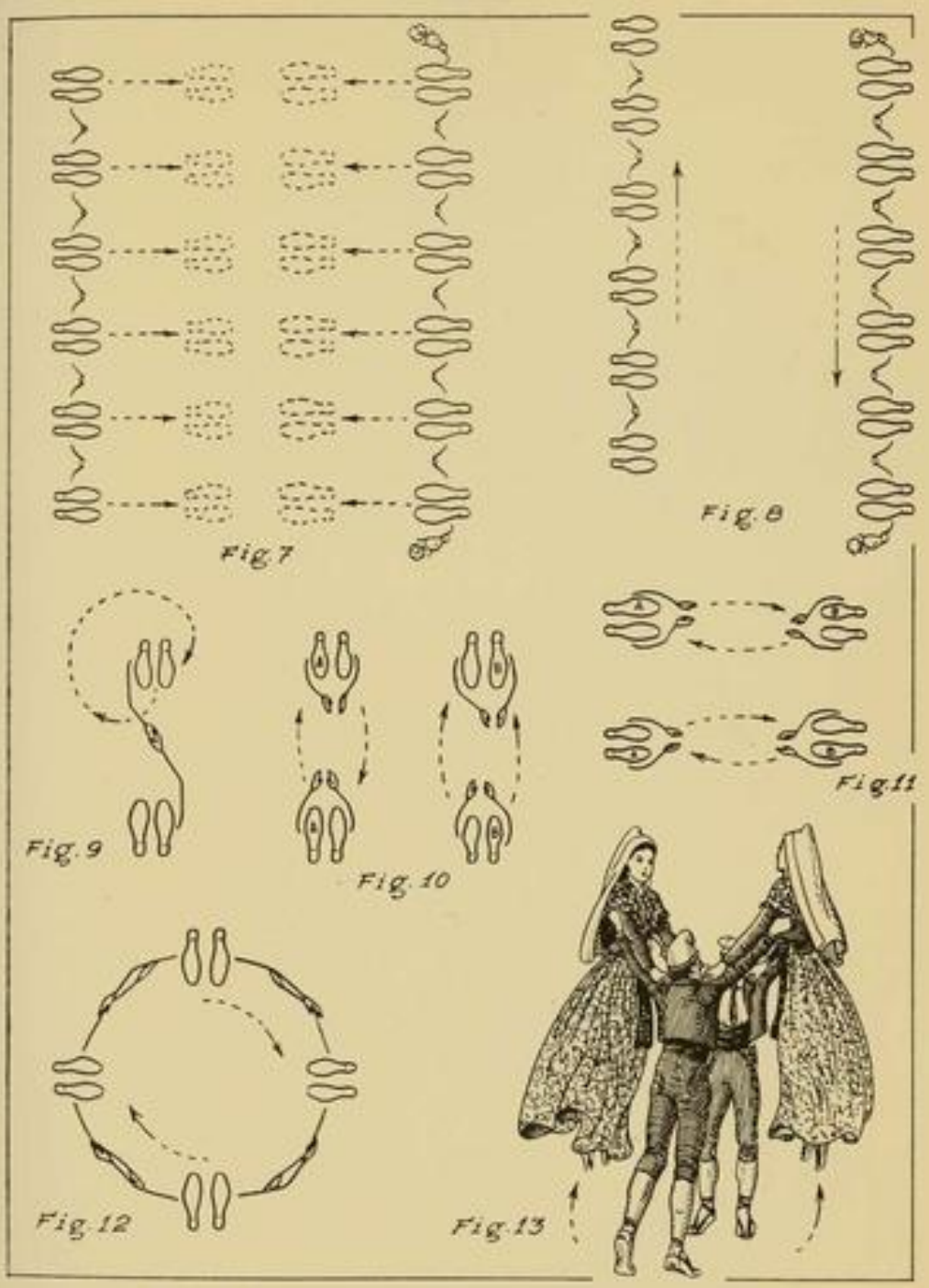

Recollida per l'autor. Vegeu l'explicació dels gràfics a la pàgina 953.

una regla que la metoditzés, funció que complien la música i la dansa. Les coques, que en temps passat eren obligadament de forma circular, enclouen el símbol solar per excel·lència, tant per llur color daurat com per llur forma característica.

El menjar en col·lectivitat té sempre deix sagrat i sentit sagramental. Constitueix un acte de comunió col·lectiva com una cerimònia religiosa que comprèn tota la comunitat. Els cereals en general, i molt especialment el blat per ell mateix o elaborat en forma de pa i de coques, comporten sempre sentit de comunió i concepte de cosa sagrada. Tots els documents populars als quals apareixen associats el blat o el pa enclouen sentit religiós. Els balls de coques, per tant, són, amb tota probabilitat, restes de velles cerimònies religioses, molt més acusades i determinades que molts d'altres balls.

Sant Víctor diaca, màrtir gironí, segons una estampa. (Col·l. de l'autor.)

També fa la seva festa el poble urgellès de Torregrossa. Conta la càustica popular que si el dia d'avui fa bon sol, durant tot l'any els pavordes cremen llum a la imatge i li fan grans lluminàries, però que si està núvol, el castiguen fentlo estar a les fosques fins a la festa major vinent.

Uns dies abans de la festa major, era costum general que passessin emblanquinadors i matalassers, que voltaven pels pobles seguint les festes majors, per a polir i emblanquinar les cases els uns i refer els matalassos els altres, a fi que per la festa el veïnat i els forasters convidats poguessin dormir tous.

Sants Vicenç, Orenci, Víctor, Aquilina i el marit d'aquesta, el nom del qual la tradició no ens ha conservat. Tots ells màrtirs de la ciutat de Girona, durant el govern de Rufí. Sant Víctor era diaca del bisbe sant Ponç, i davant de la persecució contra els cristians, portada a terme per Rufí, fugí cap a Juià i s'amagà a casa dels seus pares. Sant Vicenç i sant Orenci eren oriünds dels Alps marítims; van escapar de llur país empesos, també, per la persecució cristiana i van refugiar-se a casa del diaca Víctor. Rufí va tenir esment de l'amagatall dels cristians i envià un escamot de soldats a degollar-los. Van trobar-los pregant i celebrant vora d'una font, dita encara avui dels Màrtirs, i com que no van abjurar llurs creences, foren degollats. Horroritzat el pare de Víctor volia fugir, però la seva muller, Aquilina, li ho va impedir i els saigs també van sacrificar-los. Els cossos de sant Víctor i dels seus pares es veneren a Girona i els dels altres dos màrtirs foren traslladats a terres de França.

El beat Francesc Gil de Frederic i Sans: Era fill de Tortosa. Va ésser frare del convent de Santa Caterina de Barcelona i va anar a convertir infidels a Tonquín. Una vegada un infidel volgué trencar una imatge de la Mare de Déu amb un cop de maça, i el frare, que se'n va adonar, per a parar el cop va posar la mà damunt de la imatge, i, malgrat que el cop va ésser terrible, no li va fer gens de mal per obra d'un miracle de la Mare de Déu. Els infidels, davant d'aquell prodigi, el van creure un diable, van considerar-lo perillós, i per aquest motiu el tancaren a la presó i només li donaven menjar dues vegades a la setmana; però una velleta que ell havia fet cristiana li portava un pa de tant en tant i d'allò s'alimentava. Els infidels que havia convertit a la fe cristiana li portaven diners, que ell donava als seus carcellers perquè el deixessin sortir de la presó quan en tenia necessitat per tal de poder assistir i proporcionar consol als seus deixebles. Una vegada fou vist fora de la presó i això féu que les gents el prenguessin encara més per un bruixot i creguessin que posseïa l'art de poder-se escapar.

Estampa del beat Francesc Gil de Frederic, segons els seus goigs. (Col. de l'autor.)

Després de sis anys de tenir-lo pres el van condemnar a ésser decapitat, juntament amb un seu company llec. El botxí, home forçut, va fer caure la testa dels dos d'un sol cop de tallant, i la del beat Francesc Gil va anar-li a parar damunt mateix de la falda.

És advocat contra les febres palúdiques, o sia tercianes i quartanes.

Sant Anastasi: Segons creença estesa, la testa d'aquest sant té la virtut d'esquivar els dimonis i els mals esperits. Com a resultat d'aquesta creença, s'havien imprès estampes grosses només amb la testa d'aquest sant i una inscripció al peu que en ponderava la virtut expressada. L'estampa de la capçalera dels seus goigs també només mostra la testa. Les gents porugues del diable i dels mals esperits tenien estampes d'aquestes a la paret, especialment dels dormitoris, puix que hom creu que el dimoni s'aprofita del son per a introduir-se per les cases i dins del cos. El dia d'avui cremaven llum davant de les estampes i mudaven les velles per d'altres de noves.

La testa de sant Anastasi, segons un gravat al boix de la primeria del segle XIX. (Col. de l'autor.)

Quant a la llargada del dia, diu el proverbi:

Per Sant Vicenç,
una hora corrent.

Per Sant Vicenç de la roda
creix el dia una hora.

Per Sant Vicenç espanyol,
una hora més de sol.

Per Sant Vicenç
el sol ja baixa pels torrents,
i allí on no baixarà
ni casa ni vinya no hi vagis a plantar,
i no hi vagis a poblar
i mala anyada es collirà,
i on no ha tocat
no facis sembrat,
i on tocar no pot
no plantis vinya ni hort.

Diu també la parèmia que per aquest temps es desperta el vent.

Hom creu que el vent surt d'un forat que està enmig d'una gran espessor de bosc amagat entre un massís de muntanyes, que la veu popular no precisa ni localitza. Avui, el forat es destapa i el vent s'escampa pertot arreu amb fúria i braó. Els follets i els simiots estan amatents per a tapar-lo. Si són prou llestos, se n'escampa poc i l'any no és gaire ventós; si no són prou amatents o no tenen prou destresa per a tapar el forat ben de pressa, surt el vent a desdir i l'any resulta ventós. El forat del vent com més va més gran es fa. Primerament s'hauria pogut tapar amb un tap de suro; després ja s'hauria necessitat un plat; ara fa una cinquantena d'anys, hauria estat menester un barret de capellà, i avui diuen que no el taparien ni amb una pell de bou. Per això la gent creu que com més va més vent fa, i hi ha qui diu que el món s'acabarà amb vent. D'ací que quan fa vent molt fort, hom digui que sembla que arriba la fi del món.

Hi ha diferents refranys que ens parlen dels vents en relació amb el dia d'avui:

Per Sant Vicenç
comencen els vents.

Per Sant Vicenç
acaben les glaces
i comencen els vents.

Sant Vicenç
és el temps dels vents.

Aigua clara per Sant Vicenç,
fruita bona per tota la gent.

Quan per Sant Vicenç és clar
es fa més vi que aigua.

Sant Vicenç clar
i Sant Pau espès,
de vi no en vulgueu més.

Sant Vicenç bo, va bé.
abundància per al celler

Per Sant Vicenç,
l'aigua pels fencs.

Sant Vicenç amb bon sol,
any de bon vi, si Déu vol.

Si per Sant Vicenç fa bon sol,
cada cep valdrà per dos.

Si per Sant Vicenç fa bon sol,
de cada cep se n'omple un bot;
si plou al matí,
la meitat del vi;
si plou a la tarda,
collita esguerrada.

Si fa sol per Sant Vicenç,
el vi anirà pels torrents,
però si plou
no se n'omplirà una nou.

Si per Sant Vicenç fa bon temps,
pel setembre els raïms plens.

Per Sant Vicenç, lluna humida,
mal any per a la vinya.

Sant Vicenç mullat,
tot el vi esguerrat.

Sant Vicenç serè
dobla les bótes del celler.

Si per Sant Vicenç fa el temps fi,
serà any de vi.

Si fa sol per Sant Vicenç,
el vi puja pels serments.

Alba clara per Sant Vicenç,
molta fruita per tots indrets.

Sant Vicenç serè,
blat sencer;
Sant Vicenç tronat,
blat neulat.

Freds de Sant Vicenç
i calors de Sant Llorenç
no duren gens.

Per Sant Vicenç de gener
tota pluja és sementer.

Sant Vicenç trenca gelada
o li dóna més durada.

Per Sant Vicenç, el fred a les dents,
i no te'l treuràs de molt temps.

Per Sant Vicenç
els freds coents.

Fins a Sant Vicenç
totes les engues són prenys;
de Sant Vicenç enllà
la qui no ho era, ho serà.

El fred de Sant Vicenç
i la calor de Sant Llorenç
no fan reganyar les dents.

Per Sant Vicenç
l'hivern cada dia perd una dent.

Si plou per Sant Vicenç,
el fred s'espinya les dents.

Sant Vicenç serè,
el fred revé.

Per Sant Vicenç
moren els glaços i neixen els vents.

Per Sant Vicenç,
menja tot calent.

Per Sant Vicenç de gener,
pren el sementer.

Si Sant Vicenç duu bon temps,
l'hivern s'acabarà prest.

Per Sant Vicenç fred
i per Sant Llorenç calor
son de poca duració.

Per Sant Vicenç
cessen les humitats
i es giren els vents.

Per Sant Vicenç
l'hivern perd les dents.

Sant Vicenç xalest
acaba l'hivern prest.

DIA 23

Sant Trobat: Era soldat i fou martiritzat a Girona junt amb tres-cents seixanta soldats més. Amb el curs del temps es va perdre la noció d'on foren soterrats tants màrtirs, fins que un dia, impensadament, fou descobert i trobat el cos d'un d'ells, al qual, per no saber quin era el seu nom, hom donà el

qualificatiu de *Trobat* que li ha restat com a nom. Per molt que hom va cercar els seus companys per la vora d'on fou trobat ell, no va ésser possible de trobar-ne cap més. Havia gaudit de molta devoció a Girona i la gent l'invocava contra les quartanes.

El màrtir gironí sant Trobat, soldat, segons una estampa. (Col. de l'autor.)

Sant Climent: Aquest sant, segons la tradició, és molt gelós que se celebri la seva festa i fa perdre la collita i la llavor de tot allò que hom sembra el dia d'avui, per càstig de no haver observat el descans que desitja en honor seu.

DIA 24

Santa Pau: Era monja del convent de Sant Joan de les Abadesses i un dia va tenir esment que el senyor del castell de Santa Pau, que aleshores s'anomenava d'altra manera, era molt dur de cor i molt agressiu amb els pobres, que mai no feia caritat a ningú i que es treia els necessitats del davant amb mals termes. La monja es va proposar de corregir la gran avarícia del senyor de Santa Pau i un dia, acompanyada de dues altres monges, trucà a la porta del castell i demanà una almoina. El senyor, malhumorat, va dir-li que no tenia res per a donar i la santa li replicà que bé era prou ric de terres i que li donés ni que fos només la terra que cobriria el seu mantell. El cavaller es va posar a riure, no va entendre prou bé què devia voler, però per a treure-se-la del davant va accedir al que li demanava la monja. Santa Pau es va treure tot seguit el mantell i en donà un cap a cada una de les seves companyes, que es van posar a córrer més ràpides que el vent i en un tancar i obrir d'ulls van sobrepassar els límits del dominis del senyor, sense deixar anar mai el mantell, que esdevingué immensament gran, molt més que tots els esmentats terrenys. La santa féu un signe i les seves companyes, a una distància immensa l'una de l'altra, van deixar caure el mantell a terra i pertot on aquest va tocar es van morir totes les bèsties que hi havia, es van assecar totes les plantes i es van eixugar per complet totes les fonts.

Santa Pau, segons una estampa. (Col. de l'autor.)

El cavaller va comprendre que allò era un càstig per la seva duresa de cor i demanà perdó a la santa monja, que va escoltar-lo amb la condició que des d'aleshores fos compassiu i generós amb els pobres de Jesucrist. El mantell va tornar a la seva mida normal, i tots els dominis de Santa Pau van reviure i reflorir amb més força i més riquesa que mai.

El castell i el seu senyoriu van prendre el nom de Santa Pau en recordança de la lliçó donada i del miracle obrat per aquesta santa.

Sant Ascani: Segons la tradició, era un ciutadà tarragoní que, en saber l'ordre de persecució contra els cristians, es va presentar al pretor romà i li va dir que ell era cristià i que en seria fins a la mort i contra totes les voluntats terrenes. El pretor el féu martiritzar davant seu mateix. Els vells tarragonins l'invocaven quan passaven tribulacions, per tal que els donés coratge i fermesa de caràcter per a suportar-les.

El màrtir tarragoní sant Ascani, segons una estampa. (Col. de l'autor.)

DIA 25

Conversió de Sant Pau apòstol: Es feia una fira de tortells pels voltants de l'església del vell monestir de Sant Pau del Camp. En la diada d'avui, en altre temps, era costum de menjar tortells com a postres del dinar i àdhuc del sopar, en especial entre la menestralia i la gent benestant, que no en menjaven el dia de Sant Antoni perquè ho consideraven ordinari i propi només de gent de baixa estofa. Avui, en canvi, rarament en menjava la gent humil, portada per l'opinió que feia ric. El costum donà origen a la dita barcelonina: *Per Sant Pau, tortells*, de què àdhuc es fa ressò l'Auca de les Funcions de Barcelona, que li dedica un rodolí, on figura un senyoràs amb un tortell a la mà. Els tortells antics eren obra de forner, fets amb pasta de pa adobada i una mica assaonada. En iniciar-se la pastisseria, una de les primeres llaminadures que es van fer foren tortells. En feien uns d'immensament grans, que costaven cinc pessetes. La gent parlava dels *tortells de duro* com d'un llevant de taula pantagruèlic. Les pastisseries els exposaven als aparadors i la gent els anava a mirar amb ulls d'admiració. Menjar un tortell d'aquest preu era tingut com a signe de gran riquesa.

Antigament entrava pel portal de Sant Pau un personatge vestit com l'apòstol (a qui tractava de representar) i beneïa els tortells i les altres llaminadures de la fira que s'estenia pels voltants del monestir.

L'església de Sant Pau de Barcelona fou fundada, segons la tradició, pel rei Lluís *el Pietós*, el qual va honrar-la amb una relíquia del sant que s'ha conservat fins ara i que la confraria exposava a la veneració pública el dia de la festa.

Els espasers tenien per patró sant Pau, que havia estat militar i havia brandat la seva espasa moltes vegades en contra dels cristians, fins que fou il·luminat pel cel i es convertí. Quan fou sacrificat, com a ciutadà romà li fou tallat el cap d'un cop d'espasa. Possiblement per aquesta circumstància els espasers van escollir-lo per patró. El gremi dels mestres espasers i daguers posseïa una gran espasa molt ben treballada, que era una obra notable dins l'art de l'armeria. Aquesta espasa, un bon xic més grossa que les de mida normal, era tinguda com un símbol del gremi i àdhuc de la ciutat. Quan el gremi dels espasers sortia corporativament i amb caràcter oficial, anava presidit per un entremès vivent, representat per un home que figurava ésser sant Pau i que portava al coll la gran espasa de la ciutat. Per tal que la mida de l'espasa estigués en relació amb el qui la portava, calia cercar un home ben alt i gros i ben cepat. La visió d'aquest personatge va donar origen a la dita barcelonina *alt com un sant Pau*, emprada en sentit ponderatiu de gran alçada, aplicat només a persones. Observi's que no diu *com sant Pau*, puix que, segons la tradició, aquest apòstol era petit i desnarit, sinó com *un sant Pau*, és a dir, com un dels molts que feien el paper de sant Pau.

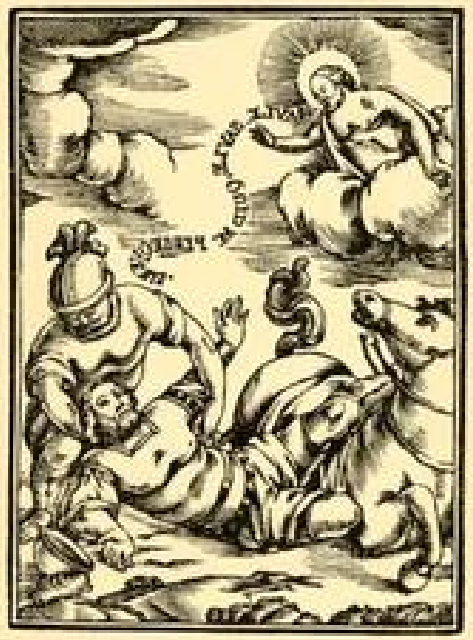

La conversió de sant Pau, segons una estampa. (Col. de l'autor.)

Aquest sant apòcrif anava vestit de sant segons la visió romànica, amb robes de coloraines. Duia la testa aureolada amb una corona de metall daurat, que la gent qualificava *d'or de llumenera*. Es distingia també per portar una gran barbassa. Li feien companyia uns quants minyons, que hom procurava que más aviat fossin baixos, per tal que destaqués l'alçada del sant. Anaven vestits segons la moda del temps de Carles III, amb casaca i barret de gresol. Els acompanyava un flabiolaire que tocava una tonada típica especial. Aquesta comparsa resultava una mica carnestoltesca i va donar lloc a aquesta altra dita, també ben barcelonina: *Per Sant Pau, la primera disfressa*.

Per cercar el sant Pau, el gremi solia recórrer als bastaixos de Ribera, que tenien fama d'ésser els més forçuts, més alts i cepats de la ciutat. Durant molts anys va fer aquest paper un gitanàs de Sant Antoni, més renegat que Sinegarip i que es bevia l'aiguardent amb càntir. El qui representava aquest paper en feia d'altres que també requerien braó i gran alçària, tals com: portar la geganta, que, segons el dir popular, pesa el doble que el gegant; ventar la campana Tomasa de la Seu, que requereix més força que un brau; portar al coll el càntir de l'aigua de Sant Magí, com referirem en parlar d'aquesta festa el dia 19 d'agost, i donar guàrdia al misteri del Sant Sepulcre, que concorria a les processons de la Setmana Santa, vestit amb vesta negra i una alta cucurulla que donava l'aspecte de gegant. També era tasca d'aquesta categoria remenar les sopes de la Casa de Caritat, on a cada àpat feien una calderada de més de dos mil plats de sopes en una caldera de tanta grandària que, segons la fantasia popular, cabien còmodament a dins set sabaters amb el vetllador i els set tamborets. Aquestes calderades de sopes es remanaven amb una cullera grossa com un arbre de la Rambla, per al maneig de la qual calia molta força i un gran enginy. Aquestes feines foren exercides durant un llarg període de temps per diversos membres d'una família que vivia al carrer d'En Bot, coneguts pels *remena-sopes*.

Venint de comprar el tortell de la fira de Sant Pau, segons una auca de les Funcions de Barcelona, de la primeria del segle XIX. (Col. de l'autor.)

En perdre's el gremi d'espasers, la gran espasa de la ciutat va passar a formar part de l'armeria Estruc, establerta a la plaça de Catalunya. Quan es va vendre aquesta armeria, l'espasa va passar a l'estranger. Amb ella es va perdre un document important dins la vida popular barcelonina i àdhuc de notable interès històric i objectiu. Consta documentalment que l'entremès de sant Pau ja sortia el segle XV, acompanyat d'un altre figurant que representava sant Pere. Llavors que el Duc de Calàbria va venir a Barcelona a jurar els furs de la terra, com a lloctinent del seu oncle, el duc d'Anjou, escollit per a rei dels catalans el 1467, consta que entre els gremis figuraven els mestres espasers amb sant Pere que portava les claus i sant Pau amb la gran espasa de la ciutat.

Des de temps medievals existia la creença popular que si hom inscrivia els infants al llibre de la confraria de Sant Pau, restaven immunitzats contra l'epilèpsia, qualificada popularment de *mal caduc* i *mal de sant Pau*. La inscripció es feia el dia d'avui. Perquè fos profitosa, calia fer-la durant set anys seguits sense interrupció. Això no obstant, les mares, portades per un excés de zel, els solien inscriure molts anys més. En assentar el nom, calia pagar una petita quantitat. Abans eren dos sous, més tard vuit quartos i avui

un ral. Les tres quantitats són, si fa no fa, de valor equivalent. El llibre actual on s'assenten els inscrits a la confraria fou començat l'any 1809.

Per tal de subvenir a les despeses de la festa, hom feia una rifa de dos tortells. El costum de menjar tortell i la celebració de la fira bé podrien datar de quan la festa de Sant Pau era de precepte.

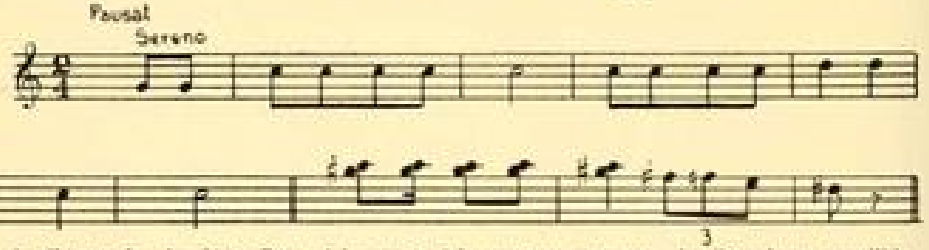

Passada de l'entremès de Sant Pau, del gremi dels mestres espasers de Barcelona, recollida pel mestre J. Tomàs.

El diumenge següent, hom celebrava la tornaboda. Es feia processó, es repetia la fira i hom també admetia inscripcions al llibre de la confraria. Molts anys resultava tan lluïda la tornaboda com la mateixa festa, puix que a molta gent li venia malament de deixar la feina el dia del sant i es refiava de poder-lo festivar el diumenge següent.

Avui celebrava la seva festa la Casa de Convalescència, anexa a l'Hospital de la Santa Creu. Era degut al fet que el seu fundador es deia Pau Ferran. Tenia lloc una solemne funció religiosa a la capella de l'establiment, a la qual concorrien els senyors de la Junta i tots els malalts convalescents que en aquell moment allotjava la casa. Els era servit un dinar extraordinari, on concorrien els protectors de la institució i aquells malalts l'estat de convalescència dels quals els ho permetia.

Al matí, després de la funció religiosa, donaven esmorzar a tothom qui es presentava. Consistia en xocolata amb melindros i orxata a discreció. Hi solien concórrer la gran majoria dels mendicants i captaires de la ciutat i molta gent humil del Raval, especialment dels barris del Carme i del Pedró, propers a l'Hospital. També hi havien anat en munió els estudiants de l'antiga Universitat, instaHada a l'edifici del convent del Carme, la porta del qual donava gairebé davant de la Casa de Convalescència. El contingent més gros d'estudiants el formaven els *cigonyes*, com hom anomenava els estudiants de Medicina, perquè al cim de la cúpula d'aquesta Facultat, establerta davant per davant de la casa de la qual parlem, hi havia una gran cigonya de ferro com a motiu ornamental. El rovell va menjar-se les potes de la figura i un dia aquesta va caure per la lluerna de l'aula principal enmig del cenacle d'estudiants, sense que toqués ningú. La gran concurrència d'estudiants a l'esmorzar li imprimia un segell d'alegria i de bullícia. No fa gaires anys que hom ha deixat de practicar aquesta curiosa festa popular.

L'espaser, segons una auca d'Arts i Oficis valenciana. (Col. de l'autor.)

Avui se celebrava el quart ball de disfresses de la Llotja.

A Sant Pere de Ribes feien la festa major petita o d'hivern, puix que tenien per patrons sant Pau i sant Pere, en la festa dels quals feien la festa gran i d'estiu. La nota curiosa de la d'avui era el ball representatiu de sant Pau, que feien enmig de la plaça. Entre molts d'altres personatges hi sortien sant Pau amb una gran espasa de fusta, i sant Pere amb unes grosses claus també de fusta. Es figurava la conversió del sant protagonista, que sortia muntat dalt d'un ase, i mentre es passejava pel rotlle que formaven els espectadors, hom engegava un coet la llum del qual enlluernava el sant apòstol, que queia a terra. La llum del cel obria a la fe els ulls del sant, que desistia d'anar a combatre els cristians i, contràriament, entaulava franca amistat amb sant Pere i es convertia en el seu amic inseparable. Els dos emprenien l'apostolat. Per efecte de la caiguda, sant Pau restà advocat contra el mal caduc o d'espalma. Per a figurar aquesta malaltia, el protagonista simulava que tremolava continuament i parlava amb veu tan trèmula que feia angúnia de veure i de sentir. Sant Pere feia algunes graciositats escaients al concepte que el poble té d'aquest vell apòstol, fins al punt de venir a convertir-se en el graciós de la representació.

A Sant Pol de Mar se celebra una fira molt concorreguda pels pobles del Maresme. S'estén pels voltants i al llarg del camí que condueix a l'ermita del sant, situada en un cim immediat a la població. En aquesta fira es venen

especialment torrons i arreus per al conreu. Hi ha firaires que compren a baix preu els torrons que resten de les passades festes de Nadal i que es fan de venda difícil, i van a vendre'ls a la fira de Sant Pol, que liquida les restes de la majoria de torrons.

Els pescadors del Maresme tenen molta devoció per la imatge de sant Pau de l'ermita de Sant Pol, la qual porta un peix a la mà.

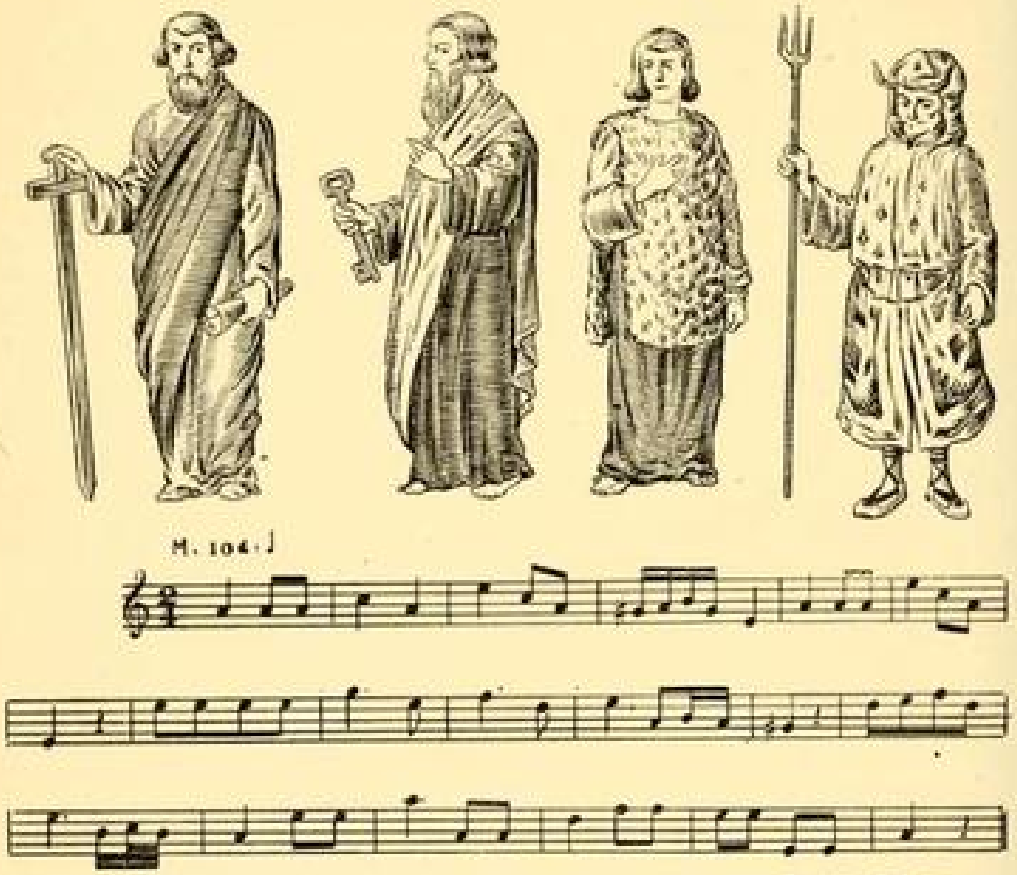

Personatges i melodia del Ball de Sant Pau, de Sant Pere de Ribes, Baix Penedès. Recollit per l'autor. Transcripció melòdica del mestre J. Tomàs.

Una de les notes tipiques de la fira de Sant Pol la constituïen els marxants d'esclops. Tota la gent de mar del Maresme hi feia cap per tal de proveir-se dels esclops que podia necessitar fins a la fira de l'any vinent. Hi acudien els acreditats esclopaires de les Guilleries, de la Garrotxa i del Ripollès. Els compradors *trincaven* els esclops, és a dir, els feien copejar entre ells, creguts que el soroll que produïen en dringar era signe de llur qualitat i permetia de jutjar quant a llur durada. Els esclops eren musicats i pintats de vermell.

També té lloc un aplec molt important a l'ermita de Sant Pau de la Calçada, que s'aixeca en terme de Cabanes, a l'Empordà. Segons la tradició,

el sant apòstol va predicar des del puig on s'aixeca l'ermita, que fou erigida precisament per commemorar aquest esdeveniment. La nota típica d'aquest aplec són els flaons, mena de pastís típic de l'Empordà, del qual es fa un gran consum entre els fidels i romeus que assisteixen a l'aplec.

Per la regió del Montserrat s'encenien fogueres el vespre de la vigília; la mainada les saltava i feia ball rodó a llur voltant, exactament com per Sant Joan, si bé no assolia la importància d'aquesta festa.

A Valls, els corders i els espardenyers tenien sant Pau per patró. La vigília, sortia una comitiva que anunciava la festa, eminentment religiosa. Davant hi anaven dos timbalers, muntats en ases, que sonaven alternativament, per l'estil de les trampes. Els seguia un infant vestit d'àngel, muntat en un cavall, que tocava una grossa campana. Venia en darrer terme un home que figurava ésser sant Pau. Cavalcava un ase i portava una espasa molt grossa en una mà, que tenia enlairada. A fi de simular que patia d'epilèpsia o de mal de sant Pau tremolava continuament, sobretot la mà que duia l'espasa, que resultava ésser la més visible. La comitiva voltava per tota la població i acabava el curs davant de l'església de Sant Joan, on el qui feia de sant Pau queia de l'ase a causa d'un accident propi del seu simulat mal. Acudia una gran gentada per veure la caiguda del sant apòcrif.

Els bastoners tenien sant Pau per patró. És molt possible que aquest patrocini tingui origen en l'antic ofici de llancer. Els llancers i els espasers formaven una confraria sota l'advocació de sant Pau. De la llança, la part més important era la vara o verga de fusta, puix que el ferro, que li donava caràcter d'arma, resultava secundari al costat de la vara. Els llancers, a més de llances, feien bordons de pelegrí, vares d'alcaldes, bastons per al Sant Ofici, bastons de porters i d'altres estris semblants, que amb el rodolar del temps han vingut a parar en els bastons d'estil modern.

Els hortolans del Portal de Sant Antoni havien venerat per patró sant Pau i havien celebrat una festa molt solemne i lluïda al vell monestir del sant apòstol. Modernament van adoptar el patronatge dels sants Abdó i Senent, que també veneraven els hortolans del Portal Nou.

Així mateix el forcaires, que es dediquen a fer forques de fusta per a les feines de pagès, tenen per patró sant Pau. Els veïns d'Alentorn, vora d'Artesa de Segre, estan especialitzats en aquest ofici i conreen arbres, les branques dels quals decanten de manera que formin un o dos entreforcs que, degudament treballats i polits, constitueixen forques de dos o de tres pollegons.

També el veneren els tapissers. Ignorem per quina raó.

Una de les diverses oracions que antany deien els caminants era dedicada a sant Pau; la qualificaven de *pare nostre del llop, parenostre del bon camí* i *oració del caminant;* tenia per objecte guardar-se de lladres, de llops, de gossos folls i de tota mena d'incidències pròpies de l'anar de camí, i molt especialment de morir de mà irada, d'ésser objecte de cap traïdoria i de morir fora teulat.

Mentre sant Pau predicava a Tarragona, el diable, furiós en veure que convertia tanta gent, va fer-lo picar per un escorçó. El sant va beneir l'ani-

maló, que al moment va perdre el verí de la seva picada i esdevingué inofensiu. Des d'aleshores, tots els escorçons fugien de la seva vora. La terra per on va passar el sant restà immunitzada de serpents verinoses i mai més no se n'hi han criat. Els pobles per on va passar el sant, en les seves llargues peregrinacions i predicacions, mai més no han estat perjudicats d'escorçons. Totes les pedres que tocà aquell escorçó que sant Pau va beneir cobraren virtut per a guarir les picades i per a treure el verí d'escorçó, i per això són conegudes per pedres escorçoneres. Per efecte d'aquest miracle, els qui neixen el dia d'avui gaudeixen del do de guarir les picades d'escorçó, d'escorpí, de serp, de llangardaix i d'altres animalons per l'estil mullant-les només amb saliva. Avui és també l'únic dia de l'any apte per a aprendre les oracions de gràcia per a guarir picades d'animals verinosos, sense que en revelar-les perdin virtut i podent-la adquirir, en canvi, el qui les aprèn.

Els pastors creuen que els xais nats el dia d'avui tenen gràcia, esquiven les feristeles del bosc i, per tant, llur presència en els ramats és una garantia contra l'atac de tot animal danyós per al bestiar. Una de llurs millors gràcies és la d'evitar que les serps vagin a mamar la llet de les ovelles que crien. Els anomenen *paus* o *paves* i els guarden els anys que sigui necessari, fins que els en neix un altre.

Per efecte de la mateixa gràcia que comporta el dia d'avui, els pagesos creuen que les abelles no van als ceps podats aquest dia i, per tant, no en piquen els raïms.

Hom creu que els qui neixen el dia d'avui gaudeixen del do de guarir de mal de queixal untant amb saliva les peces afectades.

Contra l'epilèpsia o mal de sant Pau, hom invocava aquest sant, que havia combatut cruament els cristians i s'havia distingit en llur persecució fins que un dia va baixar una llum del cel que l'il·luminà i li féu veure el seu error. En aquells moments el sant anava a cavall i, per efecte de l'enlluernament, va caure i de la caiguda van venir-li accidents o el mal que prengué popularment el nom de mal de sant Pau.

Com ja vam dir en parlar del dia dels Reis, avui tornen a parlar els estels. Avui no es veuen al migdia, com passava pels Reis. El senyals dels estels, el dia d'avui, no són ni tan extensos ni tan eloqüents. Els bons astròlegs i estelers prefereixen fer llurs observacions per l'Epifania, i només les fan avui quan aquell dia està núvol i no els poden veure. El refrany es fa ressò d'aquesta creença:

Sant Pau serè,
tothom sabrà què fer;
sant Pau tapat,
ningú sabrà on té el cap.

Sant Pau serè,
tot l'any anirà bé;
sant Pau mullat,
tot l'any esbarriat.

És a dir, com que hom no sabrà quin temps ha de fer, tampoc sabrà quan serà millor sembrar, llaurar o fer d'altres feines del camp relacionades amb el temps.

Hom creu que sant Pau és el qui regeix els vents des del cel. Els nostres avis, el dia d'avui, examinaven fins al més mínim detall les variacions del vent i en treien deduccions i pronòstics encaminats a saber el curs del vent durant tot l'any. Tant hi creien els mariners com la gent de terra. Hi havia qui es passava les vint-i-quatre hores del dia d'avui en vetlla per tal de poder ben saber les mudances i direccions del vent.

Hom creu que avui el temps s'atura un moment i dubta si seguir avançant o si recular. No es té record que mai hagi reculat. Diuen que en temps molt antic tot sovint ho feia, i aleshores, en comptes d'allargar-se el dia, es tornava a escurçar, de vegades fins al punt que no es feia clar fins una estona abans de migdia, i en havent dinat ja tornava a fer-se fosc. El refrany diu:

Per Sant Pau
el dia es detura i s'hi pensa
i o recula o avença.

Hom diu, amb referència a la llargada del dia, que:

Per Sant Pau
una hora hi cau.

Per Sant Pau
la nit cau.

Perquè en allargar-se la claror la nit minva.

Sant Pau de gener,
hivern endavant
o hivern endarrer.

Per Sant Pau
l'hivern se'n va
o s'hi ajau.

Sant Pau serè
porta el blat al graner.

Sant Pau ventós,
fam, guerres i plors.

Sant Pau obre l'hivern
o el tanca en clau.

Sant Pau ras
de collita omple el cabàs.

Si plou per Sant Pau,
hivern, adéu-siau,
i si fa sol,
ve un hivern nou.

Sant Pau
tanca les festes amb clau,
menys la Candelera
que se li va quedar al darrera.

Per Sant Pau
vaig a sembrar l'all.

Sant Pau nevat,
any de fam assegurat.

DIA 26

Sant Policarp: Tal dia com avui, va tenir lloc la batalla de Montjuïc, en la qual les tropes de la ciutat van obtenir una gran victòria damunt de les tropes contràries. La veu popular atribueix l'èxit d'aquella acció a la protecció de sant Policarp, el qual va aparèixer personalment damunt de la muralla de Santa Madrona, per la part de les drassanes, i amb la seva paraula càlida i vibrant va animar i encoratjar els barcelonins.

Estampa de Sant Policarp. (Col. de l'autor.)

En agraïment del favor rebut del sant, la ciutat el venerava en una image que fou posada en un altar de la parròquia dels sants Just i Pastor. La gent hi tenia tanta devoció, que els clergues de la parròquia del Pi van creure que una imatge i una església no eren suficients per a satisfer la necessitat dels devots i van dedicar una altra imatge al sant salvador de la ciutat. Molt aviat va establir-se una competència entre elles.

La ciutat va fer un vot públic i solemne, destinat a la celebració de misses i sufragis per les víctimes de la batalla de Montjuïc. No sabem per quina raó, en comptes de celebrar-los el dia d'avui, com sembla que s'esqueia, es feia durant els quatre dies que van des del 14 al 17 de febrer de cada any. Encara se celebrava l'any 1792.

Sant Policarp havia estat molt venerat pel mal d'orelles. Com amb la majoria dels sants invocats contra aquest mal, la gent que patia de l'oïda anava a untar-se les orelles amb oli calent de la seva llàntia i n'omplia figuetes que se n'emportava com a remei preat. Era corrent d'abocar a la llàntia, com a mínim, una quantitat d'oli doble de la que hom prenia, per tal de no fer un

La puntaire, segons un patró set-centista de pintar rajoles. (Arxiu de l'autor.)

La mocadera, curadora de malalts o dona del cistell tapat, segons un patró set-centista de pintar rajoles. (Arxiu de l'autor.)

frau al sant, car si s'enutjava podia tornar en mal el remei i el bé que se li demanava.

Santa Paula vídua: La tenien per patrona les fadrines del barri del Pedró, les quals formaven una confraria que estava vinculada a l'església de les Jerònimes, on es venerava una imatge seva. També la veneraven les marmanyeres, verdulaires i hortolanes, entre les quals abundava en gran manera el nom de Paula i així mateix, en forma afectuosa, el de Paulons.

La curadora de malalts, segons una capçalera de romanç del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

En temps dels nostres avis, sobretot entre els veïns de Ribera, rebutjaven de posar aquest nom a llurs filles, perquè trobaven que feia marmanyera i pagesa.

Així mateix tenien per patrona les vídues, fossin de l'ofici o estament que fossin.

S'havia celebrat una fira al Pedró, perduda molts anys abans de la supressió general de les fires de barri.

Segons tradició, era puntaire; fou deixebla de la Mare de Déu en l'art de fer puntes al coixí i, per tant, una de les primeres puntaires. Per efecte d'aquesta creença, les puntaires de la costa la veneraven com una de llurs diverses patrones i advocades. Vegi's la tradició que expliquem, quant a l'origen de les puntes, en tractar del dia de Santa Anna.

També la tenien per patrona els vells guardaemprius i els colomistes que es dedicaven a la cria i a la venda de coloms.

Les mocaderes, que curaven de dirigir la matança del porc i endegaven la confecció de les botifarres i la cuita i salament de la víctima, tenien per patrona santa Paula, que veneraven a l'església del convent de les Jerònimes del Pedró. Aquest dia no es matava cap porc a la ciutat, puix que cap mocadera no hauria dirigit les feines inherents a la preparació de les despulles, car tenien per sagrat no treballar. Per raó del patrocini indicat, hom qualificava les mocaderes de *paules* i encara més de *paulons*. Les mocaderes també es dedicaven a donar lavatives per les cases on hi havia malalts que ho necessitaven. Solien portar la clistera dins d'un cistellet penjat al braç, tapat amb un drap de bri net de bugada. D'ací que hom les anomenés *dones del cistell tapat*.

DIA 27

Sant Mer o Emeri: Era fill de terres franceses i va venir a Catalunya amb l'emperador Carlemany per a combatre i foragitar els moros. Carlemany va posar setge a la ciutat de Girona, que estava en poder dels moros, els quals s'hi van fer forts i costà molt temps i molta sang poder-los-en treure. A més dels sarraïns, les tropes cristianes havien de combatre un drac ferotge i enorme que tenia el seu cau a l'estany de Banyoles; aquest drac posseïa la propietat de volar, nedar i caminar i amb el seu alè fètid infestava tot el Gironès i feia la vida impossible a gents i bestiar. Carlemany envià diverses vegades escamots dels seus millors soldats per a combatre la bèstia, però tots morien fets xixina per les seves urpes o enverinats per la seva alenada.

La pèrdua de forces tenia seriosament preocupat el cabdill, que bé prou les necessitava per a lluitar amb els moros. Emeri, el fervent companyó de l'emperador, li demanà permís per anar ell sol a encarar-se amb el monstre, segur que amb l'ajut del cel cobraria força suficient per a abatre'l. L'emperador s'escruixia de pensar en la sort que podia córrer aquell sant home. Les paraules d'Emeri foren tan convincents als ulls de Carlemany, que no sabé com negar la permissió al sant, qui va encaminar-se tot sol cap a Banyoles a trobar el drac en el seu cau mateix. Així que el monstre sentí ferum de carn, es posà a bramular tan fort que féu retrunyir totes aquelles muntanyes. El sant el beneí i féu amb el braç el signe de la creu; el drac al moment s'amansí i, manyac com un anyell, va aplanar-se als seus peus. El sant li passà pel coll el seu cíngol i se l'emmenà cap al campament de Carlemany, submís i manyac com un gosset. El cas produí gran meravella i alegria, i les tropes van matar el monstre amb tota facilitat i sense que oferís ni mica de resistència.

Conta també la tradició que, per a atacar el drac ferotge, sant Mer va demanar l'espasa al gran Carlemany, qui la hi va donar gustós, però que el monstre tenia un atapeïment de nervis tan espès i tan doble, que l'espasa de l'emperador tota va oscar-se, sense aconseguir alterar poc ni molt ni la fúria ni la força del monstre.

Diuen també que sant Mer portava un cantiret amb uns quants peixons a dins i que cada dia n'hi havia prou amb un sol d'aquells peixets per a nodrir i mantenir tot el gran i poderós exèrcit de Carlemany que sitiava Girona per a foragitar-ne els moros. I diuen així mateix que per més peixets que traguès del cantiret, sempre hi havia els mateixos, de manera que el setge podia durar anys i més anys sense el més petit perill que mai manqués recapte ni queviures per al gran exèrcit.

Estampa de sant Mer, segons una capçalera dels seus goigs. (Col. de l'autor.)

Sant Mer s'agradà del lloc de Banyoles i va fundar-hi un monestir, que adquirí gran nom i prestigi i al seu redós va erigir-se la població. El sant va viure molt temps al monestir, però com que la vida entre la gent li era ingrata, preferí fer vida solitària i va anar-se'n a viure en una cova enmig d'un bosc espès on no coneixia ni dia ni nit. Per revelació divina, des de la cova sabia tot el que passava al monestir i podia donar instruccions als seus deixebles, que sentien la seva veu com si els parlés al davant, a desgrat de la immensa distància que els separava. Fins que va morir dirigí la vida del convent sense moure's de la seva cova.

En el monestir de Banyoles es guardava el cap de sant Mer, que es venerava amb molt de fervor i hom el tenia per una gran relíquia.

Hi ha qui diu que, a més del monestir de què hem parlat, va fundar la vila d'Amer, la qual va prendre el nom del seu fundador, per bé que amb el córrer dels temps s'ha alterat una mica.

Al cim de Finestres, muntanya propera a Banyoles, tenia el seu cau un bruixot terrible que, envejós de la virtut i de la gràcia de sant Mer, cada nit baixava a la vila i es lliurava a fer tant mal com podia, per tal de revenjar-se de la gran fe i estima que el veïnat sentia pel sant. Per tal de no ésser vist, el primer que feia era apagar totes les teieres que enllumenaven la població i, a mercè de la fosca, es rabejava a fer tota mena de maleses, molt especialment a tirar enlaire les teulades i deixar les cases al descobert, a part d'emportar-se'n moltes criatures, de malmirar-ne d'altres i de podrir i neulir tots els fruits. Amb el fi d'acabar amb un flagell tan terrible, sant Mer una nit va beneir tota la teia de les teieres. Quan el bruixot va baixar, a la primera teiera que va bufar, la teia va llançar tot un devessall d'espurnes que van cremar els ulls del malfactor, el qual, a les fosques, no va saber què es feia

i no va poder fugir. El veïnat va sortir i, a cops i vergassades, va matar el terrible bruixot de Finestres, que era l'estrall de tota aquella rodalia.

El segon diumenge després de la festa de Sant Mer tenia lloc un aplec a l'ermita de les Alives del terme de Banyoles. La gent hi anava per menjar torrons, puix que la nota típica de la festa eren les nombroses parades de torrons que hi instal·laven els pastissers i confiters de la Bisbal, de Girona, d'Olot, de Figueres i d'altres indrets. Aquest aplec era conegut per *Sant Mer*

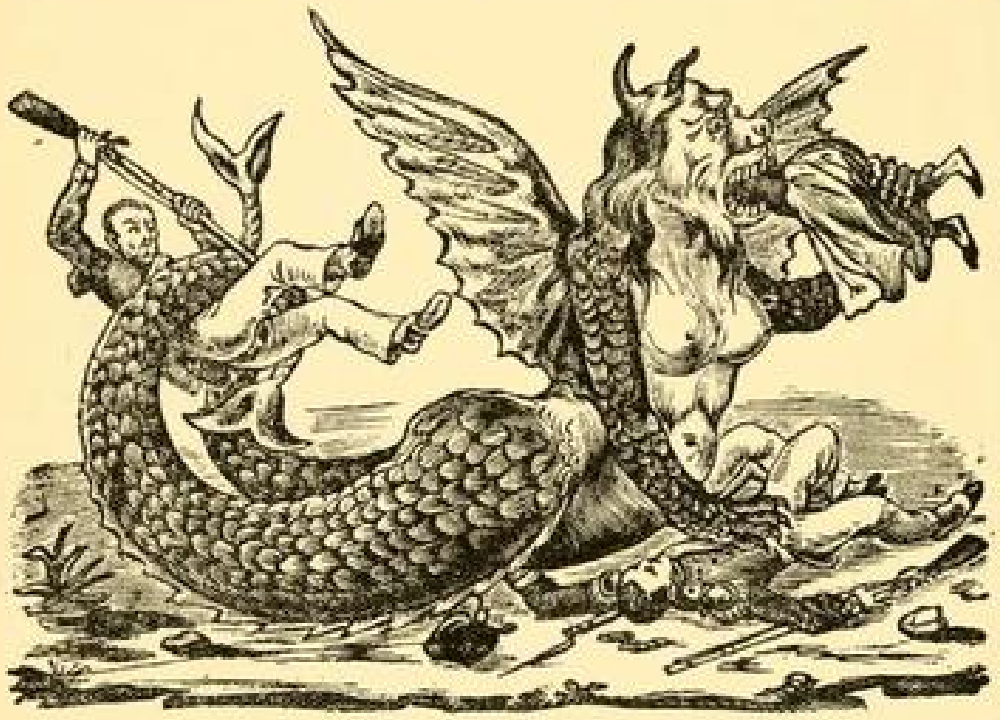

Capçalera d'un romanç de la segona meitat del segle XIX, que figura un drac. (Col. de l'autor.)

dels torrons. Molta gent hi anava per tal de fer-se'n un bon tip, puix que ja no se'n menjarien més fins al Nadal vinent.

Antigament s'havien congregat a Montserrat la majoria dels bruixots i gents que conreaven les arts màgiques i de meravella, portats per la creença que les forces energètiques de la muntanya els comunicaven gràcies i virtuts il·limitades que els revaloraven llurs aptituds. La creença en la valor enfortidora i revaloradora de Montserrat havia estat molt estesa, i per això molta gent hi anava a passar uns dies amb la finalitat de cobrar energies i enfortir-se. Hom creia que la muntanya prodigava la seva força contínuament i en tot moment, però que el dia 27 de cada mes era quan l'escampava amb més força i en especial aquest dia del mes de gener. D'ací que la concurrència dels qui volien revalidar llurs forces fos avui més intensa que els altres mesos.

Diuen que el temps que fa el dia d'avui és el que domina durant la resta de l'any.

Hom creu que si avui no plou i el dia 30 tampoc, el mes de febrer serà benigne i temperat. D'ací el refrany:

Si el vint-i-set no plou
i el trenta hi ve bé,
bon temps pel mes que ve.

Bruixot, «gotas» una portada d'un llibre popular de somnis de la segona meitat del segle XIX. (Bibl. de l'autor.)

DIA 28

El servent de Déu Carlemany: Malgrat no ésser santificat per l'Església, el poble el tenia per sant, i com a tal el veneraven i invocaven els coixos, els cecs i els mesells. A la Seu de Girona s'havia venerat una imatge d'aquest gran emperador, que s'ha conservat fins ara i que gaudia de molta devoció popular. El dia d'avui, d'arreu de Catalunya havien acudit a l'esmentada ciutat malalts dels defectes indicats a implorar el favor d'aquest sant apòcrif, una de les primeres figures de la Història.

L'emperador Carlemany fou canonitzat pel papa Pasqual III l'any 1165, per imposició de l'emperador alemany Frederic Barba-roja, i el seu culte es

Carlemany, segons la capçalera d'un ventall gironí del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

va estendre per una gran part de l'Església germànica i francesa. El bisbe de Girona Montredon, el 1345 va impulsar el seu culte, fins al punt d'introduir una missa especial dins del breviari gironí. La veneració litúrgica del gran heroi de la Reconquesta va durar poc, però la devoció popular a Girona es va mantenir fins a temps moderns i encara n'hi ha record.

Santa Gentil: Segons la tradició, havia fet de sabatera i per aquesta raó la tenien per advocada les sabateres o, millor dit, les mullers i filles dels sabaters, que eren les que, com una extensió de l'ofici de llurs marits i pares, feien algunes feines relacionades amb les sabates. El dia d'avui no treballaven i anaven a oir missa en honor seu. No sabem que la seva imatge es venerés en cap església ni que se la fes objecte de cap culte especial. Les familiars dels sabaters els filaven el fil i els empegaven el que necessitaven per a cosir el calçat. En gravats populars antics que figuren el sabater, hom veu al seu costat la seva muller com fila.

El sabater com treballa i la seva dona com li fila el fil per fer el nyinyol per a cosir, segons una capçalera de romanç del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

Les velles sabateres, en filar expresament per a llurs marits, reclamaven l'ajut de llur santa advocada amb la següent formuleta:

Santa Gentil,
feu-me fer bon fil.

Segons la veu popular, sant Pere va regir l'Església durant vint-i-vuit anys. D'ací que la gent digui, d'aquest número, que és el dels anys de sant Pere, referint-se, naturalment, als del seu pontificat, no pas a la seva edat. Els pescadors creuen que aquest dia és el millor del mes per a la pesquera, i molt més encara quan s'escau en dilluns o en divendres, que són els dos preferits pel vell apòstol.

DIA 31

Sant Pere Nolasc: Nasqué en terres de França. Fou mestre del gran rei Jaume I i el qui el va acompanyar des de Montpeller, on va néixer, fins a Catalunya. Durant el viatge, se'ls féu de nit al ras abans d'arribar a Berga; van pernoctar a l'ombra del pi de les tres branques, i el rei, que aleshores encara era un noiet, va somniar que seria rei de tres reialmes. En despertar-se, afalagat pel somni, va comunicar-lo al seu mestre, qui li va pronosticar que fóra rei de Catalunya i Aragó, com aleshores ja era, i de Mallorca i València, que conquistaria per obra del seu talent i valentia i pel decidit ajut del seu poble.

Sant Pere Nolasc, segons una capçalera de goigs. (Col. de l'autor.)

Aposentat a Barcelona al costat del seu rei, cort i seu del reialme d'Aragó, va visitar la Mare de Déu de Montserrat, la qual va inspirar-lo per abraçar la vida religiosa i lliurar-se al servei de Déu, com així va fer-ho. Va viure en un casalot pobre i rònec de vora del monestir de Sant Pau, a Barcelona, i va consagrar-se a la redempció de cristians captius de gents sarraïnes. Per a poder comprar esclaus i redimir-los del furor musulmà, es va vendre tot el seu ric i vast patrimoni i intentà vendre's ell mateix si trobava qui el volgués comprar com a esclau. Davant d'aquesta gran abnegació, una nit el va visitar la Mare de Déu en el seu pobre casalot i li va encarregar la fundació d'una ordre religiosa dedicada especialment a la redempció de captius. També

s'aparegué la Mare de Déu a sant Ramon de Penyafort, que era el confessor de sant Pere, i al rei Jaume I i concordà als tres perquè es reunissin un dia a la sala major del palau reial, on ella els visitaria i els donaria instruccions de la seva voluntat. Concordats els tres personatges amb la Mare de Déu, van convenir fundar una nova ordre religiosa que intitularen de la *Mercè*, en glòria i honor de la mercè que els havia dispensat la Mare de Déu d'escollir-los per a una missió tan elevada i d'haver-los volgut dirigir la seva tendra paraula.

Les angoixes dels captius, segons un full sis-centista de propaganda mercenària. (Arxiu Històric de Barcelona.)

Amb el decidit ajut i protecció del rei En Jaume i amb la del bisbe de Barcelona, va ésser fundada l'ordre de la Mercè per a la redempció de captius amb tota solemnitat a la Seu de Barcelona, i fou decidit prendre per a ensenyes les insígnies del rei, o sia les quatre barres vermelles damunt de camp blanc i la creu bisbal blanca damunt de camp roig. El rei concedí una part del jardí del seu palau per a estatge de la nova comunitat, que s'establí a l'indret del jardí reial on hi havia hagut l'hospital de Santa Eulàlia, que donava a l'actual baixada de la Canonja, vers l'indret on avui hi ha una construcció baixa amb una mena de terradet. Sant Pere Nolasc fou el primer abat de la nova ordre i va encarregar als tres millors escultors de la ciutat que li obressin una imatge de la Mare de Déu seguint les instruccions que els va donar quant a la seva fesomia i els seus trets facials. Els tres artistes van obrar una imatge molt acostada a la realitat; un d'ells, però, va rebre molt més que els altres, i el sant va escollir aquella imatge com a patrona i regina de la nova ordre i va abandonar les altres dues.

La redempció de captius, segons una capçalera d'un full sis-centista de propaganda mercenària. (Arxiu Històric de Barcelona.)

Sant Pere Nolasc mai no va abandonar el rei En Jaume en llurs campanyes militars i sempre li va servir de bon costat i conseller. També va acompanyar el rei sant Ferran de Castella en la seva conquesta de Sevilla del poder sarraí i, exactament com havia fet amb el nostre rei En Jaume, li va pronosticar el seu triomf damunt del sarraïns.

Quan el rei En Jaume va instituir l'honor i títol de ciutadà honrat de Barcelona, agraït i satisfet dels bons consells i de l'ajut moral rebut de sant

Pere Nolasc, va nomenar-lo ciutadà honrat, i fou ell el primer de posseir i ostentar aquest títol, motiu pel qual els ciutadans honrats van escollir-lo per patró i per advocat.

La redempció de captius, segons una capçalera d'un full sis-centista de propaganda mercenària. (Arxiu Històric de Barcelona.)

Conten d'aquest sant que un dia, quan es disposava a celebrar a l'església del primitiu convent de mercenaris de la Baixada de la Canonja, va trobar-se sol perquè s'havia oblidat de tocar la campana per a cridar la comunitat. Al moment de començar baixà del cel la Mare de Déu acompanyada dels sants barcelonins Sever, Pacià i Oleguer i de les santes Eulàlia i Madrona. Es van asseure al cor i, dirigits per la Mare de Déu, van cantar l'ofici i van ajudar el sant en la seva comesa. Una altra vegada també va oblidar-se de cridar els seus germans, i a fi d'evitar que no hagués de dir la missa tot sol i sense cap persona que l'escoltés, baixaren del cel un estol nombrosíssim d'àngels que li van fer cor i l'ajudaren fins que hagué acabat.

Sant Bernat de Travesseres, segons una capçalera dels seus goigs. (Col. de l'autor.)

Sant Pere Nolasc va morir el dia de Nadal. Per tal d'ajudar-lo a ben morir baixà del cel la Mare de Déu acompanyada de tota una cort de sants, que van omplir les celles i els corredors del convent de la Mercè, que aleshores era molt petit.

Sant Pere Nolasc fou enterrat al convent de la Mercè, però passats molts anys es va perdre la noció del punt on es trobava la seva fossa. Una vegada que van fer-se unes grans obres vora del punt on es creia que estava enterrat, els mercenaris i els dominics tingueren gran interès a trobar i emportar-se'n el cos sant cap al convent respectiu. Un estol de germans de les dues comunitats van vigilar les obres de dia i de nit a fi de no perdre ocasió d'apoderar-se del cos del sant. Un capvespre, vers el moment en què els obrers que feien les obres anaven a plegar, els mercenaris que vigilaven el lloc es van adonar que prop del punt on treien terra s'endevinava un cos que devia ésser el que cercaven. Amb llurs traces i manyes van allunyar d'allí els treballadors i distragueren els rivals de comunitat i, en un moment favorable, van descol-

gar el cos i se'l van emportar; un cop a llur convent, van veure que, efectivament, era un cos sant. Com que la sostracció no va ésser vista per ningú, quan van pregonar que havien trobat el cos de sant Pere Nolasc, llurs contraris van demanar-ne proves d'autenticitat, i com sigui que no les van poder presentar, van dir que era fals. Un excés de zel dels germans que vigilaven va desvirtuar el valor de la troballa.

Beat Bernat de Travesseres: Era gascó. Fou el primer inquisidor de la Seu d'Urgell, en temps del cisma albigès, i els heretges i descreguts el van empresonar i el sotmeteren a martiri. Van cosir-lo a punyalades, li van serrar el cap amb una serra de bigaire i cremaren les seves despulles en un gran foc encès enmig de la plaça de la Seu.

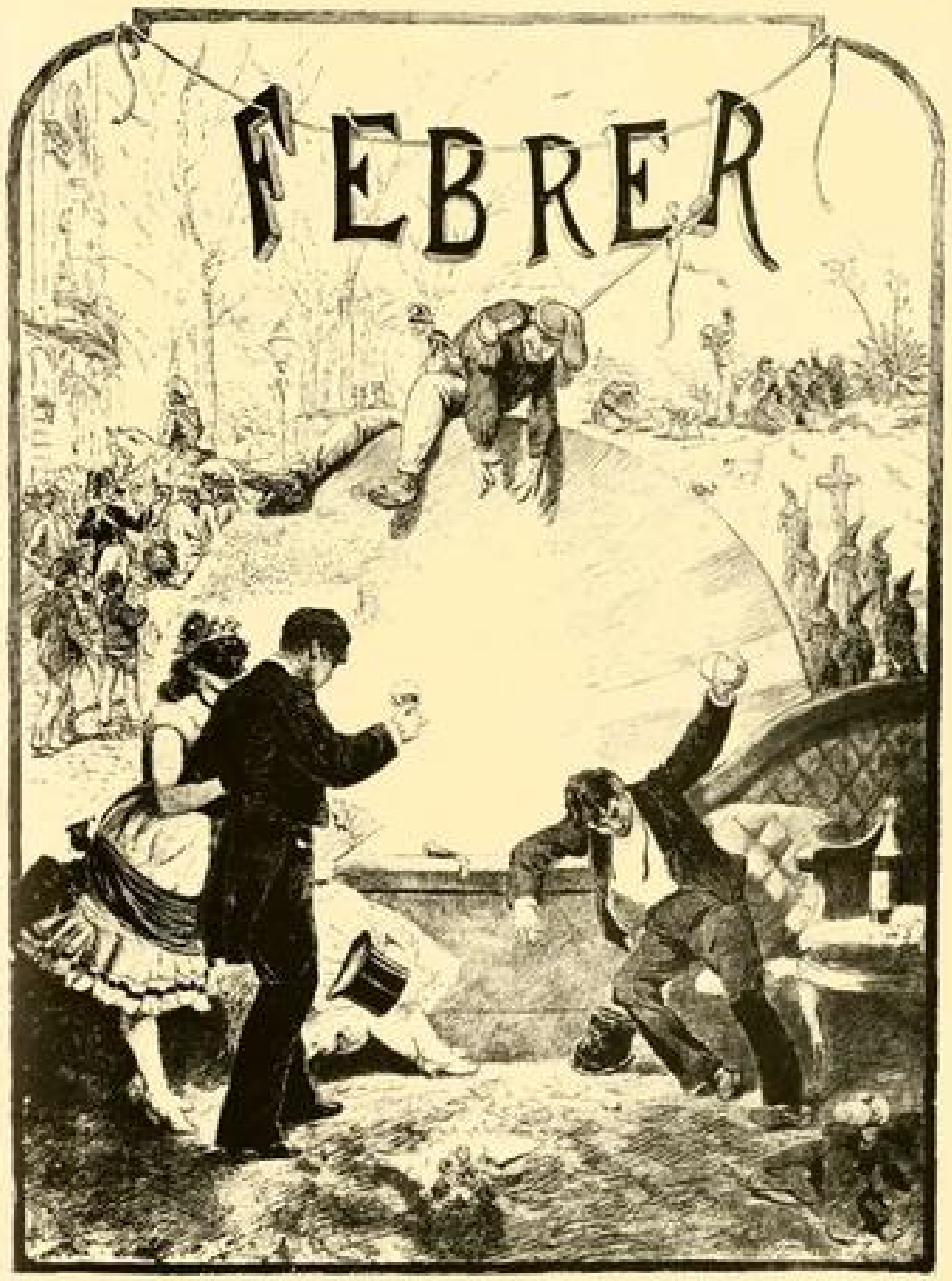

FEBRER

El gravat del llunari d'En Granollachs que simbolitza el febrer figura uns que s'escalfen a la vora del foc. El baix relleu de la portalada del monestir de Ripoll dedicada a aquest mes ens mostra un home que ascla llenya, mentre un altre sembla que esporga uns arbres.

En el tapís de la Creació, que s'admira en la catedral de Girona, hom figura el febrer pel Carro del Sol, com volent indicar que, vers aquest moment de l'any, l'astre rei ja comença d'estar en braó i deixa sentir els seus raigs amb força intensitat. Hom també creu que, tant com el febrer, l'esmentat tapís pot figurar l'hivern en general, en el qual el Carro del Sol s'enfila, ardit i coratjós, cel amunt.

Entre gent de la gleva aquest mes és conegut amb el nom de les Carnestoltes, i la gent vella, sobretot, en molt rares ocasions l'anomenava pel seu propi nom.

Per les contrades lleidatanes frontereres amb l'Aragó, així com per les terres aragoneses de cultura i parla catalanes, qualifiquen el febrer de *mes de les matances*. Aquest nom prové del fet que, durant el curs d'aquest mes, solen matar el porc per celebrar el gran carnal de les Carnestoltes. El més corrent és matar-lo per l'advent de Nadal, i d'ací que en parlem en tractar del desembre.

Pel febrer encara fredoreja i hom té la seva fredor per dolenta, majorment per efecte de les variacions del temps.

Representació del mes de febrer del calendari de pedra de la portalada romànica del monestir de Ripoll, del segle XII.

Aquesta circumstància es troba expressada per la parèmia, la qual és molt copiosa en aquest sentit.

Pel febrer,
una estona al sol
i una altra al foguer.

Pel gener cerca les soques,
que pel febrer les cremaràs totes.

Les dones i el febrer,
cada dia set parers.

Febrer, febreret,
set capes i un barret.

(Perquè tan aviat fa sol com fa fred.)

El febrer és traïdor,
borrascós i gelador.

Fred de febrer,
pitjor que el de gener.

Els sants de guixi
pel febrer porten capa.

Pel febrer,
mig a casa
i mig al carrer.

Per al bon febrer
la meva llenya guardaré.

El millor llenyer,
guarda'l per al febrer,
i el millor tió,
per a l'Ascensió.

El febrer
té bon aire.

(És ventós.)

Pel febrer
busca la sombra el llebrer,
però no tot el mes sencer.

Pel febrer,
abriga't amb dues capes,
si pot ser.

Guarda llenya al llenyer
per quan arribi el febrer.

Hom considera els trons del febrer de mal averany i el refrany en diu:

Si trona pel febrer,
molt mal en ve.

Trons de febrer,
dolents per a la vinya
i bons per al sementer.

Hom estableix relació entre el febrer i la Pasqua i creu que, quan el febrer és bo, la Pasqua és borrascosa i rúfola:

Si pel febrer calent estàs,
per Pasqua tremolaràs.

La neu d'aquest mes no és persistent i la perèmia ens en diu:

Pel febrer
la neu se'n va
com un ca llebrer.

La neu del febrer,
com l'aigua dintre un paner.

Pluges pel febrer,
any civader.

Neu de febrer,
la gallina la porta
al galliner.

Si neva pel febrer,
fins al segar
bon temps ve.

Nevades de febrer,
pluges pel juny solen fer.

Neu de febrer,
bona si és de primer.

Representació del mes de febrer del lunari quatrecentista d'En Granollachs. (Bibl. Central.)

La neu del febrer
se l'emporta amb les potes el llebrer.

Neu i pluja de febrer,
el millor femer.

La cançó de la planeta ens diu respecte dels nats durant aquest mes:

L'home que en mes cita
neixi, molt talent tindrà,
i tothom el buscarà
per sa gran capacitat.
Amarà la llibertat
i en serà gran defensor
i aquest estimable do
li valdrà una dignitat.

Serà dona afortunada
la que pel febrer naixerà;
molt prompte es casarà,
sent virtuosa i honrada.
Serà de fadrins buscada,
els quals la festejaran,
buscant si l'enganyaran
quan la trobin descuidada.

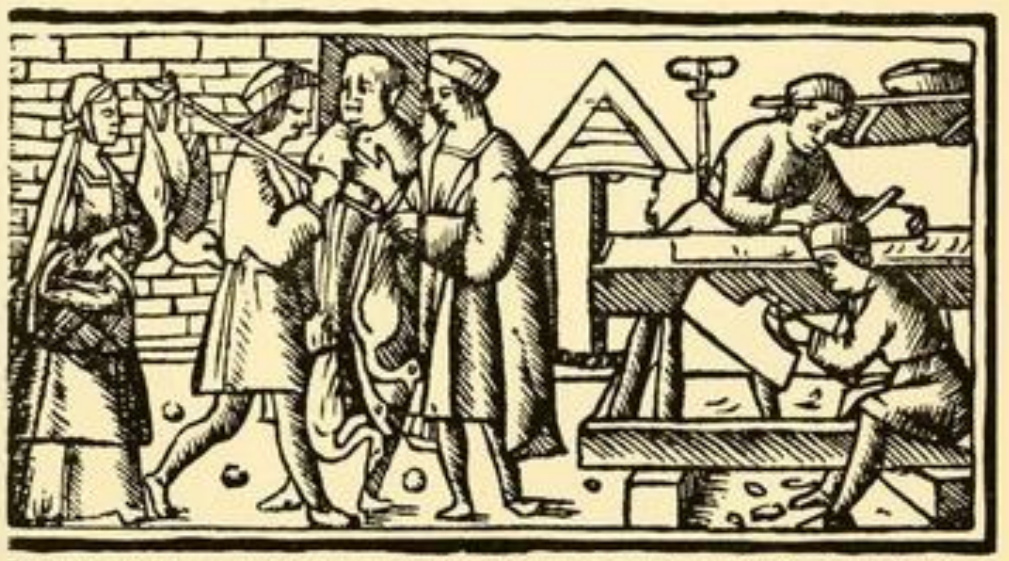

Representació del mes de febrer d'un repertori del temps sis-centista. (Arxiu Històric de Barcelona.)

Representació del febrer d'un llunari de la primeria del segle XVII. (Bibl. de l'autor.)

Representació del mes de febrer d'un llunari de la darreria del segle XVIII. (Bibl. de l'autor.)

Una de les notes típiques d'aquest mes és la d'ésser el més curt de l'any. L'anomenen *el mes dels jornalers* perquè cobren igual i treballen menys dies; hom en diu també, quant a la seva curtedat:

El febreret curt
amb vint-i-vuit dies se'n surt.

Febrer, el més curt,
amb sos dies vint-i-vuit,
però si bé el comptaràs
trenta n'hi trobaràs.

Febrer, el curt,
de dies sols vint-i-vuit,
però els anys de traspàs
vint-i-nou n'hi trobaràs.

El febreret curt,
més brau que un turc.

Els afectes de sogra
són com els dies del febrer:
pocs i freds.

Pel febrer
el bou vinyader
mira el sol
i no mira el solc.

Hom observa i remarca la llargada del dia i l'augment en les hores hàbils de treball a causa de la claror:

El febrer
ja és jornaler

Pel febrer
lloga jornaler:
l'hauràs de pagar,
però feina et farà.

A mig febrer
ja és jornaler,
i pel març
ja és jornalàs.

A mig febrer,
jornal sencer.

Pel febrer
fes ton afer,
que jornal sencer
ja té.

Pel febrer,
no et queixis
del teu jornaler.

El sol ja comença a escalfar i hom el creu bo per als conreus en general.

Sol de febrer
emmascara com un calderer.

Febrer assolellat,
febrer gelat.

Sol de febrer
mai dura un dia sencer.

No et fiïs de sol de febrer
ni de coixera de llebrer.

Menja més un dia de sol,
pel mes de febrer,
que tots els cavalls
d'un bon cavaller.

El sol del febrer
entra a l'herbei.

Aquest mes és tingut com a dolent per a la salut. Així en diu el refrany:

En sol matar més el febrer
que un carnisser.

El febrer
tira les velles al femer
i les joves també,
si s'hi posa
amb tot son poder.

Ventades de febrer,
ganàncies de fosser.

Ventades calentes de febrer
fan ric el metge i el fosser.

Amb les febres del febrer
el metge no hi pot res.

Déu ens guard
de febres de febrer,
de còlics de març
i de tos de maig.

Representació del mes de febrer d'una coberta de llibret de paper de fumar del primer terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

Qui tus pel febrer,
tossirà pel març
i per l'abril també.

Representació del mes de febrer, segons un calendari barceloni del segon terç del segle XIX. (Biblioteca de l'autor.)

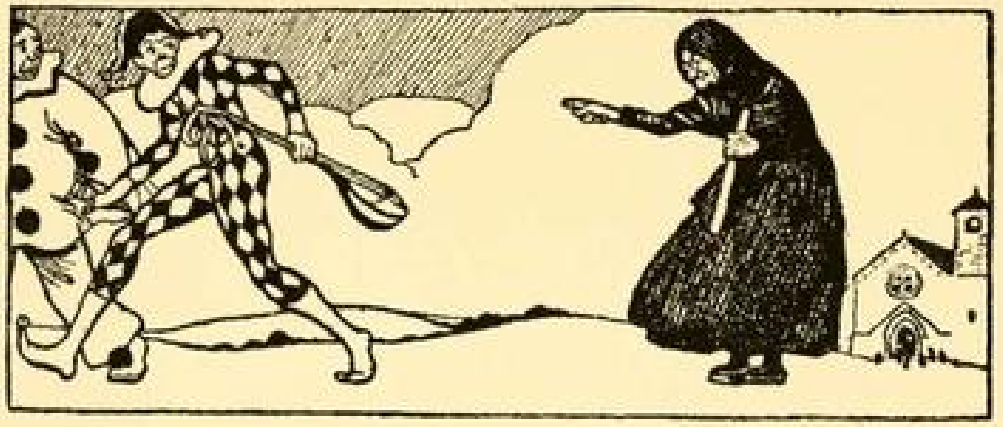

Representació del mes de febrer d'un calendari nou-centista. (Bibl. de l'autor.)

El febrer,
és febrer.

El febrer
porta febres al darrer.

Sangria de febrer,
la fa el barber
i la cura el fosser.

LA VIDA AL CAMP

El febrer és el mes més bo per a esporgar les oliveres i d'altres arbres. És corrent que els podadors facin grans fogueres amb les branques que tallen, per tal d'escalfar-se i de combatre el rigor de la temperatura. Solen encendre la foguera abans de posar-se a treballar. Per l'Urgell creuen que la bona marxa de la foguera és averany d'una bona feina.

A les Balears solien cantar tot esporgant; donem una cançó típica mallorquina d'esporgar.

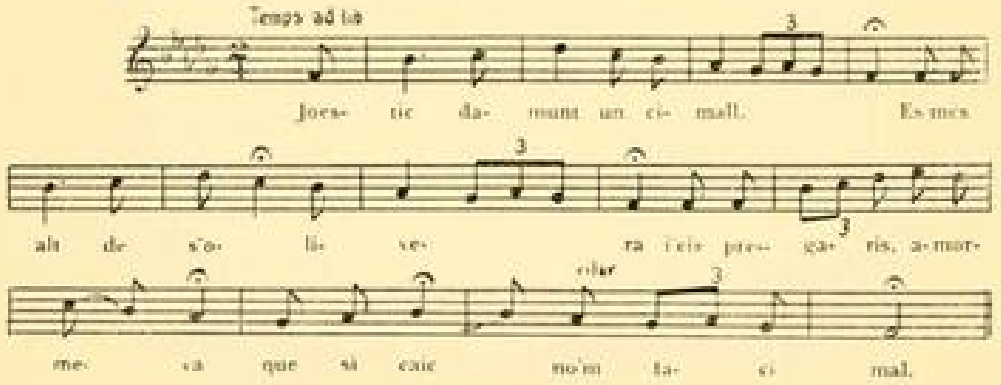

Tonada mallorquina d'esporgar. Recollida per A. Pol.

Vers aquest temps, per mica que la terra estigui assaonada per la pluja, hom entrecava els horts perquè la terra remoguda s'oregi i les plantes s'ufanin. Com ja hem dit anteriorment, hi ha cançons típiques d'entrecavar. A més de la que vam donar, hom cantava molt la de *La donzella Isabel*, que diu:

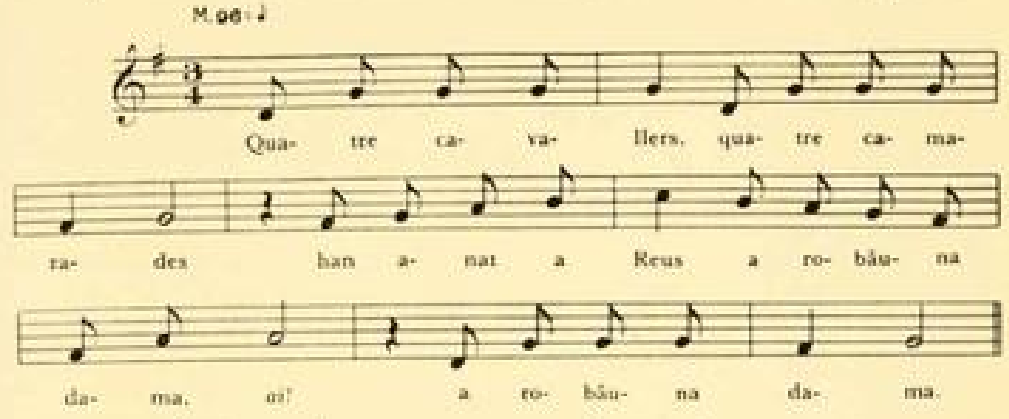

Quatre cavallers,
quatre camarades,
han anat a Reus
a robar una dama.
En arribar allí
sola l'han trobada:
—Donzella Isabel,
voleu ser robada?—
—Robada seré
si el galant m'agrada.—
Ja en surt al balcó,
veu la cavallada.
Ella n'ha baixat,
a cavall pujada.
Un xic més enllà
ja en troba sa mare: —
—¿On vas, Isabel,
on vas desgraciada?
—Deixeu-me passar,
que vaig a casar-me.
—Ai, pobra Isabel,
tornar-te'n a casa;
ai, pobra Isabel,
seràs enganyada.
—No hi vull tornar pas,
jo no vull tornar-hi;
m'haguéssiu cregut,
ja en fóra casada
i no hauria hagut
de fugir de casa [1].

La tendència a sotmetre a ritme tota acció duradora està pregonament arrelada per tots els pobles primitius. Entre ells és general el cant acompassat que regeix i regula el moviment continuat i durable de la feina. Aquesta tendència, vinculada sòlidament en l'home, sobreviu encara amb intensitat en la societat actual, especialment entre aquells estaments i nuclis que recorden activitats més reculades i que practiquen feines pròpies dels estats més elementals i primaris. La cançó havia envaït totes les activitats, sobretot aquelles que comportaven una acció més o menys ritmada. Recor-

El podador, segons un gravat d'un llibre de rifa de la darreria del segle XVIII. (Bibl. de l'autor.)

[1] Recollida per l'autor; anotació musical del mestre J. Tomàs.

deu les diverses cançons que vam referir en parlar dels partors en les pàgines 306 a 309, i les que mesuraven els ritmes de la feina dels treballadors de diferents oficis, que vam transcriure en les pàgines 382 a 389. Com que l'harmonia del moviment contribuïa al bon resultat de la feina, l'home d'aquells temps, que desconeixia la valor del ritme, atribuí el resultat al sentit de les paraules que constituïen el text de la cançó, i per això als seus ulls van prendre valor màgica d'encantament i de conjur i acabaren por tenir caràcter religiós, el qual encara conserven una bona part de les cançons de treball dels pobles semicivilitzats i els de cultures i civilitzacions antigues.

Hom creu que el temps millor per a sembrar alls és dins de la lluna vella d'aquest mes i que com més dies es trigarà a sembrar-los després de la lluna vella, més grosses sortiran les cabeces.

Del calendari lunar, hom en creu que durant la lluna nova d'aquest mes és el temps més convenient i bo per a sembrar les patates i així mateix que:

Per la lluna nova del febrer
esporga l'oliver.

Durant la lluna vella del febrer, hom creu que és el moment més bo per a podar els ceps. Fan més raïms i aquests són més plens i saborosos.

Havia estat costum cantar mentre hom podava. Donem una corranda típica d'aquesta feina popular pel Penedès.

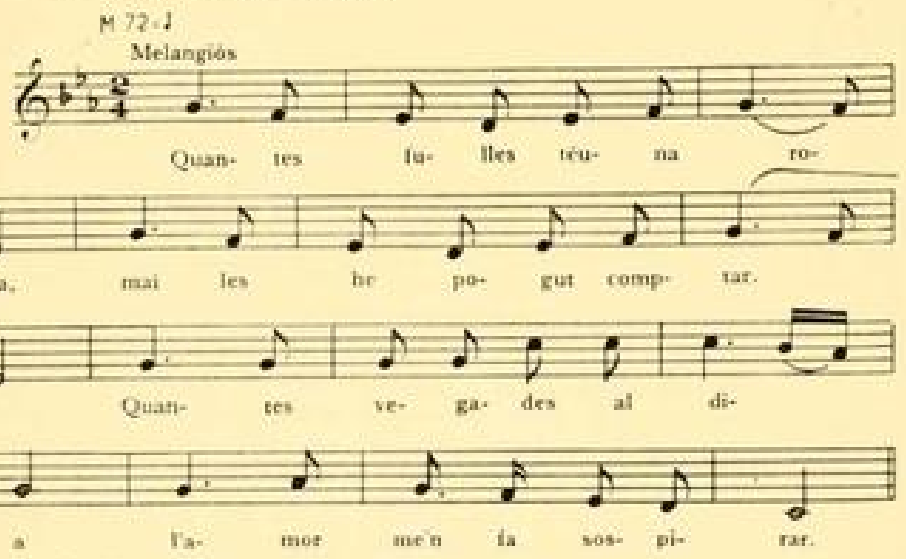

Recollida per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

És el temps de sembrar el cànem. Aquesta feina té una importància excepcional dins de la vida agrícola. Cal prevenir-se contra els ocells, que tenen la llavor de cànem com a una llaminadura i acudeixen als sembrats per tal de menjar-se tantes llavors com poden. Hom planta espantaocells vestits amb parracs, que duen una creu de fusta per ànima. La mainada

deixa d'anar, per uns dies, a l'escola, i volta descalça pels camps sembrats, movent soroll i cridant força per tal d'espantar i fer fugir els ocells. Antigament, els vailets feien petar una canya esberlada, que qualificaven de *picacanya*, i no paraven de cridar mots estranys. Pel baix Llobregat deien:

Teté ua,
teté ua,
teté ua.

La mainada vallesana cantaven aquestes cançonetes:

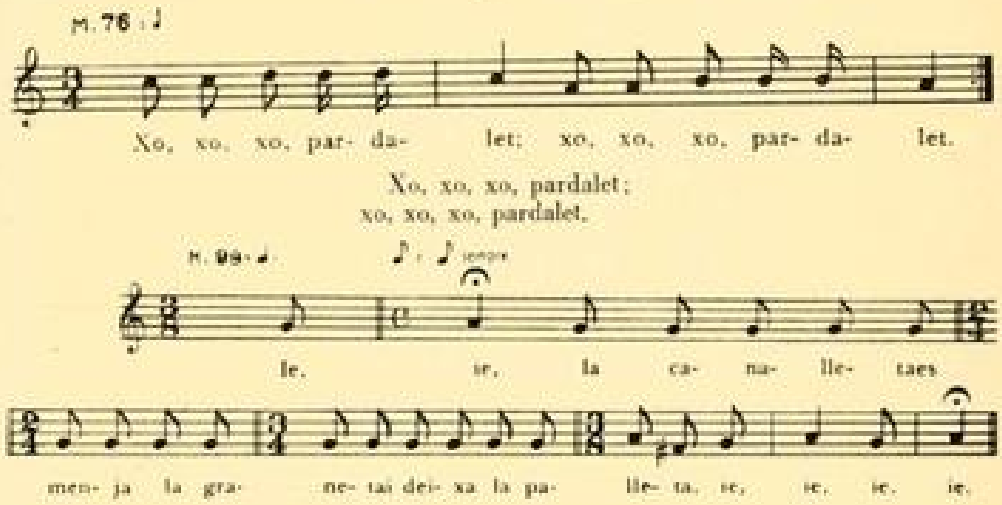

Xo, xo, xo, pardalet;
xo, xo, xo, pardalet.

Més ençà repicaven llaunes en comptes de picacanyes. Hom creu que els antics, en els ocells que se'ls anaven a menjar les llavors, veien esperits malèfics, àvids de perjudicar-los i fer-los perdre la collita. Els espantaocells recorden figures de divinitats primitives, erigides enmig dels camps per tal de guardar-ne els conreus contra aquests mals esperits, desbaratadors de les collites. La fresa i els crits dels infants son, amb tota probabilitat, restes de cerimònies agràries primitives, encaminades també a protegir els conreus i a assegurar la collita.

Pagès que espantava, segons un gravat set-centista, probablement procedent d'un llunari. (Arxiu de l'autor.)

Fins a temps recents havia estat costum estès que cada pagesia plantés una extensió de lli o de cànem per tal d'obtenir la fibra tèxtil necessària per a les conveniències de la família. Havia estat molt general que totes les feines inherents a les tasques del teixit i del vestit fossin de patrimoni exclusiu de les dones, des del fangar i preparar la terra, sembrar el lli, collir-lo i laborar-lo fins a deixar-lo apte per a poder ésser teixit, teixir-lo i tallar i cosir els vestits. Sembla que per la majoria dels pobles europeus eren només les dones les qui curaven de l'obtenció i elaboració de les fibres teixibles i que àdhuc prenien en enuig la intervenció masculina. Les dones ripolleses en sembrar lli cantaven una cançoneta amb una recobla que taraHarejaven tan de pressa com podien cregudes que, com més precipitadament cantaven, més aviat i més bé creixia el sembrat. Deia així la cançó:

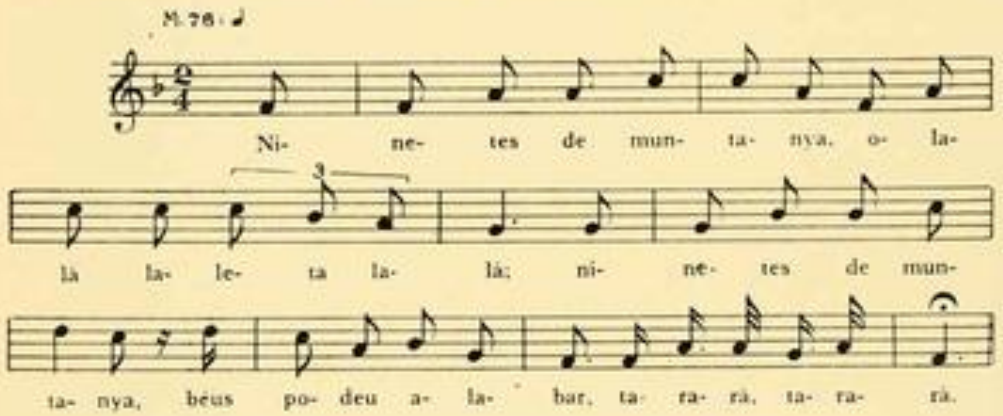

Ninetes de muntanya,
olalà laleta la;
ninetes de muntanya
bé us podeu alabar,
tarà, tararà.
Que en sou molt estimades
dels fadrinets del pla.
Quan cerquen amoretes
i es desitgen casar
tots pugen a muntanya
estimada a cercar.
Ninetes de muntanya
no us deixeu enganyar,
no us caseu amb fadrins,
que d'hereus prou n'hi ha.
No prengueu cabalers
que bé podeu triar,
busqueu hereus ben rics
que tinguin bon cabal [1].

Els nostres avis preferien el teixit de cànem o de lli que ells mateixos havien sembrat i conreat al cotó d'importació forana, que, segons opinió popular, és insà i poc durable. Diu el refrany:

El drap de lli
cura set sagnies.

I per distingir les robes de factura casolana de les industrials, i encara més les de cotó o d'altres fibres foranes de les de lli o de cànem, hom qua-

[1] Recollida per l'autor; anotació musical del mestre J. Tomàs.

lificava les familiars de *drap* de casa, apeHatiu que comportava la màxima garantia de qualitat i durada i sobretot de sanitud.

Hi havia qui el plantava a l'hort, quan només se'n volia per al consum casolà. També fou costum sembrar-ne tires al voltant dels camps de blat o d'altres gramínies, per tal que formés com una mena de tanca del blat, car les fibres tèxtils creixen amb tanta espessor que es fan materialment impossibles de travessar. Els qui es dedicaven a aquests conreus amb més extensió i en pla d'explotació hi destinaven grans extensions de terra campa.

Ahir el cultiu de les fibres tèxtils havia tingut una importància tan gran com la de molts altres conreus de vegetals comestibles, i qui sap si en un pla més considerat que algunes d'altres, puix que havia estat rodejat de cerimònies i de costums que no es troben a l'entorn d'altres feines agrícoles més importants. En molts indrets, durant uns quants dies subsegüents a la sembra, les dones sobretot, feien balls rodons damunt del camp, amb preferència descalces i a hora fosca: cap al tard i més encara en havent sopat. L'etnografia i la musicologia creuen que entre els balls rodons de nenes i llurs cançonetes de rotllo figuren danses que poden recordar cerimònies de tipus agrari per a afavorir la germinació i el creixement del lli. Una característica d'aquests balls era l'ésser fets al so de cançonetes curtes de to amorós i satíric i mortificant per als fadrins que miraven la dansa o que hi prenien part. A casa nostra la dansa que sembla concordar amb el tipus de balls de què parlem, que fins fa quatre dies encara ballaven alguns pobles costaners de les mars Bàltica i Adriàtica, és la *corranda*, que s'havia ballat pels camps al vespre (moltes vegades intervenint-hi només dones o més dones que homes), al so de corrandes o cobles curtes ridiculitzadores dels ballaires. És remarcable que aquests s'agrupen de quatre en quatre que fan rodona, la qual volta ràpidament ençà i enllà, i en acabar hom aixeca les balladores enlaire. Aquestes evolucions concorden amb les pròpies de les danses de tipus agrari, segons interpretació etnogràfica.

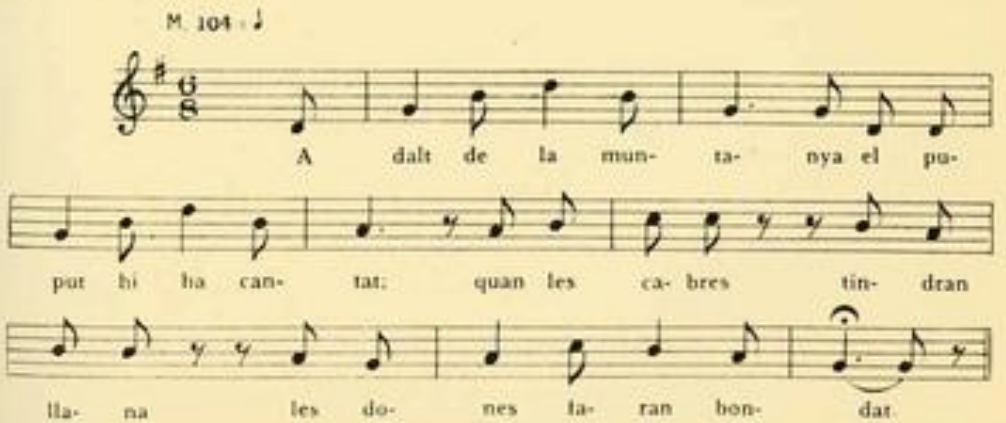

Tonada típica de corranda. Recollida per l'autor; anotació musical del mestre J. Tomàs.

La rodona composta només de quatre ballaires resulta estreta i espessa, exactament com es vol que sigui el lli sembrat, i volta de pressa, tant com es

desitja que creixi el cànem, i acaba saltant ben alt i mantenint-se enlaire com més estona millor, tal com hom voldria que fos d'alt i que se sostingués enlaire el sembrat per la gràcia del qual feia la dansa quan creia que ballant podia afavorir els conreus. La corranda, als darrers temps d'ésser ballada, era ball de parelles i havia perdut bona part del seu caràcter d'ara fa un segle. Era ball de final de ballada, i hom la troba afegida com a acabament d'altres danses, sobretot del *ballet*, detall que porta a pensar si aquesta dansa, així mateix formada per grups de quatre ballaires i de moviments ràpids i vius, també pot reconèixer origen agrari. Era feta precisament a la llum de la lluna, qui sap si durant tota la fase del plenilluni, puix que hom feia les ballades uns quants vespres seguits després del dia de la sembra, costum que amb tota probabilitat podia haver obeït a alguna circumstància relacionada amb les fases del satèl·lit.

Donem una mostra de corrandes emprades per al ball que expliquen que eren ballades a les fosques i que fan burla dels balladors:

Si voleu ballar corrandes,
aneu-hi a can Guineu.
que les ballen a les fosques,
no veuran com les balleu.

A aquell jove que ara balla
pregunteu-li com se diu,
que sota la cabellera
les rates li han fet niu.

Aquell jove que ara balla,
que no sap bellugar els peus,
té una berruga a la panxa
com el campanar de Reus.

La jovenalla femenina cerdana havia acostumat molt ballar i jugar entre dones soles sempre que se n'aplegaven unes quantes pel camp i el feinejar els deixava una estona de lleure. Solien ballar al so de cançons i de corrandes. Feien molt el *ball de la caputxa*, sobretot quan eren bona colla. Es posaven les faldilles damunt del cap a tall de caputxa, s'agafaven per la cintura de dues en dues i, sense deixar-se anar per res, saltaven i giravoltaven tant com podien, descrivint força cercles mentre cantaven:

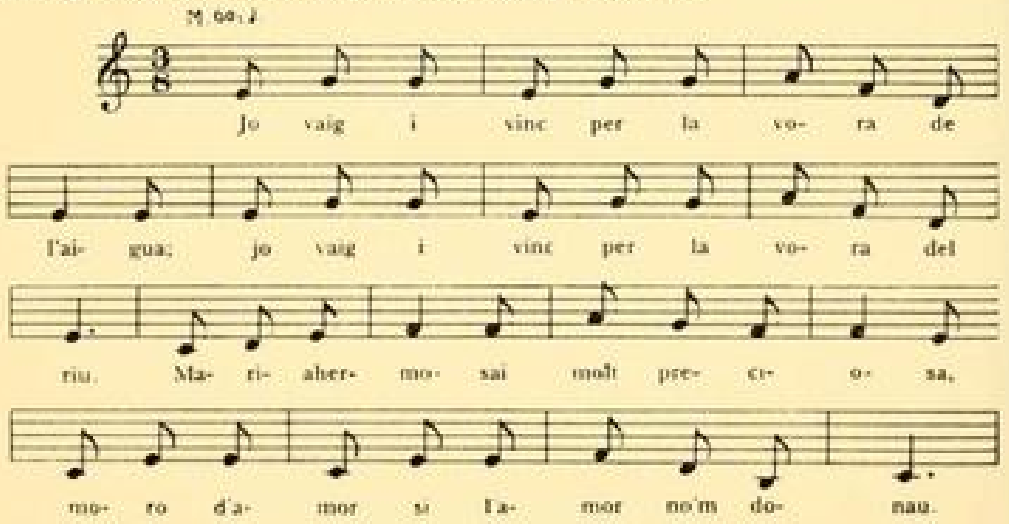

Jo vaig i vinc per la vora de l'aigua,
jo vaig i vinc per la vora del riu;
Maria, hermosa i preciosa,
moro d'amor si l'amor no em doniu.

Una minyona petita i bufona,
filla n'és ella de Sant Julià;
duu una caputxa amb cucurutxa,
duu una caputxa, molt bé n'hi està [1].

Entre els balls rodons de nenes n'hi ha un de molt interessant, estès gairebé per tot Europa, que té fesomia d'una cerimònia arcaica, probablement de caient màgic, que qui sap si podia estar relacionada amb alguna pràctica de tipus agrari. El document es presenta molt desfigurat i la seva penetració es fa difícil. Un aspecte persistent, que sembla constituir el fet entorn del qual giren els detalls, és que la protagonista del joc s'agenolla i les companyes li agafen la vora del vestit, esteses en rodona al seu voltant, mentre una altra, que volta per fora de la rodona, canta dialogant amb la del mig i a cada final de la cantarella agafa una de les jugadores de la rodona, que segueix a la qui canta i deixa anar el vestit de l'agenollada que sostenia. El joc dura fins que totes les de la rodona s'han afegit a la que volta. Fins aquí el document ofereix poques variants; la segona part, en canvi, en presenta moltes. Hi ha versions en què la protagonista és qualificada de *llanterna*; la versió més corrent de la cantarella comença així:

La llanterna sota en terra,
la llanterna sota està...

És a dir, sota terra com una llavor, que qui sap si la representa.

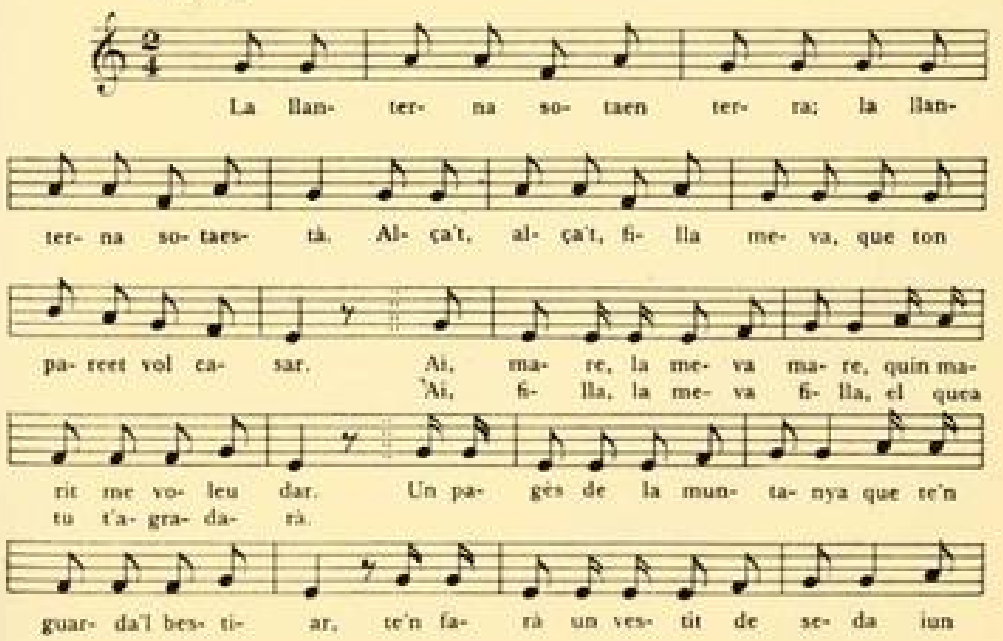

[1] Recollida per l'autor; anotació musical del mestre J. Tomàs.

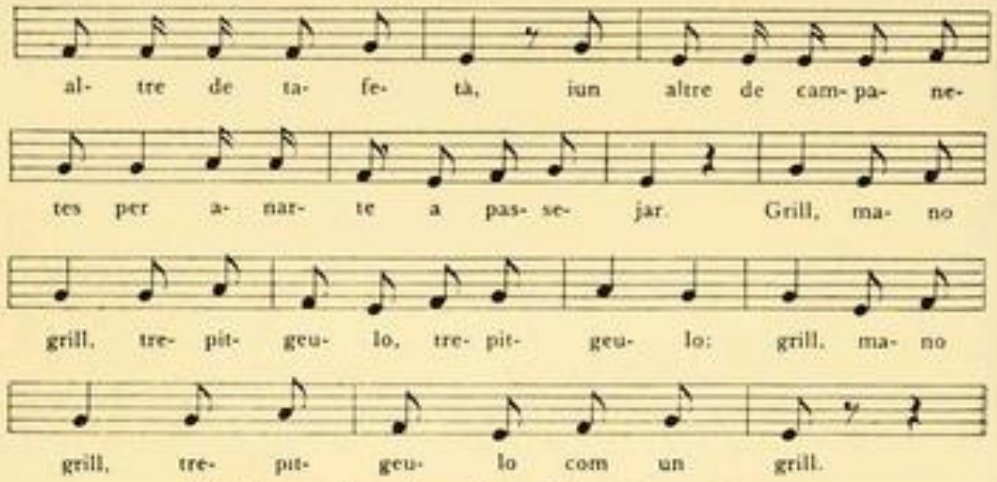

Recollida per l'autor. Anotació melòdica del mestre J. Tomàs.

Altres variants, que es valen d'una altra cançó, qualifiquen l'agenollada de *vella sorda*; ella fa veure que fila i la cantarella comença:

Sota, sota cambra...

El joc de *Sota, sota cambra* o de la *Vella, vella sorda*, també s'havia fet molt en ocasió de les festes i de les expansions de la mort del porc. En parlar d'aquest costum pel mes de desembre ens en tornem a ocupar i en donem dibuixos i la melodia.

Grup de nenes que juguen al ball rodó mimat de *Sota, sota cambra*, segons una auca de jocs de mainada del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

Sembla persistir la idea de soterrament. La cantarella diu que quan fila mai no es torba i que broda seda. Hom agermana els conceptes del filar i del brodar. Hi ha versions en què les jugadores, tal com van sortint de la rodona i deixen anar el vestit de la del mig, es descalcen i li posen les sabates al damunt; en acabar el joc, ella les empaita i els tira les sabates amb intent de tocar-les, mentre elles salten i guimben descalces i procuren que no les toqui. La tenacitat de la idea de les frases *sota, sota terra* i *sota, sota cambra*, que pot recordar la sembra; l'acció del filar i del brodar, que sembla relacionar el joc amb feines referents a les fibres tèxtils, i el detall de descalçar-se com quan se sembra el lli i el cànem, porten a pensar si pot tractar-se de la resta de cerimònies i pràctiques antigues relacionades amb el conreu d'aquests vegetals, majorment tenint en compte que gairebé fins als nostres dies en molts indrets seguia essent encara patrimoni exclusiu de les dones.

Com que les feines agrícoles no apressen massa, per aquest temps hom adoba els marges, i pel Penedès i el camp de Tarragona, les barraques de pedra seca. Per a obrar amb pedra seca sol haver-hi gent especialitzada molt hàbil per a aquestes feines impròpies de mestres de cases. Les fan fortes, de pressa i aprofiten molts elements de pedra que un paleta no sabria utilitzar.

Pel Pirineu gaudeixen fama els *paredaires* de Cerdanya; per les contrades meridionals, els *margenaires, margenats* i *barracaires* del Penedès. Aquests treballadors van per les masies i ofereixen llur feina. Generalment ja tenen llur parròquia i cada any la visiten per aquests temps, per tal d'adobar el que convingui. Antigament, en passar per les poblacions, anunciaven llur pas amb un toc de corn especial que prevenia el veïnat de llur presència, per si necessitava utilitzar llurs serveis.

El podador de vinya, segons un llibre de rifa de la primeria del segle XIX. (Bibl. Colomines.)

Sobretot per les contrades muntanyenques, amb la finalitat d'aprofitar el terreny fins al grau màxim, hom escalona els pendents en feixes sostingudes per marges que l'acció del temps i les pluges esllavissen. L'aixecament de marges per tal d'aprofitar més la terra és propi dels pobles mediterranis, on abunden les muntanyes de vessants molt drets i violents i de poc peu. Els pagesos grecs ja es valien d'aquest sistema per aprofitar més el terreny; Homer hi fa allusió en l'*Odisea*.

Per les contrades on escasseja la pedra era corrent apilar els còdols i palets de riu i posar al damunt el més gros com a signe de propietat que tothom respectava per un principi de dret consuetudinari.

LA VIDA A MUNTANYA

Els pastors de la Garrotxa, antigament, havien celebrat el naixement del primer xai o del primer cabrit de la ramada amb un ball rodó especial i singular anomenat ball de la Titella.

El ball de la Titella és un ball rodó fet per pastors, amb gran repicament d'esclops o sabates ferrades; al mig del rotlle hi ha una cabra o una ovella amb una grossa esquella al coll. Quan la bèstia, atabalada i esporuguida pel soroll i la gatzara que fan els balladors, vol fugir i es dirigeix cap a un costat de la rodona, els balladors d'aquell costat s'estrenyen a fi de no deixar passar la bèstia. El ball dura fins que l'animaló aconsegueix de fer-se escàpol.

M. 104-1.

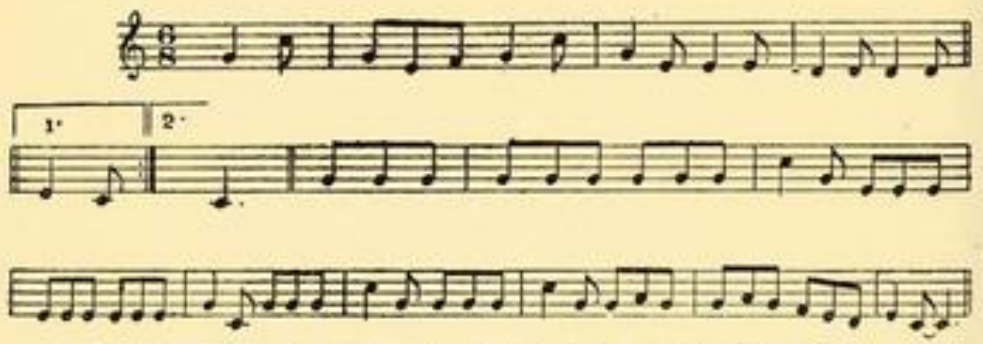

Ball de la Titella, que ballaven els pastors de la Garrotxa, recollit per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

Es balla al so d'una cançó la lletra de la qual és la següent:

La *Titella* no té mamella,
vol criar i no té mamar;
criaria si Déu volia,
criarà quan Déu voldrà.

El putxinel·li tenia una vaca,
sota la cua tenia una taca;
el putxinel·li, el putxinel·li,
visca la vaca del putxerinel·li.

El sentit d'aquests versos és molt difús i incoherent i no es veu gens clar qui pot ésser la *Titella*.

El ball resulta molt original i amb marcat caràcter d'arcaisme. Podria molt ben ésser una supervivència d'algun antic ritu relacionat amb la cria del bestiar o amb la producció de la llet.

La cria del bestiar no és pas igual arreu ni segueix una línia regular. Hi ha diverses circumstàncies que la fan variar, sobretot el clima i les pastures. Mentre pel Ripollès ja neixen xais a mitjans d'octubre i en molts indrets per l'advent de Nadal, en d'altres regions més fredes les cries són més tardanes. A la Garrotxa mateix en neixen abans d'aquest mes; però la pastoralla, empesa per una tradició que aneu a saber de quan deriva, festivava la naixença del primer xai de febrer encara que abans n'haguessin nascut molts d'altres.

El febrer és molt dolent per al bestiar de llana:

Qui té ovelles pel febrer,
les daria per cap diner.

El febrer
no deixa ovella ni corder.

Pel febrer,
tira les ovelles al femer.

Mata més xais el febrer
que el carnisser.

Maleït febrer,
que t'emportes l'ovella i el corder.

El febrer és temps de néixer el bestiar de llana:

Febrer corrent,
el xai naixent.

Mentre passa el febrer
va neixent el corder.

Pel febrer
neix el bon corder.

El mes de febrer
és bon anyeller.

Les fredors i les pluges d'aquest mes són dolentes per al bestiar:

Pel febrer
diu el corder:
—Prou gel,
que em caurà el pèl.

Pel febrer
diu l'ovella al ramader:
—Deixa'm entrar a les vinyes,
i si no et dono bon corder,
mata'm, si et ve bé.

Les boirades de febrer són dolentes per als ramats:

Pel febrer
si la boira venç el sol,
mal temps per als pastors.

Els anys de traspàs són molt temuts pels pastors, els quals tenen el darrer dia d'aquest mes per funest per al bestiar. Creuen que totes les grans plagues i calamitats que ha patit el bestiar de llana s'han produït dins d'aquest mes, i en especial el darrer dia. Conta la tradició que, temps era temps, un any de traspàs un pastor va maleir el febrer perquè tenia un dia més que els altres anys, i el febrer, ressentit per la maledicció, li va fer un estrall en el ramat i sempre més, en els anys de traspàs, se n'ha recordat.

Ja és bon temps per a pasturar el bestiar boví:

El bon bover
comença a pasturar els bous
pel febrer,
i el bover millô
no para fins a l'Ascensió.

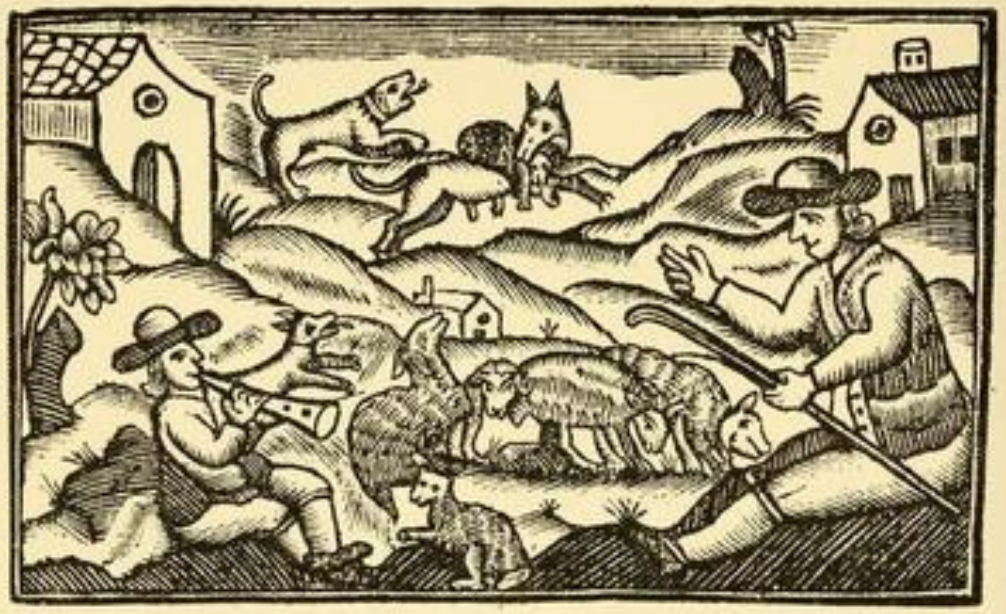

Pastors guardant el bestiar mentre el gos d'atura empaita un llop que ha près un cap de bestiar, segons una capçalera de romanç de la primera meitat del segle XIX. (Col. de l'autor.)

Hi ha qui creu que la pluja del febrer és bona per als bous, mentre d'altres creuen el contrari:

Diu el bou pel febrer:
—Pluja, pluja,
fins que se'm podreixi la cua.

Diu el bou pel febrer:
—Prou aigua,
que se'm podreix la banya.

Els pobles antics consideraven aquest temps com el millor per a atacar els llops. Probablement s'havien celebrat festes pastorals en aquest sentit. Les lupercàlies romanes en poden constituir una deixa.

El llop, segons una auca set-centista de bèsties. (Col. de l'autor.)

Vers aquest temps hom havia fet batudes contra els llops. En paratges adequats de muntanya s'havien fet *lloberes*, pous de forma cònica que hom tapava i dissimulava amb brancatge. A voltes al fons hi clavaven una tíbia animal amb la punta ben afuada, a tall de punxó. Hom obria aquests pous al final de reductes i congostos als quals eren conduïts i acorralats els llops en ésser empaitats i perseguits enmig d'una gran cridòria i avalot que els esverava i els feia córrer vers les lloberes, on queien a les trampes i es ferien amb

els óssos a què ens hem referit. Per la cacera dels llops es formaven grans colles, seguides de tota una lladriolada de gossos que corrien i clapien sense parar per conduir la presa vers les lloberes.

Diu el refrany, amb referència a les guilles:

Pel febrer,
busca la guilla son joquer.

La guilla, segons una auca set-centista de bèsties. (Col. de l'autor.)

Hom creu que les guilles es casen i, enfellonides pel foc de l'amor, perden llur astúcia tradicional i esdevenen més fàcils d'agafar. Hom es lliura a llur cacera. Vora dels corrals i galliners, antigament, hom posava un ninot en figura de gall o de gallina, disposat de manera que l'acció de l'aire o algun enginy amagat el fes moure, per tal que la guilla es pensés que era de debò i s'hi acostés per agafar-lo. Pels voltants hom parava diferents paranys ben amagats i dissimulats, perquè s'hi agafés en anar a escometre la presa. Era el moment de l'any que s'agafaven més guilles. Quan hom caçava una guilla amb parany i no era morta, si l'havien agafada no gaire lluny de poblat, era costum que la portessin fins al poble i que l'exposessin al mig de la plaça. De seguida corria la veu pel poble, i era la mainada la qui s'encarregava de fer-ho saber al veïnat. Acudia gran gentada, especialment dones, que li deien mil penjaments. Hom la matava públicament a garrotades. Un cop morta, l'espellaven, omplien la pell de palla i anaven a *captar-la*. La mainada del qui l'havia caçada o d'altres parents anaven de casa en casa cantant una cançoneta petitòria. Per caritat, les dones solien donar un parell d'ous; aquest

La capta de la guilla feta per infants a la regió del Montseny.

costum havia motivat que la gent digués, una mica en to d'exclamació i de queixa, que:

La guilla porca
ens pren els ous
de viva i de morta.

Heus ací una mostra de la cançó de capta emprada per a la guilla i per a d'altres feristeles del bosc:

Vos venim a visitar,
mestresses de pagesia,
portant-vos amb alegria
la fera del blanc collar.

Si les mestresses han estat ben generoses, es diu:

Molt bona dona sou vós,
que així ens heu regalat:
Déu vos pagui la bondat
i vos doni tot socors.
Igualment a vostres filles
desitjam uns bons partits,
trobant tan galants marits
com si fossin grans pubilles.

Si no ho han estat tant, solament es diu «Visqueu molts anys».

Aquesta capta té el mateix sentit propiciatori que la del llop de què vam parlar en pàgines anteriors.

És molt possible que aquest costum sigui la desfiguració d'una cerimònia primitiva encaminada a propiciar-se l'ànima de la bèstia per tal que no fes caure la seva fúria damunt dels caçadors, o també per fer creure als altres llops i guilles que hom no els vol fer mal i que els tracta amb tota atenció, naturalment perquè no s'escamin i es deixin caçar amb facilitat. Perquè així s'ho creguin, hom els passeja de casa en casa i tothom els rep bé i els dóna queviures. Cerimònies d'un tipus semblant i d'igual sentit estan encara en ús, en els nostres dies, entre molts pobles de cultura retardada.

L'eriçó, segons una auca set-centista de bèsties. (Col. de l'autor.)

Pel febrer el calendari dels ocells ens parla tal com segueix:

Pel febrer,
el tord se'n va
i se'n ve.

Pel febrer,
sort del tord
que es menja el corc.

Pel febrer,
la garsa puja al joquiner,
no per pondre ni per covar,
sinó per veure el temps que fa.

A despit del febrer,
pel març
la garsa fa el niu
i pon molt bé.

El mussol, pel febrer,
ja es menja un pa sencer.

(Aquest refrany vol dir que ja és prou gros per a necessitar tot un pa per passar el dia.)

Orenetes pel febrer,
mal any ve.

Pel febrer és temps d'eriçons i cal caçar-los. La veu popular ens en parla així:

Arribat el febrer,
eriçons caçaré.

La cacera del conill i de la llebre és tan difícil i escassa com pel gener; d'ací que el refrany digui:

Pel febrer,
set gànguils
per a un llebrer.

Pel febrer
no hi ha cap gos coniller.

Durant tot aquest mes i el que ve les bèsties de pèl fan la muda, motiu pel qual les pells perden valor. D'ací que durant aquests dos mesos no es cacin animals dels que hom persegueix només per aprofitar-ne la pell.

La bonança pròpia d'aquest temps deixondeix les feristeles del bosc, que durant l'hivern havien restat esmorteïdes.

Pel febrer
surt l'ós
del seu osser.

Per l'alta muntanya, sobretot per l'Aran, vers aquest temps s'iniciava la cacera de l'ós. Després de passar un temps arraulit dins d'una cova durant la hivernada, així que el temps s'abonança, l'ós deixa el seu amagatall i surt en cerca d'aliment per refer les forces perdudes durant el temps de dejuni. Com que està desnutrit, no té tanta força i braó, i per tant la seva cacera no resulta tan perillosa. La fadrinalla aranesa havia provat llur valentia caçant óssos en lluita cos a cos. Anaven tres o quatre fadrins proveïts d'armes blanques, ben esmolades i punxants. Un d'ells, tapat amb una pell d'ós, simulava ésser aquest animal. La cacera es feia entre dos foscants. El que es cobria amb la pell, emparat per la fosca, així que veia l'ós l'envestia, i de seguida els companys atacaven la bèstia pel darrera. El sistema era tan primitiu com valent i arriscat. Segons la dienda, antigament la fadrinalla mirava amb desdeny el company que no havia participat en la cacera de l'ós, i les fadrines no volien casar-s'hi perquè no havia donat proves de prou valentia.

Quan els óssos abundaven, hi havia qui es dedicava a caçar-ne mig com a ofici, o sia per fer-ne la capta per la rodalia i poder vendre la pell, que era molt estimada i ben pagada. En aquells temps d'austeritat i misèria, amb dos o tres óssos que cacessin en tenien prou per a viure tot l'any. Vers aquest temps, que és, per la raó que ja hem dit, quan tenen menys braó, els anaven a cercar a llurs coves mateix, des de l'entrada de les quals els cridaven per fer-los sortir. Preferien anar-los a trobar a la cova perquè així els

tenien ben localitzats. Si l'ós, de si pacífic i no gens sanguinari, es resistia a sortir (i gairebé sempre passava així), des de fora engegaven un tret cap dintre la cova, per tal de fer soroll i provocar la bèstia perquè sortís; si així ho feia, el caçador se li abraonava al damunt ganivet en mà, i sostenien una fera lluita cos a cos. El caçador feia els impossibles per no caure, i si no ho podia evitar, sense deixar-se anar de la presa maldava per no quedar sota de la fera; si quedava al seu damunt, podia donar-se per victoriós, i no la deixava estar fins haver-la morta a ganivetades, punxant sempre a la mateixa regió, a fi de no foradar massa la pell perquè no perdés valor en vendre-la. Per evitar que les urpades de la fera els arribessin a la pell, els vells caçadors portaven un tou de roba, si bé no massa, perquè no els impedís l'agilitat de moviments. Anaven vestits de parracs i robes ben dolentes que no els dolgués perdre-les si les urpades desesperades de la presa les esquinçaven. Antigament els caçadors d'óssos no duien altre parament que un caputxó ben espès per guardar-se el cap, per tal que en abraonar-se amb la fera, com que era més alta que ells, no els mossegués o esgarrapés la cara o la testa, i una arma de tall ben esmolada per atacar-la.

Corn emprat per la gent del Cadí per cridar el veïnat a la cacera de l'ós.

Els óssos havien estat per als ramats un estrall molt més temible que els llops, perquè amb aquests els gossos d'atura s'hi encaraven i els retien, però amb els óssos no hi podien, ja que amb una urpada els obrien en canal. Quan un pastor o altre muntanyenc veia un ós, corria a donar la nova al poble, que de seguida es posava en moviment. Hi havia un corn especial per a cridar el veïnat a la cacera; era de propietat del comú i solia estar adornat i embellit amb ratlles, dibuixos i motius d'agençament molt simples, fets a punta de ganivet i obra de pastor. El guardava l'abat dels boigs o el darrer casat del poble, que era el qui l'havia de fer sonar per donar la veu d'alarma i convocar la gent. Era obligada la concurrència, almenys, d'un home de cada casa, i tothom havia de portar un bon garrot. A les poblacions on el nunci feia les crides a toc de timbal, hom treia aquest instrument per empaitar l'ós. Tothom s'escampava per la rodalia en cerca de la fera i procurava fer ben poca fressa per no esquivar-la. Quan l'havia localitzada, de seguida feia saber als companys on es trobava, i tots plegats es lliuraven a una bona batuda, fent tanta fressa com podien, ahucant, tocant timbals i produint tota mena de soroll possible per atordir la bèstia i acorralar-la vers un precipici natural o vers alguna fossa o vall oberta expressament, tapada i dissimulada amb brancatge, dins de la qual s'enfonsava la presa en passar

pel damunt. Un cop acorralada dins d'una trampa, hom la podia lligar i agafar amb facilitat o matar-la allí mateix. Les escletxes i grenys naturals de poca amplada i de certa profunditat constituïen paranys molt estimables per a agafar óssos. Hom conduïa la bèstia vers l'indret desitjat, i en saltar el curt espai que separava les dues vores del precipici, un home, amagat part de sota i arran mateix del punt per on havia de passar la bèstia en fer el salt, li ventava una forta garrotada, per efecte de la qual aquella es desviava i queia al cingle.

L'ós, segons una anca set-centista de bèsties. (Col. de l'autor.)

Ignorem per quina raó aquesta missió era reservada als beneïtons. Les batudes eren dirigides pels més entesos, i quan no hi havia qui es distingís en aquest sentit, se n'encarregava el guardador del corn. Hi ha alguns noms tòpics que poden recordar paranys naturals d'acorralar óssos. Al Moixeró, a la serra del Cadí, hi ha un greny profundíssim i tan estret, que un home toca amb facilitat els dos cingles alhora sense ni arribar a estendre els braços del tot; pel fons corre un torrent; aquest greny, conegut per Grau de l'Ós, havia servit de parany d'óssos, i la gent d'aquells verals n'hi havia estimbat molts. Vora de Mont Lluís, al Rosselló, hi ha un altre greny semblant conegut per la Moixera, que havia estat així mateix una fossa natural d'agafar óssos. Qui sap si el terme moixera, que hom troba aplicat a diversos estimballs i llocs encimballats pirinencs, a més de l'arbust pot significar un paratge adient per a agafar óssos. Qui sap si també pot referir-se a aquesta idea el nom del lloc de Valldossera, vora de Montblanc, a prop d'on s'aixeca una ermita dedicada a una Mare de Déu trobada, que ostenta el mateix nom i que no seria estrany que recordés alguna divinitat silvica relacionada amb el domini i reducció de l'ós, el qual temps enllà havia poblat així mateix les serres de Prades.

L'ós atacant unes arnes d'abelles, segons un gravat d'una edició volt-centista de les faules d'Isop. (Bibl. de l'autor.)

L'ós, com ja hem dit, no és sanguinari i té un cert respecte a l'home. Fa uns quants anys que un ós que campejava per la vall de Boí, perquè els pastors li feien nosa per a poder fer de les seves entre el bestiar, en va agafar un i, en lloc d'estripar-lo, va tirar-lo com si fos una palla daltabaix d'un cingle.

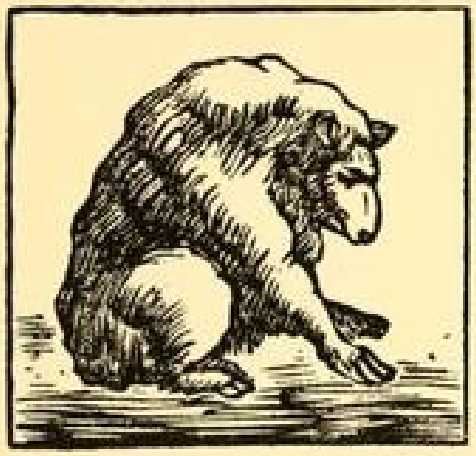

L'ós, segons una auca vuit-centista de bèsties. (Col. de l'autor.)

Per Andorra i per l'Aran, el qui havia caçat un ós l'anava a captar. Es posava al damunt la pell a tall de capa i seguia les cases de les poblacions i sobretot les masies. Era obligat deixar les quatre garres amb la pell. Feta la capta, que durava uns dies, puix que se solien voltar diversos pobles, el caçador havia de tallar una de les garres i lliurar-la al batlle com a testimoni que havia fet tota la capta. Així la pell restava inutilitzada per a poder-hi fer més d'una capta. El batlle penjava la garra a la porta de la casa comunal com a trofeu de cacera. El caçador també penjava les altres a la porta de casa seva. La pell la venia per adobar-la.

La gent de muntanya conta diverses coses de l'ós. És molt llaminer i un gran gormand de la mel. Quan sap que el rusc estan ben proveïts, es dedica a cercar arnes, que agafa amb tota facilitat i tranquil·litat, se les posa sota del braç a tall d'home, i, per matar l'eixam que les pobla, les va a remullar al riu, on les submergeix a l'aigua, fins que no sent brunzir ni botzinar cap abella. Les pobres mestresses de la mel, en veure violada llur casa i en doina tota la bresca, es giren contra el violador amb tota fúria, però llurs fiblons no travessen la pell dura i espessa de pèl del gran ós, que, indiferent i impassible a tot, camina sense immutar-se vers el rierol amb una arma sota de cada braç com si tal cosa, caminant mig dret només amb dues potes. Quan ha netejat d'abelles tot el buc, es menja la mel amb santa tranquil·litat. Aquestes proeses solen ésser pròpies d'óssos que només es mengen la mel d'un rusc i van a portar la de l'altre a la seva companya i a la fillada. L'ós també és molt llaminer d'ous de formiga; per això, quan topa amb un formiguer, amb les potes l'enfonsa i desbarata fins que troba els departaments on la colònia

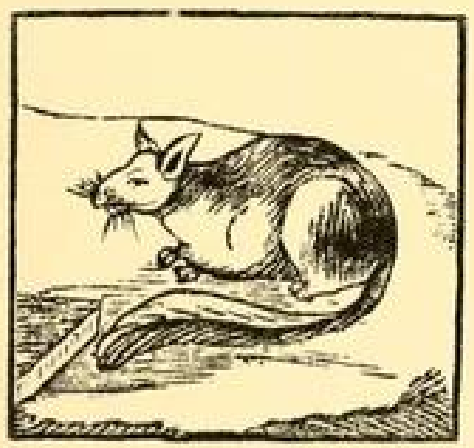

El liró, segons una auca de bèsties vuit-centista. (Col. de l'autor.)

guarda els ous, i en fa un estrall. L'ós és així mateix gran menjador de serves i de cireretes de pastor, per les quals sent una veritable passió, i quan troba una servera o un arbocer ben plè de fruit, tot s'hi daleix. Corre de seguida a contar la troballa a la fillada, que acompanya davant de l'arbre, i tota la família fa la gran festa. Perquè aquesta sigui més completa, un cop finit el gran àpat, ballen tots una estona com solen fer-ho ordinàriament després de menjar: l'ós es posa dret, sostenint-se només amb les dues potes del darrera, i fa quatre galindaines, tot sotragant el cos ensems que rondina una

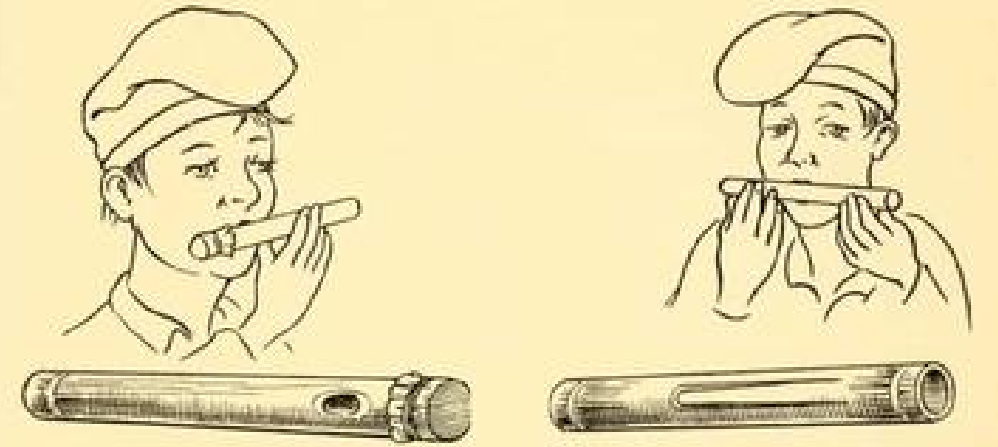

Instruments primitius de canya, avui de producció infantil, emprats en diverses expansions musicals de la mainada.

mica com si cantés. Aquest exercici, que la gent de muntanya qualifica de ball i de cant, fa de mal saber si respon a una expansió de joia per efecte del tip o si és un simple exercici de caràcter higiènic. L'ós, a desgrat de la seva feresa i de posseir una força física molt superior a la de l'home, com tots els animals, li té respecte, i si mai el troba per un camí, encara que sigui cara a cara, si l'home li deixa pas franc i no li diu res en passar per la seva vora, l'ós es limita a grinyolar una mica, potser més aviat com si el saludés, i passa de llarg sense altra conseqüència. L'óssa no és tan bonifàcia; sobretot quan cria, com que sent la gelosia de la fillada, veu en tothom un enemic, i es gira contra l'home, quan el troba, encara que no li digui res.

Un dels refranys d'aquest mes diu:

Pel febrer
surt el liró
del seu recó.

Els lirons passen la hivernada adormits. De tant en tant es desperten, mig esmorteïts, i mengen unes quantes herbetes de què ja s'han proveït en encauar-se, per tal de poder-se alimentar durant la hivernada. Són tan poc previsors, que només recullen el menjar just que necessiten si fa el temps normal. Quan el temps és dur i la hivernada s'allarga, el fred els obliga a estar més temps encauats i, com que no poden menjar, es moren. Només sobreviuen els més forts. D'ací que aquesta espècie d'animals escassegi, i que hom digui que:

El fred del febrer
és lironer.

El fred del febrer
mata el liró en el lironer.

La imprevisió del liró fa que hom el tingui per infeliç i per poca cosa, i ha motivat que hom apliqui el qualificatiu de liró als poc espavilats i beneitons.

La mainada de pagès cercava els lirons quan es despertaven, els quals, atuïts per la debilitat, es deixaven agafar fàcilment i aprenien a ballar al so de cançonetes i de flautes de canya fetes per la mateixa quitxalla. El liró ja de si és molt dòcil i no costa gaire de fer-li fer el que hom vol. La quitxalla empordanesa, per fer-los ballar, els cantava:

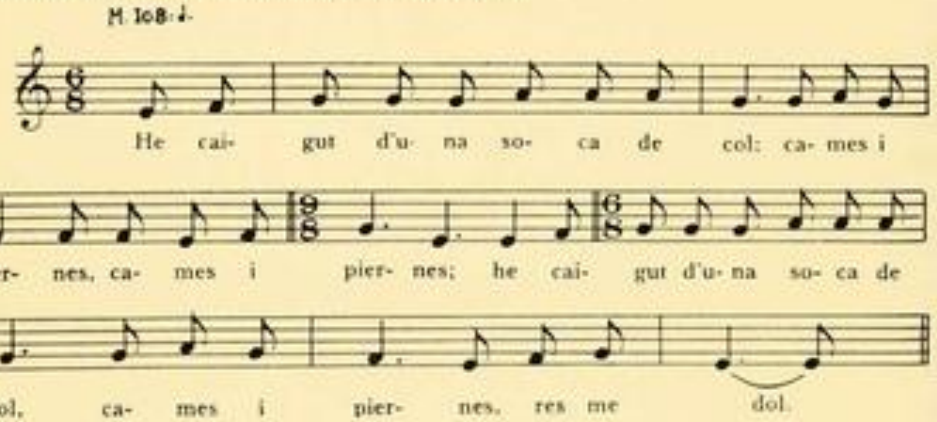

Cançoneta per a fer ballar lirons que cantaven els infants de l'Alt Empordà, recollida pel cap de cobla Josep Serra, de Perelada.

He caigut d'una soca de col,
cames i piernes, cames i piernes;
he caigut d'una soca de col,
cames i piernes, res me dol.

Les flautes infantils de canya, emprades per fer ballar lirons i per d'altres necessitats musicals de la xicalla, eren de diverses formes: unes a tall de flabiol, amb un tap de suro tallat per un costat, posat al capdamunt, que venia a fer l'ofici d'inxa; altres, tapant un dels caps del tub amb un tel de ceba o amb un paper ben prim lligat amb un fil. També se'n feien obrint un tall longitudinal a mig aire del tub i deixant una mica de pela de l'escorça de la canya que feia com de llengüeta. Quan les canyes són tendres se'n fan

flautes descarnant la part llenyosa d'una petita porció fins que no hi resta sinó el tel, el qual fa de placa vibratòria i sona en posar-se l'instrument arran de llavis i cantar al seu davant. Tot aquest instrumental recorda les formes més primàries i elementals de l'organografia, emprades ahir pels grans i que, en ésser abandonades per aquests per adoptar d'altres aparells més enginyosos i perfeccionats, han passat a integrar el patrimoni de la cultura infantil.

Hom diu què:

Pel febrer,
el cargol ja és carriler.

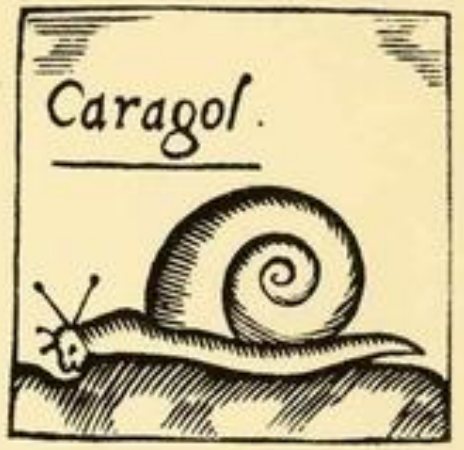

El cargol, segons una auca set-centista de bèsties. (Col. de l'autor.)

La mainada de pagès solia agafar els primers cargols que surten per les pluges del febrer i els feia carrilar, és a dir, en feia rues de quatre o cinc i intentava fer-los carrilar l'un darrera de l'altre en fila ben formada. Entre infants s'organitzaven una mena de curses de cargols i s'establien competències. Per tal d'animar-los a caminar i de fer-los córrer, la mainada els cantava:

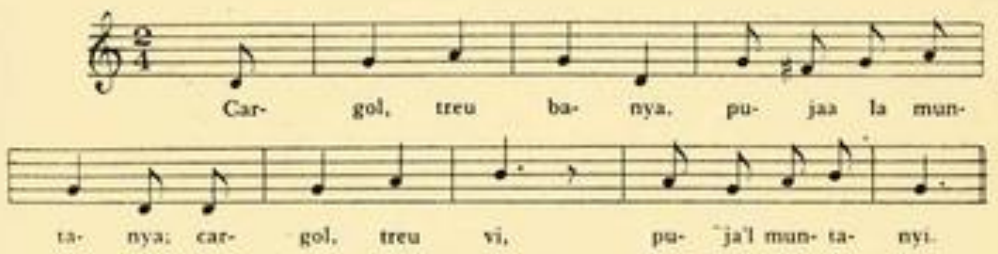

Cançó infantil per a fer sortir els cargols de la closca. Recollida per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

Cargol, treu banya,
puja a la muntanya;
cargol, treu vi,
puja al muntanyí.

Cançoneta que hom també emprava quan n'anava a caçar, per tal que sortissin de llur cau i esdevinguessin visibles i fàcils d'agafar.

LA VIDA A LA COSTA

El febrer és bon temps per a començar la pesca de riu i estany, sobretot per a pescar truites.

A pescar truites
per Sant Valentí,
si no de vespre,
de matí.

Pel febrer
el bon pescador
pren la canya
i el bertrol.

Per Santa Eulàlia,
a pescar amb canya.

Fins gairebé a la primeria del segle XIX, a la costa el peix era abundantíssim i l'ofici de pescador era quasi inexistent, semblantment com el de caçador i el de pescador de riu. Els ormeigs de pescar eren tan elementals i rudimentaris com devien ésser-ho els dels pescadors primitius. Tots els veïns de les poblacions costaneres sabien de pescar amb més o menys enginy, servint-se de fòtils simples, i anaven a pescar de manera semblant a com anaven a caçar, a cercar cargols, a collir bolets, a collir pinyes o a fer un feix de llenya al bosc, o sia per satisfer les necessitats de la família i fer-se un tip de peix. La pesca amb caràcter professional era, repetim-ho, gairebé inexistent.

La gent de mar, sobretot els pescadors, en tot allò que es refereix a llur ofici, viuen dins d'un ambient i conserven costums tan primitius i elementals com puguin ésser-ho els dels estaments més primaris que sobreviuen dins de la complexa societat actual. Segons l'etnografia, els primers homes vivien: del que caçaven, els que habitaven terra endins; del que pescaven, els que sojornaven vora de les aigües dolces de rius i estanys o de les salades de vora mar, i uns i altres, dels fruits naturals, arrels i d'altres elements vegetals que recollien sense treballar la terra i sense altre esforç que el d'arreplegar-los. Inicialment, cada u anava per ell; més endavant va unir el seu esforç amb el d'altres companys, i va sorgir un col·lectivisme encaminat a obtenir més profit i rendiment de l'esforç dins d'un pla d'igualtat i d'un altruisme col·lectiu. Aquest sentit ha perdurat entre els nostres pescadors fins ara. Entre la nostra població costanera hi ha un gran nombre de pescadors que, com l'home primitiu, pesquen sols i refiant-se cadascú del seu únic esforç. Ell es fa els ormeigs, se'ls arma, se'ls adoba i cerca l'esquer per escar-los; ell mateix busca, on cal, els elements naturals que li són necessaris i només acudeix a l'ajut d'altra mà d'obra quan té precisió d'elements de tècnica diferent de la del seu ofici, i que per això no pot resoldre ell mateix. Els més primaris pesquen des de terra, des d'on llancen a l'aigua i paren llurs ormeigs rudimentaris. Encara avui, des de terra, s'usen molts enginys de pesca individuals; entre d'altres podem citar la canya, la nyinya, la llença, el volantí, el rai o raig, el sarambeco o xiribec; molts d'aquests sistemes de

pesca són practicats tant per pescadors d'arts petites com per pagesos de marina, que fins a cert punt vénen a ésser els succedanis dels qui primer van enginyar-se a treure el peix de la mar, com ja hem referit. Per l'alta costa empordanesa, per Cadaqués i el Cap de Creus, trobem encara l'individu que és pescador i pagès alhora, és a dir, que tant conrea la terra com s'enginya a pescar, pràctiques, tant l'una com l'altra, que exerceix amb caràcter

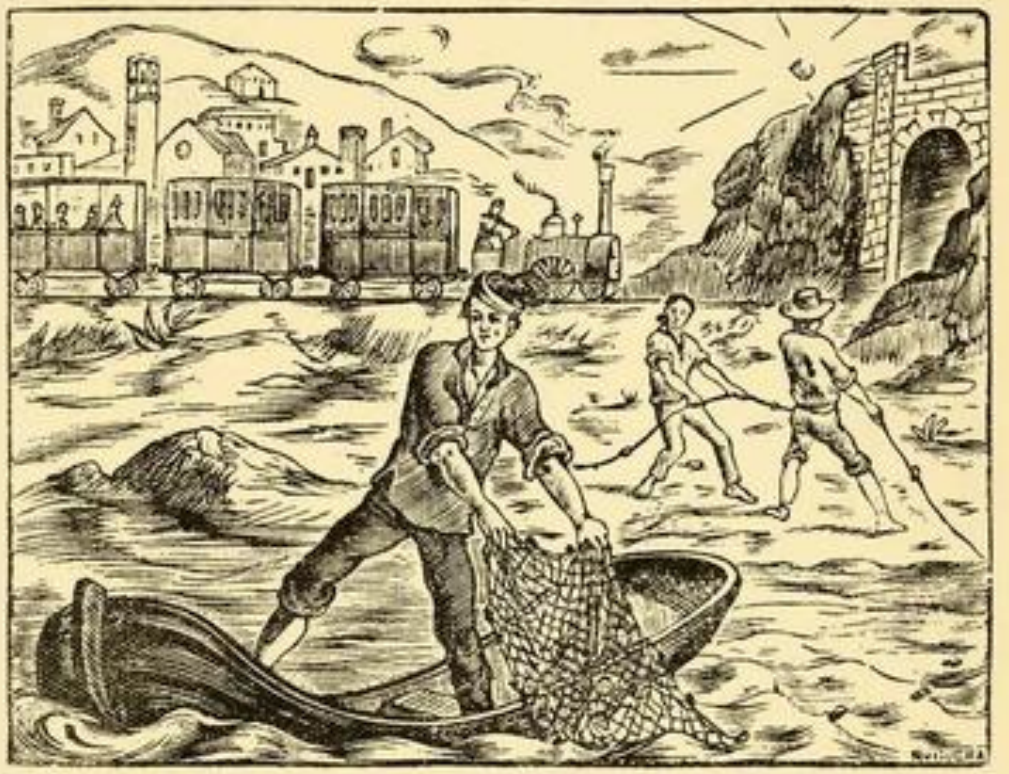

El pescador, segons una capçalera de romanç del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

utilitari. Els altres pescadors se li en burlen i el qualifiquen de *pescador de canya i trepitjador de raïms.*

Pel rocam de la costa, fins fa quatre dies, encara hi havia terrassans i pagesos que anaven a pescar, sense fer-ne ofici, pops i sípies de manera preferent, servint-se d'un utillatge ben primitiu i d'un caràcter de més simplicitat que els ormeigs més senzills dels pescadors d'ofici: un bastó ben afuat de la punxa, a tall de punxó, per clavar-hi l'esquer, fet amb xixina, i un altre bastó amb un ganxo de ferro al cap, o àdhuc a voltes compost tot ell de fusta i acabat amb una mena de forquilla. Completava aquest utillatge primitiu una pedra cantelluda. Cercaven els caus del peix per entre el rocam i tiraven una mica de xixina prop de la popera per tal de grumejar l'aigua i fer desencauar els pops i les sípies, que, atrets per la ferum del grumeig, sortien de llur catau per menjar. Llavors, amb el xuço de fusta, el pescaire li oferia esquer més bo, al qual s'agafava el pop amb facilitat. En sentir

que picava, amb el ganxo o la forqueta l'agafava i, saltjançant un hàbil moviment, l'embolicava amb els tentacles perquè no s'escapés, el treia ràpidament de l'aigua, el desembolicava del ganxo i, posat damunt de la roca, el matava amb un parell de cops de pedra. Mentre grunejaven, per tal de desencantar-los xiulaven una mica un aire alegre, car és creença estesa que al peix li agrada la música, molt especialment als pops i a les barbades. Els terrassans de Cadaqués, i àdhuc més d'un pescador, creuen en la filharmonia del peix, i d'ací que cantin en grunejar i en tractar d'agafar certes espècies, empesos per una rutina ancestral. Per l'home cavernari la música tenia valor i virtut d'encantament, i portat per aquesta creença feia so per encisar el peix per tal que es deixés agafar (i no pas per alegrar-li les orelles), exactament com encara en l'època present canten, per tal d'encisar-lo, alguns pobles de cultura endarrerida. Els grecs també devien fer música per a agafar peix, segons dóna a entendre Isop en aquella faula en què ens conta que els peixos, astuts, no acudien a escoltar la música i, en canvi, es deixaven agafar per les carxes.

El pescador, segons un gravat d'una edició sis-centista de les faules d'Isop. (Bibl. de l'autor.)

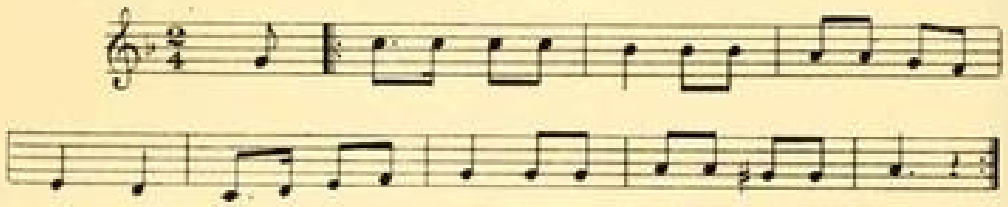

Aire alegre que xiulaven els pescadors de pops de Cadaqués per embadalir-los i aconseguir que es deixessin pescar més fàcilment. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

Entre pobles semicivilitzats és opinió estesa que les cançons fan adormir els animals, semblantment com als infants, i quan dormen resulten més fàcils d'agafar perquè no s'adonen dels perills i, per tant, no se'n prevenen. D'ací que en molts cançoners populars figurin cançons de caçar i de pescar. Com hem dit, els grecs creien també que els peixos són molt amics de la música; per aquest motiu, en sentir cantar, salten fora de l'aigua per poder escoltar més bé, i així fan de més bon pescar.

Un avenç dins de l'art de la pesca és servir-se d'una barca per poder calar d'altres ormeigs més perfeccionats i de més rendiment des de mar estant,

però sempre vora de la costa. Un pas més dins de la pesca el representen aquells arts que no pot governar un home sol, i per això li cal aplegar-se amb un altre. Les pesques de parella són bastant abundants. Un hi posa la barca, l'altre els ormeigs, i es parteixen els guanys.

Els nuclis pescadors més importants havien tingut ormeigs collectius, sobretot grans arts propietat del comú, que eren guardats a l'església i que sols eren trets quan es presentaven grans moles de peix, especialment tonyines. Quan de les poblacions veïnes anunciaven la proximitat d'una mola, els pescadors eren convocats a toc de campana. Treien l'art del comú, que calaven entre tots, i feien els màxims esforços per pescar tant com era possible. Com a llei de consuetud es partien els guanys per parts iguals. Al Port de la Selva fou on més va conservar-se *l'art gros*, com era qualificat l'ormeig collectiu. Hi ha una graciosa cançó popular, coneguda per la gent de mar d'aquella rodalia, que descriu una pesca amb aquest ormeig comunal.

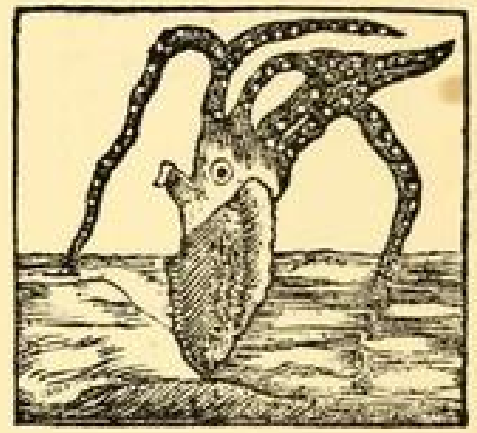

El pop, segons una auca vait-centista de peixos. (Col. de l'autor.)

La utilització de xarxes és relativament moderna dins de l'art multimilenari de la pesca, amb tot i ésser ben antiga. La Biblia ens parla del seu ús. Fins a temps ben propers, les xarxes eren fetes amb cordill gruixut, molt matusseres i poc perfeccionades. Els ormeigs de xarxa més vells a casa nostra són els sardinals, els trasmalls i els boleros. Fins a la darreria del segle XVIII no es van estilar les grans xarxes teixides a mà, les quals van representar un notable avenç per a l'art de la pesca, que va estendre notablement el seu radi i va fer que augmentés molt el nombre de pescadors d'ofici.

Per la pesca *d'enfora* es formen petites collectivitats que varien en nombre, segons l'art i la importància. Posats a la feina, tots els pescadors treballen amb el més gran interès i afany, sense regatejar esforç ni temps, per tal d'obtenir el màxim rendiment de la feina. Arribats a terra, es ven el peix de seguida, i el venedor fa les parts i reparteix tot seguit equitativament el producte entre tots els que hi han intervingut. Els guanys són partits en parts iguals, i el patró de la barca, que és alhora l'amo dels ormeigs, percep una o més parts que els altres, segons sigui l'art de pesca, per l'aportació de barca i xarxes que són de la seva plena propietat. Els infants, aprenents o inexperts van també a la part, i perceben un, dos o tres quartons, segons els casos i seguint un costum secular fixat per la tradició, admès i sabut per tothom i mai no discutit. Tots els tractes es fan de paraula. Quan un pescador desitja treballar amb un patró li demana si el necessita, i en cas afirmatiu, a l'hora de varar fa cap a la platja i s'agafa a la feina sense més requisit, i sense parlar de tractes ni condicions, ja prou sabudes de tots i llarga-

ment consagrades per la tradició. Quan es produeixen diferències, se separen sense mitjançar cap requisit ni compliment, puix que sempre, una estona després de desembarcat el peix, resta liquidat el compte de la feina feta.

Els àpats que cal fer en mar es fan en comú. El sentiner cura de proveir d'oli, pebre, alls, tomàtecs, patates, arròs i sal per als dies que no pesquen i no poden, doncs, menjar peix. Cada u es porta el pa de casa seva. Hi ha qui es porta el vi; d'altres cops també el paga el comú. Feta la *llevada* i un cop el peix a la barca, el patró tria el tarat — per haver estat mossegat de congre, morena o cranc —, que és ben bo, però perd valor per vendre. Aquest peix, ben esmocat i salat, constitueix la base del menjar. Totes les barques duen a bord una gran olla o caldera i un ribell de terrissa pintat de verd. El sentiner cura de fer la cuina: fa bullir peix, patates, alls, tomàtecs quan n'hi ha, sal, pebre i aigua suficient perquè cobreixi el recapte. L'olla o calderada s'aboca al gibrell, al voltant del qual s'asseu tothom, i mengen en rodona servint-se d'una llesca de pa a tall de plat i suquen un altre tros de pa en el suc del gibrell. Amb el caliu que els queda torren el pa que els ha restat. Per fer foc se serveixen de llenya que arrepleguen pels boscos o pels conreus de vora marina. Acostumen menjar arròs els pescadors de llagosta i d'altre peix car i valorat en el mercat. És norma no portar cap diner al damunt. Abans, quan el mal temps els obligava a allunyar-se de la seva costa i, forçats a passar-ne un temps fora, acabaven les provisions, era norma que fessin barata de queviures per peix amb pagesos i terrassans. Entre gent de mar hom no té un sentit massa estret de la propietat quant als productes i fruits naturals; amb certa facilitat cerquen pels conreus de marina els elements que els són precisos, no pas en pla de robatori, sinó únicament per satisfer les necessitats. Aquesta manera de procedir concorda amb el conjunt del seu costumari primitiu.

La barbada, segons una auca set-centista de peixos. (Col. de l'autor.)

Els pescadors mai i per cap motiu no deixen d'ajudar-se mútuament quan algú ho necessita, per més diferències que existeixin entre ells. També és corrent que, en moments de molta pressa, doni un cop de mà tothom qui es troba a la platja, encara que no sigui de l'art de la mar. L'esforç dels terrassans sempre és compensat amb un peix petit o gros, segons sigui la importància de la pesca, paga que mai no és regatejada, baldament que, per ésser migrada la pesca, no els resti ni un miserable peixó per a menjar ells. Quan hi ha treballs en mar, tota la població costanera no pertanyent a les arts de la mar aporta el seu esforç als afanys dels pescadors, per tal d'ajudar al salvament dels homes i dels bastiments que estan en perill.

Abans, sobretot, es cridava la població mitjançant un toc de campanes, qualificat de *somatent de mar* i de *toc de cordó*, en oir el qual tothom sortia a la platja i s'estenia per tota la seva llargada, a distància suficient perquè els uns poguessin sentir el crit dels altres. Tothom vigilava atentament l'horitzó per tal de descobrir la barca o barques en perill. Així que algú les albirava donava avís als qui tenia més a la vora, i de seguida corria la veu i feien cap al punt de la platja més proper als nàufrags tots els qui podien ajudar-los, proveïts dels elements necessaris per al cas. En moltes poblacions hi havia cordes especials per al salvament qualificades de *caps*, les quals eren hàbilment llançades als nàufrags perquè s'hi agafessin ells i les embarcacions. Aquestes cordes, que rebien diversos noms: *cap de sant Pere, caparràs, cap de respecte*, etcètera, eren de propietat comunal, es guardaven a l'església i eren posades sota l'advocació d'algun sant, generalment de sant Pere. Ningú no en podia fer ús particularment i només podien sortir del temple en cas de perill.

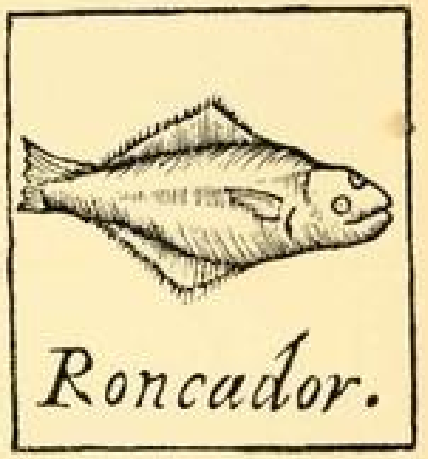

El roncador, segons una auca set-centista de peixos. (Col. de l'autor.)

La constant vista infinita de la mar, d'horitzó inacabable, rublert de clarors i lluminositats sublims, i el continuat perill de la vida per aconseguir el sant pa de cada dia, marquen pregona petjada en el caràcter dels nostres pescadors i els donen una superació i elevació molt estimables, alhora que una fermesa i una dolcesa ben pròpies. Es distingeixen per una gran noblesa i una excepcional bonhomia. No és adaptable a llur temperament el furt, i tota acció innoble els és repulsiva. No coneixen cap vici. Són molt polits, i per pobrement que vesteixin, sobretot quan van en mar, duen sempre la roba ben neta i apedaçada. I tant ells com llurs cases respiren una netedat que els és ben característica; les façanes de les cases són d'una blancor que dóna tipisme i fesomia molt especials a les poblacions de la costa.

Altrament, no són els terrassans pescaires, que poden recordar els tipus de pescadors més primitius, els únics que fan música per pescar, ni són tampoc els pops i les barbades els únics peixos que es pesquen al so de cançons. També s'hi pesca el roncador, anomenat així perquè en dormir ronca, i els seus ronecs són ben perceptibles pels pescadors, que els distingeixen perfectament. S'acosten, cautelosos, amb la barca vers on tenen la jeia els roncadors i procuren no fer gens de fressa per no despertar-los. Quan hi són, de sobte es posen a cantar i venten cops de rems al fons de la barca, seguint el ritme de la cantarella. Els roncadors, sobresaltats, boten i van a caure vius dins de la barca. Solien emprar la cançó de les mentides, de la qual només els calia cantar un parell d'estrofes, suficients per a des-

pertar tot el jaç de roncadors, que en un moment passava del seu dormir tranquil dins de l'aigua a ésser presoner de l'home a la barca. Donem les dues estrofes que solien cantar els pescadors de Cadaqués:

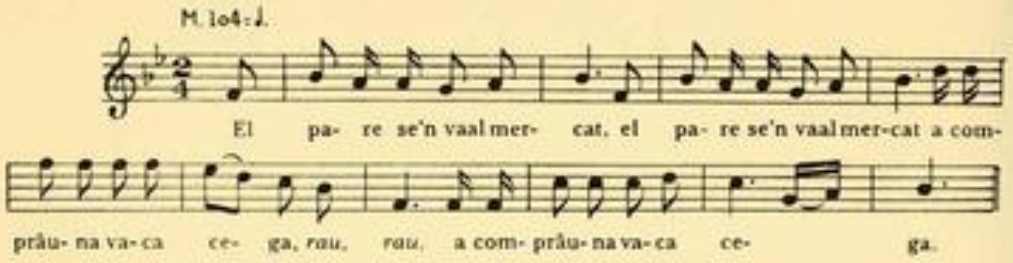

El pare se'n va al mercat
a comprar una vaca cega,
rau rau.

Aquesta és la cançó,
cançó de les mentides,
rau rau [1].

Els termes sense significació de la recobla corresponen als cops de rem que coronen la cantada, i probablement representen el so del ronc del peix.

Gravat d'una edició sis-centista de les faules d'Isop que figura uns pescadors que pesquen al so de la música. (Bibl. de l'autor.)

Abans, sobretot el peix venut a l'encant, així que arribaven les barques a la platja, es posava en paneres perquè es pogués veure bé, i se subhastava per paneres o en conjunt, segons els casos. Se subhastava de dues maneres: a la *plana* i amb *eixauc*. Per la subhasta a la plana el venedor posa preu i va rebaixant-lo d'un enter sense deixar de cantar fins que un comprador diu que se'l queda. En cas d'empat decideixen, a parells i senars o a la morra, qui se'l queda, procediments electius que ja empraven els grecs i els romans. L'encant amb eixauc és propi de quan els pescadors no saben el preu del peix, que pot haver variat durant el temps que han estat en mar. Abans de començar, el pescador agafa un peix de la panera que subhasta, generalment de poc valor, i amb el peix a la mà estén el braç per damunt de la panera i comença la subhasta demanant un preu més aviat baix. Quan surt comprador li dóna el peix d'eixauc i torna a subhastar la panera a preu més alt, fins que surt novament comprador. Si es dóna el cas d'empat entre el qui té l'eixauc i un altre, el de l'eixauc té preferència sense haver-ho de decidir a la sort. Si el primer postor no ofereix en el segon encant, l'eixauc queda per ell. La subhasta amb eixauc és un tempteig per a saber l'estat del mercat i no restar enganyat.

[1] Recollida per l'autor. Transcripció melòdica del mestre J. Tomàs.

Aquest mes i el que ve solen ésser dels més dolents per a la pesca. Vers la darreria de gener es giren fortes llevantades que porten gropades intenses, les quals degeneren en tramuntanada freda que dificulta sortir en mar. Com que és temps de poca feina, els pescadors l'aprofitaven per fer xarxes noves i per armar, aparellar i adobar ormeigs. Aquestes feines eren

Barca per a pescar al bolitx, segons un gravat de l'obra *Die Balearen*. (Bibl. Central.)

fetes pels propis pescadors o per llurs familiars, puix que ahir l'ofici era molt pobre, i com tots els estaments primitius que es mouen dins d'un ambient de pobresa, els pescadors, fins on podien, es resolien totes les necessitats i procuraven bastar-se a si mateixos. Les xarxes es fan molt malbé; quan són en terra cal tractar-les amb molt de compte perquè no es malmetin, i adobar-les contínuament perquè compleixin més bé llur ofici i perquè durin més. Així que són tretes de l'aigua, s'estenen ben bé damunt de la sorra de la platja, perquè el sol o l'aire les ben eixuguin, i abans de tornar-les a calar cal repassar-les malla per malla i adobar els estreps o esvorancs que s'hi hagin fet. Avui ho fan xarxaires i filateres llogades; ahir ho feien les mullers dels pescadors, que es passaven la vida adobant xarxa, i també ho havien fet els propis pescadors, asseguts damunt de la sorra. Els pescadors treballaven descalços; amb el dit gros del peu dret agafaven la xarxa per les malles a fi de mantenir-la tivada, mentre feien anar les mans. Tenien un enginy especial per a agafar les malles amb els peus. Les dones solen seure en cadires baixes que porten contínuament d'ací d'allà seguint la llar-

gada de la xarxa estesa. Resulta remarcable que els nostres avis, i més encara les nostres àvies, no sabien fer xarxa ni adobar-ne sense cantar; el refrany ens diu que:

La feina
crida la cançó

I així que els vells pescadors agafaven les agulles, fetes d'espines o de boix, ja els brollaven les cançons a flor de llavi. Solien cantar molt la cançó de *La voreta del mar* i la de la *Blancaflor*, ambdues ben populars entre les xarxaires de la costa de llevant fins ben enllà de la Merenda, ja dins del Rosselló. Entre homes solien cantar més aviat *La rosada*, que així mateix s'adeia amb el ramallar. Les dues primeres cançons eren cantades així:

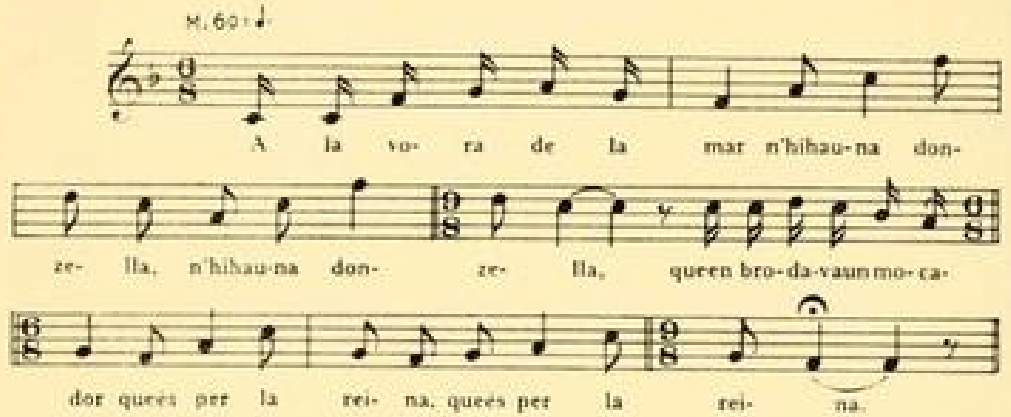

A la vora de la mar
n'hi ha una donzella,
que brodava un mocador
que és per la reina.
Quan va ésser a mig brodar
li manca seda;
veu venir un mariner
que en mar navega.
—Mariner, bon mariner,
que en porteu seda?
—De quin color la voleu,
blanca o vermella?
—Vermelleta la vull jo,
que és millor seda.
—Pugeu damunt de la nau,
triareu d'ella. —
Mentre l'estava triant,
la nau pren vela.
Mariner es posa a cantar
cançó novella,
i amb el cant del mariner
s'ha adormideta.
Quan ella es va despertar
ja no veu terra.
—Mariner, bon mariner,
torneu-me'n terra
perquè els aires de la mar
me'n donen pena.
—Amb vós hi tornaré jo,
gentil donzella;
són cent llegües dins del mar,
lluny de la terra.
—De tres germanes que som,
sóc la més bella;
l'una és casada amb duc,
l'altre és princesa,
i jo, pobreta de mi,
marinereta;
l'una dorm en llit d'or,
l'altra, de seda,
i jo, pobreta de mi,
en lleu barqueta.
—No sou marinera, no,
que sereu reina,
perquè sóc el fill del rei
de l'Anglaterra;
fa set anys que vaig pel mar
per vós, donzella [1].

[1] Recollida per l'autor. Transcripció melòdica del mestre J. Tomàs.

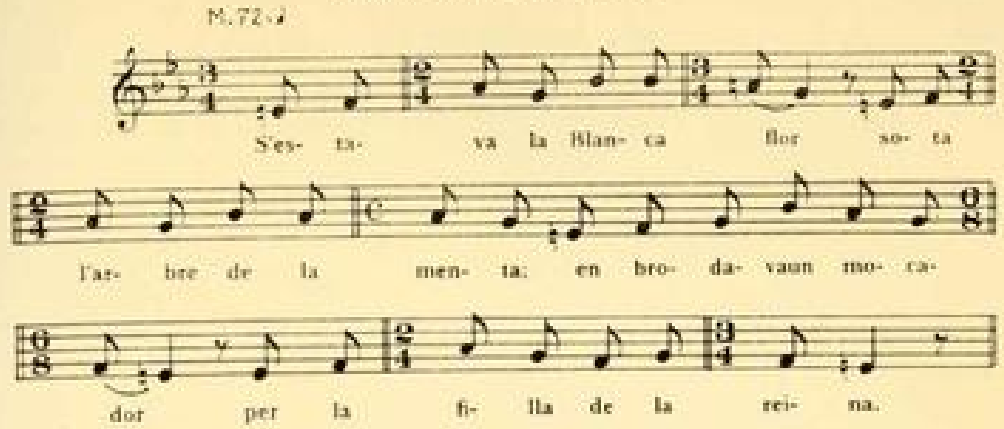

S'estava la Blancaflor
sota l'arbre de la menta;
en brodava un mocador
per la filla de la reina.
El mocador n'era d'or,
ella le'n broda de seda;
quan de seda no en té prou,
hi posa cabells dels d'ella,
que dels seus cabells a l'or
no hi ha pas gran diferència.
Gira els ulls cap a la mar,
veu venir la mar brunzenta;
veu venir fustes i naus,
de galeres més de trenta;
veu venir un cavaller
que el seu marit li assembla.
—Cavaller, bon cavaller,
Déu us dó la mar bonança,
¿no heu pas vist i conegut
el meu marit a la França?
—Sí, l'he vist i conegut
i d'ell us porto comanda;
diu que us cerqueu marit,
que ell esposa s'ha cercada.
—Això no ho faré pas jo
com a muller ben casada;
set anys bé l'he esperat,
i set més ho faré encara,
i si al cap dels set anys no ve,
a monja em seré posada.
—No te'n faràs, Blancaflor,
que ton marit és qui et parla.—
Ja se'n van fent mil petons,
mil petons i abraçades [1].

Aquestes dues cançons, molt esteses entre dones del litoral, semblen revelar una vella tradició de treball en feines delicades d'agulla fetes vora de les ones, i que encara poden recordar les puntaires de la costa, que així mateix tenien llurs costures a la platja, i en darrer terme, les filateres i xarxaires. Unes donetes de Mataró ens explicaven que abans les reines i les grans dames, quan tenien llurs marits a la guerra, es passaven moltes de les hores del dia vora la mar esperant si arribaven, i no desdenyaven d'ajudar les pobres pescadores a fer i adobar xarxes, i quan no tenien feina d'aquesta, brodaven i cosien robes de fina seda. Aquesta tradició concorda

[1] Recollida per l'autor. Transcripció melòdica del mestre J. Tomàs.

amb la de la donzella germana d'un duc i d'una princesa, i amb la Blancaflor, protagonista de les cançons referides. La cançó xiroia de *La rosada* canta així:

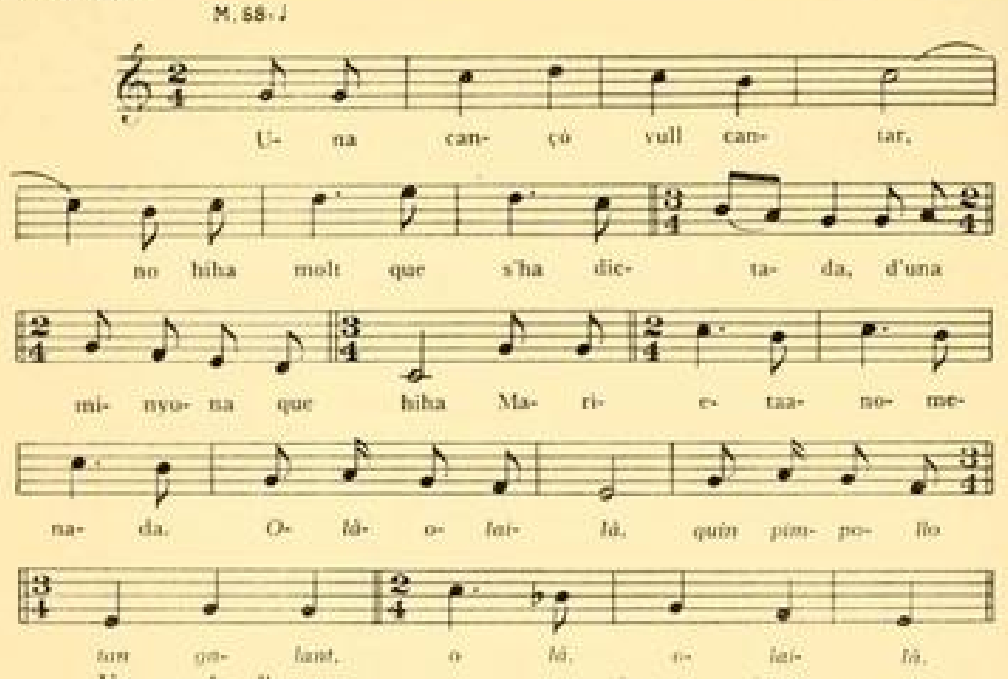

Una cançó vull cantar
—no hi ha molt que s'ha dictada—
d'una minyona que hi ha,
Marieta anomenada.
Olà olailà,
olà olailà,
quin pimpollo
tan galant,
olà olailà.
Ella es volia casar
i a sa mare no li agrada;
quan 'naven a passejar
sa mare l'acompanyava.
—Mare, passeu endavant,
que jo tinc qui m'acompanya;
en són tres marinerets
de la primera volada.
—No et fiïs de marinets,
que tots són una canalla.—
Ja se'n van a vora el mar,
a vora el mar a banyar-la.
Onades vénen i van,
tota l'han ben remullada.
—Ai la mare, ¿què em dirà
quan em veurà tan mullada?
—L'excusa que li pots dar:
que t'ha mullat la rosada.—
Una cançó vull cantar,
no hi ha molt que s'ha dictada [1].

Aquesta cançó, posada en boca de pescadors, respira la poca simpatia existent entre ells i els mariners.

Antigament, a més de la gent de mar, s'havien dedicat a fer xarxa els sabaters i llurs mullers. Eren moltes les dones de sabater que feien de filateres com a ofici. Abans fer sabates era feina pobra; molts sabaters es passaven temporades sense feina, i aleshores es dedicaven a pescar des de terra amb arts de pesca menuda; a més, es lliuraven a feines accessòries relacionades amb la pesca, entre elles a fer xarxa i cistelleria de pescar.

[1] Recollida per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

Com que l'acció corrosiva del salobre menja molt el fil dels ormeigs, per tal de preservar-los de l'acció de l'aigua hom els tenyeix amb escorça de pi bullida. En les antigues platges importants hi havia un local comunal de l'estament dels pescadors, qualificat de tenyidor, destinat especialment a tenyir els ormeigs, posats dins de grans calderes de propietat del comú. Cada pescador solia marcar els seus ormeigs amb un tint rogenc que es troba dins d'un dels moHuscos més corrents a la nostra costa, conegut per fuse-

Filatera teixint xarxa mentre el seu marit adoba sabates, segons una capçalera de ventall de la segona meitat del segle XIX. (Col. de l'autor.)

llana i escupinya; tint molt emprat en tintoreria pels pobles de les civilitzacions africanes i asiàtiques més reculades, com Egipte, Babilònia i Síria, i del qual la ciència moderna havia perdut el record i la noció, fins que el director del laboratori Arago, de la Sorbona de París, el veié emprar per un pescador a la platja de Menorca i reconegué que era el mateix de què feia tant d'ús el món antic.

En aquest temps, impropi per anar en mar, també es dedicaven a teixir nanses, gambines, garbitanes i els ormeigs en forma de cistells, teixits amb jonc i amb murtra, que tant solien fer els pescadors com llurs mullers, però generalment era més feina d'home que de dona, perquè per a treballar el jonc cal força de dits i de puny, la qual és impròpia de la subtilitat femenina. Ells mateixos se solien tallar els joncs i la murtra en temps adient, vers la tardor, com també anaven a escorçar els pins per tenyir els ormeigs.

Antigament, la majoria dels pagesos que tenien propietats a marina destinaven una porció de terra d'arran de platja perquè se'n servís la gent de mar, que hi anava a cercar els elements vegetals que li calien per al seu utillatge i àdhuc per al proveïment de la barca; a més, fins hi paraven trampes per caçar-hi algun conill. En compensació, de tant en tant, quan feien bona pesca, els pescadors donaven peix als terrassans, que solen ésserne molt agradats. Els ormeigs de cistelleria ja foren emprats per l'home primitiu i semblen anteriors als de filat, que representen un avenç notable dins de l'art d'agafar peix. Els ormeigs de cistelleria han evolucionat ben poc des dels temps primitius ençà. El teixir joncs també cridava la cançó. Solien cantar molt la de *La Marta*.

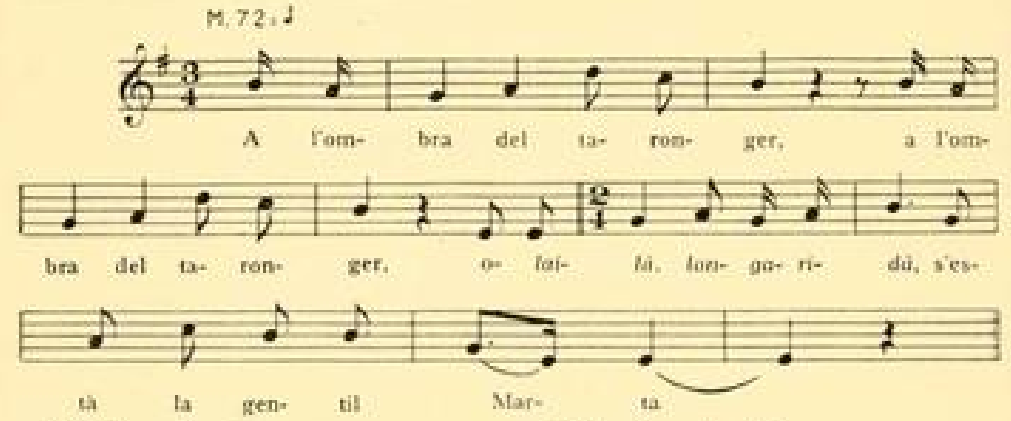

A l'ombra d'un taronger,
olaïlà langaridà,
s'està la gentil Marta
de la porta en el llindar,
sola que es pentinava.
Ja en passen tres fadrinets,
tots tres l'han saludada:
—Ai, Marta, si vols venir,
si vols venir amb nosaltres?
—Jo prou en vindria, prou,
si portéssiu guitarres,
—De guitarres tots en portem,
totes en són daurades;
les unes són daurades d'or,
i les altres, de plata. —
Ja se'n van vora la mar,
ja agafen una barca,
i de tant saltar i ballar
la barca s'ha tombada.
Cap d'ells no va prendre mal,
sinó la pobra Marta.
—No us cregueu que m'hagi mort, no,
que sóc ben viva encara. —
Quan els seus pares ho sabran
faran tocar campanes,
faran tocar les de la Seu,
les del Pi i les del Carme [1].

Pel febrer comença la pesca de la llagosta, sobretot vers el final. Hom pesca aquest crustaci amb l'ormeig anomenat nansa, mena de cistell de joncs dins del qual hom posa algun element vegetal marí. Les llagostes hi van a desovar i quan volen sortir es troben que no poden passar per la sortida perquè es punxen i llatzeren.

Febrer acabat,
nanses a la mar.

Passat el febrer,
comença el nanser.

[1] Recollida per l'autor. Transcripció melòdica del mestre J. Tomàs.

La pesca de la llagosta amb nansa dura fins a les darreries de setembre.

Per Sant Maciá,
nanses a la mar,
i per Sant Miquel,
de cara al cel.

És a dir, fora de l'aigua i a la platja per a eixugar-se.

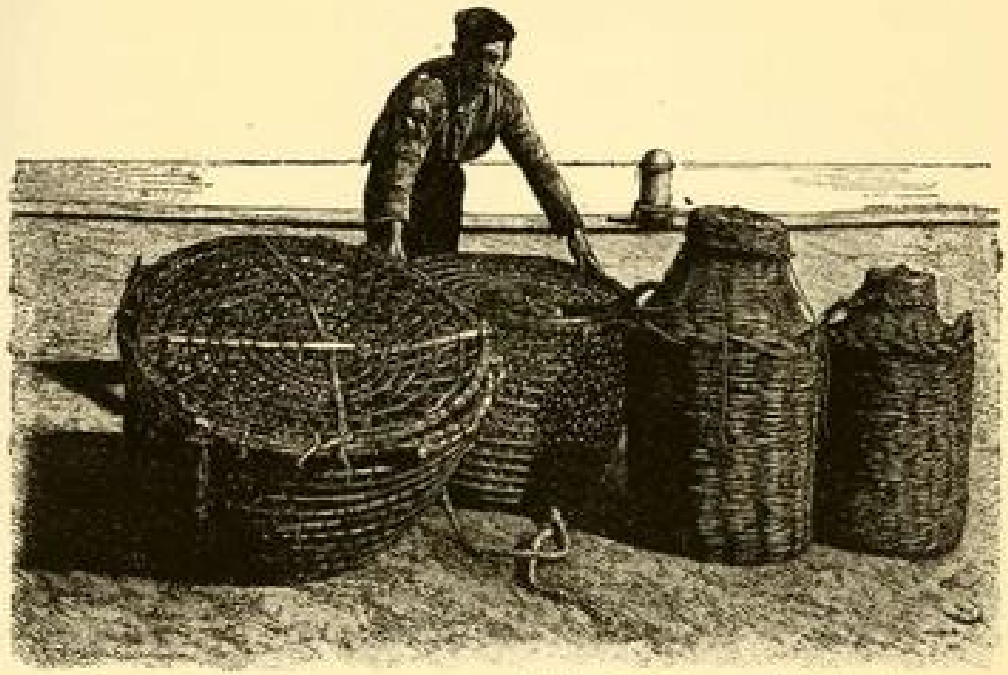

Ormeigs de cistelleria, segons un gravat de l'obra *Die Balearen*. (Bibl. Central.)

La pesca de la llagosta amb xarxa hi ha qui la comença primer:

Per la Candelera
cala la xarxa llagostera.

Per aquest temps la pesca amb bolitx és difícil i costosa; d'ací que hom digui que:

El bon bolitxer
és el qui pesca pel febrer.

La pesca amb bolitx és tinguda en poca estima i consideració:

Pescador de bolitx
no arriba a mig.

Un peix que es pesca molt amb el bolitx és la melva: per a ridiculitzar els bolitxers hom diu d'ells:

Pescador de melva,
pescador de malva.

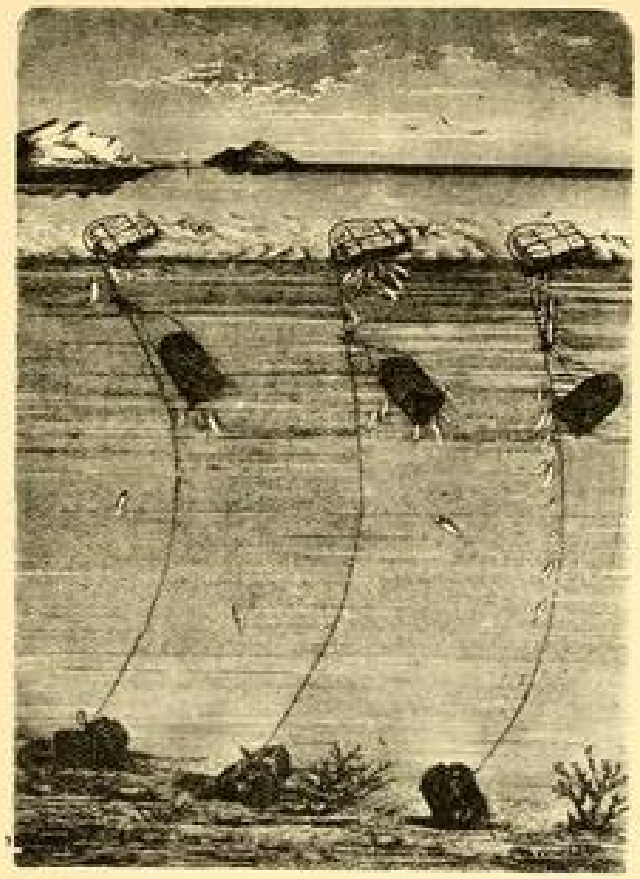

Calada de nanses, segons un gravat de l'obra *Die Balearen*. (Bibl. Central)

Com és sabut, per aquest temps els besucs piquen els palangres.

Pel febrer,
el besuc palangrer.

El refrany també ens diu, respecte a les sardines:

Pel febrer boirada,
sardinada.

Vers aquest temps comença la pesca de la xucla al trasmall, la qual dura uns sis mesos, o sia fins pel juliol.

Febrer arribat,
xucles en mar.

Febrer arribat,
trasmall calat.

Vers aquest temps es calen bonitolers i viseres per pescar bonitols i espets, i sobretot oblades a la batuda. Aquesta pesca es fa de nit, precisament com més fosca millor, i obliga a vetllar i treballar continuament. D'aquestes circumstàncies ha pres origen la dita:

Les oblades a la batuda
no es pesquen des del llit.

Hi ha qui creu que el peix del febrer és dessabeït i de poc gust.

Pel febrer curt,
ni el peix té suc.

LA VIDA A POBLAT

Aquest mes, la temperatura s'abonança i la mainada, que de manera inconscient s'ajusta en els seus jocs als canvis de temperatura, deixa els jocs de córrer i empaitar-se i dedica les seves energies a entreteniments menys moguts, puix que ja no cal sotmetre el cos a un exercici intens per a combatre el fred. S'inicia ara la temporada dels vents, com ens diu molt bé el refrany:

Per Sant Vicenç
paren els gels
i vénen els vents.

Els ventijols del febreret, continuats pel març i que solen arribar fins a l'abril, són molt a propòsit per a fer volar grues i estels.

En temps dels nostres avis, quan la ciutat estava emmurallada, i enllà de les muralles s'estenien els glacis, grans espais amples pertanyents a fur de guerra, destinats als moviments de tropes en casos d'haver de maniobrar,

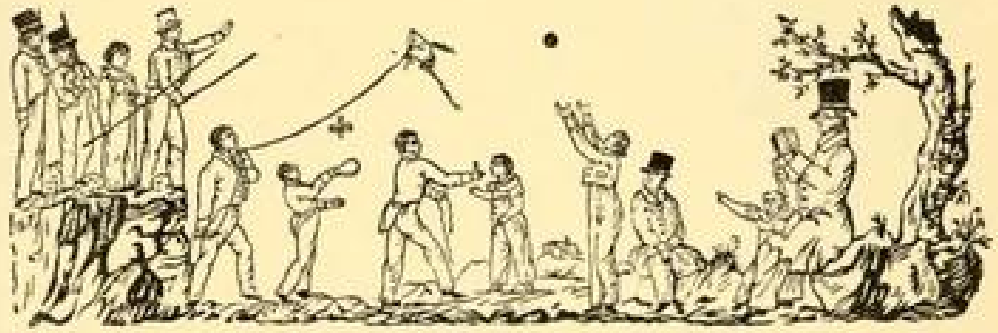

Grup d'infants que juguen, acompanyats del mestre, i engeguen estels, segons un full de reglde la primeria del segle XIX, emprat per guarnir escudellers. (Col. de l'autor.)

l'art de fer volar estels havia tingut una importància de què no resta gairebé record. Perquè l'estel volés gallard i sense fer la *senyora*, calia un espai prou ample per a poder-li donar fil a conveniència i per a córrer d'ací d'allà seguint les evolucions que el vent li imprimís, puix que bé deia la dita dels vells estelaires:

Estelaire assegut,
estel perdut.

Perquè en aquells temps els estelaires fins no es limitaven a fer-los volar, sinó que els feien barallar i armaven veritables batalles d'estels. Els estels pirates i de presa, que atacaven els altres i els feien caure, portaven fermat a davant un bocí de vidre ben tallant o una fulla de navalla. Els qui els menaven, amb un enginy veritablement prodigiós, els feien besar altres estels: però el bes era mortal, perquè amb l'element tallant a què ens hem referit, tallaven el cordill que els sostenia i els feien caure a terra, qui sap a on del lloc on es trobava el qui l'engegava, que es veia amb feina per a trobar-lo. Per a poder-se escapar del bes dels estels de presa, calia córrer i fugir de la persecució del pirates, i d'ací el sentit del refrany susdit, que desaconsellava el seure als bons estelers, i encara un altre del mateix sentit:

Esteler assegut,
estel vençut.

Fer volar estels no era tasca massa plàcida, perquè, a més dels estels de presa, hi havia els *trenca-estels*, que es complaïen a fer-los caure, a voltes tres i quatre alhora. Els trenca-estels, amb un enginy especial, llançaven enlaire una pedra lligada amb un cordill i procuraven que passés per damunt del fil que sostenia els estels. El fil que lligava la pedra, en caure aquesta, feia seguir els que passaven per sota seu i feia caure a terra en un garbuix indesxifrable tants estels com cordills trobava en caure. Com es pot deduir, fer volar estels tenia els seus perills i per això feia exclamar als qui s'hi entretenien:

El fer volar l'estel
no és pa amb mel.

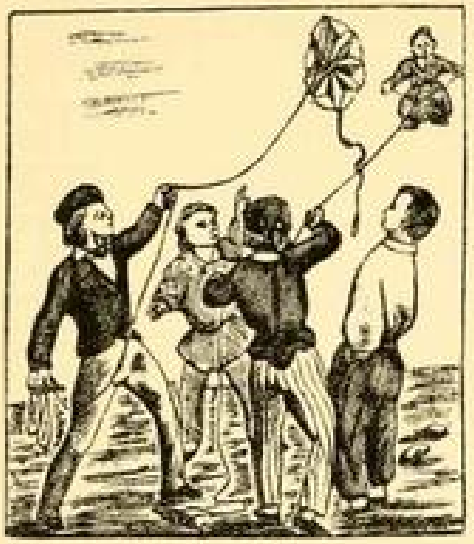

Infants que fan volar estels, segons una capçalera de ventall de quarto del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

Les baralles d'estels apassionaven molt als qui es dedicaven a fer-ne volar i a tot un públic que feia d'espectador, i havien conduït a més d'una baralla. I ben segur que moltes més n'haurien portades de no ésser que aixi que els vents eren forts o que parava de fer vent, l'esport dels estels esdevenia impossible i calia esperar els ventijols de l'any següent per a tornar-hi, i en un any l'exaltació dels ànims s'apaivagava.

Infants que fan volar estels, segons una capçalera de ventall de quarto del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

Els estelaires barcelonins formaven tres colles que es reunien i tenien llur centre en altres tantes parades d'estels. Els del Raval, que sortien pels afores del Portal de Sant Antoni, s'aplegaven en una parada d'estels que hi havia a les parets del palau d'En Moya, a la Rambla dels Estudis, davant de Betlem. Els del nucli central de la ciutat tenien llur centre al redós d'una parada de la plaça de Sant Jaume i sortien a engegar pels glacis del Portal de l'Àngel. La colla del Portal Nou campejava per l'Esplanada del davant de la Ciutadella i es reunia a la parada d'estels del carrer de

Tantarantana. També hi havia diverses colles d'estelaires a les barriades de Gràcia i Sants.

Quan érem infants, perquè els estels volessin bé i ben enlaire, cantàvem:

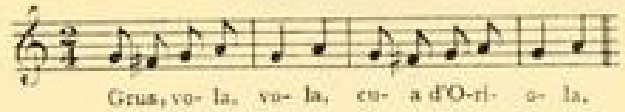

I crèiem que podiem provocar la caiguda de l'estel d'un altre estelaire cantant simplement:

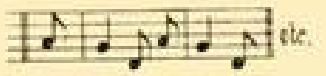

Tota la valor d'encantament de la formuleta està basada en la força màgica de la paraula, augmentada per l'efecte d'ésser cantada.

Un joc típic d'aquest temps era el dels *geps*. Consisteix a tirar-se la pilota pel damunt els uns contra els altres i procurar tocar l'esquena d'aquell a qui hom la dirigeix. Sembla que aquest joc, abans, havia estat propi d'homes i era jugat amb preferència per les Carnestoltes. Els qui el juguen es posaven un tou de roba a l'esquena i sota del gec per tal de parar els cops. Aquell fardell els donava aparença de geperuts i probablement que d'aquesta circumstància va prendre nom.

L'escura-xemeneies, segons una auca set-centista dels Baladrers de Barcelona. (Col. de l'autor.)

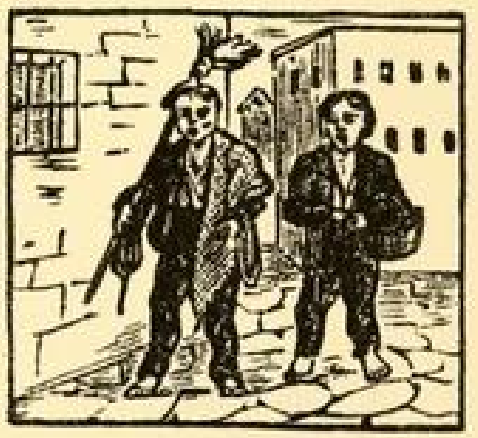

Els escura-xemeneies, segons una auca dels Baladrers de Barcelona del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

Per les poblacions rurals començaven a passar els escura-xemeneies, que durant una temporada deixaven la ciutat i viles grans per a escampar-se per la pagesia. Hom solia cremar llenya verda procedent de l'esporgada dels

arbres. La llenya verda fa molt fum i, per tant, deixa molt sutge o estalzim adherit al canó de les xemeneies, que s'embussen i esdevenen propenses a

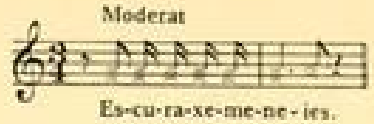

Crit típic d'escura-xemeneies, recollit per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

incendis. Cal netejar-les i escurar-les. Els escura-xemeneies, mig despullats, passaven per dins del canó i feien saltar l'estalzim. Solien ésser nois joves, molt prims per tal que els fos fàcil de passar i maniobrar dins de l'espai reduït de les xemeneies. Molts escura-xemeneies eren italians.

El mantegaire, segons una auca set-centista dels Baladrers de Barcelona (Col. de l'autor.)

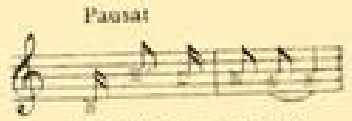

Crit típic de venedora de formatges, recollit per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

Vers aquest temps començaven a passar els mantegaires, els quals es dedicaven especialment a vendre mantega fresca feta amb la llet de les primeres cries. Aquests mantegaires només venien mantega que els duien periòdicament les diligències que venien de les terres de muntanya, i no es dedicaven a la venda de robes de llana basta com els marxants cerdans coneguts amb la denominació de mantegaires.

Molt de temps enllà quan gairebé només es fumava per les Carnestoltes (sobretot la gent pobra) com una de tantes llicències pròpies d'aquest moment de l'any, vers aquest temps començaven a passar els pipaires del Montseny que venien pipes i pipots que pregonaven amb un crit típic i propi.

Començaven a voltar les venedores de formatge tendre vingut de la Cerdanya i de les contrades alteroses, el qual era fet amb la primera llet de les cries hivernals de la darreria de desembre.

Quant a l'economia domèstica, hom diu que:

La casa ben governada,
pel febrer fa escabetxada.

La casa que es porta bé
compra olla pel febrer.

Hom creu que és el moment de l'any més bo per a comprar els elements propis per a fer escudella.

El plenilluni del febrer és considerat com a molt funest. El qui contrau una malaltia en aquest temps no en surt. Hom creu també que és aquest el moment de l'any en què hi ha més defuncions i en què es mor més gent. Hom opina que els casaments celebrats dins del febrer són fecunds i que molt aviat donen fruit:

Pel febrer maridatge,
per Nadal didatge.

Amors de Candeler
donen bon fruiter.

Maridatge de Candeler,
per Tots-Sants fruiter.

Maridatge de febrer,
hereu a l'onzè.

Si no vols tenir la camisa
[molla per Nadal,
no et maridis pel febrer.

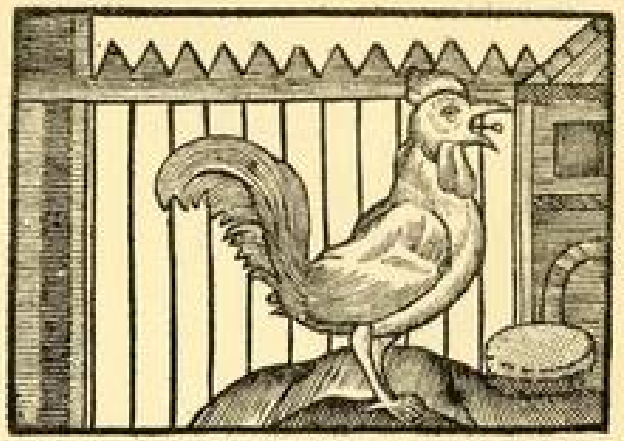

Un gallíner, segons un gravat d'una edició sis-centista de les faules d'Isop. (Bibl. de l'autor.)

El febrer és mes bo per a la posta de l'aviram i per a posar lloques. Trobem diversos refranys que hi fan referència:

Pel febrer,
crits de lloca
i bons cants
al gallíner.

Polls de febrer
roseguen l'ametller
i l'oliver.

Pel febrer,
els ous a diner.

Pel mes de febrer
tota oca pon al femer.

La lloca vera
pon per la Candelera,
i si no pon
té l'ou a l'ouera.

La venedora d'ous frescos, segons una auca set-centista dels Baladrers de Barcelona. (Col. de l'autor.)

Per efecte de la posta de les gallines i de la gran abundor d'ous, se n'iniciava la venda ambulant. Voltaven ouaires amb grans cistells d'ous que anunciaven llur mercaderia amb el crit tradicional de: «Ous frescos!»

Per les contrades de muntanya, on, sobretot a l'hivern, passen bugada cada quatre, cinc o sis setmanes, era costum corrent passar la primera de l'any el primer dilluns d'aquest mes, després de la de Nadal, que solia ésser més important que les altres. Hom encubellava la roba i tapava el cossi

Rentadora, segons un patró de pintar rajoles set-centista. (Arx. de l'autor.)

o cubell amb un cendrer o drap de lli o de cànem ben espès, damunt del qual posava una quantitat de cendra passada pel sedàs i ben neta, amb unes quantes fulles de llorer perquè donés força al lleixiu. Hom abocava aigua calenta damunt del cendrer, aigua que aviat sortia pel forat de baix del bugader i que hom escalfava de nou i tornava a tirar a la roba diverses vegades, augmentant a mesura el grau d'escalfor. Fetes un nombre de passades variable, hom tapava el forat de sortida de l'aigua i deixava que el lleixiu resultant del pas de l'aigua calenta per la cendra restés tota la nit dins del cubell. L'endemà es desenculbellava la roba i l'esbandien al riu amb aigua clara i freda.

El costum de posar fulles de llorer entre la cendra perquè el llexiu resultés més fort i aromatitzés la roba s'anà perdent amb el transcurs del temps degut al fet d'haver-se estès la creença que provocava apoplexia.

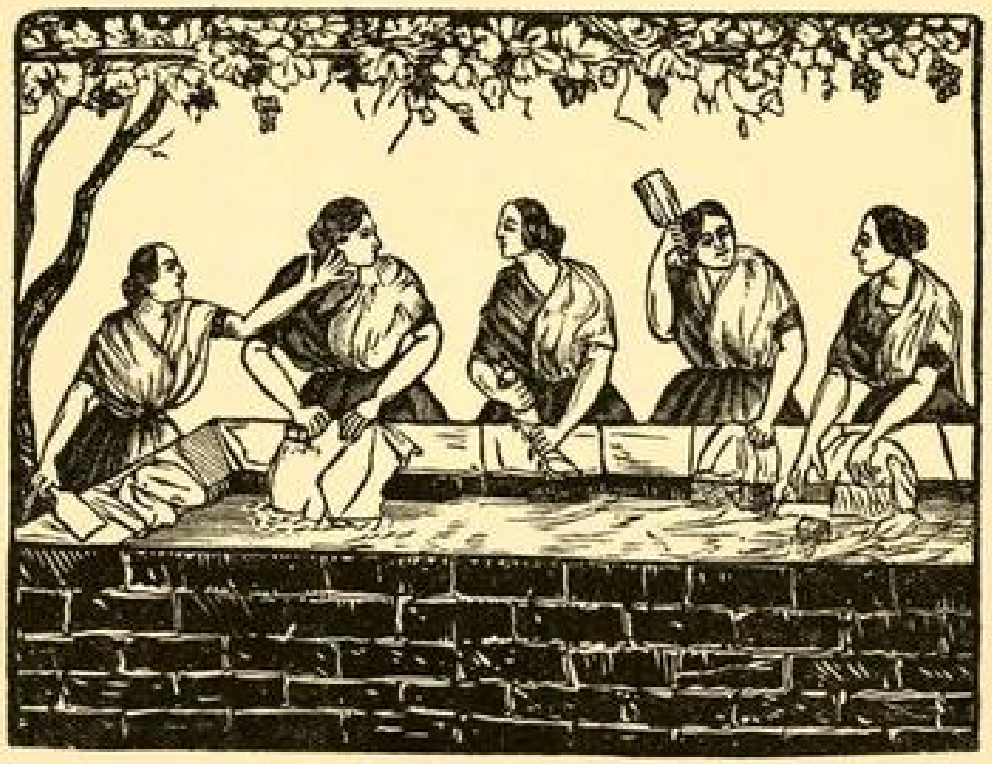

Rentadores, segons una capçalera de ventall de la segona meitat del segle XIX. (Col. de l'autor.)

Les nostres àvies no sabien rentar si no cantaven, molt especialment quan picaven la roba i, sobretot, quan rentaven soles. Creien que la bugada, si era ben cantada, es feia més neta. La parèmia, per significar que una cosa és fàcil i planera, la qualifica de:

Rentar
i cantar.

La majoria de cançons que ens parlen de rentadores de la vora del riu es canten amb tonades rítmiques que s'avenen bé tant amb el moviment del repic del picador com amb les ballades que feien les rentadores per tal d'esplaiar-se. La cançó més emprada per rentar havia estat la de la *Caterina de Lió*, que hom troba estesa per diverses contrades franceses, també com a cançó de bugadera.

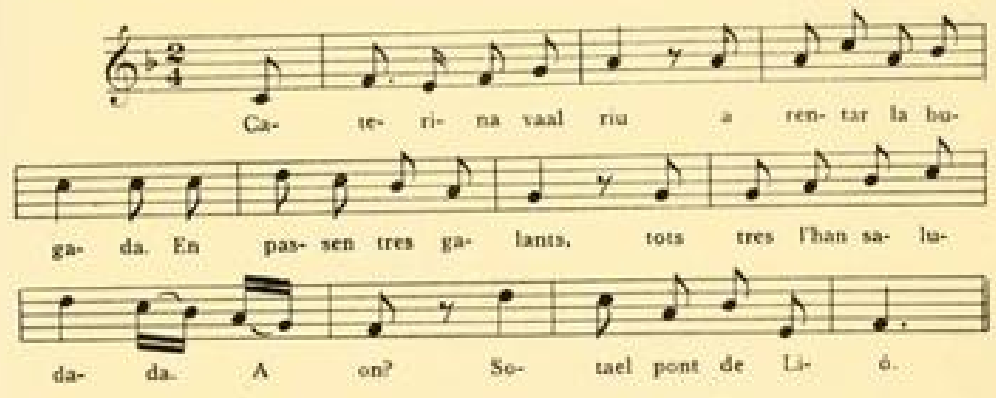

Caterina va al riu
a rentar la bugada.
En passen tres galants,
tots tres l'han saludada.
A on?
Sota el pont de Lion.
Ja en diu el més petit:
—Oi quina galant dama!—
Respon el mitjanet:
—Qui la tingués en cambra.—
Contesta el més grandet:
—Calleu, calleu, xerraires.—
La seva sogra, que ho sent,
al seu fill ho explicava;
ja ho explica al seu fill,
que allí vora llaurava.
Ja n'agafa un bastó,
un bastó i l'agullada;
tantes n'hi ha pegat
que per morta l'ha deixada [1].

[1] Recollida per l'autor. Transcripció melòdica del mestre J. Tomàs.

Representació del mes de febrer segons un calendari del darrer quart del segle XVI. (Bibl. de l'autor.)

DIA 1

Sant Ramon de Fitero: Segons la veu popular, aquest sant era català i fou abat d'un monestir a Navarra. Llavors de la invasió sarraïna, en saber que una gran host musulmana es dirigia vers el monestir, va fer desencadenar una tempestat terrible que va delmar l'exèrcit moro; la poca gent que restà d'aquest fugí esporuguida, i mai més la morisma no va voler tornar pels voltants del monestir; àdhuc s'esgarrifava només de sentir-ne parlar. Per aquest motiu, hom invoca sant Ramon de Fitero contra la tempestat i molt especialment perquè guardi dels efectes del llamp.

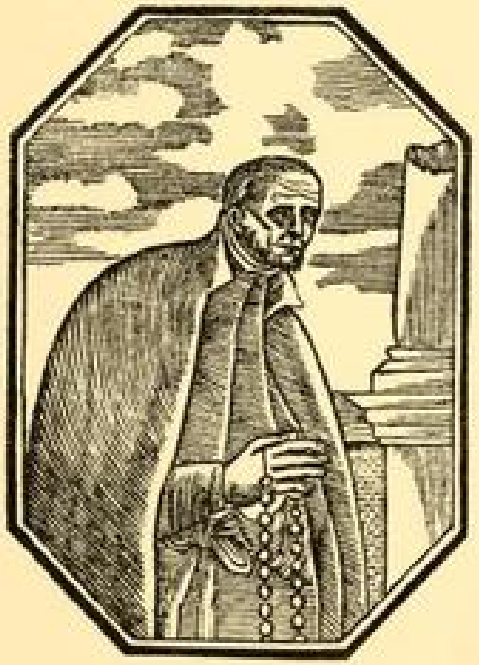

Estampa de sant Ramon abat de Fitero. (Col. de l'autor.)

Sant Ignasi: Els pastors i la vella pagesia s'encomanaven a sant Ignasi perquè els guardés dels llops i dels estralls comesos en els ramats i corrals.

Santa Brígida: La tenien per advocada les velles, especialment les fadrines i les vídues, les quals s'hi encomanaven cada dissabte i li demanaven que les protegís. És possible que el nom de Brígida que porta la ser-

venta vella de la dama protagonista de l'obra teatral *Don Juan Tenorio* respongui a la relació que estableix el poble entre aquesta santa i les velles.

DIA 2

La Candelera: La llei mosaica obligava a la purificació de les dones que havien tingut un infant. Si era noi havien de purificar-se al cap dels quaranta dies, i si era noia, al cap dels seixanta. Les dones riques oferien al temple un anyell i un parell de tórtores; les pobres, dues tórtores o dos colomins. La Mare de Déu va oferir dos colomins. D'ací que, el dia d'avui, la gent mengés colomí com una prova de devoció, i també que els caçadors creguin que el dia d'avui no pot sortir-se a caçar, per evitar matar cap tórtora a fi de no ofendre la Mare de Déu.

La Mare de Déu de la Candela, de Valls, segons una estampa que il·lustra els seus goigs. (Col. de l'autor.)

Antigament havia estat costum, a Barcelona, que les dones que havien infantat des de Nadal fins al dia d'avui, anessin a l'església, o hi fessin anar si elles no estaven en condicions de fer-ho, i oferissin un parell de colomins. També havia estat costum que les mares de fills petits assistissin a la missa solemne d'avui i a l'hora de l'ofertori deixessin anar colomets que aixecaven el vol per dins del temple.

L'ofici d'avui era de *missa de ferro en mà*, com ho eren totes les de les festes de la Mare de Déu. Segons costum, totes les persones d'armes que es trobaven al temple a l'hora de l'elevació venien obligades a pujar al presbiteri, posar-se al costat del celebrant i, amb les armes desembeinades, brandar-les i esgrimir-les enlaire. Aquest gest volia significar que estaven disposats a defensar la puresa de la Mare de Déu amb les armes, si calia. Sembla que antigament aquest costum era general en tota missa i que així les gents d'armes tractaven de donar a entendre que defensarien fins a la mort la llei de Crist contra les infidelitats i heretgies. Els senyors feudals brandaven les armes davant de llurs vassalls com volent dir-los que els haurien d'imitar si el cas es presentava.

Hom sol repartir candeles a la clerecia parroquial i a les autoritats. Són més grosses que les comunes, són de cera blanca i estan embellides amb una cinta metàl·lica estesa en espiral per tota l'extensió de la candela.

Les parròquies feien un present de candeles als obrers i als principals afavoridors del temple. Els en donaven quatre: una de blanca, una altra de groga, i les altres dues, verda i vermella. Els les enviaven a casa per un escolanet, al qual els agraciats solien donar estrenes.

En moltes poblacions les candeles que repartia l'Església les pagava l'Ajuntament, mentre que en d'altres hom establia com una mena de petit tribut. Antigament, a Valls, es pagaven d'un delma establert damunt dels raïms de les vinyes d'algunes partides del terme.

Ara fa un segle, hom donava tres candeles: una de blanca, una altra de vermella i la tercera verda. La quitxalla, sobretot els nois, s'abocaven a l'altar, al peu del qual ja esperaven el moment del repartiment de les candeles des de molt abans. Moltes vegades els sacerdots, atabalats per la impertinència de la brivalla, en lloc de donar-los les candeles ordenadament, els les tiraven a grapats perquè les agafessin de terra i se les repartissin a l'aranya estiracabells. Aquesta solució provocava un aldarull, una cridòria i un avalot no gaire adients amb la santedat del temple.

A muntanya, en repartir les candeles, primer anaven a recollir-les els homes ordenadament; després hi anaven les dones de manera precipitada i atropellada, per tal de poder-ne recollir com més millor. Sovint es promovia una cridòria i un rebombori no gens propis de la serietat del temple.

A València, els infants, per la Setmana Santa guarnien monuments de joguina, un semblant com per Nadal es fa pessebre. Hom creia de bon averany il·luminar-lo amb cera beneïda. Per aquest motiu, la xicalla acudia en munió als temples a cercar candeletes per tal de poder guarnir bons monuments, ben bonics i ben il·luminats.

A Olot portaven a beneir un ciri gros de cera blanca, tot adornat amb flocs de colors, que per Setmana Santa també duien al monument. Aquest ciri feia el mateix ofici que les candeles que dóna l'Església. Servia contra les tempestats i ajudava en els parts.

A La Bisbal, la comunitat dels franciscans feia una festa solemne. Acabada la funció religiosa a l'església de Sant Francesc, sortejaven uns colomins entre els fidels que en rebre la candela havien fet una almoina, als quals els donaven un bitllet amb un número. La funció era coneguda per la *rifa dels colomins*. Hi acudia gran gentada.

En molts indrets de muntanya, la gent porta ciris a beneir per a fer-los cremar quan tempesteja i pedrega.

A Llofriu, els fidels porten a beneir grans feixos de candeles ben cobertes amb flors hivernals que tapen completament els feixos, fins al punt que ni es vegin les candeles. L'Església no en dóna.

Per les contrades olieres havia estat costum que cada cap de casa que tenia oliveres donés, el dia d'avui, un calze d'oli per a fer llum al Santíssim. Els qui tenien arnes i criaven abelles havien de donar un tupinet de cera amb el mateix fi.

A muntanya, la majoria de les pageses tenen arnes per a llur consum. Amb els residus de les bresques feien abans candeles com una de tantes indústries casolanes. No resultaven massa perfectes, però satisfeien llurs necessitats. El dia d'avui les portaven a beneir en cistella o paner.

A muntanya, les candeles beneïdes tenien múltiples aplicacions. Hom les emprava per a allunyar les tempestats i les pedregades, per a esquivar les bruixes, quan hom creia que podien haver-n'hi per la vora, per a obtenir la salut si hi havia algun malalt, per a preservar el bestiar de mal i allunyar les malures dels corrals i de les quadres, i per a altres usos. Com que les candeles que dóna l'Església no bastarien per a satisfer les necessitats rurals, les cases que no tenen arnes i que, per tant, no es poden fer candeles amb les escorrialles de les bresques, compren candeles als cerers o adroguers i les duen a beneir.

El repartiment de candeles, segons un rodolí d'una auca de les Funcions de Barcelona de la primeria del segle XIX. (Col. de l'autor.)

Pel Vallès, hom donava precisament tres candeles: una de blanca, que servia per a fer llum en anar a la processó que més tard organitzava l'Església en honor de la Mare de Déu; una altra de vermella, que era emprada per a fer llum quan es feia la cerimònia del salpàs, i també per a cremar-la quan hi havia tempestat, per tal d'allunyar el llamp i les pedregades; la tercera era groga i hom la guardava per anar a funerals.

A Manresa, la confraria de la Puríssima obsequiava les famílies dels confrares en què hi havia alguna noia casadora amb un *estadal*, candela molt llarga ricament adornada, laborada a manera de templet o d'altra forma artística i amb una imatge de la Puríssima a un extrem. Es feia com una processó presidida per la senyera i acompanyada per una orquestra que anava a repartir els estadals a casa dels confrares.

A Terrassa, quan un malalt estava a l'agonia, li posaven a una mà una candela encesa de les que hom havia rebut el dia d'avui i se li feia la recomanació de l'ànima.

Les candeles que es reparteixen a l'ofici representen la llum i la claredat de Jesús. Són fetes amb cera verge, per tal de simbolitzar la puresa virginal de Maria.

Les dones embarassades, especialment si estan avançades, concorren a la processó que se celebra per dins de l'església. Creuen que el fer-ho així els assegura un bon embaràs i un bon part. Si durant el curs de la processó se'ls apaga la candela que duen encesa, ho prenen com a averany que infantaran un fill mort; si duen dues candeles enceses en lloc d'una, segons és costum, tindran bessonada. Les dones que han infantat algun fillet mort tenen gran interès per concórrer a aquesta processó, car tenen la creença que el seu fillet, des dels llimbs, veu la claroreta de la candela que elles duen en-

cesa durant el curs de la processó, que és l'única claror del món que pot arribar a veure.

Abans, les dones que es dediquen a criar gallines i a posar llocades, solien assistir a aquesta processó i creien que si la candela que duien encesa cremava bé i feia força llum, les llocades d'aquell any anirien bé, que pocs ous els sortirien covarots i que els pollets serien vividors, mentre que si la candela se'ls apagava o feia mala claror, s'esdevindria tot al contrari.

En moltes parròquies rurals, després de la benedicció i el repartiment de les candeles, hom organitza una processó que surt fins al Pedró i torna altra vegada a l'església. Els feligresos porten enceses les candeles que els han donat.

Si en tornar la processó a l'església, el sacerdot que la presideix porta la candela encesa i no se li ha apagat durant tot el curs, és averany que aquell any serà bo i que hi haurà moltes collites; si, al contrari, se li ha apagat, el pronòstic és totalment oposat.

Fins avui duraven les anomenades llibertats d'orgue pròpies del cicle nadalenc i de la Pasqua. Era el darrer dia que els organistes tocaven música pastoril, alegre i xiroia. Això feia acudir molta gent a missa, pel goig de fruir de la música senzilla i planera, que se'ls feia més agradosa i entenedora que la sacra.

A Menorca existeix la creença que el dia d'avui marca la temperatura de tot l'any. Cada església organitza una processó que surt per una porta del temple i entra per una altra. Tots els concurrents porten una candeleta encesa. La gent del camp observa bé la processó i dedueix el vent que farà durant l'any segons sigui el nombre de candeles que apagui el vent. Si fa bon sol o si plou, creuen que l'any serà eixut o plujós.

Els pagesos de Sant Joan Despí, en arribar a casa després de la funció religiosa, encenien una de les candeles que els havien donat. Si cremava bé, creien que feia madurar les plantes i que era averany de bona collita; si no cremava prou bé, ho interpretaven com a averany de mala anyada.

Pel Ripollès, no deixaven anar l'aviram fins després de l'ofici. En tornar de missa, les dones entraven al galliner amb tres candeles enceses, una de groga, una altra de verda i la tercera vermella. Creien que així guardaven l'aviram de mal i preservaven el galliner d'embruixaments i de malures.

La utilització de les candeles beneïdes el dia d'avui per a allunyar les tempestes i ajudar a bé morir és comuna a molts pobles de cultura llatina.

En els segles XIII i XIV era cosa corrent fer-se presents d'objectes de cera. El costum estava estès entre tota la societat. El rei Joan I va enviar a la seva filla, la princesa de Foix, una capseta d'or que contenia diferents objectes de cera. Ella va trametre al seu pare uns grans brandons de cera.

És molt remarcable la coincidència de les idees de purificació contingudes en la festa cristiana de la Candelera amb les que informaven l'esperit primitiu de les lupercàlies que tenien lloc el dia 15 de febrer. Fa de mal escatir si la resta actual és una cristianització dels ritus primitius, puix que pot tractar-se d'una senzilla coincidència.

En molts indrets, després de la benedicció i del repartiment de les candeles, el sacerdot, des del peu de l'altar, nomena les administradores dels altars de la Mare de Déu, semblantment com el dia de Cap d'any ho ha fet amb els administradors. Avui és la primera festa de la Mare de Déu, i d'ací que sigui l'escollit per a l'elecció de les qui l'han de festivar. Abans, el dia d'avui, finia l'exercici de les velles i començava el de les noves. Tant és així, que durant la primera missa captaven les majorales sortints i a la missa major ja ho feien les entrants. Era costum que molts veïns que havien anat a la primera missa, sobretot si les noves majorales eren amigues, tornessin a la segona, a fi de poder-los fer caritat i perquè el primer dia que feien la capta recollissin força.

Les monges de Santa Clara i de Valldonzella celebraven una missa pastoral, durant la qual cantaven nombroses cançonetes de Nadal. Així festivaven el final del cicle nadalenc i el comiat de les festes del Nadal.

A l'escolania de Montserrat s'havia celebrat una representació infantil de la presentació de Jesús al temple. L'escolania, precedida per la seva cobla, augmentada amb instruments rústics i populars, anava a cercar la comunitat per acompanyar-la a la sala de classes, on tenia lloc la representació. Hi figuraven Josep, Maria, el sacerdot Semeón i la profetessa Anna. Aquesta representació va celebrar-se fins al segle XVIII.

A pagès hi havia qui no celebrava la festa d'avui, especialment els homes; n'hi havia molts que sortien a treballar. Les dones, en canvi, solien observar la festa amb molt de mirament, en particular les que tenien infants. Avui era, per tant, la primera *festa de ganyó*; és a dir, mitja festa, que hi ha qui la fa i hi ha qui no. Com bé diu el refrany:

Festa de ganyó,
que els uns la fan
i els altres no.

Havia estat costum que, durant la celebració de la missa, tothom fes bunyols amb ou, sucre i farina. Com més se'n podien fer abans de tocar a sanctus, més riquesa i més felicitat s'obtenia durant aquell any.

Fins al dia d'avui no es consideraven acabades les festes de Nadal, que duraven una seixantena de dies, des del de la Puríssima, que s'escau el dia 8 de desembre, fins avui. Durant tot el període comprès dins aquest cicle, era costum de menjar torrons i neules tots el diumenges i les festes, sobretot en les cases on ho podien fer. Avui es tenia com una obligació, i ben poques eren les llars barcelonines d'aquells temps, per humils que fossin, que pel dinar d'avui no mengessin, si més no, una engruna de torrons i quatre neules. Menjar-ne després d'avui era, en canvi, mirat com una estranyesa.

Pel Camp de Tarragona i per la Conca de l'Ebre, el llevant de taula típic d'avui era el *menjar blanc*, llaminadura feta a la paella amb farina d'arròs i llet aromatitzada amb llimona i canyella.

Com a darrer dia del cicle nadalenc, era també l'últim que es tenia exposat el pessebre. A fi de celebrar el darrer dia del pessebre, hom hi feia

al davant una bona cantada de cançons i hom hi convidava molts infants, que gairebé sempre solien ésser els cantaires. Al bo i millor de la festa, algú dels grans s'adonava que la figureta del Jesuset havia desaparegut del bressolet. Tot era cercar-lo per ací i per allà i fer comentaris i més comentaris del cas. La cosa durava una bona estona, fins que un dels grans insinuava que havia vist com el Jesuset, tot solet, se n'havia anat del pessebre i s'havia posat a la butxaqueta de l'infant més petit de la colla, que ja expressament portava un vestidet amb butxaques. I, efectivament, el minyonet es mirava la butxaca i hi trobava la figureta, amb gran sorpresa de tota la mainada, que no se sabia explicar el cas. Se'ls explicava que precisament aquell dia havien calçat el Jesuset, que ja era un homenet que podia anar tot sol, i per això se n'havia anat del pessebre i havia cuitat a amagar-se a la butxaca del més menut. Des d'aquell dia calia adorar Jesús, no com a un infantó, sinó com a un home, i, per tant, hom ja podia desfer el pessebre i la coveta i posar-lo a l'altar. Hom deia, així mateix, que Jesús sempre cerca la innocència i que, portat per aquest afany, havia cercat el més innocent de tots els presents per companyó. I, un cop finit aquest acte de devoció casolana, hi havia cases que treien els principals elements del pessebre o bé en separaven alguna part, de manera que restés desballestat, perquè no pogués ésser fàcilment refet ni ensenyat a ningú.

La creença que el Jesuset fou calçat el dia de la Candelera havia estat força estesa. Moltes mares, per mica que resultés viable, esperaven calçar llurs infantons el dia d'avui.

Hom creu que avui és el darrer dia d'hivern. Hi ha una creença, comuna a molts pobles europeus, segons la qual, avui, l'ós, que ha restat tota la hivernada dormint dins d'una cova, es desperta. Aquesta fera es nodreix excessivament a l'estiu amb mires a acumular greix per a l'hivern. Arribada l'estació del fred, l'ós sol retirar-se a una cova i mentre dura el mal temps viu ensopit, consumint les reserves de greix acumulades durant l'estiuada. El dia d'avui treu la pota fora. Si troba que plou, que fa mal temps o que fa fred, es deixondeix i surt del seu cau per fer vida normal. Si, al contrari, nota que fa bon temps, se'n torna a jeure per una quarantena més de dies, cregut que la hivernada no s'acabarà fins aleshores. En tots els refranyers dels pobles llatins hi ha abundoses parèmies que es fan ressò d'aquesta creença. Vegeu les mostres que en donem en el refranyer.

Per a denotar que vers aquest moment de l'any el temps se sol abonançar i que acaba l'hivern, segons el dir popular, el refrany ens diu també:

Per la Candelera
l'ós surt de la cova,
i si veu que plou
no se'n mou.

Per la Candelera
l'ós surt de l'ossera,
i si troba que fa bo,
se'n torna a fer un gaitó (dormida).

L'ós ve a simbolitzar el geni de la vegetació, que resta esmorteïda i com suspesa durant les fredorades, i que reviu i es reviscola així que torna la bonança, assenyalada en aquest cas per la pluja fecundant i vivificadora.

En algunes versions forasteres de la tradició, el personatge mític que encarna el sentit de la vegetació és el llop.

Aquesta tradició té sabor molt arcaic, i bé podria reconèixer un origen protohistòric. El cristianisme l'ha relacionada amb la Mare de Déu i amb la festa que avui li dedica l'Església. Conten que l'ós, que dormia dins de la cova des de tota la hivernada, va saber que avui la Mare de Déu sortia de casa per anar al temple a purificar-se i a portar-hi el Jesuset. Afanyós de veure el Fill del Creador, l'ós va sortir del seu amagatall, va baixar fins a un camí pel qual havien de passar les divinals persones, i, en veure l'infantó, va restar-ne tan meravellat i admirat, que no va poder contenir un ronc de joia i de satisfacció. El Jesuset, que mai no havia sentit un ronc tan fort, es va espantar i es posà a plorar. La Mare de Déu, adolorida pel disgust del seu Fillet, no va comprende la bona intenció de l'ós i el va maleir amb aquestes paraules:

Ós ets,
ós seràs
i ós quedaràs.

I per això l'ós és un animal insípid i estrany, que ni és fera ni deixa d'ésser-ho. Si bé no es pot dir que sigui dolent, tampoc no és dels bons, i tot ell resulta poca-solta. Coneixem d'aquesta tradició un gran nombre de variants, que difereixen en els detalls, però coincideixen en el fons.

Pel Vallespir i en d'altres contrades de la carena pirinenca havia estat molt popular l'anomenat ball de l'ós.

A Prats de Molló feien el ball dels óssos. Quatre homes un xic tabeles feien el paper dels óssos. Per a fer-lo percebien un duro i unes espardenyes noves. Es vestien amb una pell d'ós i es cobrien la cara amb uns retalls de la mateixa pell. Portaven un bastó alt i feixuc a tall d'arma. A mig matí sortien cap a la muntanya. Anaven a una casa forana, on ja els esperaven, i feien un bon dinar un xic abundant de beure, puix que, segons el dir del poble, els qui representaven l'esmentat paper, si estaven una mica *engatats*, feien més l'ós. Vers les dues de la tarda baixaven a Prats. Des d'abans d'arribar-hi, el qui els menava anunciava llur proximitat. Sortia a rebre'ls quasi tota la població. Els óssos, en veure tanta gent, feien com si s'enfurissin i volguessin escometre-la. Els qui se sentien caçadors, ja els esperaven armats d'escopetes de pistó, els engegaven un tret i, si el dispar resultava, l'ós a qui apuntaven s'havia de donar per mort i caure estirat a terra. Si el tret fallava, l'ós tirava el seu bastó entre cames dels caçadors i en alguns casos els havia fet mal. Així es mataven els quatre óssos. Un cop morts, entre la multitud es produïa un clamoreig general de satisfacció i sorgia un gran aldarull.

Els óssos ressuscitaven al moment. Els caçadors se'ls feien seus i els passejaven tota la tarda, fent-los ballar al so d'una tonada força escaient. Els óssos es lliuraven a tota mena de trapelleries, d'excessos i de llicències, molt especialment amb les dones, a les quals atacaven furiosament així que en

El *Ball de l'ós*, de Prats de Molló, al Vallespir.

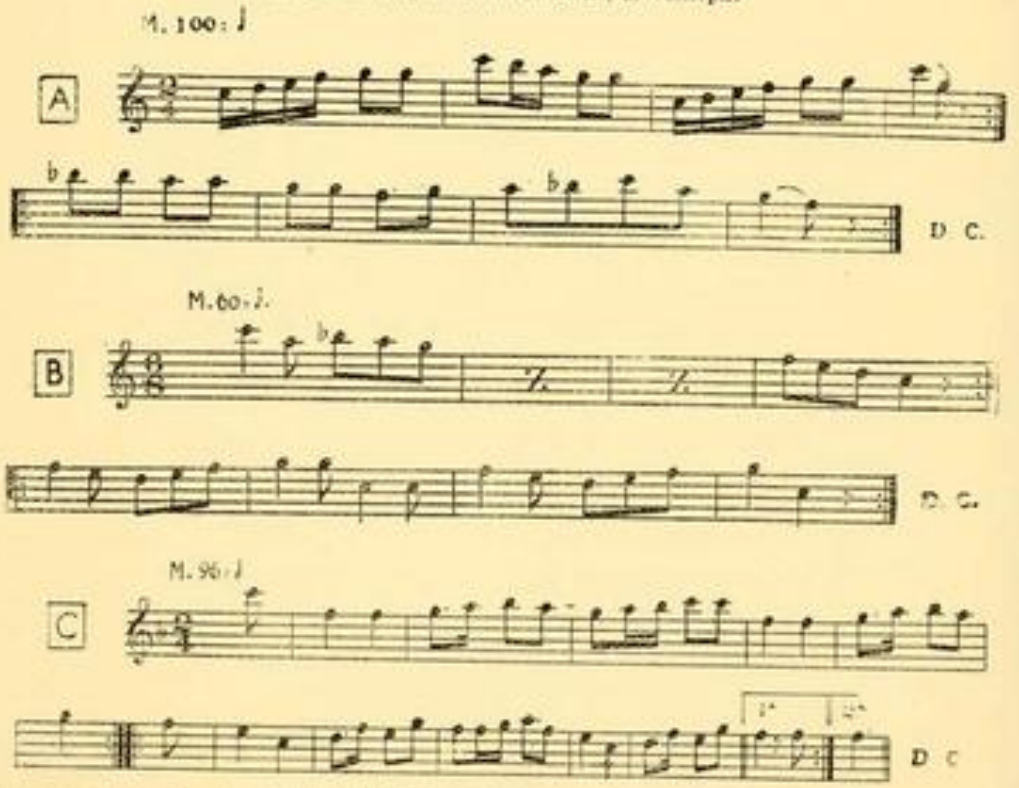

Tonades de passejar, de fer ballar i d'afaitar els ósos, de Prats de Molló. Recollides pel cap de cobla Albert Manyac i Mattes, de Ceret.

veien una. Durant tota la tarda es produïa un desori que portava tota la població en renou.

Quan les colles havien voltat prou pels carrers, feien cap a la plaça, on es simulava afaitar els ósos, l'un darrera l'altre. L'escena era feta de la manera més pintoresca possible i se li donava el grau de màxima comicitat, puix que constituïa l'episodi més important i principal de tota la facècia. En lloc de navalla, hom feia servir serres, destrals, ganivetes o d'altres atuells semblants. Els ósos es bellugaven, grunyien i bogejaven a fi de complicar l'operació. Tot

Batussa dels dallaires i la «fregona» de la representació de la cacera de l'ósssa d'Encamp, a Andorra.

el veïnat acudia a fer-se un bon tip de riure amb l'afaitada. Un cop finida, els ósssos, amb un bastó entravessat darrera del coll, feien una ballada per tota la plaça, que també constituïa un acte pintoresc. Acabada la representació, tots els que hi havien pres part activa ballaven un contrapàs dit de la revenja, perquè els ósssos es vindicaven del paperot que havien fet ballant en primer lloc i portant el pes del ball.

Als Banys d'Arles, el qui feia d'ós era només un. Sortia al bosc amb unes castanyoles; hi dinava i procurava amagar-se tant com podia per tal de fer-se de mal trobar. En havent dinat, sortien al bosc un gran estol de caçadors seguits d'una gran canilla que bordava i armava molta fressa. Així que un dels caçadors el veia li engegava un tret i l'ós havia de donar-se per mort. Duia el cos cobert amb una pell d'ós i la cara tapada amb un bocí de pell per l'estil. El minyó era lligat amb una corda i menat a la població, on el feien objecte de mil magarrufes. Ell, per la seva part, empaitava la gent, en especial les dones i els infants, i era el terror de la població. Un any un caçador va ferir seriosament el qui feia d'ós i les autoritats van privar la representació.

On el ball de l'ós prenia força importància era al llogarret andorrà d'Encamp, i era anomenat *ball de l'ósso*. Era fet en havent dinat als afores de la població, vora del riu Balira, en un prat riberenc que feia d'escenari, mentre el veïnat espectador se situava ençà del riu. Sortien dos minyons que feien el paper de dallaires i simulaven dallar el prat. Aviat es presentava la «fregona» — figurada per un fadrí vestit de dona, tan malforjat com sabia — cavalcant un ase tan petit, que les cames del genet tocaven a terra, de manera que, més que cavalcar, caminava amb el ruquet entremig de les cames. Figurava que anava a rentar roba al Balira. Entre els dallaires i la «fregona» sorgia una disputa. Ells, amb el picador de la rentadora, li ventaven

La mort de l'ósso de la representació de la cacera de l'ósso d'Encamp, a Andorra.

una solemne tunda. En aixecar-li la roba, mostrava els sotes coberts amb una pell de marrà que excitava la rialla de la multitud. Acabada la masega, sortia en escena un cavaller muntant un cavall, seguit d'un servent que manifestava certa recança, puix que havia sentit dir que per aquells verals voltava un ós. A un extrem del camp, amb cartó, havien guarnit com una mena d'arna d'abelles. Es presentava el qui feia d'ós i feia veure que volia treure la mel del rusc. En veure l'ós, sorgia el pànic entre els figurants. Sobtadament, es presentava un caçador que engegava un tret a la fera i la matava. Així acabava la farsa. Tots els figurants feien cap a la plaça, on iniciaven el ball que durava tota la tarda, i en el curs del qual els intèrprets de la facècia gaudien de certa ascendència que els donava to d'autoritat. No podien intervenir en la representació més que fadrins. Tots posaven tant d'enginy com sabien per a vestir-se i engiponar-se de manera que fos impossible identificar-los. Hi havia variants de la farsa en què, en comptes d'un cavaller, sortia un matrimoni de gent rica, vestits a l'antiga, amb luxe. Ella, que representava estar gràvida, sentia el desig capriciós de menjar mel i anaven a cercar-ne al rusc. Mentre forfollaven, es presentava l'ós. Aquesta representació es repetia per les Carnestoltes.

La gent d'Encamp creu que aquest ball recorda un cas real i que fou instituït per remembrar la gesta d'un brau caçador que va matar un ós molt gros que anava a atacar el senyor i la senyora de la gran pagesia de can Moles una tarda que sortien a passejar. Fins a la darreria de la celebració del ball, en aquesta població la gent de can Moles, acabada la representació, donaven una grossa coca, farcida, al grup dels actors, que se la menjaven en colla.

On el ball de l'ós s'ha conservat per més temps i amb més tipisme és a Arles de Tec i a Sant Llorenç de Cerdans, al Vallespir. Aquestes versions presenten detalls tan diferents de les altres que àdhuc semblen respondre a d'altres camps d'idees. Es caracteritzen per simular el casament de l'ós i no la seva mort. Intervenen d'altres actuants estranys que avui semblen accessoris a l'ós, però en un pla tan preponderant que ahir podien constituir el nucli principal i potser el més important de la cerimònia. Els actors rellevants de la representació són els següents: l'ós, vestit amb pell de xai burell i una capçana amb carota de pell de conill travessada per vius vermells i amb grosses dents de porc cosides a la geniva de la boca de la carota; la Roseta, que simula ésser la promesa de l'ós, figurada per un home vestit de dona amb roba blanca; quatre minyons, qualificats de *batedors*, que, a jutjar per llur nom, ahir devien fer una batuda pel bosc per acorralar la fera i per agafar-la viva; van vestits amb camises de dona i porten penjada al coll una grossa borromba. Es caracteritzen per portar al cap una estranya testa de fusta feta amb un barrilet damunt del qual hi ha pintades dues carotes, una a cada banda, de les quals sobresurt un gros nas de fusta. Per simular la cabellera estan cobertes amb forcs d'alls. La part del buc del barrilet no ocupada pel cap dels figurants està plena de serradures. Aquests personatges figuren, per tant, tenir dues cares: una al davant i l'altra al darrera. Un altre subjecte estrany, qualificat de tortuga, s'amaga dins d'un buc format per un barnillatge tot cobert de roba blanca. Intervé encara un personatge que actua com de menador de la facècia; va vestit de blanc i té la fesomia desfigurada per un gros nas de cartó.

La representació comença amb una passada de flabiol i tamborí, durant la qual el qui mena la facècia convida el veïnat al casament de l'ós amb la Roseta. La passada té lloc vers migdia i la representació comença a les dues en un prat immediat a la població, vora d'un pontet. Proper a aquest teatre natural posen uns quants cavallets de cartó que avui no tenen res a veure ni intervenen poc ni molt en la gresca, però que ahir devien jugar-hi el seu paper. Els quatre batedors, amb llurs testes de fusta amb dues cares, acorralen l'ós i el menen mig arrossegant cap a la població. Durant la masega, per acorralar i agafar l'ós, la tortuga es passeja per l'escenari i, quan l'han agafat, segueix la colla dels qui el porten. L'ós agafa la Roseta i els dos fan un ball rodó en una placeta. Ajudada pels batedors, la Roseta aconsegueix escapar-se de l'ós, el qual, quan se n'adona, s'enfureix i empaita les dones per emportar-se-les cap al seu cau. La cova de l'ós és figurada en una altra plaça, feta amb filat de filferro a tall de galliner i coberta amb

sacs de xarpellera. Les dones es tanquen a casa per salvar-se de la fúria de l'ós, que sempre assoleix agafar-ne alguna i se l'emporta a la seva cova, on l'afalaga i li dóna coca i vi bo. Un guardià no es mou del peu de la cova,

L'ós i el qui el mena, de la representació del *Casament de l'ós*, a Arles de Tec, al Vallespir.

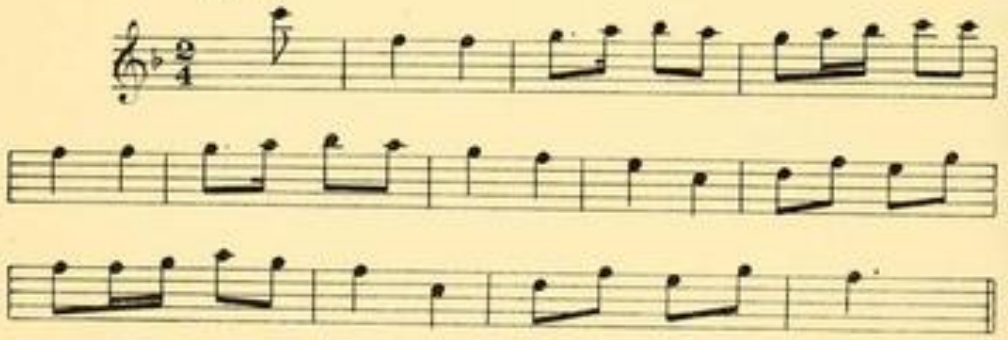

Passada del convit del *Casament de l'ós* d'Arles de Tec, al Vallespir, recollida per Violet Alford.

per ajudar la fugida de la dona haguda i empresonada per l'ós. Quan la fera s'adona que li ha fugit es posa furiós i surt de la cova i palpa la tortuga. Els batedors apallissen l'ós fins a reduir-lo i fer-lo caure estès a terra, però es refà i, en reaccionar, les emprèn a garrotades contra els batedors i no para fins que els desballesta les testes de fusta, de les quals, en desconjuntar-se, cauen les serradures i s'escampen per terra. L'ós acaba triomfant dels seus enemics, que ret i anorrea. Després fan un ball, que po-

dríem qualificar de germanor, en què intervenen tots els actuants; que un temps havia estat tradicional i que darrerament era un ball modern. Acaba la comèdia amb l'afaitada de l'ós, que remullen amb vi, simulen ensabonar-lo

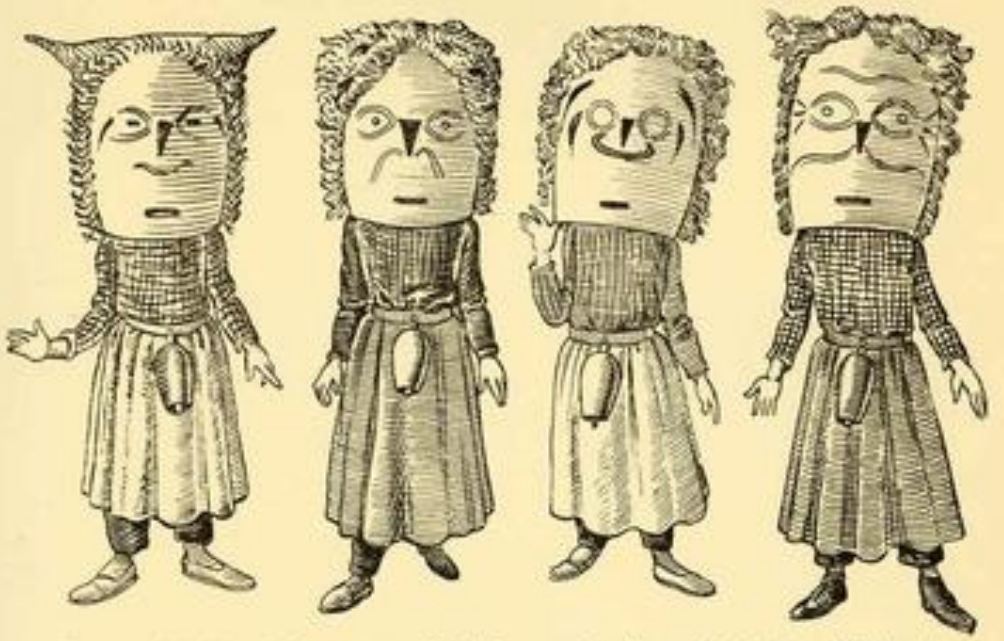

Els quatre batedors de la representació del *Casament de l'ós*, a Arles de Tec, al Vallespir.

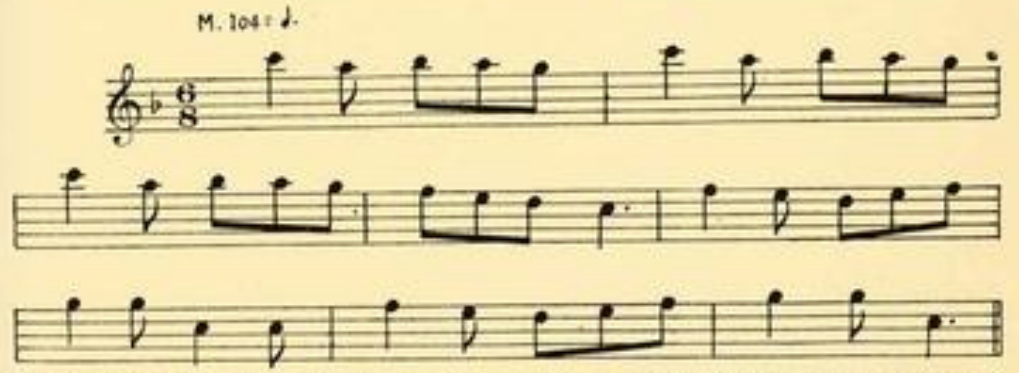

Melodia del ball de conjunt dels intervinents en el *Casament de l'ós* d'Arles de Tec, al Vallespir. Recollit per Violet Alford.

amb una poma i se serveixen d'una destral com de navalla. L'ós es torna a esmortuir, però es revifa en presentar-se la Roseta, i entre tots fan un altre ball, avui també modern i que ahir havia estat el contrapàs.

La representació de Sant Llorenç de Cerdans és molt semblant a la d'Arles, però no tan completa. No es figura la presa de l'ós ni surt la Roseta. La fera campeja per la població, empaita les dones que troba i les mena cap a la seva cova, on les obsequia amb llaminadures i vi blanc. També simulen afaitar-lo.

Fins no fa gaires anys, en diverses poblacions empordaneses, avui a la tarda sortien els nois formant grups i feien ballar l'ós. Un d'ells, cobert amb una pell d'ós i amb una testa de cartó semblant a la de la bèstia, ballotejava amb un bastó entravessat pel clatell. Aquesta mena de joc infantil és, sense dubte, la darrera resta a casa nostra de la vella representació de la cacera de l'ós.

La *tortuga*, l'ós i la *Roseta* de la representació del *Casament de l'ós*, a Arles de Tec, al Vallespir.

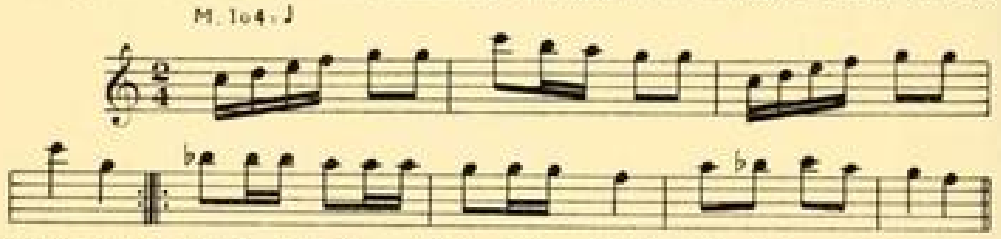

Melodia del *Ball de l'ós amb la Roseta*, d'Arles de Tec, al Vallespir. Recollida per Violet Alford.

Aquesta representació havia estat estesa per diverses contrades pirinenques, d'ençà i d'enllà de la gran carena, potser més per la part francesa que per la península. Hi ha autors que la relacionen amb la rondalla d'en Joan de l'Ós, fill d'una donzella i d'un ós que se'n va enamorar i se la va emportar al seu cau. L'heroi, quan fou gran, per tal d'alliberar la seva mare del jou bestial del seu pare, el va matar. Aquesta rondalla forma part del fons comú de la rondallística universal i no té res a veure amb la figuració, que, tan arcaica com la contarella, respon a una altra concepció ben diferent.

Els batedors, amb testes de fusta amb dues cares, poden ben recordar les divinitats bicèfales que intervenien en cerimònies i ritus màgics encaminats a provocar i afavorir l'advenir de la primavera. Aquests subjectes mítics posseeixen una doble personalitat figurada plàsticament per les dues

cares: una que vol representar la vegetació passada i caduca, i l'altra, la primaveral, que hom tracta d'afavorir. Aquestes concepcions, que arrenquen d'un passat molt pregon en les cultures clàssiques, van plasmar en la figura del déu Jano, que es distingia per ésser el que tancava l'any vell i obria el nou. Una de les cares, rònega, arrugada i ingrata de veure, mirava l'any vell que se n'anava, i l'altra es dirigia cap a l'any nou, fresca, regalada i riallera.

Arreu d'Europa hom troba restes de cerimònies màgiques, encaminades a afavorir l'advenir de l'any, que tenen lloc vers la primeria de gener per efecte de la calendació moderna del temps, del tot arbitrària al curs de l'any agrícola i ramader, i que originàriament coincidien amb les dates pertinents al sentit i significat que hom els donava. Creiem possible que el nostre ball de l'ós, comú a molts pobles europeus, recordi una cerimònia màgica del tipus referit, sobretot la versió d'Arles de Tec. La presència dels subjectes bicèfals en pot ésser un indici. Cal remarcar, no obstant, que la intervenció de tants personatges amb dues cares no resulta gaire explicable.

El ball de l'ós també s'havia fet a Andorra la Vella, on el representaven precisament pel dos de gener, circumstància que afavoreix la suposició que pot tractar-se d'una cerimònia de traspàs de l'any vell al nou. Fa molts anys que no es representa i gairebé no hi ha ni record de com es desenrotllava; d'ací que no en parléssim en tractar d'aquest dia.

El ball de l'ós també sortia molt per les Carnestoltes, i en tornem a parlar dins del capítol vinent quan tractem de la mort de l'Hivernàs.

A Barcelona, avui, se celebrava el cinquè ball de disfresses de la Llotja.

Segons la veu popular, en el segle XVIII la ciutat de Valls va ésser víctima d'una terrible epidèmia, per a la qual no hi havia manera de trobar remei ni al cel ni a la terra. Un vellet va recordar-se d'una imatge de la Mare de Déu, aleshores oblidada i abandonada, que, segons havia sentit dir als seus pares, concedia tot allò que se li demanava. La van cercar, la van trobar i la van passejar en solemne processó. Des d'aquell dia no va produir-se cap més defunció i tots els malalts van guarir-se ràpidament. El senyor de Castellvilar, En Guillem Desvalls, es va comprometre a pagar les despeses d'unes festes solemnials, dedicades a aquella imatge, que era la de la Mare de Déu de la Candela, a condició que el poble continués celebrant-les cada deu anys. Encara avui dia la ciutat de Valls celebra festes extraordinàries per la Candelera tots els anys que acaben en un.

Diu la veu popular que, en passar la processó que conduïa la imatge de la Mare de Déu, tots el malalts es van aixecar i van sortir per balcons i finestres a fi de veure-la, i que tants com la van veure restaren guarits al moment. Com a signe de màxima devoció, els fidels van posar una candela encesa en mans de la imatge, candela que va durar tot els curs de la processó, malgrat que per raó de la seva mida s'havia d'acabar al cap de poca estona d'haver sortit el concurs del temple. Aquest miracle va ésser considerat com a indici que el flagell fóra conjurat pel cel. Fou també per això que la imatge va rebre el títol de *la Candela*.

Les primeres festes van celebrar-se l'any 1791 amb molta solemnitat.

Hi van prendre part diferents balls representatius: el dels cavallets, el de les gitanes, el dels bastons, el dels moros i cristians i el dels valencians. Aquest últim ball acabava amb una torre. Tres dels ballaires pujaven damunt de les espatlles dels companys, agrupats i formant pinya, i el capdanser s'en-

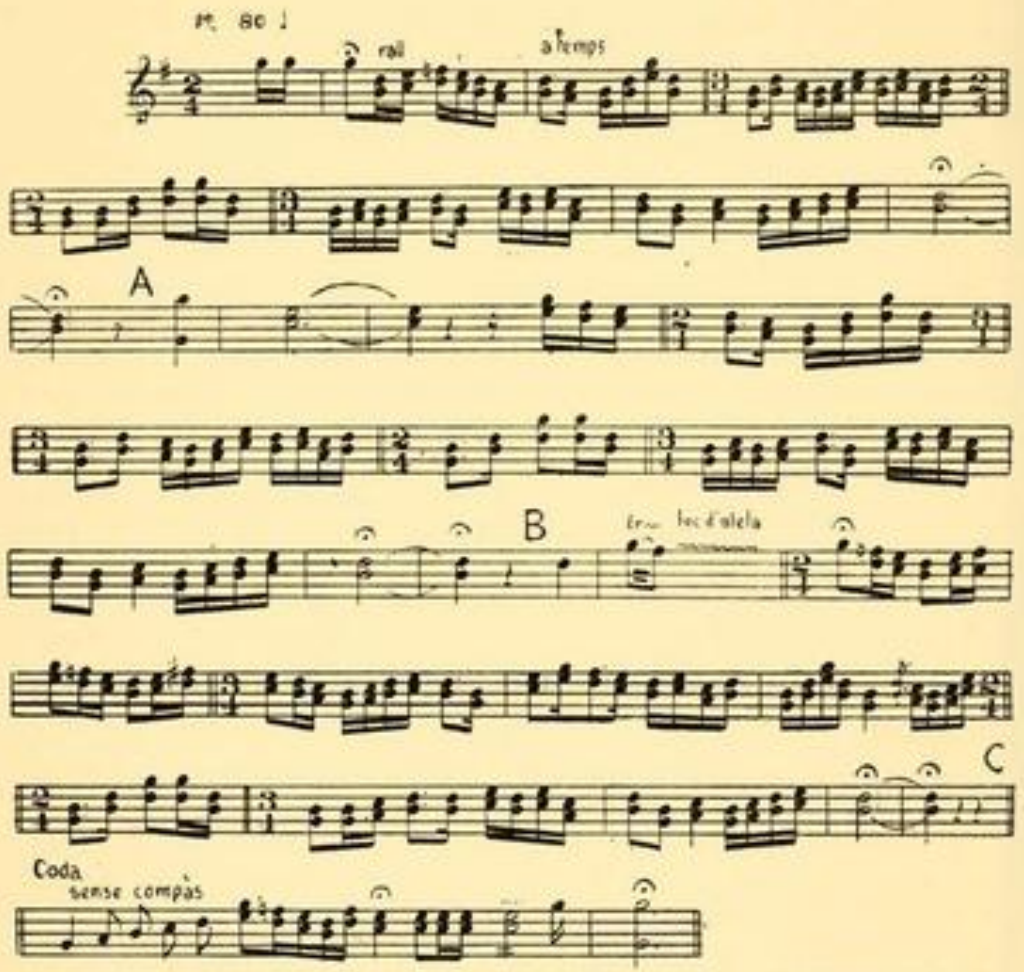

Tonada que toquen les gralles mentre s'aixeca un castell. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

filava damunt dels tres. Per tal de palesar i exterioritzar més llur agraïment a la Mare de Déu, van estimular-se a fer la torre com més alta i més ardida millor, i així arribaren a instituir un exercici gimnàstic popular de gran mèrit i de molta ardidesa, únic al món, conegut pels castells i més encara pels *Xiquets de Valls*. Tot l'estímul de la dansa fou concentrat en la figura final, fins al punt que la torre va absorbir el ball, avui completament desaparegut.

De danses que acaben amb una torre final se'n troben d'altres a casa nostra mateix i en diversos pobles estrangers, però cap no passa dels tres pisos i àdhuc hi ha llocs en què, per tal de donar-li estabilitat, fan la torre al voltant

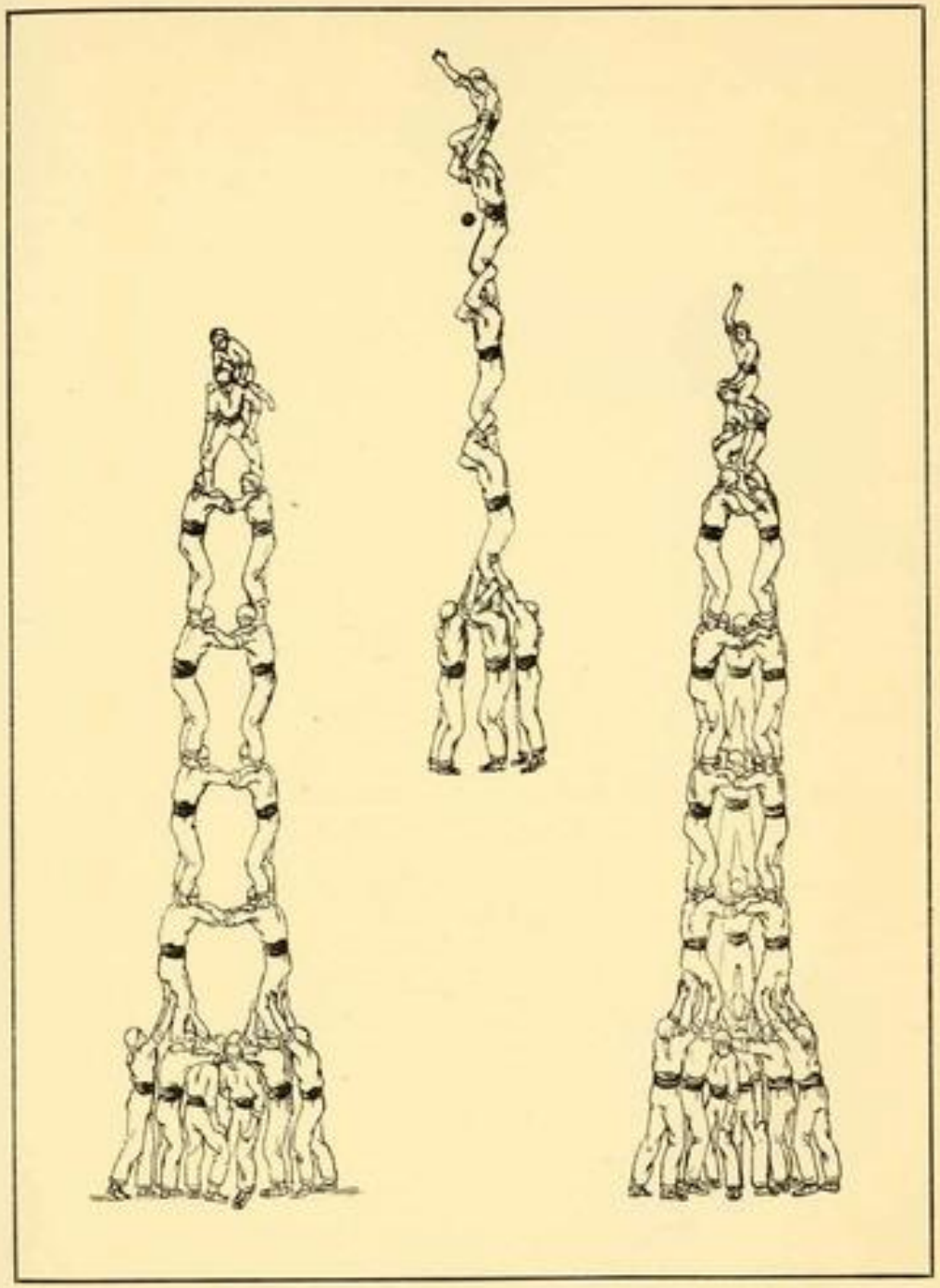

Exercicis dels castellers: la torre de set, el pilar de cinc i el tres de set.
Vegeu l'explicació en la pàgina 954.

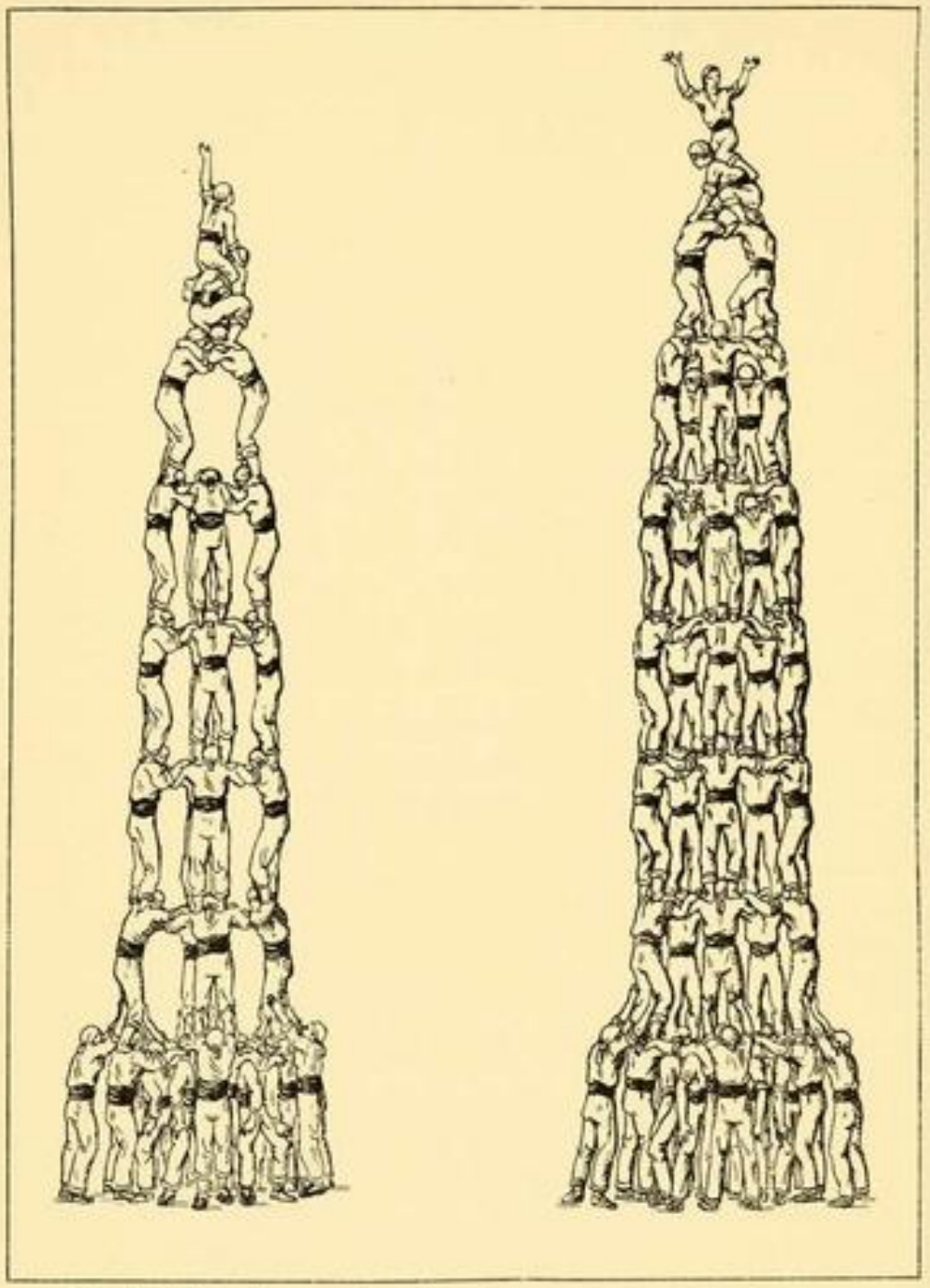

Exercicis dels castellers: castells qualificats de quatre de vuit i de cinc de nou.
Vegeu l'explicació en la pàgina 954.

Exercicis dels castellers: castell qualificat de quatre d'onze. Vegeu l'explicació en la pàgina 954.

d'un alt bastó que li fa com d'espinada o d'eix. Cap d'aquests exercicis no és, ni llunyanament, comparable als castells del xiquets. Els castellers d'avui fan tres tipus d'exercici: *el pilar*, quan cada pis està format per un sol castell; *la torre*, quan els pisos són de dos, i *el castell*, quan els pisos passen d'aquest nombre. El pilar també és qualificat *d'espadat*.

Hom calcula els castells per l'alçada en pisos i pel nombre de castellers que formen cada pis. El *tres de set*, per exemple, és el castell en què cada

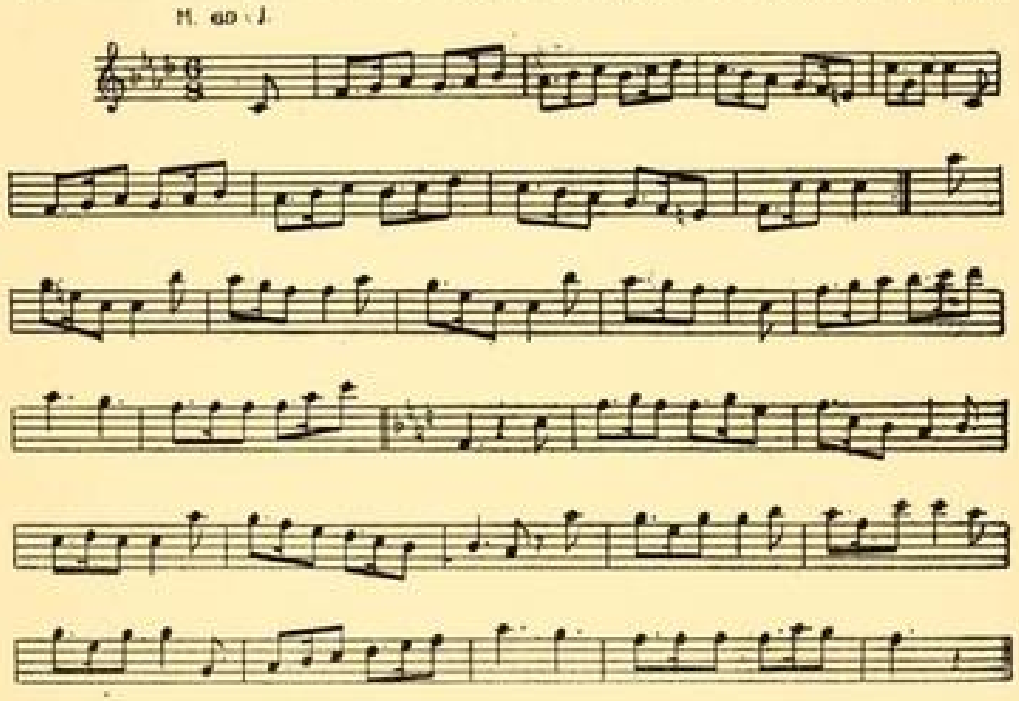

Melodia de la *Moixiganga* de Valls, recollida per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

pis està format per tres homes i en té set d'alçada; el *cinc de vuit* és aquell en el qual cada pis es compon de cinc homes i té una alçada de vuit pisos. Es fan castells amb *pilar al mig*; aixequen alhora un pilar i un castell que es basteix al seu entorn; en desfer-se el castell resta el pilar erecte, que se sosté mentre ho permet la resistència dels castellers. Els castellers que formen la base del castell i que toquen a terra són qualificats de *baixos*. Només posen a contribució la força, car no els cal enginy. Els qui pugen al seu damunt són el *dosos* i constitueixen la clau del castell, puix que en sostenen tot l'equilibri i tota la balançada i gairebé el pes sense tocar a terra ni comptar amb una base ferma i immòbil. Els que segueixen són qualificats de terços, quarts, cinquens, etcètera. Els pisos alts redueixen el nombre dels qui els formen. Hi ha casos en què el penúltim s'aclofa i rep el qualificatiu de *cassola*. El darrer pis el forma un infant qualificat d'*anxeneta*, nom arcaic del terme penell. A voltes imita aquest estri, obrint i tancant els braços per a simular el moviment de la veleta. La supervivència d'aquest nom aplicat a l'infant que corona aqueixes

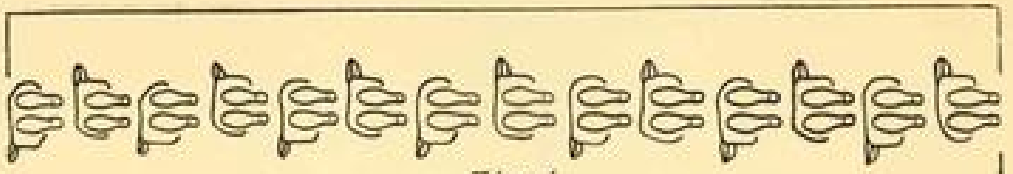

Fig. 1

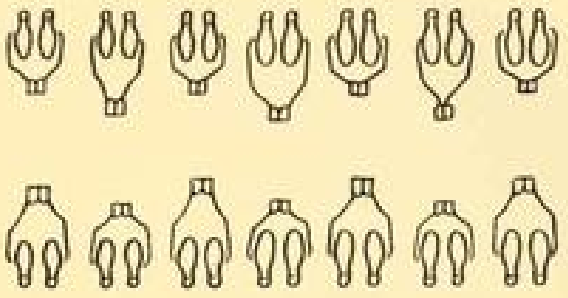

Fig. 2

Fig. 3

Gràfics i figures de la *Moixiganga* de Valls. Vegeu l'explicació en la pàgina 955.

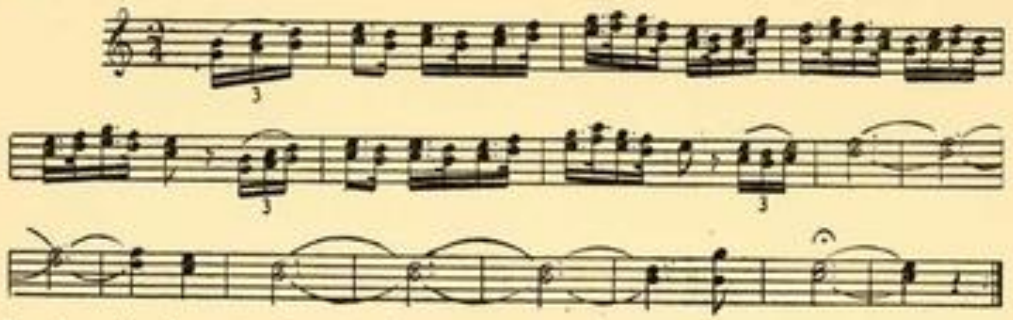

Toc de gralles, denominat *Les matinades*, que es feia entre les tres i les quatre de la matinada per anunciar la festa i despertar l'alegria entre el veïnat. Comú a moltes poblacions del Camp de Tarragona i del Penedès. Recollida pel mestre J. Tomàs.

construccions de carn humana sembla revelar una antiguitat, que documentalment no es confirma. Hi ha anxenetes de cinc anys.

El període de més esplendor dels castellers fou el comprès entre l'any 1850 i el 1870, i va ésser a la festa major de Tarragona on van aixecar els castells més alts i valents: el *quatre d'onze* i *el pilar de set*. En parlem en tractar d'aquesta festa, que s'escau el 23 de setembre.

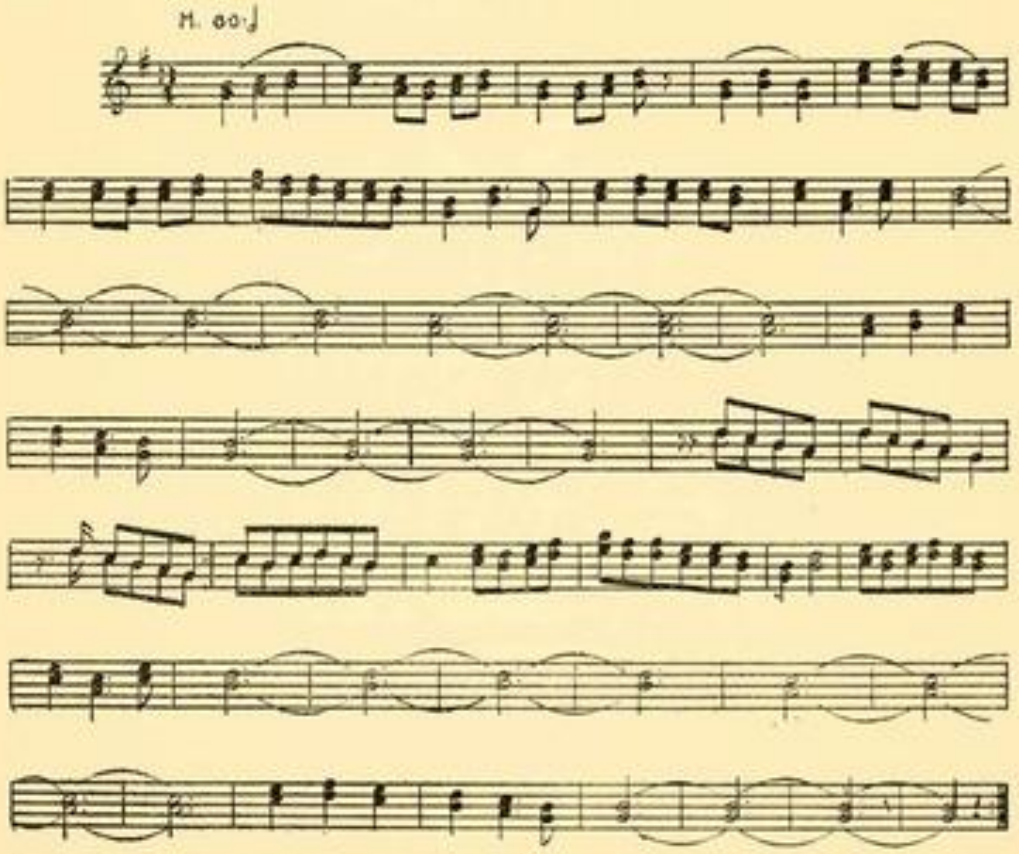

Tonada de gralles per a acompanyar la processó. Popular en moltes poblacions del Camp de Tarragona i del Penedès. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

Com si l'exercici no fos d'ell mateix prou difícil i arriscat, els castellers encara hi fan filigranes. Aixequen castells *per sota*, és a dir, primer l'anxeneta i davall seu el del pis de sota, i així tots els altres van alçant el castell a plom, amb una ostentació extraordinària de força i d'equilibri. També fan caminar els castells. Una altra filigrana consisteix a beure vi en porró els qui forman un pilar. Comença el baix, i l'un darrera l'altre fan pujar el porró

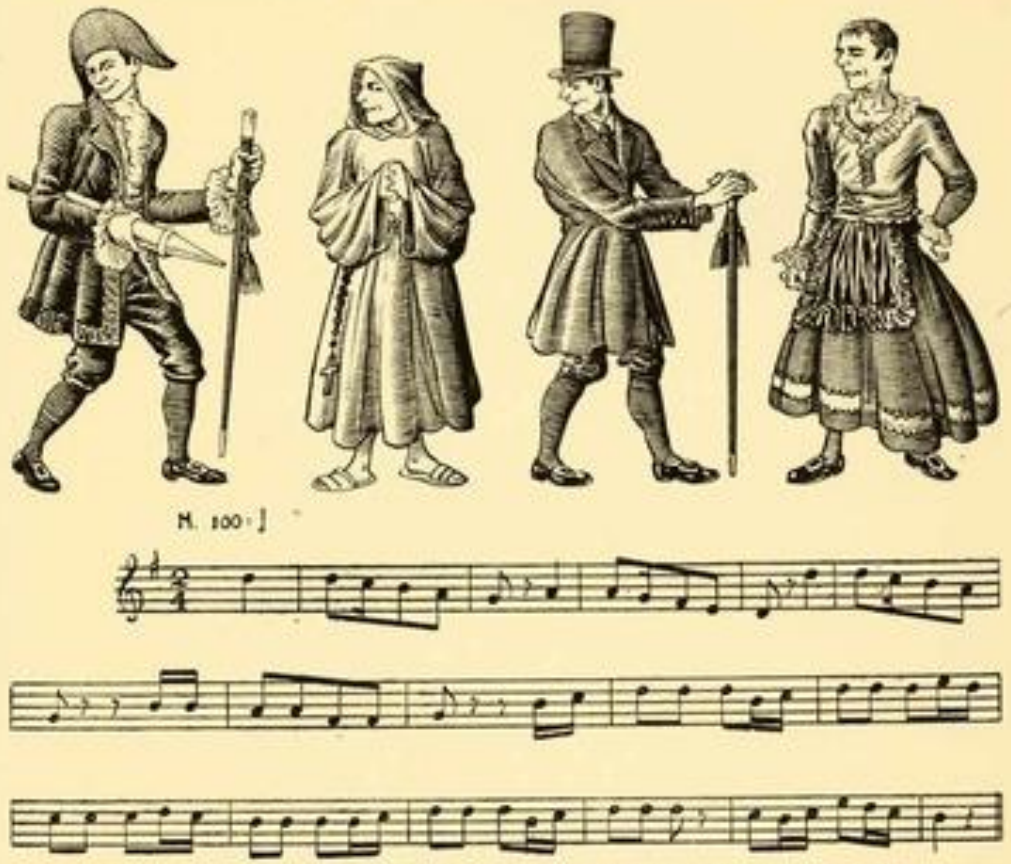

Personatges i melodia del *Ball de la Candela*, de Valls. Recollit per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

fins a l'anxeneta, el qual, quan ha begut, el llença a fi d'estar prou desembarassat en baixar. Els castells s'aixequen al so de tonades de gralla molt típiques, que donen delit als castellers i vénen a constituir com l'ànima d'aquestes atrevides construccions. Els castells concorren a la processó i a voltes han entrat dins del temple, on s'han aixecat ardits i arrogants, per bé que no gaire lluny del cancell.

Les torres que coronen algunes danses, que, com hem dit, són comunes a diferents pobles, semblen encloure un origen màgic. Formaven part d'antigues cerimònies agràries i tractaven de provocar el creixement dels vegetals, imitant la idea de la creixença i de l'elevació, així com les curses tractaven de provocar-ne el creixement ràpid per una acció d'accelerament.

Consta que per les festes de l'any 1861 ja va sortir la *Moixiganga*. Aquesta representació té també caràcter gimnàstic i sembla que en altre temps havia acabat així mateix en una torre. Fa ben poc temps que encara es ballava a Igualada i finalitzava amb un castell. Qui sap si en altres temps el ball de valencians, del qual deriven els castells i la Moixiganga, havia tingut una relació que avui ignorem. La Moixiganga representa quadres plàs-

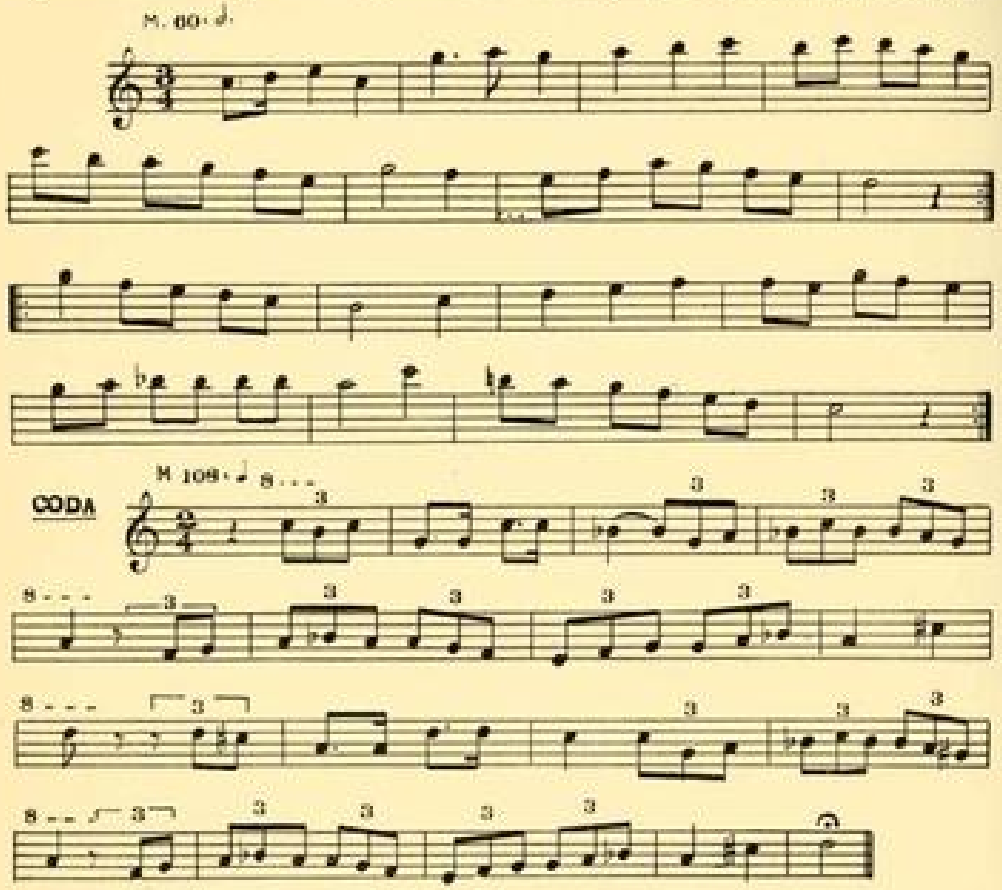

Melodia del *Treure ball*, de Terrassa, recollida per Josep Soler i Camillo.

tics, la majoria de sentit religiós, que tracten de figurar escenes de la Passió de Jesús. Hi ha variants en què un dels personatges fa el paper de Jesús i va vestit una mica diferent dels altres. El repertori consta de nombrosos quadres, alguns d'ells de molta plasticitat. Es fan al so de gralla i la tonada és verament notable dins d'una graciosa rusticitat. Formen el conjunt cosa d'una vintena de ballaires. Van vestits de manera pròpia. La versió de Valls, de què parlem, no és pas de les més típiques quant a la indumentària. Com els castellers, la Moixiganga anava a la processó i entrava a l'església, on feia les seves evolucions al so, estrident i dolç alhora, de les gralles.

L'any abans indicat va sortir també el *Ball de la Candela*. Figurava el miracle que explica la tradició, representat de manera viva dins del pla

popular i vulgar d'aquesta mena de representacions. El ball, a desgrat d'allò que tenia de grotesc, despertava el fervor del poble i la seva representació constituïa com un acte de religiositat i al mateix temps com el compliment d'un acte de litúrgia popular, dintre d'un pla purament seglar.

Gràfics i figures del *Treure ball*, de Terrassa. Vegeu l'explicació en la pàgina 955. Recollit per Josep Soler i Camillo.

En eixint d'ofici, a Terrassa, havien sortit les donzelles a *treure ball*. Vestides amb llurs millors gales i acompanyades de llurs galants, anaven en parelles a la casa comunal i s'aplegaven a la sala major. Quan hi eren totes, presidides pel batlle i seguides per la cobla, sortien a la plaça, feien un parell de passades, i acte seguit s'iniciava el ball. Els balladors es treien el capell, que durant tot el ball sostenien galantment amb la mà dreta a

l'alçada de l'espatlla, i no se'l tornaven a posar fins que acabava la dansa. Treien ball tres diumenges seguits; el diumenge anterior n'havien tret les

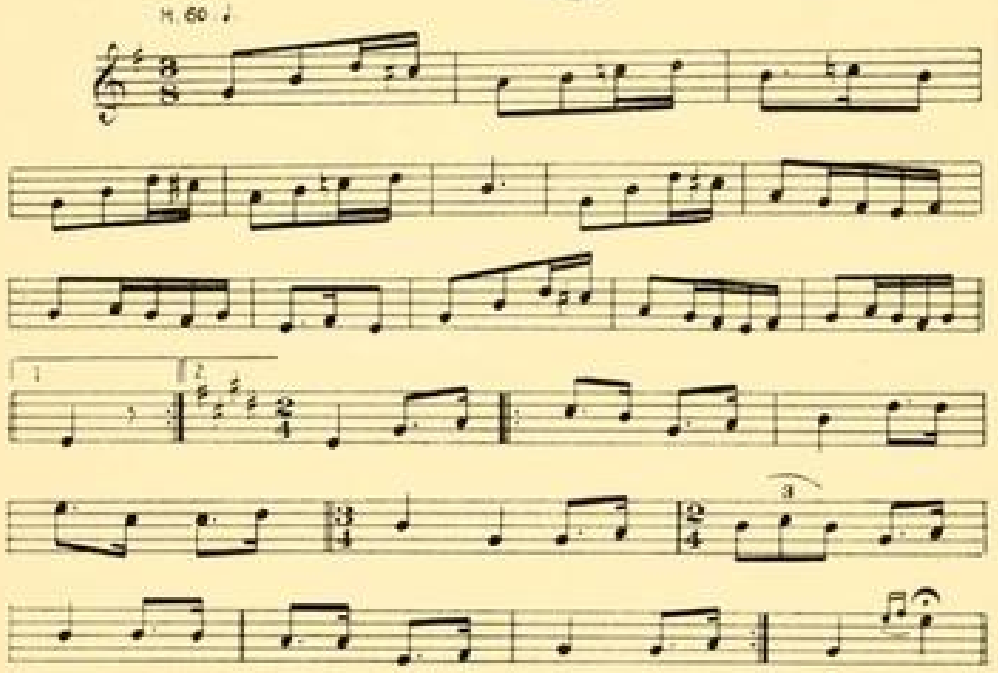

El *Ball de l'espolsada* del *Jovençà* i la *Jovençana*, de Viladecans, al Baix Llobregat, recollit per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

casades amb els respectius marits, i el vinent en treien les minyones i la gent de condició més humil de la població.

La tarda d'avui, als pobles de Gavà i de Viladecans, tenia lloc l'anomenat *ball del sac*, organitzat per la *junta del sac*, que era la que tenia al

seu càrrec la tasca d'organitzar les Carnestoltes. A mitja tarda, la junta portava a la plaça un pa de mida immensa, que havia arribat àdhuc a pesar mitja arrova, i repartia a tothom, especialment a les balladores, *pa i torrat*, consistent en avellanes i ametlles torrades. Aquest convit comportava l'anunci de la immediata visita de la junta per les cases i masies del terme amb la finalitat de captar per a l'organització de les festes i, a més del convit, a prendre-hi part. Com que el ball era fet al so de cornamusa o sac de gemecs i la junta, quan sortia corporativament, també anava presidida del cornamusaire que feia música, d'ací el qualificatiu de sac aplicat al ball i a la junta. Durant aquest ball, els qui havien estat prèviament escollits per a fer el paper de jovençà i de jovençana, que calia que sabessin força de ballar i sobretot d'espolsar, moviment de dansa que consistia a sotragar ràpidament i graciosa el peu sense perdre el ritme, mostraven públicament llur enginy, i si els jovençans no en sabien prou o no resultaven prou destres a espolsar, eren ensinistrats i corregits per part dels vells acreditats com a bons ballaires.

A Esponellà, durant l'ofici, beneïen tortells. Després de la funció religiosa els fadrins ofrenaven els tortells beneïts a les donzelles, les quals els rebien amb molt goig. Les fadrines obsequiades feien un ball amb els fadrins que els havien fet el present, i durant tota la dansa elles lluïen el tortell ostensiblement. Finit el ball, hi havia parelles que es menjaven el pastís a la plaça mateix, mentre que d'altres anaven a casa de la noia, on se'l menjaven aleshores o com a llevant de taula del dinar. La dansa era coneguda per *ball del tortell*.

Feia la seva festa el llogarret de Llarvent, on ballaven el *ball de punta i taló*.

Avui feia la seva festa el llogarret tarragoni d'Ametlla d'Ebre. Les majorales donaven candeles als fadrins pels quals sentien preferència. Finit l'ofici, tenia lloc una processó a la qual concorrien tots els joves que havien rebut una candela, que portaven encesa, com també la hi duien les majorales. De retorn de la processó, feien una dansa davant de l'església, a la qual només podien prendre part els fadrins que havien estat obsequiats amb una candela, car aquesta venia a constituir com una mena de convit al ball, fet per les majorales.

Feien ballades de jota a la plaça. La fadrinalla engegava una gran quantitat de piules, carretilles i petards als peus de la majorala de la festa amb intent de cremar-li les faldilles, i ella tenia en gran goig i honor que les hi cremessin. No cal dir, però, que tan bon punt se li encenien, tots els qui es trobaven presents feien els possibles per apagar-les-hi.

Al llogarret valencià de Torrent havien celebrat la *festa de la primera flor*. La fadrinalla, la vigília, sortia a fer una forada i a cercar branques d'ametller ben florides. Al vespre tornaven a la població en carros ben guarnits i engalanats amb branques florides. Les anaven a oferir a llurs estimades i a les donzelles en general, a les autoritats i al senyor rector. Les fadrines portaven els rams a l'església i n'adornaven la imatge de la Mare de Déu del Roser.

El dia d'avui feien una gran processó, la qual era presidida per la imatge de la Mare de Déu tota voltada de flors de les ofrenades amb prodigalitat pels fadrins. En aquesta processó intervenien de manera especial les fadrines.

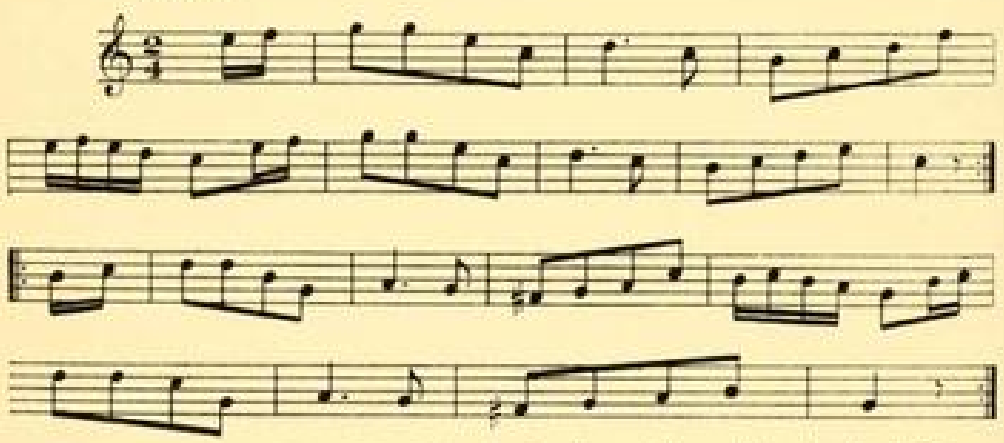

El *Ball del Tortell*, d'Esponellà, al Gironès. Recollit per l'autor. Transcripció melòdica del mestre J. Tomàs.

Avui celebrava la seva festa la prohomenia d'Anglesola, tribunal popular que exercia justícia en el civil i en el criminal i que gaudia de gran crèdit i reputació per la seva gran equanimitat i per la claredat de seny i de judici amb què exercia la justícia. Els càrrecs eren fixos i vitalicis. Tenien per patrona la Mare de Déu del Roser i ostentaven uns rosaris a l'escut. Avui feien una festa solemne. Després de l'ofici, els prohoms es reunien a la sagristia

i amb tota solemnitat eren nomenats entre ells els que calia elegir per a ocupar les vacants, degudes a la mort d'algun germà. També era elegit el prohom que havia de guardar la imatge propietat de la confraria, que cada any era estatjada a casa d'un germà diferent. El prohom més vell exercia com de primer sobreposat per dret propi i, com a tal, gaudia del privilegi de tenir a

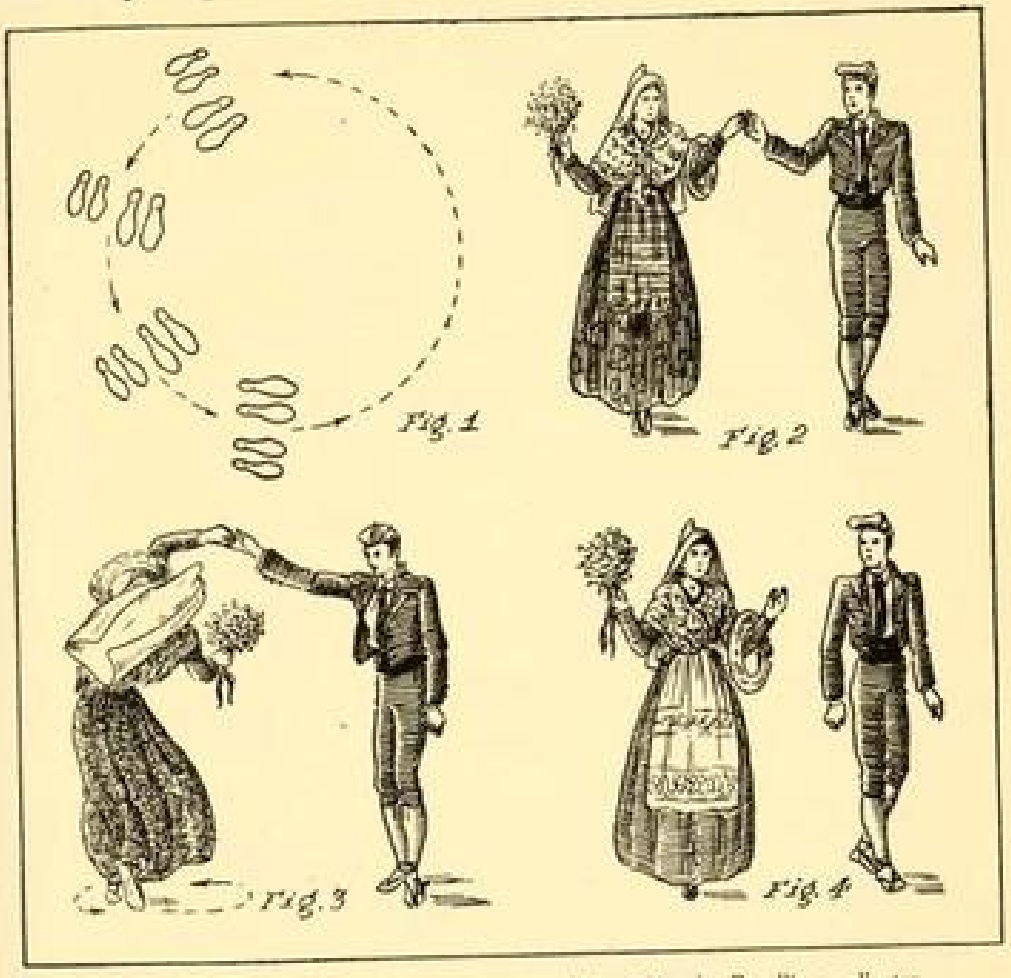

Gràfics i figures del *Ball del Tortell*, d'Esponellà, al Gironès. Recollit per l'autor. Vegeu l'explicació en la pàgina 956.

casa una imatge de la Mare de Déu, propietat de la institució, especial per al cap dels qui la regien. També fixaven i determinaven un dia per a la celebració d'una funció de difunts en sufragi de les animetes dels prohoms traspassats. Aquest dia, en solemne processó, anaven a cercar la imatge a casa del prohom que l'havia guardada durant l'any. La duien al temple perquè presidís la festa des de l'altar. Finida la funció, era conduïda, també en processó, a casa del qui havia estat designat per a guardar-la aquell any. El títol de prohom era tingut en gran dignitat i molt més estimat que el de qualsevol altre càrrec públic.

A Lleida celebren la festa de la Mare de Déu del Blau, que la tradició rodeja d'una graciosa llegenda i que els lleidatans d'ahir veneraven i invocaven molt perquè els ajudés en trasbalsos i mals trànsits de tota mena. Aquesta imatge havia embellit la Seu antiga, i quan aquest temple fou convertit en fortalesa, va ésser baixada a la ciutat, i el poble seguí venerant-la. Conta la llegenda que foren encarregades amb certa pressa dues imatges a un escultor de molta fama. Com que el temps apressava, l'escultor, a fi de tenir-les enllestides dins del termini fixat, en féu fer una per l'aprenent. El deixeble tenia més enginy que el mestre i feia una obra

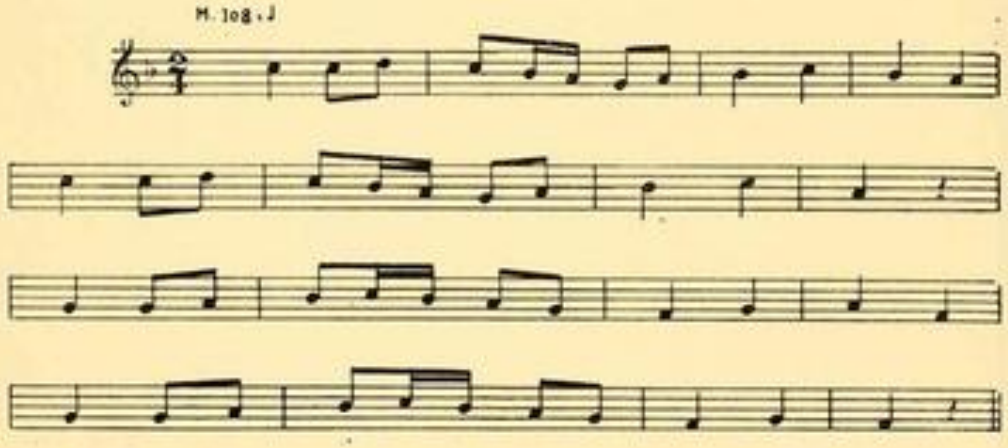

Tonada del *Ball de punta i taló*, al Pallars. Transcripció melòdica de Ricard Llansà.

força millor i més reeixida que ell, motiu pel qual l'escultor sentia tanta enveja que no podia arribar a contenir-la, i per això un dia, irritat i exasperat, va tirar el martell damunt de la imatge obra del deixeble amb desig de malmetre-la; però no aconseguí el seu propòsit, puix que la figura va restar sencera igual, per bé que en el lloc de la cara on va rebatre l'eina va sortir-hi un blau, i d'ací que el poble adjudiqués a la imatge del deixeble el qualificatiu de Mare de Déu del Blau i que la fes objecte de gran veneració.

Mare de Déu de la Llet: Avui també celebra la seva festa la Mare de Déu de la Llet, venerada en molts indrets de casa nostra. Hom la invoca perquè augmenti el cabal de la llet a les dones que crien, i la tenen per patrona i advocada les dides. És corrent que les dones que crien i tenen poca llet li ofereixin ciris, que avui fan cremar davant de les imatges marianes d'aquesta advocació. També és costum que cantin o que facin cantar els goigs.

En altre temps era creença estesa, entre les mares, que per a ésser bones lleteres els calia ensenyar els pits a la Mare de Déu de la Llet. Aquesta creença va motivar el costum, entre les dones que criaven, d'anar a l'església amb llurs infantons i donar-los el pit davant de la imatge, a fi que, si tenien

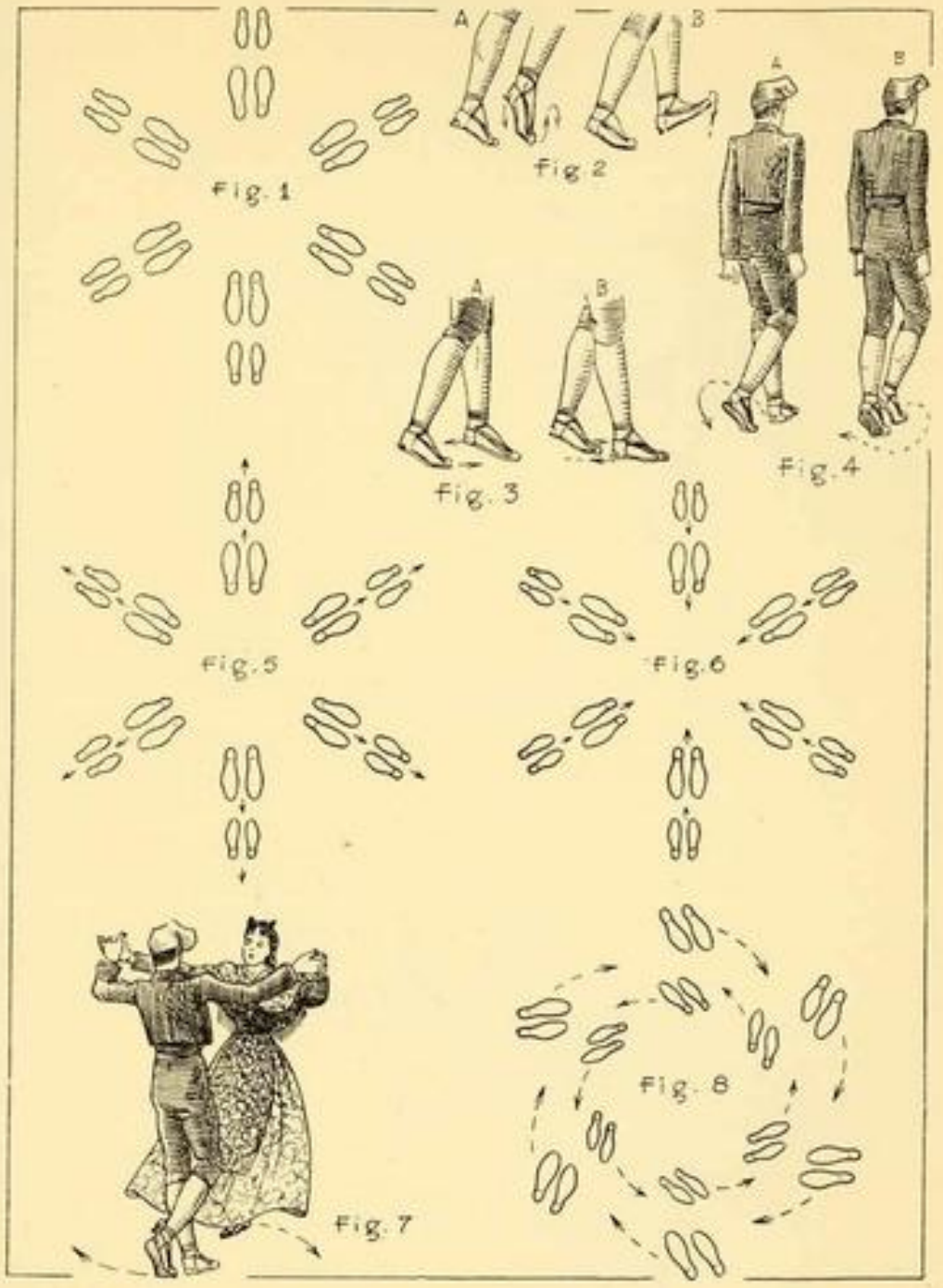

Gràfics i figures del *Ball de punta i taló*, de Llarvent, Pallars. Recollit per Enric Vigo. Vegeu l'explicació en la pàgina 955.

poca llet, els en fes venir més, i si ja en tenien a bastament, no els en fes perdre gens ni els la fes recular durant tot el període d'alletament.

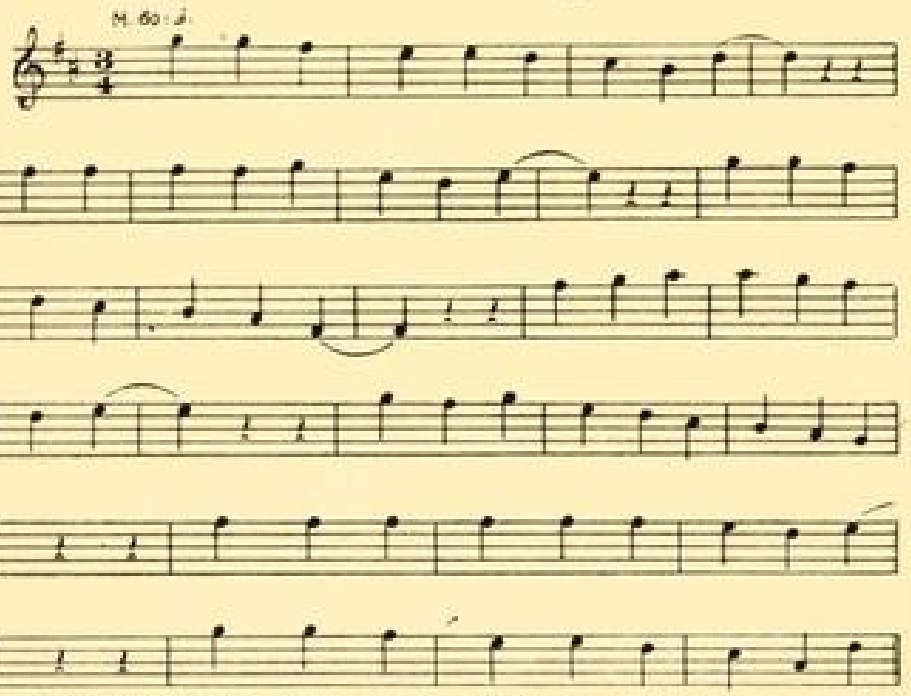

Ball de la Candela, de l'Ametlla de Mar, al Montsià. Recollit per l'autor. Anotació melòdica del mestre J. Tomás.

Al carrer d'En Robador, de Barcelona, hi ha una capelleta on fins fa poc s'havia venerat una imatge de la Mare de Déu de la Llet, que va ésser tro-

bada dins d'un pou, i d'ací que hom també l'anomenés per la Mare de Déu del Pou. Aquesta imatge havia gaudit de molta devoció entre les dones del Raval, que el dia d'avui li portaven molts ciris i acudien a cantar els goigs davant de l'esmentada capelleta. Era corrent que portessin una cadireta per a seure i que hi anessin amb llurs infantons, als quals donaven també el pit davant de la imatge. Cap a darrera hora de la tarda i al vespre el carrer esdevenia intransitable de tantes dones com formaven grup, assegudes tan a la vora de la capelleta com podien.

La Mare de Déu de la Llet, segons una estampa que il·lustra els seus goigs. (Col. de l'autor.)

Antigament les dones que criaven portaven un ciri a la Mare de Déu. Si no el podien fer cremar davant de cap imatge de la Mare de Déu de la Llet, l'oferien a qualsevulla altra imatge mariana. Creien que si no complien aquesta devoció, l'infant se'ls moriria i la llet se'ls tornaria aigua. També fou costum, en eixir de casa per primera vegada després de l'infantament, demanar un xavo a la primera dona que trobaven pel carrer, encara que fos desconeguda. Com que tothom sabia la raó per què el demanaven, ningú no el negava per pobre que fos. La mare el foradava amb un clau i, mitjançant un fil de seda vermella, es penjava la moneda al coll a tall de medalla. Hom creia que aquesta pràctica feia ésser les dones molt bones lleteres i feia així mateix que els infants fossin ben mamadors. Hom creia també que, si no ho haguessin fet així, abans de tornar a casa els hauria caigut una teula al cap.

Les dones que criaven, avui es feien un bon tip d'avellanes, ametlles o nous i bevien aigua de fonoll sense escatimar-la, cregudes que així augmentaven el cabal de llet.

Per ésser la primera festa de la Mare de Déu, hom té per pecat el pastar. Diuen que el pa pastat avui es floreix fàcilment i fa mal de ventre a qui en menja.

Hom creu també que avui comencen a fer olor les violetes boscanes, que només llancen perfum just fins per la Mare de Déu de març.

Els vells cerers havien venerat la Mare de Déu Candelera com a patrona i advocada, i avui donaven candeles de cera groga i vermella i candeletes de diversos colors a llur parròquia. La mainada seguia les cereries amb avidesa per arreplegar força candeletes.

Els candelers i els confiters de Ciutat de Mallorca, el dia d'avui, feien llur festa patronal i donaven candeles de colors i confits a llurs parroquians.

Quan la Mare de Déu anava a presentar el Jesuset al temple, la xibeca des del cim d'un arbre, en veure'ls passar, per expressar la seva admiració per la bellesa del Fill i de la Mare va fer: u, u, u, u, u, u, u, u, i l'infant es va tot espantar i va posar-se a plorar; Maria la va maleir i la condemnà a no poder anar amb claror, a voltar només de nit, rondar pels cementiris i beure's l'oli de les llànties dels fossars, i per això se l'anomena també òliba.

Pel camí del temple, quan la Mare de Déu hi anava a presentar el seu fillet, va sentir-se cansada i es va asseure al peu d'un magraner, el qual, en veure que la seva soca servia de seient a tan divines persones, va afanyar-se a baixar les branques per a fer-los de dosser i abrigar-los, i la Mare de Déu, quan es va aixecar, el va beneir.

Avui floreix el romaní, el qual, si la festa s'escau en dissabte, té set vegades més virtut que d'ordinari. Conta la tradició que la Mare de Déu cada dissabte rentava la robeta de l'infant Jesús. En anar-la a estendre, totes les plantes es van arronçar i van defugir de servir d'estenedor perquè la humitat no les perjudiqués amb tant de fred com feia. El romaní, generós, va estendre encara més les branques i va cridar a Maria perquè posés al seu damunt la robeta del Nin. La Mare de Déu el va beneir i li va concedir el do de poder florir cada una de les quatre festes de la Mare de Déu. Hom diu que, a través de la suau olor del romaní, es percep la sentor dels excrements del bon Jesús, resta encara de quan serví d'estenedor de la seva mudada. Per la seva part, el sol va determinar de sortir cada dissabte per tal d'eixugar la robeta del Jesuset, i encara segueix fent el mateix; d'ací aquella dita de:

No hi ha dissabte sense sol,
ni viudeta sense dol,
ni donzella sense amor,
ni pena sense dolor

dita de la qual coneixem un gran nombre de variants.

Diu la tradició que la Mare de Déu, quan es trobava malament, prenia aigua de poliol i, en agraïment, li concedí la gràcia de florir per les quatre festes de la Mare de Déu; avui, per tant, hom creu que aquest vegetal floreix.

Conta la tradició que les puces molestaven molt la Mare de Déu i que, quan la picaven, li feien unes butllofes molt grosses. Maria se'n dolia i Jesús li va concedir la gràcia que sempre més la respectessin i no la piquessin mai. Per efecte d'aquesta gràcia, cada festa de la Mare de Déu es moren totes les puces sense restar-ne ni una. Avui, doncs, que és la primera festa de l'any dedicada a la Mare de Déu, no resta ni una sola puça viva. Les que es veuen i troben després d'avui són petites i no piquen gaire perquè tot just surten de l'ou.

Hom creu que, des de Nadal fins avui, els divendres perden la malícia i la ràbia que els és atribuïda tota la resta de l'any, i que hom s'ha d'abstenir de fer certes coses perquè no li'n pervingui cap mal, com, per exemple, tallar-se les ungles o els cabells, compondre o administrar remeis, i d'altres coses per l'estil.

Per la Garrotxa creien que avui es casaven els ocells i, per tant, que era pecat sortir a caçar-los i àdhuc molestar-los per res, i també era malvist que hom mengés carn de ploma, puix que podia perjudicar la cria i la reproducció dels ocellets; i diu la gent que set dies després d'haver-se acabat els ocells s'acabarà el món.

Avui era el dia típic per a posar les llocades. Hom creia que els pollets de les llocades posades avui eren els millors. Hom posava llocades abans d'anar a ofici.

Dels que neixen avui hom creu que són mocosos.

Estampa de Sant Corneli centurió. (Col. de l'autor.)

Sant Corneli centurió: La llegenda diu que el centurió Corneli, qui manava les forces romanes que van conduir Jesús al Calvari, van vigilar la seva crucifixió i, per ordre de Pilats, van guardar el seu sepulcre, era barceloní. Com a soldat legionari va arribar al grau de centurió, o sia de cap d'un grup de cent homes.

Corneli, estrany a la política local jueva, va assistir a l'execució de la sentència en compliment d'un deure que el càrrec li imposava. Destinat a guardar el Sant Sepulcre, va complir llur obligació, però en veure que Jesús ressuscitava, va creure que, efectivament, era el fill de Déu i va convertir-se al cristianisme, va predicar la nova doctrina i va arribar a assolir la preeminència de sant.

Diu el refranyer amb allusió a la creixença del dia:

Quan s'acosta el Candeler
ja fa cera l'adroguer.

Dia avant, dia enrera,
el dos de febrer la Candelera.

Avui febrer,
demà Candeler
i sant Blai el darrer.

El primer no n'és dia,
el segon santa Maria
i sant Blai el tercer dia.

La Mare de Déu Candelera
és la primera.

Per la Candelera,
festes enrera.

Després de la Candelera,
Carnestoltes ve al darrera.

Si la Candelera plora,
l'hivern és fora;
si la Candelera riu,

l'hivern és viu;
però tant si plora
com si deixa de plorar
la meitat de l'hivern
encara ha de passar.

Quan la Candelera plora,
el fred és fora;
quan la Candelera riu,
el fred és viu;
però tant si riu com si plora
mig hivern fora.

El primer no n'és dia,
el segon santa Maria,
el tercer sant Blai.
el quart «nada»
i el quint Santa Agueda

Mare de Déu de Candeler,
segon dia de febrer;
sant Blai a tres,
endevina quin mes és.

L'hivern tira noranta dies, i el dia quaranta-quatre s'escau la Candelera.

Si la Candelera plora,
el fred és fora;
si la Candelera riu,
el fred és viu.

Si la Candelera plora,
el fred és fora;
si la Candelera riu,
ni hivern ni estiu.

Quan la Candelera plora,
el fred és fora;
quan la Candelera riu,
el fred és viu;
tant si plora com si riu,
ja ve l'estiu.

Si la Candelera plora,
el fred ja és fora;
plourà o no plourà,
l'hivern s'acabarà.

Quan la Candelera plora,
l'hivern ja és fora,
i si no plora,
ni dins ni fora.

Si la Candelera plora,
l'hivern és fora,
i si riu, torna-te'n al niu.

Per la Candelera,
la neu fuig del pla
i se'n va a la cinglera.

Si per la Candelera plou i no gela,
l'hivern és fora.

Quan la Candelera plou,
el fred es fon.

Si la Candelera plora,
l'hivern és fora;
però si fa vent,
tres mesos més d'hivern.

La Candelera espessa,
guarda't la cabeça;
la Candelera clara,
fred hi ha encara.

La Candelera
la neu espera;
si ja ha nevat,
l'hivern ha passat;
si no ha nevat,
ja nevarà.

Si la Candelera riu,
llenya al caliu,
i si no riu,
aigua al caliu.

Si la Candelera plora,
l'hivern és fora,
però si neva per Sant Blai
no acaba mai.

Si per la Candelera
el vent no apaga la llumanera,
bon any espera.

Per la Candelera,
una hora endavant
i una hora endarrera.

Si plou per la Candelera,
apaga el foc de la llar.

Quan plou per la Candelera,
plou per la granera.

La mala filanera
comença a vetllar per la Candelera.

Quan la Candelera riu,
llenya al niu;
quan la Candelera plora,
no faltaran
tres mesos de mala hora.

Per la Mare de Déu del Candeler,
mal és el bac que sol no té.

Si per la Candelera no plou ni fa vent,
l'hivern revén.

Si trona per la Candelera
s'allarga quaranta dies l'hivern.

Si la Candelera neva,
neva trenta dies més al seu darrera.

Si la Candelera neva o vol nevar,
l'hivern per començar.

Si neva entre la Candelera i la Mare de Déu,
quaranta dies més d'hivern.

El dia de la Candelera,
l'hivern enrera;
però si no ha nevat
i vol nevar,
l'hivern encara ha de començar.

Per la Candelera,
la gran nevera;
si no és davant
és al darrera.

La Mare de Déu encandelada,
gran nevada, gran gelada o gran ventada.

No hi ha Candelera
sense neu ploranera.

Si trona per la Candelera,
plou quaranta dies de carrera.

Si trona entre les dues Mares de Déu,
hivern de reïra de Déu.

Candelera rasa,
l'hivern no es mou de casa.

Per la Candelera
el sol ja baixa
a la carretera.

Per la Candelera,
gran fred i gran gebre.

Per la Candelera
treu les ovelles de la fanalera
i posa-les a la bladera,
i per la Mare de Déu de març
treu-les de totes parts.

La Candelera clara,
fred hi ha encara.

Per la Candelera,
candeles (*de gel*).

Per la Candelera,
candeles de dues maneres.

De la Candelera,
quinze dies davant,
quinze dies darrera,
no et fiïs d'ella.

Per la Candelera,
fred davant i fred darrera.

Per la Candelera,
el berenar al darrera,
i per Sant Macià,
migdiada i berenar.

Si la Candelera riu,
l'hivern és viu
i no veuràs orenetes
fins a l'abril.

Per la Candelera,
una hora entera.

Per Santa Maria,
una hora més de dia.

La Candelera és ploranera
o per davant o per darrera.

Quan la Candelera riu,
ja som a l'estiu.

Per la Candelera
eixuga la bugadera.

Per la Candelera
ponen la primera gallina
i la darrera.

La Candelera ja és tomaquera.

Si no s'apaga la vela per la Candelera,
bona pollera.

Si terreja la Candelera,
omple l'era.

Per la Candelera
es casen els ocells i les caderneres.

Per la Candelera,
ocells a la l'ocellera.

Per la Candelera,
la puput amb sa bandera.

Si la Candelera riu,
l'oreneta ja és al niu.

Per la Candelera,
la cigonya campanera,
i si no fa fred,
la cigonya i l'oreneta.

Per la Mare de Déu del Candeler
s'omple d'ous el galliner.

Per Candeler
l'ou a diner.

Per la Mare de Déu del Candeler
pon la gallina jove i la vella també.

Per la Candelera,
ous a la gallinera.

Per la Candelera
la gallina pon a l'era.

Per la Candelera,
els ous de carrera;
pel gener,
a cap diner.

La Candelera és feinera.

Per la Candelera,
la gallina queda sens ouera.

Per la Candelera,
bona la gallinera.

Per la Candelera,
tira la brasa a l'aiguera.

Per la Candelera,
al cap de cinc mesos a l'era.

Per la Candelera,
la sardina enrera.

Per la Candelera,
el cos a la carrera.

Per la Candelera
pon l'oca vera;
si no pon ja,
aviat pondrà.

Trons per la Candelera,
mal de cap i mal d'orella.

Maridatge pel Candeler,
per Tots-Sants bolquer.

Ni dona ni teler
no els prenguis pel Candeler.

DIA 3

Sant Blai: Arreu de casa nostra és advocat contra el mal de coll i de gola, i en aquest sentit és molt venerat.

A Barcelona, a la parròquia de Sant Jaume del carrer de Ferran, hom havia celebrat fins ara una solemne festa religiosa. Abans es bencïen borregos; més tard, coquetes planes, damunt de les quals hi havia marcada la imatge del sant, i més ençà, uns panellets amb una creu al damunt. Hom els repartia als fidels. Aquestes llaminadures gaudien de la virtut de guarir el mal de gola, i la gent les guardava curosament per a quan es presentava l'ocasió d'haver-les de fer servir com a remei.

Hom venia, aixi mateix, *uns cordons de sant Blai* que també tenien gràcia i virtut remeiera. Hom se'ls embolicava pel coll quan tenia angines, no

es podia empassar la saliva o sentia alguna altra molèstia al coll. Eren de seda blanca, amb tots dos caps units i coronats per una borla del mateix fil i color.

Antigament havia estat costum que la gent portés a beneir una cistelleta de fruites, que eren guardades per a donar-los la mateixa aplicació que als panellets. S'hi portaven amb preferència pomes, codonys, taronges, peres, llimones i raïm. Les cases que tenien bestiar, hi portaven garrofes, i les que criaven gallines, moresc o d'altre gra, destinat a guarir el brom de l'aviram.

Estampa de Sant Blai, de la primera meitat del segle XIX. (Col. de l'autor.)

El tenien per advocat els cantaires i d'altres gents que per raó de llur ofici haguessin de cridar o de parlar molt, entre d'altres els corredors de coll o encantadors o subhastadors públics. Portaven a beneir arengades i figues seques, que, segons creença popular, afavoreixen la veu, i avui es pot dir que no menjaven d'altra cosa, creguts que així s'asseguraven la veu per a tot l'any. També era corrent que els cantaires fessin una bona cantada i els qui havien de viure del parlar es fessin un tip d'enraonar. Els cabiscols o xantres havien dedicat avui grans cantades a sant Blai, potser les millors de tot l'any litúrgic, a fi de fer-lo content perquè fos benèvol i els protegís. Cantaven les peces més escollides de llur repertori sagrat. Les persones amigues de la música solien acudir a la Seu per sentir la cantada de sant Blai, que sempre resultava notable i extraordinària, i congregava una gran gentada.

Antigament havia estat molt comú beneir panets de tipus especial, petits com una moneda, amb una creu al damunt. Eren de farina de blat de baixa qualitat, pastats sense sal ni llevat. Segons la dita popular, els pastaven set setmanes justes abans del dia d'avui. En repartir-los al poble eren sequíssims i molt ingrats de passar. Menjar-ne representava un veritable sacrifici. Qui en menjava set restava guardat de mal de gola per tot un any. Hom feia també

d'altres panets saborosos i ensucrats que la gent menjava darrera dels beneïts per tal d'amorosir la gola del mal gust que li havien deixat els primers.

Per la Terra Alta era creença estesa que el pa beneït el dia d'avui no s'eixugava ni es feia sec durant tot l'any. Hom en guardava per a donar-ne a les gallines quan estaven malaltes.

Per terres de Lleida havia estat costum sortir a berenar als afores i menjar-se part de la fruita i del pa beneïts. Hom tenia molt d'interès a dur la mainada a berenar al camp cregut que això els era molt bo per a no veure's mai afectats de mal de gola.

El corredor de coll o subhastador, segons una auca set-centista dels Baladrers de Barcelona. (Col. de l'autor.)

A la Vall d'Aran fan beneir pomes, alls, sal i xocolata i una pota de porc. En mengen tots els de la casa i tot el bestiar, i la pota de porc la donen al sacerdot com a paga.

A Menorca portaven a beneir coques i llesques de pa, que menjaven a l'hora de dinar, i caramels i d'altres dolços de bon guardar, que eren reservats per a quan hom tenia mal de gola. També hi duien oli per untar-se el coll quan se'n sentien adolorits.

Pel Camp de Tarragona creuen que la fruita beneïda el dia d'avui i menjada per la Mare de Déu de març guarda i guareix de mal de coll. Les mares, en acabar el dinar avui, donen un tallet de poma a llurs fillets per tal que es vegin preservats d'aquest mal.

A Duesaigües els escolanets, a la porta de l'església, captaven blais o blaiets, que eren els panets que la gent portava a beneir. Era costum de ferlos-en una almoina.

La tradició explica que mentre el sant estava a la presó, abans de sofrir martiri, una doneta li portà una cistella de fruita tota guarnida i voltada de candeles enceses, i que d'això ve la benedicció de fruita i el costum, practicat en diverses esglésies rurals, que després de l'ofici el sacerdot acosti al coll dels fidels que ho desitgen, i sobretot dels infants, dues candeles beneïdes i enceses, disposades en creu, per tal de guardar-los de mal de gargamella. Aquesta pràctica, temps enllà, havia estat general, i l'Església compta amb oracions litúrgiques a l'efecte que formen part del ritual del dia d'avui.

En molts indrets de la Terra Alta, hom creu que el dia d'avui les dones no poden fer cap feina casolana important (pastar, rentar, filar i d'altres per l'estil), perquè si treballaven enutjarien sant Blai i els faria tenir mal de coll.

Era costum que si durant tot l'any hom no havia hagut de fer ús dels panellets o de la fruita que havia portat a beneir i es feia el propòsit de

tornar-n'hi a portar, el dia d'avui, per dinar, mengés per a postres els panellets i la fruita que havia fet beneir l'any abans.

Segons costum corrent, per la festa de la majoria dels sants, a la tarda, hom els dedicava un rosari i cantava els goigs. Després de la dominació napoleònica es produí una reacció religiosa, per efecte de la qual hom dictà nombrosos goigs en castellà, generalment d'un valor literari molt baix i tots ells molt pobres. Entre els goigs d'aqueixa època, se'n van dictar uns de dedicats a sant Blai, la recobla dels quals, a causa de les repeticions que imposava la tonada, donava lloc a un mot equívoc, com pot veure el lector:

Anima las almas, Blas,
animalàs, animalàs, animalàs.

A Barcelona, el rosari de la tarda es veia molt concorregut de gent de bon humor, que només hi anaven amb el propòsit de cantar a tota veu la recobla dels goigs. El cant donava motiu a bromes i bullícies no gaire escaients a la santedat del temple, fins al punt que les autoritats eclesiàstiques es van veure obligades a privar el cant d'aquells goigs per irreverents.

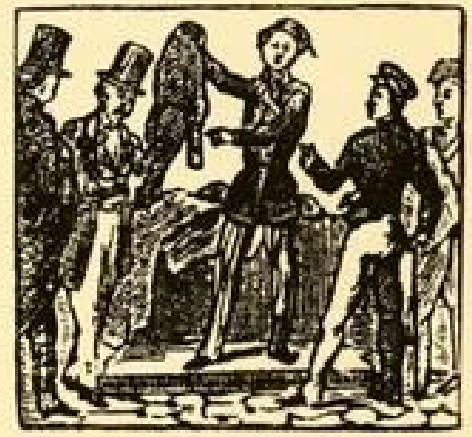

El corredor de coll o subhastador, segons una auca dels Baladrers de Barcelona del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

Les hortolanes de les hortes del Portal Nou, de Sant Antoni, de Sant Pau i de Sant Bertran, que formaven part de la ciutat de Barcelona, i les dels pobles del Pla i de molts d'altres més allunyats de la influència barcelonina, criaven l'aviram i el bestiar menut en general per llur compte i profit. Del que en treien vestien la mainada, se'n compraven les espardenyes per a elles i de tant en tant alguna peça de roba per al marit. També en compraven l'arròs i els fideus per a l'escudella. Avui portaven a vendre al mercat de la ciutat els primers ous postos durant tot el que va d'any. Com que aquest producte abundava molt, hom l'anomenava *el mercat dels ous*. Per a celebrar el primer guany de l'any compraven arròs i fideus, i era corrent que la pagesia, avui, mengés escudella feta amb aquests productes. Per extensió, en menjava així mateix la majoria de la gent humil de la ciutat i dels pobles del voltant. La gran abundor d'ous al mercat convidava a comprar-ne i a menjar-ne, i d'ací que hom també mengés truita, preferentment amb ceba o amb tomàquet perquè tingués un aire més pagès.

Avui feia la seva festa el llogarret de Bot, a la Terra Alta. S'havia distingit per costums molt curiosos i interessants.

Uns dies abans de la festa s'adobaven els camins i carrers, es netejava la bassa utilitzada com a abeuredor del bestiar i en la qual hom anava a proveir d'aigua per rentellejar, i es feien totes les millores públiques convenients per a poder rebre bé els forasters que anaven a festes, els quals

solien ésser molt nombrosos perquè era la primera que es feia per tota aquella contornada. El batlle convocava el veïnat per pregó fet al so de tabal, qualificat de *toc de jornal de vila*. Indicava a tothom la feina que havia de fer per al comú; cada u s'havia de portar les eines i àdhuc, en alguns casos, un animal de càrrega per traginar pedra, terra o el que calia. El treball no era retribuït. Cada vespre, en plegar, tots els qui havien

Ball del peuet, de la mainada de Bot, a la Terra Alta, mentre es coïa la fornada dels pastissets de la Festa Major.

Toc de tabal del pregoner de Bot, a la Terra Alta, mentre fan l'arreplega de farina i la pastada dels *cocs* de la Festa Major, i al so del qual la mainada balla *lo peuet*. Recollit per l'autor. Anotació musical del mestre J. Tomàs.

treballat feien cap a la casa de la vila, i el batlle els donava un got de vi. Si entre ells n'hi havia de Prat de Comte, de Paüls o d'Arenys d'Ebre, els donaven el vi amb una banya o un vas de pell en comptes de tassa de terrissa com als del poble. Ignorem per quina raó els veïns d'aquestes poblacions són mirats amb desconsideració i hom els aplica un qualificatiu pejoratiu intranscrivible que enclou la idea de covardia. És possible que el costum d'agrair l'esforç amb un vas de vi recordi temps en què no es conreava la vinya i, per tant, el vi constituïa una llaminadura valuosa de la qual només es fruïa en dies de festes excepcionals. Actualment per tota la Terra Alta la vinya constitueix una de les riqueses agrícoles més importants i el vi abunda molt més que no l'aigua, perquè hi plou molt poc.

La gent del país beu vi en lloc d'aigua, i quan un foraster demana per beure, prefereixen més donar-li un porró de vi que un vas d'aigua.

Antigament, la vigília feien una capta de farina a so de tabal, que voltava per tot el poble sense parar de sonar monòtonament. Aplegada la farina, les noies o dones escollides pels majorals, que solien ésser les promeses o mullers, s'encarregaven de pastar-la i en feien una gran quantitat

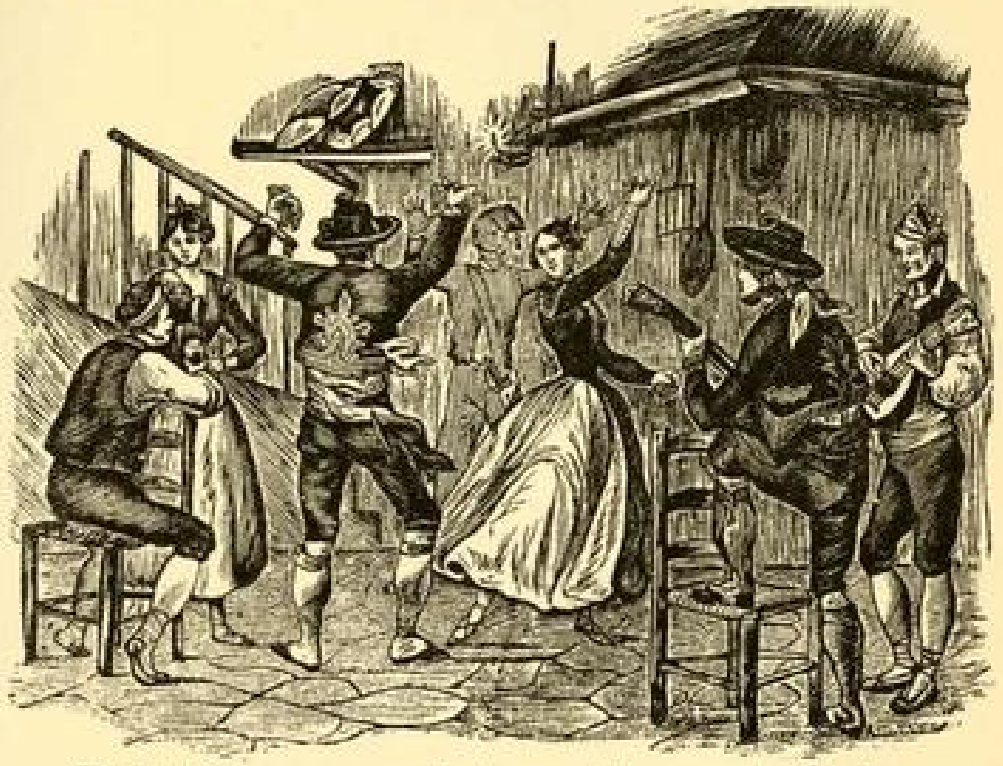

El ball de la jota, segons una capçalera de romanç de la segona meitat del segle XIX. (Col. de l'autor.)

de *casquetes*, de *redorts* i de *madalenetes*, pastisseria típica local. Mentre durava la pastada, el tabal no parava de repicar, com per anunciar al veïnat el compliment d'un acte ritual. Finida la pastada, al so de tabal era portada al forn, al davant del qual seguia tocant aquell mentre durava la cuita. Enllestida la fornada, al mateix so era conduïda la pastisseria a casa del primer majoral. El dia de la festa era beneïda durant l'ofici i repartida entre els fidels, que se la menjaven amb goig i avidesa, creguts que així es captaven la protecció del sant.

Mentre durava la pastada i la cuita, la mainada es lliurava a l'alegria, i al so del tabal ballaven *lo peuet*; saltaven i voltaven sense ordre ni concert a peu coix, sostenint-se un peu amb una mà i agafant-se una orella amb l'altra. Els calia tenir molt d'equilibri per no caure, i quan en queia algun, tots els altres se li'n burlaven i l'aporrinaven. Segons deia la gent vella, abans era la fadrinalla la que feia aquest ball. El toc persistent i

monòton del timbal i el ball poden respondre al desig d'esquivar els esperits que poguessin desbaratar la cuita del pa sagramental de la festa. Són freqüents arreu, abans del començament de festes, el costum de fer soroll i els balls que responen a pràctiques arcaiques encaminades a l'expulsió d'esperits i a purificar la població de mals, pràctiques que encara estan en ús en pobles de cultura retardada.

La gent vella creia que sant Blai només volia que se li fes llum amb oli, car era desafecte a la cera, i el dia de la seva festa sobretot tenien com a sacrileg encendre cap candela ni cap ciri al seu davant. Tothom portava

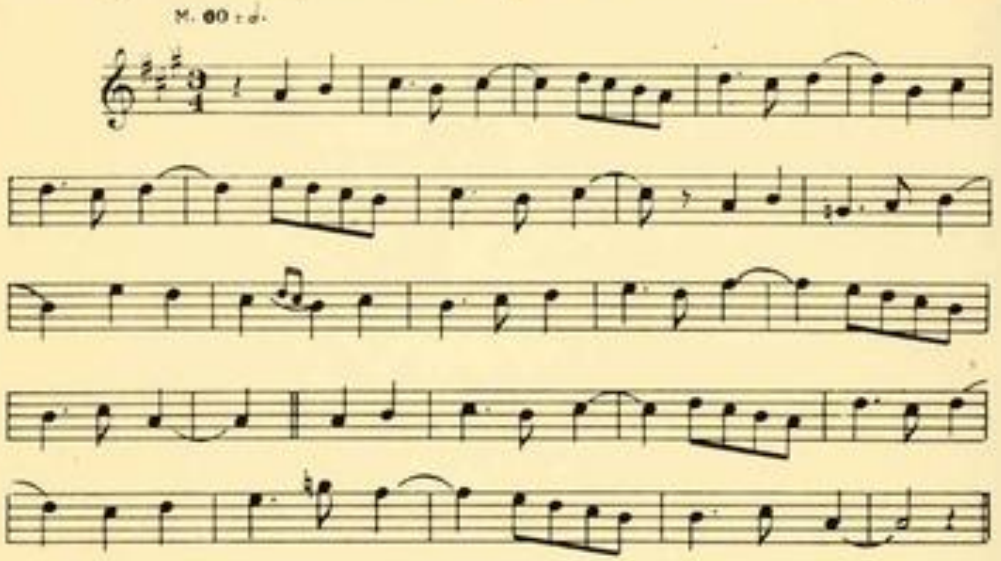

Tonada del *Ball del Mocador* i del *Ball dels Ous*, de Bot, a la Terra Alta, recollida per Miquel Barrobès.

a l'església una llumanera o un gresol, com més gros millor, per tal que cremés força estona i fes força claror al sant. L'altar presentava un aspecte curiós i pintoresc per raó de la gran diversitat de formes de la profusió d'adminicles d'iHuminació casolana que penjaven al davant i per la vora de la imatge. Hom creia que el sant protegia les oliveres i el conreu de l'oli, que és el més important de la contrada, agraït que li fessin llum i perquè poguessin seguir fent-li'n.

A la nit feien ball a la plaça a la claror d'un cremaller de teia molt insuficient, fins al punt que hom podia gairebé dir que ballaven a les fosques. La dansa típica era la jota. Els fadrins s'acostaven dissimuladament a les donzelles foresteres i se'ls orinaven a la butxaca. Elles dissimulaven, i si alguna causa les obligava a manifestar que se n'havien adonat, es desfeien en protestes. Rebien, però, amb gran goig el fet, i quan tornaven a llurs pobles es complaïen a dir el nombre de manifestacions de simpatia que havien rebut en la forma indicada.

El majoral de sant Blai, que venia a ésser la primera figura de la festa, feia un gran nombre de filigranes amb la bandera del sant, que simbo-

litzava la població. La sostenia per la seva part més inferior, gairebé tocant a la virolla. La feia voltar, descrivint cercles de tota l'amplada del carrer, i la feia passar arran de les cases, sense, però, tocar-les. L'abaixava fins a posar-la ben horitzontal, la desplegava i feia mil filigranes amb el drap, amb

Gràfics i figures del *Ball del Mocador*, de Bot, a la Terra Alta. Recollit per l'autor. Vegeu l'explicació en la pàgina 956.

el qual cobria els qui passaven per sota, o bé la cargolava, de manera que tot el drap restava completament plegat. Aquest exercici requeria molta força i un gran enginy i constituïa un dels punts més importants de la festa.

Antigament, davant de l'església, feien una gran foguera, que tot el dia atiaven i abrandaven per tal que es mantingués i el foc no minvés en intensitat. Quan sortia la processó, abans d'emprendre el seu curs, donava tota una volta a la foguera, i quan tornava en donava una altra, abans d'entrar a l'església.

També nomenaven un majoral, que venia a ésser com l'heroi o el rei de la festa i que, fins a cert punt, semblava que encarnés i personifiqués el sant patró. Curava de l'organització dels festeigs, que sempre eren iguals, i sobretot pagava les despeses de la festa, especialment els músics. La nota més

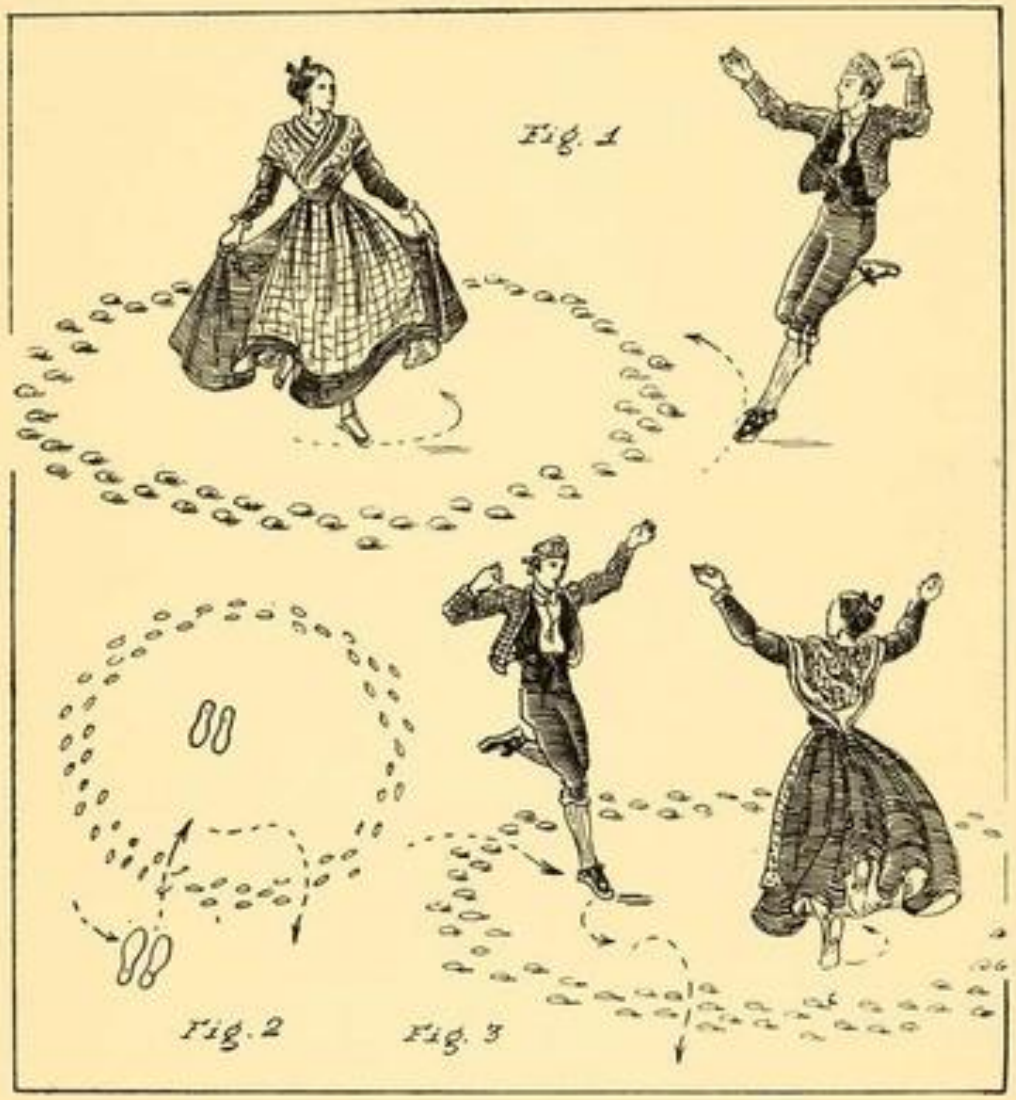

Gràfics i figures del *Ball dels Ous*, de Bot, a la Terra Alta. Recollit per l'autor.
Vegeu l'explicació en la pàgina 956.

sobresortint de la seva actuació era un gran àpat que feia a casa seva, al qual convidava els amics i coneguts de la rodalia; a més hi podien concórrer tots el forasters que assistien a la festa i una gran part del poble. Per a aquest àpat es mataven uns quants caps de bestiar, i es menjava molt pa de bon blat i es bevia a dojo. La importància de la festa es calculava pel nombre de comensals que concorrien a aquest àpat.

Antigament, així que es concertava un prometatge, la fadrina feia present al seu promès d'un mocador per al cap que variava en qualitat i riquesa segons els mitjans de la parella. El dia d'avui, a la plaça, feien un ball dedicat únicament a les parelles de promesos. Ells es deslligaven del cap el mocador que havien rebut en present de l'estimada i que havien lluït durant la festa. L'estenien amb tota cura a terra i ballaven airosament per la seva vora en honor i gràcia de la promesa que els feia de parella en el ball. Si involuntàriament trepitjaven el mocador, per poc que fos, hom creia que el prometatge no acabaria en casament, i que si hi arribava, el matrimoni fóra desgraciat. Aquest ball, pel seu aspecte coreogràfic, té certa semblança amb el del barret que ballaven per Cap d'any al poble veí de Prat de Comte.

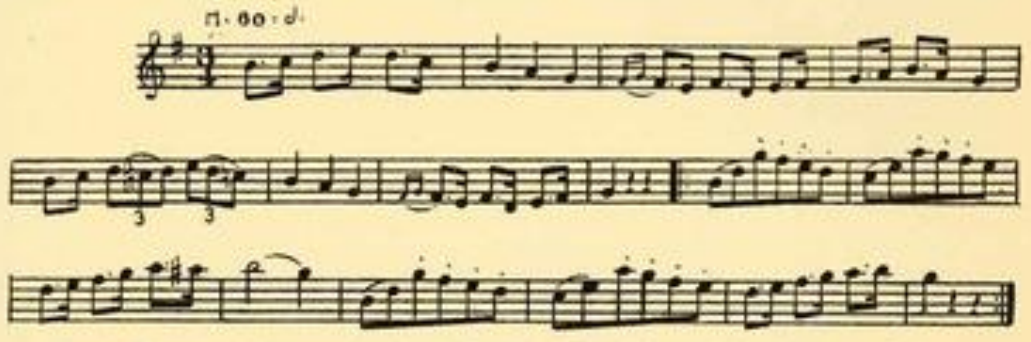

Tonada del *Ball de la corranda alta*, de Surnià, al Rosselló, recollida pel mestre J. Tomàs.

A l'esmentat poble de Bot havien ballat *los ous*. En un dels balls, hom estenia un gran nombre d'ous per tota la plaça, disposats de manera que es feia difícil ballar sense trapitjar-ne cap. El qui n'aixafava un venia obligat a pagar una quantitat per a subvenir a les despeses del ball. Aquest sistema equivalia al de la rifa de toies i de ramellets. Les fadrines procuraven bellugar-se i evolucionar de manera que llurs galants haguessin de trepitjar precisament algun ou, per tal d'obligar-los a satisfer el ban establert pel cas. Si el fadrí tractava d'evadir el pagament, les balladores l'acusaven i el comprometien expressament. Les dansaires que ballaven amb minyons forasters s'esforçaven per fer-los trepitjar com més ous millor.

Antigament el primer ball del segon dia de la festa era reservat als fadrins que tot just havien entrat a formar part del grup de la fadrinalla; aqueixos fadrins encara no havien ballat mai a la plaça i s'iniciaven en el ball amb noietes de la seva edat, si fa no fa. Aquest ball venia a ésser com la publicació del seu trànsit de la condició de noi a la de fadrí i la consagració del traspàs per mitjà de la dansa, que ahir degué ésser ritual i especial per al cas, però que més ençà, perdut el coneixement de la seva valor originària, es convertí en un dels molts balls propis de la festa. A cada poble de la rodalia la fadrinalla formava un grup integrat per tot el jovent i capitanejat pel més valent d'ells; hom tenia per tal el que portava més diversitat d'armes, engegava més trets i brandava més punyals en les moltes batusses que armaven a cada moment per un tres i no res.

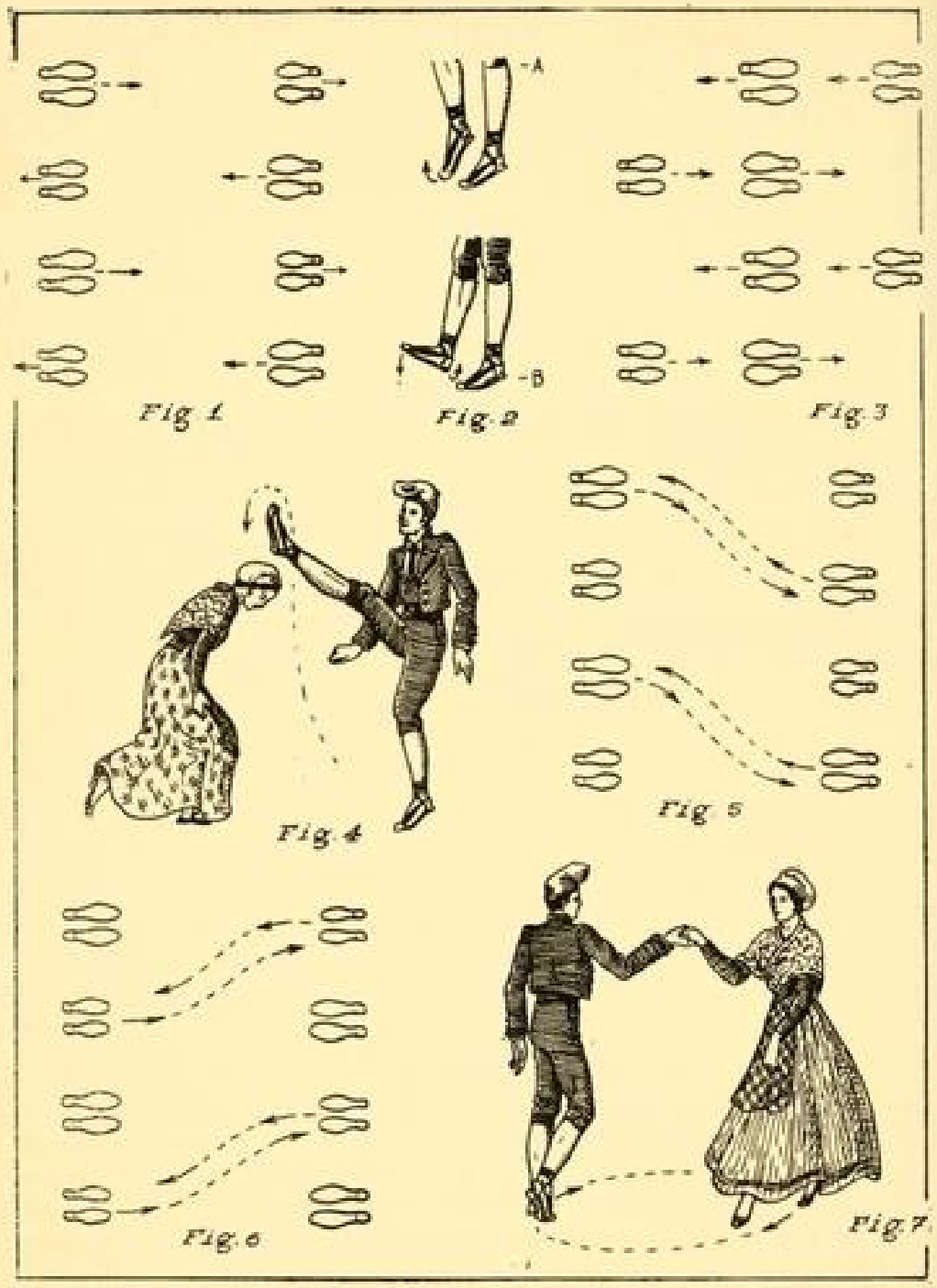

Quan un noi volia anar amb els fadrins preguntava al cap de colla si el volia, i si el preguntat el creia prou valent per a no fer-los quedar malament quan se les haguessin d'heure amb els d'un altre poble, era admès a

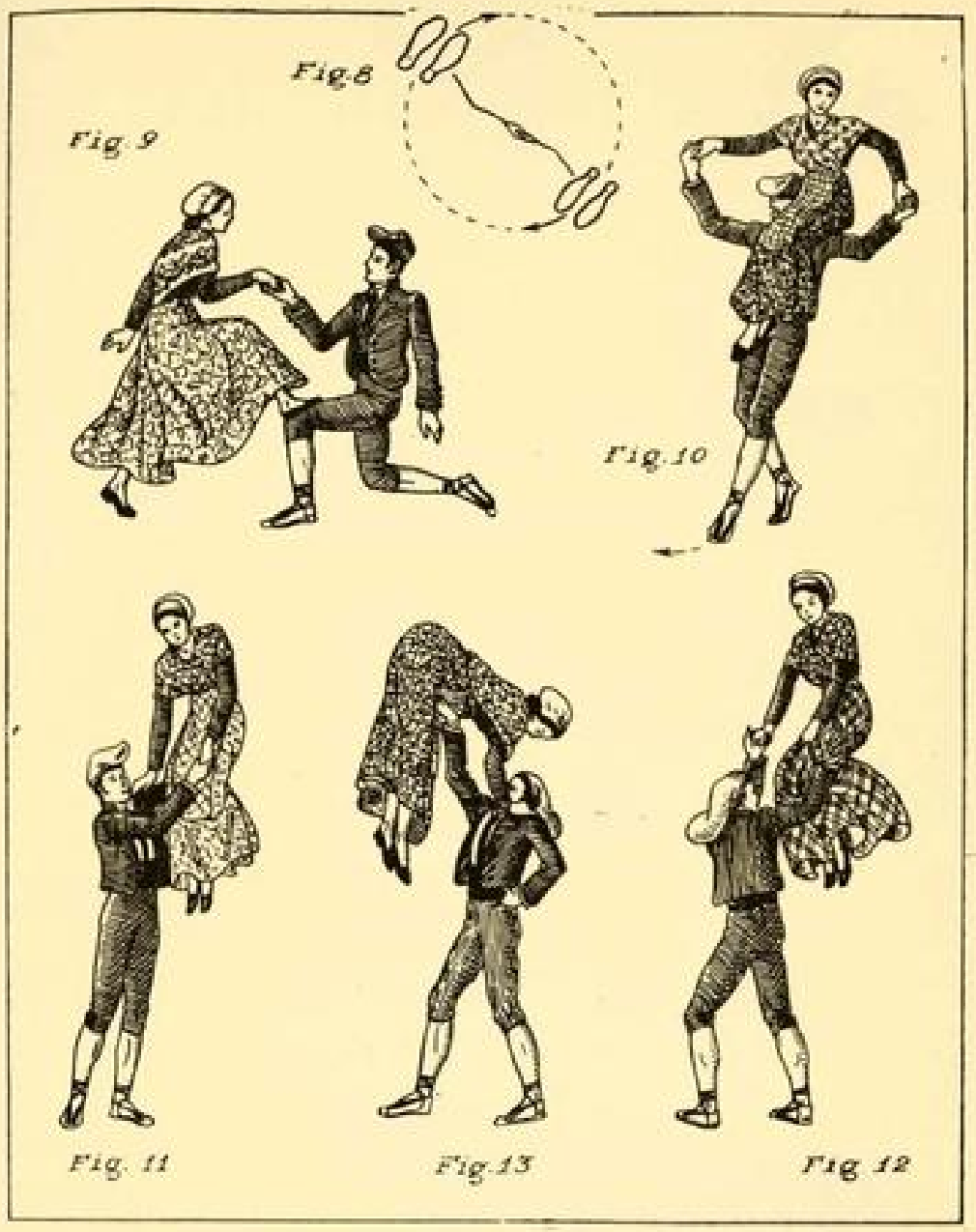

Recollit per l'autor. Vegeu l'explicació dels gràfics en la pàgina 956.

la colla sense altre requisit que l'haver de pagar el beure a tots els qui la componien. I com a acte públic del trànsit sortia a ballar. Des d'avui ja podia anar armat i fer sortir ostentosament per damunt de la faixa els mànecs de les armes blanques i les culates de les pistoles. També podia sortir de nit, rondar, festejar i fumar sense que el seu pare el pogués renyar ni le'n

pogués privar. Els agrupaments de fadrinalla foren ahir comuns arreu de casa nostra, i diverses vegades ens hi haurem de referir en el curs d'aquesta obra. Els costums d'aquests organismes són molt curiosos i sembla que poden recordar les societats d'homes que van sorgir en temps de les cultures matriarcals com una defensa de la preponderància i de l'hegemonia femenines, societats que encara perduren amb tot llur caràcter entre diversos pobles retardats d'avui.

Un detall molt interessant a observar és que, sobretot antigament, puix que més ençà s'ha perdut bastant, en la majoria de pobles de la Terra Alta, de les Serres de Beceit, de Caro, del Mestrat i del Millars, les danses de la

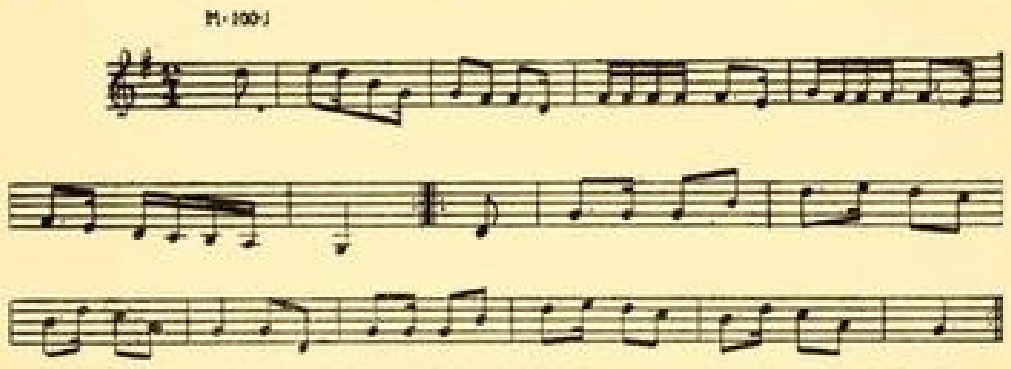

Melodia del *Ball del Timó Volé*, de Prades del Conflent, transcrita pel mestre J. Tomàs.

festa major es produïen precisament de nit, a la llum de la lluna quan en feia, o a la claror de festers i cremallers de ferro, on cremaven teia, o bé al voltant d'un barril escèS enmig de la plaça, perquè donés la claror convenient. La utilització d'un barril com a element de fer llum havia estat tan estesa, que les ballades que es feien al seu voltant eren qualificades de *balls de barril*. També es feia de nit el ball de concurs conegut per *ball del poll*. Aquest costum, persistent per tota la contornada confluent entre Catalunya, València i Aragó, pot recordar els vells cultes ibèrics a la Lluna, en honor de la qual els nostres ancestrals ballaven i celebraven diferents cerimònies de sentit ritual, de les quals bé poden ésser una resta les danses fetes a la seva claror o a les hores de fosca, quan no fa lluna i s'escau la festa major. Havia estat molt estès un joc de fadrinalla, fet precisament les nits de lluna, en el qual els jugadors es dividien en dues colles, determinades pel sexe, que es collocaven una sota la claror de la Lluna i l'altra a l'ombra, i per mitjà de fórmules dialogades s'anaven conquistant els de l'una colla als de l'altra, fins que una de les dues havia absorbit la contrària. En el diàleg, hom parla sovint de la Lluna en el mateix sentit que si es tractés d'un ésser personal. Aquest joc, semiabandonat per la fadrinalla, va caure en mans de la mainada.

Al Rosselló feia la seva festa major el lloc de Surnià. Es ballaven moltes corrandes, amb tot el tipisme i caràcter d'aquest ball rossellonès.

Per a ballar la *corranda*, al final d'una altra dansa, els balladors desfeien la formació en què es trobaven i es disposaven en rotlle, formant grups de

dues, tres o quatre parelles, rarament de més. Les balladores posaven les mans damunt les espatlles dels balladors de cada costat, i aquests engrapaven els colzes de les balladores que tenien a dreta i esquerra; en aquesta posició

Gràfics i figures del *Ball del Timó Volé*, de Prades del Conflent. Recollit per l'autor. Vegeu l'explicació dels gràfics en el darrer volum.

feien osciHar el rotlle, sense puntejar, caminant simplement, uns compassos cap a un cantó i altres cap a l'altre, fins a arribar al darrer compàs de la melodia, que era sostingut pel sonador o per la cobla durant el temps més llarg possible, fent el que en termes tècnics és anomenat corona o calderó. En atacar el darrer compàs, les balladores prenien embranzida i els balladors

ho aprofitaven per a alçar-les de terra tan amunt com podien, engrapades pels colzes i sostenint-les en equilibri tanta estona com les seves forces i l'estabilitat de les balladores els permetien. Les balladores, quan es trobaven enlaire, encarades i tocant gairebé el rostre de l'una el de l'altra, es petonejaven.

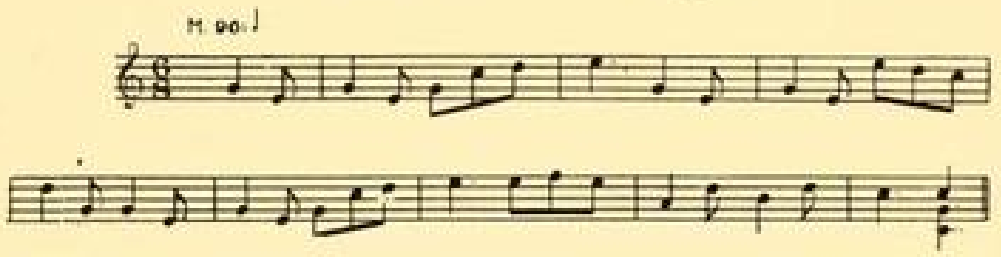

El *Ball de Sant Blai*, de Prades del Conflent, recollit per l'autor. Transcripció musical de J. Tomàs.

Aquesta graciosa figura terminal de la *corranda* originava una competència entre el sonador o la cobla i els balladors, per veure qui podria aguantar més temps: si els músics bufant, o els balladors mantenint enlaire les balladores.

Hi havia una altra forma, també molt graciosa, d'acabar la *corranda*, per a la realització de la qual, en finir la dansa anterior, els balladors havien de separar-se formant parelles soles; cada parella ballava la *corranda* fent les mateixes oscil·lacions que hem dit abans en parlar dels grups, i en arribar el moment d'alçar les balladores, els balladors, ajupint-se un xic, presenta-

ven el genoll a llurs parelles, les quals hi posaven el peu mentre ells, que les tenien agafades per la mà dreta, les feien saltar amb una enèrgica estirada fins a fer-les seure damunt l'espatlla; tot mantenint les balladores en aquesta posició, el balladors ballaven i puntejaven tots sols uns graciosos punts de ball. Encara que no perillosa, aquesta manera de terminar la corranda sempre oferia la contingència d'una caiguda per part de la balladora, sigui per feblesa del ballador, per excés d'embranzida en estirar la balladora, o simplement per una relliscada en puntejar el ballador amb la parella assegada damunt l'espatlla. En asseure's la balladora damunt del muscle del ballador, o en aixecar-la aquest amb una mà i ballar amb ella sostenint-la enlaire, feien tot un seguit de filigranes gracioses que posaven a prova tant llur força com llur enginy, com podrà veure el lector en les figures de la pàgina 713. Aquest ball, i sobretot les habilitats de l'acabament, fa molts anys que han caigut en desús. En previsió de la possible contingència d'una caiguda la cobla fa un advertiment a les balladores molt assenyat:

Corrandes ne són corrandes
i cançons ne són cançons;
fadrina que vol ballar-les
té de portar-ne calçons.

La cigonya, segons una auca set-centista d'ocells. (Col. de l'autor.)

També feia festa, avui, la vila de Prades del Conflent, en la qual fou típic el ball conegut amb el nom de *timó volé*.

Era un ballet de moviments molt senzills. Sembla ésser d'origen francès. Els catalans de França, en les terres dels quals és molt popular, no saben donar raó de l'origen del seu estrany nom. Sembla no ésser gaire antic.

Els pastors del vessant francès del Pirineu veneraven sant Blai per advocat. Adoraven una imatge de Prades del Conflent, que sembla que antigament, en lloc de bàcul, havia portat un tirapeu o crossa de pastor. Entre les cerimònies de la festa figurava un ball que feia el pavorde del sant, tot sol. Sostenia en una mà la crossa del sant completament horitzontal, procurant que no li toqués a terra, i saltava i gambava pel seu damunt seguint les evolucions del ball. Aquesta dansa s'havia fet igualment amb la senyera insígnia del sant.

Sant Blai sembla que ha heretat les atribucions i el simbolisme d'alguna divinitat pastoral antiga. Els pobles primitius, en aquest moment de l'any en què s'inicia la recria del bestiar, havien celebrat festes i cerimònies encaminades a afavorir la reproducció i a honorar les divinitats protectores del bestiar i dels ramats. El nostre majoral, amb la seva capa i la barretina dreta plena de palla i amb el seu tirapeu a semblança de bàcul,

recorda molt la figura del bisbe Blai o pastor d'ànimes. La dansa per damunt del tirapeu pot recordar una cerimònia ritual de fecundació del tipus de la que forma part del ball de Sant Isidre, de la qual parlem extensament en el volum III, en tractar de la festa d'aquest sant el dia 1 de maig. L'arrel *blas* en vell saxó significa torxa, i els pobles antics veien en el foc l'element generador i fecundant per excel·lència. Arreu dels pobles llatins l'assot de les ramades és el llop. Per les terres itàliques Sant Blai és l'advocat per a guardar el bestiar de les escomeses del llop. Arreu hom creu que la manera més eficaç de fer fugir els llops consisteix a encendre foc; és per això que a muntanya els pastors, per alliberar-se'n, encenien fogueres, i encara avui el crit d'alarma per acusar la presència d'un d'aquests canins és el de: *Foc a la cua del llop!*, puix que, segons la veu popular, només el sentir parlar de foc ja els fa fugir precipitadament. Qui sap si la torxa, possiblement originària del nom Blai, té alguna relació amb el foc espantallops. Hom creu que els llops tallen la veu del qui els mira per tal que no pugui cridar i demanar ajut per empaitar-los. Quan algú està enrogallat és ben corrent que se li pregunti si ha vist el llop, és a dir, si algun llop li ha pres la veu. Sant Blai és advocat del rogall i del mal del coll en general, igual que sant Llop, amb el qual té força paritat.

Santa Severa, segons una estampa set-centista. (Col. de l'autor.)

També celebrava la seva festa el poble valencià de Benaguacil. Una de les notes típiques fou el *ball de la Talala*. Es fa un ball rodó molt precipitat, seguint el viu compàs de la tonada, amb la qual es canta la següent lletra:

Mare, la *Talala*
té una manteleta
que se l'ha arreglada
a punt de calceta.
La *Talala* sí,
la *Talala* no,
la *Talala* sí
que la ballo jo.
Ella porta pirri,
també en porto jo,
però flors i llaços
no en vull portar, no.

Els vells pellaires i blanquers havien venerat sant Blai, potser com una extensió de la seva protecció damunt de les ramades.

Sant Blai també és patró del guix, de les guixeres i dels guixaires, que li encomanen el forn el dia que l'encenen i acudeixen a ell en tots els afers relacionats amb la feina. Els pastors i la gent de muntanya en general invoquen sant Blai contra els llops:

Sant Blai gloriós,
guardeu-nos dels llops.

Diu la llegenda que el país on vivia el sant estava infestat de llops que devoraven els ramats i feien impossible la vida a muntanya de la gent i del bestiar. Els pastors, desesperats, van acudir al sant i li van demanar ajut contra aquell flagell. El sant va conjurar els llops i a l'instant van desaparèixer de més de cent hores a la rodona; de llavors ençà no se n'han tornat a veure mai més.

El cabellerairc, segons una auca set-centista d'Arts i Oficis. (Col. de l'autor.)

Conta la veu popular que quan sant Blai anava pel bosc, totes les feres l'anaven a veure i li besaven les mans amb gran submissió. El vent s'aturava a fi de no molestar-lo i per a no moure cap fulla que pogués produir fressa i espantar el sant bisbe. Els muntanyencs acudeixen a sant Blai quan venteja massa i durant les messes, per demanar que faci bufar un ventet acompassat que afavoreixi la feina del ventar sense endur-se'n el gra i escampar massa el boll. Per aquest motiu, hom té sant Blai per advocat contra el vent, per a evitar l'acció de les feristeles del bosc i perquè guardi de tot contratemps de viatge.

Per la Terra Alta tenien sant Blai per advocat del blat, qui sap si per una raó d'homonímia. En dir el rosari, hom li dedicava un parenostre acompanyat d'aquestes paraules:

Sant Blai,
doneu-nos blat per l'any,

per tal que hom tingués el pa assegurat i no hagués d'anar a manlleu o no n'hagués de comprar.

Sant Blai és l'advocat dels alls. Els alls millors, i sobretot els més coents, són els que se sembren el dia de la seva festa. Bé diu el refrany:

Per Sant Blai
sembra ton all.

Hom creu que perquè els alls siguin ben coents i rabiosos, a més de sembrar-los el dia de Sant Blai, cal renegar abundosament i amb veu ben forta

mentre se sembren, puix que la malícia i la rabior del renegar es converteixen en coïssor en els alls.

Contra la fam i contra la pobresa en general, a Mallorca, invoquen sant Francesc i sant Blai, als quals es dirigeixen amb la següent deprecació:

Un parenostre a sant Francesc
i a sant Blai
perquè no mos falti pa mai.

Santa Severa: Per les malalties dels cabells, com sarna, caiguda i altres, hom reclama santa Severa, que té la seva festa avui, i els cabells de la qual es veneraven a l'església barcelonina de Sant Pere de les Puelles, on acudien els malalts dels cabells i les dones que desitjaven tenir-ne una bona forra i que els creixessin força. Aquestes, a més, invocaven santa Agnès, especialment en la seva imatge venerada a la Seu.

Els antics cabelleraires i perrucaires veneraven santa Severa, que tenien per patrona i advocada i avui feien festa.

Del dia d'avui coneixem aquests refranys:

Per Sant Blai,
un pas de cavall.

Quan Sant Blai vol fer bé,
cara d'ase ha de fer.

Per Sant Blaiet,
jornal senceret.

Si plou per Sant Blaiet,
el darrer dia de fred.

Per Sant Blai gelada,
tot un mes assegurada.

Per Sant Blai,
la cigonya per l'espai;
si no l'hi veus,
senyal de neus.

Per Sant Blai,
la cigonya per l'espai,
i si bon estiu vols,
l'hi veuràs a grans vols.

Per Sant Blai,
si no l'has sembrat,
sembra el teu all.

Si fa sol per Sant Blai,
fred arrai!

Per Sant Blas,
la boira al jaç.

Com farà el dia tres,
farà tot el mes.

Si per Sant Blai fa vent,
tot l'any se'n ressent.

Si per Sant Blai glaça,
trenta dies més l'hivern s'allarga.

Per Sant Blai,
una hora per dalt i una hora per baix.

Si fa bon sol per Sant Blai,
collita arrai.

Per Sant Blai
es menja l'all.

Sembra faves per Sant Blai
i en menjaràs tot l'any.

Per Sant Blai,
cigonyes veuràs,
i si no en veus,
mal any passaràs.

Sant Blai mullat,
cigonyes aviat;
Sant Blai eixut,
cigonyes no han vingut.

Per Sant Blai,
sembra a ton esplai.

Per Sant Blai,
remena la cua l'all.

Per Sant Blai,
neu fins a la cua del cavall.

Per Sant Blai,
sembra com et plau.

Per Sant Blai,
arrenca la cua de l'all.

Per Sant Blai,
ni ceba ni all.

Si vols bon favar,
per Sant Blai l'has de sembrar.

Sant Blai serè,
busca llenya i fes braser.

Per Sant Blai,
els ous arrai.

Sant Blai nevat,
hivern acabat.

La fusta per al meu casal
tallada abans de Sant Blai.

Per Sant Blai,
capa el godall.

DIA 4

Sants Vidal, Zenon i Folícula: Segons la tradició, eren fills de Serateix i allí mateix foren martiritzats. Els seus amics van recollir llurs cossos i els van enterrar d'amagat. Durant molts de segles van restar ignorats, fins que un bell dia un pagès va veure sortir una gran claror de sota terra mentre llaurava un camp. En arribar a la seva vora, el bestiar es va aturar i de cap manera no volgué seguir el solc. Davant la resplendor i la conducta del bestiar, el camperol va comprendre que es tractava de quelcom excepcional i va anar-ho a explicar al rector. Van cavar en el lloc d'on sortia la claror i van trobar els cossos dels tres màrtirs, que amb gran solemnitat foren conduïts a l'església, on es van conservar i venerar fins fa poc. Els pobles de la rodalia els tingueren gran veneració.

Estampa de sant Vidal que il·lustra els seus goigs. (Col. de l'autor.)

Els voluntaris catalans de la guerra d'Àfrica que havien anat a lluitar amb el general Prim commemoraven la batalla de Tetuan, que es lliurà el dia d'avui. Anaven a oir una missa a la capella del Sant Crist de Lepant que es venera a la Seu, el qual tenien per patró i advocat. Un cop mort el darrer sobrevivent d'aquesta batalla, la festa ha deixat de celebrar-se.

Santa Verònica: La llegenda diu que la Verònica era bugadera i planxadora, puix que abans aquestes dues feines no estaven diferenciades i les qui rentaven la roba també la planxaven. I diu la veu popular que, mentre Jesús era conduït al Calvari, ella estava planxant una roba finíssima, amb la qual va sortir al peu de la porta per veure què era aquell brogit que sentia i se'n va servir per a eixugar la santa cara de Jesús. Per efecte d'aquesta creença les velles planxadores havien venerat santa Verònica.

L'ofici de planxadora és ben modern. Abans l'escassa roba que es planxava l'allisaven les mestresses de casa servint-se d'una ampolla plana, plena

El retorn dels voluntaris catalans de la guerra d'Àfrica, segons una capçalera de romanç de l'època. (Col. de l'autor.)

d'aigua calenta, que passaven per damunt de la roba. A pagès empraven un unglot de peu esquerre de porc, precisament mascle, a tall de planxa. Ignorem per què no servien els de truja ni els altres tres peus. El primer establiment de planxadora que hi hagué a Barcelona va obrir-lo una doneta molt coneguda per tota la ciutat pel sobrenom de la Puça, perquè era molt petita, graciosa i bellugadissa. La novetat d'aquella botiga cridà l'atenció dels barcelonins, i hom associà tant estretament els conceptes de puça i de planxadora, que la gent qualificà de puces les primeres dones que van fer ofici del planxar roba. Els presumits acostumaven fer sempre ostentació de portar les camises planxades de *mà de puça*, és a dir, de planxadora i no de casa.

La planxadora, segons l'*aquarela extravagant* de la primeria del segle XIX (Col. de l'autor.)

DIA 5

Santa Àgata: Segons el martirologi, li van arrencar els pits amb unes tenalles, escena que surt representada en l'estamperia popular antiga. Per aquesta raó, arreu del món cristià hom la té per advocada de les dones en general i molt especialment de les que crien. D'ací que se la invoqui contra el mal de pits, per l'escassesa de llet, per afavorir la lactació dels infants i per tot allò que es relaciona amb la nutrició làctia de la mainada. Hom la té també per advocada contra els incendis.

Estampa de santa Àgata que il·lustra els seus goigs. (Col. de l'autor.)

El rei Martí *l'Humà* va fer donació a la capella del seu palau reial d'una relíquia de la santa i de la pedra damunt de la qual va sofrir el martiri, pedra que, segons la veu popular, encara mostrava taques de sang. Per raó d'aquestes relíquies, la capella reial va adoptar per patrona Santa Àgata.

Poc temps després de mort el rei Martí, va fundar-se a la dita capella una confraria sota l'advocació de santa Àgata, integrada per les persones reials i per la noblesa catalana distingida. Només la formaven confrares casats, els quals dedicaven llurs devocions al desig que les mullers respectives obtinguessin una lactació fàcil i sense mal de pits. Celebraven una festa molt solemne, durant la qual hom repartia uns panellets en forma de pit femení. Les dones se'ls menjaven sucats amb llet, cregudes que els augmentaria l'efluvi lacti quan criarien i que les guardaria de mal de pits. Els confrares que concorrien a la funció rebien una candeleta i un panellet que oferien a llurs mullers. L'emperador Carles V hi concorria sempre que es trobava a Barcelona el dia d'avui.

Després de l'any 1835, la capella fou tancada al culte i destinada a diferents usos profans. Servi per a guardar efectes teatrals, de taller de pintura de decoracions de teatre, i també hi fou installada una impremta. La imatge de la santa fou portada a la parròquia de Sant Jaume, on va traslladar-se la confraria, que ha subsistit fins ara, per bé que sense organitzar la festa. No sabem el camí que van seguir la relíquia i la pedra on va sofrir martiri la santa.

Santa Àgata havia estat la patrona de les dones. Per les contrades de la Catalunya nova es conserven encara alguns costums molt interessants de ginecocràcia que bé poden recordar temps llunyans i obscurs de matriarcat.

A Serós feien *la festa de les dones*. La vigília, aquestes es feien mestresses del campanar i tocaven a festa de manera esbojarrada. El batlle feia fer un pregó pel qual privava els homes de tota intervenció en la festa i els manava que guardessin el més gran respecte. Les dones encenien una gran foguera davant de l'església. Elles pagaven la missa, el pa beneït que s'hi repartia, i el sermó. Al voltant de la dita foguera feien un gran ball, al qual només elles podien prendre part. Cantaven corrandes i cobles allusives, seguides i corejades per una música de gralles que també pagaven elles. La dansa consistia en una rodona. La tonada tenia aire de jota. Era obligat que sortissin a ballar totes les dones, des de les nenes que tot just si sabien caminar fins a les velles que quasi no s'aguantaven. Totes vestien llurs millors gales, especialment les velles.

Representació de l'hegemonia de les dones, segons un romanç vuit-centista. (Col. de l'autor.)

A la Granja d'Escarp, era l'únic dia que les dones anaven al cafè i convidaven a beure els homes, que havien d'acceptar si us plau per força. Algunes, sobretot les casades, bevien amb excés, fins al punt d'embriagar-se. Es disfressaven de maneres estranyes. Les altes i ben plantades solien vestir-se d'home amb calça curta i mitja o «calcilla» blanca per tal de lluir les cames. Soljen representar escenes i facècies extravagants, entre elles la simulació d'un part. També en feien en les quals destacava de manera molt acusada una acció baronívola per tal de poder fer i lluir el paper d'home. Les dones es feien mestresses del carrer. Organitzaven la dansa i anaven a treure els homes a ballar, els quals venien obligats a acceptar tant si els plaïa com si no. Si algun s'hi negava, les dones se n'apoderaven i li feien mil trapelleries. Un dels mals jocs que solien fer-los era muntar-los al damunt i fer-se passejar a desdir a coll-i-be per tota la població.

A Miralsot, la vigília d'avui, les dones feien una passada a so de tabal, que tocava la fadrina més garrida i més deseixida. La passada durava dues o tres hores. Voltaven pertot arreu i tot ho avalotaven. Feien companyia a la tabalera dos fadrins joves, un a cada costat, que portaven unes paletes de recanvi per a tocar, per si es feia malbé la que usava la fadrina per a sonar el tabal. Ells no podien tocar-lo gens ni mica; si ho haguessin provat els haurien apallissat entre totes les dones. Les paletes que duien els fadrins i la que usava la tabalera acabaven amb una cabota de forma estranya i intencionada, a la qual la gent donava un sentit eròtic maliciós.

Representació de l'hegemonia de les dones en una capçalera de romanç vuit-centista. (Col. de l'autor.)

Fa molts anys que la passada s'ha perdut, malgrat subsistir la festa fins ara. La festa va fer-se fins pels voltants de l'any 1930 i van deixar-la de celebrar perquè el senyor rector va augmentar el preu del sermó.

Elles organitzaven la dansa i convidaven a ballar els homes que volien. No podia prendre-hi part el qui no era convidat per una dona. Els homes, però, podien refusar de ballar si no els era simpàtica la qui els havia convidats. Feien pastar una gran quantitat de coques que elles mateixes subhastaven. Només podien adquirir-les les dones. Per a requerir un home a la dansa li oferien una coca, que ell refusava si no volia dansar.

A Mequinença, les dones es vestien d'home i es lliuraven a jocs i entreteniments propis del sexe fort; els homes no hi podien intervenir.

A Juncosa, les dones s'apoderaven del campanar i feien tocs estranys i esbojarrats. Es vestien d'home i voltaven pels carrers fent gresca i tabola amb tota llibertat. Les dones grans anaven a la taverna, pagaven el beure als homes i bebien i fumaven sense mirar prim.

A Sudanell evitaven la intervenció de tot home en la festa i àdhuc els allunyaven de la seva vora. Si se n'hi acostava algun, el punxaven amb agulles de picar de cabota negra o bé el pessigaven. Els músics eren els únics que podien viure a la vora de les dones el dia d'avui.

L'hegemonia de la muller damunt del marit, segons una capçalera de ventall del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

A Sunyer havien ballat una mena de jota especial diferent de les altres. La ballaven només dones i no toleraven que s'acostés cap home a la dansa. Si algun infant o noi jove, per indiscreció o per entremaliadura infantil, s'acostava massa al ball, les ballaires l'empaitaven i, si l'atrapaven, l'apallissaven. Semblava com si tinguessin un interès especial a no ésser vistes per cap home, llevat dels músics, i encara, segons la veu popular, perquè no les veiessin ballar els feien tombar d'esquena a la dansa.

Antigament, a Aitona, la festa de santa Àgata havia assolit molta importància, fa anys perduda. El paper més important l'exercien les serventes, que durant la festa regien el comú de les dones amb atribucions d'autoritat. Cal recordar que, en les festes matronàlies de Roma, les esclaves també representaven un paper superior al que sembla que els hauria pertangut dins de llur rang.

Havia estat corrent, en molts pobles, nomenar una junta organitzadora de la festa; la que elegien com a directora o majorala era qualificada d'abadessa. Hi havia llocs en què aquest càrrec l'exercia l'alcaldessa, i la segona alcaldessa actuava com d'ajudanta. Al punt de les dotze de la nit de la vigília, l'alcalde i el seu segon lliuraven les vares i les insígnies de manament a llurs mullers, que en feien ús durant totes les vint-i-quatre hores següents. Transcorregudes aquestes, i així mateix al punt de caure la darrera batallada de les dotze, tornaven les vares a llurs marits, pares o germans, segons fossin esposa, filla o germana.

En diferents pobles de la Ribera del Cinca, les dones havien fet un gran àpat col·lectiu. Hi havia llocs on feien una capta per a reunir queviures, i

l'àpat era més o menys bo segons la generositat que havien tingut les comensalgs. Les fadrines que organitzaven la festa guarnien diverses paneres que portaven a diferents cases: una per a cada carrer o per a cada barri. La qui la rebia hi posava quelcom i la passava a la veïna del costat, que també hi dipositava el seu òbol i la duia a la seva immediata. Així la panera voltava per les cases fixades per la tradició. Un cop totes les paneres havien fet llur curs eren portades a la casa fixada per a celebrar l'àpat. Allí escollien i

L'hegemonia de la muller damunt del marit, segons una capçalera d'un romanç de la segona meitat del segle XIX. (Col. de l'autor.)

cuinaven el que havien recollit. Hi havia indrets on no es feia capta i cada assistent pagava la part que li tocava. Sembla que no eren totes les dones en absolut les qui concorrien als àpats col·lectius.

Antigament avui, al llogarret de Bot, a la Terra Alta, feien la *festa de les Àguides* com a tercer dia de la Festa Major, però que participava de festa de les dones. Com tenim explicat, el dia de la festa era el de Sant Blai; l'endemà el qualificaven de Sant Blaiet, i feien festa especialment els fadrins, que eren els qui tenien cura del ball. Avui portaven el pes de la festa les dones, amb certa autoritat les que duien el nom de la santa, que temps enllà havien estat moltes. Avui les fadrines pagaven els músics, i eren elles les qui treien a ballar els fadrins; només hi treien als qui les havien fet ballar algun dels dos dies anteriors. Conten que molt de temps enllà l'Àgata més vella del poble o la de més categoria social trencava

dansa amb el *sinyor retó*. El sacerdot es limitava a simular-ho, sense que arribés pròpiament a ballar. Les *Àgates* havien fet pastar una gran coca de pasta assaonada i oliada, tota farcida amb mel, figues, nous i avellanes, que era posada enmig de la plaça i al voltant de la qual feien el ball. Acabada la primera tanda de jotes, la parella que havia ballat més bé encetava la coca, i al seu darrera en menjaven les altres per ordre de la traça amb què havien ballat. El qualificatiu de bon dansaire havia estat

Àpat de les dones, segons una capçalera de romanç del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

judicat per les dones, puix que els homes perdien tota autoritat en la festa. Aquest judici havia donat lloc a moltes desavinences. Fa molts d'anys que aquesta festa ha deixat de fer-se.

Antigament els capellans no tan sols havien ballat, sinó que àdhuc havien dirigit el ball i havien fet l'ofici de capdansers com a autoritat màxima i com a persona de més alt prestigi. La dansa, llavors, no tenia el caient eròtic que va prendre en temps relativament moderns. El ball, en els seus orígens més pregons, és eminentment ritual i comporta la clau de les cerimònies religioses i en fixa i precisa el desenrotllament. Encara avui, en les cultures primitives, la part principal del ritual la forma la dansa. Els sacerdots, per tant, són els qui dirigeixen el ball en funció de llurs sagrats oficis i per efecte del cerimonial litúrgic.

Pel Rosselló, les dones portaven sengles botifarres a l'església i les feien beneir. En sortir del temple, anaven a l'hostal, es feien coure les botifarres

i se les menjaven enmig de molta bullanga i gatzara sense intervenció de cap home.

A Tortosa era perillós per als homes passar per la vora de l'Ebre, vers l'indret on rentaven les bugaderes. El pobre infeliç que podien arreplegar l'aporrinaven, li tallaven els cabells i la barba i el deixaven pelat com la mà; li desfeien les calces, li penjaven la faixa i l'altra roba pels arbres propers, li deslligaven les vetes de les espardenyes i les hi cosien de nusos tan forts

Grup de rentadores, segons una capçalera de romanç de la segona meitat del segle XIX. (Col. de l'autor.)

i estrets com podien, perquè li fossin de ben mal desfer, i encara li feien a voltes d'altres trapelleries pitjors i de mal dir.

Santa Àgata havia estat la patrona de les bugaderes i rentadores de riu en general, feina que, segons vella consuetud, era exercida com a ofici per les dones més lletges i per les fadrines entrades en anys i gairebé velles. El dia d'avui rentaven, com de costum, agenollades i amb la roba aixecada, ensenyant tot allò que tenien. Per als homes resultava perillós passar per la vora dels rentadors, puix que els empaitaven i se'ls feien seus. Si el que arreplegaven els era simpàtic, el forçaven a passar una estona amb elles, i si no els en era, li treien les calces i àdhuc altra roba fins a deixar-lo sense camisa. Romanalles d'aquests costums, per bé que molt atenuades i desdibuixades, van subsistir fins a temps relativament recents a la ciutat de Girona i en alguns pobles de la rodalia.

Havia estat costum que les rentadores, tant de riu com de bassa, es lliuressin a petits balls i jocs entre elles al so de cançons alegres i divertides. Resulta remarcable que una gran quantitat de les versions melòdiques de les cançons que fan referència a rentadores de vora el riu tenen temps de ballet. Per gairebé tota l'alta ribera del Llobregat, del Ter i del Freser ballen el *ball cerdà* al so de la *Cançó de la Darideta*, galant donzella que rentava vora del riu i el galant se la va emportar. Per alguns indrets el

Grup de rentaderes, segons una capçalera de vantall de la segona meitat del segle XIX. (Col. de l'autor.)

nom de Margarideta o Garideta és equivalent a rentadora, en to festiu i familiar. La persistència de l'agermanament dels conceptes del rentar al riu i de la dansa porten a pensar si el ball de les rentadores pot ésser la romanalla d'una cerimònia ritual dedicada a les divinitats del riu, probablement femenines, com ho són els éssers mítics que hom suposa habitants de les gorges i cataus de vora de les aigües, qualificats de goges i d'aloges. El pas dels homes per la vora dels rentadors riberencs resultava per regla general compromès, sobretot si entre les rentadores n'hi havia bona colla de joves i garrides i ells no eren prou desimbolts per a desenxir-se de llurs galanteigs; però avui ho era molt més, puix que solien envoltar-lo tot ballant i li ventaven cops de picador per mica que es descuidés. Feien al seu entorn un ball rodó que ell semblava presidir, però que en resultava ésser l'histrió. Qui sap si era el succedani d'una víctima ofrenada a la divinitat fluvial.

Transcrivim la *Cançó de la Darideta*, que cantaven i ballaven les rentadores de riu a la Cerdanya:

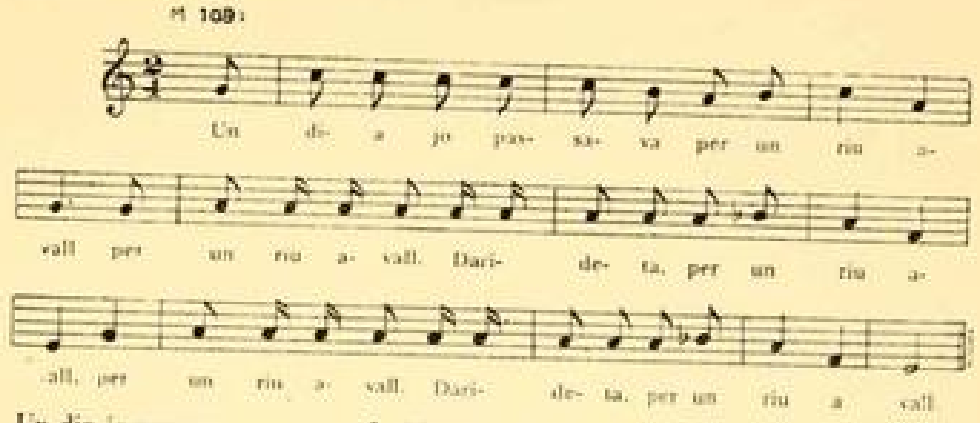

Un dia jo passava
per un riu avall,
per un riu avall.
Darideta,
per un riu avall,
Darideta,
per un riu avall.
Trobo una gentil dama,
rentava galant;
jo li'n faig de pregunta:
—On teniu l'aimant?
—Jo le'n tinc a la guerra,
soldat de cavall.—
—No el teniu a la guerra,
que el teniu davant.—
Ja me'n fa de resposta:
—No el conec per tal.—
Ja arreplega la roba
i se'n torna a l'hostal.
Ja en trucava a la porta
un jove galant.
—Baixa tu, Darideta,
dóna-li pa blanc.
—No és caritat, senyora,
el que jo us deman,
que és el camí de França
o el de Portugal.
—Baixa tu, Darideta,
ensenya-li el portal.—
Quan són fora muralles
la puja a cavall;
ja fuig la Darideta
amb el seu aimant [1].

Les joves rentadores de Bagà, a l'alt Bergadà, ballaven al so d'aquesta altra cançó:

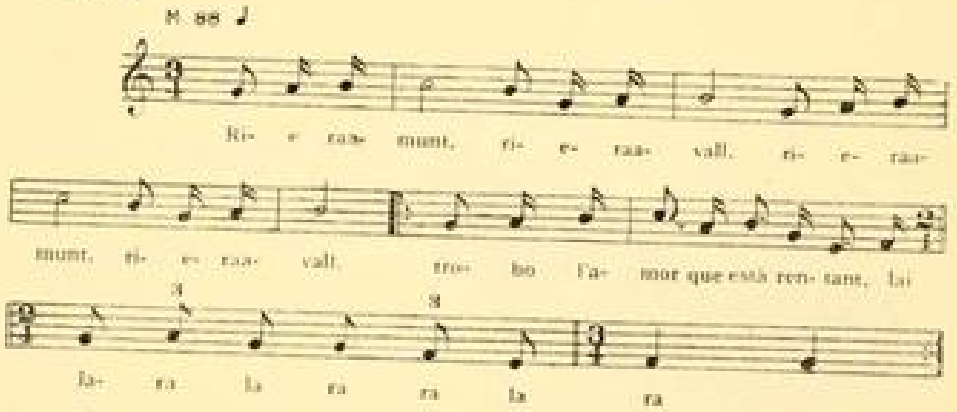

Riera amunt, riera avall,
riera amunt, riera avall,
trobo l'amor que està rentant,
lailarà, lararà larà.
Jo li dic: —On tens el galant?
—A la guerra, que està peleiant;
nit i dia hi estic pensant,
Mare de Déu, si el mataran.
—Ai, bon amor, no penseu tant,
que el teniu al vostre davant [2].

[1] Recollida per l'autor. Transcripció melòdica del mestre J. Tomàs.
[2] Recollida per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

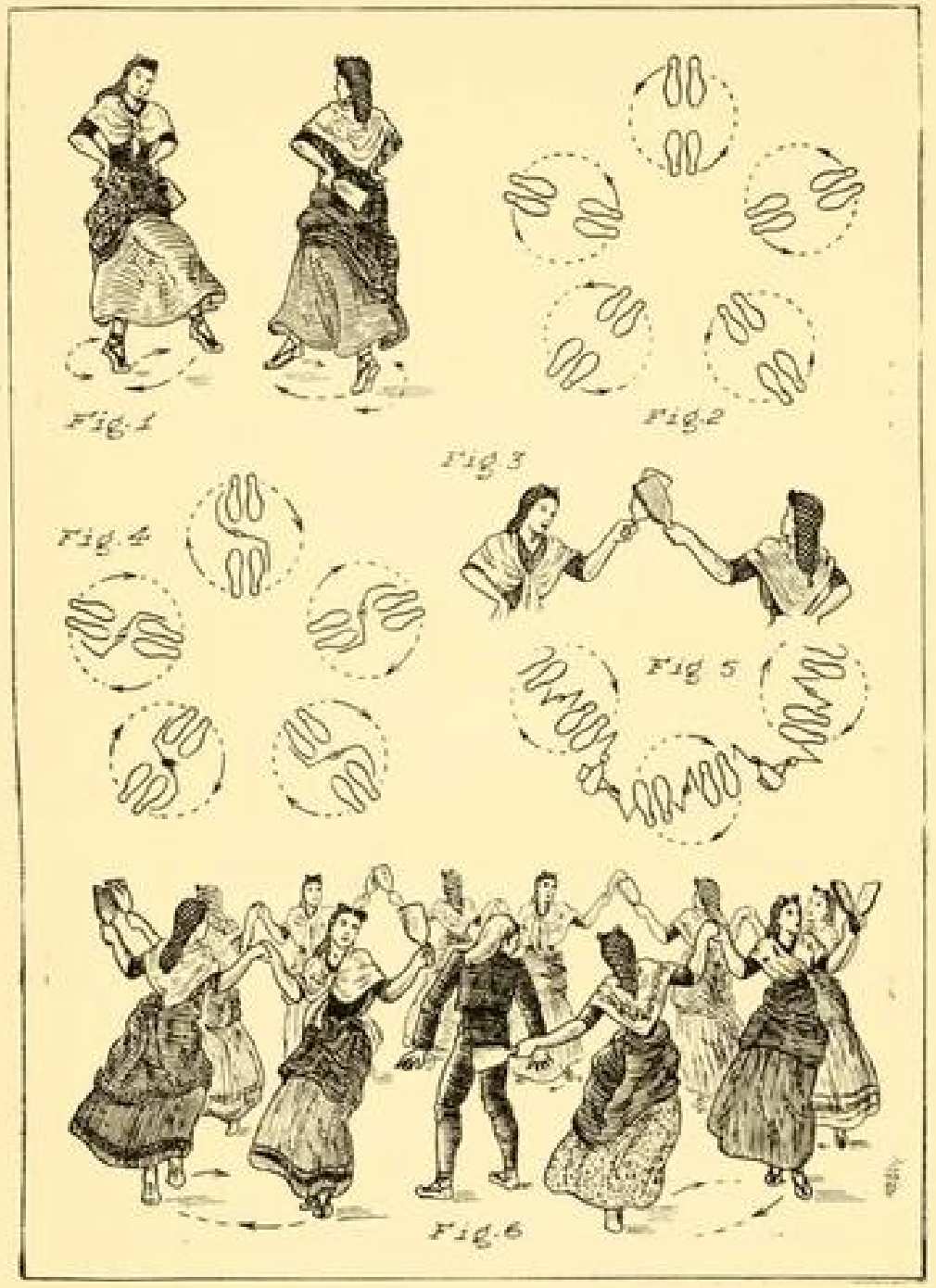

Ball de rentadores, de Falta conca del Llobregat, recollit per l'autor.
Vegeu l'explicació dels gràfics en la pàgina 957.

Fou costum que les dones, el dia d'avui, es posessin brots d'alfàbrega al pit i a voltes entre el pentinat. La creença popular diu que l'alfàbrega cura el mal de cor, fa minvar les penes de l'ànima i crida alegria i goig de viure. També hi ha qui diu que crida amor i atreu els casadors. D'aci el refrany que diu:

Per Santa Àgueda
planta l'alfàbrega;
dama polida
ja la té eixida.

Per la majoria dels pobles lleidatans, on la festa de les dones havia tingut certa importància, havia estat corrent que el dia d'avui es desentenguessin de totes les feines inherents al sexe, àdhuc de gomboldar la mainada, que havien de vestir i peixar els homes. Moltes dones no deixaven res endegat el dia abans, per tal que el marit s'hagués de posar a la cuina i hagués de fer tots els menesters casolans. Les del braç més arronsangat obligaven llurs marits a escombrar el portal o el carrer a l'hora més compromesa i en què més gent podia veure'ls.

La Tia Raboso, de la Terra Alta.

Per la Terra Alta, la tradició parla de velles qualificades de *tia raboso* que tenien la propietat de manar i regir les guineus a llur gust. Eren una mena de bruixes i hom els aplicava les característiques i l'aspecte que sol atribuir-se a les bruixes. Les ties raboses, la vigília d'avui, passaven per les cases a fer una capta, i les dones s'afanyaven a fer-los almoina a fi de fer-se-les propícies, car creien que si no els en feien, avui farien baixar les guilles de la muntanya perquè prenguessin part a la festa de Santa Àgata, i que aquests animals entrarien per les cases que no els haguessin fet almoina, tot ho empudegarien amb llur fetor insuportable, anirien al corral, es menjarien tota l'aviram i donarien una mala festa.

La gent de mar creu que avui és perillós atracar en una costa desconeguda, per necessitat que hom en tingui i per perillós que resulti de mantenir-se en mar, puix que hom pot topar amb *l'illa de les dones*.

Conta la tradició que una vegada que tot el món estava en guerra, les dones, per tal d'evitar tantes llàgrimes i tant de dolor, es penjaren del coll

de llurs marits i pares per demanar-los seny i clemència. Irritats aquests per la impertinència de les dones, les van arreplegar totes i les van conduir a una illa perduda enmig de la mar, on encara són, puix que quan se la cerca per a redimir-les, no hi ha manera de trobar-la, i en canvi, a voltes, hom hi topa sense saber com. Les dones, així que algun home cau a la seva illa, se'l mengen a moixaines i afalacs, no el deixen ni de nit ni de dia. Els pocs mariners a qui la desventura ha fet anar a parar a aqueixa illa, al cap d'una setmana ja han estat morts. Avui, que és el dia de les dones, els vaixells van a parar a aquesta illa sense saber com.

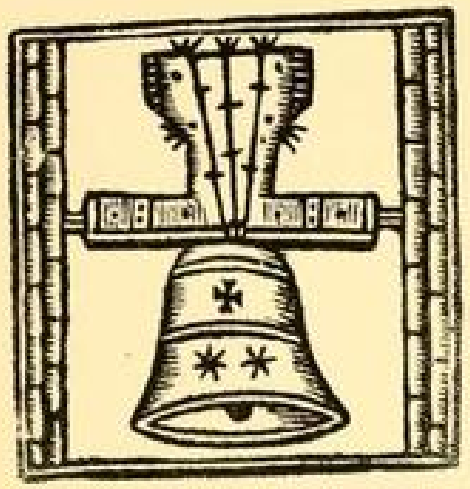

La campana distintiva dels mestres de seny o fonedors de campanes, segons una auca setcentista del Sol i de la Lluna. (Col. de l'autor.)

Per la Terra Alta, el dia d'avui, s'havia fet una festa familiar, en la qual s'agrupaven tots els parents a casa d'un d'ells que prèviament ja es fixava. Per regla general hom escollia la més gran i espaiosa, i no poques vegades era sempre la mateixa, establerta ja per la tradició secular.

A l'església tenia lloc una funció religiosa dedicada a les animetes del purgatori, a la qual acudia tot el poble agrupat per famílies. Oferien pans per als difunts més recents de cada família i els dedicaven pregàries i oracions. Al migdia es feia un àpat extraordinari, durant el qual només es parlava de records familiars. En havent dinat es feia ball; era obligat que tots els homes ballessin amb totes les dones de la família, per petites que fossin elles i per petits que fossin ells. Fet un ball general entre parents, ballaven una jota l'amo i la mestressa de la casa sols. Després del ball, passaven el rosari, dedicat a les animetes dels parents difunts, i finit aquest, donaven la festa per acabada i cada u se'n tornava a casa seva. Fa anys que aquesta festa ja ha caigut en desús. El darrer llogarret de què tenim notícies que es fes és Prat de Comte.

El llenyataire, segons un gravat setcentista, probablement procedent d'un llunari. (Arxiu de l'autor.)

Una tradició conta que, per càstig de llur pecat, el nostre pare Adam fou convertit en cucut i la nostra mare Eva en puput. L'any en què la puput canti primer que el cucut, les dones governaran i manaran. I això passarà precisament el dia d'avui. Per les contrades rurals, abans, moltes dones sortien al camp i paraven gran atenció per tal de veure si sentien cantar la puput com a anunci que havia arribat l'any de llur govern.

Els pastors aranesos tenen per patrona santa Àgata o Geta, com diuen en aranès. El dia d'avui deixaven llurs ramats sota la guarda dels gossos d'atura i baixaven a la terra plana per fer capta de casa en casa. Recitaven uns versos petitoris i encomiàstics de la santa i de la gent a qui els dirigien. Feien celebrar una funció religiosa, i amb allò que recollien feien un àpat a l'hostal.

Era molt rar que hom no els fes caritat; havien de concórrer causes molt especials perquè així fos; però quan es donava aquest cas, els pastors, en veure's desairats, feien com un udol intensíssim que procuraven que se sentís com de més lluny millor i tan llarg com l'alè els permetia.

L'ànec, segons una auca setcentista d'ocells. (Col. de l'autor.)

Per la muntanya oriental invoquen santa Àgata contra els incendis i els perills del foc, i avui, en altre temps, hom s'abstenia tant com podia d'encendre foc, àdhuc per a cuinar, per respecte a la santa. La veu popular parla de grans incendis produïts el dia d'avui per haver trencat aquest precepte popular. Hom creu que els desastres més ports produïts pel foc ocorregueren en aquest dia. La tradició explica que una vegada que una dona no va atendre la creença, mentre era a cercar aigua a la font, el foc del forn de coure el pa va sortir, va voltar per tota la casa i la va cremar. Quan va tornar va trobar-se amb la casa arborada. Fou inútil que hi tirés aigua, car encara s'encenia més.

A Povoleda, després de la missa, hom beneeix ampolles d'aigua que serveixen per a apagar el foc en cas d'incendi. El costum degué ésser general en el món cristià, puix que el ritual conté una benedicció adequada.

Els terratrèmols del segle XV i següents van originar devocions especials que el poble encara recorda; també ens en parlen els goigs, a part d'altres documents. Hom invocava santa Àgata, sant Albert el Magne, sant Felip Neri, sant Emigdi i sant Pasqual Bailon.

Per la Ribera de l'Ebre beneïen panets que hom repartia profusament als fidels. Hom els atribuïa la virtut de deturar la fúria del corrent quan el riu baixava gros, i hom els guardava com la nineta dels ulls per a tirar-los al riu i evitar les inundacions.

Santa Àgata havia estat la patrona de les campanes i dels campaners. Havia estat costum que a primera hora de la tarda de la vigília, els campaners fessin un gran repicament de campanes al seu gust i albir, per tal d'anunciar al veïnat llur festa i la de les campanes. Després del repicament, feien una capta per les cases de la parròquia, i del que recollien en feien una bona festa.

Els qui tenien oficis de bosc i de muntanya, com carboners, picadors de bosc, bosquerols, pegaires, trementinaires, rauters, xesclaires, esclopaires, traginers, pastors i d'altres, s'encomanaven a santa Àgata perquè els guardés de llops.

Sant Lleonard: El tenien per patró els fusiners i fonedors. Cada vegada que encenien la fogaina per escalfar les perolés del metall que fonien, i sempre que abocaven el líquid metàl·lic als motllos de terra per fer les peces, reclamaven i s'encomanaven a aquest sant per tal que els guardés de cremades i de tots els mals que poden provenir del metall roent.

Santa Calamanda, segons una estampa que il·lustra els seus goigs. (Col. de l'autor.)

Santa Calamanda: Era filla de Calaf. Fou una de les onze mil verges. El seu cos fou tornat a la seva vila nadiua, on es venera amb gran devoció des de molt antic. No se sap quan ni com hi fou portat el cos d'aquesta santa.

Antigament s'havia celebrat una festa religiosa molt solemne, després de la qual es feia una processó molt lluïda. Davant hi anaven els majorals de l'altar de la santa, vestits amb tota gala i de manera especial i pròpia. Tocaven ells mateixos instruments senzills i de fàcil sonar i feien un ball típic qualificat de *metredansa* i de *calafenca*. Aquest ball s'ha perdut fa molts anys. Sembla que tenia caràcter molt propi, diferent del comú dels balls. Darrerament, el ball no es feia durant la processó com abans. En sortint d'ofici, els majorals de santa Calamanda s'aplegaven a la plaça i feien el ball amb tota solemnitat i reverència en presència de tota la població, que acudia a veure l'espectacle.

Heus ací el refranyer del dia d'avui:

On per Santa Àgata hi ha boira,
hi cauen pedregades.

Broma baixa per Santa Àgata,
senyal de pedregades a l'estiu.

Si plou per Santa Àgata,
plourà sis setmanes.

Neu per Santa Àgueda,
al camp agrada.

Per Santa Àgueda
l'hivern s'enfada.

Santa Àgata
porta el fred dintre una saca.

Per Santa Àgata
entra el sol a l'aigua.

Si vols tenir bon tomacar,
per Santa Àgata l'has de sembrar.

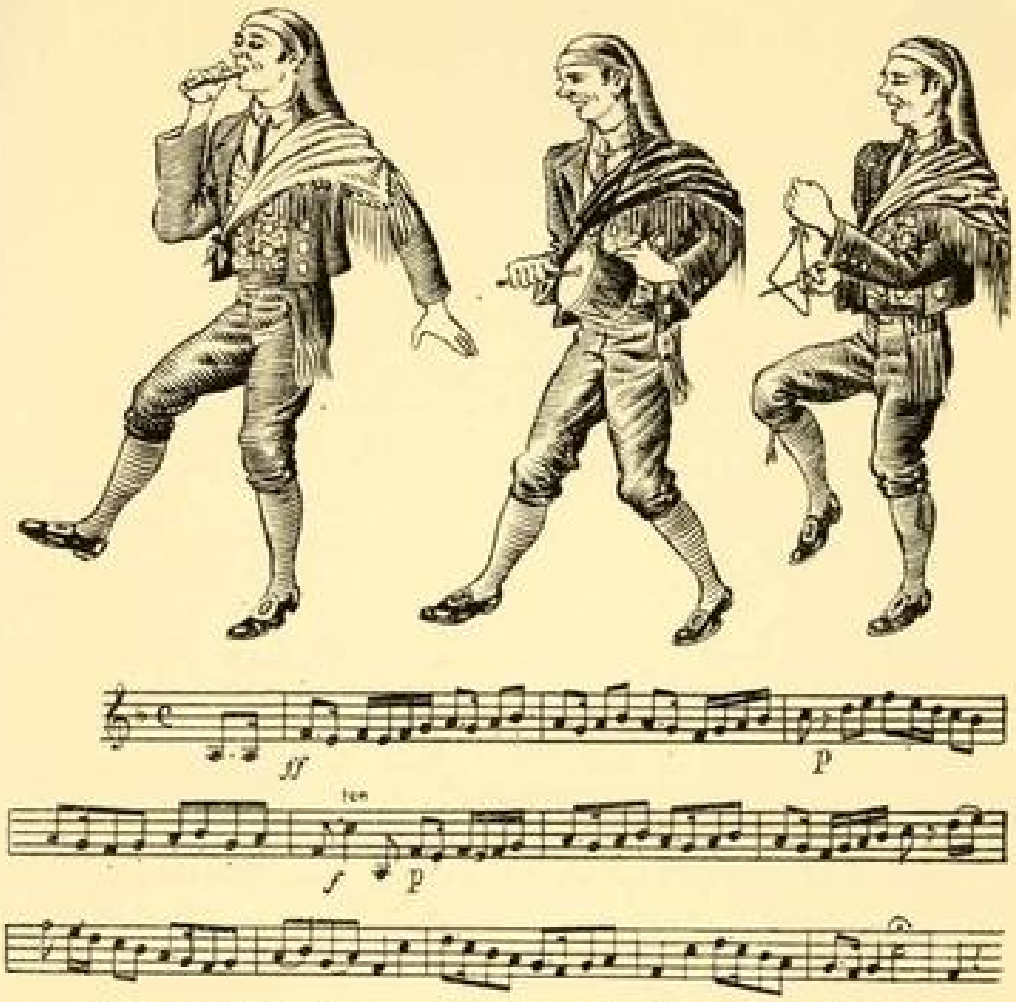

La *Metredansa*, de Calaf, recollida per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

Per Santa Àgueda,
la ceba sembrada
ni que sigui
dins la gelada.

Per Santa Aguedeta
pren la boteta
i vés a la vinyeta;
si no hi vas a treballar,
vés-hi a disfrutar.

Si per Santa Àgata plou,
el blat de moro creix tot sol.

Per Santa Àgata
pon l'ànega.

Per Santa Àgata
cuida les arnes.

Per Santa Àgueda
es casen els ocells,
ells amb elles
i elles amb ells.

Per Santa Aguedeta
toca l'ou de l'oqueta;
si no en té
i ous no fa,
ja te la pots menjar.

Per què no creixes, alfàbrega?
Perquè no em va veure plantada Santa Àgata.

Àgueda, vols venir a missa amb mi?
No; d'ací tres dies, sí.

Talla la llenya per Santa Àgata,
i mai més la veuràs cremada.

Si per Santa Àgata plou,
hi ha quaranta dies més d'hivern,
i si hi ha boira, pedregarà.

Per Santa Aguedeta
palpa el cul de la polleta;
si no li trobes l'ou,
torna-hi el dia nou.

Per Santa Àgata
planta l'alfàbrega:
dama espavilada
ja la té sembrada;
dama garrida
ja la té sortida,
i la galana,
transplantada.

DIA 6

Sant Gastó: Havia estat patró dels bataners o moliners de noc, que a Barcelona estaven establerts a la vora del Rec, puix que feien moure els nocs amb la força del corrent del rec. Abans de descobrir els nocs moguts per rodes hidràuliques de fusta, hom batanava les flassades i d'altres robes de llana a cops de batan o bastó, i d'ací la dita:

Per Sant Gastó,
bon cop de bastó

amb al·lusió a la feina pròpia dels que el tenien per advocat.

Santa Dorotea, segons una estampa que il·lustra els seus goigs. (Col. de l'autor.)

Santa Dorotea: Per terres lleidatanes hom la té per advocada contra les riuades i contra els estralls produïts per la rubina i per les aigües sortides de mare. Les poblacions situades a la vora de rius el cabal d'aigua dels quals augmenta de vegades notablement, així que plou una mica massa i que temen que el riu pot revenir, li fan llum i li dediquen oracions per tal que deturi la rubina.

Santa Dorotea és advocada de les flors. La tenien per patrona i advocada les antigues ramelleres, precursores de les floristes d'avui i del jardiners.

Hom creu que la nit del dia d'avui és la més clara de l'any, com bé diu el refrany:

Santa Dorotea de Tristany,
la nit més clara de l'any.

Avui llueixen tots els estels, fins els més petits i insignificants que no es veuen en cap altra nit. No es veu ni el més mínim nuvolet, perquè els estels governen absolutament el cel i no els deixen sortir. Els estelers i els qui fan averanys aprenen ben bé la situació dels estels i la posició dels uns en relació amb els altres, en treuen conseqüències i en senten pronòstics i averanys.

Aquesta nit s'inicien en l'art de saber entendre el que diuen els estels aquells qui volen dedicar-se a fer pronòstics i calendaris. Els estels se senten pròdigs i favorables per a deixar-se entendre dels qui no coneixen prou llurs costums, per tal de facilitar-los la iniciació en la ciència del llenguatge dels estels.

Segurament que, per raó d'aquesta creença, santa Dorotea és també advocada dels matrimonis novençans que gaudeixen de la lluna de mel. D'una

La Lluna passejant triomfalment pel cel amb el seu carro, segons un llunari set-centista. (Biblioteca de l'autor.)

manera especial les casades novençanes tenen el costum d'invocar-la amb una formuleta apropiada que diu així:

Santa Dorotea gloriosa,
deu-me una lluna de mel
com si estigués al cel.

Avui, a Cervera, té lloc la festa del Sant Misteri: tal és un *lignum crucis*, procedent del saqueig de Roma per les forces de l'emperador Carles V. Un soldat català el va recollir d'una casa romana on va entrar i va portar-lo a casa nostra. En passar per Martorell va sentir-se malalt i abans de morir el va lliurar al sacerdot que va assistir-lo. El confessor era de Cervera i va donar la relíquia a la comunitat de preveres d'aquesta ciutat, on fou guardat amb gran cura, si bé ignorant la seva gran virtut per molts anys.

Al poble del Terròs, proper a Cervera, posseïen una relíquia d'una estella de la Vera Creu que gaudia de la gràcia de treure els dimonis del cos dels endimoniats. Un dia un diable, des del cos d'un pobre malalt, va parlar ben clar i ben fort i va dir que no se n'aniria perquè aquella estella de la creu

no tenia cap mèrit i que només podria fer-lo fugir d'on es trobava la Vera Creu que els clergues de Cervera tenien amagada dins d'un armari de la sagristia, les senyes del qual va indicar, puix que aquella era un *lignum crucis* autèntic.

El sacerdot del Terròs va comunicar a la comunitat de Cervera el que havia dit el mal esperit. Fou convingut tallar una engruneta de la relíquia i donar-la al rector del Terròs en agraïment d'haver-los descobert la gràcia que posseïa l'estella de Cervera. La relíquia fou portada amb tota solemnitat damunt de l'altar. Al moment que van tocar-la amb el ganivet que havia de partir-la va esclatar un tro tan fort que va fer trontollar tota la terra. El ganivet es va torçar com si hagués estat de paper i una gota de sang va traspuar de la fusta. Les campanes de l'església es van engegar soles al vol. Tot el veïnat va acudir al temple cridant: —Misteri! Misteri! — D'aquesta feta fou aplicat a la relíquia el nom de Sant Misteri.

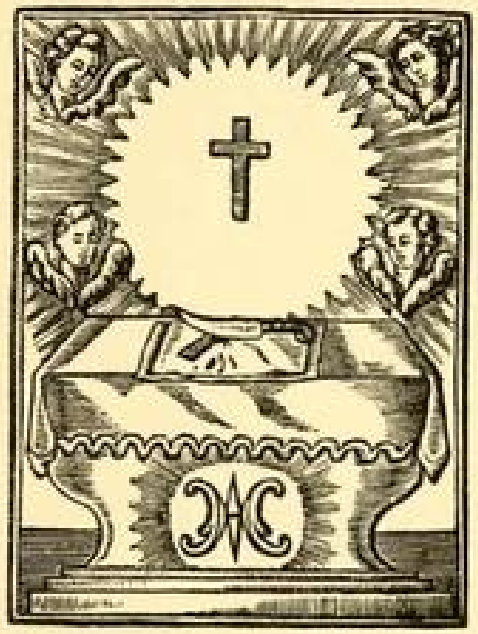

Estampa del Sant Misteri de Cervera que il·lustra els goigs d'aquesta devoció.
(Col. de l'autor.)

Cada any, el dia d'avui, en què va tenir lloc el prodigi, és aplicada la relíquia damunt dels possessos i endimoniats. També se'ls aplica per les dues festes de la Santa Creu. El dia d'avui, més que per les altres dues diades indicades, acudien a Cervera gents de terres molt llunyanes atacades de mals nerviosos. El temple s'omplia de pobres gents que amb llurs moviments i contorsions incessants formaven un espectacle depriment.

Hom creia que els diables i els mals esperits no podien resistir l'acció de la relíquia i que, al contacte del *lignum crucis* amb el pacient, fugien furients i deixaven el pobre pacient en pau. Hi havia esperits que responien les preguntes del sacerdot que complia la cerimònia i que àdhuc hi conversaven. Conten d'un cas en què el sacerdot va preguntar al diable per quina part del pacient preferia sortir. El mal esperit contestà que pel dit gros del peu. Allí fou aplicada la relíquia, i va sortir amb tanta força que féu seguir la sabata que calçava el malalt i topà tan fortament amb una de les columnes del temple que hi deixà marcada l'empremta, que encara avui es pot veure.

DIA 7

Sant Romuald: Fou monjo del convent de Sant Miquel de Cuixà. Feia vida d'ermità en una cova propera a Venècia i fou el qui despertà el sentiment religiós en el cor del duc Pere d'Orzeolo. Quan aquest magnat, convertit per l'abat Guerí, decidí fer-se monjo del monestir de Sant Miquel, l'ermità Romuald va acompanyar-lo junt amb altres cavallers i magnats de la cort de Venècia. Mort el duc i elevat a la categoria de sant, Romuald va abandonar el convent i tornà a terres itàliques. Mentre feia vida de penitència i d'oració veié, en una revelació, que el seu pare Sergi, que havia professat en un convent, volia abandonar la vida religiosa per a donar-se altra vegada al món. El monjo volà sense ales vers el punt on hi havia el seu pare i amb paraules molt eloqüents el convencé de seguir la vida monàstica: per tal de complaure'l i mantenir el seu fervor fundà l'ordre de la Camàndula, i el seu pare en fou el primer abat.

Estampa de sant Romuald que il·lustra els seus goigs.
(Col. de l'autor.)

Segons una altra tradició, sant Romuald era cavaller i es va trobar en el cas d'haver-se de desafiar amb un altre. Quan s'adonà que l'havia de ferir, va creuar-se de braços i s'abandonà a la mercè del seu contrari, qui davant d'aquest gest no el va atacar. El sant, horrorizat del cas en què s'havia trobat i a fi que mai més no s'hi hagués de tornar a trobar, abandonà la carrera de les armes i va abraçar la religió.

Romuald va fer-se monjo, va venir a Catalunya, es presentà al rei i va demanar-li que li concedís terreny per a aixecar un monestir i terres perquè, conreant-les, poguessin viure els monjos de la comunitat. El rei va prometre cedir-li tot el terreny dintre del qual se sentiria el so d'una campana que ell pogués portar al damunt. El sant va agafar una campaneta de les emprades per a dir missa, se'n va pujar dalt d'una muntanya i des d'allí féu sonar la campaneta, la qual va fer un so tan fort i tan potent, que va sentir-se de més

de deu hores a la rodona. El rei va complir la paraula i li cedí en domini totes les terres des d'on s'havia sentit la campana. El sant va fundar el monestir de Sant Miquel de Cuixà al Vallespir. Quan restà llesta l'obra, es va trobar que no tenia campana, i aquella mateixa amb què havia fet el miracle en repetí un altre: va créixer i més créixer fins a fer-se tan grossa com les campanes més grans que mai s'hagin vist. I va servir per a cridar els fidels de moltes llegües a la rodona.

Un dia que sant Romuald estava fent oració vora d'una font va veure com un àngel baixava del cel per a parlar-li i li recomanava que fundés una nova ordre. El sant va obeir el manament celestial. Va recordar unes paraules i uns consells que havia sentit a Camàlduli i en ells s'inspirà per a la seva ordre, la qual va batejar amb el nom de *camandulenca*. Els nous monjos van portar un hàbit molt guarnit de passamaneria, especialment d'un tipus de borles que van prendre el nom de *camàndiles o camàndules*. Els monjos eren anomenats *frares de la camàndula*. La regla de l'ordre novella era molt primmirada, protocolària i meticulosa, fins al punt que la gent va associar els conceptes de camàndula i protocolisme i creà la forma verbal estar *carregat de camàndules*, aplicada als meticulosos i primmirats.

La gent del Pirineu sentia una devoció i una admiració molt fortes per sant Romuald, i temia que un bell dia no se n'anés del monestir per a sempre més i amb la seva absència perdessin la seva font de gràcia i el seu do d'inacabable virtut. A causa d'aquest temor decidiren matar-lo, per tal de tenir així la seguretat de posseir les seves relíquies, que consideraven portadores de bé i de favor diví. La conjura va arribar a oïda del sant, que decidí fugir una nit i d'amagat, a fi d'evitar que l'assassinessin per excés d'estimació.

DIA 8

Sant Joan de Mata: Era fill del castell de Mataplana i de la família del comte Arnau. Va fundar l'ordre dels trinitaris i va voltar molt món amb gran facilitat, puix que, segons conta la tradició, tenia la virtut de volar sense ales i anava a terres de moreria a redimir captius, i quan els sarraïns i heretges volien atacar-lo alçava el vol, com un ocell, i se'ls escapava.

La tradició ens conta així mateix que sant Joan de Mata va ésser un dels cavallers més galants i més gentils del seu temps. Era casat i tenia una gran fillada. Concorria a totes les festes de la cort i feia tronar i ploure entre les donzelles i dames joves. Va enamorar-se bojament de la dama del castell de Ribes i va fer tota mena d'impossibles i de gosadies per tal d'aconseguir el seu amor. La dama no sabia com desfer-se del cavaller, el qual tothora l'assetjava i perseguia, i decidí contar-ho al seu marit. Al cavaller de Ribes li va fer respecte encarar-se amb el seu rival i preferí cercar manera de resoldre el cas a les bones. Va acudir al rei i li va contar el que succeïa. El rei va cridar a la seva presència el cavaller de Mataplana i el conminà amb rigoroses i severes amonestacions si no desistia del seu amor innoble. El

cavaller va prometre al rei que s'esmenaria, però la passió podia més que el coneixement i, malgrat les amenaces del rei i la seva promesa d'esmena, seguia igual. Avorrida la dama de la persecució del galant, decidí resoldre el cas ella mateixa i va citar-lo per a trobar-se. El galant, abrandat de passió, va acudir puntual a la cita. La dama va desengafetar-se el gipó i li mostrà el pit rosegat per un terrible cranc. Quan el jove enamorat va veure aquella carnisseria, va fugir horroritzat i pres de gran repugnància.

Sant Joan de Mata, segons una estampa que il·lustra els seus goigs. (Col. de l'autor.)

El jove cavaller Joan va tancar-se dins d'una cambra del seu castell, on va restar set setmanes sense sortir ni voler veure ningú ni gairebé menjar ni beure. Passat aquest temps, féu presentar la seva esposa, a la qual va dir que estava desenganyat de la vida i del món i que volia abraçar la religió, i va fer-se monjo. Amb el seu talent va fundar l'ordre dels trinitaris, destinada a treballar amb zel per obtenir la redempció dels captius cristians caiguts en poder de moros, i per les seves excepcionals virtuts fou elevat a sant.

Aquesta tradició, com pot veure's en altre lloc d'aquesta obra, és exactament igual a la que hom conta del beat Ramon Llull de Mallorca.

Pel mal napolità, mal vergonyós o lues, hom invoca sant Joan de Mata. És opinió popular que els mals vergonyosos són en una quantitat fixa i que sempre n'hi ha el mateix nombre d'afectats; per tant, l'única manera de guarir-se'n consisteix a encomanar el mal a un altre. Els malalts d'afeccions vergonyoses demanaven l'ajut del sant amb la següent fórmula.

El forner, segons un gravat d'un llibre de rifa set-centista. (Bib. de l'autor.)

Sant Joan de Mata,
treieu-me el mal de mi
i doneu-lo a un altre.

Per aquestes malalties, hom també sol invocar la Mare de Déu de la Creu Alta (que no sabem on es venera) i la reclama amb la mateixa fórmula.

Sant Pau del Pa: Havia estat forner i, segons la tradició, per do diví gaudia de la gràcia de fer pa amb qualsevol element. Una vegada que el seu

país travessava una fam terrible, ell la conjurà fent pa a dojo de tot allò que li venia a nà. Conta la veu popular que, en certa ocasió, amb excrements va fer el pa més bo i més alimentós que mai ningú hagi pogut assaborir. Els forners l'havien venerat per patró, i en diversos països encara el tenen per tal els qui fan pa. Segueixen invocant-lo quan troben escassetat d'element panificable i quan temen que la pastada o la cuita perilla de sortir malament. També l'invocaven les dones que pastaven a casa, per tal que els afavorís la feina.

DIA 9

Santa Apolònia: La tradició la suposa filla de Barcelona i monja del convent de dominiques de Montsió establert al carrer d'aquest nom, que donava a la plaça de Santa Anna, si fa no fa on avui hi ha la Companyia de Gas i Electricitat.

Santa Apolònia, segons una estampa que il·lustra els seus goigs. (Col. de l'autor.)

Segons la llegenda, santa Apolònia era casada amb un home molt geniüt, cantellut i furiós, que sempre rondinava, mai no estava content de res del que ella feia i molt sovint li pegava duralment. Avorrida la pobra muller i sense forces per suportar per més temps tanta brutalitat, un dia fugir de la seva llar conjugal i es féu monja dominica del convent indicat. Al cap ja de dies de fer vida conventual, un capvespre, mentre pregava, va veure passar per un extrem de la seva cella la figura de Nostre Senyor carregat amb la creu al coll, que semblava ésser molt feixuga, car el feia anar molt aplanat i gairebé no el deixava caminar. La figura de Jesús va passar lentament i amb pas pesat i sever, i Apolònia va tenir-ne tanta sorpresa que restà sense alè per a dirigir-li la paraula. Tota admirada i pensant si havia estat un somni, no va dir res a les seves companyes. L'endemà, en el mateix moment que el dia abans, va tornar a tenir la mateixa visió, però abans de reaccionar també va desaparèixer. Un tercer dia tornà a veure-la i, ja previnguda, així que l'albirà s'agenollà humilment a terra i parlà al bon Jesús:

—Senyor, voleu que us ajudi a portar la creu?

I Nostre Senyor li contestà:

—Apolònia, Apolònia, ¿com vols ajudar-me a portar la meva creu si no pots portar tu la teva?

Apolònia va comprendre a bastament el sentit de les paraules de Jesús, i l'endemà mateix deixà el convent i se'n va tornar a casa seva. El seu marit, quan la veié, sense dir-li paraula li ventà un parell de bufetades tan fortes, que li féu saltar tots els queixals i totes les dents de la boca.

I heus aquí per què santa Apolònia és advocada pel mal de queixal i de dents i també per a donar paciència, resignació i conformació a les dones que tenen els marits geniüts i intractables.

L'arrencaqueixals, segons un gravat d'un llibre de rifa set-centista. (Bibl. de l'autor.)

Santa Apolònia és venerada en molts països contra el mal de queixal.

En la processó del Corpus de Barcelona havia figurat una comparsa que representava aquesta santa, la qual portava per distintiu unes grosses tenalles que sostenien un queixal.

Les mares gironines solien portar llurs fillets al santuari de la Mare de Déu dels Àngels, proper a Girona, on es venerava un queixal de santa Apolònia, que feien passar per damunt de les genives dels infants per tal que dentessin amb facilitat i sense les angúnies pròpies d'aquesta funció.

La medicina popular aconsella menjar truita quan es té mal de queixal, perquè no costa de mastegar i, per tant, no agreuja el dit mal, sinó al contrari, més aviat ajuda a guarir-lo. D'ací el costum del dia d'avui de menjar truita amb preferència a tot altre guisat, per tal de prevenir el mal de la dentadura. Diu la tradició que santa Apolònia era molt agradada de menjar truita, i per això aquesta va adquirir la propietat remeiera que li és atribuïda. Menjar-ne el dia d'avui equival, doncs, a retre un tribut a la santa.

L'arrencaqueixals de carretel·la, segons una aiguafort de la segona meitat del segle XIX. (Col. de l'autor.)

Els antics arrrencaqueixals feien avui llur festa, vestits de vint-i-un botó. Amb casaca, levita o altra peça llarga, armilla de seda blanca i barret de xiera, acudien a la funció religiosa. En sortir anaven a passejar amb carretella descoberta pels carrers principals i més concorreguts. Quan ja havien passejat prou, feien aturar el cotxe en un indret ben cèntric, al capdavall de la Rambla, al pla de las Comèdies o de la Boqueria, més tard a la plaça Reial o al passatge de Madoz, o bé al pla de Palau. Allí invitaven a pujar al cotxe a qui patís de mal de queixal per tal de guarir-li'l o d'arrencar-li la peça o peces malaltes completament de franc.

Sant Nirondi, segons una estampa de la primera meitat del segle XIX. (Col. de l'autor.)

Sant Nirondi: Era fill de Barcelona i primer bisbe de la seu episcopal d'Egara, o sia de la Terrassa d'avui. Es distingí per les seves virtuts, grans predicacions i per la conversió de molts heretges a la llum del cristianisme.

DIA 10

Santa Sotera: Era filla de Roma i de família consular. Llavors de la persecució dels cristians va fugir de la Ciutat Santa, a fi d'eludir el martiri, i es refugià a la ciutat de Palamós. Una tradició diu que el seu pare, que no era creient, va denunciar-la al cònsol Decià, qui la va cridar a la seva presència i va requerir-la perquè adorés els déus pagans. La minyona s'hi va negar i fou sotmesa a turment, en el qual va morir. Molts anys després el seu cos fou tornat a Roma. Hi ha qui la suposa filla de Palamós.

Santa Escolàstica: La pagesia menorquina té per patrona santa Escolàstica. Segons una tradició insular, aquesta santa era germana de sant Guillem ermità. Un dia el sant va anar a visitar-la al seu cenobi. Un cop l'hagué vista, resolgué tornar-se'n. La santa de cap manera no ho volia i pregà al seu germà que restés més temps a la seva vora. El sant no hi venia bé i decidí marxar tot seguit. La santa demanà al cel que hi posés un impediment. Així que Guillem va posar el peu a la llosana de la porta del monestir, es desencadenà una tempestat desfeta com mai no se n'havia vist de semblant. D'aci que els camperols menorquins tinguin santa Escolàstica com a advocada per la pluja i, per extensió, la prenguin per patrona.

Santa Sotera, segons una estampa suïtcentista. (Col. de l'autor.)

Les dones casades amb un vidu invoquen santa Escolàstica, que, segons la tradició, fou la segona muller de sant Pere.

La tenien per patrona els vells taverners, que havien format gremi amb els hostalers, els quals veneraven santa Marta. A la façana de la casa gremial que s'aixecava a l'aterrat carrer de la Corribia hi havia una imatge de la santa obrada amb pedra. No sabem per quina raó la iconografia presenta aquesta santa amb una caldereta a la mà. La càustica popular deia que era la caldereta de l'aigua que els taverners tiraven al vi.

Sant Caralampi: Per terres lleidetanes, hom l'invocava contra la pesta, la fam i sobretot els mals aires i vents contagiosos i infecciosos portadors de mals als homes i als conreus.

El taverner, segons una auca set-centista d'Arts i Oficis. (Col. de l'autor.)

SANTA EULALIA

Patrona i filla de Barcelona. La tradició més general és que era filla de Sarrià, d'una gran casa senyorial que s'aixecava en l'indret conegut pel *desert*, on hi ha una capella construïda damunt de les restes de la casa de la santa. Una altra tradició, però, diu que era filla i veïna de la ciutat i que els seus pares, per tal de sostreure-la a la persecució cristiana, portada a cap pel ferotge Decià, van dur-la a la casa de camp que tenien a Sarrià, que era una casa d'esbarjo i no pas la residència habitual de la família.

Santa Eulàlia es distingia per la seva gran caritat. Els pobres trucaven tothora a la porta de casa seva i mai no se'n tornaven sense una almoina. Tanta prodigalitat va arribar a molestar els pares de la donzella, que diverses vegades l'havien renyada. Un dia que la santeta portava tota una faldada de pa per a una pobra, el seu pare va deturar-la i amb aire imperiós li preguntà què portava. La donzella, esporuguida, contestà que duia flors, i obrí sense temença la faldada als ulls del seu pare, qui va veure que, efectivament, eren flors, com li deia la seva filla.

Vora de la casa de santa Eulàlia hi havia un pou d'aigua molt bona i fresca on anava a poar el veïnat d'aquella rodalia. Un dia van anar-hi dues noietes i van trobar que el pou s'havia eixugat. Temeroses les nenes del càstig que el seu pare, que era molt rigorós, els infligiria en veure que no li portaven aigua, es van posar a plorar desesperadament. La donzella Eulàlia les va sentir, va arribar fins al pou, va estendre el seu mantell per sobre del brocal i l'aigua va revenir tan fortament que brollà per damunt del pou; així aquelles noietes van poder omplir llurs cantirets sense gens d'esforç i van estalviar-se el càstig del seu pare.

L'aigua subterrània va sentir-se tan sotmesa a la voluntat de santa Eulàlia i revingué amb tanta força, que va arribar a formar un riu, que encara avui

subsisteix i alimenta tots els pous de la nostra ciutat. Els pescadors i la gent de mar de la nostra platja el coneixen molt bé i l'anomenen el *riu de sota* i el *riu de santa Eulàlia*. Hi ha temporades de l'any que porta un corrent tan fort, que han d'anar en compte a navegar, puix que podria perjudicar-los. Els nostres avis, que se servien molt de l'aigua dels pous, aleshores que les fonts escassejaven, quan el pou se'ls eixugava invocaven santa Eulàlia perquè els fes revenir l'aigua; i els poataires o escurapous tenien per advocades santa Eulàlia i la Mare de Déu de l'Aigua.

Prop de la casa de santa Eulàlia hi havia un gran bosc de xiprers. Un dia que Eulàlia s'hi passejava, se li va aparèixer un àngel que li pronosticà que seria santa i patrona de Barcelona. Per tal que sempre més hi hagués record d'aquell prodigi, l'àngel va fer tornar palmeres els xiprers. Aleshores no hi havia en tota aquesta terra cap palmera; aquelles foren les primeres que hi hagué, i totes les que hi ha avui descendeixen d'aquelles. Amb els anys aquell bosc de palmeres es va perdre, i avui hi ha uns arbres molt grans i ufanosos que donen molt de caràcter a aquell paratge conegut pel *desert de Sarrià*.

Quan l'emperador Dioclecià decretà la persecució sense treva dels cristians, santa Eulàlia tenia tretze anys. Amb tota valentia es presentà ella mateixa al cònsol Decià i li digué que ella era cristiana i l'increpà durament per la seva fúria contra els cristians. Decià la féu tancar a la presó del seu palau, que estava al capdavall del Call, al final del carrer de la Boqueria. La presó donava a l'indret de la Volta de Santa Eulàlia i del Remei, i diuen que el sol, avergonyit per haver servit aquell punt de presó de la nostra santa patrona, mai més no hi ha volgut entrar; per això mai no toca el sol en els dos carrerons indicats.

La donzella fou requerida perquè abandonés la fe cristiana, i en veure que no desdeia, va ésser condemnada a patir tretze martiris com tretze eren els seus anys.

En vista que santa Eulàlia no volia abdicar la seva fe, fou sotmesa a una tanda d'assots; després, amb uns garfis i uns arpions, li van estripar la carn. En veure que no defallia, li van posar els peus dintre d'un braser ardent de foc, i perquè ni així no renunciava, van posar-li foc als pits. Fou manat que li freguessin les nafres i les ferides amb pedra tosca, després ruixades amb oli bullent i finalment regades amb plom fos. Cap d'aquests martiris no va pertorbar la seva fe, i aleshores fou ordenat que la tiressin dintre d'una bassa de calç viva.

Un altre dels martiris consistí a posar-la tota nua dintre d'una bóta en la qual hi havia gran quantitat de bocins de vidre trencat, pedres cantelludes i claus de punxes eriçades; un cop ella a dintre, van tirar la bóta per tretze vegades costa avall de la Baixada de Santa Eulàlia, que per això va prendre el nom que porta, i, en record del martiri, al cim de la pujada hi ha una capelleta amb una imatge de la santa que té al costat una bóta.

Un altre dels martiris consistí a tancar-la tota nua dintre d'un corral ple de puces que la van picar com a feres i van nafrar i llatzerar les seves carns fines i delicades. Per això, en aquest temps de l'any, diuen que les puces

són més grosses que durant la resta i piquen més fort i amb major fúria; la gent diu *que són les puces de santa Eulàlia*, que volen recordar als bons

Estampa de Santa Eulàlia de la darreria del segle XVIII. (Col·lecció de l'autor.)

cristians el martiri de la santa. Entre la Volta de Santa Eulàlia i la del Remei, de les quals ja hem parlat, hi ha com un carreró estret sense sortida i amb l'entrada tapiada, carreró que els nostres avis anomenaven el *Call de les Puces* i que amb tota seguretat deu fer referència al martiri de la santa.

1 La vida lector empieza
de la Virgen santa Eulalia,
la perla Barcelonesa.

2 Ya en la edad de la inocencia
se ven signos en la niña
no comunes en la infancia.

3 Crecida, aunque en tierna edad
ya pasma a propios y extraños
su acendrada caridad.

7 Con ferocidad Taciano,
manda que azoten a Eulalia
por odio al nombre cristiano.

8 Con crueldad refinada
van desgarrando las carnes
de la niña delicada

9 Viendo que vano todo es,
prueban si su fé quebrantan
poniendo fuego a sus pies.

13 Para calmar sus furores
ruegan con piedras sus llagas
aumentando sus dolores

14 Su furor mal reprimido
les hizo llenar sus llagas
con el plomo derretido.

15 Dentro una balsa de cal
meten su cuerpo ulcerado
con una ira infernal.

19 Puesta ya en cruz ¡oh dolor!
ruega a Dios por sus verdugos
con angélico fervor.

20 Su alma a su labio asoma
subiendo volando al cielo
con las formas de paloma

21 Una terrible nevada,
hizo que huyera la tropa
de Taciano, amedrentada

Un altre dels martiris fou portar-la al suplici, nua, damunt d'una carreta de bous que amb gran calma es passejà per tota la ciutat per tal de fer passar una forta vergonya a la pobra donzella. El cel, però, va compadir-se d'ella, i tot i estar ben serè i fer un bon sol, es va posar a nevar copiosament

4 Con sus amigas hacia
trapos, hilas y vendajes
que a los pobres repartía.

5 Un angel sembrando luz
le anuncia en sombría selva,
sus martirios y su cruz.

6 Y Eulalia resuelta fue
al tribunal de Taciano
para confesar su fé.

10 La aplican con gran despecho,
viendo que nada consiguen,
un fuego lento en los pechos.

11 Con su furor sin igual
viendo su santa firmeza
la vuelven al tribunal.

12 Y allí el bárbaro Taciano
le impone nuevos martirios
que serán, también, en vano

16 A imitación de Jesús,
llevan a la buena Virgen
a morir clavada en cruz

17 De sus padres se despide
gozosa de su sentencia
y su bendición recibe.

18 La desnudan con furor
sin respetar a su sexo
ni su virginal pudor.

22 Con la mayor amargura
sus padres, deudos y amigos
le van a dar sepultura.

23 La ciudad de Barcelona
con entusiasmo la aclama
por su fiscina PATRONA.

24 Por los ángeles llevada
Eulalia sube a la gloria
por ella tan deseada.

Primera part, corresponent a santa Eulàlia, de l'auca de la vida de santa Eulàlia i santa Teresa de Jesús, de la segona meitat del segle XIX. (Col. de l'autor.)

i ben aviat va cobrir la nuesa de la pobra santa un vestit fet de borrallons de neu blanca i pura.

Santa Eulàlia s'escapà de la presó guiada per un àngel que va acompanyar-la. Els galifardeus de Decià la van cercar pertot fins a trobar-la i la tornaren a la presó, però per por que s'escapés de nou fou decidit matar-la.

El sacrifici consistí a clavar-la en una creu en forma de X per tal que passés més vergonya. La tradició assenyala tres punts diferents de la ciutat on santa Eulàlia fou clavada en creu. La tradició més arrelada i persistent és que fou al Pla de la Boqueria, i diu que per això el carrer dit avui de la Boqueria i el portal que va obrir-se al seu començament havien dut el nom de Santa Eulàlia, tradició que explica una làpida, avui mig esborrada, que es pot veure a l'alçada del balcó de la casa que fa cantonada al Pla i al carrer de la Boqueria. Així mateix es diu que va sofrir el darrer martiri a la plaça del Pedró i que per això li fou dedicat el monument que tots hem vist. I, finalment, hom diu també que fou clavada en creu a la plaça de l'Àngel.

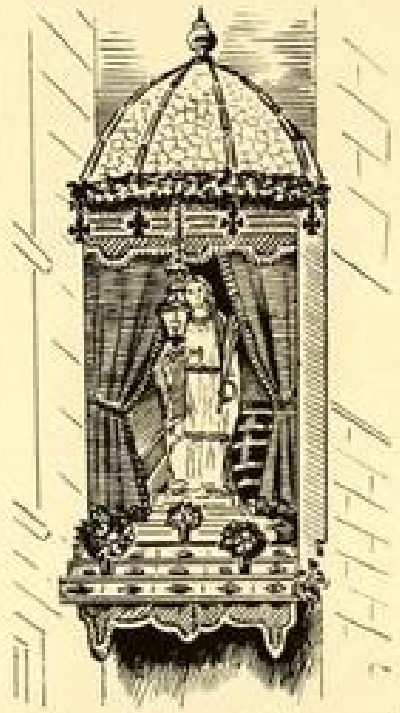

Capelleta de veïnat, amb la imatge de santa Eulàlia, del cap del carrer de la Baixada de Santa Eulàlia de Barcelona. Al peu de la figura es veu una bóta que recorda el martiri que, segons la tradició, sofrí la santa en aquell lloc de la ciutat.

Segons conta una tradició, així que la santa va tancar els ulls, va sortir-li de la boca l'animeta en forma de colom que va volar cap al cel. Hom diu també que va baixar un estol d'àngels que s'emportaren el cos de la santa vers el cel. Una altra tradició diu que, tan bon punt la santa va finar, va fer una nevada de les més grans que mai s'hagin vist i que la tropa que guardava el cos de la màrtir, empesa pel fred, va fugir, i així els pares d'ella van poder fer-se'n càrrec i enterrar-lo. Quan els soldats van adonar-se que els havien pres el cos de la santa, van assassinar els seus pares, perquè es van negar a dir on l'havien portat. Una altra tradició, encara, afegeix que va desencadenar-se una gran tempestat que féu escampar els soldats i permeté als pares de la santeta escapar-se i salvar-se. A fi de guardar el record del martiri de la santa, mai no neva el dia de la seva festa a la ciutat de Barcelona.

Una tradició poc coneguda explica de manera completament distinta el sacrifici de santa Eulàlia. Per a instigar la gent a denunciar els cristians, l'Estat romà donava una part de la riquesa del denunciat a qui feia la denúncia. Santa Eulàlia era molt rica, i un sacerdot pagà, en observar que no acudia al temple a complir amb les cerimònies de la religió dels falsos déus, va denunciar-la per cristiana, portat per la cobejança de percebre una part de la gran fortuna dels seus pares. Decià va fer agafar la donzella, i ella va mantenir davant d'ell la seva fe. Un fill de Decià va enamorar-se de la noieta en veure la seva fermesa i decisió i demanà al seu pare que no la fes martiritzar de seguida, puix que potser renunciaria al seu credo. Decià va fer

tancar la donzella a la presó en espera de si es decidiria. A la cambra on va ésser tancada es guardaven totes les eines i instruments del martiri, la vista del quals va impressionar tant la minyoneta, que va morir. L'endemà, quan el carceller va anar a portar-li el menjar, va trobar-la morta. Adolorit i irritat el fill de Decià, va matar el sacerdot que l'havia denunciada.

Diu una altra tradició que la nit següent, uns cristians innominats, induïts per llur fervor, desclavaren el cos de la santa d'amagat i van donar-li sepultura cristiana en lloc secret i desconegut durant molts segles, fins que en temps relativament moderns va trobar-se el sepulcre a l'església de Santa Maria. Tota la ciutat va creure que el cos sant de la seva patrona enlloc no podia estar millor que a la Catedral, motiu pel qual fou organitzada una processó per traslladar l'esmentat cos de Santa Maria a la Seu. Quan passava això, es pot dir que la ciutat de Barcelona arribava fins a la plaça de l'Àngel, que aleshores s'anomenava del Forment o del Blat perquè s'hi feia el mercat. Enllà d'aquest punt, no hi havia sinó ravals i, entre ells, l'església de les Arenes o de Santa Maria, tocant a la mar.

Figura de l'àngel que havia coronat la columna de la Plaça de l'Àngel que commemorava el miracle tradicional esdevingut aleshores del trasllat del cos de santa Eulàlia del temple de Santa Maria de la Mar a la Seu: figura que obra en el Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona.

Així que l'urna que conduïa el cos de santa Eulàlia va arribar al peu del portal que hi havia avall de la Baixada de la Presó, al nivell del carrer de la Tapineria, és a dir, així que el cos sant va arribar al peu de l'entrada de la ciutat, va fer-se tan i tan pesat, que els qui el conduïen es veieren impossibilitats no solament de poder-lo sostenir, sinó àdhuc bellugar. Van fer-se esforços a desdir, però tot va ésser debades: el cos de cap manera no volia seguir endavant. Les dotzenes de bisbes i grans magnats que acompanyaven el cos de la santa van demanar a la immensa gentada vinguda d'arreu del món per tal de prendre part en aquella processó, que va durar hores i més hores, que fes oració ben devotament per demanar al cel que els volgués treure d'aquell mal pas. Mentre tothom, de genolls en terra, clamava la misericòrdia i l'ajut del cel, es veié baixar un àngel que, amb un dit estès, va assenyalar de manera molt insistent i porfidiosa un dels canonges de la Seu que havien intervingut en el trasllat. Aquell canonge, cap cot i avergonyit, va confessar que ell havia pres un dit del peu de la santa per tal de tenir-ne una relíquia. Amb gran cerimònia fou oberta l'urna que contenia el cos sant i hom aplicà al lloc degut el dit que li man-

cava; al moment l'urna va fer-se lleugera com una palla i la processó pogué seguir el seu curs fins a la Catedral. Santa Eulàlia no va voler entrar a la seva ciutat sense ésser tota sencera. Més tard, en el punt on va passar aquest miracle, va aixecar-se una columna a tall de monument al cim de la qual va posar-se la figura de l'àngel amb el braç estès i assenyalant amb el dit, i aquell lloc va perdre el seu nom antic i va prendre el de *Plaça de l'Àngel*, que encara avui porta.

Una vegada que va visitar la nostra ciutat una gran reina, va obstinar-se a veure el cos de santa Eulàlia. Les autoritats i l'Església s'hi van oposar. Uns deien que la santa no volia ésser vista per ningú perquè anava nua i això era una vergonya; d'altres deien que el cossos sants no volen ésser vistos per ulls de mortal i de pecador; però la reina va entossudir-se, va fer prevaler la seva força de reina, i no hi hagué més remei que obrir el sepulcre de la santa i deixar-li veure el seu cos; mes aixi que va abocar-se per veure'l restà completament cega. Tothom, i no cal dir que la reina mateixa, va interpretar el cas com un càstig de la santa. La reina, tota penedida, va fer gran penitència i molta oració, demanà de tot cor a santa Eulàlia que li volgués tornar la vista i li va prometre fer-li un bon present si la guaria. La santa va escoltar-la: la reina recobrà la vista i va fer a santa Eulàlia el present d'una faixa d'or, brodada per la mateixa reina, faixa que figura entre les joies que enriqueixen la custòdia de la Catedral.

El viatge amb sabina a Sarrià, segons una auca de les Funcions de Barcelona de la primeria del segle XIX. (Col. de l'autor.)

La Catedral té santa Eulàlia per patrona; avui celebrava una festa molt solemne que en altre temps havia revestit una pompa inusitada. Celebrava l'ofici el senyor bisbe, de pontifical, i hi assistia l'Ajuntament en corporació. Feia el panegíric de la santa el predicador escollit per a la Quaresma, el qual avui es donava a conèixer. Molts barcelonins assistien a la festa tant per devoció a llur santa patrona com per sentir per primera vegada el predicador i formar-se una idea de la importància que tindrien els sermons quaresmals, que en aquells temps constituïen actes notables d'expansió dins el període de penitència i austeritat que distingia la Quaresma. Després de l'ofici es feia una processó que voltava la Seu, en la qual la imatge de la santa era portada sota tàlem. Sortia pel portal major i anava cap al carrer del Bisbe, per la plaça de Sant Jaume entrava a la Llibreteria, trencava per la Freneria i passava pel carrer dels Comtes de Barcelona; des d'allí feia cap altra vegada a la plaça de la Catedral i per últim tornava a entrar al temple.

La tradició encara assenyala el punt on s'aixecava la casa de la santa, convertida avui en capella, i una font, dita de Santa Eulàlia, que, segons la veu popular, s'alimenta de la deu del pou que va fer brollar la nostra patrona miraculosament. Els barcelonins d'altre temps anaven el dia d'avui

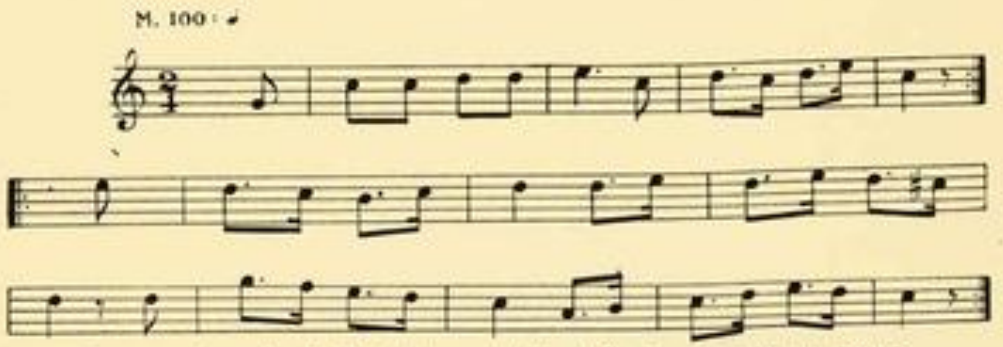

Personatges i tonada del *Ball de Santa Eulàlia*, de Barcelona, recollit per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

a Sarrià a visitar la dita casa i a beure aigua de l'esmentada font, per tal de cobrar salut i ventura. El paratge està voltat d'arbres i és molt adequat per a anar-hi a passar un dia d'esbargiment i prendre el sol després de les fredorades del fort de l'hivern. Aquest costum estava tan arrelat, que la parèmia deia:

Per Santa Eulàlia,
a Sarrià,
i no és bon barceloní
el qui no hi va.

La primera part d'aquest refrany figura com a epigrafia aclaridora del vuitè rodolí de l'auca de les Funcions de Barcelona.

De la placeta dels Sarrianesos, situada al final del carrer dels Arcs, vora de la font de la plaça de Santa Anna, i part de fora del Portal de l'Àngel,

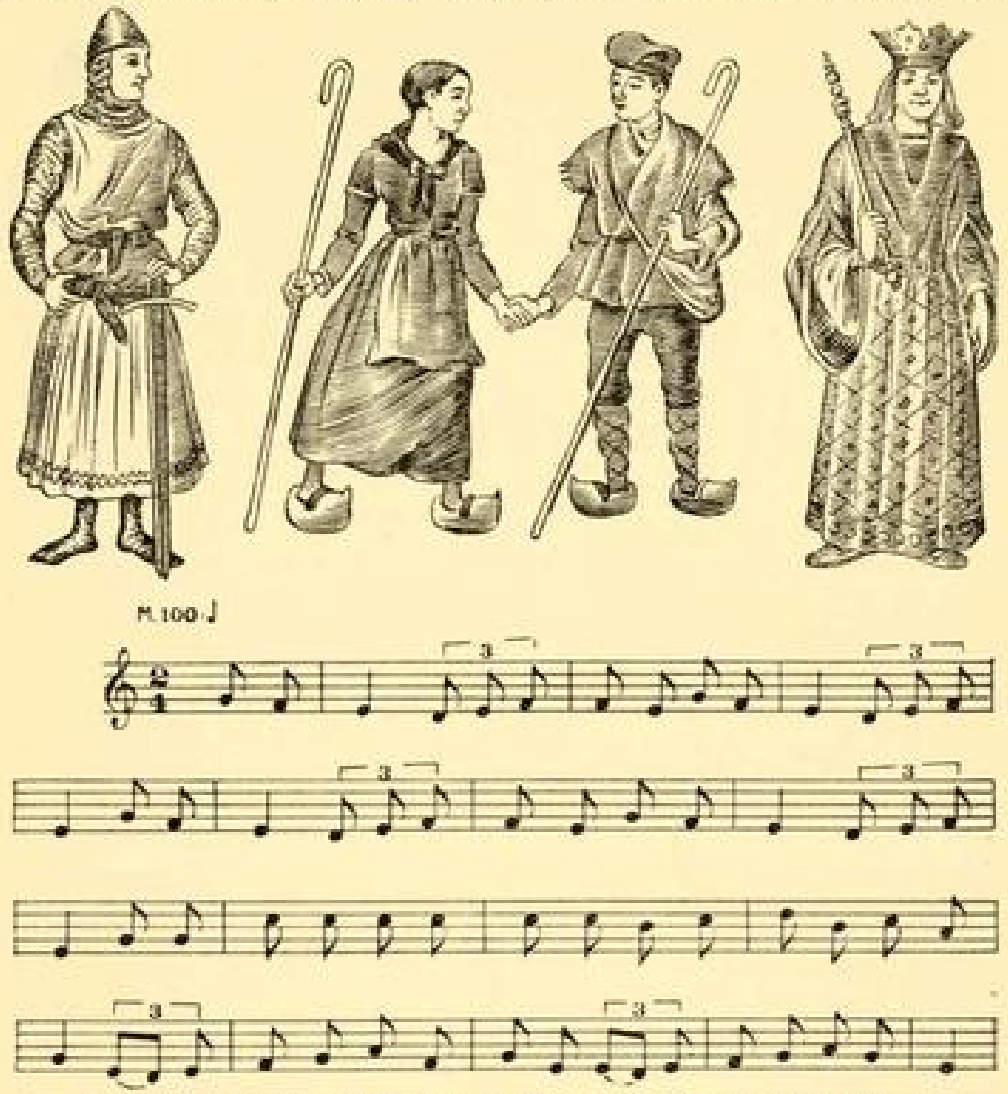

Personatges i melodia del *Ball de Joana d'Arc*, de Barcelona, recollit per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

sortien sabines, tartanes i mitges fortunes que per vuit «quartos» portaven a Sarrià. En aquest poble feien grans festes; en havent dinat hom feia ball a la plaça (ballaven el ball rodó, el ball pla i la Bolangera), que es veia molt animat, perquè, ultra molts veïns de Barcelona, feia cap a Sarrià una gran gentada de pertot el pla.

Entre els vells barcelonins, Sarrià tenia fama de criar pores molt bons i molt gustosos. Abundaven en aquest poble les botiguetes, que, a part d'altres

Gravat de la història vuit-centista de fil i canya, de Joana d'Arc, que servì d'inspiració per a la redacció del diàleg del ball representatiu del mateix nom. (Bibl. de l'autor.)

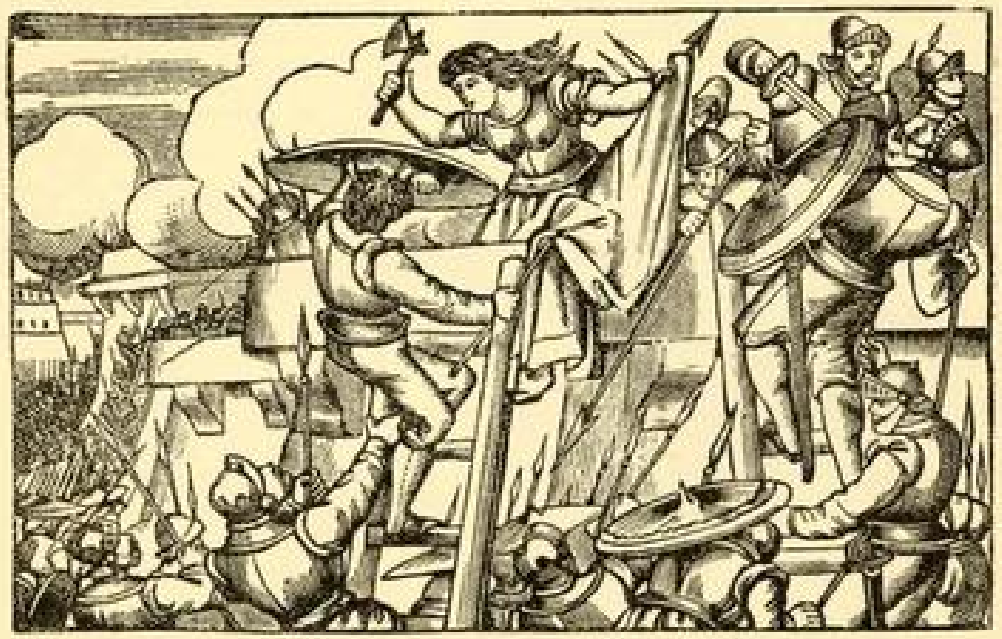

Gravat de la història vuit-centista de fil i canya, de Joana d'Arc, que servì d'inspiració per a la redacció del diàleg del ball del mateix nom. (Bibl. de l'autor.)

minúcies de queviures, es dedicaven a vendre carn de porc mort a casa i d'elaboració casolana i no industrialitzada. Molts dels qui concorrien a la festa de Santa Eulàlia hi anaven portats per l'afany de menjar bones botifarres i bon llomillo amb mongetes, que servien en diversos berenadors i àdhuc en les botiguetes a què ens hem referit, convertides en fondetes el dia

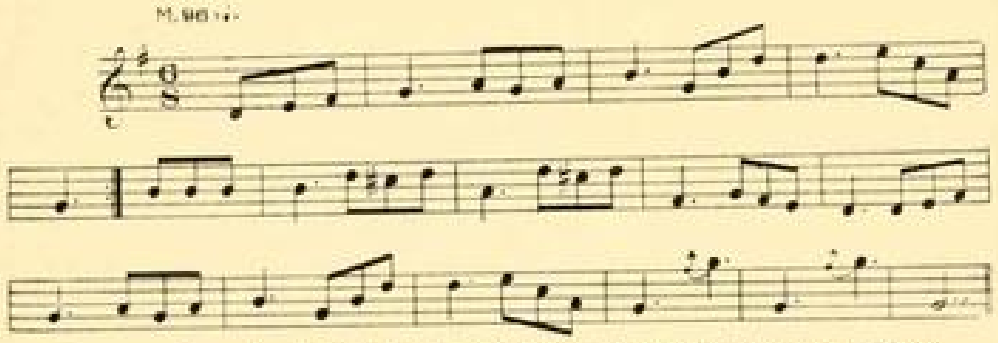

Personatges i passada del *Ball de Robert el Diable*, de Barcelona, recollit per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

d'avui. I la carn de porc de Sarrià, no sols era més bona que la de ciutat, sinó àdhuc més barata, perquè no havia de pagar certs drets i tributs que s'havien de satisfer a Barcelona.

El barri barceloní del Pedró havia fet festa, puix que havia pres santa Eulàlia per patrona per raó d'haver collocat una imatge d'aquesta santa al cim de la columna que s'erigia damunt de la font monumental que embellia aquella part del Raval. Durant uns anys una nota típica d'aquesta festa fou la representació del *Ball de Santa Eulàlia* i d'algun altre dels que formaven el repertori de la colla que els ballava o, més ben dit, els representava, companyia de teatre de plaça coneguda per *Colla de l'Andalet*, formada per uns quants tavernaris del barri, que va actuar fins al darrer quart del

segle passat i que posseïa un repertori de balls propis que no ens és conegut fora de Barcelona. L'Andalet, que feia alhora d'empresari i director, era un vell calcinaire. Curava de la part musical una cobla de ceguets. El *Ball de Santa Eulàlia* figurava el martiri de la patrona de la nostra ciutat segons ens conta la tradició. Estava inspirat en els textos de literatura de canya i cordill

Gravat de la portada de la història vuit-centista de canya i cordill de *Robert el Diable*, que servì d'inspiració per a la redacció del ball representatiu del mateix nom. (Bibl. de l'autor.)

descriptius de la vida de la santa i en les auques del mateix tema. Es figurava el miracle de la faldada de pa tornada flors quan el pare de la santa volia castigar-la per la seva generositat vers els pobres. Acompanyada de la seva serventa i amiga Júlia, anava a trobar el pretor i l'increpava per la seva duresa amb els cristians, fins que aquest, emutjat, manava que l'agafessin i li feia donar mil martiris pel botxí, que acabava per clavar-la en creu. El públic tot s'entendria i esborronava davant de tanta crueltat. El paper de la santa era fet per un noiet.

Entre els altres balls que havien completat la funció de plaça que es feia al Pedró figurava el de Joana d'Arc, que entusiasmava molt la gent. La pro-

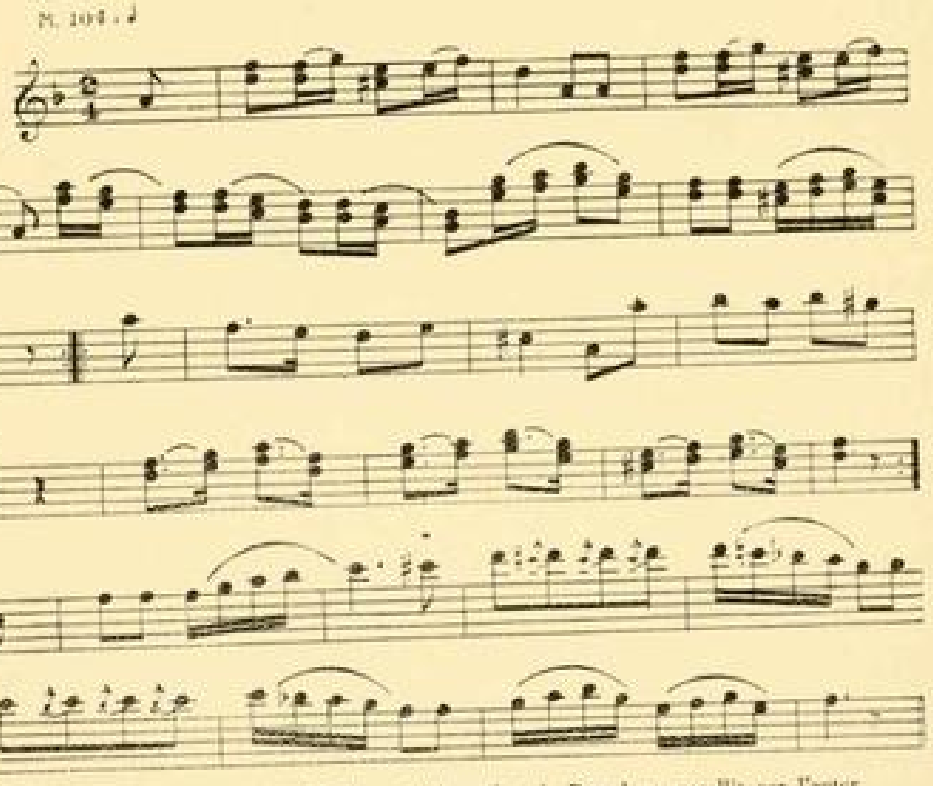

Personatges i tonada del *Ball de Flores i Blancaflor*, de Barcelona, recollit per l'autor. Anotació melòdica del mestre J. Tomàs.

tagonista figurava una pastora a la qual un àngel aconsellava que prengués les armes i organitzés un exèrcit per tal de defensar la seva terra dels qui se'n volien apoderar, puix que el cel la destinava per a aquesta missió. La donzella i un germà seu anaven a trobar el rei i li explicaven el cas. El rei, que es trobava molt apurat perquè no sabia com sortir-se d'una gran guerra en què es trobava embolicat, atenia les paraules de la pastoreta, que es vestia d'home, es posava davant de les tropes i de seguida feia desdir els enemics,

Gravat de la portada de la història vuit-centista de fil i canya de Flores i Blancaflor que servì d'inspiració per a la redacció del text del ball representatiu d'aquest nom. (Bibl. de l'autor.)

que acabava per vèncer del tot. Espantat el rei en veure que tothom estava per ella, i temorós que no li prenguès la corona, l'acusava de bruixa i deia que no era possible fer tot allò que havia fet sense l'ajut del dimoni, i per bruixa la mataven enmig de l'escruiximent dels circumstants, que se'n dolien d'allò més.

Un altre ball que també se n'emportava l'entusiasme del públic era el de *Robert el Diable*, el qual tenia dues parts: una en què regia el dimoni, i l'altra, Nostre Senyor. Durant la primera, que era més curta que l'altra, campejava per l'escena un dimoni amb un gros tabal que feia un gran repic cada vegada que el protagonista entrava en acció.

El personatge erigit en capità de lladres feia mil malvestats, fins que un ermità amb la seva santa paraula el convertia. Aleshores entaulava brega amb els seus companys i els matava a tots, enmig de gran fressa i terrabastall de repicaments de timbal per part del dimoni, el qual fugia corrents en morir el darrer bandoler, que, com els altres, finida la seva actuació, passava a

ocupar el darrer lloc del cap dels rengles com un simple figurant per fer número a les passades i les bregues. En iniciar-se la part de Nostre Senyor, sortia en escena un àngel que no parlava, semblantment al dimoni, i que seguia sovint el protagonista com per inspirar-lo i protegir-lo. Robert tornava a la bona vida. Anava a demanar perdó al Papa pels seus errors, es posava al

Gravat de la història vuit-centista de canya i cordill de Flores i Blancaflor que serví d'inspiració per a la redacció del text del ball representatiu del mateix nom. (Bibl. de l'autor.)

costat dels magnats que defensaven l'Església, combatia ardidament llurs enemics, que vencia en bé de la religió, i acabava per casar-se amb la filla de l'emperador. Segons costum general, tots els papers eren fets per homes, que es vestien de dona quan el cas ho requeria.

Una altra dansa dramàtica del repertori de la colla de què parlem, que també havia format part de les funcions de plaça del dia d'avui, era la de la *Donzella Blancaflor*, treta de la història popular dels amors de Flores i Blancaflor. Ell era moro, i ella, cristiana; de petits van criar-se plegats i es van estimar. En saber-ho el sultà, manà cremar viva la donzella, mes el seu estimat bregà ardidament fins a salvar-la; però llavors ell, per por que no li costés la vida, fugí disfressat. El sultà manà que portessin Blancaflor a terres

estranyes i que la venguessin. La comprà un reiató que se n'enamorà i es féu l'intent de casar-s'hi. Flores hagué esment del cas, s'escapà d'on es trobava i es llogà per criat al palau del reiató rival seu. Es veieren amb la seva estimada i planejaren fugir. S'embarcaren en una nau, la qual ensopegà un trànsol furiós que la portà a una illa deserta, on visqueren una tempo-

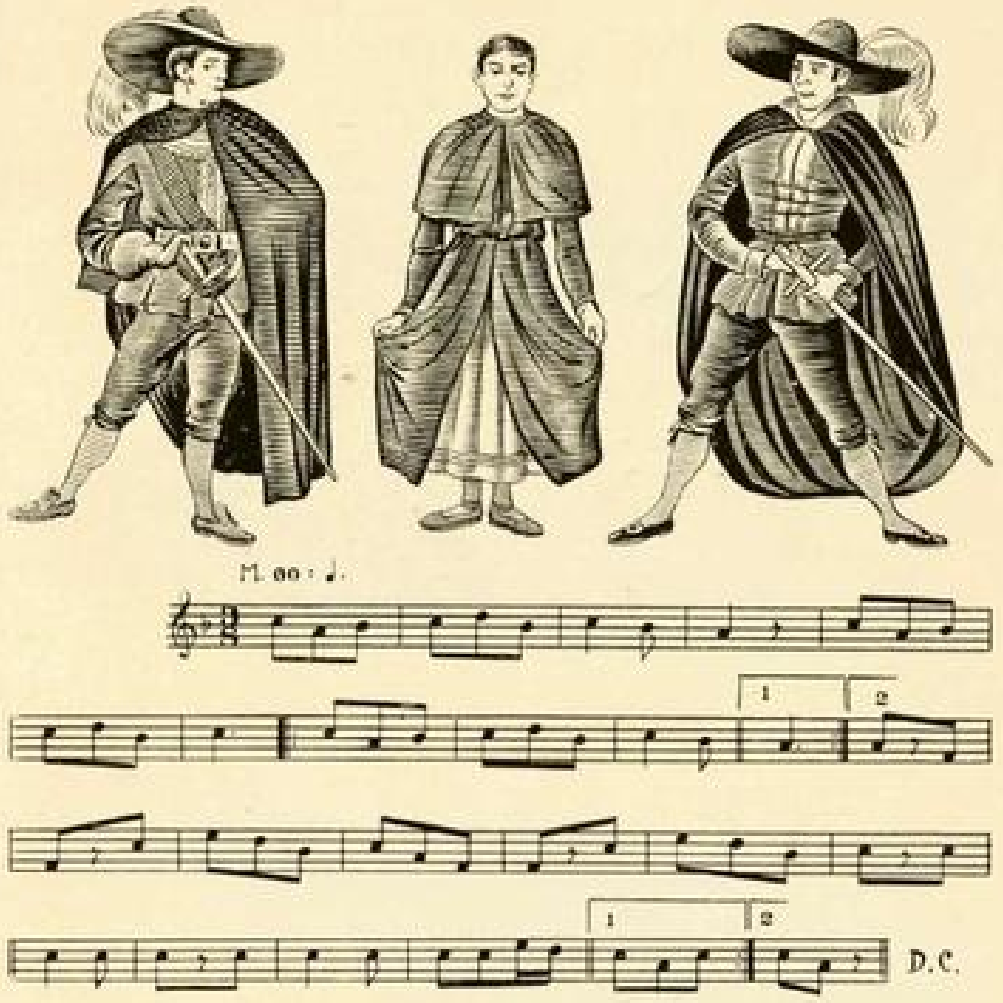

Personatges i melodia del *Ball de Pierres i Magalona*, de Barcelona, recollit per l'autor. Anotació musical del mestre J. Tomàs.

rada sols, fins que un dia albiraren una nau cristiana que els recollí. Anaren a Roma a visitar el Sant Pare. Flores es batejà; i la comèdia acabava amb el casament de la parella.

També s'havia representat el *Ball de Pierres i Magalona*, inspirat en l'auca del mateix títol i en la història de fil i canya del mateix tema. Pierres sostè diferents bregues amb diversos cavallers i els guanya a tots, amb gran goig del rei, que li presenta la seva filla Magalona, de la qual ell s'enamora. Els dos festegen d'amagat i decideixen fugir. Estant a la vora del mar, un

Pierres i Magalona, segons un gravat que il·lustra la història de fil i canya d'aquests personatges que servì d'inspiració per a la redacció del text del ball representatiu del mateix nom. (Bibl. de l'autor.)

Gravat que il·lustra la història vuit-centista de fil i canya de Pierres i Magalona que servì d'inspiració per a la redacció del text del ball representatiu del mateix nom. (Bibl. de l'autor.)

ocellot roba una cinta i uns anells d'or de la donzella, i ell, per tal d'empaitar el moixó, agafa una barqueta i topa amb una galera de pirates, que l'agafen i se l'enduen. Magalona, en trobar-se sola, vestida de pelegrina emprèn el viatge de Roma, i d'allí se'n va a Provença, on es fa monja i entra a tenir cura de malalts en un hospital. Pierres aconsegueix escapar-se i va a

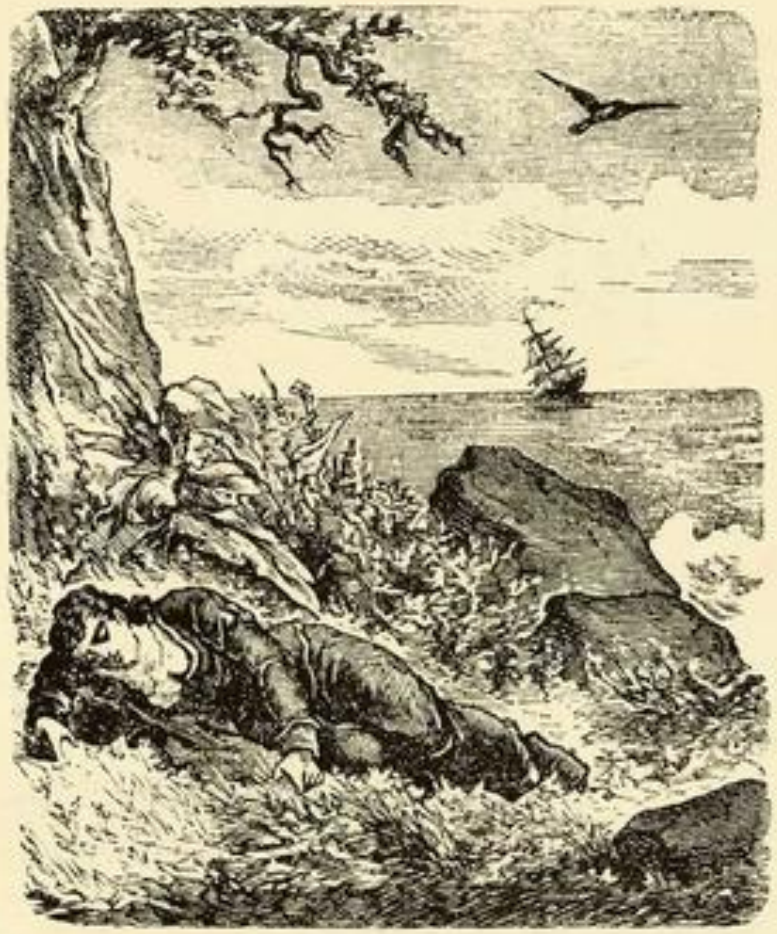

Gravat que il·lustra la història vuit-centista de fil i canya de Pierres i Magalona que servì d'inspiració per a la redacció del text del ball representatiu del mateix nom. (Bibl. de l'autor.)

raure a una illa. Després de moltes peripècies fa cap a Provença i va a parar, malalt, a l'hospital on serveix la seva estimada, que de seguida el coneix. Aleshores es presenten als pares de Pierres, que prou mal de cor sentien perquè feia molt de temps que no sabien res del seu fill. I enmig de gran alegria i tocades es feien les grans bodes dels dos protagonistes.

També havien arribat a representar, en ball de plaça, el *Faust*, així mateix inspirat i parodiat de la història vulgar i de l'auca d'aquest tema que havien gaudit de força popularitat, més que entre mainada, entre gent poc lletraferida, agradada de les velles històries, la qual s'admirava de les portentoses

La historia imparcial pregona,
hechos heróicos y amores,
de Pierres y Magalona.

Pierres de nombre inmortal
nace en Provenza, y recibe
allí el agua bautismal.

Jóven, empuña la lanza,
y en un torneo hace ver
su valor y su pujanza.

Pierres, con su lanza en ristre,
arremete á sus contrarios
y ni uno se le resiste.

El rey honra su persona
convidándole á comer
al lado de Magalona.

A Lanzarote venció,
y por el mas esforzado
la córte le proclamó.

Manda el rey á sus soldados,
que prendan los fugitivos
á donde fueren hallados.

Cansados de caminar
en una hermosa alameda
entraron á descansar.

Bajo de un árbol frondoso
á la orillita del mar
gozan de tierno reposo.

El gran Sultán de él prendado,
viéndole hermoso y gentil
page de honor le ha nombrado.

Pide al Sultán muy atento
licencia por ver sus padres
y se la cede contento.

En un navío embarco
oro y piedras preciosas,
que el Sultán le regaló.

Pidé á su padre licencia
para marchar á un torneo,
que se efectua en Suecia.

Al son de trompa sonora
anuncia el heraldo, que
del torneo llegó el hora.

Con rica cota de malla
entra Pierres al torneo,
y se presenta en balla.

El rey, que el valor abona,
ciñe al esforzado Pierres
inmarcesible corona.

De noche vé en el jardin
á su amada, y postrado
le jura un amor sin fin.

Quieren casar á su amada,
y con el permiso de ella
la roba de su morada

Tres sortijas que le dió
Pierres á su Magalona,
una águila le robó.

Por dar gusto á la que adora
se embarca, por ver si alcanza
al águila robadora.

Los moros le han cautivado
y preso á Constantinopla
ante el Sultán le han llevado

Loca está y desesperada
al despertar Magalona,
y viéndose abandonada.

Se viste de peregrina
la infelice Magalona
y hácia Roma se encamina.

Hasta Provenza llegó,
y para servir á enfermos
en un hospital entró.

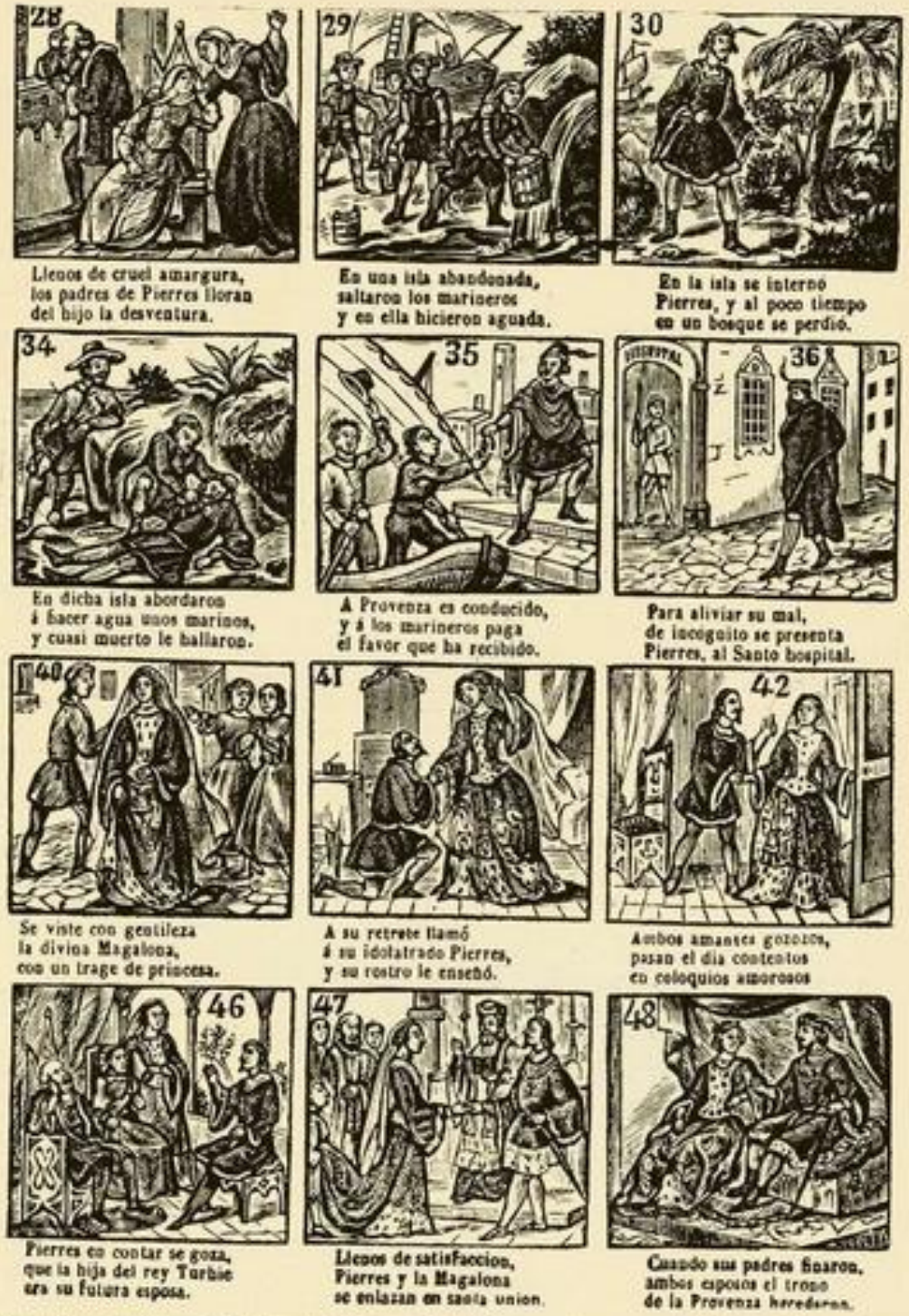

Auca de la segona meitat del segle XIX, que els ballaires prenien per model de la indumentària. (Col. de l'autor.)

i sorprenents passades de la magna obra posada al seu abast a través de literatura vulgar i del gravat popular.

Es figurava el protagonista, vell i xacrós, com s'enamorava de la gentil Margarida i feia tot allò que sabia per tornar-se jove; però, veient que no se'n sortia, pactava amb el diable, que el feia tornar un gentil minyó. També

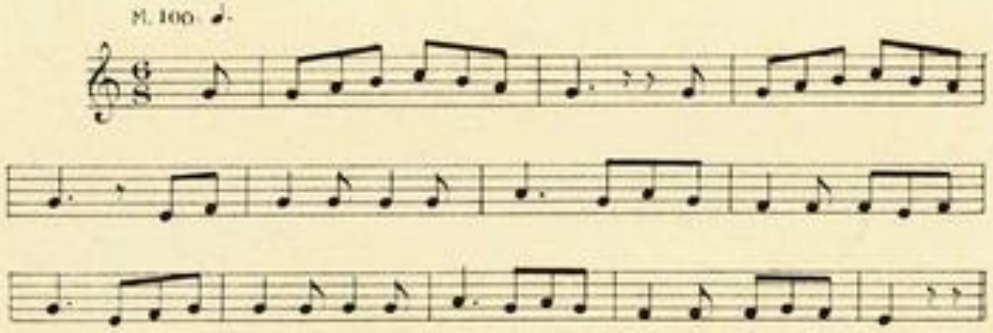

Personatges i tonada del *Ball del Faust*, de Barcelona, recollit per l'autor. Anotació musical del mestre J. Tomàs.

es representava l'escena del ball, que es distingia per ésser molt animada i per una gran ballada de tots els figurants, des del mateix diable fins als nombrosos fantasmes i els morts que intervenien en la facècia i que donaven un caràcter especial a aquesta representació, diferent del de totes les altres del seu gènere. El ball resultava tan distint de l'original, que es feia difícil d'identificar. Una nota sobresortint era la gran diversitat de personatges que hi prenien part i de vestits que lluïen els figurants, vestits que no solien ésser de propietat, com era comú en aquesta mena de representacions, sinó llogats a cases especialitzades en indumentària teatral.

La guerra d'Àfrica se'n va emportar l'entusiasme popular de la societat del seu temps, i entre la molta literatura que va derivar-se'n figuren dues

El Faust, segons una capçalera de ventall que servia als ballaires de model per a la indumentària. (Col. de l'autor.)

El Faust, segons una altra capçalera de ventall que servia als ballaires de model per a la indumentària. (Col. de l'autor.)

1. Del Fausto sábio doctor
y su historia peregrina,
quiero enterar al lector.

2. Jóven, hermosa y lozana,
la aldeana Margarita
fué allá en su edad temprana.

3. Fué el demonio tentador
Mefistófeles, que á Fausto,
le inspira insensato amor.

7. Con Satán firma insensato
para rejuvenecerse,
un nefando y vil contrato.

8. Mefistófeles de un banco
que hay dentro una bodega,
hace manar vino blanco.

9. De Margarita el hermano,
á Mefistófeles reta
por su proceder insano.

13. Le dá la bruja un licor;
é inflama su ardiente pecho
del mas ardoroso amor.

14. A Margarita encantadora
ya jóven Fausto, y galante,
cortesano la enamora.

15. Margarita trabajando
la hermosa imagen de Fausto
su pecho está atormentando.

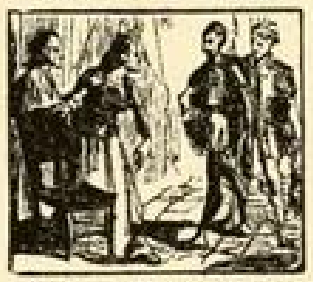

19. Para á Margarita hallar
Mefistófeles, á Marta,
dice que le quiere hablar.

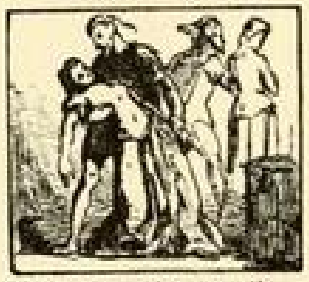

20. Le dice á Marta murió
su esposo, y al oirlo
al punto se desmayó.

21. Vuelta del desmayo Marta,
mil chismes y mil embustes
Mefistófeles le ensarta.

4. Decrépito y anciano,
estudia para lograr
volverse jóven lozano.

5. Se desespera y suspira,
pues vé que su elixir es
farsa, impotencia, mentira.

6. Mefistófeles rastrero,
se presenta al doctor Fausto
vestido de caballero.

10. Han conocido al traslos
que es Satán, y le han vencido
con la señal de la cruz.

11. A casa de una echicera
va Fausto para saber
de su suerte venidera.

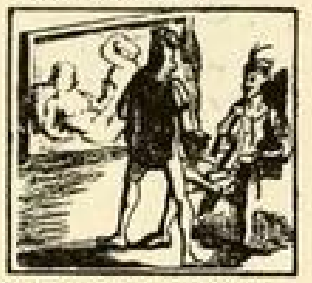

12. Ante un espejo echizado,
vé pasar mil hermosuras
y ninguna es de su agrado.

16. Mefistófeles traidor
deja un estuche de joyas
para tentarla mejor.

17. Al hallarlas Margarita,
se sorprende, y su hermosura
á la incauta precipita.

18. Viendo Marta á su señora
con tan hermosos brillantes
le dice está encantadora.

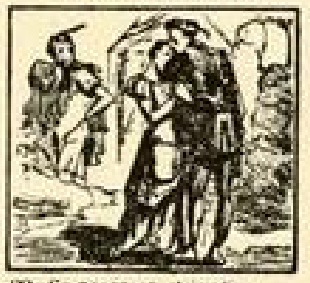

22. Se pasea en el jardin
Fausto, y á su Margarita
le jura un amor sin fin.

23. Margarita entre las flores
busca el oráculo cierto
de sus nuevos amores.

24. Postrado á sus pies de hinojos
dice Fausto á Margarita,
que es el imán de sus ojos.

25. Sale del jardin huyendo
Margarita, cuando oyó
de Fausto su loco intento

26. Con afán es perseguida,
y á la infeliz Margarita
le roban mas que la vida.

27. Ante la Virgen postrada,
la infelice Margarita
llora muy apesarada.

31. Valentin junto á la puerta
de su hermana Margarita,
muy cabizbajo medita.

32. Vá á darle una serenata
Fausto, á su Margarita,
y Valentin se recata.

33. Con voz terrible é infernal
Mefistófeles entona,
su cancion junto al portal.

37. Rezando en la Catedral,
Margarita es sorprendida
por una voz infernal

38. Fué su dolor tan cruento,
que cayó desvanecida
sobre el duro pavimento.

39. Fausto se vé trasportado
por astucia de Satán
á otro mundo idealo.

43. Del carro quiere bajar
dó Mefistófeles le lleva
por Margarita salvar.

44. A muerte está sentenciada,
y llorando está la infelis
su suerte tan desgraciada.

45. A la cárcel se presenta
Fausto, y á su Margarita,
de ella sacarla intenta.

28. Si por agua vá á la fuente
sus amigas la maltratan
con mordaz risa insolente.

29. Llegan á la poblacion,
con banderas y estandartes
de la guerra una legion.

30. Muy alegres los esposos,
abrazan á sus esposas
y á sus hijos cariñosos

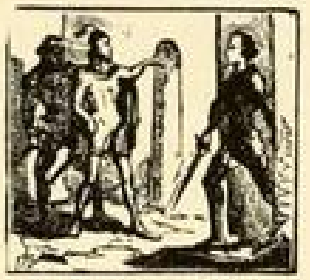

34. Valentin precipitado
de su escondrijo sale
y á Fausto ha desafiado.

35. De Valentin el valor
es inútil; y le mata
el demonio tentador.

36. Dando el último suspiro
el honrado Valentin
á su hermana ha maldecido.

40. En diabólico combate,
Fausto, con potente saña,
lleno de furor se bate.

41. Aquella noche sombría
se ve cercado de brujos
que le hacen compañía.

42. Se le aparece en vision
su querida Margarita
en una oscura prision.

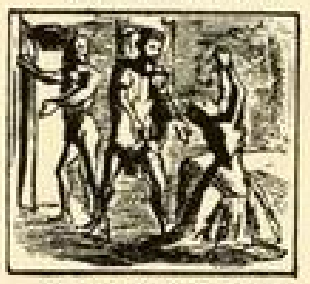

46. Mefistófeles le incita
que trate de todos modos
de salvar á Margarita.

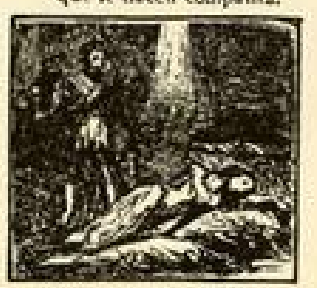

47. Rechaza la tentacion;
y muriendo arrepentida
de Dios el cielo el perdon.

48. Margarita perdonada,
es de ángeles conducida
á la celestial morada.

Amca que serví d'inspiració a l'autor del diàleg del ball i de model d'indumentària als ballaires. (Col. de l'autor.)

versions d'un *Ball dels Voluntaris:* una de catalana, que s'havia representat molt, sobretot a Reus i per la Catalunya Nova, i de la qual parlem en ocuparnos del dia de Sant Pere el 29 de juny, i una altra que la colla de què parlem

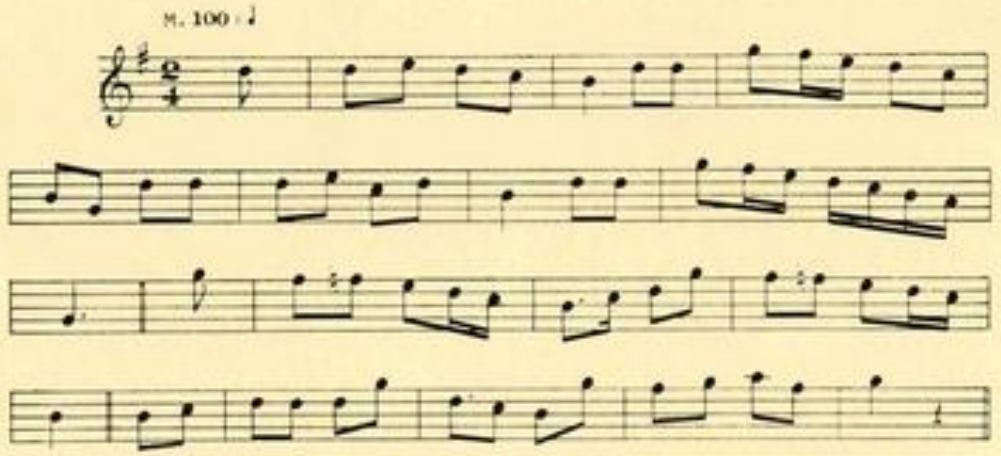

Personatges i tonada del *Ball dels Voluntaris de l'Àfrica*, de Barcelona, recollit per l'autor. Transcripció melòdica del mestre J. Tomàs.

ballava sempre que es presentava ocasió i que va ésser el número obligat mentre durà la bullida de la glòria d'aquella campanya. Hi sortien molts soldats, unes cantineres figurades per uns minyons que se n'emportaven la simpatia del públic, el general Prim, diversos oficials i nombrosos voluntaris i moros que simulaven diverses masegues i batusses i disparaven molts trets. Era representat amb preferència al vespre; els intervinents portaven atxes

enceses i, quan feien les passades, produïen un gran cop d'efecte en evolucionar amb les atxes guspirejants.

El teatre de plaça que podríem dir-ne del Pedró, puix que era el seu principal escenari, per bé que ballaven en d'altres indrets, era més selecte i més polit que la resta. Encara que els arguments eren pouats a les histò-

Gravat que il·lustra la història de fil i canya de la guerra d'Àfrica que servì d'inspiració per a la redacció del text del ball representatiu dels voluntaris. (Bibl. de l'autor.)

ries de fil i canya, com gairebé tots els balls profans d'aquest gènere, hom els havia sabut ben escollir, i és de notar, a propòsit del repertori de balls que ens és conegut i que hem referit, que les històries en què van inspirar-se estan dictades en vers, circumstància que va ésser aprofitada per en Pau de la Pipa, que, segons sembla, era el rector literari de la colla i prengué per base els mateixos versos dels romanços, els quals no féu sinó ampliar i adaptar a conveniència. També es distingien aquestes representacions per la riquesa i varietat de la indumentària, en relació amb la que era comuna entre els intèrprets d'aquests balls, gairebé sempre deixada, espelleringada de tant servir i, sobretot, impròpia i inadequada. Com ja hem indicat, els ballaires a què ens referim se servien de robes de teatre.

També s'havia fet un ball de Santa Eulàlia a l'Hospitalet de Llobregat, on festivava la patrona barcelonina la barriada del redós de la capelleta romànica de Provençana dedicada a la santeta màrtir sarrianenca. No coneixem detalls d'aquesta representació, la qual devia ésser feta per les colles de ballaires de danses dramàtiques que havien sortit per les festes de Sants i d'Hostafrancs, de què parlem en tractar del dia de Sant Bartomeu el 24 d'a-

Gravat que il·lustra la història de fil i canya de la guerra d'Àfrica que servì per a inspirar els parlaments del ball dialogat dels voluntaris. (Bibl. de l'autor.)

gost i de l'Àngel de la Guarda el 2 d'octubre. Ignorem si la versió d'aquest ball era la mateixa d'en Pau de la Pipa que dansava la colla de Barcelona o si era una altra.

Barcelona conserva molts records tradicionals de santa Eulàlia. Ens referirem únicament a aquells que fan allusió al dia d'avui, per tal de no sortirnos del nostre tema. En el jardí del palau dels marquesos de Barberà, situat a la plaça de Santa Anna, cantonada al carrer de la Canuda, hom conservava una pedra que, segons tradició, era el descavalcador de què se servia la santa per baixar del ruc quan venia a la ciutat. Els vells frares caputxins del convent del desert de Sarrià, dins del clos del qual hi havia les restes de la casa de la santa, quan venien a Barcelona anaven a pregar agenollats davant d'aquesta pedra, que no gosaven tocar perquè la consideraven sagrada. Antigament, el dia d'avui, els marquesos deixaven entrar la gent al jardí perquè

pogués admirar la pedra de què parlem, i la gent s'agenollava al seu davant i s'encomanava a la santa.

Els nostres avis, com a acte de devoció a llur patrona, pujaven i baixaven tretze vegades la baixada de Santa Eulàlia el dia de la seva festa en recordança del martiri de la santa, portats pel desig d'obtenir el seu favor i protecció.

La gent de mar tenia santa Eulàlia per advocada. El dia d'avui, en record dels tretze martiris que, segons la tradició, va sofrir, els mariners anaven a donar tretze voltes al sepulcre on jeu la patrona de la ciutat, situat a la

El boter, segons una auca set-centista d'Arts i Oficis. (Col. de l'autor.)

El picapedrer, segons una auca set-centista d'Arts i Oficis. (Col. de l'autor.)

cripta de la Seu. També es lliurava a aquesta pràctica tothom qui s'havia d'embarcar, fos o no fos mariner.

Les cases que havien mort porc, avui celebraven un àpat extraordinari per a tastar les botifarres. Era una festa familiar casolana. L'ésser convidat a un d'aquests àpats constituïa una excepció molt notable i, per tant, un honor rellevant. Si les cases on hi havia un fadrí o una fadrina casadors convidaven un fadrí de sexe contrari, era interpretat com una indicació discreta que els agradaria per a gendre, si era fadrí, o per a nora, si es tractava d'una donzella. El costum de menjar botifarra era general; els qui no mataven porc, en compraven a la botiga; d'ací el qualificatiu de *santa Eulàlia botifarrera*.

Avui, pels voltants de la Seu, els venedors d'estampetes i d'efectes de devoció afegien a llur repertori l'auca de la vida de santa Eulàlia, que la gent comprava com un acte de devoció i en repassava els rodolins que li recordaven el martiri de la patrona de la ciutat, el qual sovint acabava de sentir en el sermó. El dia d'avui, les parades de romanços d'imatgeria popular exposaven aquesta auca en lloc preferent, per raó de la seva actualitat.

Les velles tertúlies familiars solien reunir-se per tal de festivar la diada. Era corrent la celebració d'una funció d'ombres xineses sobre la vida de

santa Eulàlia. El text estava inspirat en la llegenda popular i en una història de la santa, de fil i canya, publicada per l'imatger Bosch del carrer del Bou. Per a les figures també servia de model l'auca de la vida de la santa, de què ja hem parlat. No creiem que el diàleg de la funció fos escrit. Els qui feien les ombres s'inspiraven en el text i en l'auca indicats, però improvisaven el diàleg.

Els veïns de l'Espaseria sentien molta devoció per santa Eulàlia i la veneraven en una capelleta de veïnat. El dia d'avui anaven collectivament a visitar la casa de la santa a Sarrià. Amb aquest motiu feien una forada a la font del Lleó o a la de la Magnèsia, properes al desert de Sarrià, vora de la part baixa de la muntanya de Sant Pere Màrtir.

La rentadora, segons un gravat d'un llibre de rifa de la primera meitat del segle XIX. (Bibl. Colomines.)

Avui se celebrava el sisè ball de disfresses de la Llotja. Aquest era el darrer que tenia lloc en dia fix. Després no se'n feia cap més fins al dijous gras. Si s'esqueia abans del dia d'avui, el ball de Santa Eulàlia no se celebrava.

El poble de Begues feia avui la seva festa d'hivern. Una nota típica eren les balles, entre les quals sobresortia el típic ball del *Patatuf*.

Els eivissencs feien un aplec a l'ermita de Santa Eulàlia. Els qui tenien carro es dedicaven al transport de romeus. Estenien pel sòl dels vehicles uns quants coixins, que no es distingien ni per tous ni per nets, perquè poguessin seure els passatgers. Feien el camí correnl tant com podien, per tal d'invertir el mínim de temps possible en el viatge i poder-ne fer com més millor. Els qui menaven els carros celebraven veritables curses de rapidesa. Els pobres passatgers arribaven masegats. Als voltants de l'esglesiola s'installaven parades de venda de llaminadures, i sobretot rifaires a la virola i als naips. En sortir de la festa religiosa, els qui no sabien què fer formaven llargues reugleres i s'entretenien voltant l'església vegades i més vegades sense interrupció, fins a l'hora de dinar. Aquest costum era propi aixi mateix dels altres aplecs eivissencs. Aquestes voltes, que recorden els tres tombs dels nostres genets, reconeixen un origen molt reculat i poden estar relacionades amb els cercles màgics practicats per moltes cultures primitives. A l'hora de l'àpat, la gent s'escampava pels voltants reunida en petits grups. A la tarda es feia el ball típic d'aquesta pitiusa.

Diferents oficis barcelonins havien pres per patrona la jove santa de Barcelona. Com que, segons ja hem explicat, un dels martiris que va sofrir la tendra donzella fou el de tirar-la diverses vegades costa avall de la Baixada de Santa Eulàlia posada dins d'una bóta, els mestres boters van creure que

cap altra santa no podia ésser millor que ella llur advocada. Els mestres picapedrers i els molers, que traballaven i obraven la pedra de Barcelona, així com els mestres de cases, que la feien servir (oficis que havien format, els tres, un mateix gremi), també la van tenir per patrona. Igualment la invocaven com a tal els traginers de mar que es dedicaven al transport de tots els efectes que arribaven a la nostra ciutat per via marítima.

Les velles bugaderes barcelonines, i potser més encara les rentadores que no eren ben bé bugaderes d'ofici, veneraven santa Eulàlia per patrona, i les dones de sa casa li encomanaven les bugades perquè la roba sortís neta i blanca com un glop de llet i perquè no es cremés.

Antigament, santa Eulàlia havia estat molt invocada per la disenteria. Fa anys que aquesta advocació sembla que ha caigut en desús.

Per a cloure la pollera, cria intensa i patològica de polls, hom invocava també santa Eulàlia.

Hom creu que el dia d'avui és el millor per a començar a sembrar les patates; així ens diu el refrany:

Per Santa Eulàlia
sembra les patates.

Hom creu que si el dia d'avui fa bon sol, hi haurà bona i primerenca collita de vi. El refrany ens en diu:

El sol de Santa Eulàlia
empeny la parra.

Santa Eulàlia assolellada,
grossa vinada.

Santa Eulàlia assolellada,
collita de vi assegurada.

Avui les pomeres ja comencen a donar mostra de la collita que tindran:

Per Santa Eulàlia
volta la pomera;
si veus una poma ací

i una poma allà.
torna-te'n a casa,
que any de pomes serà.

Quant al dia d'avui, la parèmia parla així:

Si sembres per Santa Eulàlia,
bon gra i bona palla.

Per Santa Eulàlia
es tallen les canyes.

Per Santa Eulàlia
el temps canvia.

DIA 14

Sant Valentí: Conten que, temps era temps, el Pla de Bages va patir un eixut de set anys en què no va caure una sola gota d'aigua. La fam, la misèria i la pesta planaven intensament damunt de la contrada, que s'anava despoblant en proporcions alarmants. Un monjo llec del monestir de Sant Benet, que era mig beneitó, no parava de dir que, si el pare abat li donava permís,

ell aniria a cercar unes relíquies que farien ploure. Els monjos no en feien cas, però vist que el gran flagell no portava traces d'acabar-se, el pare abat va autoritzar el llec per a fer allò que li semblés. El fraret se'n va anar a Tolosa i va furtar les relíquies de sant Valentí. Així que les va agafar, totes les campanes de la ciutat es van engegar soles. Els tolosans es van adonar del que passava i el van seguir. El fraret es va poder amagar i fer-se fonedís als seus perseguidors, i quan va creure's salvat va reprendre el camí. Els tolosans, que espiaven tots els voltants de la ciutat, van veure'l i de nou el van empaitar. Quan arribà al peu del riu Garona, el monjo es va veure atrapat, puix que el pas del riu sense pont se li faria molt difícil. Així que va ésser-hi a la vora, les aigües es van partir i li obriren pas, fins al punt que va poder travessar el llit del riu a peu eixut. En vista d'aquest prodigi els tolosans no van seguir-lo més.

Sant Valentí, segons una estampa sis-centista. (Bibl. Central.)

El monjo va seguir la seva via amb la preciosa càrrega. En arribar al Pont de Cabrianes va fer parada en un molí que aleshores hi havia i del qual, fins fa quatre dies, encara es conservaven les ruïnes. La molinera anava de part i estava a punt de morir. El monjo va omplir un vas d'aigua del riu, va posar-hi al damunt les relíquies i l'aigua al punt va convertir-se en un vidre transparent i cristallí. El monjo va ensenyar el vidre a la partera, que al moment va reaccionar i restà enllestida del seu trànsit. El frare seguí la seva via cap al monestir, però heus ací que molt abans d'arribar-hi, les campanes es van engegar soles anunciant a la comunitat l'arribada de les relíquies, les quals sortí a rebre en processó presidida pel pare abat.

Aquell vidre, fet d'aigua, únic al món, posat en un ric reliquiari, ha obrat gran miracles, sobretot en el sentit d'afavorir els parts, i diverses vegades, quan la reina havia d'infantar, l'havien portat al palau reial junt amb moltes d'altres relíquies.

Les mares del Pla de Bages invoquen sant Valentí perquè faci parlar aviat, clar i de pressa llurs infantons, i d'ací que per aquella contrada, quan algú és molt xerraire, hom li digui que la seva mare devia prometre'l a sant Valentí quan era infant.

Les fadrines i vídues de Manresa anaven a visitar la imatge de sant Valentí que es venerava a l'antic monestir romànic de Sant Benet i li resaven oracions per tal que els fes trobar un bon casador. També hi acudien les mullers que no vivien amb prou harmonia matrimonial, a fi que els portés la pau a la llar familiar. I unes i altres cada dissabte solien dedicar-li oracions en aquest sentit.

Caçador de moixons, segons un gravat d'una edició sis-centista de les faules d'Isop. (Bibl. de l'autor.)

Hom creu que, en aquest dia, es casen els ocells, i té per pecat sortir a caçar ocellets i menjar carn de ploma, perquè faria perdre la mena dels ocells i s'acabaria tota espècie de moixonets, car si se'ls caçava no es casarien i, en conseqüència, es deturarien les cries.

A fi de festejar el casament dels ocells, els caçadors d'ocellets tenen per patró sant Valentí. Havien celebrat una festa a la vella església de Santa Caterina. No sabem que s'hagi celebrat després de la destrucció del convent dels frares dominics. Els caçadors d'ocellets, coneguts vulgarment per *moixoners*, i els ocellaires o conreadors d'ocells, es reunien al claustre de Santa Caterina cada diumenge al matí. Un cop destruït el convent, van continuar reunint-s'hi, i allí va establir-se la primera fira d'ocells, que més tard va passar a la Rambla, i van fer-s'hi els primers concursos ocellístics i els famosos certàmens de cant d'ocells que tant de tipisme donaren als costums vuit-centistes barcelonins.

No sabem per quina raó, hom tenia sant Valentí per patró dels estafadors, dels malpagadors, dels trampistes i dels enredaires. Els qui desitjaven la protecció de sant Valentí en el sentit indicat, cada diumenge anaven a missa a la capella del Palau. A la sortida, s'aplegaven a la placeta de la Verònica, on practicaven una escola de murrieria i es confessaven i s'ensenyaven les trampes i els ardits els uns als altres. Es van dictar i van fer-se força populars uns goigs tan humorístics com poc reverends que ponderen amb grans ditirambes les gràcies de sant Valentí com a patró dels estafadors, malpagadors i trampistes.

Hom reclamava així mateix l'ajut de sant Valentí quan plovia massa, car en algunes contrades l'abundor de pluja també perjudicava els conreus.

Uns goigs de sant Valentí, venerat a Ribes del Freser, parlen així d'aquest sant:

Quan la llagosta venia,
d'ella nos vau deslliurar,
quan tot per pluja patia,
féreu eixir lo sol clar.

A Ribes del Freser feien una festa molt solemne amb ball a la plaça, darrera del qual ballaven encara unes quantes sardanes i un contrapàs.

Sant Nebridi, segons una estampa set-centista. (Col. de l'autor.)

Sembla que sant Valentí pot recordar algun geni primitiu més o menys relacionat amb el retorn del bon temps, amb el revifament de la vegetació i amb el rejoveniment del Sol, segons opinió primitiva. Resulta interessant remarcar que la iconografia hagiogràfica francesa ens presenta algunes imatges d'aquest sant amb un sol a la mà. Per aquest temps inicien la florida els arbres i vegetals més primerencs: l'ametller, l'avellaner i les violetes, entre d'altres. Els costums galants que conviden a l'aparellament i al festeig, generals pels volts d'aquest temps en molts indrets d'Europa, poden reconèixer un origen màgico-religiós encaminat a provocar el renaixement de la vegetació, la multiplicació dels ramats i la fecundació o fertilitat de la raça, segons opinió expressada pel mitògraf Saintyves en un dels seus interessants treballs de recerca.

Sant Antoniet: Segons conta la veu popular, era mestre de cases. Es passava el dia en oració i assistint als divins oficis. Quan anava a l'obra, es limitava a beneir els materials, els quals, per efecte de la dita benedicció, es movien a voluntat i desig del mestre. Els maons s'afileraven i es disposaven per a fer paret, i la calç i el morter per ells mateixos els arrebossaven sense que el sant hagués de tocar gens ni mica la paleta. Els aprenents de mestre de cases l'havien venerat per patró i cada dia li deien una oració per la qual li demanaven que els fes la gràcia del seu do per a la feina.

Sant Nebridi: Fou bisbe de la vella Egara, avui Terrassa, i home de grans virtuts i mereixements que van valer-li la santificació, car va lluitar ardidament contra la invasió de la mitja lluna. La tradició no ens ha conservat detalls de la seva vida.

Heus aci el refranyer del dia de Sant Valentí:

Per Sant Valentí,
els vents aquí.

Per Sant Valentí,
l'ametller a florir.

Per Sant Valentí
sembra ton lli.

Per Sant Valentí
floreix el romaní.

Per Sant Valentí
trascola ton vi.

Per Sant Valentí
la garsa puja al pi.

Per Sant Valentí
fes capar el garrí.

DIA 15

A Bellpuig s'havia celebrat la festa anomenada de Sant Antoni de la Sitja per commemorar un fet històric tradicional que va escaure's el dia d'avui. Llavors de la guerra dels Segadors, la contrada de l'Urgell va patir molt els efectes de la lluita. El veïnat va creure que havia de cercar la protecció d'un sant per tal que intercedís per a obtenir l'ajut del cel en el mal tràngol que patia. Van escollir sant Antoni.

Sant Beat, segons una estampa set-centista. (Col. de l'autor.)

Heus aci que el cap de les forces contràries va exigir de les autoritats coses impossibles, que la tradició no esmenta, sota l'amenaça de saquejar i calar foc a la població si no les complien. El batlle i els consellers s'hi van negar en rodó. El capità els va fer tancar dins d'una sitja i va fer-hi abocar una gran quantitat d'oli bullent amb la finalitat que morissin tots. Mentrestant el veïnat no va parar de dirigir els seus precs a sant Antoni i de demanar-li ajut. Quan les forces enemigues van ésser fora, fou oberta la sitja i hom veié amb gran meravella que cap dels qui estaven empresonats no havia sofert el més mínim dany. El cas fou atribuït a un miracle de sant Antoni i, en agraïment, fou instituïda una gran festa que s'ha celebrat fins ara.

Sant Beat: Conta la llegenda que, en anar aquest sant a venerar el sepulcre de Sant Jaume de Galícia, passà per la Vall d'Aran, i va sorprendre'l una terrible tempestat als afores del llogarret de Servi. Va soplujar-se en una cova, on, per la gran persistència del mal temps, hagué de romandre un gran nombre de dies. La gent de Servi, assabentada de l'estada del romeu a

la cova, va anar-lo a visitar i va demanar-li consell en molts afers i remei per a molts mals. Mort el romeu i santificat per raó dels molts miracles que havia obrat, la gent de Servi va aixecar una ermita davant de la cova on va romandre uns dies al seu pas per l'Aran.

Els veïns de Servi donaven cada any una garba de blat al sant per a fer-li llum i per a pastar uns panellons miraclers i benefactors que es repartien als qui el dia de la festa acudien a visitar el sant a la seva ermita. Heus ací que un any, que la collita de blat va ésser molt dolenta i la devoció s'havia refredat un xic, ningú no va donar la garba acostumada. Va passar temps i un bell dia tothom va trobar-se a mancar garbes de blat del graner. Foren fetes moltes investigacions i no es va poder trobar rastre ni indicis dels lladres. Quan el dia de la festa de Sant Beat van a anar a obrir l'ermita la trobaren plena de garbes de blat, i un cop comptades, va resultar que n'hi havia un nombre exactament igual que el de les que havien estat robades dels graners i un nombre també igual a les que cada any el poble donava al sant. Des d'aleshores mai més cap veí de Servi no ha regatejat el seu donatiu de blat per al sant.

Sant Gabi: Se l'invoca contra les malalties llargues i penoses, perquè les faci suportables i en redueixi la llargada.

DIA 16

Sant Honest i sant Repelió: La pagesia els invoca perquè protegeixin els fruits de la terra, especialment quan ja són avançats i prop de la collita. En aquest sentit havien estat molt venerats.

Sant Honest i sant Repelió, segons una estampa sis-centista. (Col. de l'autor.)

Al llogarret de Castellgalí, vora de Manresa, havien fet una festa molt lluïda en honor d'aquests sants. A la sortida d'ofici, els pavordes de l'altar dels sants havien fet l'anomenat *Ball del Panellet*, molt típic i graciós, durant

M. 100:1

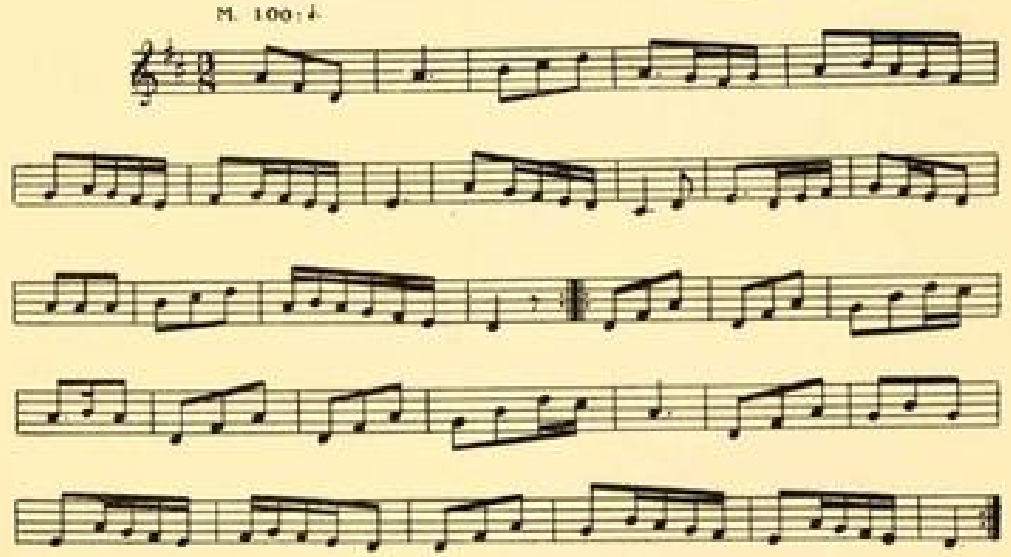

El *Ball del Panellet*, de Castellgalí, al Pla de Bages, recollit per l'autor. Anotació musical del mestre J. Tomàs.

el qual les parelles es partien un panellet beneït i cada un se'n menjava la meitat. Les parelles, durant un moment de la dansa, s'agafaven graciosament i airosa pel dit xic i feien un escaient giravolt.

DIA 20

Sant Maurici Prueta: Nasqué a Castelló d'Empúries, en una casa del carrer de Sant Marc, que encara avui es conserva i que la tradició assenyala. El seu pare era tintorer i fill de Torroella de Montgrí. Quan el sant encara era molt petit, el seu pare sofrí una malaltia molt greu. Tenia molta feina per fer i no podia satisfer els desigs de la parròquia que li esperava la feina. El noiet Maurici barrejà tots els tints de diferents colors dintre d'una mateixa caldera i els va remenar ben bé; seguidament tirà dintre la caldera tota la roba que el seu pare tenia per tenyir i va sortir cada peça del color que desitjava el client, sense necessitat de desfer-la ni treure el folre. Una altra tradició conta que el sant, d'infant, ajudava el seu pare a tenyir. Omplia una galleda d'aigua de mar, hi sucava la tela que havia de tenyir i sortia del color desitjat. Amb una mateixa galleda tenyia dels colors més diversos. Aquests miracles, que obrà copiosament des de molt petit, van revelar-lo com a sant i van motivar que els tintorers l'escollissin com a patró de llur ofici.

Estampa de sant Maurici Prueta. (Col. de l'autor.)

DIA 21

Avui, a Manresa, té lloc la festa de la Llum Miraculosa, baixada des del cim de Montserrat damunt de la ciutat del Pla de Bages, vers el segle XIV. La ciutat estava en entredit amb el bisbe sobre una conducció d'aigües, damunt de la qual creien tenir dret el comú de Manresa i el bisbat. El plet era molt barallat i produïa molt disgust a ambdues parts. Inesperadament, el veïnat va adonar-se que des de Montserrat baixava una gran bola lluminosa que s'encaminava vers la població, va creuar per damunt del cel i va entrar dins del temple de la Mare de Déu del Carme, on es va destriar en tres boles que simbolitzaven la Santíssima Trinitat. Les campanes de tota la contrada es van engegar soles: per elles el bisbe, que es trobava a Santpedor, va tenir

esment del prodigi i ràpidament va traslladar-se a Manresa i donà per cancellat el litigi en favor de la ciutat, puix que tothom va creure que el cel li havia donat la raó en enviar-li aquella llum misteriosa.

Estampa de la Miraculosa Llum de Manresa que il·lustra els goigs d'aquesta devoció. (Col. de l'autor.)

La vigília de la festa, a primera hora de la tarda, surt un nunci de la ciutat vestit a l'antiga, que anuncia la festa de l'endemà a toc de trompeta. Va seguit d'una banda que toca una tonada especial per aquesta festa, dita la marxa de la llum. En arribar a la plaça major, s'engega una gran tronada amb la finalitat de fer arribar a coneixement de tot el veïnat l'anunci de la festa de l'endemà. Al vespre es canten els goigs típics de la llum. L'endemà, al punt de les nou, hora en què va tenir lloc el prodigi, totes les campanes de la ciutat es llancen al vol. Se celebra una solemne festa a l'església del Carme, i a la tarda es fa una processó. Aquesta festa corre a càrrec de la confraria de la Santíssima Trinitat, que la celebra des del segle XIV.

Estampa de santa Irene que il·lustra els seus goigs. (Col. de l'autor.)

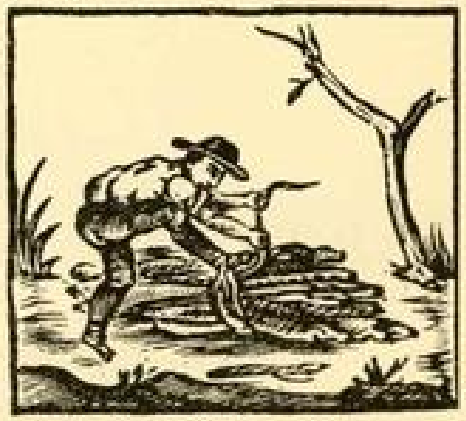

El llenyataire, segons una auca vuit-centista. (Col. de l'autor.)

Santa Irene: És advocada de la virginitat. Era germana de sant Dàmas, que havia estat moliner. Segons la veu popular, antigament resultava perillós per a les dones d'anar a moldre, perquè els molins oferien poca segu-

retat a llur honra. La literatura popular es fa ressò, a través de diversos documents, de la llicència i la llibertat que sembla que regnaven en els molins. Santa Irene, per haver nat i viscut en molí, coneixia bé els seus mals usos, i d'ací que s'erigís en protectora de les dones que es veien obligades d'anar-hi i, en general, de la puresa i la virtut femenines.

DIA 24

Sant Macià: Hom creu que la festa d'aquest sant comença al bell punt de migdia i dura fins a la mateixa hora de l'endemà; per tant, la seva celebració comprèn dos dies, avui i demà.

Sant Macià fou elegit deixeble del col·legi de Jesús en substitució de Judas el traïdor. Per aquesta raó, hom el considera advocat contra la falsedat i la traïdoria. Hom diu que cada any, en tal dia com avui, baixa a l'infern per increpar Judas i tots els que hi cremen per pecat de traïdoria i els indueix a acudir al diable en demanda que no tempti a ningú de falsedat.

Sant Macià o Matias, com diu la gent, és el protector dels ocells, i el dia de la seva festa aquests es casen.

Sant Matias assegura les cries dels ocells i amb elles llur perpetuïtat; per això el veneren els ocellistes i els caçadors.

Amb referència al casament dels ocells, diu el refrany:

Per Sant Matias
canten els ocells llurs alegries

Per Sant Matias
la garsa cerca sòn joquer
i l'alosa també.

Per Sant Macià,
els ocells es volen casar.

Tant com canta l'alosa
per Sant Macià,
després ha de callar.

Per al guariment del bestiar en general hom també acut a sant Macià, del quals ens diuen els goigs:

Dels camps les rates llançau
i cureu els animals,

els blats amb pluja regau
per sostento dels mortals.

Els escuraemprius i tractants en femta veneraven sant Massà o Macià. També el veneraven els llenyataires i picadors de bosc, així com els vells confiters.

A la Segarra tenien lloc dues fires en dues poblacions no gaire distants l'una de l'altra: a Cervera i a Torà. La dita popular se'n fa ressò i diu:

Per Sant Macià,
fira a Cervera i fira a Torà.

Sant Macià era invocat pels jugadors, que el reclamaven amb la següent fórmula:

Sant Macià,
feu-me guanyar,

que si m'escolteu
de mi no us queixareu.

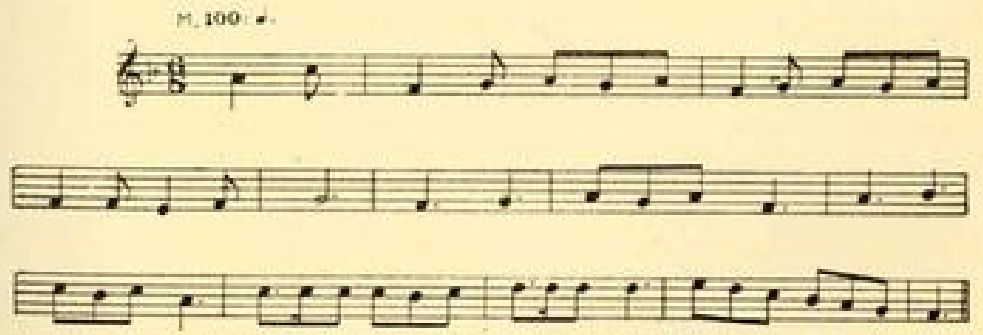

Personatges i melodia del *Ball de la Rossara*, de Montblanc, recollit per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

No sabem com li manifestaven l'agraïment.

A Crespià tenia lloc la *fira de la mel*, que era molt important. A més de vendre-s'hi els diversos productes propis de totes les fires, hi acudien molts comerciants de mel. Era el mercat meler més important de casa nostra i pot-

ser l'únic, que sapiguem, en què aquest producte ocupava un lloc preferent per a donar nom al conjunt de la fira. Els obrers de l'altar de sant Macià, conegut amb el nom de Macies a la contrada, curaven de l'organització de la fira per efecte d'un dret consuetudinari molt antic. Percebien en pagament de llur comesa una llossada de mel de cada marxant. El producte obtingut era posat en fira i el que se'n treia servia per al culte del sant.

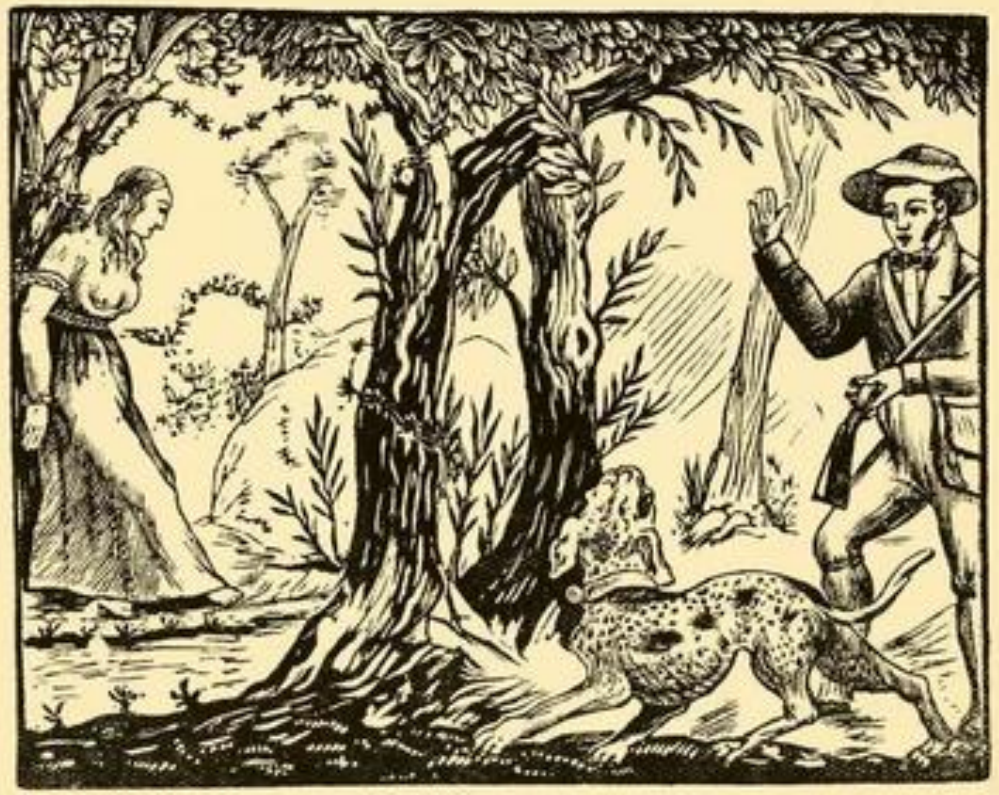

Capçalera d'un ventall de la *Rosaura*, de la segona meitat del segle passat, que figura l'escena que més colpia els espectadors. (Col. de l'autor.)

La fira de la mel tenia una altra característica molt singular i especial. Hi acudien els estudiants de les escoles de Banyoles, Besalú, Llers i Borrassà per tal d'*argüir*. Des de dalt d'una figuera que feia l'ofici de tribuna, en la llengua dels humanistes exposava cada un la seva tesi o punt de vista sobre un tema escollit i prefixat, que era rebatut i discutit pels altres, cada un des de la seva figuera, amb gran embadaliment i admiració dels pagesos que acudien a la fira, els quals, per bé que no entenien un borrall de les llatinades que la pedanteria estudiantivola engegava figuera avall, trobaven tota aquella verba molt sàvia.

Als contraforts de la muntanya del Mont, en el terme de Segaró, hi ha un pedró dedicat a sant Matias, on el dia d'avui, de bon matí, s'ajunten els pagesos per rebre de mans del senyor rector l'ofrena beneïda.

La vila de Montblanc celebrava avui la seva festa major. Antigament les majorales feien el llevant de taula. Ben mudades, passaven per les cases a l'hora de dinar i captaven per al culte de la Mare de Déu, al so de gracioses cançons de pandero. La nota més típica era el teatre de la plaça, a base dels balls representatius de què ja hem parlat el dia de Sant Antoni, o sia el 17 de gener. Conten que l'any 1860 van sortir el ball d'En Serra-

Gravat que il·lustra la portada del text imprès dels parlaments del *Ball de la Rosaura*, de la segona meitat del segle XIX. (Bibl. de l'autor.)

llonga, el dels Cercolets, el de la Rosaura, el d'En Joan Portela, el dels Diables, el dels Cavallers, el de Sant Isidre i, a més, va sortir l'entremès de la Mulassa. Més ençà, foren ballats el ball de la Renegada, el de Jacinto del Castillo i el de Joana la Valerosa.

El *ball de Sant Isidre* s'ha ballat fins a temps recents; nosaltres encara l'hem aconseguit, i més aviat sortia pel maig, en ocasió de la festa d'aquest sant.

Del *ball de la Rosaura* n'hi havia dues versions. Una d'elles, sobretot, havia esdevingut summament popular dins d'aquest gènere de representacions. Sens dubte era el ball que més s'havia representat i el que havia assolit una més gran expansió, puix que nosaltres l'havíem vist ballar a Barcelona dins del present segle. El seu argument era ben simple i prenia origen d'un cas que sembla ésser històric.

Un fadrí que festejava una donzella d'una casa distingida va seduir-la amb l'ajut d'un seu amic. Valent-se d'enganys, la va portar a un bosc i, un cop n'hagué abusat, va deixar-la despullada i lligada a un arbre. Al cap de moltes hores, el gos d'un caçador que passava per allí a la vora va descobrir-la i en va fer adonar al seu amo. El caçador la va deslligar i la va portar a casa

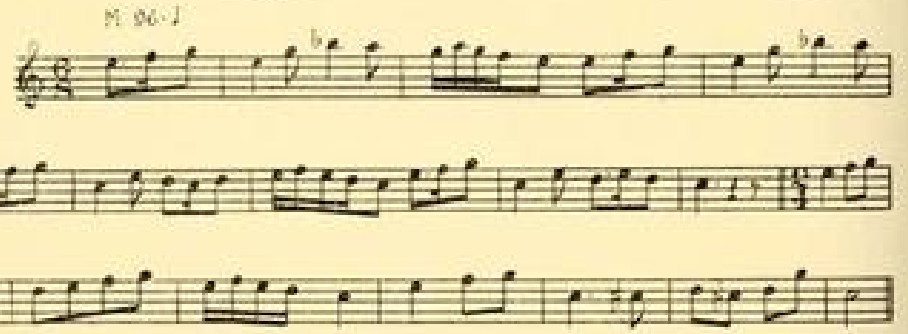

Personatges i melodia del Ball de la Rosaura de l'ós, de Montblanc, recollit per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

dels seus pares, que van perseguir i processar els delinqüents. Aquest fet va impressionar pregonament el poble, sempre tendre i sensible, i va donar origen a la publicació de nombrosos romanços i al tallat de diferents gravats al boix per a encapçalar-los i ilŀlustrar-los. I en aquesta literatura de fil i canya s'inspirà l'autor del text del ball. Era un dels balls en què sortia un menor nombre de figurants que parlessin, puix que es componia de la protagonista, els seus pares, el seu padrí, el seu promès, un seu amic, el caçador, un monjo, el governador, el fiscal i un servent. També hi sortien quatre miquelets i el majoral, a més del diable, que feia el paper de graciós. Era corrent que hi prenguessin part uns quants figurants més, que anaven tots mudats i aju-

Capçalera del romanç de la *Rosaura de l'ós* que serví d'inspiració per a dictar el text del ball del mateix nom. (Col. de l'autor.)

Una altra capçalera del romanç de la *Rosaura de l'ós*, de la segona meitat del segle XIX, que serví d'inspiració per a la redacció del text del ball representatiu de mateix nom. (Col. de l'autor.)

daven a fer les passades més llargues i més vistoses. Les dames anaven vestides amb grans mirinyaes i amb faldilles molt llampants, plenes de farbalans, cintes i flocs. Portaven un pinetó que sostenien dos bastaixos al cap

de les dues rengleres i que servia per a lligar la protagonista vestida, encara que el text diu que hi fou lligada sense roba. Van fer-se molt populars uns versos que deien:

Rosaura, cómo te diviertes,
lligada en aqueste pino,
amb tanta calor como hace
i jo estic tremolando de frío.

L'altre ball de la Rosaura era més llarg, més complicat d'argument i possiblement posterior al més popular. Una gentil dama sortia a passejar

Una altra capçalera del romanç de la *Rosaura de l'ós*, de la segona meitat del segle XIX, que serví d'inspiració per a redactar el text del ball representatiu del mateix nom. (Col. de l'autor.)

amb dos servents. Quan eren bosc endins, se'ls presentava un ós. Els criats, espantats, fugien i l'ós s'apoderava de la donzella. Li portava menjars delicats i la vigilava estretament perquè no li fugís. Ella, sense saber com passar el temps, brodava una rica cinta amb or i argent i hi feia una llegenda que deia que aquell que l'alliberés seria el seu marit. Li queia un guant al riu i el corrent se l'emportava aigua avall. Un cavaller que caçava el recollia. Per la seva factura comprenia que havia de pertànyer a una mà delicada. Seguia riu amunt i trobava la fadrina, que el prevenia del perill que corria. Ell

s'enamorava d'ella i es diposava a córrer qualsevol risc per a salvar-la. Venia l'ós fet una fúria i el caçador el matava. Sobtadament, es presentava el pare de la noia amb molts de criats que feien una recerca pel bosc a fi de trobar-la. El galant se n'anava. Després de moltes peripècies, del segrestament de la dama, del rapte per part del galant i d'altres episodis, el bisbe els

M. 104 : ♩.

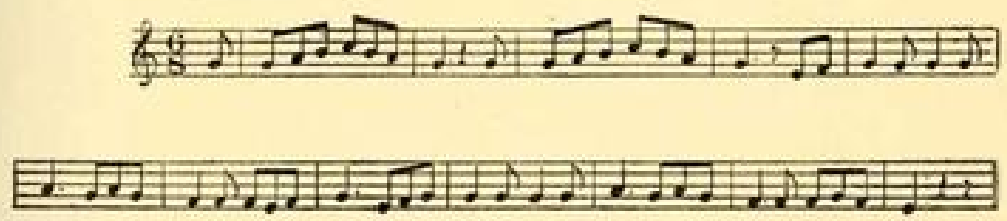

Personatges i figures del *Ball de don Jacinto*, de Montblanc, recollit per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

casava. Al cap de poc temps, ell havia d'anar a la guerra. Un servent que s'havia enamorat d'ella li demana l'amor. Com que ella el desdenya, quan ve el seu marit el servent mata un patge jovenet que ella tenia, perquè diu que havia abusat de la mestressa. El marit, indignat, mana que portin la seva esposa al bosc, que la matin sense pietat i que, en testimoni, li portin el seu cor. Els servents encarregats de fer-ho, com que saben la falsedat de l'acusació, no gosen complir l'encàrrec. Abandonen la dama i van al cementiri a cercar un cor que presenten al senyor. La dama infanta dos nins. Un ós se n'emporta un, que el cria i el fa créixer. Ella és protegida per un pastor que bateja l'infant amb l'aigua d'una font. Passen molts anys. L'infant, criat per l'ós, és mig home i mig ós. Corre la veu de l'existència d'un animal

Capçalera d'un romanç de *Jacinto del Castillo*, de la segona meitat del segle XIX, el text del qual degué servir per a la redacció del diàleg de la representació. (Col. de l'autor.)

Capçalera d'un romanç de *Jacinto del Castillo*, de la segona meitat del segle XIX, el text del qual degué servir d'inspiració per a redactar el diàleg de la representació. (Col. de l'autor.)

diferent dels altres. El seu pare, que és gran caçador, es fa el propòsit de caçar-lo. Va al bosc i se sopluja a la cabanya del pastor on vivia la seva muller. Després d'uns dubtes es reconeixen i acaba descobrint-se el fals testimoni. Ell mata el traïdor, amanyaga el seu fill mig ós i torna l'honra a la seva muller.

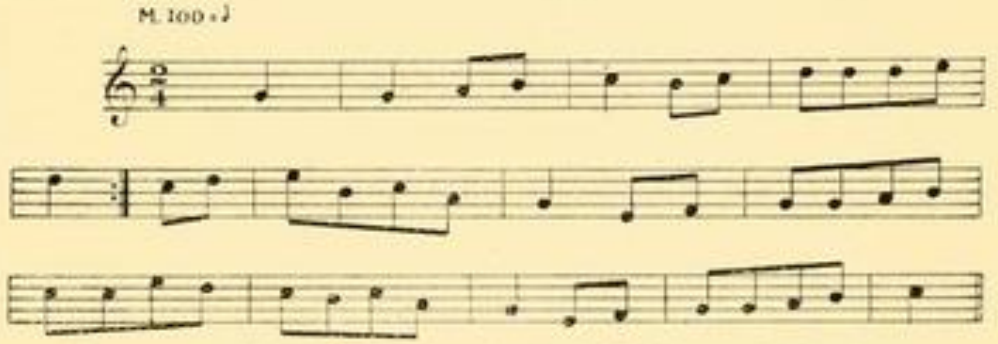

Personatges i melodia del *Ball de Joan Portela*, de Montblanc, recollit per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

El *ball de Jacinto del Castillo* era de caràcter cavalleresc i figurava una facècia d'amor de caient romàntic, treta de la literatura de canya i cordill molt propagada per romanços. Figurava que dos enamorats concertaven un rapte per tal de poder-se casar sense el consentiment dels pares d'ella, que no venien bé amb el casament. A fi d'eludir la persecució del pare de la dama, fugien embarcats; tenien la desventura que la nau on viatjaven caigués en poder de pirates que conduïen els protagonistes a terres de moreria, on eren venuts a la plaça com a esclaus. Ella anava a parar al palau del soldà, que se n'enamorava follament i li prometia tot el que ella volgués si deixava la seva religió i es casava amb ell. La dama Elionor al·legava que ja era casada i es negava en rodó a accedir a les pretensions del monarca. El moro

apellava a mil recursos per tal de fer desdir el matrimoni de la seva ferma decisió, però en veure que no podia sortir-ne els feia cremar vius enmig de la plaça. Aquesta escena era el punt màxim del ball, puix que era figurada al viu, substituint els protagonistes per dos ninots. Sortien en la representació un gran nombre de moros, que feien llargs parlaments i lluïen robes

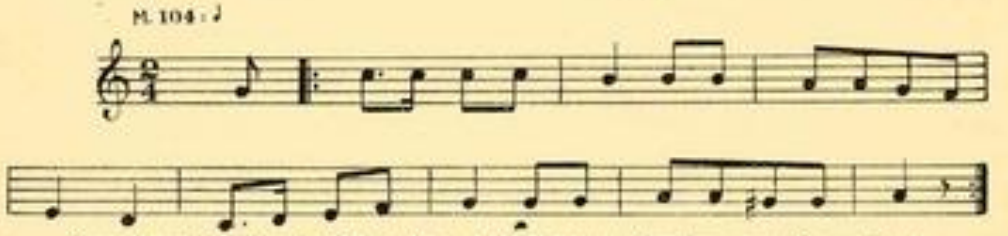

Personatges i tonada del *Ball de Joana la Valerosa*, de Montblanc, recollit per l'autor. Anotació melòdica del mestre J. Tomàs.

llampants i llargues simitarres de fusta. Era un dels balls que més plaïen, però només es feia en festes molt sonades, car l'episodi de la crema dels herois comportava una complicació.

També s'havia ballat el *ball de Joan Portela*, famós bandoler de Sierra Morena, que durant un temps fou el terror d'aquella serralada i que va donar lloc a una profusa literatura de fil i canya, en la qual degué basar-se l'autor del ball per a dictar-ne els parlaments i l'argument. El personatge festejava una donzella que va desdir-se de la paraula donada i es casà amb un altre. El galant, enfellonit, va assassinar el matrimoni i va lliurar-se a la vida irada. Robava i matava els rics i amb una part del que prenia feia almoina als necessitats. Després de cometre innombrables estralls, fou pres per la justícia i condemnat a l'argolla. Molts dels actors anaven vestits a l'andalusa

Capçalera del romanç de *Joana la Valerosa* que servì d'inspiració a l'autor del text i de model de la indumentària als ballaires del ball del mateix nom. (Col. de l'autor.)

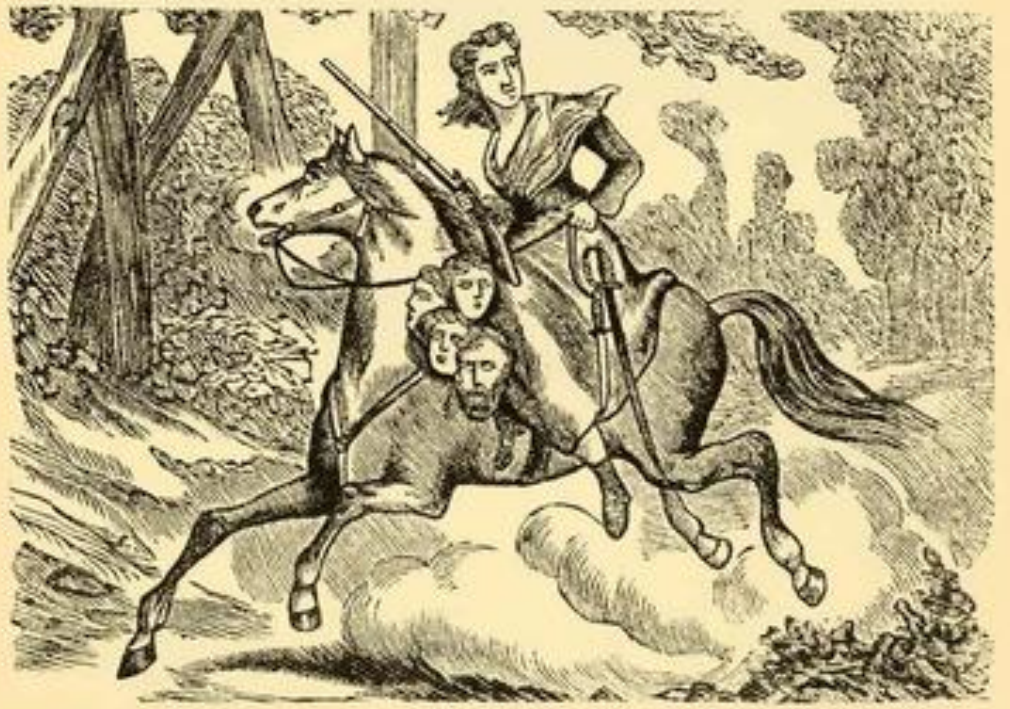

Una altra capçalera del romanç de *Joana la Valerosa* que servì d'inspiració a l'autor del text del ball dialogat del mateix nom. (Col. de l'autor.)

i tractaven de parlar amb deix andalús, portaven trabuc i disparaven moltes trabucades que entusiasmaven la gent.

El *ball de la Joana* estava inspirat en un romanç popular, intitulat *Joana la Valerosa*, que descrivia les aventures d'una donzella que es va donar a la mala vida per causa de desenganys amorosos. Presentava l'heroïna de la

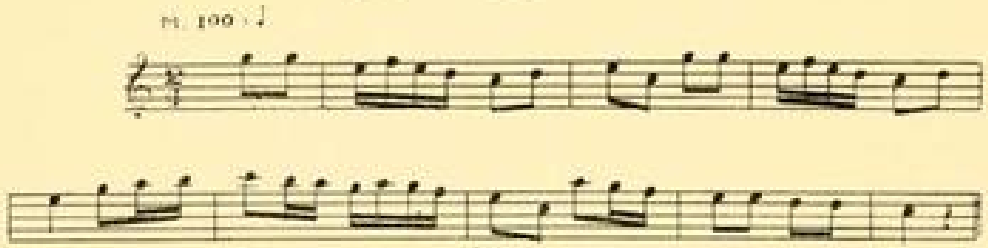

Personatges i melodia del *Ball de la Renegada*, de Monthlanc, recollit per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

facècia com a protagonista de tot un llarg rengle de fets de valentia femenina, molt impressionants per a la gent senzilla que formava el públic d'aquest tipus d'espectacle. Fou dels balls dialogats que van agradar menys i es van ballar més poc.

L'anomenat *ball de la Renegada* prenia per argument la història popular d'una fadrina de Valladolid, que havia gaudit de gran popularitat i que se la troba profusament descrita per la literatura de fil i canya. Presa per pirates, fou conduïda a terra de moros, on fou venuda com a esclava. El soldà se'n va enamorar, la féu renegar de la religió cristiana, va fer-la la

Capçalera del romanç de *La Renegada*, de la segona meitat del segle XIX, que serví d'inspiració per a la redacció del text del ball representatiu del mateix nom. (Col. de l'autor.)

Una altra capçalera del romanç de *La Renegada*, de la segona meitat del segle XIX, que serví d'inspiració per a la redacció del text del ball representatiu del mateix nom. (Col. de l'autor.)

seva esposa i va tenir-hi fins a set fills. Quan ja feia molts anys que vivia a Moreria, va caure presoner de pirates un seu germà capellà, que va arribar a ésser esclau d'ella sense saber-ho. Al cap de set anys es van reconèixer. El sacerdot la va reconvenir perquè abandonés la secta de Mahoma. La dama es va convèncer i, amb el poder que tenia com a soldana, va fer armar una galera i va fugir amb el seu germà, els fills i una colla d'altres esclaus. Tornats a terra de cristians, es van convertir al cristianisme. En aquest ball figuraven un gran nombre de moros.

Hom creu que el dia d'avui marca la mateixa llargada dels dies que de les nits i que equival, per tant, al punt precís de l'equinocci. Hom expressa aquesta opinió per diversos refranys:

Per Sant Matias,
tant de nits com de dies.

Per Sant Matias
tan llargues són les nits
com els dies.

Per Sant Macià
tanta nit com dia hi ha.

Quan el presseguer (o codonyer)
floreix i madura,
el dia i la nit
són d'una mesura.

I amb referència a l'alçada del sol, hom diu que:

Per Sant Matias
el sol ja entra
per les ombries,
i d'aquí tres setmanes,
per les ombries i les solanes.

Per a indicar que en aquest temps la temperatura s'endolceix i que difícilment glaça, diu el refrany:

Sant Matias
atempera les nits
i aclareix els dies,
i si troba glaç
el xafa amb el nas.

San Matias passat,
el sol pren tot son esclat.

Sant Matias de febrer
va a favor de l'amo
i contra el jornaler.

Sant Matias de febrer
és jornaler,
i el març ja és jornalàs.

I encara diu el refrany del dia d'avui:

Per Sant Matias
de febrer queden cinc dies.

Per Sant Matias,
març al cap de cinc dies,
però si és any de traspàs
al cap de sis el trobaràs.

Sant Matias
totes les festes avia.

Sant Matias i Carnestoltes
poc es porten.

El vent de Sant Matias
dura quaranta dies.

Per Sant Matias,
l'ovella diu al pastor:
—Treu-me del recó
i porta'm al sol.

Per Sant Macià,
les parres a podar.

Per Sant Macià,
el cuc de seda cucarà.

Per Sant Macià
posa el cuc a revifar.

Per Sant Macià
posa la cuca a remullar.

Per Sant Matias,
tota cuca el cap trevia.

Per Sant Matias
ja canta el pastor ses alegries.

Per Sant Matias, tria la bessiva
i treu les forres de les parides.

Per Sant Matias,
de les ovelles fes les tries.

Per Sant Matias,
peixos per les ribes.

Per Sant Matias,
tantes ovelles mortes,
tantes ovelles vives.

Per Sant Macià,
agafa la canya i vès a pescar.

Per Sant Macià
l'oreneta sol tornar.

Per Sant Matias
canten les calàndries.

Per Sant Macià
la griva ve i el tord se'n va.

Si el tord no se'n va per Sant Macià,
freds encara farà.

Per Sant Macià
l'oreneta ve i el tord se'n va.

Per Sant Macià
el cucut ve i el tord se'n va.

Si el cucut no ve per Sant Macià
mal any farà.

DIA 25

Sant Sebastià d'Aparici: Era gallec i fou carreter. Els carreters l'havien venerat com a tal, a més de sant Antoni abat, que tenien per advocat del

Estampa set-centista de sant Sebastià d'Aparici. (Col. de l'autor.)

bestiar, però no com a protector de l'ofici. Els carreters havien celebrat una festa religiosa a l'església del convent de trinitaris descalços de la Rambla (on avui s'aixeca el teatre del Liceu), en la qual s'havia venerat una imatge d'aquest sant, que havia estat trinitari. Alguns carros i d'altres vehicles de carrera, galeres, diligències, missatgeries, etc., portaven una imatge de sant Sebastià d'Aparici retallada en pell, cosida damunt de la vela amb un gerret de flors a cada costat, un semblant de la fesonia típica de les capçaleres de goigs. Solien portar dues imatges: una de sant Antoni a la dreta de la vela, i una altra del sant de què parlem a l'esquerra. Aquests motius ornamentals, fets amb pell retallada, eren obra de baster, constituïen un element rudimentari d'ornamentació molt graciós i escaient i oferien de passada un aspecte veràment interessant de l'art popular, avui gairebé perdut ja per complet.

El carreter, segons *l'enquesta estranguat* de la primeria del segle XIX. (Col. de l'autor.)

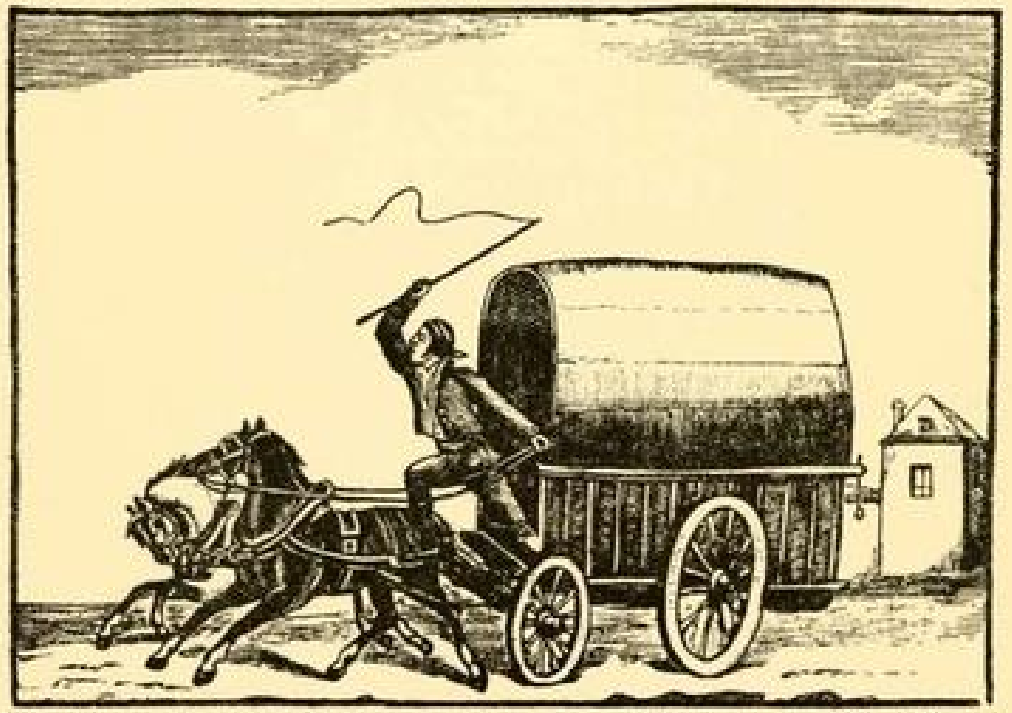

El carreter, segons una capçalera de romanç de la segona meitat del segle XIX. (Col. de l'autor.)

DIA 26

Sant Baldomer: Era patró dels captaires i pidolaires, que en el dia d'avui celebraven festa rigorosa (l'única que observaven durant tot l'any). Anaven a missa i, en sortint, es passejaven per la Rambla i pels punts més cèntrics de la ciutat, i si feia bon sol abans de dinar, anaven a passejar per la muralla de mar. Vestien les millors robes que tenien. La gent acudia al passeig per tal de veure els pidolaires mudats amb robes grans i folgades, fora de moda i impròpies de l'estació, que els havien donat per caritat i que, segons frase popular, *Déu sap qui les havia estrenades*. Si hom els feia caritat no n'admetien, puix que fer com els altres dies no hauria representat observar la festa de llur patró, el qual se n'hauria sentit ofès i els hauria retirat la protecció. La veu popular diu que, contràriament al que feien cada dia i per tal que la festa fos més festa, eren els captaires els qui feien almoina si trobaven pel seu camí alguna persona que, a llur criteri, estigués necessitada. Sant Baldomer també és patró dels manyans, puix que, segons la tradició, era serraller. Amb tot, a Barcelona els manyans no celebraven la festa d'aquest sant, perquè preferien fer-la per Sant Eloi, el primer de desembre, que és el patró dels oficis que treballen el metall al foc. Sant Baldomer només havia estat celebrat i festivat pels ferrers de tall.

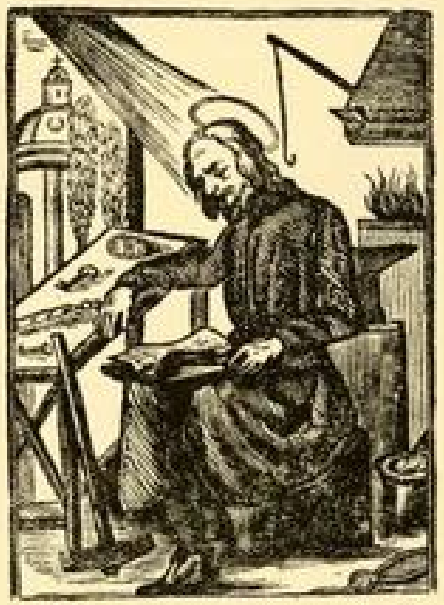

Sant Baldomer, segons una estampa que encapçala els seus goigs. (Col. de l'autor.)

El captaire, segons una auca set-centista d'Arts i Oficis. (Col. de l'autor.)

A Sant Baldomer, generalment, el tenien per patró els manyans, però no els ferrers, és a dir, els qui treballaven el ferro sense fer arreus, cinc per al conreu de la terra ni ferraven cavalls. Veneraven Sant Baldomer els serrallers de Manresa i d'altres poblacions importants no agrícoles, on, a més de ferrers, hi havia manyans. No sabem que practiquessin cap costum especial.

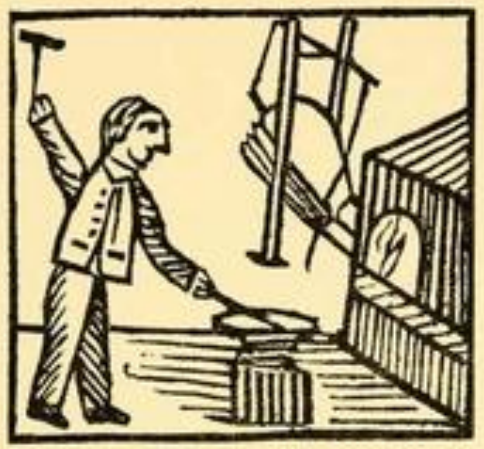

El manyà, segons un gravat d'un llibre de rifa de la primera meitat del segle XIX. (Bibl. Colomines.)

Sant Baldomer era el patró del general Espartero. El dia d'avui tots els seus partidaris havien fet festa grossa. Fou costum dels veterans i dels qui havien servit a les milícies liberals pujar als terrats de llurs cases i engegar gran nombre de trets per tal de recordar les lluites sostingudes per la llibertat sota el comandament del general indicat. Hom jutjava de la importància de la festa en qüestió per la quantitat de trets que s'engegaven. Perdut ja el record del seu significat, en alguns indrets el costum va subsistir durant molts anys. A la primeria del present segle encara es practicava aquesta costum a la ciutat de Vilanova i La Geltrú.

DIA 28

Santa Múnia: Nasqué al carrer de Basea de Barcelona, en una casa que va conservar-se fins que fou desfet aquest carrer per obrir la Via Laietana.

Santa Múnia, segons una estampa set-centista. (Col. de l'autor.)

Santa Múnia era una donzella d'una bellesa i una gràcia sense parió; tenia un eixam de pretendents que li anaven sempre al darrera i no la deixaven viure sossegada. La donzella sentia vocació religiosa i no es volia casar. Avorrida perquè la voltaven tants galants, va demanar a Déu Nostre Senyor que li tragués totes les gràcies i la fes tornar ben lletja i repulsiva. El seu desig fou escoltat i atès: va tornar-se d'un color tan bru que gairebé era negra, li cresqué una barba fins als genolls i tota ella es féu tan peluda que semblava més una bèstia que una persona. Indignats els seus pretendents van conjurar-se contra ella i un dia la van clavar en creu.

Hi ha unes imatges que la gent anomena *majestats* i que creu que són del Sant Crist i són de santa Mú-

nia, segons la veu popular, puix que la imatge va vestida més a tall de dona que d'home.

Santa Guiverada: Era majordona. Les serventes de capellà la tenien per advocada i per patrona. La veu popular diu que, el dia d'avui, els capellans que tenien majordona celebraven una missa única i especial per a ella sense que hi assistís ningú més. La deien de bon matí a porta tancada; a voltes a les tres o les quatre. No sabem que fos venerada enlloc.

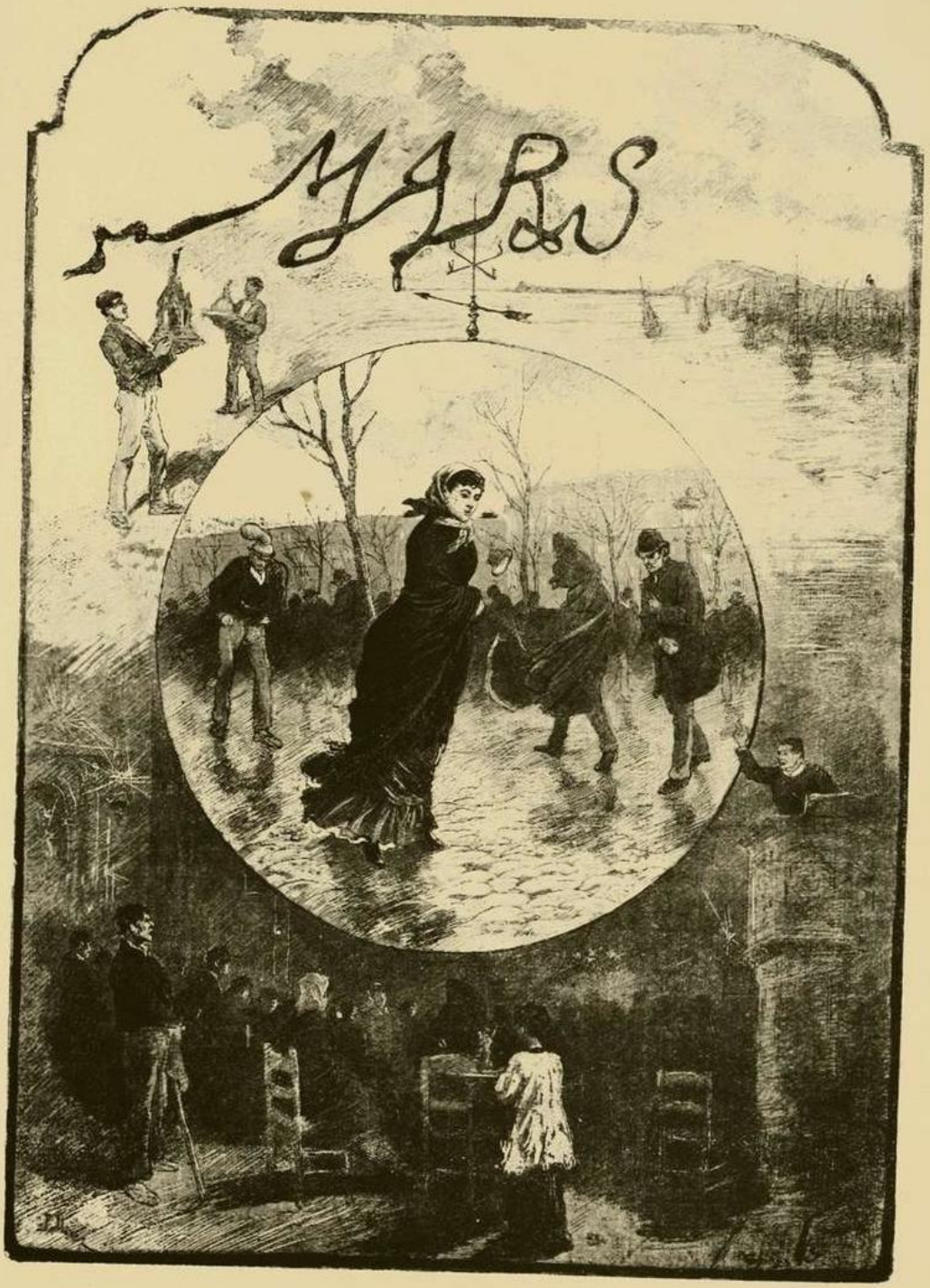
MARS

MARÇ

És considerat com el més variable dels mesos de l'any; i és que, situat en el trànsit de l'hivern a la primavera, participa de les temperatures pròpies d'aquestes estacions. Els llunaris antics el representaven en figura d'un minyó amb tres cares: una que bufava, una altra de riallera i la tercera, ferrenya, les quals volien simbolitzar les variacions del temps. Hom també havia figurat així la personificació del vent. Fent-se ressò d'aquest sentit, la comparança ens diu: *tenir set cares com el març*, *ésser més variable que el març*, i *boig com el març*. I hom diu també:

Març i abril,
mudances mil.

De la inseguretat característica del març se n'ha arribat a crear una forma verbal, *marcejar*, que hom empra per indicar variabilitat. El refrany ens diu:

Si el març no marceja,
l'abril abrileja.

Si el març no marceja,
tot l'any li queda enveja.

El març té trenta-un dies
i tres-centes fesomies.

Març marcer,
molt caracer.

El març i l'abril
fan ganyotes mil.

No hi ha març que no marcegi
ni estiu que no pedregui.

Si el març no marceja
ni l'abril abrileja,
tot l'any bogeja.

Març, marçó,
el matí cara de gos
i el vespre galant minyó.

El març marceja
i l'abril bogeja.

No hi ha març que no marcegi,
ni bord que no bordegi,
ni dona que no bogegi,
ni fill d'ase que no brami.

El març comença
com una cordera
i acaba com una fera.

Març marçador,
que de nit fa fred
i de dia calor.

Si el març es moria,
tot el món riuria.

Fer més coses que el març.

Més variable que el març.

Els tres darrers dies d'aquest mes són qualificats com *les joves d'abril* i els tres primers del mes vinent són coneguts per *les velles de març* perquè, segons creença, el març va manllevar tres dies a l'abril i aquest els hi va deixar i, en canvi, li'n va donar tres dels seus, que

Representació del mes de març del calendari de pedra de la portalada romànica del monestir de Ripoll, obra del segle XI.

Representació del mes de març, segons el llunari quatre-centista d'En Bernat de Granollachs (Biblioteca Central.)

són els primers del mes vinent. Per tant, els tres darrers dies d'aquest mes i els tres primers del mes que ve tenen alterat l'ordre: els uns pertanyen al mes següent i els altres, a l'anterior.

Conta la tradició que hi havia una vella vella, que guardava uns ramats, la qual, en veure que cap a la darreria d'aquest mes la rufolada i el mal temps no li havien mort ni un cap de bestiar, es reia del març amb aquestes paraules:

Març, marcell,
no m'has mort cap vaca ni vedell,
truja ni porcell,
cabra ni cabrit;
mal haja, ara que ets finit,
Dos-cents borrecs tinc a muntanya,
tots amb un pam de banya;
dues-centes ovelles a l'Urgell,
totes amb son anyell.

El març tot es va enutjar pel fet que la vella, en lloc d'agrair-li la seva bondat, encara es rigués d'ell i en fes burla; desitjós de venjar-se'n, va anar a trobar el seu germà, l'abril, i li va parlar així:

Abril gentil,
deixa-me'n un,
deixa-me'n dos,
deixa-me'n tres,
i un que jo en tinc,
faran quatre;
que la mala vella
vull pernabatre.

L'abril va accedir al prec del seu germà i li va deixar tres dies, que van ésser de bonança, de sol i de bon temps, els quals van fer revifar la vella,

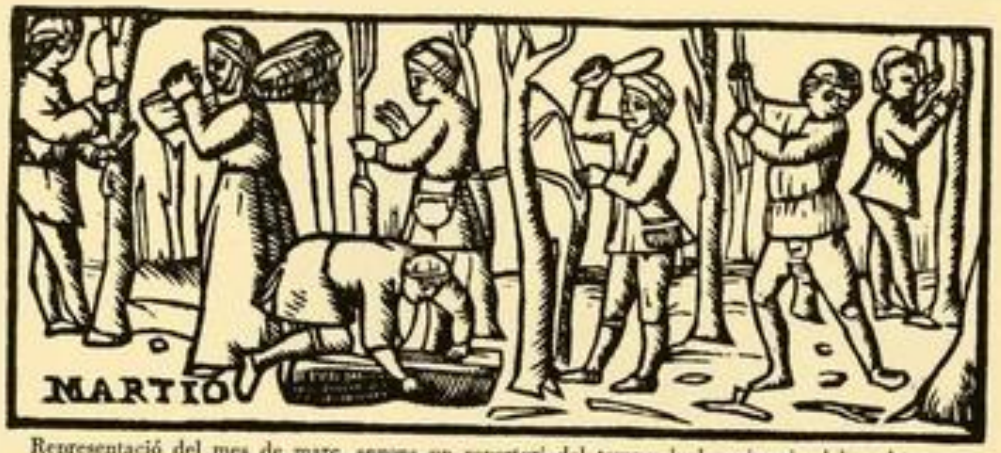

Representació del mes de març, segons un repertori del temps de la primeria del segle XVII. (Arxiu Històric de Barcelona.)

qui, satisfeta d'haver passat bé la marçada sencera, tota refiada va engegar el bestiar. Però, en començar l'abril i quan ja ella no s'esperava cap rufolada, van sortir els tres dies del març, furients i esbojarrats, amb moltes ganes de fer mal, i, no sols van fer neulir tot el bestiar de la vella, sinó que les ventades se la van emportar a ella i tot.

I el març deia, tot satisfet, per la veu del vent que feia bufar amb tota fúria:

No sóc l'abril gentil,
sinó el març marçot
que em revenjo de tot
i et mato les ovelles i els ovellots
i, si et descuides, a tu i tot
a la vora del foc.

És per aquesta feta que els tres dies darrers del març solen ésser benignes i els tres primers de l'abril, dolents i emborrascats més que tota la resta del març plegat. Aquesta tradició és comuna als pobles llatins. Els termes del diàleg presenten un gran nombre de variants. Per l'alta Lleida andorrana diuen que la vella era del llogarret de Romadriu, i ensenyen un cau o mena de cova, on afirmen que posava el cap la vella mentre deixava la resta del cos a la mercè del vent, i així, mig amagada, es reia del març, que furient la bufava, però que no la podia emmalaltir perquè no li podia ventejar la testa. I anomenen els dies de què parlem *de la vella de Romadriu*.

És probable que aquesta rondalla, popular en diversos països de l'Europa meridional, hagi donat origen al refrany, tan popular i del qual coneixem nombroses variants:

Març, marçot,
mata la vella a la vora del foc,
i la jove, si pot.

El març és el mes dels vents. En la seva representació del lunari d'en Granollachs el vent hi és figurat simbòlicament per quatre testes que bufen des dels quatre punts cardinals. El refrany se'n fa ressò amb un bon nombre de parèmies.

Representació dels quatre vents majors, segons un lunari del segle XVIII. (Bibl. de l'autor.)

Març ventós
fa abril plujós.

Març ventós,
abril plujós
i maig humit
fan el pagès ric.

Març oratjós
i abril plujós
fan el bover joiós.

Març ventós
pel pagès és profitós,
i pel mariner, desastrós.

Març ventós i juny calent,
bon vi i bon forment.

Vent marçal,
fort temporal.

El març tira la cabanya a terra
i no pots dir que sia veritat.

Trobem restes de la personificació del vent que poden recordar antics genis i divinitats. El gentilisme havia aixecat un temple al déu Eolus a la ciutat occitana de Narbona, en la qual els vells creien que naixia la tramontana que tractaven de divinitzar. Els vells gats de mar encara la qualifiquen de Don Joan de Narbona i d'En Joan Mussiú; a Barcelona l'anomenaven en Joanet dels Ventalls i en Peret de les Matinades i creien que tenia la seva estada per les afraus del Montserrat. Terra endins qualifiquen la tramontana i el vent en general amb apellatius femenins i l'anomenen la Maria Gavatxa o de França. Per l'Empordà creien que regia els vents la Mare de Déu de Requesens, venerada a Cantallops; i per terres de Lleida, la de les Ventoses, representada per una imatge que invocaven els vells batedors quan desitjaven ventet que els facilités la batuda.

Les fredorades minven i permeten deixar els abrics i les robes d'hivern rigorós. En el calendari tradicional dels nostres avis l'hivern acabava, tot just, per la Setmana Santa. Fins llavors, tant si feia bo com si no, era obligat de portar abric, si hom no volia passar per ridícul o per excèntric. I pels dies sants havia d'anar a seguir monuments sense capa ni abrigall, per

més que fredoregés i encara que fent-ho anés a riscos d'agafar un cadarn o una fredorada. El costum era molt rigorós en aquest sentit, i els nostres avis eren molt primmirats a seguir-lo, per tal de no passar per extravagants o per malaltissos, car com a tals hom conceptuava els qui no l'observaven.

Hom considera com a molt dolent el flament de la lluna, és a dir, el moment del trànsit de vella a nova i el de nova a vella. El flament de març és reputat com el més dolent de tots. Hom creu que, durant aquest trànsit, els llops regnen i dominen, i que tot allò que es produeix en el seu transcurs està sota de llur signe. Cal que hom eviti de tenir cap feina entre mans en aquell moment, per tal que no se li desbarati. Si hom cus la roba, es descús; la bugada que s'estigui fent, es crema; si neix algun animal o persona, és migrat de salut i de mal instint, i tot per l'estil.

Representació del mes de març, segons un lunari de la darreria del segle XVIII. (Bibl. de l'autor.)

Hom creu que la lluna nova d'aquest mes influeix en els alls que es sembren durant el seu període. Llurs cabeces surten petites i estan formades per un sol gra d'all molt gros.

Representació del mes de març, segons unes cobertes de llibret de paper de fumar del primer terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

Hom té el sol de març per molt calent i molt dolent en general. Així en parla el refrany:

El sol de març
crema les dames al palau.

El sol de març
estella el cap del ases.

El sol de març
es coneix set anys a la cara.

El sol de març
ja crema l'hermosura.

El sol del març
dóna cops al cap.

El març treu sa mare al sol
i després l'apedrega.

Pel març el sol rega
i l'aigua crema.

Març, marçot,
poc sol i dolent.

Representació del mes de març, segons un calendari gironí de mitjan segle XIX. (Bibl. de l'autor.)

Hom creu que en aquest mes i pel setembre el sol passa per la Torre de Babel i és el moment de l'any que cal guardar-se'n, perquè és perjudicial.

Representació del mes de març, segons un calendari del segon terç del segle XIX. (Bibl. de l'autor.)

Hi ha diferents creences relacionades amb el mes de març i les malalties. És el més perjudicat pels mals de gola. Cal que hom vagi amb molt de compte per no agafar-ne, car són molt dolorosos i de mal guarir. És dolent prendre el sol de març perquè encadarna, sobretot a la mainada. Bé diu la dita:

Representació del mes de març, segons un calendari del darrer terç del segle XIX. (Bibl. de l'autor.)

El sol de març
porta refredats.

Els cadarns de març
fan de mal curar.

Tota dona ben carada,
pel març pigada.

Els humors del març
porten molts mals.

La millor cara,
pel març pigada.

Pel mes de març
la cara plena de barbs;
si els escapça el barber,
només els cura el fosser.

Pel març
no et gratis els barbs.

Pel març, gratella
i mal d'orella.

Els humors del març
porten mals-de-cap.

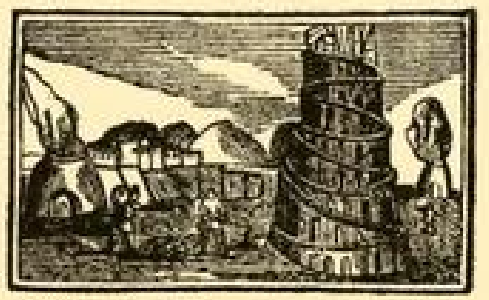

La Torre de Babel, segons una auca de la segona meitat del segle XIX. (Col. de l'autor.)

Trons ades de març,
mortaldat i fam.

Pasqua marcenca,
fam o pesta primerenca.

Març marçal,
fam i pesta principal.

Sol de març,
pigards.

El març
porta mal de cap.

El sol de març
entra com un xai,
i, si massa dura,
a la sepultura.

Març que massa marceja,
o mata o malmeneja.

El març marceja
i la gent bogeja.

Faves en flor,
boigs en vigor.

Pel març,
mal de peus
i mal de cap.

Març, marçot,
mata les velles
a la vora del foc
i les joves
si les hi trob.

Pel març
bull la sang
i surten barbs.

Dels nats pel març, en diu la cançó de la planeta:

L'home que, per sa ventura,
naixerà el mes de març,
ric i generós serà,
si la fortuna l'ajuda.
També el seu cor sentirà
la fletxa d'amor amb fúria,
i, si avorreix la luxúria,
aviat la sufocarà.

També la dona serà
treballadora, virtuosa,
bona per qualsevol cosa
de les que ella emprendrà.
Son marit l'estimarà
per aquestes qualitats;
sempre dirà veritats
i mai en res mentirà.

Soldats de la darreria del segle XVIII, segons un full de rengle de l'època. (Col. de l'autor.)

Antigament, quan només es guerrejava en bon temps, vers aquest moment es refeien les hosts, s'organitzaven els exèrcits i es reprenien les bregues, interrompudes per l'octubre o pel novembre, en què molts dels lluitadors se n'havien anat a passar la hivernada a casa.

Com que els arbres ja estan a saba, era bon temps per a fer caramelles o flautelles d'escorça. La mainada creia que si hom les feia per aquest temps sonaven més bé.

Tonada que xiulava la mainada empordanesa en fer flautelles. Recollida pel mestre Josep Serra, cap de cobla de Perelada.

Es feien de branques tendres de pollancre, saüc o d'altre arbre en saba. Amb un ganivet hom tallava l'escorça tot al voltant del verduc, en marcava els forats i el bec de l'embocadura, i, un cop escalabornat l'instrument, amb el mànec del ganivet picava amb suavitat l'escorça per tal que es desprengués de la fusta, mentre xiulava una tonadeta que, segons el creure infantil, ajudava al bon èxit de la feina. Pel Pallars cantaven:

Saba, saba,
pell de cabra;

sabit, sabit,
pell de cabrit.

El costum infantil de fer flautes d'escorça és molt general arreu. És així mateix molt estès entre pobles primitius, que també canten en fer-les, semblantment a la majoria de la xicalla dels pobles europeus.

Camí de la llaurada, segons una capçalera de romanç del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

LA VIDA AL CAMP

Pels voltants de Sant Josep, en les terres altes comencen a plantar patates, mongetes i blat de moro. És molt remarcable el fet que aquesta feina resulti ésser exclusiva de les dones. Els homes preparen la terra, però l'operació de plantar l'efectuen precisament dones.

És el temps de fer planter de cols primerenques. Per tal que la puça o el pugó no se n'apoderin, ha de fer-se precisament el primer divendres de març.

Per aquest temps hom pot sembrar un tipus de blat, bast i de baixa qualitat, denominat *blat marcenc, blat sense aresta* o *xeixa tosella*. Aquest blat és fa sense necessitat d'estar tant de temps a la terra com el blat bo, però la seva qualitat és molt inferior. Només se'n sembra quan a l'octubre no s'ha pogut sembrar blat de bona qualitat. Afegirem que hi ha terres que no són aptes per a la xeixa de rei i ho són per a la tosella de baixa qualitat.

Hom plantava els alls tardans o de tot l'any destinats a guardar. Per la Terra Alta i per d'altres contrades de la Catalunya nova havia estat costum

de xiular en plantar fruits *rabiosos*, és a dir, coents, tals com alls, cebes, bitxos, pebrines, etc., i hom creia que resultaven tant més coents com més llarga i forta era la xiulada.

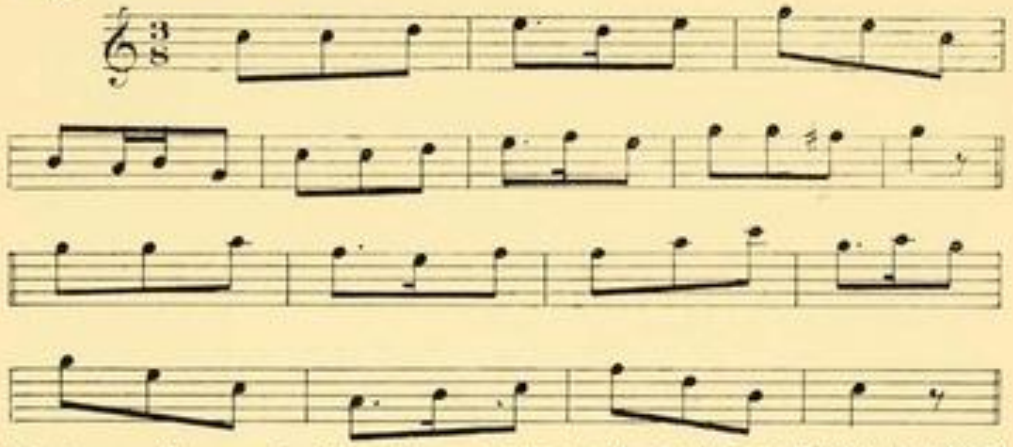

Tonada que xiulaven per la Terra Alta en plantar els alls, recollida per l'autor; transcripció melòdica de Miquel Barrobés.

Perquè els alls i les cebes es desenrotllin més bé, cal escapçar-los la flor, anomenada respectivament cugul i trompa. També era costum xiular en torçar-los-la. Probablement que aquest costum singular en d'altres temps estava més estès, potser sota d'altre aspecte. Els pagesos andalusos quan planten alls reneguen a la desesperada i tan fort com poden, creguts que la coïssor dels alls està en relació amb els renecs llançats en sembrar-los. Els pagesos bascs xiulen quan sembren julivert, perquè creixi ben eixerit.

Quant a la sembra d'aquest mes, diu la dita:

De la flor de març
no se n'omple el sac.

Ni la flor de maig,
ni dona sense empatx.

De la flor que el març veurà
poc fruit se'n menjarà.

Pel març, la verdor,
i per l'abril, la flor.

Quan l'ametller floreix pel març,
vés-hi, si t'hi fan anar,
però, si floreix pel febrer,
vés-hi amb un paner.

Pel març, els ametllers en flor,
i el jovent en amor.

Hom jutja de la collita del blat, segons que la flor del marxívol sigui plena o buida. Així mateix, hom creu que l'any d'aubons (albons) pronostica una bona collita de blat. Així, hom diu:

Any d'aubons,
any de cavallons.

Quant a la sembra d'aquest mes, diu la dita:

Pel març, sembra les figues,
si les vols feineres.

El meló, ni sembrat de març,
ni nascut de maig.

Val més estopa de març
que cànem d'abril.

Val més estopa de març
que bri de maig.

Qui vulgui bon canemàs
que el sembri pel mes de març
i qui vulgui tenir bon bri
que el sembri pel mes d'abril.

La sembra del cànem feta pel febrer o pel març rarament es perd, però la fibra mai no surt tan fina com si es sembra per l'abril i pel maig.

El bon segolassar
pel març ha d'espigar.

Civada i espelta
fins pel març no es desperta.

Blat marcer
el millor blat és.

Pel març,
poc espigat,
i per l'abril,
espigues mil.

Fins que el març sia passat
no donis parer del teu sembrat.

La saó del març
bona pel favar.

Pel març
corcs als favars.

Si vols bon aller
sembra'l pel març
o pel febrer.

Arreu dels pobles llatins és el moment propi per a treballar la vinya. En gairebé tots els menologis antics es figura aquest mes per una escena del conreu dels ceps. Virgili en les seves geòrgiques també ens en parla.

Cal llaurar de precís, quan no s'ha pogut fer abans, perquè:

Si no llaures pel març,
ja no llauraràs.

El març era el temps més bo per a cavar:

Cava pel març,
que després ja és tard.

Qui pel març no cava el sòl,
no el pot cavar quan vol.

Tota vinya estimada,
pel març treballada.

Diu la vinya:
l'amo em planta,
l'amo em poda,
l'amo em lliga
i el març em dóna la vida.

Si no treballes la vinya pel març,
poc vi veuràs.

Qui tingui força al braç
que cavi pel març.

Si vols bona vinada,
pel març cavada i podada.

La vinya regalada,
pel març podada
i pel maig binada.

Si no podes pel març,
no veremaràs.

Vers aquest temps eixarcolaven els sembrats i n'arrencaven totes les males herbes, així com moltes d'altres plantes que neixien entre el blat, se li menjaven l'adob i no el deixaven créixer amb la deguda ufanor. Aquesta feina era més pròpia de dones i de quitxalla, però quan havia plogut molt pel febrer i s'havien fet moltes herbes també birbaven els homes. Generalment, hom triava les herbes arrencades per donar-les al bestiar. Era feina que convidava molt a cantar. Una cançó molt estesa havia estat aquella que diu:

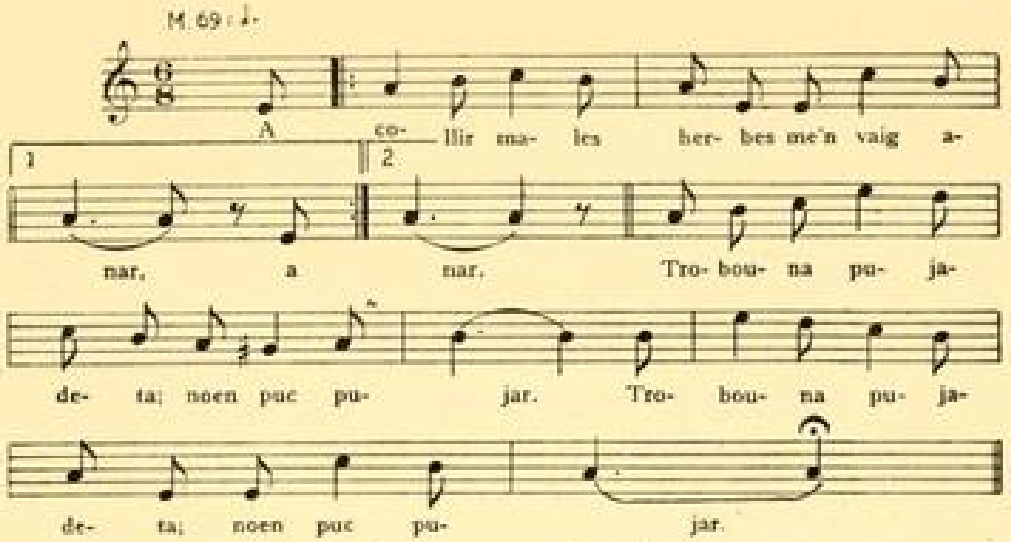

A collir males herbes
me'n vaig anar;
trobo una pujadeta,
no en puc pujar;
deu-me la mà,
bon jove,
deu-me la mà;
deu-me-la ben estreta,
si no cauré.
La mà no m'heu donada
i he estrompassat
amb una mala pedra,
m'he obert el cap [1].

La parèmia indica també que aquest mes és temps indicat per a arrancar les herbes:

Si pel març arrenques un escardot,
te'n sortirà un brot,
i, si l'arrenques per l'abril,
te'n sortiran mil.

Pel març,
herbes per totes parts.

Pel març
la falceta al braç.

Vers la darreria d'aquest mes comencen a sortir els primers talps, que han passat la hivernada encauats i esmortuïts. L'aparició d'aquests rosegaires tan perjudicials per als conreus depèn bastant de la temperatura. Abans més que avui havien estat el malson de la gent de la gleva, que possiblement s'havia lliurat a pràctiques de caràcter màgic encaminades a destruir-los o a esquivar-los. Fins a la darreria del segle passat pel Ripollès i per les Fonts del Llobregat s'havia ballat el *ball dels taus*, dansa grotesca i pintoresca pròpia de les Carnestoltes en la qual els ballaires tractaven d'imitar els moviments dels talps. Ballaven i saltaven ajupits. A Gabarrós i a Castellar de n'Hug, que és on el ballaven darrerament, no el relacionaven amb els talps. Amb tot, el nom i la coreografia semblen indicar una relació entre el ball i el

El talp, segons una auca vuit-centista de bèsties. (Col. de l'autor.)

[1] Recollida per l'autor. Anotació musical del mestre J. Tomàs.

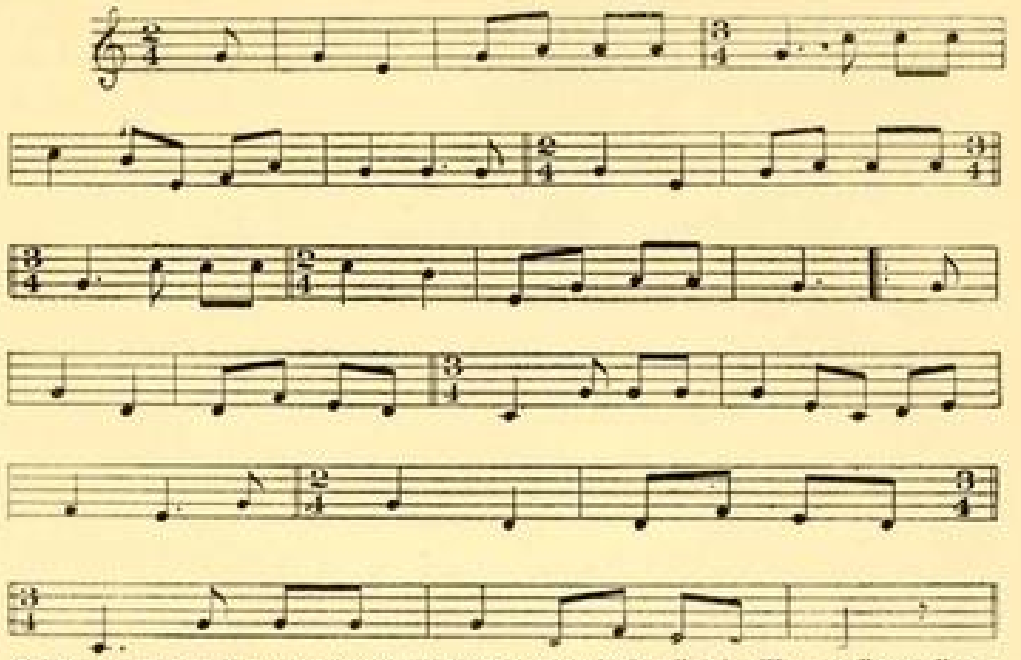
Melodia, transcrita pel mestre J. Tomàs, del *ball dels taus*, de Castellar de n'Hug, recollit per l'autor.

quadrúpede. Abans hom havia pagat la cacera de talps i hi havia qui s'hi dedicava. Els talpers ripollesos, així que en caçaven, els tallaven la cua i els duien a les tavernes, on per compte del comú els donaven un ral per cada cua o bé els pagaven el beure. Era corrent que cobressin el premi en metàl·lic

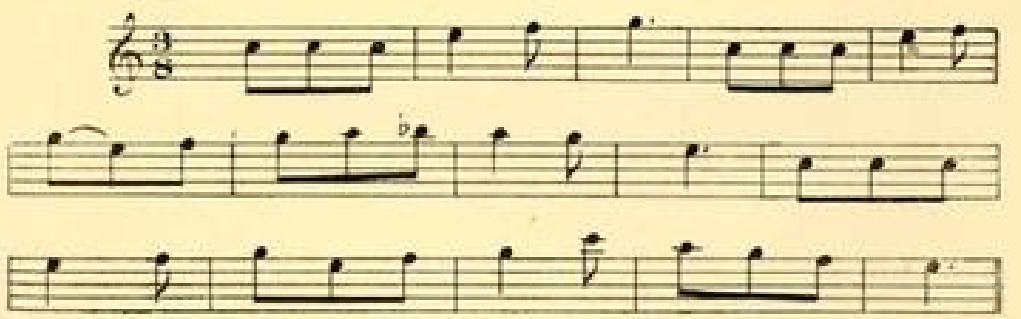
Tonada, transcrita pel mestre J. Tomàs, que xiulaven pel Montserrat per desencaixar talps.

del taverner i que els pagesos que es trobaven a la taverna els convidessin més o menys esplèndidament, segons fossin les cues cobrades. Per la contrada del Montserrat creuen que els talps surten dels caus tres vegades cada dia: en fer-se clar, a migdia i en fosquejar. Els talpers anaven vora dels caus i xiulaven una tonada que, segons ells, era molt del gust de la bestiola, la qual en

El senglar, segons una auca set-centista de bèsties. (Col. de l'autor.)

sentir-la sortia del cau per escoltar-la més bé, i el caçador, amatent, la matava d'un cop d'aixada així que treia el cap. Coneixem vers una dotzena de termes aplicats al rastre del talp i a la terra que remou al seu pas, detall que prova la importància que li havia concedit l'home de la gleva quan arribà a crear tants termes aplicats a un concepte aparentment pobre. Per esquivar els talps dels alfalsars era costum de plantar lliris blaus, o herba campana o de l'ofec, per les vores del camp o entre l'alfals. Hom creu que els espanta i que fugen en veure-la. Amb el mateix propòsit hom també plantava escarxoferes. Per les contrades agrestes i emboscades en què viu el senglar, vers aquest temps començava a fer estralls en els conreus, especialment als horts. Es menjava les cols i tantes verdures una mica crescudes com trobava. Amb el morro furgava i descolgava les patates sembrades i deixava la terra tan trasbalsada i remoguda, que la sembra resultava inútil i calia repetir-la.

LA VIDA A MUNTANYA

La bonança pròpia del temps començava a convidar a la vida gaia de muntanya. La terra s'eixugava i permetia poder trescar sense esclops. La

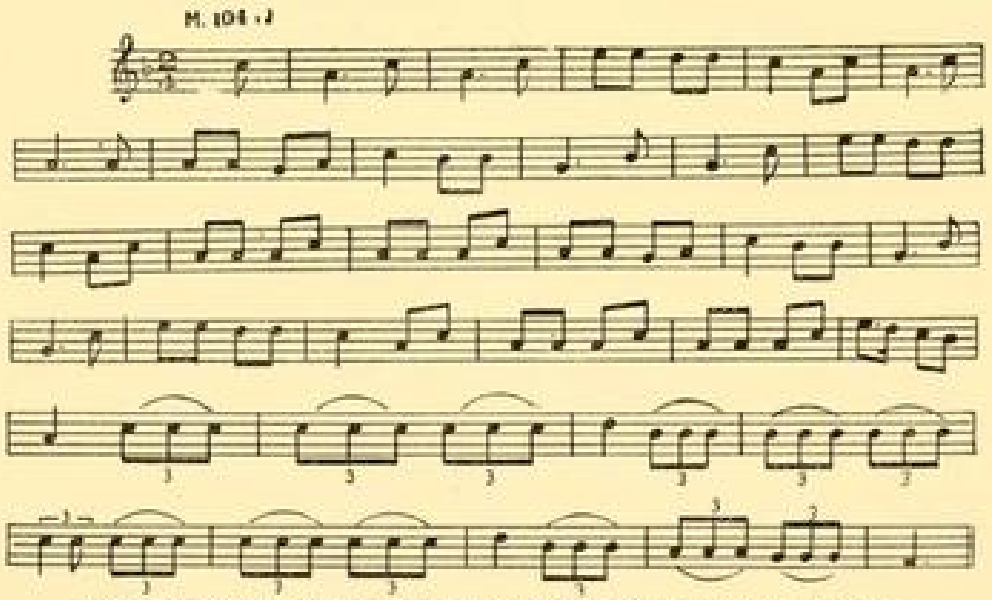

Tonada del *Ball dels Esclops*, de la pastoralla de la Garrotxa, recollit per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

pastoralla de la Garrotxa celebrava el poder abandonar els esclops per posar-se calçat de fibra teixida, amb un ball típic i especial, del qual marcava el ritme repicant amb els esclops. Homes i dones feien ball rodó, sense curar de l'aparellament, i giravoltaven alegrement, repicant tan fort com podien per tal d'ofegar el so del flabiol; el flabiolaire, com que havia de sostenir l'instrument, no podia agafar-se a la rodona, i saltava i giravoltava tot sol, independentment de com evolucionaven els seus companys.

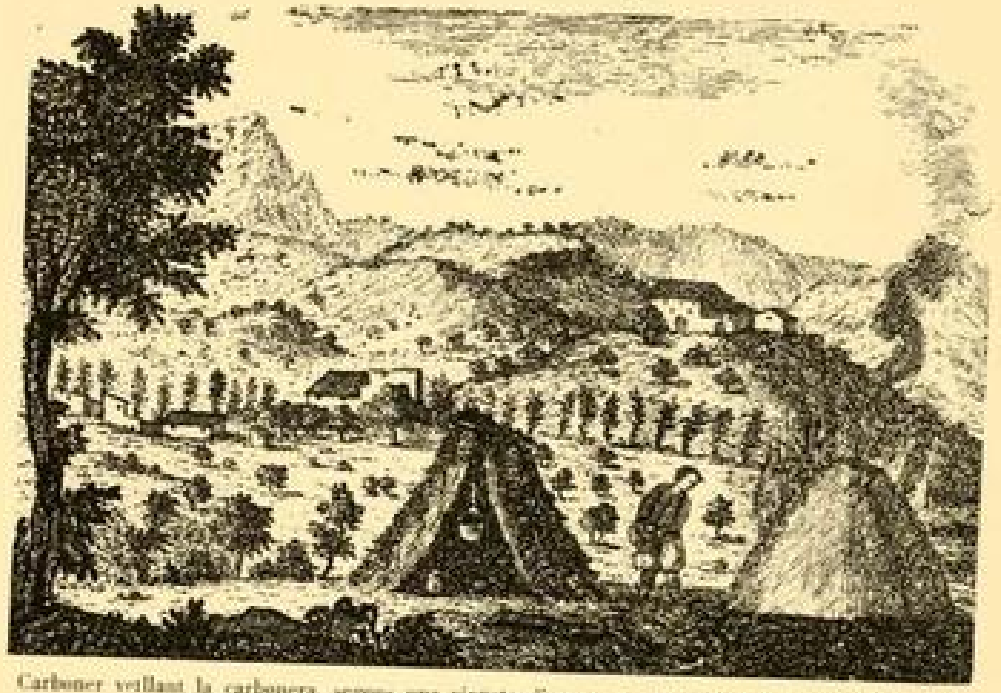

Carboner vetllant la carbonera, segons una vinyeta d'una carta geogràfica de l'illa de Mallorca. (Col. J. Colominas.)

Per aquest temps hom comença a fer carbó. Antigament, sembla que aquesta feina havia estat familiar. Els carboners es traslladaven a la muntanya amb tota llur família, i tots es lliuraven a la feina, grans i petits, a proporció de llurs forces i aptituds. La muller i els infants ajudaven a tallar la llenya, a transportar-la, a muntar, i sobretot a vetllar, la carbonera. La feina més pesada i més delicada dels carboners és el vetllar la carbonera perquè cremi bé i el carbó no es cremi. Ha de vetllar-se sense parar, ni de nit ni de dia, durant vuit, deu o dotze dies, segons la mida de la carbonera. Hi ha una graciosa corranda de carboners que se'n fa ressò:

—Carboner, bon carboner,
què portes dins del sarró?
—Porto la meva suor
d'onze dies de sitger.

És general, per tal de no adormir-se en vetllar la carbonera, cantar, i, més encara, xiular. Els carboners de les muntanyes de Caro solen acompa-

nyar-se picant amb dos bastons, un de travesser penjat entre dos arbres de vora de la barraca, i un altre que sostenen amb la mà i que fa l'ofici de picador. Si els bastons són encertats de llargada i de gruix, si hom els ha sabut penjar bé i el cantaire és hàbil, produeixen un so sord que no deixa de tenir certa gràcia. És possible que temps enllà aquesta música estranya i les

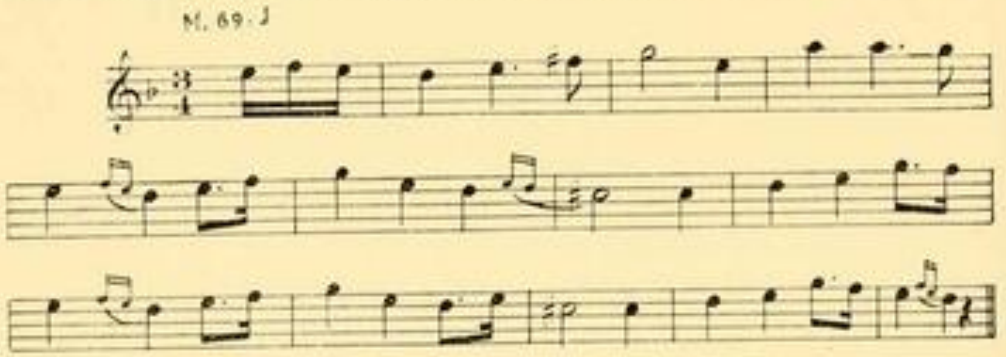

Tonada que xiulaven els carboners de les muntanyes de Caro, al Mestrat, mentre vetllaven la carbonera, recollida per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

cançons que acompanya haguessin tingut valor màgica conduent a esquivar els genis malvolents que tractaven de desbaratar la cuita del carbó; éssers illusoris que només volten de nit, i d'ací que només fos a hora fosca quan hom cantava aquestes cançons.

Per aquest temps també començaven a encendre's els forns de calç, i els calcinaires, com els carboners, havien cantat així mateix de nit quan vetllaven les fornades. Sembla que igualment havien cantat i xiulat els guixaires i els altres oficis que intervenen amb foc i que han de vetllar-lo. El costum no és pas privatiu de casa nostra; els calcinaires bascs, quan vetllaven les for-

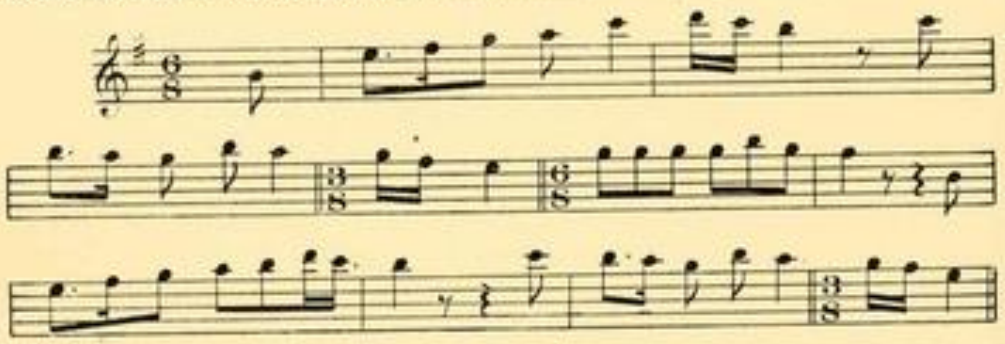

Aire que xiulaven els calcinaires del Vallès en vetllar la fornada, recollit per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

nades, també cantaven i acompanyaven el cant amb cops de barra metàllica; així el cant devia resultar més harmoniós que no el dels nostres carboners.

Aquest temps és l'adequat per a dallar els prats i fer l'herba destinada a assegurar la nutrició del bestiar durant la hivernada. El dallar és una de les

feines més pesades. Els dallaires empren dalles d'acer molt esmolades. Per això les han d'esmolar tot sovint. Duen lligat a la cintura un recipient de fusta, de forma fortament cònica, anomenat *portacot*, dins del qual porten *la cot*, pedra especial per a esmolar. El portacot el duen tapat amb un manyoc d'herba, perquè l'aigua no xarboti. De tant en tant, quan l'eina se'ls esmussa, l'esmolen amb la cot, al mateix prat. Tot sovint han de picar la dalla, per afilar-li el tall. Es serveixen d'una encluseta expressa, que claven a terra, i damunt hi repiquen la dalla amb un martellet. Mentre dallen, no canten i a penes parlen, perquè la feina és dura; però, mentre piquen la dalla sota l'ombra d'un arbre, feina que els serveix de repòs, solen cantar. Canten la cançó típica dels dallaires, la melodia de la qual s'adiu molt bé amb la feina del picar la dalla; la cançó diu així:

El dallaire, segons un gravat set-centista, probablement d'un llunari. (Col·l de l'autor.)

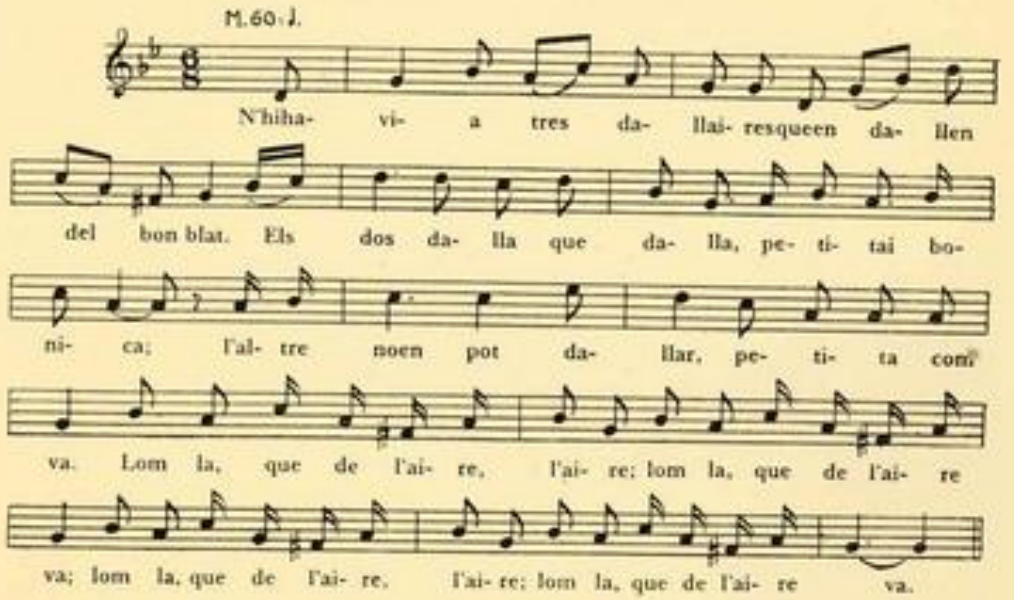

N'hi havia tres dallaires
que en dallen del bon blat;
els dos, dalla que dalla
—petita, bonica—,
l'altre no en pot dallar;
petita, com va?
Lom, la, que de l'aire, l'aire;
lom, la, que de l'aire va;
lom, la, que de l'aire, l'aire;
lom, la, que de l'aire va.
N'hi ha una minyoneta
que els en porta el dinar
—Què teniu, el dallaire,
que no podeu dallar?—

—Mon mal és d'amoretes,
és mal de festejar;
una polleta rossa
que em fa morir i penar.
Jo li diré, al seu pare,
si me la vol donar;
si ell no me la dóna,
jo la faré robar
pels Miquelets d'Andorra
o pels de Perpinyà.
Ja en truquen a la porta:
—Hola, hola!; qui hi ha?—
—Baixeu, baixeu, rosseta,
que us ne volen casar.
—Ja baixo de seguida,
que ho tinc tot arreglat;
les vint-i-nou camises
acabo de plegar.—
En baixant de l'escala
n'encontra son germà.
—On vas, falsa i traïdora,
que me l'has de pagar!
—Calla, mon germà, calla;
calla, si en vols callar.
Ja saps que amb gent de guerra
no hi ha res a guanyar;
si les forques són noves,
te les faré estrenar—.
Obren tantost la porta
i pres ja l'han posat;
abans de morir el dia
varen penjar el germà [1].

Tota la gràcia del dallar radica a saber ben afinar la dalla. Així, diu la dita que:

La dalla
pel que l'afines
talla.

L'herba, un cop dallada, cal estendre-la una mica perquè s'eixugui, i, un cop eixuta, portar-la a les herberes o terrabastalls especials per a guardar-la. Hom ha d'evitar que es mulli, per tal com perd qualitat; així, hom diu que:

L'herba,
si no es mulla, és or;
si es mulla una vegada,
és argent,
i, si se'n mulla dues,
és fem.

Quant a les pastures i al bestiar de llana, diuen els pastors, amb referència al març:

El xai que veu les flors del març
també veu les de Nadal.

Si el març marceja,
no et fiïs d'ell;
mata l'ovella
i castiga l'anyell.

L'ovella que passa el març,
passa tot l'any.

Pel març,
tanca el ramat a la tarda.

Març marcer,
cada ovella
amb son corder.

Si el març gira la cua,
d'ovella, no en deixa ni una.

Pel març
la cabra a l'arç,
l'ovella a la cultiva
i el bou al ribàs.

La pluja del març
pel bestiar és pastura.

Pel març, pa i boci,
i pel maig, no ve d'aquí.

Març, marçàs,
de l'ovella en faràs pedaç.

[1] Recollida per l'autor. Transcripció melòdica del mestre J. Tomàs.

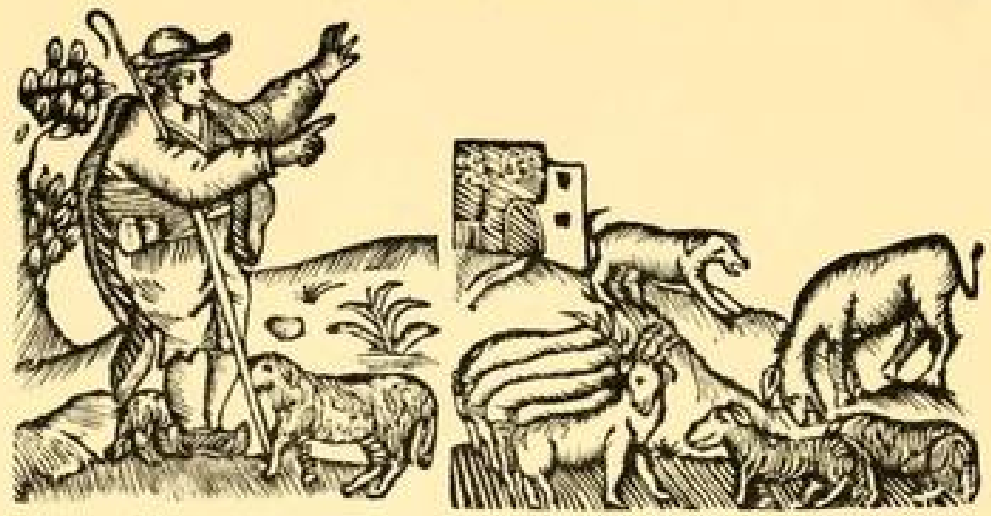

El pastor, segons una capçalera de romanç set-centista. (Col. de l'autor.)

El refrany anterior vol dir que en aquest mes hom comença a matar bestiar de llana i abunda la carn. Del bestiar gros se'n diu que:

Vaca de març i ovella d'abril
mai la fam no les ha fet morir.

Març, bo o dolent,
el bou a l'herbei.

La vaca,
el març la fa
i el març la mata.

L'euga ben cuidada,
pel març aparellada.

Eugues i vaques,
pel març, les més flaques.
Passat el març marcell,
salvats la vaca i el vedell.

Pel març
el bestiar aprèn de viure.
(Perquè comencen a brotar les herbes.)

Març, marçot,
mata l'ovella i l'ovellot,
i el pastor, si pot.

Març aborrascat,
ni ovelles ni corders hi deixat.

Aquest mes i el vinent són els típics de l'operació de tondre les ovelles, a muntanya. Així, diu el refrany:

Pel març
ton les ovelles,
tant les joves
com les velles.

Arribat el mes de març,
a tondre ovelles per totes parts.

Hom judica aquest moment de l'any el millor per a esquilar el bestiar. Heus ací el que diu el refrany:

Pel març,
a esquilar els ases
per totes parts,
que per Sant Marc
ja fóra tard.

En esquilar els ases i en general el bestiar gros destinat al transport, és costum fer-li dibuixos en determinades parts del cos, en retallar-li el pèl.

Aquests senyals tingueren significació màgica i constituïen una curiosa i interessant faceta de l'art popular. Havien estat destinats a preservar el bestiar d'encantaments, d'embruixaments, mal donat i males mirades, i a procurar-li la protecció de les divinitats advocades del bestiar. El mateix sentit havien tingut

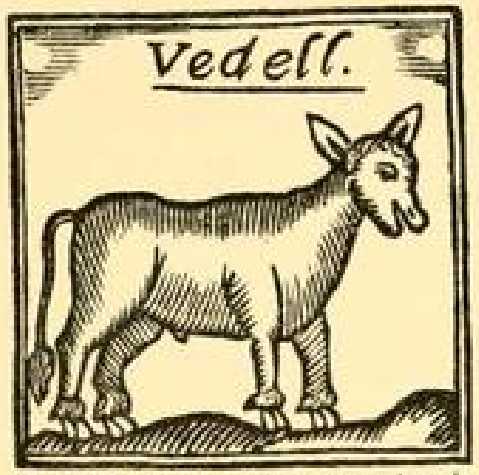

El vedell, segons una auca set-centista de bèsties. (Col. de l'autor.)

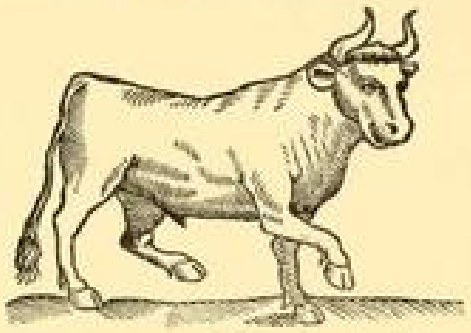

El bou, segons un full popular de bèsties de la primera meitat del segle XIX.

els motius ornamentals dels guarniments, que constitueixen una extensió dels senyals retallats damunt del pèl. També reconeixen aquests orígens els clavatejats. Vers aquest temps solen pollinar les someres.

Març aquí,
cada somera amb son polli.

Conta la faula que abans l'embaràs de la somera era de nou setmanes i el de la guilla de tretze mesos. I heus ací que una vegada van trobar-se les

L'ase, segons una auca set-centista de bèsties. (Col. de l'autor.)

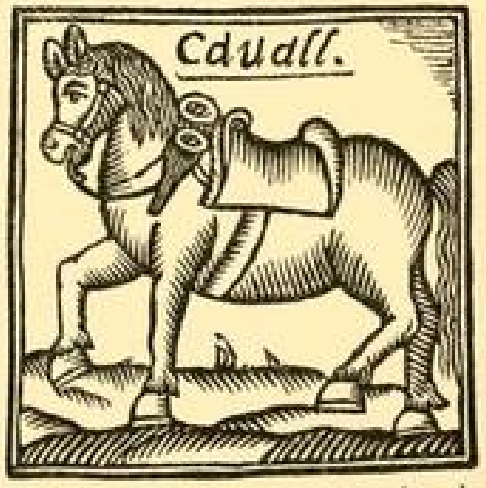

El «avall, segons una auca set-centista de bèsties. (Col. de l'autor.)

dues dalt d'un serrat, estant una i l'altra en estat; la garneua de la guilla va enganyar la somera i li donà entenent de canviar-se l'embaràs. Feta la ha-

L'escola de bruixeria de la muntanya de Montjuïc, de Barcelona, segons una capçalera de romanç del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

rata, la guineu estigué llesta en quatre dies, mentre que a la somera, espera que esperaràs, mai no li arribava l'hora. Els aseS tingueren consell per estudiar el cas, i la somera explicà el que havia passat. Els rucs anaren a trobar la guilla per desfer el tracte, però com que ella ja estava llesta, no fou possible desfer la barata. Els ases, indignats, decidiren armar un plet a la guilla, plet que encara dura, i com que tots els rucs hi estan interessats, així que se'n troben dos es pregunten pel curs del litigi amb el següent diàleg, sempre invariable: «Com està? Com está? Com està?» I l'interrogat respon: «Què sé jo, què sé jo, què sé jo.»

Pintura fonètica del bram de l'ase, recollida per l'autor. Transcripció melòdica de J. Tomàs.

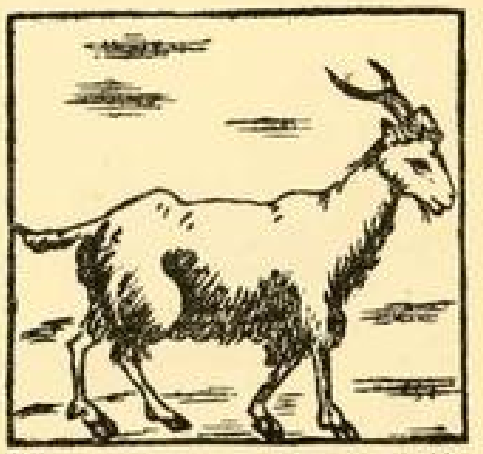

El boc, segons una auca vuit-centista de bèsties. (Col. de l'autor.)

El març és el mes dels bocs. Entren en relació amb el diable i li procuren adeptes i seguidors. Era el moment de l'any més a propòsit per a fer-se bruixot, i era també quan es celebraven

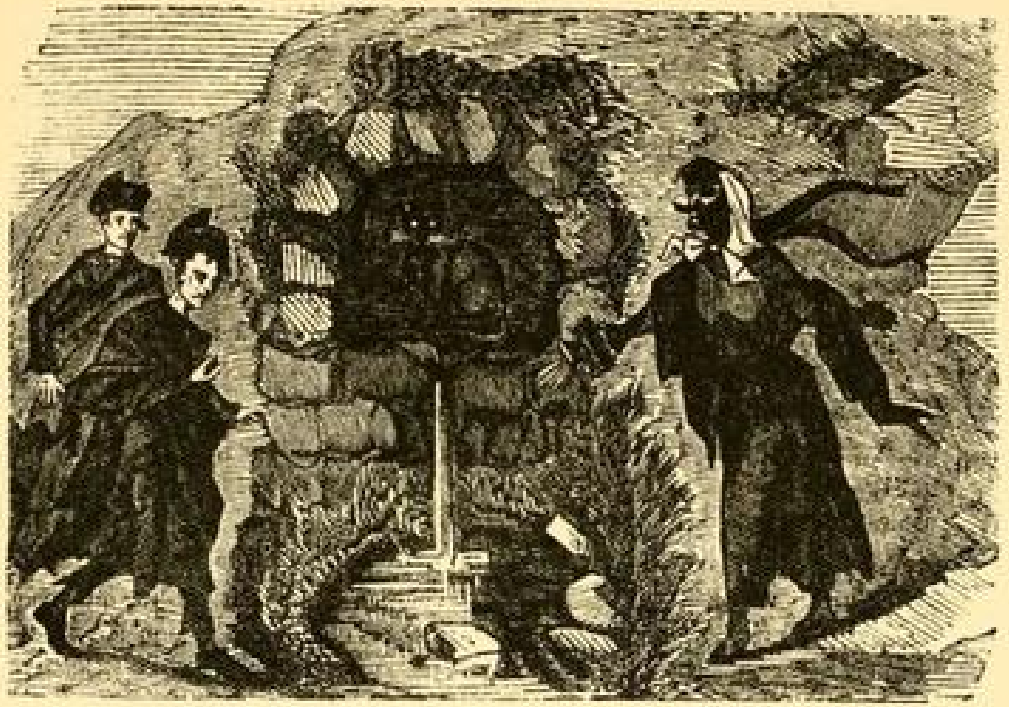

L'escola de bruixeria de la font del Gat de la muntanya de Montjuïc, de Barcelona, segons una capçalera de romanç del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

les grans reunions presidides pel diable sota la forma de boc. Els estralls més grossos deguts a les bruixes es produeixen pel març o la nit de Sant Silvestre. Així mateix és el moment de l'any que el diable volta més per la terra i que es fa més perillós i temible.

Pel març,
corre el diable
per totes parts.

Ara fa un segle, si fa no fa, les nits dels divendres que no feia lluna hi havia una mena d'escola de bruixeria a la font del Gat de la muntanya de Montjuïc. Diuen que la presidia un gat negre molt gros i que d'aquesta circumstància prengué nom la font.

Aquest mes neixen les guilles. El refrany els fa explicar així llur creixença:

Neixo pel març;
per l'abril,
ja trec el nas;
pel maig,
a córrer me'n vaig;
per Sant Pere,
que em vinguin al darrera;
pel juliol,
ja no m'atrapa el ca que vol,
i per l'agost,
ja sóc tot un guillot
dret i compost.

Comencen d'arribar els primers ocells anunciadors del bon temps. El primer de tots és el roquerol, que, com que és l'ocell temporer que resta més temps a casa nostra, també és el darrer de marxar-ne. La seva presència és averany de bonança:

Quan arriba el roquerol,
primavera, si Déu vol.

Quan arriba el roquerol,
l'hivern al sòl.

Diu la veu popular que és emissari de les orenetes, que l'envien just una setmana abans, per tal que explori l'estat de l'atmosfera i dels conreus, a fi de veure si poden venir elles amb tota tranquil·litat.

Roquerols per les roquetes,
al cap de vuit dies orenetes.

Per la Mare de Déu,
orenetes i menjafigues
pertot arreu.

L'arribada dels ocells, segons un llibre de rifa de la darreria del segle XVIII. (Llibl. de l'autor.)

Hom diu, del menjafigues, que erra el càlcul del temps, i, com que arriba abans de madurar les figues, no sap què menjar i no para d'obrir i tancar el bec, com si masteguès quelcom, fent un xic-xec amb què s'ha guanyat, també, el qualificatiu de mastegatatxes.

El recrudiment de la temperatura ocasiona en aquest temps l'absència d'orenetes.

Quan l'oreneta no ve pel març,
l'hivern és llarg.

Hom creu que si no venien orenetes, les faves es perdrien, ja que, si se salven, és perquè elles se'n mengen els corcs. Els pagesos, quan les veuen arribar, les saluden, tot dient-los:

Benvingudes orenetes,
que us mengeu els corcs
de les favetes.

La guilla, segons una auca vuit-centista de bèsties. (Col. de l'autor.)

Les aloses, per aquest temps, comencen a cantar:

A mitjans de març
el sol ja fa ombra
i ja canta l'alosa.

Per la Mare de Déu,
pertot arreu,
bosquetes i papallones

Comencen a voleiar les primeres papallones i arriben les primeres bosquetes per menjar-se-les. S'amaguen sota les cols dels horts, per tal de restar inadvertides a les rata-pinyades, que les persegueixen per fer-ne presa.

Per la Mare de Déu de març
bosquetes i muriacs.

També arriba el duc petit, qualificat de gat del cel, perquè en cridar sembla un gatet que mioli; altrament, s'alimenta de rates de camp i d'altres animalons semblants.

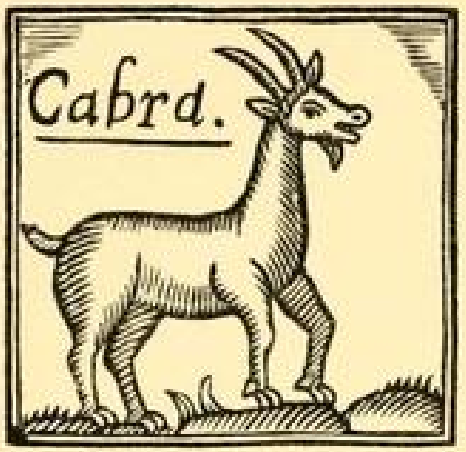

La cabra, segons una auca set-centista de bèsties. (Col. de l'autor.)

El duc, segons una auca set-centista d'ocells (Col. de l'autor.)

Per la Mare de Déu
els enganyapastors
de deu en deu,
i, si no n'hi ha,
mal any de cabres serà.

Per la Mare de Déu,
el duc petit ja fa meu meu.

Hom creu que aquests ocells es beuen la llet de les cabres, a les quals munyen amb gran habilitat; d'ací el fet que hom els qualifiqui també de

L'àguila, segons una auca set-centista d'ocells. (Col. de l'autor.)

El falcó, segons una auca set-centista d'ocells. (Col. de l'autor.)

xuclacabres. Llur absència és interpretada com a signe dolent per al bestiar cabrum.

Pel març,
l'ull de bou petit
ja empaita les aranyes,
si no troba mosquits.

Pel març, l'ull de bou petit
ja es menja els primers mosquits.

L'ull de bou és l'ocell més petit dels de casa nostra. Segons apreciació popular, no és més gros que un ull de bou, i d'ací li ve el nom. El cant de l'anomenat *ocell de març* és considerat com a presagi de mal temps.

Quan canta l'ocell marcenc,
senyal de mal temps.

Per aquesta època arriben les àguiles i, segons el dir del poble, amb llur vinguda marquen l'acabament de les gelades:

Quan l'àguila és arribada,
s'ha acabat la gelada.

L'esparver empaitant colomes, segons un gravat de les Faules d'Isop. (Bibl. de l'autor.)

Els tords se'n van a les primeries d'aquest mes, quan la temperatura és normal, però triguen un xic més a fer-ho si fredeja.

Tords a la darreria de març,
l'hivern és llarg.

Cap a la fi de març arriben els falcons, a grans vols. Llur presència és anunci de bonança i de bona marxa per a la collita dels cereals.

Per la Mare de Déu de març
falcons per totes parts,
i, si no els veus venir,
prepara't a patir.

L'abundor d'ocells atreia els esparvers, que els empaitaven al vol i els caçaven per endur-se'ls als llocs alterosos i esquerps on fan posada:

Per l'Encarnació
ja volen l'esparver
i el falcó.

També arriben les grives, que, segons el dir de la gent de mar, porten la bonança per a la pesca i per a la navegació.

Griva arribada,
mar aplanada.

Diu la tradició que la griva i el tord feien matrimoni, però que van tenir grosses disputes i es van divorciar, i per això, des d'aleshores, així que arriba l'un se'n va l'altre i mai no conviuen ni se'ls veu plegats.

Per Sant Macià,
la griva ve
i el tord se'n va.

I un altre refrany explica que pel setembre se'n va la griva i torna el tord; hom diu, també, que a fi de no topar-se mai. Si algun any no prenen prou bé les mides de temps o espai i, un dia o dos, no pas més, coincideixen les darreres grives amb els primers tords, elles sempre viuen vora del mar i ells terra endintre. També arriben els oriols. Hom diu que vénen per fer madurar les cireres i les figues, per tal com, si no venien, aquests fruits no podrien iniciar la maduresa.

L'esparver, segons una auca set-centista d'ocells. (Col. de l'autor.)

Per l'abril,
l'oriol ha de venir,
i si no venia,
les cireres no madurarien.

Per tal de saber si estan al punt, tasten les cireres; però, tastant, tastant, acabarien per menjar-se-les totes, si la gent no fos amatent a collir-les. I hom afegeix que s'acaba la temporada i encara han de seguir tastant cireres, perquè no han arribat a entendre si són madures o no. I una cosa semblant els passa amb les figues. En veure que no s'acaben d'entendre, s'enutgen i se'n van a corre-cuita, però quan ja s'ha acabat la temporada.

Així mateix, també a grans vols, arriben les guatlles. D'antuvi, es detoren a la platja, per reposar un breu temps abans d'endinsar-se vers l'interior.

Per Santa Madrona,
la guatlla a la sorra;
per Sant Jordi,
ja volta l'ordi,
i per Sant Joan,
ja pica el blat.

Conten que la guatlla ve a fer les messes, puix que tot el blat que es cull és seu. Una de les moltes interpretacions que hom dóna al cant de la guatlla quan volta pels bladars, diu:

Tot és meu,
tot és meu,
tot és meu.

Amb referència al blat, conten que, temps era temps, per tal de saber com aniria la collita i si les messes prometien, i a fi d'estalviar-se de venir, si no havien anat bé, la guatlla enviava com a emissari seu el cucut, el qual solia arribar uns dies abans que ella i, un cop sabedor de com estaven els bladars, se'n volava a dir-li-ho. Però és el cas que el babau del cucut sempre feia tard, i la guatlla hagué de prescindir-ne. Tanmateix, existeix la creença que les guatlles ja saben, abans de venir, si es collirà blat o no, i llur presència és sempre indici que hi haurà collita, poca o molta, grossa o petita, car,

si algun any la collita es perd completament, les guatlles no vénen, perquè no tenen res a fer, hagut compte que llur missió és la de fer les messes. Per contra, com més bona és la collita, més en vénen.

Any de guatlles,
any de blat.

Hom té el cucut per oracler. Les noies li pregunten quants anys trigaran a casar-se, mitjançant la següent formuleta:

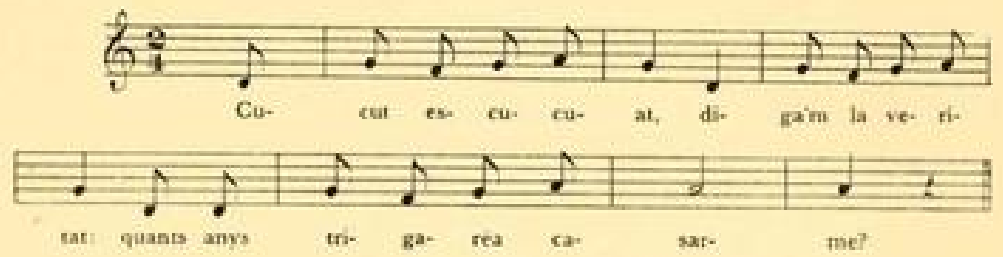

Recollida per l'autor. Anotació musical del mestre J. Tomàs.

I creuen que trigaran tants anys com passades fa el cucut. Fent ús de la mateixa fórmula, hom li pregunta també el nombre de galants, i els anys que es trigarà a morir. I, com que cada any el cucut respon a la pregunta amb unes quantes passades, i puix que hom el pot interrogar tots els anys, d'ací que el refrany digui:

Si creus el cucut,
no et moriràs mai.

Respecte al cucut i a la seva vinguda, ens diu encara el refrany:

Si pel març no canta el cucut,
ni per l'abril la puput,
tant de bo que l'any
no hagués vingut.

Pel març i l'abril
el cucut surt del niu,
però, si hi ha neu,
no el veureu.

A darrers de març
i a primers d'abril
canta el cucut, si és viu.

Si el març se'n va
i el cucut no torn,
o el cucut s'ha mort
o és la fi del món.

Al Ribagorça creuen que el cucut porta la pluja i que l'endemà de sentir-lo cantar per primera vegada, és cert que plourà amb abundància i que la terra en treurà un gran profit.

Quan hom sent cantar el cucut per primera vegada cal que procuri no estar dejú, puix que si ho està, tot l'any patirà de mandra i no tindrà delit de treballar. És millor que estigui ben tip, car així tindrà assegurat el pa i el bon menjar per tot l'any; del contrari pot tenir per segur que patirà fam.

Pels paratges pantanosos i vora dels estanys s'aplegaven les becades, les quals es disposaven a emprendre el viatge vers les seves terres de tramuntana, per anar-hi a fer el niu després d'haver passat les fredorades a casa nostra.

Mare de Déu de març passada
arriba el falcó
i se'n va la becada.

Un dels moixonets que més bellugueja per aquest temps és la titella. Quan veu algú a la vora li explica quan fa el niu i li diu:

La becada, segons una auca set-centista d'ocells.
(Col. de l'autor.)

Tit, tit, tit,
faig la posta
per l'abril.

Quan li han nascut els fills, també ho diu:

Tit, tit, tit,
tinc un fill
petit, petit.

I a voltes pregona el nombre de la fillada amb aquesta cantarella:

Tit, tit, tit,
cinc fills.

Quan la fillada, per ésser grandeta, se li'n va del niu o l'abandona, se'n dol i planyívolament no para de dir:

Tit, tit, tit,
els fills
m'han fugit.

Els xicots de la regió de la Selva i de la Vall d'Aro que anaven a parar lloses i a posar paranys per agafar moixonets cantaven una cançoneta, creguts que atreia i cridava els ocellets, els quals, agradats pel so de la musiqueta, no es prevenien i queien amb facilitat a les trampes. Aquesta creença

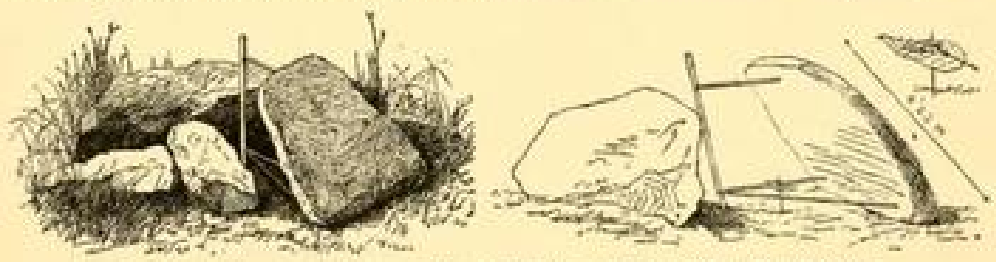

Parany de llosa per a caçar ocells, segons un gravat de l'obra *Die Balearen*.
(Bibl. Central.)

havia estat força estesa entre pobles de cultura incipient, entre els cançoners dels quals figuren cançons d'encantar i de distreure pardalets per tal de facilitar llur cacera. Cantava així la mainada selvetana:

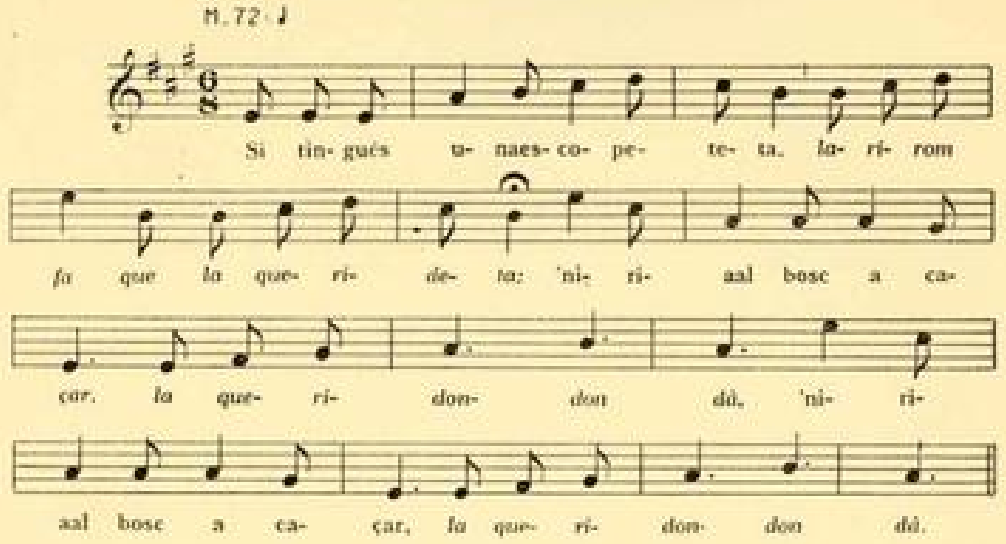

Si tingués una escopeteta,
laricom fa que la querideta,
'niria al bosc a caçar,
la queridondon da.
Com que no tinc escopeteta
amb paranys tinc de caçar.
Vaig parar-ne tres o quatre;
pardals volia agafar,
i en comptes d'agafar ocells,
un mosquit vaig atrapar.
Llàstima de matinada!
Mati m'he hagut de llevar;
volia agafar pardals
i mosquits vaig agafar [1].

Per la regió del Montserrat els caçadors creuen que als conills i a les llebres els agrada la música i que en sentir-ne es deturen i s'embadaleixen escoltant-la; abans era general que no paressin de xiular mentre caçaven, ben creguts que els fóra més fàcil d'atrapar la caça.

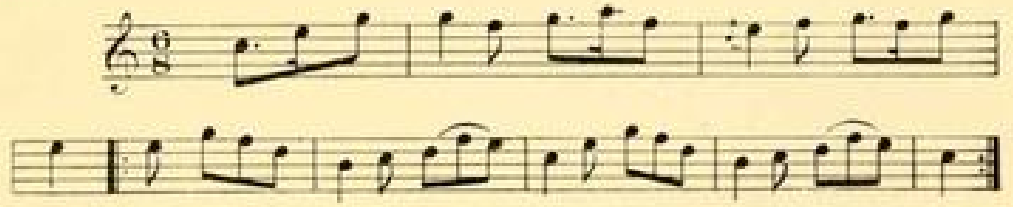

Tonada d'aixecar conills que xiulaven els caçadors del Montserrat, recollida per l'autor.
Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

Hom té el mes de març per dolent pel que fa a les abelles i els eixams:

Abelles i bestiar bovi
pel març se sol morir.

Eixam de març,
poc profit te'n veuràs.

[1] Recollida per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

Març ventós
i abril plujós
fan l'abeller ruïnós.
Moltes pluges pel març,
mal temps pels eixams.

Eixam de març,
amb la mare al cap.
Quan la flor del romer ve,
prepara l'abeller.

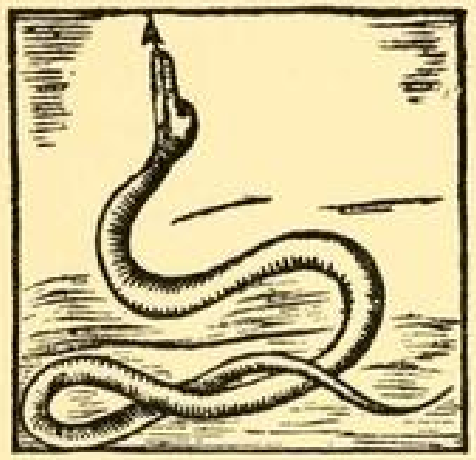

La serp, segons una aurca set-centista de bèsties. (Col. de l'autor.)

El galàpat, tòtil o gripau, segons una aurca set-centista de bèsties. (Col. de l'autor.)

Vers aquest temps les papallones de rusc comencen a posar-se per les arnes i a fer de les seves: es mengen la mel i produeixen grans estralls en els abellars. Cal perseguir-les intensament per evitar la ruïna dels eixams.

Hom creu que les granotes primerenques, nascudes aquest mes, no arriben a bé:

Granota que canta el març,
l'abril la farà callar.

Vol dir també que, quan plou molt pel març, l'abril sol ésser eixut. Per aquests temps comencen a revifar-se els rèptils. D'on, que hom digui que

Pel març
treu el cap el llangardaix,
i per l'abril
acaba de sortir.

La serp, segons un gravat d'una edició set-centista de les Faules d'Isop. (Bibl. de l'autor.)

Així mateix comencen a sortir les primeres serps, sobretot per les contrades més càlides, i hom tracta de matar-les abans no es facin massa grosses i no prenguin virulència. A més dels rèptils es reviscolen els petits animalons que no resisteixen les rigors de la hivernada i que només viuen en

bon temps: granotes, gripaus, sargantanes, i la profusa fauna hexapòdica dels insectes que la mainada fa motiu de cacera i pren per entreteniment.

Hom diu que els tòtils són esclopaires i que van a vendre els esclops al mercat d'Olot. Així que es troben dos entaulen el següent diàleg:

—Tòtil, dus esclops?
—Jo, no.
—Jo, sí.
—Jo tampoc.
—Tòtil, vas a Olot?
—Jo, no.
—Jo, sí.
—Jo tampoc.

La sargantana, segons una aurca set-centista de bèsties. (Col. de l'autor.)

Hom diu també que per fer els esclops escalfen la fusta i encenen fogueres, i en trobar-se es pregunten:

Interpretació onomatopeica del cant del gripau, recollida per l'autor i transcrita melòdicament pel mestre J. Tomàs.

Un entreteniment infantil d'aquest temps és l'anar a caçar sargantanes. Per tal que es desencauïn i hom les pugui trobar amb facilitat, la xicalla canta:

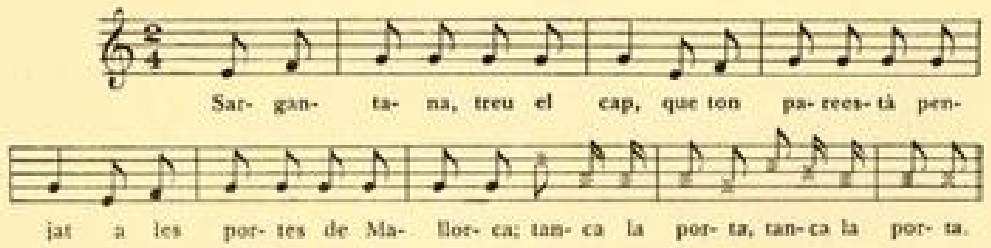

Cançoneta màgica per a desencantar i caçar sargantanes, recollida per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

La brivalla dels nostres temps esteniem damunt del sòl una mica de farina i fèiem trescar sargantanes pel damunt, i el rastre que deixaven en passar era motiu de gran admiració infantil. Sembla que el costum és la resta d'un vell sistema astrològic judiciari. Els nois del nostre temps crèiem que portar una sargantana viva a la butxaca donava claredat i ajudava a saber la lliçó. Hi havia xicots que es dedicaven a caçar sargantanes pels afores de la ciutat

i en feien comerç entre mainada que se'n servia per semblar aplicat sense ésser-ho. Hom portava les bestioles dins de canonets de canya tapats pels dos extrems amb taps de suro foradats per tal que poguessin respirar i no es morissin. Hom creu també que dur una sargantana viva al damunt descobreix i fa veure clar les trampes i els secrets dels qui fan jocs de mans. Al qui vol aprendre aquest art no li cal sinó concórrer a espectacles de prestidigitació proveït del talismà referit i veurà amb tota claredat i comprendrà del tot els enginys i les arts de l'operador.

L'escorpí, segons una auca set-centista de bèsties. (Col. de l'autor.)

La mainada també cercava escorpins per sota de les pedres. Quan en trobaven algun, amb un bastó o branquilló l'agafaven i el portaven a un indret ben pla, al seu voltant feien un cercle d'herba ben seca i hi calaven foc. La bestiola, en veure's envoltada pel foc, tractava de fugir, i en adonar-se que no podia escapar-se, es retorçava, es clavava l'esperó del cap de la cua i ell mateix es matava. Generalment, hom té la picada de l'escorpí per mortal i fa dir al refrany:

Picada d'escorpit,
no dóna temps
de pujar al llit.

Picada d'aranya,
la mortalla;
picada d'escorçó,
l'extremunció.

Els infants del nostre temps crèiem que el sol fet de tocar un escorpí causava la mort per efecte d'un verí molt actiu que escupia pel ganxo de la cua i que s'escampava per tot el seu cos. D'ací que hom no el toqués per res amb les mans i que l'agafés amb un bastonet o branquilló.

El pescador de riu, segons un llibre de rifa set-centista. (Bibl. de l'autor.)

Aquest temps era el més bo per a pescar a cops de martell. Hi pescaven truites. Els pescadors, descalços, seguien aigua amunt pels corrents de poc fons, i amb un martell gros donaven un cop fort damunt de totes les pedres d'arran i de flor d'aigua, sota de les quals solen amagar-se les truites. Amb el ressò del cop s'atuïen, i hom les podia agafar fàcilment aixecant la pedra. Per la Terra Alta, a fi d'induir les truites a refugiar-se sota les pedres, no paraven de xiular i de cantar. Entre d'altres havien xiulat aquesta tonada:

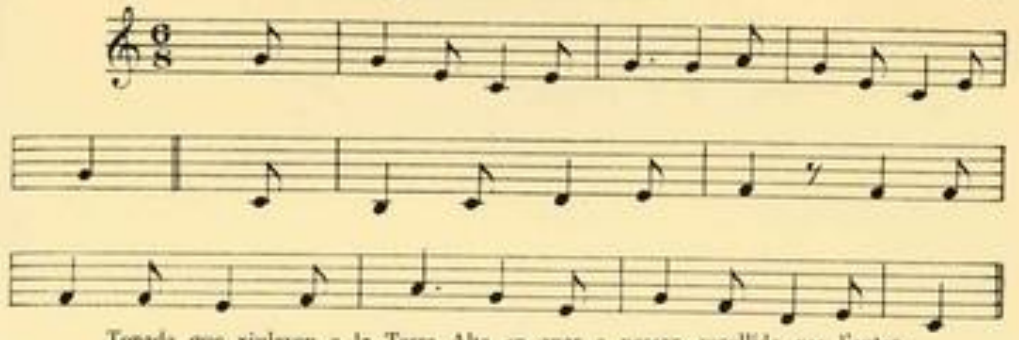
Tonada que xiulaven a la Terra Alta en anar a pescar, recollida per l'autor. Transcripció melòdica de Miquel Barrobés.

Pel Baix Urgell i per la Terra Alta creuen que hi ha peixos als quals la música embadaleix i que es deturen i s'extasien en sentir cantar o xiular, fins al punt que no s'adonen del perill i es deixen agafar amb les mans amb tota facilitat. Els pescadors van descalços aigua amunt dels rierols, tot cantant o xiulant per fer deturar els peixos i poder-los agafar planerament sense necessitat d'ormeig ni parany. Hem conegut pescadors de Bot i de Prat de Comte molt hàbils per a agafar peixos amb les mans, sense altre enginy que cantar generalment jotes amb un text qualsevulla i del tot indiferent a la pesca. Donem una tonada que un pescador d'Arbeca xiulava per pescar.

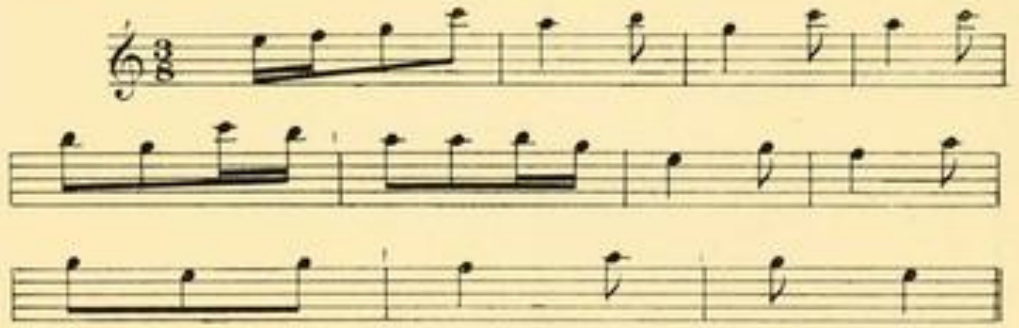
Tonada que xiulaven els pescadors al Baix Urgell, recollida per l'autor. Transcripció melòdica del mestre J. Tomàs.

Pel Montserrat els pescadors de canya cantaven, tot pescant, la següent cançoneta per convidar el peix a deixar-se agafar i picar l'esquer, i creien que si cantaven pescaven més que si no ho feien.

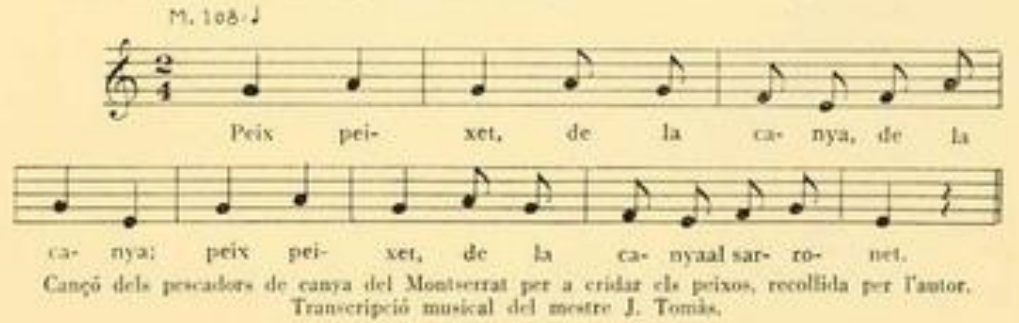

Cançó dels pescadors de canya del Montserrat per a cridar els peixos, recollida per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

A hora fosca hom anava a pescar granotes. Els pescadors, descalços, seguien el corrent amb un llum, com més resplendent millor per tal d'enlluernar-les. En veure'n una li clavaven un cop d'espardenyot per tal d'atuir-la, i així l'agafaven fàcilment amb les mans. La mainada barcelonina que anava a pescar granotes pels reguerots dels afores de la ciutat solia cantar una

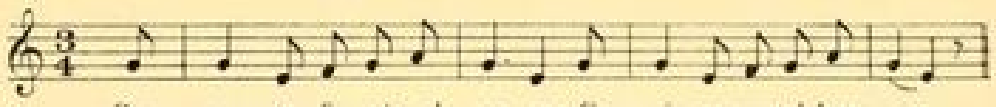

Cantarella per a pescar granotes, recollida per l'autor. Transcripció melòdica del mestre J. Tomàs.

cançoneta per fer-les sortir de llurs cataus i poder-les agafar més bé. Antigament es pescaven amb un cove, a tall de salabret, que hom submergia a l'aigua, i la gràcia de la cantarella anava encaminada a impedir que les granotes saltessin i s'escapessin del cove en veure's presoneres. La cantarella ens parla del cove.

LA VIDA A LA COSTA

Els vells gats de mar tenien certes preocupacions referents a alguns peixos pescats durant aquest mes. Els palangrers creien que el fet de trobar un àngel agafat als bresolins de la mare portava gran desventura i que era averany de mort propera per al qui el pescava:

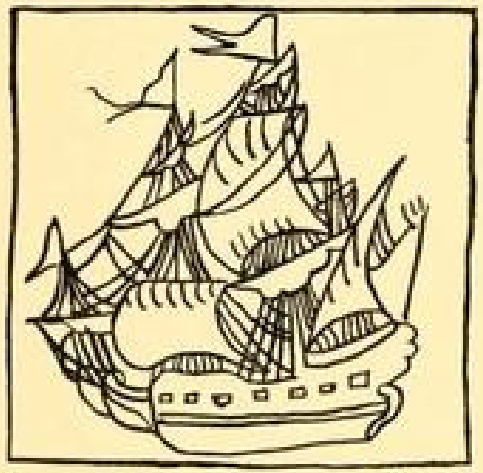

Bastiment, segons un estargit set-centista de pintar rajoles. (Arxiu de l'autor.)

Qui pesca un àngel pel març,
mort aviat.

En aquest moment de l'any comencen a iniciar-se les pesqueres. Així, hom diu:

Pel març
les xarxes a la mar.

Pesca de nansa,
pel març comença.

Respecte a la pesca de la sardina, durant aquest mes, ens diu el refrany:

La sardina, pel març,
deixa-la anar;
per l'abril, vés-la a buscar;
pel maig
i per Sant Joan,
no tant.

Vers aquest temps es desperta el porc de mar, conegut també per truja i per veimarí a les Balears. Els pescadors conten diverses coses d'aquest peixarro. Creuen que en mar hi ha tota la mateixa fauna que en terra, adaptada a viure dins l'aigua i, per tant, en forma de peix. El peix de què parlem,

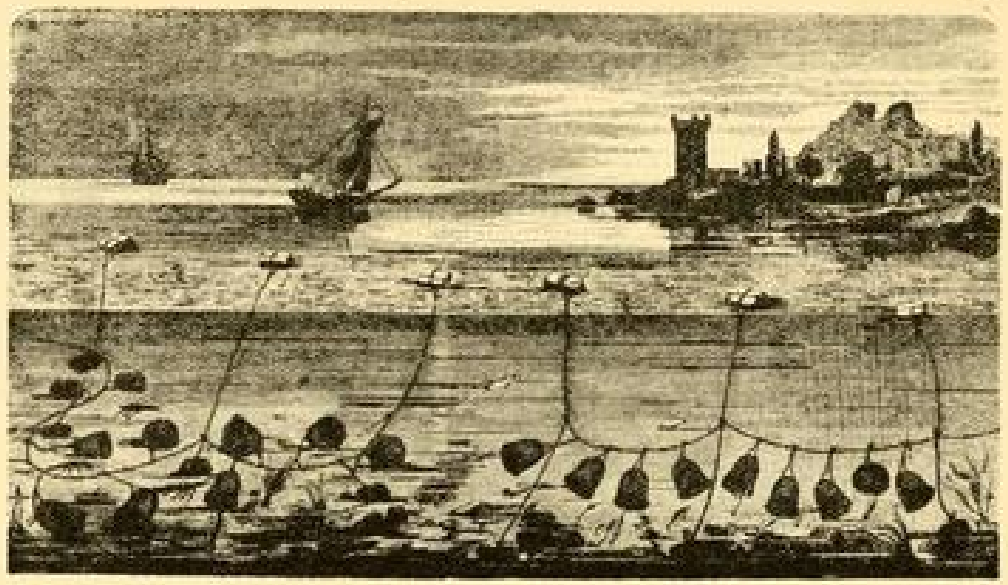

Calada de nanses, segons un dibuix de l'obra *Die Balearen*, de l'arxiduc Lluís Salvador. (Biblioteca Central.)

com bé indica el seu nom, és el porc de mar. Diuen que viu més de cent anys i que de tant en tant surt a passar estones fora de l'aigua; quan veu que algú s'acosta, a fi que no l'atrapi li engega tot un seguit de pedres que el mantenen a distància i, mentrestant, ell corre a tirar-se altra vegada al mar. Coneix les barques tant o més bé que els mateixos pescadors, i en sap els noms i coneix els patrons i la tripulació. Quan la gent dorm, tot esperant l'hora de cobrar la calada, el porc marí puja tranquil·lament a coberta del bastiment i es posa a dormir i a roncar com si fos una persona. Així que algú es belluga, corre a tirar-se a l'aigua, on espera que llevin i, tal com van estirant la xarxa, es va menjant tot el peix i se n'omple la panxa sense cap esforç, car resulta que els pobres pescadors s'han afanyat a pescar per ell, i mentre el veimarí es fa un tip de peix que li dura vuit dies, els pescadors treuen les xarxes buides. Els porcs marins s'aparroquianen sempre d'una mateixa barca, que van a visitar el mateix dia de la setmana i cada vuit dies, car és aquest el lapse de temps que els dura el tip. Entre tots ells es tenen repartides les barques i posen molt de mirament a no fer-se la competència i a no posar-se un en el domeny de l'altre. Hi ha una manera molt senzilla d'alliberar-se

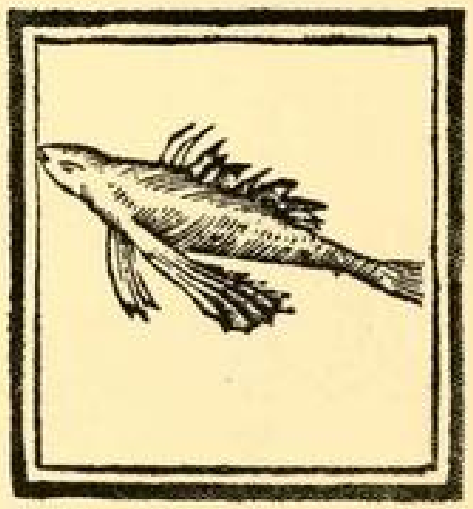

L'àngel, «gons una auca set-centista de peixos». (Col. de l'autor.)

d'aquest gran golafre; és suficient portar a bord una arma de foc, encara que sigui dolenta i inservible, i una mica de pólvora, de la qual sent l'olor de tres hores lluny, perquè fugi com esperitat, per por que li engeguin algun tret, car el tenen molt esporuguit. Les xarxes i els ormeigs no li fan cap por ni respecte; en canvi, les astúcies de terra el tenen esverat. Hi ha pescadors que atribueixen la por als trets i a la pólvora a tots els peixos de pell fosca i negrosa i als ocells de plomatge negre, sobretot el corb, que, encara que vegi un caçador amb escopeta, no en fa cas si no porta pólvora, perquè sap que no li podrà tirar, però fuig quan en duu, baldament vegi que no porta escopeta.

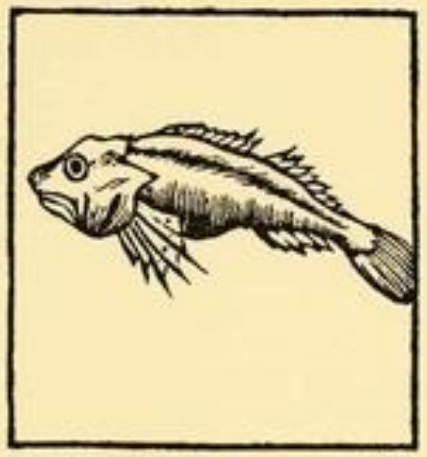

El porc marí, segons una auca set-centista de peixos. (Col. de l'autor.)

Abans, quan la mar estava poblada pels peixos més estranys i el peix abundava molt més que avui, segons el dir de la gent de mar, vers aquest temps tots els peixos deixaven llurs cataus hivernals i es lliuraven a viatjar; això feia que es veiessin passar grans moles de peix i els peixarros més estranys que rarament es veuen en d'altres moments de l'any. Segons la veu popular, temps era temps que hi havia guaites de mar que vigilaven contínuament l'horitzó per tal d'escodrinyar si es produïa alguna anomalia en mar, i amb el fi de donar l'alarma, quan s'albirava algun bastiment pirata, tocaven corns i trompetes i encenien grans fogueres que aixecaven fumeroles espesses i prevenien el veïnat del perill. A part del corn o de la trompeta portaven un tabal, el qual feien sonar amb un repic especial quan veien passar un peix estrany o quan es presentava una mola de peix, per tal d'avisar el veïnat pescador perquè es posés en moviment per aprofitar-se'n. Els nuclis més importants de pescadors, a més del toc de tabal, feien un repic especial de campana. Hi havia poblacions costaneres on els pescadors tenien una campana pagada pel gremi que el campaner només tocava pels afers referents a la pesca.

El molà, segons una auca set-centista de peixos. (Col. de l'autor.)

Un dels peixos que passava per aquest temps era el molà, molt afavorit per la fantasia popular.

És el peix més gros de la mar; tan gran com un vaixell; llança aigua pels narius amb tanta força i amb un raig tan intens, que pot provocar l'enfonsament d'un bastiment. També pot enfonsar un vaixell amb un cop de cua. Quan neda remou tanta aigua que les naus que es troben a la seva vora estan en greu perill de perdre's. Plora com un infant, i moltes vegades hi ha hagut mariners que en sentir-lo plorar, si no l'han vist, s'han pensat que es tractava d'alguna criatura que havia caigut en mar i l'han cercada. Té els fills de set en set, i quan cria i navega se'ls carrega al damunt i els tragina com si fos una barca.

El dofí, segons una auca set-centista de peixos. (Col. de l'autor.)

Cada vegada que es pesca un molà el mar s'avalota i hi ha una maror i un trànsol desesperats. La mar té els peixos per fills seus i es dol que els hi prenguin. És cosa observada que després d'una tongada de bones pesqueres vénen unes marors i uns trasbalsos desesperats produïts pel dol de la mar per la pèrdua dels seus fills, i sembla com si tractés de castigar als qui els hi han pres. Cal sobretot que els pescadors estiguin molt previnguts perquè la vida en mar se'ls fa perillosa, i, si no vigilen, els pot costar cara la bona pesquera.

De molàs sempre hi ha els mateixos. Quan se'n pesca un en neix un altre. Neix com les persones i la seva mare li dóna el pit com una dona. És l'únic peix que cria els fills amb llet. Només es pesca un molà cada vint-i-cinc anys, segons uns, i cada setanta-set, segons d'altres. D'un molà, com que són grossos com un bastiment dels grans, se'n poden fer riques set-centes famílies. Els molàs no moren de mort natural, i viuen des d'un fet molt extraordinari fins a un altre de semblant. Els que va crear Déu en fer els peixos van viure fins al diluvi universal, en què van perperir tots. Els que van néixer així que es va acabar aquell cataclisme van viure fins que va néixer Jesús, en què també es van morir tots. I els que van néixer aleshores encara viuen ara. Des que el món és món només hi ha hagut, per tant, tres generacions de molàs.

El molà, per raó de la seva vellesa, és molt savi i coneix tots els secrets de la mar. Quan es produeixen conflictes entre els peixos acuden al consell del molà. A vegades, quan el molà convoca al seu entorn els altres peixos i els explica coses de la mar com si els contés una rondalla, tots l'escolten embadalits i el miren amb gran respecte i admiració.

Altre dels peixos que passen és el dofí, que hom creu que quan fa gran tempesta la testa se li separa del cos i se'n va sola portada per l'acció de la xúrria. Si la tempesta es desfà en vent també molt fort, la testa cerca el cos i,

si el troba, s'hi afegeix. Hom ha pescat dofins sense testa i vius. També se n'han vist que es comprèn molt bé que han tingut la testa separada del cos i se'ls ha tornat a afegir. I entre les morgues que escup la mar a la platja, més de quatre vegades s'han trobat testes de dofí despreses del cos.

El dofí no neda, sinó que roda. Descriu cercles de gran radi, la meitat, si fa no fa, aigua endins i l'altra meitat fora de l'aigua. Per tant, fa uns grans bots per damunt del mar i sempre en forma corba. Va darrera de les embarcacions grosses, segons creença popular per tal de menjar-se el pobre que cau a l'aigua, el qual és opinió que s'empassa amb una bocada com si fos un panellet.

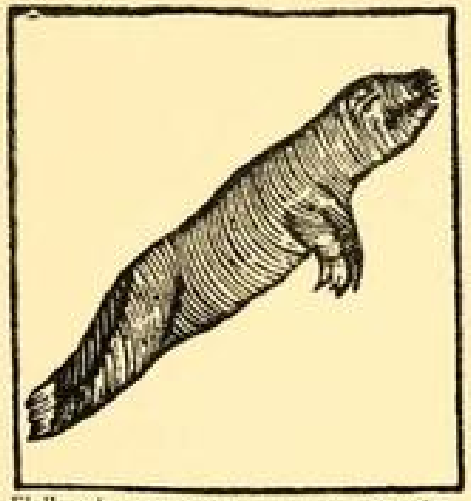

El llop de mar, segons una auca set-centista de peixos. (Col. de l'autor.)

També era temps de llops marins. El pescador que en pescar un llop el tira ràpidament a l'aigua de manera que la bèstia no s'hagi perjudicat per la seva estada fora del mar i pugui seguir la seva vida normal, pot tenir per segur que aquell any no morirà de cap accident marítim ni es trobarà en cap treball gros en mar. El peix el protegeix i el guarda de tot perill.

La gent de mar tenen el llop pel marit de la mussola i creuen que mana un mes cada un d'ells. Quan mana el llop, dels ous que pon la mussola en surten llops, i quan mana ella, en neixen mussoles. Diuen també que la mussola, maliciosa, fa trampa al seu marit, i que quan mana ella pon més i d'ací que hi hagi moltes més mussoles que llops.

Hom té la mussola per la confident i l'espia del diable. Cada dia fa cap a l'infern a rebre instruccions, per tal de servir més bé el dimoni. Silenciosament i de manera dissimulada volta tot el dia d'ací i d'allà, i pertot arreu es posa, per veure, escoltar i saber tot allò que pot interessar a l'infern, on va a donar-ne compte. Per efecte de les seves continuades visites a la mansió del diable té els ulls vermells com cap altre peix; això descobreix el seu ofici i la seva suposada missió diabòlica.

Entre gent de mar és corrent la parèmia comparativa *tenir els ulls vermells com la mussola*.

Vers aquest temps, vora del mar, s'apleguen grans ramades de cabussots, mena d'ànecs marins, i celebren grans assemblees en les quals discuteixen i decideixen la conducta a seguir. Tots diuen:

Què farem?
Què direm?

preguntes que hom sol sentir que fan si escolta la gran cridòria que mouen.

Vers aquests temps solien pescar-se cotxos, que, segons dir popular, és el peix que regeix els moviments de la mar i el qui té la clau de la maror i de les corrents. Diu que antigament els mariners i la gent de mar en general el veneraven com si fos un sant. Quan en pescaven un de sol el tiraven de seguida a la mar i li demanaven que els agrais el favor fent que la mar fos ben plana i llisa durant tota una mesada o més. En guardaven les ganyes i les cues per tirar-les a l'aigua quan feia molta maror, i al moment la fúria de les ones s'apaivagava i la xúrria es deturava.

Diuen que hi havia pescadors que quan en pescaven un de ben gros el salaven com si fos un bacallà o el posaven dins d'una capelleta i el reverenciaven com si fos un sant. Quan la mar s'enfellonia i s'avalotava li feien llum

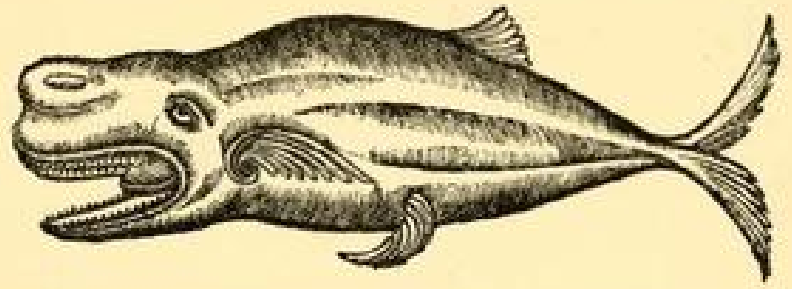

El cotxo, segons la «capçalera d'un romanç del segon terç del segle XVIII. (Col. de l'autor.)

i li deien una oració perquè fes aplanar la mar. Tots els pescadors de la platja anaven a resar davant del peix. La casa on n'hi havia un en una capelleta semblava un santuari de la mar.

No tots els cotxos tenien la mateixa virtut per a deturar la maror. N'hi havia que feien talment miracles. Els pescadors que en tenien un de fi i ben bo, per tal que tothom ho sabés, penjaven part de fora de la porta de llur casa una cua de peix com més grossa millor. La casa d'en Pastafang de Mataró era coneguda per tota la costa perquè tenia un peix molt fi que havia fet molts miracles i perquè estava assenyalada amb una cua. Els pescadors solien apartar-se d'aquestes pràctiques.

Els vells gats de mar creien que vers aquest temps sortia el peix Nicolau del seu cau del fons de la mar i voltava tota la mar per veure si havia passat res de nou des de l'any passat quan sortí a fer el mateix passeig, i un cop ho havia vist tot i se n'havia fet càrrec se'n tornava al seu palau de sota les aigües. La presència d'aquest peix, que ve a ésser com el rei i senyor de les aigües i de tot el que hi viu i s'hi cria i que té com un domini damunt de tota la terra que toca, a mar és tinguda com a funesta i de mal averany. Cal fer els possibles per evitar la seva presència i, sobretot, per no pescar-ne cap. Hom no sap i no explica ben bé si es tracta d'un sol peix o bé de tota una espècie. El peix Nicolau és mig peix, mig home. Diuen que havia estat un minyó que vivia en un poble de vora mar i que li agradava tant nadar que tot el dia era a l'aigua. La seva mare sempre el renyava perquè es passava

tant de temps al mar, però de cap manera no en podia sortir, fins que un dia, de tan desesperada, el va maleir i va dir-li que tant de bo es tornés peix, i així que va haver dit la darrera paraula, des de mig ventre en avall es va tornar peix, va perdre les cames i li va créixer cua. Quan sortia de l'aigua havia d'arrossegar-se per terra perquè no podia caminar, i per no passar-se, com els peixos, havia d'estar posat dins d'una bujola d'aigua amb la part baixa en remull i els braços i el cap a fora. Cansat d'haver de viure així, un dia es va tirar a mar i no en va tornar a sortir. Aquest ésser singular, parent de la sirena, sembla reconèixer sentit mític i pot recordar alguna vella divinitat marítima.

El peix Nicolau, segons un gravat al boix del fons de la impremta Rubiralta.

Antigament, quan la navegació només es feia en temps estivals i favorables, per aquesta època s'iniciava l'avarament de les embarcacions. Hi ha diverses parèmies que ens ho recorden:

Pel març,
carn a la mar.

Pel març,
galeres a la mar.

Quan el març hagi passat,
mariner, fes-te a la mar.

Les sirenes, reines de la mar, senyores i mestresses dels peixos, també surten de llurs palaus encantats de meravellosa bellesa, amagats sota de l'aigua, en el fons més pregon de la mar, on han passat tota la hivernada, i es passegen per damunt de les aigües amb llur cabellera de brillants tota estesa i fluctuant per damunt de les ones, confosa amb l'escuma espurnejant, i mentre neden no paren de cantar, acompanyant-se amb guitarrins de so tan dolç com la seva veu, per tal d'encisar els mariners que no tinguin prou precisió i coratge per a fugir ben lluny per no veure-les ni sentir-les. El pobre que se les escolta resta seduït per llur cant i per la gràcia de totes elles i, sense adonar-se'n, les segueix fins a llurs palaus, on queda encantat

La sirena, segons un gravat d'un llibre set-centista. (Bibl. de l'autor.)

per sempre i mai més no pot sortir del fons de la mar.

El peix Nicolau pot recordar la divinitat masculina de la mar, mentre que la sirena pot ésser el record d'una de femenina. La creença en les sirenes està força més estesa que la del peix Nicolau, puix què es ben coneguda pels terrassans i se la troba representada en escultura i en pintura romànica i gòtica, mentre que el peix és ignorat per la gent que no intervé en la mar.

La sirena de dues cues, segons un gravat cinc-centista.

Els anys de bonança, vers la darreria d'aquest mes, afluixaven els vents, preludi de calmes i de xitxes, tan amoïnadores per la gent de mar com les mateixes ventegueres. Arreu de les mars europees, pescadors i mariners es lliuraven a diverses pràctiques de caient màgic per tal d'aixecar el vent del costat i en la proporció i intensitat que els convenia. El costum més

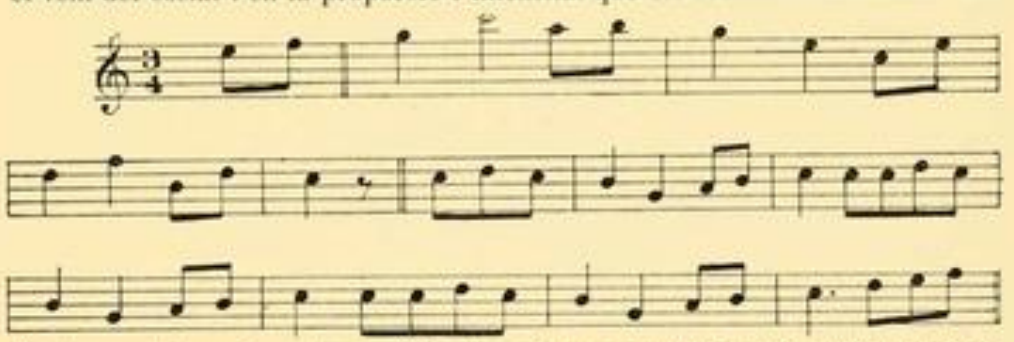

Tonada que xiulaven els pescadors de Cadaqués per aixecar el vent de Llevant, recollida per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

corrent era el de xiular més fort o més fluix, més poc a poc o més de pressa, segons conveniència. Solien xiular tonades especials per cada un dels vents. Hom creia que els nusos lligaven el vent; per això la roba dels vells gats de mar es subjectava només amb botons, i no empraven vetes ni cap altre element

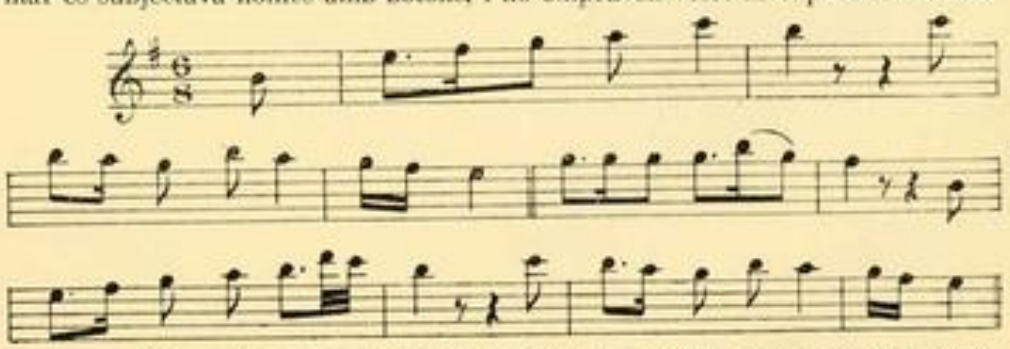

Tonada que xiulaven els pescadors de Cadaqués per aixecar el vent de migjorn, recollida per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

que hagués de nuar-se, per tal de no empresonar el vent. Per diversos pobles costaners d'Europa hi havia bruixes i encisadores que subjectaven el vent amb nusos fets damunt de cordes, les quals venien a bon preu a la gent de mar, que les duia a bord per proporcionar-se vent, tot deslligant-les, quan els en convenia. Pels pobles nòrdics, fins a temps recents, ha perdurat un costum que pot recordar un sacrifici propiciatori dedicat al geni del vent; per aixecar-ne apallissaven al viu els darreres del vailet de bord, encarat vers l'indret d'on els interessava que bufés el vent.

LA VIDA A POBLAT

Aquest moment és el més bo de l'any per a fer obres; opinió que també tenien els grecs i els romans i és comuna en la majoria de pobles de cultura mediterrània.

El refrany es fa ressò d'aquesta creença:

Si ta casa vols obrar,
pel març has de començar.

Si vols obrar ton celler,
abans del març ho has de fer.

En posar la primera pedra d'una obra s'havien practicat un seguit de ritus, segons sembla encaminats a propiciar-se el geni de la terra en desgreuge d'apropiar-se del terreny on es feia l'obra. D'aquest cerimonial se n'han

M. 96 : J

Toc de tabal que marcava el ritme de la ballaruga dels infants de Prat de Comte, a la Terra Alta, en posar la primera pedra d'una casa. Recollit per Miquel Barrobés.

conservat nombroses restes entre els costums, gairebé actuals, que tenim explicats en els nostres llibres *Divinitat de la llar* i *La Casa*. Probablement que entre aquest ritual figurava la dansa, puix que a la Terra Alta fins a la darreria del segle passat, quan començaven una casa, el pregoner feia una passada repicant el tabal i aplegava xicots que el seguien mig saltironant a peu coix i ballotejant al ritme del tabal, tot alternant el saltironar amb cops donats amb el palmell de la mà dreta damunt del cantell del de l'esquerra mig closa; així

Rates, segons un gravat d'una edició sis-centista de les Faules d'Isop. (Bibl. de l'autor.)

Botiga de vendre pólvores de matar rates, segons una capçalera de ventall. (Col. de l'autor.)

produïen un so sord que acompanyava els moviments, i que qui sap si originàriament degué constituir l'únic acompanyament rítmic de la dansa, abans d'emprar el tabal. Durant aquest estrany exercici calia no caure, car hom jutjava de la solidesa de la construcció per l'estabilitat dels dansaires, que si avui eren quitxalla, ahir devien ésser homes. L'amo de l'obra gratificava

Rata, segons una auca set-centista de bèsties. (Col. de l'autor.)

Venedor de rateres, segons una auca set-centista de Baladrers de Barcelona. (Col. de l'autor.)

Capçalera d'un ventall reclam d'un venedor de pólvores de matar rates. (Col. de l'autor.)

els menuts ballaires amb uns quants grapats de figues o ametlles. Un ball semblant es repetia en acabar la casa, és a dir, en cloure la coberta, que és quan hom la considera enllestida.

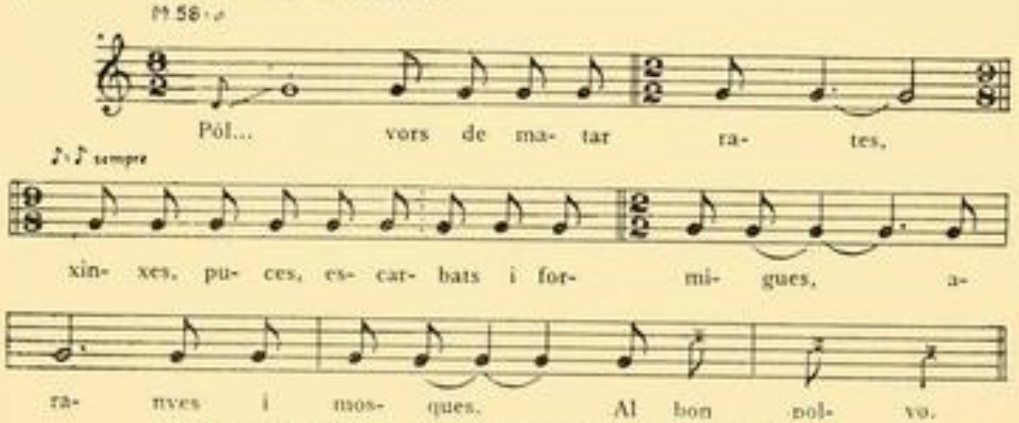

Crit típic de venedor de pólvores de matar rates, recollit per l'autor
Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

Com que el temps ja abonança, augmenta el nombre de marxants ambulants que volten pels carrers de ciutat i de pobles pregonant llurs articles amb crits típics o oferint llurs serveis com a feiners. Vers la darreria començaven a passar els graellaires, que venien graelles de filferro per a poder fer

a la brasa la carn tendra de l'anyell típic de la Pasqua que s'acostava. N'hi havia que a més de graelles venien gàbies i rateres, que també eren objecte de marxants especialitzats. Vers aquest temps els animals enutjosos a l'home comencen a reviscolar-se de la fredor hivernal i cal, per tant, disposar-se a combatre'ls; d'ací que hom parés rateres i empolsés els recons amb pólvores *de matar rates* que venien marxants ambulants molt típics, tant per la seva figura com pel crit amb què pregonaven llur article. Abans portaven grossos penons on hi havia pintades, de manera tosca i primitiva, escenes adients, semblantment als miracles i retaulons votius. Aquests marxants proveïen a un establiment del carrer de la Petxina, a la façana del qual hi havia unes pintures de l'aire dels penons referits, les quals, millorades i perfeccionades, foren publicades en un ventall que vingué a constituir com un reclam. El tipisme d'aquests marxants no era pas exclusiu de casa nostra; els de París, com a reclam, portaven tot de ratolins morts, un de clavat al barret, dos que els penjaven de la caixa que duien al coll, la qual contenia la mercaderia, i dos més penjats a un bastó.

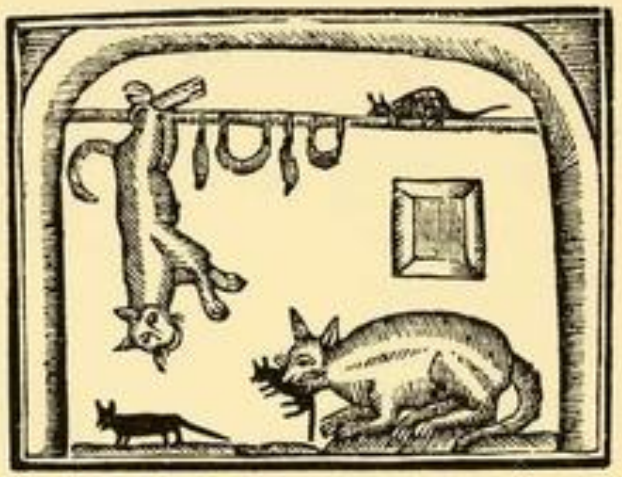

Rates, segons un gravat d'una edició sis-centista de les Faules d'Isop. (Bibl. de l'autor.)

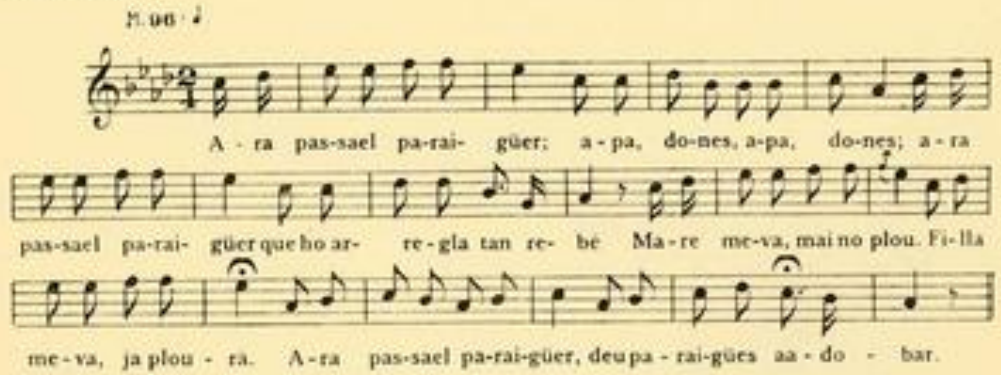

Crit típic de paraigüer, recollit per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

Els paraigües són d'introducció moderna. Els primers paraigüers eren ambulants, i com que la venda d'ombrelles i paraigües no donava prou per a viure, també venien plomalls i robes *oliades*, qualificades modernament d'hules. Pregonaven llur indústria amb un crit típic. Els paraigües, els plomalls i la roba oliada foren introduïts a casa nostra per via francesa, i d'ací que

El paraigüer, segons una auca de baladrers del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

els primers paraigüers fossin francesos. També ho eren molts dels esmolets ambulants; això explica que temps enllà l'art d'esmolar eines de tall i el d'adobar paraigües fossin exercits conjuntament. Les primeres botigues d'esmolet també venien paraigües. Les botigues de paraigües són molt modernes i gairebé del nostre temps.

Els culleraires de Tortellà havien exercit el mercadatge ambulant de llurs articles no tan sols per les contrades veïnes de muntanya, sinó que àdhuc havien arribat a Barcelona. Anaven carregats amb grans cistells plens de culleres que pregonaven amb un crit especial.

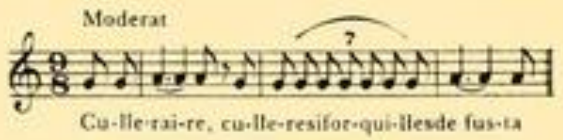

Crit típic dels culleraires, recollit per l'autor. Transcripció musical del mestre J. Tomàs.

Entre els molts venedors ambulants que vers aquest temps començaven a voltar per carrers de ciutats i pobles es comptaven els anomenats marxants, que venien robes de diverses menes i anaven amb un gros fardell carregat al coll. Solien anunciar-se per crits molt graciosos que sovint prenien aire de veritable cançó. En donem una mostra.

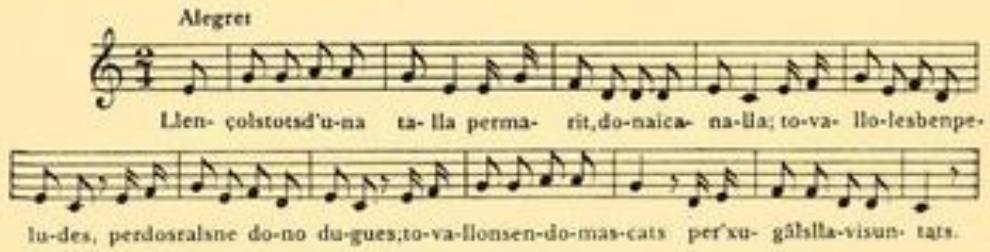

Crit típic de marxant de robes, recollit per l'autor. Transcripció melòdica del mestre J. Tomàs.

Vers la darreria d'aquest mes, com que els vents han parat, a pagès hom fa repassar les teulades per tal de tornar a afilerar bé les teules que el vent ha mogut, i de fer treure i substituir les trencades. Aquesta feina no es pot fer abans, perquè, si les teules són gelades, es trenquen en trepitjar-les. Entre els mestres de cases, n'hi havia d'especialitzats en aquesta feina que hi eren molt llestos, i eren qualificats de *teuladers*. A les grans pageses, solien fer-se les teules, el guix i la calç en forns expressos anexos a la casa, servint-se de terra o de pedres del bosc propi o del comú.

A pagès i sobretot per les terres altes, a primers de març sol fer-se bugada, la primera de l'any, car l'anterior és costum fer-la per l'Advent a fi de tenir la roba neta per Nadal. La bugada es fa amb cendra; la de roure és la més bona. La de pi i la d'espigons de moresc fan la bugada negra i cremen la roba. Per tal de donar a aquesta més blancor i suavitat, les dones barregen amb la cendra closques d'ou, que guarden curosament per a aquest menester. La bugada dura, pel cap baix, un dia, sense deixar-la per res. Un cop passada la bugada a casa, cal anar a rentar-la al riu. Si és lluny o hi ha molta roba, cal portar-la-hi amb una atzembla.

Com ja hem referit, abans les dones no sabien rentar sense cantar; arreu hom troba cançons de rentadores entre els cançoners de diversos pobles. Donem una mostra de les que cantaven les rentadores ripolleses:

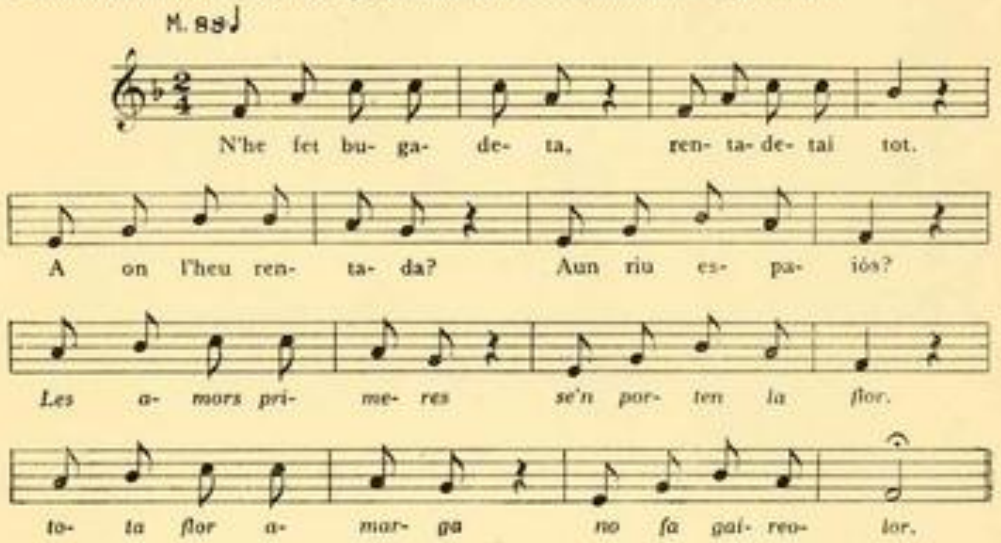

N'he fet bugadeta,
rentadeta i tot.
A on l'heu rentada?
A un riu espaiós.
Les amors primeres
se'n porten la flor;
tota flor amarga
no fa gaire olor.

Jo l'he estenedeta
en un jardí de flors;
jo l'he plegadeta
en camp espaiós;
la n'he guardadeta
en caixeta d'or;
a cada girada, un sospir o dos [1].

Hom creu que en aquests temps la feina del filar ja ha d'estar enllestida pel bon règim del treball casolà:

La bona filadora
pel març plega el fus
i la filosa.

Pel març,
el fus va cap per avall.

Pel març marçús,
la filadora trenca el fus,
i per l'abril abrella,
el manat trenca l'espadella.

[1] Recollida per l'autor. Transcripció melòdica del mestre J. Tomàs.

La bugada, segons una capçalera de romanç vuit-centista. (Col. de l'autor.)

Hi ha qui, en canvi, diu:

Qui pel març no fila,
no durà camisa.

El març és el millor mes per a posar llocades. És quan les lloques coven millor i treuen més pollets. Aquesta experiència ha donat origen a la comparança ponderativa de:

Covar més
que una lloca de març.

Antigament, per tal que les covades anessin bé i els pollets sortissin de pressa de la closca o fossin vividors, posaven al covador una clau de ferro, vella i dolenta, beneïda el dia de Sant Pere a la missa major.

Hom també diu de l'aviram:

No hi ha gall ni gallina
que pel març no tingui la pepida.

En les contrades vinateres, hom trasbalsa el vi durant aquest temps i precisament en lluna vella, per tal que no es torni agre.

Per la Mare de Déu de març,
a trasbalsar me'n vaig.

Pel març,
a trascolar vaig.

Referent al menjar, ens diu el refranyer del març:

Botifarra de març,
xai d'abril
i carbó de maig.

La bona botifarra
pel març ha d'ésser encetada.

Pel març,
ni farinetes
ni espart.

Val més i'os pel març
que la carn pel maig.

(Perquè aleshores la carn va barata.)

Qui sala pel març i per l'abril
perd la sal i el barril.

Pel març, el pa a crostons;
per l'abril, a llesques;
pel maig, a rosegons,
i pel juny, sencer.

La mica de bonança dels darrers d'aquest mes convida a la mainada a jugar a l'aire lliure petits jocs d'escàs exercici. Un dels preferits era el de *la cadireta fosca*, o *a quina paret toques?* Tres són els que entren en el joc.

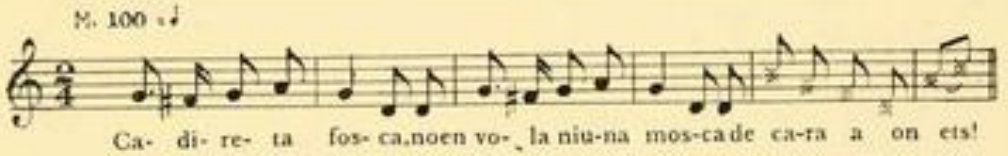

Recollida per l'autor. Anotació musical del mestre J. Tomàs.

Dos d'ells entreteixeixen les mans i així fan la cadireta damunt de la qual asseuen el tercer amb els ulls tapats. El porten a un lloc, i ha d'endevinar on es troba. Moltes vegades l'encaren a una paret; pot tocar-la i, pel tacte, conèixer on l'han portat. Si ho endevina, continuen passejant-lo assegut fins que s'erra, i aleshores ha de passar a fer de cadireta i un dels companys ocupa el seu lloc. Aquest petit joc constitueix un exercici d'orientació.

Un galliner, segons un gravat d'una edició sis-centista gironina de les Faules d'Isop. (Bibl. de l'autor.)

La mainada de les contrades vinateres recollia les podadures dels serments per a fer-ne *bòlits* i *galotxes*, car resultaven molt a propòsit per a l'elaboració d'aquesta joguina. Per tant, aquest temps era quan més hom jugava al bòlit o *bèlit*. Aquest joc, molt popular arreu, té diverses variants que sempre es basen en el fet de llançar el bòlit, com més lluny millor, per mitjà d'una mena de pala de fusta, expressa, i en el d'entomar-lo, o d'aconse-

guir-lo amb la màxima rapidesa possible per part dels qui formen el nucli del joc. Antigament, a cada cap del bòlit hom clavava una ploma, i l'estri prenia als ulls infantils fesomia d'ocell, i les plomes feien l'ofici d'ales. El

Infants jugant a bòlit, segons una auca set-centista de jocs de la mainada. (Col. de l'autor.)

Infants fent voltar el molinet, segons una auca set-centista de jocs de la mainada. (Col. de l'autor.)

mot bòlit, per tant, deu voler dir, amb tota probabilitat, «volant» o «volador».

Un altre joc animat, però de poc moviment, era el de *la campaneta fa ning-ning* o de *la corretgeta fa ning-ning*. Tots els jugadors s'havien d'amagar. El qui menava el joc amagava una corretja, una corda o un altre objecte que es pogués emprar a pegar els companys. Quan, sense que cap jugador ho hagués vist, l'havia amagat, els cridava amb la frase que serveix de nom al joc. Els jugadors sortien de llur amagatall i emprenien la recerca de la corretgeta. El qui la trobava empaitava els companys i els apallissava fins a

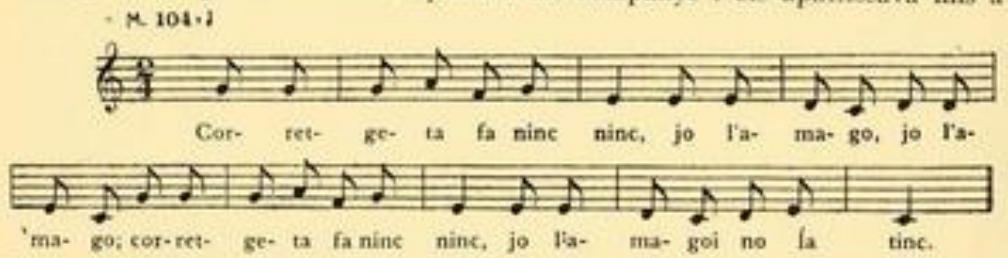

Tonada del joc de la *corretgeta fa ning-ning*, recollida per l'autor i anotada pel mestre J. Tomàs.

fer-los tornar a l'amagatall, i era ell, aleshores, el qui estava facultat per a amagar la campaneta o corretgeta. Si ningú no la sabia trobar, acabaven per rendir-se i el qui l'havia amagada descobria on l'havia anat a posar.

Aquest mes havia estat típic el joc del molinet. Els infants d'ahir el feien amb un tap de suro damunt del qual clavaven quatre plomes de gall, com més grosses millor, distribuïdes proporcionalment, i una mica decantades, per tal que poguessin agafar aire. La base del tap es travessava amb un

clau, que es clavava al cim d'una canya o d'un bastonet. Hom corria amb el bastonet enlaire, el vent que hom aixecava l'agafaven les plomes, i l'estri, així, voltava de manera semblant a com ho fa la roda d'un molí de vent. Modernament hom ha fet molinets industrials, en què les aspes de paper ocupen el lloc de les plomes típiques. Aquest joc és antic. Era molt popular entre els infants hel·lènics. En comptes de molinet, portaven al cim del pal un ocellet de joguina, que, en córrer, aletejava i semblava com si volés. La mainada el qualificava d'oreneta, i sembla que hom el jugava vers el temps de l'arribada d'aquests ocells emigrants, talment com si els volgués cridar o atreure.

Ocellet de fang.

La xicalla vuit-centista feia ocellets amb una mica de fang. Per a representar les ales se servia de dos retallets de cartó, i figurava la testa i la cua amb dues plometes. Damunt de l'esquena de l'apòcrif moixonet lligaven un cordillet o una goma, que sostenien per l'altre cap, al cim d'un bastonet, i el feien bellugar de manera que semblava que volés. Aquests ocellets constituïen un dels diversos productes de la indústria infantil, tan enginyós com graciós.

El joc del paracaigudes, segons una capçalera de ventall del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

També sembla que pot recordar idees relacionades amb la vinguda dels ocells el joc dels Ocellets, que hom jugava vers aquest temps amb certa preferència a tot altre moment de l'any. Hom feia ocellets amb un tap de suro per cos i una plometa clavada a cada costat que feien l'ofici de les ales, i els feia enlairar picant-los per sota amb una pala de fusta o altre estri adient. Una evolució d'aquest joc, molt estès quan érem infants, foren els paracaigudes fets de paper lligat pels quatre caps a uns fils que es subjectaven damunt d'un tap de suro. Aquestes joguinetes constituïen un de tants enginys de la indústria infantil de la mainada dels nostres temps. Qui sap si també podia recordar alguna pràctica conduent a atreure els ocells el joc del trompitxol, que es jugava així mateix vers aquest moment de l'any. Hi havia mainada del nostre temps que qualificava aquesta variant de la baldufa de *mixó*, desviació evident de moixó o ocell. Sembla estrany, però, que hom el fes ballar a xur-

riacades, tractant-se d'un ocellet i de voler-lo atreure. El joc del trompitxol ja era popular a la Grècia clàssica; hom en troba escenes figurades en la decoració de ceràmica, jugat per persones grans.

Venedora de molinets de paper, segons una auca de Baladrers de Barcelona del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

Un dels primers jocs que feia la mainada d'ahir en iniciar els jocs a l'aire lliure era el del borinot, pel qual hom imitava el brunzir d'aquest dípter i volia simular que el caçava. Vers aquest moment s'inicia el desvetllament dels insectes, i aquest joc, avui graciós i ingenu, pot recordar pràctiques relacionades amb el referit hexàpode, qui sap si per a extingir-ne o propagar-ne l'expansió, segons el concepte que l'home d'ahir tingués de la seva utilitat. En parlar dels jocs propis de la mort del porc pel desembre, referim la manera de fer aquest joc.

Entre els jocs de córrer i de moviment a què la mainada tornava a lliurar-se figura el dels quatre cantons, que era un dels obligats quan s'aplegaven, just, cinc jugadors, car no poden ésser ni un de més ni un de menys. Aquest joc, mogut i divertit, no era de patrimoni exclusiu de la xicalla, puix que també s'hi lliuraven la jovenalla i la gent gran, sobretot en aplecs i en d'altres ocasions en què es reunia molta gent.

La brivalla també jugava a la barrisca amb diversos dels elements emprats entre infants a tall de moneda, tals com cartons, patacons, rodolins i,

El joc del borinot, segons una auca vuit-centista. (Col. de l'autor.)

El joc dels quatre cantons, segons una auca vuit-centista. (Col. de l'autor.)

més modernament, cromos. Els qui disposaven de cèntims substituïen els elements de valor monetària infantil per monedes de coure i es lliuraven als

diversos jocs de xapes. Val a dir, però, que fins ara la quitxalla rarament ha disposat de diners al seu albir i molt menys per a jugar; precisament per aquest motiu, si aconseguia arreplegar algun cèntim, preferia comprar-ne alguna petita joguina: bales, baldufes, auques, estels o per l'estil.

El joc dels Ocellets, segons una auca del segle XVIII. (Col. de l'autor.)

Joc de la barrisca, segons una auca setcentista. (Col. de l'autor.)

Entre la mainada dels nostres temps, quan deixàvem la vida hivernal i casolana per lliurar-nos a la vida collectiva infantil a l'aire lliure, un dels primers exercicis que més practicàvem era el de provar-nos la força i la va-

El joc del trompitxol, segons una auca del segle XVIII. (Col. de l'autor.)

Joc de xapes, segons una auca set-centista. (Col. de l'autor.)

lentia a cops. Entre totes les collectivitats i nuclis de nois, els d'un mateix estudi, carrer i àdhuc barri, s'establia qui era el més forçut per un procés gairebé constant de selecció que comportava batusses molt freqüents. D'una colla sempre se sabia qui era el més valent; aquest era mirat amb respecte

Infants que fan pinyes, segons una auca setcentista. (Col. de l'autor.)

i admiració i fàcilment imposava el seu criteri tant en els jocs com en la resta de les manifestacions infantils collectives. Aquest règim, aleshores arreladíssim, podia recordar estats molt primitius en els quals la força determina la jerarquia màxima, i en què la direcció i cabdillage de la tribu són conferits al més fort. Aquest règim també és observat per certes espècies animals que viuen en colla; quan s'agrega un bou novell a una bouada, de seguida es mesura la força amb tots els companys, i si els bat, resta elevat a cap de la colla, de la qual fa com de cabdill: els altres l'obeeixen amb docilitat i les vaques el prefereixen als altres bous. Quelcom d'això passa també entre bocs i cabres.

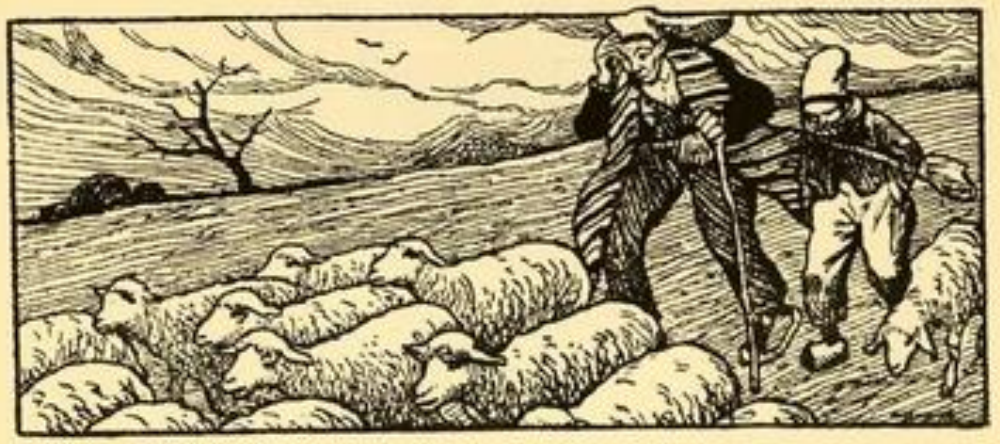

DIA 1

Sant Albí: Els camperols del Rosselló el tenen per patró del vi i el consideren com una fita calendàrica per al conreu de la vinya. El refrany ens en diu:

Qui poda per Sant Albí
sempre tindrà vinyar
i beurà bon vi.

Qui poda per Sant Albí,
sempre té vinya i mai té vi.

Pluja per Sant Albí,
ni palla ni vi
ni herba ni lli.

Si plou per Sant Albí,
bona vinya i bon vi.

Si plou per Sant Albí,
anirà més cara l'aigua que el vi.

Hom creia que aquest moment de l'any era el més bo per a tondre el bestiar de llana, i en aquest sentit fa dir al proverbi:

Si vols bona llana,
ton l'ovella
per Santa Juliana;
però, si vols el velló fi,
ton-la per Sant Albí.

Sant Semproni: El tenien per advocat els pescadors de canya, perquè, segons la tradició, se'l va menjar un peix que va pescar en canya, i aquest fou el martiri que li valgué la santificació.

La càustica popular diu que avui és Sant Mig, patró dels bornis, perquè ell ho era. El seu estrany nom equival al de Mig Ull, és a dir, que hi veia la meitat. La veu popular diu que a la parròquia de Sant Cugat veneraven una imatge d'aquest sant apòcrif que només tenia un ull, i al qual els seus fidels feien llum tots els dimecres.

Sant Albí, segons una estampa vuit-centista. (Col. de l'autor.)

La càustica popular diu també que el primer divendres de març el dimoni celebra el seu sant. D'altres diuen que festiva el seu naixement. Aquest dia és molt bo per a certes coses i molt dolent per a d'altres, car el dimoni, entretingut en la seva festa, no té cura de res o se'n preocupa massa.

Avui comença, als estanyols de les goles de l'Ebre, la pesca en comú per la *camarada* a qui ha tocat en sort el privilegi. La pesca en aquests estanys, qualificats de *pesqueres*, ofereix diversos avantages. Com que no són prou grans per a poder-hi pescar tots el confrares, cada any es fa un sorteig per escollir els qui gaudiran del benefici. La concessió dura un any, que comença avui i que acaba a l'any, en tal dia com ahir. Hi ha uns estanyols on comença per Sant Jaume. Els escollits formen una colla, que dirigeix el més vell de tots. Comprèn tots els ormeigs, barques i elements de l'ofici que han de menester per a la pesca, que són propietat de la collectivitat i en acabar la concessió es venen a l'encant i al més-dient. Llevat de les robes i objectes d'ús més personal, tots els béns que empren són del comú de la camarada.

També meugen en collectivitat. Només són exceptuades dels àpats comunals les llaminadures i la beguda. Les feines i els guanys de la venda del peix són repartits, per parts iguals, sota la direcció del més vell, la veu i autoritat del qual són creguts amb tota obediència.

La camarada s'instal·la en unes barraques properes als estanys. Llurs mullers es situen en els llocs destinats a la recepció del peix i curen de la venda i del transport. També es reparteixen la feina i la responsabilitat, com llurs marits. Curen de comprar els queviures i les coses que els calen, i els ho fan arribar per les mateixes barques que a elles els porten el peix.

El dimoni, segons un gravat al boix de la primeria del segle XIX emprat per encapçalar romanços. (Col. Pau Font de Rubinat, de Reus.)

Capçalera del romanç de la cançó de les esposalles de Josep i Maria. (Col. de l'autor.)

Les camarades de pescadors constitueixen un interessant tipus de societat comunista o collectivista primitiva.

Hom creu que avui és el dia millor de l'any per a posar llocades. Si hom les posa al punt de les nou del vespre, totes sortiran polles i seran molt ponedores. Hom diu també que si el gall canta per tres vegades a hora fosca i hi torna demà i demà passat, assenyala un mal any per a la casa i presagia desventura i treballs.

Hom creu, així mateix, que el qui el dia d'avui compta tots els estels de la volta del cel, sense deixar-se'n ni un, canvia de sexe. Conten, d'alguns, que ho han provat i han obtingut aquest resultat; d'altres, però, no l'han pogut assolir, perquè s'han descuidat algun estel. El qui ho ha provat una vegada no hi pot tornar cap altre any, car li'n vindria una gran desventura.

Els nostres avis creien que era el dia més bo de l'any per a casar-se, perquè, segons la tradició, s'hi van casar

Pescador de canya, segons una aura set-centista d'Arts i Oficis. (Col. de l'autor.)

sant Josep i la Mare de Déu. Antigament, en tal diada es feien molts casaments. Els ceguets cantaires de romanços cantaven avui el de les esposalles de Josep i Maria, que havia estat molt popular i del qual s'havien fet profuses edicions. També era la cançó del dia de les llars, dels obradors i llocs de feines sedentàries i de poc esforç, que permetien de poder cantar.

DIA 2

Sant Simplici, papa; fill de Barcelona, segons tradició; de la noble família dels Gualbes, que tenien llur palau on avui s'escau el pati d'En Llimona; allí va néixer aquest sant, que és un dels dos catalans que han arribat a la dignitat de papa i que s'han assegut, doncs, en la cadira de Sant Pere. En record d'haver estat aquell indret el bressol d'aquest sant, el carreró que mena del carrer del Regomir al pati indicat porta el nom de *Sant Simplici*.

Sant Simplici, segons una estampa set-centista. (Col. de l'autor.)

Contra els mals perillosos respecte als quals no poden res ni la medicina ni els metges, hom invoca sant Simplici, papa.

DIA 3

Sant Medir: Segons la tradició, era pagès. Vivia en una masia, a la vora del vell camí que anava des de Barcelona al Vallès, en el terme del poble de Sant Cugat. Llavors de la persecució dels cristians decretada per l'emperador Dioclecià, s'esqueia ésser bisbe de Barcelona el qui més tard fou sant Sever. Quan s'assabentà de les rigoroses ordres cursades per Roma contra els cristians, no va saber quin determini havia de prendre: si deixar-se sacrificar per la fe, per tal de donar exemple als seus feligresos, o si procurar de salvar-se, a fi de veure si podia fer quelcom a llur favor. Va decidir fer-ho així. Amb uns quants cristians més, va fugir, dalt de cavall, en direcció a Sant Cugat. En passar pel davant de la masia d'En Medir, el van veure com sembrava faves i el van saludar. Els esbirros del governador de Barcelona, Dacià, en compliment del manament de Roma, van anar per detenir el bisbe i van saber que havia fugit amb uns companys. Tot seguit van córrer en persecució dels fugitius. En passar per davant de la pagesia d'En Medir, van preguntar a aquest si havia vist passar el bisbe amb uns quants més. En Medir va contestar que sí, que havien passat pel camí

mentre ell sembrava les faves que aleshores collia. Els esbirros van creure que aquell pagès es burlava d'ells o bé que era cristià i que Déu havia obrat en ell el miracle de fer-li florir i granar les faves en una curta estona. I, tant per si era d'una manera com d'una altra, el van matar.

El bisbe Sever i els seus companys van arribar fins a Sant Cugat. En saber que llurs perseguidors els seguien tan de prop, van aixoplugar-se sota d'un esbarzer. La planta, en veure que havia estat escollida per a amagatall d'aquells creients, per tal de no ferir-los amb les seves punxes i arestes, les va arronçar. Els esbirros van trobar els perseguits i van matar-los. Al sant bisbe li van clavar un clau fins al cervell. Aquest clau es conservava fins ara entre les relíquies de la Catedral de Barcelona. Per raó del seu martiri, hom té sant Sever com a advocat contra el mal de cap. L'esbarzer que va donar sopluig als fugitius, adolorit pel sacrifici dels seus protegits, mai més no va treure les punxes. Llurs descendents van seguir el seu exemple, i encara avui se'n conserven al jardí de «Cal Savi», del poble de Sant Cugat.

Sant Medir, segons una estampa set-centista. (Col. de l'autor.)

Sant Sever i sant Medir, com a màrtirs, foren santificats. La pagesia del segon, on es va produir el miracle, fou convertida en ermita, que li fou dedicada. La tradició i el culte a sant Medir s'havien perdut i oblidat gairebé del tot. Actualment s'hi celebra un aplec, que és molt concorregut pels veïnats dels barris de Gràcia i de Sant Gervasi. De la institució d'aquest aplec i la restauració del culte se'n donen dues explicacions.

Segons la veu popular, en una ocasió, durant la guerra dels Set Anys, un cabdill carlista fugia dels enemics que el perseguien, i ferit i mig mort, va refugiar-se en l'ermita del sant. Va demanar-li ajut pel seu mal trànsit i li va prometre que, si sortia en bé del pas en què es trobava, cada any, el dia de la seva festa, l'aniria a visitar. El devot es va salvar, va guarir de les nafres, i va complir la prometença. Per tal d'honorar més i millor el sant, cada any va procurar anar-lo a visitar amb tota una bona colla d'amics, com més millor. I així l'aplec va restablir-se, o potser organitzar-se, puix que no s'han trobat dades antigues que testimoniïn el culte ostentós i popular a sant Medir.

Una segona versió conta el cas ben altrament. Un pastisser de Gràcia, anomenat Vidal, fill de Sant Cugat, va patir un atac de dolor, tan terrible, que es cuidava morir. Postrat al llit, va recordar-se del sant que es venerava

a l'ermita de vora del seu poble. S'hi va encomanar, i li va prometre que el visitaria cada any, si el guaria, i que faria propaganda del bé que li hagués fet, per tal que la seva devoció es fes extensiva a d'altres persones. El devot va posar-se bo i va complir la promesa. Cada any, el dia de la festa, a cavall d'una egua, que tenia per raó de la seva indústria, sortia de casa seva per anar a l'ermita. Abans d'emprendre el camí, seguit de dos músics, dels quals l'un tocava la cornamusa i l'altre el timbal, feia com una cercavila pels principals carrers de Gràcia, per tal que tothom hagués esment de la seva devoció. Al cap d'uns anys, uns quants amics el van voler acompanyar. Els amics van trobar el camí bonic, va agradar-los el lloc on s'aixecava l'ermita i van fer-ne propaganda. I així es va formar la primera colla. Molt aviat, la devoció a sant Medir va adquirir importància i van fundar-se colles nombroses, sense altre objectiu que el de concórrer a l'aplec.

El pastisser Vidal tenia l'establiment en un punt del carrer Gran o Major on avui hi ha un cinematògraf. Més tard, va traslladar-se al davant, si fa no fa, on encara subsisteix la pastisseria. Fins ara, en recordança d'haver estat antic amo de l'establiment el qui va fundar la festa, cada any, en el dia d'avui, els propietaris de la pastisseria treien al balcó la bandera de la primera colla. Les colles modernes, en passar pel davant, la saludaven respectuosament, com un gest d'homenatge a l'institutor de l'aplec. Per tal de poder saludar la bandera, les colles, fossin de la barriada que fossin i fessin la ruta que fessin, passaven, obligadament, pel carrer Gran.

Generalment, les colles de sant Medir paguen, durant tot l'any, un petit tant cada setmana, per tal de reunir, sense esforç, la suma fixada com a quota. Van presidides per uns quants genets, que cavalquen cavalls molt ben guarnits i enflocats i, sobretot, amb arreus ben carregats de cascavells. El capdavanter de la colla porta la bandera insígnia de l'entitat, ajudat per dos cordoners a cavall, un a cada costat. Segueixen uns quants genets més, segons la importància de la colla. Les dones i els qui no saben muntar van en cotxes descoberts, enramats i engarlandats de flors. A llur pas, tiren confits i caramels a la gent dels balcons, que els aclama, i a la multitud, que s'atapeeix per veure'ls passar. Segons llur importància, les colles van acompanyades d'una o més bandes de música.

Un dels números capitals de l'aplec és el dinar, que la majoria de colles fan en un restaurant, a tall de gran àpat. La majoria dels romeus, més que per devoció al sant, van a l'aplec pel goig del lluïment durant les llargues passades i cercaviles i per la satisfacció de fer un bon dinar. Tant és així, que són moltes les colles que no arriben a anar fins a l'ermita i que no passen ni de Vista Rica, des d'on pugen al cim del Tibidabo a fer l'àpat.

Al retorn, a la plaça dels Josepets hi ha colles que els esperen, gent llogada que, proveïda d'atxes de vent, s'afegeix a la comitiva, a fi d'il·luminar la colla al seu pas per la llarga ruta que forma la cercavila, la qual, abans de dissoldre's, sempre se sol fer, i constitueix una de les parts més importants de la festa.

El nombre de colles de sant Medir és força important. La majoria pertanyen als barris de Gràcia i de Sant Gervasi, per bé que també n'hi ha de Sants, del Poble Sec i àdhuc de la ciutat vella. Com hem indicat, totes passen pel carrer Major, i donen al barri de Gràcia una animació gran. Es pot dir que per a aquest barri és, llavors, mitja festa.

Hom relaciona aquest sant amb les faves, probablement per efecte de la llegenda. Antigament, els ermitans o organitzadors de l'aplec venien faves seques. Entre els pagesos del Vallès existeix la creença que hom pot fer tornar un camp estèril en productiu sembrant-hi faves de sant Medir. També creuen que en el favar on s'ha sembrat una fava de sant Medir no en surt cap amb la cella negra. Els ermitans venien faves encastades en una agulla. Els romeus se les posaven al trau, en record de la concurrència a l'aplec.

Al Vallès, al Pla de Barcelona i a la ciutat havia estat costum menjar *faves amb medalles*, com un plat típic del dia d'avui i com una mena d'homenatge a sant Medir. Hom aplicava el qualificatiu de *medalles* als talls de botifarra, molt amples i prims, que entraven en el condiment.

Els sants Celdoni i Ermenter, segons una estampa del primer terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

Sant Celdoni i sant Ermenter o Medir: Segons conta la llegenda, els cossos d'aquests sants es trobaven a l'església de Cellera, de la baronia de Pinós, on gaudien de gran fama de remeiers. El duc Ramon Folch de Cardona, sentint-se greument malalt, va encomanar-s'hi i els invocà perquè li tornessin la salut. Fou escoltat i va posar-se bo ràpidament. Per demostrar als sants el seu agraïment, volgué honorar-los en l'església del seu castell, i una nit, seguit de molta de la seva gent, va presentar-se a Celler i va robar els cossos sants furtivament. Els que intervenien en el fet van fugir cames ajudeu-me, fins arribar a terres de fora de la baronia, i un cop allí, que ja no podien témer res de Pinós, van organitzar una processó, molt solemne, a la qual van assistir nombrosos prohoms, que van conduir i acompanyar els cossos sants fins a Cardona.

Tot això va passar durant el pontificat del papa Lluna, Benet XIII, amic conegut de Folch de Cardona, a qui va absoldre del pecat del furt.

Hi ha variants de la llegenda que conten que el de Pinós es va vendre els cossos i, per tant, no hi va haver furt, i d'altres diuen que els va cedir al de Cardona mitjançant tracte.

Les relíquies es veneren encara a Cardona, on han gaudit fins ara de molta devoció.

Sant Celdoni era patró dels manyefles de gremis i confraries, que, en tal dia com avui, celebraven una funció solemne a l'església de Santa Maria de la Mar. El càrrec de manyefla requeia damunt del darrer confrare, que, per tant, solia ésser el més jove de l'ofici. Tots els gremis i confraries de la ciutat estaven interessats en aquesta festa, i a la missa hi eren representats per llurs avisadors.

Manyefla o avisador de confraria, segons una auca setcentista de Baladrers de Barcelona. (Col. de l'autor.)

La missa dels manyefles era molt concorreguda, car la gent sentia goig de veure el jovent que pujava dins de cada ofici, representat pels manyefles de cada gremi.

Pel que fa als ossos deslligats i sortits de la cassoleta, hom reclama a sant Celdoni, sant Serapi i sant Elm.

La càustica popular diu que cada divendres els arrencaqueixals deien una oració a sant Celdoni perquè escampés força mal de queixal, per tal de tenir la feina assegurada, puix que el consideraven contrari de santa Apolònia. Així com aquesta prevenia i guaria el mal de queixal, sant Celdoni feia tot el que podia per estendre'l.

Hom té sant Celdoni per advocat de la mandra.

Contra les pedregades, hom invoca així mateix els sants Celdoni i Ermenter. Els goigs ens en diuen:

Sempre obté beneficis — es desfan els maleficis;
de vostres mans soberanes, — oferint-vos sacrificis,
puix, en tocar les campanes, — donau bona pluja als blats.

És creença que el dia d'avui fa la llei a tot el mes:

El que pel març fa el dia tres,
fa tota la resta del mes.

També és el dia més bo per a sembrar porrina:

Per Sant Celdoni i Ermenter
per a sembrar porrina
és quan va més bé.

DIA 4

Sant Eteri, fundador de la seu episcopal barcelonina i primer bisbe de la nostra ciutat. En temps de l'emperador romà Neró la persecució contra els cristians fou intensíssima, tant, que els bisbes de les principals ciutats ibèriques convingueren celebrar una magna reunió per tal de cercar remei al flagell que aplanava el cristianisme. La reunió fou celebrada a Penyíscola, i van concórrer-hi els bisbes Eteri, de Barcelona, Agató, de Tarragona, Eugeni, de València, Basili, de Cartagena, Nèstor, de Palència, Efrèn, d'Astorga, Pius, de Sevilla, Elidi, de Toledo, Capitó, de Lugo, i Arcadi, de Juliobriga. Foren sorpresos per les tropes imperials romanes, que els van degollar a tots i van llançar llurs cossos als lleons.

Sant Eteri, segons una estampa del primer terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

Sant Casimir: L'havien venerat els mestres sastres, perquè, segons una tradició de l'ofici, avui mig perduda, aquest sant havia estat sastre.

DIA 5

Sant Joan de la Creu: Era invocat contra els tumors freds i gaudia, en aquest aspecte, de molta devoció. Els goigs d'aquest sant es fan ressò de manera explícita d'aquesta advocació. Segons la tradició, gaudia del do de comunicar a l'aigua clara propietats nutritives i curatives. Es va passar molts anys sense menjar un senabre de res i vivia, només, de beure aigua. Possiblement per aquesta raó, hom el considera advocat contra la set, i també l'invoquen els indigents i les gents que no tenen per a menjar. Aquesta advocació originà la dita:

Sant Joan de la Creu,
ja que no menges, beu.

Sant Virgili, segons una estampa vuit-centista. (Col. de l'autor.)

Hom diu també que guaria tots els mals amb aigua clara.

Sant Virgili: Era nat a Arles. Segons la llegenda, havia estat pastor i d'ací que el veneressin els vells pastors del massís pirinenc. Hom el considerava especial advocat per a la llet i creia que afavoria l'elaboració del formatge i de la mantega. Les gents de muntanya, quan for-

matjaven, deien una oracioneta amb la qual invocaven el favor del sant, per tal que els beneís i fes fructífera llur feina.

DIA 6

Sant Oleguer: Nadiu de Barcelona i fill del secretari del vescomte Ramon Berenguer. Aquest darrer personatge va tenir unes diferències amb la seva muller, i Oleguer, essent com era encara un noiet de deu anys, va encarar-se amb el matrimoni i els va reconvenir amb paraules i reflexions impròpies d'un infant de la seva edat, amb la qual cosa ja va revelar el gran talent que el distingiria. Fou bisbe de Provença i va ésser ell qui va endegar el casament del Comte de Barcelona amb la princesa Na Dolça de Provença, i ell qui la va acompanyar a la nostra ciutat quan va venir a casar-se. Fou arquebisbe de Tarragona i fundà la ciutat de Reus.

Sant Oleguer, segons una estampa vuit-centista. (Col. de l'autor.)

Sant Oleguer era especialment advocat contra pirates i moros. Una vegada que una barca catalana navegava de nit amb tota tranquil·litat, tres galeres mores l'anaven a sorprendre. Sant Oleguer va presentar-se a bord, sense hom saber com ni de quina manera, despertà la gent que reposava de la fatiga del dia i advertí els seus individus del perill que corrien. Tots es van llançar a la brega, esperonats i animats per la veu del sant que en donà la pauta, i la nau catalana assolí captivar les altres tres.

Sant Oleguer era advocat especial també en afers d'esclaus. Els qui tenien esclaus s'hi encomanaven per tal que els mantingués submisos i obedients, i sobretot perquè no els fugissin. Quan algun esclau s'escapava, el seu amo encomanava a sant Oleguer que el fes tornar a casa, i es conten molts casos que el sant mateix en persona, a desgrat de fer anys i panys que era mort, havia cercat i portat a casa seva l'esclau escapat.

Una vegada sant Oleguer va embarcar-se a Barcelona per anar a Tarragona, d'on era arquebisbe. Pel camí es desencadenà una tempestat furiosa, que va posar la nau en greu perill. El sant va beneir l'aigua i la maror va parar al moment. Obtinguda la calma, el sant va dubtar de si havia obrat bé o no, puix que havia contradit la voluntat divina, i, penedit de la seva feta, va llençar l'anell arquebisbal al mar i féu vot de sotmetre's a rigorosa penitència mentre la veu del cel no li digués que li restava perdonada la seva malvestat. Arribada la nau a Tarragona amb tota felicitat, l'arquebisbe va dirigir-se al seu palau, on li fou servit un trist dinar de peix, i, en obrir el peixó que s'havia de menjar, va trobar-li dintre del ventre l'anell arquebisbal que ell feia unes hores que havia llençat al mar. El cel li volgué dir que no havia pecat en apaivagar la fúria de les aigües.

El sastre, segons un gravat d'un llibre de rifa de la primeria del segle XIX. (Bibl. de J. Colominas.)

Potser té el seu origen en la tradició explicada el fet que el pescador de canya i les gents que pesquen sense ésser pescadors d'ofici tinguin sant Oleguer per patró.

Sant Oleguer era un gran orador. Una vegada que es trobava a Jerusalem, va predicar davant de milers i milers de persones, que van acudir-hi de totes les terres del món per tal de sentir-lo, car la seva oratòria gaudia de fama universal. Sant Oleguer parlà en català, i totes aquelles gents de mil terres diferents i distinta parla el van entendre perfectament, com si a cadascú li hagués parlat en la llengua de la seva terra.

El seu cos es guardava incorrupte en un altar especial de la Catedral de Barcelona. En una de les reformes fetes a l'altar, van canviar-li la mitra, perquè estava una mica malmesa, i, segons la tradició, el cos sant va aixecar per ell mateix la testa per tal de facilitar l'operació.

Pastor, segons un gravat d'un llibre de rifa de la primeria del XIX. (Bibl. de J. Colominas.)

Un dia que el sant deia missa en una capelleta dels afores del Portal Nou de Barcelona, que s'aixecava en un paratge molt abundós en estanyols i aiguamolls, les granotes cantaven tan fort i n'hi havia tantes, que van arribar-lo a atabalar, fins que els manà que callessin, i, efectivament, al punt van callar totes i mai més tornaren a cantar. Aquesta interdicció sols va regir per a les granotes del costat de tramuntana de la ciutat, car les dels estanys de la part de Montjuïc cantaven i baladrejaven com unes desesperades. La interdicció va durar fins fa, com qui diu, quatre dies, quan encara hi havia estanyols pel Clot i per la Llacuna, a les darreries del segle passat.

Diu la veu popular que si hom portava granotes d'aquests estanys a d'altres indrets, al moment cantaven a desdir, i que si hom portava granotes baladreres d'altres aiguamolls als estanyols del paratge indicat, mai més no cantaven, i es tornaven mudes, semblantment a llurs companyes d'estany.

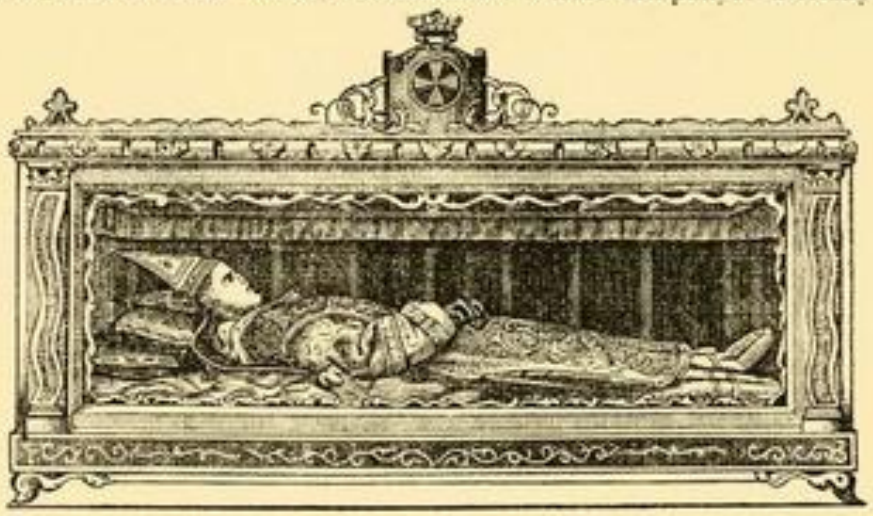

El sepulcre de Sant Oleguer, segons una capçalera dels seus goigs. (Col. de l'autor.)

A la tarda, el Capítol catedral en corporació anava a la capella del Santíssim Sagrament, de la Seu, per tal de visitar el cos incorrupte de sant Oleguer. Un cop finida la visita, es permetia l'accés al poble, que hi acudia en munió, perquè era l'únic dia de l'any que hom deixava veure el sant bisbe,

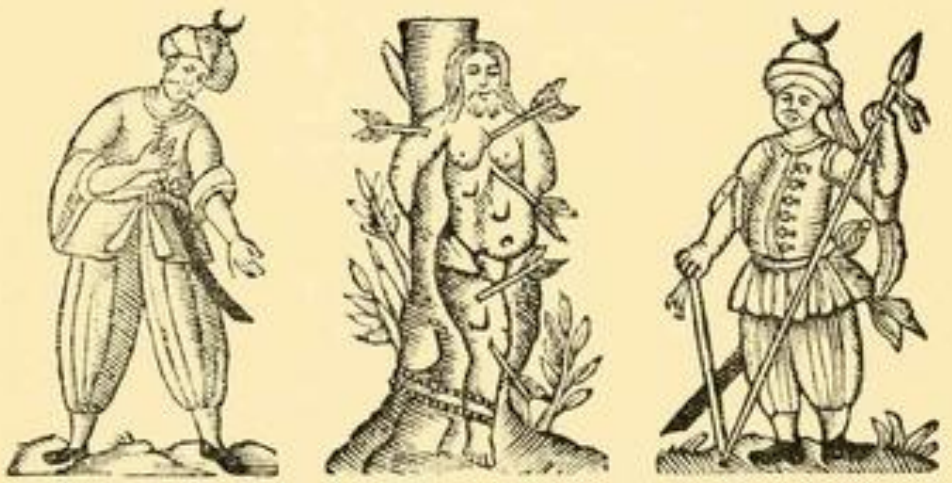

Capçalera d'un romanç descriptiu de facècies de pirateria, que representa uns pirates. (Col. de l'autor.)

fill i patró de la ciutat. La veu popular deia que el sòl ocupat per la ciutat de Barcelona havia estat pres al mar i que un dia o altre el mar tornaria a apoderar-se'n i faria prevaler el seu dret, envaint i inundant la ciutat. Sant

Un desvagat, segons una capçalera de ventall. (Col. de l'autor.)

Oleguer, gelós del bé de Barcelona i dels seus habitants, prometé avisar-los i prevenir-los contra el perill, permetent la descomposició del seu cos, malgrat la seva condició de santedat. La gent tenia interès per veure si el sant es mantenia ben incorrupte, com a garantia que, durant l'any següent al de la festa, no calia témer la inundació de la ciutat. Per això eren molts els ciutadans que desitjaven comprovar personalment l'estat del sant. Fa molts anys que els efectes d'una gotera o d'una filtració d'aigua van alterar una part de la testa del sant. Quan el poble se'n va adonar, tal dia com avui, va produir-se una gran alarma per la ciutat, per tal com la gent temia que el cas no fos l'avís promès pel seu sant patró.

Sant Macià, segons una estampa vuitcentista. (Col. de l'autor.)

També l'havien tingut per patró els vells mariners catalans. El creien, sobretot, advocat contra els pirates i protector per a no morir negat. El dia d'avui feien tots els possibles per trobar-se en terra, a fi de no haver de treballar ni fer la maniobra, i també per poder concórrer a les festes religioses

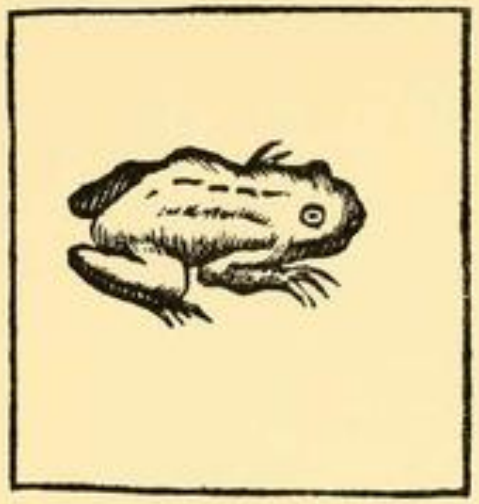

La granota, segons una auca set-centista de peixos. (Col. de l'autor.)

que se li dedicaven i poder-lo festivar millor. Sant Oleguer guarda de traïdories i d'enemics, per terra i per mar.

El tenien així mateix per patró els qui no eren amants de treballar i no els feia pena haver d'anar a manlleu, passar algun àpat per alt i anar vestits amb robes donades i espelleringades. Segons el dir popular, cada dia li resaven una oració per la qual demanaven al sant barceloní que toqués el cor d'alguna ànima caritativa perquè els donés fos el que fos, menys feina.

Sant Macià, bisbe de Barcelona: Es va assegure a la cadira bisbal de Barcelona després de la mort de sant Pacià, i fou un digne successor d'aquest savi, en virtut, talent i prudència.

DIA 7

Sant Tomàs d'Aquino: Era el patró dels estudiants. El dia corresponent al d'avui, les aules eren tancades i els estudiants feien festa. Es celebrava una solemne festa religiosa a l'església de Santa Caterina, després de la qual s'organitzava una processó, a què concorrien tots els estudiants. Anaven dividits per càtedres o facultats. Cada grup era presidit per una senyera pròpia, voltada dels professors, darrera dels quals venien els deixebles, que lluïen la toga pròpia. Entre el bo i millor de les donzelles barcelonines, aquesta processó era esperada per l'afany de veure i de conèixer el floret de la fadrinalla de la ciutat dedicada als estudis.

Els estudiants solien fer festa tres dies, car la vigília ja es lliuraven a la gresca, la qual solia durar fins a l'endemà de la festa; d'ací el refrany:

Sant Tomàs d'Aquino, segons una capçalera dels seus goigs. (Col. de l'autor.)

Sant Tomàs,
festa pel davant
i festa pel detràs.

Contra els perills i les temptacions diabòliques oposades a la castedat i a la puresa hom reclamava l'ajut de sant Tomàs d'Aquino. El reclamaven molt especialment els estudiants que cursaven estudis per a la carrera sacerdotal, per tal que els protegís contra els perills i els atacs voluptuosos i luxuriosos, que amenacen la joventut.

En els claustres dels vells monestirs hi havia un pebrer bort, conegut també per gatell, que afavoria la castedat. La veu popular monacal el qualificava de *tomaset*, i hom diu que el dia d'avui se'l feia objecte de certes cerimònies, durant les quals les comunitats s'aplegaven el seu voltant i sota de la seva ombra, per tal que protegís en el sentit indicat llurs components. Quan algun mal pensament o una temptació els apuntava o tractava de seduir-los, els antics monacals pregaven adreçant-se a sant Tomàs i visitaven

Estudiant, segons una capçalera de romanç del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

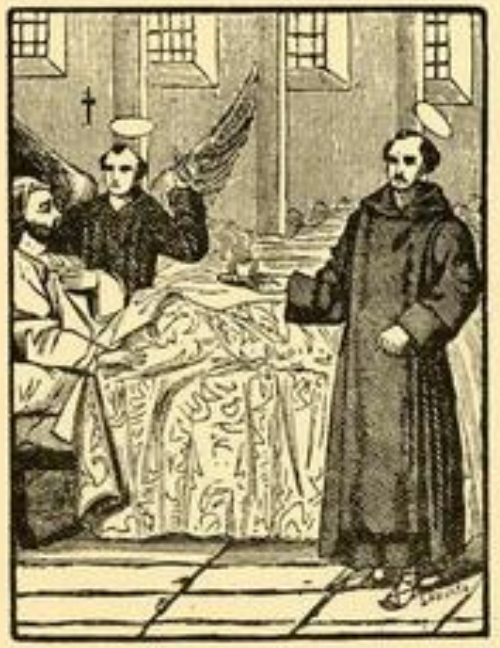

Sant Joan de Déu, segons una capçalera dels seus goigs. (Col. de l'autor.)

amb freqüencia el «tomaset» de l'hort de la claustra per tal que els ajudés.

A les darreries del segle XV, a la Seu de Girona es feien representacions tots els diumenges, per tal d'instruir el poble en els misteris de les Sagrades Escriptures. Només estava estatuït de no fer-ne el dia d'avui; tanmateix, consta que un any, a la tarda, fóu representada *La Temptació de Crist*. La representació fou breu, devota i amb assistència de pocs personatges.

DIA 8

Sant Joan de Déu: És considerat com l'advocat i el patró de les per-

FELICITAT QUE LOGRAN LA PAULA Y EN JORDI, DESPRES DE CASATS.

SEGONA

PART.

La Paula y en Jordi
al fi se han casat,
hi han fet las bodas
ab solemnitat:
sis cuartos gastaren
ab Comfits, vi y pa.
Alegrets la pasan,
Deu ajudará.

No hi van fe ná an Rasqui
ni cap convidat,
motiu de que en Jordi
estaba apurat:
Perque era un disapte
que res va cobrá.
Alegrets la pasan,
Deu ajudará.

Tots solets la boda
varen ells lluhí,
van aná al llit d' hora
y llevá dematí.
fent braset anaren
pel Born á rodá.
Alegrets la pasan,
Deu ajudará.

La Paula las joyas
tragué per tots Sans,
un anell de xabo
y uns botons de estany:
Cadena de arquimia
Sibellas....à ✠ à.
Alegrets la pasan,
Deu ajudará.

Un botó y anmetlla
que de lluny fa bo
que á fiá compraren
sembla or, y es llauió:
com si rubins fosan
uns vidrets hi ha.
Alegrets la pasan,
Deu ajudará.

De la Paula els cuartos
ja están empleats,
ab palla per geure,
flassada, olla y plats:
y llogue de Casa
que un mes han pagá.
Alegrets la pasan,
Deu ajudará.

Habitant un cuarto
á dalt del terrat,
de lloch, no y gayre
per ells be amidat:
un fogó es la cuyna
rabost no nia.
Alegrets la pasan,
Deu ajudará.

Una corda estesa
de caxa servex,
alli hi van las galas
y lo mal endres:
una post en l' ayre
de armari los fa.
Alegrets la pasan,
Deu ajudará.

Ab tota prudenca
un calcul han fet,
perque l' guany no siga
menos que el despes:
Pot servi de cesemple
y aixi ho vuy contá.
Alegrets la pasan.
Deu ajudará.

Romanç de la cançó de *La Paula i en Jordi*, una de les més cantades pels romançaires vuit-centistes.
(Col. de l'autor.)

sones asilades i dels malalts hospitalitzats, aixi com dels qui en tenen cura: infermers, hospitalers i tots els altres individus d'oficis semblants.

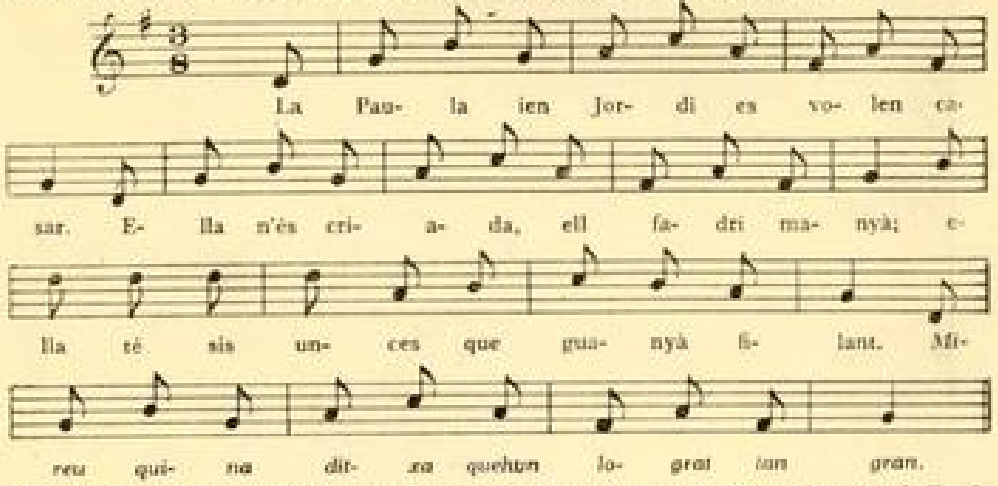

Tonada de la cançó de *La Paula i en Jordi*, recollida per l'autor i anotada pel mestre J. Tomàs.

Sant Joan de Déu s'havia dedicat a vendre llibres vells, estampes i romanços en mercadatge ambulant, de poble en poble; d'on, que els antics llibreters de vell l'haguessin venerat com a advocat seu, per bé que sense dedi-

Venedor de romanços, segons una capçalera de romanç de la segona meitat del segle XIX.
(Col. de l'autor.)

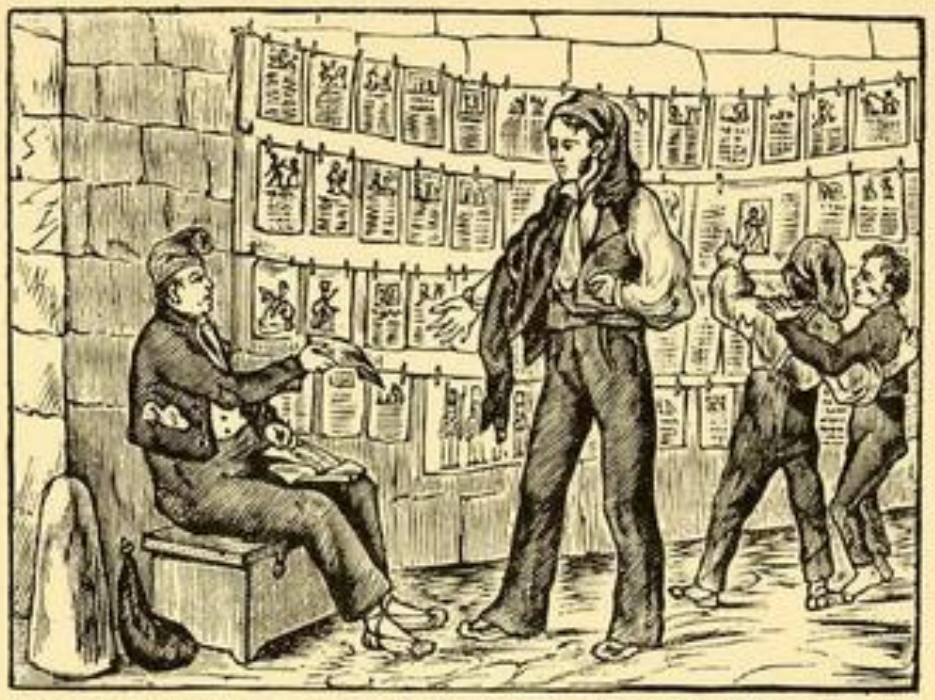

Parada d'imatgeria popular i de literatura de fil i canya, segons la capçalera d'un sainet de mitjans del segle XIX. (Bibl. de l'autor.)

car-li cap culte ni fer-lo objecte de cap devoció especial. També l'havien venerat els venedors d'imatgeria, de romanços i de literatura de fil i canya.

Amb la finalitat d'induir la gent a comprar més d'un romanç solien dividir en tres parts la història que explicaven, que venien per 10 cèntims en lloc de 15 com en costaven comptades d'una a una. La gent, per tal d'aprofitar la rebaixa, rarament comprava només un romanç. Entre cantada i

El venedor de romanços, segons una auca de Baladrers de Barcelona de la primeria del vuit-cents. (Col. de l'autor.)

Venedor de romanços, segons una auca de Baladrers de Barcelona del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

CANSO NOVA.

Prendas apreciables de la Tuyas Ripoll sirventa del mol content D. Xirinola Panallons, titulat lo *gran buxacas*.

De Don Xirinola
Coiba y Penellons
cantarem las tristas
lamentacions.
Mentres li vivia
la Tuyas Ripoll,
com lo peix al aigua
estaba l'taboll ;
que era una criada
tant bona per ell, *
que en tot Catalunya
no n' hi ha un parell,
com ara es casada
diu tot contristat :
Criada com ella ,,
non trobaré cap.

Romanç de la cançó de la *Tuies*, una de les més cantades pels romançaires vuit-centistes. (Col. de l'autor.)

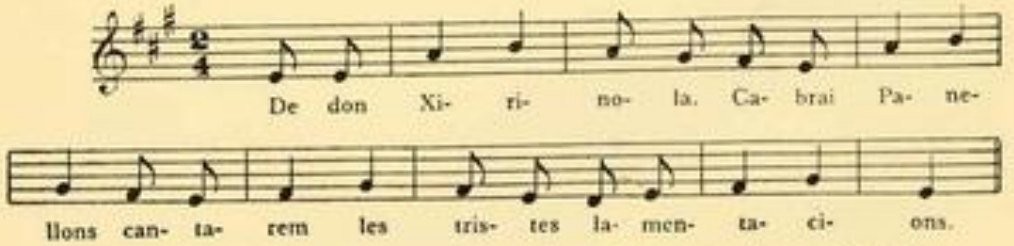

Melodia de la cançó de la *Tuies*, recollida per l'autor i transcrita pel mestre J. Tomàs.

CANSÓ DE LA MALA DONA

Y DEL BON JANOT

Enguany me so casat
ay pobre de mi,
Ay la mala dona
quem farà morí.
Lo dia de las bodas
jo estaba joyós
content ab ma dona,
com un cá ab un os;
mes el primer dia
ja varem renyí:
Ay la mala dona
quem farà morí.
Ella sempre en casa
ha volgut maná
ella menje, y beura
altra cosa no fa:
escombrar y portar aygua
tot mo fa fer á mí:
Ay la mala dona
quem farà morí.
Se asiam á la taberna
ella beu primé
per mallt vi que hi haja
ella mom deixa re,
lo vi per ella
y la aygua pera mí:
Ay la mala dona
quem farà morí.
Sia mitda la camisa
me la fa esca fa
si no es pren calereda
mom deixa remullá,
y puch jo cuant dono
astio es un bosí:

Ay la mala dona
quem farà morí.
Bestant las escudellas
una no vaig trencar
ella á bofetadas
me la feu pagar;
ay prou me matalba
sinó per un vehí:
Ay la mala dona
quem farà morí.
Un dia perque la ella
no vaig escumá,
dus dias á jo y aygua
me feu dejuná;
ni á Moreria
tractarian així:
Ay la mala dona
quem farà morí
Un dia perque á taula
vaig beurer primé
ella se agafa
plata del escudellé;
al cap mes torna
sino que vaig fugí:
Ay la mala dona
quem farà morí
Cuant fa lá begada
me fa fer la llenya
com veu mal se fá
ella se mom riu;
tant com ella riu
mo fa plorá á mí
Ay la mala dona
quem farà morí

Cuant paso la farina
si no fas sego
ella la que regona
lo senyor hasté;
no crech que sia dona
sino algún butxí:
Ay la mala dona
quem fara morí
Un dia perque al llit
á son gust no trobi
mallt temps sense camisa
ella mom feu anú;
la gent me cridaban
Frare Caputxí:
Ay la mala dona
quem farà morí.
Segó á las gallinas
ella mom fa donú
per mallts ous que hi haja
mols gosa tocar;
perque ella las palpa
de vespre y matí;
Ay la mala dona
quem farà morí.
Cuant jó la pentino
sino la lligo bé
á la esquena mom tira
la ma del morté;
lo os de la espinada
mel cuyda partí:
Ay la mala dona
quem farà morí.
Cuant vol fer sas feynas
se posa á cridar

perqué s la secreta
muy hi vol baixar,
dihent: de la cuyna
mom fe du lo basí
Ay la mala dona
quem farà morí.
Cuant tenim viranda
non gosa tocar
si ella no men dona
me tinch de mirar,
ella tot an menja
sens darmen bosí:
Ay la mala dona
quem farà morí.
Tant sols carn me dona
que ella ha rosegat
me la fa menjar
com si fos un gat;
mireu puig vosaltres
si aixó sis pot sufrí:
Ay la mala dona
quem farà morí.
¡Oh! fadrins alerta
sino volen casá
no fieu de cap dona
que us enganyará;
semblan uns anyells
y son tot verí:
Ay la mala dona
quem farà morí.
Dihsia qui nos casa
y es queda fadrí:
Ay la mala dona
quem farà morí

Romanç de la cançó de la *Mala dona*, molt cantada pels romançaires vuit-centistes. (Col. de l'autor.)

cantada, els vailets que acompanyaven els romançaires pregonaven la rebaixa amb una cantarella que deia: «Primera, segona i tercera part, deu cèntims.»

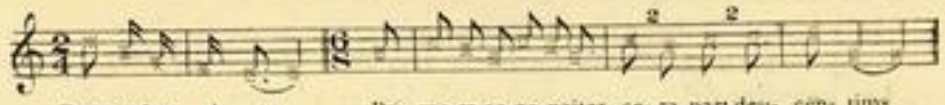

Crit típic de venedor de romanços, recollit per l'autor. Anotació musical del mestre J. Tomàs.

Va dedicar-se a guarir beneitons, maniàtics i boigs, i d'ací ve que hom el tingui per advocat dels pobres boigs i dels qui pateixen de manies.

Sant Joan de Déu és protector de la collita de les patates, i això fa que en alguns indrets sigui anomenat *sant Joan trumfer*.

En les contrades on el conreu de les patates té importància, s'havia celebrat una processó, finida la qual, de retorn al temple, el sacerdot beneïa el sementer de les patates. Un cop enllestida la benedicció, hom anava a sembrar.

DIA 9

Sant Pacià, fill i bisbe de Barcelona: Era tingut per un dels homes més savis del seu temps. Era vidu, i havia tingut un fill tan savi com ell. Va abraçar la religió que era ja força vell.

Sant Pacià, segons una capçalera dels seus goigs. (Col. de l'autor.)

Conta la tradició que on avui s'aixeca l'església dels sants Just i Pastor, de Barcelona, hi havia hagut un temple pagà. Un dia que hi celebraven la festa pagana de les verges havien de fer ofrena, a la divinitat, d'una donzella que havien de sacrificar damunt de l'altar i durant la cerimònia. Segons costum ritual d'aquella gent, van sortejar quina donzella tocaria de sacrificar, i la sort va escollir una jove minyona, filla d'un dels principals magnats, que l'endemà havia de casar-se amb el fill del cònsol romà. Podeu comptar el desesper de la parella en veure que ella havia de morir sense remissió, per tal d'honorar la divinitat. El jove s'oferí per comprar una donzella que es prestés a substituir la seva estimada, i pagar-la a pes d'or, i prometé donar un bou a cadascun dels assistents al temple, per tal que s'avinguessin amb el canvi de donzella que calia sacrificar. L'egoisme de rebre en pac un bou féu transigir a molts, però els més puritans s'hi van negar en rodó

i deien que fer un canvi de donzella fóra ofendre i enganyar la divinitat. Entre els fidels va produir-se un gran avalot i unes grans batusses, que estaven a punt d'acabar malament; però heus aquí que, de sobte, va presentar-se un vell de llarga i blanca barba, que va obrir-se pas entre la multitud i féu avinent que de cap manera no s'havia de matar una donzella per satisfer una divinitat. Les paraules del vell van irritar els fidels: als uns, per por de perdre el bou promès, i als altres, perquè judicaven sacrílegues les seves paraules. Va produir-se gran tumult, i tots tractaven d'arrossegar el vell inoportú, però heus aquí que, quan ningú no s'ho esperava, va esclatar un tro terriblement fort, que va fer desplomar el temple. Passat l'enrenou, el vell i la parella de promesos van trobar-se sols enmig d'una muntanya de runes del temple. Aquell vellet, que era sant Pacià, va beneir i va casar la jove parella, la qual va fer-se cristiana i féu aixecar, damunt de les runes del temple gentílic, l'església dels sants Just i Pastor, on fou enterrat, i on ha estat conservada la seva sepultura fins ara.

Sant Pacià, per una raó d'homonímia, és tingut per advocat de la paciència, i quan algú és víctima de quelcom que demana santa paciència per a resoldre-ho o suportar-ho, sol exclamar amb resignació:

Valga'm sant Pacià,
que és el sant millor que hi ha.

Una paròdia festiva d'aquesta invocació diu així:

Valga'm sant Pacià,
que és el primer sant
que es va afaitar.

Santa Françesca, vídua: La tenien per advocada i per patrona les vídues i les dones grans que no comptaven amb familiars ni costats que les ajudessin i afavorissin. Havia estat molt venerada una imatge d'aquesta santa, de l'església del convent de les monges jerònimes del Pedró.

En tal dia com avui Jesús va obrar el miracle del pa i dels peixos. La gent de mar creu que en aquesta diada els peixos es multipliquen a raó de deu mil per cada un, i que ben aviat es nota la gran multiplicació amb la pesca, que esdevé molt més abundant. La gent que pastava a casa, creia, també, que el pa creixia sensiblement i que amb la farina que es necessita per a fer un senzill panellet, podia pastar-se un pa de dotze lliures. Hom creia, així mateix, que poc menjar allargava molt i que hom podia restar ben satisfet menjant sols una mica. Fou costum dels nostres avis, en tal diada, menjar obligadament peix i pa gairebé de manera exclusiva.

DIA 12

Sant Gregori el Magne: És invocat contra la tisi, els mals de ventre forts o mal masclí.

El vells mestres de dansa reconeixien per patró a sant Gregori. No en sabem el motiu. Tenien llur confraria vinculada al vell convent del Carme i celebraven llurs reunions en la sala capitular d'aquesta comunitat. Els exàmens de passantia els feien al claustre del convent, davant de nombrós públic, que hi acudia per tal d'assistir a una sessió de dansa selecte i per fruir del goig de veure ballar amb tot llur art els dansaires que pretenien passar a mestres de ball.

Sant Gregori el Magne, segons una estampa de la segona meitat del segle XIX. (Col. de l'autor.)

Santa Guideta o Guiborata: Segons la tradició, havia estat majordona i per aquest motiu la tenien per advocada i per patrona les serventes de capellà.

Les fredorades tardanes d'aquests temps solen matar la flor dels arbres fruiters; la fan caure i, en conseqüència, la collita de fruita se'n ressent. El fruit que en resulta més perjudicat és el préssec, i d'ací que el refrany digui:

Sant Gregori palpa els préssecs.

El dia d'avui sol ploure, i el refrany, fent-se'n ressò, aconsella:

Per Sant Bernat
tapa't el cap.

A més a més hom té la pluja d'avui com a molt dolenta per als sembrats.

Pluja per Sant Bernat,
el blat corcat.

El mestre de dansa, segons una auca del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

Referent a l'alçada del sol per aquest temps, en diu la parèmia:

Per Sant Bernat
el sol ja entra pel forat.

DIA 13

A Vallbona d'Igualada es celebra un mercat, molt famós per tota la conca de l'Anoia i per l'alt Penedès. L'ano-

Santa Florentina, segons una capçalera dels seus goigs. (Col. de l'autor.)

menen *el mercat figueter*, perquè, segons el dir popular, antigament els concurrents a ell gairebé no menjaven altra cosa que figues. Vallbona havia gaudit fama per les figues, de les quals es feien grans collites, i que eren de qualitat excepcional.

Hom creu que les noies nascudes el dia d'avui són vanitoses, rampelludes i de mal tractar.

DIA 14

Santa Florentina: La gent vella la invoca contra les picades d'escorçó i d'altres feristeles verinoses i danyoses. Gaudia de molta devoció, en aquest sentit, la imatge de la santa venerada a Canet de Mar, a la qual solia acudir gairebé tota la gent de les comarques del Maresme i del Vallès.

Els goigs en parlen així:

Del pic d'escorçons cruels
i també de pestilència
cureu amb virtut del cel,
alcançant-los d'ell clemència.

DIA 15

Santa Madrona: La tradició diu que era barcelonina. El seu padrastre va restar vidu i va anar-se a establir a Salònica. Allí va tornar-se a casar, i com que la madrastra no estimava a la minyona, Madrona, per sortir de penes, es va posar a servir. La seva mestressa, que era molt fanàtica, va descobrir que la Madrona era cristiana, i, per tal que no pogués anar a missa, la va lligar en un banc i l'apallissà sense compassió. Un àngel baixà del cel, deslligà la minyona i la va menar a l'església. Quan la mestressa se n'adonà, en havent tornat la minyona a casa, la va lligar altra vegada al banc i la bastonejà fins a matar-la.

La tradició conta que els cristians de Salònica anaven a adorar el cos de la santa i que els infidels, per tal de desbaratar-ne el culte, es van vendre el cos a uns mercaders francesos que es proposaren fer-hi negoci. El van comprar per vint-i-nou diners, puix que si n'haguessin pagat trenta, n'haurien donat tant com en altre temps se'n pagaren per Jesús, i van creure que una santa no valia tant com Nostre Senyor. Embarcaren el cos en una nau que anava cap a Marsella i van fer-se a la mar.

Una variant de la tradició diu que el cos de la santa era enviat per un gran magnat de l'Orient a un rei de França que estava molt malalt i no trobava remei en res, i que va creure que potser l'obtenció d'un cos sant li podia tornar la salut.

Quan el vaixell passà per davant de Barcelona, va desencadenar-se un tràngol furiós, que posà la nau en perill. El patró va atracar a la platja de Sant Bertran, just vers l'indret on s'esqueia l'ermita de Sant Fruitós, a la muntanya de Montjuïc. Per tal d'evitar la pèrdua del cos sant, si la nau s'arribava a enfonsar, el van desembarcar i van dipositar-lo en l'esmentada ermita. La maror va amainar aviat i el patró decidí continuar el viatge. Així que el cos de la santa tornà a ésser a bord, va desencadenar-se una altra correntia que posà novament el vaixell en perill i obligà els mariners a desembarcar altra vegada el cos sant. El cas es va repetir tantes vegades com el van embarcar. Aleshores van comprendre que era desig de la santa de restar en la seva ciutat nadiua i que això havia fet enfuriar la mar quan el vaixell va passar per davant de la platja de Barcelona.

Estampa de Santa Madrona. (Col. de l'autor.)

El cos de santa Madrona va restar molts anys a l'ermita de Sant Fruitós. Els barcelonins van retre-li molta devoció, especialment els homes de mar, que la invocaven perquè els ajudés quan passaven treballs i, sobretot, perquè els guardés de negar-se. Del sostre de la vella ermita — que, per raó de contenir el cos de la santa, va perdre el seu primer nom per adoptar el de santa Madrona — en penjaven molts vaixells oferts per la gent de mar com a ex-vots en agraïment d'haver-la salvada de mals trànsits.

Santa Madrona havia estat invocada contra l'eixut. Quan feia temps que no plovia, era organitzada una processó, que, presidida pels Capítols municipal i catedral, sortia de la Seu, deixava la ciutat pel Portal de Sant Antoni i pujava fins a l'ermita de Sant Fruitós. El cos de la santa era portat sota palli, conduït pels consellers. Als moments d'entrar i de sortir de la

ciutat s'engegava el mateix nombre de canonades que es disparava per Corpus en sortir el Santíssim. La processó seguia per tornar a la Seu, on es feia una solemne funció de rogatives, finida la qual era organitzada altra vegada la processó, per conduir el cos sant fins a la seva ermita. El dietari de l'antic Consell dóna nombroses i copioses referències d'aquestes processons. Diverses vegades havia plogut ja, durant el curs de la processó. Una vegada, en arribar el seguici al Pedró, va desfermar-se un aiguat tan fort, que féu el trànsit gairebé impossible. Va produir-se una forta diferència entre les autoritats eclesiàstiques i les civils. La clerecia creia que si la processó i el culte tenien per objecte impetrar de la santa la pluja i aquesta ja havia caigut ben abundosament, no calia celebrar la processó. Les autoritats seglars opinaven que calia celebrar-la en acció de gràcies. Sembla que la discussió fou intensa; un cop finida, però, i així que l'aiguat va minvar, la processó continuà fins a l'ermita.

Cal tenir en compte que, antigament, gairebé tot el Raval es componia d'horts i que també eren molt abundosos pels barris de Sant Pere i del Portal Nou. La població pagesa era molt important i formava un dels nuclis més nombrosos de veïns. Les necessitats de la pagesia eren sentides per tot el veïnat, que s'interessava pel curs dels conreus, perquè en depenia la carestia dels productes agrícoles, els quals constituïen la part més important de l'alimentació d'aleshores.

Els goigs fan referència a aquesta advocació:

I quan, pels nostres pecats,
estan els camps molt eixuts,
per ella tots els sembrats,
d'aigua són socorreguts;
molt més fa del que jo dic
la nostra santa patrona,
que tenim a Montjuïc;
Verge i singular Madrona.

Quan va establir-se a Barcelona l'ordre dels caputxins, abans de construir el convent de la Rambla on avui s'estén la Plaça Reial, van allotjar-se en l'ermita de Sant Fruitós, que va passar a llur jurisdicció. En construir-se el convent, el cos de la santa hi fou portat des de Montjuïc. Fins a l'any 1835, les barcelonines professaven molta devoció a santa Madrona, la qual anaven a venerar a l'església dels caputxins de la Rambla. Era molt corrent, entre elles, d'invocar-la en tota mena de situacions difícils, tant de salut com de ventura, així com era costum que fessin la prometença de fer de pelegrines el dia de la seva festa, si la santa les ajudava en el mal pas en què es trobaven. El dia d'avui, per tant, moltes dones, especialment fadrines, sortien al carrer vestides de pelegrines. Duien ample barret negre, amb una petxina cosida damunt de la part davantera de l'ala, sostinguda enlaire, i aplanada a la copa del barret. Vestien roba llarga i tirada i esclavina a les espatlles, tot negre. Damunt de l'esclavina portaven unes quantes petxines més. Es cenyien el cos amb un cordó ben llarg. Duien a la mà una gaiata alta, amb una carbasseta lligada part d'amunt. Per efecte de la prometença, algunes d'aquestes pelegrines feien durant el dia d'avui set viatges i peregrinacions des de l'església dels caputxins a l'ermita de Sant Fruitós. Aquesta devoció va acabar per constituir una ostentació. Pel goig de vestir diferentment que la resta de l'any o de fer-se veure, les fadrines, especialment, feien prometences pels motius més fútils i trivials.

En feien també perquè les ajudés a trobar casador, i la reclamaven en aquest sentit amb la formuleta

Santa Madrona,
feu-me ésser dona.

El dia d'avui hom veia pelegrines pertot arreu, i el qualificava de *dia de les pelegrines*.

Entre les mares barcelonines fou costum de fer la prometença que el dia d'avui vestirien llurs filletes com la santa, si els concedia el favor que li demanaven. No era freqüent el cas que les dones casades vestissin de pelegrina, i en comptes d'elles, hi vestien llurs nenes. Tractaven d'imitar el vestit de les noies helèniques: túnica llarga de tons clars, un cíngol per cenyidor i una corona de flors al cap. Duien una palma a la mà, en recordança que la santa fou màrtir, i un vaixell de cartó o de fusta, fent al·lusió a la nau que conduí el cos sant a Barcelona.

Les pelegrines de Santa Madrona, segons una auca de les Funcions de Barcelona de la primeria del segle XIX. (Col. de l'autor.)

Es feia una processó que anava des de l'església dels caputxins fins a la vella ermita de Santa Madrona. La relíquia de la santa era portada sota tàlem pels Consellers de la ciutat, per raó d'haver estat anomenada, santa Madrona, copatrona de Barcelona. Concorrien a la processó la majoria de les pelegrines i les noietes vestides de santa, acompanyades de llurs mares, que eren, de fet, les qui havien fet la prometença. Moltes vegades hi anaven més per vanitat que per devoció. Les mares que tenien més d'una noieta en vestien dues i en portaven una a cada costat. Si tenien una nena i un nen, vestien la nena de santa, i el noiet, com més mudat millor. Aquesta processó es va celebrar fins a la crema dels convents.

En ésser destruït el convent dels caputxins, el cos de santa Madrona va passar a la Casa de la Ciutat. Més tard fou portat a l'església de les monges carmelites del carrer de l'Hospital, davant de la Riera Baixa. Després fou dipositat a l'església del barri de la França Xica, que va adoptar el nom de la santa. Darrerament es venerava a l'església de Sant Agustí, de la plaça de la Igualtat, al carrer de l'Hospital.

Segons la tradició, les orenetes van acompanyar el cos de la santa des que es va embarcar a Salònica fins que va arribar a Barcelona. No van abandonar per res el vaixell. A les envistes de la ciutat armaren una cridòria tan

eixordadora, que van confondre i atabalar els mariners. Així van prevenir la santa que passava per davant de Barcelona. I des d'aleshores, cada anyada, el dia d'avui arriben les primeres orenetes, més cridaneres que en cap altre dia de l'any, per tal de recordar llur gesta als barcelonins.

Diu la tradició que aquestes orenetes que visiten Barcelona són descendents d'aquelles que van acompanyar la santa, i que cada any, fidels a una tradició familiar, vénen a visitar-la a la seva ciutat i a fer-li uns dies de companyia. Els nostres avis tenien per segur que era impossible veure una oreneta abans del dia d'avui, per tal com el fet de venir abans hauria constituït com una mena de profanació per part de les orenetes. També tenien observat que mai no passava aquest dia sense que se'n veiessin.

La mainada vigilava amb atenció, a fi de veure la primera oreneta. Així que la veien, cantaven amb joia:

Oreneta, ben arribada,
tu que em portes la berenada.

I corrien a fer-ho saber a llurs mares, per tal que els donessin bon berenar en celebració de l'arribada de les orenetes. La vista de la primera oreneta avançava el berenar del dia de Sant Macià, que s'escau el cinc d'abril, dia fixat pel costum per tornar a berenar, perquè el dia llargueja i comença a fer bona tarda. El refrany diu en aquest sentit:

Per Sant Miquel,
el berenar se'n puja al cel,
i per Sant Macià,
torna a baixar.

Les fadrines casadores creien que el seu futur espòs tindria les característiques del primer home que trobaven o veien després de la primera oreneta.

Les orenetes són missatgeres d'amor i portadores d'aquest, com bé ens diu el refrany:

Orenetes, amoretes.
Casa d'orenetes, casa d'amoretes.

Les fadrines casadores d'abans s'encomanaven a aquesta santa perquè no s'oblidés de fer venir les orenetes i, amb elles, les amoretes i els galants.

Era costum general, en veure la primera oreneta, de posar-se una moneda a la mà i tancar-la tan fort com es pogués. La gent creia que això portava riquesa i que la fortuna estava en relació al valor de la moneda que hom tenia dintre de la mà.

És molt possible que la celebració de la vista de la primera oreneta, que en temps dels nostres avis només era cosa de mainada, en altres èpoques l'haguessin festivada els grans, com fins ara s'ha fet en diversos països. A muntanya hi ha qui encara, en tal avinentesa, s'apressa a comptar diners, cregut que, com més en pugui comptar mentre veu o sent xisclar la primera oreneta, més pròsper i venturós li serà aquell any.

L'espiadimonis, segons la capçalera d'un romanç vuit-centista mallorquí. (Col. de l'autor.)

L'amo de la casa on niaven orenetes, quan se n'adonava per primera vegada, ho feia saber als veïns més immediats i els convidava a pa i beure per celebrar-ho.

Referent a les orenetes i al dia d'avui ens diu el refrany:

Orenetes per Santa Madrona,
l'hivern és fora.
Per Santa Madrona,
canta l'oreneta i l'alosa.

Per Santa Madrona i Sant Ramon,
vénen les orenetes de l'altre món.

Despitat el diable per la gran devoció que la ciutat de Barcelona sentia per la seva copatrona santa Madrona, va decidir un dia minar la muntanya de Montjuïc i tirar-la enlaire i, així, destruir l'ermita dedicada a la santa barcelonina i fer caure tota la runa de la muntanya damunt de la ciutat, per aterrar-la. A fi de portar a terme aquesta empresa, va decidir reunir en un moment determinat tota la legió de dimoniots que tenia escampats ençà i enllà del món. Va cridar els espiadimonis, que aleshores eren grossos com les àguiles i volaven tan de pressa com el vent, i els va encarregar que anessin a cercar tota la dimoniada. Reunits tots els diables a les antigues hortes de Sant Bertran, van començar a obrir una llarga i ampla mina, per tal d'engegar enlaire la muntanya, però heus aquí que santa Madrona va sortir de l'ermita, va fer el senyal de la creu i tot els diables van fugir corrent, amb la cua entre cames, i van abandonar l'obra i les eines. Santa Madrona va convertir els espiadimonis en els petits insectes que avui coneixem, per tal

que mai més el dimoni no els volgués fer servir de cavalls, i els va encarregar la missió d'investigar durant tot l'any els actes que en honor i glòria de Nostre Senyor complien els barcelonins, a fi que ho anessin a explicar al dimoni i el fessin desesperar de ràbia. I és des d'aleshores que les libèl·lules, que s'anomenaven *senyors* com encara els diuen en alguns punts, van anomenar-se *cavallets del dimoni* i *espiadimonis*. Agraïts aquests insectes per l'alliberació del poder demoníac, de la qual eren deutors a santa Madrona, cada any acudien a visitar-la, a retre-li homenatge i a donar-li gràcies. Mentre l'ermita va subsistir, allí anaven a visitar-la; però, quan el cos de la santa fou traslladat a l'església dels pares caputxins, els espiadimonis l'anaven a veure a l'església que aquesta comunitat tenia a la Rambla, on avui s'escau la Plaça Reial. Entraven i sortien de la ciutat a grans vols, que formaven com una processó, i passaven por la Porta de Santa Madrona, que per aquesta circumstància fou també dita popularment *dels espiadimonis*. La visita s'efectuava durant els mesos d'agost i setembre, i aleshores gairebé tots els dies que feia bo els espiadimonis celebraven llur processó.

La llevadora que ve d'assistir una partera acompanyada pel marit que li fa llum, segons una capçalera de ventall del primer terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

Una entremaliadura de la mainada del nostre temps, quan érem nois, consistia a anar a caçar espiadimonis en la part baixa del Paral·lel i els paratges coneguts avui amb el nom de «La Terra Negra», seguranment com una reminiscència de quan aquell indret estava ocupat per les hortes de Sant Bertran i creuat per nombrosos reguerots, on es criaven i peixien espiadimonis.

També recordem, d'aleshores, un forat de la muntanya de Montjuïc, conegut amb la denominació de *cau del diable*, que era, seguranment, la resta de la mina oberta per tirar enlaire la muntanya. No podem precisar l'indret de la muntanya on s'esqueia el tal cau.

Conta la tradició que quan aixecaven el campanar del poble de Seva, a la Plana de Vic i al peu de la serralada del Montseny pel costat de tramuntana, es trobaven que no el podien acabar perquè els faltava una pedra. Sabedora del cas, santa Madrona decidí portar-hi la pedra que hi mancava, i

se'n carregà al cap una d'enorme, que pesava unes quantes tones. Però heus aquí que, en passar per Aiguafreda de Dalt, va saber que el campanar ja estava llest, i decidí no traginar més aquella mola de pedra i la deixà caure al mateix punt en què es trobava, on encara es conserva i tothom la coneix per la *Pedra de Santa Madrona*. En record d'aquesta feta, davant mateix de la pedra va aixecar-se una ermiteta, dedicada a aquesta santa. En tal dia com avui s'hi celebrava un aplec. La gent ballava i feia gresca vora del gran megalit. A desgrat de les recerques efectuades, no ens ha estat possible de precisar si es feia un ball concretament al seu voltant com passava amb algun altre monument prehistòric.

Santa Madrona és l'advocada de les llevadores i de les parteres. Aquestes les guarda dels perills propis del sobrepart.

Les minyones de servei s'havien encomanat a santa Madrona en record d'haver-ho estat també, segons veu de la tradició.

Els nostres avis avui encetaven les botifarres del porc mort pel desembre:

La botifarra més bona,
encetada per Santa Madrona.

La bona botifarra
a mig març vol ésser encetada.

Les botifarres per a encetar aquest mes són les del porc mort pel desembre o, tot al més, a primeries del gener, perquè:

El porc mort pel febrer,
no sala bé.

Sant Ramon, abat, fill de la noble família Serra, de Barcelona, i fundador de l'ordre militar i cavalleresca de Calatrava, de la qual va ésser el primer Mestre. Fou baró de grans virtuts, que sabé harmonitzar bé l'exercici de les armes amb el servei de la Creu.

Sant Ramon Abat, segons una estampa vuit-centista. (Col. de l'autor.)

Sant Benigne, màrtir: L'havien venerat els tintorers, perquè havia estat d'aquest ofici. Se'n conta la mateixa tradició general dels sants tintorers; o sia que per tenyir sucava la roba dins d'una galleda d'aigua clara, i, en treure-la, tenia el color que ell desitjava.

Segons una altra tradició, aquest sant era bataner, i per això el tenien per patró els del mateix ofici. A Barcelona, els vells nocs i batans que batanaven els teixits de llana i la feien espessa i l'allisaven de pèls, estaven establerts a la vora del Rec, car els nocs eren moguts per la força de l'aigua: d'on, que hom els anomenés també *molins de drap*. La majo-

ria dels vells edificis dels carrers d'En Tantarantana i d'En Vermell eren molins de diverses menes, per bé que no fariners. No sabem que aquest sant fos venerat a casa nostra. Si ho era, probablement degué ésser-ho al vell convent de Sant Agustí, que va donar nom a la plaça encara avui així anomenada, la qual, amb tota probabilitat, devia ésser la preferida pels bataners, de la mateixa manera que ho era pels blanquers que tenien les adoberies establertes a la vora del Rec.

Sant Zacarias, segons una capçalera dels seus goigs. (Col. de l'autor.)

Sant Zacarias: El tenien per advocat els rellotgers, que, com a treballadors del metall, pertanyien a la gran confraria de sant Eloi, però que, privadament, veneraven sant Zacarias, perquè, segons la tradició, així es deia el qui va inventar els rellotges mecànics. Els rellotgers adoraven també la Mare de Déu de la Mercè, advocada de les hores.

Pocs eren, temps enllà, els rellotgers que tenien botiga. Practicaven el mercadatge ambulant i pregonaven llur pas amb un crit típic.

El rellotger ambulant rossellonès, segons una auca de baladrers de la primeria del segle XIX. (Col. de l'autor.)

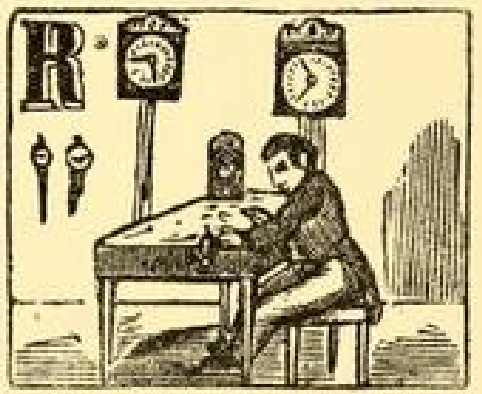

El rellotger, segons una auca valenciana de baladrers i oficis. (Col. de l'autor.)

Referent al dia d'avui, ens diu el refrany:

Per Santa Madrona
la botifarra i la llonganissa
comença a ésser bona.

Per Santa Madrona
el cep borrona.

DIA 17

Sant Josep d'Erimatea: Fou el qui va desclavar Jesús de la creu i el va enterrar dins d'un hort del darrera de casa seva. Per aquest motiu, el tenien per advocat els enterramorts, els bagulaires, els qui portaven els morts al fossar i totes les altres gents que, com fos, intervenien en el soterrament dels difunts.

Sant Josep d'Erimatea, segons una estampa vuit-centista. (Col. de l'autor.)

DIA 18

El beat Salvador d'Horta: Era fill de Brunyola, població propera a Santa Coloma de Farners. Els seus pares, per pobres, van fer d'hospitalers a Santa Coloma, i van haver de posar el noiet Salvador, quan només tenia sis anys, de pastor d'ovelles, i conta la tradició que, sense haver sentit mai tocar el flabiol, el sonava tan bé, que, en oir-lo, fins les ovelles ballaven.

Enterramorts lamentant-se de la introducció dels cotxes funeraris, segons una capçalera de ventall del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

Els pares de sant Salvador eren, com hem dit, molt pobres; no el podien mantenir i, per tal que es guanyés millor la vida, el van posar d'aprenent de sabater. Els amos de la botiga havien fet una promesa a la Mare de Déu de Montserrat. Quan van anar-la a complir, van deixar l'aprenentet sol a la botiga. Al cap de poca estona es presentà un captaire, que anava descalç i demanà una almoina. El santet li va donar el millor parell de sa-

bates de la botiga. Va córrer la veu entre els pobres i molt poc després ja n'hi havia davant de la sabateria una llarga corrua; tant és així, que molt aviat no va quedar ni un parell de sabates. Un veí, alarmat per la generositat de l'aprenent, va enviar a corre-cuita avis del que passava als amos del minyó, els quals tot seguit van tornar i van increpar durament l'aprenent per la seva conducta, però el minyó va obrir el calaix del taulell i els va mostrar com hi havia, doblada, la quantitat que pujaven tots el parells de sabates donats en almoina. Els colonins diuen que el cas va passar al carrer de l'Hospital de Santa Coloma de Farners, i els barcelonins contaven que succeí al carrer de la Bòria, de Barcelona.

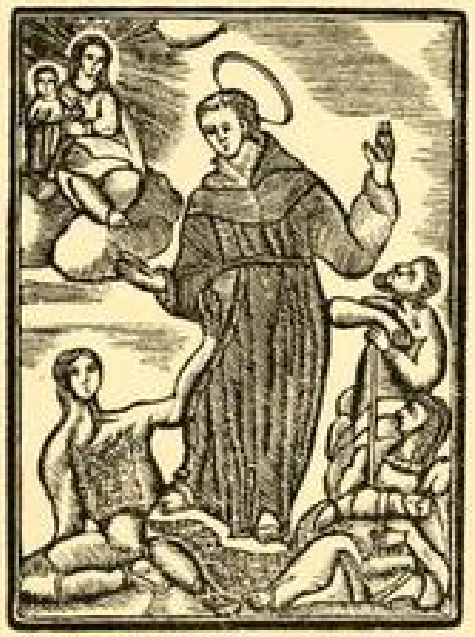

El beat Salvador d'Horta, segons una capçalera dels seus goigs. (Col. de l'autor.)

Durant la seva estada a Barcelona, vivia en un casinyot del barri de Sant Pere, on l'anaven a visitar cada dia una gran quantitat d'ocells, i puix que posseïa el do d'entendre llur llenguatge i de saber-lo parlar, tenia amb ells llargues enraonadisses. Molts dels ocellets, per estar més a la vora del seu mestre i amic, niaven en el campanar del monestir de Sant Pere, el qual, d'aquesta circumstància, prengué el qualificatiu de *Torre dels Pardals*, així com el carrer on vivia el sant rebé el nom de *Carrer dels Ocells*, per la gran abundor de moixonets que sempre hi havia.

Sant Salvador era molt amic dels pescadors i dels mariners i sempre es passejava per la riba. Un dia, uns pescadors, desesperats perquè feia molts dies que la pesca els anava malament, li van prometre el peix més gros que pesquessin, si tenien ventura en la pesca. El sant va beneir la barca i aquell dia van pescar a desdir. A l'hora de treure la barca, el sant es va deixar caure a la riba i els pescadors li van fer present d'un peix, però no del més gros, com li havien promès, car els va doldre de tan bonic que era. El sant prengué el peix i se'n va anar. Però heus aquí que encara no havia fet dues passes, que tot el peix va saltar de la barca i se'n va tornar a mar, i els pescadors es van trobar sense un peix. Desesperats, van reclamar l'ajut de sant Salvador, el qual es limità a contestar: «Les prometeuces s'han de complir.»

Un matrimoni basc tenien una filleta muda. Sabedors de la gran virtut miraclera de sant Salvador, li van portar perquè la guarís. El sant es limità a beneir-la i la nena al moment va rompre a parlar. L'alegria dels pares fou sense límits. Quan ja feia bona cosa de temps que caminaven cap a la seva terra, s'adonaren que no entenien una paraula del que deia la noieta

i, tot alarmats, van tornar a veure el sant, el qual els va dir que la nena parlava en català, per tal com es trobava a Catalunya, però que així que fes només una passa fora de Catalunya, parlaria en basc com els seus pares. I així s'esdevingué.

La cuinera, segons la portadella d'un llibre popular de cuina del segon terç del segle XIX. (Bibl. de l'autor.)

Per raó d'aquest miracle, els muts el tenen per patró.

Un dia d'estiu molt calorós, que sant Salvador d'Horta i el beat Dalmau Muner anaven de camí, la set els abrusava i no trobaven una gota d'aigua per remei. Retut de set i de fatiga, en passar per un paratge molt eixut i molt feréstec entre les Mallorquines i Santa Coloma de Farners, el beat Dalmau va caure a terra, sense delit per a fer ni una passa més. Sant Salvador va tocar una penya viva amb el palmell de la mà i al moment va brollar un raig d'aigua fresca i cristallina, que va apagar-los la set i els va retornar. La font subsisteix encara, enmig d'aquell paratge agre i esquerp, i és denominada font de *Sant Salvador*. Hi ha una variant que diu que féu brollar aquesta font quan, d'infant, feia de pastor, un dia que se sentia ofegat per la set i no tenia ni una gota d'aigua al seu abast.

Vora de Còdol Dret, en el terme de Roda de Ter, hi ha una altra font també de *Sant Salvador*, de la qual es conta la mateixa tradició. En record del miracle, allí a la vora fou aixecada una capelleta, dedicada a aquest beat.

Per la contrada de la Selva, els malalts de la vista van a rentar-se els ulls a la font de Sant Salvador, l'aigua de la qual hom creu que guareix també d'altres mals. Conta la tradició que un any, per la diada de Sant Salvador, tres forasters que havien acudit a la població per assistir a les festes

es van burlar de la fe i de la devoció que aquell veïnat sent per sant Salvador: van fer veure que no hi veien i van acudir a rentar-se els ulls per simular que el sant obrava un miracle i els tornava la vista. Fou el cas que després d'haver-se rentat enmig de gran gresca i xirinola, van trobar-se que no hi veien i que el sant els havia castigat fent-los tornar orbs de debò.

El cuiner, segons una auca del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

Quan vivia al convent de Jesús, dels afores de Barcelona, s'esdevingué que, un dia que havien de visitar el convent uns alts personatges i que s'havia de fer un àpat, tan gran per la importància dels plats que hom pensava cuinar com pel gran nombre de comensals, es va escaure que, la nit abans, el pare cuiner va posar-se malalt, i restà mancat d'ànim per a entrar a la cuina. Naturalment, féu comunicar el seu estat al pare prior, per tal que aquest prengués les mesures necessàries. El cas era greu, car en tota la comunitat no hi havia ningú capacitat per a substituir el germà malalt. El prior féu cridar el pare Salvador i li exposà el cas, alhora que li encarregà que anés

Dependent de comerç, segons una capçalera d'un ventall de la segona meitat del segle XIX. (Col. de l'autor.)

a la cuina i que amb l'ajut i indicacions del germà cuiner mirés de salvar la comunitat del compromís en què es trobava. El germà Salvador prometé complir; sortí de la cella prioral, i seguí fent com cada dia, sense ni acostar-se a la cuina. El temps passava i el cuiner estava tot ansiós, perquè ningú no li havia anat a cercar la clau de la cuina i, per tant, ningú no s'havia fet càrrec dels treballs culinaris. No podia cridar novament l'atenció del prior, car aquest estava molt enfeinat a atendre les visites. El prior no les tenia totes, puix que veia el germà Salvador trafiquejar per ací i per allà sense mostrar cap mena de preocupació per l'àpat. Tota la comunitat estava anguniosa a desdir. La cuina seguia tancada i barrada i per dintre se sentia gran renou de calderes, remor de freginats i l'espetegar d'un foc com un infern. Ningú no s'explicava què passava a la cuina ni com acabaria tot allò. Arribada l'hora del dinar, la taula va comparèixer parada amb un devessall de servei i gran varietat de menjars molt suculents, tant, que mai cap dels presents no n'havia assaborit de tan bons. El pare Salvador havia obrat un dels seus miracles; havia preparat un dinar, gran en qualitat i en quantitat, sense ni tan sols acostar-se a la cuina. Per això és que els cuiners tenen per patró, entre altres sants, el beat Salvador.

Sant Feliu de Barcelona, segons una estampa vuit-centista. (Col. de l'autor.)

L'havien venerat els aprenents i els dependents de botiga que només venien i no es dedicaven a cap ofici manual, en record del fet que, quan fou aprenent de sabater, no feia sabates i era únicament aprenent de la sabateria.

Celebra la seva festa major la vila de Santa Coloma de Farners. Havia estat costum enramar les façanes de les cases, i es feia l'anomenada *crema del pi*. Davant de cada casa plantaven un pi el matí de la vigília, i hi restava tot el dia. Antigament, la fadrinalla, aplegada en petits cors, voltava la població i feia una cantada davant de cada arbre. Fa molt de temps que aquest detall es va perdre, com també s'ha perdut el de plantar el pi. Darrerament, la festa es limitava a encendre branques de pi i a voltar els carrers amb les branques enceses. El costum havia estat tan estès, que eren ben poques les persones que no sortien al carrer amb la seva branca encesa i no es lliuraven a fer una mena de cercavila. La crema del pi feia un efecte fantàstic, per raó del gran nombre de petites fogueres ambulants que omplien tota la població i del gran guspireig que produïen, omplint l'espai d'espurnes

i de claror. És permès d'anar al bosc a cercar l'arbre, que els amos deixen collir sense protesta, per tal de poder fer la foguera.

Sant Feliu: Fill de Barcelona; fou mestre i preceptor de santa Eulàlia i el qui va iniciar-la en el cristianisme. Va presenciar el martiri i sacrifici de la seva deixebla i, moments abans d'ella expirar, li dirigí unes paraules d'encoratjament i de condol, que la màrtir contestà amb un somriure, i d'aci ve que es diu que santa Eulàlia morí amb el somriure als llavis. Consumat el sacrifici, sant Feliu recollí el cos de la santa i curà del seu enterrament, en un punt ben amagat perquè la seva sepultura no fos profanada.

L'arcàngel Gabriel, segons uns goigs. (Col. de l'autor.)

Segons tradició, va escriure la història de santa Eulàlia i per ell se saben detalls i circumstàncies del seu martiri.

L'arcàngel sant Gabriel: Era invocat pels familiars dels mariners i dels viatgers en general, per tal que els fes arribar bones noves de les persones estimades. Hom el té, correntment, per advocat de les bones noves. També el reclamen els caminants i vianants, perquè els doni bon camí i puguin arribar al fi de llur viatge amb salut i amb tota felicitat.

Les mares el consideren com a protector dels infants, sobretot quan es troben separats del recer maternal. Era costum de les nostres àvies, sobretot les que tenien fills o néts, dir cada dia, en llevar-se, una oració a l'arcàngel sant Gabriel perquè guardés i protegís els infants i la gent jove de la família.

També li demanaven protecció els coixos, els manxols, els cecs i la gent tolida en general.

DIA 19

Sant Josep: El sant patriarca, pare putatiu de Jesús, durant molt de temps va restar semioblidat per l'Església occidental, que no li va concedir la importància que mereix atesa la seva categoria. La seva devoció no va adquirir una certa importància fins al segle XIII. Això fa que no es trobi, es pot dir, cap llegenda ni tradició del sant pare de Jesús i que la veu popular el tingui desconsiderat. Malgrat el secular oblit envers el sant patriarca, avui a casa nostra és el més escollit per patró, i el seu nom, tant entre els homes com entre les dones, és el més estès. El proverbi ens diu:

De Joseps, Joans i ases
n'hi ha per totes les cases.

L'ofici de fuster el té per patró des del segle XVI. Abans, els nostres fusters havien venerat sant Joan per una causa circumstancial. Els vells conse-

El Patriarca Sant Josep, segons una estampa set-centista. (Col. de l'autor.)

llers consideraven perillós l'ofici de fuster, per la combustibilitat de la fusta. En llur afany de vetllar pel bé del comú i per tal d'evitar la possibilitat de calar foc, obligaven els fusters a treballar a la platja, vora de mar i en despoblat. Els nostres fusters havien tingut llurs obradors a la platja que s'estenia

on actualment s'escau el passeig del davant de l'estació de França, vora de l'antic convent de les monges de Santa Clara, que s'aixecava, si fa no fa, vers on avui hi ha l'entrada del Parc de la Ciutadella. Per raó de veïnatge, el

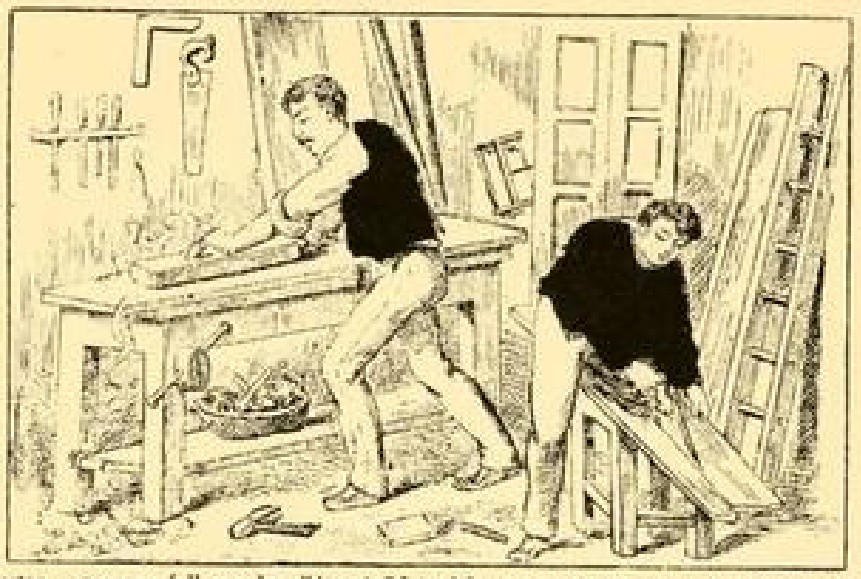

El fuster, segons un full popular d'Arts i Oficis del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

gremi dels fusters celebrava les reunions en la sala abacial de la comunitat, en la qual hi havia una imatge de sant Joan, com hi podia haver la de qualsevol altre sant. Atès que el Precursor assistia a llurs deliberacions, el van escollir per patró. Més tard van creure que fóra més adient de posar-se sota el

El fuster, segons una auca set-centista d'Arts i Oficis. (Col. de l'autor.)

El fuster, segons una auca valenciana d'Arts i Oficis. (Col. de l'autor.)

patrocini de sant Josep, que havia estat fuster, i van adoptar-lo per advocat. Els fusters havien venerat també sant Paulí i sant Sisí, germans màrtirs del

llogarret gironí de la Pera, que havien estat fusters i que, junt amb dos germans més, mestres de cases, foren martiritzats a Girona, perquè es van negar a treballar en la construcció d'un temple gentilic.

El gremi dels fusters tenia un altar propi a la Catedral. Fins a les darreries del segle passat, conservaren com a reliquia un ribot que, segons la

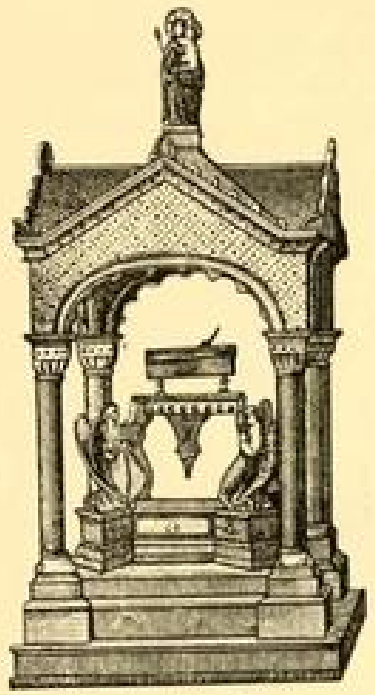

Relíquia del ribot de Sant Josep que es venerava a la Seu de Barcelona, segons una capçalera del seus goigs. (Col. de l'autor.)

Estampeta del sant patró que fins a mitjans del segle XIX empraven les confraries i gremis com acreditatiu d'haver satisfet la quota. (Col. de l'autor.)

tradició, havia pertangut a sant Josep. Aquest ribot fou exposat a la veneració pública, fins que el bisbe Català la va privar.

Cada any els fusters celebraven una solemne funció religiosa. A la capella, exposaven la senyera gremial, que era una de les millors de la ciutat. Repartien flors i dolços a les senyores convidades i panets beneïts a tots els concurrents. Fa molt pocs anys que encara repartien llonguets. Després de la funció religiosa, s'organitzava una processó, presidida per la senyera, que voltava el claustre i l'interior de la Catedral. Antigament hi era portada la relíquia del ribot del sant patriarca. Durant la funció no podien anar davant del presbiteri els qui no tenien una invitació especial.

Temps era temps, els gremis, germandats i confraries, per acreditar el cobrament de les quotes de llurs afiliats, no lliuraven, com avui, un rebut prosaic i eixut, com un simple document protocolari i burocràtic: donaven una estampeta del sant patró de l'organisme, gairebé sempre sense cap escrit, i a voltes, amb el nom del confrare, manuscrit pel manyella o cobrador. Cada

any hom alterava el color del decorat de l'estampeta. La tinença o presentació del convenient nombre d'estampetes acreditava que hom estava al corrent de pagament. Era costum d'enganxar a la paret de les botigues i dels obradors les estampes percebudes a tall de rebuts. I hom procurava tenir-ne com més millor a la vista, perquè llur nombre i la diversitat dels colors acreditaven els anys d'existència de l'establiment. Aquest costum fa anys que ha caigut en desús. Els fusters foren els qui van conservar-lo més temps.

El dia d'avui no fou festiu fins a l'any 1890, que va decretar-ho el papa Lleó XIII. Això no obstant, des de temps molt antics era tingut per mitja festa i hi havia molts obradors que en tal diada no treballaven.

La fira de matons, segons una anca de les Funcions de Barcelona de la primeria del segle XIX. (Col. de l'autor.)

El dia d'avui era tingut com una clariana dins de la Quaresma, i hom trencava el cru rigorisme d'aquest període.

Una de les notes típiques d'avui era la pastisseria casolana feta a base de llet, sobretot matons i crema.

A la primeria del segle passat s'havien posat parades de matons en diversos indrets de la ciutat, mig a tall de fira, per l'estil de com avui es posen parades de coques per la revetlla de Sant Joan i de Sant Pere. Els rodolins de les auques de costums de Barcelona estampades aleshores representen el dia d'avui per una parada de matons.

És probable que la circumstància que la pastisseria típica de la festa d'avui es faci obligadament a base de llet, no sigui arbitrària. Vers aquest moment de l'any la llet comença a abundar per haver vedellat les vaques i xaiat les ovelles. La crema i els matons poden recordar ofrenes primicials de llet tendre dedicades a velles divinitats esborrades pel cristianisme, tornades algunes d'elles en Mares de Déu, entre les quals semblen presentar-ne traces les imatges muntanyenques advocades de la llet, venerades en terres de pastures i de ramats, entre d'altres la de Montgrony a Gombreny, i les de la Llet al Castell de Meià, a Sant Llorenç de Bagà i a la Pobla de Claramunt.

Quant al menjar, hi havia hagut costums especials. Per esmorzar, hom deixava de sucar la xocolata amb «mitges cuernes», mena de pastís fullat en forma de mitja lluna, propi del temps de fred. Avui s'inaugurava, en canvi, la temporada estival en aquest aspecte, i sucava, en la xocolata, secalls, ensaïmades o melindros. Al migdia, era obligat dinar a tres quarts d'una, a base d'una bona olla de les «quatre ordres mendicants», és a dir, amb carn de vedella, de moltó, de porc i de gallina, i una bona pilota. En comptes de les acostumades col i patata, hi havia cigrons i api. Per a sopa, eren obligats els macarrons. Després, pollastre amb salsa. Hom menjava

La moda del mirinyac, segons una capçalera de ventall. (Col. de l'autor.)

La moda del mirinyac, segons una capçalera de ventall. (Col. de l'autor.)

La moda del mirinyac, segons una capçalera de ventall. (Col. de l'autor.)

també olives i anxoves. Per a tercer plat, llom o botifarra fregits, i torrades. Les postres de rigor consistien en el mató, dit de sant Josep, guarnit amb flors de paper. Hi havia qui creia que havien d'ésser precisament blanques i altres opinaven que justament calia que fossin ben variades de color. Hom no podia menjar ni fruita seca ni taronges, com a postres que solien ésser dels altres dies. Hom bevia vi bo de la Costa. El de Calella era el preferit. Els homes prenien cafè: les dones, no.

Les nostres àvies per Sant Josep estrenaven els mirinyacs que tant tipisme van donar a la moda femenina del 1860 al 1870 i que tant camp van oferir a la caricatura i a la literatura festiva de canya i cordill, de la qual es va originar una graciosa imatgeria. Hi havia sastres que pretenien fer calces dotades de la virtut de no poder-se-les posar cap dona. Alguns mantegaires de Santa Maria feien gala de vendre calces d'aquesta mena i ostentaven en les façanes de llurs botigues quadros pintats d'una manera tosca i bàrbara a tall de

La moda del mirinyac, segons una capçalera de ventall. (Col. de l'autor.)

La moda del mirinyac, segons una capçalera de ventall. (Col. de l'autor.)

Tertúlia familiar, segons una capçalera de ventall del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

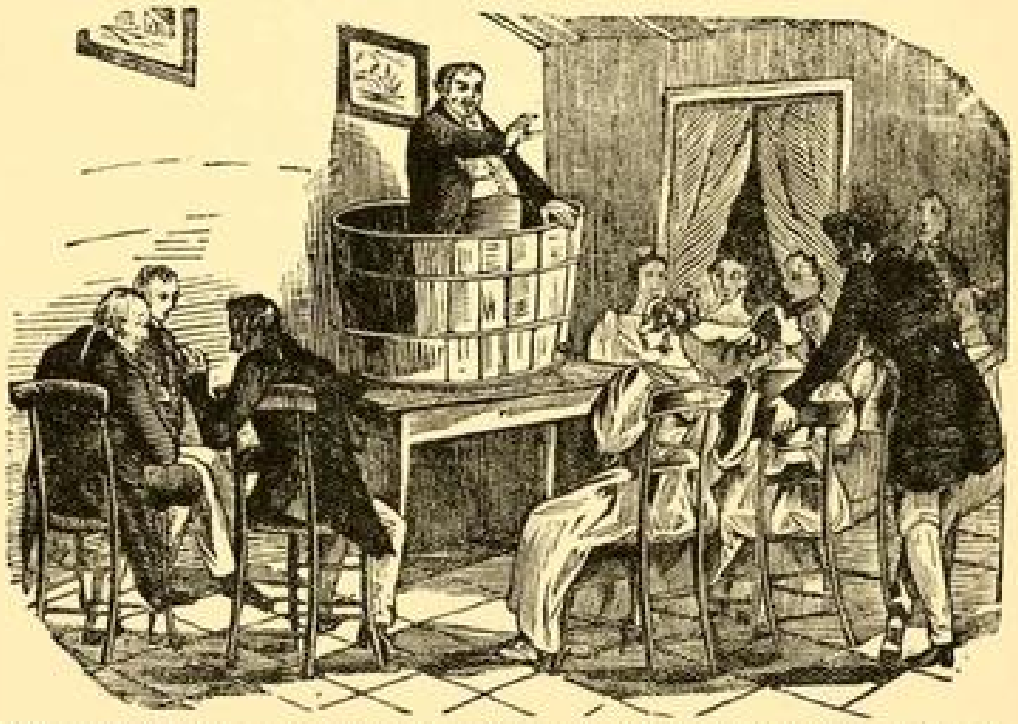

Tertúlia familiar, segons una capçalera de ventall del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

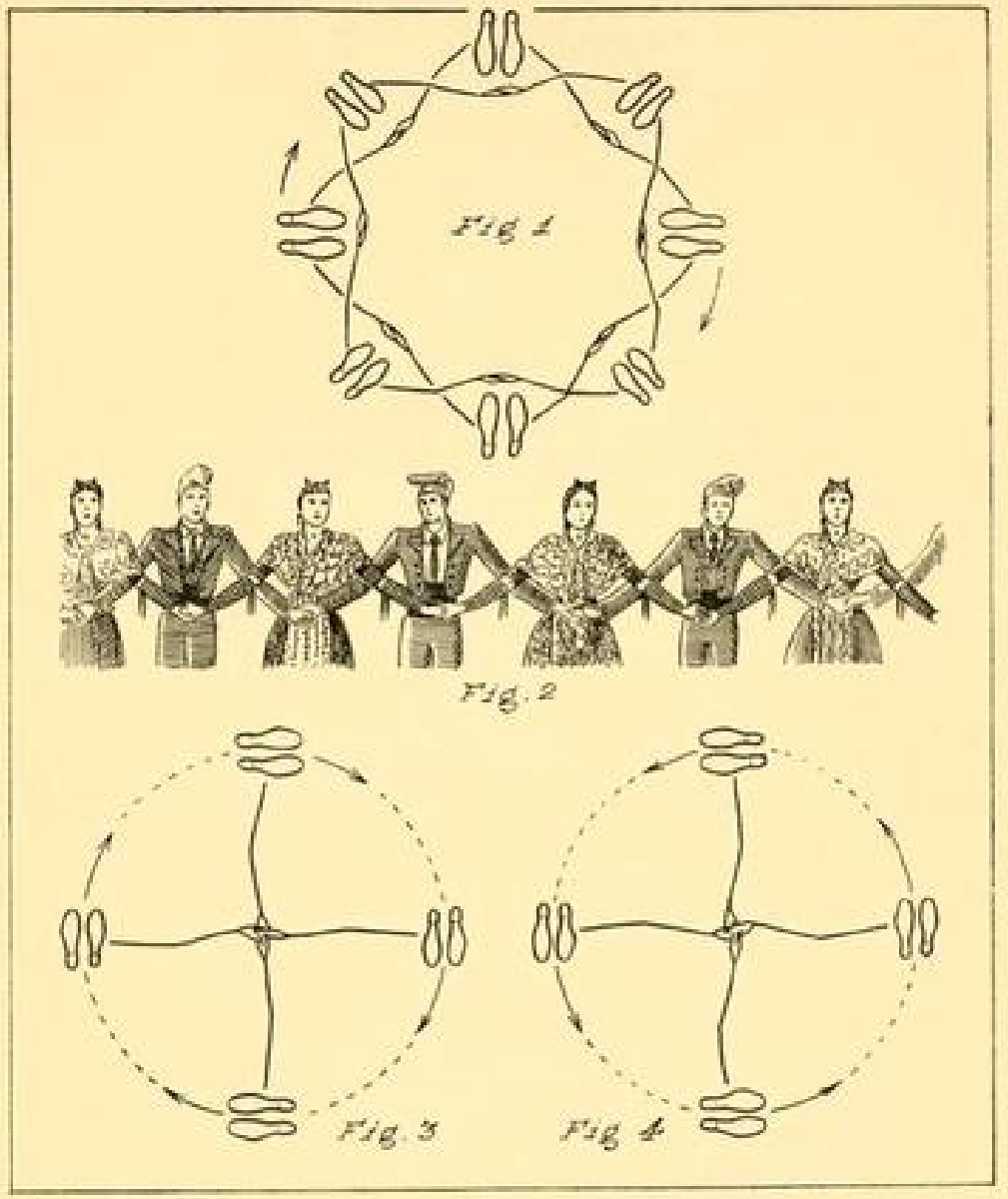

Gràfics i figures de la *Contradansa*, popular arreu del país. Recollida per l'autor.
Vegeu l'explicació dels gràfics en la pàgina 957.

retaulò que figurava escenes adients al cas, generalment un matrimoni com estiraven unes calces, un per cada cap.

Al vespre, els homes despreocupats anaven al teatre. Les dones, perquè tenien per pecat anar-hi, es quedaven a casa a resar i a fer penitència, per tal de salvar els familiars que havien anat a divertir-se.

La gent es reunia en les tertúlies acostumades i es lliurava una mica a l'alegria. Es ballaven un parell de contradanses — que llavors eren conside-

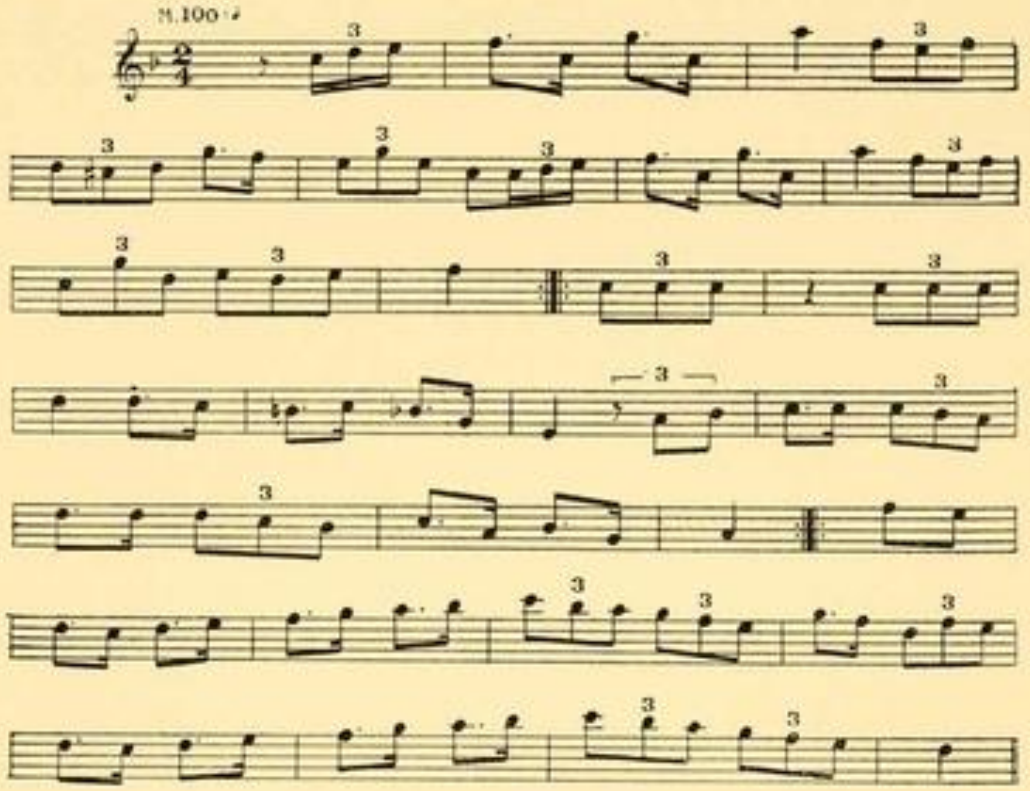

Melodia de la *Contradanse.*

rades com el ball més honest i alhora el més distingit i senyor —, tocades obligadament amb piano. Hom hauria tingut per sacrileg i per un pecat el fet de servir-se d'altra música.

Per tal que l'estampa de la Quaresma, estampa que penjava del sostre del menjador, no fos testimoni de les llicències que hom es prenia, fou costum de despenjar-la i ben amagar-la, a fi que no pogués veure res, ni sentir la música ni la cridòria.

Després del ball, hom feia una mica de funció a base del típic teatre casolà de Quaresma, del qual parlem amb més extensió en tractar d'aquest període. En el teatre de ninots, hom posava en escena *El patriarca José* o *el Redentor del desierto.* Amb ombres xineses, la representació típica d'avui era *El domador de fieras;* constituïa una obra de gran lluïment per al qui parlava, com si fos el domador, perquè era l'únic que enraonava i que havia de portar, per tant, tot el pes de l'obreta. Hom feia desfilar per l'escena, lluminosa, un seguit de bestioles, de les quals el domador explicava les particularitats i les característiques. Les bèsties grinyolaven a desdir, i la imitació de llurs veus i de llurs crits donava lloc a la broma i a la bullícia, tolerades en tal diada com avui, però que en qualsevol altre dia haurien semblat massa profanes. Els menadors d'ombres que es tenien per prou hàbils presentaven les feres en escena durant tota la representació, simulant que hom les tenia

dintre una gàbia i que el domador les n'anava traient l'una darrera l'altra per fer-les actuar i exhibir-les. La gràcia dels ombristes consistia a fer bellugar les feres contínuament, cada una amb el moviment que li era propi, mentre durava la comèdia.

Molta gent, en havent dinat, anaven, tot caminant, fins a Pedralbes, per prendre el sol, que encara fa bo de prendre, i per berenar a ca la Serafina,

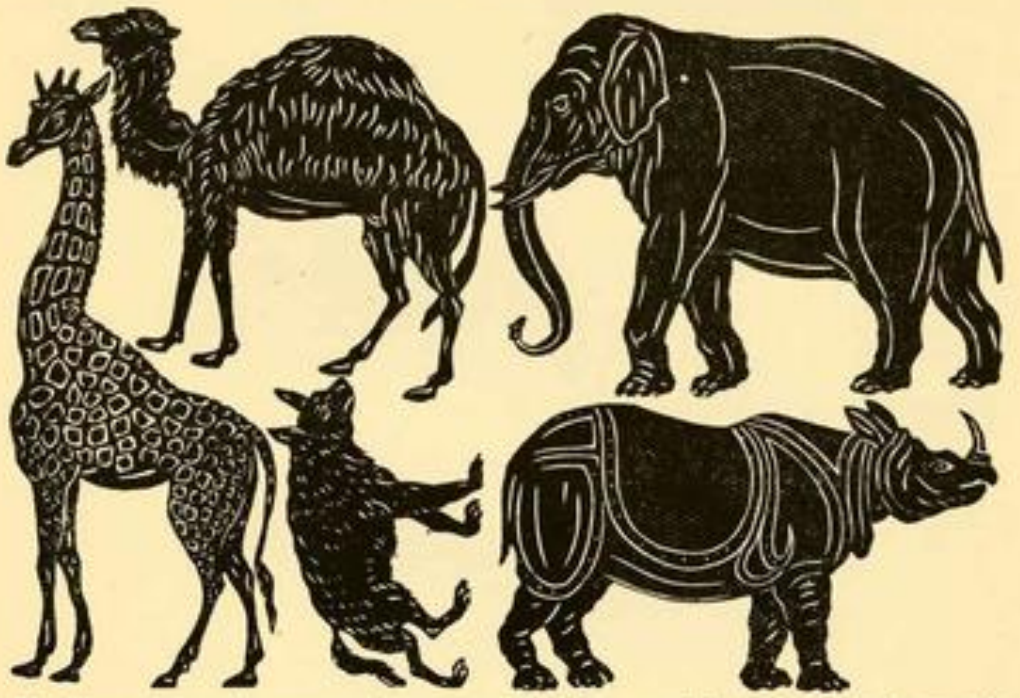

Full d'imatgeria popular estampat el segon terç del segle XIX amb les figures emprades per a la representació de l'obra *El domador de fieras* del teatre d'ombres xineses. (Col. de l'autor.)

és a dir, en un berenador immediat al vell convent, que gaudia de fama de fer uns matons de sabor tan excellent com excepcional. Els matons, que tanta anomenada van donar al monestir de Pedralbes, són d'introducció relativament moderna en aquella comunitat. Els feia una monja barcelonina, anomenada Antònia Carrió, filla d'un hortolà de l'Hort d'en Murlà, que s'estenia al costat del vell monestir de Sant Agustí entre els carrers de l'Hospital i de Sant Pau, on avui s'obre el carrer de Mendizàbal. Aquesta monja, que era, com ja es comprèn, molt bona rebostera, va trobar una fórmula especial per a donar als matons el sabor exquisit que els va fer populars. Va professar a les primeries del segle passat. Per tal d'afavorir l'hortolà del convent i de donar-li mitjans per a guanyar-se la vida, la susdita monja li va revelar el secret. Un fill de l'hortolà va dedicar-se a fer matons, la qualitat dels quals molt aviat es va estendre per la ciutat, i no en feia prou per a la gent que li'n demanava. Al cap d'un temps, aquest minyó va casar-se amb una donzella anomenada Serafina, i van establir-se en una casa propera al monestir, on van dedicar-se a fer matons i que no va trigar a adquirir fama, com tam-

poc no va trigar a anar-hi a fer berenades i a menjar matons la gent més gormanda d'aleshores.

Al segon terç del segle passat i com una extensió del Carnestoltes, va estilar-se, alguns anys, organitzar ball públic el primer diumenge de la Quaresma, i quan no es feia en tal dia, és que havia estat traslladat a la diada d'avui.

Vers l'any 1845, fou introduït el costum de celebrar, en aquest dia, balls de disfresses, qualificats de pinyata, terme manllevat a l'italià; perquè sembla que el mateix costum, si no en essència, en detall, fou pres d'Itàlia. En el centre de la sala on se celebrava el ball, es posava, penjada enlaire, una pinya de cartó o d'altre material d'artifici, molt grossa; o més ben dit, una capsa en forma de pinya. De la pinya en sortien, en gran nombre, cintes de colors diferents, que, en estirar-les, es trencaven. N'hi havia una, però, que solia ésser més llarga i resistent que les altres i que posava en joc un ressort, el qual obria la capsa. Totes les dames disfressades que concorrien al ball, en entrar rebien una contrasenya que els donava dret a estirar una cinta de la pinya. En trencar-se la cinta, se la quedaven com a record de la concurrència al ball. Quan els organitzadors del ball ho creien pertinent, que solia ésser quan la festa estava en el seu apogeu, cridaven a les susdites disfresses, invitant-les a estirar les cintes. La que tenia la sort d'endevinar la cinta que corresponia al ressort, restava elegida reina de la festa i gaudia del privilegi de poder ballar un ball, ella sola, amb el ballador que ella mateixa escollís. Quan anava a cercar el ballador, l'orquestra tocava una marxa triomfal. L'agraciada podia optar pel ball que preferís i l'orquestra tocava la peça que designava. De l'interior de la capsa de pinya solien sortir-ne colomets i un gran devessall de caramels i altres menes de llepolies, que els ballaires s'apressaven a recollir i oferir gentilment a llurs companyes de dansa.

Ball de pinyata, segons una auca del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

Hi havia balls de pinyata on, en lloc d'una capsa en forma de pinya, trencaven una olla tota pintada de colors llampants, enflocada i guarnida. Els ballaires, a voltes només elles i altres vegades qui volgués, amb els ulls tapats procuraven rompre l'olla, per mitjà d'un cop de bastó.

Aquest joc era amprat a un costum reculat.

Pel Montnegre i les Gavarres, la fadrinalla havia sortit a fer les caramelles. Cantaven uns goigs especials que en deien de sant Josep i que no ens són coneguts com a cançó d'església en el sentit general d'aquest tipus de cançons. Els trobem en un ventall i en un romanç datat del 1877. La recobla de la cantarella diu així:

Ben proveïts de cistelles
i de tendres cantarelles,
cantarem, si bé se'ns rep;
cantarem les caramelles
del patriarca sant Josep.

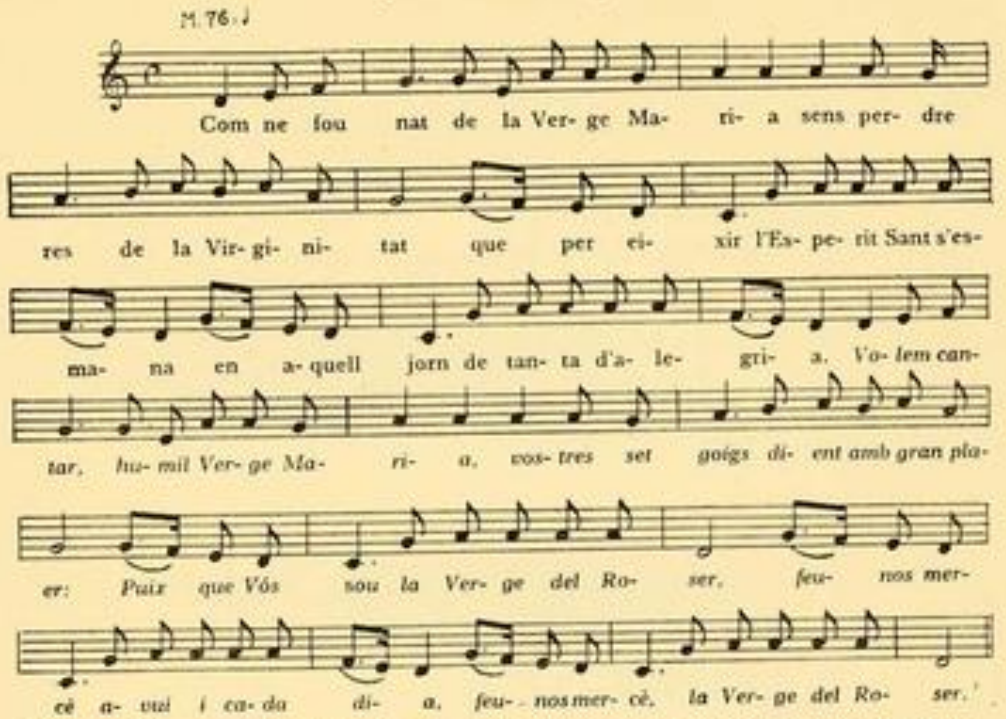

Melodia de les caramelles anomenades de Sant Josep que canta la fadrinalla de les Gavarres. Recollida per Sara Llorens de Serra, de Pineda.

La cantada es produïa dins d'un pla de devoció, propi del temps quaresmal d'abstinència i penitència. Si alguna donzella demanava als cantaires que cantessin els Goigs de les Noies o alguna altra cançó de caramelles alegre, la gent vella s'hi oposava i els feia memòria que eren en Quaresma. Generalment, la paga que hom donava a aquests caramellaires era molt inferior a la que se'ls solia donar per la Pasqua.

La mainada de Montfalcó d'Agramunt feia un captiri que allí qualificaven de caramelles. La quitxalla, dividida en grups, portava un cistellonet i anava per les cases, on demanava que li donessin quelcom, amb el so d'una cantarella tradicional que deia:

Caramelles, dones,
grosses i bones;
si no me'n doneu,
escales avall caigueu.

És remarcable que la musa qualifica de caramelles, no el captiri, sinó l'almoina que hom reclama tot cantant.

Avui solien sortir els pelegrins que anaven a Roma a peu, fos per devoció o fos per penitència, per vot o per alguna obligació. Solien invertir uns dos mesos i mig en el viatge; efectuaven cada dia dues o tres hores de camí i feien moltes parades i descansos. Es passaven un parell de mesos a Roma i als seus voltants, i invertien en la tornada tant de temps com havien estat en l'anada. La peregrinació venia a durar un mig any i solien fer cap, de retorn, pels volts de Sant Miquel de setembre. Respecte a la sortida, creien que iniciar-la avui els assegurava l'ajut del sant patriarca, tingut per advocat dels viatgers en general, perquè guardava i ajudava en els treballs i en els fatics que enclou un viatge, per tal que els seus protegits no haguessin de passar les penalitats que va haver de suportar ell quan, amb Maria, anava per Betlem demanant posada de porta en porta. Els romeus anaven a oir missa a l'església de Sant Josep, de la Rambla, i en sortir anaven a encomanar-se a la imatge de l'arcàngel sant Rafael, protector de caminants, que es venerava en la parròquia de Santa Maria de la Mar, i des d'allí ja s'encaminaven vers el Portal Nou, que era per on sortien. Els solia acompanyar una munió de curiosos i familiars, que sortien a acomiadar-los. Alguns els feien companyia fins cap al Pont dels Àngels, on s'esqueia la partió amb el terme de Sant Martí de Provençals. Fou costum que els romeus, a llur retorn, portessin creuetes, medalletes i altres records benèïts, per a tants com els anaven a acompanyar fins més enllà del terme de la ciutat, i això feia que fossin encara més els acompanyants.

Parella de pelegrins, segons un llibre de rifa set-centista. (Bibl. de l'autor.)

Els vells pelegrins se servien d'unes guies molt gracioses, que marcaven les distàncies, per hores, des de Barcelona fins a la ciutat de Roma. Aquestes guies primerament eren manuscrites i se les copiaven, els uns dels altres. Vers les darreries del segle XVIII, se'n van estampar. A més de portar les distàncies, feien algunes indicacions pintoresques. De Girona, s'hi diu que hi havia diversos hostals. En referir-se a la Junquera, expliquen que es passaven els Pirineus i que calia pagar un diner. Diu també, la guia, que pel Boló es passa el riu *Teca*. Després de Locata, diu que al Molló de França cal prendre per la mà dreta i per la vora del riu. Així mateix diu que a Còria cal passar el riu i pagar una sou de pontatge; igualment a Cubet s'ha de passar el riu *Tirau*. En referir-se a Pont Lunel, diu que si hom vol visitar el cos de santa Marta ha de preguntar per la ciutat de Tarascó, on es conserva en l'església major. Vora d'Horcas, hom ha de passar el riu Bresca i pagar també un sou. Diu que Arles és la capital de la Provença i que en l'església major es conserva el cos de sant Antoni Abat. A mitja hora de Sant Martí es troben dos camins; cal prendre el de mà dreta, prop del marbre rodó, si hom vol anar a Marsella, i si hom es vol entretenir, cal seguir el de mà esquerra. Res-

pecte de sant Maximí, diu que hom pot visitar la testa de santa Maria i els cossos de sant Maximí i santa Susagna, i que a Marsella hi ha el de sant Llàtzer. Parlant de Canyes, diu que s'hi troba el riu *Frecis*, darrera terra de França. Adverteix que fins ara s'ha comptat per hores i que d'ací a Roma es calcularà per milles, que cada dues fan una hora. Cal prendre vers la dreta per passar les muntanyes de Gènova. A Senado, que és la primera ciutat del comtat de Gènova, donen llit i sopar a l'hospici. Diu que a Sant Pere d'Arenes

Pelegrins, segons una capçalera de vestall del darrer terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

es conserva un plat de maragda, que és el que emprà Jesús per a menjar l'anyell pasqual. Amb permís del governador, a l'hospital de pelegrins donen tres dies d'allotjament. Diu que Sarazana és la darrera terra de Gènova, on es passa el riu en barca pagant un ral. A Alira diu que donen sopar i llit a l'hospital. A Lopassa donen pa i vi i, al qui és sacerdot, bon sopar i llit. De Sena recorda que hi va néixer santa Caterina. A l'hospital donen sopar i llit. A Recadofre diu que acaba la terra del duc de Florència i comença la del Papa. De Monterroso a Roma hi ha 22 milles. Hi ha molts hostals sense cap població.

Segons aquesta guia, tradicional i molt probablement força antiga, des de Barcelona a Roma s'hi comptaven 322 hores.

La nota més característica del costumari del dia d'avui són les falles de la ciutat de València. El veïnat, organitzat collectivament, en general per barris i a voltes per carrers, encén grans fogueres, que es munten en l'indret més espaiós o més adequat del barri. A l'entorn de l'encesa de la falla s'ha

produït o originat una diversitat de costums curiosos, que en constitueixen el marc i el complement.

L'encesa de la foguera havia estat cosa espontània, i, per tal d'arbitrar matèria combustible, era la mainada qui feia una capta d'andròmines i tras-

Crema d'una falla, segons el *Calendari Valencià* de mitjans del segle XIX.

tos vells, i el veïnat l'aprofitava per treure's de casa els estris inservibles aptes per a cremar. Un semblant a com fa la quitxalla dels nuclis urbans importants, on la llenya fa de mal trobar, per tal de proveir-se del material combustible destinat al foc de les diverses fogueres que hom encén durant el curs del calendari. El captiri es feia al so d'una cantarella tradicional:

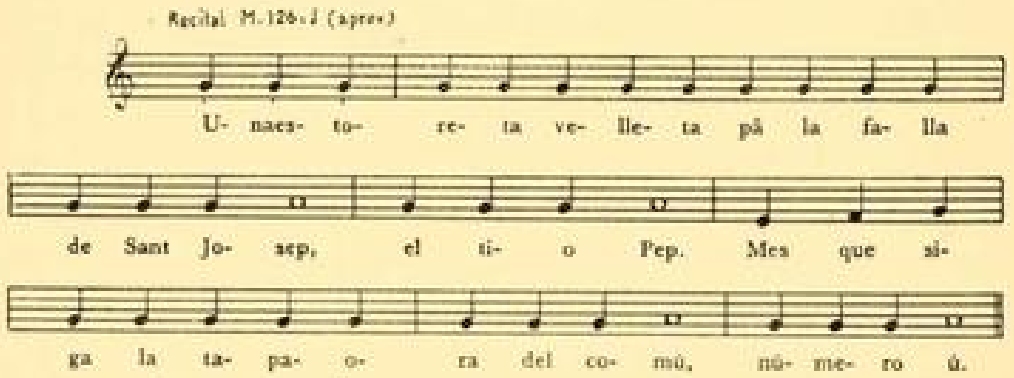

Una estoreta velleta
pà la falla de Sant Josep,
el tio Pep.

Més que siga
la tapaora del comú
número u [1].

Com que aquest moment de l'any coincideix amb el temps del desestorar, la gent lliurava a la mainada les estores velles, les quals sembla que, temps

[1] Recollida per Josep Navarro Cabanes, de València.

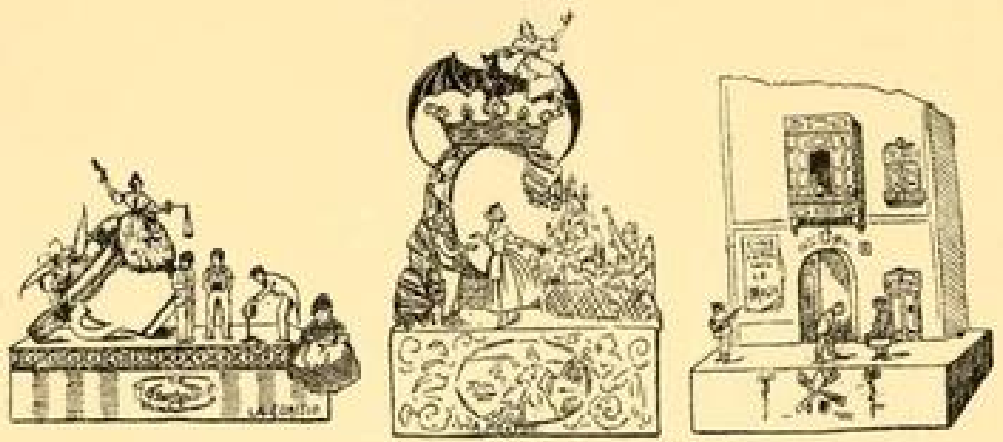

Falles cremades a la ciutat de València l'any 1924.

enllà, havien constituït l'element més abundant de la pira, i per això hi fa allusió la cançoneta.

Les fogueres eren coronades per un ninot, que, temps enllà, presentava un caràcter impersonal, anodí i abstracte, però que amb el rodolar dels anys prengué sentit satíric i burleta, fins a tal punt, que aquest nou aspecte va absorbir tot el sentit de la falla, la qual va passar a un pla secundari, car tota l'atenció fou posada en la figura que la coronava i en la causticitat que intentaven traduir-hi els qui curaven de la figuració. Situada la falla en aquest terreny, va passar del patrimoni de la mainada al de les persones grans, que en van fer tema de sàtira i crítica, i aquest és el que se'n va emportar l'atenció de la gent i va desviar el sentit primer de la falla vers un altre caire completament estrany al motiu original.

En iniciar-se, aquest nou aspecte de la falla probablement va tenir aspecte local i no va sortir del marc burleta i satíric del veïnat i, en conseqüència, només devia moure l'interès dels qui coneixen el subjecte ridiculitzat i posat al costell. El curs del temps va difondre el tema inicial i el va estendre a gents

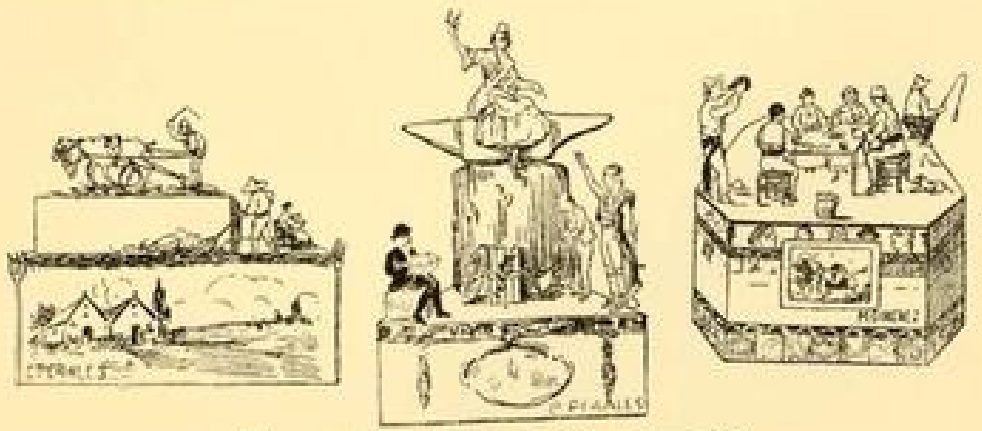

Falles cremades a la ciutat de València l'any 1924.

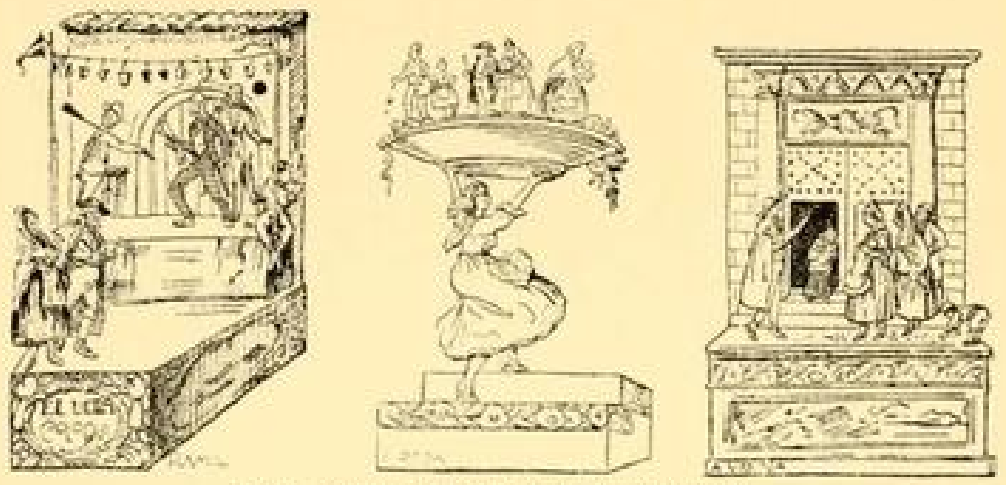

Falles cremades a la ciutat de València l'any 1921.

i a conceptes generals que li van fer guanyar interès collectiu i el van fer sortir del seu marc veïnal, fent-lo créixer i moure's dins un ambient ciutadà. Les turbulències polítiques, que tant van singularitzar el segle passat, van crear un ambient favorable a la sàtira i a la crítica d'actualitat i de circumstàncies, i l'una i l'altra van fornir a bastament una gran diversitat i profusió de temes als fallaires, els quals moltes vegades van donar-los significat tan intens i tan complicat, que gairebé quedà dins el camp del jeroglífic, fins al punt de fer precisa una explicació, per tal que els profans en poguessin penetrar el sentit. La falla havia sortit del seu camp tradicional igual per a cada any, per caure dins d'una diversitat i d'una novetat constants que l'allunyaren completament de la regularitat i la unitat que caracteritzen els costums populars.

La construcció d'una falla ja no pogué ésser espontània. Feia necessaris un temps d'organització i uns recursos. S'establí el costum de nomenar una co-

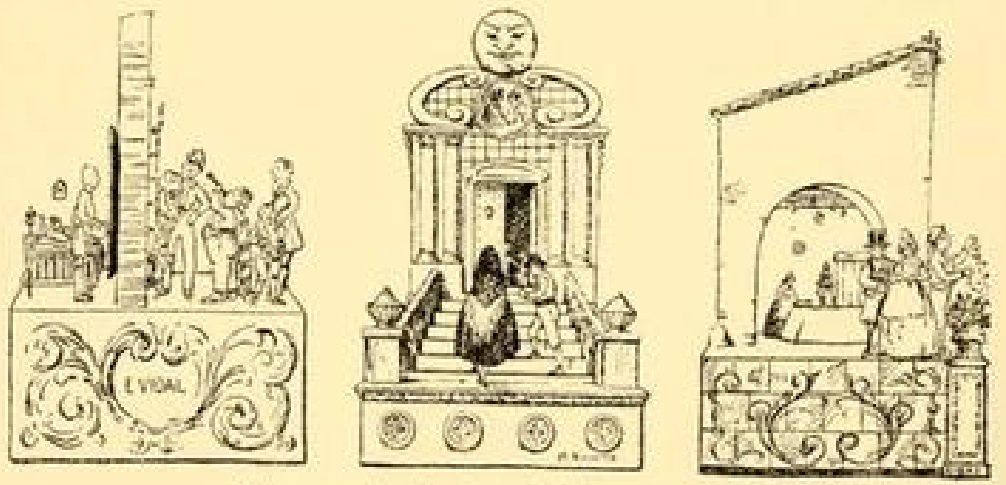

Falles cremades a la ciutat de València l'any 1924.

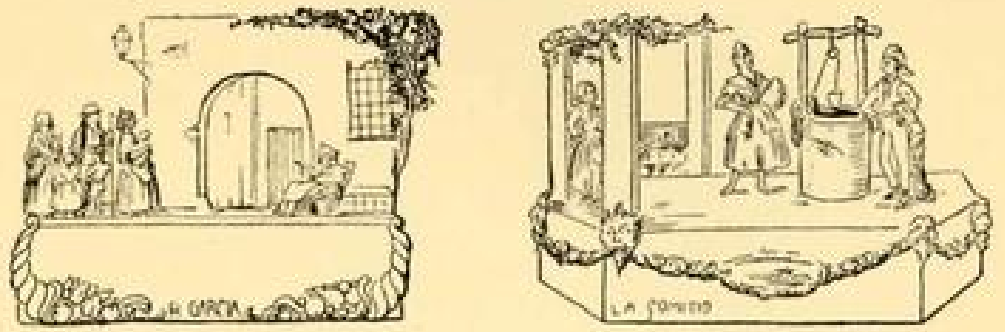

Falles cremades a la ciutat de València l'any 1924.

missió de veïns, que curen de portar-la a cap. Per arbitrar numerari fou costum, també, de fer una rifa. Els premis solien consistir en un pollastre o una *tortà*, tipus de pastís tradicional. Un interès molt accentuat per part dels organitzadors havia estat el secret referent al significat i sentit de la falla. Les reunions de la comissió es celebren en lloc reservat, sense la intervenció de ningú més que els de la comissió i els qui han de fer algun treball. És de rigor apartar d'intervenir-hi les dones i els infants, per tal que la reserva sigui més absoluta. Els elements que han de constituir la construcció són laborats i guardats en lloc amagat.

Ara les falles s'encenen el vespre del dia d'avui; abans es cremaven la vigília. La *plantà* de la falla es fa a la matinada. Els fallaires esperen que s'hagin retirat els darrers noctàmbuls, a fi que llur tasca no sigui descoberta ni sorpresa. Amb la màxima rapidesa possible i amb una laboriositat febril, s'aixeca el monument en la més poca estona possible, per tal que la feina resti enllestida ben aviat i pugui ésser admirada pels matiners. Moltes de les falles revesteixen caràcter monumental per l'espai que abracen, per la profusió de figures i per llur complicada disposició. La *plantà* és laboriosa, per efecte de la fragilitat de la construcció a base d'elements econòmics, consistents en paper, xarpellera, guix, llistons i d'altres materials per l'estil. En unes hores breus la València vella resta poblada i embellida per una munió de petits monuments, d'una gran diversitat de formes i de cares, que se

Falles cremades a la ciutat de València l'any 1925.

n'emporten l'entusiasme de la població, la qual es llança al carrer àvida de veure'ls i admirar-los i de fer-ne tema de comparança i de crítica.

De bon matí, una cobla rústica, formada per tabalet i dolçaina, desperta el veïnat amb tonades típiques, amarades d'un graciós regust pairal, que

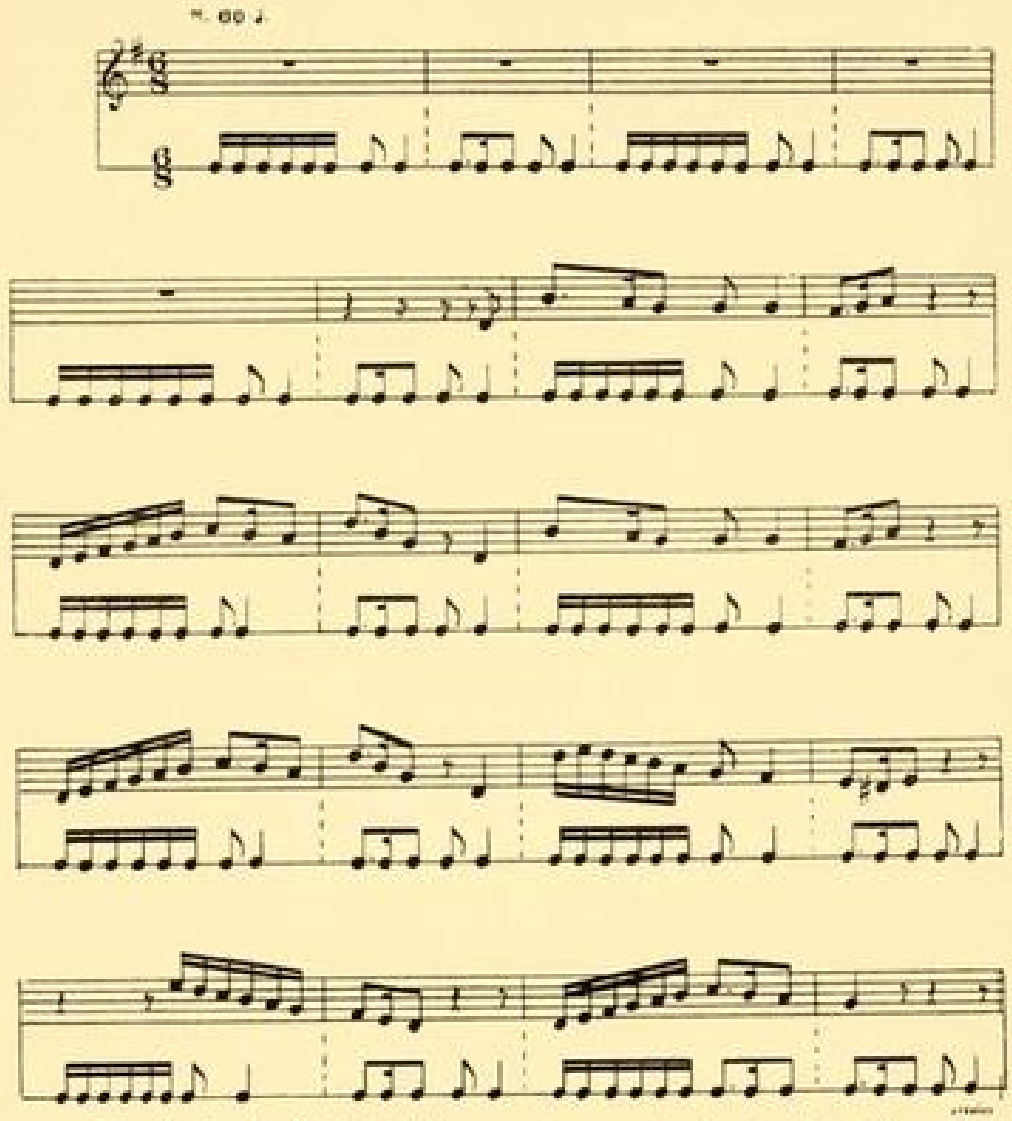

Passada típica de dolçaina i tabalet, emprada per amenitzar la festa de les falles.

vessen tradició. Traques, tronades, focs voladors i petadors, amenitzen la festa. Al peu de les portes dels cafetins, tavernes i d'altres llocs de beguda s'instal·len tauletes de venda de bunyols, fets amb oli allí mateix per gracioses donetes, les quals lluceixen grans davantals blancs que respiren netedat. Antigament, part defora d'aquests establiments i a tall de reclam, hom posava branques de llorer, de les quals penjava una profusió de bunyols. Fou costum,

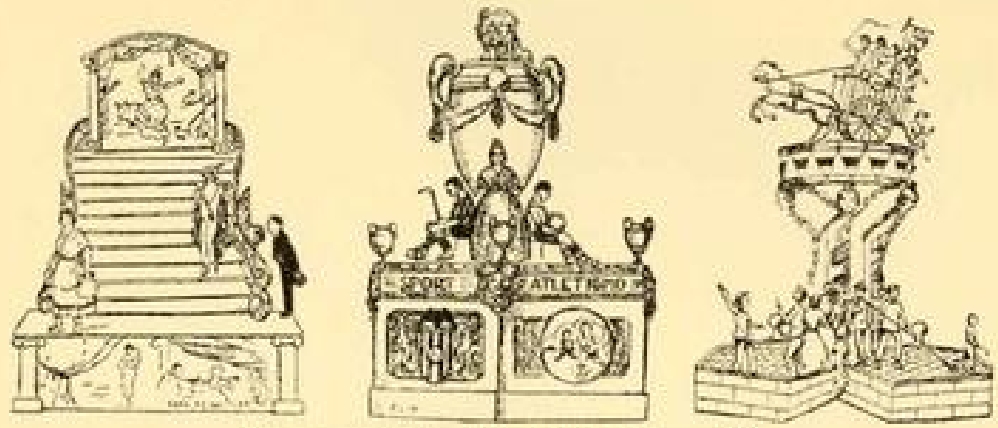

Falles cremades a la ciutat de València l'any 1925.

més generalitzat que avui, que la gent mengés bunyols remullats amb aiguardent, del qual es feia un bon consum. Tot el dia amenitzen la festa cercaviles dels músics rústics, que harmonitzen l'espai al so de llurs tonades i de les *albaes*. Ja vespre i a hora fosca, s'encén una traca de gran extensió, que a voltes comprèn més d'un carrer, el darrer tro de la qual cala foc a la falla, que s'encén enmig de l'entusiasme de la multitud, congregada al seu voltant per tal de fruir de l'espectacle. En poca estona es destrueix albora tot aquell bé de Déu d'esforços, d'enginy i de bon gust, estès i escampat arreu de la ciutat vella.

Les primeres falles de caient satíric eren de producció ben popular. Fetes amb més bona fe que enginy, no brillaven per llur gust artístic ni, doncs, per llur estètica, i així es feien més estimables per la bona voluntat que demostraven que no per la perfecció en llur gènere. Un procediment vell fou el de tapar la pira informe de rampoines que formava el cos de la foguera amb uns bastiments de fusta revestits de tela, damunt la qual hom pintava escenes i ninots, amb més o poc hàbil, a tall de figures de retauló. La comissió celebrava nombroses reunions en què es projectaven, discutien i planejaven diverses idees fins que hom decidia escollir-ne una. A voltes, hom acudia al consell

Falles cremades a la ciutat de València l'any 1925.

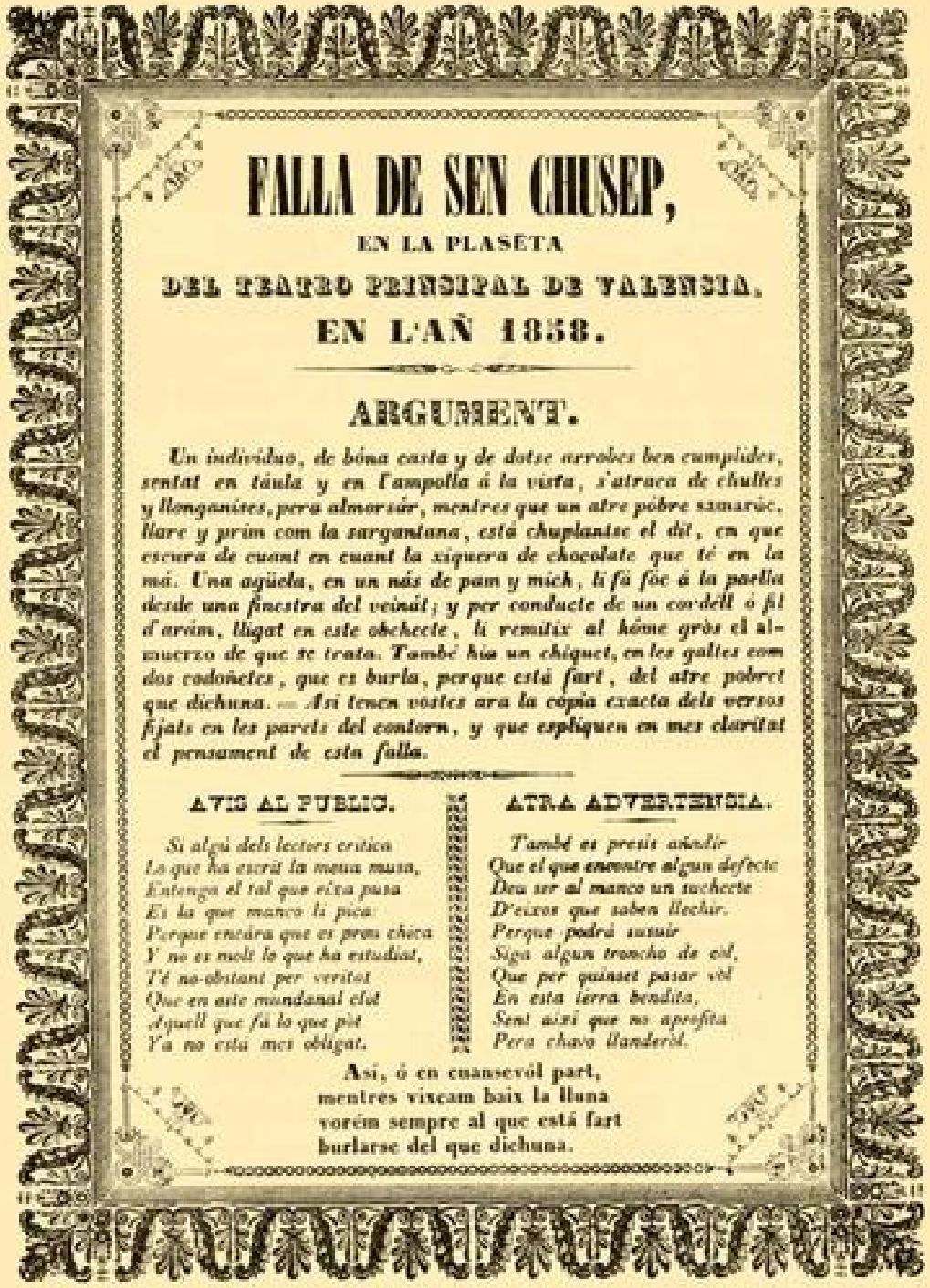

FALLA DE SEN CHUSEP,

EN LA PLASETA

DEL TEATRO PRINCIPAL DE VALENCIA,

EN L'AÑ 1858.

ARGUMENT.

Un individuo, de bóna casta y de dotse arrobes ben cumplides, sentat en táula y en l'ampolla á la vista, s'atraca de chulles y llonganises, pera almorsár, mentres que un atre póbre samarúc, llare y prim com la sargantana, está chuplantse el dit, en que escura de cuant en cuant la xiquera de chocolate que té en la má. Una agüela, en un nás de pam y mich, li fá fóc á la paella desde una finestra del veinát; y per conducte de un cordell ó fil d'arám, lligat en este obchecte, li remitix al hóme gròs el almuerzo de que se trata. També hia un chiquet, en les galtes com dos codoñetes, que es burla, perque está fart, del atre pobret que dichuna. — Así tenen vostes ara la cópia exacta dels versos fijats en les parets del contorn, y que espliquen en mes claritat el pensament de esta falla.

AVIS AL PUBLIC.

Si algú dels lectors critica
Lo que ha escrit la meua musa,
Entenga el tal que eixa pusa
Es la que manco li pica:
Perque encára que es prou chica
Y no es molt lo que ha estudiat,
Té no-obstant per veritat
Que en este mundanal clot
Aquell que fá lo que pòt
Ya no está mes obligat.

ATRA ADVERTENSIA.

També es presis añadir
Que el que encontre algun defecte
Deu ser al manco un suchecte
D'eixos que saben llechir.
Perque podrá susuir
Siga algun troncho de col,
Que per quinset pasar vòl
En esta terra bendita,
Sent aixi que no aprofita
Pera chavo llanderòl.

Así, ó en cuansevól part,
mentres vixcam baix la lluna
vorém sempre al que está fart
burlarse del que dichuna.

Mostra de full de literatura fallera que hom fixava damunt de les falles i repartia entre el públic que les anava a visitar. (Col. de l'autor.)

d'algun vei especialitzat en alguna art, per tal que l'obra sortis més reeixida, però els fons i gairebé la totalitat de la factura eren netament populars.

Fou costum redactar dècimes i d'altres composicions poètiques, explicatives i comentadores del significat de la falla, que, primer manuscrites i més

FALLA DE SEN CHUSEP,

EN LA PLASETA DEL TRÓS-ALT,

EN L'AÑ 1858.

ARGUMENT.

Dos pollos, de póca cresta encára, riñen, com es costum entr'ells, per volerli fer l'aleta á una pólla rosa del mateix corrál. La á, el mes chicotét, al vores perdut, s'amága, fuchint del atre, baix de una pollera d'eixes que se estilen ara, y que solen portar les chiques de buen tono, á conte de sinagües. El público espectador, escandalisat de la poca vergoña dels pollastres y de la llóca, que es una madama de rompe y rasga, els péga fóc á tots entre huit y nou de la nit, y sen vá despues á dormir molt satisfet cantant entre dents esta copleta.

¡Molt bóna ha estat esta falla!
vorém si escarménta aixina
cuansevól pólla ó gallina
que pórte el rábo de palla!

Cópia dels versets, que espliquen, á son modo y sinse ofénbre á ningú del món, els motius y la poca sustansia d'esta sélebre foguerá.

Servixca á totes de avis
Que á eixa que dú tant de flóc,
Li péguen esta nit fóc
Perque porta el cul postis.

Que Inés se enbadurne el cuello,
Que su faz pinte Pilar,
O Ana se tiña el cabello,
Todo, en fin, puede pasar;
¡Mas llevar postizo aquello
Cosa es muy partí-cular!

No hay duda que es un escollo
Para una casta gallina,
Al revolver de una esquina
Encontrarse con un pollo
Picantli les pantorrálles.

No deu ninguna estrañar
Vóre á un poll d'eixa manera,
Perque si be es considera,
¿El pobret abon pot estar
Millor que baix la pollera?

Herido ya en el ataque,
Y al ver la muerte segura,
Con las alas..... de su fraque
Salvarse el pobre procura
Debajo del miriñaque.

Qui s'el palpa y no s'el tóca
Pot de cul comprarne un son
Ya que caro allí en te póca,
Pero la que ya en te prou
¿Que gaxia en pareixer llóca?

Mostra de full de literatura fallera que hom repartia entre el públic que visitava les falles. (Col. de l'autor.)

ençà impreses, eren fixades damunt de la mateixa falla i en les portes de les cases dels voltants. Aquestes composicions, dictades sempre en valencià, respiraven el mateix aire espontani, pueril i festiu que caracteritzava la falla, aire alhora barroer i agut per l'estil del llenguatge propi de romanços i colloquis, farcit de versos coixos i de rebles, però que no deixava de tenir un caràcter i un tipisme molt estimables i ben d'acord amb el conjunt.

Falles cremades a la ciutat de València l'any 1925.

L'any 1855, el notable poeta Josep Baldoví va escriure un llibret explicatiu d'una falla, que fou imprès i venut amb el fi de dedicar el seu profit a eixugar les despeses motivades per la falla. Arran d'aquest cas es va establir el costum d'estampar llibrets explicatius, que primerament queien dins del marc de la literatura de fil i canya, però que amb el curs del temps s'han superat i perfeccionat.

Per tal d'evitar grolleries, el Consell de la ciutat, l'any 1851, va obligar els fallaires a presentar un projecte de la falla a l'aprovació municipal. Aquesta disposició va fer perdre a les velles falles aquell caient de misteri i de sorpresa que tant les havia caracteritzades, puix que, amb certa anticipació, calia fer-ne un disseny i sotmetre'l a l'aprovació de les autoritats. El traçat d'un croquis va conduir a la intervenció d'elements més o menys artístics, que estaven per damunt dels simples fallaires populars i van influir, encara que fos inconscientment, en el millorament artístic de les falles, les quals, per bé que van guanyar en valor, perderen en tipisme i van veure entelar-se aquell caràcter d'ingenuïtat i de puerilitat que les distingia. A les primeries del segle, el Consistori va començar a oferir premis a les falles que es distin-

Falles cremades a la ciutat de València l'any 1925.

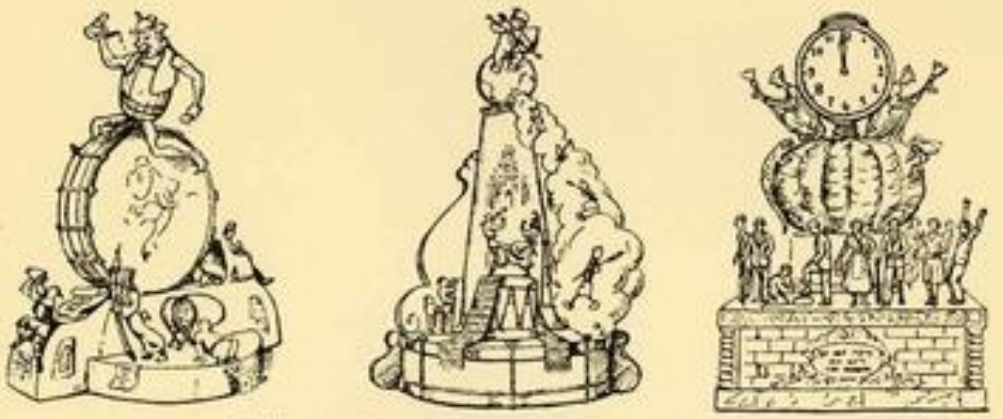

Falles cremades a la ciutat de València l'any 1945.

gissin per llur mèrit i valor artístic. Aquest gest, encaminat a superar les falles, els va llevar tot el regust tradicional que encara poguessin conservar i les va conduir vers un pla que les fa molt estimables com a fet, però que els va fer perdre tota llur valor, tan important, com a document d'art popular. Quelcom semblant ha passat amb la literatura fallera dels llibrets i dels versets explicatius i ponderatius. La benemèrita societat *Lo Rat Penat*, per tal de superar el mèrit literari de les composicions, des de primeries del segle dóna un premi al llibret més ben escrit, i amb aquest estímul han sucat la ploma en llur tinter els bons escriptors i han deixat de dictar versos l'adroguer de la placeta i el botiguer de la cantonada i llurs congèneres.

El primer periòdic fallaire va sortir l'any 1887 i fou publicat pels veïns del carrer de Maldonado. Duia per títol l'*Aranya Negra*, que era el mateix que ostentava la falla a què anava dedicat. Constava de quatre pàgines numerades, en quart i a dues columnes. La primera ressenya de les falles, amb noticia de llur significat i emplaçament, i, doncs, com una mena de guia, fou publicada el 1905.

L'any 1912 va iniciar-se la publicació d'un periòdic intitulat *Pensat i Fet*, que només surt per Sant Josep, sense altre objecte que descriure les falles,

Falles cremades a la ciutat de València l'any 1945.

Falles cremades a la ciutat de València l'any 1945.

de les quals dóna un dibuix que ve a constituir com la guia de les pires. Aquesta publicació ha promogut a l'entorn de les falles un moviment de caràcter literari i històric. No és aquest l'únic periòdic fallaire; però cap no ha assolit la seva duració ni la col·laboració de tantes firmes estimables de la literatura i la cultura valencianes.

La referencia més vella que hom troba del terme *falla*, a València, no té pas el sentit de «foguera» amb què avui se l'entén, sinó el de «torxa». Consta que, per celebrar el tercer centenari de la conquesta de la ciutat pel gran rei En Jaume, l'any 1538 fou feta una falla, consistent en una bóta, posada al cim d'un alt arbre, dins de la qual hom cremà llenya per tal de produir una il·luminació excepcional. Aquest sistema d'il·luminació havia estat emprat en ocasions de festes dels segles XIV i XV. Pel Mestrat i pel Millars encara és practicat durant les festes majors, per tal d'il·luminar la dansa, que hom celebra obligadament de nits; tant és així, que el ball fet sota d'aquesta claror ja rep el qualificatiu propi de *ball de barril*, amb referència a l'atuell que fa l'ofici de graella o de fester, continent de la teia que hom crema per fer-se llum. La dada més antiga que ens és coneguda d'una falla coronada per ninots ens la dóna un colloqui festiu, dictat en ocasió de les festes de la pro-

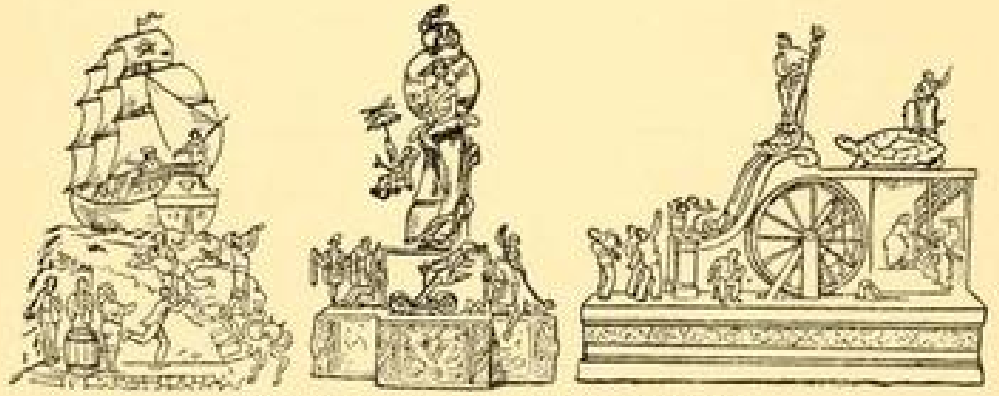

Falles cremades a la ciutat de València l'any 1945.

Falles cremades a la ciutat de València l'any 1945.

clamació del rei En Carles IV, celebrades l'any 1789; el document es refereix a l'any anterior. Figura un diàleg entre Tito Bufalampolla i Cento el Formal, en el qual parlen així:

Però la casa Oriol
és, en un carrer tan llarg,
la perla del mundo...
És cert que li dóna un nou realç
la murtra, domàs i flors;
esta és una casa gran
que sempre fa de les seues,
hasta en les falles, caram!
¡Que madama tan polida
i que turc tan arrogant
que feren per Sant Josep!...

Resulta ben manifest que els ninots eren dos, que representaven un home i una dona. Si cal jutjar per una referència periodística que trobem en el *Diario de Valencia* de l'any 1792, el costum, per aquells temps, devia moure's dins d'un pla de grolleria que el feia condemnable pels esperits puritans. El director del susdit periòdic, en una nota inserida el dia 18 de març, convi-

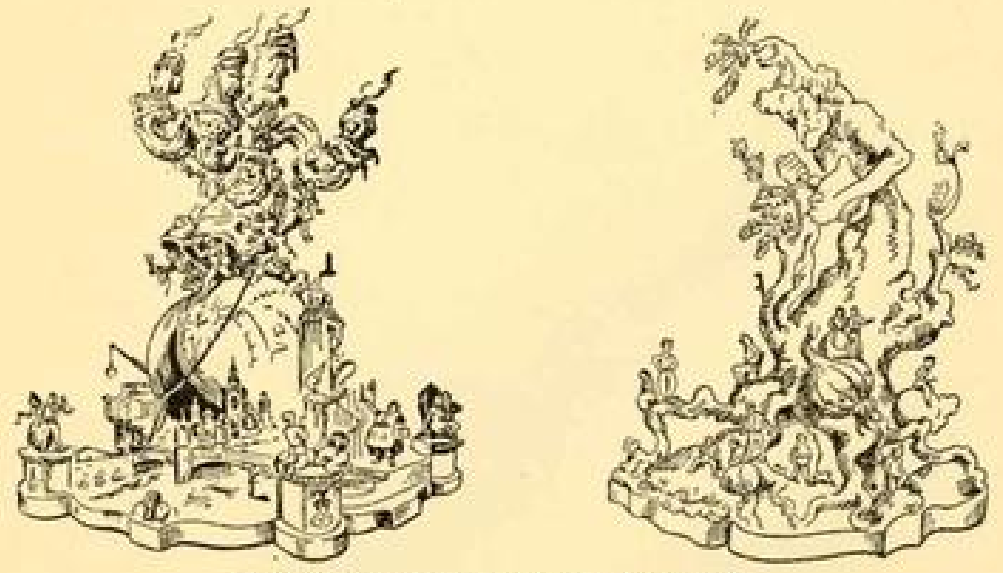

Falles cremades a la ciutat de València l'any 1945.

dava un dels redactors, el Pare Traggià, carmelita aragonès, que es fes ressò de la queixa d'un ciutadà, anomenat «Bonifaci Cristiano», sobre els abusos que es feien amb motiu de la festa de Sant Josep i dels ninots ridículament abillats, que es cremaven en tantes pires com s'encenien en tal dia. L'articulista en parla amb molta extensió i en termes molt durs. Per una altra nota periodística, publicada l'any 1820, sabem que aleshores les figures que coronaven les falles ja tenien sentit satíric i càustic. El periòdic liberal de batalla *El Diablo Predicador*, en el número del dia 19 de març, diu saber que els reialistes volien encendre una falla coronada pel diable (sic) Cupidó, figura que traciava de satiritzar i ridiculitzar el periòdic.

En moltes poblacions valencianes havien fet *bou amb corda*. La gent penjava ninots de palla, lligats amb una corda travessera, de balcó a balcó, i disposats de manera que, afluixant la corda, hom els feia baixar fins al nivell del sòl, si fa no fa. La fadrinalla menava un o més bous lligats amb cordes, que sostenia per tal de frenar la bèstia a conveniència. I feia voltar pels carrers el bou, que empaitava els qui sortien a escometre'l fent de cercabregues. En passar, la gent afluixava els ninots i, al moment que la bèstia els envestia, estirava les cordes i els enlairava i deixava l'animal enganyat. Aquest exercici donava lloc a molta gresca i gran bullicia. Hom ha cregut veure una relació entre aquest exercici, que havia estat molt estès, sobretot per la regió pirinenca, i els ninots que hom posava al cim de les falles i que hom cremava.

El marquès de Cruïlles, en la seva *Guia Urbana de València*, publicada l'any 1876, explica que els fusters, per raó d'unes ordinacions gremials redactades el segle XVI, venien obligats a vetllar durant les hores de fosca, des del dia de Sant Miquel de setembre fins al de Sant Josep. Per sostenir el gresol, se servien d'un peu dret o pagès, d'uns dos metres d'alçada, que sostenia una creu de fusta, en els braços de la qual podien penjar-se diversos gresols. Aquests estris rebien el nom *d'estall* o *estai*, mot que ja trobem en el segle XIV; també el de parot, i eren obrats pels mateixos fusters. Arribada la vigília de Sant Josep, que era el darrer dia de vetlla, per tal de celebrar l'alliberació del treball d'hores de fosca i ingrates, els fusters treien els estalls al carrer, i els encenien voltats d'estelles, encenalls i d'altres deixalles combustibles de la fusteria; encesa que entre la gent de l'ofici revestia certa solemnitat. Suposa que el veïnat es va associar a la gresca i convertí la festa gremial en collectiva, fins a derivar-ne les falles actuals. Aquesta suposició fou tan ben rebuda per l'erudició valenciana, que, des d'aleshores, hom ha donat per assentat l'origen de les falles com a provinent de l'expansió dels fusters. I com que els obradors de l'art de la fusta havien estat establerts amb preferència en les partides del Carme, hom ha considerat aquest indret com a bressol del costum. Cal advertir que de tot això no se'n troba res escrit ni cap dada documental ni anterior a la publicació de la guia, ni entre els fusters ni entre el poble en general. Segurament que les falles són molt anteriors a l'organització gremial i corporativa dels fusters, per bé que dins d'un pla molt inferior, en importància, a la que han adquirit en temps re-

cents, i formant part del corpus general del costumari calendàric com una de tantes manifestacions de l'expansió popular, de les quals els cronistes no parlen de tan sabudes i perquè no constitueixen cap nota sobresortint dins del continuat lliscar del temps. Quan els fusters es van aplegar en corporació gremial, el costum ja era vell i més que mil·lenari, i no van fer més

Fadrines acasarades, segons una capçalera de ventall. (Col. de l'autor.)

que afegir l'estall a la foguera tradicional, que ja feia anys i panys que cremava cada any amb un sentit completament aliè a la joia que ells pogues-sin sentir per llur alliberació de la tasca de les vetlles.

El costum que els fusters encenguin una foguera amb estelles, encenalls i d'altres deixalles de fusta, i que el veïnat hi afegeixi mobles vells i altres desferres combustibles, no és pas privatiu de València, car es troba per diverses localitats, grans i petites, de terres endins de la Península.

El terme «falla» no vol pas dir foguera pròpiament, sinó foc encès per tal de fer llum i claror. Hom troba nombroses cites antigues del terme, sempre en aquest sentit. Surt emprat diverses vegades en la crònica del rei En Jaume. Té més aviat el significat d'«atxa de vent». Les falles dels actuals fallaires de les altes valls pirinenques lleidatanes són encara com grans torxes fetes amb pins sencers, que duen carregats al coll, com expliquem en parlar del dia de Sant Joan.

El terme falla enclou també el sentit de lluminària o alimària, encesa en ocasió de festes i de solemnitats i per festivar esdeveniments excepcionals. Arran de l'entrada del rei al castell de Bellver, de la ciutat de Mallorca, l'any 1390, consta que foren fetes grans falles per torres, terrats i cloquers; és a dir, que s'hi van encendre fogueres a tall de lluminàries. El dietari de

Els concos, segons una capçalera de ventall. (Col. de l'autor.)

l'antic Consell barceloní diu que en la singladura del dia 24 de gener de l'any 1492 foren fetes moltes falles *grans e sobergues*. La nota característica d'aquestes fogueres és la cremació d'un ninot, que sembla que tendia més aviat a adoptar la forma femenina que la masculina. Aquest detall les apariona amb les fogueres catalanes pròpies de les Carnestoltes, en què hom cremava el ninot simbolitzador d'aquest moment de l'any, car, segons tenim a bastament explicat, encarnava i simbolitzava l'esperit de la vegetació i la idea de l'hivernàs. Com diem en altre lloc, a mitjan Quaresma hom feia, en molts indrets d'Europa, una mena de representació o figuració de la destrucció de la Mort, farsa que a casa nostra es pot confondre amb la «serra vella» i que recorda les reines i heroïnes de mitjans de Quaresma, de sentit francament agrari, que tant abunden en diversos pobles d'enllà dels Pirineus. València és una contrada on, per raons geològiques i climàtiques, el conreu de la terra assoleix una importància excepcional, i, en conseqüència, els cultes a les divinitats agràries i la religió dedicada a la divinitat de la mare Terra

han d'haver estat intensos i estesos, i obligadament se n'han de trobar nombroses restes i supervivències en el costumari actual. Nosaltres hem intentat la recerca en aquest sentit, comptant amb mitjans migrats, i la tasca ens ha resultat tan laboriosa com infructuosa. En la nostra estèril investigació no hem assolit de trobar dades de la crema del ninot Carnestoltes a València.

Els concos, segons una capçalera de ventall. (Col. de l'autor.)

Creiem molt possible que les falles de Sant Josep siguin una transposició de data, per efecte de les múltiples alteracions del calendari, o bé de la simulació de la mort de l'hivernàs o de la destrucció de la Mort, tan estesa entre els pobles del migdia i del centre de l'Europa. Els ninots que cremaven les falles eren, en major grau com més antigues, germans dels Carnestoltes catalans, dels *canutos* i *bojots* mallorquins, així com de tants altres col·legues seus d'arreu d'Europa. No oblidem que, de falles, també se n'encenen per algunes contrades alpines. Hom creu que simbolitzen la destrucció de males herbes que dificulten l'esplet de la vegetació, i per tant, segons interpretació de l'etnografia, el seu sentit és francament agrari.

Les fogueres enceses a poblat amb endimaris i desferres de la temporada hivernal (estores, peus drets per a sostenir llumaners, gresols, etc.), i al camp, amb brancatge i àdhuc amb arbres sencers, havien estat comunes a molts pobles europeus; tenen tota la fesomia de ritus primaverals de fertilitat i de fecundació i constitueixen, alhora, pràctiques de purificació conduents a dispersar totes les malures i pecats que pesin damunt de la natura

i de l'home, dels animals i dels vegetals en general, perquè puguin aprofitar-se més bé de l'esclat primaveral i per tal que no trobin dificultats ni traves.

Els focs petadors i voladors foren introduïts a Europa a la darreria de l'Edat mitjana. Sembla que foren copiats de les cerimònies religioses asiàtiques, entre la litúrgia de les quals el foc, i sobretot l'estrèpit, juguen un

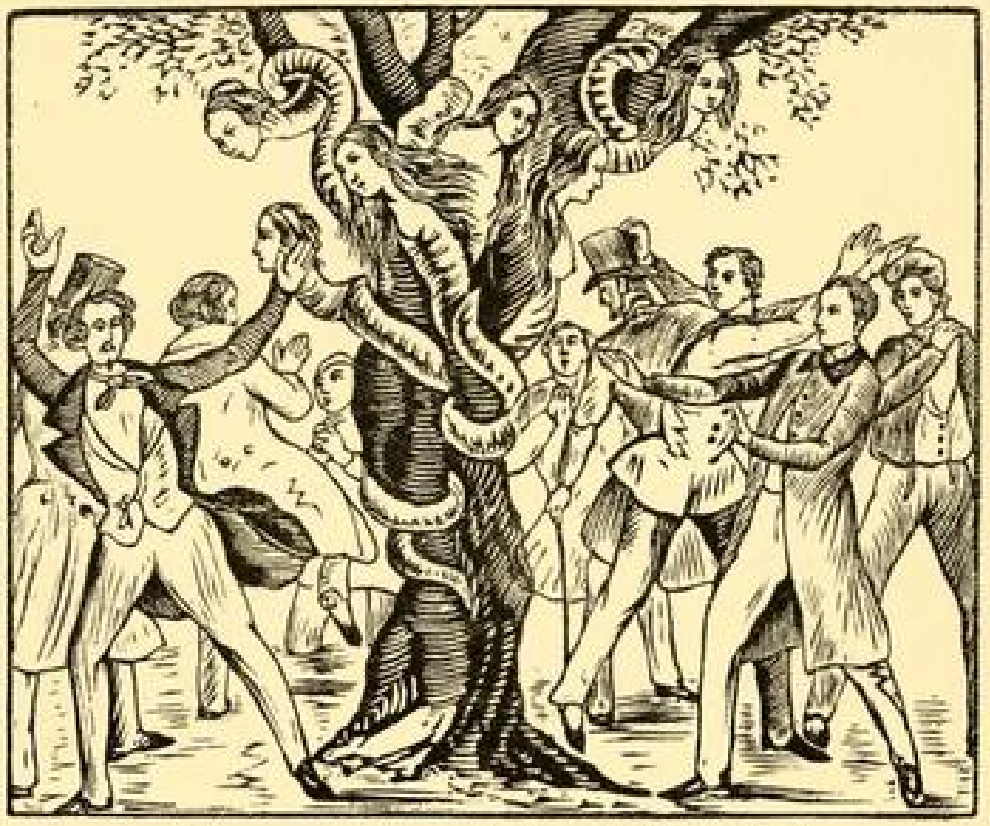

Els conces, segons una capçalera de ventall. (Col. de l'autor.)

paper important. Les cerimònies destinades a l'expulsió col·lectiva dels dimonis i dels mals esperits que ataquen el comú de la gent i els envien flagells, calamitats i malalties, es caracteritzen precisament per fer-s'hi gran estrèpit. Hom creu que espanta les bruixes i les fa fugir. Aquestes pràctiques, de caràcter preservatiu comú i general, són encara ben vives en molts pobles retardats i se'n troben abundants vestigis en el nostre costumari actual. Podem citar, com una d'elles, les traques *cordàs* i altres costums semblants tan típics al regne de València. L'expulsió dels genis malèvols devia practicar-se des de temps prehistòrics o protohistòrics molt d'altra manera, abans de tota festa una mica important; segurament que es duia a terme promovent un soroll gegant i eixordador, que és la manera més corrent; i en estendre's pel nostre Continent els focs vinguts de l'Àsia, el nou sistema de produir soroll a l'engròs fou aplicat al costum ja mil·lenari en aquells temps.

Segons la veu popular, antigament a València guardaven les andròmines i trastos vells durant tot l'any, i el dia d'avui els tiraven al Túria i es divertien fent-los anar riu avall. Anàleg costum és molt general a Europa entre les poblacions riberenques, sobretot les de caient agrícola. Sembla que enclou el sentit de donar fugida i sortida als esperits dolents que fan créixer les males herbes perjudicials als conreus. Les poblacions riberenques del Roine

Marit i muller disputant-se les calces, segons una capçalera de ventall. (Col. de l'autor.)

havien aviat riu avall, com a pràctica tradicional, una post amb un gat lligat al damunt, voltat d'uns quants ciris encesos. En molts dels costums populars trobem el gat com a símbol de l'esperit del mal, i la circumstància de fer-li llum sembla que referma aquest caràcter simbòlic.

A la vila valenciana de Millena planten un arbre enmig de la plaça: generalment, un xop ben alt i ben polit. Hom el pela abans de plantar-lo i deixa al cim unes quantes branquetes. Entre les branques hom penja bunyols i un pollastre. Al vespre, després de la processó, es fa el joc de la cucanya. El qui assoleix el cim, en arribar a dalt es menja, allí mateix, els bunyols i toca el pollastre, que resta seu. Rep també una quantitat, oferta per l'Ajuntament.

A Vinaroç beneeixen el terme, semblantment a com sol fer-se per Santa Creu. Es feia una processó, es beneïen rams d'olivera, de llorer i de flors, que solien penjar-se a les finestres i als balcons.

La pagesia mallorquina venera sant Josep com a patró i advocat, i en molts indrets li ofereixen el fruit més avançat. A Manacor li ofereixen l'es-

piga més alta i més granada. Durant la festa, hom la lliga a la reixa de la capella de l'altar. A Santa Maria de la Salut li fan ofrena de la fava més grossa i de la tavella que conté un major nombre de faves. La lliguen a la imatge de la bacina que porta el baciner quan, la vigilia, passa per les cases a fer la capta pel culte. Si la tija és tan llarga que no escau posar-la a la imatge, la pengen al coll del baciner, que la llueix durant tot el captiri. L'endemà, la colloca damunt de l'altar, on resta durant tot el septenari per tal que tothom la vegi. Tota la pagesia rivalitza a cercar els fruits més grossos, per fer-ne ofrena al sant, creguda que, fent-ho així, afavoreix els esplets i les collites.

La fusteria de Sant Josep, segons la capçalera d'uns goigs vuit-centistes de la Sagrada Família. (Col. de l'autor.)

Segons la tradició, el bastó de sant Josep que va florir miraculosament per anunciar-li que ell era l'escollit per a espòs de Maria, era de fusta d'avellaner. Per això cada any, el dia d'avui, l'avellaner floreix.

Afegeix la tradició que, en florir, la vara del sant patriarca es convertí en un llessamí; d'ací que hom cregui que el dia de la seva festa és el millor per a plantar aquestes flors. Les que es planten aquest dia, sempre van bé.

Hom considera de mal averany per a l'home el fet de contreure matrimoni el dia d'avui, puix que hom creu que la muller li serà infidel.

Quan la festa d'avui s'escau en dimecres es considera un any molt bo per als casaments. Tots els matrimonis que es fan són afortunats i feliços, i moltes noies casadores troben bons partits. Cap matrimoni celebrat dins d'un any d'aquests no viu malament ni se separa per desavinença.

Sant Josep és patró dels casats. Les mares que tenen fills o filles per casar reclamen el sant pare de Jesús perquè els faci ben casats. També solen reclamar-lo les fadrines, tant per trobar bon casador, com perquè el marit sigui un bon home.

Les fadrines barcelonines anaven a posar el dit dins del forat del pany de la reixa de la capella del sant, a la Seu, i creien que trobarien casador

abans de l'any. Com més endins el posaven, com més estona l'hi tenien i com més empenyien, més ric, més jove i més galant seria el promès que el sant els portaria. El mateix creien si el dia de Sant Josep anaven a mossegar la reixa de ferro del seu altar, també de la Seu, i igualment judicaven que la categoria del futur marit estava en relació amb la intensitat de la mossegada i l'estona que durava.

Mentre les fadrines reclamaven sant Josep perquè les fes casar, els fadrins li deien oracions perquè no els fes caure en la temptació de casar-se.

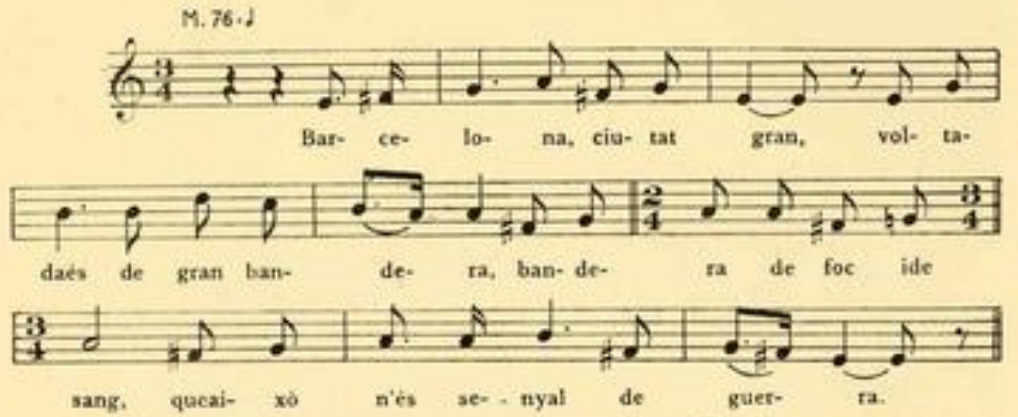

Barcelona, ciutat gran,
voltada és de gran bandera,
bandera de foc i de sang,
que això n'és senyal de guerra.
A la guerra jo me'n vaig
i deixo l'amor donzella;
als setze anys me'n faig soldat,
als disset me'n fan alferes,
als divuit sóc capità,
i als dinou, tinent de guerra.
Jo sempre estava pensant
en aquella gentil donzella,
si me l'haurien casat
mentre seria a la guerra.
Per ordre del general
se n'ha acabada la guerra;
els casats, amb llurs mullers,
i els fadrins, amb llurs donzelles.
A l'entrada del carrer
ja la veig a la finestra:
—Déu la guard, la meva amor:
casada, vídua o donzella?
—De casada, no en sóc pas;
m'he mantinguda donzella,
pensant en la meva amor
quan vindria de la guerra [1].

En aquest sentit, uns i altres li cremaven ciris. La literatura de fil i canya vuit-centista, especialment els ventalls, havien glossat el tema del desinterès d'ells i de les ganes d'elles per contreure estat.

Dins del mateix pla d'idees els nostres avis reclamaven el sant patriarca perquè els mantingués llur autoritat dins de la vida conjugal i familiar; els marits, tal dia com avui, solien estrenar uns pantalons, creguts que per efecte de la protecció del sant gaudien de la facultat de no poder-se'ls posar la muller, i al seu torn les esposes estrenaven faldilles perquè llurs marits no fossin faldilletes.

Segons la llegenda, sant Joan feia de fadrí fuster a casa de sant Josep, i un dia, per esmorzar, s'havien de partir una arengada; els dos volien la

[1] Recollida per l'autor. Transcripció melòdica del mestre J. Tomàs.

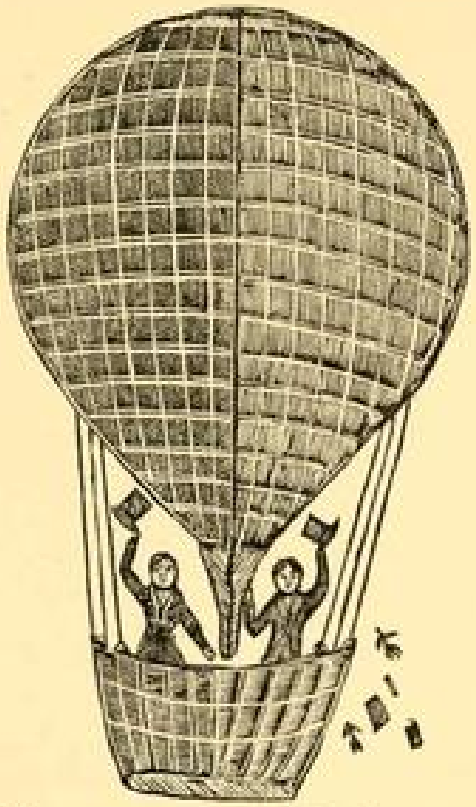

L'aeronauta, segons una capçalera de romanç. (Col. de l'autor.)

part de la cua i ni l'un ni l'altre d'ells es conformava amb el cap. Van discutir; paraules van dur paraules, i sant Joan, enutjat, va deixar l'amo, és a dir, se'n va anar de casa del seu oncle, i va plantar fusteria unes portes més avall; però, així com sant Josep feia feina xica i d'obres, sant Joan, per no fer-li la competència i per no crear conflictes entre família, va especialitzar-se a fer mobles i fundà així una varietat de l'ofici de fuster dedicada únicament a la construcció de mobles, varietat que abans era qualificada de *fuster caixer* i que avui coneixem amb el nom d'*ebenista*.

Segons tradició de l'ofici, llavors de la guerra dels Segadors, els mestres i els fadrins fusters són els que més es van distingir per llur valentia; es destacà sobretot un del qual la veu popular no ens ha conservat el nom, i que fins se'n va dictar una cançó que cantaven molt els vells fusters, especialment quan serraven, puix que el ritme de la tonada s'avenia bé amb l'acció.

Sant Josep era patró dels qui van de camí sense caminar. Antigament s'hi encomanaven els qui viatjaven a cavall o en vaixell sense ésser gent de tragi o mariners. Els qui feien camí sense esforç corporal i per ofici, veneraven sants especials que tenien per patrons. En establir-se nous procediments me-

L'aiguader, segons una auca valenciana de baladrers. (Col. de l'autor.)

L'aiguader rossellonès, segons una auca de la primeria del segle XIX. (Col. de l'autor.)

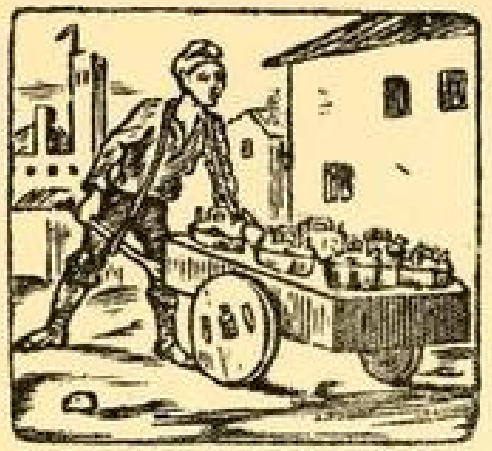

L'aiguader, segons una auca del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

El pintabotes, segons una auca de Baladrers de Barcelona de la primeria del vuit-cents. (Col. de l'autor.)

cànics de fer via sense caminar, la gent que els empraven, tant per necessitat com per ofici, van acudir al patronatge de Sant Josep, i el van venerar els aeronautes, els carrilaires, els velocipedistes i biciclistes i els qui viatjaven a cavall.

També tenien a sant Josep per patró els nuncis i pregoners públics que feien les crides oficials i que a més anunciaven allò que la gent els demanava mitjançant pagament. No sabem si els crides i nuncis de l'antic Consell de Cent també estaven sota el patronatge del vell patriarca o si tenien un altre sant per advocat.

Els aiguaders, que així mateix reclamaven l'ajut del sant espòs de Maria, venien aigua a càntirs que anaven a portar per les cases abans d'haver-hi

Nunci rossellonès, segons una auca de la primeria del segle XIX. (Col. de l'autor.)

El nunci, segons una auca de Baladrers de Barcelona de la primeria del segle XIX. (Col. de l'autor.)

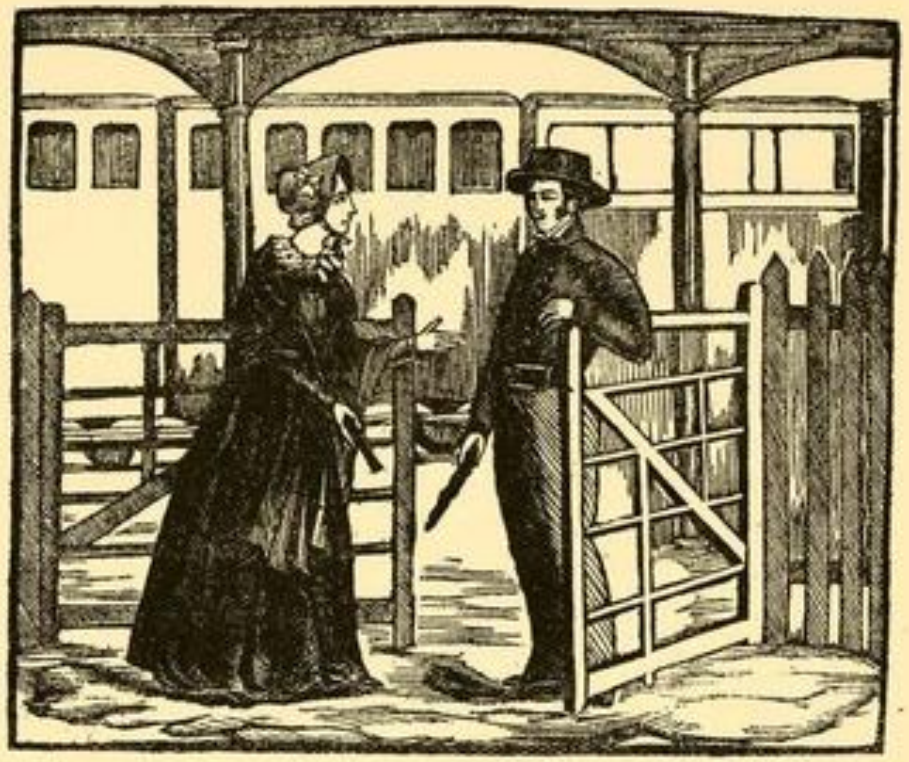

Carrilaire, segons una capçalera de ventall del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

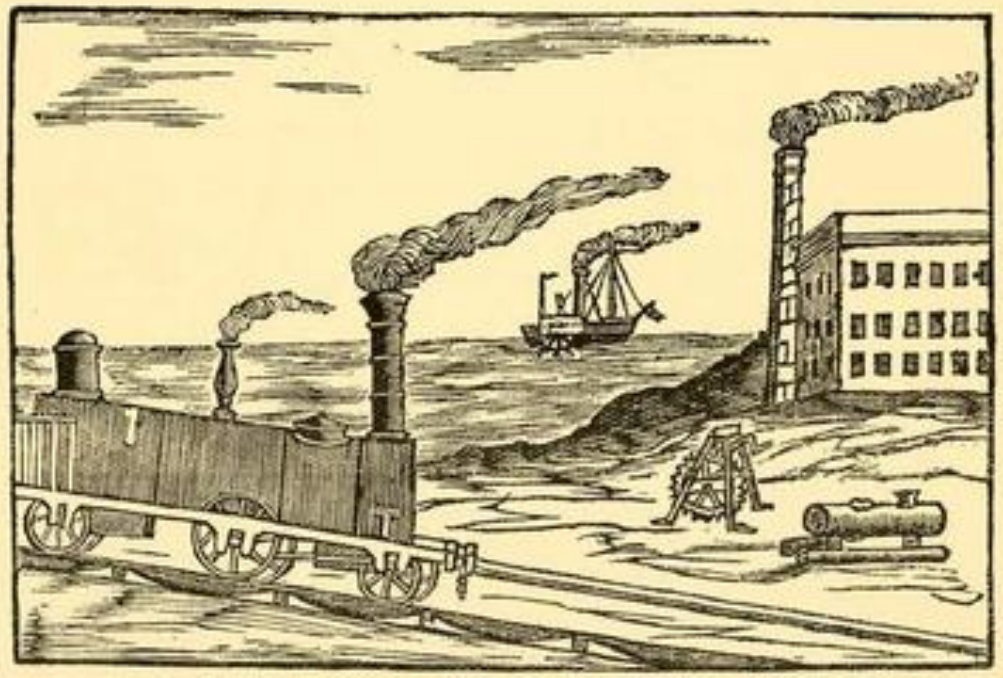

El carril, segons una capçalera de romanç del segon terç del segle XIX. (Col de l'autor.)

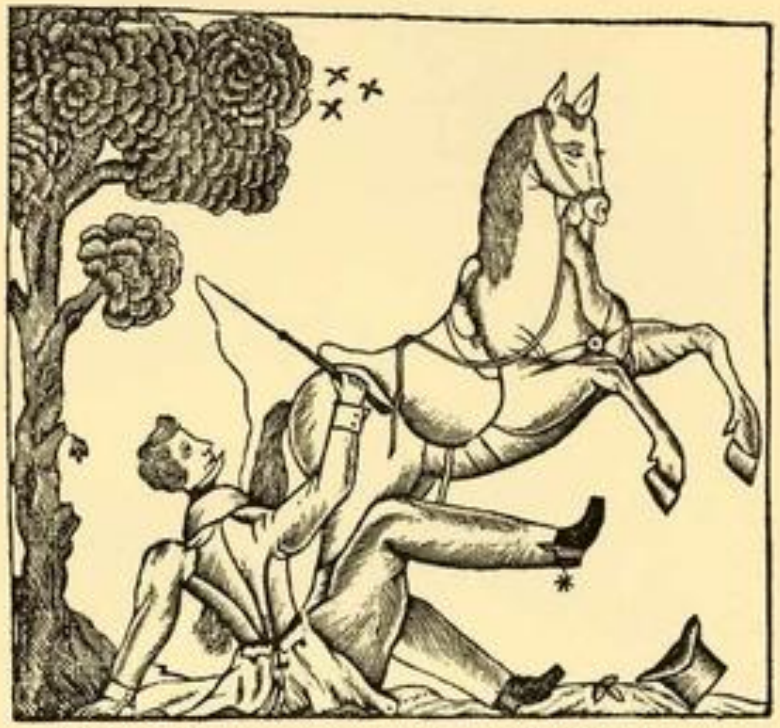

Viatger a cavall, segons una capçalera de ventall. (Col. de l'autor.)

Velocipedistes, segons una capçalera de ventall. (Col. de l'autor.)

aigua viva. Temps enllà moltes cases tenien pou i els veïns pouaven l'aigua amb galledes; només compraven aigua a càntirs els qui tenien escrúpol de beure aigua de pou o no se la podien pouar. Els aiguaders empraven càntirs grossos de llauna de quinze litres que portaven per les cases per un quarto, equivalent a tres cèntims, i per sis quartos a la setmana hi deixaven el càntir de l'un dia per l'altre; cada dia en portaven un de ple i se n'enduien buit el que havien deixat el dia abans.

Velocipedista, segons una capçalera de ventall de quarto
(Col. de l'autor.)

Els vells *cirabotes* o *enllustradors de sabates* tenien sant Josep per patró i advocat, no sabem per quina raó. Aquest petit ofici és relativament modern i sembla que els qui primer s'hi van dedicar a casa nostra foren italians. Els noiets que feien d'escuraxemeneies, en fer-se grans no podien exercir aquesta feina perquè no passaven pel canó de les xemeneies, i es posaven a fer de cirabotes. A les auques de baladrers de la darreria del segle XVIII i molt a la primeria del següent ja hi ha figurats enllustradors.

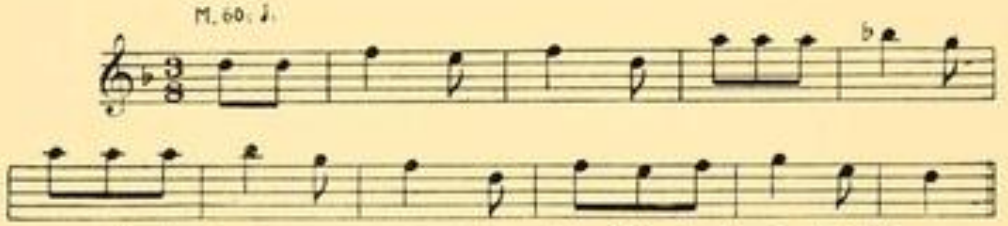

Tonada típica de menar ases que xiulaven els guixaires de Linyà, a l'Urgell.
Recollida per Ramon Quintana.

Abans que de l'enllustrar sabates se'n fes un ofici, la gent es netejava les poques que es portaven amb ceres i cerols especials que venien els apotecaris com un de tants altres productes, a més de remeis. Durant un temps la gent

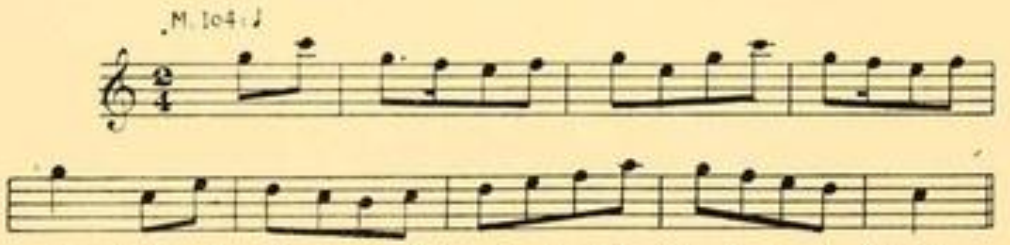

Tonada típica de vetllar la cuita del forn de guix dels guixaires de Linyà, a l'Urgell.
Recollida per Ramon Quintana.

refusava d'enllustrar-se les sabates, portada per la creença que el cerol usat cremava la pell i el calçat es feia malbé molt més aviat. Els cirabotes, per tal de fer desaparèixer aquest prejudici, s'embrutaven ben bé la llengua amb cerol del que empraven i en feien boles i se les empassaven.

Els guixaires i enfornaires que feien guix veneraven sant Josep per patró i li demanaven que els fer anar bé les fornades i la cuita del guix. Els vells guixaires de Linyà, que voltaven tot l'Urgel i les altres contrades properes amb els típics *ases guixers*, venent guix de parrella bo per a remei i per a purificar el vi, i *camamilla de virtut que curava tots els mals, xics i grans*, duien una imatge del sant Patriarca brodada damunt de la manteta amb què tapaven el ruquet portador de la càrrega de guix i de camamilla. Eren grans xiuladors. Se servien de tonades especials perquè, quan cremaven a la guixera, no s'adormissin mentre vetllaven i la cuita anés bé. També xiulaven per animar els ruquets, a fi que caminessin amb més delit.

Conta la tradició que sant Josep, quan va morir, perdonà a tots els qui durant la seva vida l'havien molestat i perjudicat, i els grops del pi, que havien constituït el seu malson durant els anys que havia fet de fuster, com ho han estat de tots els qui han treballat la fusta, des que el món és món.

Hom invoca sant Josep o la Mare de Déu de la Bona Sort per tenir bona ventura.

Els ocellaires dedicats a la cria de canaris, avui preparaven les gàbies i disposaven els ponedors perquè les canàries que s'havien casat per Sant Valentí o per Sant Marià anessin a pondre i a començar el niu. Creien que si preparaven la gàbia el dia de la festa del Sant Patriarca, aquest els protegia la cria i els donava sort dins de l'art ocellista.

Els qui havien de mudar de casa s'encomanaven a sant Josep perquè els en fes trobar de bona i convenient i perquè els protegís en el trasbals del canvi i de la muda. També el tenien per patró, antigament, els bastaixos especialitzats a transportar mobles i a ajudar a mudar de casa, i més tard, els conductoraires i les gents que intervenien en els canvis de casa. Aquesta advocació pren origen de l'odissea que van passar els sants pares de Jesús mentre cercaven posada per Jerusalem.

Hom conta que avui arriben els còbits per tal d'ajudar a la missa en honor del sant Patriarca. Assisteixen al temple quan poden, que no és gaire vegades; però a llur manera celebren missa ells mateixos enmig del bosc, i hom els sent cantar:

Kyrieleison,
Chrysteleison,
te rogamus
audinos.

El refranyer ens diu amb referència al dia d'avui:

Per a l'Espòs de Maria
tan llarga és la nit com el dia.

Per Sant Josep, si Déu vol,
el sastre apaga el gresol.
(Perquè ja fa prou claror
i no li cal vetllar.)

Per Sant Josep
el fred s'arrisca.

Sant Josep fa parlar el cucut
i sant Pere el fa callar.

Si per Sant Josep no canta el cucut,
o és mort o s'ha perdut.

Per Sant Josep
cada gripau salta en son indret.

El cigró, per Sant Josep,
just sembrat
i tot just nat.

Per Sant Josep
el brot al cep.

Per Sant Josep
la crosta al cep.

Per Sant Josep
cada oreneta en son indret.

Per Sant Josep
es casa el pardalet.

Per Sant Josep
sembra el canamet.

Per Sant Josep
el moraduix treu el bec.

El cant del cucut,
sant Josep el porta
i sant Pere se l'emporta.

Per Sant Josep
pàmpols al cep.

Per Sant Josep
tireja el cep.

DIA 20

Sant Hipòlit: Segons la tradició, era teixidor, i vivia en una misèria espantosa. Nostre Senyor, per tal d'ajudar-lo en la seva gran pobresa, li va

Sant Hipòlit, segons una estampa vuit-centista. (Col. de l'autor.)

Sant Josep Geperut i els seus companys Isaac i Jacob en adorar Jesús, segons una capçalera de goigs. (Col. de l'autor.)

concedir el do de poder teixir sense teler ni cap altra mena d'eina i sense cotó, llana ni cap altra fibra. Els seus teixits, obrats miraculosament, eren tin-

guts com a obra divina i celestial. Eren molt estimats; la gent els hi prenia dels dits i, com ja comprendreu, els hi pagava molt bé. Així va refer-se aviat de la misèria que l'atuïa. Fou per efecte d'aquesta gràcia que els teixidors el reclamessin quan passaven treballs per manca de feina o a causa de dificultats tècniques en espatllar-se'ls el teler o alguna altra eina i quan no tenien cotó ni llana per a obrar.

Santa Fòtima, la Samaritana, segons una estampa que encapçala els seus goigs. (Col. de l'autor.)

Sant Josep Geperut: Fou un dels tres pastors de l'Anunciata als quals l'àngel donà la primera fausta nova del naixement de Jesús a l'establia, i per tant, un dels tres primers que el van veure. Jesús va escollir un geperudet, per significar que preferia els humils i els desfavorits de la ventura, mentre fossin bons, i que estimava més la puresa de cor i de sentiments que no la perfecció corporal. Hi ha una nadala cinc-centista que ens parla d'aquest pastoret santificat. Els geperudets tenien aquest sant per patró. Pel Gironès diuen, dels geperudets, que porten a l'esquena la caixa de sant Ou, sant trobat a Celrà. Ignorem per quina raó hom aplica aquest qualificatiu al defecte físic dels geperuts. Per aquella contrada els geperuts veneren sant Ou.

Santa Fòtima, la Samaritana: Era invocada per les dones que havien d'anar a cercar aigua a la font, les quals li demanaven que no permetés que se'ls trenquessin els càntirs i de trobar massa gent o haver de passar molta estona esperant tanda. Antigament, que no hi havia aigua viva, anar a cercar aigua resultava molt pesat, sobretot per les famílies nombroses i per les fondes, hostals i establiments de molta gent. Hi havia serventes que ben poca cosa més

EXPLICACIO DELS GRAFICS I DE LES FIGURES DELS BALLS

Donem una succinta explicació dels gràfics dels moviments de les danses per l'interès coreogràfic que puguin tenir, per tal com una bona part dels balls actuals es consideren derivats de velles litúrgies i cerimònies molt arcaiques de gran valor ètnic, valor que si no posseeix la precisa coreografia d'avui, cal reconèixer que la conserven llurs elements bàsics i la part essencial de llur estructura. Amb aquest objecte hem transcrit i donat la coreografia de tants balls com ens ha estat possible, no pas amb l'intent que hom pugui aprendre de ballar-los, puix que no ens proposem fer un tractat de dansa. Hem de remarcar que, tant per la indumentària com per la coreografia, hem situat els documents en el pla de màxim arcaisme que hem pogut, per creure que així podien acostar-se més a la manera originària i primitiva. Quan entre la manera de vestir i de bellugar-se no hi ha hagut acord de com es feia i de com es fa, hem preferit sempre atenir-nos a com s'havia fet segons testimoni i paraula de la gent vella que hem consultat.

«Ballet de Déu», de Berga: Vegeu la referència i la tonada en la pàgina 436 i els gràfics en la 487.

Les parelles formen dues rengles encarades (fig. 1) i marquen un senzill vaivé paonat, que indiquen les figures 2 i 3. En acabar el motiu melòdic, les dues rengles avancen a compàs (fig. 4) i, en trobar-se, fan un acatament (fig. 5). Per mitjà del moviment que indica la figura 6, la colla es disposa en quatre fileres (fig. 7) i segueixen així mateix un moviment de vaivé, deixats de les mans (figs. 8 i 9). Les parelles es tornen a estendre en les dues rengles, semblantment a com han començat; en acabar el motiu melòdic, les dues parelles de cada extrem s'alternen de lloc, tal com indica el gràfic de la figura 10. Igualment fan les parelles immediates, fins que totes han mudat de lloc. Si hom vol perllongar la dansa, segueix el ball tornant a alternar-se fins que resten altra vegada totes les parelles en llur primer lloc.

«Ball del Ciri i del Boix», de Manlleu: Vegeu la referència i la tonada en la pàgina 488 i els gràfics en la 489.

Pròpiament són dos balls ballats igual, cada un per dues de les quatre parelles que formen el conjunt: les dels pavordes entrants i les dels sortints. Ells vesteixen folgat gambeto, i elles, amples faldilles de seda negra i rica mantellina, que els penja airosament esquena avall. Les dues pavordesses sortints duen a la mà esquerra un ram de boix, i a l'altra mà, un ciri. Les pavordesses entrants duen només un gran ram de flors. En sortir a plaça les parelles fan bracet, les sortints al davant i les entrants al darrera. Volten cerimoniosament durant tota la tirada del primer motiu de la melodia. En iniciar-se el segon es comença el ball, només de les dues primeres parelles. Els balladors fan fer un ample giravolt a les balladores, vers la dreta; ells fan un gran salt i se separen unes set o vuit passes d'elles, i, començant vers la dreta, van retrocedint a poc a poc mentre les balladores els segueixen. En arribar al compàs dotzè, els homes s'acosten a les balladores i fan altra vegada un gran salt, després del qual les agafen per la mà i els fan fer novament un giravolt, i altre cop es separen per repetir la figura. Després tornen a fer un passeig com en sortir a la plaça, a seguit del qual entren en dansa les dues parelles de pavordes entrants, que ballen exactament igual

com ho han fet llurs companyes, mentre elles, quietes a un costat de la plaça, esperen que acabin el ball.

«L'Eixida», de Tàrrega: Vegeu la referència i la tonada en la pàgina 490 i els gràfics en la 491.

Es balla en parelles distribuïdes en rengles tal com indica la figura 1. En començar el ball la primera parella s'encara, mentre les altres resten quietes, ells i elles amb els braços en ansa, posades les mans a la cintura. La parella, tot fent un punteig relliscat i de vaivé (fig. 3), descriu les evolucions que assenyala la figura 2. En acabar el motiu melòdic, resten encarats amb la segona parella, que entra en dansa en iniciar-se la repetició de la tonada, i aleshores són dues les parelles que ballen (figura 4). En acabar el ball de les dues parelles, una resta encarada amb la tercera, la qual també entra en dansa, i llavors són tres les parelles que ballen (fig. 5). El ball continua mentre parelles hi ha, i cal repetir la melodia tantes vegades com parelles prenen part en la dansa. Les primeres parelles són les que dansen més, perquè no paren. En acabar el seu ball la darrera parella, els ballaires resten, com en començar, estesos en dos rengles, un per cada sexe, però alterats d'ordre, a la dreta els qui eren a l'esquerra i al contrari. Per tornar al seu lloc, tot saltant lleugerament, fan una passada (fig. 7) que altera la disposició dels rengles (fig. 8).

Passades del ball d'en Serrallonga i de les danses representatives en general: Vegeu la referència en la pàgina 519, la tonada en la 517 i els gràfics en la 510.

Els actors es distribueixen en dues rengles i per l'ordre que han de parlar, alternats un a la rengla dreta i el següent a l'esquerra. Al cap de les dues fileres hi ha els actors que fan el paper més important en el diàleg, generalment els protagonistes de la facècia. En arribar el torn de parlar, els actors surten del rengle, el volten i entren per la part inferior, per situar-se enmig de les dues fileres que constitueix l'escenari del ball (fig. 1). Finit el seu paper, se'n tornen al cap contrari del rengle que ocupaven. La part coreogràfica consisteix simplement en un entrecreuat d'espases que tots els actors porten, tant si els escau com si no (fig. 2), en un traspàs dels dos rengles d'un costat a l'altre (fig. 3), i en una passada de dalt a baix (fig. 4).

«Ball de bastons (la Primera)», de Vilanova i La Geltrú: Vegeu la referència en la pàgina 514, la tonada en la 511 i els gràfics en les 512 i 513.

Els ballaires es divideixen en grups de quatre que s'alternen i barregen a conveniència, segons les evolucions. El *capità* i el *cua* duen una bandera cada un, el primer més grossa que el segon, i es defensen només amb un bastó. El qui pica amb ells, també, mentre ho fa, només pot fer ús d'un sol bastó. En començar es disposen com indica la figura 1. Mentre dansen saltironen tal com presenta la figura 2. Així que han fet la picada inicial, fan dues mudances gracioses indicades per les figures 3 i 4, i piquen segons indiquen les figures 5 i 6. Tota la resta de les figures marquen prou clarament les alternances i moviments descrits, sense deixar mai de picar alternadament, ara amb el company de la dreta, ara amb el de l'esquerra, quan no ho fan simultàniament, i sempre piquen una vegada enlaire i una altra per baix. En acabar el ball resten en la mateixa posició inicial, encara que alternats de lloc: el cap ha passat al lloc del cua i al contrari.

«Ball de Pastorets», de Vilanova i La Geltrú: Vegeu la referència i la tonada en la pàgina 514 i els gràfics en la 515.

Els ballaires estan dividits en dues rengleres encarades i un xic distanciades l'una de l'altra, per tal que l'espai que resta entre les dues serveixi d'escenari, per on es belluguen els figurants mentre fan llurs parlaments. Les evolucions consten de dues figures: les passades i el ball pròpiament dit. Fan dues passades diferents indicades pels gràfics 1 i 2. De passades del segon tipus, n'hi ha de repicades en trobar-se els dos rengles: els ballaires fan repicar els bastons per sota les cames aixecades (fig. 3).

Aquests bastons són gruixuts i revinguts, no ben rectes, nuosos i bigarrats. Són obligadament pintats de vermell amb mangre o un altre ingredient. A voltes, mentre estan deturats, marquen el ritme de la melodia picant a terra amb els bastons.

En haver de parlar, se separen de la rengla on es troben i se situen en l'espai central. El figurant, abans de parlar, donava un cop fort a terra, fent espetegar la bassetja que tots portaven com a adminicle pastoral. El majoral amb qui dialogava responia amb un altre espetec. En acabar també feien petar les bassetges, i semblantment feien quan volien subratllar o remarcar algun dels conceptes del diàleg. El rabadà, que era el més petit de la colla, en actuar no parava de saltar i de guimbar tant com podia.

Fets els parlaments al so del segon motiu melòdic, efectuaven el ball, que consistia simplement a fer un pont, que era la part que podríem dir-ne ballada. Amb els bastons travessats i suspesos a l'alçada del cap (fig. 4), anaven passant, uns, per sota dels ponts dels companys (fig. 5), sense deixar-se anar i formant com una llarga tira, units els ballaires pels garrots.

Abans els ballaires eren fadrins de divuit a vint-i-cinc anys; des d'un temps ençà el ballen quitxalla. Duien camisa blanca, armilla d'igual color amb grossos cercles pintats de colors vius, corbata i faixa vermelles, i calces blanques amb una via de color al costat. Duien camals de cascavells. Abans portaven barret de palla; avui duen barretina. Havien portat un sarronet figurat i una carbasseta. També havien dut un barretet de palla, així mateix figurat, penjat a l'esquena. D'una trentena d'anys ençà aquest ball ha perdut molt de caràcter i ha degenerat força.

«Ball del Bo! bo!», de Monistrol de Montserrat: Vegeu la referència en la pàgina 558, la tonada en la 556 i els gràfics en la 557.

El ballen tres parelles, dues dones casades vestides de color i una fadrina que va negra. Un dels ballaires representa l'Abat de Montserrat, un altre el batlle, que dansa amb la fadrina i vesteix gambeto, i el tercer, el pare Prior. El batlle llueix la vara emborlada. Un altre ballaire fa de capdanser. Les tres balladores es situen davant de la presidència sense agafar-se (fig. 1). El capdanser, amb la mà dreta, pren la de la primera balladora situada a la seva esquerra. L'agafa per la dreta (fig. 2). Elles tres, agafades una darrera l'altra, donen una volta menades pel capdanser. Finida la volta, el capdanser lliura les balladores a llurs balladors i ell es retira del ball. La primera parella romp la dansa, encarats els ballaires, sense agafar-se de les mans, reculant graciosament ell i encalçant-lo ella. Fan tres passes ençà i enllà en sentit oposat l'un de l'altre, tot marcant un punteig suau i un gracios vaivé de cos, mentre mantenen els braços arquejats (fig. 3). Quan la primera parella és vers la tercera part del volt, surt la segona, que fa com la primera, i quan aquesta és així mateix a la tercera part, surt la darrera (fig. 4). Cal mensurar la volta de manera que, en acabar la tercera repetició del primer motiu melòdic, arribi la darrera parella davant de la presidència, on ja l'esperen les altres dues que hi han arribat primer.

A la segona part de la tonada fan ball rodó (fig. 5). Una tirada de la melodia volten vers la dreta i, en repetir, vers l'esquerra. Cal, però, procurar, en voltar vers la dreta, fer les passes més llargues per tal que la rodona avanci terreny enllà de la plaça, amb l'objecte de donar una volta sencera al clos durant totes les repeticions de la melodia.

«El Patatuf», de Viladecans: Vegeu la referència en la pàgina 566, la tonada en la 570 i els gràfics en la 571.

Els ballaires formen parelles que ballen encarades (fig. 1). En començar, i seguint el compàs, piquen de mans sis vegades en dos moments. Després marquen suau punteig (fig. 2), finit el qual s'agafen per les mans (fig. 3), fan un doble ristó (fig. 4), i es passen la balladora d'una parella a l'altra, i cada ballador passa a prendre per company el ballaire immediat de sexe contrari.

«La Trencadansa», de Prats de Lluçanès: Vegeu la referència en la pàgina 583, la tonada en la 584 i els gràfics en la 586.

La ballen sis parelles dividides en dos grups; davant de cada un hi va un dels capdansers vestits de gala, amb gambeto, barret rodó i una almorratxa a la mà. Al so del primer motiu melòdic entren a la plaça, disposats com indica la figura 1. Donat

un tomb, els quatre balladors no pavordes deixen llurs companyes; el pavorde fa fer ristо a la seva balladora, se li posa al davant i, puntejant amb suavitat, ballen una part de la dansa al so del segon motiu melòdic, segons indiquen els gràfics 2 i 4 i la figura 2. En acabar cada motiu musical, els pavordes alternen graciosament de grup, tal com indiquen els gràfics 5 i 6. Solen repetir aquest motiu quatre o sis vegades.

Fetes les evolucions indicades, amb les consegüents passades dels pavordes a què ens hem referit, al so del tercer motiu melòdic fan la figura qualificada de *filada*, per la qual els ballaires es distribueixen en dues rengleres encarades com indiquen els gràfics 7 i 8, i fan un moviment alternat de vaivé, assenyalat aixi mateix en aquests gràfics. Per *filar* se serveixen del tercer motiu musical. Per les filades els pavordes se situen al cap dels rengles en sentit oposat l'un de l'altre. Com les passades anteriors, aquesta figura es repeteix un nombre variable de vegades.

Fetes les filades, ballen la variant lluçanesa del ballet pròpiament dit al so de la quarta de les tonades, i, segons costum general d'aquest ball, acaben amb la corranda de moviments ràpids i accelerats i amb el lleuger salt de les balladores, aixecades enlaire tanta estona com poden o com permet el braó muscular dels balladors i, millor encara, l'enginy de tots plegats. La corranda es balla al so de la darrera de les cinc melodies.

Els castells de Valls: Vegeu la referència en la pàgina 680, les figures en les pàgines 681 a 683 i la melodia en la 680.

Per aixecar un castell comencen per situar-se els qui formen el primer pis, que constitueixen la base de la construcció humana i els únics que toquen a terra i, per tant, que trepitgen terreny ferm. Els castellers que formen el primer pis reben el nom de *baixos* i són en nombre igual al dels pilars que ha de tenir la torre o castell.

Els baixos es traven ben bé de braços per tal d'oferir la màxima resistència. Sota de cada braç dels baixos un altre castaller posa la seva espatlla per reforçar el travament; aquests castellers es posen amb el cap dins de la rodona que formen els baixos i amb el cos a fora. Com que fan de reforçadors reben el qualificatiu de *crosses*. Part de dins de la cavitat que deixen els quatre baixos, hi entren altres tants castellers, per tal d'estampir el grup d'aquests i evitar que puguin decantar-se vers l'interior del rogle. Aquests quatre tenen també la missió de sostenir les cames dels quatre castellers que s'enfilen damunt dels baixos i que formen el segon pis del castell. La base o fonament d'un castell de quatre pilars està, doncs, format per setze homes: els quatre baixos, els vuit crosses, a raó de dos per baix, un per cada aixella, i els quatre reforçadors que es posen dins del rogle interior del castell. Aquest compacte grup humà és conegut per la *cassola* i gairebé no es veu, car resta confós per l'estesa de gent que s'aplega entorn del castell.

Damunt dels quatre pilars pugen altres tants castellers: els *segons*, que han de constituir el segon pis de l'obra. Posen un peu damunt de cada una de les espatlles del corresponent baix que els fa de soca i, com ells, s'arrapen i entreteixeixen fermament de braços.

Els reforçadors, des de dins de la cassola, engrapen les cames dels segons fins tan amunt com poden, per tal que no es vinclin de genolls i no es camatorcin.

Així que els segons estan ben travats de braços i ben aposentats, comencen a pujar els terços, que són els quatre castellers que hauran de formar el tercer pis, els quals, com llurs companys, posen un peu damunt de cada espatlla dels segons i, com ells, es traven ben bé de braços. En arribar aquest moment del carregament del castell, les gralles inicien llur tonada típica, que anima els castellers i contribueix notablement a encoratjar-los en llur tasca tan esforçada com hàbil, i no paren de deixar sentir llur so fins que, enllestit el castell, ja es descarrega i els terços comencen a baixar.

La part superior dels castells és més simple que la base, rep el nom de *pom de dalt*, i els pisos estan formats per menys castellers. En el quatre de set que hem pres per exemple, el quart pis el formen només dos homes, qualificats de *dosos*, que es posen

un damunt de l'espatlla d'un terç i l'altre damunt de la d'un altre, i un cop ben travats, reben damunt seu altres dos companys que constitueixen el cinquè pis. El sisè el forma un sol minyó, ajupit: l'aixecador, que se sosté de peus damunt d'un cinquè i de mans damunt de l'altre. Pel seu damunt passa el petit anxeneta, infant de quatre o cinc anys, que, un cop dalt de tot de la construcció, es limita a *fer l'aleta*, és a dir, a obrir i tancar ràpidament els braços estesos, mentre les gralles marquen un refilet agut que indica el coronament gloriós de l'obra; tocada joiosa que omple de satisfacció els castellers, i que és subratllada pel greu repic del tabal. El menut vailet inicia ràpidament el seu descens, puix que es passa l'estona només pujant i baixant, i al seu darrera van descendint tots els altres companys.

Un castell no es considera com a enllestit del tot fins que hà saltat a terra el darrer segon; si mentre es descarrega es produeix algun incident, hom el dóna per fracassat i no compta. Un castell és tant millor com menys espai de temps triga a carregar-se. La gràcia dels castellers consisteix a pujar de pressa, sense agafar roba i arrapant-se ben poc amb els companys. Els castells millors són els que es fan sense crosses ni reforçadors que des de dins de la cassola engrapin les cames dels segons; castells que hom qualifica de *nets*. Que un castell oscil·li i tremoli no és pas sempre indici de poca consistència.

Entre els castellers hi ha homes de diverses edats. Generalment els més grans són els que formen els pisos baixos; el pom de dalt el forma jovenalla; els cinquens són xicots; els aixecadors, noiets, i els anxenetes, infants.

«La Moixaganga», de Valls: Vegeu la referència en la pàgina 688, els gràfics i les figures en la 685 i la melodia en la 684.

Aquest ball havia estat força estès i constava d'un gran nombre de figures. Durant un temps va decaure, no es representava gaire i restà reduït a la figura primera i a la darrera, de caràcter final i apoteòsic. Més ençà, se li ha donat més extensió, però les figures afegides no responen a les tradicionals. Descrivim, per tant, les passades que es fan entre figura i figura i donem el quadro i la disposició del conjunt final de caràcter apoteòsic.

En iniciar el ball els ballaires donen unes voltes per la plaça, disposats en renglera un darrera de l'altre com assenyala el gràfic 1. Decanten una mica el cos i les dues mans ara vers la dreta, ara vers l'esquerra, i de manera alternada la meitat en una direcció, mentre l'altra ho fa vers la contrària. Piquen de mans al compàs de la melodia i caminen seguint el seu aire i marcant el pas molt acusadament.

Donades unes quantes voltes pel clos del ball sense perdre el ritme, es disposen en dues rengleres encarades i segueixen picant de mans fins que la melodia arriba a la nota final, i aleshores inicien la primera figura. Entre quadre i quadre fan un petit repòs, disposats com assenyala el gràfic 2, i segueixen picant tot el temps que dura la tonada. Modernament, en lloc de picar de mans, fan sonar una mena de xasca de fusta que cada ballaire porta a la mà.

El treure ball de Terrassa: Vegeu la referència, els gràfics i les figures en la pàgina 689 i la tonada en la 688.

Les parelles, preses graciosament de mans, com indica la figura 1, donaven uns quants volts per la plaça amb tota solemnitat i reverència, segons assenyala el gràfic 2. Fetes unes passades, el ballador feia fer un «ristо» ben airós a la balladora, la deixava anar de mans, i restaven encarats, com es veu en el gràfic 3, ella part de fora i ell part de dins; llavors feien un ball suau i reposat, encara que airós de moviment i delicat de línies, com assenyalen la figura 4 i el gràfic 5, figura que repetien un nombre variable de vegades, fins que donaven el ball per acabat.

Ball de Punta i Taló, de Llarvent: Vegeu la referència en la pàgina 691, els gràfics i les figures en la 695 i la melodia en la 694.

Els ballaires formen parelles i es distribueixen en dues rengleres, encarats ells amb elles (fig. 1). Els ballaires marquen un punteig acusat de punta i de taló, que és precisament la característica del ball (fig. 2). Tot puntejant fan un moviment de

vaivé, primer de costat (figs. 3 i 4) i després de cara (figs. 5 i 6). En atacar la tonada els darrers compassos, les parelles s'agafen (fig. 7), fan mitja volta i s'alternen, és a dir, que passen a prendre per company el ballador immediat de sexe contrari (fig. 8). Ells muden de balladora, i elles, de ballador.

Ball del Tortell, d'Esponellà: Vegeu la referència en la pàgina 691, les figures i els gràfics en la 693 i la tonada en la 692.

Quatre parelles, una darrera l'altra (fig. 1), donen la volta sencera a la plaça, marcant un suau punteig de ball pla relliscat i cerimoniós, sense saltar ni puntejar (figura 2). En acabar cada tema melòdic, la balladora fa «ristos» (fig. 3), es desprèn de la mà del company, i segueixen ambdós ballant igual, deixats anar de mans (figura 4). En reprendre la tonada, es tornen a agafar. El ball és molt parsimoniós. Quan han donat tot el volt a la plaça, es retiren.

Ball del Mocador, de Bot: Vegeu la referència en la pàgina 711, les figures i els gràfics en la 709 i la tonada en la 708.

La balladora fa present al galant d'un mocador de seda florejat per al cap. Ell l'estén a terra i balla al seu entorn, sense que el pugui trepitjar. La parella, agafats de les mans dretes, ballen, saltironant àgilment entorn del mocador, tota la primera part de la tonada (fig. 1). En iniciar-se la segona, es deixen anar de mans i ballen encarats a tall de jota, saltant i guimbant tant com poden, tot fent esclafir els dits (fig. 2). En recomençar la tonada, tornen a fer el mateix.

Ball dels Ous, de Bot: Vegeu la referència en la pàgina 711, els gràfics i les figures en la 710 i la tonada en la 708.

Ella balla sola enmig d'una estesa d'ous, distribuïts al seu voltant, més o menys formant rodona. Ella salta i tomba a pas de jota, amb les faldilles agafades amb les mans i ben cixamplades, mentre ell, com si ballés sol, segueix el mateix punteig que ella, acostant-se-li i allunyant-se'n, en ràpida zigazaga al seu voltant. No pot trepitjar ni tocar cap ou amb els peus, si no vol caure en ridícul.

Ball de la Corranda Alta, de Surnià: Vegeu la referència en la pàgina 711, els gràfics i les figures en les pàgines 712 i 713 i la tonada en la 711.

Els ballaires es divideixen en grups de quatre parelles, dividits a llur torn en dues rengleres, i alternativament avancen i reculen (fig. 1), marcant un punteig que indica la figura 2. En repetir la tonada alteren la manera d'avançar i recular, tal com assenyala la figura 3. A la tercera repetició, les parelles alternen de lloc, primer dues, segons el gràfic de la figura 5, i en repetir, alternen les altres dues parelles, segons la disposició marcada per la figura 6. Quan ja han ballat prou, fan una corranda final. Les parelles s'agafen per les mans (fig. 7) i descriuen un volt (fig. 8). En arribar al penúltim tercer compàs, el ballador presenta el genoll a la balladora (fig. 9), i ella, amb un graciós i ràpid moviment, li salta al coll (fig. 10), i si el ballador es prou garrit, la sosté enlaire asseguda damunt la mà (figs. 11 i 12), o agafant-la per la cintura (figura 13). Els bons ballaires, sostenint la balladora enlaire, ballaven tanta estona com podien marcant el punteig i saltironant amb aire i lleugeresa.

Ball del Timó Volé, de Prades del Conflent: Vegeu la referència en la pàgina 717, els gràfics i les figures en la 715 i la tonada en la 714.

Les parelles, encarades i sense donar-se les mans, s'estenen en rodona, com indica la figura primera. Ballen tota la tirada de la melodia, fent un graciós moviment d'avanç i retrocés que assenyala la figura 2; primer ell recula i ella l'encalça, i després avança ell i ella recula. En repetir la tonada fan el mateix moviment de vaivé, però així com abans l'havien fet de cara, ara el fan de costat; moviment que indiquen les figures 3 i 4. En arribar la melodia als darrers compassos i en trobar-se front a front els ballaires de cada parella, fan un ràpid giravolt damunt d'ells mateixos, com es pot veure en la figura 5. En trobar-se altra vegada encarats, es fan una moixaina graciosa, la més freqüent és la d'assenyalar-se mútuament amb el dit, com indica la figura 6, i tornen a fer un altre ràpid giravolt com l'anterior, però en sentit contrari.

En tornar a iniciar la melodia, repeteixen la primera figura i segueixen tota la resta del ball, com la primera vegada, sense altra varietat que la moixaina final, que procuren que sigui diferent cada vegada.

Ball de rentadores de l'Alta Conca del Llobregat: Vegeu la referència en la pàgina 730, els gràfics i les figures en la 732 i les cançons emprades per a la dansa en la 731.

Ballen en grups de dues, encarades i deixades anar (fig. 1), fan un moviment suaument saltat i es mouen cap i enllà, per l'estil de la jota (fig. 2). En caure la darrera nota de la cançó, es donen un cop amb el picador de l'una contra el de l'altra (fig. 3). En repetir la tonada s'agafen per les mans i, una de cara i l'altra d'esquena, descriuen una volta sencera saltironant com primer (fig. 4). En passar-se per la vora amb la balladora del grup immediat, fan copejar els picadors (fig. 5). Els grups es distribueixen en rodona més o menys regular i no gaire simètrica. Si poden arreplegar un home bonifaci i poc enèrgic, el situen dins de la rodona i, en acabar les frases melòdiques, la balladora a qui ve més bé li venta cop de picador al darrera. Cal que continuament es defensi de l'atac atrevit de les ballaires, que li fan l'escapada impossible, car l'amenacen per tots costats.

La Contradansa: Vegeu la referència, les figures i els gràfics en la pàgina 913 i la melodia en la 914.

Aquest ball és d'introducció moderna a casa nostra; té origen probablement anglès i està molt lluny de tenir la sentor i la gràcia dels balls que podem considerar autòctons. Vers la darreria del segle XVII i la primeria del XVIII foren compostes un sens nombre de contradanses per part dels mestres compositors i dels ballaires dotats d'iniciativa. Eren més aviat balls de sala que de plaça; ofereixen una gran diversitat de melodies, figures i combinacions sovint enginyoses i boniques, però estan mancats de la característica dels documents populars. La que donem per mostra, que no és sinó una de tantes, està formada per elements trets de la coreografia popular típica i, per tant, té un regust més nostre que la gran majoria. Consta de dues figures: un ball rodó en el qual els ballaires s'entreteixeixen de braços, i d'uns molinets que volten ara vers l'esquerra, ara vers la dreta.

Qui desitgi més dades sobre aquest ball, així com dels altres que referim, pot consultar el primer volum de la nostra obra *Diccionari de la dansa, dels entremesos o dels instruments de música i els sonadors*, Barcelona, 1935.

J. AMADES

COSTUMARI CATALÀ

EL CURS DE L'ANY

SALVAT EDITORES, S. A.

BARCELONA - MADRID

BUENOS AIRES - MÉXICO - RÍO DE JANEIRO

Representació del mes de gener.

Una de las lecturas más amenas, curiosas y entretenidas ha sido y será siempre la de las obras que tratan de folklore. Conocer las costumbres antiguas y actuales de países propios y extraños, de las regiones, las comarcas y los pueblos, aunque sólo sea a través de los libros, es disponer de un tesoro inapreciable e inagotable de motivos de recreación, de ensueño y de plácida nostalgia. Su amenidad, variedad y sabor, dulce y suave unas veces, agridulce y acaso algo picante otras, lo hacen sugestivo, atractivo e interesante hasta el apasionamiento para quien sabe comprenderlo, identificarse con él, vivirlo o revivirlo interiormente, sintiendo toda la emoción de su encanto y todo el encanto de su emoción.

El motivo que nos ha movido a emprender la publicación de la presente obra no es, pues, otro que el de procurar algún deleite al lector por medio de bellezas sencillas, dándole a conocer aspectos, facetas, tradiciones y costumbres de su propio país.

Camí de la missa, segons un dibuix vuit-centista.

El passeig pel Parc, segons una capçalera de romanç vuit-centista. (Col. de l'autor.)

En efecto, difícilmente podrá hallarse tema más interesante y al propio tiempo de más elevado valor moral y sentimental que el estudio de aquellas costumbres peculiares que dieron a Cataluña una fisonomía propia y unas propias maneras de ser y de manifestarse, y que parecen estar hoy en trance de desaparecer absorbidas por esta generalización de modas, usos y costumbres que constituye uno de los signos más acusados de nuestra época. Y, sin embargo, nada más bello y sugestivo que el estudio y el conocimiento de nuestras costumbres y de nuestro folklore, cuyas raíces se pierden en el pasado y cuya maravillosa belleza nos encanta todavía por su originalidad y viveza. Dar a conocer esta riqueza costumbrista a tantos como todavía la ignoran y facilitar un texto completo a este público catalán que por tales temas tanto se interesa es la finalidad que se propone este COSTUMARI CATALÀ que nos complace poder ofrecerle.

Tan conocido es ya Joan Amades del público catalán, que creemos superfluo y por demás inoportuno todo intento de presentación. Sus desmedidos amor y devoción hacia la tierra que le vió nacer, la documentación y el gran acopio de conocimientos que toda una vida de dedicación a estos temas le han proporcionado, su constante deambular por tierras catalanas, que conoce palmo a palmo, en incansable búsqueda y recopilación de los más finos matices costumbristas, de las tradiciones populares más antiguas e inveteradas, y su importante y vasta producción bibliográfica sobre estas mismas materias, unidos a un dominio y conocimiento perfectos del rico léxico del idioma catalán y a un personalísimo, flúido y ameno estilo literario, habían capacitado ya de antemano a Amades para dar cima de forma excepcional a su COSTUMARI CATALÀ.

Aunque en el prólogo de la obra nos dice, modestamente, que considera este COSTUMARI CATALÀ solamente como un paso más en el estudio folklórico catalán, como «una nova aportació que tant debò fos el començament d'altres reculls i publicacions

(Sigue a la pág. 7)

passaven llurs poders oficials per l'ordre amb què havien estat elegits. El batlle cedia la vara al qui primer havia sortit, i així la resta dels regidors. Els infants, investits amb les insígnies oficials, assistien als divins oficis, on ocupaven els llocs de les autoritats, i durant el dia actuaven com a tals.

Passeig triomfal dels sobreposats de la Confraria dels Sants Innocents de Sant Llorenç de la Muga, a l'Alt Empordà.

A Sant Llorenç de la Muga la festa dels Innocents s'ha conservat fins ara amb força esplendor. Els fadrins estan aplegats en confraria sota l'advocació dels sants Innocents. La vigília els confrares, proveïts de grans coves, es ficaven per tots els horts amb el fi de robar una bona quantitat de cols que havien de constituir la base d'un àpat col·lectiu. El robatori era consentit per les autoritats i pels propietaris per efecte d'un dret de consuetud. Antigament el furt es feia al so d'una tonada especial que tocava una cobla de tres quartans, és a dir, de cornamusa, prima, flabiol i tamborí.

El dia de la festa tenia lloc la funció religiosa. Els tres prohoms de la confraria s'asseien al banc blau de les autoritats. En altre temps els primers d'anar a oferir eren els infants, com a veritables innocents. De força anys ençà, però, són les noies. La primera de fer-ho és treta a dansar pel primer pavorde, i les altres dues que la segueixen, pels altres dos prohoms. Entre les noies s'estableix un petit de competència per poder ésser la primera; això sovint dóna lloc a escenes còmiques i pintoresques, puix que la distinció enclou un honor molt cobejat entre fadrines. És fama que se'l disputen les noies més lletges i poc afavorides.

Cobla de *Tres Quartans*, segons un gravat setcentista que encapçalava les cartes populars per a aprendre de ballar el contrapàs. (Col. de l'autor.)

Després de la funció religiosa té lloc una reunió dels confrares al campanar amb la finalitat d'elegir els nous sobreposats, rendir comptes, aprovar l'actuació i transferir les insígnies dels càrrecs als nous electes. Feta l'elecció, els nous prohoms fan llur aparició a la plaça, on són esperats i aclamats per tot el poble, i de seguida s'organitza una cavalcada pintoresca presidida pels prohoms, muntat cada un damunt d'una barra que fa l'ofici de cavall i que és portada al coll per dos confrares. Va al davant el clavari o bosser, que duu per distintiu la bacina de la confraria, ve al seu darrera el secretari amb una grossa banya de cérvol, també distintiu de la seva funció, i segueix en darrer terme el sobreposat major o majoral primer amb una vara tota recargolada. Tots els fadrins, mudats tant com poden, segueixen als prohoms, fan una cercavila i volten per la po-

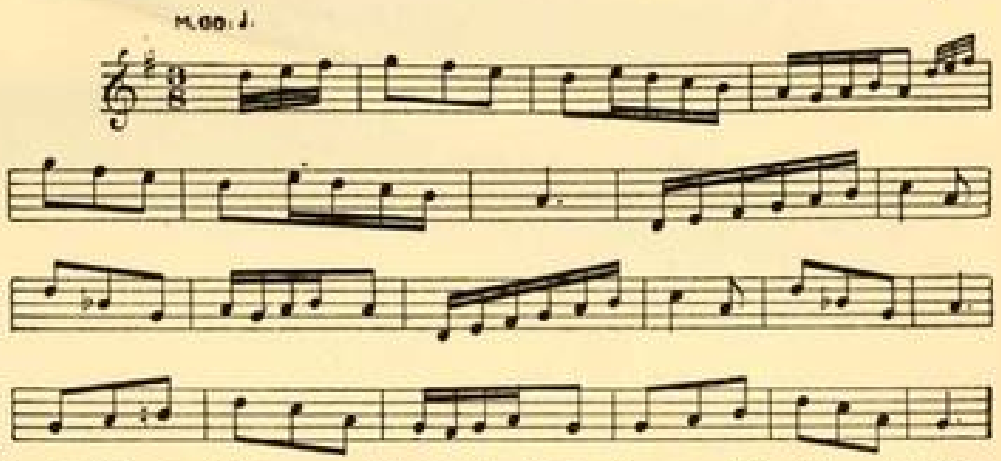

Passada del passeig dels sobreposats de la Confraria dels Sants Innocents de Sant Llorenç de la Muga, a l'Alt Empordà, recollida pel mestre J. Tomàs.

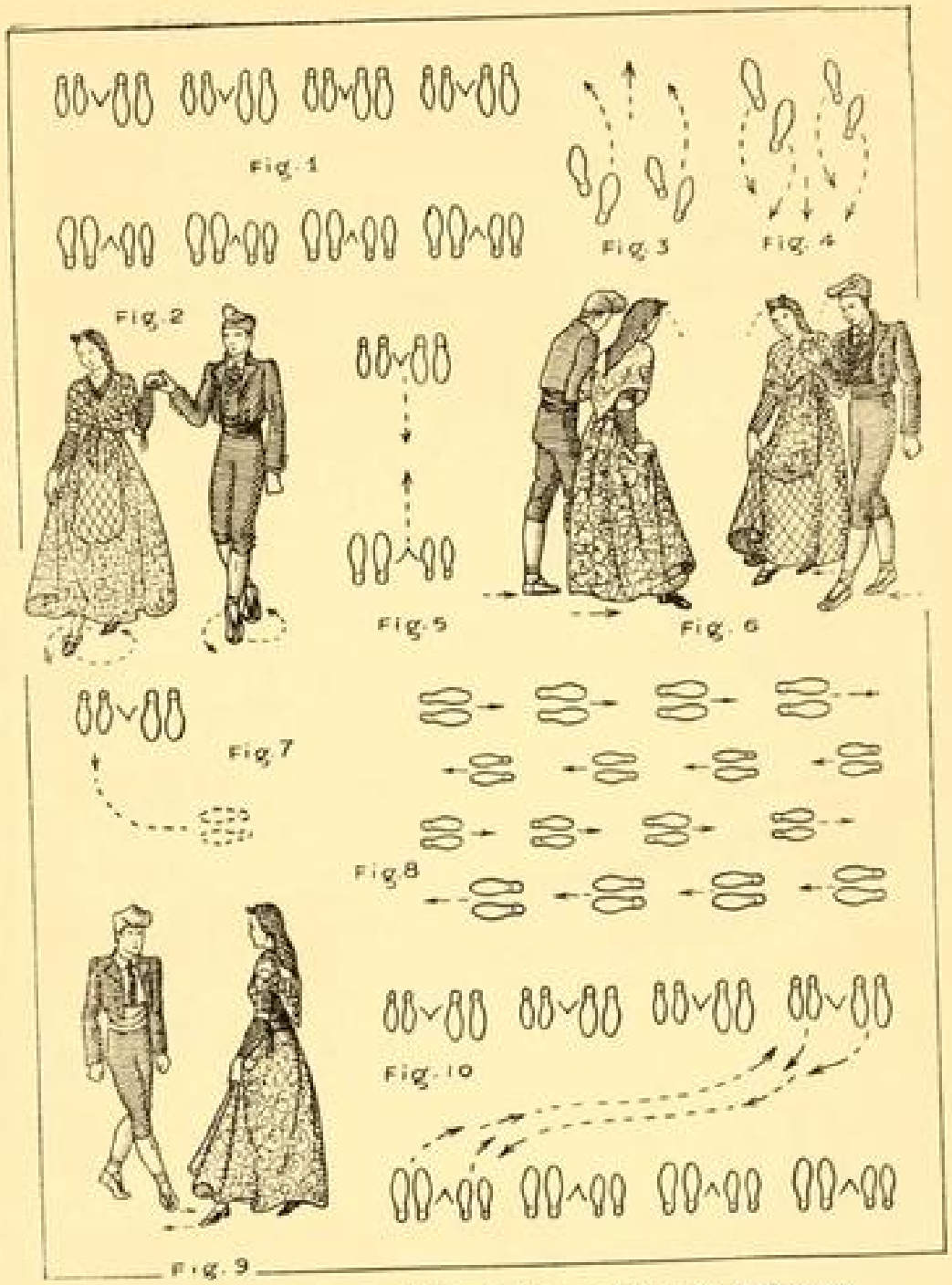

Gràfics i figures del ballet de Dău, de Berga, recollit per Aureli Capmany.

Portant el gall al forn, segons la capçalera d'una dècima del segon terç del segle XIX. (Col. de l'autor.)

que el completessin, és a dir, que augmentessin el cabal escrit sobre les valors de la cultura tradicional del nostre poble», difícil serà que nadie pueda superar su obra. Dividida en cinco volúmenes, a saber: I. Hivern. — II. Carnestoltes, Quaresma, Setmana Santa, Cicle pasqual. — III. Primavera, Corpus. — IV. Estiu. — V. Tardor, dedicados, como ya sus respectivos títulos indican, uno a cada estación del año y otro a las fiestas movibles, sigue cronológicamente y día a día el curso del año y las celebraciones y conmemoraciones de festividades y fechas en ciudades, pueblos y villorrios.

Precioso mosaico de nuestras costumbres ciudadanas, campesinas y marineras, nada se descuida ni nada se omite en esta obra. Ella nos muestra la bulliciosa alegría de nuestras *caramelles* y *enramades*, la solemnidad de las sacras representaciones de la *Passió* que han alcanzado renombre universal, el curioso y profuso teatro de plaza, la fastuosa vistosidad de los *tres tombs*, el pintoresquismo de *fires* y *aplecs*, la típica personalidad de los *jocs* y *balls* (de los que se describen cerca de 250), la singularidad de *carnestoltes* y *moixigongues*, de *refranys* y *cançons populars*..., en fin, toda la riqueza costumbrista y tradicional

El calcesser.

de Cataluña se nos ofrece maravillosamente descrita en esta obra original.

Y estos rasgos típicos, estas costumbres características, perfectamente presentados por la rica expresión literaria de Amades, adquieren a los ojos del lector mayor vida y realce gracias a la ilustración que las reproduce con exacta fidelidad. Para ella se ha servido el autor, dentro de lo posible, de la imaginería popular, reproduciendo grabados al boj originales de típicas *auques*, de populares *romanços vuit-centistes*, de *ventalls* y estampas, de *goigs*, etc.; utilizando también ilustraciones de viejos libros populares, de *lluna-ris* y *calendaris* y algunos de los grabados publicados en antiguos periódicos, revistas y almanaques, muchos de ellos procedentes de su valiosa colección particular. Y de aquellas facetas costumbristas y folklóricas carentes hasta ahora de representación gráfica se han encargado a Manuel Bas dibujos expresos para ilustrar la obra, con lo que se ha logrado no únicamente completar su ilustración, sino también enriquecer la iconografía costumbrista catalana con documentos gráficos de algunas de sus facetas que podrían, de otro modo, haberse perdido. Los gráficos y figuras de los bailes y danzas han sido ejecutados por Alfred Vivancos, las portadas de cada estación o parte de la obra las ha grabado al boj Joan Castells y las cubiertas, tapas y portadas de la obra son debidas a Joan Canellas. Tan completa como la obra es, pues, la ilustración, compuesta por más de 6.000 grabados y algunas láminas en «offset» a todo color. Asimismo son sumamente interesantes las innúmeras ilustraciones musicales (pasan de 500), danzas, canciones, juegos, pregones, tocatas, mimoligismos, etc., transcritos casi en su totalidad por el maestro Joan Tomàs, subdirector del «Orfeó Català».

De lo expuesto podrá deducirse la excepcional importancia de este COSTUMARI CATALÀ que hoy presentamos y que no dudamos habrá de marcar una etapa, por su perfección, en los estudios costumbristas regionales. Réstanos únicamente referirnos a su presentación material, la que sinceramente creemos es por todos conceptos digna del contenido espiritual de la obra, a la que confiamos haber dotado de unos atributos tipográficos y editoriales que la han de hacer merecedora de figurar en lugar preferente en las mejores y más nutridas bibliotecas. Su perfecta impresión se ha realizado sobre papel especialmente fabricado para ella; sus guardas, bellamente ilustradas, hacen referencia a la época del año de que trata cada uno de los volúmenes, y su lujosa encuadernación en medio tafilete con lomo y planchas doradas, a la par vistosa y distinguida, proporciona a la obra un aspecto elegante y atractivo, con reminiscencias de la época catalana ochocentista.

Cinco tomos en cuarto mayor, con un total de más de 5.000 páginas, profusamente ilustrados con más de 6.000 grabados, algunos en colores, intercalados en el texto y varias láminas en «offset» a todo color.

Para su adquisición dirigirse a:

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura
Centre de Documentació i Recerca de la Cultura Tradicional i Popular

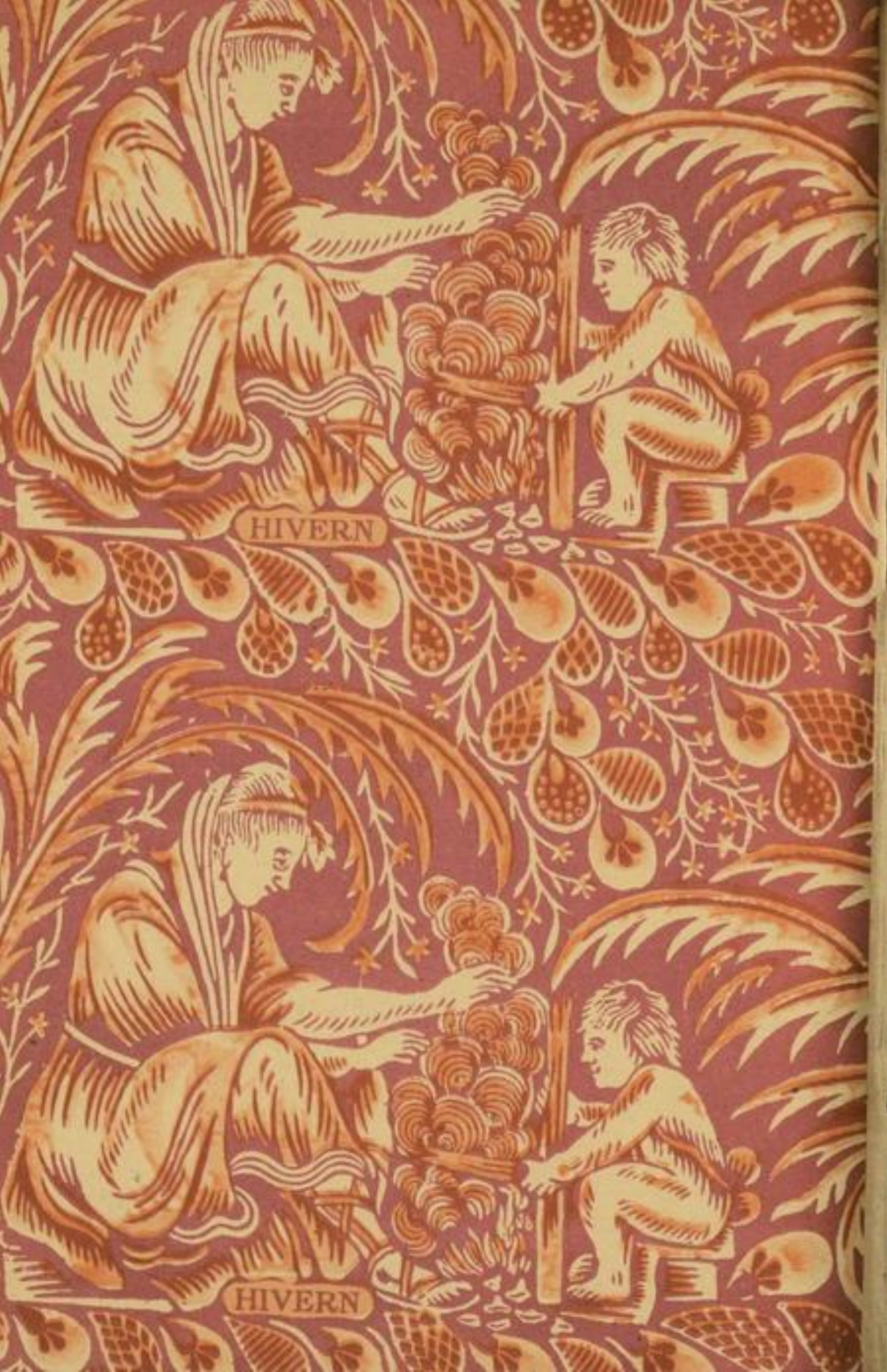
HIVERN

HIVERN

HIVERN

HIVERN